

હવેનું પુસ્તક વી. પી. થશે, ઈં સૂચનાઓ

૧-વિવિધ અંશમાળાનું આ પછીનું પુસ્તક વી. પી. થી પ્રાપ્ત થશે. મદાબારન અને રામાયણની ગ્રંથાલુ વગેરેને સીમે વિવિધ અંશમાળામાં વધારે દીધેલ છે. સંવત ૧૯૮૨નાં એ માળાનાં પુસ્તકોમાં દાનવીર કાર્ત્તીકીયાનું પુસ્તક ચોથા ભાગ નોટલું છે, અને આ પુસ્તક (તેના પૂર્વ દોઢાં મ્હોટાં હોવાથી) અંકો વર્ષ નોટલું છે. આથી દર પળ એક પુસ્તક (સમગ્રમ દાનવીર કાર્ત્તીકીના કદ નોટલું) એ વર્ષ ખાતે ખાતી રહ્યું છે. એ પુસ્તક (આદ્ય દર્શનમાળા-ભાગ બીજો) દશે અંકવા માંડ્યું છે, એટલે થયું કરીને ૧૯૮૪ ના પોષમાસમાં તે વી. પી. થી પ્રાપ્ત થશે અને તેના દ્વારા નવા વર્ષનું-એટલે કે સં. ૧૯૮૩ નું વાર્ષિક મૂલ્ય (સાદાં પૂર્ણના માહકો પામેથી રૂ. ૪ અને પાકાં પૂર્ણના માહકો પામેથી રૂ. ૫) મંગાવી લેવાશે. એ ઉપરાંત મ. ગો. માળાના એ આના પોસ્ટ-વાળાને બહા આપવાના છે. માટે એ વિશે નીચલા પૈકી જેમને કંઈ પળ સમવાહારવવાનું હોય તેમણે તે આ પુસ્તક પહેલેથી આઠ દિવસસુધીમાં લખી મોકલવું.

ક-જેમને નવા વર્ષથી નવા માલક થવું હોય.

જ-જેમને નવા વર્ષથી માલકમાંથી નીકળી જવું હોય.

ઘ-જેમને સાદાં પૂર્ણમાંથી પાકાં પૂર્ણના વર્ગમાં જવું હોય.

ચ-જેમને પોતાના શિરનામામાં ફેરફાર કરાવવો હોય.

જ-જેમને દરેક પુસ્તક રજીસ્ટર છુટપોસ્ટથી મેળવવા માટે રૂ. ૦૫ વધારે ભરવો હોય.

૨-ઉપલું વી. પી. પાકું વાળનાર એ પુસ્તક ખોલે. ઉપર મુદ્રા સ્થિત અપાયા છતાં જેઓ સંવેળાથી તે મુદ્રા ન કરતાં અજ તરફ વી. પી. નદિ સ્વીકારે, તેઓ તે ૧૯૮૨ ના છેલ્લા પુસ્તક ઉપરના સર્વે દક્ષ ખોલે.

૩-અમદાવાદનાં આદકોને પણ વ્યવસ્થાની મુશ્કેલી માટે ઉપલું પુસ્તક અન્ય સર્વે માલ-કોની પહે કમચા વી. પી. થીજ પ્રાપ્ત થશે. ફરજ સવાજમ ભરીને યોગ્ય આના અચાવવા જતાં જે અમ અને કાળજી તેમને રાખવી પડે છે તેમજ સંસ્થાને પણ સળંગ વ્યવસ્થામાં જે અમલદાર આવે છે, તેના અનુસર પછી વી. પી. નોજ રસ્તા વધારે કીક જણાવે છે. આમ છતાં જેમને રૂબરૂમાં જુદા ભરવા હશે, તેઓ ૧૯૮૪ના માગસર સુદ ૧૫ સુધીમાં પોતાનો રજીસ્ટરનંબર દર્શાવીને ભરી જઈ શકશે. આથી તેમને અચાવ તો માત્ર ઉપર જણાવ્યું તેમ વી. પી. અર્ચનાને આના નોટલોજ થશે.

૪-વી. પી. થી ફોને નહિ પ્રાપ્ત થશે ? જે સળંગમાં નવા વર્ષથી આદકમાં રહેવાની ના લખી હશે તેમને, તેમજ વહેણનાં " પુસ્તકાલય " સદાયક સદકારી મંડળ દ્વારા જે લાખ-ચેરીઓ પેસા ભરે છે તેમને ઉપલું પુસ્તક વી. પી. થી નહિ પ્રાપ્ત થતાં સાદી રીતેજ પ્રાપ્ત થશે.

૫-આફ્રિકા તેમજ ઈન્ડિયન દેશવસ્તીમાં આદકોને દરેક પુસ્તક (જણ આવાના વધુ ખર્ચે) રજીસ્ટર કરાવીનેજ પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી નવા ત્યાં માટેનું ટપાલખર્ચે પણ દરેક વીસ તોલા દીઠ આપાં આનાને પ્રદેશ જે આના નોટલું આપવું હોવાથી નવા સિલિંગના પોસ્ટલ ઓફિસ જદલ આદાં સિલિંગ દીઠ દરેક સાદાદ આના અળના હોવાથી દેશવસ્તીમાં આદક મનાસોએ પોતાના પાકાં પૂર્ણ સાથેના વાર્ષિક સવાજમ જદલ રૂ. ૭ અથવા રૂ. ૧૧ સિલિંગ પ્રાપ્ત થશે તેમજ આપવાના છે.

૬-વિવિધ અંશમાળામાં એક વર્ષના ખાટા પડી ગયો છે; તે ખાટા સંવત ૧૯૮૪ માં નહિ પડે તો ૧૯૮૫માં પડેલ રહેવા સંભવ છે. માટે વાંચનાર જાણીએ તે પણ એ (૧૯૮૪-૮૫ નાં) એ વર્ષે દરમિયાન (૧૯૮૩ ના વર્ષ સાથે) કુલ ત્રણ વર્ષનું સવાજમ ભરવાનું આવશે.

૭-જે ત્રણ વર્ષે દરમિયાન વિવિધ અંશમાળાદ્વારા નીચલામાંનાં તેમજ નવી પસંદગી થશે તેમાંનાં પુસ્તકો નીકળશે.

૮-સીમે મદાબારનાં સ્વરિત, મુલમંદના નવા ભાગ, આદ્ય દર્શનમાળાના નવા ભાગ, સત્યામદ અને અનંદકાર, ફૂંકી તારાઓના નવા ભાગ, સ્વાસ્થ્ય નીનિકાઓ, સ્વામી વિવેકાનંદના મનનંદ, મુખેય રત્નાકર, ચિન્મયજી એકામીનું સ્વરિત, પરિવારનાં અપ્રતિદ પુસ્તકો, કવિવર

૪-શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ-ઉત્તમ ટીકા અને ૪૦ ચિત્રો સાથે

આમાં મુળ દોઢા ચોપાઈઆવા મોટા અક્ષરમાં અને મુજરાની ટીકા આવા અક્ષરમાં છે. પૃથક્ પૃથા ૧૪૨૦, ૬૬ ૬૧૧x૧૦, પાકો પૂઠો, રવરેશી મજબૂત કાગળ. તથા પિક્ચરોના પૃથક્ જણાવેલા ઉત્તમ લેખો ઉપરાંત લેખક દ્વારા, લઘુકથાકો, તુલસીકામ છંદાદિ આદિ મહાત્માઓનાં બોધપ્રદ ચરિત્ર, હનુમાનચાલોમા, અદક. નિમિષપ્ર. મહાકાવ્ય અને રામાયણમાહાત્મ્ય તથા બીજી પણ પુસ્તક બાગનો અપાઈ છે. મૂલ્ય રૂ. ૧, જે ભાગમાં બાંધેલાના ૬૧, ૧૯૮૪ના પોપ મુખી ૧૧૧ કપો, પોસ્ટેજ ૧૧.

૫-શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ-મોટા બેભાગમાં-ત્રીજી આવૃત્તિ

વેદાન્તના આ સર્વોપરિ અંથમાં આવા મોટા અક્ષર, વેદધર્મસમવાયુ ઉત્તમ ભાષાંતર, પૃથ ૧૬૦૦, ૬૬ ૬૧૧x૧૦, મજબૂત કાગળ, પાકો પૂઠો, મૂલ્ય ૧૦. પરંતુ ૧૯૮૪ ના પોપ મુખી રૂ. ૮ અને મુજરામાં ૮૧. પોસ્ટેજ રૂ. ૨.

૬-૭-મહાભારત ચિત્રાવલિ તથા રામાયણ ચિત્રાવલિ

એ પછી રામાયણચિત્રાવલિમાં રામાયણને લગતાં ૩૬ ચિત્રો છે; તથા મહાભારતચિત્રાવલિમાં મહાભારતનાં ૨૬ ચિત્રો ઉપરાંત ભારતસાવિત્રી-સ્તોત્ર, મંગલચરણ, વેદિક પ્રાર્થના, મહર્ષિઓને દમરજાંજલિ, શ્રીમહાભારતમાહાત્મ્ય, છત્યાદિ મહત્ત્વના વિષયો આપ્યા છે. આટલે પેપર ઉપર છપાયા છતાં દરેકનું મૂલ્ય બાન્ધ પાકું પૂઠું ૧) પોપમુખી ૧૧ ને ૧૧૧, પોસ્ટેજ ૦૧

૮-મહાભારત અને રામાયણવિષે કેટલાક વિચાર તથા સૂચનાઓ

વિવિધ અંથમાળાના ગયા અંકતરીકે નીકળેલા આ ૨૦૦ પૃથના અને ૮ ચિત્રવાળા પુસ્તકનું મૂલ્ય બાન્ધ છતાં પોપ માસ મુખી છ આનામાંજ મળશે તથા પોસ્ટેજ પણ નહિ આપવું પડે.

૯-શુભસંગ્રહ ભાગ વીજો (આ પુસ્તક પોતેજ)

આ પુસ્તક પોપમાસ મુખીજ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨) માં મોકલાશે. વી. પી. અર્થ રૂ. ૦૧, એ પછી પો. મુકું

૧૦-મહાભારતવિષે અનેક વિદ્વાનોના વિચાર

મહાભારતના પહેલા ભાગમાં મહાભારત અને રામાયણને લગતી જે ખાસ હકીકતો અપાઈ છે, તેનું આ બુક પુસ્તક હોધને એમાં પૃથક્ પૃથા ૩૨૬, મૂલ્ય ૧૧, પાકો પૂઠો સાથે ૧૧, પરંતુ પોપ આખર મુખી ૧) અને ૧૧ પો. વી. પી. અર્થ ૦૧.

૧૧-વીજી નવી આવૃત્તિઓ ક્યાદિ

શુભસંગ્રહ ભાગ પહેલા, દયાશુમાતા, સદ્ગુણી બાળકો, બાળસંદોષ, બાળકોની વાતો, હુઝમાં વિદ્યાભ્યાસ, આ પ્રત્યેકનું મૂલ્ય ૦૧, પણ કોઈપણ એક જાતની પાંચ પ્રતનો રૂ. ૧; તથા એમાંની એક કે વધુ જાતની મળીને રૂ. ૧૦૦ ની પ્રત ૬૦૦ તથા મુજરામાં ૪૫૦ અપાશે.

મફત કે ઓછા મૂલ્યે માગનારને વિનતિ

આ સંસ્થાનાં પુસ્તકો માટે ઉપલા પ્રકારની માગણીઓ દરમિયાન કરતી હોવાથી જણાવવાનું કે:- આ સંસ્થામાં વગરકિંમતે કે નિર્ણિત કરતાં ઓછી કિંમતે પુસ્તકો આપવાનાં સાધન, સગવડ કે રિવાજ નથી. કોઈવાર કોઈ સંજ્ઞાન તરફથી આર્થિક સગવડ આવી પડવાથી જ્યારે કોઈ અમુક પુસ્તક દરકોઈ માગનારને આપવાના સંયોગો ઉભા થાય છે, ત્યારે તે પ્રકાર પ્રથમથી જ જાહેર કરી દેવાય છે. માટે જ્યાંસુધી એવું જાહેર કરાયું હોય નહિ, ત્યાંસુધી કોઈએ પણ એવી માગણી કરવી નકામી છે. આ સિવાય કોઈ કોઈ વાર અલ્પ-સ્વલ્પ આર્થિક સગવડ આવી મળતાં તેમાંથી તો માત્ર એટલું જ જાની શકે છે કે, ખાસ અમુક કોટીના અને અમુક સ્થિતિવાળાને તથા અમુક રૂપે જ આપવાનું હોય છે; અને તે પણ એવા પ્રકારનાં યોગ્ય પાત્રોને શોધી શોધાવીને વગર માગે જ અપાય છે, અને રૂપમાં કે પત્રથી માગનારને તો શબ્દથી કે અતુતરથી નકાર જ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ વાર કોઈને વગર માગે કાંઈ અપાયું હોય તે ઉપરથી તે પોતાની લાયકાત અને હક્ક સુધાં માની લે છે કે, હવે તો આપણી આવા પ્રકારની સેવા આ સંસ્થાએ શરૂ કરી દીધી છે, અને તેથી જ્યારે જે પણ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરશે, અથવા જે પણ આપણે જોઈતું દશે તે આપ્યા કરશે. કેટલાક માનવો વધારે સમજી હોવાથી તેઓ પોતે તો એવું સમજી લેતા નથી; પણ તેમને આપાયું જોઈ-સાંભળીને જીજ્ઞાસુ માનવો તો અનેક માગવા આવે છે; અને પરિણામે નારાજ થાય છે !

આગળ નાગપુરની જેલમાં ગયેલા બંધુઓ માટે કેટલાંક પુસ્તકો અંતર્ધાત્રીની આજ્ઞાથી વગર-મૂલ્યે અપાયલાં, તે ઉપરથી અનેક સમજી માનવાને પણ જે દૃષ્ટિથી ધનવાનો પાસે માગવા જાય, તે દૃષ્ટિથી માગવાની વૃત્તિ થઈ આવી હતી. ધનવાનો પાસે તો ભણે સમાજસેવકો માગી શકે; પણ આ સંસ્થા કેવી સ્થિતિ વચ્ચે અને કેવી નીતિરીતિથી ચલવાતી હોય, અને આ સેવક અનભિક્ષુ હોવા છતાં મુદરથાત્રમીઓને જીજ્ઞાસુ વસ્તુઓનાં પણ દાતાપણાને દારૂ પાવે, એ વાત તેને ગમતી નહિ હોવાથી એ નાકાચકી જાહેર તેના પ્રત્યે માગણી કરવારૂપી સજ્જ નહિ કરતાં તેને ક્ષમા જ આપવી જોઈએ.

જેઓ આ સેવકને ધનવાન કે સંસ્થાનો માલિક માનવાના ભ્રમથી કે બીજી કોઈ સમજણથી, પોતામાટે કે પોતાની સંસ્થામાટે કે જીજ્ઞાસુ કોઈ માટે મુક્ત કે ઓછા મૂલ્યે મેળવવાની આશા રાખતા હોય તેમને વિનતિ છે કે એવો ભ્રમ-તેઓ-કાલી-નાભે-વળીઆ સેવકની તો દરેક પણ એવી માન્યતા છે કે, “માત્ર ઇચ્છાને જ ધર્મગ્રંથની કિંમતરૂપે સમજવી જોઈએ” પરંતુ તેવી માગણીઓ પૂરી પાડવા પાછળ લાખો કરોડોની રકમો જોઈએ; અને સુપાત્રોને શોધનાર પરખનારા અનેક ઉચ્ચકક્ષા કર્મચોગીઓ જોઈએ; તે આ સંસ્થા ધરાવતી નથી. માટે આ સંસ્થાની મદદ તો માત્ર પુસ્તકોની કિંમતમાં જે કાંઈ સરતાપણું લાવી શકાય, તેમાં જ સમજવાની છે; અને એ રીતે જે કાંઈ કિંમત ખર્ચવાની રહી, તેટલી પણ સગવડ જેમની પાસે ન હોય, તેમણે તો પછી તે આ સ્થળેથી માગવાને જાહેર ધનપતિઓ પાસે અથવા તો પોતે જે રાષ્ટ્રસેવકોની આગેવાની નીચે કે રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રની રાહત નીચે દેશસેવા જાળવતા હોય, ત્યાં જ માગવી જોઈએ. આ સેવક પાછેપાછે એવું માને છે કે, પંચાની યાચના કરી જાણનાર કોઈ પણ માનવ, બીજી કોઈપણ બાબત કરતાં જ્ઞાનદાયક ગ્રંથોને ખાતર જોઈતાં નાણાં વધારે સહેલાઈથી મેળવી શકશે. વળી જેઓ મહિને રૂ. ૨૫-૫૦ પણ એક યા બીજી રીતે મેળવતા હોય, તેઓ જો અનવસ્થ કરતાં પણ જ્ઞાનવું મહત્ત્વ વધારે સમજતા હોય તો તો બીજી બાબતોમાં થોડીક કરકસર કરીને પણ ગ્રંથખરીદીની સગવડ ઉભી કરવી, એ તેમને માટે અશક્ય નથી. બાકી આ સેવકને તો જે પણ સંયોગો વચ્ચે જે કાંઈ કરવાનું હોય તે યથાવત્તવણું વા ખેસવું, તેના કરતાં તો “મજબૂતી” “સંસ્થાનો માલિક” “લૂંટારો” “દશલાખનો માલિક થઈ જોશો” “આઉવરો” “સરતું” શબ્દ તરફ ધ્યાન આપે પણ “સાદિલ” શબ્દ તરફ ધ્યાન નહિ આપનારો” “કુલદીન” “વ્યભિચારી” તેમજ એથી પણ વધારે ઉદાર શબ્દો મળે એ જ તેને વધારે ગમે છે.

સિંઝ અવગુણસાગર સિન્ધુ-અખંડાનંદ

મહાભારત લેનાર તથા લેવા ઇચ્છનારને સૂચના

૧-મહાભારત જેવો આ અતિ દિનકારક ધર્મગ્રંથ સમગ્ર માણસોને તો વહેશે મોટો પૂરી કિંમતે પણ લેવાજ પડશે; તો પછી તે સવેળા અને કિંમતી કિંમતેજ તેમજે સામાટે ન સેવો ? મુજરાતી પ્રેસનું આખું મહાભારત જ્યારે ૭૫) થી ૫૭૫ મળતું નહિ, ત્યારે તેનું બીજું કનિષ્ઠ ભાષાન્તર રૂ. ૫૦)થી પણ અન્યેકાને લેવું પડેલું. માટે આ મહાભારત વેચાર્થ ગયા પછી પાણું એવું ન કરવું પડે તેટલા માટે, તથા આવા મોટા ગ્રંથ ફરી ફરીથી છપાવા સદજ નથી તેટલા માટે પણ જેમનાથી બને તેમજે આવી વિરલ તકનો લાભ બને તેમ તરતમાં લખ લેવો ધટે છે.

૨-મહાભારતના પહેલા ભાગમાં પુષ્કળ લેખો ઉમેરવા ફરવાથી ભાદ્રપદ આખરેજ બધા ભાગ તૈયાર થઈ શક્યા; અને તેથી આસોમાજ વિવિધ ગ્રંથમાળાનો અંક નીકળી શક્યો, તેથીજ મહા-ભારતનું તૈયાર થવા પછીનું કિંમતી મૂલ્ય રૂ.૮૪ ના પોપમાસ 'સુધી લખાવવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ તે સમયસુધી અમદાવાદના કાર્યાલયમાં ૩૨) થી અને મુબઇના કાર્યાલયમાં ૩૩) થી અપારો, તથા મહાભારતચિત્રાવલિ મફત અપારો. પોરેજ રૂ. ૫)

૩-અથાઉ જેઓ આ ખાતાનાં શાંતિપર્વને તથા આદિ અને સભાપર્વને ખરીદી ચૂક્યા હોય, તેમજે પણ તે તે ગ્રંથ આ સાત ભાગના પેટામાં નવાજ લેવા દીક છે, છતાં જેમને તે એક અથવા બંને ગ્રંથ નહિજ લેવા હોય તેમની પાને તે દરેક ગ્રંથ દીક ખર્ચાવવા પૈસા બદલ રૂ. ૨૫) જોઈ લેવાશે.

૪-મુબઇના માદકોએ બરેલાં નાણાંની પાવતી મુબઈમાં કાલખાદેવીના મંદિર સામેના કાર્યાલયમાં મોકલી આપીને તેમજ અમદાવાદના કાર્યાલય બેઠાં માદક ચનારે અમદાવાદના કાર્યાલયમાં પાવતી મોકલી આપીને મહાભારત મંગાવી લેવું. જેમની પાવતી ગેરવહે ગઈ હોય, તેમજે પોતાની સહીવાળો કાગળ તથા પાવતીના નંબર, તારીખ, ટેકાણું અને નામ વગેરે લખી મોકલવું જોઈએ; અને ધણી દયાત ન હોય તો તેવા શેરા સાથે તેમના વતી વંશવારસે લખવું જોઈએ. જે કે વધારે માણસો ભાગનારા નીકળશે તો તે આપવામાં સુચવાડો અને દીક્ષા થશે.

૫-રેલ્વેસ્ટે મંગાવનારને આ ગ્રંથ બદલ જોઈ આવશે અને પેકીંગ ઇન પણ નહિ અદતાં માત્ર રેલ્વેખર્ચેજ રૂ. ૧ થી ૨ જેટલો ભરવાનો રહેશે. પરંતુ એ રસ્તે મંગાવનારે સ્ટેશનનું નામ અને રેલ્વે સ્ટીશન મોકલવાના શીરનામાં ઉપરાંત મૂલ્ય પણ પ્રથમથીજ મોકલવું.

૬-મહાભારતનું પગલ પેકિંગ સાથે સુમારે રૂ. ૨૬ રતલ થવાને લીધે રેલ્વે પાર્સલથી મોકલવામાં બંગાળી રૂ. ૨૦ શેરનો ચાજ ભરવાનો આવશે. માટે જેમને એના લેખો આ સંસ્થાનાં બીજાં પુસ્તકો પણ પંદર રતલ સુધી મંગાવવાં હશે, તેમને તે વિનાખર્ચે મંગાવવાની તક છે. મંગાવતી વખતે આ વાત પણ ખ્યાનમાં રાખવી કે-આ સંસ્થાસિવાવનાં બીજાં પુસ્તકો લાવી મોકલવાનું એક નિયમનરીકેજ બધ છે, અને કમીસન લાઇ નીચેના નિયમ મુજબ આપાય છે.

પુસ્તકોમાં અપાતા કમીશનના હાલના નિયમ

૧-અમદાવાદના કાર્યોચ્ચમાંથી મદાગારન સિવાયનાં પ્રવરણ ક્રમમાં ક્રમ ૨, ૨૫) કે વધુનાં લેવાથી ૧૨૫ ટકા, અને ૧૦૦) કે વધુનાં લેવારને ૧૫ ટકા અપાત છે. ૨૫) નાં કે ૧૦૦) નાં પુસ્તકો ઉપરાંત મદાગારનની એક પણ પ્રત લેવાય દશે, તો તેમાંથી પણ ઉપલા ૨૬૫ કપાત થશે.

૨-એકલું મદાગારનજ લેવા ૧૨૫નાર માટે ક્રમમાં ક્રમ ત્રણ પ્રત સીધી દશે તોજ ૧૨૫ ટકા અને દસ પ્રત એકસાથે લીધી દશે તોજ ૧૫ ટકા કપાશે.

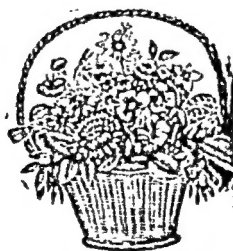
૩-મુખ્યમાં પણ ઉપલાજ ધોરણથી કમીશન અપાશે; પરંતુ તે ૧૨૫ ને બદલે ૬૫ ટકા, અને ૧૫ ટકાને બદલે દોઢ અનો અપાશે.

૪-કોઈ પણ પુસ્તકની કિંદાવતી કિંમતમાંથી કાંઈ પણ કમીશન કપાતું નથી.

૫-આફ્રિકા વગેરે દર દેશાવરથી મંગાવનારે પણ ૧૨૬૪ ના તોપ માસ સુધી ૩. ૩૬) ને બદલે ૭૨) અથવા તો પચાસ શીર્ષીંગ મોકલવા, અને પોસ્ટેજ ૫૦ બદલ અગિયાર શીર્ષીંગ અથવા ૩. સાત મોકલવા એ સમય પછી તો પૂરેપૂરી કિંમત તથા પોસ્ટેજ ઉપર મુજબ મોકલવા.

૬-સામાયણ તેમજ મદાગારનમાંનાં મોકલિ મદારનાં ગિરોસિવાયનાં આપીનાં જે પણ ગિરો વહેંચવા કાર્યવા સાર દ્રઢાં લેવાં દશે, તેનું મૂલ્ય નીચે મુજબ છે:—

૧ થી ૧૦ પ્રત સુધી.....	દર પ્રત લીડ.....	૭ પાછ
૧૧ થી ૫૦ „ „ ચાર પાછ
૫૧ થી ૧૦૦ „ „ ત્રણ પાછ
૧૦૦ થી વધુ પ્રત લેવાથી	... „ બી પાછ
૫૦૦ થી વધુ પ્રત લેવાથી	... „ બે પાછ

પ્રકાશકર્તુ નિવેદન

૧૯૮૨ ના ચતુર્થી આવજી સુધીના વિવિધ મંથમાળાના અંકોનંદી "સુખ મંથન" નો આ બીજો આજ સુધીનો પાંચમો અંક બુદ્ધિભરી એવામાં છેક ૧૯૮૨ ના સર્વોચ્ચ પ્રેરણાનું આયોજી છે.

આ પ્રસંગમાં સંમદાયકા બુદ્ધિ બુદ્ધિ બાબતોને સજતાં બુદ્ધિવાચિતારવા જેવા સેના સામે - સેના સેનાનાં નામ તેમજ જે જે સામયિક પત્રો ઉપરથી તે સેનાના છે તેમનાં નામ પણ બુદ્ધિનાં સુધી અપાયા છે. આ રચણે તે તે તમામ સેનાને, સંપાદકો તેમજ પ્રકાશક મદદરેખોને આજનાં મનનામાં આવે છે.

શુભસંમદના આ બીજા ભાગનું કદ એમ મોટું (વિવિધ મંથમાળાના અંકો નાં નોટખં આશવા સામાન્ય કદનાં ૮૦૦-૯૦૦ પૃષ્ઠ નોટખં) થયું છે. તેમતોમાં સેનાસંખ્યા પણ ૨૬૦ નોટખી થયું છે. એના અંગે સામયિક પત્રો વગેરેમાં જે મોટી મંથમાના સેના સેનાવાના-વંચમાના, તેમાંથી મોકલે જે એકાદ બે સેના વિશેષ ઉપયોગી જાણવા તેજ આમાં સંમદાયકા છે. એમાંના કેટલાક સેના મુજબનાં મંથન દેના; કેટલાક જનુવાદરે લીધા છે; અને કેટલાક જેમના તેમ દિંદી બાબમાં જાણવા છે.

સામયિક પત્રોદારા અનેકવિધ લખાણોના જે જોડેલા પ્રવાદ વગા કરે છે; તેમાં કેટલું કેટલું સેના રત્ન જેવા હોય છે તેપણ બીજાં સામાન્ય લખાણો જેવા રચય સમયમાં દમેશ મારે નહ પણ જન્ય છે. એ વિશેષ ઉપયોગી સેનાને ચુંટતા ચાલી તેને સંમદમંથરે લીધાંયુધી અને જનરમાજના મદદમાટે વધારા સાચી બનાવવા; એ પણ આ સેવકને મન એક અમલનું સેવાકાર્ય છે. તેથી આજથી બારેક વર્ષપર વિવિધ મંથમાળાદારા એક સેનાસંમદ શુજરાતી લિપિમાં અને દિંદીબાબમાં જાણવા દેના. એના નિવેદનમાં બીજા કદાકન ઉપરાંત એવા સંમદોની આવરચકતા અને દિનાવદનારો તેમજ તે દેશબાબા(દિંદી)માં પ્રસિદ્ધ કરવાના વિશેષ લાભોવિષે કેટલુંક જાણવાયું હતું; તેથી આ રચણે પણ તેમાંનો ધણે અંશ આ સેવકની તેની તેજ ભાગી વડી દિંદી બાબમાં આ નીચે (સદજ દેરદાર સાથે) અપાય છે.

"તેથી કેટલી જનસંખ્યા કે પારણ કરનેવાલા મદ વિચાર બારતવર્ષ કે અપને હી પેલા કિયે હુએ જીર બદાયે હુએ બેલભાવ, સ્વાર્થલિતિ જીર દેવાદિ દેતોં છી કુદના સે કેસી કેસી કાનિલ કુદંચાયે" ઇ. સ. ૧૦૦૦ કે બાદ બોગની પડી; જીર ઉનકે મારે વદ અપની અસથી દયા કે તે દયા, પરંતુ તત્કાલીન કુદંચા કે બી બૂલતા હુઆ કેસી બેહોશી મેં જીર પડા યા, વદ કુઃખપ્રદ ખાત મહાં વાદ આ જતી દે."

"કેઈ બી વ્યક્તિ અથવા પ્રજા કે ઉપર કિસી મદાપીડા કે આ પડના ખુદ ઉનકા હી કેલ બારી દોય વા પાપકે બિના નહોં બન સકતા. જદાંતકે ઉનકે અપને અંગ મેં કેઈ મુખ્ય અવગુણુ-રૂપી અંતઃશત્રુ ઉદિન હોકર બદ જતા નહોં; વદાંતકે મકદૂર નહોં કિસી બાબનિમિત્ત છી કિ વદ આકર ઉનકે સના સકે. રમુલદષ્ટિસે ભલેં હી કદા જાવેં કિ બારત કે સનાને જીર ગીરાને-વાલી અમુક બાદર છી પ્રજા અથવા વ્યક્તિયાં થી; પરંતુ યથાર્થ દષ્ટિસે દેખા જાય તો વદ અમ માત્ર બાબનિમિત્તરૂપ હી થી જીર સચ્ચે શત્રુ તો વદ અંદર કે હી શત્રુ થે. ઉન શત્રુઓં કે વશ હોકર જળ ઉનકે મુખ્ય અંગમૂત પ્રાન્ત હી એકદસરે મે લડકાતે હુએ નિર્જલ હો ચલે થે; તજ ફિર કિસી બાદર છી લોલી પ્રજા આ ચડેં જીર નિર્જલતા કે લાભ અન્છી તરદ ઉઠાવેં વદ ખાત સ્વાસ્થાવિક હી થી."

"જયથંદ અગર અપને પડોશી દેશબંધુ પૃથ્વીરાજ કે પ્રતિ અતિદેશી નહોં બનતા; બન કરકે બી દેશકે બીનર હી બીનર કામ સેના જીર સાદબુદ્ધિન થોરી કે બાદર સે નહોં લુચાતા; તો પૃથ્વીરાજ મદુબાન છી ગૌ બન કર છૂદનેવાલા વદ બાદશાહ છી મકદૂર હી ક્યા થી જો ફિર યહાં આ સકે ? વદ વદ બી આવા, પરંતુ પૃથ્વીરાજ છી વિલાસપ્રિયતા અગર ઉતની બદ ગધ નહોં હોતી જીર સામના કરને મેં વદ બનના પ્રમાદ નહોં કરતા, તો સાક્ષાત્ વદ જૈસા મેવાડેથર રાના સમરસિંદ જૈસા સદાયકે હોને પર બી ઉન પૃથ્વીરાજ છી દાર કેસે હો સકતી થી ! તારપર્ષ વદ કિ અવ-

शुश्रूषा अंतःशत्रुओं के यह जनने से ही देश का रोकटोक था। तब आत्मशत्रु के अपमान होकर महादुर्दशा भोगनी पड़ी थी। देश के पुनरुद्धार के अविद्यायी सुपुत्र अकस्मिक और सिताछ नैसे काष्ठकाष्ठ सितारे भारत के कासे लाग्याकाश में गमक ली चूके; परंतु जन्मतक जानरूप भाई का उदय तथा उनका सहशुश्रूषी किरणों का अभसी प्रकाश हर था; जन्मतक अज्ञानरूप काली रात्रि पर जगद अपना अभय अज्ञा रही थी; जन्मतक उन अंतःशत्रु रूप निशानरों का काशु देशव्यापी हो रहा था; वहां तक उन सितारों का प्रकाश स्थायी और सुगमसंपत्तिदायक कैसे हो सकता था ? कुछ आभासनरूप हो कर के भारत के वल धारे सितारे ही एक पीछे एक आगे, और अपनी अशाश्वत गमक दमक दिखा कर गल गले। यस हो चूका; अथ वल निशाचर सगका सग कोर लगाने दुगे विशेष पीडा देने लगे।

“महाराष्ट्रीय सेनानायकों के आन्तरिक द्वेष के भारे अतिग लारनीय महायुद्ध में इरानी के साथ लड़ावधि भारतीय वीरों का नष्ट होना, तथा उनके भारे लड़ावधि स्त्री, ब्रह्म और आश्रितों का अनाथ, अनाश्रित होकर अति आक्रंद करना; यह भारत के लिये घोर दुःख की यात नहीं थी।”

“एक दूसरी अंतःपीडा ने भारत का दुःख और ली गदा दिया। मदान भोगवसत्राओं की हरभार में अपनी वज्रभय छाती निकाल कर गंदनेवाला; उनका दृष्टिषु दस्तरेण जन कर अपने पादुखल से सारे भारत में और काजल-कंदार में ली उनका पादशादी को ईशानेवाला वो वीरभूमि राजस्थान; पिछले लुटगी सभारों की ही दुष्ट असल यातनाओं का सद कर के ली अगतक अपनेको थोडा गलुत समाल सकनेवाला वल राजस्थान; इनका अपने ही छोटे लाल महाराष्ट्र के साथ से लड़ा जना, जलाया जना और प्रयत्न ललाकांड भयाया जना ! लला हंस से यह करके विशेष घेटपीड यह भारतपिता के लिये दूसरी कौन हो सकती थी ?”

“परंतु छतनी महामीडा सद करके ली भारत का छूटका कदा हो सकता था ! अंदर अंदर की छुट-काट तथा संकीर्णता के गोये दुगे गीजों से जना दुआ “अंतर्द्वेष” नामक वल, जे अथ सारे भारत को अपनी विषमय छाया में दणा चूका था, उनके और दल ली छनका लुगतने पाछी थे।”

“सोभनाथ नैसे धर्मस्थान का लूटे जना तो यह भारत शुभ में ही भोग चूका था; परंतु वल तो विदेशी-विधर्मी के साथ से दुआ था ! अथ किसी लिंदु के साथ से ली तो होना चाहिये ! होकर के साथ से वल ली हो चूका। नाथदारे के लिंदुधर्मतीर्थ पर उन लिंदु के साथ से ही अत्याचार होना, श्रीकृष्ण की मूर्ति को गाली और तिरस्कार से अपमानित करना तथा उन मंदिर को लूटा जना ली जन चूका !”

“पाहं ! गलराधये मत, छतने से छूटकारा नहीं। धैर होय-पाय तो प्राणु का ले करके ही पक्षा छोड सकते हैं। जैसा न होवे वलंतक एक से एक अदिया प्रयोगों का उनके पास धारा नहीं था। अगतक तो दुआ था मात्र श्रीकृष्ण का ली अपमान। अथ कृष्ण की ली दुदृशा होनी चाहिये न ! आपने पदा होगा कि भारत के अध्यात का यंत्ररूप वो प्राचीन भारतीय युद्ध की जड, वल भारत के शील-सौंदर्य की मूर्ति कृष्ण (द्रौपदी) के धैर अपमान से ली शूर दुष्ट थी। निर्दोष स्त्रीजति के वैसे ही गहरे शांपरपी जल की उन दुर्गुण-दैत्यों के अथ आवश्यकता थी। उसी कृष्ण अथवा द्रौपदी से ली अत्यंत निर्दोष गेडय वपीया कुमारिका-मेवाडेधर राना भीमसिंह की पुत्री “कृष्णा-कुमारी” थी। उनके लिये हो प्रयत्न राजपूत राज्यों की उम्मीदवारी आ चूकी थी, और छसी कारण से किसी न किसी एक उम्मीदवार के साथ राना का आलस्यार्थ नष्ट होनेवाला था। छससे अयने के लिये वल सिसोदियाकुलदुवारी, रपगुण की पिटारी कृष्णाकुमारिका का वध अपने ही स्वार्थी पिता के साथ होना ! परंतु उनके अपने साथ न यल सके। तथ अपने कुटुंबी पटावत के आज्ञा ही गध ! वल धर्मवीर राजसेवक कलता है :—“राजशा से ली धर्माज्ञा विशेष है। धर्माज्ञा के अतुकूल आज्ञा होवे, तथ तो उनके लिये शिर ली दे देना मंजूर है; परंतु धर्मविशेधी आज्ञा के पालन में उंगली ली नहीं लिसेगी।” दूसरे कुटुंबी पटावत के आज्ञा होती है। धर्म से ली राजशा के अरी माननेवाला वल धर्महीन कटार लोडने के तत्पर होता है। स्वर्गीय गुणसौंदर्य की देवी अडग लाव से पितृहित के लिये प्राण दे-मानने पड़ी है। कन्या की माता योगमाया की तरल वहां अरी अरी गंगायमुना की तरल रही। गिर के पटकती दुष्ट अलालजोही आक्रंद कर रही है। अंतःपुर की

तमाम् अर्थों का, राजमदालय के तमाम पुरयवर्गों का, तमाम दासदासी और आसक्तियों का भी हृदयहात रोदन संगम राजमदालय में दाहाकार बना रहा है।"

"कन्या के निर्दोष सुपुत्रों और अलग तत्परता ने इस नीच का हृदय भी दिसा दिया! कटार गीर पड़ी, भारनेवाला दूर बन गया। हाथ में कलम लिये हुये विधाता भी अदृश्य भाव से यद सज देव रहे दो. यह योरातिहार पाप अगर बन ही न्यया, तब तो भारत के लावी में जे शब्द विपना पड़ेगा, उनको सोच करके वो कांप रहे हों. कटार का गीरना मानो उनका कलम का ही गीरना था. विधाताज ने उन धरे लावी को दटाने के लिये अपने योगजल से जैसे तीन प्रयोग ती- निम्न ही कर दिये. अथ गौरी प्रयोग में बहुर का प्यावा दिया गया! कृष्णाकुमारी अपने पिता का जवन तथा धीरहि की प्रार्थना करती दुध सरल-अथल भाव से विप का प्यावा पी कर, अपने परदे से अपनी माना के आसु पोंछती दुध धीर नम्र भाव से कदती है:- "माँ! क्या मैं तेरे उदर से नहीं जन्मी हूँ? क्या मेरी पुत्री हो करके भी मैं यद संसारपीडा से छुड़ानेवाले भृत्यदेवता ने कर सकती हूँ?" भावां तो कन्याने भी लिया, परंतु वदां भी विधाताज ने अदृश्य लाव से योगजल दे कर उनके प्राणु भया दिया. इससे और तीसरे प्यावे का भी वही परिणाम हुआ. विधाताज ने धकित हो कर अंतर्दृष्टि से देखा तो भावम हुआ कि जय पुत्र भारतवासी की भारत भैंयां पर घोर पाप पतानर आदते हैं, नच तो फिर यद अधर्मशी शत्रु इन कृष्णा का पविदान ली लेगा की लेगा! जस, सभम प्रयोगरूप कतिम विप का अयुध प्यावा सक्ष हो चुका!"

"राजमहिषी के रूप में गीरी दुध योगभाषा अण साप दे कर अपने पति के, सारे राजस्थान के अथवा भारत के भी नष्ट कर सकती थी; परंतु वो तो यी अपने पतिधर्म के तथा देशधर्म के समजनेवाली महान् आर्षदेवी! उसने भिवार लिया कि यद सज अनर्थ का कारण अपना पति, प्रहेस अथवा भारत नहीं है; परंतु देशसंतानों के हृदय में अहंता जमाये हुये नीच इवार्थ धन शत्रु ही है. जस, वो भारत के सन्ने शत्रु को ही योगभाषा ने साप दे दिया कि 'भारत से तेरी ही जग प्रेष नय.' जस, विधाताज राख राख हो गये. गीरी दुध कलम उठाकर भारत के लाज्याकाश में "मुण" के दो अक्षर लिख कर यद सन्तोतीत परम पिता का भक्तिगा गाते हुये नाथते-कूदते अक्षसिंह में गये गये. वदां मानाज का भी हेदान्त हो गया. मन्य भाता भारतेश्वरी! यंदे मातमम् "

"अगु: ये तो लावी की भात रही. तत्काय के लिये तो उक्त घटना अतिपीडित भारतपिता के कमेरे में आपन गहरा आपात पदुमानेवाली दुर्घ. दासपिंजर बना हुआ एक भारत में अज यद निर्दोष कृष्णा की पात का आपात सत्ने की नाकत नहीं रही थी. राजमहिषी के गीरने ही वो ली अपनी शुध क्षुध जो कर गीर पडा! गीरने गीरने धनके मुंद से गीरी दुग्गभरी आद अपने सतानों के लिये नीकस पड़ी."

"घोर मेहोराहि में पडने के आह था तो जन का नीकस जनना, था तो व्याधिशुधार की सृजान होना; दो में से एक जात अक्षर हुआ करती है. भारत का भारतपितव- भारत का सर्वरव-भारत का उ जन अथवा उ जन से भी अधिक प्रिय अगर कोई चीज! उनके लिये थी तो यद उनका धर्म ही था. यद पुराने जगहपुर के लिये और अण जाते धर्म के पीछे ही रह सकती है. जस, यादो यद धर्मशी प्राणु अज भारतपिता का यदा मन्य, यादो व्याधिरूप आन्तरिक शत्रु पिछे रहते सके. दो में से कोई भी एक जान होनी अज अनिवार्य थी."

"भारत का यद धर्मशी प्राणु तो निश्च को कैसे सकता था? जे प्राणु उनही दही दही तक-उनही सभपात्र तक-प्रवेश कर चुका था; उस प्राणु के अक्षविचारधी अभन-वशी का सदास आन भी हाथम था; यद कैसे नीकस कर बन सकता था? एक हुआ है तब ली भारतपिता ने अपने धर्म-प्राण के अन्त्य प्रणयो की तरफ व्यवहारसिद्धि का साधन नहीं समझ रखा था कि उसके आरे यद अंसी आपत्तियों से जगजीन हो कर निश्चुध निश्च सवे और अपनी आधित आर्थ-हिंदुधन के नामनिदान तक मिला है! धर्मस भारतपिता ने तो यद धर्म-प्राण की अपेक्षा-

એવા હી મદાન પ્રમાણ રાખતી છે. પણ તારુ દુનિયા હી આજ, સમય આને પર પુરુષ છે. મુસલમાન ઉપાસ દેતી છે; રૂમે કિમી દુનિયા પ્રાણી ભણવા મનાય હી મુસલમાન હી મુસલમાન છે અને તક ઓર નિપદામ કે મોખતક પડ્યા દેને હી નામન રાખતી છે. જાનવર હી નામન સૌકિક-આર્થિકિક વિવાદો પર અપના પ્રભાવપૂર્ણ જૂના દેવતાની વધુ જીવનિવા મંગી મુસલમાન ઉપાસન ઓર મુસ્લિમ કે અપના અર્થાર આદેશ મુનારી છે કિ- 'જાનવાર' જાન મંગી સિવાનો! અપને ધન, દુલ, વિદ્યા ભણવા સના મંગી મદ મે' મન જાનકે કો'ની પ્રાણી ભણવા સમાજપર અન્યાય વા અન્યાયાર મન કરો. મુસ્લિમ પાન આદેશકારી કે સમાન મુસલમાન; મદ, વિશ્વવ્યાપી સત્તા ઓર મેરુમાન અપનિ દોઝી; નામ હી ઉનજી આદ ઉન મદે પ્રાણી પદાર્થ કે એકદમ નહ-બહુ કર દેખી, ઓર મુમકો મદાનારજી બના દેખી. જાનન કે ઉનિવામ કા પ્રતિષ્ઠાકારુ મુમકો ચલો જાન બના રદા દે.' "

"અસ, ભારત હી વો અતિમ આદ ને બી વડી કામ કિયા. વદ મદરી આદ છે. ઉન પરમ પિતા ને મુન સિયા, ઓર-

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્ક્રતામ્ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંમવામિ યુગં યુગે ॥

યદ આને મદાનન કે અનુમાર આપને' ઉન દુર્ગુણ-દેવદાસ કે દાને હી દાન તી. "

"વદ ધર્મપ્રાણ નમસરીરી ભારત હી ભારત (દુનિયા) શાન્ત કરને મે' સજો પદિસે યદ આપ-મયક થા કિ ઉનકો, ઉનકે સમતીય ઓર સચેન પ્રાણી (બાદર-કે દુધરે ચેન-વવાન દેસ) ઉનકો અપને અ'ક મે' (મોજામે) ઉઠા મેવે' ઓર અપને નાન્ને અ'ક હી ગરમી પડ્યા કર ઉનકે. જકકે દુઝે હડે જાતો' મે' ચેતના દેવે. મુસલમાન જાનિ તો હનકો પાપપ્રારમ્ભ મુજતાને મે' નિમિત્ત-જન જન હી ચુકી થી. એસિયાઈ ઓર પ્રગયે' તી જાન તક દસ કાર્થ કે લાયક હી નવી' દુષ્ થી. માત્ર યુરપ કે હી દેશ દસ કાર્થ કે સિયે કુછ મોજ દોતે ચલે ચે. સર્વજ પરમ પિતા છે. સજ કુછ જાત થા. ઉ-હોને ભારત કે. હન યુરોપીય જાનિયો હી દુ'ક મે' રખ દિયા ઓર હનજી બેદોશી દર કરાકે ચેતના પ્રદાન કિયા."

"યદ યુરોપીય જાનિયો બી વ્યાપારી-સ્વાર્થી' તો થી હી. હન જ્ને જ્ને જાનિ ને ભારત કે જ્ને જ્ને અ'ગો પર (પ્રેરેશી પર) અપની કુછ કુછ દુ'ક-ગરમી પડ્યાથ થી; ઉસપર ઉ-હોને અપના કાણુ બી'જમાના આદા. વ્યાપારી કે નોતે સે સદાચક પદ કે પ્રાપ્ત હોનેવાલી યદ સ્વાર્થી' પ્રજાઓ ને જાન માસિક બી જન બેંદના આદા, ઓર ખુદ ઉનકે હી અ'ગો કેા દયિયાર બના કર સઝના સઝના અધા દિયા ! પરંતુ યદ ગરબક સે બી આખિર વદ કૃપાણુ પિતા કા કુછ દિતાવલ ઉદેશ હી નિકલ આયા ! "

"અ-ય સજ યુરોપીય જાનિયો હી અપેક્ષા ચિટનજાતિ ઉનકો વિશેષ યોગ્ય દિખાઈ હી. દળારો' કેાપ દર તથા યુરપ કે બી પરસે છેડે પર રહનેવાલી યદ વિદેશી ગૌર જાનિ હી અસિકના, કળાકોશલ, એકતા ઓર મદસ્વાકાંક્ષા દેખકર પરમાત્મા ને ઉનકો હી સજ યુરોપીય જાનિયાં પર વિજયી બના દિયા ઓર ભારત હી રક્ષા-ચિઠિત્તા કા ભાર ઉન્હી'કો સૌંપ દિયા ગયા ! 'ચિટન ચેવરાજ ને ઉન ત્રિદોષાવરથા મે' એક-દુસરે સે લડતે દુઝે અ'ગો કેા લડાનેવાસે તરવો' સે અલગ દર દિયે, ઓર ઉનકો અપને પ્રજા કાણુ મે' દળા કરકે યદ વિનાશક બખેરો' કેા ચૂપ કર દિયે ! સજ અ'ગો કે બીચ મે' અધ્યરથ યદ કા રાજદંડ યદ ચિટન પ્રજા ને ધારણુ કરકે ઉન સજકે ઉપર અપની શાંતિમયી છત્રચાયા ફેલાતે ફેલાતે સારે ભારત કેા ઉસ છાયા કે નીચે લા દિયા ! ! "

"હન ચિટન જાતિ હી છત્રચાયા મે' આ કરકે, સો વર્ષ' તક ઉનકા-એકમ, સ્વાતંત્ર્ય, સેવા-મન દત્તાદિ દેખતે રહને સે ભારત કેા બી અપની દુર્દેશા કા કુછ કુછ ખ્યાલ આને લગા ! ધર્મી કારણુ સે ભારતવાસીયો' મે' એકમ ઓર દક્ષ કા-બાજ અજ બીસો' અર્થસે જાનને લગા દે. ઓર સ્વાતંત્ર્ય દે; યદ તો પકવ વય કેા પડ્યા આ દુઝા ઓર એક સમય કા સર્વ દેશો' કા સિરમોર દે. સિદ્ધ' નિજ-પુત્રો' હી આંતરિક ચતુના હી હી વ્યથા સે બિગાર દો કર ગીરા થા. હનકે વદ દોપ-પાપ કે મોગ 'બી પૂર્ણ' દો કર સુખસુખ' કા પ્રમાત બી આના આદિયે. હનકા અજઉદ્ધમ્ય' કા સુખાનુભવ કરાના

અંધરી સંકેત સે સુકરર હો ચુકા હૈ. મદાન અિટનગતિ ઇસ કાર્ય મેં નિમિત્તભૂત બનકર “અતિ મદાન” કી પદવી લેના ચાહતી હૈ અથવા અધર્મ બદાકર અિટિશ સામ્રાજ્ય કો ડૂબાના ચાહતી હૈ; ઉસકી ખૂરી ખબર તો વિધાતા કો હી હો સકતી હૈ. પરંતુ ભારતવાસીયોં કી તો અપની ઉન્નતિ કે લિયે યહી ઈર્જા હૈ કિ અંદર કે સમ્યે મિત્ર-શુભેચ્છકરૂપી સદ્ગુણસમૃદ્ધ કો (બાતોં કે સાથ અમલ લી કરતે રહ કર) અચ્છી તરફ બદાતે ચલે. વહ મિત્રોં કે નામ સંયમ, સેવાભાવ, સ્વાર્થભાગ, ભાષાએક્ય, ધર્મનીતિ કી વિશુદ્ધિ, જ્ઞાનચારિત્ર્ય કી ઉન્નતિ, આચારવિચારોં કા સુધાર, દીનવાત્સલ્ય, અંતરૈક્ય કૃત્યાદિ અનેકાનેક હૈ. સમ સ્થૂત સંપત્તિયોં કા મૂલ એસી અંતરસંપત્તિયોં હી હૈ. વિશ્વ કા અબાધ્ય નિયમ હૈ કિ જે લી વ્યક્તિ અથવા સમાજ ઇન અંતરસંપત્તિરૂપ મળિયોં કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ, ઉનકે પાસ ઉન સ્થૂત બાલસંપત્તિયોં કો લી જાયા કી તરફ અપને આપ આના પડતા હૈ. જગત-મેં કોઇ લી બાલ ચીજ એસી નહીં હૈ કિ જે ઇસ પરિણામ પ્રાપ્ત કરને મેં બાધા ડાલ સકે.”

“દેશોદય કો સત્વર આકર્ષનેવાલે અનેકવિધ કાર્યોં મેં “દેશભાષા કા પ્રચાર” લી એક મુખ્ય વિષય હૈ; પ્રાન્તિક ભાષાઓં કા ભેદ જગત કે સહી બડે સમ્ય દેશોં મેં પાયા જતા હૈ; પરંતુ ઇનકે સાથ એસે દેશોં મેં સળકી અવુદ્ગતા ઔર એક્ય બદાને કે લિયે એક “દેશભાષા” લી સુકરર રહતી હૈ કિ જસકો દેશ કે પ્રત્યેક પ્રાંત મેં ફરેજયાત પઢાઇ જતી હૈ. ઇસલિયે ભારત કો-યાને ઇનકે અંગરૂપ પ્રત્યેક પ્રાંત કો ઇસ માર્ગ કા લી અવલંબન કરના આવશ્યક હૈ.”

“અંગ્રેજ કા શિક્ષણ પાયે હુએ સદસોં મનુષ્ય પ્રત્યેક પ્રાંત મેં મિલેંગે. હમારી એકતામૂલક નેશનલ કૉંગ્રેસ લી ઇસા ભાષા કે પ્રતાપ સે શુરૂ હો સકી. લિન્ન લિન્ન પ્રાંતવાસી અંગ્રેસર લી ઇસી ભાષાદારા અપને હૃદયભાવ પરસ્પર કો દિખા સકે. પરંતુ કયાયહ વિદેશી ભાષા કહી ભારત કે તીસ કોટી સંતાનોં મેં પ્રચલિત હો સકતી હૈ? માન લિયા જલે કિ હો લી સકતી હૈ; તો કયા દેશી ભાષાઓં કે સાથ ગાદ સંબંધ રખનેવાલી હિંદ કી અપની અનૂહી પ્રગ્નક્રીયતા તથા ધાર્મિકતા ફિર કાયમ હો સકેગી? ઇસી લિયે દેશભાષા કી પસંદગી દેશ કી હી કિસી ન કિસી વર્તમાન ભાષા-કો દેતી પડેગી. સજકે પદિલે દષ્ટિ જરૂર સંસ્કૃત કી ઔર જા સકતી હૈ. પરંતુ ઉનકો દેશભાષા જાનાને કે લિયે અગત્યક યહ બડે ભારત કા કોઇ લી અંગ ન તો લાયક હુઆ હૈ, ન તો નજદીક કે સમય મેં હોનેવાલા હૈ. તામિલ ઔર દ્રાવિડ કા તો વિચાર લી નહીં હો સકતા. રહી અબ હિંદી, બંગલા, મરઠકી ઔર ગુજરાતી. ઇન ચારોં મેં સરલતા, સુલભતા, જ્ઞેશ, મિષ્ટતા, પ્રચાર, ઇન સબી દષ્ટિ સે હેખને પર સિવાય હિંદી કે ઔર કોઇ લી ભાષા “દેશભાષા” કે લાયક નહીં જાન પડતી. ઔર પ્રાંત તો કયા, મદ્રાસ હોતે તક લી થોડે બહુત યહ ભાષા કે સમજનેવાલે મિલ સકતે હૈ. ભારત કી કરીબ આધી જનસંખ્યા યહ ભાષા કો થોડી બહુત સમજ સકતી હૈ. ઇસ વારતે હિંદુસ્તાન કે લિયે હિંદી લી “દેશભાષા” હો સકતી હૈ. ઇતના લી નહીં પરંતુ હોને લી લગી હૈ. ગુજરાત મેં તો અનંપદ સ્ત્રીયાં ઔર અલગ લોગોં મેં લી એસે મનુષ્ય થોડે હી હોને જે હિંદી કો બીજકલ સમજ ન સકતે હો. ફિર જિખને પઢનેવાલોં કા તો કહના લી કયા?”

“વિવિધ ક્ષેત્રમાત્રા કે ચુર્ગર પાઠકગણ ઉત્તમ વિચારોં કે સાથ સાથ અપની યહ “દેશભાષા” મેં લી વિરોધ પરિચિત હોવે, યહી યહ પુસ્તક હિંદી ભાષા મેં નિકાલને કા મુખ્ય આશય હૈ. કોઇ કેસ. સવ સમજે કિ ઉનકી માનુભાષા “ગુજરાતી” કો છુપા દેના ચાહતે હૈ. યહ સેવક કી લી માનુભાષા ગુજરાતી લી હૈ. માનુભાષા કે સાથ સાથ “દેશભાષા” કા લી સુધારા બદાયા જલે, યહી હિંદી હૈ.”

“હિંદી ભાષા કે અચ્છે અચ્છે વિદ્વાનોં કે હિંદી માસિકપત્રોં મેં ઇપે હુએ અનેક ઉત્તમો-ગમ લેખ જે કિ હંમેએક હિંદી માસિકપત્રોં કે પડને કે સિવાય કહી લી નહીં અવગત હો સકતે હૈ; વન વન કોષેદારા સમ્રદિન હો કર પાઠકબંધુઓં કી સેવા મેં સાદર કિયે ગયે હૈ, સો ઉલેખન હેતુ મેં નો કિયે હૈ. હો મદા વર્તાનક બહુત સે લેખ સરળ હિંદી ભાષાવાલે દિયે ગયે હૈ; વન લી કોનેએક કલે. કી સમટ મેં કોઈ કોઇ શબ્દ નહીં આવે, વર્તપર ઉનકો આસપાસ કે મહેલ મેં નો સમજ લેના હોમ. પરંતુ જજ વહ દસ જાન કા ખ્યાલ કરેગે કિ આપ ઉમદા વાચન કે મેર નાક સારી દેવતારા કા અન્વાસ લી બરા રહે હૈ; નજ ઉનકો યહ શ્રમ કુછ લી

નીસ શ્રેષ્ઠ મુલે જાતા; એમાં કામ જુસને કેલી ક્રિયા હોજા વહી જનન સકતા છે. યદ સેવક હી તરફ જનકો યાદશક્તિ હી કમી ઔર પ્રકૃતિ હી જડતા છલાદિ દરકરતે ન હોવે, ઉનકી આત દુસરી હૈ.”

“યદ સેવક હી માનુષાંબા હિંદી નદી હોને સે દસ નિવેદન મેં ગલતિયાં દિખ પડે સો ક્ષમા કર કે સુધાર લીજયેગા.” ઔ તત્સત્

સંવત ૧૯૭૩ માર્ગશીર્ષી શુક્લપંચમી.

નવેમ્બર ૬. સ. ૧૯૧૬.

} લિમ્સુ-અખંડાનંદ
મંત્રી-સ. સા. વ. કાર્યાલય.

ઉપલા લેખમાં આવા સંગ્રહો દરમિયાં પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર જણાવવા છતાં અભારમુખી અને તરફથી તે મુજબ જન્ય નથી. આ સંગ્રહ વખતે પણ મનમાં એમ થયા કર્યું છે કે, વિવિધ ગ્રંથ માળાદાર અથવા જૂદા માસિકરૂપે ઉત્તમ લેખોના આવા સંગ્રહોજ માત્ર આખ્યા કર્યા હોય તો કેવું આદ્! મુજરાતી કરનાં હિંદી માસિકમાં કેટલાક લેખ વધારે મહત્વના અને અસરકારક શૈલીમાં આવતા હોવાથી માત્ર તેવા હિંદી લેખોના સંગ્રહ પણ મુજર વિપિમાં નીકળ્યા કરે તોપણ તે માનસિક ખોરાક મુજર પાકોમાટે મહત્વનો, રસપ્રદ અને ઉત્સાહવર્ધક નિવડે, અને તેની સાથે તેમને દેશભાષા પણ સારી પેઠે આવડતી આવે. મુજરાતી પાકોમાટે હિંદી ભાષા સમજવામાં જેમ મુગમ છે, તેમ તે યાત્રામાં અને બીજી રીતે પણ ઉપયોગી થાય તેવી છે. ધૃતિ-દેવજા હોય તો જ્ય તરફથી પણ વહેલે મોટે આ ગ્રંથમાળાદાર એવા સંગ્રહોજ મોટે ભાગે નીકળના આવે, એ અશક્ય નથી. આ સંગ્રહમાં પણ લગભગ ત્રીજા ભાગ જેટલા (૯૦) લેખો હિંદી ભાષામાં આપાયા તે ઉપલીજ સમજણથી આપાયા છે.

આમાંના લેખોની પસંદગી અને છપાઇ સવા વર્ષ પર રાષ્ટ્ર યુક્તી, તેથીજ એમાં કનખસના રામકૃષ્ણ મિશનવાળો લેખ લેવાયો હતો.

તરફથી મુજરાતી પેઠે આ પુસ્તક પણ પ્રથમ શુદ્ધિપત્ર મુજબ સુધાર્યા પછીજ વાંચવું જોઈએ.

આ લેખસંગ્રહમાંના દરેકે દરેક વિચાર સાથે આ સેવકને સંગત સમજવાનો નથી; તેમ જ મનને એ અનન્ય વિચારો માટે તે વાદવિવાદમાં પણ ઉતરે તેવો નથી.

આ સંગ્રહ પડવાની પડાવણિમાં જે જે વાનીઓ સમાયલી છે, તેમાં કાંઈપણ હિતાવહતા જણાય. તો તેનો સર્વ થય તેને તૈયાર કરનારા વિદ્વાનોનેજ અપાવો જોઈએ. કેમકે આ સેવકે તો તેમની તૈયાર કરેલી વિવિધ પ્રકારની હજારો વાનીઓમાંથી યથામતિ જે જે પીરસવા જેવી લાગી, તે માત્ર પીરસવાનુંજ કામ જનવ્યું છે. કથી ચીજ જમવી ને કથી ન જમવી, કથી ચીજ સારી લાગતી ને કથી ખરાબ લાગવાં; એ તો પ્રત્યેક જમનારની પોતાની સ્થિતિ અને રુચિ ઉપર છે.

પસંદગી કરવા પછી તેનાં ફક્ત જોવાનું આ સેવકથી જનવું નથી, આથી તેમજ બીજાં કરાવવાં પણ આ સંગ્રહમાં કેઈ અગત્યની ખૂસબૂંદો આવેલી જણાય તો તે સ્વાભાવિક સમજીને સમજાવને તે સોચ સુધારણા સાથે લખી મોકલવા વિનંતિ છે.

આ સંગ્રહ તરફથી શુક્લસંગ્રહનો પહેલો ભાગ ૧૯૮૨ ના બીજા ગ્રંથમાં નીકળેલો, તેની અને જ્યારે સંગ્રહ પૂરી જવાથી ત્રીજા આશુત્થિ પણ છપાઇ ચૂકી છે. એ તેમજ બીજાં પણ થોડાંક ખાસ વહેંચવા જેવા પુસ્તકો સામગ્રી લેનારને ખાસ દિશાવતે આપવાની જે ગોઠવણ કરાઇ છે; તથા જ ૧૯૮૬ પેઠે માત્ર મુખી મંદાભારત, રામાયણ, યોગવાસિષ્ઠ, ચિત્રાવલિઓ વગેરે ખાસ દિશાવતે આપવાનું કરવું છે; તેને કમળાં દરકર તેમજ હવેનું પુસ્તક વી. પી. શી મોકલવા વિનંતિ. આને કે એવા મુખી મંદાભારત વિનંતિ, મંદાભારત લેનાર તથા લેવા દખલનારને અચના, પુસ્તકને આપનાર કસબાવતના દાવવા નિયમ, એ દરકરનો આ પહેલાંનાં પૃષ્ઠોમાં આપાઈ છે, તે જોવા માત્ર આ સંગ્રહ જ સંગ્રહનું ક્ષણ નિમિષમાં આવે છે.

પુસ્તકને આ નામ આપવાની પ્રેરણા તો ગ્રંથમાળાના અલગો ઉદ્દેશ માત્ર એ જાણવા જે છે. આને તે ૧૯૮૬ ના ત્રીજા ભાગ મુખી દરકરનું પેટકોજ ચીજ નિયમ મોકલવાનું રાખવું છે.

અર્ચના. વસ્ત્ર સુદક સર્વસ્વરૂપ સમરજીવક હી તત્સત્

સંવત ૧૯૮૩-૮૪ ને ૧૩ ૬

અરમુખીનાં લિમ્સુ-અખંડાનંદ

ઉત્તમ ગ્રંથોના સેવનનો મહિમા

(અનેક ઉત્તમ પુસ્તકોના ઉદ્ધાર)

यस्यास्ति सद्ग्रन्थविमर्शभाग्यं, किं तस्य शुष्कैश्चपलाविनोदैः ॥

અર્થાત્ જેને સારા સારા ગ્રંથો વાંચવાવિચારવાનું સફળાચ્ચ મળેલું હોય, તેને ચપળાના (લકડીના-લીના) શુષ્ક વિનોદ શી મળતીમાં છે ?

“તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને ખીજી જે આપ્યું તે વાંચવા મંડી પડો છો, પણ એવું તો નમે થોડું વાંચો તેજ સારું. ગીતાછ વાંચો, વેદાંતના ખીજા પુસ્તકો વાંચો; કેમકે તેની આખા જીવન સુધી જરૂર છે.”

“પુસ્તકોમાં હું ગુપ્તધોષો રહી ચકતો, તેથી મને જે માસ વધારે જેલ મળત તોપણ હું કાચર નહિ થાત; એટલુંજ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી ચકવાથી હું ઉચ્ચકો વધારે સુખચેનમાં રહેત. હું માનું છું કે, જેને સારા પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ છે, તે ગમે તે જગ્યાએ એ એકાંતવાસ સહેલાઈથી વેરી શકે. x x એક પછી ખીજું, એમ પુસ્તકો વાંચતાં છેવટે તમે અંતર્વિચાર પણ કરી ચકતો.”

“મને પુસ્તકો વાંચવાથી જેવો જ્ઞાન હ મળે છે તેવો જ્ઞાન હ આ જગતમાં ખીજા કોઈ પણ કામથી નથી મળતો. x x માતૃભાષામાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા ગ્રંથોના પ્રચાર સમય વિના કોઈ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય લાવના (સ્વદેશપ્રીતિ) પણ મેળવી શકતી નથી. x x x બધી જાતની ઉન્નતિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિ છે. પણ આદિના જેવી ઉદ્વિધનુપ્તિસિવાયનું ખીજું કોઈ પણ એવું સુખ તમે નહિ જાતવી શકો કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં રહેલું ન હોય. x x સાહિત્ય-ઉદ્યોગના અતુર માંગો થવાનું સુખાચ્ચ જેને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા જેનું મન સદૈવ સાહિત્યસરોવરનાં કમળોની મધુર સુગંધથી ભરત બનવા લાગ્યું હોય, તેને તો સાહિત્યસિવાયનાં સ્વર્ગીય સુખો પણ શુભંજ લાગે છે.”

“મરીબેને દિશ્વિતામાંથી છોડવાની, દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવાની, ચરીર તથા મનને શાંત ઉતારવાની અને મોહાંશોનું દર્દ બૂઝાવી દેવાની ગ્રંથોમાં જેટલી શક્તિ છે, તેટલી શક્તિ ધણું કરીને ખીજા કોઈ ગ્રંથોમાં નથી.”

“જ્ઞાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ તેમાં શોખી રહેલા ચંચળતાં તારાઓ છે; જ્ઞાન એ સમુદ્ર છે અને પુસ્તકો તે એ સમુદ્રનો લાભ લઈ ચકાય તેવાં વદાલો છે; જ્ઞાન એ સૂર્ય છે અને પુસ્તકો એ આપણા ધરમાં જાગી ચકે એવો તેનો પ્રકાશ છે; જ્ઞાન એ સોનાની ખાણ છે અને પુસ્તકો એ તેમાંથી ખનવાલો આપણને બંધબેસતાં થાય તેવા દાગીના છે; જ્ઞાન એ મોટામાં મોટી કિંમતી મોરો છે અને પુસ્તકો એ આપણા મોજનાં ઉપયોગમાં આવી શકે એવા અલગથી સિંકાઓ છે; જ્ઞાન એ વાણ છે અને પુસ્તકો તે એ વાણને અથાતી દેશ આપનારા પંખા છે; જ્ઞાન એ અગ્નિ છે અને પુસ્તકો તે અગ્નિથી પ્રકટાવેલા ઠીંચા છે; જ્ઞાન એ પૃથ્વી છે અને પુસ્તકો એ આપણને રહેવાલાયક મકાનો છે; જ્ઞાન એ અનાજનો બંધાર છે અને પુસ્તકો એ તેમાંથી ભેંધાર થયેલા રોટલા છે; જ્ઞાન એ શ્રેય છે અને પુસ્તકો તે આપણા ધરમાં રહી શકે તેવા પાણીભરેલાં માટલાં છે; અને જ્ઞાન એ સર્વકલ્પિતજ્ઞાન પરમાત્મા છે તથા પુસ્તકો એ તે પરમાત્માનો રસ્તો દેખાડનારા પૂજનીય દેવો છે.”

“પુસ્તકોપ્રત્યેનો રતેદ એ કંઈરના રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે.”

“મરાળ મોપરીઓનું વાચન, એ તો એર પીવાસમાન છે.”

“મહેદેશી તથા મનદેવના અખૂટ બંધારથી જે સતોષ તમને નહિ મળે, તે સતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત કરો.”

“બોરાકિનાના સરીરની પેઠે જ્ઞાનવિનાનું મન પણ નિર્મોલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરિ સાધન વાચન દોષાથી જે ધરમાં સારા પુસ્તકો નથી, તે ધર ધર નહિ પણ નિર્મોલ્ય તનમનવાળાં જીવનાં મુઠાંએને રહેવાની દિશ છે.”

એક રિહાન રીહાન કહે છે કે, “વાંચવાની દોષ છેડી દેવાના બાલકામાં કેમ મને આખા

હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ આપે, તોપણ હું તેને કદી છોડું નહિ. ”

“ પુસ્તકો તરુણાવસ્થામાં ગુમાર્ગ દેખાડે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં મનરંજન કરે છે અને ઉદાસીને વખતે સમાધાન કરીને આપણું જીવન આપણને નકારું લાગવા દેતાં નથી. વળી તે આપણી ચિંતા તથા ક્રોધાદિને શાંત કરી નિરાશાનો નાશ કરે છે. ”

“ એક પાશ્ચાત્ય પંડિતનો તો એટલે સુધી મત છે કે:—‘માણસને લુગડાંકત્તાંની જેટલી જરૂર નથી, તેટલી પુસ્તકોની છે.’ તે પોતે પણ જરૂરનાં પુસ્તકો ખરીદી લેતાંસુધી લુગડાં લેવાનું મુલતથી રાખતો. તેને સિસેરાનાં પુસ્તકો બહુ ગમતાં હતાં. તે વાંચતો ત્યારે ત્યારે ‘હું’ વધારે સારી થયો છું’ એમ તેને લાગતું. ”

“ઉત્તમ ગ્રંથો, તેવું સેવન કરનારાઓમાં ધર્મ, નીતિ, ચાતુર્ય, પ્રતિભા, શૌર્ય, ધૈર્ય તથા પરાંપકારવૃત્તિને વિસ્તારે છે; અને જેમ જેમ એ દેવી ગુણોની સત્તા જનમતી ચાલે છે, તેમ તેમ દુનિયાને પીડાક્રમ આસુરી લાવોની જડ નાશ પામતી જાય છે. ”

“ સુખ, વિદ્યા અથવા પ્રમાણિકતાના ગ્રેગીઓએ તો જરૂર પુસ્તકોનો શોખ રાખવો. ”

“ ગ્રંથોની એરડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડો તો એ ગ્રંથોજ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે:—‘ અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે તે લ્યો અને વાપરો, એટલે તમારું કલ્યાણ થશે. ’ શું આ માનસવાણી ઓછી કિંમતી છે ? ”

ઉત્તમ જીવનચરિત્રોનો મહિમા

“જીવનચરિત્ર એ એક પ્રકારનું દર્પણ છે. જેમ અરીસામાં મનુષ્ય પોતાની મુખાકૃતિમાં ખાંપણ જુએ છે, સારે તે ખાંપણને કાઢી નાખવા અને કાંતિમાં વધારો કરવામાટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ ચરિત્રશ્રી આરસીથી પોતાના સ્વભાવમાં વળગેલાં ભૂપણદૂષણ-ગુણદોષ-તેના જ્ઞેવામાં આવે છે અને તેમ થતાં દૂષણનો ક્ષય અને ભૂષણમાં વૃદ્ધિ કરવાને તે જગૃત થાય છે. વળી જે કામ ઉપદેશ અથવા બોધ કરવાથી નથી બનતું, તે કામ જીવનચરિત્ર સહેલાઈથી પાર પાડી શકે છે. અતિ શ્રમ લઇ વિદ્યા ભણો, દેશાટન કરો, સ્વદેશહિતેષ્ટ થાઓ, પ્રેમશૌર્ય દાખવો, એવા એવા ઉપદેશો સુખે અથવા પુસ્તકદ્વારા કરવાથી જેની અને જેટલી અસર થાય છે; તેના કરતાં એવા ગુણોથી અંકિત થઇ પ્રખ્યાતિમાં આવેલા મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો વાંચી સમજવાથી અધિક અસર થાય છે. વાંચનારના સ્મરણસ્થાનમાં તેની આબાહ લેડી જાય પડે છે અને પછી તે તેને અનુસરીને ઉત્તેજિત થઇને બહાર પડે છે. ”

“ઉત્તમ ચરિત્રો તેના વાચકને બતાવી આપે છે કે, એક સામાન્ય મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન કેટલી હદસુધી ઉત્તમ બનાવી શકે તથા કેવાં ઉચ્ચ કાર્ય કરી શકે અને જગતમ કેટલી બધી સારી અસરો ફેલાવી શકે. ”

“ચરિત્રોના વાચનથી આપણું ચૈતન્ય સતેજ થાય છે; આપણી આશામાં જીવન આવે છે; આપણામાં નવું ધૈર્ય, હિંમત અને શ્રદ્ધા આવે છે; આપણે આપણા ઉપર તેમજ બીજાઓ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ; આપણામાં મહત્ત્વાકાંક્ષા જાગે છે; આપણે રૂડાં કાર્યોમાં જોડાઈએ છીએ; અને મોટાઓનાં કામેમાં તેમની સાથે હિસ્સેદાર થવાને પ્રેરાઈએ છીએ. આ પ્રમાણે જીવનચરિત્રોના સહવાસમાં રહેવું, જીવવું અને તેમાંના દાખલાઓ જોઈને સ્ફુરણાત્મક થવું, એ તે તે ઉત્તમ આત્માઓના સમાગમમાં આવવા બરાબર અને ઉત્તમ મંડળમાં સહવાસ કરવા બરાબર છે. ”

“મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનું ચિંતન કરાય છે, ત્યારે બરાબર સમજ શકાય છે કે, મહત્તાને દરવાજે સર્વને માટે ઉઘાડે છે. ”

“શિક્ષણનું મોટામાં મોટું લક્ષ્ય ચરિત્રસંગ્રહન છે અને ચરિત્રસંગ્રહનમાં મોટામાં મોટી મદદ મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોના અભ્યાસથી મળે છે; માટે જીવનચરિત્રનો અભ્યાસ કરવો એ શિક્ષણનું એક મોટામાં મોટું અંગ માનવું જોઈએ. ”

“ માનવજાતિના વર્તનને ઉચ્ચ રિચિતિએ લાવવામાં રૂડાં મનુષ્યોનાં જીવનચરિત્રોએ જે અસર નિપન્નની છે, તેવું મૃત્યુ જેટલું આંકીએ તેટલું થોડું છે. ”

शुद्धिपत्र

आशु शुभादी अथ नोप अमृदिनि

आशु शुभादी अथ नोप अमृदिनि

पु	प	अ	अ
१५१	१५	यय	यय
१५२	१	गगन	गगन
१५२	२८	गगि	गगि
१५३	२०	विपदगोपा	विपदगोपा
१५८	८	अमृद्युगाम	अमृद्युगाम
१६५	३४	दृष्टमयी	दृष्टमयी
१८६	४१	धरभाज	धरभाज
१६४	१६	पीपेता	पीपेता
२०८	३५	रक्तपिञ्ज	रक्तपिञ्ज
२०८	३५	नररक्तपिञ्ज	नररक्तपिञ्ज
२०६	१६	अष्टादशवती	अष्टादशवती
२११	४४	स्वाध्यायाम्ना	स्वाध्यायाम्ना
२११	४५	सप्तमदितयम्	सप्तमदितयम्
२११	४५	धर्माग्र	धर्माग्र
२१४	२८	आशुगवती	आशुगवती
२३६	१८	पीपे	पीपे
२४४	२८	आपान	आपान
३३६	१०	अधु	अधु
३४०	६	मुक्त-कंड	मुक्त-कंड
३६६	४०	तपार	विषे तपार
३६८	३६	भातावे	भातावे
४१४	२८	दृष्टिपान	दृष्टिपान
४१५	५	नानुजानमि	नानुजानमि
४१५	५	हामे	हामे
४३६	२२	प्रमवति	प्रमवति
४३८	३३	अवस्थमेव	अवस्थमेव
४४३	४	माति	न माति
४५०	२५	१६०२	१६०२
४८६	४०	सदग	सदग
४६७	२३	मेव	मेव
५०१	६	रान्मोनो	रान्मोनो
५०६	२७	नीकरीतां	नीकरीतां
५३१	३	मरणाप	मरणाप
५४४	२०	हरन	हरन
५५५	३६	मोन्नता	मोन्नता
५६८	४३	हारलु	हारलु
५८७	२८	दी	दी
६१५	१४	हरिप्र	हरिप्र
६४०	१	दासत क	स्वाभी विवेकानंदनी
		अंत हो शुभा	२५भी संपत्तरी
६४८	२६	बहुधाप्यकं	बहुधाप्यकं

पु	प	अ	अ
११०	६	वयम	वयम
१३०	३५	१६	१६
१३३	३७	५५	५५
१३३	३४	५५	५५
१४१	१६	५५	५५
१४४	१६	५५	५५
१४६	२३	६५	६५
१४४	११	५५	५५
१४५	३६	५५	५५
१४५	५	५५	५५
१८५	१४	नाद	नाद
१६०	२६	५५	५५
२४५	१०	५५	५५
२४६	४५	५५	५५
२६३	३	५५	५५
२८३	३६	('आमगमो'भांभी ('आमगमो'भांभी))	
२८७	६	५५	५५
२८६	१६	५५	५५
२८६	२२	५५	५५
२८६	४०	५५	५५
२८८	३	५५	५५
२८८	२३	५५	५५
२८६	११	५५	५५
३२०	६	५५	५५
३२१	३३	५५	५५
३३६	२३	६	६
३३७	५	५	५
३३८	१	५५	५५
३३८	२८	६	६
३५१	१६	५५	५५
३५१	३८	५५	५५
३५६	५	५५	५५
३५६	५	५५	५५
३६०	४४	५५	५५
३६१	४२	५५	५५
३६५	१०	५५	५५
३६६	४१	५५	५५
३८०	६	५५	५५
३८२	२४	५५	५५
३८५	८	५५	५५

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૮૬	૨૯	કાય	કાર્ય
૩૮૮	૨	દિમ યતી	દિમાયતી
૩૮૮	૨૮	સામગામન	સામગામના
૩૯૧	૩૩	સેવ	સેવક
૩૯૬	૨૩	ચાથેપન મે	ચૌથેપન મે
૩૯૯	૨૩	હ;	હે;
૪૦૦	૨૦	નિષ્કષ	નિષ્કર્ષ
૪૦૦	૨૮	કાયકર્તા	કાર્યકર્તા
૪૦૫	૩૬	આદશ	આદર્શ
૪૦૫	૩૭	આર	ઔર
૪૦૮	૧૩	આર સંસ્કૃતિ	ઔર સંસ્કૃતિ
૪૦૯	૧૫-૧૬	કર્તવ્ય-પથ	કર્તવ્ય-પથ
૪૧૭	૩૧	માન	મનિ
૪૪૧	૧૮	કછ	કછુ
૪૫૧	૫	આર	ઔર
૪૫૧	૨૬	૧૬ વર્ષ	૨૫ વર્ષ
૪૫૫	૩૨	નશ્વય	નિશ્વય
૪૬૨	૩૧	કથું,	કથું,
૪૭૦	૧૨	સાત્ત્વક	સાત્ત્વક
૪૭૦	૧૭	સિસોદિયા	સિસોદિયા
૪૭૯	૨૩	શવ	શિવ
૪૮૨	૪૫	હલ્લે	હલ્લો
૪૮૪	૪૨	અવધતના	અવધૂતના

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૮૫	૪૪	કયાઓ	ક્રિયાઓ
૪૯૨	૩૭	ધ્રજવા	ધ્રજવા
૪૯૪	૪૧	બળલાની	બળલાની
૪૯૫	૩૧	પસા	પેસા
૫૨૬	૧૩	આર	ઔર
૫૩૮	૪૬	બહ	બેહ
૫૪૨	૨૪	આર	ઔર
૫૪૫	૪	આર	ઔર
૫૪૫	૨૮	મિટીયો	મિટી યો
૫૬૨	૨૬	ઔર-આર	ઔર-ઔર
૫૬૮	૩૧	ટટ	ટટ
૫૭૭	૧	છત	છત
૫૭૭	૩૧	એક જમાત	એક હી જમાત
૫૭૮	૫	આદશ	આદર્શ
૫૭૮	૧૫	વ્યાકત	વ્યક્તિ
૫૮૪	૧	અછત	અછત
૫૯૦	૨૧	હિંદુ-ધર્મ	હિંદુ-ધર્મ
૫૯૩	૧૧-૧૨	અનાય	અનાય
૫૯૩	૨૦	છતે	છતે
૫૯૩	૩૧	છત	છત
૫૯૩	૪૩	છત કે	છત કે
૬૦૨	૧૭	અછત-બાલિકા	અછત-બાલિકા
૬૧૫	૧૪	મરુભમિ કે	મરુભમિ કે
૬૧૬	૧૯	શક્ત કે	શક્તિ કે

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠાંક	ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	સાહિત્યનો એક જગમાના-૧	૬૫૫	૨૭	વિજયગીતી મારફતો ખાતમાં મેલે વધે	૨૧૧
૨	મેવક-૦૨૬નાથ સરકાર...	૧૨૬	૨૮	વિજયમાર...	૨૧૮
૩	ભાઈ સરકારનોના પ્રાચીન મદાન	૧૩૬	૨૯	૨૭ી દોને? ૨૭ી દોને?	૨૧૬
૪	સરકાર-૧૨૬-૨૬૬ અમર...	૧૩૬	૩૦	મારિયક નવ-૨૬ અને તેના ઉપર	૨૨૦
૫	મદાનના મદનગીતર મદન...	૧૪૨	૩૧	મિંદુની પાતી	૨૨૨
૬	જગદર ભટ્ટની દીનાકર...	૧૪૦	૩૨	આ દેશની દુઈતાનું વિચારન	૨૨૪
૭	સાહિત્યનો સાચો મેવક-દુએનમ...	૧૪૪	૩૩	અધુનિક દેશવર્ણ-કુવનિયાર માં	
૮	૬ જાનો મેલો (દિલી બાપા)	૧૪૪		અમર	૨૨૪
૯	મદાન પુસ્તકોના ઉપરેસ...	૧૪૬	૩૪	અમરનાં પ્રમતી નર...	૨૨૫
૧૦	જગવિશે	૧૪૭	૩૫	મારોઅવિજાન	૨૨૬
૧૧	આઓ કૃષ્ણ! (દિલી બાપા)	૧૪૮	૩૬	ઉચ્ચ દેશવર્ણન	૨૨૮
૧૨	આરોગ્યને મારે કંઈ રિતમનું લખન	૧૫૦	૩૭	ભાગ ઉદવક નેવો? (દિલી બાપા)	૨૨૯
૧૩	અમેરિકાની એક જગલુ નેનીયાર...	૧૬૬	૩૮	સાદીપતની પાવના	૨૩૦
૧૪	લોકસેવાના સાચા ઉમેદવારોમાટે		૩૯	એક પુરાતન પ્રથમમદ	૨૩૧
	ઉત્તમ તક	૧૭૪	૪૦	ગાંધીજીને કાળા જનાવનાનો કાળા	૨૩૨
૧૫	સચિન-સંદિના	૧૭૮	૪૧	મદતાનાં માપ	૨૩૩
૧૬	કુચુલોનો અસરકારક ઉપાય	૧૮૪	૪૨	૨ દિંદુ સંસાર! મેન! મેન!	૨૩૫
૧૭	આખનો આખા ઉપાય...	૧૮૬	૪૩	સાચા માગીની પરમ	૨૩૬
૧૮	મધની સેવારતિ	૧૮૭	૪૪	સંતાનસંરક્ષણ	૨૩૭
૧૯	મદાન શોધક એડીસન બહેરા કેમ		૪૫	વાળાના અનુભવના ઉપાયો	૨૩૮
	રજા છે?	૧૮૯	૪૬	કુરુએ કપાંધી અને કેવી રીતે મેળવ્યું!	૨૪૦
૨૦	જગદશુનું આગમન	૧૯૦	૪૭	ધર્મપ્રાર્થના	૨૪૨
૨૧	વિજયગીતીસાવચેન રહેવાની જરૂર...	૧૯૧	૪૮	રસિયાની વીરપૂળ	૨૪૩
૨૨	જગલની જગીશુદી-આંગણમાંની દવા	૧૯૧	૪૯	શુકનમાં લાપસી યામરે?	૨૪૫
૨૩	કનકદાસ	૧૯૨	૫૦	જુઓ જગપાનનું શિક્ષણ!	૨૪૬
૨૪	માળાપમાટે પ્રશ્ન	૧૯૪	૫૧	મરીબોના ઉદારક બને!	૨૪૭
૨૫	જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન	૧૯૫	૫૨	વધારે મરજો સાથી થાય છે?	૨૪૮
૨૬	પ્રજાપ્રાણનો વિનિપાન	૧૯૭	૫૩	તપસ્વીની તેજપારાઓ	૨૪૯
૨૭	પ્રાચ્યજીવન	૧૯૮	૫૪	રાષ્ટ્રધર્મનો સાચો પેશમર કેવો હોય?	૨૫૧
૨૮	સર્વદેશનાં લક્ષણ	૨૦૦	૫૫	આદીનો પ્રચાર	૨૫૫
૨૯	રાષ્ટ્ર-દેવતા કેવા હોય છે?	૨૦૧	૫૬	જેકુનેને કળવવામાં ચિત્રપરોનો ઉપયોગ	૨૫૮
૩૦	વરોહરાનો લાભ માધ્યમે દીધો!	૨૦૨	૫૭	૨૬ીએ જગત...	૨૭૦
૩૧	ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ ને અધમા-		૫૮	મદાન દેશસેવક કેવા હોય? -દ્યુધર	
	ધમ કોણ?	૨૦૨		પુરને-ક	૨૭૧
૩૨	દાસજાણનું સમાધિમંદિર	૨૦૩	૫૯	હરિનામરૂપી રસાયણસાથે પાળવાનું પધ્ધત	૨૭૨
૩૩	મુંગો સમર્પણધર્મ!	૨૦૫	૬૦	ધર્મવીર દક્ષીકતરણ	૨૭૮
૩૪	દિનચર્ચા	૨૦૬	૬૧	શ્રીરામલીલ-પરોપમાન (દિલી બાપા)	૨૭૯
૩૫	અમરકારી સ્વામી	૨૧૨	૬૨	"સારસનો મેળાવો"	૨૮૦
૩૬	નેતુ ઇચ્છા-અન્યતુ, તેનું આપનું થાય	૨૧૩	૬૩	ચોવીસ ધર્મસત્તવાનું નામરમરણ (દિલી)	૨૮૧
૩૭	મમરૂપી અચવાનો ઉપાય	૨૧૪	૬૪	નવી મા હોય તો નવો બાપ પછુ	
૩૮	બેબિબોનની કેટલીક દક્ષીકત	૨૧૫		થાય ને?	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૧૧	એક પ્રગટ વ્યાયામસંઘ ...	૨૮૨
૧૧૨	આનું નામ તે રામરાજ્યના ...	૨૮૪
૧૧૩	રામની ઉપયોગીતા અને તેની સ્વચ્છતા ...	૨૮૬
૧૧૪	અભિવર્ધક યાત્રા બનાવવાની રીતો ...	૨૮૭
૧૧૫	મંદાસા અમર્યુષી મરુતા (દિલી ભાષા) ...	૨૮૪
૧૧૬	પાંચરામાંનું પત્ની (દિલી ભાષા) ...	૨૮૭
૧૧૭	રેલાદ મૌલાબખ્શ (દિલી ભાષા) ...	૨૮૮
૧૧૮	નુસરીરમ્ય (દિલી ભાષા) ...	૩૦૧
૧૧૯	કાશી કમલીવાસે બાબા છી લોકો- પોતી સુરચારે (દિલી ભાષા) ...	૩૦૩
૧૨૦	અભિવર્ધન-વન (દિલી ભાષા) ...	૩૦૬
૧૨૧	પોતીવાસી અને બામચર્ચીયા ...	૩૦૬
૧૨૨	સાંસ્કૃતિક સ્વાચ્છતાવિધિ મોટીક મોતીવાસી ...	૩૧૨
૧૨૩	દા. રેલા અને વામચર્ચી ...	૩૧૪
૧૨૪	સાંસ્કૃતિક સ્વાચ્છતાવિધિ અમર્યુષીવાસી ...	૩૧૬
૧૨૫	વિદ્યુત્તેજી વામચર્ચી ...	૩૧૭
૧૨૬	સાંસ્કૃતિક સ્વાચ્છતાવિધિ અમર્યુષીવાસી ...	૩૧૮
૧૨૭	અભિવર્ધન અને અમર્યુષી ...	૩૨૨
૧૨૮	સાંસ્કૃતિક સ્વાચ્છતાવિધિ અમર્યુષીવાસી ...	૩૨૩
૧૨૯	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી (દિલી ભાષા) ...	૩૨૬
૧૩૦	દા. રેલા અને વામચર્ચી ...	૩૩૧
૧૩૧	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૨	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૩	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૪	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૫	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૬	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૭	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૮	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૩૯	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૦	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૧	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૨	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૩	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૪	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૫	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૬	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૭	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૮	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૪૯	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨
૧૫૦	અમર્યુષી અને અમર્યુષીવાસી ...	૩૩૨

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૧૨	વીણા છી અનકાર (દિલી ભાષા) ...	૩૦૪
૧૧૩	કોને પરી છે ! ...	૩૦૬
૧૧૪	હોશી આજ મનાતે હૈં (દિલી ભાષા) ...	૩૧૦
૧૧૫	અરો કમચોગી કેવો હોય ? ...	૩૧૧
૧૧૬	“લહેરાતી હૈં ખેતી દયાનંદ કી” ...	૩૧૪
૧૧૭	ખેરાનું પંચ ...	૩૧૬
૧૧૮	દીવાતને અધાર ! ...	૩૧૭
૧૧૯	શ્રદ્ધાનંદને શ્રદ્ધાનંદિ ...	૩૧૮
૧૨૦	હે રામ ! (દિલી ભાષા) ...	૩૨૬
૧૨૧	રામનવમી (દિલી ભાષા) ...	૩૨૬
૧૨૨	શ્રીરામચંદ્ર (દિલી ભાષા) ...	૪૦૦
૧૨૩	શ્રીરામચંદ્ર કા આદિસાવાદ (દિલી ભાષા) ...	૪૦૩
૧૨૪	શ્રીરામચંદ્ર ઔર વર્તમાન વિદ્યુત્તેજી (દિલી ભાષા) ...	૪૦૪
૧૨૫	વીરસક્તમયુષ્ઠ કે પ્રતિ સુપ્રતિષ્ઠા- છી ચિત્રી (દિલી ભાષા) ...	૪૧૬
૧૨૬	રામ-નામ (દિલી ભાષા) ...	૪૧૭
૧૨૭	શંયુકવધ (દિલી ભાષા) ...	૪૨૦
૧૨૮	રામ ! તુમ ક્યાં હો ? (દિલી ભાષા) ...	૪૨૫
૧૨૯	ભગવાન રામ (દિલી ભાષા) ...	૪૨૮
૧૩૦	રામાયણકાલ મેં પરદાપ્રજ્ઞાલી (દિલી ભાષા) ...	૪૩૧
૧૩૧	શ્રીરામ કા આદર્શ જીવન ...	૪૩૧
૧૩૨	અજૂત-પંચક- (કાવ્ય) ...	૪૪૨
૧૩૩	પ્યારા ભારત (કાવ્ય) ...	૪૪૨
૧૩૪	શ્રીરામચંદ્ર કી ખિત્તા ...	૪૪૩
૧૩૫	રામ કા બામદોટ ...	૪૪૫
૧૩૬	દરદાર મેં કુલ કા મેળા ...	૪૪૬
૧૩૭	સંકલ્પ ...	૪૪૮
૧૩૮	કાંચી કા ચુરુકુચ ...	૪૪૮
૧૩૯	પૂનામાં આવી વસેવો એક પરાંપ- કારી પરદેશી ...	૪૫૩
૧૪૦	વિદ્યુત્તેજીના ચારનમ અધ્યયન ...	૪૫૪
૧૪૧	લીલચંદ્રના રામનવમીના મેળા ...	૪૫૬
૧૪૨	મા વિદ્યુત્તેજીના વાંચા, વિ- ચારો અને રોડ ! ...	૪૫૮
૧૪૩	મરી એ એક પ્રકારના રામ ઉપર અભ્યુદય દયા છે. ...	૪૬૬
૧૪૪	શ્રી ચિત્રાજી અવાનિ ...	૪૬૭
૧૪૫	રામચંદ્રના ચરિત્ર ...	૪૬૮
૧૪૬	વિદ્યુત્તેજીના તારુકુચ ...	૪૭૦
૧૪૭	વિદ્યુત્તેજીના અભ્યુદય ...	૪૭૩
૧૪૮	વિદ્યુત્તેજીના અભ્યુદય ...	૪૭૬

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક	ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૪૯	જનપતિ શિવાજી મદારાજ ...	૪૭૬	૧૭૮	જન કિસ ખાત કે, અજુન કિસ ખાત કે ? (દિંદી બાપા)...	૫૭૭
૫૦	જનપતિ શિવાજી (દિંદી બાપા) ...	૪૮૭	૧૭૯	સિદ્ધાંત કા આદર્શ (દિંદી બાપા) ...	૫૭૮
૫૧	કુનિયા કે રંગ-રંગ , , , , ...	૪૮૯	૧૮૦	વિશ્વાસ-ધાન... " " ...	૫૭૯
૫૨	દિંદુનતિ ! રા આંધ્રુ બોધાર, કેવો તારો સગયતો સંસાર !! ...	૪૯૧	૧૮૧	દિંદુનતિનો નાચ ચવાનાં દવે દે-ખાનાં ચિન્ન (દિંદી બાપા) ...	૫૮૦
૫૩	આપવાપ્રીઓનાં સદ્ભાવ અને નગર-વાસીઓનાં કુભાવ ! ...	૪૯૫	૧૮૨	અજુન જૌર વ્યભિચાર (દિંદી બાપા) ...	૫૮૦
૫૪	જગનનો મદાન રંગીતાચાર્ય ...	૪૯૬	૧૮૩	અજુન-નારી કી દુર્દશા (દિંદી બાપા) ...	૫૮૧
૫૫	એક આતિ અગત્યની કથા-જુલુતુ ૪૯૯		૧૮૪	અજુત-નારી કા સચુદાર " " ...	૫૮૪
૫૬	કટાક્ષીની એક વર્ગમાન મદાન વ્યતિ-એ-રિકા દેરી ...	૫૦૦	૧૮૫	દિંદુભાષ્યો-કા ચેતાવની " " ...	૫૮૬
૫૭	અખંડ સુખશાન્તિ મેળવવાના ઉપાય ...	૫૦૩	૧૮૬	પરિચય (કાવ્ય) ...	૫૮૭
૫૮	છાકરાઓને ડાના ઉપદેશ-નંદારી સોખતનું કથા ...	૫૦૪	૧૮૭	યાદ કરો અજુનો કે આભાર કિતને કિતને કુએ છે ? જૌર હેતે છે ? (કાવ્ય) (દિંદી બાપા) ...	૫૮૮
૫૯	દિંદુઓ, સાવધાન ! ...	૫૦૬	૧૮૮	દિંદુધર્મ મેં અજુનો કાર્યાન (દિંદી) ...	૫૮૯
૬૦	ભગવાન જુદની સાધના, સિદ્ધિ અને ઉપદેશ ...	૫૦૭	૧૮૯	સનાતની કે નામ કે કૃપમંત્રો-કી પુકાર (કાવ્ય) (દિંદી બાપા) ...	૫૯૦
૬૧	'આસોચક' કે પ્રતિ વિશેષી દરિદ્ર કે સુંદર વાચ્ય (દિંદી બાપા) ...	૫૧૯	૧૯૦	આપણી બાવના દર છે, તો વિજય પણ આપણે જ છે ! ...	૫૯૧
૬૨	સિદ્ધાર્થ રાજન અને યશોધરાદેવી ...	૫૨૦	૧૯૧	પવિત્રતાની પ્રાપ્તિનો એક આખાદિપાય ...	૫૯૧
૬૩	પૂર્વજેનું ગૌરવ ...	૫૨૨	૧૯૨	જુઆ-જુત (આભાડછેટ) (દિંદી બાપા) ...	૫૯૨
૬૪	દજ્જરત મોદમદ સાદબ જૌર દલીમા (દિંદી બાપા) ...	૫૨૩	૧૯૩	જુણા કરના પાપ છે. " ...	૫૯૪
૬૫	રાજ મહેક પ્રનાય કા પત્ર (દિંદી) ...	૫૨૪	૧૯૪	વર્ણવ્યવસ્થાવિશે મદાજનોના ઉદ્દગાર (દિંદી બાપા) ...	૫૯૬
૬૬	ભારતીય મરુતિના સંસ્કૃત સિ-વાજી મદારાજ ...	૫૨૫	૧૯૫	ભારતવર્ષ કે પ્રાચીન ભારતીય ચરિત્ર ચિત્રણ (દિંદી બાપા) ...	૫૯૯
૬૭	મેરવાખી તુલસીદાસ કા જીવન-કાર્ય (દિંદી બાપા) ...	૫૨૬	૧૯૬	સમાચારસંગ્રહ (દિંદી બાપા) ...	૬૦૧
૬૮	સમાયજીકાસ મેં મહિલાઓ કી દશા (દિંદી બાપા) ...	૫૨૯	૧૯૭	એક વીરાતમા કા વૃત્તાંત અથવા કુદરત કા કાનુન (દિંદી બાપા) ...	૬૦૫
૬૯	પાશ-સિંધાચાર (દિંદી બાપા) ...	૫૩૫	૧૯૮	ભારત કે બાહર સમાયજી કથા કા પ્રચાર (દિંદી બાપા) ...	૬૧૧
૭૦	વંશી કી ક્ષમતા (દિંદી બાપા) ...	૫૩૭	૧૯૯	દમારા કર્તવ્ય (દિંદી બાપા) ...	૬૧૪
૭૧	દિંદુસમાજ અજ બી નદી સમ-જગા, તો જરૂર અધિકૃત મેં દી ન મિરગા. (દિંદી બાપા) ...	૫૪૦	૨૦૦	રાષ્ટ્ર કે સુરકો કે આવાદન (દિંદી) ...	૬૧૫
૭૨	ધુલ્લખર પ્રાર્થના ...	૫૫૦	૨૦૧	ઉપવાસ કી અપધિ ...	૬૧૭
૭૩	અજુનની કી પરમાત્મશ્રદ્ધા (દિંદી) ...	૫૫૧	૨૦૨	પ્રજાસેવક-સમિતિ ...	૬૧૮
૭૪	દેખો, અંતર્યંગ મેં બી કૈમ કૈમ સંત જૌર ભગ દુએ છે. (દિંદી) ...	૫૫૬	૨૦૩	ગીતાજ સાર્વત્રીય માર્ગ બનાવજો. ...	૬૧૮
૭૫	અજુન જૌર દિંદુસમાજ (દિંદી બાપા) ...	૫૬૪	૨૦૪	નિર્જાનાના કાર્યો અને નેના ઉપાયો ...	૬૧૯
૭૬	એક અગત્ય ...	૫૬૭	૨૦૫	અરુપ્યના સામવિરદ છે ? ...	૬૨૫
૭૭	વિનયન (દિંદી બાપા) ...	૫૬૮	૨૦૬	કથા યદ કર કર્મ દી સનાતન ધર્મ દે ! (દિંદી બાપા) ...	૬૨૬
			૨૦૭	અજુનાયે સગવા બોગી, નખી દે-સોદાર દોના (દિંદી બાપા) ...	૬૨૬

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨૦૮	હિંદુસમાજ! તને સમર્પણ! ધૂળ પડે તારા હિંદુપણ ઉપર!! ...	૬૨૭
૨૦૯	દરેજા ૬૦ હજાર ચોપડીઓ! ...	૬૨૭
૨૧૦	ગુલામીની લાવના છોડે ...	૬૨૮
૨૧૧	ગૌમાતા કી મહત્તા (હિંદી ભાષા) ...	૬૨૮
૨૧૨	સાતિના નારાયણ ...	૬૨૯
૨૧૩	અરીઠનો ઉપયોગ ...	૬૩૦
૨૧૪	શિવાજીનો સદેશો-તેમના આત્મા સાથે વાતચીત... ...	૬૩૧
૨૧૫	ધર્મને નામે અધર્મ! ...	૬૩૨
૨૧૬	આતે પુરુષવર્ગનાં પરાક્રમ કે કાળાંકર્મ! ...	૬૩૪
૨૧૭	“અન્દા” (કાવ્ય) (હિંદી ભાષા) ...	૬૩૬
૨૧૮	ભારત ભારત કી આરત (કાવ્ય)(હિંદી) ...	૬૩૬
૨૧૯	શુદ્ધિમાન દેશભક્તો પ્રત્યે એક ખાસ મહત્વની સૂચના- ...	૬૩૭
૨૨૦	અક્ષત લીઠેં દરિયા કે દુધારે (હિંદી) ...	૬૩૮
૨૨૧	સ્વામી વિવેકાનંદની ૨૫ મી સંવત્સરી ...	૬૩૯
૨૨૨	મહારાની દુર્ગાવતી કા પ્રોત્સાહન (કાવ્ય) (હિંદી ભાષા) ...	૬૪૧
૨૨૩	તક્ષશિલાનું પ્રાચીન વિદ્યાપીઠ ...	૬૪૨
૨૨૪	પ્રભુપ્રાર્થના-(કાવ્ય) ...	૬૪૫
૨૨૫	પાણીના અનુભવી ઉપાયો ...	૬૪૬
૨૨૬	વિધવા આશ્રમ (આર્યસમાજ) કાશી (હિંદી ભાષા) ...	૬૪૭
૨૨૭	જ્ઞાનના દીપક પ્રગટાવો... ...	૬૪૮
૨૨૮	પરપ્રાંતના યુવકોને શિક્ષક બનાવવાના ખાસ વર્ગ ...	૬૪૯
૨૨૯	જગતમાં મિત્ર-રત્ન અણુમૂલ! (કાવ્ય) ...	૬૫૦
૨૩૦	સર્વ દુઃખોની દવા અથવા માલ-વીઆ-સ્મૃતિ ...	૬૫૧
૨૩૧	વિધવાવિવાહ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય? ...	૬૫૩
૨૩૨	ઉદ્બોધન-(કાવ્ય) (હિંદી ભાષા) ...	૬૫૪
૨૩૩	મુસ્લીમ ખિરાદરોને લલામણ ...	૬૫૫
૨૩૪	ધર્મને નામે લડી મરતા ભારતવાસીઓને સમર્પણ! ...	૬૫૬

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨૩૫	ભારતવર્ષના ભાવિ વિધાયકોને ...	૬૫૭
૨૩૬	ભારતવર્ષની જનનીઓને ...	૬૫૯
૨૩૭	હિંદુજાતિ કે આદર્શપુરુષ શ્રીકૃષ્ણ (હિંદી ભાષા) ...	૬૬૦
૨૩૮	હિંદુસમાજ માટે લાલચના ઉદ્ગાર ...	૬૬૧
૨૩૯	ઈંદોર મેં અલ્પજ્ઞાન કા સ્મૃતિ-દિવસ (હિંદી ભાષા) ...	૬૬૨
૨૪૦	ગૌવધની યેળ ઉપર રામબાણ દવા-કુચ્છરનું તેજ ...	૬૬૩
૨૪૧	અયોગ્ય સમાજોગ્યકો (હિંદી ભાષા) ...	૬૬૩
૨૪૨	ગ્રેડસ્ટનનાં કેટલાંક બોધવચનો ...	૬૬૪
૨૪૩	દરિદ્રતામાંજ રત્નમાનવો વધારે પાકે છે. (હિંદી ભાષા) ...	૬૬૯
૨૪૪	પ્રભુપ્રસાદ પામનારા ભક્તના ઉદ્ગાર ...	૬૭૦
૨૪૫	અનુરાધ (કાવ્ય) (હિંદી ભાષા) ...	૬૭૦
૨૪૬	આજનું શિક્ષણ એ શિક્ષણ નથી. ...	૬૭૧
૨૪૭	નેવનાં પાણી મોઝે ચઢ્યાં!! ...	૬૭૨
૨૪૮	દૂધમાં સાકર ભળી! ...	૬૭૨
૨૪૯	હિંદ લજ પણ જગતને સંસ્કૃતિના પાઠ આપી શકે તેમ છે. ...	૬૭૩
૨૫૦	સૂર્યનો સાચો ઉપાસક ...	૬૭૫
૨૫૧	ઐ વીર હિંદુઓ! હોશ કરો. (હિંદી) ...	૬૭૬
૨૫૨	કુલીનતાનો કાળો નાગ ...	૬૭૭
૨૫૩	સંતસમાગમનો મહિમા... ...	૬૮૦
૨૫૪	નવું કાટ ખાય નહિ તેવું પોલાદ... ...	૬૮૦
૨૫૫	સ્કતપિતના ઉપાયની ડાં રાવની શોધ ...	૬૮૦
૨૫૬	દેશોદ્ધારની સાચી શુદ્ધિ આવેલી ક્યારે ગણાય? પરોપદેશ પાંડિત્યને બદલે બ્યારે ઘેરથીજ આચરણ થાય. ...	૬૮૧
૨૫૭	ધર્મની અંતિમ પરીક્ષા... ...	૬૮૫
૨૫૮	ગોસ્વામી તુલસીદાસજીનાં વચનામૃત (હિંદી ભાષા)... ...	૬૮૭
૨૫૯	સ્કતપિતના ઉપાયની ડાં રાવની શોધ ...	૬૮૮
૨૬૦	ગોસ્વામી તુલસીદાસજીનાં વચનામૃત (હિંદી ભાષા)... ...	૬૮૮

સાહિત્યનો એક અસામાન્ય હયાત સેવક

જદુનાથ સરકાર

દિંદુનાથના પિતાશ્રીઓનાં દુર્બલ્ય છે કે, તેમને પોતાની જન્મશ્રમિતો દિનિવાસ પાસે આપે એવાયેશ, પારકે ત્રાજવે-જેવાયેશ અને મૌરવશ્ય ઈતીમાં મજાવેશ ખાસ જુનકરે મજાવેશ હાલે પડે છે. ભારતના જુનકાળની અનેકનેક તારે અને દિનિવાસની દરિયે મજાકે કરી આપનારા સમર્થ ભારતીય વિદ્વાનો મોજુદ દેવા છતાં એક વખતના ૩૮ ૧૫ ગેવેશ, અનેકે દેવાવાળા, સાદેખયાદી દિનિવાસો અગ્રેષ્ઠમાં તથા પ્રાચીન ભાષાના અનુવાદોએ દંતુ આપણી ઉમતી પ્રજાનું માનમ જાંબાં કરે છે. નથી હોતી તેમાં ભારતીય સંગૃહીત કે સંગ્રહારની સામગ્રી, નથી દેવો તેમાં ભારતીય નરતોમાટે માનદરિય કે નથી દેવો તેમાં સ્વદેશનું મૌરવ, 'દયકતાના કારામુદ' જેવી દેહી એસારેલી મણી વાતો વિદ્વાનોએ દિનિવાસની દરિયી ખાટી માળાન કરી આપી, છતાં આપણા એ દિનિવાસો દંતુ જેવા ને તેવા અમથ રવા છે.

એ દિનિવાસોમાંથી જે સિવાજીને તુંદાસનરીકે અને જે મૌરવજેનને પ્રમાણ જુગમી ખાદયાન તરીકે આપણાં ખાળકો માનતો થાય છે. એજ મૌરવજેન અને સિવાજીનિં સચી મૌરવમરી મારિતીવાળા, જાણે દિવસે દિવસની દશીકા નજરે લેકરે કપી હોય એવી જારીકે મોક્ષસાધાળા તેજશરી દિનિવાસમંથે, ભારતીય વિદ્વાન જાનવર્ચસ અખાપકે જદુનાથ સરકારે જમગને આપ્યા છે. એ સમર્થ ધાનદામવેતાના મંથે આપણને આપણા દેશ, જનતા અને મરુનિમટે મૌરવ અને દીર્ઘદરિ આપે છે. એટલી સમનાથી એઓ જુનકાળ અવશેષે છે ને પ્રતેક વિમન એટલી મોક્ષસાધ્યા તપાસીને તેને ચોખ રીતે સાંકળે છે, કે એ વાંચનાં જાણે દિનિવાસના એ કાળમાજ આપણે જવતા હોઈએ એમ લાગે છે.

જન સરકાર આજે માત્ર દિંદમાજ અમથવ્ય વિદ્વાન મજાવ છે એમ નથી; જમન આખાના દિનિવાસવેતાઓમાં એમનું બહુ ઉચ્ચ સ્થાન છે. નીચેના એમના નાનકડા પરિચયથી સમજશે કે, એ સ્થાન મેળવતાં એમણે કેટલો સંયમ, કેટલું તપ ને કેટલી એકાંત ઉપાસના સેવ્યાં છે. કમ્યમડિયા ગામ જંગાળાની ઉત્તરે રાજસાદી છલામાં નાટરના રસેશનથી હથ માધવ દૂર આવેલું છે. આજથી અર્ધી સદી ઉપર એ ગામમાં એક નાના કાયસ્થ જાગીરદાર રહેતા હતા; તેમનું નામ ખાજુ રાજકુમાર સરકાર. એ વિદ્વાન, સંસ્કારી અને પ્રતિષ્ઠાવાન પુરુષ હતા. કળા અને દિનિવાસમાટે તેમને અનહદ પ્રેમ હતો; એટલે કે દેશને એક આથે ખૂણે પોતે પડ્યા છતાં પચાસ વરસ પહેલાંના એ જમાનામાં પળુ ઇંગ્લેંડનું 'જસ્ટિસ લાંડન ન્યુસ' એ મંગાવતા અને ફેસલ કપની તરફથી નીકળતું અમથવ્ય 'ક્ષામાસિક' એમણે ચાહુ રાખ્યું હતું. પૂર્વની કળા તરફ પળુ તેમનો અતિશય પ્રેમ હતો અને અત્યારે દુર્લભ થઈ પડેલા, બર્જેસના લખેલા પૂર્વના રચાપત્યના મંથે તથા મીઝ કપનીવાળાં સિલ્કકળાનાં મોટાં સુંદર આલ્યોઓ એમના મંથસમ્રદમાં એમણે કાળજીથી સંધર્ધાં હતાં. દેશદેશના દિનિવાસમંથે એમનું માનીતું પાચન હતું. નવજકથાને તો એ કદો દાય સરખોએ અડકાડતા નહિ.

આવા સંસ્કારી, વિદ્વાન ને કળા તથા દિનિવાસપ્રેમી પિતાને ત્યાં ૧૮૭૦ ના ડિસેમ્બરની ૧૦મી તારીખે ભારતનો ભાવિ સમર્થ દિનિવાસવેતા અવતર્યો. જદુનાથના જન્મ અને સંસ્કારની ભૂમિકા કુદરતે જાણે અગાડથીજ કરી રાખી હતી. સાદું એકામ જવન, ચુસ્ત રીતભાત અને સરજ રેડીકરણીનો પિતાનો અણીશુદ્ધ વારસો જાણે પુત્રમાં ઉતર્યો હોય, એમ જદુનાથ નાનપણથીજ સરજનાની મૂર્તિ દતા. રમાતિયાળપણું કે ફેલાફે, સ્વચ્છ વર્તન કે તોફાન કથજ એમનામાં ન મળે. વાચતાં આવડતું અંચું તેમ તેમ પહેલાં પિતાનાં ચિત્રાનાં પુસ્તકો અને પછી દિનિવાસના મંથે એમણે નેતા ને વાંચવા માડ્યા. ધીમેધીમે પિતાની આખી અભરાજ અને કખાટો ખજાસ થયાં. બધાં ચોપાનિયાં જોવાઈ ગયાં. બધાં મુલક પુસ્તકો વંચાઈ ગયાં.

રાજસાદીની કોલેજમાં અગ્રેષ્ઠ અભ્યાસ કરી જદુનાથે સોળમે વયે એન્ડ્રુસ(મેટ્રિક)ની

•

1. *Chlorophyll a* and *Chlorophyll b* were determined by the method of Arar and Collins (1971) using a Shimadzu 1601 UV-Visible Spectrophotometer. The concentration of chlorophyll was expressed in mg g⁻¹ of dry weight.

રકાર ઉનાળાને મારે દાઈ'સિંગમાં રહેવાનું' રાખે છે. ત્યાં એમણે જંગાળી કૃત્તામાં ઘણાં વર્ગીય જ્ઞાની સ્થિતિ પ્રમાણેનું' એક સાફ મકાન કર્યું' છે, ને એનું' નામ 'સરકાર આવાસ' રાખ્યું છે. ૧૫ ઉપરથી કોઈને મોટા મદાવણની કલ્પના આવી જાય; પણ એ તો આગગાડીના 'ટળા' જેવી ઝાટખાંની સારી બંધારણ માત્ર છે. તેના બે ભાગ કચેલા છે અને દરેક એરડી આઠ આઠ ફૂટ ઈંખાઈપહોળાઈની છે. આગવી એરડીમાં ખારી આગળ ટેબલ છે ત્યાં પોતે લખવાવાચવાનું' અને લોકોને મળવાનું' રાખે છે. બીજી એરડીમાં સવામાટે પાટિયાનો ખાટલો અને પરચુરણ સામાન હોય છે. ચોપડીઓનાં તો બધે વન! જ્યાં જુઓ ત્યાં ચોપડીઓ અને અવસોકનમાટે ટપાલમાં આવેલા ઈંધેપરથી ઉકેલેલાં કાગળોમાં પડ્યા હોય !

એમના જીવનની સાદાઈ એમને તો જાગ્યેજ ખ્યાલ આવી શકે, કે તેઓ કોઈ મદાવિદ્વાન કે પ્રિન્સિપાલ કે સી. આઈ. ઇ. નો ખિતાબ ધારણ કરનાર વ્યક્તિ હશે? એમનું' લખવાનું' ટેબલ જુઓ તો સાદા પાટિયાનું' જનાવેલું સાર માંડુકી! એજ ટેબલપર સિવાજી અને આંરંગઝેબના મુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસના પાંચ મંથો લખાયા હતા. ટેબલપર સગવડ પડતી ઉંચાઈએ ગોઈવેલી એક વિજળીની બત્તી નજરે પડે છે: એ હમેશાં રાતના બાર વાગ્યા સુધી જળનારી. અખ્યાપક સરકારના બધાં પુસ્તકો અહીં દાઈ'સિંગમાંજ લખાયેલાં. માત્ર કેટલીક બાબતોના પૂરાવા નોંધએ તે પટલો જમને લાયબ્રેરીનાં પુસ્તકોમાં નોંધને ગોઠવી લેતા.

રાજ સાજે ચાર વાગે એટલે એ નિયમિત રીતે ફરવા નીકળવાના. એ વખતે સાદાં કાટપાટણનું હૈંટ વગેરે પહેરે છે; પણ તેમાં જરાયે આછકડાઈ ન લાગે. મળવા આવનાર માણસ સાથેના વર્તનમાં પણ સભ્યતા અને નમ્રતા એટલી કે એ નોંધને આપણા દેશના સામાન્ય ઈંદુલ્યેટને પણ પોતાની અકઠાર્થમાટે ચરમાત્રું પડે. ફરવા નીકળતી વખતે કોઈપણ એકાદ સોબતી સાથે હોય તો તેને નિભાવી લે. તે જ્ઞાનમાં ગમે તે કોટિનો હોય, તોપણ તેની નોંડે મિત્રની પેઠે સંભાળણુ ચાલુ રાખે અને રખેને સાથે આવનારને પોતાના જનકાપણથી અડકું ન લાગે એ ખ્યાલે લગભગ બધા વખત પોતેજ વાતચિતનો રસ ટકાવી રાખે. આ ગુણ બહુ ઓછા વિદ્વાનોમાં મળી પડે છે.

આપણામાં 'હક' લેખાતી આજ એમની પંચાવન વર્ષની ઉંમરે પણ એ સ્મૃતિવાળા, તંદુરસ્ત અને સચિદ્ર મિલજવાળા છે. તેમના હાંત બધા સાચુન છે, દહાર ચાલે ઘણું ચાલી શકે છે અને ખડનસપણે લાગત કામ ખેંચી શકે છે. એમના પિતા ડેહ ૧૯૦૪માં ૭૫ વર્ષનું' લાંબુ અ.યુ.એ. બોગવી યુગદી ગયેલા. દીર્ઘજીવન અને તંદુરસ્તીની એમના કુટુંબની આ ઇશ્વરી બક્ષિસની ખરી ચાવી તો એમની સાદી અને સરળ રહેણીકરણી તથા મુશ અને એકાગ્ર જીવનમાં છે. n

सहर्षि अगस्त्य

‘અગસ્ત્યના વાવઠા’ એવી કહેવતો નીકળેલી છે. બ્રાહ્મણસંસ્કૃતિ લઈ જનાર ઋષિમુનિઓને દખ્ખણમાં રહેતા જંગલીઓ-રાક્ષસો, વાનરો અને રીંછો વારંવાર પીડા કરતા હતા. દખ્ખણમાં મુશીક ને મુશ્કેલી આપ્યે પ્રભુએ જવું અને રહે એ મોટી મુશ્કેલી અને જોખમદારીનું કામ હતું; તેથી ઉપલી પોરાણિક કથાને એવી રીતે ઘટાડી વામાં આવે છે કે, પદાડ જેવી મુશ્કેલીને અગસ્ત્યે દૂર કરી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેને આશીર્વામાં આવે છે કે, દખ્ખણમાં વિંધ્ય પછી તરતજ જે સંસ્થાન વસાવવામાં આવ્યું તે અગસ્ત્યનું વસાવે હોઈ તેમાં આર્યઉપદેશકો વગેરે રહેતા. આને “જનસ્થાન” કહેવામાં આવ્યું. તેની દક્ષિણે અર્ધ મુશ્કેલી પણ પાદવમાં રહેલા વાનરોનું સંસ્થાન હતું; અને તેની પેલી તરફ વધારે દખ્ખણમાં રાક્ષસો રહેતા હતા. આ ક્રમ અપણે રામપ્રવાસ પરથી જાણ્યો એ છીએ. વિદ્યામિત્ર પ્રથમ પોતાના યર રાક્ષસો જાણ કરે નહિ તે માટે, રામલક્ષ્મણને બાળપણમાંજ રક્ષકતરીકે લઈ ગયા હતા; અને તેમ રાવણની વાડેન તાડ્યા અને તેને સદાયક રાક્ષસોને મારાં યજ્ઞ લઈ થતો અટકાવ્યો હતો. ચરપ કાંઈમાં દક્ષિણપથ જે માટ જંગલો અને જંગલીઓથી ભરેલો હતો, તેને અગસ્ત્યે કેવા ક્રમે કાઢી મુનિઓને વસવા યોગ્ય બનાવ્યો, તે વર્ણવેલું છે. બ્રાહ્મણો અને તેમનાં યજ્ઞયાગાદિ કાર્યનાં રાવણ-રાક્ષસોને અગસ્ત્યે પોતાના ઉપદેશથી અને ચમત્કારી અર્થશ્રીથી નમાવી દીધા હતા. રાવણને માં સંતાને લઈ પાછા ફરતા રામ સંતાને સંબોધીને કહે છે કે:—

જિજ્ઞાસામિ મયા મંત્રે દાગ્રહસ્નાદમર્ષિણા । અગસ્ત્યેન દુરાધર્ષા મુનિના દર્શિતોવદિત્ ॥

“હે ભદ્રે! અગસ્ત્યમુનિએ દુરાધર્ષ દર્શિતવિદ્યા છતી હતી (ત્યજીને વશ કરી મુન્યનતે કરતા મોગ્ય બતાવી હતી), તેમ અધર્મવાળા મનુના દાગ્રમાંથી હું તમને છતી લાવેલા છું.” વનરા-
યમાંથી આર્ષ મિશને લોકોમાં અગસ્ત્યમુનિ જેમ જેમ દુષ્ખલમાં આગળ વધતા જતા હતા,
તેમ તેમ આર્ષ આશ્રમો-શાળાઓ-નાખતા જતા હતા. આવાજ એ મનિએ સ્થાપેલા દેવ પર્વત
આગળના એક આશ્રમમાં વનવાસદરમિયાન સીતા ને લક્ષ્મણ આગે રામ હતા હતા.

મુનિ સેનાવરણીને આશ્રમો બાંધતા જતાં પણ રામનો જાણીને ભેગવા દેતા નહિ. અપરિણીત
દેવતા અને બદામી-વાનાપિપ્પુનો વાનાપિ, આ બે દુર રાસસો દંડકારવનની ઉત્તરે રહેતા આશ્રમ
મુનિઓને વારંવાર સનાવના હતા-અરે સનાવના હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમને ખાદ્ય જતા હતા.
બદામીથી ત્રણેક માસપર માલકૂદ પર્વત ઉપર અગસ્ત્યે તેમને વશ કર્યા હતા. વાનાપિપુર, જેને
કાશ બદામી કહેવામાં આવે છે તે, આ મુનિના રહેવાથી એક વિદ્યાપીઠ જતી રહ્યું હતું અને
અત્યારે પણ દક્ષિણપથના કારીગરોએ જૂના પંડિતો તેને માને છે. જોકે તે અને બદામીનાં કેટ-
લાંકે પ્રાચીનતર ખરે અત્યારે પણ તેનું પ્રથમતપસ્વું દર્શાવે છે. સન ૧૫૦ માં રામોનીએ બદામીને
(બડિઆમાંથી) એ નામે જાણ્યું છે.

આર્ષધર્મ અને આર્ષસંસ્કૃતિ દક્ષિણપથમાં પ્રસારવાગરે ત્યાંના વાનામોટા રાજાઓનો
અગસ્ત્યમુનિએ આશ્રય લીધો હોય, એમ પણ જણાય છે. રકંદપુરાજીની કેટલીક આખ્યાયિકા-
ઓમાં અને ક્ષેત્રોમાં આ વાત જણાવેલી છે. વળગદ નામના એક પાંડવ રાજાએ એકવાર મનુને
ચરી કાવડદેશમાં આવેલા સોન પદાડ ઉપરનાં દેવોને અપમાન આપ્યું હતું. પાંડવર બેસી
તેણે દેવાવધને ખુદી નાખ્યું હતું. મૈત્રાવરુણી કુબોદબ મુનિ અગસ્ત્યે તેને તે પાછી કોવે: તો
નરમ બતાવી દીધો હતો કે, જે દેવાવધનો તેણે નાશ કર્યો હતો તે દેવાવધના દેવતા સોનેશ્વર
મદાદેવનો તેલકા બન્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાનું સર્વસ્વ તેમને અર્પણ કરી ક્ષમિ અને ક્ષમિ-
પત્નીના આશીર્વાદ મેગવ્યા. દક્ષિણપથમાં વિદ્યાકળાના આદિપર્વત અગસ્ત્ય મુનિ છે. તેમણે
વૈદિક, વ્યાકરણ, વેદ અને ધર્મ શિક્ષાને શીખવાડીને કોમળ મુગ્ધ બનાવ્યા તથા આર્ષધર્મને
લગના સિદ્ધાંતો અને બધી પરંપરા પણ તેમને આપી. એમણે પોતાનું ગોત્ર સ્થાપ્યું કે જે
ગોત્રના આશ્રયો અઘાપિ દયાન છે. દુષ્ખલના વયોરૂઢ વિદ્વાનો અત્યારે પણ એમ કહે છે અને
માને છે કે, તામિલમ્પા, કાવેડિયન ક્ષિપિ, વ્યાકરણ, પ્રતિમા બનાવવાનું (પ્રતિમાલેખન) શાસ્ત્ર-
શકલાધિકાર વગેરે પ્રથે અને વિદ્યાઓ, એજ આદિ ધર્મપ્રવર્તકના જ્ઞાન અને શ્રમને આભારી છે.

અગસ્ત્યમુનિ દક્ષિણપથને આર્ષ બનાવના બનાવતા છેક કેપકુમારીન મુખી પહોંચી ગયા
હતા. એ બુદ્ધિર નજીક આવેલા પાયોધી પદાડ ઉપર તેમને અર્પણ થયેલાં આશયો આવેલાં છે.
એમ કહેવાય છે અને શ્રદ્ધાળુઓ માને છે કે, પ્રાકૃત આખને નહિ જણાય એવે રૂપે અઘાપિ
તેઓ એ શિવાલયોમાં આવે છે અને પૂર્વકાળે જેમ દુષ્ખલમાં આવતા અને વળી અસોપ યર્ષ
જતા, તેમ દાસ પણ તેઓ કોઈવાર દેખાવ દે છે અને કોઈવાર અદસ્ય રહે છે; પણ દક્ષિણમાં
પારજમણ તો રામે છેજ.

મુનિથી સંસ્કૃત થયેલી દુષ્ખલજીની પ્રજાએ તેમને દેવતારૂપ માની બદામી વાળી આપ્યો
છે, એમ કલાવગર ચાલતું નથી. કુંઘલાં મંદિરો અને જાલયોમાં તેમની મૂર્તિનું શેકિએ સ્થાપન
કર્યું હતું. પણ કેકાણે તે દેવનુદય પૂજાય છે, અગસ્ત્યપૂજન પૌરાણિક કાળનું છે. અગસ્ત્ય દેવનું
પૂજન કરવાનો ત્રિપિ આગ્રિ અને રકંદ પુરાણમાં બતાવવામાં આવેલો છે. પૂજનત્રિપિ પછી
પ્રાત મરોના સ્તોત્રમાં કહે છે કે:-“હિ કુંઘલોનિ ! તમે આગ્રિમળથી ઉપજેલા, મિત્રાવરુણના પુત્ર,
કાશમંત્રી જેવા રવેન વર્ણીગ અને જગતનાપી છો. વળી આપ. કે જેઓ મુનિભક્ષક વાતા-
પિને જમી ગયા હતા, જે સમુદ્રને પી ગયા હતા તે અગસ્ત્ય મુનિ, તમેને નમસ્કાર છે.” કેપ-
કુમારીન આગળના પાયોધી પદાડ ઉપર તેઓ અદ્વિજન ચરિતરૂપે રહેવા છે. કોરોમંડળ કિનારાના

કે કાંઈકયના અગસ્ત્ય મુનિએ એક દેવતાનીકે પૂજે છે. તેમના દેવાલયો બાંધ્યાં છે અને તેમને
પોતાના ઉદરે માને છે. દક્ષિણપથમાં તેમના નામનો સંપત્તર પણ ચાલેલો. અગસ્ત્ય સંપત્તર ઈ સ પૂર્વે
પ્રકા કે સાનમાં શેકમાં આલ વધેલો, એવા પૂરોપિવન વિદ્વાનોને મત છે. અગસ્ત્યમુનિએ જે પ્રવાસો કરેલા
છે, આજલા ક્ષત્રિમુનિઓ કેવા ખંડો અને સાદસિ હતા તે ક્યાંની આપે જ

महात्मा ज्ञानकीश ज्ञानानंद

[The page contains faint, illegible markings or bleed-through from the reverse side.]

[illegible]

Figure 1 consists of 12 line drawings of a chick embryo at different stages of development. The drawings are arranged in two rows of six. The top row shows the embryo at 1, 2, 3, 4, 5, and 6 days. The bottom row shows the embryo at 7, 8, 9, 10, 11, and 12 days. The drawings illustrate the progression of the embryo from a single cell to a fully formed chick with a beak and legs.

[illegible][illegible]

1980年1月1日以前，在北京市区范围内，凡属下列范围的房屋，其所有权人应当依法向国家缴纳房产税：

[illegible]

১৯৭০ সালের ১৫ আগস্ট রাতে বাংলাদেশের মুক্তিযোদ্ধাদের বিরুদ্ধে
 সশস্ত্র বাহিনী চালিয়ে দেওয়া হয়। এই রক্তাক্ত রাতের ঘটনাটি
 বাংলাদেশের ইতিহাসে অমলমোছা হয়ে গেছে। এই দিনটি
 বাংলাদেশের সার্বভৌমত্ব রক্ষার জন্যে মুক্তিযুদ্ধের
 স্মরণীয় দিন হিসেবে গণ্য করা হয়।

આવી માન ફોટા પત્રિમે મુખારકગંજની સંધ્ય કલાકરૂપ નામે એક ગામ છે. તેના એક આદમે મહેરજાન મિશન પડે છે. ત્યાં મહેરજાન મિશન નામના એક મહેરજાન-દેવી બાળા રહેલા ના. તેમનાજ નામથી તે મહુ વર્ષુ દત્ત. નિવસ એક પનવાન ગ્રામ્ય દત્ત. તેમના પાર પુત્રો બન્ને ગણ ગણ વર્ષના જાને શસ્ત્ર પાઠ્યા દત્ત. પુત્રોએ ગદ્ય બાદે દોષ છે. આવી મેકેટ બદુ દુષ્ટી રહેતા દત્ત. પછી દિવસ પછી યદાવત્સામાં ત્યારે મિશનને કંઈ પણ આગા હોવાની, તેવામાં બનાવાસે ભગવત્કાંડે ઉપરુક્ત મહાત્માએ મિશનને ત્યાં સંવત ૧૮૭૭ માં જન્મ મેળો. તે વર્ષે મિશનની ખેતીમાં ત્રીણે જમણું ચારધાનું જન્મ પાક્યું. મિશનએ બારે દિવસ કપો. તેમણે કોડાયવદારને અનુસરીને માનના માની દત્તી નેથી તેમની વર્ષનાં દિવસે તેમને ટોપસામા ગોસાદી સમકપા દત્ત અને ઉત્સવ કપો દત્તો. તેમની માતા તેમનું ગદ્ય પ્રેમપૂર્વક લાક્ષણપાસન કરતાં.

ત્રીજે વર્ષે બાપા ઉત્તરાવી માયાના વાળ લેવડાયા અને પાંચમે વર્ષે કાન વિધાનીને તેમની મેડ વધારવામાં આવી અને તેમનું નામ રમેશ પાડવામાં આવ્યું. છઠે વર્ષે વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કર્યો. તેઓએ પંડિત ધર્મરદત્તપાસે સંસ્કૃત અને એક મોતરી સાદેજ પાસે ફારસી ભાષુવાનું મહુ કયું. તેઓની સુધિ એટલી પ્રબળ હતી કે મોડાજ દિવસોમાં તેઓ તેમની પડેલાંના બહુનારાઓ કરતાં બાળજ વર્ષી ગયા. મોસલી સાદેજ અને તેમનાં કુટુંબીઓ તેમના ઉપર બહુ પ્રેમ રાખતાં. જે દિવસે તેઓ મુખારકગંજમાં મોતરી સાદેજને ત્યાં બહુવા નહેતા જતા, તે દિવસે તેઓ પોતે બદલા તેમને પુત્ર કારણ પૂછવા આવતા. પછી નવમે વર્ષે તેમને યજ્ઞોપવીત દીધું. અગીઆરમે વર્ષે રમવાકૃદવામાં બારે મામપૂર્વક તેમનું સમ થયું. તેમને સ્વિ નહેલી; પરંતુ દશિયામે અને પોરે-સ્વાદીના બારે કામ દત્તો, તેથી પિતાએ તેમને એક ઘોડો સાવી આપ્યો દત્તો અને નાનાં નાનાં દશિવાર પછી દસવી આપ્યાં દત્તો. તેઓ તમંચા રાખતા અને નિશાન ખેલતા દત્તો. એક દિવસ એક પક્ષી તેમના નિશાનથી ધામસ થયું, તેજ દિવસથી નિશાન તાકવું તેમણે છોડી દીધું.

એજ મામમાં એક અણેથી બાપા નામના ગોસાદી રહેતા દત્તો. તેમના સંસર્ગથી તેઓ શિવ-પૂજન કરવા લાગ્યા.

મુખારકગંજમાં શ્રી મરુટની પાસે શુનામીકુંડ છે. સ્વામીશ્રી યુગસાનન્ય શરણુ શ્રી અવધરી આપ્યા, સારે તેઓ કેટલાક સમય ત્યાં રહ્યા દત્તો. તે દિવસોમાં સ્વામીશ્રીએ માનવત ધારણ કર્યું હતું. સીંધારામસિવાય પાંચમે અક્ષર તેઓ મુખથી કહી શકતા નહિ. માત્ર સંકેતથી અથવા જાણીન ઉપર જાણીને આવરથક વાતચીત કરતા દત્તો; અને પાંચ સાત રેરથી ખિન્ના માગી લાવોને બોજન કરતા દત્તો. મદારાજશ પછી સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવા ગયા. પૂર્વસંકેદારે કરીને સ્વામીશ્રી મદારાજશને બહુ ચાદવા લાગ્યા. સ્વામીશ્રીએ પોતે મોદિત થઈ જઈને અને આગ્રહ કરીને તેમને યુગલ મંત્ર આપ્યો અને યોદ મદિતા ત્યાં રહીને તેઓ અરથ પાછા ફર્યા.

ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ બાદ પંડિત ધર્મરદત્તજીના મદારાજશની સમાન ઉમરનો એકનો એક પુત્ર મરી ગયો. પંડિતજીને બારે શોક થયો. તેમણે મદારાજશના પિતાને કહ્યું કે, મરો વિચાર કેટલાક દિવસમટે જાન-ગામ જવાનો છે, જે આપ રમેશજીને માગી સાથે મોકલો, નો તેનો અન્યાસ પણ ચાલુ રહેશે અને માગ્યો. પુત્રશોક પળબતી જવાને મદારાજશના પિતાએ એ વાતને સ્વીકાર્યું અને પદર વર્ષની ઉંમરે તેઓ પંડિતજીની સાથે ફોલસ ગયા.

કાલક્રમા એઃ મુખેદાન પંડિતજીના નેત્રે દત્તો તેમની પ્રેમ્યાથી પંડિતજીની કથા પસંદમાં થવા જાતી એ સિવાય અર્ધી રિતિય પ દત્તના કેટલાક અર્થજીને નાચરી મીખવવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસ પછી પંડિતજી અને મુખેદાન વચ્ચે મેજ થઈ ગયા સંયોગવસાન મુખેદાને તાવ આવતા થ નો લોકેચિ મુખેદાને ક કે, આપને રિતિય સાથે વિગેમ ગયો ત્યારથી આપ મહા પડ્યા છો મુખેદાન પંડિતજીને નિવ નનવને ગયા તે વખતે પંડિતજી ત્યાં નહેતા. ફક્ત મદારાજશ આજન ઉપર એક દત્તો મુખેદાનના માદનીની દત્તીકન સાનગીને એક કાગળ ઉપર 'શ્રી નાતાનન' ગયા તે કાગળ તેમને આપ્યા અને કયું કે, આને માદગીઆમા ધાડીને મથે

ખાંધજો, તાવ નહિ આવે. જન્યું પણ તેજ પ્રમાણે; એટલે તો સુખેદાર પડિતજ ઉપર અવિર સ્નેહ રાખવા લાગ્યા. હવે એ વાત આખી પલટન અને શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ કે પડિતજના એક વિદ્યાર્થીએ સુખેદારને સાબ કરી દીધા.

આ વાત પલટનના અંગ્રેજ અમલદારના સાંભળવામાં આવી, ત્યારે તેણે મહારાજજીને જોલાવીને દર્શન કર્યાં અને તેઓ સાથે વાતચીત કરીને તે બહુ પ્રસન્ન થયો. તેણે પડિતજને કહ્યું કે, આજથી અમે તેમની પાસેથી લણીશું. તે દિવસથી તેઓ સાહેબને લણાવવા લાગ્યા.

કેટલાક દિવસ પછી પલટન કાયલથી અચાનક બદલવામાં આવી. અચાનક કલકત્તાથી જ કાશ છે. મહારાજજી રામકૃષ્ણા જોવામાટે કલકત્તા ગયા. બીજે વર્ષે સારે મહારાજજીને કહ્યું કે, અહીં પલટનમાં રામકૃષ્ણા કરાવો. મહારાજજીએ ત્યાંજ રામકૃષ્ણ કરાવી. પલટનના સિપાઇ લાલ અને કાળા પોપાક પહેરીને વાનર અને રાક્ષસો થયા, વાજન-હથિયાર વગેરે સાથેની બનાવટી લગાઇ બતાવી અને ભારે આનંદ થયો.

તેજ સમયમાં મહારાજજીના પિતાનો દેહાંત થયો. પડિતજ ઇશ્વરદત્તજી પોતાને ઘેર ગયા અને મહારાજજી ત્યાંથીજ કાશી તરફ ચાલી નીકળ્યા.

કાશીમાં તેઓ વિદ્યાધ્યયન કરવા લાગ્યા. તેજ સમયનો તેમના હસ્તાક્ષરનો લખેલો એક પત્ર મળી આવ્યો છે, તેમાં તેઓ પડિત ઇશ્વરદત્તજીને લખે છે કે:-“આપની કૃપાથી એક નાનકડો ગ્રંથ પૂર્વમીમાંસાનો, એક સાંખ્યનો, એક પતંજલિનો અને એક ન્યાયનો થઇ ગયો છે; અને થોડુંક શ્રીરામાનંદજી લાખ્ય પણ જોયું છે.”

૨૧ વર્ષની ઉંમરે તેઓ વિદ્યાભ્યાસ કરીને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. તેજ અરસામાં તેમની પત્નીનો દેહાંત થઈ ગયો. તેઓને ફરીથી લગ્ન કરવામાટે ખૂબ કહેવામાં આવ્યું; પરંતુ તેઓએ કોઈનું ગણકાર્યું નહિ. તેઓનું મન પહેલેથીજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ચોંટતું ન હતું. કેમકે સ્વામી શ્રીયુગલાનંદ શરણુજીએ તેમને મંત્રજ નહોતો આપ્યો પણ તેમના હૃદયમાં વેરાગ્યનું બીજ પણ વાવી દીધું હતું, તેથી પત્નીના દેહાવસાનથી તેઓનું મન ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી પૂર્ણરૂપે ઉડી ગયું.

સારખાદ તેઓ વારંવાર શ્રી અવધની વિહાર-ભૂમિ જોવા અને ગુરુદર્શન કરવા ચાલ્યા જતા અને તેમના ભાઈ તેમને પાછા વાળી લાવતા.

તેજ અરસામાં સ્વામી શ્રી યુગલાનંદ શરણુજી અવધથી ચિત્રદૂત ચાલ્યા ગયા. ત્યાંથી તેમણે મહારાજજીને એક પત્ર લખ્યો કે:-“એક સપ્તાહમાં આવો તો ઉત્તમ, પંદર દિવસમાં આવો તો મધ્યમ અને મહિના પછી આવશે તો નિકૃષ્ટ.” તેઓ આ પત્ર મળતાંજ સંસારને સત્યામ કરી, સમસ્ત બંધન તોડી નાખી, ઘરનો ભાગ કરી ચિત્રદૂત તરફ પધાર્યા અને એક અઠવાડિયાની અંદરજ સ્વામીશ્રીની સેવામાં લાગી ગયા.

ત્યાં કામાદ્રિની પરિક્ષા (પરક્રમા) નાં સ્થાનોનાં દર્શન અને સંતોનાં સંભાષણથી તેમને ભારે આનંદ થયો. ત્યાંજ સ્વામીશ્રીએ તેમને કહ્યું કે ભિક્ષા લઇ આવો. તેઓએ કહ્યું કે, મેં તે કોઇ દિવસ ભીખ માગી નથી, હું કેવી રીતે ભીખ માગું? સ્વામીજીએ કહ્યું કે, “તમારે માગવું નહિ પડે. તમે ભિક્ષામાટે જ્યોત્સના કે તરતજ લોકો જાતેજ આપી દેશે.” બન્યું પણ એજ પ્રમાણે અને અનેક દિવસોસુધી ગુરુશિષ્ય બન્ને ખૂબ આનંદપૂર્વક મંદાકિનીને ડિનારે રહ્યા.

ચિત્રદૂતથી તેઓ કલકત્તા ગયા. ત્યાંથી જગદીશપુરીની યાત્રા કરી. પુરીથી નીકળીને કામીન પહોંચ્યા. ત્યાંના ભગવતીના મંદિરના પૂજારી સાથે તેમને ખૂબ સ્નેહ બંધાયો. તેણે વિવિધ પ્રકારે તેમની સેવા કરી. એક દિવસ તેઓને તે પોતાના પૂજારીનામાં લઇ ગયો. ત્યાં અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર દત્તા; અને એક મનુષ્યના કાપેલા મરનકમાંથી લોહી નીતરતું જોવામાં આવ્યું, પણ તેમના ચિત્તમાં ક્ષાંતિ થઇ અને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની ઇચ્છા કરી, ત્યારે તેણે તેમને રોક્યા અને પડો પાડી દીધો. તે સમયે સુગંધિત પુષ્પો અને માનભોગ વગેરેમાં ફેરવાઈ ગયું. તેણે તેમને બીજ અનેક ચિત્રચિત્ર વસ્તુઓ બતાવી અને કહ્યું કે, “શું કરે? તમે વેળાનુ સાધુના ચેલા છો, નહિ તો હું તમને ઘાલ બતાવત અને ખૂબ મગ્ન કરાવત.” મહારાજજી કહેતા દત્તા કે, “એ શાસ્ત્ર લિહવુરપ દત્તા.” ત્યાંથી તેઓ ચિત્રદૂત આવ્યા; પરંતુ તેમના ગુરુજી અવધ ચાલ્યા ગયા દત્તા, તેથી તેઓ પણ તેમના પાસે આવીને નમસ્કાર કરી ઉપર રહ્યા.

તેઓના બાબ્યાના સમાચાર જાણીને તેમના ભાઈ બાબ્યા અને તેમને ઘેર લઈ ગયા; પરંતુ ત્યાં તેમનો જીવ ન ચોંટ્યો અને અયોધ્યા પાછા આવી સ્વામીજીને કહ્યું કે, “મારે ત્યાંથી દૂર થઈ જવું જોઈએ, કેમકે ત્યાં રહેવાથી કુટુંબીઓ વારંવાર કષ્ટ પામશે.” એ પ્રમાણે કહીને, સ્વામીજીની તાત્કાલિક ચાર વર્ષ કામીજીમાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કરવા લાગ્યા. તેઓનું તેજ એટલું બધું કે તેઓ જે વિદ્યાભ્યાસમાં લાગ્યા હતા તેના, ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને જે કંઈ વહેંચાતું તે વહેંચીને તેમના તેજથી અંતઃક જઈને તેમને કંઈ પણ આવી શકતો નહિ. કોઈ પૂછતું કે, તેમને કેમ આપ્યું? તો તે કહેતા કે, “ભાઈ! એ મદાપુરના આપણી વસ્તુ સામાઈ લે!”

એકવાર શ્રીકારીજીમાં સમાવણના રીકાકાર બંદન પાઠક અભિમાનપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે, સ્વામીજીની વાણીના અર્થ જેટલા હું સમજ્યો છું, તેટલા કોઈ સમજ્યું નહિ હોય. આથી બાબ્યા ધુનાથદાસજીએ કહ્યું કે:—“ભાઈ રમણપતિ પદ પ્રીતિ પ્રતીતી, દારણ્ય અસંભાવના વીની.” આ ચોપાઈમાં દારણ્ય અસંભાવનાનો શું અર્થ છે? પાઠકજી થૂપ થઈ ગયા; એટલે બાબ્યાજીએ ફરીથી કહ્યું:—“જે તર્કથી પ્રશ્ન નથી કર્યો,” પણ મને એ વાતની ખબરજ નથી. તે સભામાં શ્રીમહારાજજી હાજર હતા. તેઓએ કહ્યું કે મારી સમજ આ પ્રમાણે છે:—

“ભગવાન ન હોવાની શંકા કે જે નાસ્તિકોને હોય છે, તેને અસંભાવના કહે છે. ભગવાનનાં અનેક અનુભૂત આદિ સ્વરૂપોમાંથી શ્રીરામચંદ્રના જે હાથવાળા સ્વામ સુદર સ્વરૂપમાં પરાતપર સ્વરૂપનો નિશ્ચય ન થાય તે દારણ્ય અસંભાવના છે. તે સિવજીનાં વચનથી શ્રીસીતાજીની દારણ્ય અસંભાવના નાશ થઈને, શ્રીદશરથરાજકુમારમાં પરાતપર સ્વરૂપ નિશ્ચય થઈને પ્રીતિ પ્રતીતિ થઈ.”

આ બાવ સાંભળીને બંને મહાત્માઓએ શ્રીમહારાજજીની પ્રશંસા કરી.

મુસાફરીમાં તેઓ મુદરથોના મકાનમાં નહોતા ઉતરતા. દેવાલયમાં, તીર્થના કિનારે કે વરતી બદાર વાડી-બગીચામાં પોતાનો યુકામ જમાવતા હતા. લોકો ત્યાં પહોંચી જતા અને તેમની સેવા કરતા. કોઈ નિર્ધન માણસ આગ્રહ કરે તો પોતે તેને ઘેર આસીને જતા; પણ ધનવાનોને ઘેર નહોતા જતા. તેઓ કહે છે કે:—

“હે સાધુ! વૈરાગ્ય એ શું છે? રાજ અને ધનવાન પાસે કંઈ પણ ન માગવું. રાજને બારણે ન ચઢવું, તેણે મોં ન જોવું, કશોડાનો અંગનો આપે તોપણ તે તરફ દષ્ટિપાત પણ ન કરવો.”

તેઓ મનુષ્યમાત્રને વદાલા લાગતા; મનુષ્યમાત્રને તો વદાલા લાગતા, પણ જંગલી જાતુઓ પણ તેમને પીડતાં નહિ. અનેક વર્ષોની મુસાફરીમાં તેમને દિવસોના દિવસસંધી જંગલમાં ચાલવું પડ્યું; પણ તેઓ સદા શેષકુશળજી રહ્યા. ઇન્દ્રિયમન તેમનામાં પૂર્ણપણે દબેલું. કુત્રાન, સુદર અને સ્વનંત્ર હોવા છતાં પણ દમનશી ધનભંડારે આગળ તેમની કોઈ પણ ઇન્દ્રિય મનની આસા બદાર નથી થઈ કે નથી મન ઇન્દ્રિયોને વશ વર્ત્યું. કેટલીએ જગ્યાએ સુદર અને ધનવાન ઓઝો તેઓઢપર મોહિત થઈ મર્છ દતી અને અનેક જગપ્રવચ્ચો પોતાના મનોરથ સિદ્ધ કરવા હાજરી; પણ તેઓ તો જેમ ધીનારજી ઇન્દ્રિયન કામરેવના કીટકની બચ્ચા હતા, તેજ પ્રમાણે નિર્લેપ રહ્યા હતા.

ભાગ્યવશાત્ જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેમાં સંતોષ માનવાનો અનુભવ પણ તેમને બરાબર થયો હતો. એકવાર આખો દિવસ જૂબ્બા રહ્યા પછી કુરુદેવમાં એક મોગસે તેઓને એ જમરૂખ આપ્યા. આ પ્રમંગનું વર્ણન કરતાં તેઓ કહેતા હતા કે, “કુરુડની જૂબમાં એ જમરૂખ મળ્યાં, તે પણ એવાં લાગ્યા કે જાણે રાજ્ય મળી ગયું.” મુસાફરીમાં તેઓ યજ્ઞમાને એકલાજ રહેતા અને પોતે ઉચકી યોગે તેટલાજ સામાન સાથે રાખતા. તેઓ કહ્યા કરતા કે:—

નપ્રાપ્તે વાર મેં ક્યા દુઃખિયે કિસીકા સાથ, દમારા માયા દમેં નાજવાર રાદમેં દે.

બજવા પછી તેઓ કારીશી કલકતા થઈને મંગાસાગર પહોંચ્યા. શ્રીમંગાજીનાં દયનંદી તેઓના મનમાં એવો ઉત્સાહ બાબ્યા કે મંગાજીને કિનારે કિનારે શીરધુવીરનું સ્મરણ કરતા કરતા અપાચક વૃત્તિ સાચવી પથપાળાજી મંજોરી જનું બેઠાં. તેઓ નરનજ સાલી નીકળ્યા અને “સુદર વન” ની રીઝા બેના બંદા ત્રીજે દિવસે કલકતા પહોંચ્યા; ત્યાંથી શ્રીરામપુર આવ્યા.

તા ?' તેઓએ કહ્યું:— 'સારા સંત છે.' તેમણે કહ્યું:— 'હા, મારા સંતજી જાણે છે. તેઓ ના જાણે સમયમાં અગવાનના અવતાર છે. તેઓથીએ કહ્યું:— 'નમે સુરભય છે. તમારે મેં પ્રમાણે જાણ્યું જોઈએ.'

ત્યાંથી તેઓ શ્રીવંદાવન પધાર્યાં. કેટલાક મનિના ત્યાં રહ્યા. ઉદ્યોગમાં અશ્રમમાં રહેનાર શ્રી નુવરીરામજી તથા શાદ કુંદનલાલજી અથે તેમને ખૂબ મંદ ગણેલા. જ્યારે શાદજી 'શ્રી રાધેસ્વામી' કહેના અને તેઓથી 'મીનારામ' કહેના, ત્યારે પરસ્પર 'પૂજા આનંદ' થતો. ત્યાંના ખાસ સંયોનાં ખૂબ કરી કરાને દર્શન કર્યાં. ત્યાંની દીકરોએવાની તેઓ પ્રશંસા કરતા હતા. શ્રી જોસાં મુમુક્ષુનાદસજીની શીમદ્વાજવનની કથા તેમણે સાંભળી હતી. તેની પાસે તેઓ પ્રશંસા કરતા હતા.

ત્યાંથી તેઓ દિંડી પધાર્યાં. નિલમુડીન ઓલિવાની મમાધિ તથા બીજાં પ્રમિદ સ્થાનોએ જોયાં. ત્યાંજ પૂર્વપરિચિત અને મજો વખત અવધમાં રહેલા કેમુડી બારકરના ગાંધ તેમને: બેઠા થયા. તેમણે તેમની ખૂબ સેવા કરી અને તેઓનો પંજળ જવાનો વિચાર, જાણીને ઉચ્ચ દરજ્જાના કામમાં બેસાડીને તેમને પંજળ પદોંચાયા.

પંજળમાં જઈને અમનસરના શીખોનું ચરદાર જોયું. તે સ્થાન ખૂબ રમણીય છે. તેઓ કહેના હતા કે, જાહે પહોર ઉત્સાદ તો માત્ર ત્યાંજ રહ્યા છે. ત્યાંથી તેઓ લાદોર આવ્યા. લાદોરમાં ખાખા અટલસિંદજીની સમાધિનાં દર્શન કર્યાં; ખાખા અટલસિંદજીનો દત્તિદાસ તેઓથીજ પારં-વાર કહેના હતા.

કેટલાક દિવસ પંજળમાં રહીને તેઓ ઈંદાવન આવ્યા અને થોડા દિવસ ત્યાં રહ્યા બાદ અવધ પાછા ગયા. અવધમાં થોડા દિવસ રહી કરીયા મિથિલા મામ્યા ગયા. રસ્તામાં મધીસ જઈને ખાખુ બીખસિંદજીની વાડીમાં ઉતર્યાં.

આ વાતમાં શ્રીમદારાજે એક મંદિરમાં શ્રીકિશોરીજીની મુર્તિનું નાક ખંડિત જોયું. તેની દર્શન પૂજનાં માત્રમ પડ્યું કે, "મહાત્મા શ્રીશ્વરકિશોરજી જનકપુરમાં રહેના હતા; તેમની સેના-પૂજની તે મુર્તિ છે. તેઓ જહુ ભાવિક સંત હતા. શ્રીકિશોરીજીને પોતાની પુત્રી માનતા હતા. એક દિવસ ભાવાવરણમાં તેમને જાણ્યું કે, શ્રીકિશોરીજી કહે છે કે, 'ખાખુ! મારી નય જહુ ભારે છે, મારાથી તેનો ભાર સદન થતો નથી.' તેમણે પૂછીને મંદિરના દરવાજા ખોલી નાખ્યા કહ્યું. દરવાજા ખોલ્યા પછી જોયું તો શ્રીકિશોરીજીનું નાક ખંડિત થઈને નય નીચે પડી છે." મન્ય છે ભાવિક સંતોનાં ચરિત્રને! તેમનીજ વાત છે કે, તેઓ એકવાર શ્રીઅયોધ્યાજી આવ્યા હતા, પણ સરજીને આ કિતારે એટલાજ ખાતર ન રહ્યા કે જમાઈના રાજ્યમાં પાણી શી રીતે પીવાય? રાજે શ્રીકિશોરીજી તેમની પાસે પધાર્યાં. તે વખતે શ્રીકિશોરીજીએ સંદેહ વચ્ચે અને ક્ષેત્રના ધરેણાં ધારણ કર્યાં હતાં. તેઓએ એ જોઈને કહ્યું:— 'અમે તો દસરથજીને ભારે અર્થવાન જાણીને સંબંધ કર્યો હતો. આ કારણથી પુત્રને ધરેણાં પહેરાવતા નથી?' એટલે શ્રીકિશોરીજીએ કહ્યું:— 'ખાખુ! અહીં ધરેણાંની જગ નથી. મરમીને કારણે મેં જાનેજ તે ઉતારી મૂક્યા છે.'

તે મહાત્માના એક પ્રયાગદાસ નામના એક સિખ જહુ ભાવિક હતા. તેઓ શ્રીરધુનાથજીને પોતાના અનેવી માનતા હતા. બાગકાંડથી આગળની રામાયણ પછી સાંભળતા નહિ. એક દિવસ સયોગવસાત કેાઠ જગ્યાએ વનવાસનું ચરિત્ર સાંભળ્યું, લારે તેઓ બેઠેન ચર્ચ ગયા હતા! તરતજ શ્રી શિવકૃત તરફ તેઓ ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં શ્રીરધુનાથજીને જાણે દખતે કહેતા જતા કે, 'તમે તો ગયા તો ગયા, પણ મારાં રાજકુલારી ખંડેને સામાટે લેતા ગયા?' ચિત્રકૃત પહોંચ્યા તો જોયું કે શ્રીરધુનાથજી અને શ્રીલક્ષ્મણજી ધોડાઓ ઉપર સ્વાર થયેલા છે. બીજા રાજકુમારો પછી સાથે છે, શ્રીકિશોરીજી પાલખીમાં છે, બધા રાજસી હાડ છે. તેમણે કહ્યું:— 'અમે તો સાંભળ્યું હતું કે, આપ રાજ્ય છોડીને વનમાં ચાલ્યા ગયા છો.' શ્રીરધુનાથજીએ કહ્યું:— 'હું તો તમારેમાટે તમે જેવી આવના કરશે તેવાજ સદાય છું.'

શ્રીપ્રયાગદાસજીના એક ચરમાર્થ હતા. તેઓ શ્રીરધુનાથજીના ધોડાઓના અશ્વપાસ થવાની મન્ય કર્યા કરતા હતા. હમેશાં લીંડું પાસ વાડીને મેદાનમાં રાખી મૂકતા, આજળ પાછળ ખીલીઓએ

અરાબર બાંધતા અને ખરેખર ફેરવીને ઘોડાઓને પ્રેમપૂર્વક સ્વચ્છ રાખતા. એક દિવસ એમ પ્રમાણે કરતા હતા, તેવામાં કોઈ રાજની સ્વારી ત્યાં આવી પહોંચી. તેમણે પડકારીને કહ્યું:—“અખર-દાર! અહીં આવ્યા તો, રાજકુમારના ઘોડા બાંધેલા છે.” રાજના નોકરોએ કહ્યું:—“રાજ સાહેબ! અહીં ઘોડા ટંદુ કંઈપણ નથી, એક ચખાવણો માણસ ખરેખર લઇને ફરે છે અને આગળપાછો ખીલીઓ દેડેલી છે.” રાજએ તે તરફ સ્વારી આગળ ચલાવી. જુએ છે તો સેંકડો ઘોડા દોડતાં તોડીને લાતો મારવા લાગ્યા. રાજના બધા નોકર ધાયલ થયા. રાજ શરમિંદો થઈ તે મહાત્માના ચરણોમાં પડ્યો અને અપરાધમાટે ક્ષમા માગી. મહાત્માએ કહ્યું કે, અમારી ઘોડાળની ફા બધા ઉપર લહારાવો એટલે બધા સાળ થઈ જશે. બન્યું પણ તેજ પ્રમાણે.

યાત્રા પૂરી થયા પછી તેમણે એક સંતની સાથે જનકપુરનાં જંગલોની મુસાફરી કરી. ત્યાં સીતામઢીમાં ઉતર્યા. સીતામઢીમાં કેટલાક દિવસ રહ્યા પાદ અહલ્યાસ્થાને ગયા. તે જગ્યાએ રામચાન્દીના નામના એક પ્રસિદ્ધ મહાત્મા રહેતા હતા. તે મહાત્માજીને અહલ્યાસ્થાન ઉપર પ્રેમ હતો. એકવાર તેઓ રાજ ઉદયનારાયણસિંહની સાથે કાશીજી આવ્યા. કાશીમાં એકવાર તેઓ માંદા થયા, ત્યારે રાજજીને કહ્યું કે, “મને જલદી અહલ્યાસ્થાને લઈ જાઓ. માઈ શરીર અહીં છૂટી જાય એવું ન અને તો સાઈ.” લોકોએ વિવેક ક્યો કે, “મહારાજ! કાશીપુરી મુક્તિ આપનારી છે, અહીં દુરદ્દરના લોક મરવામાટે આવે છે.” તેઓશ્રી બોલ્યા કે, “માઈ હૃદય પથ્થર જેવું છે, મારી સદ્ગતિ અહલ્યાસ્થાનસિવાય ખીજ જગ્યાએ નહિ થાય, કે જ્યાં શ્રીરધુનાથજીએ પથ્થર ઉપર વિશેષ કૃપા કરી છે.” તરતજ તેમને શ્રી અહલ્યાસ્થાને પહોંચાડ્યા.

અહીં કેટલાક કાયસ્થો તેમનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા. તેમને કહીને તેઓશ્રીએ શાસ્ત્રીની સમાધિ અને તેમનાજ નામે એક ધર્મશાળા બંધાવી આપી.

અહલ્યાસ્થાનથી આવીને શ્રી અયોધ્યાજીમાં કેટલાક દિવસ ગુરુસેવા કરીને બ્રહ્મનારાયણની યાત્રા કરી. ત્યાંથી પાછા ફરીને ઘોડા દિવસ પછી જનકપુર પાછા ગયા. આ યાત્રામાં શ્રીકમલા નદીના તટ ઉપર કુટી બનાવીને ત્યાં નિવાસ કર્યો.

તેજ કુટીમાં એક દિવસ શ્રીરામશોભાદાસજી સંત (જેઓ ઘોડા દિવસથી શ્રી અયોધ્યાજીમાં મોટી જાવણીમાં રહેતા હતા) પોતાના ગુરુજી તથા ખીજ સોળ મુર્તિઓને સાથે લઈ તેમનાં દર્શન આવ્યા. દિવસના ચાર વાગ્યાનો સમય હતો, સત્સંગમાં તો રાત પડી ગઈ. બધા સંતો ત્યાંજ રહ્યા. પ્રાતઃકાળમાં સંતો શ્રીકમલાજીમાં સ્નાન કરવા ગયા. શ્રી મહારાજજીના મનમાં થઈ આવ્યું કે, “રાત સંતો અહીં રહ્યા, કંઈ પ્રસાદ ન થયો, આ વખતે કંઈ હોત તો હીક.” સંતો સ્નાન કરીને પાછા ફર્યા અને તેઓશ્રી પાસે રજા માગી; ત્યાં તો એક આશ્ચર્ય ચરિત દેખાયું. એ ચરિત અને શ્રીરામશોભાદાસજી પાસેથીજ સાંભળ્યું છે.

એક આઠ નવ વર્ષની ઉંમરની કુમારિકા એક નાની ટોપલીમાં પુરી અને ખાંડ તથા એક તારીમાં દહીં લઈને ઘાગર થઈ. બધી વસ્તુઓ શ્રીરામજી સમક્ષ મૂકીને બોલી:—“મારી માતાએ કહ્યું છે કે, જાવાજીને આપી આવ.” એમ કહીને અંતર્ધાન થઈ ગઈ. સળગા સંતો ચકિત થઈને તેઓશ્રીને ચરણે ટળી પડ્યા અને કહ્યું:—“બન્ય છે આપને !”

શ્રી મહારાજજીએ એજ પદાર્થો સંતોને આરોગાવ્યા. શ્રીરામ શોભાદાસજી કહેતા હતા કે, “મિથિલાજીનું દહીં ધણેભાગે સ્વાદિષ્ઠ તો હોય છેજ, પણ આ દહીંનો સ્વાદ કંઈ જુદોજ હતો.” બધા સંતો કહેતા હતા કે, ‘અમે જન્મભરમાં આવું દહીં ચાખ્યું નથી.’

દિગંધવાળી મોઢવી અનુદ્યુત રહેમાન સાહેબ બળવા પછી રૂઢાંત્રીમાં રહેતા હતા. તેઓ શ્રી અહલ્યાજી આવ્યા અને શ્રીમહારાજને મળ્યા. શ્રીમહારાજજીએ તેમને મોટા મહારાજશ્રીનાં દર્શન કરાવ્યા, એ નોકરી સાહેબ સંત હતા, મૈત્રાના ઉમરની મસનવી મધુર સ્વરે કાચતા હતા અને મંદાર અર્ધ કરતા હતા. તેમણે એ આવું પુરતક મોટા મહારાજશ્રીનાં દરબારમાં તબક્કા સંધાવવાની પદ્ધતિ સંસ્થાપિત હતા. એક દિવસ મોઢવ સાહેબે મોટા મહારાજ સમક્ષ મળવા નવરત્ન લઈ આવ્યા.

તેમનાં ચરણે પડી હોય તે. એવી માન્યતાને જુદા કે પ્રત્યેક મુદ્દોવચે પ્રકારે તેમ

નું નર (પ્રતિબિંબ) અથવા પ્રત્યેક સ્વયંક્રમનો અંધાર તેની છટેની કાયા છે. " જો રાજાનું પગ તોડી મેલ દેતા. તેમજે કહ્યું-મોહરી મારેજ " તેનો અર્થ તો આ પ્રમાણે છે " દેવાની આંખ ઉપડી દેવા તો એકજ માથુકોને જુગો. પ્રત્યેક જ્ઞાનકરે તેનુંજ મૂળ જુગો તો પ્રત્યેક માથંકારે તેનીજ છટેને જુગો. કોઈ વખત કોઈ જાંતની નયકરી ઉત્તમ બને કોઈવાર બીજી અંગની દમકરી મગ્ન રહે. " આ અર્થ માંત્રાને મોહરી મારેજ સ્વયંક્રમ કાયા અને કહ્યું કે, " કાળજ તો સર્વ કોઈ આંજે છે, પણ અજન અજનમાં કેટ દેવા મેને "

...મદારાજશીએ સ્વામીજી તરફ દેખેને કરે-

" તેર હી મુઝાપે સુઝે અસુઝ મુઝાવસા; તેરહી જુઝાપે જુઝે અજુઝ મુઝાવસા. "

સંવન ૧૯૩૨ માં તેઓશ્રીએ પંજાબની છેલ્લી વાત્રા કરી. તેઓ સુન્દાન જમીને કામ્પીર મળ્યા. ઈથી પાછા ફરીને લાહોર આપ્યા. ત્યાંજ તેમને શ્રી મોટા મદારાજની માંદગીનો નાર મળ્યો. એાશ્રી ત્યાંથી તરતજ શ્રીજીવંશ આવી નીકળ્યા. શ્રી સ્વામીજીના સર્વવાસને દિવસે માથંકારે દોઝ્યા. ત્યારથી અવધમાંજ નિવાસ કંઈ. મદા વડી જમામ મં ૧૯૪૮ ને રોજ તેઓપોનો અવાસ થયો. મદારામા બનકીવરસરજી પ્રેમમાર્ગના માપુ દતા. સ્વામી વજ્રમાથારે મથાવેગાં પ્રમાર્ગ સુપ્રસિદ્ધ છે; પરંતુ શ્રી મથાતા પુરોગામ અને લીલા પુરોગામમાં ત્યાર જાંતર તો મે ૧૬. લીલા પુરોગામ જીજાં દમરો મૂર્ધમાન દતા. શ્રીરધુનાથજી માથે એવો પ્રેમ કરવામાટે રીમિથિસંચાનદિનીની સખી બનવાની આવસ્થકતા છે. આ માર્ગમાં આપણા મદારાજશીનો ના-વવ-પ્રેમ અખંડ દતો. તેઓશ્રીએ કદાપિ કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા નથી કરી, કોઈ પાસે કંઈ માગ્યું પશુ નથી કે પોતા પાસે કંઈ પણ રાખ્યુંએ નથી.

તેમના ઉપદેશ મેં અનેકવાર સાંત્રજ્યા છે. તેમનાં વચનામૃતો દુઃખી હૃદયને શાંતિ આપનાં, એ આળીમ વર્તની વાત છે. મદારાજ જગજગદુરનાં સગાંને નેપાળમાંથી દેશપાર કર્યાં, ત્યારે તેમનાં કેટલાક કુટુંબીએ શ્રીજીવંશમાં રવાં અને તેમને દર્શને ગયાં. તેઓશ્રીએ શ્રીરધુનાથજીના અરિ-ત્રનાં દર્શાંત આપી તેમને એવો ઉપદેશ આપ્યો કે એથી પ્રસન્ન થઇને અર્ધાં મદારાજશ્રીની મદ-તાના શુભગાન કરવા લાગ્યાં. એક દિવસે તેઓશ્રીએ કહ્યું કે, સાધુ થવા ઈચ્છો તો ત્રણ વાતનો મનમાં નિશ્ચય કરી લેજો. (૧) આપીશું અપાને, પણ કોઈની પાસેથી કશુંયે લઈશું નહિ. (૨) બીજાએને કામ કરી આપીશું, પણ પોતાનું કામ કોઈની પાસે નહિ કરાવીએ. (૩) સઘળાં દુઃખ બસે અમારા ઉપર આવી પડે પણ ભેડો મુખી થાએ. તેઓશ્રીનું ચરિત્ર પણ આજ આદર્શને અનુસરતું હતું. હિંદુ-મુસલમાન સર્વની સાથે તેઓ ખૂબ પ્રેમપૂર્વક મળનાદળતા અને આવાના રૂપનાં વાક્યો એવીઉચમતાથી સમજાવતા કે, મોલવી સાહેબ પણ આશ્ચર્યચકિત થઇ જતા.

તેઓશ્રીના ચિત્તવર મદારામા રામવલ્લભ સરજીજીની શુક્રમકિત એટલી બધી છે કે તેમજે શ્રીજીવંશમાં મોલાપાટ ઉપર સદ્શુભ-સદન નામે એક પરમ સુંદર મંદિર અને પાકો પાટ બંધાવ્યાં છે. આ મંદિરમાં તેઓએ પોતાના શુક્રશ્રીના ચિત્રપટની સ્થાપના કરી છે.

जगद्गुरुभट्टनं दीनाक्रंदन

[illegible][illegible]

॥ अथ सायवर्गो दीक्ष्य न कः प्रमोदते ॥

१. अभिज्ञान शाकुन्तली - कालिदास
 २. अनन्तरात्र - कालिदास
 ३. अनन्तरात्र - कालिदास
 ४. अनन्तरात्र - कालिदास
 ५. अनन्तरात्र - कालिदास
 ६. अनन्तरात्र - कालिदास
 ७. अनन्तरात्र - कालिदास
 ८. अनन्तरात्र - कालिदास
 ९. अनन्तरात्र - कालिदास
 १०. अनन्तरात्र - कालिदास

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । नमः । वैदिकं मतमप्रयानामिव सुप्रसन्नचित्तम् ।

मन्त्राणां मानसार्थप्रिययानि ॥

1. 1990년대 초반부터 시작된 '신자유주의' 정책의 영향으로, 대기업과 중소기업 간의 격차가 심화되었다. 대기업은 글로벌 시장으로 진출하여 성장했지만, 중소기업은 자금 조달과 기술 개발에 어려움을 겪었다.

[illegible]

ન બળે રત્નજી છે. કેટલાક કહે છે તે બેઠાં હોય છે કે કોઈ હરે તે બધું નબળું ન હોય. ૩૨ળાઈદન-એનાય સમાપ્ત કરતાં જગદ્ગુરુ કહે છે:—

જાતાન્વલમવાત્સલ્યં વાગલિનં રક્તે વેદસાવિર્ભઃ ક્ષિત્તે સોદમમાન્નકૃતકૃત્તર વૃદ્ધેદ્વિત્તિત્તરગ્ગત્તે ।
ત્વન્તે પ્રારણામં રાતધૂર્તિ મયોન્દામાયધૃત્ત્ત મા મા મુન્ત્ય મદેદા વદાન્તદ્વિત્ત મચ્ચામાયદાન્ન ॥
આનો આવાયે મમત્ત્વ કે ન મમત્ત્વ, તેની મ-મત્ત્વના, તેનું મ-મત્ત્વ વિત્ત, તેની વનપ્રામયુક્ત મોહોથીજ મયોન્દામાયદા જ્ઞાનદ મળી રહે છે; અને વડવાડ વચ્ચેનું જન વળ રહે છે, એ બધુજ કેમજ કૃતિ છે-વદુજ કેમજ-જાન-વદાવળી છે. તેનો જન્મ આ પ્રથમે છે.
હું જ્ઞાનાર્થી આપનો કંઈ રજો છું. મારી મરિચાર દક્ષિ જતી રહી છે, હું મળી મળે-
શિશ્વિનાનો છું, મારે કોઈ સંદાયક નથી, અને આધામન આપનાર કોઈ નથી, દક્ષિને
મમતા શક્તિ અને આઈ જાય છે, મરીરમાં રહેવા કામ-કોપાદિ મનુષ્યો અને મોદશી
મદાઅપરા કૃપાના પાતાળોમા ધુમાડી ઊંધા છે; નેથીજ હું ત્યાં પડેલા પડેલા રહન કરે છું.
મારી મરીર ખૂબી મધ છે. જન્મ-જન્મ-મનુષ્યની અનેક કુન્તાઓ અને પેઠી તીધા છે. હું
મજોજ જગણો છું, અદુજ મજારો છું, તેથી આપને મરજે આપો છું. મારે જીવનું કોઈ
કેદાણું નથી, જે રીતે મધ થકે તે રીતે મારી રક્ષા કરો. મને તજગો નહિ. મારા જેવા અવળીન,
દુખી અને ત્રામી પ્રયેષા પાપીને આપ આપની કેમજ અને કાજાખરી દક્ષિની કંઈક
આશાસન તો આપો.

પરંતુ ત્યાથી જ્યારે કંઈ પણ આધામન-આધામન ન મળ્યું, ત્યારે તેઓ કહે છે કે:—

યદિશ્ચોદ્ધરણકામાપ્યદારણપ્રાણેકશીભાવિત્ત ।

મામાર્સદયુરેધનત્ત ન મહિમા દુષ્ટસ્ય મે કર્મજઃ ॥

દેવ્યાં દિવ્યતર્મઃ પયોધર્યુતઃ પૃથ્વીં પૂણ્યાં વળા ।

દિવાદેવ મુરં પતન્તિ શિલિનઃ કિં પાપ્યંમતદિવા ॥

આપની દક્ષિ કંઈ મમે તેવી નથી. તે આઈ નહિ પણ આપા વિશ્વનો પણ ઉદાર કરી
થકે તેવી છે. તેજે તો નિરાક્રિતોને આશ્ચ આપવાનું-એને કંઈ કામકેદાણું નથી તેઓનું મશા
કરવાનું-ખીજનું મરેણું છે. એમ હોવા છતાં પણ તે મારા તરફ ઉપેક્ષારતિ રાખી રહી છે,
તેમાં તેની કૃપણતા નથી. તેમાં તેનો કંઈ દોષ નથી. આ બધો દોષ મારાં કુભેતિજ છે. જે
આકાશ વાદળો મારફને જમન જેવા જળની ઘટિ કરીને આપી પૃથ્વીને બિજવી દે છે તેના જે
માર બિંદુ પણ જે મચરના મુખમાં ના પડે તો તેમાં તેનો શો દોષ? દોષ તો એ અજાગીઆ
મચરનોજ મળવો જોઈએ.

આ રીતે રહન કરીને જગદ્ગુરુ બેઠે પોતાનું કશ્વર્ણદન સમાપ્ત કર્યું છે. ત્યારપછી તેઓ
પોતાના દીનાઈદનની ઘરઆવ કરીને પોતાની દીનતા બતાવવાનું માણુ રાખે છે. ૧૩૨ શ્લોકો
મુધી તેઓ પોતાનો આ કમ માણુ રાખે છે. રતોત્ર સમાપ્ત થવા આપ્યું, ત્યારે તેમજે રજની કદ
આણી દીધી છે. આ રતોત્રના પાછલા ભાગના કેટલાક શ્લોકો ચૂંટી કાઢીને નીચે આપ-
વામાં આવે છે.

નાથ પ્રાથમિકં વિવેકઋદિત્તં નિર્યવદસ્તં ચય ।

સ્ત્રાગર્ભ્યં વિદત્તં વિરાધિતવધૂવિદ્યમ્મળાત્મજ્ઞેઃ ॥

સ્વામિન્ન સંપત્તિ જર્જરસ્ય જરસા ચાવશ્ચ ધાવશ્ચયં ।

મૃત્યુઃકર્ણમુપતિ સાવદ્યશં પાદાધિતં પાદિ મામ્ ॥

નાથ, હું મારી દુર્ગતિનું શું વર્ણન કરું? આત્માવસ્થા તો મેં જેલકદમાં ચુમાવી. તે
અવસ્થામાં તો કાર્યકાર્યનું અને કદ પણ જ્ઞાન ન રહ્યું, એટલે પશુ પક્ષીઓની જેમ બેલવા
કેલવા અને ખાવા પીવામાંજ તે ઉમર ચુમાવી દીધી. ત્યાર પછી ચોરન આપ્યું. તે ઉમરનો
નાથ મેં પ્રેમમાં કોપાયમાન થયેલી એક પ્રેમવાળી સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન કરવામાં અને મનાવવા-સ-
મનવવામાં કર્યો. દલે આ વખતે હું જુદાવસ્થાએ પહોંચ્યો છું. મારું શરીર શુદ્ધ થઈ ગયું છે.

અંગ પ્રત્યંગ શિથિલ થઇ ગયું છે. મોત દોડતું ચાલ્યું આવે છે; એટલે જ્યાં સુધી તેના આ-ક્રમણનો અવાજ મારે કાને અથડાયો નથી, ત્યાં સુધીમાંજ મારા રોગનો કંઈ પણ ઇલાજ થાય તેમ છે. આપને ચરણે પડેલા મારા જેવા પરતંત્ર અને આકુળ-વ્યાકુળ થઈ ગયેલાને તેના આ-ગમન પહેલાંજ બચાવી લેા. દોડો. વાર ના લગાડશો.

આસીચાવદસ્તર્વર્ગવર્ગકરણગ્રામાભિરામાકૃતિ સ્તાવનમોહતમોહતેન ન મયા શ્વશ્રં પુરઃ પ્રેક્ષિતમ્

અઘાકસ્મિકપાતકાતરમતિઃકં પ્રાર્થયે કં શ્રયે કિં શક્તોમિ કરોમિ કિં કુરુ કૃપામાત્મદ્રુહં પાદિ મામ

મારી ઇર્ષ્યાની શક્તિ ક્ષીણ નહોતી થઇ, ત્યાંસુધી તેઓ તેની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હતી; ત્યાંસુધી મારા ગર્વનું ટેકાણું નહોતું. હું મારી જાતને ખુબજ પ્રેમમૂર્તિ-ખુબજ રૂપવાન સમજતો હતો. તે કાળે અજ્ઞાનરૂપી અધિકારમાં પડવાથી હું આંધળો થઇ ગયો હતો; અને આંધળાને તો સામેની ચીજ પણ દેખાતી નથી. આથી મને મારી દષ્ટિ સામેનોજ ખાડો ન દેખાયો. પરિણામ એ આવ્યું કે હું તેમાં અકસ્માત પડી ગયો અને હવે અત્યારે અત્યંત ભય-ભીત થઇને રહ્યો છું. હાય ! હવે આ વખતે હું કેને પોકાઈ ? કેને આશરો શોધું ? કેની પ્રાર્થના કરું ? મને કંઈ પણ સૂઝતું નથી. ભગવાન, હવે તો આપજ મારો ઉદ્ધાર કરો તો ચાલ. કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કરો. મને-આત્મશત્રુ-આત્મદ્રોહીને બચાવી લેા.

જાત્યન્ધઃ પથિ સંકટં પ્રવિચરન્હસ્તાવલંબં વિના ।

યાતશ્વેદવટે નિપત્ય વિપદં તત્રાપરાઞ્ચોઽસ્ય કઃ ॥

ધિગ્ધિગ્ધ માં સતિ શાસ્ત્રચક્ષુપિ સતિ પ્રશાપ્રદીપે સતિ ।

ક્ષિગ્ધે સ્વામિનિ માર્ગદર્શિનિ શઠઃ શ્વશ્રે પતત્યેવ યઃ ॥

કેવળના કર્ણે કે કોઈ જન-માંથ મનુષ્યને કોઈ ભારે જરૂરી કામમાટે એક મહા ધનધોર રસ્તે જવું થયું. દુર્ભાગ્યવશ તેને કોઇ હાથનો સચવારો આપી તે રસ્તેથી દૂર લઇ જનાર પણ ના મળ્યું. માર્ગદર્શક સિવાયજ તેને તે રસ્તે જવું પડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં એક ઉંડો ખાડો આવ્યો. તેમાં પડીને તે મરી ગયો. તે સ્થિતિમાં તે બિચારાનો શો અપરાધ ? શું કોઈ તેનો દોષ કાઢી શકે ? પરંતુ મને શકેને તો લાગ્યો. હું આંધળો નથી. જે સ્વાભાવિક આંખો સિવાય ત્રીજી શાસ્ત્રરૂપી આંખ પણ મને પ્રાપ્ત થયેલી છે. શુદ્ધિ-વિવેકરૂપી દીવો પણ મારા હાથમાં છે. આપ જેવા દયામય સ્વામી મારા માર્ગદર્શક પણ મેલુદ છે, તોય પણ હું દોડીને ઉંડા ખાડામાં જઇ પડ્યો છું, તેથી મારા જેવા મહા મૂઝમતિને ધિક્કાર હો ! અનેકવાર ધિક્કાર હો !

જાતા યત્ર ન કશ્ચિદસ્તિ વિપતે તત્ર પ્રહર્તુ પાંથિ ।

દ્રોગધારો યદિ જાગ્રતિ પ્રતિવિધિઃ કસ્તત્ર શક્યક્રિયઃ ॥

યત્ર ન્વં કરુણાર્ણવક્ષિભુવનત્રાણપ્રવીણઃ પ્રભુ- ।

રતત્રાપિ પ્રહરન્તિ ચન્પરિમવઃ કસ્યંપ ગદ્ગોવહઃ ॥

માની લેા કે કોઈને એવા કોઇ વિપત્તિ માર્ગથી જવાનું છે કે, જ્યાં વન કરનારાઓ, ચોરા અને લૂંટારાઓની ખૂબ ભય છે અને રક્ષણનો કંઈ પણ ઉપાય નથી. આ દશામાં જો મુસાફર લૂંટારાં ગમ્ય સ્થળના જાનથી હાથ ધોઇ એસે તો કોઈ શું કરે ? કેમકે આવી મુશ્કેલીઓનો કંઈપણ ઉપાયજ નથી; પરંતુ કેટલાંકા મહાસાગર અને એકનાજ નદિ પાત્ર તરૂં બુદ્ધિવાન રક્ષણ કરવામાં પરમ પ્રવીણ આપ જેવા જે માર્ગના રસક હો, તેજ માર્ગથી જનારો કોઇ મુસાફર લૂંટાય કે જાનથી ભય તેમાં લઇતા કોની છે ? તેમાં તિલા કોની છે ? તે મુસાફરની તદિ. પરાજયનો જવા-બદાર તે કદાપિ નથી. જવાબદાર તે. રસકજી સખાગી; અને એ પરાજય પાત્ર તેનોજ ગાનુરી.

કિં શક્તેન નયન્ય પુર્વકરુણાપીયુષમિત્તં મનઃ ।

કિં વા તેન કૃપાવતા પમદિતે કર્તુ મમર્થો નયઃ ॥

શક્તિશાન્તિ કૃપા ચ તે યમમવાદમીતોઽપિ દીનો જનઃ ।

મજ્જો નિશ્ચયઃ પુરઃ પરમતઃ સ્વામી સ્વયં જ્ઞાન્યતિ ॥

જે સુરેશ્વર મને સુર્વ-શક્તિવાન સ્વામીની નિમિત્તરૂપ નથી, તેનું શક્તિમાન તેનું પણ

નિવૃત્ત કામનું નથી અને કૃપાળુ હોઇને પણ જે પરમાર્થ સાધન નથી કરી શકતો-જે પારકાનું કૃત કરવામાં સમર્થ નથી નિવડતો તેની તે કૃપાળુતા પણ કંઈ કામની નથી. આપમાં તો શક્તિ પણ છે અને કૃપા પણ છે. આ તરફ ગરીબમાં ગરીબ હું, યમરાજના ભયથી ભયભીત થઇને આપને સરવૈ આળેા છું; અને આપની સમક્ષ દાગર છું. આ દસામાં મારા જેવા આશ્રમરહિત સાથે આપને કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ, તે આપ યોતેજ જાણતા હશે. મારે તેનો ઉત્તેજ કરવાની જરૂર નથી.

આતિઃ સત્યનિભા હુનોતિ દ્વયં નો યાવદાવિષ્ટતા ।

સ્વતે લાઘવમેઘ કેવલમિયં વ્યષ્ટા સ્વલસ્યાપ્રતઃ ॥

તસ્માત્સર્ગવિદઃ કૃપામૃતનિધેરાવેદિતા સા વિમો- ।

યંચુનાં કૃતમેષ તત્પરમતઃ સ્વામી સ્વયં જ્ઞાસ્યતિ ॥

જગન્નર-જગન્નર-મરણનાં દુઃખોની વાત બ્યાંસુધી મુખે નથી કહેવાતી ત્યાંસુધી તે હૃદયમાં એટલું દુઃખ આપે છે કે જાણનામાં તીર પેસી જવાથી વેદના ન થતી હોય, પરંતુ કોઈ સહાય અને સમર્થની સમક્ષજ તે વાત કહી શકાય છે; કેમકે ત્યારજ તે દુઃખની વેદના કંઈ જોઈ શકાય છે. દુઃખન અને હૃદયથીના આગળ કહેવાથી લાભ તો કંઈ થતો નથી, પણ ઉચ્ચ દલકા પડાય છે, મરકરી શકાય છે; તેથીજ આપને સર્વસમર્થ, સર્વજ્ઞ અને કૃપામૃતના મહા સાગર સમજીને મેં મારા દુઃખની કથની કહી સંભળાવી છે. બસ, મારું કર્તવ્ય પૂરું થયું. જે કંઈ યોગ્ય હતું તે મેં કરી દીધું. ત્યારપછી શું કરવું તે તો આપ જાણો અને આપનું કામ જાણે. મને વિશ્વાસ છે કે, આપથી આપનું દવેનું કર્તવ્ય પૂરું નથી. આપ તેને સારી રીતે સમજતા હશે.

વિધ્યાન્તિર્ન ક્વચિદપિ ધિપદ્મગીષ્મભીષ્મોપ્પતતે ચિત્તે વિત્તે ગલતિ કલતિ પ્રાક્ષમ્બુજે કુદ્બુજે ।
સેનાત્યમ્ચં સપદિ પતિતં દર્શયેદુઃખાન્નક્રૂપે મામુદ્વૃત્ત પ્રમલતિ મલ દ્વાં દયાધિં વિના કઃ ॥

દુઃખરૂપી મીઠમઝગુના બીજા તાપથી તપેલા મારા મનને ક્યાંય પણ આરામ નથી. મારી પામે પેસા નથી, ધન પાન્યનો પણ નાશ થઇ ગયો છે. પૂર્વજન્મ સંચિત દુઃખસિંચો, આ જન્મમાં તેના મારાં પરિણામ ખૂબ આપી રહી છે. એ દુઃખપરપરાઓથી આંધળો અને મોઢું ઘોર દુઃખરૂપી બંધારા કુવામાં પડી ગયો છું; તેમાંથી અને બહાર કાઢવાનું બળ આપ સિવાય બીજા કોઈની પાસે નથી, કેમકે આપ કષ્ટાસાગર છો-આપ દયાસાગર છો. આપ સિવાય બીજા કોઈની પાસે હું ઉદ્ધાર મારે પ્રાર્થના કરું. હે પ્રભો! આ ઘોર વાતનાઓમાંથી જે કોઈ મારા છૂટકારા કરી શકે તેમ હોય તો તે એક માત્ર આપજ છો.

જાનુમ્યામુપમૃત્યુ ચળચરણઃ કો મેઘમારોદતિ ।

દયામાદામુપવિમ્બમમ્બરતલાદુત્કલુપ્ય મૃદ્ધાતિ કઃ ॥

કૌ વા વાલિદામાપિનૈઃ પ્રમલતિ પ્રાન્તું પ્રસારં પ્રમો- ।

રિત્યન્તર્વિમ્બપ્રપીથ્થર ચલદાન્વાંસિઃ યાચાલિતઃ ॥

શું કદિ કોઈએ લંગમને મુટળીએ મુટળીએથી સુમેરુપર્વતના સિખર ઉપર પહોંચેલા જોયો છે ? અથવા શું કદિ કોઈપણ માણસને આકાશમાં ઉડીને રજની પતિ ચંદ્રમાને ખેંચી લાવતો જોયો છે ? કોઈએ નહિ. એ વાન સંભવિતજ નથી. એ રીતે મારા જેવા મૃદ માણસ આ રતોત્રોમાં કરવામાં આવેલા મુર્ખનાપૂર્વ જગવાદથી આપને પ્રસન્ન કરવા-આપનો પ્રસાદ પામવા-પ્રપત્ત કરે છે, તે પ્રપત્ત સફળ થવાનો સંભવ નથી. હે ઇશ્વર, હું એ સારી રીતે જાણું છું. હું જાણું છું કે, આ રીતના નીરસ સ્વપ્નવિશ્વાસ અથવા મિથ્યાપ્રત્યયોથી હું આપને પ્રસન્ન નહિ કરી શકું; પણ હું તો કરું છું ? હું વેદનાઓથી ગજારાઈ ગયો છું, દુઃખોથી તરફડીઆં મારું છું. તેજ અને જોર જીવમથી વાચાળ બનાવે છે-તેજ અને બોલવાની રૂઝ પારે છે.

ધ્વજ પૌષ્પકાર્કશગિષ્ઠકટુતાં કંઠે ચિરં ચાર્વેલા ચંદસ્વં વરનાયિકાપિ કુરંત સત્કયા મૃગં સોધિતા ।
હૃદયે ગગનાપગાપિ જનયત્યન્તમૃદુર્મજ્જનાદ વિધદ્વાં મધુરાપિ પુષ્પતિ કયા દીર્ઘં વિધમ્યને ॥
અનેક દિવસમુધી ખાના રહેવાથી અત્યંત મીઠી ફેરડીના રસની જનેથી સાકર ઉપર પણ અશ્વિ થાય છે. અસૌકીક મુંદરી નાપકાનું પણ અનિ સેવન કેટલાક સમય પછી નીરસ થઇ

જય છે, તેનાથી પણ કંટાળો આવી જાય છે. ભગવતી ગંગામયાના જળમાં અનેક દૂષકાં આ-
વાથી-તેમાં વારંવાર સ્નાન કરવાથી મનમાં ઉદ્વેગ થયાસિવાય રહેતો નથી. એજ રીતે મહામ-
ધુર અને મનોરંજક વાર્તા પણ. બહુ લંબાનીને કહેવામાં આવે તો તેમાંથી સાંભળનારની શ્રદ્ધા
જરૂર ઉડી જાય છે, એમ સમજીને હું મારી આ કથણ-કથાને હવે સમાપ્ત કરું છું.

इत्थं नत्तदन्तन्तसन्ततलसाश्चेन्ताज्ञतव्यायतव्याभोदव्यमनावयन्तवन्तवा दानं यदाकन्दितम् ।
तत्कारुण्यनिधे निधेहि हृदये त्वं ह्यन्तर्गताखिलं वेत्स्यन्तः स्थमतोऽहमिप्रगयिनः शन्तुं ममातिक्रम

હું કથણાસાગર ! મને એક બે ચિંતાઓ નથી સતાવતી. હું તો સેંકડો ચિંતાઓનો શિ-
કાર થઈ ચૂક્યો છું. વળી એ ચિંતાઓ એવી નથી કે જે બે ચાર ઘડી કે દિવસસુધીજ મને
સતાવતી હોય નહિ, તેમ નથી. તેનો હુમલો તો મારાકિપર સતત ચાલુજ રહે છે, તેથી એ કારણોને
લીધે મારા હૃદયમાં જે મદાગોલનો વરોળ લારાયો છે તેણે મારા મનને બહુજ દુઃખી અને જિન-
વિચિત્તન કરી નાખ્યું છે. મારું આ દીનાકંદન તેનુંજ પરિણામ છે. તે આપ દયા કરીને,
મારી આ રોકકળને સાંભળીને થોડા દાગે તેમ કરજો; તે ઉપરાંત હું ખીજું શું વધારે કરું ?
આપ તો પ્રાણીમાત્રના અંતરાત્મા છો, સૌના મનની વાત જાણો છો, તેથી મારી-કાસતી-
પ્રેમીની આ વાચાળનારૂપ.....ને ક્ષમા કરજો.

ભગવાન સદાશિવ જગદરભટ્ટની કહેલી ઉક્તિઓમાં એક ઉક્તિનો થોડો ભાગ બાદ કરીને
બાકીની બીજી મારા તરફથી પણ કહેલી સમજવાની કૃપા કરજો. તે એક ઉક્તિના એક ભાગથી
મારી કહેવાની મનસૂજ જાનરૂપી નેત્ર સાથે છે. જગદરને તે ત્રીજું નેત્ર હતું; પણ હું તો એનાથી
સર્વથા વંચિત છું, તેથી હું આપની સવિશેષ કૃપાનો અધિકારી છું કે નહિ તેનો સુકારો
આપજ આપજા.

સાહિત્યનો સાચો સેવક-હુએનસંગ

(લેખક:-મારીશંકર ગોવર્ધનગમ જોષી)

બૌદ્ધધર્મના મુખ્ય ગ્રંથો મેળવીને અભ્યાસ કરવાના હેતુથી શ્રી હર્ષના સમયમાં ગીતથી એક
મહાકવિ આજે રહ્યો. તેનું નામ હુએનસંગ. તે પંદર વર્ષસુધી વિદ્યુન્નાતમાં રહ્યો તે પછી
ગોળમાં ગયો. બુદ્ધધર્મી ૧૫૦ વાદવાર વસ્તુઓ, એક માનાની મુર્તિ, એક વાદનની મુર્તિ, એક
સાંદાની મુર્તિ તે ૬૫૭ પુસ્તકો આપ્યો; સામાન કરી તે ગીતમાં પાછો વળ્યો. ગીતના શરૂ-
આરંભે તેને એક કાંતના વડેમની જગ્યા આપવા કહ્યું; પણ હુએનસંગે જવાબ વાળ્યો:-“ મારે
તો માન પેઠાની જરૂર કરવી છે.”

હુએનસંગે પોતાનું શાસત્ર એક ચિનથી શરૂ કર્યું. ‘જગદર ખીજા’ ૨૦ વર્ષસુધી એણે બૌદ્ધ
ધર્મના પુસ્તકોના સંપાદન કાર્યમાં અનુવાદ કર્યો. આવી રીતે એણે ૪૪ પુસ્તકોના અનુવાદ કર્યો.
૧૬૫૦ સુધી એણે ૬૫૦૦ જેટલા પુસ્તકો અનુવાદ કર્યા. જે તે સમયે અમલ ચિન્દ જાણાય છે, ત્યારે
એણે એક મિત્રને લેખ્યો કે મારા અનુવાદો નાભાગવા લાગ્યા. જે મિત્રને પોતાના બધા અનુ-
વાદો નાભાગ્યા. તે દિવસે અસ્તિત્વમાં વિનાશી જન્મ-મૃત્યુ-જનન-મરણનાં એ મુખ્ય ચક્રો
અમલ, આ એકે પછી ચિત્ત ભગવાન વિનાશ, સદા વર્તના કલ્પભંજી પડેલા પચીસ વર્ષ વિવિ-
ધ સમયે જે કાંઈ પણ સમયે વરે તેમજાઓ માનવર હુએનસંગની તમામિ ૪૪ ગીતના અસ્તિ-
ત્વને જાળવવામાં આવે.

જગદર, મુખ્ય સંકલ્પના એક જ નીતિ છે. કૃપા મરે તો ન મરે, પણ સનુકરમાં રહીને જે
અન્ય જગદર કરે છે, તેને જગદર નહય, જગદર મરે, તેને જગદરને વિકલપી, તેને મા-
નવર નીતિના અસ્તિત્વને અને તેમ કરવા, જે સનુકરમાં રહીને જગદર નહય, જગદર અસ્તિત્વ

कुंभनो सेलो

ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਦਿਵਸਦਿਨੀ ਭਰਮਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਚਲੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ।
ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਫੋਟੋ, ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਦਿਵਸਦਿਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ
ਅਪਣੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ

[illegible]

अ-भयमभिषेकादि। अहं शरीरि कृष्टं नानि कोऽपि हिन ईदंते भविष्यतां मेव। सुखदा
दिवस याई देना।

क-तीनरी टोपी और कार्यकर्ताओं की दोरी इनका काम महत्वपूर्ण है।
 दोरी की छोटो नाक पर शक करना होता है।

હસ કાર્યો સંપન્નાપૂર્વક કરનેકે સિયે દમ્ભો બાદરમે કાર્યકૃષ્ણ કાર્યકર્તાઓ જોર કાંટરોતો
લાના દોઝા; કારણ કે મેવાશ્રમ કે ધોરમે કાર્યકર્તાઓમે રચાવી જોઈલ. પચાસ કાર્યની જાડી દો
કહીનપાસે ચસ મેકા. તસકે અનિરિક્ષા ઓપમિ, પચ્ચ ઓર કુરારી આપચ્ચક વાગુઓપી જાડી
સંખ્યામે આવચક્ષા દોઝી. વિમેકર કુંબકે જીવમરકે સિયે જાડરમે અનિચિઓએ આનેપી ન જા-
વના હે. જો ઇસ અવમરપર વર્ડા લી રેરો. અન એવ ઇસ રિચનિપર સંપન્નાપૂર્વક જોર સુમાર
રૂપમે કાર્ય કરનેકે સિયે કમસે કમ ૧૦૦૦૦) દહાદનર ર. ડી આવચક્ષા દોઝી. મેવાશ્રમ કે
હીએ અપની દોડી જોર નિવમિત પુછકે માથ ઇમ કાર્યકર કરના અસંખન દે. વદ જનન કરદમ
વિનીન કાવમે ઉદાર તથા ધાર્મિક જનનામે પ્રાર્થના કરને લે કે વદ રૂપા કરે અપના જાન, ધન
વા અનનકે રૂપમે વિના અધિક વિસંખ કિયે દુઝે બેજનરોડી રૂપા કરે. ઇસકે સિયે દમ ઉનકે અત્યંત
અનુપદિત આર આભારી દોઝે.

(૧) સ્વામી કલ્યાણાનંદ—રામકૃષ્ણ મિશન એજન્સી.

(२) सेक्टररी छद्मपोषण—१ मुकरणसंन, जाम जामव, केनपव (दरदार)

(3) सेक्रेटरी, रामकृष्ण मिशन—पे. ३६ ऑफिस—पे. ४३३३।

૧૧. ગાંધી, સ. રૂ. ૩૫૦—૧૧૬૬ બેચ—મુ. ૬૧૩૧ (જે.આય)

મહાન પુરુષોના ઉપદેશ

(“વિશ્વામિત્રમાંથી” સંગ્રહકર્તા-રામનાથ શર્મા-“ક્રમલેશ” વિશારદ)

“ઉત્તમ કુળમાં જન્મવા કરતાં ઉત્તમ અને ગૌરવપૂર્ણ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં વધારે મહત્તા રહેલી છે”
“મહાન કાર્યોના પ્રતિપાદનમાં જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય સમાઈ જતું નથી; પરંતુ જાતેજ મહાન થવું એજ કર્તવ્ય છે.”

“ઉત્તમ ચારિત્રની કિંમત હીરા, માણેક, સુવર્ણ, રાજ્યસત્તા અને સિંહાસન કરતાં અનેક ગણી વધારે છે.”

“જે મનુષ્ય સદાચારી નથી, તે ઇશ્વરને વિદ્યાદ્વારા પણ નથી મેળવી શકતો.”

“માણસની રહેણી કરણીજ દર્શાવી આપે છે કે આ માણસ સારા કુળનો છે કે નહિ. શર-વીર છે કે કાયર અથવા પવિત્ર છે કે અપવિત્ર.”

“સદાચારજ વિદ્વાનનું ભૂપણ છે અને તેની જીવન-યાત્રાને સુગમ કરનાર છે.”

“જે પરોપકારમાં રચ્યોપચ્યો રહે છે, ઇશ્વરમાં જેને વિશ્વાસ છે અને સત્યને જે અનુસરે છે, તેને માટે આ પૃથ્વીજ સ્વર્ગ સમાન છે.”

“સાચા મનુષ્યના રક્તનું એક ધિંદુ પણ મહા સમુદ્રના અગાધ જળ કરતાં વધારે મૂલ્યવાન છે.”

“સંસારની સર્વ પદવીઓમાં મનુષ્યનું પદ સર્વશ્રેષ્ઠ છે.”

“મનુષ્યોની સંખ્યા, નગરોનો વિસ્તાર અને તેમની સમૃદ્ધિ એ કાષ્ઠપણ દેશની સાચી ઉત્કૃષ્ટતાનું પ્રમાણ નથી; પરંતુ તે દેશ જે જાતનાં માણસો ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ તેનું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રમાણ છે.”

“પુરુષ અથવા સ્ત્રીની સત્કીર્તિજ તેના આત્માનો સર્વશ્રેષ્ઠ અને પ્રથમ શણગાર છે.”

“‘સદ્ગુણ’ મનુષ્ય માંદો પડતાં તેની સાથે માંદાથે નથી પડતા અને તેની મૃત્યુ સાથે નાશ પણ પામતા નથી.”

“મહાન પાંડિત્ય અને વિદ્વત્તા તેમજ તર્કશાસ્ત્ર અને અલંકારશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી મનુષ્ય મહાન નથી થઈ શકતો. મહત્તાને માટે તો સુચારિત્યનીજ આવશ્યકતા છે.”

“મહાન કુખેર ભંડારી જેટલા દ્રવ્યવાન થવા કરતાં કીર્તિ અને પ્રેમના ભંડારી થવું વધારે મહત્વનું છે.”

“તમે ધનપતિ હો કે ગરીબ, અમીર હો કે ફકીર, એ બધું સો વર્ષ પછી ભૂલાઈ જશે. પરંતુ તમારાં સદાચરણ યા દુરાચરણનો પ્રભાવ હજારો વર્ષસુધી રહેશે.”

“ગરીબાઈનો વારસો મળવો એ સદ્ગુણોનો વારસો મળવો જેવું છે.”

“ધનની જરૂર નથી, સત્તાની જરૂર નથી, સ્વતંત્રતાની જરૂર નથી અને આરોગ્યની પણ એટલી જરૂર નથી-માત્ર સુચારિત્યનીજ જરૂર છે.”

“મનુષ્યના જીવનનું ‘માપ’ તેનાં કરેલાં કાર્યોથી થાય છે, ઉંમરથી નહિ. વિચારદ્વારા તેના જીવનનું ‘માપ’ થઈ શકે છે, નહિ કે શ્વાસોચ્છવાસદ્વારા. તેના હૃદયની લગનીથી જીવનનું માપ થાય છે, નહિ કે ઘડિયાળનાં કાંટાથી. જે માણસ સારામાં સારા વિચાર રાખે છે, ઉત્તમ મનોવૃત્તિ-ઓવાળો છે અને જે સારાં કામ કરે છે, તેજ માણસ સૌથી વધારે જીવે છે.”

“દેશની પ્રત્યેક પાઠશાળા, પ્રત્યેક ઘર, પ્રત્યેક રસ્તાની બાજુએ અને પ્રત્યેક યુવક યુવતીના શયનાગરમાં એ સૂત્રા ટાંગેલાં હોવાં જોઈએ કે:-

સુચારિત્યજ શક્તિ છે, સુચારિત્યજ દ્રવ્ય છે, સુચારિત્યજ ધર્મ છે, સુચારિત્યજ મોક્ષ છે; અને સુચારિત્યજ બધી ઉન્નતિઓનું મૂળ છે.”

જઠ વિષે

(“ દેહાસ ” માંથી મૂળ લેખક શ્રીયુત વિજયસિંહજી વૈદ્યશાસ્ત્રી)

મનુષી સ્વાસ્થ્ય રક્ષાને માટે શુદ્ધ જળ, વાયુનું સેવન કરવું અત્યંત જરૂરનું છે. આને વૈદ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે વાયુકોના લાભાર્થે જળવિષે કેષિકે વર્ણન કરે છું:—

શુદ્ધ જળ:—જે પાણી ગરમિનાનું, કેઈ રસના બળસેજ વગરનું, શીતળ, તરસ મટાડનાર, નિર્મળ, દ્રવ્યનું અને હૃદયને પ્રિય લાગે તે શુદ્ધકારી છે.

અશુદ્ધ જળ:—જે પાણી મેલું, ગંધાનું, અવજનવાળું, પાન, સેવાળ તથા કાદવથી ડહોળાયેલું, વર્ણવિનાનું, રસવિનાનું, જાડું અને દુર્ગંધવાળું હોય તે તુલકસાનકર્તા છે. ડહોળાયેલું, કમળપત્ર, સેવાળ તથા તાલુખમાંથી છવાઈ રહેલું, ખરાબ જગ્યાનું, મૂર્ચ તથા ચંદનાં ફિરલુ પડ્યા વિનાનું, અટવિનાનું, વસ્ત્રમાં પછી નખ દિવસ રાખી મૂકેલું અને બગડેલું પાણી વાપરવું ના જોઈએ, એવું પાણી પીવાથી સખળા દોષો કેપાયમાન થાય છે. એવા પાણીના સ્નાન અને સેવનથી તરસ, આફરો, અર્ધજ્વર, ખાંસી, મંદાગ્નિ, અભિધાન્દ, કંઠ તથા ગરગંડ વગેરે રોગો થાય છે.

પાણી પીવાની જરૂર:—પાણી એ પ્રાણીઓના અવનસ્વરૂપ છે. પાણી પીવાની ઇચ્છા કદાપિ રોહવી ના જોઈએ; કેમકે કારિત મુનિ કહે છે કે:—

લુપ્તા ગરીયસી ઘોટા સ્વપ્નઃ પ્રાણવિનાશિની । તસ્માદેયં તૃપ્તાય પાનીય પ્રાણધારણમ્ ॥

અર્થ:—તરસ્યા માણસને જરૂર પાણી પાવું જોઈએ; કેમકે તરસ એ મહાભયંકર અને પ્રાણનાશિની હોય છે. તરસથી મોઢ વધે છે અને મોઢ વધવાથી પ્રાણનાશ થાય છે; તેથી પાણીને લાગ ન કરવો જોઈએ.

પાણી પીવાની વિધિ:—અધિક પાણી પીવાથી અલ સારીરીતે પચવું નથી, તેથી અગ્નિ પ્રજ્વળ કરવા માટે ઘોડું ઘોડું પાણી વારંવાર પીવું જોઈએ.

વાસી પાણીના ગુણ:—જે માણસ મર્યોદય પદેમાં વાસી પાણીની આઠ અંજલિ નિયમ પૂર્વક પીએ છે, તે રોગ તથા તુલકવસ્ત્રથી મુક્ત થઈ મો વર્ષ સુધી જીવે છે. જોગલું કથન છે. કે, રાત્રિને અતિ પાણી પીવાની રેવ પાડવાથી ફરસ, સોજો, સંમદણી, તાવ, જરૂર, તુલકવસ્ત્ર, કોલ, મેદવિકાર, મૂત્રાધાન, રક્તપિત્ત, કાનનાં દરદો, ગળાનાં દરદો, માથાનાં દરદો, કઠીમૂળ; નેત્ર-રોગ, બીજાં વાયુપિત્ત, કાન અને કફથી પેદા થયેલા રોગો નાશુદ થાય છે.

જે માણસ પ્રાનઃકાળે ઉઠીને નાક મારફતે કનેચાં ત્રણ અંજલિ પાણી પીએ છે, તેની છુદ્ધિ તીવ્ર થઈને આંખોનું તેજ વધે છે; અને બળટુદ્ધિ ઘર્ષ રોગ, જૂતપસિન કોષ તેની પાસે આવતું નથી. ધરીરમાં કરમથી પડની, પીનસ, સ્વરભંગ, ખાંસી અને સોજો મરી જાય છે.

જેણે તેજ યા ઘી પીવું હોય, યા ચરો હોય, રેચ લીધો હોય, પેટમાં આફરો ચડ્યો હોય, મંદાગ્નિવાળો હોય, હેડમાં આવાળી હોય તથા કંઠ અને વાયુના રોગવાળો હોય તેણે નાકવાટે પાણી પીવું ના જોઈએ.

કંઠપાણીના નિષેધ:—પાંસળાનાં દર્દોમાં, પ્રતિભામા, વાયુમંજથી રોગોમાં, આફરો અને બંધ-કેસમાં, રેચ તથા તરતના તાવમાં, અરસિ અને સંમદણીમાં, ચુસ્મરોગમાં, શ્વાસ અને ખાંસીમાં, વિદપિ અને હેડમાં તથા ચિકાસવાળા પદાર્થો સાથે પીવામાં કંઠ પાણી તજવાયોગ્ય છે.

ઘોડું પાણી પીવું:—અરસિ, મંદાગ્નિ, ક્ષેચ, કાચ, ગુખ-પ્રસેક ઉદરરોગ, નેત્રરોગ, તાવ, અને મરુમેદમાં ઘોડું પાણી પીવું જોઈએ.

દુપિત જળને ચોક્કસ કરવાની વિધિ:—પ્રથમ પાણીને ચોખ્ખા કપમાંથી તાગી સેવું જોઈએ. પછી અરમ કરીને અથવા સૂર્યાના તાવમાં તપાવીને શુદ્ધ કરવું જોઈએ; અથવા મોનું, ચાંદી, પથ્થર અને રેતીને સાતવાર અરમ કરી પાણીમાં ફારી દેવાથી પાણી શુદ્ધ થાય છે.

(“विश्वामित्र”ना अग्रजेभ्यमांथी)

આઓ કૃષ્ણ કહેયા, આઓ. ત્રિવિત તાપસે સંતપ્ત હમારે હૃદય મન્દિરકો એક પાર જ-
મૃતખાણાસદિર લી સિંચિત કર દો. હમારી આશાજતાયે મુરખ સહી હૈં કર્મયોગશી વારી
વૃષ્ટિ કર ઉ-હેં એકવાર દિર હરાલરા બનાદો.

હમ તુમ્હેં અધારણુ નહીં પુકાર રહે હૈં. તુમ્હેં કષ્ટ દેનેકા હમેં બિયકુલ સાહસ નહીં હોતા,
-યદિ કુરુક્ષત્રકે મૈદાનમેં તુમને

यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । ऋभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

की आशा नहीं दिलायी होती ? प्यारे कृष्ण ! क्या अपनी प्रतिज्ञा भूल गये नो आनन्द ? याद दिलावे की आवश्यकता उपस्थित हुई है ? तुम तो सर्वज्ञ हो, फिर क्यों आँध्र भूँ पड़े हो ? क्या भारत की वर्तमान दशा का और भी पतन देખना चाहते हो ? लगवन् ऐसी निष्कुरता तुममें कबसे उत्पन्न हुई ? क्या कुरुणासागर नामका तुमने जह्नुकार कर दिया ? क्या तुम्हारी कुरुणाका अगाध समुद्र भी सूख गया ? नहीं तो एक पार भारतमें आकर अपने अयन की रक्षा क्यों नहीं करते ? एक द्रौपदी की लाज रम्भने के लिये तुम कितने चिन्तित हुआ थे, आन तो भारतभूमिमें लाजों द्रौपदी व्याकुल होकर तुम्हें पुकार रही हैं. एक कंस के मारने के लिये तुमने क्या क्या जेल दियाये थे ? आन देजो सैकड़ों कंस तुम्हें खुनौती दे रहे हैं. एक सुदामा की दीन दशा देખकर तुमने आंसुओंसे उनके चरण धो डाले थे, आन तो लाजों सुदामा तुम्हारे चरणों के लिये व्याकुल हो रहे हैं. तुम्हारे लिये तो अनन्त कार्यक्षेत्र पड़ा हुआ है. फिर अताओं तुम्हारे नहीं आनेका डौनसा कारण हो सकता है ? क्या कार्यभारसे डर तो नहीं गये ?

तुम्हारी लीलाभूमि भारतभूमी के आज विदेशियों ने पदचिह्न कर रखा है, इस अजस्र मित्र
 गाओ तुम्हारे जैसे सेवक के पादर भारतमें हृदय की नदियां बहाते थीं उन-हें अथ लरपेट
 रनेही भी सुविधा नहीं नहै. हे गोपाल ! बिभते क्षेपनी कांपती हैं, तुम भी सुनकर ओक पार
 थरां नओओ कि इस भारतमें गोबधडा नाम नहीं था वहां यवनों और अिदेशी गोबधडाके
 बिये प्रति प सेकंडमें ओक गाय कसाओके छुरे के नीचे पड कर हिंदुओका केसती दुध तमारे
 धामके अली न रही है. क्या भारतवासीयोके उलट पाप कर्मसे कुछ हो. तुमने सभी गौओकी
 गोशोकही में भगा लेनेका निश्चय किया है ? नहीं तो, जहां ओक निहोप गजराजके आगे
 भुजसे अयानेके बिये तुम नऊगे पांव दौड पडे थे, वहां प्रतिदिन लज्जत गौओके रक्तपातसे
 भारतभूमिके क्लुषित होते देभकर भी तुम्हारी निद्रा लंग क्यो नहीं होती ? तुमने भारतकी
 सुजवा, सुझवा और शरय श्यामला देभकर अपनी प्रियतमा लक्ष्मीके निवासके बिये यही स्थान
 हीक दिया था, पर तुम्हारे आने में देर देभकर वे भी इसकर सात समुद्र पार तुम्हारी भोजमें
 लटक रही है. शीघ्र आकर उन-हें सान्त्वना क्यो नहीं देते ?

योगिराज ! तुमने अर्जुनका उस कर्मयोगकी शिक्षा देकर महाभारतके युद्धने प्रवृत्त कर या था, उसका आज सर्वथा लोप हो रहा है। लोगोंका कर्म अकर्मका ज्ञान ही नहीं है, फिर उसका कुशल रीतिसे संपादन किस प्रकार करें ? तुम्हें तो भालमंडी होगा कि आज भारतमें कितने भगुण्य आनी स्थितिका प्राप्त होकर अमृतवृक्षके अधिकारी बने हैं ! तुमने 'कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन । ' 'मा कर्मफल हेतुर्भू माते संगेस्त्व कर्मणि ॥' का उपदेश देकर निष्काम भावसे कर्म करनेका आदेश दिया था—पर भारतभासी उसे भूलकर दुःखोंके लंवरमें पड़े हुए हैं। अथ तो यहां सभी काम टके से तौड़े जते हैं, 'पठ भेदा बंड़ी, उससे बंटे दंडी' और 'पढ़ा बंदिश, उससे बंटे दंडिका' का निनाद सर्वत्र गूँज रहा है। कर्त्तव्यकर्मकी दृष्टिसे काम करने वाले सरत्र प्रकृति के या साक्ष शब्दोंमें ये सींग के घड़े समझे जा रहे हैं, 'निराशी और निर्भय' होकर काम करनेवाले कदां दिव्यायी देते हैं ? इस बड़ी दुआ है कि समाजकी सभी व्यवस्थाओंमें गडबड लाजा मय गया है, समाजद्वीपी

હાલકે સખી પદિયે આજ બેઠાર હો રહે દે-ગાડી ઉન્નતિકે પથમે સરપટ કેરે દોડ લગાવે ? માજકે માર્ગરચનીય આદ્યલેવના જોનખલમે ખલી હો સમાજકા સંચાલન કરા તક કરેએ । પાની પેંડે, રસોઇયે ઓર ન માલમ કયાં કયા બનકર મદ તાકા અવલમ્બન કર રહે દે. કાન-ધર્મકા તો ભારતસે લોપ હી હો રહા દે-નદી તો ગુમ્દારી લીલાજૂમિ ઇસ પ્રકાર પરાધીનતાકી કાલિમા સે કલ્પિત કયોં હોતી ? વેલ્પાંકી ચચોં છુમસે કયા કરે ? છુનકે દાધોં કૃપિ, ગોરસા ઓર વાલિજ્વલકા ભાર છુમને સોપા થા, વે આજ વિદેશી વ્યાપારકા જૂઠ્ઠન ચાટનેમેંહી અપનેકા કૃત-કૃત્ય સમજ રહે હે. પ્રતિ વર્ષ એક કરોડ રૂપિયાંકા બધ દેસમેં હો જતા હે, પર ઉનકે કાનમેં જૂં ભી નદી રેંચતી. બહુન હુઆ નો આદ્યોસે ધર્મખાતે કે નામ પર ચંદા લેકર કરાં પિંજ રાપોલ જોલ દિયા ઓર ગોબજન હોનેકા સાર્ટિફિકેટ પામયે. ભગવન ! છુમ્હેં જાનકર આશ્ચર્ય હોમા કિ બહુનસે કુખાંચાર તો ઈન ધર્મખાતોમેં એકત્ર દબોંકા ભી અપના હી સમજ મનમાને તોરસે અપવ્ય હરતે દે. દેસકા વાલિજ્વલ મિદ્દમેં મિત્ર ગયા હે ઓર કરોડોં ભારતવાસી બૂબોં મર રહે હે; પર ઉન્હેં પૂછનેવાલા કોઇ નદા દે. છુમને કરા થા, 'દરિદ્રાન મર કૌત્સેય' પર વહાં તો બાટ મવનંકો દાવતે દેકર હી રોકજી કૃતકૃત્ય હોતે દે. કહી તક સુનાયે; આજ ગુમ્દારે ગીતાધર્મકા માનનેકા રોંગ કરનેવાસે, બડે બડે નિલક લગાનેવાસે ઓર અપનેકા ધર્મા-વનાર માનનેવાસે લોમ છુમિચ્ચ સ્વપાકે ચ પંડિતના મમકર્મીન; કે જાનતે છુએ ભી અછૂતોંકા કુતોંસે ભી વદનર સમજતે હે. કુતે તો ઉનકી ગોદમેં, ઉનકે ક-ધોં પર, ઉનકી મુખસેંધાપર વિરાજ મકતે દે; પર અછૂત; સૌ દાય દૂર તક નહીં ફટકને પાતે. કહો ફિર ભારતમેં શુદ્ધ વાચાં-શ્રમ ધર્મકા પ્રતિપ્તિ કેસે સ્થિર રદ સકતી દે ? સિવાંચાર હી લોપ હો જાને મે ભવન ક્ય તક ખમ રહેગા. ઇસીસે આજ દિન્દ મન્દિર ખંસ હોને પર હે વામુદેવ ! એકબાર આકર ઇસકી મરમન કર જાઓ નદી તો ઇમેં દદા કર કોઈ નયા હી મન્દિર ખડા કર હો. યદિ દેર કરોગે તો છુમ્હેં પદચાનનેવાલા ભી કોઇ નદી મિલેગા.

ભગવન ! છુમને ગીતામેં ધર્મકા સાર તો ભર હી દિયા હે. પર ઉસે સમજાનેવાલા ઓર સમજકર ઉમકે અનુસાર ચલનેવાસે નદી દિખામી રેતે ? આઓ, એકબાર અપની જાદૂ ભરી બંશી ફૂંક હો, જિસસે દગ્ગરોં વર્ષકી દમારી મોદનિદા દટ જાય ઓર હમ કર્મયોગકે માર્ગમેં મટત હો જાય. આજ ભારતમેં વહી સમસ્ત ઉપસ્થિત હે જિસકા સમાધાન કર છુમને અછૂતકા મોદ જાગ દિયા થા. એકબાર આ જાઓ ઓર દમેં રાદ દિખા કર જનન્ય સ્થાન તક પહુંચા હો ? સ્વાધીન ભારતકી ગુમ્દારા સિદ્ધાકા મર્મ સમજ કર સંસારમેં ઉસકા વિસ્તાર કર સકતા હે યદિ છુમપ્રતિમાકી રક્ષા કરના ચાદને હો તો એકબાર અવસ્થ આઓ, નહીં આના હો તો દમેં ઇસ નરદ કુલા પુખા કર મન મારો. એક વાર હી પ્રથમકી બધંકર લીલા દિખાકર ભારત બૂમિકા મદાસાગરમેં પ્લાવિત કર દો.

આરોગ્યને માટે ૩૨ દિવસનું લંઘન

(ઔધનિવાસી શ્રી ૦ પં ૦ નારાયણ ભટ્ટજી પાકે હમણાંજ મળવેલા
જાતિ અનુભવનો લેખ વૈદિકધર્મમાં છપાયેલો તે ઉપરથી અનુવાદિત)

૧-પૂર્વવૃત્તાન્ત

આ વખતે મારી ઉંમર ૪૯ વર્ષની છે. શરુઆતથીજ મારું સ્વાસ્થ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું હતું. પરંતુ છેલ્લાં ૧૦ વર્ષોથી પેટની બિમારીને લીધે અને પેટમાં વાયુ વધી જવાને લીધે મારી તંદુરસ્તી ખગડી અને હું માંદો પડ્યો. ૩૮, ૩૯ વર્ષની ઉંમર સુધી મારી તંદુરસ્તી ઘણી સારી હતી અને હું બળવાન હતો તથા ઉદરરોગ થું છે તે જાણતો પણ નહોતો.

હું શ્રી ૦ મદારાજસાહેબ ઔધનરેશના મંદિરમાં પૂજારી છું અને મને પૂજા, અર્ચન, અનુશન; પાઠ દત્તાદિનું કાર્ય બહુજ રહે છે. મારે એ નિત્યકર્મ ઉપરાંત કાંઈ કાંઈ વખતે નૈમિત્તિક ધર્મકાર્ય પણ કરવું પડે છે, તે તો વળી જુડું. આ સર્વકાર્ય ધર્મવિધિ પ્રમાણે સાંજેપાંચ કલાકે મારે મારે કાંઈ કાંઈ વખત રાત્રીના ૨-૨૧ વાગે ઉઠવું પડે છે; કારણ કે જે હું તે વખતે ઉઠી શકું તો ઉપર જણાવેલું મારું પૂજાપાઠનું કાર્ય સંપૂર્ણરીતે થઈ શકતું નથી.

૨-અધિકૈયની શરુઆત

સાધારણ રીતે માણસને ઉઠવાનો યોગ્ય સમય ૪-૪૧ વાગ્યાનો હોય છે. આ સમયને પ્રાતઃ સૂર્ય કદેવામાં આવે છે. આ સમયે જાગૃત થવાથી મજાશુદ્ધિ વગેરે સારી રીતે થાય છે. હું પણ જ્યાં સુધી ૪ વાગ્યે ઉઠતો હતો, ત્યાંસુધી મને ઝાડો ખુલાસાથી આવતો હતો અને કાંઈપણ પ્રમાણની બિમારી ઉત્પન્ન થતી નહોતી; પરંતુ બ્યારથી મારે ૨-૨૧ વાગ્યે ઉઠવાનું થયું અને પૂજા પાઠનું કાર્ય વધારે કરવાનું થયું, ત્યારથી ઘસ્ટ ખુલાસેથી આવતો અંધ થયો; કારણકે ૨-૨૧નો સમય શૌચવિધિનો ઈન્જ નહિ, તોપણ તે સમયે ઉઠીને રનાનાદિ ક્રિયાથી પરવારીને પૂજામાં જોડાઈ જતો હતો. આ સમયથી તે જે પહેલાં જોજન થાય તે સમયસુધી મારે પૂજાપાઠમાં રહેવું પડતું હતું અને તેને લીધે ૪-૫ વાગ્યે શૌચ જવાનો વેગ આવે તોપણ મારે તે વેગને રોકી પડતો હતો; કારણ કે પૂજાપાઠના સમયમાં ઝાડે કરવા જવું તે અશક્ય હતું. આ પ્રમાણે ઘસ્ટના અનુભવ થતો. આ રીતે રાત્રીના ૨ વાગે શૌચ જવું પડતું હતું કે, જે સમય શૌચવિધિને માટે બિચકું પ્રતિષ્ઠા હતો અને તેથી મારે તે વખતે બાળપૂર્વક ઘસ્ટ કાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો. જે વખતે મારે ૪-૫ વાગ્યે જ્યારે મને કુદરતી રીતે ઘસ્ટની લાગત થતી હતી, તે વખતે મારે બાળતેરીથી તે ઘસ્ટને કાઢીશવો પડતો હતો. આ કમ નિયતો થઈ પડ્યો અને તેથી આજથી ૧૦ વર્ષ પહેલાં મને કાઢીશવો પડતો. કાઢીશવો થઈ, કે જેને અધિકૈય, કળજીઆન અથવા મત્રાવરોપના નામ-સૂત્રે જાણવામાં આવે છે; અને જે સર્વ રોગો ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ કારણ છે. કેમકે:-નૈવેગાન્કાર-વેદીમાત્રા. ન વેગાન્કાર્યેદીમાત્રા ॥ અર્થાત્ “બાળપૂર્વક વેગને ઉત્પન્ન કરવો નહિ; તેમજ કે-વગર કોઈક રોગને કાઢીશવો નહિ” આ આદેશનું મૂળ છે; પરંતુ મારી દિનચર્યા એવી હતી કે મારું મન હતું કે કેમકે તે પ્રતિજ્ઞા આ અને નિયમનું ઉલ્લંઘન કરવું પડતું હતું. ૨-૨૧ વાગ્યે બાળપૂર્વક ઘસ્ટ કાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો અને ૪-૫ વાગ્યે જ્યારે મને કુદરતી રીતે ઘસ્ટની લાગત થતી હતી, ત્યારે તેને કાઢીશવો પ્રયત્ન કરતો હતો. આ રીતે લીધે મને બાળ-રોગને કમ નિયત થતું પડ્યો અને ઉત્તરેઘસ્ટને વધવા લાગ્યા.

જોઈએ અનિચ્છિત લગને આજેનું એ પહેલાં જોજનની પછી અગર તે સમયને જોજનની પછી એક વાગ્યે મને રોગ આવે તેને કમને તે સમયે શૌચ થતો પણ હતો. જોજનની પછી એક વાગ્યે એ રોગની નિમિત્ત થઈ; અને આથી ઉત્પન્ન થઈ કદેવા જે કુપરવન જાણવામાં તે રોગની નિમિત્ત થઈ અને ૪-૫ વાગ્યે શૌચ થતું. આ પ્રમાણે ૨૫ વર્ષ પહેલાં મારા આરોગ્ય પાડ થઈ ગયું હતું. આ રીતે મને બાળપૂર્વક ઘસ્ટ કાવવાની નિમિત્ત થઈ અને કાઢીશવો પ્રયત્ન કરતો હતો. આ રીતે મારું આરોગ્ય પાડ થઈ ગયું હતું. આ રીતે મને બાળપૂર્વક ઘસ્ટ કાવવાની નિમિત્ત થઈ અને કાઢીશવો પ્રયત્ન કરતો હતો. આ રીતે મારું આરોગ્ય પાડ થઈ ગયું હતું.

૩-પેટમાં દરદ શરૂ

ઉપર જણાવેલું અધોઃશૂનું દરદ વધવાથી નીચિની નીચિના આગમાં દોરવામાં હશે જરૂરી જાન શરૂ અને પ્રતિદિન આ દરદ વધવા માટે અને દેવના અદિના જાત નો અર્ચાર કષ્ટપદકર્મ. પછી નાનિની ઉપરના પેટના આગમાં પડેલું દરદ દવાની શરૂઆત થઈ આ વખતે માર્ક પેટ ની રહેતું હતું. આ અને આગમાં હઈ વધવા લાગ્યું. આ અને રહેવામાં વાતુનો પ્રેમ મારીને દો પેટ કરતો હતો.

આ સમયે વેર અને ડાહરના પડ્યા ઉપરના કષ્ટ, અનેક પ્રકારના કષ્ટ થઈ, જાણીતું કષ્ટ તે દવાઓ પણ આપી; પરંતુ ઉપર જણાવેલી વ્યથામાં કષ્ટવૃદ્ધિ કરક પડતો નહિ.

આ પછી નાનિની નીચિનો ભાગ કાઢી દવા લાગે અને દેવના દિવસમાં તે આ કષ્ટ ન હતું મધુ કાઢી શરૂ મધુ કે કમરનું દબનમયન પણ લગમગ જાય હતું થઈ ગયું. આ ઉપરના જાનુમાન આપ્યું કે, અને તે વખતે કેટલું કટ થતું દશે! આરથાન કાઢી દવાને લીધે મળવાનું પણ અટકી ગયું અને સૌમ્યમિત્રાજીની વખતે પેટના ઉપરનો નહિ; જેથી માર્ક આ અને દરદ ધમ્મજ વધી ગયાં.

૪-વાયુવિકાર

આ પછી પેટમાં વાયુ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. અને વાનો મેલો દરેવામાં આવે છે. જાણીતું વખતે આ મેલો એકજ જગ્યાએ રહેતો હતો અને પાનું કટ પડા કરતો હતો; તેમજ કોઈ પણ સમયે તો તે આખા પેટમાં ફરતો હતો. આ અને રીનોથી પેટમાં અસત્ત દરદ થવા લાગ્યું હતું.

૫-વૃષણવૃદ્ધિ

આ પછી જમણી તરફના અંડનો આકાર વધવા લાગ્યો. બે-માર માસ પછી બીજી તરફનો અંડ પણ વધવા લાગ્યો. અંડની બહાર જે મોળા રહે છે તે વધીને મોટા પથ્થર જેવી સખ્ત બની જતી હતી. આ કારણથી બેસતું ઉઠતું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. આ વખતે માર્ક ધારીરિક કટ એટલું બધું વધી ગયું હતું કે અને મૃત્યુની ડાવાદેખાવા સામી.

આ સમય પછી હું મીરજાસદરમાં ગયો અને ત્યાંના સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન મિશનના ડૉ. વાલનેસ અને વેન્ને મેં મારી જિમારી બનાવી. આ લોકોએ જણાવ્યું કે, આ રોગમાં સ્ત્રીકિયાની બીજકુલ જરૂર નથી. આથી આ ડાહરો પણ કોઇ ઉપાય કરી શક્યા નહિ. તે પછી ત્યાંના બીજા અનેક વૈદ્યો અને ડાહરોના ઉલાજ કર્યા; પરંતુ તેથી જરાપણ શાબેશ થયો નહિ.

૬-ઔપરેશન (શસ્ત્રપ્રયોગ)

આ પછી પણાજ પ્રયત્નને અંતે અને કેટલીકલાગવગને લીધે ડૉ. વાલનેસ પાસે ઔપરેશન કરાવ્યું અને તેથી અંડદિમાં થોડો લાભ જણાયો અને ૪-૫ માસમાં માર્ક અંડકોષ પૂર્વવરુ સારું થઈ ગયું; પરંતુ બીજી જિમારીઓ તો જેવી ને તેવી કાલમજ રહી.

૭-અભિમાંધ

જેમ જેમ ઉપર જણાવેલ વિકાર વધવા લાગ્યો, તેમ તેમ મારો જરૂરમિ મંદ પડવા લાગ્યો અને અનાજ પણ થોડું લેવાનું ગયું. સાંજના વખતનું ભોજન તો લગભગ બંધ કરતું પડ્યું. કોઇ વખતે લેવાય તો કોઇ વખતે ન લેવાય એવી સ્થિતિ આવુ થઈ. આ કારણથી અચક્ષિત વધવા લાગી. આ પ્રમાણે લગભગ ૭-૮ વર્ષ દુઃખ ભોગવતું પડ્યું.

૮-હૃમેશની અવસ્થા

પ્રતિદિન સાંજરે લગભગ પાંચ વાગે પેટમાં વાયુ ઉત્પન્ન થતો હતો અને તે વેગથી ઉપર ચડતો હતો. જ્યારે આ વાયુ છાતીમાં પ્રવેશ કરતો હતો, ત્યારે તો માર્ક મજબૂત સ્થિતિ રાખતું અચક્ર જનતું. આ વખતે મને કોઇ કંઈ પૂછે અથવા તો કોઇ બોલાવે તો માર્ક ખ્યાન તે તરફ આકર્ષાતું જ નહોતું. હું મારી જિમારી અને દુઃખમાજ લીન થઈ જતો હતો. મારી આ સ્થિતિ એક બે કલાક રહેતી હતી. કાંઈ આવશ્યા આપતું અથવા ભોજન કરવામાં આવતું તો થોડા સમયસુધી આરામ રહેતો હતો; પરંતુ આના પછી ઘોર થઈ જતો હતો અને ઘોર થયા પછી તરતજ પૂરેકા વાયુનો દોષ વધી જતો હતો. આ સર્વ દરદ નિદ્રા ન આવે ત્યાંસુધી રહેતું હતું. નિદ્રા આવ્યા

પછી દરદ બંધ પડી જતું હતું. આ પ્રમાણે સવારે તથા સાંજે પ્રતિદિન ચાર કલાક સુધી અસહ્ય દુઃખ ભોગવવું પડતું હતું અને એક દિવસ પણ આરામ જણાતો નહિ.

૯-લંધનની શરૂઆત

સર્વ ઉપાય અજમાવી લેયા; પરંતુ વ્યાધિ મટવાનું ચિદ્રં જણાતું નહિ. આથી ઉપવાસ અગર લંધન શરૂ કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે, પાસેના સુખ-પાચેઆમના રહીશ એક ગુજરનો રોગ લંધન કરવાથી દૂર થયો. આ ઉપરાંત બીજી વાત એ પણ સાંભળવામાં આવી કે, ઔષ્ધ રિયાસતના એક કારકુનની ગિમારી પણ અપવાસથી મટી ગઈ. આ હકીકતો સાંભળીને માફે સ્વાસ્થ્ય સુધારવાને મેં પણ લંધન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એટલામાં શ્રી૦ ઔધનરેશની પાસે કોઈ કાર્યવિશાત્ લોણાવવાના મુખસિદ્ધ નિમ્ત્રણે આરક અથવા લંધનચિકિત્સક શ્રીયુત ણીવલકર આવી પહોંચ્યા. તેઓશ્રીએ મારી તબિયત લે પાસેને કહ્યું કે ૧૦-૧૨ દિવસ લંધન કરી જુઓ. હું માનું છું કે, તમે આરોગ્ય મેળવી શકશો. આથી મને ધીરજ મળી. સાથે સાથે મેં લંધનવિષયનું પુસ્તક વાંચી તે વિષયની માહિતી મેળવી અને લંધન કરવાની તૈયારી કરી.

ગયા અપાઠ સુદ બીજને દિવસથી મેં અપવાસ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ વખતે મને સખ સળખમ થયું અને તેની સાથે જોરંથી ખાંસી ઉપડી; પરંતુ ઘણાજ આશ્ચર્ય સાથે જણાવવું પડે છે કે, બે-ચાર દિવસ લંધન કર્યા પછી સળખમ તથા ખાંસી ક્યાં આઘ્યાં ગયાં તેનો પતો પણ લાગ્યો નહિ.

૧૦-લંધનની દિનચર્યા

લંધન કરવાના દિવસોમાં હું દક્ષત હંડું પાણી પીતો હતો. દરરોજ પાકું પાંચ અથવા છ શેર (૮૦ રૂપીઆભારનો એક શેર) પાણી પીતો હતો. આ પાણીમાં થોડો લીંબુનો રસ નીચોવતો હતો. કોઈએ મને તેમાં થોડું સિંધાણુ નાખવા કહેલું, પરંતુ હું તે નાખતો નહિ. આ સિવાય હું કંઈ પણ લેતો નહિ હતો. લીંબુના રસથી પેટમાં આરોગ્ય રહે છે અને પીવામાં કંઈક સ્વાદિષ્ટ પણ લાગે.

શરૂઆતમાં મારો વિચાર એવો હતો કે, હું બે-ચાર દિવસ લંધન કરી જોઉં; પરંતુ ૪-૫ દિવસ પસાર થઈ ગયા, ત્યારે મને વધારે ધીરજ મળી અને મેં અપવાસ વધારે વખત સુધી લંબાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેર દિવસ પસાર થયા છતાં પણ મારો દૈનિક વ્યવહાર વિનાશી આઘ્યાં જતો હતો. સવારમાં વહેલું ઉઠવું. સ્નાન, સંધ્યા અને પૂજાપાઠ છતાંનિ મૂકવી પડતી. ચઢીને કરવાનું નિયમપૂર્વક ચાલ્યા કરતું હતું. મૂકવી પડતી પદાડપર ચઢવું અને પાછું ઉતરવું એમાં સારી રીતે દોડ કલાકની કસરત મળતી હતી. તેરમે દિવસે પણ મને જરાએ થાક જણાયો ન હતો. આખા દિવસમાં ૩-૪ માઈલનું ભ્રમણ કરવું પડતું હતું. તેર દિવસ દક્ષત પાણી ઉપરજ ગુળદ છતાં મારામાં એટલી શક્તિ રહી હતી કે લંધન કરવાથી મારી શદ્દા વધારે અને વધારે વધારે વધારે લાગી અને મેં લંધન લંબાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બપોરથી લંધન શરૂ કર્યું, ત્યારથી નવસેકા પાણીની બે વખત અસ્તિ લેતો હતો. આ બંને વખતની પ્રતિદિવસની અસ્તિથી આંતરેશંતી શુદ્ધિ થતી હતી અને જે હું પાંચ છ શેર (પાકું) પાણી પીતો હતો તેથી પણ પેટની શુદ્ધિ થતી હતી. દરરોજ અસ્તિમારફતે મળની ગાંઠ ની જતી હતી. આ જોઈને મને આશ્ચર્ય થતું હતું કે, જે આટલો બધો મજ પેટમાં ભરેલો રહે તે તો પછી વાણનો આદરો ન ચડે તો બીજું શું થાય ?

તેર દિવસ લંધન કરવાથી મને બીજકુલ શ્રમ જણાયો નહિ; તેમજ માફે પ્રતિદિનનું કાં સારી રીતે ચાલતું હતું તેથી, મેં બીજા આઠ દિવસ લંધન આગળ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સોદને દિવસે મારી જલ કાળી પડી ગઈ અને મને તાવ પણ આવવા લાગ્યો. આ વખતે મારી ધીરજ ખૂટી અને લંધન બંધ કરવાનો વિચાર પ્રબળ થવા લાગ્યો. આગળ ઉપર મેં રિચિતિ કેવી રહેશે તે વિષે મને સંદેહ પેદા થયો; છતાં ઉપર પ્રમાણેજ લંધન આગળ ચલાવ્યું ચાર પાંચ દિવસમાં તાવ ઉતરી ગયો; તેમજ જલનો કાળો રંગ પણ ધીમે ધીમે મટી ગયો.

આ ૩૨ દિવસના લંધનમાં મારું વજન ૪૬ શેર (જંગાળી) હતું, તે ૪૦ શેર થઇ ગયું.

૧૧-લંધનની સમાપ્તિ

૩૨ મે દિવસે ખોરાક શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કરીને એક સંતરાનો રસ લીધો. આ રસમાંથી પણ એકેક ચમચોજ લેતો હતો. ૩૩ મે દિવસે બે સંતરાનો રસ લીધો. આ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે સંતરાં વધારીને ૮ દિવસમાં ૩૬ સંતરાનો રસ પીધો. આ પ્રમાણે કુલ ૪૦ દિવસ પસાર થયા. છેલ્લા આઠ દિવસોમાં મને તરસ લાગતી તો હું માત્ર ઠંડું પાણી પીતો. તે સિવાય કંઈપણ લેતો નહિ.

૪૧ મે દિવસે શરૂઆતમાં પાશેર (૨૦ રૂ. ભાર) દૂધમાં તેટલુંજ પાણી મેળવી ઉઠાવીને લીધું અને પછી થોડું થોડું વધારતે ચાલીને અઘી શેર (૪૦ રૂ. ભાર) દૂધ સમાનમાત્રે પાણી મેળવીને લેવાનું શરૂ કર્યું. આ પ્રમાણે ૪૮ દિવસસુધી ક્યાં પછી દૂધ અને પાણી સાથે મેળવીને તેના ઉપર રહેવાનું અશક્ય લાગતાં ૪૯ મે દિવસે કેવળ ગાયનું દૂધ થોડું થોડું લેવાનું શરૂ કર્યું. દિવસમાં ચાર વખત દૂધ પીતો હતો અને આખા દિવસમાં દોઢશેર દૂધ (પાકું) ગાયનું પીતો હતો. આ સિવાય જ્યારે તરસ લાગતી ત્યારે જરૂર જેટલું પાણી પીતો હતો. લંધનની શરૂઆતથી દેશોરાના તહેવારસુધી લગભગ ૪ માસ થયા. આમાંથી પ્રથમના લંધનના ૪૮ દિવસ આ કરવામાં આવે તો બાકીના લગભગ અઢી માસસુધી ગાયના દૂધ ઉપર રહ્યો. વયમાં વયમાં કે કેમ વખત સફેદ કંદનું અથવા ભીંડાનું શાક ખાતો અને કોષ કોષ વખત ધરમાં કટ્ટની મિઠા બનાવીને તે પણ ખાતો. આ સિવાય કંઈ પણ અન્ન લેતો નહિ.

દેશોરાને દિવસે મારા મિત્રોના આગ્રહને વશ થઇને થોડુંક અન્ન ખાધું અને દિવાળી દિવસોમાં પણ થોડુંક અનાજ ખાધું. આ ખાવાથી થોડુંક દરદ થવા લાગ્યું; પરંતુ ન્યાંયું લંધન કર્યાબાદ એકલા ગાયના દૂધ ઉપર રહ્યો હતો ત્યાંસુધી શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સંપૂર્ણ રહે હતું. પેટમાં વાણ, દરદ અગર કોષ પ્રકારની પીડા નહોતી અને સંપૂર્ણ આરોગ્ય હતું. છેલ્લાં મતલબ કે લંધન કરવાથી અને લંધન કર્યાબાદ ઉપર પ્રમાણે પથ્ય પાળવાને લીધે મારું શરીર તદ્દન નિરોગી બની ગયું.

મારું શરૂઆતનું વજન ૪૯ રતલ હતું. તે લંધન કરવાથી ધીરે ધીરે ૪૦ રતલ થયેલું; પાંદડામાં ૫૨ રતલ છે. શરીરમાં ઉત્તમ પ્રકારની શક્તિ આવી ગઇ છે, મનનો ઉત્સાહ પણ ઘણે વધી ગયો છે અને ચિત્તની પ્રસન્નતામાં પણ વધારો થયો છે. પહેલાં માથામાં ચક્કર આવતાં હતાં અને માથું ભારે તથા ગરમ પણ રહેતું હતું. હવે આ સર્વ શાંત થઇ ગયું છે. પહેલવહેલાં ૩ મહિના પછી અધ્યયનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા ચતીજ નહોતી. હવે પૂર્ણ રીતે એકાગ્રતા થવા લાગી. પહેલાં કોષ પણ નવીન વિદ્યાનું અધ્યયન કરવું એ મારેમાટે અશક્ય હતું; પરંતુ હમણાં વિદ્યાધ્યયન ચિત્ત એવું તો એકાગ્ર થઈ જાય છે કે જે વિષય ચાલતો હોય તે સારી રીતે સમજવામાં આવે.

પહેલાં જે વખતે જિભારી વધી ગઇ હતી તે વખતે હું બ્રહ્મચર્ય પાળીજ શકતો નહોતો. મરંતુ લંધન કર્યા પછી ત્રીજ દિવસથીજ હું સંપૂર્ણ રીતે બ્રહ્મચર્ય પાળી શક્યો છું અને મનની વૃત્તિઓ પણ બ્રહ્મચર્યસિવાય બીજા વિષય તરફ દોરાતી નથી.

આ પ્રમાણે હું અલંત માંદગીની અવસ્થામાંથી ફક્ત લંધન કરવાથીજ લગભગ નિરો અવસ્થામાં આવી ગયો છું. છેલ્લાં દશ વર્ષો મારી જિભારીમાં ગયાં. તે વખતમાં મારે જીવી શકું નું બીજકુલ દુઃખદાયી હતું; પરંતુ લંધનક્રિયાથી મને નવજીવન પ્રાપ્ત થયું છે.

આ લંધન કરવાના દિવસોદરમિયાન મને વયમાં એક બે વખત તાવ આવી ગયો પરંતુ લંધન ચાલુ રાખવાથી તે પોતાની મેળેજ ઉતરી ગયો હતો. આ ચાર-પાંચ મહિનામાં લંધનનો જે અનુભવ લીધો છે તેથી મને માલમ પડે છે કે, માત્ર લંધનથી મનુષ્યની હર જિભારી દૂર થઈ શકે છે. લંધન કરવામાં પૈસા દત્તાદિ કોષ પ્રકારનું ખર્ચ થતું નથી; પરંતુ કરવાવાળાને લંધન મુદ્દી દીધા બાદ જે પથ્ય પાળવાનું હોય છે તે ચોખ્ખીતે પાળવું જોઈ શકાય કે લંધન પછી જે પથ્ય સંભાળવામાં નથી આવતું તો લાલને બદલે ગંભીર દાનિ છે. લંધન હોવા પછીનું પથ્ય આ પ્રમાણે છે:- (૧) પહેલાં કેટલાક દિવસ મુદ્દી માત્ર રસ લેવો; (૨) કેટલાક દિવસ દૂધ અને પાણી મિશ્ર કરીને પીવું; (૩) એકલા દૂધ

તે અને (૪) ૧૫૩' ઠેાઠાન લેવું. આ સર્વ આદેશ નિયમને માટે ૮ થી ૧૫ દિવસની અનુભવિ દેવાની હોય. જો આ સમયમાં કુપચ્છ કરવામાં આવે તો કાપવાને બદલે નુકસાન થાય છે. આ પ્રમાણે નિયમનું લાભદાયી છે; પરંતુ તે પછીનું ૫૫૫ સંભાળવું જરૂરનું છે.

આદેશ છે કે પેટના દરદીઓ મારા અનુભવ ઉપરથી લાભ લેશે.

(ઝાંખ, કાર્નક મુદ્ર ૪ સંવત ૧૮૮૩)

લંધનના વિષયમાં “વૈદિક ધર્મ” ના સંપાદકના વિચારો

પૂર્વોક્ત લંધનનું રચનાનું જેવું બન્યું છે તેવુંજ આપવામાં આવ્યું છે. પશ્ચિમ તારાવળ ભટ્ટ-મહાન સ્વાસ્થ્યપ્રમોદગ્રંથો એ મિનિટના અંતરપર આવેલું છે અને જ્યારથી લંધનની રચના કરવામાં આવી ત્યારથી લગભગ દરરોજનું રચનાનું અંગે ખાસ ધ્યાન રાખીને સંભળવા દેતા. તે આમરે લંધનનું પરિણામ લેવું હતું અને બીજું તેમનું સ્વાસ્થ્ય સુધરે તે પણ જરૂરનું એટલા માટે લગભગ દરરોજ તેમને મળીને આ અનુભવનો વિચાર કરતા દેતા.

આ સંબંધમાં અમારા વિચાર એ છે કે, અલીઆં કુદરતી રીતે અવાસ, આવજી અને ભાદરવો, તથા માસમાં ક્યુદા જોડી થઈ જાય છે અને દેશ સરદીવાળા રહે છે, તેથી લંધનને માટે આ નાઓ ઉત્તમ છે. જેવી રીતે આ વર્ષોનુમાં દીર્ઘ લંધન કરવું સમય છે, તેવી રીતે સરદી જ્યારે બીની નંતુમાં (શિયાળા કે ઉનાળામાં) લંધન કરવું સમય નથી; કારણ કે તે વખતે જરૂરામિ દેાય છે. આ સાથે ૫૦ નાંસણ બહુજની પાચનશક્તિ પદેશ્વંધીજ વધી મદ પડી મદ દેતી. સર્વ દારૂઓને લીધે તેઓ આટલા દીર્ઘકાળસુધી લંધન કરી શક્યા. અમારા વિચાર પ્રમાણે ૮-૧૦ દિવસના વધારે અપવાસ કરી શકે; પરંતુ અલીઆં તેમને ધૈર્ય દેનાર કોઈ સારો ધર્મશિક્ષક નહોતો. અંગે સર્વે આ વિષયથી અનુભવ દેતા અને તેથી લંધનની સમાપ્તિ વખતે અમને સર્વને ધણોજ ગજારાટ થયો હતો. તેમને કોઈ ધીરજ દેનાર નહોતું; પરંતુ મના પોતાનામાંજ કોઈ વિશ્વસ્ય પ્રકારનું ધૈર્ય હતું, કે જેને લીધે તેઓએ દીર્ઘ લંધનની સમાપ્તિ સુધી ઉત્તમ રીતે કરી. આને માટે અંગે લંધનકર્તાને અંતઃકરણથી અભિનંદન આપીએ છીએ.

લંધન કરવામાં શરીરની પાત, પિત્ત અગર કફની પ્રકૃતિના પણ વિચાર કરવો જોઈએ. પિત્ત પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો દીર્ઘ લંધનને માટે અધોઅ નિવડયા છે. બીજી પ્રકૃતિનાં માણસો કરી શકે છે. લંધનવિષયમાં અમારો અનુભવ એવો છે કે, તરસના પ્રમાણમાં છૂટી પાણી પીવાથી લંધનમાં શ્રમ-થાક જણાતો નથી; પરંતુ થોડું પાણી પીવાથી બહુજ કુ.અ ઉત્પન્ન થાય છે. પિત્ત પ્રકૃતિવાળા મનુષ્ય પણ જો ખૂબ પાણી પીએ તો તે દીર્ઘ લંધન કરવાને સમર્થ, અને છે-અર્થાત્ પાણીના આશ્રયથી પ્રાણ દર્શી રહે છે, માટે લંધનમાં પાણી પીવાથી કોઈ પ્રકારનું નુકસાન થતું નથી.

લંધન કરનારાઓએ એક વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવી કે, લંધનમાં કોઈ પણ કારણસર દવા લેવી નહિ. જો દવા લેવામાં આવે તો તેનું બહુજ અરાજ પરિણામ આવે છે; એટલા માટે આ વિષયમાં બહુજ સાવધ રહેવું-અર્થાત્ શુદ્ધ જળ, થોડા લીંબુના રસ અને સિંધાબુજ કે મીઠું આ સિવાય બીજા કોઈપણ પદાર્થ પેટમાં નાખવો નહિ.

આજ પ્રમાણે ચિંતા, ફિકર, શ્રમ, તકા, રાત્રીના ભગરણ, ઇલાદિ ક્રિયાઓ કરવી નહિ. દિવસમાં વાનગીનથી કે બીજી સાત્વિક રીતે આનંદ મેળવવો. પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવી તે સર્વથી ઉત્તમ છે; કેમકે એથી અદ્ભુત લાભ મેળવી શકાય છે. દુનિયાદારીનાં કામકાજ મૂકી દઈને લંધન-ક્રિયામાં જો આત્મિક ઉન્નતિને માટે પરિશ્રમ લેવામાં આવે અને બાહ્યનો સમય આનંદમાં વ્યતીત કરવામાં આવે તો ધણોજ લાભ થાય.

“દેવે લંધન મારાથી થઇ શકશે નહિ” એવો ભાવ મનમાં ઉત્પન્ન થયા પછી જ્યારે જરૂરીથી લંધન આગળ ચલાવવામાં નુકસાન છે. આવે વખતે આગળ જાણતી ગયા તે પ્રમાણે ધીમે ધીમે કમચ: લંધન તોડવું સાચું છે. ધ્યાનમાં રાખવું કે, લંધન કરી રહ્યાનાં પણ મનનો સંયમ રાખવાની ધણીજ જરૂર છે; કારણકે જૂન લાગે છે તે વખતે જીમ ઉપર (સ્વાદ ઉપર) સંયમ રાખવો કઠિન થઇ પડે છે. અમારા કેટલાએ મિત્રો જેઓએ ૧૦-૨૦ દિવસના અપવાસ ઉત્તમ રીતે કર્યા દેતા તેઓએ પાછળથી એકદમ અનાજ ખાવાનું શરૂ કરી દીધું-અર્થાત્ લંધન પછીનું ૫૫૫ પાળવું નહિ અને તેથી એક બે માસમાં પેટની વ્થા થઈને તેમનાં મૃત્યુ થઇ ગયાં.

આથી મને વાચકોએ લંબન પછીનું પથ્ય પાળવું ખાસ આવશ્યક છે અને તેમાં બદલાવ ન કરવી એ ખાસ યાદ રાખવું.

કેટલાક લોકોને આશ્ચર્ય થાય છે કે, ૨૦ અથવા ૩૦ દિવસના અપવાસ કરવાથી એટલે તેમને દિવસ થોડાક જોઈતો ન હોય ત્યાં મળતી ગઈ ક્યાંથી નીકળે છે ? આ સંખ્યામાં જ અપવાસ કે, પેટની અંદર જે નાનાં આંતરડાં રહેલાં છે તેની લંબાઈ લગભગ ૩૦ ફીટ (દસ ફાટ) છે. આ અંશ મગથી બરપૂર રહે છે. આ આંતરડાંમાં દરેક વ્યક્તિએ થોડો કે વધારે મગ ભરવું જોઈએ, એ વાતમાં સંશય નથી. આ પ્રમણે પ્રતિદિન અંધાં લાગતી લંબાઈનું આંતરડું સાથે ખનું છે તોય જુદાજુદા ૩૦-૪૦ દિવસ સુધી મગ નીકળે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

જો નિમ્ન સારી રીતે જરિન લેવામાં આવે તો આસરે એક માસના લંબનમાં આંતરડાં સ્વિકૃત થઈ જાય અને તેથી અપવાસ નિરોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

નિયમિતતા એટલે કે નિયમો (રિટર્ન) અથવા ઉપાય પ્રસિદ્ધ છે. આ દિવસો અપવાસ કરવાના સમયે જોઈએ તેમજ તેમની પાછળ નિયમો એકદમ જોઈએ પળ કરવામાં આવે છે ત્યારે જો તે નથી કરવામાં આવે તો તેમની પાછળ નિયમો એકદમ જોઈએ પળ કરવામાં આવે છે. તરીકે નિયમોમાં થોડો જુદા થોડો અપવાસ કરવામાં આવે છે. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

આમાં ધાર્મિક આચારમાં કેટલાંકે વારો અને નિયમોમાં અપવાસ કરવાનું ફરમાવેલ છે. જેથી જનતા વિચારતા હોવાનું સાબુર છે તે સોમવાર, મંગળવાર કે શનિવારને દિવસે જ અપવાસ કરવો જોઈએ. પણ, મારે અને સંવિધારને દિવસે પણ કોઈ કોઈ તો અપવાસ કરે એ અવગણ્ય છે. પણ જુદા જુદા સમયે અપવાસ કરવામાં એક અગત્ય નો વખત એકદમ જોઈએ છે.

પાશ્વિક અપવાસની દોસી કરે છે અને પ્રાચીનની વાત તો હુમાઈ કાઠી નામે છે. જ્યોત્ષે દેકાણે તે વાતને આરોગ્યની સાથે શું સંબંધ છે તેનો વિચાર કરવાની મુશ્કેલી કરી છે. એ ૧ ઉપર પછી કેટલાંક લોકો દીધે કરશે; પરંતુ પ્રસંગવચ્ચે સ્વ દર્શકન આપણી સમક્ષ રજુ / ગઈ છે તેથી તે બંધી છે તેની લખતી પણ બેઠાં. આથી અમે તદન નિરૂપ જનીને વાચકો નિવેદન કરીએ છીએ કે, ને તેઓ આરોગ્યની દૃષ્ટિથી અપવાસ અને પ્રાચીનનો વિચાર કરશે / તે ધર્મજ્ઞ લાભદાયક થઈ પડશે.

સંજોગ, ખાંસી, ગળાના યોગીયા આવી જવા, સામાન્ય તાવ, અપચો, પેટના દોનો, / થાનાં દરદો, આંતરડાંના દોનો વગેરે કેટલાંક એવાં દરદો છે કે જે યોગ્ય અપવાસ કરવાથી / યોગ્યનિવાસ મંડી જાય છે; પરંતુ આજકાલના નજવા રોગોમાં પણ ડૉક્ટરની યાત્રે જવાનો / વ્યાસ પડી ગયો છે, તેથી આપણી કુદરતી યક્તિથી આરોગ્ય મેળવી શકાય એવો ખ્યાલ આવી / કને નથી. જળી આ ધાતક પ્રશ્નમાં નવસિદ્ધિતોની ઉચ્ચત્તમ વૃત્તિને લીધે આપણા રીતરિવાજોનો / પદાસ કરવાની ટેવ વધી પડી છે અને તેથી નરસાની સાથે સાથે પણ વજોવાય છે. આથી ને / પ્રાચીન અપવાસ ઉપર સારીસવારથી દૃષ્ટિ અને અંદરનું રહસ્ય સમજવાની વૃત્તિથી વિચાર / કરી તો જરૂર લાભ થશે.

આ સર્વ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે, સામાન્ય જગત પાશ્વિક અપવાસની પ્રથા આરોગ્ય / સ્થાવરની દૃષ્ટિથી જ શરૂ કરવામાં આવી હતી; ચતુર્થ કે તેનો ઉપયોગ આરોગ્યની દૃષ્ટિથી કરવો / બેઠાં; પરંતુ કેટલાંક જૂના વિચારના અને ધર્મોષ લોકો આ અપવાસની પ્રથાઓનો પણ પછો / કુરુપયોગ કરે છે.

દક્ષિણ દિગ્ગજમાં કેટલાંક લોકોને વીર વૈશ્યવ કહે છે. તેઓ એકદશીને દિવસે બીજકુલ / આદાર કરના નથી, તેમ પાણી પણ પીતા નથી. તેઓ તે દિવસે કોઈપણ જાતનો બીજો પદાર્થ / પણ ખોઈ નાખતા નથી. બીજો દિવસે એટલે જારણને દિવસે સવારમાં સ્નાનાદિથી નિવૃત્ત થઈ પૂજાપાઠ / કરી સૂર્યોદય થયા પહેલાંજ પૂર્ણ બોજન કરે છે. આ બોજનમાં તેઓ એવા તો ભારે પદાર્થો ખનાવે / છે કે જે સારા જરૂરિયાતોના માણસો પણ ખચી શકતા નથી. આ કારણથી તે અપવાસ તે લોકોને / આરોગ્યસાધક થતો નથી; કારણકે અપવાસના સમયમાં આંતરડાંની શુદ્ધિને માટે શીતળ જળ, / વરસાદનું પાણી, ગજાક કે ગિરિદલ કરેલું પાણી પીવું બેઠાં; આથી કોઈની શુદ્ધિ થાય છે. / લંધનને બીજો દિવસે પણ દહન, સાત્તિક અને પુષ્ટિકારક બોજન કરવું બેઠાં, કે જેથી તે સહે- / લાઈથી પચી શકે, ધર્મોષ લોકો આ નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને તેથી તેઓનો અપવાસ કરવા- / નો પરિશ્રમ નકામો જાય છે.

કેટલાંક લોકો અપવાસને દિવસે ફળાદાર કરે છે. આ ફળાદારમાં તેઓ એવા ભારે પદાર્થો / વાપરે છે કે તે તંદુરસ્ત માણસ પણ ખચી શકે નહિ. આથી તે લોકો પોતાનાં આંતરડાં અને / પેટને બગાડે છે. આ કારણથી ધાર્મિક પદ્ધતિ પ્રમાણે અપવાસ કરવાના રિવાજો એટલા બધા / બગાડી ગયા છે કે તેનો વિચાર કરતાં એવા નિશ્ચય ઉપર આવું પડે છે કે, ધાર્મિક અપવાસ / કરવાવાળા અપવાસના મૂળ હેતુથી ધણી દૂર ચાલ્યા ગયા છે. આ કારણથી સામાન્ય, પાશ્વિક / કે માસિક નિયમસર અપવાસ કરવાવાળાઓનાં આરોગ્ય મુશ્કેલીને બદલે બગાડનાં ચાલ્યા છે.

જે લોકો આરોગ્યને માટેજ અપવાસ કરે છે, તે લોકોએ એકટાલું અથવા તો અપવાસ / આરોગ્યની દૃષ્ટિથી જ કરવાં, લંધનના દિવસોમાં ગંગાજળ, વરસાદનું પાણી કે ગિરિદલ કરેલું પાણી / જેટલા વધારે પ્રમાણમાં પીવાય, તેટલા પ્રમાણમાં આંતરડાંની શુદ્ધિ કરવાનો શુભ આવે છે. ને / આવી જાતનું પાણી ખાંસી ન થાય તો ઉંઝા ફાગોનું પાણી પીવું. તે પણ ન મળે તો સાધારણ / પાણી પણ ચાલે.

આ બાબતમાં નિયમ એ રાખવો કે, જેટલા દિવસ લંધન કર્યું હોય તેથી બમણા દિવસ- / મુધી દહન દ્વપરજ રહેવું—અર્થાત (૧) એકટાલુંમાં એક દિવસ દ્વપર રહેવું. (૨) એક દિવસના / અપવાસમાં બે દિવસ દ્વપર રહેવું. (૩) ત્રણ દિવસના અપવાસમાં છ દિવસ દ્વપર રહેવું.

લંધન તોડવાનો વિધિ ઉપર બનાવી ગયા છીએ. આ પ્રમાણે કરવાથી જે માણસો લાંબા / અપવાસો કરી નથી શકતા, તે લોકો આવાં નાનાં લંધન પણ વારંવાર કરે તો આરોગ્ય મેળવી

અમેરિકાની એક બાબત જેવી સંસ્થા

‘ખરાબ’ કહેવાતા બાળકો માટેનું આદર્શ આશ્રમ

(જનુવાદઃ:-શ્રી દિલ્હીના બ. દિવાનજી-હિંદુસ્થાનના ૧૯૮૨ના દીપાવલી અંકમાંથી ઉદ્ભવે છે)

“નિરપેક્ષી શરૂ પડેલા આ દિવસોના શુક્ર અરણ્યમાં બટકતો હું તમારી મંસ્થા ત્રેના આવી ચડ્યો અને ત્યાં તો એ શુક્ર અરણ્યમાં ઝળકી ઉઠેલું જીવનનું મેળ-મય મરણ મેં નિહાળ્યું. મોટી કહેવાતી બીજ વસ્તુઓ બૂલબૂલ જશે, પરંતુ તમારી નાનકડી શાળાનાં રમણો તો માગ જીવનમાં વજીર ગયેલા જ રહેશે; કારણ કે તમારી શાળામાં અને સંસારનું દર્શન થયું છે-અને ત્યાંથી આવ્યા પછી મારા જીવનમાં કંઈક અધીકિક વસ્તુ હું જીવનથી રહી છું.”

મિ. હેલ્ડેન્ડ રહાર માને છે કે:-

“ખરાબ બાળક જેવી વસ્તુ જીવનમાં નથી. જેને આપણે ‘ખરાબ’ કહીએ છીએ તે તો અવગે માર્ગે વળેલા બાળકની વૃત્તિમાત્ર છે. સુખનતા અને પ્રેમના અનુકૂળ વાતાવરણમાં રહેનાર સર્વ બાળકો દરેકાં સારા જ નિવડે છે.”

અને એ હેલ્ડેન્ડ રહાર કોણ છે ?

સમાજે બાળકોને વંદી ગણાવતી કે જે દીપા હોય તેવા “ખરાબ” બાળકોમાંથી સરસ પુરો બનાવવા સાર હેલ્ડેન્ડ રહારે ૧૨ વર્ષ અગાઉ પોતાનું આશ્રમ બોધ્યું હતું અને આજે તે આશ્રમ જનનમાં ‘રહાર કોમનવેલ્થ’ તરીકે મશહૂર છે. “ખરાબ” બાળક હોય છે એવું હેલ્ડેન્ડ માનતા જ નથી અને એવા એમના વિચારોપર એમણે રહાર કોમનવેલ્થની બધી સંસ્થા રચી છે. સમાજના અસાધ્ય ત્રાસથી બાળકમાં સર્વ સદૃશિઓ સર્વોં કમરોડ ગઈ ન હોય તો એ “ખરાબ” કહેવાતા બાળકોમાંથી સરસ, ચારિત્રવાન શુદ્ધિશાળી પુરો પ્રમટ થઈ શકે છે. એ સંસારની પ્રતીતિ હેલ્ડેન્ડ દરવર્ષે આશ્રમમાંથી નીકળતા બાળકોદ્વારા આપી રહ્યા છે.

અને એ બાળકોનાં શરીર અત્યંત નિરોગી હોય છે. કવચિતજ તેઓ માંદગીથી પીડાય છે. રહાર કોમનવેલ્થ શરૂ થયાને આજે બાર વર્ષ વધી ગયાં અને કેટલાયે બાળકો તેમાં રહી ગયા અને રહે છે; છતાં એકપણ મરણ ત્યાં થયું નથી. રહારને અવલોકવ એવું છે કે, તંદુરસ્ત શરીરમાંજ તેજસ્વી મન તથા પવિત્ર આત્મા નિરંતર વસેલા હોય છે.

શરૂઆતનાં થોડાં વર્ષોમાંથી એ ખીલતી સંસ્થામાં ૭થી બાર બાળકો રહી ચકતા. અસારે બાળકોની સંખ્યા ૬૦૦ ની છે. છેલ્લાં બાર વર્ષોમાં સમાજના “વંદી ગણેલા” કહેવાતા ૩૦૦ બાળકોને હેલ્ડેન્ડ રહારે પોતાની સંસ્થામાં આશ્રમ આપ્યો છે અને જ્યારે એ બાળકો સંસાર છોડી બહાર જીવનશૈલીમાં પડે છે, ત્યારે સર્વ કોઈ રહાર કોમનવેલ્થની યજ્ઞપાઠમાં તેજસ્વી રંગ પૂરી તેના સંકાર્પના રમણરૂપેના થઈ પડે છે. દહીસુધી રહાર કોમનવેલ્થનો બાળક નિષ્કળ નથી નિવડ્યો અને એમાંજ રહારની તેજસ્વી ભાવનાઓનો વિજય પ્રકાશે છે.

રહાર દહીસુધી લાગે અને એનામાં એ સુવાવસ્થાનો ઉછળતો ઉત્સાહ એટલો પ્રજ્વળે છે, કે એ પ્રવાવસ્થામાં પ્રવેશ દરેકે કે કેમ એજ શંકા છે. રહારની કારકીર્દિમાં કાર્યપરાયણતા પ્રથમથી જ ઝળકી ઉઠે છે.

જ્યારે તે બાળક દત્તા ત્યારે તેમની પડોસમાં પતિપત્ની વાતો કરતાં દત્તાં કે:-“આ બિચારાં બાળકોને કોઈ બોલાવતું નથી અને સર્વ કોઈ એને વંદી ગણેલા ગણી દે છે. આપણે એને રાખીશું અને એમનું જીવન સુધારવા પ્રયાસ કરીશું.” પાછળથી હેલ્ડેન્ડ જ્ઞેષ્ઠ શક્યા કે એ પડોસી દેખાતે અરેખર પેલા નિરાધાર બાળકો સખ્યા અને સમાજે જેમને કંટાળી વંદી ગણેલા તરીકે એક જ વસ્તુપર ખાસ ધ્યાન આપ્યું. તેમનું વાતાવરણ એટલું શુદ્ધ બનાવી દીધું કે તેમનામાં ધુપાયેલી સદૃશિઓ ખીલવા લાગી. બાળક હેલ્ડેન્ડપર આ અખતરોએની ઉંડી અસર થઈ-એના અતરમાં પ્રેરણા જન્મી-કે જસ, આવા ચિદાણકાર્યમાં જીવન પ્રમર્શ કરવામાં કેટલો

જાણે આનંદ પાસે અને તે જ દિવસે જ્યારેનાં આવી રાત્રીઓમાં તે સંસ્થાને એક પ્રવચન લાગ લીધું. આપણે જાણીએ છીએ કે આ સંસ્થાની પસંદગી તેમણે પ્રસિદ્ધ મહેતવની આ યામદાઓમાં કામ કર્યાં. તે સમય દરમિયાન કોઈએ મહેતવના લીડરશિપમાં નિયમોનો એ દર અનિયમોના પાસે રાખ્યા ને. આ સંસ્થાને તેમણે આજ પછી સમગ્રી રાજ્યા છે અને તેમણે શિક્ષણકાર્યમાં ને દર આનંદસહિતે એક સંસ્થા મળી મળી છે.

વારસામાં મહેતવે કંઈક મિશનના પર કહ્યું. એમના જવાબમાં રાજાઓનો કાર્યપ્રદેશ આવે માંગ્યો. એમણે આજીવન પાસે જ એકરુનું એક ખાસીયું અને તે પર એક નાનકડું મોઢું બાંધ્યું. એ મકાનને એમણે આનંદ કંઈક (જોડાસમ કહેતા) નામ આપ્યું; મારણ કે તેઓ માને છે કે દિવસે તેમના હાથમાં સર્વોચ્ચ આનંદની સંસ્થાન કરી દીધી હતી. હજી મકાન તો પૂરું બાંધ્યું હતું એટલામાં કોઈએ શાળા બોલો અને નાણું બાળકને લખાવ કરી દીધા મકાન બાંધ્યું હતું દરમિયાન બાળકો પાસેના નજીમાં સા. વળી જતાં એમણે તે બેર અને મકાન એક મળી સોંપી દીધાં અને પોતે તો પેલા બાળક જેટલા મરીય થઈ રહેલા લાગ્યાં અને જે પુરુષ આ બલિદાન પર પોતાનું હાથકાર્ય શરૂ કરે છે તેની સમજનારિયે કાંઈકનેજ સંકેત આવે.

મીશીગાનની અદ્યતનતા ન્યાયધીશો સમજી ગયા કે, સ્ટારની શાળા સુંદર કાર્ય કરી રહી છે. આથી તેમની પાસે આવના વડી ગયેલા બાળકોને તેમણે સ્ટાર પાસે મોકલવા માંગ્યા. સ્ટાર શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ઉભરાવા લાગ્યા, એટલે સ્થળમંદિરાની મંજૂરાય વધતી ગઈ. કોઈએ જો મકાન બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું. વળત જતાં નાણાં મળી રહેશે એ આશામાં એમણે તે માં પાછળ ખર્ચ કરવા માંગ્યો; પરંતુ આખરે તો એ ખર્ચ કરતાં હમ્મર ડૉલરનું દેવું થઈ ગયું. સ્ટાર પાસે તો કંઈ રકમ રહી ન હતી. એક દિવસે તો એમના મજબૂરમાં ફક્ત ૩.૪૬ ડૉલર રહ્યા. નિરાશ થઈ સ્ટાર વિચાર કરવા લાગ્યા અને એવા પંદર પુરુષોની યાદી બનાવી, જે એમને સો સો ડૉલર આપી શકે. એમણે વિચાર કર્યો કે બે આ પંદરમાંથી પાંચ પુરુષો ન આપે તોયે હમ્મર ડૉલર મળી જશે; પરંતુ કદાચ પાંચથી વધુ ના પાડે તો ? અને બે ન આપે તો ?

એ ડૉલર ઉધરાવવા સ્ટાર તૈયાર થયા એટલામાં ટપાલી આવ્યો અને ટપાલમાંથી ૬ ડૉલરનો ચેક નીકળ્યો ! ચેક મોકલનાર બહેન લીલી જી. ન્યુટન હતાં. કાગળમાં 'લખ્યું હતું સ્ટારના કાર્યથી તેમને ખૂબ સંતોષ થયો હતો અને બે સ્ટાર સંસ્થા શીક્ષાટેલીઓમાં ખસેડવ આવે તો પોતાનાં સર્વ નાણાં એમાં રોકવા એ બહેન તૈયાર હતાં.

સ્ટારે જવાબ લખ્યો કે, સંસ્થાને શીક્ષાટેલીઓમાં લઈ જઈ શકાય એમ છે નહિ; બે એ શરત સિવાય નાણાંની મદદ એ બહેન તરફથી મળશે તો સંસ્થાના બીજા મકાનને તે નામ આપવામાં આવશે. જ્યારે ટપાલી જવાબ લાવ્યો, ત્યારે લીલી ન્યુટન મરણપથારી પર હતાં અને કાગળ વાંચી તરતજ તેમણે બે હમ્મર ડૉલરનો ચેક મોકલી આપ્યો. લીલી ન્યુટનનું છેલ્લું જ કાર્ય હતું. આવી રીતે "ન્યુટન હોલ" માં એ બહેનના ડૉલર ખર્ચાયા હતા, જે સ્ટાર અથવા એમની સંસ્થાનાં કદી પણ દર્શન કર્યાં ન હતાં.

દિવસે પસાર થયા અને સ્ટાર સંસ્થાના કાળમાં ઉગેરો થતો ગયો; પરંતુ એનો ખર્ચ કાળાથી કંઈક વધારેજ રહેતો; એટલામાં કોઈ બીજી ભલી બહેને એક નવું ઘર બાંધવા ન આપ્યાં. મીશીગાનના કેટલાક પ્રદેશોએ કાયદા પસાર કરી સ્ટાર સંસ્થાના નિલાયમમાં નાણાં જૂદાં કાઢ્યાં. "ગ્રાંડ રેપીડ્સ" સંસ્થાનાં બહેન એમીલી જ્વેલ ક્લાર્કે શાળાના મકાન ૩૦,૦૦૦ ડૉલર આપી દીધા. વળી જૂદે જૂદે ટેકાણેથી ફર્નીચર, વાજીત્રો, ચિત્રો વગેરે ઉપર વસ્તુઓ આવવા માંડી અને સ્ટાર સંસ્થા બીજતી ગઈ. અત્યારે જમીન, મકાન છતાંદિ મિલકત કિંમત ૧૫૦,૦૦૦ ડૉલર છે.

ફોર્કોડ સ્ટારે પ્રથમથીજ એટલું તો સ્પષ્ટ કરી દીધું છે કે એમની સંસ્થા કંઈ દવા નથી કે જ્યાં ગમે તેટલા ખર્ચ થઈ ગયેલા બાળકો દાખલ થઈ શકે. દાખલ થતી વખતે બાળકને બેનેટે યોજેલી માનસિક પરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડે છે. વર્ષસુધી તો કોઈ પણ પ્રા ની ડખલગીરીવિના વડીલ અથવા ન્યાયાધીશને બાળકની સર્વ જવાબદારી સ્ટારને સોંપી

છે. સ્ટાર એટલી પછી કાળજી રાખે છે કે, અદાલતની સિસ્ટાને જાળોકો સ્વારી વધ ને ત્યાં એમને સંસ્થામાં લઇ લેવા જોઈએ. આથી પેલી અદાલતની સિસ્ટાની નૈતિક અસરમાંથી ગંદો મુક્ત રહે છે.

શરીર, મન અને આત્માનો એકસાથે વિકાસ થવો જોઈએ, એ સ્પષ્ટ પૂર્ણ ભાવ સ્ટારને ધ્યેય થયું છે તેટલું બાળેજી બીજાને થયું હોય. સ્ટાર માને છે કે, તેજસ્વી બુદ્ધિ અને પવિત્ર આત્મા રોગી શરીરમાં રહી શકે નહિ અને તેથીજ બાળકના વિકાસમાં નિરોગી શરીરને પ્રથમ માન મળે છે. સ્ટારનાં મકાનો દવાકેન્દ્રથી ઉપરાષ્ટ્ર ગયેલાં હોય છે અને જંગીઆંતુ કદ પણ મારી એટલું હોય છે. સ્વચ્છ પથારીમાં બાળકો હોય છે અને તેમને ખૂબ સારી નિદ્રા મળે છે. તેની વખતે બાળકો તરોળા વાપરતા નથી. નાનાં બાળકો રાતના ૮ વાગે સૂઇ જાય છે અને કોઈ પણ બાળક દવાથી મોડો સુતો નથી. સવારના ૬ વાગનાં ઉઠવાનો ઘંટ વાગે અને પથારીનાં બોજાનમાં ઘૂંપી દેરામાં આવે છે. પછી બાળકો દંડા પાછીમાં નંદાવા દોડી જાય છે. ૬-૩૦ મિ નાસ્તો થાય છે અને પછી દરેક બાળક પોતાની પથારીને પાછી યોગ્ય સ્થળે ઘૂંપી દે છે. બાળકોને દરરોજ વારાફરતી કંઈ ને કંઈ કામ કરવાનું હોય છે. કોઈક પલાતો સાફ કરે તો કોઈક મધુથી ઓરડાઓ સાફ કરે છે. તે ગિવાયના બાળકો રમવા દોડી જાય છે. ૮ વાગે એટલે પછી મળ્યાસને સમય શરૂ થાય છે. પછી બાળકો કંઈક કામ નીકળે અને પાછાં અભ્યાસ શરૂ થાય. ૧૧ મિ સાંજ પાતો રમતો શરૂ થાય. ૪૦ એકર જમીન ખેતીના ઉપયોગમાં લીધી છે અને લગભગ મધ્ય વિદ્યાર્થીઓ તેમના ખેતરોમાં વસતુઓ ખેડી લે છે. વર્ષદરમિયાન વિધિવિધ જાતનાં ફળ અને વીસેક જાતનાં શાક ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. વારી વનસ્પતિને રોપાડાઓ સિયાળા સાફ સાચવી રાખે છે.

સ્ટાર અથવા બાળકો કોઈને માંમ ખાવાની ટેવ નથી એટલે ખાટકીને કંઈ આ સંસ્થામાંથી લાભ નથી મળતો. ૧૨ વર્ષ અગાઉ સંસ્થાની સ્થાપના થઇ તે સમયે ખેતરોમાં માંસને સ્થાન ન હતું; પરંતુ બહારથી ખૂબ ટીકા થવા લાગી કે સ્ટાર બાળકોને બૂખ્યા રાખે છે એટલે ત્યાંના ખેતરોમાં માંસને કોઈક વખત સ્થાન મળવા લાગ્યું. થોડા સમયસુધી આમ ચાલ્યું. પછી તે અંતરના અવાજને માન આપવાનો નિશ્ચય કરી માંસનો સહંતર બદલવાનો યોગ્ય ને કે સ્ટાર કેવળ વનસ્પતિ-આહારમાં માનતા નથી. માંસ દર્મિયાં હાનિકારક છે એમ એ માનતા નથી, છતાં એટલું તો એ કબૂલ કરે છે કે, માંસ ન લેવાય તો વિશેષ સાફ; પરંતુ માંસાદારની નૈતિક અસર એટલી ખરાબ છે કે બાળકોમાં તે એ ત્યાગ્યજ ગણવામાં આવે છે. “બાળ-દષ્ટિમાં વિકારોનું સ્થાન જેવું તેવું” નથી અને માંસાદાર એ વિકારોને જરૂર ઉત્તેજિત કરે છે. વનસ્પતિઆહાર તથા માંસાદારના પ્રયોગો મેં છુટથી કરી જોયા છે અને છેવટે એજ નિર્ણય પર પહોંચ્યો છું કે, વિકારોના દોષમાંથી બાળકોને બચાવવા વનસ્પતિ આહારનું ઔષધ રામબાણુ ઔષધ છે. આથી જ્યાં-સુધી મારા હાથમાં એ સંસ્થા છે ત્યાંસુધી માંસાદારને લેશ પણ સ્થાન બાળકોના ખેતરોમાં નહિજ મળે. ને પાછો હું માંસાદાર દાખલ કરું તો એ વિકારોના દરેક પાછાં શરૂ થઇ જાય.

અમારી સંસ્થામાં આવનારા લગભગ બધાજ બાળકોને પ્રથમથીજ માંસાદારની ટેવ હોય છે. મધિવ વાતાવરણમાંથી આવેલા એ બાળકો કુખી હોય છે; પરંતુ વનસ્પતિ આહારની એમને ટેવ પડતી જાય છે તેમ તેમ તેઓમાં છટ પરિવર્તન થઇ રહે છે. આ કદાચ અકસ્માત પણ હોય. વનસ્પતિ આહારથી ટેવાવેલા બે બાળકો અમારે ત્યાં આવ્યા તે વખતે પ્રવેશપરીક્ષામાં તેમની બુદ્ધિ અત્યંત તેજસ્વી માલમ પડી.

અમારી સાળામાં અમે વિદ્યાર્થીઓનું સ્વરાજ્ય સ્થાપીએ છીએ. આથી જ્યારે મેં માંસાદારનો સહંતર બદલવાનો હરાવ કર્યો, ત્યારે મેં વિદ્યાર્થીઓ આગળ એ હરાવ મુક્યો. માંસાદાર વિષેના મારા અનુભવો મેં એમને કહી સંભળાવ્યા અને તરતજ એમણે સર્વોત્તમ મારા હરાવને સંમતિ આપી. તેઓ માંસાદાર જવલેજ કરતા એટલે એમને તેનો ત્યાગ બહુ આશ્ચર્ય ન લાગ્યો. રોપાડાઓ પણ શાક અને ખાવાની વાનગી એટલી સ્વાદિષ્ટ બનાવતા કે વિદ્યાર્થીઓના સ્વાદને સંપૂર્ણ સંતોષ મળતો. તેમને માંસાદારની ખોટ જણાતી નહિ. બાળકો એ સ્વાદિષ્ટ બોજાનમાં ખૂબ રસ લેતા. હું ડિમનપૂર્વક કહી શકું છું કે, મારી પાસે છે એવા બળવાન, નિરોગી અને

સ્વસ્થ બાળકો કે.ઈકે દેખાઈને પડે.

ને કે અમારા શિક્ષકજીકુઓને તેમના પરમાં માંસાદારની છૂટ છે છતાં બાળકોના વતરવિ આધારમાં હું નેડાઓ છું એટલે તેઓને માંસ ખાવાનું મન થતું નથી. અમારા આશ્રમના રસોઇ માંથી અમે સર્વ તામસી પદાર્થોનો બિદિષ્કાર કર્યો છે. પ્રથમ ગાદ તથા દોરીને તિલાંજલિ મળે અને પછી ધીમે ધીમે ગરી, રાઇ વગેરે મસાલાઓનો લાગ થયો. બીજાઓ વાપરે છે તેનાથી મોં પણ અમે બોલું વાપરીએ છીએ.

ફળ, શાકભાજી, દૂધ અને ધર્તીના શેરડી એજ અમારા મુખ્ય ખોરાક છે. શિયાળામાં ઉનાળામાં સાચવી રાખેલાં ફળ તથા શાકભાજી અમને ખૂબ ખપ લાગે છે અને બિરમીસ, ખજૂર અછર વગેરે સૂકા મેવો ખાવાથી અમારામાં તાકાન રીક આવી રહે છે. કેળાના લુમખાના લુમખા લાવવામાં આવે છે અને જ્યારે જરાજર પાકે છે ત્યારે તેનો ઉપયોગ થાય છે. ખોરાકમાં મધ પ્રિય થઇ પડ્યું છે. પાણીમાં દૂધસિવાય અમે જાસ અને પુષ્ટિકારક કોકો જેવી નિરોગી વસ્તુઓ વાપરીએ છીએ. ”

સામાન્ય તંદુરસ્ત બાળકમાટે નિયમિત કસરતની જરૂર રહેતી નથી; પરંતુ તેમના શરીરનો વિકાસ વ્યવસ્થિત રીતે થાય અને તેમાં અંદરના અવયવોને પણ ગોળ્ય કસરત મળી રહે તે દૃષ્ટિએ સ્ટાર કુશળ વ્યાયામશિક્ષક પાસે કસરતનું નિયમિત શિક્ષણ રાખ્યું છે. શિયાળામાટે વ્યાયામશાળા તો છેજ. બહારની સર્વ રમતો સાફ પૂર્ણ વ્યવસ્થા છે અને વિદ્યાર્થીઓમાં કસરત તથા રમતોને લગતાં વિધિવિધ મંડળો છે.

પાસેની ટેકરીઓપર બાળકોને ચઢવાની ગમ્મત પડે છે અને એતર પાસે આવેલું રમવાનું સરોવર તરવા સાફ તેમજ બરફપરથી સરવા સાફ ઉપયોગી થઇ પડે છે. માર્ચ મહિનામાં હજી બરફ પૂરી રીતે ઓગળ્યા ન હોય ત્યાં તો કસરતશાળામાંથી ચાકેલા બાળકો તળાવ તરફ દોડત આવે છે. જ્યારે બરફ પૂરતા પ્રમાણમાં પડે છે, ત્યારે બાળકો સ્ટાર પાસે બરફસ્નાનની માગ કરે છે. સંમતિ મળતાંજ બાળકો બરફમાં આળોટે છે અને પછી અંદર જઇ ઉના પાણીથી નાંદ લે છે. પછી તેઓ સૂવાની તૈયારી કરે છે. આના બરફસ્નાનથી કાઢને લગત શરડી નથી લાગી.

શરીરવિકાસને આટલું સ્થાન આપીને મળે છે, એટલે આ બાળકોની તંદુરસ્તીવિશે સંતોષ સર્વ અન્યથા થાય છે. કોઇ બાળકને સહેજે પણ તાવ આવ્યો હોય એવું લાગ્યેજ બન્યું હશે કોઈ બાળકને શીતળા કઢાવવા નથી પડ્યા. ઓરી, અજબજા કે શરદીના રોગમાંથી સ્ટાર કોમનવેક સુક્ત રહી છે. અત્યારસુધી ત્યાં કોઈનું મરણ થયું નથી અને બાર વર્ષો વહી ગયાં છતાં ત્રણ વખત ડૉક્ટરને બોલાવવો પડ્યો છે. એક વખત કોઇક બાળકને હૃદયનો દુખાવો હતો. બીજી વખત ઘેરથીજ માંદા આવેલા બાળકને ડૉક્ટરની જરૂર પડી હતી અને છેલ્લી વખત કંઇક ઇન્ફ્લેન્ઝાથી પીડાતા બાળકો સાફ ડૉક્ટર આવ્યા હતા.

ગોળ્ય ખોરાક મળતો હોય, ખૂબ ઉંઘ મળતી હોય, લવાઉઝસની સંપૂર્ણ સગવડ હોય અને શરીરની તંદુરસ્તીને અનુકૂળ પરહેઠ પળાતી હોય ત્યાં આવાં આશ્ચર્યજનક પરિણામ આવેજ! સ્ટાર કોમનવેડમાં બીજી વસ્તુ પણ તરી આવે છે. જ્યાં નિરોગી શરીર અને તેજસ્વી છું હોય છે, ત્યાં પ્રેમ અને પ્રેમપૂર્વક થયેલી દલીલો ખરાબ બાળકોમાં અન્યથા પરિવર્તન પ્રકટ છે. વાતાવરણ અનુકૂળ હોય અને વિશ્વાસ ને પ્રેમથી બાળકો સાથે વર્તન રાખવામાં આવે ઘણા બાળકોમાં સત્ય, પ્રેમ, વિવેક અને સંસ્કારિતા એની મેજે કેળવાઈ રહે છે.

સ્ટાર એમ માને છે કે, સૈકાંઓ થયાં બાળકની માનસિક સુષ્ટિની કોઇએ શોધખોળ કરી નથી અને તેથીજ બાળકવિશે ભારે ગેરસમજ ઉભી થાય છે.

“ બાળક તેના જીવનના વિકટ સમયમાંથી પસાર થાય છે, એટલે તેની તો પૂર્ણ કાળ લેવામાં આવે છે; પરંતુ માયાપ શામાટે સમજતા નહિ હોય કે બાળકો પણ એવીજ દશામાં પસાર થાય છે. તેમને ક્યાં ખબર છે કે, યુવાવસ્થામાં કેટલાક બાળકોમાં એક પ્રકારનું ક્ષાંતિ ગોડપણ બને છે. ”

દૃષ્ટાંતથી સમજવતાં સ્ટાર જણાવે છે કે, બાળક તેના શેષવમાં સુશીલ અને વિવેકી છે; પરંતુ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ તે ઉદ્ભવ અને ખરાબ બની રહે છે; પરંતુ જ્ય

માર્ગથી તે પનાર થાય છે ત્યારે તે પાછો વિવેક, સુશીલ, સત્વવાદી અને ચારિત્ર્યવાન બની રહે છે. તાર જણાવે છે:—“પરંતુ વિચિત્ર વાન તો એ છે કે, બાળકની સદ્ગતિઓ મનુષ્યની સદ્ગતિ તદ્દન જૂરી હોય છે. એ સુવાચર્યાના મંથનકાળમાં તે બાળકને અનુકૂળ વાતાવરણમાં ન દોષો હોત અને તેની કુદૃઢ મલિન વૃત્તિઓપ્રતિ સદ્વર્તન રાખવામાં આવ્યું ન હોત તો જાનમાં અત્યારે તે બાળક વંદી ગયેલામાંજ ખપી જત.”

રટારની મોટામાં મોટી ફરિયાદ એ છે કે, પિતાઓ બાળકના શિક્ષણની સર્વ જવાબદારી બોપર નાખે છે.

“પિતાઓ તેમનાજ બાળકને ઓળખતા નથી. ધણી વખત બાળક અને પિતા એકલા મળતાં મુંઝાય છે; કારણ કે તેઓ એકબીજાથી અજાણ્યા છે.

ધણા પિતાઓ તેમનાજ બાળકને મારી પાસે લાવે છે; પરંતુ તે બાળકનો અભ્યાસ કેટલો થયો ની તેમને ખબર હોતી નથી. ખરી રીતે કેવળ માતાઓપરજ બાળકની સર્વ જવાબદારી ન રી નેછએ.

અમે તે રીતે અમે લાંબી જીવનના વિકટ પ્રશ્નોનું જ્ઞાન બાળક મેળવી શકે એના કરતાં પિતાઓજ ન એ અગત્યના પ્રશ્નોનું શિક્ષણ પ્રથમથીજ આપે એજ ધટ છે. બાળક સાથે મિત્ર થઈ રહેતાં તે આવશ્યું નેછએ. તેમની સાથે માછડી પકડવામાં, દરીઆમાં તરવામાં અને ક્રિકેટ રમવામાં એ ખૂબ ઉત્સાહ દર્શાવેલા નેછએ; અને એવી રીતે બાળકના આંતર જીવનનો નિકટ પરિચય થી લેવા નેછએ. જે પિતા બાળકના અંતરને ઓળખી લઈ તેના ઉત્સાહ મેળવી લેશે, તો જાના આવશ્યને લંબાવી પોતે તો સુખી થશેજ; પરંતુ બાળકનું અવિવ્ય પણ તેનું સુધરી જશે.”

જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે રટાર બેદરકાર માળાપોની સખત જાટકણી કાઢે છે. એક વખત માતા તેના વંદી ગયેલા બાળકને રટાર પાસે લઈ આવી. વાતો કરતાં રટારને ખબર પડી કે, ૧૪ ૧૨ વર્ષ ઉપરની ઉંમરનો હતો છતાં માતાએ તેની અર્ધી દીકરી લીધી હતી. રટાર દમ બોલી ઉઠ્યા:—

“તમે પણ બાળકપર સંસ્કાર ઠીક પાડતાં લાગો છો. એકાદ બે ડૉલરમાટે તમે બાળકના પતાં જુદું બોલતાં બીજકુલ અચકાતાં નથી !”

આ પ્રસંગનું પુનઃ સ્મરણ થતાં રટાર જણાવે છે:—“અરેખર દેશની ઉત્પત્તિ સારૂ તો હવે બાળપને સારૂ આશ્રમ બોલવું પડશે ! હું આ કંઈ મસ્કરીમાં નથી કહેતો. મને એટલેસુધી કહેવાને મન થાય છે કે, બાળકની માનસિક દંસાનું જેને જ્ઞાન નથી, તેમને લગત કરવાની પણ ટ ન મળતી નેછએ.

પ્રથમ તો પરજુનાં પહેલાંજ ઓપરુઓએ એક પ્રકારની પરીક્ષા પસાર કરવી નેછએ. શિ-
કોને તેમના ધંધા સારૂ તૈયાર કરવા આપણે આપણને મદિરા બોલીએ છીએ, આપણા પશુપ-
ત્તીની કેળવણીમાટે પણ આપણે એટલાજ ઉત્સુક હોઈએ છીએ; પરંતુ જ્યારે માળાપની વાત
માટે છે, ત્યારે અમે તેનાં મૂર્ખ માળાપને પણ આપણે ચલાવી લઈએ છીએ.

એક દિવસ એવો પણ આવશે કે જ્યારે લગના પરવાના પ્રમાણે માળાપ થવાના પરવાના પણ
ખબરા પડશે; અને જ્યારે પરવાના આપવાની કચેરી બોલવામાં આવશે, ત્યારે પ્રવેશદારપર મોટા
મહાર લખવામાં આવશે—

‘સુઘન અને નાણાયક ઓપરુઓએ પરવાના સારૂ જરૂર કરવાની તરતી પણ ન લેવી.’”

રટાર કામનવેશ્યની મુલાકાત લેનારપર બાળકોના વિવેકી પુરપાર્થની ઉંડી ડાપ પગા-
વિના નહિ રહે. આશ્રમમાં સ્વચંદી વર્તન તો નહિજ દર્શાવે; એમ છતાં તેમની ઉછળતી સ્વાભાવિક
ગતિઓ કંઈ સિદ્ધકો કચેરી નથી નાખતા. ફર્નિચર જરાજર બોદવાનું દશે, દિવાલ તથા જમીન
પણ સ્વચંદ દશે અને મકાનની સુધંગતા પણ આકર્ષક લાગશે. આ પરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થઈ
જશે કે, એ બાળકોની આસપાસ ચોક્ક વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો તેઓ કંઈ ધાંધ-
લીઆ અને તોડાની નથી નિવડતા.

રસોડામાં ‘ડોઈડ’ કરીશું તો જણાશે કે, ત્યાં પચાસ સાદ બાળકો ગમન કરના આજુના
રેલવ આશ્રમ બોદવાઈ ગયા છે. રસોડામાં સુધનો પ્રકાશ ખૂબ આવે છે, રેલવપર મુંદર ફરનાં કુંડાં

ગોડવામાં છે અને સ્વચ્છ આદર ટેળણપર પાથરેલી છે. એવા ટેળણપર પછી ખાણું પણ એટલી જ કાળજીથી અને સ્વચ્છતાથી પીરસાય છે. દરેક ટેળણ સાથે એક અનુભવી યુવાન બેસે છે અને જાળકોને તેમના વર્તનમાં જરૂર પડતી સૂચના કરે છે. જાળકોમાં હલકું વર્તન જણાવું નથી, જો તેમની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ કચડાઇ નથી જતી.

સાંજના ગોટા ખડમાં જાળકો એકઠા થાય છે અને કોઈક પુસ્તકો વાંચે છે, કોઈક સંગીત શ્રવણે છે અને કોઈક રમતોમાં ગુથાય છે. નિયમન અને વ્યવસ્થા જાળવવા સારૂ પણ જાળકોને જવાબદારી સોંપવામાં આવી છે. જાળકોનું એક મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે અને તેમાં સામાન્ય શુદ્ધાઓની તપાસ વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ કરે છે અને તેનો નિકાલ પણ એ મંડળજ કરી નાખે છે. સ્ટાર કોમનવેલ્થમાં આથી નિયમન એટલું સરસ જાળવાય છે કે માળાપોને ખજાર પાડે તેઓને એ સુંદર વ્યવસ્થાની અદેખાઈ આવે છે. બ્યારે જાળકો સંસ્થા છોડી જાય છે, ત્યારે પછી દીર્ઘ કાળયુધ્ધી એમનામાં પોતાની સંસ્થાપ્રતિ પૂજ્યભાવ અખંડ રહે છે.

સંસ્થાની દિવાલોપર સુંદર ચિત્રો મૂકેલાં હોય છે અને દર સાંજે ફોનોગ્રાફ તથા પીઆનો જાળકોને સંગીતની સારી પ્રસાદી આપે છે. એક દિવસ કોઈક કુશળ “પીઆનીસ્ટ” એ ખજાર કહેવાતા જાળકો આગળ પીઆનો વગાડતા આવી અને નવીનતા સારૂ એક નવોજ સૂર શરૂ કર્યો. જાળકોમાં એકાએક ખજલખાટ વળ્યો અને પેલી “પીઆનીસ્ટ” તેનું કારણ પૂછ્યું; ત્યારે સ્ટાર કોમનવેલ્થ આગળ “જાળકોમાં કિલકિલાટ થઇ રહ્યા છે, કારણ કે તેઓને તમારા એ નવીન સૂરની ખજાર છે. જાળકોને એવા સુંદર અને શ્રેષ્ઠ સૂરોજ સાંભળવા ગમે છે. બ્યારે તેજસ્વી શુદ્ધિ પરિણમમાં જાળકો આવે છે, ત્યારે તેમને અઘોરિક પ્રેરણા મળી રહે છે અને-પછી તે તેજસ્વી કોઈક ચિત્રકારમાં હોય કે કોઈ સંગીતશાસ્ત્રીમાં હોય-જાળકોને એ અઘોરિક પ્રેરણા મળે છે. તેમની કુદિને તથા તેમના નિર્દોશી શરીરને અજળ રીતે પોષણ મળી રહે છે. ઉત્તમ સંગીત સુંદર મિત્રા અને સંસ્કારી સાહિત્યથી ખરાબ દેખાતા જાળકોમાં જે પરિવર્તન થાય છે, તે કોઈ પણ સંસ્કારીના સમકારથી થતું નથી. મારા જાળકોને હું સદૃશ્યસ્થો બનાવવા માગું છું અને તે મારે આવા સંસ્કારી વાનાવરણની ખાસ જરૂર છે.

દેશમાં વર્ષોમાં ૩૭ સંસ્થાઓ તરફથી દબાર જાળકોને જવાની લેવા સારૂ સ્ટારને આમંત્રણ મળ્યું છે. સ્ટારની સમય-શક્તિને મર્યાદા હોય છે, એટલે બહારના જાળકોની વ્યવસ્થા કરવા તે અશક્ય છે; એટલુંજ નહિ પણ શીશીયાન સંસ્થાના જાળકોને પણ એ પૂરા પડી શકતા નથી.

એક અંગ્રેજ બહેન સ્ટારની સંસ્થાની સુવિધાત લઈ ગયાં અને તેની છાપ એ બહેનને એટલી હારી પડી કે તે હમ્બડ ગયાં અને સ્ટાર કોમનવેલ્થની યોજના પ્રમાણે સેન્ટ હીલેરી આગળ એમણે એક સંસ્થા હમ્બડજ ખોલી છે. સ્ટાર કોમનવેલ્થની સંસ્થામાટે આ જેવું તેનું પ્રમાણપત્ર નથી.

પરંતુ સ્ટારપર તેા હમ્બડે પ્રમાણપત્ર આપ્યા કરે છે અને તેમાં સ્ટાર પોતે સર્વોત્તમ સ્થાન તે પૂર્વના કાંઈ અને તત્ત્વનાની રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના પ્રમાણપત્રને આપે છે. ટાગોર જાળકોના નિર્માણને બહોળ સમયપર તે સંસ્થામાં આવ્યા ત્યારે ત્યાંના જાળકો સાથે તેઓ દોસ્તી બાંધી અને ટાગોરે પછી સ્ટારને એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં લખ્યું:—

“નિરૂપણની થઈ પરંતુ આ દિવસોના શુદ્ધ અરણ્યમાં ભટકતા હું તમારી સંસ્થા ને સ્થાવી અરણ્ય અને તો એ શુદ્ધ અરણ્યમાં જળપ્રી હોયું હવનનું ચિન્તનપ્રણય” એ નિર્મલ મંત્ર. તેની સંસ્કારી પછી વસ્તુઓ બુદ્ધિ જવાશે, પરંતુ તમારી નાનકડી શાળાનાં સ્મરણ મેરુ હવનનાં વનનું સ્વેદન રહેશે; કારણ કે તમારી શાળામાં અને સતતનું દર્શન થયું છે અને તમારી આજીવન સારા હવનનું હું કહેક અઘોરિક વસ્તુજ અનુભવી રહ્યો છું.”

“સ્ટાર” એવા નુકસાનને જરૂર છે કે જેથી આપણામાં જાનુનારની લાગણી પરસ્પર વચ્ચે જોડાય અને તેને એક સંસ્થામાં એકબીજાને અને વીરોની આમન્યા-આમન્યા પાવન થવું.

“દિવ્યરશ્મિ”
“આજીવન અદિત્યની સંસ્થામાં કરનારથી સમર્થ”
“આજીવન અદિત્યની સંસ્થામાં કરનારથી સમર્થ”

(દિવ્યરશ્મિના દીપાલ્કની અંતરમાંથી)

લોકસેવાના સાચા ઉમેદવારો માટે ઉત્તમ તક

બધા સમાચાર ના ૧૯૮૨ ના દીપાવલી અંકમાં-લેખક:-શ્રી. અમૃતલાલ વિ. ઠક્કર) આપણા આપણાઓએ અધ્યાનિસ્થાનને માર્ગે દિશમાં ઉતરી આવી વસવાટ કર્યો, તે વખતે આ વિજય ન હતો. આર્યો દિંદુરવાનમાં અથવા ભારતવર્ષમાં આવ્યા તે પહેલાં આ દેશમાં કેમો વસતી હતી અને રાજ્ય પણ કરતી હતી; પણ નવા આવનાર આર્યો પુરાણી વસ્તીના વધારે શુદ્ધિમાન, વધારે દિસક દસિયારીથી સંજ્ઞ અને વધારે સ્વરક્ષાને બદલે લગાયક હોવાથી લી કેમોને રૂઢપ્રદેશોમાંથી મારી મારીને ઉત્તર અને ટેકરાવાળા તથા જંગલવાળા ભાગો નસાડના ગયા. આ અસહ્ય કેમોના લોકોને રાક્ષસ, દાનવ, દરુધ, વાંદરા (એટલે વાનર-1), અનાઈ એવાં નામોથી આર્યો ઓળખવા લાગ્યા. બારમા સૈકામાં પંચતબ્દ-તરફથી રાજપૂત ઓએ ઉતરી આવીને રાજપૂતાનામાં પોતાનાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં, તે વખતે ત્યાંના અસહ્ય બીજા એને મારી દહાડ્યા, તેનાં વિજયચિન્હ-દત્તરીકે દળુ કેટલાક રજપૂત રાજાઓ ગાદીનશીન થાય હારે બીજની ઝાંગળી કાપીને તેમાંથી નીકળેલા લોહીથી ટીકા અથવા ચાંચો કરે છે. ચુરત તે ઝાંગળા જંગલમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો હતાં, તે ચાલુ સૈકાની શરૂઆતમાં વધારે સારો અવધિવટ ચલાવવાને બદલે અંગ્રેજ સરકારે લઇ લીધાં. આસામના પહાડીઓમાં નાગા, લુ-ઈ, ખાસી વગેરે અસહ્ય કેમોનાં રાજ્યો ગયા સૈકામાંજ, જૂદે જૂદે બહાને લશ્કર મોકલાવી લીધાં છે તેનું વર્ણન ગ્રેઝીટિયોના પાનામાં મોજુદ છે. મધ્યદિશના ગોંડ રાજાઓ એક ઉ-ર અંગ્રેજ સિવિલિયનના કહેવા પ્રમાણે મહારાજાઓ હતા અને તેમનું રાજ્ય મધ્યપ્રાંતના મોટા રાજ્ય મોગલ શહેનશાહના વખતમાં હતું.

રાક્ષસ મટીને દુબળા

સમયના વહેવા સાથે આ જૂની કેમો રાક્ષસ મટીને 'દુબળા' થયા, રાજા મટીને દમાલ યા અને મારીક મટીને શુભામ થયા. તેમની જૂની મહત્તા જુલાઈ ગઈ અને જલ્દી કે તેઓ ખાણેનું દાસ્ય અને દસકું કામ કરવા દબારે વર્ષથી સરખયા હોય એવી માન્યતા યથ ગઈ. કે-દલીક કેમોને અત્યજનું, મુએલાં દોર દસડવાનું અને મનુષ્યોનાં મળ-મૂલ ઉઠાવવાનું કામ ગણે ધાસ-વામાં આવ્યું, જેથી તેઓ અસ્પૃશ્ય યથ ગયા. આજ મિતિએ પણ સાબરમતીની પ્રસિદ્ધ જંગલમાં પચમકાશના જે બીજોને કેદીતરીકે જવા પ્રસંગ આવે છે, તેમની પાસે ધણેભાગે પાયખાનાં સાદ કરાવવાનું કામ કરાવાય છે. ગઈ મોટી યુરોપીય લડાઈમાં આસામમાં 'નાગા' કોમના મ-જુરો મોકલવામાં આવ્યા તેમને ક્રાન્સમાં, મેસોપોટેમીઆમાં અને બીજાં સ્થળોએ લશ્કરના સિપાઈ-ઓના જંગીનરીકે મેટું ઉપાડવાને જખરજસ્તીથી કામે લગાડ્યા. આવી રીતે વધારે સંસ્કારી મનાવી જનો પછાત પડેલી કેમોને આજ પણ દાંતીને, કચરીને, નીચ મનાવું કામ જખરજસ્તીથી કરાવનાં જરા પણ પાકું વાળી જોતી નથી.

આસામનો ચોથો ભાગ 'જંગલી'

પણ કોઈ દહેશ કે એ તો બહુ જુજ સંખ્યાની, કે હેક્ટર જમીની લોકો જેઓ, ઓસ્ટ્રેલિ-યાના કે અમેરિકાના અસહ્ય વનનીઓની માફક નાચ થવાને સરખયેલા છે, તેમની આ વાત છે અને તેને અનુપટનું મહત્ત્વ આપવાની કાંઈ જરૂર નથી; પણ આપણા વસ્તીવચકના આંકડાઓ આ દલીલનું પોકળ ખતારી આવે છે. મધ્યપ્રાંતની ૧ કરોડ ને ૬૦ લાખની વસ્તીમાં પૂરા ૩૨ લાખ, એટલે આખી વસ્તીના પાંચમો ભાગ આવી અસહ્ય વનની મોડ, દલકા વગેરે લોકોનેજ છે. આસામની ૮૦ લાખની વસ્તીના ચોથો ભાગ, એટલે પૂરા ૨૦ લાખ નાગા, ખાસી, હુયાઈ, અબોર, મીટમી, દામારી, ચરો એવી પુરાણી જનિઓના છે. મુજબ છઠ્ઠાકાની લગભગ બે કરોડ ૧૭ લાખની વસ્તીમાં ૧૮ લાખ ઉપર બીસ, કાગોપરજ, દાકુર, વારલી, કોક્ષુ, કાનકરી એવી વસ્તીની સંખ્યા છે. આખા દેશની ૩૨ કરોડની વસ્તીમાં તેમની કુલ સંખ્યા ૧ કરોડ ૬૦ લાખની, એટલે નેકે પૂરા ૫.૫ ટકાની છે. એટલે જ સોની વસ્તીના પાંચ માણસ 'જંગલી'

અથવા 'રાની' કહેવાતી જ્વતોના લોકો છે. આ સંખ્યા નાની કહેવાય ? આ વસ્તી ગણતરીમાં કાઢી નાખવા જોઈતી છે ? આસામ પ્રાંતની કુલ વસ્તીથી આ કોગોની વસ્તીસંખ્યા ખૂબ થાય છે. કચ્છ અને કાઠિયાવાડ જાનેની વસ્તી કરતાં આ વસ્તી પાંચગણી કરતાં પણ વધારે અને મુંબઈ શહેરની પચરંગી વસ્તી કરતાં તેરગણી છે.

આપણે જવાબદાર

હવે આટલી મોટી અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી મહત્ત્વવાળી પ્રશ્ન, અથવા પ્રશ્નો તરફ પહોંચીએ. આજસુધી કેવી વર્તણૂક ચલાવી છે ? જરૂર તે આપણને શોભાવે તેવી તો નથી, શરમાવે તેવી છે. આપણે તેમની સારી જોડેલી જમીનો-જંગલો કાપીને ખેડવાણુ બનાવેલી જ પડાવી લીધી છે. તેમને શાહુકારી ધંધામાં સારી રીતે છેતર્યા છે અને એક વખત થોડી રકમ કે એવાજ કામને માટે આપી છુદ્ડગીલરના કે એવાર પેટીસુધીના પણ શુકામ બનાવી લે. આપણું બધું બુદ્ધિગળ વાપર્યું છે, તેમને દારૂના વ્યસને ચલાવીને પણ જેવા બનાવી મૂક્યા હોઈ વાપરનારા લેવા કે પહોંચાણે લોડે રાખી તેમને લાયબીત બનાવી મૂક્યા છે, ટુંકમાં તે શુકામ અથવા પશુની સ્થિતિમાં લાંબી મૂક્યા છે. કાષ્ટ પરોપકારી ખ્રિસ્તી પાદરી કે અંગ્રેજ અદારની દયાથી તેમની સ્થિતિ સુધારવા પ્રયત્નો થયા હશે, પણ આપણા ધનાઢ્યોએ, આપણા ધર્મીઓએ, આપણા પંડિતોએ, આપણા જીવદયાના હિમાયતી જેન લાઇઓએ કદી તેમના તરફ ધ્યાન દેવાનું કરી છે ? કદી તેમને માટે ધર્માર્થી દવાખાનાંઓ, કદી ધર્મનાં સ્થાનો, કદી જ્ઞાન વવાની શાળાઓ આપણા વૈજ્ઞાનિકોએ કરી છે ? ઉલટું બ્યારા તાલુકાના વૈજ્ઞાનિકોએ કાળીપરજોની જમીનો પડાવી લેવામાં કુશળ ગણાયા છે, નવસારી જીલ્લાના પારસીઓ રાની મહાઓમાં દોરી લોટા લઇને જાય છે અને ત્યાં થોડાં વર્ષમાં જંગીરદાર, દારૂનો દુકાનદાર 'કાળીપરજો' ના રાજ બની જવાને પંકાએલા છે. સુરતજીલ્લાના અનાવલા તથા પાટીદારો 'જીયામા' બનીને પોતાના 'દુખળાઓ' ને નાસી જાય ત્યારે માર મારીને પાછા પકડી જીવામાં પોતાની બધી બુદ્ધિ, કુશળતા અને કાર્યદક્ષતા વાપરે છે. વડોદરા રાજ્યે ગદ્દ સા કાળીપરજોની સ્થિતિ તપાસવા એક કમિટી નીમી હતી તેની પાસે એક વણીક વેપારીએ આપી હતી કે, "આવા ભોળા, અજ્ઞાન અને કુદ્ધિહીન લોકોને છેતરીને પૈસાદાર થવાની કોને ન થાય ?" આ કથી જાતનું મનુષ્યખંડુત્વ ? આ તે આર્યત્વ કે રાક્ષસત્વ ? પ્રજા હિંદુસ્થ આમાંથી બચાવો.

મીશનરીઓ પાસેથી શીખો

આથી ઉલટું પરધર્મી-પરદેશી ખ્રિસ્તી મિશનો આ કોમને માટે કેટલું બધું કરી રહ્યા તે આંખો ઉઘાડીને જોવાની પણ આપણે તરદી લેતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ દાખલાઓ આપણા કાને અથડાય છે, ત્યારે પણ "તેઓ તો પોતાના સ્વાર્થમાટે, પોતાના ધર્મ ફેલાવો કરવામાટે તેમ કરી રહ્યા છે" એવી જોશરમી દલીલો કરતાં આપણે અચકાતા પણ તમે તમારા સ્વાર્થમાટે, તમારા ધર્મમાટે, તમારા દેશમાટે આ જૂની કોમને પારમાર્થિક કામો કેમ કરતા નથી ? હજારો ગાઉથી, બીજા ખંડોમાંથી પરધર્મી લોકો આ તમારા દેશના લોકોને જ્ઞાન આપે, કરોડોની સહાય આપે, ધર્મને માર્ગે ચઢાવે અને તે માટે તાલીમ છુદ્ડગી આ દેશમાં ખપાવી દે, અહીંનાં મરવાની, દટાવાની હોંસ રાખે તમારું તો શ્વાહું સરખુંએ ન કરકે ? જૂની વસ્તીને તેમનાં જંગલોમાં જઈ સહાય તો ન પણ તેમનાં લોહી ચૂસવાને અને શુકામી દુનિયામાંથી નાબુદ થયે છતાં તમે શુકામગીરીમાં તે સજાવો એ શું તમારી પ્રજાતરીકેની લાયકા છે ? ખિદારના સાંનાલ પ્રગણામાં ૪૦ વ' કામ કરતો નેવેનો રેવ. બોર્ડિંગ કે ગરીબ સાન્તાલોના લોકો પર ચુંચનારા ડૉક્ટર મેકેલે તેની પત્ની ડૉક્ટર મેકેલે કે દમણાંજ પોતાને સ્વદેશ અમેરિકા સીધાવેજ અહમદનગરના ડૉ. જુમની જેટીમાં મૂકી શકાય એવા એક પણ દિંદી નર તમે બનાવી શકો તેમ છે ? "પર દુઃખે કાર કરે તોયે મન અભિમાન ન આણે" એ વૈજ્ઞાનિક વ્યાખ્યા એકે વૈજ્ઞાનિકને લાગુ પાડી શકે તેમ છે એમ જાની કોઈને કોઈ કદી શકશે ?

સેવાધાનની પ્રાપ્તિમાટે ?

જાણી દેવ જ્યેષ્ઠ પાત્ર, અનેક તર્ક અને પેદાશોને તથા દે.ન.માં નવેસર મોકલે છે. પોતા પ્રકારના 'કામ્યુનાલીઝમ'—સેવાધાનના વાઙ્માન્યમાં કામ કરવાની જાનવારે તે દી છે. વિદુ તે વિદુનેજ માટે, સમગ્રમાન તે દેવના સુમધ્યમનેજ માટે અને જાણી તે જાણી દી તેથી પોતાના અસ્તિત્વને માટે કામ કરી રહ્યા છે. વિદુઓના વર્ગો નાચર જાણી માનિરાજાઓમાં, વાણીયા વાણીયામાં, અર્થિયા અર્થિયામાં, પાટીવાર પાટીવારમાં સેવાધાનને માટે ફેટી ગંવાની પદ્ધતિ પર કામ કરી રહ્યા છે; પણ આ કામો જાણી છે, આગળ પડતી છે, જુદિમાન છે તેની વન કદ; પણ જેઓ પાટીવાર છે, જેઓ દેશનું કે પ્રજાપણનું બાન છુદાં નથી, જે દેવના પોતાનું પેટ ભરવામાં જ મગ્ન છે, જે દારિદ્ર્યમાં છપી ગયેલી છે તેનું કામ નાચરનાં મંડેલા કામચલાં મનાવે છે તેઓમાં સાંજમાં નથી, વાણીયા કે વાટિયાઓને વધારી ગણતી નિર્મિતિને માટે જો જોતી નથી, (જરૂર પડે ત્યાંપેટી મરજાઓ ફક્ત ઉચ્ચ વર્ણના વિદુઓમાં છે એમ સમજના કરનાં સમિત્ત થતા નથી.) પાટીવારોને અત્યંતને સારી રીતિએ મરાવવા કામની જાણણને રજામાં પણ આગ્યાં નથી. ગોર્વે-સ્વીડના કે કેનેડાના પ્રેરેન્ડ મોકલના કે હુડિના રોમન કેથોલિક, કે ખ્રિસ્તીધર્મના મંડેલા પધાના જનપાત્રોના નિંદનાને ખ્રિસ્તીધર્મનું સાન આપવા કરેલા રૂપિયા એકઠા કરી મોકલે અને તાપરે; પણ જમા-દેશના, અમારાજ ધર્મના, પોતાને ઉચ્ચ કહેવરાવના લેકા અમારાજ ધર્મથી જાણના માટે પૈસા પણ ન ખર્ચે, દવાખાનામાં તેઓને પેસવા પણ ન દે તથા સાળાઓમાં પરદેશી ધરના દુકમ છતાં પણ અત્યંત જાળોને દાખલ ન થવા દે એ જેટલું સરખાવનાં છે, તેટલું સત્ય છે. એકઠો શિક્ષે પોતાને અત્યંતને કલ્યાણના કામમાં ખપારી દે, કે એકઠો ની-પણિ અકલ્પની આસામની ખાસી ટકરીમાં પોતાના શુદ્ધપામાં પણ સેવાકામ કરે તેથી દેશનું દર શીદવાનું નથી.

પરાધ પીડા જાણી

પ્રાંતે પ્રાંતે અસહ વનની કામોમાં દરવાજાકારી મંડળીઓ સ્થાપવાની જરૂર છે. તેને અંગે જાણી હંદગીભર સેવા કરનારા વિદી મિથનરીઓ—સેવકો—કોડીનધ અને સેક્ટો જેટલો, સેવાનારા ડોક્ટરો, લાખો રૂપિયા મેળવીને પ્રાપ્ત કરનારા નરિ, પણ ગરીબોની સેવા કરી માનિ પામેલા મીરજના ડોક્ટર વાનલેમ કે બાગદાના ડોક્ટર-યુગલ મેંકફેલ્ડની માફકના કાર્યકર્તાઓ તેમજ છે. પોતાની વિદ્યા ગરીબોનાં બાળકોને તેમની કુપડીઓમાં, પડાડોનો શિખર ઉપર કે ગાદીઓમાં જઈને સાન આપનારા અધ્યાપકો અને આચાર્યો જેટલો છે. કોડીયા (પતિયા), લુખા, સંગડા, ગાંધજા અને નવારસ બાળકોની સેવા કરનાર ડોક્ટરો અને દુનિયાદારીમાં પીડાયેલા ગુદર્યો જેટલો કે, બીજ, સીધરી, માગીટ, દુળગા, વારલી, કાતકરી, વડર, વાદી, રાવળ, દાકુર, દેડ, અમાર, મંગી, શેણવા, કાયુડીઆ, કાટવાળાઓ વગેરે એવી એવી કામોના સ્થાનો શોધી કાઢી, તેમની વચમાં નર્થ વાસ કરી, તેમની જોતી શીખી, તેમને જાનવાન, ધાર્મિક તથા ધર્માદારી બનાવનારા સેક્ટો નરિ દગરો કાર્યકર્તાઓ જેટલો છે. આવા સેવકો લાકુની કે સારા પચારની લાકાએ મળી શકશે નહિ. જેને હંધરી સંદેશો મળશે, કે જેને પોતાના દેશના કલ્યાણમાં ધમકા દસી, કે જે ખરો જાનવાર સમજના થશે, કે જે યજુર્વેદના વાક્ય પ્રમાણે “હું” મારા દેશને માટે અનેક કપટો સંદેવાને તૈયાર છું” એમ કહેશે; એટલુંજ નહિ પણ ખરેખર મનથી આચરશે તેજ આયુ કાર્ય કરી શકશે. અજાણ, આવા લોકોને તથા તેમના બાળબચ્ચાને જાણને શેટશે તો જેમજેમ અને તે પ્રગળે—એકલા ધીમંતવર્ગે નહિ પણ સાધારણ જનસમૂહે પણ—પૂરા પાડેજ જેટલો. આ સુમને કળિયુગ માનનાર કળિયુગ પ્રમાણે આચરણ કરે અને બીજાઓ ના જુએ; પણ સત્યયુગના આચરણ કરનાર માણસ આજે પણ સત્યયુગ છે, એમ માને અને મનાવે. “પરાધ પીડા” જાણવાને દિવ્ય ચમુતી જરૂર નથી. માનુષી ચક્ષુ અને અનુકંપાવાળું હૃદય જસ છે, એવાને પરાધ પીડના ઉપાય કરવાનાં સાધન મળીજ રહેશે—પ્રજુ પૂરા પાડશે.

ગંભીર નારતમ્ય નીકળી શકે છે. ગાંધીના 'સત્યાગ્રહ' ને 'અસહકાર' પણ તેનાજ ફળમાત્ર તેજ પ્રમણે અન્ય દેશોના રાજવિધેયો પણ તેનેજ ધ્યાનમાં છે. એકલા રાજવિધેયોજ નહિ પણ સમાજ ને ધર્મ પણ તે 'આક્રિસ્ટોક્રેન એમ્પેરીક પ્રોટેસ્ટ' ના આજ ન્યાં ને લાં આદરી શકે છે; અને એ રીતે ગ્રીતાવાચની સિદ્ધિ કરી રતા છે કે:—

જ્યારે જ્યારેજ અન્ધાર ધર્મનો શાય, ભારતી; જાગે અધર્મનાં જૂથ, સારે હું નિજને સજીવું. સંસ્કાર કાજ સાધુની, પાપીના નાશકારજે; ધર્મ મુસ્થાપવા માટે "જન્મ" છું હું યુગે યુગે."

"જન્મ" છું હું કાણે કાણે" એજ વાચ મને તો ત્યાં યોગ્યું હોત તો અતિગ્રિય સાગત. આપણે જોના નથી, જાણના નથી, પણ તે તો કાણે કાણેજ જન્મે છે. સત્તા જળની ખાતર અને અસત્તા પરાજયની ખાતર; અને એનું સત્ તે સાચું છે, જગતનું નહિ. જ્યારે એના ને જગતના સ્વીકારેલા સત્તા વચ્ચે ફેરફાર હોય છે, ત્યારે જગતનું સત્ તે અસત્ છે, એમાં લેશમાત્ર પણ સંશયને સ્થાન નથી. રૂપિયા, આના ને પાછી ગણકદત્તિમાં સ્થાપવાના જગતને તે મદાન કાલુ-નના મદાન સત્તા કેવી રીતે યોગ્ય હોઈ શકે?

પણ આપણે જ્યારે તે સંજોગ કંઈક જાણીએ છીએ, જગતથી પર ઉઠવાને કંઈક પ્રયત્ન કરી શકાં છીએ, સારે આપણે તો ચોખ્ખો ધર્મજ છે, ગંજુભાઈ! કે જેમ અને તેમ જગતની સમવિષમતાએને ગાળી જવી, ને તેની પાર પ્રકટ પરમાત્મતત્ત્વનાં સંદર્શિત જળ જળકારનું નિઃશય સ્વરૂપ નિદાળવું. વધુ શું લખું?

કોષને યતો, મંજુભાઈ! તો ઉઠામાં ઉઠું ને મદાનમાં મદાન કામ કરી શકશો. મિથ્યા ચીક તો નજ થવી જોઈએ. તે સર્વને તો માધાપરથી ઉતારી-ઉઠાણી કારણેજ છૂટકો.

યમના-શાન્તિને ધ્વજધર્મમાં પડેલું સ્થાન ગ્રીતાકારે આપેલું છે. એ શાન્તિ આપણે ને સમજીએ તો ધ્વજધર્મમાંથી અલિપ્ત-પતિત થઈએ છીએ, એમજ ગણાય.

સમત્વ-સામ્ય-શાન્તિ-એ સૌ તેના યોગનાંજ પગથિયાં છે, ધ્વજનિષ્ઠ યવાનાં તે સાધન છે. પ્રભુછના આસીર્વાદ ઉતરે ને સૌને જવાબી લો; ઉતારી-ઉઠારી રહો.

કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણે નર્કદાર ગ્રીતાકારે કલાં છે, તેમાં શું ખોટું છે? તેમા પ્રવેશ કરનાર મનુષ્ય સંધિ નર્કમાંજ પડવા લેવારી કરી રહેલ છે એ સાવ સાચું છે. "ધર્મો વિરુદ્ધ ક્રમાડદમ્" —એ પણ તેનુંજ કથન છે, અને તે સત્ય છે. સન્નિવરને પોષતી, ઉચ્ચ કરતી, પવિત્ર કરતી, જે જે કાંઈ પ્રેરણાઓ, લાવનાઓ, કામનાઓ, ઇન્દ્રિયલિપ્તિઓ ચિત્તરથને જામે તે સૌ તેનાજ સ્વરૂપમાત્ર છે. તેજ તેમનો સૌનો પ્રેરક, આશા ને આસક પિતા છે; પરંતુ તેથી વિરુદ્ધ જે જે કાંઈ બાજ અસન્નિવરને પોષના તે સૌ નર્કદારજ જાણવા. આજ પ્રમાણે કોષનું 'પુણ્યપ્રકોપ' એ વ્યાખ્યા છે. દેવાધિદેવ પણ એવો પુણ્યપ્રકોપ ધારણ કરી રહે છે. સાધુની સંસ્કાર કાજ અને પાપીના નાશને કારણે તેનેય પ્રકોપ ધારણ કરવાની ફરજ પડે છે; અને તેવો પ્રકોપપ્રસંગે મનુષ્ય ધારણ કરે તો તેમાં અઘ્યજ નથી. અન્યાયની સામે, અધર્મની સામે, દુષ્ટતાની સામે, ન્યાય, ધર્મ ને પવિત્રતાનું સંસ્થાપન કરવા-કરાવવા અને તે કક્ષામાં રહેલ મનુષ્ય પુણ્યપ્રકોપ ધારણ કરવા શકિતમાન છે—રાજ્ય, સંસાર કે ધર્મ—ત્રણે તે માર્ગમા. આમાય કોષ પ્રાણીપ્રતિ ન હોવો જોઈએ. અન્યાય, અધર્મ અને દુષ્ટતાના બાજપ્રતિજ તે હોવો જોઈએ; બાકી નાની નાની બાજ-તમાં કોષ કે ચીક થઈ આવી કપાજ કે માર્યાં દુષ્ટતા જેવી સ્થિતિ થાય તે તો દુઃસદજ ગણાય. તે કોષ પુણ્ય નથી, અપુણ્ય માત્ર છે. તે કોષ નામસી છે, તે ચોખ્ખું નર્કદારજ છે. અસંયમી માણસોજ તેને વચવનાં થઈ રહે છે ને પાપને માર્ગ પડે છે. આત્માને વારવો તેમજ દુઃખાડવો આપણેજ હાય છે. સવમ તે નારનાર છે, અસવમ તે દુઃખારનાર છે. સંવમ તે સ્વત્ છે, અસવમ નર્ક છે પુણ્યપ્રકોપ દેવને વહાલો છે, ને તેથી દેવી છે. કેવળ ક્રોધ દેવને અગ્રિય છે અને તેથી ને આનુરી છે. દેવે કોષવિષ વિચારીએ. તેનું પણ તેમજ છે. પુણ્યકોષ, અપુણ્યકોષ, ઉચ્ચોચ વધવાની પ્રત્યેક આશાલિપ્તિને ધ્યેયને મેળવવા માટેના પ્રયત્ન તે પુણ્યકોષનાજ સ્વીકાર; પરંતુ મેં કહેલો હોમ તે તેમ નજ ગણાય. તે તો ચોખ્ખું નર્કદારજ કહેવાય. આજ પ્રમાણે ધનકોષ, કાર્તિકામ એ સૌ એજ પ્રાણીનું સમજી શકાશે કેટલું ખૂંડે કરી પોતાનું લાડ કરવાની ઇન્દ્રિયી ને

સોલ રચાય તે અપુણ્ય. જ્યારે સર્વનું ભણું મોખમ્મ મોતાનું ભણું કરાતની પ્રેમજા રચાય અને તે માટે પ્રયત્નો રચાય તે સોલ પુણ્ય. કેવળ મનસોળી થઈ કે કીર્તિસોળી થઈ શરણ પડેલાંઓની મુ-
આકારી સુદાંતે ન જળયી શકાય ત્યારે તે સોલ તે નર્કકાર જેવોજ છે. ગણી રાકું-ભલે ખૂં
લોકની વાલવાલ ગોલાતી હોય.

× × × ×

प्रभु प्रथम-पिता प्रथम-अने तेना प्रियां आपणोः जे लावज सर्वोपरि होवे न्तेष्ट; अर्
प्रभु ज्येष्ठसे सर्व सत्, सर्व लोकोति, सर्व अभूत, सर्व आनंद, सर्व शांति, सर्व शक्ति, अ
ज्ञान, सर्व विज्ञान, सर्व समृद्धि, सर्व सिद्धि ने सर्व शिवत्व.

ગીતાકરે મનુદેવને “આત્મોપદેશ” જેવાથી ઇચ્છા પ્રકટ કરી છે. માનવદેહનાં પ્રત્યેક અણુઅણુમાં જે હવનતત્ત્વ રહેલી રહ્યું છે અને જે સાધન તથા સનાતન છે, તે દૃષ્ટિથી માનવ અવસ્થાકવાની ભાવના પ્રકટેલી છે; અને નીચકું ટાંગોરનું ગીત પણ એજ રચુકા રહે છે:-

મારે સકળે અંગ આપનોજ સચેતન સ્પર્શ છે એમ અનુભવી, હે જીવનપ્રાણ ! હું મારા શરીરને સદૈવ પવિત્ર રાખવા પ્રયત્ન કરીશ. સમસ્ત શરીરની પવિત્રતા-આલ્લાંતર શુદ્ધિ-એટલામાં ધારણ કરવી કે તેને અંગાંગ તેનાજ સચેતન સ્પર્શ છે. રક્તના ઘોળા અને રાતા કણોમાં પવિત્ર કરતા જીવનતત્ત્વમાં તેજ અતુત્તમ વિદ્યુત રહેલ છે, એમ સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારેજ આ શુદ્ધિ તેજ સર્વોત્તમ સ્વરૂપમાં પ્રકટ થઇ શકે.

પ્રભુસર્જિત વિરાટ વિશ્વદેહને નાનીસુતી પણ લગ્ન ન ને, જોયું જ એ નાનકડા મનુષ્ય
અર્વાંગ શુદ્ધ ચિંતન-કર્મ હોયું જોષએ.

આને આવી શુદ્ધિ જળવાઈ એટલે ઉચી ટ્રાટિની ભૌતિક ને આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ એની મેક્ષ સાંપડી એ સિદ્ધ છે. આ શુદ્ધિયકીજ મનુષ્ય ઈશ્વરની પ્રકૃતિરૂપ સાચી રીતે ઉભો, એ પણ તમે સિદ્ધ થયાં.

ગીતાકારે વર્ણવેલી દૈવી સંપત્તિના પ્રત્યેક ગુણ આ જ્ઞાનની શુદ્ધિના ઉત્પાદકજ ગણી શકાયો. તેમાંના આસુરી ગુણો તે આ શુદ્ધિના કદા વિરોધીઓ ઠેરવી શકાયો; અને તેમની શિક્ષા પણ ભગવાન કૃષ્ણે સ્વમુખે ભાળેલ છે, તેવીજ તે નરાધમ કૂરંગે જાગૃતીજ થઇ રહેયો; જ્યારે દૈવી સંપત્તિને વરેલ વિભૂતિપ્રત્યે તેના અપૂર્વ ભાવ સદૈવ ઝરતોજ રહેયો, એ પણ નિઃશંક છે.

X X X X X X
 સુખદુઃખ આવે તે સહેવાંજ બોધ્યો. ધૃતિરે મનુષ્યને સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિ બક્ષી પૃથ્વીપર પાઠ્યો-
 સ્વતઃ તરવા કે ડૂબવા ! ડૂબ્યો તો દુઃખ; ને તથો તો સુખ. સુખ ને દુઃખના મૂળું પ્રતિપાદન
 હું તો આમજ કરી શકું છું. ઉપરાંત એ સુખદુઃખને તેણે 'અનિત્ય' કહ્યાં છે, અથવા 'નિત્ય
 આવતાં ને જતાં' જણાવ્યાં છે. તે સ્થિર નથી. સ્થિર તો ઇન્દ્રિયાર્થોયરી પર શાશ્વત સિંચત
 છે, જેને અશાશ્વત સુખદુઃખની ઝડીઓ જરાયે અસર નથી કરી શકતી. નિરસકત દૃષ્ટિધરી
 કેવળ તેમને ભોગવવા માત્રનોજ આદેશ છે, નહિ કે તેમાં લુપ્તધને લદ્દગદ થવાનો.

કહે છે આપણાં કર્મોપર સુખદુઃખનો આધાર છે. અસત્ય, તે છેજ. ઉપર કહ્યું તેમ પોતાનાં તારણનાં કૃત્યોનાં ફળ સુખ. પોતાના અવસાદનનાં કૃત્યોનાં ફળ દુઃખ. તે આજ મળે કે કાલ મળે; પરંતુ જરૂરજ મળે. એના ફળવિના તો દૂર દોડી શકાયજ નહિ. આમ છતાં દયાળુ ઈશ્વર કૃત્યો વાની અણીએ પણ પોતાના પુત્રને-પ્રતિકૃતિને બચાવવા-કેંગારી લેવા ઝોઝી જહેમત નથી ઉઠાવેલો. અનેકાનેક 'વૈર્નિંગ્સ' દ્વારા તે મનુષ્યમાત્રને ફક્તો અટકાવવા કોશીશ કરી રહેલ છે; અને છતાંય માનવી બ્યારે તેજ પતનપથેજ વળે છે, ત્યારે તો ઈશ્વર પણ નામલાજ છે-ત્યારે તો તેનાં ફળ મનુષ્યને મળેજ છટકો.

આદમને ઓછી 'પોર્નગ્રાફી' નહોતી અપાઈ. ધવને પણ ઓછી સૂચવણી કરવામાં નહોતી આવી, અને છતાંય તે પડી. ના કણા ઉપરાંત તે એકઠી વાડીમાં વિહરવા ગઈ-હુઃખની આગાહી છતાંય તે 'પડી,' ને તેનો સાથી (બાયગ્રાફણી નહિ, પણ સંપૂર્ણ બહાદુરીથીજ તેની સાથે) તેમ પતનના પંથ વચ્ચે ઉભો. સ્વર્ગીય સુખ ખોવાયું. ઈશ્વરનો 'ન્યાય' પરમેશ્વરપુત્ર ધસતા 'દયાળુત્વ' વગેરે કંઈક આકરેા થતાં અટકેા; ને પુનઃ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ-કલ્યાણપ્રાપ્તિ થશે, એમ કહી

પણ દહ તે કંઠ્યાણુ-તે સાધન મુખ દૂર છે.

આ પૃથ્વીની રચાણા તો મુખએ હોરા આશય સાથે કરી; પરંતુ તેમાં થયું વિચિત્ર. ખીન્ન તિગોળના વાસીઓ દુઃખવાની સ્વતંત્ર ઇચ્છા છતાંય ન હુઆ. જ્યારે પૃથ્વીપરના વધારે ને તે તે મારેજ જવા લાગ્યા; અને ઈશ્વરની દરણીના અર્ચનો અનર્ચ થઈ રહ્યો. વળી પાછી ઠી પળુ એ ઘડકે દેખીતી રીતે મુલપાણુઓ-મમીઓને ત્યાં ધાતુ-દુઃખનાં વાદળ વધુ ને વધુ ટપા લાગ્યાં; જ્યારે પાણીઓ-અર્ધમીઓને ત્યાં મુખની દેખીતી રૂઢિ થઈ રહી! પરંતુ રૂઢિનો ફેરાક આમુત મોઢો નથી, તે જ્વાન તે રૂઢિ ઝીંઘનારાને ન રહ્યું. તે તો ફળ આપ્યેજ જણાયું; ને એ ફળ એટલે ચક્રરૂઢિ વ્યાજસાથેનું ઈશ્વરી કાનુનું ઉત્તરંધન કર્યાનું દુઃખ. આવું નામજ ચારકળ. મુખએ તેજીજ કર્યું; રથ વિચાર, રૂઢી વાળી ને રૂકું વર્તન; નેક મનસની, નેક મનની ને નેક કુનસની; એનાં ફળ મુખથી જરૂરજ દેાય. બુંદા વિચાર, બુંદી વાળી ને બુંદા જિન બાદમનસની, બદમવસની, બદકુનસની એનાં ફળો ફૂલ ને દુઃખકરજ દેાય. એ ને જો ર જેવીજ આ વાન. મુકાળ વાવો ને મુકાળજ પામી રહેા. કૌચ વાવો ને કૌચને ઉછેરી. રહેા. તેજ તેજી કહ્યું: “સેનાને મારે જેવું દિવેલો તેવુંજ સામાને મારે પણુ ઇચ્છેા.” તમને કોઈ ખીન્ન કહે ને મેન્ન મગે, તેજ રીતે તમે પણ ખીન્નને મારે તેને મમતું-ન મમતું વિચારીનેજ વિચાર, વાંછી ને જીન આદરી રહેા. તમને મુખ મગે છે તો ખીન્નને મુખ થાય તેવુંજ તમે કરી રહેા. તમે તેવું મમુખ ઇચ્છીશો, તો તેનો બદલો અમુકજ તમને મળશે. આજ કે દાઢ કે પરમ દિવસે-પણુ નેશય મળશેજ મળશે. અમુક કદીય મુખમાં નદિ ફેરવાય-તેમ મુખ અમુકમાં. એ તો ‘નાસતો વિષલે ભાષો નાડમાલો વિષલે સતઃ’

“સમત્વં યોગમુચ્યતે”-આ સમત્વને મારણ કર્યું, એ ભારેમાં ભારે દુઃખની, કટુતાની, ઝડ-દરની, મઢીઓ વરલી રહે તોએ સમત્વનો લાજ ન કરવો, શાન્તિ પકડી રાખવી અને તેમાંય-ઉંડામાં ઉંડા એ કટુતાના વર્ણિમાંય-અખીવર્ણિ પરમાત્મવ રાજ રહેજ છે, એવો સામાત્કાર કરવો તેજ આવીના માનવજીવનને સર્વથા ઉચિત છે; અન્ય માર્ગ-તરવાનો-ભવજય પાર જવતો-નથીજ.

દુઃખ આવશે-યોગ ઉતરશે; અશાન્તિ ઉત્પન્ન થવાનાં અનેકાનેક કારણો દશે; મ્હાનિ, વિષાદ, અને ઉદાસિના ચિત્તને ઘેરી કશે; વર્નમાન, બૂન અને ભવિષ્યના વિચારો, સંકરો, તર્કવિતર્કો અને રેશાયમાન કરી મૂકશે; મનુષ્યો-સર્ગસંજખીઓ-મિત્રો, સૌ પ્રત્યે કંઠાયિત બધા-મરજ પણુ થઈ આવશે; તેમના કદવા ભોજ સાંભળવા પડશે; આમજતાં જાને તો પાપમાં ન પડાય, જાને તો સમત્વને નજ ઇંડાય એ ખામ લદામાં રાખવાનું છે. ઈશ્વર હાંડગી દીધા છે, તો તેની ખાતર, તેના સમત્વના કાનુને વશવર્તી બની જીવવાની ખાતરજ જીવાણી જોઇએ છે. ક્રોધ, અમૂયા, હીંમી, પિશ્કાર, દેવ એવા દુર્ગુણો તો ત્યાં નજ દેવા જોઇએ-શું પ્રાણી કે શું પર્ણપ્રત્યે.

ખીતારે જે યોગ જમાવવાની ચૂંચના કરેલી છે, તે વ્યાજખી છે. રિયર આસન માંડી સ્વ-રથ ચિત્ત એક રદ્યે ભેખી યોગ માંડવો એ આજના પ્રવ્રતિમય જમાનામાં અને એકામનાવિકલ-ના જીવનક્રમમાં માવ જરૂરનું છે. સૌતીન કલાકમાંથી આવો એક કલાક જુદો મુકાય તોયે પછું સાફ. નું તો એ કલાકને ‘મદાક્રમી’ મનોજ મળી લઈ. એ જલાકની પડીને જીવન સરસી વધાવીજ થઈ. રતમાવપુરુષરની શાન્તિ અને જીવસા નથા યોગવડે કેળવેલી શાન્તિ એ બેમાં ફેર છે. પડેલી શાન્તિનો કદાચ જામ થવા પામે; પણુ સદર થવા પડીખીજ શાન્તિ તો નિશય ને અઝ-જ રહે. અનેક ખતો ને વિષ્ટ પ્રમતો વડાપીને જીતેલી શાન્તિ-સમતા સદૈવ અજેયજ રહે. વિષમતા કોઈપણુ નાના કે મોટા પ્રસંગે તેને નજ ઇટી રહે. તેનો કિંકો સદાસર્વદા મુમત્સવ ને વિજયવર્તજ રહે.

સમત્વ રાખવા મારે એક માન્યતા-માખીતી મેળવેલી માન્યતા ખાસ આવશ્યક છે. તે મા-ન્યતા આ છે કે, નિન્દિયારો સૌ શીત અને ઉજ્જ્વલમા સુખદુઃખવન્ના છે, અનિત્ય છે, આવના ને જતા છે અને તેમને તરી લેવાને તેમ કરી તેમનામાં પર ઉતરવું એજ સાચ ફેરકર છે-એકનું એક દુઃખ, એકનો એક રોડનો પ્રસંગ, એકનો એક વિષય જનાવ જાતી વેળ નદિજ દો અને તેવીજ તે પ્રત્યે ઉદ-આતીનવા (કંઈ એસને એસવાની રીતજ) અખતાર કરી જરૂરની છે. ૩૬-

રતને કુદરતનો કર્તા એ વિષમ પ્રસંગની ઘટતી ઉદ્દેશથી કહીજ રહેલ છે, ને જેવા સારા પ્રસંગે આવ્યા ને ગયા તેવીજ રીતે આ નરસો પ્રસંગ પણ આવ્યો છે ને જતો રહેશે, એ નિઃશંક એમજ માનવાનું છે. એવોજ ક્રમ—સર્વત્ર પ્રવર્તી રહેલ જેવાનો જાણવાનો છે અને એ રીતે સાચી યોગી છાને એવું જીવન જીવવાનું છે. ‘સંસારમાં સરસો રહે ને મન મારી પાસ’ તો આજ રીતે શકે. જનક ઇત્યાદિઓ આજ માર્ગે જીવન જીવતા ને જીવી તેને જીતતા. સંસારનાં કાર્પેના નિકાલ તેઓ આ એકાગ્ર ધૃતિવડેજ લાવી શકતા. તે તેને બાધક નહિ પરંતુ સાધક નિવડતી અને આ પા તથા પેલીપાર બન્નેની સિદ્ધિ સ્થાપતી.

આનંદ એ પરમાત્માનું પરમસ્વરૂપ છે. એક તારાના પ્રદેશમાંથી બીજાપર પ્રવેશ આદરે વેળાના તેના લઘ્ય દિવ્ય સંચયનનો આનંદ કંઈક અંશેજ છે. સૃષ્ટિક્રમમાં જ્યોતિર્ગણ ગણ્યા વવાનો—ગોઠવવાનો તેના જીવન્ત આનંદ પણ અહસુતજ છે. તેનું સાકારનિરાકારને અકૌશિક અને નંદલક્ષણ લક્ષ્ય રહે છે. તેના મૂળનું નાનકડું મરકડું, તેના નેત્રની નાનકડી અમૃતરેખા, તે સમસ્ત સૌન્દર્યવતી પ્રતિભાપ્રભા—અજળ અજળ છે. વેદાએ નેતિ નેતિ કહ્યા તે વ્યાજબીજ છે. અવર્ણ્યનું વર્ણન કાણુ કરી શકે? તેમ એના અવર્ણ્ય આનંદનું વર્ણન કેવી રીતે થઈ શકે?

જ્યાં જ્યાં જીવન ત્યાં ત્યાં આનંદ. જ્યાં જ્યાં આનંદ ત્યાં ત્યાં પરમાત્માનો વાસ. આ વાતાવરણ કેવળ તેના સંગીતાનંદના રણકારેજ રમી રહ્યું છે. વાયુની પ્રત્યેક લહરિમાં લોકલોક ન્તરમાં પ્રસરી રહેલ જેની આનંદછોળજ ઉછળી—ઉભરી રહી છે.

સ્નેહ, સહ્ય, સૌન્દર્ય—એ આ આનંદનાં ત્રિવિધ અંગો છે, અને ધૃત્ત્વ તે ત્રણેયનું જ ત્રણેથી જોતજોત છે—તે જતે સ્નેહસાગર છે. તે જતે સત્યનારાયણ છે. તે જતે સૌન્દર્યધા છે; અને આથી તે સચ્ચિદાનંદ છે. તેને જેવા, જાણુવા ને અંતે પ્રવેશવા એ કંઈ જો આઘાતક નથી.

મનુષ્યોને જાણુ નથી એવાં અસંખ્ય સૃષ્ટિધાઓ આ પૃથ્વીની પાર છે; ને તેના સૌ પાલકો નો એ રાજધિરાજ તે પરમાત્મા છે. નરી પ્રકાશપૂર્ણ તો તેની નગરી છે, નર્યો પ્રકાશપૂર્ણ તેનો દિવ્ય મહાલય છે, તે સર્વ ચક્ષુ ને સર્વશ્રોત્ર તે સર્વતો પાણિવાયુ—સર્વત્ર વિશ્વવિશ્વા રમાં એકમદ્વિતીયમ રૂપે વિચરે છે—વિહરે છે. તે આનંદ પાત્રવાર પ્રકટાવી રહે છે. તેના આ દમાંથી આનંદજ સર્વત્ર પ્રસરે છે—પ્રકાશમાંથી પ્રકાશજ સરે છે, તેમ ચંદ્રમાંથી ચંદ્રિકા સૂર્યમાંથી સૂર્યતેજ પ્રસરે છે—પ્રકટે છે તેમ આનંદવિહોણી તેની દષ્ટિજ નથી. જ્યાં જ્યાં આનંદ નથી ત્યાં ત્યાં તે નથી—તેની અમૃતગીડી દષ્ટિ નથી. ઉચો ને લઘ્ય આનંદ, આત્મિક ને પ્રેમ આનંદ તેને રહે છે, પરમ સેવાલાવી આનંદ તેને આનંદ છે, કૌટુંબિક આનંદ તે પોષે છે, સત શ્રીમદ્ ઉર્જાત એ સર્વ જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં ત્યાં તે ઉભેલ છે. મજૂરની મજૂરીનો આનંદ તેનોજ કારણુ તે જતેજ અનન્ય સેવક છે. સાચો સ્વામી તેજ કે જે સાચો સેવક છે. તેના સ્વામિત્વ આનંદ તેજ તેના સેવકત્વનો ઉદ્ધસિત આનંદ છે.

તેની ધુસરી નરમ છે. તે નરમ ધુસરીને જે કાંઈ ધારણુ કરે છે—શાન્તિથી અને બી ફરિયાદ—તેનાં યોગક્ષેમ તે વહી રહે છે. વણુમાંગ્યાં અતીવ શ્રેયસ્કર મહાદાનોનેજ સ્મરણમાં લાવી તોયે તેણે ઉપજાવેલા પ્રત્યેક ચિત્તનો આનંદ નિરવધિ થઈ પડશે—આ પ્રાણુ, આ આકાશ, પ્રકાશ, આ સૌ સૃષ્ટિસૌન્દર્ય, આ જીવની કાળપરંપરા.

શિકાયત—ફરિયાદ તો માણુસને ઘટતીજ નથી. તેણે એટલું આપ્યું છે—બધું છે—વ છે—કે વધુ માગી શકીએજ નહિ. ‘પેરેકાર્ઝ લોસ્ટ’ આપણેજ કહ્યું છે, બાકી તેણે તો સ્વ રાજ્યના ધણીરણી આપણને દેરવ્યા હતા—સ્થાપ્યા હતા. એજ ‘પેરેકાર્ઝ રીગેન્ડ’ પણ પાણુ કરી શકીએ છીએ—તેના આનંદના માર્ગે વહીને, તેના સુરચિત લઘ્ય શાસનને અવસર ને—તેની આઘાતક નરમ ધુસરી ધારણુ કરીને.

ઉચ્છિદ અને અમેધ અનની માફક આત્માને ત્રાસક એવા સર્વ દ્રાઈ વિચારોનો સર્વ

આજના પટે છે. નરિનર વિશેષ પ્રકારનાં તેમનાં જાણ, રૂઠિ, વાણી ને કૃતિ મહાત્મના નીચાન-
નીચાન કરનાં કહે છે-મંપૂર્ણ જ્ઞાસાદન મધ્યથી પટે છે. જેમાં જ્ઞાનના સ્વભાવ બદલે છે, ને
જલે વિનાશને પામી રહે છે. સ્મૃતિશ્રમ અને શુદ્ધિનામ તે તેના અનુભવી ને વ્યવસ્થી ભાગે છે-ન.

જેને જીવન જેવી મદાન બદિસ રીધી છે-વિનાશગમે-ને તેને પોષવાની મામમી પણ
પૂરી પાડીજ એક છે. પચાસપનાં સૌ પધોતો વિદ્યામ ને વિદ્યામ વજુમારેન પ્રાપ્ત થઈ રહેલો
છે. જે કાળ જે યોગ્ય હશે તે કાળ ને કષ્ટજ દુરુશે. આપણે ઇન્દ્રિયમાં વા અનિદ્યમ્ તોય.

આથી કરીને પુ' કનિષ્ઠ ધુ', હ નીચ ધુ', હ બેનમીય ધુ', હ નનમીય ધુ' અને તેમજ
રહેવા સરભયેક ધુ', એવું એવું કુર જ્ઞાન કે એવી કોર પાણી તો કરી પણ ન થઈ શકે.
ઈશ્વરને તો કાઠીથી કુન્દર તેમજ મનુષ્યથી મદાન દેવાપર્વનની મર્વની રિદર છે. તેને જ્ઞા પૂર્વથી
તેમજ કનર મહોપમદની સ્પષ્ટિઓ વિનાદેતુમે વા વિનાશગમે તો નમીજ અજ. નાનુંમનુષ્યે
કાંઈ તેના બાધ વિષમાં નિરર્થક નથી; તેમ નિરર્થક રહેવાયે સરભયું નથી. એક કનરને પણ
પુરુષાર્થ કરવાની તક મળી છે, એ કહેણી કાંઈ બોડી નથી. મનુષ્યોની કને પુરુષાર્થ મકપો છે,
તે તે વડે જે જે ભાવનાઓ થકે છે તેને પ્રાપ્ત કરવાની પરમ પ્રવત્તમીવત્તાય તેનામાં બદામે-
લી છે. દલે કહો કે મનુષ્ય કથી રીતે કનિષ્ઠ ને નીચ છે ? ઉચ્ચ-નીચતાના ભાવો તો ગાનાના મ-
નના છે, જેને મિથ્યા કામન વરુઓપાયે મક્કાતું અટકાવતું અને નિલસ રાજતું એજ ઈકું
કર્તવ્ય છે.

* * * * *

શાન્તિના સર્વ કોઈ માર્ગો ઇષ્ટ છે. અશાન્તિ જે વડે ઉત્પન્ન થાય તેમાં સર્વ કોઈ વિચારો,
ચળો ને કાર્યો સર્વથા અનિષ્ટ છે. શાન્તિમાંજ પરમાત્મપ્રાપ્તિની ભાવના છે, અશાન્તિમાં
આત્મપ્રધાન શાસ્ત્ર ઉભો છે ને સર્વસ્વનું પ્રાપ્ત કરી રળા છે.

ગોટગોટા અકો તૂટી પડે, ગોટગોટાં વિધ્નો આવી પડે, ગોટગોટી દેખાતી દારો ને પરાજયો
આવી પડે, આવી જનના સો કિસ્મા જમીનદોરત થાય તોય આત્મશાન્તિ તો નજ તજવી એવો
સાચો સંકલ્પ સદાને માટે હોવોજ જોઈએ.

કોઈજ કોઈનું જગડી ચકલું નથી. નાતું તુલ્યસરખુંય તેની ઇચ્છાવિના ઉપાડી ચકાતું
નથી. પોષક તેમજ સંદારક કાર્ય તેનાંજ છે. ધેર તેનું છે અને તેને તે અદા કરશે. મનુષ્ય
નહિ; ઇતર દો પ્રાણીય નહિ.

* * * * *

મનુષ્યજન્મ તેના સ્વરૂપમાં તો અદીધે ધન્યજ છે, જે સાચી રીતે જીવાય તો-જીતાય તો. દહ તે
જિતઃ સ્વર્ગઃ અહીંજ તેમને માટે સ્વર્ગ જીતાયેક છે, જે જલે આત્મજિત છે. કામ, ક્રોધ, રાગ,
દોષ, લોભ, દિંસાભાવ ઇલાદિને જે ચિત્તમાં જરાપણ રથાન નથી આપતા તે સૌ આત્મજિતજ
છે-તે સૌ અહીંજ ધન્ય છે. વર્તમાન સંધ્યા ધન્યના માનને ઉગળા રહેલજ નેજો છે અવિધ્યની
તેમને દરકાર નથી. ત્રિકાળ તેમને માટે એક જીવન્ત વર્તમાનમાજ આત્મજિત થયેક છે.

‘શુદ્ધિવાદની બાહોશીવાળા વિદ્વાનો જાડુપા કર્તવ્યશૂન્ય હોય છે.’ ‘મઠ દોદરસાંય’

‘ઉચ્ચ કોટિના માનુષ્યો કોઈનુંય જ્ઞાન જોયવા મથતા નથી. કોઈની આગળ કોય ધરવાતું કે
પુરામન કરવાનું તેમને પર્મદ હોતું નથી. આથીજ અત્યંત શુદ્ધિવાળા અને પુરામતની દેવવાળા
લોકો મને તે ગેજાની સકે છે.’

‘લાયકાત વગર ઈશ્વરી જ્ઞાન મળતું નથી.’

‘બીજાના દોષ જોવામા ન રહી જતાં આગળ વધો.’

‘ધાર્મિક વાતો કરવી એ કાંઈ મોટી વાત નથી, પરંતુ સંકેટના વખતમાં યજુ બરાબર ધર્મ
પાળવો એજ મુરોક્ક છે.’

(હિંદુસ્તાનના દીપાન્સવી ૨૦-૧-૧૯૦૧)

દુર્ગુણોના અસરકારક ઉપાય

(“સાંજવર્તમાન” તા. ૧૨-૬-૧૩ ના અંકમાંથી-લખનાર-મી૦ બેહમન શા. બા. ખનાણ)

માણસનત અપૂર્ણ છે અને તેથી ભૂતચક્રને પાત્ર છે. કમનસીબે કેટલાંક માણસો ખરાબ સોજતથી અથવા કુદરતી ખરાબ મનની વલણને લીધે કેટલીક ખરાબ ટેવા અને દુર્ગુણોનો ભોગ થઈ પડે છે. અને પોતાના નસીબનું નખખોદ વાળે છે અને બીજાઓને દુઃખી કરે છે; તેમજ આપણે સઘળા અપૂર્ણ હોવાથી આપણા સર્વમાં કાંઈ ને કાંઈ ખોડખાંપણ તો હોયજ. નવા વર્ષની પવિત્ર દિવસે આપણી ખોડખાંપણ અને આપણા દુર્ગુણો ઉપર વિચાર કરવાની અને તેઓને દૂર કરવાની આપણી ફરજ છે.

સાધારણ રીતે જોતાં પતેતીનો દિવસ ખાસ એવીજ રીતે પસાર કરવાની આપણી ફરજ છે. આવી નેમથી તમે સન્મુખ આ અગત્યની યાજ્ઞત વિશે સૂચના કરવાની રજા લઉં છું.

પશ્ચાત્તાપ—પશ્ચાત્તાપ એ બંદગીનો એક લાગ છે. પશ્ચાત્તાપ કરતી વખતે બંદગી કરનાર પોતાની થયેલા બલ્બા-અબલ્બા ગુનાહોને માટે ખુદ આગળ પોતાની દિલગીરી જણાવે છે અને ફરીથી આવા ગુના ન કરવાને ઈશ્વરને વચન આપે છે; અને એ ગુના માફ કરવાને ખુદને વિનંતિ કરે છે. બંદગીનો આ લાગ કેટલો કાયદાકારક છે તે આપણને સહેલાઈથી માલમ પડે છે. બંદગીના આ લાગથી માણસ દર દિવસે વધારે ને વધારે સદ્ગુણી થવાની કોશિશ કરે છે અને ગુના કરતો અટકે છે. ગુનાભરેલાં કામોથી દૂર રહેવા અને સદ્ગુણોમાં વધારો કરવા બંદગી કરનારે આ લાગ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઈએ. હવે બીજા ગુના કરીશ નહિ એવું વચન દરરોજ આપવામાં આવે છે, તે પાળવાની કોશિશ કરી જોઈએ; તેજ આપણે ઈશ્વરની કૃપા મેળવી શકીએ છીએ, એવા ખ્યાલ કુદરતી રીતે બંદગી કરનારના મનમાં આવે છે, તેથી તે ગુના કરતો અટકે છે. સદ્ગુણી બની સુખી થવાની આ રીત કેટલી સહેલી અને કાયદાકારક છે ! જો આ બંદગીના કાયદા માનતા નથી તેઓને સલાહ કરવામાં આવે છે કે, તેઓની પાસે કાંઈ બીજી એવી સહેલી રીત છે કે જેથી માણસો ગુના કરતાં અટકે ! જો ઈશ્વરનો ડર હોય છે તેજનાની તેમજ મોટી ચીજોમાં ગુના કરતો અટકે છે; પણ જો આને ખુદનો ભય હોતો નથી અને બંદગી ઉપર ઇતખાર હોતો નથી તેઓ દરરોજ ગુનાભરેલાં કામો કરે છે અને છેવટે દુઃખી થાય છે. માણસનત ગુનાને પાત્ર છે; પણ જો પોતાનો જે રીતનો ગુના થયો હોય તેનો ખરા અંતઃકરણથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને હવેથી એ ગુના ન થાય તે વિશે ખુદને વચન આપે છે, તેથી તે ખુદની કૃપા મેળવે છે અને તે ખુદના રક્ષણમાં રહે છે. તે દિનપરદિન ગુના કરતો અટકે છે અને છેવટે સદ્ગુણી બની ઉત્તમ સુખ મેળવવાને શક્તિમાન થાય છે. બંદગીના બળથી કેટલાંક માણસોએ પોતાની દુર્ગુણી ટેવા કેમ દૂર કરી હતી તેના બહુવાકાવક દાખલા વાંચનારની આંખી કરવા અહીં આં રજુ કરવામાં આવે છે.

બંદગીના બળથી એક વિદ્યાર્થીએ પોતાના દુર્ગુણો ઉપર મેળવેલી ફતેહ
એક યોગાનીઆમાં એક વિદ્યાર્થીએ પોતાની દુર્ગુણી ટેવા બંદગીના બળથી કેમ મુકારી તેના નિમિ પ્રમાણે લેવા આપ્યો છે:—

“હું બહુ જુલુ કે હું એક ખિસ્તી છું, પણ ખિસ્તીનીડેના સદ્ગુણો ધરાવતો નથી. વારં વાર મેં કલમવતારો મેંતાન મને કલમવાયો જતો હતો. મારા મનમાં સતત પાપી અને દુર્ગુણો વિચરેલા અવસ્થા કરતા હતા અને મને એમ લાગતું હતું કે, આવા વિચારો કરવા ન જોઈએ. આમનાં અંતિમ સ્થિતિ રહતો અને ખુદને બંદગી કરતો કે, મને પવિત્રતાના. પહેલાં યોગાક મનિયા સુધી મને એમ લાગતું કે, મારાથી અંતરમાં મરી તપાસ કરવા, વાંચવા અને બંદગી કરવા સિવાય બીજું કંઈ કરી શકતું નથી; અને જેમ જેમ હું મરી તપાસ કરતો ગયો, તેમ તેમ મેં મારા મારામાં જોડાણની અંતર વધારે ને વધારે માલમ પડતી ગઈ અને વધારે ને વધારે જળાયું કે, તે એકો દર કરવા સહેલો અવસ્થા છે, પણ હવે મરી નમસ્તક હતો અને તેની કલમ એક નમસ્તક મરી નથી. હું પવિત્ર દર રહી પવિત્ર બંદગી સુખનાની કોશિશ કરતો હતો. આવી

। ગુજરાતને માટે હું આંખમાં આંસુ લાવી ઇશ્વરની બંદગી કરતો હતો. કેટલીક અસ્વાસ્થિયા આ પ્રમાણે મેં બંદગી કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. રહેને રહેતે મને રાહત મળવા લાગી. વસંત માં પેલા લક્ષ્મણનારા સેનાન સાથે ખૂબ લડત ચલાવ્યા પછી અને ધણીક રીતે દલકી રિચ-આવ્યાપછી એ અસ્વાસ્થિયાં સુધી પૂરેલી સાંતિ મળી. ત્યારપછી વળી બીજી લાક્ષણિકતા સાથે અસ્વાસ્થી પડી હતી, પણ ખુદાની કૃપાથી તેમાં ફેરફાર મળી હતી. સંજોગો વખત ખુદાની માટે કેટલે બધે નાકાવક હું તેનો અને ખ્યાલ આવતો, ત્યારે મારી આંખમાં આંસુ આંસુ હતો. જ્યન મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં અને બંદગી કરવા બેઠા મળ્યા, અને ધણેજ 'દ લ.એ', 'ને.કે' હું નાકાવક હતો. અમારી બંદગી વારંવાર થતી અને સમગ્રાએને આ-મળતી હતી.

એક વખત રવિવારે અમારા પેગમ્બરે મરતી વખતે જે પ્યાર સમજાવ્યો ઉપર જાહેર કયો, તે વિષે અમે બંદગી કરવા દતા. બંદગી ખ્યાલ યથા પછી લાજન માતા હતા તેટલામાં મારાં માં એકદમ જોતી તો રાસની પ્રકટી નીકળી અને તેનો ઝળકાટ એટલો તો હતો કે હું 'લાજન' સાથે નાંદ અને મોટેથી બોલી ઉઠવાને બંકુશ રાખી ચક્રો નહિ. કેટલાક દિવસો સુધી મને ખું કાંઈ કરવાનું અર્થ નહિ કે રખેને જે આનંદ મેળવ્યો છે તે ખુદાને ગુસ્સે થવાનું કારણ રી તરફથી મને તો જતો રહે; પણ રહે રહેતે મને મજબૂતાર્થ આવી; મારા આનંદ નદીની કક વહેવા થાવ્યો અને વળુથી ન સકાય એવી ખુસાઈ અને ઇશ્વરની આશિષ મારામાં કદ થયાં. મૈદ મહિના પસાર થઈ ગયા છે તે છતાં મારામાંથી કદી પણ આવે આનંદ જતો રી નથી. સરીરની નમજાઈ સિવાય આ આનંદનો બીજી કાંઈ પણ રીતનો અટકાવ થયો નથી. પણ આનંદ ખુદાની મરજીને આધીન થવાનો છે.

બંદગીના બગથી એક બાનુએ ચીરીઆ સ્વસ્થા ઉપર કાણુ મેળવ્યો.

એક બાનુનો સ્વસ્થા ધણે ચીરીઓ અને ગુસ્સાવાળો હતો; તેણી કેટલીક વખતે એકદમ પાતાનો મિલજ બોઈ હતી, જેથી તેણી ધણી દિવસો થતી હતી; કારણ તેણીને એમ લાગતું હતું, આવા સ્વસ્થાથી તેણી સમજાવી જાનુ કરેવાય નહિ. આ પ્રમાણે જાણ્યા છતાં તે પોતાના સ્વસ્થાવપર કાણુ રાખી ચક્રો ન હતી. પોતાના જાવા સ્વસ્થાવને સાથે તેણી પસાતાપ કરતી અને ખુદાને બંદગી કરતી હતી; પણ બંદગીપર અને ખુદાપર જે રીતનું આધીન રાખ્યું નેપ્રમે તે રીતનું તેણીમાં ન ટોવાથી તેણીની બંદગી અને તેણીની કોમીશો નિષ્ફળ નિવડતી હતી. બાનુઓની બંદગીને માટે મહા મળી હતી. તે વખતે તેણીને ખુદાપર અને બંદગીપર પૂનું આધીન રાખવા અને ખુદાને પોતાને સાધી દેવાને સમજાવ્યો તાજીદ કરી હતી. તેણીએ એ પ્રમાણે કયું અને પેર જતાં જતાં તેણીએ બંદગી કરી કે તેણીને કનેદ મળે. તેણી જાણતી હતી કે પોતે કુટુંબમાં વારંવાર ગુસ્સે થતી હતી અને કાંઈપણ રીતે પોતાનો ગુસ્સો અટકાવવાનું તેણી અસમ્મ મારતી હતી; પણ દવે તેણીએ ખુદાપર મનજાર રાખ્યો હતો. તેણી, દવે જાનતી હતી કે ખુદા સર્વશક્તિમાન છે અને તેની ચક્તિ આપણી ઉપર રહે છે. પેર પહેલાંને પોતાનું પ્યારનું ઉઠાવના તેણીએ જોયું કે, તેણીને નોકર તેણીના આપેલા હુકમથી નાકરમાન થઈ જાય તો દારેથી પાનું વાસણ લઈ જતો હતો. આ ખામોય કરવાનું તેણીને ધણું મુશ્કેલ માલમ પડ્યું; પણ સૌથી વધારે ખરાબ તો એ થયું કે, પેલા નોકરે પોતાની બાંધને આવી રીતે જોમિંતી આવી લાગેલી જોઈ અને પોતાને તેણીના હુકમથી ચિરદ કામ કરનાં જોયો, ત્યારે પેલા નોકર એકદમ મજગર્દ ગયો અને જાવા મજરાટમાં તેના હાથમાં 'પાળીનું' વાસણ મોરમના મહીનાપર ટોળાઈ ગયું પેલા જનુ એક બોલ બોલી નહિ પણ પોતાના મનથી ખુદા અને મદદ કર 'ખુદા અને મદદ કર' એમ બોલવા લાગ્યાં. તેણીએ પોતાના સ્વસ્થાવપર કાણુ રાખી સમજું સારું કરવા નાખ્યું. બંદગીના બગથી આનું ચિત્તણુ મળેલું જોયું, તેણીને પોતાના સ્વસ્થા ઉપર કાણુ મેજવરને પહેલા અસમ્મ લાગતું હતું તે દવે તેણીને લાગ્યું નહિ.

બંદગીના બગથી દારૂ-નબાકીની રેવો ફર થઈ.

વિવિધ એ નામનો ધર્મગુરુ, એક છાટ્ટા બાનુને બંદગીના બગથી પોતાની એ માત્રી રેવ રીતી હતી તેના નીચે પ્રમાણે દેખાઈ આવે છે. પચીસ વરસથી વધુ વયની તેને છાટ્ટાપ-

છાની માદી ટેવ હતી. જ્યારે તે એ ટેવ છોડવાની કોશીશ કરતો હતો તે વખતે એ ટેવની તલબ બહુજ જોરાવર થવા લાગી અને કેટલાંક વરસો સુધી કંટાળો લાગ્યો. એક દિવસે જ્યારે કાશીજ દંડી પડતી હતી, તે વખતે તે બગરમાંથી માલ ખરીદી ઘેર પાછો ફરતો હતો. રસ્તામાં એક દારૂની દુકાન આગળથી પસાર થવાનું હતું. જેમ જેમ તે દુકાનની નજદીક આવતો ગયો, તેમ તેમ તેની આગલી ટેવ વધારે ને વધારે જોર કરવા લાગી અને તેને એવું લાગ્યું કે, હવે આગળ પસાર થઈ શકવાનું નથી. તેને એવું લાગ્યું કે તે દારૂની દુકાન આગળથી પસાર થઈ શકતુંજ નથી. પોતે ખરીદેલો માલ બાલુ મૂકી દીધો, પાસેના જંગલમાં ગયો અને જોડણે મંડળે પડી ખુદાને કોકલુદીથી બંદગી કરી કે, આ ખરાબ તલબમાંથી તેને છોડવે. તે કહે છે કે:—“ખુદાએ મારી બંદગી સાંભળી અને તેનો મને જવાબ મળ્યો. હું જંગલનપરથી ઉઠ્યો તે વખતે આ ટેવથી છૂટે થયેલો માણસ થયો અને તે વખતથી તે આજસુધી હું છૂટે છું.”

બીજો દાખલો

તેનીસીમાં એક અધિપતિ કે જે તંબાકુનો શુભામ થઈ ગયો હતો, તે પોતાનો હેવાલ નીચે પ્રમાણે આપે છે:—“તંબાકુની ટેવ છોડવાને હું દૈન્ય મનથી વારંવાર નિશ્ચય કરતો હતો. કોઈ કોઈ વખત થોડાક મહિના અથવા અઠવાડિયાં. એક વખત બાર મહિનાસુધી તંબાકુથી દૂર રહ્યો, પણ એ ચીજની તલબથી તદ્દન છૂટે થયો ન હતો.”

“તાં ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૮૫૦ ને રવીવારે સવારે હું એકાંત જગ્યામાં ગયો. મારા જોડણે પડ્યો અને ખુદાને અરજ કરી કે, આ ટેવ છોડવાને મને મદદ કર. ત્યાં ને હાં તેણે પાંચ નિશ્ચય કર્યો કે, ખુદાની મદદથી આ સાપપાત્ર ચીજને કદી પણ અડકીશ નહિ; અને તે દિવસથી આજસુધી મને ખીંડી પીવાની અથવા તંબાકુ ખાવાની તલબ થઈ નથી. જ્યારે પણ હું તંબાકુ જોતો તે વખતે ઈશ્વર તરફ માફ અંતઃકરણ રાખી, આ ચીજથી દૂર રહેવાને મને મદદ કરવાની તેને આજીજી કરતો હતો. હું આજે ૨૩ વરસ થયાં એ ચીજની ઈચ્છાથી દૂર થયો છું.”

પ્રિય વાંચનારને છેવટે મારી એટલીજ સૂચના છે કે, કોઈ ખરાબ ટેવ પડી હોય તો તે એકદમ દૂર થઈ શકશે નહિ, ઘણીક વખતે એ ટેવ ઉપર કાણ મેળવવામાં નિષ્ફળતા મળશે, તેથી કોશીશ છોડી દેવી નહિ; પણ ખંત રાખવી અને જ્યારે પણ ખરાબ ટેવ હુમલો કરે, તે વખતે બંદગી કરવી ચાલુ રાખવી. ઘણીક કોશીશો પછી બંદગીનું બળ જોરાવર થશે અને છેવટે એ ખરાબ ટેવથી દૂર રહેવાની પૂરતી શક્તિ મળશે. છેવટે એટલુંજ ઇચ્છું છું કે, આ પતેતીના શુભ દિવસે સર્વ કોઈ પોતાની જોડખાંપણ તપાસી બંદગીના બળવડે તેઓને દૂર કરી ખર્ચ સુખ ભોગવવાને શક્તિવાન થાય ! આમીન !

આંખનો આબાદ ઉપાય

ખાખરાના મૂળનો અર્ક—આ અર્કને સુરમો આંજવાની સળાવડે આંખમાં આંજવાથી આંખની ઝાંખ, ખીંચ, પડખ, ડુલું, ઊરી તળવી, મોતીઓ, ઝામરવા વગેરે આંખનાં તમામ દરદોમાં ફાયદો થાય છે. આ દવા થોડા દિવસ આંખમાં આંજવાથી આંખનું એટલું બધું તેજ વધી જાય છે કે, ઘણા વિદ્યાર્થીઓનાં ચરમા ઉતરી જાય છે. આ દવા આંખનાં દરદોમાટે ખાસ અનુસવસિક અને અકસીર છે.

ખાખરાનાં મૂળના લાંબા લાંબા પાતળા ટુકડા કરીને એક હાંધામાં ભરીને એક શકોરાથી તેનું મોં બંધ કરી દેવું. પછી જમીનમાં એક ખાડો ખોદી તેમાં કલાઇવાળું અથવા માટીનું રીડું વાસણ મૂકવું અને તેની ચારેબાજુએ પાણી ભરી રાખવું. પછી બંધ કરેલા હાંધાને કાણું પાડી તે કાણું નીચેની તરફ રહે તેવી રીતે ખાડામાંના વાસણ ઉપર મૂકી સળજડ બંધ કરી તેની ચારે તરફ અડધાં-જાણીનો તાપ કરવો. આથી મૂળીઓનો અર્ક છિદ્રવાટે નીચેના વાસણમાં ટપકશે. જે ઘરસાગ હોય છે તે નીચે જમીન જશે અને પાતળો અર્ક ઉપર રહેશે. તે પાતળા અર્કને માળી લેવો અને તેનો અંજનતરીકે ઉપયોગ કરવો. આથી ઉપર જણાવેલાં આંખનાં તમામ દરદોમાં ફાયદો થશે.

મધની સેવાવૃત્તિ

(“બુદ્ધીસા આરંભ” નામના પુસ્તકમાંથી)

અમરો તરૂં પૂરું મધને રસમાં મગવા નામના એક સામકામાં એક પેઢીના કુટુંબમાં મધ
 ૧ દેવો, જે ભારે દેવનાયક થયો, ભારે પોતાના મામના સેવાશ્રિતિ મધને મગવા
 મધન ખિન્ન થયો. તે પોતાના મામના રસના સાદ કરવાનું, મધના નવી પડીને ભરત
 નું, પોતાના પાણીમાં મધ પાણી ભળ નહિ મરે કવાને પાને પાંદરાનું, તમે બીજા મેવાંજ
 મેવાં કામે કર્યો; પરંતુ તેના આ કામથી શરૂ કરવાને જરૂર મામના યોગે; તેને રસ
 તેઓ ચોરાઓપર કે દારનાં પીંદાંપર બેઠા થઈ કરેલા કે, “જરૂર! આ પેલા માડીનો મધ!
 ૨ મધનું કામ છોડીને આપો નકામી માથાંક કરવાને! એકવાર તો કેવી જાણા મામનું
 થયું છે કે? આપણે ભવા ને આપણું કામ ભયું” તેને ભરે આ ને મામનું મધું કરવા ની-
 છું કરવું છે આપણે જાણા મામને! મધને પોતાની મુખીય માર કોણકે દિવસ પમા-
 કરેલા પડે.”

મધની ઇચ્છા નિંદા થતી, એટલુંજ નહિ પણ તેનાં સચાંચો પણ તેની વિરુદ્ધ દનાં; તેપણ
 પોતાનું કર્તવ્ય છોડી દીધું નહિ. મધ એક દિવસ એકાદ રસને માફ કરે અને બીજા દિ-
 વસમાં પાસનાં ધરમાંથી રસો કમરો નાખી ભળ, કોઈ જુદ કરે કે, આ મધનાં મધું કામ
 છો! તો તેઓ કહેતી:—“તમારે શું? પેલા મધ મુઝો છેને! તે જાણી અને કરો માફ!”
 મધના આમસંધાનું પરિણામ જૂના જમાનાના સોડા ઉપર તો કંઈ પણ થયું નહિ; પરંતુ
 તો આ માર્ગ સારો કેમ ન દેખ એવી એક બે તરુણીને સંકા આવવા લાગી.

મામના બે તરુણ મિત્રો મધથી આકર્ષાઈને તેને ચુક કરવાના ઇરાદાથી તેની પામે મધ અને
 ત્યા:—“આજુબુધી જમે તારી ઉપેક્ષા કરી, એ માટે અમને અત્યંત કુલ્મ થાય છે. જગાળીને
 પાને ઘેર પડેલી થાપણની જેમ ખજાર ન પડે, તેમજ તારા સદ્ગુણની તું જમારી પામે દેવ
 ૩ આમને ખજાર પડી નહિ. આજુબુધી જમે તારા શિષ્ય થઈ તારું અનુકરણ કરી સદ્ગુણમાં કાળ
 ગવાને નિશ્ચય કર્યો છે.” મધ બોલ્યો:—“મિત્રો! સદાચરણમાં કાળનો સદ્ગુણ કરવાની તમા-
 ઇચ્છામાટે તમને ધન્ય છે; પરંતુ આમાટે માફ શિષ્યત્વ સ્વીકારવાની આગરણકતા નથી.
 ૪ જેવા તો મત્ત-નાશવંત છે, એ તમે જાણો છો; માટે આવા શાળાનું પ્રાણીનું શિષ્યત્વ
 સ્વીકારતાં આપણે બધા ધર્મનું શિષ્યત્વ સ્વીકારીએ તો સાદું; કારણ ધર્મ શાશ્વત છે. તે અ-
 હિ છે, તેને આપણી પાસેથી કોઈપણ દૂર કરી શકે એમ નથી.”

“કુમારથી નિવૃત્તિ અને સત્કર્મમાં પ્રવૃત્તિ એને સાધુ લોક ‘શીવ’ કહે છે. પ્રાણીનો ધાન ન
 રહે, ચોરી ન કરવી, બલિચાર ન કરવો, અસત્ય બાળણ ન કરવું અને માદક પદાર્થનું સેવન
 ૫ કરવું—એ પાંચ નિયમ એકનિશ્ચયી પાળીએ તો આપણે કુકર્મથી બચી જઈએ અને પરાપ-
 રાદિ સત્કૃત્યમાં આપણા કાળનો ઉપયોગ કરી શકીએ.”

તરુણ બોલ્યા:—“આજુબુધી આ પાંચ નિયમો જમે બરાબર અદ્યાર્થક પાળીશું અને ધરકામ-
 ૬ બંધેલા કાળ સત્કર્મમાં માળીશું.”

આમ ધીરે ધીરે મધને ત્રીસ અનુયાયી મળ્યા. તે સૌએ મળી રોગી લોકોમાટે અને અનાથ
 અર્પણ લોકોમાટે એક ધર્મશાળા સ્થાપન કરી. આસપાસના ગામના રસ્તા સાદ કર્યા, નાના નાના
 પૂજો બાંધ્યા, તળાવો બોલાં અને એવા બીજાં લોકોપયોગી કામે કર્યાં. આ ઉપરાંત તેઓ પોતા-
 ના પરમજ્ઞાના લોકોને પંચશીલનો ઉપદેશ કરતા. તેમના આ કાર્યનું જાણા પરમજ્ઞા ઉપર એવું
 ૭ પરિણામ થયું કે, થોડા અપવાદ બાદ દરતા ત્યાંના બધા લોક સદાચારી બન્યા. દારનાં પીંદાંના-
 બાને પોતાની દુકાનો બંધ કરવી પડી અને લાના મુખી—પામ અને વસુધી અમતદાર—ને દંડના
 રૂપમાં ઘણીજ મોટી પ્રાપ્તિ થતી, તે નહિ જેવી થઈ ગઈ.

આ પરમજ્ઞાના લોકોમાં પડેલાં એટલા દંડા થતા કે તેનો નિકાલ કરતાં મુખીને જમવાની
 સુદાં પૂરસદ મળતી નહિ; પણ દવે મુખીને આજો દિવસ તજાઆને એટલી વાતો કરતાં બેસવું
 અને કચેરીનો વખત પૂરો થતાં ઘેર જવું, એટલેજ ઉદ્ધોગ રહ્યો. પોતાના પરમજ્ઞામાં સ્થિતિ આવી:

કેમ પથરાઈ ગઈ, તેની તપાસ કરતાં મધ અને તેના ત્રીસ અનુયાયીઓએ આ બધી ક્રાંતિ મુખીને જણાવ્યું. આ ત્રીસને આ પ્રદેશમાંથી ઉચ્ચત્રી લીધા સિવાય લોકો પહેલાંના જેવી સ્થિતિમાં આવશે નહિ એમ વિચારી કાંઈ જરૂરી કામમાટે પોતે મગધદેશના રાજાને મળવા ગય છે એમ પોતાના હાથ નીચેના લોકોને જણાવી તેણે રાજધાનીનો રસ્તો પકડ્યો.

રાજાને મળી મુખી બોલ્યો:—“મહારાજ શું કહેવું? અમારા દેશમાં ત્રીસ તોફાનીઓ અને તેમના નાથકે ઘણેજ ઉત્પાતમયાવી મૂક્યો છે. બધા લોક ગામ છોડી નાસે છે અને હરામખોરોના ડરથી અમારા પ્રદેશમાં બીજા લોક આવતા નથી; આ પ્રમાણે બેતી, વેપારોજગાર બધું બંધ પડી ગયું છે. હવે આપને અમારા પરગણામાં જ નહિ, પણ આસપાસના સૌ પ્રાંતમાં પણ મે વસુધ કરવો અશક્ય થઈ પડશે.”

રાજા અતિશય સંતાપ પામી બોલ્યો:—“આં વાત તમે મને જણાવી એ બહુ સારું થયું; તમારી સાથે હું નાની ફોજ આપું છું, તેની સહાયથી તમે તે તોફાનીઓને પકડી લાવો.”

મુખીએ પોતાના પરગણામાં જઈ, મધ અને તેના સાથીઓને પકડ્યા. તેઓએ મુખીનો કાંઈ પણ વિરોધ કર્યો નહિ. તેમને પકડવામાટે રાજાનો હુકમ છે, એમ કહેતાંતી સાથેજ તેઓ પોતાની મેળે સ્વાધીન થયા, તેમના હાથપગમાં બેડીઓ ધાકી દીધી અને તેમને પકડી આણવાના સમાચાર રાજાને આપ્યા. રાજા તે વખતે અંતઃપુરમાં હતો. આ દરોહખોરોને જોવાની તેને પુરસદ નહતી. રોજી ત્યાંથીજ હુકમ છોડ્યો કે, તોફાનીઓને મહેલના આંગણમાં ઉંઘા સુવાડી તેમના શરીર પર હાથી ચડાવો.

રાજાના હુકમ પ્રમાણે મધ અને તેના સાથીઓને મુસ્કેટાટ બાંધી ઉંઘા સુવાડવામાં આગ્યા. પછી દસ્તીયાળામાંથી એક મહોન્મત્ત હાથી તેમના પર છોડવાને સજ્જ કરવામાં આવ્યો.

મધે પોતાના અનુયાયીઓને કહ્યું:—“ભાઈઓ! આજસુધી આપણે સદાચારમાં કાળ ગાળ્યો છે. હવે આપણામાંના કોઈને એમ લાગવાનો સંભવ છે કે, સદાચરણથી મનુષ્ય મુખીજ થાય છે એમ નથી. અમે અમારું હવન સત્કર્મમાં જ ગાળ્યું છે, છતાં અમારા પર આ સંકટ કેમ આવ્યું? પણ મિત્રો! આ સમયે એવા વિચારનો સ્પર્શ પણ તમારા દિલને થવા દેશો નહિ. આ લોકમાં ન્યાયયુક્ત વ્યવહાર નહિ હોય, છતાં પરલોકમાં આપણાં કર્મોનું યોગ્ય ફળ આપણને મળવાનું છે. આ લોકમાં કોઈ હુન્નરો માણુસ પુણ્ય સંપત્તિ મેળવે છે અને કોઈ સત્પુરુષ દારિદ્ર્યમાં દળાય છે, એટલે આ લોકમાં તો માણુસને ન્યાય મળતો નથી, એ ખુલ્લું છે; પરંતુ આપણાં કર્મોથી આપણે એટલા બધા બંધનમાં આવી જઈએ છીએ કે તેને લીધે પરલોકમાં આપણો ફટકારો થવો અત્યંત અશક્ય થઈ પડે છે; માટે આપણાં કૃત્તેમોજ આપણા રક્ષક અને આપણાં સત્કર્મોજ આપણા ન્યાયપીથ થશે, એ યોક્ત્વ પાનમાં રાખજો. વળી તમારા મનને જોડું લાગતું હોય તે વખતે જો તમારું મરણ થશે તો તેનું પરિણામ અત્યંત અનિષ્ટ આવવાનું, કેમકે મનુષ્યનું મન અસ્થિર હોય તે વખતે જો તેનું મરણ થાય તો પુનર્જન્મમાં તે લીન યોનિમાં જન્મે છે, એવાં અપિમુનિઓમાં વસન છે; તેથી આ પ્રસંગે તમારી મેત્રીલાવના દૃઢ કરો. જેવો તમારો લોક પર પ્રેમ હતો, તેવાજ તમારી ઉપર દરિયાઈ કરનાર મુખી પર, તમને મારવાનો હુકમ કરનાર રાજા પર અને તમને મારવાને પ્રયત્ન થયેલા આ હાથી પર તમારો પ્રેમ થવા દો. શત્રુ, મિત્ર, તટસ્થ અને હું એવા બેકો મનમથા કાઢી નાખી સર્વની ઉપર મેત્રી થવા દો. એક દેહનાં જેમ ભિન્ન ભિન્ન અંગો દુખ છે, તેમજ આપણે એક વિશ્વનાં અંગો છીએ, એ સમજ લીધી પડવા દેશો નહિ. આજપણ તો કરતાં સમૂહોનું તમે આ સમયે ચિંતન કરો.”

હવે જ્યારે મધ અને તેના સાથીઓને મારવામાટે મારવને હાથીને આગળ આપ્યો, ત્યારે તે બેકોથી કંટાળ્યાથી પાંચી એકદમ પાછળ તરવા લાગ્યો કેમકે ક્યો તે તેમના શરીર પર પગ દેવ નહિ. ફરી પાંચી, પાંચી, એમ બેસાર હાથી આવ્યા; પરંતુ તે સર્વ માનવના અકુશના મારની દરકાર ન કરતાં કંટાળ્યાથી ફરી પાછળ તરવા, એકે હાથીએ મધને અને તેના સાથીઓને ઉપદ્રવ કર્યો નહિ!

આ સમયનાર રાજાને મગધજ તે બોલ્યો:—“આ લોકો હાથીનો મત્ર જાનતા હોવા તેઓ કે તેમની પાસે કે કોઈ જાણીતી વેળા બેઠે.”

મધ બોલ્યો:—“મહારાજ! અમારો મત્ર કયોજ તે: અજાનુપી અને એકનિષ્ઠાથી શત્રુ

નેમણે પોતાના મંત્રચોનો પ્રચાર કરતા શા શા પ્રવાસો કર્યા છે ? એ દુનિયાને ખબર નથી. જુ જગ્યાએ છે કે, તેઓ એક સ્થાનનું ચલિત છે અને રેનીમ જેવી રમતોમાં રમવાનું કે રહે છે અને તેમને જે અસાધારણ મદના આપવામાં આવી છે, તે મારે તેઓ પોતા નથી. [થોમ્સોનીરોની સમામાં એક જગ્યાએ ડૉ. બેઝન્ટના નવા ફનવાનો વિરોધ કર્યો, એટલે કે એટલાં છેડાઈ પડ્યાં કે, તેમણે થોમ્સોનીરોના મોસાવરીના પ્રમુખપદનું મહત્ત્વમાં આ-ધમકી પણ આપી હતી. આ બધું શું સૂચવે છે ? જાણે તો લાગે છે કે ડૉ. બેઝન્ટ નિ-ધી અને અનુભૂતાં પોતાનાં મંત્રચોમાં પોતાના અનુવાચીઓને અને દુનિયાને અધિકારમાં પાનો પ્રવાસ કરી રહ્યાં છે. શ્રી. કૃષ્ણમુર્તિ એ જમદગુરુનું વાદન છે, એ માનવાને આ યુગમાં તૈવાર નથી. એઓથી એક સારા પરિપ્રચારક દશે નેમજ તેમનું ઇવન ઉચ્ચ શ્રેણીનું દશે, જ નહિ પણ તેમના પ્રત્યે અંત અમારે શ્રેય પણ વંધેા કે વિરોધ નથી; પરંતુ તેમને મુશ્કેલી વાદનવરોએ જાળખાવવા, એ વાન ગમે ઉતરતી નથી. ડૉ. બેઝન્ટ આવી રીતે અપ-દુ સામાજ્ય પ્રવર્તવાના પ્રવાસ કરે એ શું દાસ્વાર્ય નથી લાગતું ?

વિજળીથી સાવચેત રહેવાની જરૂર

(શુદ્ધસફી-૧૭ સુ' વર્ષ-અંક ૪-૫ માંથી)

આકાશમાં ધનધોર વાદળ હવામાં હોય અને વિજળી અમકાર કરી રહી હોય, ત્યારે કોઈ અગાધીમાં નહિ જવું જોઈએ.

વાદ રાખવું કે ઉંચી ચીને, જેવી કે ઝાડ, ધ્વજા યા કોઈ ઉંચી ધમારત વિજળીને પોતાની કે બેઝે છે, મારે આ ચીનેથી દૂર રહેવું જોઈએ. જો તમે કોઈ ઝાડવાળી જગ્યામાં જ હો તો ઝાડની સે ન જવું. જો એકલા અને બીજાઓથી જુદા ઉભા હો તો ઝાડના ઝુંડમાં રહેવું, ઉંચાં ઝાડી દૂર રહેવું.

વરસાદ વરસતો હોય અને વાદળ ગાછ રહ્યું હોય તો દોડીને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ન જવું; દોડવાથી હવામાં દહનચલન પેદા થાય છે, તેનાથી થતા વેગને લીધે વિજળી તેના તરફ આકર્ષિત થાય.

આવે વખતે તમે કોઈ ધરમાં હો તો બારીઓથી દૂર રહેવું અથવા તો બારીઓ બંધ કરી દેજો. ધનધોર વરસાદ, વાદળોની ગળના અને વિજળીના કડાકા થતી વખતે હજી બોડીને કોરા રહેવા કરતા બીજા જવું સારું છે. દારી ચીને વિજળીને વધારે બેઝે છે.

જંગલની જડીબુટ્ટી-આંગણમાંની દવા

(દક્ષિત કોમના એક અંકમાંથી)

ધૂપતરીકે ખાજવામાં આવતા યુગળથી તો લાએજ કોઈ અનવધુ દશે. આ યુગળની એક સરસ અને અકસીર બનાવટ છે, તે નીચે પ્રમાણે છે:—

આસખ, અનિવિય, પીંપર, ચનાવળી, કાંટાશીળીઆનાં મૂળ, ગળો, વરધારો, વરીઆળી, દરો, ચરક, નાગરમેય, કચોરો, વજ, અરકથીનાં પાન, બિચી, એરંડાના મૂળ, રાસના અને ધમાસો, આ અદાર ચીને બે બે તોડા ભેરી અને તેમાં શુદ્ધ કરેલો યુગળ ચાર તોડા મેળવી, બધાને અધકચરું ખાંડી નાખી દરોજ એક તોડો સવારે ને એક તોડો સાંજે પાણી પાણીમા ખૂબ ઉકાળી અધાળ પાણી બાકી રહે ત્યારે ઉતારી ગળીને પી જવું. આ ઉકાળો એટલો બધો તો અકસીર છે કે એથી ગમે તેવો લકવો અગર સંધીવા દોષ અગર અધુર અંજ પથ્થર જેવું બધાધ અધુ દોષ તોપણ તે દરદ નાશદ થઈ જાય છે.

પેટની દુખાઇવન રહેતી દોષ તો બે ત્રણ દિવસે એરંડીઆ તેલનો જુલાળ ભેવો.

બગીચાની માંઠ વધેલીદોષ તો તે ઉપર યુગળ અને ચૂનો એકઠો કરી ઘઈ મારતામાં આવે છે.

વેલી પ્રણયો ખનુઃ જોતોજાતો જાણ નહવડમુન્નવને ! અક્રમને વેદવ્યં દાવન તમ્મને
જા. એવી દેવી તીરંદાશમાં પણ પ્રતીત્ય થવાનો છે ?) ગિતકવચ્ચં (દાસનું ગિતવચ્ચં)ના ગાનની
રીમાં એ મોનાપતિના પોદાગુણી ચડ્યો. પૈસા અને પ્રતિષ્ઠાનો એ રવામી જાણે; પણ રોકે
તે એક લગ્નમાં એને ઉપરતિ થઈ. અંદરના જવાબે પડાર ક્યો કે-“આપ ! જા જાવી દુનિ-
ની માયા છોડી દે અને એકતારી તથા મિશાપાત્ર દાયમાં લઈને દાસ થા. આત્મવીરોનું ગણજન
છે કે જીવનમાં ફેરફાર કરનાં નેમને મન સાથે જાણું વાણું પડનું નથી અને લાગું પડે તોરે
શું તેઓ દારી જતા નથી. વીરનાયકે શ્રદ્ધાસાર છોડ્યો અને એ પાત્રાએ ઉપરંગા. નિશ્ચયિ,
ચી. કશદરી વગેરે ફરી વિજયનગર ગયા. એ વખતે મદન કૃષ્ણવરાણ રાજ્ય કરતા નતા. બારી
મને એમના શુર મળી ગયા. એમણે ગંધર્વપ્રદાપની દીશા લીધી અને ફરી પાત્રાએ ઉપરંગા.

ગિતંજરમ, શીરંજમ, મહારા, રામેશ્વર, અનંતશયન, કન્યાકુમારી, એકાંત વગેરે ચાત્રાએ
ની અનેક જાતનાં કદ વેલી કનકદાસ ઉપી આવી પહોંચ્યા. ઉપી એટલે સુસ્ત સનાનની બાહ્યો-
ચાણું. કનક જે અંત્યજને હિસા રહેવા પ કાણુ દે ? પછી મિશા મળી તો દુરજ રહી.
નેક સાંસા પડ્યા પછી વાહિરાજ સ્વામીનું પ્યાન એના તરફ ગયું. ઉપીના મંદિરની વ્યવસ્થા
જૂદા જૂદા આઠ મહના સ્વામીઓ પાસે છે. એમાંના સોડે મહના મુખ્ય તે વાહિરાજ સ્વામી.
સાધારણ વિદ્વાન અને ધર્મશીલનરિકે તેમની પ્યાતિ છે. તેમણે જેઠા લીડું કે કનકદાસ તો
જાતા કરનાં પણ અડે એવો છે. મંદિરની પૂજા થવા પછી વાહિરાજ સ્વામી રિવાજ પ્રમાણે
સ્તોત્રક આપે અને પછીજ બધા બાહ્યોને જમવા બેસે. આ દસ્તોત્રક તો પ્રતિજ્ઞાના ક્રમ પ્રમાણેજ
ગયા. ‘કનકની ચોખ્ખા જાણ્યા પછી વાહિરાજ મંદિરમાંથી નીકળે કે પ્રથમ કનક પાસે જાય;
એ દસ્તોત્રક આપે ત્યાર પછીજ બીજા બાહ્યોને મળે. બાહ્યો આથી ખૂબ ચીદાયા. વાહિરાજે
કહ્યું:-“અરે, કનકદાસ મારા કરતાંએ મોટા છે. એને ચરણામૃત પ્રથમ ન આપું તો અધર્મ થાય,
બાહ્યોએ પ્રમાણુ મળ્યું, વાહિરાજ મંદિરમાં ગયા અને જમણા દાયની મુઠી વાગી બદાર આવી
બાહ્યોને પૂછે છે:-“બાહ્યો ! મારા દાયમાં શું છે તે કહો.” દરેક જૂદા જૂદા જવાબ આપ્યા.
ઉપરે કનકનો વારો આવ્યો. એ તો લક્ષિમાં મગજ થઈ ગયા. એમના કંઈમાંથી ગાન સંપૂર્ણ,
“એ તો વાસુદેવ પરમાત્માજ છે.” જેમ જેમ ગાન થયું તેમ તેમ વાહિરાજના દાયને એને
વધવા લાગ્યો. તેઓ તે ખમી ન શક્યા. તેમણે રૂઢી ઉઘાડી તો તેમાં શું હતું ? એક સાળી-
મામ અને તુલસીપત્ર.

વાહિરાજ સ્વામીએ એક દવમે બાહ્યોને એક એક કેળું આપ્યું અને કહ્યું:-“આજે એ-
કાદશી છે, કોઈ જુએ નહિ એવે કેડાણે જઈને આ ખાજે.” અર્થાત્ કનકને પણ એક કેળું આપ્યું
હતું. સાંજે બધા બેગા થયા, પોતાની આજ્ઞાનું પાલન કેળું થયું છે એ જોવા વાહિરાજે દરેક
જુએ પૂછ્યું. દરેક જણે ક્યાં ક્યાં એકાંત શોધ્યા ? આ જાણી લઈએ તો ખૂબ રમજ પડે. એકલા
કનકદાસના દાયમાં કેળું એમ ને એમ ૨ ૬ એણે કહ્યું:-“જ્યાં જઈ ત્યાં વાસુદેવ છેજ.
એકાંત મળે ક્યાં ? એટલે હું કેળું એમ ને એમ લઈને ગેડા છું.”

એજ દિવસે કનકદાસને મંદિરના તળાવમાં નારી દર્શન કરવાનું મન થઈ આવ્યું. વાહિરાજ
ઉપીમાં ન હતા. કનકના કોડ પૂરા કરે એવું બીજું કોઈ ઉપીમાં ન હતું. જેટલી વાર દર્શન
કરવા જાય તેટલીવાર બાહ્યો એમને કાઢી મૂકે. આખરે નિરાશ થઈને કનક મંદિરની પાછળ
ગયો અને ગાવા લાગ્યો. કરણમાં એણે પોતાનું આણું હથ્થ લલી દીધું. પરમાત્માથી એ સંકે-
વાયું નહિ. મર્તિ એકાએક પેલા કર્મકાંડી બાહ્યોથી વિમુખ થઈ પાછલી જાણુએ મોં ફેરવી ઉભી.

આ થયું શું ? દવે કરવું શું ? કોઈને સૂઝે નહિ, વાહિરાજ આવ્યા. એમણે બનેલી બીના
જાણવાયેત કહ્યું:-“અરે, તમે કનકદાસને કંઈક ગુન્દો કર્યો છે તેથીજ વાસુદેવ આપણા આચાર-
ધર્મતરફ પૂંક ફેરવી છે.” આખરે એમણે મંદિરની પાછલી દીવાલમાં ઉપર કહ્યું છે તેમ,
પથરાની જાળી ફોરવી અને કનકને દર્શન થયાં ! આજે પણ એ બારી ‘કનકની બારી’ નામે
જાણખાય છે. એ બારી પામેજ કનકની કુટિ છે. આજે ત્યાં એક સંસ્કૃત વર્ગ આવે છે.

એક રથવાત્રાને પ્રસંગે કોણ જાણે સાચી, પણ રથ કેમે ક્યો ખમે નહિ. આખરે વાહિરાજે
કહ્યું:-“એમજ દેખાય છે કે કનકના સ્પર્શવગર રથ ચાલવા દેવાની પરમાત્માની મરજ નથી.”

ધન્ય છે વાદિરાજ સ્વામીને કે જેમણે જોઈ લીધું કે, અંત્યજનોના સ્પર્શ વગર સમાજક ગાહુ ચાલવાનું નથી. આજે કુર્ણાટકમાં ચુરતમાં ચુસ્ત મરબદી વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણો કનકનાં સ્વેચ્છ લજ્જાને ગાદીને લકિતરસ કેળવે છે; એને સંતતરીકે સ્વીકારી એવું ચત્રામૃત ગાવામાં પોતાને પાવન થયા માને છે અને છતાં એજ કનકદાસનાં જ્ઞાતલાઈઓને હડધૂતના હડધૂતજ રાખે. હિંદુધર્મનો અચાવ કરનાર વાદિરાજ સ્વામી દરેકના હૃદયમાં અન્તરે નહિ તો હિંદુધર્મનો ચાલવાનો નથી અને પરમાત્મા હિંદુસમાજથી વિમુખજ રહેવાનો.

માયાપ્રભાટ પ્રશ્ન

(કે. જી. બાગલ, વ્યાયામના એક અધ્યાયથી)

- ૧ છોકરાંઓએ સવારમાં વહેલાં ઉઠવું, પણ તમે વહેલાં ઉઠો છો કે કેમ ?
- ૨ ઉઠતાં વેંતજ આળસને અલગ કરી, ઝાડે ફરી આવી, કાગળા કરી નાખી દાંતણુપાં પરવારી લેવું; પણ તમે તેમ કરો છો કે કેમ ?
- ૩ સવારમાં છોકરાં પાસે લકિતરસનાં લજ્જાનો અચવા સ્નેહો તમે ખેલાવો છો કે કેમ આપ પોતે કદી જોશો છો કે કેમ ?
- ૪ છોકરાંઓએ કસરત કરવી; પણ તમે તેમને કોઈ વખતે ઉત્તેજન આપો છો કે કેમ તમે જાતે વ્યાયામ કરો છો કે કેમ ?
- ૫ જીવન ગાળવામાં ડગલે ડગલે શક્તિની જરૂર પડે છે. તમે તેવું કોઈ વખતે છોકરાંઓ સમગ્ન્યું છે કે કેમ ?
- ૬ તમે છોકરાંઓનાં દેખતાં આદ પીઓ છે અને ધમ્પાન કરો છો કે કેમ ?
- ૭ છોકરાંઓને સાઈ તાજું દૂધ મળે તેવી વ્યવસ્થા તમે કરી છે કે કેમ ?
- ૮ છોકરાંઓની સમક્ષ તમે ધરગથ્ય કંઈ વાત કરો છો કે કેમ
- ૯ પોતાનું કામ જાતે કરવું, કોઈના ઉપર આધાર રાખવો નહિ. તે મોટાઈ અને ડાળા જાનું લક્ષણ છે એવું તમે તેમને સમગ્ન્યું છે કે કેમ ?
- ૧૦ નંદાતી વખતે શરીરનો ક્યો ભાગ કાળજી રાખી ધોવો જોઈએ તે તમે તેમને કે વખતે કહ્યું છે કે કેમ ?
- ૧૧ ટાઢા પાણીથી નંદાવાના કાયદા તમે કોઈ વખતે છોકરાંઓને સમગ્ન્યું છે કે કેમ
- ૧૨ પથ્થરથી શરીર ધસવું નહિ તેવું તમે તેમને કહ્યું છે કે કેમ ?
- ૧૩ છોકરાંઓને તરનાં તમે શીખવ્યું છે કે કેમ ?
- ૧૪ શરીરે તેજ ચોળવાથી શું ફાયદો થાય છે, તે તમે છોકરાંઓને સમગ્ન્યું છે કે કેમ
- ૧૫ દમણાં જે તેજો બગ્ગરમાં વેચાય છે તે તુકસાનકર્તા છે, તેવું તમે તેમને કોઈ વખતે કહ્યું છે કે કેમ ?
- ૧૬ નંદાયા પછી શરીરે તેજ ચોળવાથી અથવા માથામાં તેજ નાખવાથી કેવા પ્રકાર ગંધ ઉઠે છે, તે તમે તેમને કહ્યું છે કે કેમ ?
- ૧૭ નંદાયા પછી શરીરનો ક્યો ભાગ ખૂબ ધરીને લૂછવો જોઈએ તે તમે સમગ્ન્યું છે કે કેમ
- ૧૮ દમેશાં પ્રથમ ટાઢા પાણીથી માથું, ફરીની આસપાસનો ભાગ, શુદ્ધ, જનનનિદ્ય નેની પાંચેનો ભાગ તમે ધુવો છો કે કેમ ?
- ૧૯ અંજને શી રીતે ધોવી તે તમે જાણો છો કે કેમ ?
- ૨૦ અંજને ધોવાની રીત તમે છોકરાંઓને શીખવી છે કે કેમ ?
- ૨૧ અંજને ધોવાથી થતા ફાયદા તમે છોકરાંઓને કોઈ વખતે કહ્યા છે કે કેમ ?
- ૨૨ તમારા બાપદેદા દાનવું ચાનાં દે છે ?
- ૨૩ દાન સાદે કન્યામાં દાનવું અથવા મંજન તમે તેમને અમુક સાઈ છે એવું કહ્યું છે કે કેમ
- ૨૪ દાનને અને અંગેશવતને સંબંધ તમે છોકરાંઓને કોઈ વખતે સમગ્ન્યું છે કે કેમ
- ૨૫ કુંક અને કાળનો અંગેશવત સંબંધ આપ જાણો છો ? છોકરાંઓને તમે
- ૨૬ જાતે સમગ્ન્યું છે કે કેમ ?

પોલકું કે કમખો ?

માણુઓ સાધારણ રીતે શરીરને સુરક્ષિત રાખવાને માટે કપડાં પહેરે છે. જમણી અવસ્થામાં જે કપડાંનો બહુજ ઉપયોગ કરતાં ! દરેક સુધારાના વહેનમાં જરૂર કરતાં વધારે કપડાં શરીર પાસવા મેંડવા છીએ. પરિણામે ઘણાં દરદો થવા લાગ્યાં છે અને ચામડીની 'સન યાથ' વાની બાધામળો ઘેરાપાદિ દેશોમાં થવા લાગી છે. ઉપરાંત જમણી આદિ દેશોમાં તો નમા-માં રહેનારાઓની મેંડળીઓ રચપાઈ છે. તે આપણા પુરવચર્ચામાં કપડાંમાં ઘેરાવની નકલ લાગી છે. જ્યાં એક ખાદીના ઝખા અને એક ખાદીની પેનડીથી ત્રણે ત્યાં કેટલાક મુન, શર્ટ, ટ, અંડરવેર વગેરે અનેક કપડાં પહેરી શરીરને કુદરતી દવાથી દૂર રાખીએ છીએ, સ્ત્રીઓ તો નમાં ધુધાઈ ગય તેવા તેમનો કુદરતી સ્વભાવ હોય છે; એટલે આપણું અનુકરણ કરવામાં તે દોનો બીલકુલ ઉપયોગ કરતીજ નથી. એક સ્ત્રીએ અમુક ફેશનનું કપડું લીધું એટલે બીજા તાના ધણીનો કલ્પ ખાઇને પથુ નેવી ફેશન ઘરમાં ધાધવાનીજ. પછી બહેને પતિ બિચારો ખંચ ! પથુ કમાઇ શકતો ન હોય ! આવી રીતે આપણી સ્ત્રીઓના પહેરવેશમાં પોતપોતે ધર ધાણું આગાહના જમાનામાં કમખા કે ચોળી પહેરવામાં આવતી. દણુ પથુ સુધારાની સરદદ નહિ નારી સ્ત્રીઓમાં આ જનનો પહેરવેશ કમખો, કાંગળી, ચોળી વગેરે નજરે પડે છે. રાસતીય ટુંચે ડાકટરોએ એવા અભિપ્રાય જાહેર કર્યો છે કે, પોતપોત પહેરવાથી છાતી-સ્તન-ને બહુ લટ-પડે છે. આવી રીતે રહેવાથી સ્તનની અંદરની દૂધની નળીઓ લંબાઈ ગય છે. સાધારણ રીતે ટકતા સ્તનવાળી સ્ત્રીઓની ધાયમાથી દૂધ બહુ નીકળતું નથી અને તેને સ્તનના રોગો થઈ આવે. આટલા માટેજ આપણા આપણાએ કમખો કે ચોળી શોધી હતી, કે જેથી સ્તન બરાબર ત્યાએ રહે. ખાસ કરીને જે નાના બાળકવાળી સ્ત્રી કમખો કે ચોળી ન પહેરે, તો તેની ધાય પના વજનથી લટકતી રહેવાને લીધે દૂધની નળીઓ તથાઇને સાંકડી થઇ ગય છે અને દૂધની માવક બંધ થઇ ગય છે. પછી બાળકોને શીશીથી દૂધ પાવાની અને આપણો રાખવાની દરજ પાવન થાય છે. આવા આપણા સાધારણ વાંધાને લીધેજ બચ્ચાંઓનું મરણપ્રમાણ વધી પડે છે. જે સ્ત્રીઓ કમખા કે ચોળી પહેરે છે તેની છાતી મજબૂત અને લઘી હોય છે, જ્યારે ફાંક કે રાસમાં પહેરનારની છાતી તદ્દન સપાટ હોય છે. ફેશનમાં તથાઇ જતી સ્ત્રીઓ કાંઇક સમજે અને ધરીરરક્ષણનો વિચાર કરી વસ્ત્રો ધારણ કરે તો સાફ !

પ્રજાપ્રાણનો વિનિષાત

(વૈદ્યકેશવતર-આકાશી ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

માનુષ્યમિના પ્રમતે લખી વિધાયતથી હું વારંવાર દિંદુસ્તાનમાં આવું છું અને જેઠું છું તો દશકે દશકે અને પેટીએ પેટીએ દિંદનો પ્રજાપ્રાણ નિસ્તેજ બનતો જાય છે અને દિંદનું પ્રજા-શરીર દુર્બળ બનતું જાય છે. જરૂર પુરોગ અને સરકાર આ કુદરત સામે નહિ જુએ તો દિંદનું બાવી શાયતનીય નિર્માયું છે.

અત્યારની રાજદારી લગન કરતાં પ્રજાજીવનના સામાજિક અને આર્થિક પ્રશ્નો વધારે મદ-ત્વના ગણવા જેઠાં. દિંદમાં બાળકોનું મરણપ્રમાણ બમંકર છે. શાય અને મેંચેરીઆ દિંદની જનનાને પેરાન બનાવી રજા છે. આટલા વેચવન વિનાશનું એકજ કારણ છે અને તે એ છે કે, આપણી માણસકિ ધણીજ દીણુ બની ગઇ છે અને આપણે તદ્દન માયકામલા બની ગયા છીએ.

ગરીબાઇ, પૌષ્ટિક ખેરાકનો અભાવ, દવા ઉચ્ચવર્ગમાં મકાનોની અગત અને પશ્ચિમનું આ-ધણું અનુકરણ આપણી પ્રાણસકિ દરી રજાં છે. અબ્યાસનો બોજો, બાળકમ અને સાંસારિક બધન-થી આપણાં બાળકો દાયના બોજ બની મરે છે; અમર દીણુવાળી પ્રજાનો વારસો મૂકી જાય છે.

દિંદમાં દરવર્ષે ૧૦ લાખ માણુઓ એકલા દાયથીજ મરે છે. તેનો એકજ ઉદાહર છે અને તે એક નાનાં નાનાં આમગ્યો વસાવી ત્યાં પ્રકૃતિ દેવીને પ્રનન કરનાર ઉદાનો બનાવવાં જેઠાં.

વણી વગેરે સામાન્ય જવાબદારી સ્વીકારતો નહિ; અને પ્રાંત જદુનાથે આ દલીલપર મોઝક સમયના ગામડાનું સ્વાયત્તશાસન બહુ ઉદારનીતિ દર્શાવતું નથી, એમ કહ્યું છે; પરંતુ ગૌતમજીના સમયમાં, એક જનકમાળામાં લખ્યું છે કે, આટલી જમીન ગુરુને અર્પણ થાય છે, એવી યત્ને તેનાં ગૌરવ ને જંગલ રહેવાંજ નોંધજો. ગૌરવ કે જંગલ વેચાય નહિ. એનો ખીલો અર્થ એક લોજ થાય છે કે, જમીન લોકોની મનાતી અને રાજ્ય જમીનનો માલિક ન હતો. અને તેમ જ ગામડાંઓ સ્વતંત્ર, મુખી ને સમૃદ્ધિવાન હતાં તે વિશે શંકા નથી.

દેવી જીવન

પરંતુ આ સર્વ સ્વાધીનતા જે ગામડામાં દેવી જીવન ન હોય તો નિર્વર્થક છે. ગ્રામ્ય જીવન કેટલાક પ્રસંગોજ એવા છે કે, માનવજીવનને ઉન્નત બનાવે. માનવજીવનનો બધો સરવાળો પ્રેમમાં આવી જાય છે, જ્યાં પશુપર પ્યારથી બાંધેલ ટોકરીઓ અવાજ કરી રહી હોય; ને જ્યાં ઘેરઘેરથી ગાયો કંકુના ચાંદલા કરી બહાર નીકળે સાં, સાધારણ પ્યારની તો વાતજ શી કરવી! ગામડીઆને જેટલાં પશુ વહાલાં છે તેટલી જમીન વહાલી છે; એટલાંજ વહાલાં ઝાડવાં ને ખેતર છે. ઋગ્વેદમાં વર્ણન છે કે:—“તે પ્રમાણે જ્યાં જમીનપર આવે પ્યાર રહેતો હોય, ત્યાંથી રાષ્ટ્રીય ભાવનો ઉદય શક્ય નથી? ગામડાંમાં પિતાના મૃત્યુ પછી લાઇઓ સાથે રહેતા ને મોટો ભાઇ પિતાનું કુલ્ય મનાતો. યુરોપનો અત્યંત મર્યામાં પડેલો; પેલો પ્રશ્ન, જેને એકલ છો ધ વુમન કવેચન કહે છે તેનું સુદર નિરાકરણ ગ્રામ્યજીવનમાં હતું. યુરોપમાં સ્ત્રીઓને તેમના રક્ષણમાટે કામ આપવાની વાત થાય છે, તેમાં સર્વત્ર ‘હોમલેસનેસ’ પ્રવર્તવાની ખીક લાગે છે. આ રહ્યું એવું નિરાકરણ સ્ત્રીધનતરીકે દીકરીને જે આપવામાં આવતું તે તેના રક્ષણપૂરતું હતું અને માતાનો બધો વારસો દીકરાને નહિ પણ દીકરીને મળતો; પરંતુ પ્રજાકીય જીવનમાં મુખ્ય વાત તો એ હતી કે:—પ્રજા પણ પ્રજાને મહાન થવામાટે જે તાલીમ નોંધજો—કામનું મહત્ત્વ—તે આ ગામડીઆમાં હતી. આ પણાં વીસમી સદીનાં બધાં કારખાનાં વચ્ચે જેટલી ગરીબાઈ ને હીન અવસ્થા આપણે ભોગવી રહીએ, તેટલીજ અંધમ મનોદશા પણ કામના કલાક બાંધીને આપણે કેળવી છે. વસ્તુતઃ પ્રજાના તરફ માટે જેટલાં તત્ત્વો નોંધજો, એટલાં આપણી વચ્ચે છે. આપણી સમક્ષ એકજ સવાલ છે. ગ્રામ્ય જીવનના પુનર્વિધાનથી આપણે ફરી પ્રજા બનશું કે વિનાશી તત્ત્વો વચ્ચે આપધાત કરશું?

સર્પદંશનાં લક્ષણ

(લેખક: અયોધ્યાનાથ શર્મા, કૈલાસ તા. ૮-૧૧-૨૬)

સાપના કરડા પછી ઘણેભાગે નીચેનાં લક્ષણો દેખાય છે:—

- ૧-કાળા ધામાંથી ધીરે ધીરે ગુલાબી લોહી વહે છે.
- ૨-કરડેલે સ્થળે સોજો આવે છે.
- ૩-કાંઈવાર ધાની ઉપર ફાટ ઉપડે છે અને તેથી દરદી બેચેન થઇ જાય છે.
- ૪-કાંઈ કેાઈવાર અત્યંત કમજોરી દેખાય છે, શરીર પીથું પડી જાય છે અને મોં અને જીભ મૂકાવા માંડે છે. વહેવા માંડેલું લોહી ઘટ રહે, લોહીનું વહેવું બંધ રહેવાથી વિપરીત શરીરમાં ન ફેલાઈ જાય.
- ૫-સાપના ઝેરથી બચવાના કેટલાક ઉપાયો અને ઔષધિઓનો અમે નીચે ઉલ્લેખ કરીએ છીએ. તેનો ઉપયોગ લાભદાયક સિદ્ધ થયો છે; પણ કોઇ અનુભવી ડોક્ટરની સંમતિ લઇને તેનો ઉપયોગ કરવો નોંધજો.
- ૧-કુકાનું પાણી વારંવાર પીવડાવવું.
- ૨-એજ રીતે ખાવાની તબાકુ ૬ રતી પીસી થોડા ઘીમાં નાખીને વારંવાર પીવડાવવી.
- ૩-ખૂબ ગરમ દૂધમાં ઘી નાખીને પાવું નોંધજો.

પાછા સરેલા પાપાને, જે વિગત ૧૬૨૪ ના ફેબ્રુઆરીની સાતમી તારીખ, તે દિવસ સીધુજાની સ્વામીનનાના ઉત્તમ-ચિત્તવરિને પહોંચે છે.

તેના પાસે રસમંત્રની સાથે સર આપી અને આજે દેવેયું સાર્વજનિક પહેં છું. આજે સુવાલીના ક્ષેત્ર અને કપરની કેળવણી સારી દુનિયામાં સારા અને શાંતિના સંસ્કારો રહ્યા છે. તેના સાપ્તમી વાવર: ઉપર આવેલીના અપારે પ્રભાવ છે. સામાન્યો અને સંવેદક તેના સંદર્ભ સ્વર્ગમાં છે. સીધુજાનીઆ ! નું જે વિગતને મારે જમણ નહિ !

વરોહરાનો લાભ માઈસોરે લીધો !

(વૈષ્ણવકથાતરુમાંથી)

“સમાધિવિગ્ન” પત્ર જણાવે છે કે વરોહરા ઉપર લગેશનો એક આશ્રય છે કે, ધર્મ તેની કિંમતી અને ઉપયોગી મોજનામો અને પ્રવૃત્તિઓ તાબા ખીન વામ જાય છે. શારીરિક કેળવણી સંબંધમાં લાભ તેવું થયું છે. પીમંતની ખાસ મજાનુસાર પ્રાંત માણેકરાવજીએ આ મંદિરની યોજના તૈયાર કરી. શ્રી સરકારમાં રજુ કરેલી જે અભિપ્રાયમાટે ખાતામાં મહુમ જેઠ દયાઈ સાંધેલી સુગનાઓ પ્રમાણે ફેરફાર સાથે ફરીથી રજુ થઈ હતી રેડ-ટીઝમના પ્રવાને આપણે જુઓ દાદા વ્યાયામશાળા અને ખાના વચ્ચે એકાઠાખાની પછી છે. યુગ્મની યુનીવર્સિટી પણ તેવીજ રીતે તેનો લાભ લેવા લગ્ય વિગત: કહે છે. દરમિયાન પાળતની જાણ માઈસોર રાજ્યને થતાં તેજી એ, યોજના તૈયાર મંગાવી. જોઈ અને તે પ્રક્રિયાથી પોતાને લાં દાખલ કરવા દુકમ કર્યો છે; અને તે માટે પ્રાંત માણેકરાવજીને સલાહ અથવા માઈસોર બોલાવેલા છે. શારીરિક શિક્ષણની આવી પદ્ધતિસરની યોજના દાખલ કરી પહેલ કરવામાટે માઈસોર રાજ્યને યુવારકયાદી થટે છે. લગ્ય પણ વરોહરા તુરત અતુકરણ તો મોકું થયું નથી. “સૌરાષ્ટ્ર પત્ર” જણાવે છે કે, વરોહરાના વ્યાયામવીર બંધુ માણે આજે આદર્શ વર્ગ સુધીની ગાયકવાડ સરકારની ઉમેશ સભા પછી, એના છવન-કાર્યને એ લાન સફળતા વરી છે. જુઓદાદા વ્યાયામ મંદિરની આંદર લગલગ અર્ધી શતાબ્દી સુધી પુરવે મથી: મથી, દેશના દેહ-દારિદ્ર્યનો ધંધાજી સોધવામાં ઉંમર ગુજરી દીધી છે; અને સત્તમથી: પોતે એક વ્યાયામ વિશ્વવિદ્યાલયની આખી યોજના તૈયાર કરી કાઢી છે. એ જે શ્રીમંત સંયોજકાવ મહારાજ પોતેજ શ્રી. માણેકરાવ પાસેથી માગેલી હતી, પણ તેને આ મૂકવા જેટલાં નાણાં શ્રીમંતને ગળેથી છૂટ્યાં નહિ. વીરત્વની વાટ શ્રીમંતને સુઝી નહિ. અંકરવાની કટકો જમીન અગર તો ખીજ રંચ માત્ર પણ રાજસદાયની આશાવગર પ્રભુપાસ અને માતૃભૂમિપર મંમતા ધરીને જદ્દ માણેકરાવે જે સાધના જરી રાખી હતી, તેના આજે માઈસોર રાજ્યે મૂકવી લીધાં છે. માઈસોરે એ આખી યોજનાને પોતાને આંગણે અપ લીધી છે, એ વાત સાંભળતાં અમારા દિલમાં ગેરવામી તુલસીદાસજીનો આત્મરવ ઉઠે છે કે: “તુલસી કયૂ ન જાકે, જહાં આપકો ગામ; “તુલસી તુલસી સામ કહે, દૂસરે તુલસી

ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ ને અધમાધમ કેળવ ?

(મનહર છંદ-સંત ગરીબદાસજી કૃત)

અર્થ જે પોતાનો છોડી પર ઉપકાર કરે, જન તે જગતમાંડે ઉત્તમ જણાય છે; પરનો પોતાનો એક જણનો સુધારો કરે, ભક્તજનમાંડે તે તો મધ્યમ જણાય છે. અર્થ જે પોતાનો સંધી ખીજનો બિગાડે તેવા, અવિદ્યાના ગ્રાંથ માંડે, અધમ જણાય છે; પરંતુ પોતાનું એક જણનું બિગાડી નાંખે, અધમાઅધમ દાસ ગરીબ જણાય છે.

દાસબાબુનું સમાધિમંદિર

(સોદાપૂ ના. ૨૪-૪-૨૬)

ફરને કેવાં જોડણાં સરખાં છે ! આકાશના અંતરમાં વિજયીના અંગારા અને પ્રજાનાં એકાસાથે પ્રકાશે છે. પૃથ્વીના ઉદરમાં ખદખદતો માતૃ-રસ અને શીતળ તરાઓ, બને તેડ વહે છે. પવનની પાંખોમાંથી પ્રચંડ વાવાઝોડો અને મંદ મંદ મુગધીમય લલરીઓ, વાફો છે. સમુદ્રના પાણી ઉપર કંઈ વલણો ફોં છે ને સાથોસાથ કેંક સાગ્યાં મોતીની છી-મોચે તરે છે. એવાં દેહોની લોલા-ધજિરે કચકતામાં પછુ દબુ દમણાંજ કરી લીધી. દિંદ-એ મેષ કાશના પાટનખર. કલકતાના તૈયારાં એક પડખે જ્યારે દિંદુમુસલમાનો એકબીજા-ગરદનો. ઉઝારી રણા છે; ત્યારે એના કલેબની બીજી બાજુએ લગાનીપુરના રસા રાકે કોમી લામળાધીના કોલ સરખી અને મરતાંઓને બાવરકા દેવા સરખાવથી એક સંસ્થાનાં ખુશી મુકાવ છે.

એ સંસ્થાનું નામ 'ચિતરંજન-સેવા-સદન.' દિંદના એ દરિયાંવાવતારનો એક સમય-રાજમહેલ ગમે ગુરુવારે દેશના દરિદ-નારાયણનું દેવાલય બની ગયો. મણાં વર્ષોમુધી જ્યાં રાજેશ્વરી વાસન્તી દેવીનાં શયન-તથા. પ્રચલિતનાં બિહાનાં પથરાયાં, તેજ ખડોમાં પ્રગતી ગરીબ મર્મિણી માતાઓનાં યુવાવડખાનાં બોલામાં છે. તેલ, અત્તરો અને અમર-દળની સુગંધ મધમધેશાં એ લક્ષ્મીનંદનનાં દિવાનખાનાંઓમાં આજે દીનદરિદ્રોની પ્રાણુદાત્રી પિપ્પિઓ પોતાની ગંધ પ્રસારાવી રહી છે. ચિતરંજનનાં જે-ત્યાર પુત્રપુત્રીઓને રમવાની એ રવાદીમાં વસી ગરીબોનાં સંખ્યાબધ મેલાંધેશાં ને રોગીજ અચ્ચાંઓ નિરંકુશ વિહાર કરશે. નાદરવાજા ઉપર કોઈ એને અટકાવશે નહિ. પ્રજાની કુખી દરિદી માતાઓને વિસામાનું, એ મ એકેકે રાજદારી કાર્યક્રમોના સરવાળા કરનાં વધુ મદત્વનું બની મથું છે.

અને એ શી રીતે બની મથું ? વિક્રમપુરના એ અવતારી ગોપીચંદ ચિતરંજનના અંત-તમાની મરિયી પછુ ૧૮૨૫ ની એક પ્રજાતે સ્વરો ઉઠ્યા કે:-

"એ રે સેજડીએ અમને નીંદરા ન આવે રે !

"તાં સેજડીએ અમને નીંદરા ન આવે રે !

"મરે મન રાજ ન લાવે એ છું !"

એ નિદ્રાહીને પોતાનું વસિયતનામું લખાવ્યું:- ૨ લાખ અને ૨૦ હજારનો આ બંગલો દેશની માતાઓને અર્પણ કરૂં છું. મારી પહેરે પૂરાયથી એ પંખિણી બહેનોને, કશાયે કોમી બેદ-વિના, આ બંગલાના ઉત્પન્નમાથી શરીર અને આરોગ્યનાં સત્ત્વે શીખવજો. સંજીવન અને સુખા-કારીની કલિકાઓ બનાવીને એ બહેનોને દેશનાં મામણમા તંદુરસ્તીના મંત્રા રદવા મોકલજો. ફોલોની કળા જેવી દિંદી મૃદ-સદમીઓને અગાનવસ બની કૃતાનતા પંચમાથી બચાવજો.

એટલું કહીને એણે પોતાની આવેશાન મહેલાતને છેલ્લા રામ રામ ક્યાં, એના પાછાવજા જેવી દેવી વાસન્તી પછુ પોતાનાં અચ્ચાઓને આગળાએ વળગાડી રસસ રાડની પગધી ઉપર આવીને ઉભાં રહ્યાં. પછી એનો આત્મારામ પછુ તેટલીજ સહેલાઈથી એ દેવસુવનશા શરીરને ભજ શાંત પગમે ચાલી નીસર્યો; મરંજ બંગલાના દાન કરી જ્યાર એ બધુને પોતાની મરતીમાં એટલીએ દુરસદ ક્યાં ફની વાદ કરવાની, કે પોતાને માથે માથાના વાજ જેટલું-૨ લાખ અને ૮૦ હજારનું કરજ મોટા કુંજર કરીને ઉજું હતું ! એના દુરડીઓને ખજર પડી. કરજ પેટે બંગલો મુકાઈ ગયો. એની ચિના ઉપરથી મહાભાઈએ સારાયે દેશ પાસે દસલાખ રૂપીઓનો સવાલ નાખ્યો. સમયનો દેવ પોતાના પેચાની આંગળા ઉમર દજુ તો આઠ વેલા ગયું છે ત્યાં તો એ દશે લાખ રૂપીઆ લાખ જેટલો હાજર થયા અને બીજી બાજુએ લેણદારોમાંદેશા એક મદે તો પોતાના માગણાની સાઠ હજારની કમ એક સાથે દેશબંધુના નામપરથી જૂંસી નાખી. બાકોનું કરજ પનાવાયું, બંગલો મોકલી સેવાયો અને રા. સાત લાખની અનામતના વ્યાજમાંથી આજે ત્યાં માતાઓને દેહવિદ્યા દેવાનું વિચલવ તથા વિનામરૂપનું રંક પ્રસન્ન-મંદિર ખુલ્લું થયું. દિંદુ, મુસીમ'કે મિસ્ત્રી કોઈને મારે ત્યાં કોમી મનાઈનું "પાટીયું" નથી લટકાવ્યું.

છે; ને યાદની સાંનિ, જળ, મુખ, નિદા, વર્ણ, કોમળતા અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે.
 આમાં કદેશ તેમનો અવ્યય માનેન્દ્રિયોને તૃપ્તિ કરનાર છે અને મરનકર્તા નામામ વ્યાધિઓને
 કરનાર છે. તેની રીતે નિલ કાનમાં તેજનાં રીપાં નાખવાથી કાનમાંના રોગ, ગેય ને શ્લેષ
 દાદીનું પ્રમાણ જલું વગેરે થતાં નથી; સાદી રીતે યજ્ઞ સંભળાય છે અને બેદરાપાર્શ્વ થતું નથી.
 જ પહે કદેશ તેમનો અવ્યય પગની સ્થિરતા, નિદ્રા તથા દષ્ટિ દેનાર છે અને પગનો ચાક,
 નું કેપન નસો ચરી જતી તથા પગની કારતેલ, કળતર વગેરેનો નાશ કરે છે; માટે સ્નાન
 તું પદેશનો અવ્યય શેમ, શ્લિદ, નારીઓ અને નસોદારા સરીરને તૃપ્ત અને જળવાન કરે છે;
 રજુ જળથી સિંચન કરેલાં મૂળવાળાં વૃક્ષોનાં પાંદડાં વગેરે જેમ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમજ મનુષ્યનાં
 ની સિંચન કરેલ ધાતુ વૃદ્ધિ પામે છે; પણ ઘૂરત તાવ આવેલાઓ, અશુભ વાળાઓ, જુવાળ
 શ્લેષાઓ, હિયરી કરેલાઓ તથા ખરતીકમ કરેલા મનુષ્યે દાઈ રીતે પણ અવ્યય (તેલ ગોળાનું) કરવું
 નિ. એ પ્રમાણે સરીરે તેજનું મંદન કર્યા પછી થોડીવાર તે તેજ સરીરની નસોમાં પ્રગટવા દઈ જે
 નું વગેરે લેપથી સરીર ઉપરનો ગેલ તથા શીકાશ દૂર થાય એવી વસ્તુ (માણુ વગેરે) જળ-
 મેશિત કરી સરીરે ચોળવી ને સરીરે સંદન થાય તેવા ટાંકા અથર ઉપજુ જળથી સ્નાન કરવું.

देना

જને તે બાબત રાગમદ્દે અત્યાહવાના દિનચર્ચાધ્યાયમાં ઠણુ ઉ ક:-

ડહાલેને કષ્ટહરે મેદસઃ પ્રવિલાપનમ્ । સ્થિરિકરણમંગાનાં સ્વપ્નપ્રસાદકરં પરં ॥ શીખને
 દુઃખમાયુષ્યં સ્નાનપૂજા ચલપ્રદમ્ । કંઠ્યમલલથમ સ્વેદ ચંદ્રા વૃદ્ધાદ્યામ્મજિત્ ॥
 શ્વાદિ શરીરને મગમગીને મેઘ કાઢવો, એ કાઢને નાશ કરનાર, અવધવને દહ કરનાર તથા આમી-
 ને અતિ રવરવ કરનાર છે અને સ્નાન જલરશ્મિ વધારનાર, પુષ્ટિ આપનાર, આયુષ્યની વૃદ્ધિ
 કરનાર ને ઉત્સાદને બળ આપનાર છે; બજવાળ, મેઘ, શાક, પરમેશ્વો, સુસ્તી, તૃપ્તા, દાદ,
 તથા મનના મેઘને ટાળનાર છે. હંડા પાણીનું સ્નાન રક્તપિત્ત રોગને શમાવનાર છે; ને
 એ ઉના પાણીએ ક્યું દોષ તો બળ આપનાર અને વાન તથા કાઢને ટાળનાર છે, પણ દમેશાં
 યજ્ઞા ઉના પાણીવડે આયુ પશાળવું એ નેત્રનાં તેજને નુકસાન કરે છે; પણ તે વાત તથા
 કાંપ્રોપસમયે તિનકારક કહેવ છે.- સ્નાન કર્યો પછી સારી રીતે શ્વાશથી શરીરને લોહી ના-
 ખનું, એ શરીરને કાનિ આપનાર તથા શરીરના દોષને ટાળનાર છે. એ રીતે સ્નાન કરી રત્ના
 પછી દેશકાળને અનુસરી ઘટે તેવાં શુદ્ધ ને સુમધીદાર વસ્ત્ર ધારણ કરવાં અને ત્યારપછી પરમાત્મા
 કંઈદેવનું સ્મરણ કરી ગુપ્ત, કેસર, કપૂર વગેરે સુમધી દ્રવ્યોવાળાં ચંદન તથા પુષ્પની
 માળાઓ વગેરે ધારણ કરી અગમ્યતી, ધીમે ધીમે વગેરે કરી, મન પ્રકુશિત રાખી, ભગવાનનાં
 નામ, મંત્ર વગેરેનો ૧૦૭ એકસો સાત વંચન જપ કરવો, એથી મન પ્રસન્ન થાય છે અને
 પરબલ પરમાત્માની કૃપાથી વિજયપ્રાપ્તિ થાય છે.

બોજન

ત્યારે પછી ત્યારે જરામિ પ્રદીપ થાય-અર્થાત્ જૂન લાગે ત્યારે આદાર કરવો. યોગ્ય છે કેમકે સારી રીતે પ્રદીપ થયેલા અગ્નિમાં હોમેયું થી, જેમ પોતે જગ્યા જઈ અગ્નિને ઉત્તેજન આપે છે, તેમ સારી રીતે જૂન લાગ્યા પછી કરેલા આદાર પોતે પાચન થઇને પાકી જૂનને તાજ કરે છે; પણ જો મર્યાદા જૂન લાગ્યા વિના ખાધું હોય, તો તે કરેલા આદાર, જેમ સારી રીતે નહિ પ્રદીપ થયેલા અગ્નિમાં હોમેયું થી, પોતે જગ્યા ઉત્તેજન આપવાને બદલે અગ્નિને ઠારી નાખે છે, તેમ પોતે પાચન થઈ જૂનને તાજ કરવાને બદલે જરામિમાં રહેલી પાચનશક્તિને મંદ કરી, જૂનને મારી નાખે છે અને સરીરમાં અછર્જી આદિ રોગો થવાનું કારણ બની પડે છે. તેવી રીતે જરાખર જૂન લાગી હોય ને ખાધું ન હોય તોપણ જૂન સરી ગય છે, ને જૂન મરી ગયા પછી ખાધેયું અન્ન જરાખર પાચન થતું નથી. વળી રક્ષારે થા એાધું ખાવાથી પણ નુકસાન થાય છે, ને વિશે સુષુપ્તના સ્વરસાનના અભ્યાસ કરે આ કહ્યું છે કે:—

अथलशाले भुञ्जाना वायुनोपहृतेऽनले । शृङ्गाद्विपच्यते मुक्तं द्वितीयं च न कांश्चन ॥

જીવ્ય સામ્યતા તરફ જતાવાર એ સંસ્કારોના મનુષ્ય માથા, અંગેક વ્યાપિતિ । મનુષ્ય શરીરને પામે છે; તેમજ જીવ્ય માથાને જમનાર મનુષ્યને પીવા તર મોજાન કરવાની રચના નથી; કેમકે માથાથી નાચ રહેલા જમનારકમયે પાણીથી જીવ્ય પકવથી પકે છે, તેમ રમિ જીવ્ય મોજા કરેલું બોજન તમા કરવે નથી જ્યારે પાણીથી જીવ્ય પકવે છે; જ્યારે રચિતના આગેનું બોજન આપણા, જમના, પેટમાં મળવાના તમા થાય ઉત્પન્ન કરે છે; રસાદિના જીવ્ય દોશો સંતોષ, બળ, સ્ક્રિપ્ત, ઉત્સાહ, વગેરે તમા સાથે ઉત્પન્ન કરે છે; જ્યારે અપાણિય જીવ્ય દોશો મેષો ઉત્પન્ન કરે છે, માટે જમનાર રસોથી રચિત જીવ્ય પાકવાનું ॥ ૧ ॥ પાણી રમિયું બોજન દોશો જમવું મોજા છે, પાણી એક પોરમાં જમવા નામે, તેમ જો પોરમાંથી જમવા રહેવું તદિતે એક પોરમાં રસથી ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જો પોરમાંથી જમવા રહેવાથી જમના તમા થાય છે, જ્યારે રસના તમા મળે તમા પકવ થાય છે, તમારે જીવ્ય પામે છે; જ્યારે તેજ જીવ્ય આવના વજા કયેલ છે, મેષોને જેને જંટરીવાર જીવ્ય પામે તેને તેજ ની વળને જાતું મોજા છે, પાણન આવના જીવનમાં આવમિત્રે આવપ્રકારમાં કયું છે કે-ઉદ્ગમ સુદિશ્વમાત્રો વેગેત્સમો વયોગિત ।

લઘુના શુદ્ધિપામ્નાચ ઝીર્ણાદારમ્ય લઘાનમ્ ॥ ૨ ॥ શરૂ આદાર, ઉત્સાહ, મળવતું સાથ જાવતું, શરીરમાં લઘકાપણું અને જીવ્ય તમા તરફ સામ્યતા, એ પાણન મોજા આદારનું લઘુ છે, જંટરીશિ આદારને પગાય છે; પાણ તે જમનાર ન મળે નો કદાદિ દોષોને પગાય છે, દોષો કાય થવાથી ધાનને; અને ધાનના તમા પકવી પાણને પગાય છે, માટે આદાર એ સતોષ અને શુભિ આપનાર છે, દેહને નિભાવનાર છે અને રમિ, આપણ, શક્તિ, વર્ણ, તેજ, સાત તથા એ વધારનાર છે; પાણ વ્યવસ્થા જીવન આપણી જાળના તમા થાય છે, તેમ કયું તમા મુકે; તુરત પગતું નથી અને શરીરને વ્યાપિ કરનાર થાય છે, માટે દોષોમાં રીતસર બોજન નેમ્જો, આદાર દોષોમાં એકાંતમાં કરેલો તે વ્યાપ્તથી છે; કારણ થયા માણેગીની દષ્ટિ આ કરેલો આદાર અનેક પ્રકારના વ્યાપિઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને તે વિશે ભાવમિશ્રયા ખાસ આજ્ઞા છે કે:-“આદારનેહારિવિહાર્યાંગાઃ સદૈવસત્ત્વિવિજ્ઞે વિધેયાઃ” આદાર, મળવ તમા તથા વિદાર સદા સમજી મનુષ્યે એકાંતમાં કરવા મોજા છે; કારણ એટલાં વાનાં શરીરે કરવાથી લાજ આવે છે ને લાજથી જે સ્વાભાવિક વેગ ઉત્પન્ન થયો હોય તેને એકા આંચકો આવતાં તે ક્રિયામાં ફેરફાર પડે છે, જેથી તે સંબંધી શરીરમાં રોગ થવાનો સંભવ રહે

આદારના છ પ્રકાર

ખીનું આદાર કરવાની વસ્તુ જે કે અનેક પ્રકારની બતાવી છે, તોપણ વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં સર્વને છ વર્ગમાં સમાવી છે. ચોખ્ખ (ચુસવા લાયક આદાર), પેય (પીવા લાયક), લેલ (સા લાયક), બોજ્ય (બોજન કરવા લાયક), લક્ષ્ય (લક્ષણ કરવા લાયક), ચર્ચ (ચાવવા લાયક), પ્રમાણે છ પ્રકારનો આદાર ઉત્તરોત્તર એકબીજાથી લારે છે, એમ જાણવું. તેમાં લાત દાળ આદિ આવના પદાર્થો બોજ્ય, લાકુ તથા મંડકાદિ લક્ષણ કરવાના પકવાન લક્ષ્ય, પી દાણી તથા દાળિયા આદિ ચાવવાના પદાર્થ ચર્ચ, કદિ આદિ ચાટવાના પદાર્થો લેલ, કે તથા શેરડી આદિ ચૂસવાના પદાર્થ ચોખ્ખ અને સાકરનું પાણી આદિ પીવાના પદાર્થ પેય કહે છે. સજિમાં કોષપણ પદાર્થ એકો નથી કે જેમાં ગુણ ન હોય. એ નિયમ પ્રમાણે સર્વ પ્રકાર આદારની વસ્તુમાં પણ ગુણ રહેલા છે, જેથી કોષ પ્રકારનો આદાર કરતાં શરીરને લાલ અકાલ થાય છે. અનુકૂળ પરિણામને લાલ અને પ્રતિકૂળ પરિણામને અકાલ કહેવાય છે; અને ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થોમાં રહેલા રસ છે અને તે રસ વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં છ પ્રકારના કહેલા છે. વા અશાંગ હૃદયના સૂત્રસ્થાનમાં કહ્યું છે કે:-રસાઃ સ્વાદ્વ લ લવણ તિક્તોષ્ણ કષાયકાઃ । વ વ્યમાશ્રિતાસ્તે તુ યથાપૂર્વ કલાવહા ॥ ગીકો, ખાટા, ખારા, કડવો, તીખો તથા તુરો એ છ પદાર્થોનો આશ્રય કરીને રહ્યા છે. પૂર્વોપર એકબીજાથી જાળવાન છે. દરેક વસ્તુમાં રસ, ૨ વીર્ય, વિપાક તથા શક્તિ, એ પાંચ પદાર્થો હોય છે; જે પોતપોતાનું કામ કરે છે, જેથી પદાર્થ રસ ઉપરાંત સ્વાભાવથી જે ગુણવીર્યોદ રહેલા છે, તે પણ પોતપોતાની શક્તિ મુજબ ૨ અવગુણ ઉત્પન્ન કરે છે, માત્ર એક રસ ઉપર આધાર રહેતો નથી; માટે જેના શરીરને અનુકૂળ

। તેવા પદાર્થોના તેજે આકાર કરીને, પતિંગા યાદીના આકાર કરીને નાનું; તેમજ સરીસાં, પિત્ત અને કફ, એ ત્રણ પ્રકારના રોગો રહેવા છે. તે એ ત્રણ નિયમમાં રહેવા નો અનિવાર્ય છે. તે તેમાંથી એક જનુ એ દોષ કાંપે તો તે રોગ ઉત્પન્ન છે એ. એ અન્ય નાનકડે રોગના પ્રયમાધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:-

વાયુઃ પિત્તં કફાયેન પ્રયોદ્યોવાઃ સમાયતાઃ । વિરુદ્ધાઽવિરુદ્ધાદિદ્વન્વર્તિતે તે જનંયંતિ ચ ॥

સરીસાં પાણ, પિત્ત તથા કફ, એ ત્રણ રોગો સંશેષથી કળા છે, એ વિરુદ્ધ પાતળા દેહને રા કરે છે ને અવિરુદ્ધી દેહને નિભાવે છે; મારે એ ત્રણ રોગો નિયમમાં રાખવામાં આવે તો આરોગ્ય વગરની જરૂર રહે છે. દબે આકારની પેઠે પાણી પીવાની પણ જરૂર પડે છે, ત્યાં લાગનાં પીત્ત; કેમકે ત્યાં લાગે ને પાણી ન પીવામાં આવે તો લોહનું તારવ માપ છે. મન પહેલાં પીધેયું પાણી સરીસાં દૂધ કરી જલશક્તિને મદ કરે છે, વગરમાં પીધેયું પાણી સારી ને ખાધેલા ખોરાકને પાચન કરી જલશક્તિ પ્રદીપ્ત કરનાર છે. ને એને પીધેયું પાણી સરીસાં રૂઝના સાથે કફ કરનાર છે અને તેથી રીને તરવાગે ખાનું નહિ; ને જુવાનો પાણી પીવું નહિ; મદ તરફે આવે તો તેને યુગ્મરોગ થાય છે ને જુઓ પાણી પીએ તો જલદી નામનો રોગ થાય છે; પણ પાણી પીવું તે દુર્ગરહિતાનું, રમગરનું, ત્યાં લાગનાં, ગાંઠો મુદ કરીને રીતગત રહે, નિર્ભય એવું જાળવાન કરવાથી તદ્દપ્રસન્ન થાય છે. દબે બોજન કર્યા પછી પ્રથમ કોમળા રી મુખ સ્વચ્છ કરવું, કેમકે જમની વેળાએ હાંતમાં જે બન્ન બરાધું દોષ તે કારી કોમળા રવા, નહિ તો હાંતમાંથી ન કારેયું બન્ન મુખમાં ખરાબ ગળા ઉત્પન્ન કરે છે અને હાંત કરી જાય છે તથા તેમાંથી દંતરોગ થવા સંભવ છે. ત્યારપછી મુખશુદ્ધિ કરવામાટે તાંબુના વગેરે યુગ્મીકાર પદાર્થોનું મેવન કરવું અને ત્યારપછી સો પગમાં ફરીને કાને પડે એ સદજ મુદ રહેવું, તથા દિવસે નિદ્રા ન કરવી; કેમકે તેથી કફ વધે છે, મારે ગ્રીષ્મઋતુસિવાય બીજી ઋતુઓમાં દેવશે યવાનો નિષેધ કરેલો છે.

ઉદ્યોગ

પાણું કરીને દિવસનો સમય સર્વને નિર્બંધ સાથે ઉદ્યોગ કરવા માટેનો છે અને રાત્રિનો સમય ઉદ્યોગથી યાદી ગેરકાને આરામ માટેનો છે; મારે દિવસે યવું નહિ ને રાત્રિએ જમવું નહિ, પણ જેમનો ઉદ્યોગ રાત્રિએ છે તેમજે મુખેથી દિવસે યવું ને રાત્રિએ જમવું. ઉદ્યોગ મારે અગર તો બહારની સ્વચ્છ દવા લેવા માટે ધરથી બહાર જવું પડે છે ત્યારે દેશકાળને અનુસરી સ્વચ્છ વસ્ત્ર, પાપટી, પંખે જોડા, દાઢમાં લાકટી તથા છત્રી વગેરે મદજ કરવાં પડે છે અને તે વિશે વાગ્બટ્યાર્થે મુતસ્થાનના પ્રયમાધ્યાયમાં આગા કરી છે કે:-
 —ઉચ્ચીરે કાન્તિકૃત્કેદયં રજોઘાત-
 વકાપદમ્ । ઉચુત્ચલ્યસે સમાદ્યુરુ પિત્તાક્ષિરોગહૃત્ । ઉપાતદ્ધારણં નેઽયમાલુપ્થં વાક્રોગ-
 હૃત્ । મુષપ્રચારમાઞ્જસ્યં શૃવ્યં ચ પરિકીર્તિતમ્ ॥ इत्यादि ॥
 પાપટી કાંતિ આપનાર, કેશને દિનરૂપ અને ધૂળ, વાપુ તથા લરદીને રોકનાર છે, પણ તે કાપટી હોવી જોઈએ; કેમકે બારે હોય તો પિત્ત તથા નેત્રરોગ ઉત્પન્ન કરે છે. જોડાનું પહેરવું પણ નેત્રને તિતકારક, આયુષ્ય વધારનાર, પગનારોગને દહુનાર, મુખેથી ચક્રાવનાર, જળ આપનાર તથા ધાતુ વધારનાર છે. દાઢમાં લાકટી રાખવી એ પણ સત્ત વધારનાર છે. ટેકા આપનાર અને લખને નાશ કરનાર છત્રી જોડવી એ પરમાદ, નડકા, વાપુ, રજ તથા હિમને રોકનાર, આંખને લદકારક ને મંત્રિકા કહી છે. એ પ્રમાણે દિવસે દરેક ઋતુઓએ પોતપોતાની સ્થિતિના પ્રમાણમાં રહી વૈકલ્પસેના નિયમેને માન આવી વર્તવું જોઈએ. આ પ્રકરણની સાથે આચારનો પણ નિય સંબંધ છે. આચારના સદાચાર ને દુરાચાર એ બે બેદ છે. સદાચારણથી ઉચ્ચ રીતે વર્તવું તેને દુરાચાર કહે છે. જેમ જનનમાં જાન મેળવવાની જરૂર છે, તેમ સદાચાર બાળીને તે પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ જરૂર છે. સદાચાર એ સર્વ-શક્તિમાન પરમેશ્વરને જોગબચાનું પહેલું પગથોડું છે, મારે સદાચાર જાળવનાર તે પ્રમાણે વર્તવાથી આરિત બની પરમેશ્વરના શરણમાં રહી શાંતિરૂપ મુખને પામે છે; અને તે આપત કૃણુ યજ્ઞ-વંદના નૈતિરીય ઉપનિષદની સિદ્ધાવલીમાં આચાર્યે શિષ્યને સદાય ધૃવિયે નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો છે.-સત્યં વદ । ધર્મં ચર । સ્વાધ્યાયાધ્યાનમમદઃ । આચાર્યાય પ્રિયધનમાદ્ય પ્રજાતંતું માદ્યવચ્છેદહીઃ । સત્યાન્નમદિત્યમ્ । ધર્માય પ્રમાદિત્યમ્ । કુસાલ્યાન્ન પ્રમાદિત્યમ્ ।

મૂલ્યેન પ્રમદિત્ત્વમ્ । ચાન્યવચાનિ કર્માણિ તાનિસેવિત્ત્વાનિ નો દત્તરાણિ । ચાન્યસ્માકં
 સ્તુચરિતાનિ તાનિવચોપાસ્તાનિ નો દત્તરાણિ ॥ સત્ય બોધ, ધર્મનું આચરણ કર, વિદ્યાભ્યાસમાં
 પ્રમાદ ન કર, વિદ્યાચરુને પ્રિય દાન આપી પ્રજ્ઞાતંતુનો ઉચ્છેદ ન કર, તારે સત્યમાં પ્રમાદ
 કરવો, ધર્મમાં પ્રમાદ ન કરવો, જે અનિદિત કર્મ હોય તે કરવાં, બીજાં નહિ અને જે અમા
 રાં આચરણ હોય તે તારે અદણ કરવાં, બીજાં નહિ. એ પ્રમાણે “દિનચર્યા” એટલે પ્રાતઃકાળે
 આરંભીને સાયંકાળસુધી મનુષ્યને વર્તવાના નિયમો સંક્ષેપમાં બતાવ્યા છે, તે મુજબ વર્તના
 મનુષ્ય દીર્ઘાયુષી થાય છે. વિદ્વત્સ્વતિશયેન કિં. ॐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

ચમત્કારી સ્વામી

(દૈનિક હિંદુસ્થાન તા-૬-૧૦-૨૬)

પ્રાદેશર રામમૂર્તિના બેલમાં ચમત્કાર-હળાહળ એર પીવાનો પ્રયોગ,
 લલલલા ડાક્ટરોની મુંઝવણ

ગ્રાંટરોડપર બાલીવાળા થીએટરમાં પ્રો. રામમૂર્તિના આશર હેઠળ થયેલા અંગ્રજી તથા
 કસરતના બેલમાં સૌથી ધ્યાન ખેંચનારી બાબત સિદ્ધપુર સર્વલક્ષક શ્રી સ્વામીજીના પ્રયોગે
 હતા. આ સ્વામી ૮૦ વરસની ઉંમરના છે; છતાં જુવાન દેખાય છે. તેઓ શરૂઆતમાં કાચન
 કકડા બીચકીટની માફક ખાઈ ગયા હતા અને ત્યાર પછી પાસેનું નાઇટ્રીક એસીડ પી ગયા હતા
 તે બાદ તેમણે એક લોખંડની વાટકી દેવાપર મૂકી તેમાં સીસું નાખ્યું હતું અને તે ઓગળીને રસ
 થતાં તે ગરમ ગરમ પોતાના મોઢામાં રેડીને ગળી ગયા હતા. પ્રો. રામમૂર્તિએ પ્રેક્ષકોમાંથી
 ડાક્ટરો તથા બીજા ગૃહસ્થોને ખાતરી કરવા સ્ટેજ ઉપર બોલાવ્યા હતા. તેમણે સ્વામીજીનું મોઢું
 દાંત વગેરે તપાસી જાહેર કર્યું હતું કે, આમાં કોઈ જાતનો દગો કે તદબીર નથી. ત્યાર બાદ ડૉ.
 પાવરીએ પુસીક એસીડની એક બાટલી કાઢી સ્વામીજીને પૂછ્યું કે, આ પી જશો? સ્વામીજીએ
 તરતજ તેમાંથી થોડુંક પોતાની હથેળીમાં કાઢ્યું અને તે દૂધની પેઠે ઠંડે કરેજે પી ગયા હતા
 ત્યાર પછી તેઓ બીજા ડાક્ટર પછુ એજ પ્રમાણે પી ગયા હતા; પછુ તેમના પર કોઈ જાતની અસ
 થઈ નહોતી. આ પ્રયોગથી ડાક્ટરો ધણુ અન્યય થયા હતા. પછી ડૉ. જી. ટી. મોદીએ
 પ્રેક્ષકોને સમજાવ્યું કે, પુસીક એસીડ ધણું જલદ અને કાતીલ એર છે અને તેનાં થોડાં ટીપ
 લેવાથી તેમજ તેની વાસ પછુ સુંઘવાથી માણસ મરી જાય છે; પછુ સ્વામીજી એ વાર તેનો ડોઝ
 લઈને કંઈ પછુ ઈજા પામ્યા વગર જીવતા રહ્યા એ ખરેખર ચમત્કાર છે.

સ્વામીજીની શક્તિનું રહસ્ય

તે બાદ પ્રો. રામમૂર્તિએ સ્વામીજીવિષે બુલાસો કરતાં કહ્યું કે, તેમણે ૧૫ વરસ હિમાલયમાં
 તપશ્ચર્યા કરીને ઉપાસનાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. જૂના વખતમાં શંકરાચાર્ય તથા સ્વામી દયાનંદ
 સરસ્વતી પારે તથા એર પી ગયાની વાત આપણે માનતા નથી, પણ પૂરતી લાયકાત મેળવ
 માણસ તેમ કરી શકે છે, તેનો સ્વામીજી જીવતા જાગતા પૂરાવો છે.

પ્રો. રામમૂર્તિના એલાઓ તથા બીજા પહેલવાનોની જોવા લાયક કસરતો પણ
 હતી. તેમાં પ્રો. આલમૂર્તિ ૫૦૦ રત્નનો પથ્થર છ શીટની ઉંચાઈએથી પડતો પોતાની છાતીપર
 ઝીકે છે તથા એક ગળજી લોખંડની સાંકળ પોતાના ખલા અને પગ વચ્ચે ખેંચીને તોડી નાખે
 છે, તે ખાસ વખણાયા હતા. તે સિવાય દેશી ઢગની આસનની કસરતો, કુસ્તી વગેરે પણ હતી.

છેવટમાં પ્રો. રામમૂર્તિએ પ્રેક્ષકોના આભાર માનતાં જણાવ્યું કે, આ બેલની આવક હું
 કંઈ પોતે વાપરવાનો નથી, પણ પ્રજાને દેશી કસરત શીખવવાને મેં જે સંસ્થા કાઢી છે, તેના
 ખર્ચમાટે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. પછી તેમણે દેશી કસરતોના ફાયદા સમજાવતાં કહ્યું કે,
 આસનોની કસરતથી અપચો, કબજાત વગેરે રોગો મરી જઈને અંદરના અવયવો બળવાન થાય
 છે. વળી દેશી કુસ્તીથી જે શરીરની ખીલવણી તથા બળ મળે છે, તે યુરોપીયન પદ્ધતિથી મળતાં નથી.

જેવું ઇચ્છો અન્યનું, તેવું આપનું થાય

ખા. રા. જયમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા એમ. એ. 'શુભકુંઠરી' માસિકમાંથી સાબર ઉદ્ભવ)

પ્રભુ ધિરનો એક શિષ્ય પીટર તેની પાસે એક વખત ગયો અને પૂછ્યું:- "પ્રભુ! મારો હાથ મારી સામે કેટલી વખત ચૂનો કરે ત્યાંથી મારે એને માફી આપ્યા કરી નોંધ્યો? સાત વખત મુઠી?" પ્રભુએ એને જવાબ વાળ્યો. "સાત વખત નહિ પણ સિત્તે શુદ્ધ સાત."

પછી પ્રભુએ પીટરને એક વાત કહી. એક રાત્રીએ એમ દાવ કર્યો કે, પોતાના નોકરો જે તેના ઘરના દોરે તેના બધાનો દિમાગ લેવો. તેના નોકરોમાં એક નોકર એવો મળ્યા આવ્યો જેણે જાતની પાસે દસ દગર રાખેલ (એક જાનનું નાલું) ઉઝીના લીધા દા. તે નોકરની પાસે તે એક પાંચ પાંચ દતી નહિ; એટલે રાત્રીએ દુકમ કર્યો કે તે નોકરને, તેની સ્ત્રી અને છાકરાઓને મધને વેચી નાખવા તથા તેની માલમિલકત પણ વેચી નાખવી અને તે બધાના વેચાણમાંથી જે આવે તેનાથી પોતાનું દેવું વસુલ કરવું. તે નોકર રાત્રીને પને પડ્યો અને આશ્ચર્ય કરી કે, તેને છૂટા કર્યો અને તે પોતાનું દેવું ભર્યો. રાત્રીને તેના ઉપર દવા આવી અને છૂટા કર્યો. તે નોકર છૂટા થયો કે તરતજ એક બીજો નોકર કે જે તેની પાસેથી દુકા ઘોડા પૈસા લઈ ગયો દતો તેની પાસે ગયો અને પોતાના પૈસા પાછા માગ્યા. તે નોકર તે ઘોડા પૈસા પણ પાછા આપવાની રિયતિમાં નહોતો અને તેથી તેણે પૈસા બીજાને આશ્ચર્ય અને દાવાવાદા કર્યા કે, તેને ઘોડા વખત પણ જતો કરવો; પણ પૈસા પડેલા નોકર માને એમ ન દતો અને તેણે તે પૈસાને કેદમાં નખાવ્યો. આ વાતની રાત્રીને ખબર પડી એટલે તેણે પૈસા નોકરને કહ્યું કે:- "જરે દુકલ નોકર! મેં તારું બધું દેવું માફ કર્યું અને તું આટલું દેવું પણ માફ કરી સકતો નથી!" એમ કહી તે રાત્રીએ તે નોકરને જેલમાં નોકવાની ટીધી. આ વાત ઉપરથી પ્રભુ ધિરને સાર સમજાવ્યો કે:- "જો તમે તમારા બાંહેધને બરા બંધાવેશોથી માફી નહિ આપો તો પરોપકર પણ તમારા ચૂંદા માફ નહિ કરે." જો આપણે આપણા બાંહેધને એક નાના ચૂંદાને માટે પણ માફી આપી સકીએ નહિ તો જે આપણા જીવનમાં મેંદો પાડે કરીએ છીએ તેને માટે પ્રભુ કેવી રીતે આપણને માફી આપી શકે? પણ આપણે બધા આ વાત બૂઝી જઈએ છીએ અને આપણા બાંધ, આપણા મિત્ર, આપણા પડોશી, આપણા મનોવદાશીઓએ આપણા દંધ નાનામાં નાના ચૂંદા કર્યા હોય તેમનમાં માફ કરીએ છીએ અને વખત આવ્યે તે નાના ચૂંદાનું પણ વેર લેવા ચૂકતા નથી.

પછીથી શું છે તે તો બધાને ખબર દોડીજ નોંધ્યો. નિર્જન જરણમાં કે પર્વતની ખીણમાં કે છર્જ મહાનોમાં કે વિશાળ દેવામયમાં આપણે કંઈ પણ ખોલ્યો ત્યારે તેનો પડોશ સંભળાય છે. જે પ્રમાણે આ પડોશ કૃતિમાં સંભળાય છે, તેમ પ્રમાણે આપણા બાંધઓની સામે કંઈ પણ વેંચી સાંભળીએ મળી દોષ તેનો પડોશ પડોશ વિના રહેતો નથી અને તે પડોશ આપણને નુકસાન કરે છે. આટલેથીમાં એક જાનનું જાણવું દલિયાર છે, જેને જીમરેન્ઝ કહે છે. આ જીમરેન્ઝ કેળવના તરફ ફેંકેલું દોષ તે તે જાં જીમરેન્ઝ ફેંકનારના હાથમાંજ આવે છે.

આ પ્રમાણે ધેરભાવ રાખ્યો હોય તો તે ધેરભાવ વધારે બવંકર પડિયામ સાથે આપણા ઉપર આવેને બદલાય છે. પ્રભુએ તે એક વખત કહ્યું હતું કે, જો તારે તારા બાંધ સાથે કંઈકો દોષ દોષ તે પ્રભુની આંખમાં દરવા આવે ત્યાર પછી તે કંઈકો પતારીનેજ આવશે; પણ આપણે તે દેખાવને કરીએ છીએ, કંઈકો અને જીવિત જીવોએ વાચા કરવા જઈએ ત્યારે પણ પૈસા પેટપૈસા દરવામા રાખીનેજ જઈએ છીએ. સર્વે જીવોનું મન તપ્ત એ છે કે, મન તે પ્રિય છે અને જીવનમાં જીવો તરફ પ્રેમ જાળવે એ મન કનિષ્ઠ છે. તેને જાતે નહવા દાખેથી જીવોને વેરવાને સંધીને છીએ અને "તુ હિ તુ મિ" પોતાનાને બાંધે આપણા તમા નપ. દરબ. અને વેરવાનેથી જીવને કુપિત કરીએ છીએ. એક કંઈક જીવમાં રહેલું દોષ છે અને કંઈક નહતું કરીએ અને છે કે તરતજ તે જીવો પાડીએ કંઈક જીવ છે અને તેને વેરવા આપણે જીવને કનિષ્ઠ કરીએ છીએ. જીવનું દરબ જીવને એકતર બનાવવાનું છે. સંતોષાઓએ પોતાનું સર્વજન દરેક દરેક પછીને એકતર કરવાનો વાન કરે

બેબિલોનની કેટલીક દૃષ્ટિકોણ

(લેખક—ડૉ. લેન્ડ. ગાંધીવાના ૧૯૮૨ ના વિભાગીના અધ્યાપક)

જે દિગ્દર્શનાનના વનનીઓ દુનિયાની પ્રત્યેક લોકના દના, તેને પોતાનાં જાન લોકવાને જાન પરદેશી દાખા આપના કરવું પડે છે ! જે જાણે દુનિયા દેશોમાં વ્યાપાર નિકાસ, વપાવના કરના દના અને રાજ્યો સ્થાપના દના, તેજ જાણેનાં રાજાઓ આજ એકેકે ગોંધી વિદેશીઓની ગુમનાની ગિર્મીમાં જીવન ગુમની જેમ તેમ જિવેના કરે છે. જે મિસરનામીનાં સત્તા, મધુરિ અને વિવા દુનિયાની દૃષ્ટિએ અગ્રણ્ય ગણાતી હતી, તે મિસરનામીઓ આજે પોતાનું તંત્ર પોતાના દાખમાં જેવા તરફથીનાં મારી રહ્યા છે. જે ચીનની પ્રજા પોતાના દુનિયા અને મંદુરિથી દુનિયામાં ગુમનાને મેજથી ગઈ હતી, તેજ પ્રજા આજે એકગીતનાં ગણાં દાખી પોતાના લોકોથી તરબોળ થઈ રહી છે. જે દરબીઓએ પોતાનો વિજયવારો રાજિયા, મિમર, આરમિનિયા, મદુરિયા, રાંસ અને રિંદની દરમુથી ફરકારી પોતાની સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાથી દુનિયાને છક કરી નાખી હતી, તેજ દેશ આજે એક જમર બીજ રીતે પરદેશી પ્રજાના પાંચમાં સપાટવેલો છે.

દરિયાથી કુદી એસિયા અને કુદાવના મોટા ભાગ ઉપર ફરકાવનાર તુર્કી આજે નાનકડા અગ્રણ્ય જેવા પ્રાંતમાં અપાર પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવના કર્યાં મારી રહ્યા છે.

આ બધું શું ? કેવળ વિધિની વિચિત્રતા, એજ વિધિની એ ધરના કે અર્ધના રિતિનિમાં રહેનારી જગતી પ્રજાઓ જે મુશ્કેલી પ્રત્યેક ત્રાસરૂપ હતી, તેજ આજે દુનિયાના મોટા ભાગ ઉપર મેલોપરિ સત્તા લેવાયે છે; તે જાને વખતે પશુગણથી; પશુ વિદ્યા, કળા અને શોધક-જુદિમાં પશુ આજે તે જગત મથાપ છે.

એજ એ વિધિએ, જેનું આજે માત્ર નામજ રહ્યું છે, પણ નિયાત તો પુરાણી જગાના શોધકોના દાદાગી પાવવાના અધાર પ્રવલે રહ્યાંજાયાં મળે છે, તે બેબિલોન જેવા અસ્તિત્વ શહેરને ઇરાનીઓને લા પાપમાત કરાવ્યું.

આજે નવારીખનવેશ દીરેકોટએ આપેલું બેબિલોનનું વર્ણન વાંચનાં, એ શહેરની રચના, મકાનોની લખત, શહેરની મુદરના અને તેના કિરવાની મજબૂતી તે વખતના બેબિલોનીઓના કલાકૃતિના, જુદિયાતુર અને સાદસતુ આખા દિગ્દર્શન કરારી આજના અગ્રણ્ય વધેલા જગાનાના વિદ્યાને પશુ જાળવણીમાં મરક કરે છે; અને તેના વિનાસનો વિચાર આંધનાં શદજ જે આંધુ ટપકી આ દુનિયામાં કોઈ વસ્તુ મિસરવાથી નથી. તેનો પ્રલય પૂરાવે આપીને ધરીખર તો વરાજ ઉત્પન્ન કરાયે છે.

બેબિલોન ઈ. સ. પૂર્વે આશરે ૨૨૦૦ વર્ષપર વસેલું જણાય છે; -પણ ઇતિહાસકાર તેનું જે વર્ણન આપે છે તેથી રિતિનિમાં તો તે ઈ. સ. પૂર્વે ૬-૮ સદીમાં આજુ અને તેનું માન નૈનસની રાણી સેમીરામીસને ઘટે છે. રાણી સેમીરામીસ પછી રાણી નાઇરીડીસે શહેરની મુદરના અને તેના જગાવના કામોની મજબૂતિમાં વધારો કર્યો હતો.

દીરેકોટસ લખે છે કે, આ શહેર ચતુષ્કોણ હતું અને તેની દરેક બાજુની લંબાઇ ૧૨૦ ફોંટ એટલે ૧૫ માઈલ હતી. એની આજુબાજુ દિવાલ હતી અને તેના ફરતી પછી ઢોરી અને પટ્ટોળી ખાદ હતી. તેમાં કુદેલીસનું પાણી બદેલું તખ્તમાં આવતું હતું.

આ માદની પાર પાછી બીજ દિવાલ હતી તેની પટ્ટોળાઇ ૭૫ ફીટ અને ઉંચાઈ ૩૦૦ ફીટ હતી. આ દિવાલપર ચાર ચોકાની ગાડી સહેલાઈથી ફરી શકે તેટલું અંતર રાખી એક માગના મરખો જાવવામાં આવ્યા હતાં. આ દિવાલમાં ૨૦૦ દરવાજા હતા અને દરેક દરવાજાનાં બારખાં અને બારતાબા નવન પિત્તળના બનાવેલાં હતાં.

જાણે આ જગાવના સાંધોના પૂજા ન હોય તેમ કુદેલીમ નદીનું વલન ફેરવી તેમાં કમોમ વાકો દાખલ કરી તેની લંબાઈ અને વિસ્તરના વધારવામાં આવી હતી, જેથી દલો જાનનાર લ-રહને એક કરના વધારે વખત તેને જોઈતી પડે અને તેને મળે તે બે વાંક વચ્ચે અટકારી મહાન કરી દાખ.

શહેરની અંદરની રચના તેથી પણ અદ્યતન અને કળાપૂર્ણ હતી. તેનું વર્ણન વાચનાં

વિજળીની મદદથી પાકમાં થતો વધારો

૨૬૯

બાહ્ય પ્રમાણે થયો. પરિણામે ગ્રેબીરસ બેલિસોનનો શુભ્ર મગફળ નીચાનો અને દિવસનો

પરવશક ડરાયસે શહેરની નજીક વગર દેવું અને ચારેવાનું દાણે મરૂં કર્યો. બેલિસોન નવું લગર લગવામાં મરૂં થયું હતું તે વખતે ડરાયસે જોયું અને કમીમના ડરાયસ નીચી નાખી ડરાયસને શહેરમાં લાખક કર્યો. પછી શહેર પશુ-વંદા-સનેરીઓના લોડીથી નીચું પાણી રકન થયું અને સમૃદ્ધિ વૃંદાઇ. દરમિયાન સ્ત્રીપુરોને ડરાયસ ફેલીનકો લખ મળી. જ્યાં શહેર દયાત રહ્યું.

પણ બેલિસોન પશુ તે પાણું ઉઠાવું નહિ. તે ઇલાની ઝૂંસથી નીચે કરવાનું ગામું અને ડરાયસ પછી તેના વારસા અરકસીસે તે તેનાં દેવો અને મદદો વંદી તેડી પાપર કર્યો અને ધાનપીપણે બેલિસોનના વળનીઓને નારાજ કર્યો.

આજ એ બેલિસોનની ખ્યાનિજ રહી છે. બેલિસોન કરી બધાનું નથી ને બધામાં નહિ. જે વખતે ધાનિક અને વિજળિક સમિતિઓને જમાવ દનો, જે વખતે રમના અને મુખા-ફરીનાં કે માલ લાવવાનાં સાધનો કેવળ સામાન્ય દનાં, જે વખતે શસ્ત્રાલય ખુલા સિદ્ધાંતો અને નિષેધમિતિની ઝીણી મજૂરી કરી પધાન એસ્ટીમેટ કરનાર ઉચ્ચને નદોના, તેવા વખતે આપું જગતવિખ્યાત શહેર રચનાર ક્લાસિક રાષ્ટ્રી સોશીરામીસ કે તેના બચાવની મજબૂત મુક્તિઓ ચોળનાર રાષ્ટ્રી નાઇટીસના શુભ્ર ગાંધીએ કે આવા મુવિખ્યાત શહેરને જે કરનાર સોમી સાયરસ અને ડરાયસ કે ધન અને સત્તાઓથી અરકસીસને સાથ આપીએ કે, જે વખતે રેલ્વે, દયાત કે તારનાં સાધન નહોતાં, જે વખતે એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં જવામાં હવડું બેલિસોન દળ, તરફની ખબર બીજે રથે માસો કે વરસો વાંચે પહોંચતી અને તે પશુ અપુરી કે મીડું મરચું બેલિસોન વીસ આરસિ પ્રસિદ્ધ કરી કમાઇ કરવાને અરકસીસ નહોતો, જે વખતે રેલ્વે, જનારો અને ઐતિહાસિક ધરનાઓની શોધ કરી કેવળ પરાપકારથી પદતિસર તવા-તેમ લખી બલિપની પ્રજાને વારસામાં આપી જનાર હીરોટોટસને વંદીએ કે બેલિસોન મેમીરામીસ, નાઇટીસ, સાયરસ, ડરાયસ ને અરકસીસ એ બધા આ મદાન તિદાસકારને લઇનેજ આજ હવે છે. હીરોટોટસ ન હોત તો શુદ્ધકાળના ઉગા ઉદરમાં એ બધા માઇ જૂસાઇ થયાં હોત, માટે એ મદાન બચ્ચિને વંદી વિરમીસ.

વિજળીની મદદથી પાકમાં થતો વધારો

(ખેતીવાડી-તા-૨૩-૮-૨૫)

કાંસના એક શોધક ફિરો ફોરોએ વિશુનસક્તિનો ઉપયોગ કરીને પાકમાં કરી પશુ ન એટલો વધારો કરી બનાવ્યો છે. દવામાંની વિશુન, પૃથ્વી ઉપરનું લોહચુંબક અને સૂર્ય-પ્રમાની વિજળીનો ઉપયોગ કરીને તે આડની પેદાશ વધારે છે. તેણે સાદા આડની પેદાશ છે અને વાંઝીઆં આડને ફળદ્રુપતામાં બનાવ્યા છે. ૨૫ શીટ ઉચા ચાંબડા જમીનમાં તેણે પોતાનું યંત્ર બનાવ્યું. દક્ષિણ તરફ પગ રાખી સૂનારઓને ધસતસાટ ઉપ આવે છે, પોતાના આધારે ફિરો ફોરો પોતાનું યંત્ર દક્ષિણેતર ગોઠવ્યું. દરેક ચાંબડા ઉપર એક ફોરો દક્ષિણ તરફ ફેરવી રાખ્યો હોય છે. આ કાંટાવની દવાના બૂદા બૂદા પ્રવાહોનો લઇ રકાય છે. દરેક ચાંબડાને એક એટીના હોય છે અને તે દવામાંની વિજળી એકડી એ સિવાય ને ચાંબડા ઉપર એક ધાતુની નળી હોય છે. ત્રાવાના અને જસનના ટુકડા ધીમે તે બનાવેથી હોય છે. આ નળી સૂર્યની અરમીમાંથી વિશુન બનાવે છે. એ યંત્રવડે આ પદાર્થવડે બદાર ઉપર ચાય છે. આ પ્રમાણે જે સક્રિય દવામાંથી, પૃથ્વીમાંથી મારી ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, તે લોખંડના તારદારા જમીનમાં લઈ જવામાં આવે વિજળી જમીનમાંના હવડાને મારી નાખે છે અને પાકમાં વધારો કરે છે.

નિર્વાણમાર્ગ

(લેખક:-અંદુલાલ કેશવલાલ અમીન. ‘બુદ્ધિ પ્રકાશ’ના એક અંકમાંથી)

“મારી પાસે આવ, હું તને દુનિયાનાં દુઃખોમાંથી મુક્ત થવાય એવી વાત સમજાવું.”-બુદ્ધ આર્યધર્મની માફક બૌદ્ધમાર્ગીઓ આત્માને શાશ્વત માને છે. આપણે ક્યાંથી આવ્યા તેની આપણને ખબર નથી. આપણું હાલતું જીવન, આપણા અનંત જીવનનો એક ભાગ, એ જીવનનાટકનું એક દ્રશ્ય છે. દરેક શરીર આત્માને રહેવાનું ઘર માત્ર છે અને પ્રાણીની સ્થિતિ તેણે પહેલાં કરેલાં સુકૃત અને દુષ્કૃત ઉપર આધાર રાખે છે. હાલમાં જે સુકૃત અથવા દુષ્કૃત કરશે, તે ઉપર લવિષ્યના જીવનનો આધાર છે. માણસો મૂર્ખ કે શાણા, પાપી કે પુણ્યશાળી, જાણના કે નજાણા અકસ્માત નથી જન્મતા. તેમની સ્થિતિ, ‘વાવે તેવું લણે’ એ આધારે થયેલી હોય છે અને જેવું તે લણે છે તેવુંજ તેણે વાવેલું હોય છે. તેથી જો માણસની ઇચ્છાઓ પાપ તરફ વળેલી હોય તો તેનો અર્થ એ કે, તેણે પહેલાંની જીવનગીતોમાં પાપવૃત્તિ કેળવેલી છે; અને માણસ પુણ્યશાળી, દાનશીલ, સહનશીલ અને પ્રેમમય હોય છે, તેવું કારણ એજ કે તેણે પહેલાંના જીવનમાં એ સદૃશ્ય કેળવેલા છે. તેણે લગાઇ આચરેલી અને તે એના આત્માની યેવ થઇ રહેલી છે.

આમ દરેક માણસ પોતેજ પોતાનું કારણ થઇ પડે છે; પોતાના સદૃશ્ય તેમજ પોતાની ખામીઓનું કારણ તે પોતેજ છે. જગતના શાશ્વત નિયમો પ્રમાણે માણસ પોતેજ પોતાનો અને પોતાના લવિષ્યનો ધડનાર છે. લવિષ્યમાં તે કેવો થશે તે નક્કી કરવાનું તેની શક્તિની અંદર છે અને તેવા થવામાટે તેણે કામ કરવુંજ જોઈએ, નહિ તો તેનાથી આગળ નહિ વધાય.

દરેકને સરખી તક મળેલી છે. હાલ સરખી ન લાગે પણ તેવું કારણ તે પોતેજ છે. તે પોતાની સ્થિતિ સુધારી શકે એમ છે; આ જન્મે નહિ તો આવતે જન્મે; તેમ નહિ તો પછીના જન્મે. માણસ એકદમ પૂર્ણ નથી બનતો. કિંમતી વસ્તુઓની માફક તેને પૂર્ણ થતાં વાર લાગે છે. પુણ્યશાળી માણસ એક દિવસમાં ન નીપજે, બી વાવતાંની સાથે ઝાડની આશા ન રખાય. આમ માણસ પોતાની પહેલાંનાં કૃત્યો, લાગણીઓ ને વિચારોનો બનેલો છે અને તેનાં હાલના જીવનમાં તે પોતાનું લવિષ્યનું જીવન ધડચા કરે છે. જુરાઇ આચરે અને તમારા આત્માને જુરાઇની યેવ પડે. લગાઇ આચરે અને તમારો આત્મા સુંદર બનતો જશે. આમ પ્રગતિનિયમનો નિર્ણય આત્માને લાગુ પડેલો છે, એટલુંજ નહિ પણ એ પ્રકૃતિબુદ્ધિ લાનપૂર્વક થયેલી વર્ણવેલી છે.

આમ દરેક માણસ પોતાને ધારે તેવો બનાવી શકે અને દરેકને સુખની ઇચ્છા હોય છે, તેથી સુખ કેમ મેળવવું એ જાણે તો તે તરત મેળવે. તેથી સુખદુઃખ શું છે તે જાણવું જોઈએ, જેથી સુખ મેળવી દુઃખ દૂર રખાય.

દુનિયા દુઃખ, દોંગાઇ, લગાઇ, ટંટો, ધિક્કાર એવાં એવાં અનિષ્ટાથી ભરેલી છે, એવું ધણા ધર્મોમાં લખેલું છે. ધણા પંથ તો એ સિદ્ધાંત ઉપરજ રચાય છે. દુનિયા સુખી હોત તો પછી ધર્મની જરૂર શી રહેત? બૌદ્ધ ધર્મમાં કહેલું છે:-‘જીવગીતે દુઃખ નામનો રોગ લાગુ પડેલો છે. માણસે તેવું કારણ જાણી, તે રોગ મટાડી તેમાંથી છૂટવું જોઈએ.’ “સંસારમાં જીવન જીવે એજ દુઃખ છે, જીવન અને દુઃખ બે એકજ વસ્તુ છે. વિચાર અને બુદ્ધિપૂર્વક તપાસ કરનારને એ સ્પષ્ટ માલમ પડશે. વિચારો કે:-

“દુનિયામાં કયા માણસને લાગ્યું કે તેને સંપૂર્ણ સુખ છે, તેની સ્થિતિ છે એમ ને એમ રહે તો સાફ? દોષ માણસને એમ લાગ્યું નથી. માણસને ફેરફારની ઇચ્છા થયા કરે છે અને તે વર્તમાનથી કંટાળે છે અને લવિષ્યની ઇચ્છા કરે છે; અને ઇચ્છેલો લવિષ્યકાળ આવના તો તે પહેલાંની વખત કરતાં સારો નથી લાગતો. ગઇ કાલમાં ને આવતી કાલમાંજ તેને સુખ માલમ પડે છે, અજન્મમાં નહિ. જીવનમાં આવવાના વખતની રાહ જોવાય છે, ઘડપણમાં ગત કાળનું સ્મરણ થયાં કરે છે. ફેરફાર એટલે શું? હાલની સ્થિતિનો નાશ અને જીવગીત એટલે ફેરફાર અને ફેરફાર એટલે નાશ એમ બૌદ્ધમાર્ગી કહે છે. માણસને મૃત્યુની બીક લાગે છે, તેનાથી થરથરે છે, છતાં મૃત્યુ અને જીવન એકજ છે, તેમાં જરાપણ અંતર નથી. દુઃખ પણ તેજ છે. તૃપ્તિથી પીડાયેલા જે સાગરનું પાણી પીએ, તેમ માણસ જીવનની ઇચ્છા કરે છે. જેમ એ જીવન-વારિ વધારે પીવામાં

આવે છે તેમ તેમ ત્યાં વધે છે, છતાં માણસો તે પીધાજ કરે છે.”
બીદમાર્ગી આમ વસ્તુસ્થિતિ સમજાવે છે, દુનિયામાં દુઃખ છે તેવું કારણ તેમાં જીવન છે. જીવનમાં નહિ-ફેરફાર, ઉતારવળ, અસંતોષ, અચળને માટે નહિ-પણ નિશ્ચિત, શાંતિને માટે તથા જોઈએ. માણસનું એજ ક્ષેત્ર કોણું જોઈએ; તેના બે માણસને મુખ જોઈતું હોય તો મદાન શાંતિ-નિર્વાણ મેળવવું જોઈએ. જેમનાં નેત્ર સ્વચ્છ થયાં છે-પણ દૂર થયાં છે-તેને સસ મધુર લાગશે. ધર્મ મધુરી વસ્તુ છે, તે હૃદયને આનંદથી ભરી દે છે.
નેત્રોણ મેળવવું એ બીદમાર્ગીનું ખેડ છે. તેના પોતાના પ્રયત્ન ઉપરજ નિર્વાણ મળવાનો આશય છે. નિર્વાણ કેવી રીતે મળે એ સવાલ હવે આવે છે. માણસ કેવી રીતે વર્ને, વિચારે, કે જોઈ નેર્વાણમાં ભળે ? સુકૃત અને સુવિચારણી દરવાજામાં યહને તે માર્ગે જવાય. આખરદાર અને શિક્ષક બને, દયાળુ બને, સત્યને આદેશ ને અસત્યથી જાણમાં રહેા. સુખના માર્ગની આ રાહ ન છે. સામાનું ભયું કરો; એટલામાટે નહિ કે તે તમારું ભયું કરે, પણ તેથી તમે તમારા આનું ભયું કરો છો. દાંત આપો, દાંતાર બનેા. એ માણસને માટે જરૂરનું છે. પ્રેમ અને જ્ઞાતિ વ શીખો. બીજાની લાગણીઓ સમજો, તમારામાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરો અને તમારામાં પ્રેમ પલ થશે. પ્રેમ, બીજાનો આપણા ઉપરનો પ્રેમ નહિ, પણ આપણો બીજા ઉપરનો પ્રેમ, તેના પુરું દિવાસારૂપ બીજું કશું નથી. આખી દુનિયા સાથે પ્રેમમય થાઓ, બધાં પ્રાણીઓ માથે, સર્ખાનાં જીવજંતુ સાથે પણ પ્રેમમય થાઓ. આત્મા બધે સરખો છે. માણસના પ્રાણ બીજાના પ્રાણથી જુદા નથી, પણ એકજ છે; તેથી જો માણસ પોતાનું હૃદય પૂર્ણ બનાવવા માગે તો તેણે બીજી દુનિયા સાથે સમ-સાવ રાખવો જોઈએ અને દુનિયાને બરાબર જોળખવી જોઈએ; પણ માં પોતે આગળ થવું જોઈએ. બીજાને ન્યાયી બનાવવા પોતાને ન્યાયી થવું જોઈએ; બીજાને બી કરવા પોતે સુખી થવું જોઈએ. બીજાનો પ્રેમ મેળવવા પોતે પ્રેમ રાખવો જોઈએ.
ધાત્મા હર્મયેત એ એ આત્મ શીખવું છે; પણ તે ઉપરાંત બીદ-માર્ગી શીખવે છે:-
પુણ્ય અને માન આપવું તે, સસ અને પ્રેમ એ બધી ધણી મુદર ગીતે છે, પણ તે તો મ-જ્ઞાન છે-તે તો માત્ર અંદર પેસવાનો દરવાજો છે. ક્રૂર તેથીજ માણસ નિર્વાણ ન મેળવી શકે, જેટલાથીજ દુનિયાના દુઃખોમાંથી મુક્તિ ન મળે-પવિત્રતા અને પુણ્ય ઉપરાંત માણસે ધણું કરવાનું છે. પ્રેમથી દરેક શુદ્ધ કર્યું હોય, સાગં કાંઈથી હૃદયની દુષ્ટતા દૂર કરી હોય, ત્યારે માણસને આગળ જવાનો માર્ગ મુકે છે. ત્યારે તેને માધમ પાડે કે, જીવન એજ દુઃખ છે અને ખાપ તથા દુઃખથી દૂર થવા માણસને જીવનથી દૂર થવું જોઈએ-તે અચળ પામીને નહિ; કારણકે આ જ-અનુ અચળ તે બીજા જ-અનની સરખાન છે. દાઘતા જીવનનો અંત લાવવો એટલે બીજા લાંબા દુઃખી જીવનની સરખાન કરવી એમ છે. દુઃખનો અંત નિર્વાણમાં છે. સંસાર જે દુઃખરૂપ છે તેથી તેણે અપમ થવું જોઈએ અને આત્માને એવો કેળવવો જોઈએ કે દુઃખરૂપ સંસાર દુઃખરૂપે દેખાય; તેથી તે પાડી તેનું લક્ષ્ય નિર્વાણ ઉપર ચેરે અને તે નિર્વાણ મેળવે.
તે નિર્વાણમાટે દરેક પ્રયત્ન કરવાનો છે અને દરેક ને મેળવવાનું છે અને વખત થતાં દરેક તે નિર્વાણ મેળવશે.

હસી લ્યોને ! હસી લ્યોને ! !

(લેખક-રા. ગરીબ. ‘શારદા’ના એક અંકમાંથી)

જ્યાંમાં જિંદગી દેડી નહાતાં બધાં આંખ સાં ? જડું કમરે ન બળેા છો, મુમારરુ, દમી લ્યોને ! બુનાની રાતની ચમકે અગર દુઃખો સા પળવે, જડાંગીર કે કટાર દો પળ. બિમાર મો, દસી લ્યોને ! દરેકમાં દુઃખ મનેા તો, બધી આ વમ દાંને રમી, દુઃખર એ દુઃખમય હોડી, છતા કદે દમી લ્યોને ! દાંને સોગંડું મોડું, દાંને સું કાઠેા નહી ! વિવિધ દૂર કરવાને, હૃદય દળને દમી લ્યોને ! દાંને તેનું વમે છે ને, રહે રાતું અર મોડું, ઉર દોડાડિા એ મયજ, મને નકે ત્યાં દમી લ્યોને ! મુખેા વસ તા. ત્યાં છે, દાંલર દેવા વમે અ્યાં અ્યાં, પ્રેમ પદસરવા દિશમાં, પ્રવુમુખ્યાં, દમી લ્યોને ! દાંને આ વન ને સરિતા, દાંને વાપ અને વિજળી, મુખવનેા ત્યાં દાંને અગર, તમે પણ તો દસી લ્યોને ! દાંને મારો અને સજ્જ, દાંને પગી પગે પેટાં, દાંને કુદરત અમરદામે (તેમાં) પૂરાવો મર દમી લ્યોને !

આ રીતે હું બીજાનું દર્શન કરી આ બધા પ્રયોગો કરી શકું છું; કારણકે મન એ લેવોપરિ સત્તા છે અને તે સારીને કાણમાં રાખી શકે છે.

બીજાનું તથા તંદુરસ્તીને માટે માંસાદારની જરૂર છે કે નહિ? એમ જુનાં પ્રાં રામમૂર્તિ-પ્રશ્નું કે, અનાજ તથા વનસ્પતિનાં જેટલું જળ તથા મદિત મળે છે, તેટલું માંસાદાર-પતું નથી. તેમાં સાતિક સૂણે રહેલા દેવાથી મન મન્નજીત થાય છે અને સારી ઉપર જીવી શકે છે; પણ માંસાદારમાં રહે અને તમેયજી દેવાથી મન નામસી પ્રશ્નનું અને તે સારી ઉપર ને સના ચલાવી શકું નથી.

વળી પછી, કોઈનું વજરે અનાજમાં પુષ્ટિ આપનારી તત્ત્વો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં છે. તેમાં ૧ ફાળ જેટલીપછી પુષ્ટિકારક છે કે તેને માંસદાજ દેવામાં આવે છે, તેમજ ઉંચાં છે છે ને બદામમાં પણ છે. એકંદરે આપણે અનાજ અને વનસ્પતિનો ખેરાક માંસાદાર કરનાં પાતો છે. આપણે દિલીપો દાણમાં નળગી દણમાં છીએ ને હું માંસાદાર નહિ કરવાને નથી; પણ આપણા ઉત્તમ જૂના રિવાજે તથા આપણું સૌંદર્ય તથા તીરતા જુની જવાથી જે આવી રિવાજમાં આવી પડ્યાછીએ. તેમાં આપણા ખેરાકનો દેવ નથી. આપણે ખેરાક જેટલો ઉત્તમ છે કે પૂરોપજમેરિકાના પછા લોકો દવે માંસાદાર હોડીને અનાજ તથા વન- નો ખેરાક સેવા લાગ્યા છે.

મુંબઈમાં રહીને શું કરવા માગે છે ?

દવે બધામાં તમે શું કરવા માગો છો ? એ સવાલના જવાબમાં પ્રાં રામમૂર્તિએ કહ્યું કે, માંડે સરકસ ગયે વરસે બધે કરી-નાખ્યું છે અને દવે હું આપણી પ્રગતી તંદુરસ્તી તથા શારીરિક બળ ખીસવવાના કામમાં મારી છંદગી મુજબના માથું છું. તે કારણથી મેં મુંબઈમાં સ દાક્તિસમાં એક કસરતયાળા ખોલી છે; તેમાં હું રોજ સારા કરવાની તથા સારીરજળ ખીસ- ની કસરત પ્રગતને ધીખવવા માથું છું. તે સિવાય હું કેટલાક જણને મારી પદતિની તાલીમ પી શિક્ષા તૈયાર કરવા માથું છું, કે જેથી તેઓ જૂદા જૂદા ભાગોમાં જઈને આપણી દેશી તિનો દેશને લાભ આપી શકે. મેં મુંબઈમાં દાણમાં સરજાત કરી છે તેનું કારણ એ છે કે, જ્યાં બધાં ચહેરા કરનાં મુખમાં લોકો વધારે નળજા અને રોગી છે, તેથી તેમની તંદુરસ્તી ર પહેલાં ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. મારો દેવ અહીં શારીરિક ખીસવણીમાટે મોડી કોમેજી આપવાનો છે; અને હું આશા રાખું છું કે, તે માટે જોઈતી જમીન તથા ખીજ સગવડ અહીંની રકાર, મુનિસપાલીટી તથા પ્રજા તરફથી મળી શકશે. વળી જે વરસ પછી આખી દુનિયાના મરનયાત્રી અને ખેડાડીઓને અહીં ખોડાવી એક રમતગમતનો મેળાવડો કરવાની પણ મારી મેળા છે. શારીરજળ મેળવવા તરફ તમારું ધ્યાન કેવી રીતે વળ્યું ? આના જવાબમાં પ્રાં. રામમૂર્તિએ જણાવ્યું કે, હું નાનો દતો ત્યારે મારાં સર્વાવદાર્યાં અને રામાયણ તથા મહાભારતની કથા ળભળવા લઈ જતાં હતાં. ત્યાં બીમ, અર્જુન, દુર્યોધન, હનુમાન વગેરેનાં પરાક્રમે સાંભળી મને જુ તેમના જેવા બળવાન થવાની ઇચ્છા થઈ અને મેં અખાડા તથા કસરતયાળામાં તાલીમ સેવા માંડી.

પ્રાં રામમૂર્તિએ આગળ ચાલતા જણાવ્યું કે, દુનિયામાં કામ કરવાને તથા તંદુરસ્તી અને સુખ રોજવવાને શારીરિક કસરતની ખાસ જરૂર છે; જેટલુંજ નહિ પણ આપણું સ્વમાન તથા મોભો મળવવાને માટે પણ તેની જરૂર છે.

પૂરોપ્રે પ્રાં રામમૂર્તિની કહેલી કહર

પ્રાં રામમૂર્તિની કારકીર્દી પહેલેથીજ યસસ્વી નિવડી છે. તેઓ ઇ. સ. ૧૮૮૩માં મદાસ હંધાકાના વિજ્ઞાનગર પાસેના ગ્રામમાં જન્મ્યા હતા. ગરજાતથીજ તેમનું ધ્યાન શારીરિક ખીસ- વણી તરફ દેવાથી તેમણે જુદું અભ્યાસ ક્યો ન હતો. સને ૧૯૦૫ માં પૂરોપતો પ્રખ્યાત સેડો મદાસમાં આવ્યો, ત્યારે પ્રાં રામમૂર્તિએ તેના ખેલ કરી બતાવવાની એમેજી આપી હતી; પણ સેડોએ તે કખ્ચ રાખી નહોતી. ત્યાર પછી પ્રાં રામમૂર્તિ પણ પોતાની પાર્ટીસાથે દિ.માં ફરંને પોતાના ખેડો દેખાડવા લાગ્યા. સને ૧૯૦૬ માં તે જળપાન જવા નીકળ્યા, પણ મચાકામાં ત્યાંના કોઇ જુદેખા ખેડાડીએ ઝેર આપવાથી તેમની તબિયત બગડી અને તેઓ દિ. પાછા

આ દેશની દુર્દશાનું દિગ્દર્શન

(લેખક:-વૈદકવિ દુર્લભ શ્યામ કુવળાનેસા. પો. હાંઆપુર, વગર.)

વાતાવરણની અસર

સાવાવરણની કેટલી દદુશી અસર થાય છે તે મનમાં હું નમને મારા વ્યવહારો આપીને તેનું દરદર સમજાવવા માગું છું. એક દિવસ મુંદર પ્રમાણે હું જાગતાં જાગતાં નેદ્રામાંથી જાગ્યો થયો. આ સમયે મારા શરીરમાં રુદ્ધિ હતી અને મારું મન જાનનાં જીવનું હતું. મારે અમુક કેસને જાણું હતું. હું નરનાજી સ્વિકારમાં ગયો. આ કારણે અંદર આત્મમાજ એક મિંતાવર માણસ અગાડી ગયો હતો. તેની કોઈ ડી મિંતા (અવગિત્તે) ના મન ઉપર એટલી બધી અસર કરી કે મારો આખો દિવસ ગમગીનીમાં જ ગયો ! પ્રથમ બપોર નેદ્રાની કે એ માણસ શોકમય હતો. તે એટલો જાણે શોકમાં હતો કે તેની જાતી તેનાં અંદરનાં આસપાસ પ્રસરી રહ્યાં હતાં. આ વખતે મારા મનમાં કયાંય વિચારો નહિ થી તેના શોકમય વિચારે મારા મન ઉપર ભારે અસર કરી ! તમે મને પૂછશો કે, હું જ્યારે તે જાણે આનંદના આવેશમાં હતો ત્યારે તે માણસના મન ઉપર મારા આનંદની અસર હતું ન કરી શક્યો ? આ તમારો પ્રશ્ન વ્યાજગી છે. મારા આનંદની અસર તેના શોક ઉપર થયી તો હતી, તેને બદલે તેના શોકની અસર મારા આનંદની ઉપર થઈ એ શું ! આનું સ્પષ્ટીકરણ હું છું તે તમે જાન દહને સાંભળો. એ માણસના અંતઃકરણમાંથી શોક(ગમગીની)નો અજ-ધાધ (પ્રવાહ) કાયમ વધા કરતો હતો. કહેવાની મનુષ્ય એ છે કે, તે શોકમાં જ મગ્ન બની હતો અને શોકસિંચાય તેના મનમાં બીજા વિચારો ન હતા; જ્યારે હું કોઈ પણ વિચાર-એકાગ્ર નહોતો. રસ્તામાં જે જે દરેકો આવતાં તે તરફ હું આમતેજ જોવા કરતો, તેથી તેના મન પુદ્ગલોએ મારા ઉપર અસર કરી.

ઓજસ્વીના શરીરમાંથી ઓજસુ વહે છે.

નમે જ્યારે લાગણીસાંભળવા જાય છે, ત્યારે તમને આટલો અનુભવ તો થતો જ હશે કે, કેટલાક તાલી ઓજાઓ ઉપર સંયોદ અસર થાય છે. અને કેટલાકની નથી થતી. જે ઓજસ્વી હોય છે તે શરીરમાંથી ઓજસુ સતત વધાઈ કરે છે. જેમ પુષ્પમાંથી યુગ્મ વહે છે અને લોદમુખક-થી અમુક પ્રવાહ વહે છે, તેમ ઓજસ્વીના શરીરમાંથી ઓજસુ વહે છે. ઓજસુ પેતાની આ-પાસનાં માણસો ઉપર અજબ અસર કરે છે ! આવી રીતે પેલા ગમગીન માણસના શરીરમાંથી તેના પ્રવાહે મારા શરીરપર અસર કરી હતી.

વિચાર ગમે ત્યાં અસર કરી શકે છે.

આ ઉપરથી જોઈએક એમવાદીજ આપણા મન ઉપર અસર થાય છે અને બીજી રીતે પણ થતી, એમ સમજવાનું નથી. વિચારની પ્રેરણા થયે દુરશી પણ પર્વોથી શકે છે. સાપના કે આશીર્વાદના વિચારોથી તમે માણસનું હૃદય અગર બધું કરી શકો છો. એક હીસર પોતાના પર આગળ બેઠો બેઠો આદેશના પ્રજ્વળાદેશનોથી દુરના દરદીને રોગમુક્ત કરી શકે છે. દિમા-મપના સિખર ઉપર જવાથીજ કથાણુ થઈ જાય છે એમ ન સમજશો. તે માણસ પણ વિચારો-ના આદેશથી હટી જઈ શકતો નથી. જેવા અને જેટલા વિચારો, તેવી અને તેટલી તેની અસર.

કોઈની ઈર્ષ્યા કે નિંદા ન કરે.

દરેક માણસ પોતાના હોયો ભલે ઓછાવત્તા પણ છુપાવવા માગે છે અને બીજાના હોયો ઉઘાડ કરવા માગે છે. આવી રીતે પરાયા હોયનું દર્શન કરવું તે સાક નથી. આ દેવ બીવકુલ અરાજ છે. આવા પારકા હોયનું દર્શન કરનારા માણસો પેતાના અંતઃકરણને ઈર્ષ્યા અને સંકુ-ચિત્ત બનાવે છે. કોઈના નિંદા અગર ઈર્ષ્યા પેલાને તથા સામાને શું નુકસાન કરી રહ્યાં છે તેની તેને ખબર નથી હોતી. કોઈની નિંદા કરવી અગર કોઈનું વાંકું બોલવું એ મોટામાં મોટો દુર્ગુણ છે. આપણે જેને માટે જ્યારે અરાજ વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે તે વિચારમાં તેને નુકસાન કરવા થોડાંકાનું તર નો એની જોગ સમાઈ જાય છે. આ પ્રવાહ જેની આપણે નિંદા કે ઈર્ષ્યા કરવાનું

ધાર્યું છે તે તરફ વળે છે અને તેને નુકસાન પણ કરે છે. જે આપણા આ પ્રવાહનો સાર માણસ ઉપર અસર ન થઈ તો તે પ્રવાહ ત્યાંથી ઉઠીને પાછો આપણી તરફ વળે છે અને આપણને નુકસાન કરે છે. આ એક કુદરતનો ખાસ નિયમ છે કે, સારા વિચારોથી આપણી અસપાસ ફિરસ્તાઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ; જ્યારે ખરાબ વિચારોથી આપણે આપણી આસપાસ રેતાનો પેદા કરીએ છીએ. તમારા શત્રુની પાસે સારા વિચારનાં આંદોલનો મોકલવાથી સમયપત્રો તેજ માણસ તમારો શત્રુ મટીને મિત્ર બની જાય છે. સુવિચાર કરવામાં આપણને કશુંય અંતર કરવું પડતું નથી, કે વધારે તકલીફ ઉઠાવવી પડતી નથી. રંકમાં રંક પણ સુવિચારથી સમાજનું કલ્યાણ કરી શકે છે.

સારા થવું હોય તો સત્યને શોધો.

અંતમાં એટલું સાંભળજો તથા સાંભળજો કે, તમે ખરાબ વિચાર નથી ધરાવતા. ખરે ન ધરાવતા હો, એટલા તમે પ્રશંસાપાત્ર હો; તોપણ એટલું સમજજો કે, મહાપુરુષો એ સત્યની કિંમત જાણે છે. તમે એકાગ્ર બની પ્રેમપૂર્વક તથા સાચી શ્રદ્ધાથી સત્યની ઉપાધો કરો. જે તમે સત્યની શોધમાં દશો, તો તમને તમારી ઇચ્છાનુસાર કોઈ પણ ડેકાણે કોઈ સર્વ શાસ્ત્રસહ પણ મળી જશે. જગતના ગુરુઓ અને પ્રભુના પ્રિય લોકો કહી ગયા છે કે, જીવનમાં આજે પણ સત્યને ચૂકવો નહિ. આ સત્ય તમને સારાના સંગથી મળશે અને તેથી તમે સુખી થો.

આધુનિક કેળવણી-યુવાનોપર માઠી અસર

પ્રો. રાધાકૃષ્ણનો મત.

(દિ.દુસ્થાન તા. ૨૨-૧૧-૨૬)

કલકત્તા યુનીવર્સિટીના પ્રેસિડેન્ટ એસ. રાધાકૃષ્ણ, જેઓ ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાનો પ્રવાસ કરી પછી મગમ રહેને આજે આવી પાછા ફર્યા છે, તેમની મુલાકાત એસોસીએટ પ્રેસ પ્રેસિડેન્ટિયર હોયી હતી. તે મુલાકાતદરમિયાન તેમણે જણાવ્યું હતું કે, જે આપણા જુવાનો અમેરિકા જેવાની સંસ્કૃતિ તરફ ધિક્કાર દેખાડવાની તાલીમ મળતી રહેશે, તો આપણો દેશ કે જે ક્યારેય અગ્રણી જમીન બુકેલે થયો છે, તેના પુનરુદ્ધારની આપણે થોડીજ આશા રાખી શકીએ. તમારા અસ્તિત્વમાટેનું માત્ર આપણે આમરેજ કરવાના નૈતિક યુધ્ધાર અને શિક્ષણના સંસ્કૃતિ પાલનનો છે. કમનસીબે આપણી કેળવણીની પદ્ધતિએ આપણી સંસ્કૃતિના માટે પ્રેમ ધરાવનાર નથી. તેણે પરિણામ એ આપ્યું છે કે, આપણામાંના ઉત્તમ પુરુષો પણ પ્રાચીન પ્રમાણેના અંતરે નહીં, પરંતુ બહારે બહારે આમથી વાતોથીજ અટકે છે. જે આપણી કેળવણી આપણા જીવનને બદલી દેતો તે આપણે આપણું વહેમો કે જેમાં આપણને લછએ વિશ્વાસ છે તે દૂર કર્યો છે. આપણે કેળવણીના અસંવિત સંકલિતતા દ્રવ્યે આપણા જીવનને સવાયોના સામનો કરવામાં આપણને નહીં તો અવરોધ છે. આપણા ઇન્ડ્યુસ્ટ્રિયલ ક્ષત કાલના અને તત્કાલે નોકરીમાટે તમારે કે તેમને તેમના વહેમો ન હોય ત્યારે તેઓ સમજદારી મળવવામાં નીપજાને છે. આપણે એ રીતે અવરોધકતા દર્શાવી દેતો તે કેળવણી અગ્રણી જુદિયજાને દેશનાં માત્ર રાષ્ટ્રીય માત્રે પાલનને દેશને તેમની કેલે મીને અબન્યર કરવી બેઠેલો. કેળવણીમાટે આપણે ત્યાં કેળવણીના તરફ પ્રવેશીને કેળવણીમાટે ને રીતના રખતા નાણાના પ્રમાણમાં કે જે તેમનાં મિત્રાણીય વિચરને એક મહત્ત્વ રાષ્ટ્રના પ્રવલ્લ યવાની બદલે છે.

અહ્યયર્થાશ્રમની જરૂર

(૬૦ કલ્યાણસ દેસાઈ. હિંદુસ્થાન તા. ૩૦-૩-૨૬)

શુભરાત્રીમાં અહ્યયર્થાશ્રમનું મોઢું છે. સ્વામીશ્રી નિતાનંદજી મદારાજ વ્યાખ્યાન આપતાં વારંવાર દેતા કે, “શુભરાત્રીઓ સડકે લટકી કી પ્રજા છે.” તમારામાં સૌથી, નિકરતા તથા સાદસ ક્યાંથી હાય! શુભરાત્રીઓ છુદિવાન છે, રસિક છે, વ્યાપારકુતજ છે; પણ તેઓમાં બેશ, અનુન કે કાલ્પિત્ય કાર્ય પાછગ મરી રીટવાની તેમનામાં શકિત નથી. અનેક મુસલમાન બાદશાહોએ, અનેક મરાઠા સરદારોએ આવા આ પ્રાંતપર ધા કર્યા કે તેને ધરણ શુભરાત્રી થયું છે. અદમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું; બરૂચ, સુરત અને અંબાનના નવાબોએ નવાબશાહી ચલાવી. અનેકવાર આ શહેરો ભૂંટાયાં. આખરે અંગ્રેજો માલીક થઈ બેશ, પણ તેનો બચાવ કરવા શુભરાત્રીઓ આ હેતુએ થોડા સૈકામાં મસ્જીદો ઘડી લડ્યા નથી. દુર્બળ તથા કાયર પ્રજા શી રીતે લડી શકે? આ સર્વ દોષોનું મૂળ અહ્યયર્થનો અભાવજ છે. અહ્યયર્થ એટલે પિવાદ ન કરવો અને લગ્નથી દૂર રહેવું એટલુંજ નથી અહ્યયર્થ એટલે ઉદ્ધિષ્ટોના નિયમ, તપામય તથા કલ્પ શુભ છે. મોજશોખ-બેશઆરામથી દૂર રહેવું, નિયમિત તથા સાદું શુભ માગ્યું એમાંજ અહ્યયર્થ છે. અહ્યયારી કુદરતનાં બાળક છે અને કુદરત માતાના સ્વાભાવિક નિયમો પાળી શુભ માગે છે, ત્યારે આપણું શુભ બનાવવી, કપરી અને વ્યવહારને અવગણીને દોષ છે.

અહ્યયર્થ પાળવામાં નિત્ય નિયમપૂર્વક આદ્ય મુદ્દતમાં ઉઠવું જોઈએ. સૂર્યોદયસમયે સ્નાન હયાદિથી નિવૃત્ત થઈ સૌંધા, અગ્નિહોમ વગેરે કરતાં જોઈએ, નિત્ય વ્યાયામ કરી શરીરને વજ્ર જેવું બનાવવું જોઈએ, મોટો પણ પીંચેટક આદાર કરવો જોઈએ, નમ્રતા, વિનય, સત્યતા, સાધુના પીઠવચાં જોઈએ અને વિદ્યાભ્યાસમાં મગ્ન બની શરીર, શુદ્ધિ તથા આત્માને પુષ્ટ કરવાં જોઈએ. કુદરતનાં શુંદર દરેકોની વચમાં રંડોને તેના નિષાંતાની અનોખી કુનિઓ નિરૂપી તેની સાથે આનંદની ગોળિટ કરનાં શીખવું જોઈએ. આવી અવરણનું નામ અહ્યયર્થ છે. આ શુભનું હંધી શુભદયાશ્રમીઓની વચમાં રંડી માગી શકાય નહિ.

અર્થ નથા કામમાં ચક્રચૂર શુદરથીઓની વચમાં અહ્યયર્થના આદર્શો રૂપીબૂત ક્યાંથી થાય? વળી શુદરથીને પોતાનું શુભ નિર્માણવાની દિકર દોષ, રાત્રિવસ તેના પ્રવાસમાં રોકાવવા દોષ, ઓવા તે શુદરથીને પોતાના બાળકને અહ્યયર્થ પગાવી, નિયમપૂર્વક સાદું શુભનગાવી વિદ્યા આપવાની ધુરસદજ ક્યાંથી દોષ? રંડરામમાં અને અનેકવિધ ભોજન તથા અનેક રીતે દોષમત વસ્ત્રાલંકારમાં ચક્રચૂર તે શુદરથીઓ અહ્યયારીને સાદામો, ઉદ્ધિનિયમનો પાક મી રીતે માખી શકે? વળી માખી તે તે પાકની અમર પણ અહ્યયારીપર કેટલી પડે? એ તો પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવુંજ કાય! વળી બીઆરા શહેરીઓની બહા દવામાં કોઈ ખૂબમાં ક્યાં રોકવો આપે પણ એટલે ન આપે એવી સંકેદી વસ્ત્રામાં માંક શુભ માગતા દોષ; ક્યાં સુધી, શંક તથા તારાના રશન માધ્યમ દોષ, તેવા સ્થાનમાં અહ્યયારી કુદરતનો બાળક દોષજ ન શકે. ખરે મનુષ્ય પેદા કર્યો એ કોઈ જેમ અનાયાસે માનવિષયના વિકારોથી બાળક સહિમાં આપે છે તેમ સંદેવું નથી. ખરે-મનુષ્ય પેદા કરવા દોષ તો દાક્ષી રીત દીક છે, પણ એ નર-મનુષ્ય પેદા કરવા દોષ તો તેનો સાના નો બદોષ છે. આપણા પૂર્વજોએ નર બનાવવોએ એક રસો પેટંદ ક્યાં દતો, એમાંથી દેશ બાળક પનાર થતું હતું. એ માંચા તે શુદુગ છે. જે આર્થપ્રાપ્ત એક વખત જન્મની ચિરમજ દતો; એની સંસ્કૃતિ તથા વિદ્યાનાં બુદ્ધિ કુનિયાના એક ઉદાથી બીજા ઉદા-સુધી પાળી નેના દના; એના આદર્શ પાલે પૂર્વજોના માનવો દિવ્ય બની રાત્રિપાસા ગમે કરવા દત; એના પાદાઓના રમ્મરજ કુદીપરની દેકે જનિપર હતના બેશદાર ધોંધા સં-ભાવવા; એના પેનો સમુદ્ધમંદન કરી, વ્યાપાર ખેડી, પેનાના દુન્નરથી કાંચનમથી લઈ-દેતો પેનાને પેર લાડી વસાવવા તે અર્થપ્રાપ્ત? તે જી, રીડ, કોર, સંભાવવી, એકવના બાળી માંપવડુમનો, સુધીની પર પોનાની દાક વગવળી, તે ઉપરજ આર્થપ્રાપ્ત આપે છે નહિ; કાલજ કે તે અર્થપ્રાપ્તો ઉપનવકરનાર અધિઓને પેટંદ સાંચો શુદુગ નજ થશે તે રાંચોને ચરાવનાર

શુરુ છે. શુરુ બાળકને સાત આઠ વરસની ઉંમરે યજ્ઞોપવીત આપી તેને દિવ્જ બનાવે છે-તેને બીજાં જન્મ આપી તેને બીજાં જન્મદાતા બને છે. ચોખામાં ચોખું ૨૫ વરસની ઉંમર સુધી બ્રહ્મચર્ય પળાવી, વિદ્યા ભણવી, ઉત્તમ સંસ્કારો આપી, નિર્મળ વાતાવરણ રાખી તેને નર બનાવી પ્રગ્નને અર્પણ કરે છે. આ પ્રાચીન પ્રથાએજ આપણને એક કુવતી બંગતી પ્રજા બનાવી હતી. આ પદ્ધતિના નષ્ટ થવા સાથે આપણું પ્રગ્નત્વ નષ્ટ થયું, ગાઠ અજ્ઞાને પ્રગ્નમાં વાસ કર્યો અને અધર્મપરંપરા શરૂ થઈ. પ્રગ્નનાં લાપાચક્ર, ધર્મચક્ર તથા વિચારચક્ર દૂર થયાં અને અવસ્થા 'ચિન્નભિન્ન' થઈ. ગુજરાતી લાપચો! આપણામાં જે કાયરપણું-નિસ્તાહ છે, આપણે કાયો આરંભ કરી પાછળ પડીએ છીએ તેનું કારણ આપણામાં શરીરબળ નથી.

હિંમત, અડગતા, ધૈર્ય અને ખંત નથી તથા આપણા વૈદિક ધર્મની વિગળી આપણામાં ચમકારો જગાડી, પાછી મંદ પડી જાય છે તેનું કારણ તપાસો તો આજ છે. બ્રહ્મચર્યનો અભાવ તથા તેને પોષનાર કૃત્રિમ જ્ઞાતિઓનાં બંધનો એજ આપણી અધોગતિનું કારણ છે. શું આપણી સંતતિને આપણે તેમાંથી ઉગારી શકીશું? શું તેઓને દંડ તથા આગ્રહી બનાવવા આપણે ઇચ્છીએ છીએ? શું તેઓ દેશનો ઉદ્ધાર કરી શકે એમ આપણી સતત લાગણી છે? જો તેમ હોય તો બ્રહ્મચર્યશ્રમની પુનરુદ્ધાર કરનારી શુરુકુળ સંસ્થાજ તે કાર્ય કરી શકશે. તે સંસ્થામાં આપનાં બાળકો મૂકો, તેનું પોષણ કરો તથા તેના અગ્રગન્તા બનો! ઉત્તિષ્ઠિત! જાગ્રત! પ્રાગ્ય વરાન્નિ-વોધત ઓં રામ!

આરોગ્યવિજ્ઞાન

(દૈનિક હિંદુસ્થાનના એક અંકમાંથી)

મેલેરીઆ અને ક્વીનાઇન

‘લીટરરી ડાયજેસ્ટ’માં આ વિષય ઉપર નીચે પ્રમાણે લખેલું છે:-

ક્વીનાઇનથી મેલેરીઆના જંતુઓ નાશ થઈ જશે; પણ મેલેરીઆના જંતુને શરીરમાં આવતા અટકાવવાની શક્તિ નથી-અર્થાત્ મેલેરીઆનાં જંતુઓને તે મારી નાખશે, પણ એની અસર માટે મેલેરીઆનાં જંતુઓ શરીરમાં હોવાં જોઈએ.

વળી ક્વીનાઇન થોડા પ્રમાણમાં આપ્યું હોય તો તે વધારે અસર કરે છે. જ્યારે ક્વીનાઇન વધારે પ્રમાણમાં અપાય ત્યારે માણસના ઉપર વધારે અસર કરે છે; પણ સૌથી અન્યથા સત્યે આ વિષયમાં તો ગાંડાની ઇસ્પતાલના કેસોના મળેલા અનુભવોપરથી રચાયેલાં છે. અન્યથાની ભ્રાંતિ વાત એ છે કે માણસનું ગાંડપણ, તે માણસના શરીરમાં મેલેરીઆના જંતુઓ દાખલ કરવાથી મરી જાય છે. હાલના જમાનામાં ગાંડપણ અને પક્ષાધાતને અટકાવવાને માટે અને મટાડી દેવાને માટે આ રીતજ વપરાય છે; એટલે કે તે માણસના શરીરમાં મેલેરીઆનાં જંતુઓ બહારથી દાખલ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારે ઘણા દરદીઓ સાગ્ન થઈ ગયા છે. આ સત્ય કંઈ નવું શોધાયું નથી; પણ પુરાતન કાળના વૈદ્યો જેવા કે, હાપોક્રેટ અને ગેલેનને પણ આ માહિતી હતી. મેલેરીઆનાં જંતુની મગજ ઉપર થતી અસર તો ઘણા કાળથી જાણીતી છે.

ઇંગ્લાંડની ગાંડાની ઇસ્પતાલમાં ઘણા રોગીઓને આ પ્રકારની દવા આપવામાં આવી હતી અને તેમાંથી ૩૦ ટકા તો તદ્દન સાગ્ન થઈ ગયા હતા. ત્યારથી ડોક્ટરો અને રોગચિકિત્સા મેલેરીઆના જંતુને રોગનાશકતરીકે વાપરવા તથા એવા બીજા જંતુઓ શોધી કાઢવા પ્રેરાય છે. આ પ્રકારે લેમેરિટરીમાં મેલેરીઆનાં જંતુ શરીરમાં બહારથી દાખલ કરવાથી શરીર ઉપર થતી પ્રવેશ અસર તેઓ નોંધી શક્યા છે અને સંપૂર્ણ અભ્યાસ થઈ શક્યો છે. લેક્ઝેનન્ટ કનલ. પી. જેમ્સ કહે છે કે, મચ્છરમાં માણસથી જંતુ પેદા થાય છે કે પછી મચ્છર માણસના શરીરમાં જંતુ પેદા કરે છે, તે કહેવું અસંભવિત છે. તે કહે છે કે, જે મચ્છરો બંધ તળાવમાં રહેતા હોય તેઓમાં મેલેરીઆનાં જંતુઓ હોતાં નથી. આથી તેઓ માણસને કરડે તોપણ માણસને મેલેરીઆ થાય નહિ, પણ જે મચ્છરો આપણી આજુબાજુ રહે છે અને કંઈક જૂદીજ રીતિમાં જેઓ રહે

તેના મગજમાં મેથેરીઆના જંતુઓ પેદા થાય છે; અને પછી આ મગજના બધારે માણસને છે, ત્યારે તેમનામાંથી મેથેરીઆના જંતુઓ માણસના લોહીમાં ભળી જાય છે. પછી તેઓ ત્યાં મોટે છે અને પછી એટલેથી વધી જાય છે કે માણસને તાવ આવે છે.

ઈન્સ પી. એમના કહેવા પ્રમાણે તો દરેક વયમાં મેથેરીઆના જંતુઓ પેદા થાય છે; એ-
લુજ નદિ પણ એકાગ્રીમને મેથેરીઆના જંતુઓ લાવતા હોય તેપણુ ત્યાંથીજ.

વળી કહે છે કે, આપણા ઘરની પામે અને અંદર ને મગજના રહે છે તેમના છાત્રનો અ-
વાસ આપણે કરવો જોઈએ.

વળી દરેક માણસના લોહીમાં કેટલાક પદાર્થો હોય છે, કે જે આ જંતુઓ આવે એવા ને
મેલા થાય જાય છે. આ પદાર્થો કોઈના લોહીમાં ઓછા હોય અને કોઈનામાં વધારે હોય;
મોઝા હોય તો જંતુઓ અવાહ નદિ જતાં થોડાં થોડાં વધતા મોટે અને આખરે એટલાં બધાં
ધી જાય કે મેથેરીઆ તાવ આવે; મોટે દબે પછી દરેક અનુપત્તુ લોહી તપાસી આ જંતુઓ દો-
મથ કરવા જોઈએ.

લીવરપુષના વિશ્વવિદ્યાલયનો જંતુશાસ્ત્રનો પ્રોફેસર કહે છે કે, જનરથી દાખલ કરેલા
જંતુવડે આવે તો તાવ કરીનાઇનના નાના પ્રમાણથી મરી જાય છે; પણ જ્યાંથી મેથેરીઆજંતુ
ચરીરમાં ન હોય ત્યાંથી કરીનાઇનની કમી જસર થતી નથી.

વળી તે લોકો કહે છે કે, માણસ કરીનાઇન લેતા હોય અને પછી મેથેરીઆના જંતુઓ અંદર
દાખલ કરવામાં આવે તોપણુ મેથેરીઆનો તાવ માણસને આવડે. કરીનાઇન હમેશાં ઓછા પ્રમા-
ણમાં આપવાથી વધારે જરૂરીથી જસર કરે છે; પણ વધારે પ્રમાણમાં આપવાથી તેમ થતું નથી.

પણ આમ કેમ થાય છે? વધારે લેવાથી સાચું નુકસાન કેમ થાય છે? આના જવાબમાં તે
જણાવે છે કે, કરીનાઇનને મેથેરીઆના જંતુને મારી નાખવામાં આપણા ચરીરના લોહીના કેટલાક
પદાર્થો મદદ કરે છે. આ મદદ ને કરીનાઇન ઓછા પ્રમાણમાં અપાયું હોય તોજ બની રહે;
પણ જ્યારે કરીનાઇન વધારે પ્રમાણમાં અપાયું હોય ત્યારે આ કેટલાંક જીવનબિંદુઓ ને મેથેરીઆના
જંતુઓનો નાશ કરે છે તે જીવનબિંદુઓ મરી જાય છે; એટલે મેથેરીઆના જંતુઓ એકદમ
આગળ વધી રહે છે અને પરિણામે તાવ ઉતરતો નથી અને ફરી પાછો આવે છે. તે કહે છે કે,
લઠાઈમાં અને ખાનગી દવાખાનામાં ધણીવાર આ પ્રકારના તાવ (અથવા ઉતરતા) કરીનાઇન વધારે
પ્રમાણમાં લેવાથી થાય છે.

કરીનાઇનની ઓળખ

સિનોનાનામનું ઝાડ થાય છે, તેનું વર્ણન નીચે મુજબ ઔષધીયુક્તાદર્શ (મેથેરીઆ મેડીકા)માં આ-
પેયું છે. આ ઝાડ આપણા દેશમાં આસામ અને ગિદાર તરફ થાય છે; પણ વધારેમાં વધારે હોંશાન્ડમાં
થાય છે અને કરીનાઇનનો વ્યાપાર મુખ્યત્વે ૩૫ લોકોના હાથમાં છે. ૩૫ લોકોની શીન્ડિકેટના હાથ-
માં આ વેપાર છે અને વિશ્વમાં વપરાતું ધાતુખર્ચ કરીનાઇન એજ કંપની પૂર્ક પાડે છે.

આ ઝાડની ડાઘમાં કેટલાંક તરતો રહેલાં છે. આ બધાં તરતોમાંથી કરીનાઇન એ એક તરત
છે. કરીનાઇનના બે દાર આવે છે. કરીનાઇન દાઘડોકોરાઇડ અને કરીનાઇન સહેટ. તેની માત્રા
૧ થી ૧૦ ગ્રેન સુધીની છે. આ બંને દાર પાણીમાં ઓગાળી શકાતા નથી, મોટે તેમને ઓગાળી
નાખવામોટે તેનજની જરૂર છે; પણ તેનજમાં પાણી પુષ્કળ રહેવું જોઈએ. કરીનાઇનનો સ્વાદ
ધણો કડવો હોય છે. દમણાં બજારમાં યુ. કરીનાઇનની નવી જાન નીકળી છે. તેનો સ્વાદ બીજકુલ
દોનો નથી; પણ આ દાર પહેલાના જેટલો જસરકારક નથી. કરીનાઇન દમણાં દમણાં બધું વપરાય
છે. ૧૫ ગ્રેનની માત્રામાં તે સક્તિયુધારક છે !

શીતળા કઠાવવા કે નહિ ?

ઉગ્રાંડ અને વેસ્તમાં ઉદ્ધમાં એકીસ વર્ષમાં શીતળા માનાથી પાંચ વર્ષની નીચેનાં માત્ર ૬૦
ઉાકરાં મરણ પામ્યાં છે. ત્યારે શીતળા કઠાવવાથી ૨૦૨ મરણ પામ્યા છે. આવા દારણે પણ
માણસો શીતળા કઠાવવાની વિરદ છે.

વાદળી વાપરવાથી કંબુ થઇ જાય તો તેને ગરમ પાણીમાં ઓગાળી રાખવાથી પછી મારી
અને પેચી થઈ જાય છે.

ઉચ્ચ ઉદ્દેશવાળું જીવન

(ચિત્રમયજગત-ભુવાઈ૧૯૨૬)

જગતમાં અસંખ્ય મનુષ્યો એવાં હોય છે કે જેઓ પોતાના જીવનમાં કયા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા ધારે છે તેનો કદી વિચાર સરખો પણ કરતાં નથી. મનુષ્યજીવન એ એક સર્વોત્કૃષ્ટ જીવન છે અને તેમાં મનુષ્ય ધારે તેવા અનેક ઉદ્દેશોને સિદ્ધ કરી શકવા સમર્થ છે; પરંતુ બધાંમુધી મનુષ્ય પોતે એક પણ ઉદ્દેશને નક્કી કરતો નથી, ત્યાંમુધી તેના જીવનની સ્થિતિ સુકનવિનાની નોકાળ જેવી થાય છે અને તેના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળતામાંજ પરિણમ પામે છે.

મનુષ્ય પ્રતિદિન જળના એક અસાધારણ સમૃદ્ધસાથે જાણનાં કે અજાણનાં એકતા પામે છે અને તેમાંથી થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં જળ મેળવે છે. આ જળનો તે ઉદ્દેશવિનાનાં કાર્યો કરવામાં ઉપયોગ કરે છે-અર્થાત્ મેળવેલા જળનો દુરુપયોગ કરી તેનો નાશ કરે છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે, જગતમાં કોઈ પણ પ્રકારના જળનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં મનુષ્યો તેને કયા કામમાં ઉપયોગ કરવો છે તે નક્કી કરે છે. એક અજ્ઞાન રાંડીરાંડ ડોશી પણ થોડાં કે સગડી સળગાવતાં પહેલાં તેના ઉપર શું મૂકવું છે તેનો નિર્ણય પ્રથમથી કરે છે. જો કંઈપણ નિર્ણય આગઉથી કરવામાં આવ્યો ન હોય તો તે લાકડાં અથવા તો કોંસસાનો દુરુપયોગ થઈ તેનો નાશ થાય છે. આજ પ્રમાણે વિદ્યુત, વરાળ વગેરે વધારે જળવાન સામર્થ્યોના ઉપયોગને પણ મનુષ્યો એક ઉદ્દેશ નક્કી કરી તેને ઉપયોગમાં લે છે અને તેમ કરવાથીજ મનુષ્યો તે સામર્થ્યવડે સામાન્ય નહિ પણ અસામાન્ય કાર્યો પણ કરી શકે છે.

મનુષ્ય પોતે ઉદ્દેશવિનાનું જીવન ગાળવામાં અસાધારણ જળનો નિત્ય આવી રીતે દુરુપયોગ કરે છે એવું તેને લાગ્યેજ જ્ઞાન હોય છે. તે પોતાના નિત્યના વ્યવહારે અજ્ઞાનના પટમાં રહીને ક્યાં કરે છે. અનેક ઉદ્દેશવિનાની ક્રિયાઓમાં જળનો ક્ષય કરે છે; પરંતુ કેવું અસાધારણ જળ તેને પ્રાપ્ત છે અને તેનાવડે તે ક્યાં અમરકારિક કાર્યો કરવા સમર્થ છે, તે તે સમજતો નથી. અજ્ઞાન ! અજ્ઞાનનીજ એ બલિહારી છે !

આમ છતાં કેટલાક પોતાનાજ હાલપણને સર્વોત્કૃષ્ટ માનનારા પણ હોય છે અને પોતાના જીવનમાં શું પ્રાપ્તિવ્ય છે અથવા પોતાના જીવનનો શો ઉદ્દેશ છે, તે પોતે સમજતા હોય તેમ માની દંગધડાવિનાનાં કોઈ કોઈ લક્ષ્ય યાંધે છે અને તેનાથીજ રાજ થઈ સંતોષ માને છે. તેઓ ધરી-માં એક વસ્તુપ્રતિ પોતાના પ્રયત્નને દોડાવે છે, તો ધરીમાં બીજી વસ્તુને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન આડે છે. વળી કંઈ નવું જાણતાં કે સાંભળતાં ત્રીજામાં મનને દોડાવે છે; પરંતુ એક સ્થાયી ઉદ્દેશ-એક અચળ લક્ષ્યને તે ધારણ કરી તેનેજ સિદ્ધ કરવા આગ્રહ સેવતા નથી. માનસશાસ્ત્રના વિદ્વાનો મનની આવી અસ્થિર અવસ્થાને પણ આ સંજ્ઞામાં નીચા પ્રકારની ગણે છે. એક અચળ ઉદ્દેશને હૃદયથી વળગી રહેવું; એજ મનની જળવાન અવસ્થા છે.

મન બધારે એક આવા ઉદ્દેશથી એ ત્રેન થાય છે; મનના પ્રત્યેક અંશમાં આપણા ઉદ્દેશની હાપ રપટ પડી રહે છે, ભારે મન આપણા જાણનાં અને અજાણનાં જળને તેજ દિશામાં તાળવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે અને આપણા જળનો સદુપયોગ થાય છે, જેથી જીવનના એક મહાન કાર્યને આપણે સાધી શકીએ છીએ.

આપણા ઉદ્દેશનું સ્વરૂપ જાને તેટલું વધારે સ્પષ્ટ રચવું, એજ સુખ્ય કર્તવ્ય છે. ઉદ્દેશનું જાણું સ્વરૂપ રચવાથી કંઈજ ફળ નથી. આવા મનુષ્યોમાટે એમજ કહી શકાય કે, તેઓ પોતાની સ્થિતિ સમજતા નથી. પોતે ક્યાં છે, શું કરવું છે, ક્યાં જવું છે, તેનું કશુંજ તેમને લાન નથી. આવા મનુષ્યો જગતમાં શું એક પણ મહત્ત્વનું કાર્ય સાધી શકશે ? જીવનના મહાન ઉદ્દેશોમાંનું એક પણ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરી શકશે ? મનુષ્યજીવનમાં અનુભવાતાં અમંજ્ય ઉચ્ચ સુખોમાંના એક પણ ઉચ્ચ સુખને અનુભવી શકશે ? અદ્ભુત સામર્થ્યને ધારણ કરવાના અનુપમ લાભને પામી શકશે ? તમારું હૃદય આનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આપે છે કે, અવું મહાન ફળ તે કદી પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિ. ધરમાંથી બહાર નીકળી ક્યાં જવું છે, તેનો સ્પષ્ટ વિચાર ન કરનાર રસ્તા ઉપર આમથી તેમ

આમ પગનાં નળીઓ ધમીને, ટોડીઆ નરમ કરીને અને મગજને અસ્વસ્થ કરીને લગ્નનો પડો મેં છે. જીવનપ્રવાસે નીજીનાર મનુષ્ય પણ ઉદ્દેશવિનાનાં કર્તવ્યો કરવામાં આવી જ નેનો અનુભવ કરે એમાં આશ્ચર્યમય શું છે ?

મનુષ્યજીવન એટલું અદ્ભુત છે, તેમાં એટલા વધારા સંજોગો રહેલા છે, તેમાં એવાં અસાધારણો સર્જાઈ ગયે છે એમ છે, કે તેની કલ્પના મણ સહે તેમ નથી. અનેક પ્રવચનોમાં શ્રોતા અપ મહાપુરુષોનાં જીવનનું અવલોકન કરે અને તમને બાળાએ કે, જીવનમાં અનેક ઉચ્ચ અને નીચ કર્તવ્યોપર મનુષ્યોએ પોતાનાં જીવન વિશ્વવિત કર્યો છે; પોતાના જીવનનાં વ્યવસ્થા કિંદા-દોષો અનેક અજાણ પ્રાણીઓના માર્ગને પ્રકાશિત કર્યા છે; અનેક દર્શનશાસ્ત્ર પ્રતિભાઓ ક-પતી દિશા દર્શાવી છે. આમાંના કેટલોકે દિશાના, આ કર્તવ્યોમાંના કોઈ મદાન અને તેજ-કર્તવ્યને, આ અસાધારણ ઉદ્દેશમાંના કેટલોકે અપૂર્વ ઉદ્દેશને ધારણ કરેા અને તેને સિદ્ધિ એટલે તમે મનુષ્ય નહિ પણ દેવ ગણાવો, દેવ નહિ પણ ઈશ્વર ગણાવો !

પણ એ સર્વ ક્યારે ? આના કેાઈ મદાન ઉદ્દેશને ધારણ કરી તેમાં પ્રવત્તનને વાગશે ત્યારે. મદાન ઉદ્દેશનેજ તથા ધારણ કરનાં તમને આવડતું ન દાય તો તે પ્રથમ શીખો. મદાન શને ધારણ કરી તેને વાગી રહેનાર અવસ્થા તેને સિદ્ધ કરે છે, અવસ્થા મદાપદને પામે છે. પ્રથમ કે ઉદ્દેશને નહીં કરો-સારો રીતે-સ્વસ્થપણે નહીં કરો.

વિનય કદો કે સિદ્ધિ કદો, જીવનની સફળતા કદો કે ઉચ્ચ પદની પ્રાપ્તિ કદો. એ સર્વ રૂપને અનુસરે છે-ઉદ્દેશની પાછળ ખેંચાય છે. ઉદ્દેશને ધારણ કરવામાં જેણે વિનય મેળવ્યો તે તે વિનયીજ છે.

ઉદ્દેશના નિર્ણયવિના મનુષ્યના કર્મે નિષ્ફળતા લખાશેથી છે. જે સુંદર ધાસની મંજીએ એ ઉમેશે એક ગધેરા નિર્ણય કરી ન શકે કે આ બેમાંથી કયા ધાસની મંજીમાંથી ધાસ ખાવું ? અને આખરે જુએ મયો ? રમણીઓનાં વિશાળ રોમાંમાં સ્વજીવે વિદરતી કયા મનોદારિદ્રી અને હિ ? એનો નિર્ણય ન કરી શકનાર યુવક પોતાની કલ્પનાની મુંઝર અને પ્રાપ્ત કરી શકેા નહિ. વ્યના પર્વતમાંથી શું લઈ ને શું ન લઈ ? એવી મૂઝ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થશે શૂન્ય દરદીન રણી. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય ! કયું ઉચ્ચ લક્ષ્ય ધારણ કરે એના નિર્ણયની કલ્પનામાંજ રમતાશુધી તાઈ જીવન નિષ્ફળજ છે ! મને તે એક ઉચ્ચ ઉદ્દેશને ધારણ કરી તેને સિદ્ધ કર. પુનઃ એથી અત્યંત લક્ષ્ય જણાય તો તેને ધારણ કર; એમ આગમ વધી પરિણામે મહાપદને પ્રાપ્ત કર. પરમાત્માના અવ-જ્ઞાનીય પદનો અનુભવ કર. એજ તારા જીવનનો અંતિમ ઉદ્દેશ, એજ તારા કર્તવ્યની પરાકાષા.

ભાગ્ય ઉદય કળ હોગા ?

(લેખક:-અવધીય, સમપ્રિય શાસ્ત્રસિંહ “ રત્નેશ. ” વિશ્વામિત્રમાંથી)

તેરા ભારત ! ભાગ્ય ઉદય કળ હોગા, મંગલમય જન્મદીપ મદય કળ હોગા; છુટેગી કળ ધર કી દુઃસહ લગાઈ, જીવને તેરી વદ ફુલસા કરાઈ.
કાઠા કુપી રહેગા કળ તક ભારત ? વ્યાધિ-ગરત, જલદીન, રીન અતિ આરત.
કવદ રયામ મુખ લેકર કળ ભાગેગા ? સોકર કળ વદ દેશ પુનઃ જાગેગા.
ઉપરિજે કળ ફિર આદર્શ-મુધારક ? મયોદા કે રાકે, કુશલિદારક.
અરિયલ દરદે, કળ તક અરે રહેજે, કળ તક પુનઃજીવન ન હોને દેજે.
કળ મુંજેગા રાગ સ્વરેશીપનકા, હોગા કળ અરાજ્ય લક્ષ્ય જીવન કા;
કળ ભાઈએ ભાઈ મને મિલેજે, આપસ મેં હો અક, અજાએ લેજે.
પગેગા કળ મુખદ જમત ગુમ્દારા, હોગા કળ કળો કા અન્ત ગુમ્દારા;
જીવને કળી નહીં દેગી પર તારા, સમજેજે કળ મર્મ દેશ સેરા કા.
અભુત મે જર બીર વ્યામ રિજાની, જાએજે કળ દરિય-દમે દાની;
દોને કળ મુકદેવ જનકસે મોગી, કળ તેરી આદર્શ-લગ્નના હોગી.
સાવણારિ કળ આ જૂ-ભાર દરેજે, કળ ‘ રત્નેશ ’ ગુમ્દારા કેલ ભરેજે;
આયેજે કળ ફૂલ જોદએ તેરી, કારેજે કળ પરાધીનકી બેરી.

રાષ્ટ્રીયતાની ભાવના

(સૌરાષ્ટ્ર-તા-૨૦-૨-૧૯૨૬)

ઇસુનો ધર્મ પ્રચારવા દુનિયાના ખૂણે ખૂણામાં પહોંચેલા પાદરીઓને હાથે ખ્રિસ્તીધર્મની દીક્ષા લઈ તેમની નિશાળમાં દસ વર્ષ સુધી ચીની અને અંગ્રેજ શિક્ષણ લઈ એક ચીની તરણ સત્તર વર્ષની ઉંમરે આગળ અભ્યાસ કરવા અમેરિકા ગયો. અમેરિકાની એક વિદ્યાપીઠમાં તેણે ચાર વર્ષ સુધી ઔરો-વિક વિષયનો અભ્યાસ કર્યો અને તે દરમિયાન તેણે અમેરિકાનું જીવન ત્રીણવટથી નિહાળ્યું. અમેરિકાની શક્તિ, અમેરિકાનોની આબાદી અને દુનિયામાં અમેરિકાના પુત્રનું ઉચ્ચ સ્થાન, એ બધાનો પાછળ કયું પ્રેરણાળય ઉત્પન્ન છે, તે પણ તેના આંતરમાં બરાબર ઉતરી ગયું.

તે ચાર વર્ષ પહેલાં ચીનથી આવ્યો ત્યારે તેના મોં ઉપર ઇસુએ પ્રભોષેલી નમ્રતા વિસાઈતી, તેના મુખમાંથી બાઈબલનાં સુવચનો ઝરતાં અને તેણે તો અમેરિકાને ઇસુના પગલે ચાલ નારો અને વિશ્વપ્રેમ તથા અધિકારનાં પૂજન કરનારો પરમ પવિત્ર સાધુ-દેશ કદાચી લીધેલો. આવ્યો ત્યારે મનમાં નિશ્ચાર રચીને આવેલો કે, અમેરિકામાંથી ઉચ્ચ શિક્ષણ અને 'ખ્રિસ્તી' જીવનનો આદર્શ મેળવી હું ચીન પાછો આવીશ અને પાદરી બની એક શાળામાં જીવન સમર્પી દીધા પિતાનાં ગોધવચનોનો પ્રચાર કરીશ.

પણ અમેરિકામાં ચાર વર્ષ રહ્યા પછી તેનું એ સ્વપ્ન ઉડી ગયું. અમેરિકામાં તેણે ઇસુ પૂજન નહિ, પણ ડોહ બીજાનું પૂજન જોઈ, તેના મોં ઉપરથી નમ્રતા અદૃશ્ય થઈ. તેની જગ્યા દદતા અને નિષ્ઠા ગોઠવાયા. તેની આંખોમાંથી વિશ્વપ્રેમ અને માનવ-અધુતાની કાવ્યમય મધુર ચાલી ગઈ અને તેને બદલે તેમાં અનુન અને આગ ચમકવા લાગ્યાં, તેણે જીવનનું નવુંજ સ્વપ્ન રચ્યું.

અમેરિકાથી ઉપડતી વેળાએ તેના એક મિત્ર-અધ્યાપકે તેને જીવનની યોજના પૂછી. તે જવાબ આપ્યો કે:—“ખ્રિસ્તી ધર્મ અને ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિને આ દેશમાં મેં ચાર વર્ષ સુધી નિરંજીત રાખ્યો અને એ મનુષ્ય ધર્મનાં અને એ વિશ્વવિસ્તૃત સંસ્કૃતિનાં મેં જે સ્વપ્ન રચ્યાં તે બધાં ઝોસરી ગયાં. એ મારો ભ્રમ હતો. હવે મને સાચી સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું છે. આજ રોજ આ દેશમાં કષ્ટનાનાં ઉદ્ધવનોનો આનંદ લીધો; અને હું આ નકર પૃથ્વી ઉપર મારો સ્થિર કરી આ દુનિયાના રંગ જોવા માગું છું.”

“ચીનમાં હવે ત્યાં સુધી અજ્ઞાનની બ્રમણા નીચે એમજ સમજતો કે, ચીનમાં લૂંટ ચલાવવાની વેપારીઓ તો ડોહ રજાખવા ધર્મચૂડા ખ્રિસ્તીઓ હોવા જોઈએ. આખી ઊ પ્રાંત એવી નહિ હોય; પણ અમેરિકાના મારા અનુભવે મારી એ માન્યતાને જૂઠામરડી કરે હવે તો હું અહીંથી એકજ નિશ્ચાર રચીને જઈ છું કે, અંગ્રેજીમાં પગલે પગલે નકાતોડા ગણતરી કરનારી યુરોપની પ્રજાઓના ત્રાસમાંથી મારા આરા વનન ચીન દેશને મુક્ત કરવા સારું જોવાવર બજાવો ઉઠાવવા હું મારા દેશમાજીએને તૈયાર કરવામાં આખી અંગ્રેજીની સમાજ રોપતી ખ્રિસ્તી પ્રજાઓની પવિત્ર મુરદો અને પુણ્ય પ્રવચનોમાં શ્રદ્ધા મૂકતી એ આત્મદો”

હવે તે અને તમારી સંધે લીનેજ અમારી સ્વાધીનતા પાડી મેળવ્યું.”

“હું જાનતો હતો કે, ઇસુના અનુયાયી કહેવાયવાની પશ્ચિમની પ્રજાઓએ ઇસુના કરારને જીવનના પાયામાં પથરાવ્યો હતો. આખા સમજાતી રચના એ પાલકો ઉપર દેવે મેં જોયું કે, પશ્ચિમની પ્રજાઓ ડોહ જુદીજ ભાવનાઓને પૂરે છે. હું ચીનમાં જઈને એ નવો પ્રયત્ન કરું.”

“એ ભાવના ને રાજકીય ભાવના-પ્રેક્ષ્ય મારો દેશ અને પછી આખી દુનિયા-એ દેશ દેશની જીવન ભાવના એ ભાવના ચીનના યુવાનોમાં યતનપૂર્વક સમાવવાની પૂરે જીવનને પેલી અને ભાવના પૂરે જીવન.”

“એક વાર એ જાણ છે કે, જીવનની ભાવના સમજાતી અને સ્થિતિમાં ન અને સ્થિતિમાં સ્થિતિમાં કેવળી પાનુ વિમન કરવાનું નથી; અને સમજાતી નથી સ્થિતિમાં એ સ્થિતિમાં પાલક એ એકે છે. એ સમજાતી અને એ સ્થિતિ રાજકીય ભાવનાની ભાવના.”

આ બધા અવધાન ધીનના આગળે નામે દેખાઈને કદાચ પુરાતો એ સુદેવની કાવતરી વિષે એકે આનવાની નથી. એટલે અમેરિકામાંથી જે એકે જાણીને સુદેવ જે કોઈ અવધાન વિષે અદેશ મારા મિત્ર અમેરિકામાં દેખાયા કેમકે, એ આનવાને કાકે જાણેને સુદેવના જે કાકે છે એ અગત્ય રવાન મેળાનું છે, તેનુંજ આનવ ધીન પશુ જે જાણે અને એ કોઈ સુદેવના જે અગત્ય નોંધતો ને-વેનાનું વિચિત્રત્વ જાણીને તે જાણતી ઉદાહરણમાં આનવાને કાકે અવધાન.

એ પ્રકારના વાનાંજાપને જાતે તે સુદેવ અમેરિકા દેશમાં અને તે જાનમાં અદેશ નથી મુજો મુજો તેની રાષ્ટ્રીયતાની આનવાને દેખાવવા માંડ્યા.

આ દેશ પર પહેલાંની વાત. આવા આવા આનવ. અત્યંત પુરાતોનાં સુદેવ જાણી તે મન-જાણીને ધીનમાં રાષ્ટ્રીયતાનો અવધાન મળતો. એ આનવા ઝીણીને અદેશમાં આનવાને તે જાણે જાણે દેશ. તેમ આનવે ધીન ઉપજી રહ્યું છે. એ આનવાને અવધાન સાંવવામાં આનવ-પુરાતો રાજ્ય મન, વિદ્યા-થી-પુરાતો રાષ્ટ્રીયતા નીકળી પડ્યાં. નિશાળોને નાજો દેવામાં, જાનમાં કાકે દાખલો પરી અને જાણી અવધાન નીકળ્યાં તથા વિદ્યામાંથી અમેરિકા સિવાયમાંથી એટલે વિષાળ જાનની કાકે આની કરવાનું પસંદ કયું. એજ આનવાના પ્રેમ પુરાતોને ૧૬-૬માં જાણીને અવધાન અવધાનની કીલ્લામાં આખા ધીનમાં દેખાવેથી અને એજ આનવાને વધ જાણીને ધીની જાણીને પારેથી આનવ-મેરિકાને કાળજારી મૂકે છે અને વિદેશી વેપારીઓને નિરાતે અવધાન દેવા નથી. જાણીને ધીનની એટલે નદિ તરે, અવધાન ધીનમાંથી મારો જોણીને સમાનતાનો વાંચ નદિ આરે, જાણીને આ આનવાને દાખલો વધારે ને વધારેજ પ્રમદનો જાણે.

દિવના ધુવાનો આવી રાષ્ટ્રીયતાની આનવાને રંગાય અને તેમની પ્યારી ખાસમાતાની અંજારે. તેજાના અમેરિકા દર્શમાં ધીનના ધુવાનોની જેમ જાણે એ વેળા ક્યારે આનવો!

“ એક પુરાતન ગ્રંથસંગ્રહ ”

(આંકડોનર ૧૯૨૫ ત્રિમાસિક ‘પુસ્તકાલય’માંથી)

“ નામદાર ત્રિમાસિક સરકારના રાજ્યમાં પાસવરસ દોષના મુખ્ય જાણીને દર્શીમ સેવક કાશીમને જાં એક પહેલાં દિવસી પુરાતન ગ્રંથસંગ્રહ છે. ” એ સંગ્રહમાં દર્શીમ પુરાતો અને કળા, વિદ્યા, વેદ્ય વગેરેને જાણનાં તાકાવે વગેરેપર જાણેલા દસ્તાવિજિત ગ્રંથો છે. કેટલાક તેા ઉકે વેદના વારાના દેખાય છે. પુરાતોમાં નીચે જાણેલા વિષયોને જાણનાં પુરાતો છે:—

(૧) સોડા નદિ લાગવામાટે મક્કાવો ભરવામાંથી-કાકે જાણનાં આનવ છે તેમ જાણે સોડા લાગવા વગર જેમનાં તેમ દર્શીમ વર્ણસુધી રાખી શકાય છે.

(૨) લાલ, પીળું, કાળું વગેરે કાકે પશુ રંગનું ૨ ઉગાડવાની કળા.

(૩) અન્યથા કાલ-એવો કાલ તેવા જાણીને તેને દર્શીમની સપાટીપર પાંચમાં આવે તેા સમુદ્રના તળિયાની વસ્તુઓ રજા દેખી શકાય.

(૪) દક્ષી ધાનમાંથી સોડાનું જાણવાની વિદ્યા; સોડા જાણવાની વિદ્યા; અવેશન અને જાણીને જાણીને મનપસંદ આદાર, કદ નથા રંગ જાણવાની વિદ્યા; નીચી સપાટી ઉપરથી મોટા પર્વત ઉપર પાણી વહેવાવાવાની વિદ્યા, દર્શીમ વર્ણસુધી સગત પાણી ગરમ રાખી મક્કાવાની વિદ્યા, આ સિવાય બીજી ઘણી નવાઈ ઉપજાવે તેવી જાણવામાંથી માલિની આપનારા પુરાતો તેમાં છે. જ્યારે આપણા હિંદુસ્તાનના રાજ્યોમાંથી જાણેજ કોઈ નરસ આવી વસ્તુ-ઓમાં રસ લે છે, તારે જાણે અને અમેરિકાને જેવા પારેથીઓ આવા પુરાતન ગ્રંથો હિંદુસ્તાનમાંથી ખરીદી લઈ જાય છે એ સોચનીય છે. પહેલાં કરતાં હાલ સમય બદલાયો છે; પરંતુ હજી એ દિશા તરફ વિશેષ જાણ આપવાની ખાસ અજલવા છે.

આને છે. ખરી રીતે વીજવાસીઓને તો ગાંડાઓ તરફની એક જાનની કિંમત છે અને વીજવાસી-
આ વધેા મલાવવામાં માન સમજે છે.

ગજની ઉપરથી માત્રમ પડે છે કે, ગાંડાઓના રૂપ ટકા જેટલા માણસો મુશ્કેલી પોતાને ધેર
પ છે. સરકારના આંકડા સાથે સરખાવતાં આ પ્રમાણ અગત્યનું છે. વીજની ખુદી દવાને લીધે
ગાંડામાંથી પાંચ પાંચ ટકા જેટલાનું મરણ નીપજે છે, જ્યારે સરકારી ગાંડાઓની ઇસ્તીનાકમાં
રખવું પ્રમાણ વધી જાય છે. આ રીત નમુનેદાર છે. વીજવાસીઓને આ વારસામાં મળેલી છે. લીધમાં
કેાઈ જાણ તો તેને ગાંડાઓને કાપા માણસોમાંથી પારખી કાઢવાનું કામ થયું મુશ્કેલ થઈ
ડ છે, કેમકે સાધારણ માણસ કરતાં ગાંડા માણસ કાપા જેવા વધારે લાગે છે.

મહત્તાનાં માપ

(લેખક-શ્રી, “મુમુક્ષુકાન્ત.” “શારદા”ના એક જ્ઞાતિમાંથી ઉદ્ભવે)

લેખી કહેવા, “કેવો મૂર્ખ! આટલાટલું દુઃખ પડ્યું છતાં તેની અસર તેને કેંએ છે? વળી
તે છે ‘સહુ થયું, જગજગમાંથી છૂટ્યા.’ તેને તેના પરિવારનીય પરવા છે?”
સોમપુરનું વાતાવરણ જ્યારે આમ મઠકોએ ચડ્યું હતું, ત્યારે જગદીશનું હૃદય આત્માના અન્ધ-
જ્ઞ માનમાં લીન થયું હતું.

x

x

x

ગરીબ માતાપિતા જગદીશ જન્મથીજ દુઃખી હતા. માતાપિતા મુખની તો તેને આંખી ઘણી
નહોતી. અને દુઃખ એ તો ગરીબાઈની પ્રતીકરૂપે હોય તેમ તેની આ ચાર બાળકોને મૂળી મુશ્કેલી
થઈ હતી. આથી તેની ગરીબાઈ ગેવડાઈ હતી; એ ગેવડી ગરીબાઈમાં જગદીશ આનંદ માનતો.
સગાંઓના કાપમાં ઉછરેલ જગદીશ બાળ-ઉછેરના નિયમોથી અજાણ હતો, એટલે તે પોતાનાં
બાળકોની પૂરતી સંભાળ લઈ ન શકતો.

પોતાના પડોશીને દુઃખી જોઈ પોતાને મુખી માનવા એ માનવ-જીવનની પ્રથા પડી રહી છે;
અને એ મુશ્કેલ ગરીબ જગદીશ જ્યારે પોતાનાં દુઃખી બાળકોની પૂરતી સંભાળ લઈ શકતો નહિ
ત્યારે સગાંઓ દૂર રહી જગદીશનું દુઃખ જોઈ પોતાને મુખી ગણતાં. અહા! માનવજીવનની
મદત્તા ન સમજાય તો મનુષ્ય કેટલો અધમ બને છે, તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

જગદીશને દશેઠાં સવારના ત્રણ કલાકે ને સાંજના પાંચ તેટલાજ કલાક ઈશ્વરશ્રમણમાં
માળવાને નિયમ હતા અને તે જ કલાકશ્રમિયાન તે કાઢને જવાજ દેતો નહિ.

લેખી પૂછતા:—“જગદીશ! એ જ કલાક તું શું કરે છે?”

જગદીશ કહેતો:—“ઈશ્વરશ્રમણ ને જીવંતીનું આર્થિક.”

અને લેખી ફરી પડતા ને કહેતા, “કેવો મૂર્ખ! એમ ઈશ્વર મળી જશે?”

લેખીની એ નિંદાને જવાબ જગદીશ નિર્દોષ દારૂધીજ વાળતો અને તે દારૂધમાં તેના
આધ્યાત્મિક-અવધાસના પડ્યા પડતા.

x

x

x

બાળે જગદીશનાં ચારેય બાળકો: જિભાર દનાં. તે જાનની સંભાળ લેતા ને ઈશ્વરશ્રમણ ન ચૂકતો.
લેખી કહેતા, “કેવો મૂર્ખ! બાળકો જિભાર દોષ ત્યારે ઈશ્વરશ્રમણ ન થાય તોય શું? એમ
ઈશ્વર મળી જશે!”

દુઃખીનું દુઃખ દશેઠાં ભથ્થર દોષ છે; તેજ પ્રમાણે જગદીશનાં બાળકોની જિભારી વધી
પડી ને તેણે પોતાના વડામાં બાળકોને પોતાને દાંધે એક એક દિવસને અંતરે ગિનામાં મુલાવતાં.
જગદીશ પેતાનું કૈયું જાળક ચિન્તામાં મુલાવતું ત્યારે આકાશ વારામાંથી ઘેઘે થયું હતું.
તોજે કુદરત પણ તેનું દુઃખ રહી દતી. તે દિવસે આખા ગામનું હૃદય કંકળી ઉઠ્યું. “જગજ
લેખી, પ્રભુએ પડવાને પાટું મારી!”

લેખી ખરખરો કરતા:—“બાઈ! બાળકોવિના ઘર સુંડુ થયું!”

જગદીશ કહેતા, “એ મનકારમાં ઈશ્વરે જેટલો નહક છે, તેટલો આ જગજગમાં તરો લાગે

થયું, ઈશ્વરે મારો આર્ગ સરળ કર્યો.”

લોકો કહેતા:—“કેવો મૂર્ખ! કહે છે ‘લલુ’ થયું.’ તેને તેના પરિવારનીય પરવા છે?”

તે જગતની નરી આંખે દેખાતી એ મૂર્ખાંધ પાછળ જગદીશની ઈશ્વરી પ્રેમગાથાનાં ગદ્ય ગાન હતાં. લોકનિંદાને ન ગણકારતાં તે આધ્યાત્મિક ગૂઢ પ્રશ્નોના ઉકેલમાં મશગૂલ રહેતો.

જગદીશે પોતાને આંગણે રાવાદૂટવાની મના કરી. સગાંએ તેને સમજાવી કહ્યું:—“એમ ચાલેજ નહિ. આ તો તારું જીવન ધૂળ થયું, તારે લોકાચાર કરવોજ જોઈએ. કૂચ જેવાં બાળે આમ નજર સામેથી દૂર થાય ત્યારે લોકરૂઢિને અનુસરવુંજ જોઈએ.”

જગદીશે કહ્યું:—“પ્રભુ ન્યાયી છે, તેણે જેમ ધાર્યું હોય તેમજ થાય છે; માટે તેના એ ન્યાય માટે આપણે શોક કરવાનોજ ન હોય. તમે કાંઈ એમ ન ધારશો કે, મારાં બાળકોમાટે મને કે કશું ગણી નહોતી. તમે જેઓ રાવાદૂટવાની સલાહ દેવા આવ્યાં છો તેઓના કરતાં મારાં વડાં બાળકોમાટે મને બહુ લાગે છે.”

તેજ વખતે જગદીશની આંખમાંથી પહેલીજવાર આંસુનું એક ટીપું પડ્યું.

જગદીશનું હૃદય પિતાહૃદય બન્યું હતું અને તેને સાંસારિક માયાના આછા રંગ લાગ્યા હતા, એટલે તે ક્ષણભર દ્રવ્યું. જગદીશે તરતજ લાગણીઓ કબજે કરીને સગાંઓને રીતરિવાજમાટે મના કરી વિદાય કર્યાં.

સગાંએ કહ્યું:—“રાવાદૂટવાનીય મનાઈ! કેવો મૂર્ખ! ”

હવે તો આખું ગામ કહેતું, “મૂર્ખનો સરદાર!” ગામમાં કાંઈ મૂર્ખ નીકળતો તો લોકો કહેતા:—“આ મૂર્ખ પણ જગદીશથી સારો!”

ધરે ધરે, શરીએ શરીએ ને ચોટે ચોટે એજ ગવાતું, “ઓ જગદીશ! કેવો મૂર્ખ!”

સગાં વીખેરાયાં ને જગદીશ એકલો પડ્યો ત્યારે સંધ્યામાં નીલવણી આછા રંગ પૂરાતાં જગદીશ ઈશ્વરસ્મરણમાં બેઠો તે પહેલાં તેને વિચાર આવ્યો, ‘હજીય આ હૃદયમાં સંસારમાટે મમતા છે ને આંખમાં તેની માયા ભરી છે; નહિ તો હૃદય દ્રવે નહિ, આંખમાંથી આંસુ સરે નહિ. તે સર્વ બ્યારે તૂટી જશે ત્યારે ઓ પ્રભુ! તું દૂર નથી!’

તે ઈશ્વરી પ્રેમે જગદીશને ગળગળો કર્યો. જાણે કે તે પાપનું પ્રાંચશિત્ત કરતો હોય!

જગદીશ હવે દિવસોના દિવસ ઈશ્વરસ્મરણમાંજ ગાળતો. જગતની દૃષ્ટિએ મૂર્ખ ગણાતો જગદીશ હવે આત્માના ઉંડાણમાંથી ઉઠતા અવાજનો અટલ અભ્યાસી બન્યો અને તેમાંજ તેને જીવંતીનું સાર્થક લાગ્યું—આધ્યાત્મિક અભ્યાસ તેનાં ખાનપાન બન્યાં.

કાંઈ પૂછતું, “જગદીશ ક્યાં?” તો લોકો કહેતા, “એ તો ઈશ્વરસ્મરણ ને જીવંતીનું સાર્થક કરે છે.” પૂછનાર જવાબની દબચીજ દસી પડતો.

કાંઈ અનણ્યો પૂછે, “એ જગદીશ કાણ?” તો લોકો કહેતા, “ચાર ચાર બાળકોને ચિત્તામાં સુવાડનાર લાગણીહીન નરપશુ!”

અનણ્યો થરથરી ખેલી ઉઠે, “કેવો મૂર્ખ?”

x

x

x

આજે જગદીશનું ઘર લોકોનાં ટોળાંથી ભરાઈ ગયું હતું ને જગદીશનું નિર્જીવ શરીર એક ખૂણામાં પાટલા ઉપર આસનવાળી બેઠું હતું. આંખોમાં તેજ, ચહેરા ઉપર હાસ્યમિશ્રિત ગુણો આછી છાયા ને શરીરના દરેક અવયવનું સામ્ય. એકઠા થયેલા સર્વ લોકોને શોક અને આશ્ચર્યમાં દગ્ગાડવાને બસ હતાં. તે શોક ને આશ્ચર્યમાં જગદીશની કહેવાતી મૂર્ખાંધમાટે વિચાર તરી આવતો હતો. દરેક માણસના મરણ પછી એક સમય એવો આવે છે, કે બ્યારે સર્વ કાંઈ તેના દુઃખ બુઝી જઈ તેના મરણમાટે શોક દર્શાવે છે અને તેના મહુગળો ગાય છે; પણ જગદીશનું તેમાં સ્થાન ન હતું, તેની કહેવાતી મૂર્ખાંધથી સોમપુરનું બાળક પણ અજાણ ન હતું. હજીય લોકોએ કહ્યું:—“કેવો મૂર્ખ! અતે જીવ ખેલો!”

તે મહત્તાને મંદિરીએ પગલાં માંડનાર દરેક આત્માની પાછળ જગજગતીનું અદ્વૈતીય દેવ છે; ન ગણકારનારો આગળ વધે છે, ગણકારનારો અધમતાના ઉંડાણમાં ગમ્મટે છે.

૨ હિન્દુ સંસાર ! ચેત ! ચેત !!

(માંડીયા તા. ૨૧-૧૨-૨૬ ના અંકમાંથી)

(બાળજગતની ચિંતામાં બીજીને બચી જાય અને એક મુજબની દિલ્લ નવનુવાને આપવાનું કરતાં પેટાઈ
કાંઈક કોઈકા નિવેદનમાંથી કાળજી કરી નાખે તેવા કૃષ્ણ બાળના હિંદુમતીઓને અને એક કૃષ્ણે જાણે)

મારી સાન વરસની વય હતી. દીંગણદીંગણીના એક બેવડો હતો, આજા માંબા એકા
પાટીપર આજેવડો હતો. અરે ! શુભચારના શુભ જોવા હતો. દેવે તેવું દોઢે ઉગરનારો જાળક
હતો. કવિશબ્દોમાં કહું તો પ્રભુવિદ્યોજ્ઞા સંસારમાં પ્રભુનો પયગંજર હતો. દેસનું નાનું નવાદિર
હતો. દેશના ઉદયની દોરી મારા દરવમાં હતી. તારે રવજી પજી ખ્યાલ નહોતો કે, દીંગણદીંગણી-
ની રમત રમનાર પોતેજ દીંગણદીંગણીના સ્વરૂપમાં મુકારો, શુભના શુભજનનપર વળતો બોલે
મુકારો. આજા માંબા એકા ઘુંટનારને પ્રેમના પાંડો ધીબવરા ચર મશે ! અહોમસ ! એકાદ
સાંજે આવી આપાએ મોંમાં જોજી બવરાઓ-રે, એર બવરાઓ અને કહું કે 'મેટા ! તારું વેવિશાળ
કપુ' છે !' આમ કહી આપાએ પોતે મારા નબોદના નગારાપર પહેલી ઢાંડી પઢાડી !!

×

×

×

×

મારી બા અને બને મારી બાળકપત્નીને ઉમેર્યાં કે દસતાં દેખી દારણ સાથે-કદનમય દારણ
સાથે-કદેતી કે 'મેટા ! આ તારી નાની વડુ થાય !' અદા ! ત્યારે તે કેવી દરખાતી ! એ જાણી
દરખમાં મારી મા મારી પાવમાલીનીજ પપુડી વગાડતી; થોડા દિવસ ગયા. ફર વરસની ઉંમરે
પહોંચ્યો. બીજી ચોપડી પૂરી કરી હતી. એક સાંજે ચાર વાગે ઘરમાં મંગળ મંગળ વર્તી રહ્યું.
જંદા વરરાજ બન્યા. લગન—અરે વધુભરડે ને વધુભરડે બાળી નાખનારી અમન આવી. કપાળ-
માં મોટો માંદો ને અમન થોડી ગધેડાની માફક ડોકમાં ધરેણીના જખરો બોલે લાદી થોડે
ચડ્યો. હું પરપરો !

×

×

×

×

હું ચાંચવા બેસતો ત્યાં તે આવી મારી ચોપડી ખુંસવી લેતી અને મને વાતોમાં કે અડપ્પે
વગાડતી. જે બાપાનું ખ્યાલ દોકરને થોડે બેસાડી ગીત મવડાવીને વાજાં વગાડવામાં પડ્યું—જે
બાપાનું ખ્યાલ ન્યાનવરમાં પડ્યું. તે મારી નિશાળની સ્થિતિની તપાસમાં ક્યાંથી પડે ! નિશાળ
મઈ. વિદ્યાર્થીશ્રવન તૃપ્ત્યું. મારા નબોદના નગારાપર ફરી મેંજ ઢાંડી લગાવી !

×

×

×

×

થોડા દિવસ ચીલા. બાપ મથો, મા મથ. શુંકળીના સંભામતી થંડીમાં હું પીસાવા લાગ્યો.
અધુરામાં પૂરું દેશનું દારિદ્ર્ય વધારનાર એકાદ બે બાળકનો પિતા થયો. એ સંતતિ ! પહેલો પુત્ર
જન્મથીજ આંધળો અને પાંચજો હતો ! હાય ! રે, શુભાચ દેશનાં શુભાચ સંતાન !

×

×

×

×

મારી સ્ત્રી પજી કાચના વાસણ જેવી નાજુક હતી. સંતોષથી કહી હું કેમ. ખાઈ શકું ?
બિમારીનો મેં ઈન્જો રાખેલો ! બાપીજી સુડિના અર્ધો લાગ દોકરો આપ ગયા. પૂછપરની
પથરા દિવસે દિવસે લાંબે વખતે ઘસાઈ ગય, તેમ મારી સ્થિતિ પજી દિવસે દિવસે ઘસાતી હતી !
હાય ! અસારે મારા ઘરમાં ચારેખૂણે જૂખજૂ રાડીઆં કરે છે. જેની હોય તો આવો, બતાવું.
દાયરાજની સતારી પત્ની ખાસે ક્યારનીય આવી પહોંચી છે. પ્રભુ ! કુખનો પાસીરીક તેં મારા
પરજ દોળ્યો ! ના, ના ! મારા દિનેચ્છુઓએજ. દવે તો શ્રવન અકાર છે !

×

×

×

×

પિતા, પિતા ! તારા લાડલાવાનો જોજી ઘડ પડેલો પુત્ર દવે તમને ત્યાંજ રાખવા આવે
છે ! હાય ! દુનિયા ! હું તો જાઉં છું ! ચેતજે ! ચેતજે ! એ બચ્ચાંના પિતાઓ ! એ વડીલો !
મારા આ લોહીનાં આંસુથી ચેતજે !

પ્રેમો ! તારે શરમે. (આત્મધાન)

(બાળનિ માસિકપરથી)

સાચા માળીની પરખ

(લેખક:-ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ, બાસણવન-નવેમ્બર ૧૯૨૬ના અંકમાંથી)

સાચો નામનો એક માળી હતો. તે અને તેની સ્ત્રી વૃદ્ધ થયાં. તેમને પેટે કાંઈ સંતાન નહોતું અને છ'દમીચુંથી ખાધ શકાય તેટલું ધન તેમની પાસે હતું.

એક વર્ષ પૂરો વરસાદ પડ્યો નહિ અને દેશમાં દુકાળ પડ્યો. સાચાએ વિચાર્યું કે, પોતે વૃદ્ધ થયો છે અને કાંઈ ધન રચવાની દેવે જરૂર નથી; તો આ દુકાળના વખતમાં લોકોનું કાંઈ લાભ પોતાને હાથે થાય તો ઠીક.

આ વિચારથી તેણે પોતાના ગામથી દૂર ત્રણેક ગાઉપર એક કૂવાને કાંઠે પરખ બાંધી અને તે તથા તેની સ્ત્રી રાતદિવસ ત્યાં રહીને વટેમાર્ગીઓને તથા દોરઢાંજરને પાણી પાવા લાગ્યાં. સાચાની સ્ત્રીએ સ્વામીના ધરાદાને અતુકુંળ મત આપ્યો હતો, એટલે તે પણ રાતદિવસ પરખમાં સ્વામીની સાથે રહેવા લાગી.

તે કૂવામાંથી પાણી જેવ્યતી અને માટલાં ભરતી. સાચો પણ પાણી ભરતો અને પાતે; પરંતુ જેની બુદ્ધિ સાચામાં હતી, તેની તેની સ્ત્રીમાં નહોતી. કાંઈ દેડનો છોકરો પરખે પાણી પીવા આવે તો સ્ત્રીના નાકનું ટીચકું ચડતું. પરખથી દૂર પાણી પાવા જતું પડતું, પોતાના ગામનો કાંઈ વટેમાર્ગી પાણી પીવા આવતો અને તેની સાથે સાચાની સ્ત્રીને કાંઈ અણબનાવ ભૂતકાળમાં થયેલો હોય, તો તે પાણી પાવા ઉઠતીજ નહિ; અને સાચો સ્ત્રીના સ્વભાવને સમજી પોતાની મેળે પ્રેમ ભાવથી પાણી પીવા ઉઠતો.

તેના ગામનો કાંઈ શેક કે ગરાસીઓ પાણી પીવા આવતો ત્યારે સ્ત્રી ખુશમત કરતી; અને કાંઈ તરસ્યાં દોર આવતાં, ત્યારે તેની મોજમાં આવે તો પાણી પાતી અને નહિ તો ચોખ્ખી ના કહેતી. સાચા માળીને પોતાની સ્ત્રીનો આ સ્વભાવ ગમતો ન હતો; પણ કંઠાસ નહિ થયા દેવાને ખાતર તે ચૂપ રહેતો; અને પોતાથી બનતી સેવા સર્વ કાંઈની કરતો.

એક વાર એક કુંભારનાં દશ ગધેડાં ઇંટો લાધેલાં નીકળ્યાં. કુંભારે પરખે આવીને ગધેડાંને થોડું પાણી પાવાં માગણી કરી. ત્યાં સ્ત્રી બોલી ઉઠી, 'હજી માણસોને પાણી પહોંચતું નથી ત્યાં ગધેડાંને પાણી શાનું પાછણે? તારે ગામ જઈને પાંજે.' કુંભારે કહ્યું કે, ગધેડાં બહુ તરસ્યાં છે; તે પાણી પાશો તોજ ગામલોગોં થશે, નહિ તો મરીજશે.

પણ સ્ત્રીએ માન્યું નહિ. સાચાને દયા આવી અને તે પાણી પાવા ઉઠ્યો; પણ તેની સ્ત્રી ખૂબ ચીઠાઈ. તેણે પાણીનાં માટલાં ઝુંટવી લીધાં અને સ્વામીને હપકો દીધો. સાચો બહુ દુઃખી થયો. તે પુરતજ દેવાપર ગયો અને પાણી જેવ્યતી જેવ્યતી ગધેડાંને પાવા લાગ્યો. ગધેડાં બહુ તરસ્યાં હતાં. પાણી જેવ્યતાં જેવ્યતાં તે થાક્યો; પરંતુ સેવાબુદ્ધિથી થાકને ગણકાર્યો નહિ.

સાચો પાણી પાઈ રહ્યો ને પાછો પરખમાં આવ્યો અને જરા આરામ લેવાને સૂતો. પુરતજ તેને તાવ ચડ્યો અને રાતે તો તે મરણ પામ્યો.

બીજી બાજુએ તેની ક્રોધી સ્ત્રીએ પરખની ચોકડીમાં જઈને ફાંસો ખાધો હતો. પોતાની ના ઉપર યદને સ્વામીએ ગધેડાંને પાણી પાવા માંડ્યું તેથી તે અભિમાની સ્ત્રીને બહુજ ગુસ્સો ચડ્યો હતો અને તેથીજ તેણે એ કુકર્મ કયું હતું!

સાચાની સ્મૃત્ત સેવા, તેની પાછળ રહેલી સેવાબુદ્ધિ કે જેમાં મેચી તથા કરુણા રહેલાં હતાં અને તેથી ઉચકું તેની સ્ત્રીની વૈતરાણ્ય સેવા, કે જેની પાછળ સેવાબુદ્ધિ તથા તેને અતુકુંળ આત્મચુલ્લો નહોતો, તે બેઉનું સ્વરૂપ બીજા દિવસના પ્રભાતમાં વટેમાર્ગીઓના સમજવામાં આવ્યું. સાચો માળી ગરીબ કે તવંગર, નાના કે મોટા, દેડ કે બ્રાહ્મણ, ગાય કે કૂતરું, ગમે તેવા પ્રાણી-પરત્વે દેવી સેવાબુદ્ધિ ધરાવતો હતો અને તેમને પાણી પાઈ સંતોષ આપતો હતો, તેમજ તેની સ્ત્રી પાણી પાતી હતી છતાં તેની સેવાની પાછળ કેવી કટુતા, ભાવહીનતા વગેરે આવડેલા હતા, તે લોકો તો બહુતાજ હતા; પરંતુ એકજ કામ કરનાર બેઉ જણની સેવાનાં બે જૂદાં જૂદાં પરિણામો આ-વેલાં બેઠને તેમનું હૃદય દ્રવ્યું.

ગામલોકોએ એકલા યદને બેઠેલો અગ્નિસંસ્કારક થોં અને સાચાની પરખ બધાં હતી, ત્યાંજ પાછી પરખ બધાની 'સાચા માળીની પરખ' ને નામે તેનું નામ અમર કર્યું.

સંતાનસંરક્ષણ

(અનુવાદક:—શ્રી, ઇશ્વરપ્રસાદ જોષી-સુરત. એમ. બી. એ. એસ. (લંડન.)

("સિંદુસ્થાન" તા-૫-૧૧-૨૧ ના અંકમાંથી)

માનવી એટલી જરૂર સ્વીકૃતિ પામે છે, તેટલીજ જરૂર બાળકોને પણ છે. કેટલાક વિદ્વાનો છે કે, સર્વ અનિષ્ટનું મૂળ અવિદ્યારૂપ અધકાર છે. અનુબંધુ બાવિ ફક્ત તેના જ્ઞાન ઉપરજ નથી; પરંતુ તેના બાપદાદા, માતાપિતા, ગર્ભધારણ, ગર્ભાધાન અને એવીજ અનેક વાતો ઉપર ધ્યાન છે. બાળકની શારીરિક પ્રકૃતિની માફક તેની માનસિક પ્રકૃતિનો આધાર પણ તેના કૃષ્ણ, હસણ, પાંચણ, તેના વંચના શયન અને બાથવારવાની માન્યતા ઉપર છે.

એક રસિયન વિદ્વાન લખે છે કે, મારાં માતાપિતાએ એક વેરના બાલિકાને બાળપણમાંથીજ લાંબો લાંબો દત્તી. આ બાલિકાના જન્મ પછી ટુંક સમયમાંજ તેની વેરના માતા પરકોઠવાસિની બની હતી. તેમણે આ બાલિકાનું પોષણ પોતાના પુત્રોની માફકજ કર્યું હતું. બાળકો પણ તેને ગમી જાહેન ગણતાં. બાથવારવાથીજ આ બાલિકાના હૃદયમાં કુતરોએ સત્તા જમાવી હતી; પરંતુ તેની સાથે રમતાં પેઢાં બાળકોમાં તેનો સર્વથા અભાવ હતો. તે જૂઠું બોલવા લાગી. નિર્દયતા-અપૂર્વ આચરણ કરતી હતી. તેમાં તેને આનંદ જણાતો. માતાપિતાએ સાવધાનતાથી શિશુ આપ્યું, પરંતુ તેણે તે પોતાની માતાનોજ ધંધો સુવાવરણમાં દસ્તગલ કર્યો અને ફક્ત બાળીસ વર્ષના વયે તે ચોરીઓ અને દત્તાઓ કરવા લાગી. આવાં કર્મોથી તેને દેશનિકાલની સજા થઈ. આનું નાતુપર્ષ એ નથી કે, વેદમાનાં સંતાન અરાગજ હોય છે; પરંતુ હૃદયવતો આશય એ છે કે, માતાના અર્થમાંથીજ તે બાળક કુર્ચાસના અને દુશ્ચરિત્ર લાભનેજ સંસારમાં આવે છે. તે બાળકને ઉત્તમ શિક્ષણ આપવા છતાં તે દુર્લભિઓનું સમૂહું ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી.

વિવિધ રોગર પોતાના અનુબંધથીજ લખે છે કે, જો આ અસ્વાભાવિક દશા વીસ છોકરાઓમાં જણાય તો તેજ દશા એકી છોકરાંઓમાં જણાય છે. જો છોકરાંઓની ઉંમર કે જેમાં પુત્રી ગર્ભવતી થઈ હોય તો તે આઠ વર્ષની વય છે અને પુત્ર તે વર્ષમાં સંતાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. જો વર્ષના બાળકમાં પણ કામચલાઉનાં ચિન્ન જણાય છે. એ બાળક કામના આવેગથી છાંટીઓ અને સ્ત્રીઓ તરફ ખેંચાતો દત્તો અને મન તથા સ્ત્રીથી કામમેષ્ટા પ્રકટ કરતો હતો. જે માન બાળક, મિત્રા અને અધિહિન વર્ષ પાસેથી લે છે, તે મટરના ગંદા પાણી જેવું છે, જેનું પાન કરવાથી હાનિ થાય છે; પરંતુ જે માન સિલિન માતા અથવા અધ્યાપિકા આપશે, તે માન નિર્મળ દશે.

બાળકોના શાળાઓમાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓની કેવી અરાગ દાસતા છે, તે દેખતા પુરાવાથી છુટી નથી. ઉદ્યોગની પવિત્રતા, વાર્તાવિક ધર્મ અને શુદ્ધ જ્ઞાન ન હોવાને લીધે દગ્ગરો વિદ્યાર્થીઓ તેનો દુષ્પ્રયોગ કરીને જનજનનના રોગોમાં ફાળે છે. માતાપિતા એમ જાણે કે, "અમારો બાળક જાણે છે, અમારો છોકરો તો એવું કાંઈ સમજતોજ નથી;" પરંતુ એજ બાળક પોતાના દુષ્ટ સહીશીલોદાર કુટુંબોમાંથી પોતાનું મલાનાય વાળે છે. જો તેનાં માતાપિતા પહેલેથીજ તેને સ્વીકૃતિના ધર્મનું જ્ઞાન આપી, તેના મનપર અસરપરની રક્ષાની આવશ્યકતા દર્શાવે, તો તે દુષ્ટતા કરી પોતાના અવનવ્યમાં કદી પણ પ્રવાર નહિ લગાવે; અને કુટુંબની જાળમાં પણ નહિ ફાળે.

પુત્રીઓને પણ જો માતાવતી પવિત્રતા અને લેખમદારીનું જ્ઞાન માતા અથવા શિક્ષિકા આપે તો તેને પણ પછીની જવાબી શકાય. "હું ક્યાંથી આવ્યો? મારી જાહેન મારા ઘરમાં ક્યાંથી આવી?" વગેરે પ્રશ્નો બાળકોના મનમાં સાધારણ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. જણવાર વર્ષના બાળકો આવડા પ્રશ્નો પિતાને પૂછે છે. આવા સમયે તેને અત્યંત પ્રત્યુત્તર ન આપવો, પરંતુ તેની સમજા અને માતાપિતાના મુલ્ય સરળ જવાબ સ્પષ્ટ સ્પર્શમાં જણાવવો જોઈએ. ઉત્તર આપતી વખતે લખન કે સ્ત્રીઓના બાવ કરીપણ ન થયો જોઈએ, નહિ તો બાળક ઉપર યાત્રી અટકાવ હોય પડે; પરંતુ એ જાણમાં રાખવું કે, બાળકની અરજી અને યોગ્યતાથી વર્ગરે વાન ન જણાવવી.

જેમ જેમ તે બાળક મોટું થાય, તેમ તેમ તેને વધારે હકીકત સમજાવવી. ૭ વર્ષની ઉંમરે સ્ત્રીપુરુષના ધર્મનું જ્ઞાન તેને કરાવી દેવું જોઈએ. બાળાઓને આ જ્ઞાન આપવાની જરૂર બાળકો કરતાં વધારે છે.

જર્મન વિદ્વાન શ્રીયુત મોલનારે મત એવો છે કે, ‘સ્ત્રીપુરુષના જ્ઞાનસંબંધી બોધ પ્રત્યેક બાળકને એકાંતમાં આપવો જોઈએ. બાળકોને આ જ્ઞાન આપવા માતાજી યોગ્ય વ્યક્તિ છે. તે જ્ઞાન કોઈપણ ઉંમરે આપી શકાય છે. દેવળ એટલુંજ યાદ રાખવું કે, તેને યોગ્ય ઉપદેશ ઉમરના પ્રમાણમાં આપવો. આ દૃષ્ટિએ માતાજી બાળકની આલશિક્ષિકા છે. આ વિષયમાં સર્વથી પ્રથમ જરૂરી વાત એ છે કે, ગ્રુમ ભાગોનાં નામ સારાં રાખવાં. જેમ કે ગુદા, જનનેન્દ્રિય વા મૂત્રેન્દ્રિય, ગર્ભાશય વગેરે. આ વિભાગોનાં નામોં તમારે એવી રીતે લેવાં કે જાણે તમે હાથપગ કે મોલનાં નામો લેતા હો, જેથી બાળક પણ આ નામોના ઉપયોગ નિઃસંકોચ લાવથી કરે. જો માતાપિતા આ નામો લેતાં સંકોચ કરશે, તો બાળક એથી વધુ સંકોચ કરશે અને પોતાના હૃદયની વાત બતાવશે નહિ. માતાપિતા બાળકના વિશ્વાસપાત્ર થયાવિના તેને સુધારી શકશે નહિ.

ઇન્દ્રિયશ્રુતિતાના ઉપદેશમાં સારાં પુસ્તકોની ઘણી સહાય લઈ શકાય છે. અજ્ઞાની માણસ બાળકને લજ્જાથી આ વિષયો સમજાવતા નથી. તેઓ બાળકની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવાને આ વિષયનું કોઈ સાઈ પુસ્તક પણ આપતાં નથી. તેઓ બાળકને અધિકારમાં રાખી નિશ્ચિત રહે છે; પરંતુ આમ કરવાથી બાળક દુષ્ટ સોજાતને લીધે ખરાબ પુસ્તકો વાંચવા માંડે છે અને તે ખરાબ ગ્રંથકારોની કામોદ્દીપક લાપાનો ભોગ થઈ પડે છે. આવા વાચનથી તે બાળકને ભયંકર હાનિ થાય છે. જો માતાપિતા આ વિષયવિષે સારા વિદ્વાનની કલમથી લખાયેલી ચોપડી બાળકને આપે તો બાળક કુમાર્ગે જતાં જરૂર આવકશે. અંગ્રેજીમાં તો બાળકોને માટે એવાં ઘણાંય પુસ્તકો મળી શકે છે; પરંતુ ગુજર્જરગિરામાં આવાં પુસ્તકો ભાગ્યેજ દૃષ્ટિએ પડે છે. ‘આલ્મોસ્ટ ફોરગીન’ નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક આ વિષયમાં સાઈ છે.

પુસ્તકો આપવા પહેલાં બાળકોને બાળજન્મને લગતાં ચિત્રો બતાવવાં જોઈએ. એ વડે જો ઘણી વાતો સમજાવી શકાય છે. બાળકને આ વિષયનું જ્ઞાન વનસ્પતિના ઉદાહરણથી આપવાઈ શકે છે. પુંકેસર સ્ત્રીકેસરમાં પડવાથી બી બને છે. પછી પક્ષી, માછલી, પશુ અને છેલ્લે સ્ત્રીના ગર્ભાધાનની માહિતી વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સમજાવી શકાય છે. વળી વાતો તથા કહેવતોમાં પણ આ વિષય સમજાવી શકાય છે. આ મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયનું જ્ઞાન ન હોવાના કારણે ભયંકર મૈથુન રોગોમાં અસંખ્ય યુવકો ક્ષય છે.

એક વિદ્વાન કહે છે કે:—“જો માઆપ પોતાનાં સંતાનોને આ પવિત્ર ધર્મશિક્ષા નથી આપતાં તેઓ સંતાનદ્રોહી છે.” આ અજ્ઞાનને લીધેજ કેટલીક કુલીન કન્યાઓ પાપપંકમાં પડી પોતાની અને પોતાનાં માતાપિતાની લજ્જાની કારણભૂત બને છે. અનુભવથી જણાય છે કે, જો બાળાઓ વેસ્થાવૃત્તિ ધારણ કરે છે તેમાં ખરાબીનું બી ઘણુંખૂં બાર વર્ષની ઉંમર અગાઉ રોપાયું હોય છે. આથી માઆપે બાળકને આ જ્ઞાન આપી તેના વિશ્વાસપાત્ર બની તેના હૃદયની ગ્રુમ વાતો જાણી લેવી. શરીર નિરોગી રાખવામાટે કસરતની જેટલી જરૂર છોકરાને છે, તેટલીજ જરૂર છોકરીને પણ છે; પરંતુ આપણી કન્યાશાળાઓમાં તેનો અભાવ છે. આથી કેટલીક બાળાઓ રોગગ્રસ્ત જણાય છે. તરવું, દોરડાં ફેરવાં, ગૃહકાર્ય વગેરે હકીકત કસરતો પણ લાભદાયક છે. યુરોપમાં યુદ્ધ બાદ, ક્રીકેટ વગેરે પણ સ્ત્રીઓને શીખવાય છે; પરંતુ અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે કે, ભારે કસરત સ્ત્રીને હાનિકારક છે.

બાળક દશ વર્ષે જ વાત ખરાબર સમજી શકે, તે વાત ૭ વર્ષની ઉંમરે તેને નકામી છે. તેનું કારણ એ છે કે, બાળકની જૂદી જૂદી શક્તિઓ જૂદા જૂદા સમયે ખીણે છે; માટે સ્ત્રીપુરુષના ધર્મનું જ્ઞાન આપતી વખતે ઉંમરનું પ્રમાણ ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. આદર્શ સંસારનું દર્શન પુવાવ-સ્થામાંજ થાય છે; સૌંદર્યનું જાદુ, લજ્જાના લાવ, આત્મસંયમનું સ્વભાવિકપણું, સ્વાર્થહીન પ્રેમ, કર્તવ્યનો અર્થ, કાન્ય અને કળા ઉપર રસ, ધાર્મિક કલ્પનાઓની ઇચ્છા, આ બધું શુદ્ધ બાળકોમાં પોતાની મેળેજ વ્યવસ્થિત થાય છે. સ્ત્રીપુરુષના ધર્મમાં તો આયુષ્યનું પ્રમાણ જરૂરનું છે, પરંતુ જો ધર્મશિક્ષામાં પણ યયનું પ્રમાણ ધ્યાનમાં લેવાય તો વધુ સફળતા મેળવી શકાય.

અદેરી બાળકોના કબજા (અડધી સુધે, અડધી) મધ્ય આંગળા દ્વારા વડે તે રહે. અડધાના ધર્મવિષયની વાતો કરતાં અદેરી દોઢ પેનાના વિચાર મુજબને છે. અદેરીના અંગવર્તિન માં મોટો પણ અધિક સંયમી અને અદેરી બાળકો માં ને છે. આથી એ અદેરીના અંગવર્તિન ૧ મે આ વિષયની વાત કરેવાય તો કદાચ તે પાળક અગ્રણ્ય થાય ન શકે. અદેરીના દોઢે, અદેરીની અંગવર્તિન અને એનાથી દોષ, ધરતી ને પડી દોષ છે. અંગ રોગું મરણ છે; જરૂર એ જરૂર અદેરીના અંગવર્તિન ને એક રશિયન એકાદ કહે છે કે, 'આમથી એનાર આગળ કરતાં અદેરીના અંગવર્તિન ૧ મેના અંગવર્તિન ધર્મવિષયક જ્ઞાનથી દુર રાખવું શુભ છે.' આથી અંગવર્તિન છે કે, આ વિષયના જ્ઞાનથી રહેતો સમાપ્ત છે.

વાળાના અનુભવેલા ઉપાયો

(સેખક:-જરુરાશ સ્વિચકર ત્રિવેદી. મજરાતી તા. ૧૨-૬-૨૬)

૧ જ્યાં દાગર પડે છે, ત્યાં કપાડાઓમાં આમથી માથાપરથી દાગરના ઘોડાના ઉપાય છે. તેની ઉપર સડકના કોમોટો દોષ છે. ને કોમોટાને મુશ્કેલી, પાડીને, માથામાં તેની ૭ મોટી નાવડી અને દરેકના ૭ દિવસ સુધી રોજ સવારના દાગળ કરીને એક મોળી ખાતી. એના ઉપર રેશ પાળથી પડતી નથી. આ એક અકરીર ઉપાય છે. એક કોમોટાની ૭ મોળીના આ દરેક દાગળમાં પડતી છે, આ દવાથી વાળો રોગથી થશે નહિ.

૨ બાદીઆના તોમો ૭ મોટા દડી સાથે દિવસમાં ત્રણ વાર પણ દિવસમાં ખાતી તોમો મળી જઈ આરામ થાય છે.

૩ વાળાના ઘોડા ઉપર એરવર્ગિઝ (કોમોટી ધોગ) ની રવાંતી ગ્રીમસાવની ઉપાદી મુશ્કેલી; મેટલે વાળો ઘુરેલ બદાર નીકળે છે.

૪ એળોએ, દોઢ, અરીજ, કબૂતરની દગાર (ગરક), આ ચારને સરખે વળને તરફ અડધાના પાણીમાં વાદી વાળા ઉપર ધોવાયતી. તે પર આકરાનું પાન બાંધવાથી ૨૪ થી ૩૬ કલાકમાં વાળો નીકળી પડે છે. આ દવાથી ધણીજ આળોના વાળા મટતા છે.

૫ સરખવાના ગ્રાહનાં મૂળોમાં ડાચમાં ધમી ને જગોએ વાળો નીકળેલો દોષ, તે જગોએ જાડો લેપ કરવાથી વાળો બગી જશે.

અમરવેશ, તે તાંતજી નેરી પીળા રંગની વેશ ચોરની વાડો ઉપર થાય છે. તે વાડીને તેની લુગડી ને જગોએ વાળો થયો દોષ તે જગોએ ગારવાથી મટી જાય છે અને એની મેજે બદાર નીકળી જાય છે.

(સેખક:-કાલીદાસ રાજભાઈ. 'શુજરાતી' તા. ૨૫-૭-૨૬)

૧ મોળો દરમે નામે ગેરી. વનરપતિ થાય છે, તે એટલી બધી ગેરી છે કે તેની નીચે કોઈ કોઈ વેળા નાનાં પશુઓ મરેલાં જોવામાં આવે છે. આ વનરપતિનાં મૂળ કપાડી લોહો વાળામટિ ધણીવાર વેચવા આવે છે. વાળાવાળી જગો ઉપર આ મૂળ ધસીને કે વાડીને સગાવનાં વાળો પાંચ મિનિટમાં બદાર આવતી પડે છે.

૨ ને જગોએ વાળો નીકળેલો દોષ તે જગોપર ગ્રાંખાનું પતકું વેદવાણું રાખી તેમાંથી વાળાને બદાર કાઢવો. તે જગોપર વીંછીનો ડંખ અપાવવો. ગ્રાંખાનું પતકું રાંધવાનું કારણ કે જગ વાળાવિનાની કોઈ જગોપર વિંછી ડંખ ન મારી શકે. બની શકે ત્યાંસુધી વાળાપરજ ડંખ આવવો નેહએ.

૩ અરીદાં, ગેરકચોલાં, અરીજ, આખરાનાં બીજ, (પીતપાપડો) સાફ કપૂર-ગુગળ વગેરેને વાડી, પીંજનાનાં પાનપર લેપ કરી લગાવનાં વાળો બદાર આવતી પડે છે.

૪ એરવર્ગિઝ (કોમોટી) ની રવાંતી પાદી વાળા ઉપર દવાવતી, જેથી વાળો બદાર આવતી પડે છે. ઉપરના ચાર ઉપચારો અમારા જ્ઞાનને અનુભવના છે.

વાળો અરાજ પાણી પીવાથી અને તામસી ખોરાક લેવાથી કોષે છે. વાળાનું દર્દ ચોમાસાની એસની મનુમાં ધણું બધુંકર નિવેડે છે, વાળા લુછતી પીડા દગર મૃત્યુની પીડા બરોબર છે; મટે સંભાળીને રહેતાં અને આનપાનનો યોગ્ય વિચાર કરી આલતાં એ પીડા દૂર થાય છે.

રશિયાની વીરપૂજા

(સૌરાષ્ટ્ર-૧૯-૧-૨૬-૧૯૧૬)

પશ્ચિમનું ગોણું જગત આજે પૂર્વની મુર્તિપૂજાને પિત્તરે છે. અર્થિ પૂજારી એને મન આપે છે. જાતીઓ છે; પરંતુ જનજનને એ મુર્તિઓમાં એક પ્રકારની મુર્તિ પૂજા તો કરતે જ છે. રાષ્ટ્રીય દેવતા પાયા પછી જાહેર સંવાદિમાં કે નોંટે નોંટે એમની પ્રતિમા હોય છે. એની સંપત્તિઓ ઉત્તમ, એટલે કે સ્વામી, સુખપ્રિયની મુર્તિ કે જાતીને મન આપે. આગળ ધીર દુઃખવતુ, એ મુર્તિપૂજા નહિ તો પીડા શું છે? રશિયાના કે પ્રતિમાને મન આપે. ને પુરાણોની પૂજા કરતી, એ તો માનવજાતને સ્વભાવ છે. પ્રતિમાનિક કાળથી જ આજે દિનકુળી એ સ્વભાવ જાણે રીતે પ્રમથનો આપ્યો છે. પુરાણ કાળમાં ત્યાં તોયે વીરપૂજાને દેવ-તરીકે પૂજા, ત્યાં આજે તેજ મદાનુભાવ જણવા તો તેના જેટલાજ વીરવતી પુરુષ માત્ર નર-વીરવતીજ સમાન પામે છે. એ પણ ઉગ્રી મોટી પૂજા-અર્ચના છે. પશ્ચિમમાં રશિયાની આ આદારીએ આદારીએ

અપ્રતિમ આંગ્રજ નવકાર એમ. જી. વેસ્ટ ૧૯૦૨માં રશિયામાં પ્રવાસે નીકળ્યો, ત્યારે મામે મામ રશિયાનો રાષ્ટ્રવિધાતા કાર્ગ માક્સની પ્રતિમાઓ દારનેરામાં જોયતી થી. દુકાનોમાં એની મુર્તિઓની દારો વિક્રમમાં બેઠાજાણ એણે જોય. આંગ્રજ નવકારને રસ પ્રમળી આવી ભક્તિપ્રત્યે સુખ થતી; પણ એને ખબર નહિ હોય કે રશિયાની સાચી વીરપૂજા તો એ જાણે માત્ર નર સ્વરૂપે દેખાતી હતી. આજે મોરડો, વોરસો કે સેન્ટ પિટર્સબર્ગમાં જનારા મોરડો સદ-ન મજૂરવાદી રાષ્ટ્રનેના લેનિનપ્રત્યે પ્રમળો હાથકાતો ભક્તિભાવ નિરખીને હંમ થાય છે, વહા-દારીની જવત નિયાનીનથી લોકો દુકાનોમાં અને ઘેર ઘેર એ મજૂરના રજાખુદાર પિતાની તસ્વીરને દીપકમાળથી આક્રમણ રાખે છે. સમાજવાદીઓ એ તસ્વીરને સમાજવાદના મુર્તિ સ્વરૂપનથી ધરજાણે રાખે છે, સામ્યવાદીઓ એની પ્રતિમાને સમાનતાયું રાષ્ટ્રચિન્ન ગણે છે. કેટલાક દીપકથી કંપનીની આદારીઓમાં તો કેટલાક વ્યાપારી પેદીઓમાં અને મજૂરસંઘોના કક્કાપર મસ, એ એક જ ભારસની પ્રતિમા રાખવાયેલી દેખાય છે. મોડેલે વેચનાર દેરીઓ પોતાની પાછીના કુશાપર એ મુર્તિને પધરાવી રાખે છે. દરજીના સંચા ઉપર લેનિનનું સ્થાન અનિચય છે. સ્તકાકષણ અને પુસ્તકવિદ્યાઓને મળે એ તસ્વીર જનિવાઈ છે. ધર્મમંદિરો અને ધાર્મિક વાઓનો સામાન વેચનારી દુકાને પણ પ્રખંડારવડે દીપતી લેનિનની હળી કેટલાક ગોખમાં પધરાવેલી છે. વીંટીમાં દીરાથી મરેલી અદ્ય તસ્વીરથી માંડીને દેહસમાન મુર્તિઓ મોરડોમાં આંગળે ને દારીએ, મજૂરવાદો અક સદેશ મુખાવળી પડી છે.

લેનિન-મંદિરો

ધર્મ-પ્રદાશુ લોકો ભગવાન ચિરતની, કેટલા ધર્મસંપોની અને કેટલા ધર્મચુરઓની હળીઓ અમુક નિયત સ્થળે મોડવી, તેને મંદિરસમાન બનાવે છે અને સવારસાંજ ત્યાં મસ્તક વીંટનારની બંદગી કરે છે. શું ઉગ્રકંઠ કે શું દિલ્-અધીજ આવી જનન્ય ભક્તિ પ્રદાશુ નિનમંદિર રાખે છે ધર ધર તો કાંઈ, પણ દારખાનાંઓમાં અને ઔદ્યોગોમાં પણ અમુક ભાગ ની પ્રતિમામાં નિરાળો રાખવામાં આવે છે અને એની બીતોપર 'લેનિનનાં અમર જીવન-ચિત્રવામાં આવે છે' લેનિન આજે દિવ્ય ધામમાં છે, પણ તેના આત્મા રમજૂમિના રક્ષા-અદી' મોડું છે.' એવા ભક્તિવાદો પણ એ દિવાલોને અને તેના આત્મા રમજૂમિના રક્ષા-તરી લોકો ને કે લેનિનની પ્રતિમા આગળ દાંતની જેમ પોતાના દાવની ચોકડી ચિતરના રાખે એમના અંતરો પૂજ્યમાત્ર નિઃશ્વંદનામાયે જણાઈ આવે છે. મામડનાં ભોળાં રાનારીઓ તો માયું નમારીને એ પ્રતિમાઓ સમક્ષ ગોત ચલા કરે છે. રેશને રેશને પોતાના આ નિર્ધનનાપ્રિય તારણુદારને ગોખ-મંદિરોમાં પધરાવવામાં આવ્યો છે. એ

દર્શન કરીને ગામડીઆઓ પોતાની મુસાફરી શરૂ કરે છે. જાણે રશિયાનો એ 'પ્રસ્થાનમંજનો' તીર્થયાત્રા

પણુ આના કરતાંયે વધારે છક કરનારી ભક્તિ તો લોકોની લેનિન-યાત્રાઓમાંથી મળે છે. આને એના સ્વર્ગપ્રયાણને માત્રે બે-અઢી વરસોજ વીત્યાં છે. જાતેવારીની એ અમરગ પ્રાપ્તિ વરસાદ અને ખરફમાર વચ્ચે ભક્તિમતી જનતા પોતાના રાષ્ટ્રવીરનો દેહાવશેષ નિરખતી, અઢી બેઠગી કરતી ઉભી હતી. એ ભવ્ય કસ્ટુ દ્રશ્ય આને બે વર્ષ પછી વધારે ભવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. મોસ્કોમાં એની મૃત્યુસમાધિ ઉપર આને શક્તિધારી સૈનિકો પહેરો ભરે છે અને રશિયાનાં દૂર દૂરનાં ગામોમાંથી શ્રદ્ધાળુ જનો સમાધિનાં દર્શન ટોળાંબંધ આવ્યે જાય છે. એ મરણુતથિને દિને તો ત્યાં આખાયે યુરોપના મલુરવાદી પ્રવાસી જનો ધ્વજપતાકા લઈને જમાવે છે અને 'જય હો. મહાત્મા લેનિનનો! જય બોલ્શેવિકમનો!' એવા સૂર યુગતા યુગતા કરે છે. સમરકંદમાં એક કાળે તેમરલેનની કબ્રની લોકો યાત્રા કરતા. આને નેરસલેમની પૂજા ભૂમિ ઉપર ખ્રિસ્તીઓ પ્રવાસે સંચરે છે. અખિલ આલમના ઇસ્લામીઓ મહા શરીફ પૂજામાં હજ કરવા જાય છે; રશિયાના-અરે, યુરોપ સમગ્રના-જાઓ મલુરવાદીઓનું જીવંત તીર્થધામ મહાનુભાવ લેનિનની મૃત્યુસમાધિ છે.

દેવમાનવ

ગઈ સાલ લેનિનની સંવત્સરી કોઈ અદ્ભુત રીતે ઉજવાઈ હતી. મોસ્કોને ચોટે ચોટે લોકો એ રાષ્ટ્રવીરની છબી ખરીદીને મહાવતા હતા. આને પ્રજા એને માનવકોટિથી પર માને છે. રશિયાનો એ દેવમાનવ છે. લોકસલામાં એની ખુરશી ખાલી રહે છે. એનાપ્રાંતે પ્રજાની માનની લાખી એટલી ઉત્કટ છે કે એ ખુરશીપર એની પ્રતિમા પથરાતી ફૂલમાળાઓવડે અનુગામી પ્રયત્નો તેની અર્ચના કરે છે; એની આરામગાહ હલુ. અપૂર્ણ છે, તોયે એની જાળીએ ને અટારીએ દર રાત્રે લોકો રોશની પ્રકટાવે છે. આરામગાહની ધમારતમાટે દેશવિદેશના રથપતિઓ પાસેથી રૂ. ખાંક નમુના મંગાવાયા છે. લેનિન આને લોકસાહિત્યનો કોઈ અદ્ભુત નાયક બનતો જાય છે. એના જીવનની આસપાસ કેટલીયે અદ્ભુત રસિક કથાઓ યુગધાઈ ગઈ છે. એક જંગી મંડળ એના લેખનો અને ગ્રંથોને જગતની વિધવિધ ભાષાઓમાં ઉતારવાનું અવિરત કાર્ય કર્યું જાય છે. આખા યુરોપીય ઉપરાંત કાલમુક, બ્રિટિશ, ખ્રિસ્તી, યાકુત અને તાર્તર પ્રજા આને એ મંડળના પ્રજા દ્વારા પોતાની ભાષામાં લેનિનના મનન-સાહિત્યનું રસપાન કરે છે. લેનિનનાજ સહકર્મીઓએ લેનિનનાજ પૂજક બન્યા છે. એમને મન લેનિનનો શબ્દ અભવાક્ય કે કુરાનની ખ્યાયાત છે. આને તો જાણે રશિયામાં દેવમાનવ લેનિનનો કોઈ નવીન ધર્મ ફેલાયો છે. રસભૂમિનો એ ધરખમ અને પ્રતિભામાન મહાન પીટર પણ આટલો નહોતો પૂજ્યો. રસ સ્વાધીનતાનો સ્થાપક લેનિન દક્ષિત મલુરોનો ઉદ્ધારક લેનિન, જગતભરમાં સાચી સમાનતાને ઉતારનાર લેનિન, અવસર પામીને આજ રશિયાનો આરાધ્ય દેવ બન્યો છે.

ઉંચામાં ઉંચી ટોચે—ઉંચામાં ઉંચા શિખરે તમારે પહોંચવું હોય તો તમારા ઉગ્રાંશની ચામાં નીચાં નીચાં જગાએથી કામ શરૂ કરો. તમારા ધંધા સાથે જેનો સંબંધ હોય એવી કોઈ કોઈ બાબતને નહીં કે નિષ્પ્રયોગી નહિ સમજતાં તેને લગતી એકે એક વિગતનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન મેળવો.

એક માર્ગ અથવા ધંધો પસંદ કરો, તેની સઘળી વિગતોનો અભ્યાસ કરો, તેનેજ માત્ર કામ કરો.

તમારે મુંડરનું તે વિષે જગત કાલ કરેનું નથી; પણ તમે જે કંઈ કરવાનું માન્ય છે તેમાં મહેતવરિ લેજો અને, એમ તેનું કરેનું છે. (આરાળા શ્રેયો મંત્ર.)

શુકનમાં લાપસી આપણે ?

(હિંદુસ્તાનના એક શ્રેષ્ઠ કવિ)

હિંદુસ્તાનમાં સાધારણ રીતે સાગ પ્રમત્તે દેશમાં શુકનમાં વધારી જાય છે એમ માનવામાં આવે છે. આ શુકનમાં નીચળ કોઈ પાત્રમાંને પદને લાપસીને કામરે પહેરવી જાણવામાં લીધો, તે વાત સમજવા જેવી છે. અત્યારના વ્યમાનમાં તો લાપસી કે એટલે એ કામરમાં નાંખવામાં છે; અને સારા જમણપરમાં તે સ્થાન બોલવતું નથી, હવે પણ આપણે વિચારીએ જણાવે કે, આપણા આપણામાં મર્યાદા ન રવા.

જૂના કાળમાં જે જે રીતરિવાજો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, તે ને રિવાજો માત્ર નેવા-૪ થમને નામે દાખલ થયા છે. ખાત્રમાં, પીત્રમાં, આચારમાં જ્યાં જ્યાં જે રિવાજો છે તેને સ્થર્મની ગ્રીક લામી દેવામાં આવી છે, તેમાં પણ સ્વરૂપમાં છે. અત્યારના અર્થદર્શન પછે પૂર્વ રક્ષ્ય સમજવા સિવાય છૂટા માપાપો બેરફાર દતાં એમ કહી તેનું પાલન કરવા ની પરિણામ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, આપણા આપણા કરતાં આપણે માર્ગ આપણે છીએ, એણું પાલન કરી રહીએ છીએ, એણી શક્તિવાળા થઈ ગયા છીએ અને હવે આપણે ગોંધરીએ છીએ.

જે જે વહેમ મણી કારી છુટકારામાં આવે છે, તે વહેમ નથી; આવા વહેમની તપીકનમાં સાગળ ઉપર ઉતરીયું ત્યારે તે સમજરી. રજરવવા સીને ન અડાય; સુવારીનાથી આપણે જોઈએ; નાદાપોયા સિવાય મંદિરમાં ન જવાય; વગેરે રિવાજો છે તે વહેમ નથી; પરંતુ મારીરિક તંદુરસ્તીને જો વિચારીને દાખલ કરેલા રિવાજો છે. તેનું પાલન ન કરનારા જોઈ-વાઈ કરે છે.

હવે અસલ વાતપર આવીએ. ધર્મની અંદર જે પોષક તરવ છે, તે તેની અંદરના બીજમાં છે. આ બીજ આવાથી માણસની જીવનશક્તિ વધે છે. જે અનાજ જીવનતરવ-વીટીમી-સ કહેવામાં આવે છે, તે આ બીજમાં છે. વિજ્ઞાનસાહીત્યોએ તથા બોરાકીને લગતી શોધબોગ કરનારાઓએ એકમતે જાહેર કર્યું છે કે, જેમ જેમ ધર્મનો લોટ બારીક કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ તેના બીજનો નાશ થાય છે. બીજનો નાશ એટલે તેની અંદર રહેલા જીવનતરવ વીટીમી-સનો પણ નાશ થાય છે. આવો લોટ તે આપણે પરમુદી મેદા છે. આ લોટ સરીરને લાલ કરવાને બદલે કુટકાન કરે છે. એવા પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે કે, એક માણસને ભુખ્યો રાખવામાં આવ્યો ત્યારે બીજ માણસને માત્ર પરમુદીની રોટલી આપવામાં આવી. પરિણામે પરમુદીની રોટલી ખાનારનું વજન અપવાસી કરતાં ઘણું ઘટી ગયું. એ સુચવે છે કે, પરમુદી સરીરને પોષવાને બદલે સરીરને નાશ કરે છે. લાપસી કે ઓરમાની અંદર ધર્મ જાણ બરડવામાં આવે છે. આવા જાણ લોટની અંદર તેનું બીજ જળવાઈ રહે છે અને એ બીજ સરીરને પોષણ આપે છે. આડે દિવસે તો તમે આવો પૌષ્ટિક બોરાક ન ખાઓ, પણ શુકનનીકે સારે પ્રસંગે આ લાપસી કે ઓરમું ખાઓ; તેટલા માટે છૂટા આપણે શુકનમાં લાપસી રાખી છે. તથાચારી લાપસી, અંદર ગોળ અને ઘીના બોરાકને બીજું કોઈ પણ પકવાન પહેંએ તેમ નથી. પછી ભલે તે દૂધપાક, શીખંડ, આમુદી, વેનર, મેનુર વગેરે ગમે તે કદો. આ લાપસી અને ઓરમું બીજનેખમી અને પૌષ્ટિક છે. સુધરેલા બાઈઓ આ બાજતરી નોંધ લે તેટલામાટે આટલું ધ્યાન જોરવું છે. બચ્ચાંનું નામ પાડી વખતે બારને દિવસે તો આખા ધર્મને બાંધી તેની ધુરરી કરવાનો રિવાજ છે. આ ધુધરીમાં પણ ગોળ-ઘી નાખીને આવામાં આવે છે. વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ તો લાપસી-ઓરમા કરતા પણ આ ધુધરી ચડે તેમ છે; પરંતુ હવે ધુધરી તો જંગલીનો બોરાક ગણાય છે. સુધરેલા માણસોને પાછા જંગલી થયા સિવાય છૂટકો નથી એમ અસારના બોરાકસાસીઓ અને મોટા ડોક્ટરો કહેવામાં જાય પાટી રવા છે. બોરાકની અંદર આપણે ત્યાં ઘણમેલ દણુ પ્રબુકપાએ બોળી છે. પરીપાદિ દેશોમાં તે રોજ પહેંચવા આવેલ છે, એટલેજ ત્યાના ડોક્ટરો તે તરફ વધુ ધ્યાન આપવા મંડ્યા છે.

વિલાયતમાં ફળાહાર

વિદ્યુત્સાનના ખોરાકમાં જે કાંઈ ચીજની ખામી હોય તો તે ફળની છે. આપણને તેટલાં ફળ ખાવાનાં મળતાં નથી. ગરીબાઈને અંગે આપણે ફળ ખાઈ શકતા નથી. ઉપરના આવાં જે જરૂરીઆત નદિ પણ મેળવશોખ છે, એમ આપણામાં જોટો ખ્યાલ પેસી ગયો છે. આપણે ત્યાં જે ફળો થાય છે, તેનોજ આપણે છૂટથી ઉપયોગ કરીએ તો આપણો ખોરાક વ્યાવસ્થી મળાય. આપણે ત્યાં લાલ પાકાં ટામેટાં, પોપૈયાં, પાકાં ચીલડાં વગેરે થાય છે; મધ આપણે બોધએ તેટલા પ્રમાણમાં તે ખાતા નથી. વિલાયતના આંકડા બહાર પડ્યા છે, જે વચ્ચે નેચા છે. યુનાઇટેડ કીંગડમમાં એક માણસે એક વરસમાં ૧૦૦ સફરજન, ૭૫ તારંગી અને ૩ ફળો ખાયાં. એક વરસમાં ૪૮૩૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડની કિંમતનાં ફળ યુનાઇટેડ કીંગડમમાં ખાવાયેલાં ત્યાં તે માણસ આટલાં બધાં ફળ ખાતો નથી. વ્યાવસ્થી રીતે જે ફળની જે વધે મોસમ દેાય, ત્યારે તેણે તે ફળ ખૂણ ખાઈ લેવાં બોધએ. વિદ્યુત્સાનમાં સુઝાણે કેરીની મોસમ માત્ર કેરીનો પાકળ ખાવાની મળે છે અને ત્યારેજ ગરીબ તેમજ તવંગર તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. મહામંદિરે ખાતે રાખી ફળ ખાવાં બોધએ; કારણ કે ફળની અંદર જીવનતત્વ-વીટીમીન છે. કેરીની મોસમમાં માણસને નવું શોષી આવી જાય છે, તેનું કારણ આ જીવનતત્વ છે.

નુઓ બપાનનું શિક્ષણ !

(ગાંધીય તા. ૫-૯-૨૬ ના અંકમાંથી)

(૧) ગાંધીય તા. ૫-૯-૨૬ ના અંકમાંથી લેવાયેલી પ્રતિબંધી સંચાલિતઓએ કન્યાઓ સમક્ષ એક સુંદર મળ ને મળેલાં જાણનાં ફળોનાં નમુને કે રીલિય ટે. ૧૬૦ જગ્યા આપનારી જાણઓમાં ૨૩૬ જાણઓએ પુસ્તકો અને પાકાં ફળો અને ૨૩૬ જાણઓએ અમુક સંજોગોમાં રીલિયનાં અને અમુક મળો ૧૯૨૬-૨૭ માં રીલિયનાં ફળો અને ૧૯૨૬-૨૭ માં જાણઓએ રીલિય પત્રો કન્યાઓને મળ્યાં. પત્રો ૨૩૬ માં મળ્યાં અને ૧૯૨૬-૨૭ માં ૨૩૬ ફળો મળ્યાં.)

ગાંધીય તા. ૫-૯-૨૬ ના અંકમાંથી લેવાયેલી પ્રતિબંધી સંચાલિતઓએ કન્યાઓ સમક્ષ એક સુંદર મળ ને મળેલાં જાણનાં ફળોનાં નમુને કે રીલિય ટે. ૧૬૦ જગ્યા આપનારી જાણઓમાં ૨૩૬ જાણઓએ પુસ્તકો અને પાકાં ફળો અને ૨૩૬ જાણઓએ અમુક સંજોગોમાં રીલિયનાં અને અમુક મળો ૧૯૨૬-૨૭ માં રીલિયનાં ફળો અને ૧૯૨૬-૨૭ માં જાણઓએ રીલિય પત્રો કન્યાઓને મળ્યાં. પત્રો ૨૩૬ માં મળ્યાં અને ૧૯૨૬-૨૭ માં ૨૩૬ ફળો મળ્યાં.)

ગાંધીય તા. ૫-૯-૨૬ ના અંકમાંથી લેવાયેલી પ્રતિબંધી સંચાલિતઓએ કન્યાઓ સમક્ષ એક સુંદર મળ ને મળેલાં જાણનાં ફળોનાં નમુને કે રીલિય ટે. ૧૬૦ જગ્યા આપનારી જાણઓમાં ૨૩૬ જાણઓએ પુસ્તકો અને પાકાં ફળો અને ૨૩૬ જાણઓએ અમુક સંજોગોમાં રીલિયનાં અને અમુક મળો ૧૯૨૬-૨૭ માં રીલિયનાં ફળો અને ૧૯૨૬-૨૭ માં જાણઓએ રીલિય પત્રો કન્યાઓને મળ્યાં. પત્રો ૨૩૬ માં મળ્યાં અને ૧૯૨૬-૨૭ માં ૨૩૬ ફળો મળ્યાં.)

ગરીબોના ઉદ્ધારક બનો !

('ગરીબી રાખતી' ના સરુપટે' માંથી 'દુસ્તિનકોમ' માં લેવાયેલ, ને ઉપરથી)

સીઓ, બાળકો અને મજૂરવર્ગની રૂઝવણીપ્રત્યે ચેરિટરી રાખવી એ તો એ સામાન્ય માનવો આપણે હોય, તેજ સામાને કાપી નાખવા અમાન છે; એટલુંજ નહિ પણ પ્રાચીન યુગમાંજ ધા કરવા અગત્ય છે.

દિ'દુસ્તિયાનમાં અનેક રીતસાક્ષો વિજયી ન નિવડ્યાનું કારણ એજ છે કે, કાલે કરનાર લોકોએ પોતાની સર્વે સક્તિ મૂળ તરફ ન વાપરતાં માત્ર ફળ જ્વને પાંદડાંઓ-ગિરા મેટા કહેવાના છે. એકાએક પાણી હાંટવામાં યુવાવી દોષી છે; ગરી રીતે તો રાહટ્ટરના આપણરૂપ વિચાર મલોનેજ પ્રકાર જ્વને ચેતન્યની જરૂર છે.

આજ આપણા આ કમનસીબ દેશમાં એમની કિંમત મોટા જેટલી મળવામાં આવે છે અને આવાં ગરીબચરાઓની સેવા કરવા તમે બહાર પડ્યો, તેમના તથા કાળે ચિંતા કરતો એટલે લોકો તમને કપડો પણ દેશે, કેટલાક મરકરી કરવા લાગશે; પરંતુ એટલું ખ્યાનમાં રાખજે કે, આ મોડાને એકઠાની જમણી ખાલુએ મૂકવાથી એકઠાની કિંમતે હથપણી તપાસવાની તેમનામાં સક્તિ છે.

કમનસીબે કાલના ઉપદેશકોની વૃત્તિ એવી છે કે, સરકારી અમલદાર વચેરે મોટા લોકો પોતાના વ્યાખ્યાનમાં આવે એટલે તેઓ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. એ ખર્ષ છે કે, સરકારી નોકરો બીજા માથાએ કરતાં વધુ હોંસિયાર હોય છે અને તેથી તેઓ થોડાપણા ઉપવોધી પણ છે; પરંતુ તેમનો જુસ્સો હમેશાં ધસાડોશથી મંદ પડી ગયેલો હોય છે. એ લોકોને તેમના માનમનવારૂથી કેદખાનાના બેંક આમન ઉપરજ ભેસી રહેવા દો; કારણ દેશને ખરો ઉદ્ધાર તો દેશરૂપી જાડાં ગરીબ મૂલોથી થવાનો છે. એ બરાબર ખ્યાનમાં રાખજે કે, ગરીબ લોકો, સીઓ અને બાળકોના કાલથીજ સસની સ્વારી આમજ વધશે.

લોકોની કાલની ધર્મભુદ્ધિ અને દાન કરવાની વૃત્તિ પણ બહુ બગડી ગયેલી છે. બુખમરાથી ટળવળતા ગરીબ લોકોની આપણે જરાયે ચિંતા કરના નથી. માત્ર ભરેલાં પેટવાળાઓ, નિરુદ્યોગી અને આગમુખ્યોનેજ ભોજનનું દાન કરવાથી સ્વર્ગે પહોંચી જવાય છે એમ માનીએ છીએ; અને આ દાનસંજ્ઞે પણ લોકોના વિચાર એવા થઈ ગયા છે કે સમાજના એક ભાગને છેક નીચેથી નાખી, તેને તદ્દન કંઈગળ બનાવી દઈને મેજવેવા પૈસામાથી નહિ સરખો ભાગ દાનતરીકે પાછો આપવો. પોતેજ નીચેથી લીધેલા ગરીબો તરફ તેમની ધણી દુખી કાલતમાં કીર્તિ કે હોદ્દાને આતર એકાદ તુરંત કકડો ફેંટી દેવા એજ જાણે કે મોડું ધર્મ-દાન ન ગણાતું હોય, એમજ એ વિચારાઓ સમજે છે; પરંતુ ખરી ઉદારતા શું છે તે તમે જાણો છો ? દાન-મરીજ અને પતિત-નીચે પડેલા લોકો તરફ સાચી લાજણીથી જે જુએ છે, તેજ ખરો ઉદાર મદાત્મા છે !

દિ'દુસ્તિયાના રાગરજવાડાઓ ! ધનાઢ્યો ! ધર્મચુકો અને રાજકર્તાઓ ! થોડાજ વર્ષોમાં શું પરિણામ આવશે તેનો તમને ખ્યાલ છે ?

આજ અસંખ્ય જનિમેદ અને ચોક્કાધર્મથી શું પરિણામ આવ્યું છે તે જાણો છો ? એ સાચું છે કે, યુરોપઅમેરિકાની જેમ અસંખ્ય કસ્ટાગો નથી પડતી, પરંતુ આખો દેશ દુર્બળ અને મુંગા મેંદાથી પણ વધારે બીજી બની ગયો છે. કાલના જરીપુરાણા ધર્મ ગયેલા -માન-જનતરૂપી વચની નાંચે શું છે ?-ગરીબ અને જૂએ મરના સાદાત્વ નારાયણસ્વરૂપ દિ'દા એકતો !

કોઈકનીના સમપ્રમાં આપણે જ-એકા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઈએ તેટલા છે. આજ તમને દેશધર્મ આજા કરે છે કે, રાષ્ટ્રીય બંધુભાવ આમજ તીવ્ર જનિમેદને ગોણ માનો ! પોતાનાં નાનાંમોટાં સઘળા બાળકોપર એકસરખો પ્રેમ રાખવાની માનાના જેવું આપણા અંત-કરણને બનાવતું એજ જીવનની સફળતાનો સાર છે.

અને એ જીવન સફળ કરવા કાળે તમે જીંદગીને તિલાંજલિ આપવા તૈયાર છો એટલી સક્તિ અને દિમન તમારામાં હોય તો હોંઠા અને મરીબોના ઉદ્ધારક બનો !

વધારે મરણો શાથી થાય છે ?

(લેખક:-વિજયશંકર જયશંકર. 'હિંદુસ્થાન' તા-૨૪-૫-૨૬ ના અંકમાંથી)

દેશી વૈદને ઉત્તેજન આપો.

એપ્રિલ ૧૯૨૬ ના વેદ કંપતરમાં 'દેશી વૈદ' એવા મથાળા નીચે જે લખાઈ હતું તેમાં લખેલું છે કે:-

“આ ધારાસભામાં (મુખ્યમંત્રી) જે મેંજરો આયુર્વેદ અને યુનાની વેદકની સીધાસત્તા હોય તેમને હું પૂછું છું કે, પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ શિક્ષણ મેળવેલા ડોક્ટરોની ખાતી કરી એક જોડાએ કે, દેશી વૈદ પાશ્ચાત્ય વૈદ કરતાં ડાઈ પછી રીતે ઉતરતું નથી અને ત્યારેજ આ સભા સમગ્ર બરો કે, દેશી વૈદ પાશ્ચાત્ય વૈદ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.”

આ ઘણા ગંભીર સવાલ છે. કોરોડો માણસોની જીંદગી તથા તંદુરસ્તી સાથે તેનો સંબંધ છે; તેથી લખવાની રજા લઉં છું કે, વિદેશી દવાઓમાં ઘણી દવાઓ જેવી કે શીતજાતી અને વગેરે જનાવરોનાં લોહી-પરિણામી અનાવવામાં આવે છે અને તેથી દર્બરો તંદુરસ્ત બને છે તેમજ મોટી ઉંમરના મનુષ્યો તેવી દવાના ઝેરથી બીમાર પડી મરી જાય છે, અથવા તો જીવનકર દરેકથી બીમાર છે. તે સંબંધી સત્તાવાર લખાઈતો પ્રસિદ્ધ કરવામાટે કૃપાળુ અંગ્રેજો તથા અમેરિકનોએ ખાસ મંડળો આપી છે અને તેમનાં માસિકમાં ઘણી ચોંકાવનારી વાત કોઈ વખતેવખત ઉઘાડી પાડવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવેલી જનની ઝેરી વિદેશી દવાઓ માણસગતમાટે કેવી જીવલેણ છે, તે જણાવ કરવામાટે “શીતજાતી રસી” એવા મથાળા નીચે એક ઘણો ચોંકાવનારો લેખ ત્રણ સારીમાં પ્રસિદ્ધ થતા ચેરાગ નામના માસિકના ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૬ ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો તે ખાનગી વાચવા આપને અરજ હું છું.

અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટ કુલીજના જુવાન દીકરાને શીતજાતી તેમજ ટાઇફોઇડની રસી મળી. તેને પરિણામે તે દત્તજાગી જુવાન પુરુષ તરફથી તરફીને મરી ગયો. તે લેખમાંથી નીચેનાં શબ્દો ટાંકું છું.

“મારા મરણો સાધારણ માણસના ઘરમાં થાય છે, ત્યારે તો રસીને બદલે બીજા બાળક નામ મેંજારી દર્મને દરેકના સમાને છીને ડોક્ટરો એ મરણ બીજા કારણથી થયેલું જાણ્યું છે. પણ આ તો પ્રેસિડેન્ટનો દીકરો હોવાથી પેગળ પુટયું.”

તા. ૧૯-૪-૨૬ ના જાહેર જમણેકમાં “પેટન્ટ ડ્રુગ્સે આગ લગાડે” એવા મથાળા નીચે એક લેખ જાહેર થયો તેમાંથી નીચેનાં શબ્દો તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચું છું.

“પેટન્ટ ડ્રુગ્સ અને દવાઓના ગરીબ વિદેશી દરબરો એક કરતાં ફીસીઆ લાંબી જાય છે અને આપને જે દુખદરો મેંજે છે.”

કોરોડો લેખમાં આ વેપારી તથા ધંધાદારી સવાલ હોવાથી બીજામાંથી રસી વગેરે જો દરેકમાંથી લીધેલા જાહેર મરણો તરફ કારણ જુવાનીને જુલા કારણે પ્રસિદ્ધ કરીને મરણ જાહેર નિવેદન તથા અમેરિકા જેવ. દેશમાં પણ દવાઓ આવે છે; તેથી આ દેશમાં પણ મરણો થાય છે. વિદેશ દવા બહુ મોટી છે-એ દરબરો છે.

જો આ દવાઓ જે તરફ જનમરણ કેમ જાય છે, તે સંબંધી સત્તાવાર રીતે મેંજારી મરણો દરેકમાંથી લીધેલા જાહેર મરણો તરફ કારણ જુવાનીને જુલા કારણે પ્રસિદ્ધ કરીને મરણ જાહેર નિવેદન તથા અમેરિકા જેવ. દેશમાં પણ દવાઓ આવે છે; તેથી આ દેશમાં પણ મરણો થાય છે. વિદેશ દવા બહુ મોટી છે-એ દરબરો છે. તથા જુવાનો દરેકમાંથી લીધેલા જાહેર મરણો તરફ કારણ જુવાનીને જુલા કારણે પ્રસિદ્ધ કરીને મરણ જાહેર નિવેદન તથા અમેરિકા જેવ. દેશમાં પણ દવાઓ આવે છે; તેથી આ દેશમાં પણ મરણો થાય છે. વિદેશ દવા બહુ મોટી છે-એ દરબરો છે.

(1911) 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920

1. 1945년 1월 1일 현재에 이르러서도 미군정 치하에서 조선의 경제는 극도로 낙후되어 있다. 이 원인은 여러 가지가 있으나, 그 중 가장 중요한 것은 일제의 식민지 지배에 따른 경제 착취와 전쟁으로 인한 파괴에 있다. 1945년 8월 15일 광복을 맞이한 후, 미군정은 즉시 경제 재건 작업을 시작하였으나, 당시의 상황은 매우 어려웠다. 식량 부족, 인플레이션, 그리고 미군정 자체의 정책 실패 등이 주요 원인으로 지적된다. 특히, 미군정은 1946년 1월 1일부터 실시한 '미군정 경제 정책'에 따라, 인플레이션을 억제하기 위해 통화 개혁을 시도하였으나, 이는 오히려 경제를 더욱 악화시켰다. 결과적으로, 1945년 1월 1일 현재에 이르러서도 조선의 경제는 극도로 낙후되어 있었다.

[illegible]

“પ્રજાભાર ! તે' મારો 'સંઘ જાન-સાઈ' જેવો કે જે કચેતર-પર-ની કચિ મેં પોતે પેર
નાની ઝલખાઈથી આસવા જાણી. બાજનું' માયું' નાંઈ દરેકે રમું એકે જ નાંઈ બાઈ' એ નાજ
ડી, બાજરે ન સહેવાયું ત્યારે ઠોડીને પિત્રના પથ ઝાળે સીકા. લગ્નજોડે જળ-પ રીંગે 'કો
નદિ કહું' પિતાએ તો ઠીકરાને માથે હાક એલીજ જવાનો રીંગો. કાંઈને નાંઈ પેરે રે, 'તે
માનો પહેરેમીરોને 'લપુલકા હરજા જાડે' મેંનું અમમજો એ નવજમણે મીનમ મ 'મીના-ને',
તા સાથે બાહીની રાત એક દેવાચવના મુમતશર ચડીને ચીનારો. રિજાદ બને-જ નાજાની
થે જાણે શુપ્ત પાનાં અજારી, મનાને સંભારી ઠેડી શાં ઠોડી નાજીને એનું હૃદયની
પદાર દોડ દોડી.

“આ દુહી કાપાનું પિંચતું દલે ક્યાંમુની નોનું ! રેડ પાલી નાખું તો ! દિમાપનના વિમ-
મયોં ચિખરાપર જાને મઝાને માગી નાખું તો !”

“ના ના ! છતવા ! એક વાર તો આ દેહદારા પરમાત્માનું તાવ પ્રાપ્ત કરી ને. અંદરના મળ-મેદ સાદું કરી નાખું અને દિમાગે આ સાર મળું ! મેલોનાં કુત્તોનાં મળમળી ખાખાં-જ ન અંધવાનું ! ચાલો આત્મારામ, ચાલો આ પદાટી મિખરો ઉપરથી પદનીનાં સાંજનાં આનંદીઓની વચ્ચે !”

* * * * *
 ગ્રામામાગરથી ઉતરીને મુઘાન યોગી માનની કોષમાં ચાલ્યો. જાતપાનના મનમુજા ઠોડી દેખાઃ
 પછી પુસ્તકોનાં સફરાં હતુ લાગ્યાં હતાં. મંગાના કિનારા ઉપર એ પોથીઓનાં ખંડાં ઉમેળનાં
 ઉમેળનાં યોગાભ્યાસના અટપટા કોષમાં ને નાટીચક્રનાં લાંબાં વર્ણનો વાંચ્યાં. એની જુદીની શરણ-
 પર એ નાટીચક્રનો વિચય ચડી ગયો. અંતરમાં સંદેહ જાગ્યો અને માનની સજગતી પાસ એક
 તે કોં શાંત થાય ? એક દિવસ મંગાના નીરમા એક મુઠ્ઠું તરતું જાય છે. પોથીઓનાં યોગાંને
 કિનારે મેથી કોષકે પ્રવાદમાં અપવાદનું. સખને બદાર ખેંચી આપ્યું. અપ્પ લઈને ચારી લેવું.
 ચીરીને હલવેનો ભાગ બદાર કાઢ્યો એની આકૃતિ, સ્વરૂપ અને લખાણપદોગાણ પ્રસ્થોનાં વર્ણનો-
 ની સાથે મેળવી લેયાં. પુસ્તકનાં વર્ણનોની સાથે જીવન પ્રત્યેક અંગની સરખામણી કરી ; પખ
 પુસ્તકમાં લખેલા પેલા નાટીચક્રના જ્ઞાન સાથે દેખના ચક્રનો મેળ નજર મળ્યો. પુસ્તકને ઘૂંટવું
 ઠોડી કાઢી એ સખની સામેજ પાણીમાં પધરાવી દીધું, જુદિનો વિચય થઈ ગયો !

મોળ મોળ વર્ષના રક્ષણપાટને અતે છત્રીસમા વર્ષની વગે ચુરુસાનને માટે તત્વસના એ દયા-
 નંદને ગુરુ લાખ્યા. ગુરુ વિરમ્બનંદની સેવા એ તો અસિધાર જેવી હતી. અંધ ગુરુજી દુર્વાસાનો-
 વ જવનાર હતા ! ધમકાવે, ગાળો લાડે, મારે અને પીટે. એક દિવસ તો દયાનંદને માત્ર અમુક

પાદ ન આવડવાને કારણે વિરજનદંડએ પિત્તો ગુમાવ્યો. ક્રોધાંધ જનીને એમણે દયાનંદને લાકડી દાઢી. દયાનંદજીના હાથ ઉપર ક્રુટ થઇ લોહી લહેવા લાગ્યું; પરંતુ સસતો શોષક એટલે થી કેમ છેકાય! એ હાથ બેઠીને સુકોમળ અવાજે એ બોલ્યા:—‘મદારાજ! મારું સરીર ઝેર એટલે મને મારતાં તો ઉઘટા આપતો સુંવાળો હાથ સમસમી ગયો હશે. મને આપ ન થતો કેમકે આપને ઇન્ન યાગ છે.’

હંડીજી નામના શિષ્યે ગુરુજીને એમની આ નિર્દયતા ખસલ ઠપકો દીધો. બોળા, એજી જેવા ગુરુને લાન થયું; પસ્તાયા; બોલ્યા કે: ‘લાઈ, હવે પછી નહિ મારે.’ આ વાતની જાણ જતાં જતાં એમણે જઈને હંડીજીને કહ્યું: ‘શામાટે ગુરુજીને તમે મારે વાસ્તે ઠપકો દીધો! એ કુંકારી મને દોષથી મારે છે? એ તો કુંભાર જેમ માટીને ટીપી ટીપી તેમાંથી સુંદર ઘાટ બનાવે તેમ મને પણ મનુષ્ય બનાવવામાટેજ શિક્ષા કરી રહ્યા છે.’

એ લાકડીના પ્રદારનો ડાઘ, દયાનંદજીના હાથ ઉપર છવનભર રહ્યો હતો અને જ્યારે જ્યારે પોતાની દષ્ટિ ત્યાં પડતી, ત્યારે ત્યારે પોતાના ગુરુજીના ઉપકારોની સ્મૃતિઓથી એમનું અંતર અદિન થઇ જતું હતું.

ગુરુજીના સ્વભાવની ધમધમતી ભટ્ટીમાં અઢી વર્ષથી તવાઈ તવાઈને એ કંચન નિર્મલ જની ગયું. રેડાંસળાં પાપની ભરમ થઈ ગઈ. અઢી વર્ષનો અભ્યાસ પૂરો થતાં સ્વામીજીએ ગુરુને નારણે પડીને વિદાય માગી કે: ‘મદારાજ! મારાં રોમેરોમ આપને ધન્યવાદ દઈ રહ્યાં છે. આપનો સાતું વિદ્યાદાન દીધું. હવે હું દેશાટનમાટે આપની આજ્ઞા લેવા આવ્યો છું; તું આપને ગુરુદક્ષિણા માં શું આપું? મારી પાસે રાત્રી પાઈ પણ નથી. આ ચપટી સર્વોંગ છે, તે આપના ચરણોમાં પડે છે. દયાનંદના મનક ઉપર શીતળ હાથ મેલીને ગુરુજી ગદગદ કંઈ બોલ્યા: ‘બેટા! મેં તને જાણ સંતાપેલું છે. હવે મને તારાસરળા તેજસ્વી અને સાગરપેટા શિષ્ય કયાં મળવાનો હતો! મેંકા! તારી મંદગા કામનાઓ પૂરી થયે. મારે તારી ગુરુદક્ષિણા ન જોઈએ. ગુરુદક્ષિણામાં કંઈ એટલુંજ માગી લઉં છું કે વસ્તુ! તું આ દુગ્ધી ભારતવર્ષની સેવા કરજો.’

ગુરુની મદનનું રટણ કરતો દયાનંદ સંસારની રણવાટમાં ચાલી નીકળ્યો. હજારો વર્ષ થયા અજેય જની ગયેલા ગંગાજીના કિનારાઓ ઉપર ફરીવાર શુદ્ધ વેદનું મોજ ઉઠાવ્યું છે. અધિભૂતિઓ વારસદાર વીર દયાનંદ રાજપૂતોનાં ગામો ગામમાં ગીરો પડે. ગાંધીજી આદિ, પચાસ પચાસ રજપૂતો પંક્તિમાં ગોઠવાઈને ગંગાતીરે ખરા ગાય છે. નમસ્કારે વડે પડિત પડેરવા. દયાનંદજી ગાયત્રીના સિંદનાદ ગળવે છે અને દેવતાય કાળ પાળ પાળી પડેરવા વાર, સંસ્કૃતિ માનના સ્તનપરથી દૂરદેહાવેલાં, ધાવણા, નિ સદાય સંતાનને સંસ્કૃતિને આજ ગાયત્રી-ગાય કરવાનો અધિકાર પણ મંચરિ દયાનંદજી અર્પણ કર્યો.

દ્વિમાવીર

મેરે, ગાંધીજી એકવર સ્વમીજી ઉપરથી આવી રહ્યા છે. તે વખતે એક કઠાવર, પંડિત વિક્રમ, વાઠ આવી પડેરવે. તે ઉપર વેપ મળ્યો છે; બધા ચળ ગયા છે; અખબર કંઈ નથી. મેરે ગાંધીજી એકવર દેવતા, મેરે દેવતા પડેરવે. એ રજપૂત સભાને ગીરો પડેરવે. મેરે ગાંધીજી એકવર દેવતા, મેરે દેવતા પડેરવે. એ રજપૂત સભાને ગીરો પડેરવે. મેરે ગાંધીજી એકવર દેવતા, મેરે દેવતા પડેરવે. એ રજપૂત સભાને ગીરો પડેરવે.

મેરે ગાંધીજી એકવર દેવતા, મેરે દેવતા પડેરવે. એ રજપૂત સભાને ગીરો પડેરવે. મેરે ગાંધીજી એકવર દેવતા, મેરે દેવતા પડેરવે. એ રજપૂત સભાને ગીરો પડેરવે. મેરે ગાંધીજી એકવર દેવતા, મેરે દેવતા પડેરવે. એ રજપૂત સભાને ગીરો પડેરવે.

કુંડ નથી કહ્યું. અને કદાચ આપોં હોત તોપણ સી ચિંતા હતી! જા, પ્રશ્ન તમે સન્નિતિ કેન્દ્રે!

સંકોચ રાજપૂતોને મજોપવિત હોતા હતા સ્વામીજી માએલામ ધૂમી રજાહતા. એક વખત કહ્યું વાસ-
એમનો પકાર હતો. મંગારનાનના મેળાપર હજારો માનવી એકઠાં મળેલાં હતાં. બરોલીના ઠા-
રાવ કહ્યું સિદ્ધ પશુ આવેલા. આ રાત્રેને વેંચુર પંથનો એવો તો નાદ લાગેલો કે પોતાના
કરવાકરેને-અરે માય, બેસ અને ધોડાએને કપાલે અને કહે પશુ તે બગાડકાર કરીને તિલક
હી લગાવી રજા હતા. એક રાત્રિએ એના મુકામપર રાસડીલા રમતી હતી. સ્વામીજીને પશુ પં-
તો ભોલાવરા આગરા. સ્વામીજીએ કહ્યું 'એવા દલકા કામમાં હું ભાગ ન લઉં શકું. આપણા
જનીય પુરોનો નમે વેશ લગવી રજા છે. એ ધિક્કારને પાત્ર કૃત્ય કહેવાય.' રાત્રે કહ્યું સિદ્ધને
મા અપમાનનો પા વસમો લાગ્યો. બીજે દિવસે સાંજે પોતાના મંડળને લઈ રાવ આવી પહોંચ્યો.
સ્વામીજી ઉપરેશ કરી રજા છે. થોતાઓ તક્ષીન છે. રાત્રે આવેલા એમ સ્વામીજીએ સાકારકથો કે 'આવો'

'ક્યાં બેસીએ?' કહ્યું સ્વરે રાવ ગઈ ઉઠ્યા.

'ભાગ્યા પુણી હોય ત્યાં.' દસીને સ્વામીજી બોલ્યા.

'તમારી પડખે બેસીશું.'

'પુણીથી; આવો, બેસો.' કહી સ્વામીજીએ પોતાના આસનપરથી ચોથી દાઢી લીધી.

પણ રાત્રે તો ટોરો મચવેલા હતા; એના મદોનમન કંઠમાંથી વચનો નીકળ્યાં કે 'સંધ્યાસી'
માને રાસડીલામાં દાઢી ન આપી તેની લગ્ન નથી આવતી!'

'રાવ મરાણ, આપના પૂર્વજોના વેશ લઈને દલકા મનુષ્યો નાચે અને આપ દારિયો.
બનીને મેઢા બેઠા એ નાટક ઉપર પુણી થાઓ, એની લગ્ન તો આપનેજ આવવી ધરે! કોઈ
સાધારણ લોકો પશુ પોતાનાં કુટુંબીઓના વેશ ભેદને પુણી ન થાય.'

'અને તમે મંગામૈયાની પણ નિંદા કરો છો, કેમ?'

'ના ભાઈ, હું મંગાની નિંદા નથી કરતો; પણ મંગા જેવી અને જેટલી છે તેવી અને તે-
ટલીજ હું એને વળુંવી બતાવું છું.'

'એટલે! મંગા જેટલી છે?'

કમંડળ ઉઠાવીને સ્વામીજી બોલ્યા, 'જુઓ, મારેમારે તો આ કમંડળ લગાય તેટલીજ.'

કહ્યું સિદ્ધના હોઠ કંપી રજા હતા. સ્વામીજી ફરવાર બોલ્યા, 'રાવ સાહેબ, આપના કપાળ-
માં આ નિશક શાનું?'

'એ 'ધી' છે. એને પાણી ન કરનાર અંકગ છે.'

'આપ કપાળથી વેંચુર થયા?'

'જેટલાંક વર્ષો થયાં.'

'અને આપણા પૂર્વજો પણ વેંચુર હતા?'

'ના.'

તારે આપના કદન પ્રમાણે તો આપણા પૂર્વજો તેમજ થોડાં વર્ષપૂર્વે આપ પોને પણ
અંકગળ દના એમ કહ્યું!'

રાત્રોના દાઢ તરવારની ત્રીજ ઉપર ગયો અને એણે ત્રાડ દીધી, 'ત્રિં સંભાળીને ભોલ!'

બીજા દિવસે દરિયાકાંઠે લોકો દુના, એમના પંથ પણ પોતપોતાની તરવારપર મથા-
લોતાઓ રહી ગયા; પણ સ્વામીજીએ પોતાની સદાની ગંબીર વાણીમાં શરૂ રાખ્યું કે 'મીરને મો-
હો! કમી ચિંતા નથી, મેં સત્તજ કહ્યું છે.'

રાસકામથી ભજૂતના કમિપરની મારકે રાવ કહ્યું સિદ્ધ પૂંકાર કરના માણોને લગ્નમર વરમા-
વયા સાગ્યા. એના જમણે દાઢ વારંવાર અડમની ત્રીજે જવા માટે; પરંતુ સ્વામીજીએ તો ત્રિં
મથકાળીનેજ સાત વાળી ઉચ્ચારી કે 'રાવ સાહેબ, વારંવાર અડમ સામારે અપમાન છે! અને
દાઢકાં કરેલા દેખ તો આપના મુરજીને તેડી લેવો; પણ અપમાન કરેલા દેખ તો પછી અમ
સંન્યાસીને શીર કરાવે છે! જાને જગપુરે બેવચનની સાધે આપનેને!'

તે પા-અપાળમાં સદાકેતો રાવ તરવાર બેંદોને સ્વામીજીની લમે પંથે. એકવાર તે સ્વામી

હવે ધડો દમને દમનને પાછો નાખ્યો. ત્યાં તે ચામચો ઢાપ કરીને રાખ કરીતાર મર્યો. બચે વાર નહોતી; પણ સ્વામીજીએ ઉભા થઈને અપારામાં પોતાનો પંડો પડેલો કરી રાખના દાણમાંથી તરવાર બાંધી છુંદવી ચીંધી અને નરવારની ખીંછીને જમીન ઉપર ટેકી. બહુર ઝેર એવો દાળ દીધો કે, 'કમકમ' કરના એ નરવારના એ દુકમ થય ગયા ! રાખનું કાંઈ પકડીને સ્વામીજીએ કહ્યું:-કેમ, હવે હું તમારાગર ખગાર કરીને પડેલો બને, એવી તમારી કમજા છે ?

રાખનું મોં નાખવાનું પડ્યું.

‘તમારા અપારાગરથી ચીમકને હું તમારું શુરું નિંખતું નહિ. હું સંનવારી છું. બન્યો, પ્રભુ તમને સન્નતિ આપે !’

નરવારના પંડે દુકમ સ્વામીજીએ દૂર ફગાવી દીધા. રાખ વિદાય થઈ ગયા. આ ઘોર ઘટના બની તે જોના પગસ માથુએ સ્વામીજી પાસે મેલા હતા. તેઓએ આગળ કબોં કે રાખને અડાવતબંધ સડવા વેદન્યો. સ્વામીજી કહે કે, ‘એ કરી ન બને. એ બિનાશો તો પોતાની કાનિષ્ઠ બુદ્ધિ, પણ હું મારા બાહ્યબુદ્ધિમાંથી સામાટે લગ્ય ?’

લક્ષ્મણનોએ આડીને સ્વામીજીને વિનવ્યા કે તોફા આપની છુંદવી લેવા વારંવાર દુમલા કરે છે. તો આપ આડી ઉભા સ્થાનમાં ન રહેતાં તમારા અંદરના ખંડમાં રહેા.

સ્વામીજી કહેતા, ‘બાહ્ય’ અર્થ તો તમે રક્ષણ કરશો, પણ બીજી જમણ ત્યાં કોણ અવાવવાનું હતું ? મને તો પ્રભુ વેવંડા મોટા મોટાદાર મળ્યો છે. મને કશા ભય નથી.’

એક દિવસ સભાની વચ્ચેવચ્ચ એક ક્ષતિનો ઉપાસક બ્રાહ્મણ નશામાં ચકચૂર થઈને આવ્યો અને ગાળો દેતાં દેતાં સ્વામીજીની સામે પગરખું કેંકરું. પગરખું તો સ્વામીજીને ન વાગતાં વચ્ચે પડી ગયું; પણ ત્યાં બેઠેલા સાધુઓની આંખોમાં ખૂન ભરાય આવ્યું. તેઓ આ બ્રાહ્મણને પકડીને મારવા મંડ્યા. સ્વામીજીએ તેઓને અટકાવીને કહ્યું કે ‘શા માટે ? મને કેંકરું દુઃખ નથી અને કદાપિ બેઠા મને વાગ્યો હોત તોપણ એ ક્યાં સમજાણ હતું ?’

‘મદારાજ ! એકલા એકલા આપ કાં દસી રહ્યા છો ?’ લક્ષ્મણે પૂછ્યું.

‘લુઓ, એક માણસ અહીં આવ્યો આવે છે. હમણાં તમને એનો તમાશો બતાવું.’ સ્વામીજીએ જવાબ દીધો.

ત્યાં તો એક બ્રાહ્મણ મિષ્ટાન્ન લઈને આવી પહોંચ્યો. ‘સ્વામીજી, નમો નારાયણ’ કહીને એણે મિષ્ટાન્નની ભેટ ધરી.

સ્વામીજીએ કહ્યું:-‘હ્યો, થોડું તમે પણ ખાઓ; હું પણ ખાઉં’.

પરંતુ પેલા માણસે મિઠાઈ ન લીધી. સ્વામીજીએ ત્રાડ મારીને કહ્યું, ‘ખાઓ, કેમ નથી ખાતા ?’ બ્રાહ્મણ કાંપી ઉઠ્યો. એણે બે હાથ બેંડ્યા, સ્વામીજીએ પાસે બેઠેલા એક દૂતરાને બધું અવગણ્યું. તરત દૂતરો દગી પડ્યો.

પોતાના ભક્તોને સ્વામીજી બનાવ્યું કે ‘આટલામાટે હું હસતો હતો. આ વિપ-પ્રયોગ બોલો ?’ ભક્તો પોલીસને બોલાવવા ઉઠ્યા. સ્વામીજી કહે કે ‘એ નજ બને. લુઓ આ બાપડો થર થર છે. એને એટલી સન્નજ બસ થશે.’

બ્રાહ્મણને છોડી દેવામાં આવ્યો.

અમૃતસરમાં એક દિવસ એક પાઠશાળાના શિક્ષકે પોતાના નાની વયના વિદ્યાર્થીઓને શીખવ્યું કે ‘ચાલો, આજે આપણે એક કથા સાંભળવા જવાનું છે. તમે તમારાં દક્ષતરોમાં છોડતા દુકંડા ભરી લો. ત્યાં હું ઇસારો કરું કે તરતજ તમે કથા કહેનારની ઉપર છોડાનો મારો ચકાવનો. કાલે તમને લાડુ આપવામાં આવશે.’

એ કથાકાર મદર્પિ દયાનંદવિના બીજી કોણ હોય ? બાળકોસહિત પંડિત કથામાં ગયા. સાંજ પડી અને અંધારું થયું કે તત્કાળ ગુરુજીએ ઇશારત કરી. સ્વામીજીના માથાપર છોડાનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આખી સભા ખળભળી ઉઠી, પણ સ્વામીજીએ સૌને શાંત પાડ્યા.

[illegible][illegible][illegible]

અજન્ત પામીને કુરુષ્ટ બેગી ગંધા.

અમરેસો પાદરી લુકાએ આદેશ સ્વામીજીનાં નિષ્વાસમ મળ્યોની જાણને મદન ન કરી શકે.
 બંધે રાત્રી યોગી મુખમુદ્રા કરીને મેલવણી ઉઝારી કે:- "કેમમાં પાશા, કેમમાં"
 સ્વામીએ દશીને વજાગ લીધો: "બંધુ! સમ આનર કેડ નો તજરે દલ્લતની વાન નથી. ક્યો
 પાનોથી નો કું દવે નિભવે જની ગ્યો કું. મારા વિરોધીઓ કદાચ મને તુરંતની કેટકીમાં નખાવે
 ને એ વેદના સદેનાં સદેનાં ન તો કું મારા પ્રતિપક્ષીઓનું શુરું વાંચવાનો. કે ન તો મારા રિશ્તમાં
 કયો દિલથીરી સવાની પાદરીજી! લોભોનો ડાખ્યો કું સત્યને નદિ હોયું. ધમ્મુ અમવાનનોય કયા
 નદોનું સદેકરું પંડુ!"

એક દિવસ એક બ્રાહ્મણે આવીને સ્વામીજીને પાનડું બીડું અર્પણ કર્યું તાવિક મનુષ્યની સ્તેદ-ભેદ સમજીને સ્વામીજીએ બીડું તેમાં મૂક્યું, તમારે રસ લેતાંજ પોતે પામી ગયા કે પાનમાં જેર છે, એ પાણીને કશુંયે ન કહેતાં પોતે મંત્રા-હિનારે જઈ, ઉઘડી કરી, જેર ઉતારી નાખ્યું. કાંઈયે ન જન્યું હોય તેમ આવીને પાછા આસનપર ચાંત યુગ્મયુદ્ધ સહ બેઠા; પણ પાપ ન છૂટ્યું. અપરાધી બ્રાહ્મણે. તત્કીરકદારે એ પાણીને પકડી ગિરફતાર કર્યો. તત્કીરકદારે માન્યું કે, સ્વામીજી પ્રસન્ન થશે, પણ સ્વામીજીએ એની સાથે બોલવુંએ બંધ કર્યું. ચક્રિન બનેલા તત્કીરકદારે સ્વામીજીની નારાજીયું કારણ પૂછ્યું. જવાબ પ્રત્યે કે “લાઇ! મારે ખાનર તમે એક પામર મનુષ્યને કેદમાં પૂર્યો તેથી હું ઉદાસ છું. હું અહીં મનુષ્યોને બાંધવા નથી આવ્યો, મુક્ત કરવા આવ્યો છું. બીજાઓ પોતાની સજ્જનતા ત્યજે, પણ હું મારી ખાનદાનીને શા સાફે ચુમાવું ?” તત્કીરકદારે બ્રાહ્મણને છોડા દીધો.

તડસીમદારે જાદુજીને ઓળા દીધાં.

કાથીના મદદાગ્રની સરદારીનીએ બનારસી પંડિતાએ આવીને એકવાર દયાનંદજીને યા-
સ્થાનને માટે ધરી લીધા. પોતાના વિજયની જૂની તાજાઓના દર્શનાદ કરીને સંધ્યાકાળે પંડિતાની
ટાળાએ રોર મચાવ્યો. ઝડપે ઝડપે ગઈ. પચાસદસર શ્રીતાઓની મેદનીમાંથી સ્વામીજીને સિંદે
છેડા, પરદોર, છાણ અને ખાસપંડાની તપાસીટ થઈ. સાધુવર ચન્દ સરખોએ ન બોલ્યા. કૃષ્ણ વરસતાં
હોય તેવી પ્રસન્ન મુખમુદ્રા રાખી, પંડિતા ચાલ્યા ગયા. ઇશ્વરસિંદજી નામના એક પંડિતે જ્યારે
દયાનંદ ઉપર આવું તીનક વીત્યાની વાત સાંભળી, ત્યારે એણે મનસૂચો કયો કે:-“ચાલો જોઇએ.
અત્યારે આ અપમાનની શી અસર દયાનંદ ઉપર થઈ છે? એના જલ્દયાનીપણાનું માપ કાઢી-
એ.” ઇશ્વરસિંદજી ઉવાનમાં પહોંચ્યા. જુએ તો ચાંદનીમાં સ્વામીજી કુંજર શી’ ગતિએ ટહેલી રહ્યા
છે. પંડિતેના સ્નેહજાણે સહાર કરીને સ્વામીજીએ જાન-વાતાંઓ માંડી. મધુર વિનોદ રેલાવ્યો. ન
મુખપર ઉદાસીનો છંદો, ન વ્યાકુળતા. ન ખેદ, કે ન લમરે છુપો રોજરાગ ! જનલે કશુંય જાન્યું
નથી. ઇશ્વરસિંદજીએ એવી વિજયવંત સાધુનાની દર્શન કર્યાં. ચોખીવરના નિર્મળ ચિદાકાશમાં

નિરાશાની નાનીસરખીયે વાદળી ન લાળી, પંડિતજીથી બોલાઈ મયું, “મહારાજ ! આપને પંડિતજી માનતો હતો, આજે એ પંડિતાઈને પેલે પાર જઈને મેં જાણે કે સાચા રાગનાં દર્શન કર્યા !”

મથુરાપુરી આખી ખળભળી ઉઠી છે. જાણે કોઈ શયતાન આવીને ધર્મને તરકમાં જતો હોયતી એવી વ્યાકુળતા મથુરાના પંડાઓમાં મચી રહી છે. સ્વામીજીએ આશ્રીન દીધું સુખેથી શાસ્ત્રાર્થ કરવા આવો. પાંચસો પંડા આવ્યા, પણ શાસ્ત્રાર્થ કરવા નહિ, જાળાજાળી અને મારામારી મચાવવા ! અગારી ઉપર ઉભા ઉભા સ્વામીજી મોં મવડાવી રહ્યા છે અને નીચે જમણે વટ કરીને ઉભેલા લાદીદાર ચોખ્ખાઓ ગાળોનો મારો ચલાવે છે. મકાન ઉપર ચોક્કી કરતા સ્ત્રી-સેવકોએ કહ્યું કે:—“મહારાજ, રજા આપો, આ પંડાઓને પાંસરા કરીએ.”

સ્વામીજી કહે છે કે “ના લાઈ ! આ ધર્મધિતા ઉપર દયા ઘટે, કોપ ન ઘટે. બાકી તો માથે અહીં આવવાનો આટલો એ લાલ શું બોલો છે, કે આ આળસના પીર, ઉંઘતા, પશુવત પંડાઓમાં આટલી પણ જગૃતિ તો આવી ! આટલી સંખ્યામાં એ બાપડા એકઠા મળ્યા, એ કાચો કાંઈ કમ નથી !”

સ્વામીજી વ્યાખ્યાન દઈ રહ્યા છે. એવે ભરસલામાં એક કસાઈએ અને એક કલાસે આવી ખૂસો પાટીને ઉધરાણી કરવા માંડી કે:—“સ્વામીજી ! હવે તો બહુ દિવસ વાયદા, દીધા, આટલો બધો આંકરો ચડ્યો છે. હવે તો જેસા ચૂકાવો !”

આડું સાંભળીને સેવકોની આંખોમાં ખૂન ભરાયું. સ્વામીજી બોલ્યા કે:—“ખામેશ પડે, શબ્દ પણ ન કહેશો હો !”

સલા જેમની તેમ ચાલુ રહી. વ્યાખ્યાન શાંતિથી ખતમ થયું; એટલે એ બંને જુઓ પોતાની પાસે બોલાવીને પૂર્ણ વાતસલ્યથી બંનેને ગળે પોતાના હાથ વીંટી પૂછ્યું ‘લાઈ ! હવે કહેલો હો, આ તમને કોણે શીખવેલું ?’

હાથ નોડીને બંને બોલ્યા “બાપુ ! માંગીલાલ મુનીમે. અમને બહોલો દેવાતું પણ એમને વચન દીધું છે.”

હસીને સ્વામીજીએ બંનેને છોડી દીધા.

મુંબઈમાં દયાનંદનાં પગલાં ચયાં. વક્ત્રી સંપ્રદાયના ગોસાંઈ મહારાજેએ માન્યું કે, આપમેં કાળ આવ્યો. સ્વામીજીને સલાદો મળી કે “મહર્ષિજી ! વક્ત્રલપથીઓની છેડ ના કરતા હો !” દયાનંદજી કહે છે કે:—“લાઈ ! અસતને તો ઘેરના આસનપર પણ દીકું નહિ મેલું. વડે દોષ તે થાઓ ?”

“બળદેવસિંદ ! બચ્યા ! તારી આંખોમાં આજ હું માઈ મોત ઉડેલી રહ્યો છું.” સ્વામીજી એક દિવસ બોલ્યા.

બળદેવને માથે વિજળા પડી.

“મોલ બચ્યા ! આજ ગોસાંઈને ત્યાં ગયો હતો ?”

બળદેવે સંકેત બનીને રોકું ધૂણાવ્યું.

“હી ઘરને મને વિપ દેવાતું હતું ?”

“સિંદ હમ્મર રૂપાએ.” બળદેવે અંતર ખોલી નાખ્યું.

“તમે બચ્યા ! પરમેશ્વર જેનો સખવાળ છે એને કોઈ ન મારી શકે હો ! કાશીમાં મને દર્શન મળે તે દિવસ હું તમને રાવ કહ્યું સિંદ પાતમાં વિપ બેળવીને ખચાવ્યું હતું. બીજા કેડે એ મરણ સમયે આવ્યો છે, પણ હું જીવું છું; ને યાદ રાખજે, હું હમણું નથી મરવાનો.”

બળદેવસિંદ સ્વામીજીના ચરણોમાં લોટી પડ્યો.

જુનકાળમાં આખ્યાન આવી રહ્યું છે. વલ્લભસંપ્રદાયના ટોળાએ ઉત્તર, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ પ્રદેશોમાં આખ્યાન લાગુ કરી દીધા. સૌએ સ્વામીજીને આખ્યાન બંધ કરવાની સલાહ દીધી. મમાં સ્વામીજી જોડ્યા—

“મારા બાંકુએએ ફેફસા ઉત્પન્ન થતાં જાય છે અને આખ્યાન લખવા સમયે સમાપ્ત કરીશ, અપુરું નહિ થાય. બધે પશ્ચિમે વસના.”

મારા સહેલાં સહેલાં સ્વામીજીએ બરાબર સમયે સમાપ્ત કરી.

x

x

x

૧૮૭૫માં સ્વ. મહાદેવ એવિંદ રાનડેએ સ્વામીજીને પૂનામાં નિમંત્રણ આપ્યું. ત્યાં જઈને સ્વામીજીએ આખ્યાનો દીધાં. વિદ્યાર્થી દિવસે પ્રભાતે પાઠશાળામાં—વેદ પંચરાત્રી, દાશીને હોલે સ્વામીજીને આવી ધર્મ—સત્યની કારી. નગરની બદમાશ ટોળાએ આવી સાથેસાથ ‘મદ્યબાન’ સત્યની ચલાવી દાદર કર્યો, અપરાધોની ઝડી વરસાવી. વરસાદમાં બીજેની ધરતીપરથી કાઢ્ય ઉપાડી ઉપાડી છાંટ્યો. સ્વામીજી અને સ્વ. જરડેસ રાનડે બન્ને જણા કાઢ્યમાં ખરડાયા. જરડેસ રાનડે—ક્રમ આપ્યો હોત તો પશ્ચિમાં એ રાજ્ય તુરંગનાં દારૂ દેખત, પણ સ્વામીજીએ હસીને કહ્યું—‘હાંડે! કશો ચિંતા નહિ. હમણે કંઈ આ બાપડાએને દેશો નહિ.’

x

x

x

મિત્રપુરમાં હાલુગિર નામનો એક ગ્રામીણ રહેતો હતો. જારી જઈને પ્રકૃતિના એ આદર્શ તો. એક વખત જઈને રાજ્ય રાજ્યને એ સ્વામીજીના મુકામ પર ચડી આવ્યો. આવતાંની બરાબર સ્વામીજીના પગ ઉપર પગ રાખીને એ તો બેસી ગયો અને કહે તેમ બંધવાઈ કરવા લાગ્યો.

સ્વામીજીએ પૂછ્યું “આ કોણ છે?”

“કાશી વિશ્વનાથ જેવાજ અદાના એક છુટ્ટા મહાદેવના પૂજારી છે.”

સ્વામીજી સમજી ગયા કે આ ભાઈ લાઝમ મથાવવાજ આવ્યા છે. એટલે પોતે તો વધુ નિર્ભય બનીને કાશી વિશ્વનાથનું ખંડન કરવા મંડ્યા. સ્વામીજીની પાસે પતાસાંનો ડબો પડ્યો હતો. તેમાં કાચ ધારીને આ ગ્રામીણ એક પતાસું ઉઠાવીને અછંદે કાચે પતાસાં છુટ્ટાવવા લાગ્યો.

સ્વામીજી શાંત સ્વરે જોડ્યા “ભાઈ! પતાસાં ખાવાં હોય તો મૂકી જારીને એકસામટાં લઈ લે; પણ મારાં બધાં પતાસાં અછંદાં છીંદને કરી રહ્યો છે?”

ગુમાસ્ટાએ માન્યું નહિ. એટલે સ્વામીજીએ ત્રાસ નાખીને સેવકોને બોલ્યા કહી: “બદારનો દરવાજો બંધ કરી દો. હું એકલોજ આ બધાને હમણું સીધા કરી નાખું છું.”

વિદ્યાર્થી આકૃષ્ટિને દેખીને હાલુગિરનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. એણે પોતાનો કાળ લાગ્યો. ખસીને એ બેની ગયો. રાજ્ય દિગ્ગજ બની ઉભું રહ્યું.

હાલુગિરનો ધર્મ કે તે વખતે તો તરી ગયો, પણ એની દેવબાળા દોલવાઈ નહિ. એક શક્તિએ એણે બે પહેલવાનોને સ્વામીજી પર હુમલો કરવા મોકલ્યા. સ્વામીજી એક લગ્નને ધર્મનું હૃદય સમજતી રહ્યા હતા, એવામાં એ ગુલામોએ આવીને દુઃખરૂઝી આદરી દીધી. એક-બે વાર તો સ્વામીજીએ એમને કામગીરી વાળીવડે સમજાવ્યા પણ બપોરે એણે ‘કે બરમનસાઈ કેમલ જાય છે, ત્યાર પોતે સિંહચર્ચના કરી અને એ તો આદર્શલક્ષ્મી બાળ્યારીની ત્રાસ! જાનીવિનાના એ બન્ને માનવ-પશુઓ કાંઈ ઉઠ્યા. પરંતુ બીજાના. પેલાજ છૂટ્ટાથી વસ્ત્ર પણ બમડ્યાં.

સ્વામીજીએ ક્રોધ સ્વરે કહ્યું:—“બાબો, તુએથી આવ્યા બાબો. અને સંન્યાસી! અમારો ધર્મ કેમને મારવાનો નથી, બન્નેઓ!”

x

x

x

કર્ણવાસમાં સ્વામીજી ફરીવાર આવી ચડ્યા છે. જરૂરીના પેશા દોકાર રાત કર્ણસિંહ પણ સંદર્ભનું માન્યું માન્યું કરવા આવ્યા છે. એની રમતન સાથે તો નાચરને માટે વેશ્યાઓ પણ સમિત રહેશે છે! સ્વામીજીના મુકામમાં દોઝોજ કદમર રાવનો ઉનારો છે.

આગળ પ્રસંગનું વેર રાવના અંતરમાં અટકનુંજ હતું. મનિ ગુમાસ્ટાને એણે પોતાના ત્રણ નોકરોને સ્વામીજીની તરફનો આવી સ્વામીજીનો વધ કરવા મોકલ્યા.

મધરાતનો સમય છે. ચોમેર ચુપકીડી જવાયેલા છે, કેવળ ગંગાનો મંદ સ્વ શુંજે વાયુની કોઇ કોઇ લહરિમાં ઝાડપરનાં પાંદડાં ખડખડે છે. સ્વામીજી ધ્યાનમગ્ન છે, થોડે ભક્ત કૈયકસિંહ ગાઠ નિદ્રામાં પડ્યા પડ્યા નરકોરાં બોલાવે છે.

એ સમયે કૃષ્ણસિંહના ત્રણ નોકરો હાથમાં નાગી તરવાર લઇને ચૂપચાપ ચાલ્યા જ. પણ અંગો થરથર ધ્રુજે છે. ક્યેન્ન ધન્યકારા મારે છે. તરવારો તો તીક્ષ્ણ છે, પણ એક વીતરાગપર એ તરવારો ચક્ષાત્રવા જેટલી હિંમત તેઓના હાથમાં નથી.

બહુ વારસુથી તેઓ ઉભા રહ્યા. આખરે થાક્યા. છાતી ન ચાલી. પાછા વળીને રાત્રી પાસે આવ્યા. રાવે ધમકાવીને ફરીવાર મોકલ્યા. તે વખતે સ્વામીજીની સમાધિ ઉતરી ગઇ અને રાવે પોતાના નોકરોને દીધેલી ધમકી પણ સ્વામીજીએ કાનોકાન સાંભળી હતી. બીજી પણ નોકરો પાછા વળ્યા; પણ રાવની જીદ તો આજે ઋષિના દેહની સાથે જોતની હીચકારી રમી રમી નાખવા ચાહતી હતી. એણે ફરીવાર ધમકાવીને નોકરોને ધકેલ્યા.

એ આવ્યા. સ્વામીજીએ બીભૃં કાંઇજ ન કયું. ઉઠીને ગગનભેદી હુંકાર ગળવ્યો. જમીન પર એક લાત મારી. તરવારધારીઓની ભુજબોમાંથી તરવારો પડી ગઇ, એ નાકા.

કૈયકસિંહજીની આંખ પણ ઉઘડી ગઇ. સ્વામીજીને એણે વિનવ્યા “હત્યારાઓ હજી ફરીય આવશે હો. મહારાજ ! માટે ચાલો, ક્યાંક છુપાઇને રાત્રી વીતાવીએ.”

સ્વામીજીના મુખમાંથી ગીતાપાઠ શુંજી ઉડ્યો કે

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥

‘કૈયક લાઇ ! સંન્યાસી-તે ગદ્યકુદના આશરો ક્યાંસુધી શોધતો ફરશે ? મારો રાજ દાર તો પ્રભુ જેવડો હજાર હાથવાળો ખેડો છે. તું ગભરા નહિ. લાઇ ! હું જે ધારત તો એ રાજના હાથમાંથી તરવારો છીનવીને તેઓનાં માથાં વાઢી લેત.”

તે દિવસેજ રાજધાટ ઉપર પંજાબી સેનાની એક હુકડીનો પડાવ હતો. તે લોકોને કૃષ્ણસિંહના આ અસાધારની જાણ થઇ ગઈ. તેઓનું ખૂન તપી આવ્યું. પંજાબી સેનાનાં બાંધીને સ્વામીજીની પાસે આવી ગળ્યાં અને હાથ નેહીને કહેવા લાગ્યા કે:—“એક વાર અમને આતા આપો ને પછી જોઇ લો, કે અમે એ સાધુઓનાં શત્રુને કેવો સ્વાદ ચખાડીએ છીએ. ભલે અમારી નોકરી તૂટી જાય, પણ એને તો પુરો કરીનેજ પાછા ફરીશું.”

પ્રેમભરપૂર શબ્દોવડે સ્વામીજીએ એ સૈનિકોને શાંત કર્યા અને સત્સંગમાં બેસી એક શીતળ ઉપદેશ સંભળાવ્યો.

અમૃતસરમાં જ-સાત હજાર મનુષ્યોની મેદની જામી છે. આજે પડિતો અને મહર્ષિજી વચ્ચે પ્રતિભાત્તરિના મામલો મચવાનો છે, મહર્ષિજી બેઠા છે. થોડીવારમાં પડિતોનું ટોળું જાન્યનાદ શુંજતું દાખલ થયું. નિરકધારી સાત-આઠ પડિતો બગલમાં પુસ્તક દબાવીને સન્નિધિ બેસી ગયા. ત્યાં તો ચાદેઆનુથી પડિતાના ચેકાઓએ ઈટપથરનો મારો ચક્ષાત્રવો. સભા-મંડપમાં ધૂમની મોટી ઝમરી ચડી. પોલીસો દોડ્યા આવ્યા. એટલે પડિતો પલાયન કરી ગયા. ક્યેકે કોપાયા. ટોળાને પીટવા ઉડ્યા.

સ્વામીજીએ સૌમ્ય નેત્રે આનંદભર વાણી કાઢી કે, “ગરમ ન થયો, બચ્યાઓ ! આ મહિર-પાનનો નરો કહેવાય અને મારું કાર્ય તો વેદનું ગણાય. દાર્દરીઆને વેદ મારે નહિ, પણ આરિ. વચી હું તો આર્યધર્મની ફજવાડીના પામર માણી છું. ફજવાડીમાં આવર પુરનાં માણીનાં અંગ ઉપર પણ ધૂપકચરો જવાય, એમા શી તાન્નજુબી છે ! મને એની શિદ નથી. હું તો ત્યાં છું એટલુંજ કે, આ ફજવાડી સદા સીલીજમ રહે અને કાળા કરે.”

ત્યાગ-વીર

પિંડને પડેલા મનુષ્યને કિંવાનું દાર દેખીને માનસતોરવના પથેપર ધસવા માટે તેમ, મારે તેમનું મોન-પિરવના પ્રેમ-પિંડરમાંથી છૂટીને જે દિવસ સત્સંગમના દેશ ઉપર પહોંચે તેમનું સ્વર્ગ. મહિર-પાન, તે દિવસની આ કથા છે, દિવસ બધો. જ્યાનક અમર્યો.

રાણાજી સારથી સ્વામીજીના પરમ ભક્ત બની ગયા.

લાહોરમાં આર્ય-સમાજનું અધિવેશન લરાયું. સમાજોએ દરખાસ્ત કરી કે આર્ય-સમાજ સંસ્થાપકને કંઈક પદવી આપવી. બીજાઓએ અનુમોદન આપ્યું.

હસીને સ્વામી બોલ્યા:—“લાહરો, મેં કોઈ નવો પંથ ચલાવવામાટે શુરુ-ગાદીનો મંક નથી સ્થાપ્યો. હું તો ઉચ્છૃંબોળા મતવાદીઓને મોકોથી અને મહંતોથી સ્વતંત્ર બનાવવા મથું છું. મને કે અન્ય કોઈને પણ પદવીઓ ન ઘટે. પદવીઓનાં પરિણામ શુરાં સમજવાં.”

બીજી દરખાસ્ત પડી “સ્વામીજીને આ સમાજના ‘પરમ સહાયક’ સ્થાપવા.”

સ્વામીજી કહે “તો પછી પરમ પિતા પરમેશ્વરને ક્યા પદે સ્થાપશો? પરમ સહાયક તો મેં એકજ છે. માફ નામ લખવું હોય તો ફક્ત અંદાના સહાયકોના પત્રકમાંજ લખજો.”

સામર્થ્ય-વીર

એક દિવસ દયાનંદજી યમુનાતીરે ધ્યાન ધરીને બેઠા છે. એવામાં કોઈક સ્ત્રીએ સ્નાન કરીને આવતાં પછાસન વાળીને બેઠેલા સ્વામીજીને લાખ્યા અને એમને પરમહંસ સમજી એમના ચંદ્ર પર પોતાનું મસ્તક ઢાળી નમસ્કાર કર્યો. પગ ઉપર કોઈ મનુષ્યના માથાનો ભીનો સ્પર્શ સ્વામીએ નેત્રો બોલ્યાં. ચમકીને અરે માતા! અરે મૈયા! એવા શબ્દો ઉચ્ચારતા ઉભા ગયા અને ગોવર્ધન પર્વત તરફ જઈને એક મંદિરના ભીપણ ખડિયેરમાં ત્રણ દિવસ ત્રણ રાત એમણે અનનજળવિના, કેવળ ધ્યાનચિંતનમાંજ તન્મય રહીને એ સ્ત્રી-સ્વપાપનું પ્રાપ્તિ કર્યું.

એક દિવસ કેટલીએક સ્ત્રીઓ મોઢક શણગારે સજીને સ્વામીજીની પાસે આવી. સ્વામી પૂછ્યું, ‘બહેનો! ક્યાંથી આવો છો?’

‘મદારાજ! સાધુઓની પાસે થઈને અહીં આવીએ છીએ.’

‘સાધુઓની પાસે શામાટે?’

‘આપ કહો તો આપની પાસે આવીએ.’

‘મારી પાસે શામાટે?’

‘ઉપદેશ લેવામાટે’

‘બહુ સારું. તો તમારા પતિઓને જ મોકલજો. એ અહીંથી ઉપદેશ લઈ જઈને ત સંતોષાવશે. તમે પોતે હવે પાછી અહીં ન આવજો.’

ત્યાર પછી સ્ત્રીઓ કદી પાછી ન દેખાઈ.

પોપમાધની કડકડતી હાડીમાં, બ્યારે આડપાનપર કાર પડતો હોય, ઝરાનાં નીર માં બરફ બની જતાં હોય, સુસવતો પવન કાતિલ શરતી માફક શરીરને વિંધતો હોય, તેવે મં ગંગાની હીમ જેવી રીતીમાં કેવળ એક કૌબીનભર, પછાસન વાળીને સ્વામીજી આખી રાત રહેતા. એમને આવી દશમાં દેખીને કોઈ ભક્તજન એમની કાયા ઉપર કામળી બોલાઈ ‘સ્વામીજી તરત એ કામળીને અગળી કરી નાખતા. એવી એક રાત્રિયે, બદાયુંના ગોરા ક્યે સંકેતે તેમના મિત્રની સાથે ગંગાકિનારે ફરવા નીકળ્યા હતા. એમનાં શરારો તો ગરમ બચ્ચો દટાઈ ગયા હતાં, બ્યારે તેઓએ ગંગાના તટપર આ લગોટધારી તપસ્વીની પ્રચંડ તેજસ્વી દેખીને સમક્ષિની દોરમાં વિરાજમાન દીડી. બને અગ્નિને ટગર ટગર નેહ રહ્યા. સ્વામીજી અસંખ્ય હાડી ત્યારે કહેકટર સાહેબે પૂછ્યું:—‘આપને કંઈ નથી લાગતી?’ સ્વામીજી જવા દેવા જતા હતા ત્યાં બંને અગ્નિ વચ્ચે બોલા ઉઠ્યા: ‘એને કંઈ શાની લાગે! તેજ માં પડે હોય. તેજને!’

હવે સ્વામીજી બોલ્યા:—‘સાહેબ! એને કિંદુઓ તો દાગ રોટલી ખાઈએ એમા મોઢ મોઢે દેવ પવન આવે તો દેવ જેવો પાંદેર માલ આરેગો છો અને શરત પડે ઉડેગો છો.’

પાલકામાં આવાથીજ હાંસી અનેક કરી છતાંની જેમ નો જવાબ, ક્યારેક કોઈને જે જાણે
માં ભેળાં જુઓ.

એવાઓ પડીને એકજ જાતી વાન નાખ્યા જાણે કે નિર્મળ જાતી જાતી જાતી, એ જે
કેમ નથી ભાવતી ?

સ્વામીજી પોતાના, આપણ દેશ, આપણું એ કુદરત જે જે જેને જેમ જેમ જાણે ન જાણે
શું આપવાની મનન આપણને લીધે ન! એજ પ્રમાણે એમ જેને આપણ જે જે જેને જે જે જેને
વ જાણે નથી.

નમસ્કાર કરીને બને ગોરા ચાલ્યા ગયા.

નદીના દરે દરના કોઈ નિર્જન સ્થળપર જઈને સ્વામીજી સ્નાન કરતા. દરે દિન રોજના દેશ-
થી પ્રથમ દીપીનને પિત્ત, મુકતો, પોતે નિદામન વગેરેને પેનામાં ભેળી જતા. દીપીન મુકતો જલ
જે પોતે હાંસીને સ્નાન કરી દીપીન બાંધી પોતાને મુકતો જતા. એક દિવસ જેવાએક મન
ખાંજના શરીરમળની નાળના સાંજળીને એમને દાખવા ચાલ્યા. સ્વામીજી ને જાણે સ્નાન કર-
ની તૈયારીમાં હતા. મધ્યરાત્રીને નિદાણી પેને વાનનો મર્મ મમજ ગયા. દીપીન ને જાણે
જુ' હતું. જમને દાખે દીપીનને જોરથી નીચાવીને મથોને હતું. "નમારામાંથી જેને પોતાના કી-
તું શુભાન દોષ ને આ દીપીનમાંથી નીચાવીને પાણીનું એક પણ ટીપું કાઢી જાણે."

બધાએ એક પછી એક દીપીનને નીચાવી જોયું. એક પણ ટીપું ન પડ્યું!

હાથીમાં સ્વામીજી મુસલમાન મનની પણ ગુટિઓ જનાવી ખંડન કરના હતા તેથી મુગ-
દાને એમના ઉપર બારે દોષ ચડેલો. એક દિવસ સાંજરે ગંગાનદ પર સ્વામીજી આમન લગા-
વીને બેઠા હતા. દેવગો મુસલમાનોની એક ટોળી ત્યાં લઈને નીકળ્યા. પોતાના ધર્મના ટીકાકારને
જોળખ્યો, બે પહેલવાનો ધસી આવ્યા. સ્વામીજીને ઉપાડીને ગંગામાં ફેંકવા લાગ્યા. બંને જગ્યાએ
મનને દાખવતી સ્વામીજીનાં બે ખાવડાં પકડ્યાં અને એ રીતે એમને જુલાવીને પ્રવાદમાં ફાંસી
લા જતા હતા, ત્યાં તો સ્વામીજીએ પોતાની બંને જુલઓ સહોડીને પોતાના શરીરની સાથે દ-
ખાવી દીધી. બંને મસોના ચારે દાખ સ્વામીજીની જમજમાં સપડાઈ ગયા! પછી તો મગદૂર ગી
કે દાખ સરકારી રહે! એમને એમ સ્વામીજીએ જોરથી ઉઠાવો મારી ગંગામાં ગંગાનું. પેલા
બંને જગ્યા પણ સાથેજ ધસડાતા ગયા. પોતે પાણીમાં ફાંસીઓ મારીને બંને મથોને પોતાં મગકાં
ખવડાંમાં અને પછી છોડી દીધા. મુકોલીથી બંને જગ્યા બદાર નીકળ્યા. કહી ઉઠેયું 'ટોળું'
આથી ખૂબ ધીરાઈ ગયું. બધાએ દાખમાં પચ્ચેરા લઈને સ્વામીજીના બદાર નીકળવાની રાદ જોઈ.
સ્વામીજી સમજ ગયા, એટલે પોતે જાણે દીપીને પચાસન લગાવી પાણીપર બેઠક જમાવી. અપાકે
થઈ ગયું. પેલા મુસલમા કે બાલો ફાંસી ગયો. ચાલ્યા ગયા. એટલે સ્વામીજીએ પણ પાણીમાંથી
નીકળીને અધુરી રહેલી સમાધિ ફરીવાર લગાવી.

એક દિવસ બજારમાં એક માતેશો સાંદ લોકોની પછવાડે દોડતો, કેંઈને કચરતો ને પટકતો
દોડતો આવે છે. લોકો ઓટલાપર ચડી ગયા અને 'સ્વામીજી! ખસી જાઓ, ચડી જાઓ,'
એવી ઘોષો પાડે છે. વગરચડકે સ્વામીજી સીધા ને સીધા સાંદની સામે ચાલ્યા ગયા. તદ્દન નજીક
ગયા એટલે સાંદ પોતાની મેજે રસ્તો છોડીને ગરીબ માથની માફક ચાલ્યો ગયો. લોકોએ આવીને
પૂછ્યું કે: 'મહારાજ! સાંદ શીંગડે ચડાવત તો ?'

'તો બીજું શું ? શીંગડાં પકડીને દર ધકેલી દેત !'

જોષપુરમાં એમણે મુસલમાન મનનું ખંડન ચલાવ્યું. તે સાંજળી ફેલુજાખા નામના એક
મુસ્લીમના રોમેરોમાં જવાળા હો. રોમે બરાબર એ માછ ઉઠ્યા: 'સ્વામી! અત્યારે બે મુસ-
લમાનોની રાજસતા હોત તો તમે જીવના ન જાત.'

સ્વામીજીએ ખાં સાહેબને ધીરથી ઉત્તર દીધો કે: 'જા એવો અવસર આવે તો હું કદી

થરથરી ન જઈ કે ન તો ચૂપચાપ બેઠા રહું; પણ જે-ચાર વીર રજપૂતોની પીઠે એવાં તો શરાતન ચઢાવું કે મુસલમાનોના હોથ ઉડી જાય. ખચર છે ખાં સાહેબ ?”
ખીજે બળતા ખાં સાહેબ શું બોલી શકે ?

એક દિવસ સ્વામીજી ગંગાના ઉડા જળમાં લોટતા હતા. એવામાં એક મસ્ત મગરમજા તેમની લગોલગ ચઢતે નીકળ્યો. કિનારેથી લક્તજનોએ ખૂંસ પાડી કે: ‘મહારાજ, ભાગ્યે, મગર આવે છે.’ લગારે ખસ્યા વગર સ્વામીજીએ મસ્ત દશામાં પછા પછા જવાખ દીધો કે ‘શિર નહિ. હું જો એને નથી સતાવતો તો પછી એ મને શામાટે છેડવાનો હતો ?’

એક ગામડામાં સ્વામીજીએ ઉતારો કર્યો. લોકોએ હોંશે હોંશે પરાણાગત કરી. એવે તેઓને કેઈ ઉત્સવ-દિન આવી પડ્યો. રાત્રિયે તેઓએ સ્વામીજીને પણ મંદિરે બોલાવ્યા. નગરપદાધિકારી એક ઉજ્જડ સ્થળે આવેલા મંદિરમાં લયાનક દેવી-પ્રતિમા ઉભી છે. પાસે ઉઘાડી તરવારે એક કાળભેરવ શો’ પૂજરી ઉભો છે. મઘમાંમની સામગ્રી તૈયાર છે. અશ્વેશ્વર વૃત્ત-લીલા આદે કે સ્વામીજી પામી ગયા કે આ તો શક્તધર્મિનો અખાડો !

પૂજરી સ્વામીજીને કહે “દેવીને નમન કરો !”

સ્વામીજી કહે “આ જન્મે તો એ નહિ બને.”

“એ...મ !” કહી પૂજરી ધસ્યો. સ્વામીજીની બોલી પકડી શિર નમાવવા મથ્યો. ચક્રિ સ્વામી ઉંચે જુએ તો ચોમેર ઉઘાડી તરવારવાળા નર-પિશાચો ઉભા છે. તરવાર ચઢાવે તે લીજ વાર છે.

સ્વામીજીએ હલંગ મારી. પૂજરીના હાથમાંથી તરવાર ઝુંટવી લીધી. ડાખા હાથનો પછો મારીને પૂજરીને દિવાલ સાથે અફળાવ્યો, તરવાર વીંઝતા વીંઝતા મંદિરના ચોગાનમાં પડ્યો. ત્યાં જુએ તો કુહાડા અને છરા ઉગામીને ટોળું ઉભું છે. ખારણા ઉપર તાળું માર્યું છે. મોતને અને સ્વામીજીને અહીં આંગળનું અંતર છે. કેસરી કૂદે તેમ સ્વામીજી કૂધા. દિવાલ પર પહોંચ્યા. બહાર ભૂસ્કો માર્યો, આભુઆભુના ઘીચ જંગલમાં દિવસભર છુપાઈ રહ્યા. રાત્રિએ પોત્તાર ગણી ગયા.

એકવાર છ સાત અલમસ્ત મિત્રોએ જઈને સ્વામીજીને કહ્યું:—“મહારાજ ! આપના પગ દાખવાના ભાવ થાય છે.’ સ્વામીજી સમજી ગયા: ‘છોકરાઓ માફ શરીર-બળ માપવા માગે છે’ તેઓ બોલ્યા “પગ તો પછી દાખવો, પ્રથમ તો તમે બધા ભેળા મળીને મારા આ પગને ભોંપ પરથી જરા ઉઠાવી જુઓ !”

સ્વામીજીએ પગ પસાર્યો. સાતઆઠ યુવકો મંડયા જેર કરવા. પરસેવે નીતરી ગયા. પગ ન ચમક્યો.

“મહારાજ !” રાવળપીંડીના સરદાર વિક્રમસિંહજીએ કટાક્ષ કરીધો, “આપ કહો છે કે શાસ્ત્રોમાં બ્રહ્મચર્યનો ખડું મહિમા ગાયેલ છે, આપ પોતે પણ આપને અખંડ બ્રહ્મચારી કહેવારા છે; છતાં આપના દેહમાં એ વજ્રકેછાટાનો એવો કશો પ્રતાપ અને તો ભાળતા નથી !”

મહર્ષિજીએ તે વખતે તો એ સમસ્યાનો કશો ઉત્તર ન દીધો. એમનું રૂંવાડું જે ન કુરકુર લાંબી વારસુધી સરદાર સાહેબની સાથે વાર્તાલાપ ચલાવ્યો. પછી બ્યારે નમસ્કાર કરીને સરદાર પોતાની ધોડાગાડીમાં બેસી ગયા, ત્યારે મહર્ષિજીએ જાનામાના જઈને પાછળથી ગાડીને પકડી લીધી.

હુંગર જેવડા ધોડા ચસકતા નથી ! સરદાર ચાબુક લગાવે છે. ફરી ફરી ચાબુકના પ્રદાર કરે છે; પણ ઉછળી ઉછળીને ધોડા ચંબી જાય છે. ગાડી જાણે કે ધરતીની સાથે જડાઈ ગઈ છે. સરદાર પાછળ નજર કરે ત્યાં હનુમાનજતિ શા’ સ્વામીજીને હસતા જોયા. ગાડી છોડી દેશે સ્વામીજીએ કહ્યું: “હવે તો સમસ્યા ટળીને ?”

નિસ્મય પામતા સરદાર ચાલ્યા ગયા.

“આને મારી કાઢવા પમાય ત્યાં કોઈ કંઈ નથી; પણ તમારાથી જે પળ પળ દોષ ને આપો આપો કાં તો હું એટલે દારૂ પકડું ને એ કેડી દે, અથવા હું કાંઈ અછત મનુષ્ય ને જેમ વળા આપે, આપ્યા અંતે, જાણવના પડ્યા પડાવું.”

મુશ્કેલીવાળી એ અંબવર સમાજોથી એક પળ દીન બન્યા, એક પળ મરણ ને નો આ પડકાર ઝીવવાની દામ બોડા મર્યા નહોતો.

એક નગરમાં મદદાગરે શાકનું ખંડન કરનારે એક વડે કાચકું રિંગ તરવા કાઢ્યો તથા, જે મોઝેથી સ્વામીજી પોતાના ઉનારપર જણાતા દવા, ને કાંતે રંગે કાંતે માંધી બેસી ગયા. કરેલા લાગ્યા કે “આજ દવાનું નીકળે તો છવતો ન જાય.”

સ્વામીજીના પ્રીતિઓને આ વાતની જાણ થઈ. વ્યાખ્યાન પૂરું થયે બહારે જિનનું કે, તોડી પાર દેરી ગયો. રસ્તે જોખમ છે.”

હસીને સ્વામી બોલ્યા “ના રે ! એ જાણ્યા કશુંક હરી મરવાના નથી. હું નવન બેનક ને વળી મેં એક માણસને મમથ આપ્યો છે, એટલે હું મોઝાઈ ન મરું.”

એમ કહી એજ મર્યા વિધીને મદદાગર પોતાની દબેચની મંદાર ત્રિવિધી આપ્યા તથા. માખાને એકપ્રીતનાં મોં સામે જોના રવા. કામને ઉચ્ચાર સરખા ન કાં.

“સ્વામીજી ! જોખમ જવાનો વિચાર છોડી દો, એ સોજો આપને રંગ કર્યો.”

“મારા આંતર્યાને જણાવીને મશાવ જનાવે તેમ સું ! હું જઈશ, અને મનનો મંદો આપીશ.”

વિનોદ-મૃતિ

કાશીમાં મદરિનો પડાય દતો ત્યારે ત્યાંના પંડિતોએ કાન કર્યો દતો કે, કોણે એ રાખીની પાસે ન જવું; એનું મોં પણ ન જોવું. એક મદામદોષાપાવણને મર્યા રવા દતો કે, નો મારી સાથે વાદવિવાદ થાય તો હું તો એ કુદને મીધો કરી નાખું ! પરંતુ એમનું મોં નોરાળી તો પાપ લાગે, તેથી એ જાણ્યા પંડિત સ્વામીજીની પાસે જઈ ચક્ષુ નહિ; પણ આખરે મોં નેવુંજ ન પડે તેવી કુક્તિ એમને એકાએક મુઝી મઠ. એક દિવસ રાત્રિએ અધારામાં એ સ્વામીજીની પાસે આવીને ચર્ચાનું આરંભ દવા લાગ્યા. એણે ચર્ચા મુઝી કે ‘હું’ આ ઝરી લાગ્યો છું. આપણામાંથી ચાચાર્થમાં જે દારે તેનાં નાકકાન એ વડે કાપી નાખવાં.”

હસીને સ્વામીજી બોલ્યા, “પંડિતજી ! મારી પણ એક ચર્ચા છે. આ ચર્ચા પણ રાખીએ. આપણામાંથી જે દારે તેની જાણ પણ આ ચર્ચાવડે કાપી લેવી; કેમકે નાકકાન તો બિચારાં આ વાતમાં નિહાય છે. વાદવિવાદમાં જે કાંઈ હોય થશે તે તો જાણનાર થશે !”

ઉપરા મામતા પંડિતો પણ સ્વામીજીની સામે ઉઠ્યા અને એક પ્રસિદ્ધ પંડિત જગન્નાથની સદાય લેવા ગયા. પંડિત બોલ્યા “હું તો દવાનુંદનો સામનો કરવા તૈયાર છું, પણ મારે એ કુદનું મોં નોવાથી પ્રાચિત કરવું પડે એજ મોટી પીડા છે ને !”

આ સમાચાર મળ્યોને સ્વામીજી હસતા હસતા બોલ્યા: “અરે, એવું હોય તો મારા મોં પર પડેા દાકી દેતો, પણ એને જરૂર આંદી તેડીજ લાવતો.”

સ્વામીજી સિંહાસન ઉપર બેસીને ઉપદેશ દેવા અને ઉપદેશ પૂરો થયે કોઇને પ્રત્નો પૂછવા હોય તો તેને બેસવામાટે પોતાની સ-મુખ ખુરશી મુકાવતા. એક દિવસ એક પંડિત કહેવા લાગ્યા: “અમને નીચું આસન સામાટે આપો છો ? તમારા આસન નેટલીજ ઉંચી ખુરશી અમને પણ મળવી જોઈએ.”

સ્વામીજી હસીને કહ્યું:—‘બાઈ! હું તો વ્યાખ્યાન દેવાની સમમતા ખાનગર ઉંચે બેસજો બેસું છું; છતાંયે નો આપને અપમાન લાગતું હોય તો સુખેથી એ ખુરશીને નેજ ઉપર ચડાવી, મારા કડતારે ઉંચેના બની આપ બેસી થકો છો. બાઈ તો હું કાંઈ ચકવર્તી રાખના મુગદ ઉપર બેસનારી માખી અથવા મંચર કંઈ ઉંચા જતી જતાં દતો ? આસનની ઉંચાઈ નીચાઈ વિચારવા આપને ન જોશે.’

અત્રીગઢમાં એક દિવસ એક પંડિત મંદિરના ચબૂતરા ઉપર બેસીને સ્વામીજી સાથે થઈ કરવા મંડ્યો. સ્વામીજીના કરતાંયે ઉંચા બેસણાને આ ઘગંડ ળીજી સજ્જનોથી ન પડિતને સમ્પતાની રીત સમજવવા લાગ્યા, પણ હકીલો પંડિત પલ્લવો નહિ. સ્વામીજીએ વાણીમાં લેકોને કહ્યું “શા સાર એ ગિયારા જીવને સતાવો છો ? કરી હાનિ નથી. જો એ પડિત ઉંચે આસને બેઠા. ઉંચા આસનથીજ કંઈ કોઈને મદદતા મળી જતી નથી. એમ તો પેલો કાગડો તો પંડિતજીના કરતાંયે ઉંચેરો પેલા ઝાડની ડાળીએ બેઠો છે !”

x

x

x

દાનાપુરમાં મુસલમાનોએ સ્વામીજીના આદોલન ઉપર કોપ-દષ્ટિ કરવા માંડી. ભકતોએ ‘મદારાજ ! એ લોકોની વિરુદ્ધ કાંઈ ન બોલશો. વાતવાતમાં તેઓ લડવા ખડા થઈ જાય છે. વખતે તો સ્વામીજી કાંઈ ન બોલ્યા, પણ સાંજે ભરસલામાં એમણે ઉચ્ચાર્યું કે:-
“છોકરાઓ મને કહે છે કે, મુસલમાન મતનું ખંડન ન કરો; પણ હું સત્યને શી રીતે પુષ્ટિ કરું ? અને જ્યારે મુસલમાનોનું આક્રમણ હતું ત્યારે તેઓએ તો આપણું ખંડન ખડગથી કર્યું હતું. પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે આજે મને તો શબ્દોથીયે ખંડન કરવાની મના થઈ રહી છે !”

x

x

x

“સ્વામીજી !” એક કૃષ્ણલક્ષ્મી ચપરી ધૂળ લઇને આવ્યો. “સ્વામીજી ! કૃષ્ણ ભગવાને જીવલુમાં મારી ખાંધી હતી, એટલે હું એ બાળ-લીલાની આ પ્રસાદી આપને ચખાડવા આવ્યો છું. હાજરજવાળી સ્વામીજી બોલ્યા:-“ભોળા ભાઈ ! છોકરાં તો મારી ખાય ? કૃષ્ણે પણ તમારું જીવન ખાધું હતું, પણ એટલામાટે આપણાથી-ઉંમરલાયક મનુષ્યોથી તે એવી નાદાની શાપ ખાઈ

x

x

x

મધપૂજાને મધમાખીઓ વળગે તેમ દિલ્હીમાં સ્વામીજીની ચોગરદમ મનુષ્યોની ગિરરી થઈ જાવા લાગી. મૂર્તિપૂજના ખંડનથી ખુશી થનારા ધર્મસ્વામીઓ પણ હોડાયા આવ્યા; પણ સ્વામીજી તેઓના અજ્ઞાનને ઓળખતા હતા. એક મુસ્લીમ સજ્જનો આવીને કહ્યું:-“આપ મૂર્તિ-પૂજનનું ખંડન કરો છો એ બહુ સારું કાર્ય છે, અમારા મદજબને અનુદ્રાજન થઈ રહ્યું છે.”
“ભાઈ ! તમે ભૂલો છો.” સ્વામીજીએ જવાબ વાલ્યો. “હું તો તમામ મૂર્તિ-પૂજનના કંઈ હું; અને ધર્મામનેય મૂર્તિ-પૂજન ક્યાં નથી ? દિલ્હીની પ્રતિમા તો ચાર આંગળીની નથી. બહુ તો એક હાથ જેટલી ઉંચી હોય છે. એને તો હરકોઈ પ્રકારે હટાવી શકાય; પરંતુ મનોની મૂર્તિઓ તો કચર, હજરા અને મિનારાને સ્વરૂપે મોટાં મોટાં મકાનો જેવડી ઉભી છે. એટલે ખરી મુસ્લીમ તો એ તમારી મૂર્તિ-પૂજનને હટાવવામાંજ પડે છે !

મોટા મુસલમાન આ શબ્દોના આતરિક મર્મને સમજી ગયા, ચૂપ જાવ્યા.

સ્વમાન-પ્રેમી

જમાલપુર જંકશનના ચોમાનની અંદર સ્વામીજી એક વાર ગાડીની રાઇ જતા જતા રહ્યા છે. એક અંગ્રેજ એન્જિનિયર પણ પોતાની પત્નીસહિત ત્યાં ઉભો હતો. આ વેળાં સાંધુને પોતાની સમગ્ર નિર્જીવપણે દેખીને મઝમ સાહેબને યુસ્તો ચડ્યો. તેના મોઢાં પર સ્વેચ્છ મસ્તકને આઠા કરી કે “આ નાગરાને અડીથી હટાવો.”

સ્વેચ્છ મસ્તકને તો મહર્ષિને ઓળખતો હતો. એણે આવીને સ્વામીજીને યુમિયુકિત કરી કે ‘મદારાજ ! ગાડીને હજુ વાર છે, આપ પેટી જાનું આવીને ખુરશીપર જરા આરામ કરો. સ્વામીજી સમજી ગયા; નિહાળે કે એણે આપને મારી પાસે મોકલ્યા છે તેમને મળવા કે. અને તે એ યુવના મનુષ્ય હોય, કે ને યુવમા તમારા દાદા આદમ અને દાદી દાદાના અર્ચક. તદ્વત તમે મારી રક્ષાવામાં જરાયે લજ્જા નહિતાં પામતાં !”

સ્વામીજી કંઈ સ્વામીજીએ તો હજાર મારવાનું ચાલુજ રાખ્યું. પછી જ્યારે એ એન્જિનિયરે સ્વામીજીના નામના ખચર પડી, ત્યારે તો એણે તત્કાળ સ્વામીજીની પાસે જઈને કહ્યું કે ‘મદારાજ ! તમારો મનુષ્ય ઉચ્ચો ઉચ્ચો છે. આ લીલાં દર્શનની થયા કાળી ઉભી

આમાંથી ક્રિષ્ણી ધર્મના વિચારની આશિ સ્વામીજીને અર્પણ કરી. આ પહેલાં કદાચ કોઈ સિંધુ-મદિયે એક વાચન ક્રિષ્ણીનું કેવળ જોવા મળ્યું. બાદમાં જોયું કે એ સિંધુ-મદિયે કદાચ 'મદદારજ' પાસેથી જોવાઈને પ્રવેશ કરે.

સ્વામીજીએ ધર્મમાં ઉતર દીધો: "આમારો કેશની રીતિ પ્રમાણે તો મારાજી મારાજી નહીં એજ અધ્યાત્મ" ગિરિ છે. એટલે આગ કેશની અધ્યાત્મિક રૂપ નહીં નહીં. હા, આજ તો જોડા ઉતારી નાખું."

ક્રિષ્ણીએ કહ્યું: "તારે તો બને ઉતારી નાખા."

સ્વામીજી દરવાજાથીજ પાછા ફરી ગયા. સ્વમાનનો ખમ્બો એક બેઠે તો જુવડું જે ન હતું.

x

x

x

જ્યપુર રાજ્યના એક મોટા અધિકારીને એક સંજ્ઞાને કહ્યું કે, "આમાં સ્વામીજીનાં દર્શન કરના." એવા અધિકારીએ જવાબ દીધો કે, "તમે તો દર્શનનું ક્ષેત્ર છો, પણ હું જો માફ માને તો મને કુતરાને ચોપે કાઢી અવરણું!"

શ્રાદ્ધ અને મુક્તિપત્રના અંકનથી જ્યપુર મહેલ પોતે પણ સ્વામીજી ઉપર ખીજાયા. સ્વામીજીને માથે માર-રોષનું ચક્કર ફરવા લાગ્યું.

હાકુર લક્ષ્મણસિંહજી નામના આવિક સત્રિયે જ્યપુર મહેલના કમવાટની વાત જાણવા પછી મદદગીરને વિનવ્યા કે, "આવી વાતનમાં આપને આંદો રહેવું ઉચિત નથી. આપના મિત્રપર જોખમ બને છે."

સ્વામીજી બોલ્યા, "કોર! મારેમાટે ના કોઈ; પણ આપને પોતાનેજ જે જ્યપુરપત્રની નાશજોનો હર દોષ તો મુખેથી આપ મારી કને આવવું જોઈ શકો છો. આપ રાજ્યના તાબેદાર છો; પણ હું તો કોઈ માનવીનો નોકર નથી. મારા આત્માને તો કોઈ મનુષ્ય છીનવી શકવાનો નથી. તો પછી માર કને બીજા એવી ક્ષી વરણ છે કે જે છીનવાઈ જવાનો મને હર દોષ શકે!"

x

x

x

લઢોરમાં નવાજ નિવાજિયા અગ્રીખાનની કોઠીમાંજ મદદારજનો ઉતારો કરતો. ત્યાંજ બેસીને મદદારજે લોકો સમક્ષ મુસલમાન મતની વિવેચના ચલાવી. નવાજ પોતે પણ એ વ્યાખ્યાનમાં આવી ચડ્યા. વ્યાખ્યાન થઈ રહ્યા બાદ એક સંજ્ઞાને સ્વામીને કહ્યું: "આપને કોઈ દિંક, મુસલમાન કે ક્રિસ્તી પણ ઉતરવનું મકાન હેતો નથી! ઉપકાર માને નવાજ સાંજોનો કે એમણે ઉતારો દીધો; છતાં ઉતરું આપે તો એને દુઃખ લાગે તેવી રીતે એનાજ ઇચ્છાકાળે મુસ્લીમ પંથની ચર્ચા કરી. નવાજ સાંજે પણ એ સાંજળી રજા કરતા!"

સ્વામીજી બોલ્યા, "ભાઈ! હું તો આંદો કોઈ મુસલમાન ધર્મની કે બીજા કોઈ ધર્મની યજ્ઞ-જાણ્યો જાવા નથી આવ્યો; હું તો આવ્યો છું મેંધર્મનો પ્રયોગ પ્રચાર કરવા અને નવાજને ભાળ્યા પછી તો ઉલટો મું જાણી છુટીનેજ આપધર્મની મદદ સમજાવી રહ્યાં કરતા. એનો મને શો હર છે? એક નારાયણસિંચાય મને કોઈની ધારતી નથી."

x

x

x

એક દિવસ સ્વામીજીના રોજાધાનો કાકો મદદમાન આવ્યો. એ પોતાના ભત્રીજાને ભાંગેરવા લાગ્યો કે: "તારે તો સ્વામી જમી રહ્યા બાદ જમવું પડતું હતું. એ રીતે તો રોજા અજીદી બની મધ ગળાય; માટે દલેથી તું ચોક્કા બદાર બેસાડીને સ્વામીજીને બોજન હેતો જાજે."

તાં તો સ્નાન કરીને સ્વામીજી આવી પહોંચ્યા. આવીને પોતાની મેજેજ ચોક્કા બદાર બેસી ગયા. બદારજ યાજી મંગાવી.

રોજાધયો પૂછે છે: "મદદારજ, બદાર કેમ બેસા ?"

"ભાઈ, તને અને તારા કાકાને તો ન્યાત બદાર મકાવાનો ભય છે; પણ હું તો હરકોઈ કોઈ એ બોજન પામી શકીશ. મને ક્ષો હર નથી. તમને હું ચામટે નાહક જોખમમાં ઉતારું ?"

રોજાધયો તાજજી બન્યો, "સ્વામીજીએ વાન સી રીતે જાણી લીધી!"

રાષ્ટ્રધર્મનો સાચો પેગમ્બર કેવો હોય ?

(મુંબઈ સમાચાર તા. ૯-૫-૧૯૨૬ના અંકમાંથી)

નવશ્રીતા વિચારક સાધુ વસવાણીએ જનપતિ શિવાજી મહારાજવિશે નીચેનો લેખ લખ્યો છે. શિવાજી મહારાજની જગતિ તાજેતરમાં રામગદના કિલામાં ખૂબ ધામધૂમથી ઉજવાઈ તે મહત્ પ્રસંગે આ લેખ લખાયો હતો.

જનપતિ શિવાજી એ કંઈ મહારાષ્ટ્રની ગીડકન નથી. શિવાજી એ હિંદનું અમૂલ્ય રત્ન અને એક દિવસ એવો પણ આવશે કે શિવાજી જગત્તેજવતરીકે લેખાશે.

ખોટા ઇતિહાસ-શિવાજીનો વિચાર કરતાંજ મને રોમ્બેલ, જેરીયાદી કે અથાહમ જેવી સમર્થ વ્યક્તિઓનો વિચાર આવે છે. આપણા ઇતિહાસે આપણા મહાપુરુષોનાં ઇતિહાસમાં જગરડો વાળી મૂક્યો છે. મહાન દેશભક્ત અને શૂરવીર શિવાજીને “મુંગરના ઉંદર” વા “લૂંટારા” કહે છે. વીન્સન્ટ સ્પીથે પણ એ મહાન વ્યક્તિને એક લૂંટારાની રીતોનો મજાક લેવા છે, પણ મરાઠાઓ લૂંટારા ન હતા પણ દેશભક્તો હતા, અને શિવાજી એવા પ્રખર દેશભક્ત અને દેશને માટ મરી શીટનારા લોકોનો સમર્થ નાયક હતા.

હિંદનું દરદ-જ્યારે શિવાજી મહારાજ હિંદમાં પ્રકટયા, ત્યારે હિંદની સ્થિતિ દયાનંક હતી. ઇસ્લામના મહાન આદર્શો જૂલાયા હતા. પહેલાંના ખલીફાઓ પવિત્ર સત્યવ્રતા અને પેગમ્બર મુહમ્મદનાં ફરમાનોને અનુસરનારા હતા. એટલે કે તેમનામાં સદિબ્જુતા હતી; પરંતુ હિંદમાં મોઝેલ પડતીના જમાનામાં એ ઇસ્લામના ઉચ્ચ આદર્શો જૂલાયા. લોકો કરના બોળથી અને રાજકર્મોના લુલ્લોથી ત્રાસી રહ્યા હતા. પેગમ્બર સાહેબના નામે હિંદનાં કેટલાંક સુંદર શિથિ અને સ્થાપત્યના નયુના જેવાં સ્થાનો એ અરસામાં નષ્ટ કરવામાં આવ્યાં. આ પ્રસંગે શિવાજીને તેના બહાદુર મરાઠા સાથીઓએ જુડા ઉઠાવ્યો અને તેમણે દક્ષિણમાં સ્વરાજની સ્થાપના કરી.

હિંદુ સંસ્કૃતિનો પૂજારી-શિવાજીને હિંદુ ધર્મરક્ષક કહેવામાં આવે છે અને તે તદ્દન સત્ય છે. એ કાળમાં શિવાજી મહારાજ ગૌઆહણપ્રતિપાળ કહેવાતા, પણ સાથે એ વાત યાદ રાખવી છે કે, શિવાજીએ એક પણ મસ્જિદનો નાશ કર્યો ન હતો અને એ માટે તેણે કડક ફરમાનો કાઢ્યાં હતાં. હિંદુ ધર્મનું સાચું રહસ્ય એના દિલમાં ઉતરેલું હતું. હિંદુ સંસ્કૃતિનો એ અનન્ય પૂજારી હતો અને બધાં એકજ પ્રભુ પિતાનાં સંતાનો છે, એમ એ માનતો.

એની બહાદુરીનાં કારણો-એ ખાસ કારણોથી શિવાજી અદ્વિતીય છે. એ એ કારણે માર્ગ ભક્તિ અને ગુરુભક્તિ. એમના ગુરુ અને માતાએજ એમના જીવનને આવું ઉત્તમ બનાવ્યું. એમને શાળામાં કેળવણી નહોતી લીધી; પરંતુ એમની માતા રામાયણ અને મહાભારતમાંથી વાંતો કરેલ અને હિંદના મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો સંભળાવતાં. આ શિક્ષણમાંથી શિવાજીએ આત્મસન્માન, સાદાઈ, હિંમત અને સ્વીસન્માનના પાઠ શીખ્યા હતા.

જ્યારે કલ્યાણનો કિલ્લો શિવાજીએ જીત્યો, ત્યારે તેના એક સેનાપતિએ શિવાજીને ખુશ કરવા ખાતર એ ગદના કેદ થયેલા મુસ્લીમ સુખાની સુંદર પુત્રીની શિવજીને ભેટ ધરી; એટલે શિવાજીએ દરબાર ભર્યો. એ સુંદર યુવતીને ત્યાં બોલાવવામાં આવી. દરબારીઓ એ સૌંદર્ય જોઈ આભા થઈ ગયા. તે પછી શિવાજીએ એ યુવતીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“એ મારી બહેન છે. રાવણ બળવાન હતો, પણ સીતાની લાલસામાં તેનો નાશ થયો. શાસ્ત્રો પુકારે છે કે, સ્ત્રીઓનું સન્માન કરવું જોઈએ.” આમ કહીને શિવાજીએ એ મુસ્લીમ યુવતીને મુક્ત કરી તેને ભેટ સોગાદો આપી તેના માખાપ પાસે સહિસલામત રીતે મોકલી હતી.

શક્તિધર્મનો પેગમ્બર—એના જીવનમાં ખીન્નું પ્રેરક બળ તે ગુરુભક્તિ. ગુરુ રામદાસ જેવા સમર્થ યોગી એના ગુરુ હતા. એમનાપ્રત્યે એની અવિચળ ભક્તિ હતી. આ ગુરુ રામદાસનું અસલ નામ નારાયણ હતું. નાનપણમાં એ હિંદની મુસાફરીએ નીકળી પડ્યા અને હિંદની પ્રગતી દુઃખી અને દિન સ્થિતિ જોઈ એમનું હૃદય ધવાયું એટલે એમણે સાધુ જીવન ગાળવા અને આખા દેશમાં વિચરવાનો નિશ્ચય કર્યો. લક્ષ્મી ચોરીમાંથી એ માખાપના પંજમાંથી લાગ્યા પછી

[illegible]

એ પછી તે શિવાજીએ પ્રત્નને મુક્ત કરી. શિવાજીએ 'દિ'દુપમ' અને 'મં'મુનિન' :મમ
દુ:ખી અને દીનતા એ બેસી બન્યા. વિધવા અને અનાથોના એ તારણદાર મળો.
| એણે 'દિ'દ સમસ એકમ બાદ્ય-એકમ સંદેશ મૂક્યો અને તે "પમ'ની મેતા"

આદીના પ્રચાર

લેખક-દા. દા. દાશીરામ પ્રાગજી ઉપાધ્યાય બી. એ. મુંબઈ સમાચાર તા. ૧૨-૫-૨૧)

(૧) પ્રથમ પ્રશ્ન તો એ ઉપરિચિત થાય છે કે ખાદી સામાન્યે વાપરતી ને તે વાપરવાથી શા ફાયદો થાય છે.

(૨) સાંપ્રત સમયનો મનુષ્ય, પાંચ કે દસ યુગના મનુષ્ય કરતાં સર્વ દિશામાં પ્રવૃત્તિ
લાગ્ય વધ્યો છે. ખી. લુઇસ નામના એક મુશ્સિદ ઇંગ્લીશ સંશોધકે એવી અદ્ભુત શોધ કીધી
કે “સુધારા” નો આરંભ કેમ્બ્રિજ પછીથી થયો તે વાત સાચી નથી. તે સંગીન પૂરાવાની
તાલ્યથી એમ સિદ્ધ કરે છે કે આ સુધારો લગભગ ત્રીસદશ વર્ષ પહેલાં અમેરીકામાં
આલેક્સા હાર્મીજન મનુષ્યની આસપાસના પ્રદેશમાં પૂરનેસમાં ચાલતો હતો. તે વખતના મનુષ્ય-
પ્રાણીમાં ખી. લુઇસ કહે છે કે, સૂચ કે કુખ્ય જાણવાની લામણીનો અભાવ હતો. આ વાત એમ
સાબીત કરે છે કે જેમ સમય જતો જાય છે, તેમ તેમ માણસના શરીર બધારણ અને મન-
અંતઃકર્ણ-રચનામાં સદાકાળ ફેરફાર થતો જાય છે. એક દશ વરસ પહેલાં જે મનુષ્ય હતો
તેના કરતાં આ જમાના-આ કાલજીવ મનુષ્યપ્રાણી તદન નીરાણુંજ છે એમ કહેવામાં ખીલકુલ
અનિયોગિત નથી. આજનો માણસ શુદ્ધવિજ્ઞાનના અને સંગીનતામાં ધણો આગળ વધ્યો
છે. આ વાત સ્વતઃ સિદ્ધ છે કે આખી મૃતિમાં ઘટતો જતો એ અને પ્રાણીવર્ગમાં માત્ર મનુષ્ય
પોતાના શુદ્ધવિકાસથી કુદરત ઉપર પોતાની સ્વતંત્ર સત્તા જમાવે છે. આવા પ્રકારની સત્તા
મનુષ્યે કુદરત ઉપર ક્યારનીએ જમાવી છે. આકાશ, વાયુ, જળ, તેજ અને પૃથ્વીઆદિ
પંચમહાભૂત તત્ત્વો ઉપર મનુષ્યે અરબલિત અને સંપૂર્ણ કાબૂ મેળવ્યો છે. અસ્તોસની વાત એ
છે કે આ બધી સત્તા મેળવ્યા છતાં આજના મનુષ્યમાં એવો શોચનીય ફેરફાર જોવામાં આવે
કે તે પોતે પોતાનો વધારેને વધારે ગુલામ બનતો જાય છે. કુંકમાં કદીએ તો સાંપ્રત સમયના
સમાજની સર્વ પ્રકારની પરિસ્થિતિનું સ્વયં દૃષ્ટિથી અવલોકન કરનારને એમ જણાય છે કે મનુ-
ષ્ય-જીવન વિકારનાં મૃગમાંજ સળો પડે છે. આધારવર્તના મનુષ્યપ્રાણીનો મજ સ્વભાવ-ગુણ એ
નિશ્ચિત પરાપણુત્તા. આ નિશ્ચિત-પરાપણુત્તા એ અસારે પોતાની જગા આવી કીધી છે અને

તેની જગ્યા આધુનિક યુગમાં પ્રવૃત્તિએ લીધી છે. પ્રવૃત્તિની ધમાકમાંથી પ્રગતિને ખરેખર પ્રાપ્ત થાય છે. અભારે મનુષ્ય એક વાત કે કામ પૂરું ન કરે ત્યાં હળવર રીતે એના કામને ફેરફાર થઈ જાય છે. આપણા દેશના યુવકો અને વૃદ્ધામાં મનનો વેગ અતિશય વધ્યો છે. અહીં પરિણામ શુભ કે અશુભ, એ વાતનો નિર્ણય તો પરિણામ ઉપર આધાર રાખે. પૂરેપૂરો એ વખત સત્તા અને સહનતા શિરોબિંદુએ પહોંચેલા સવળા દેશોની સ્થિતિ તો અત્યારે શોષણ અને ભયંકર બની છે; પણ જ્યારે અમુક દેશ કે તેની પ્રજા અમુક શુભ દેખાતા માત્ર કેમ જોસભર હસતી હોય ત્યારે જો તેના આ વેગને રોકવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે, તો પૂરોજીવ દોડતી મોટરના જે હાલ થાય તેવા તે પ્રજાના પણ હાલ થાય.

આજે સંસ્કૃતિના ચિન્હતરીકે યંત્રોની ધમાક આગળ ધરવામાં આવે છે. આજીને વરસ પહેલાં યુરોપમાં પણ એમજ હતું; પણ તે ખંડમાં તો એવો કડવો અનુભવ થયો હતો કે, આ દુનિયાને જોટલા કાચા-પાકા માલની જરૂર છે, તેના કરતાં પ્રમાણમાં ઘણો ખર્ચ મૂકી તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે; અને પ્રતિદિન તે માલમાં વધારો થતો જાય છે. મુંબઈ સહેરો તાત્કાલ દર્શન લખ્યો. આ સહેરની મીઠાએ પેદા કરેલો કરોડો રૂપિયાનો માલ શીડીકમાં પડ્યો છે અને મીઠાની સ્થિતિ એવી ગંભીર બની છે કે એકસાઈજ જકાત કાઢી નાખવામાં આવે છે. છતાં મીઠાની સ્થિતિમાં ફેરમાવ પણ લાભપ્રદ ફેરફાર જોવામાં આવતો નથી. આવી સ્થિતિ દશ વર્ષ માટે તો મુંબઈ સહેર તારાજ થઈ જાય. આખા દેશની વ્યાપાર-સમૃદ્ધિનો મુખ્ય માલ માત્ર એકલા મુંબઈ સહેર ઉપર રહ્યો. એટલે થોડા સમયમાં આખા દેશની પણ વ્યાજનક રીત થાય. ત્યારે કરનું શું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ચિકટ છે પણ અમે તે ઉત્તર આપવાની રીત કરીએ છીએ.

જોને જોડા ખૂંચે તેને તેની વેદનાની ખરી ખજાર પડે. જેમને મીઠાના હથોળાના માલમાં છે તે તો હવે કમ્પ્યુર કરે છે કે, સાયંકાળથી બહુ ઝાઝો લાભ નથી. આ મીઠા કરતાં તે વરસ ઉપરના આપણા દેશીઆ હળવર દરજ્જે સારા હતા. આ ધમધમ કરતી મીઠાના મુસ્ત સહેરના હાથવળાટનાં કારખાનાં સો ઘણાં સારાં હતાં, તે સહેરનો કીનખાળ અને કમ્પ્યુર કરીવાયું રેશમી કાપડ આખા યુરોપમાં જતું હતું અને તે વખતની આખી દુનિયામાં વખત પણ હતું, આ બધાનો નાશ થયો. દુર્દૈવે તેનો સદંતર નાશ કર્યો અને તેનું સ્થાન મીઠાનાં લીંબુ. આપણા દેશના પુત્રોદારના એ રસ્તા છે અને તે બંને રસ્તા ઉત્તમ છે. તે રસ્તા નાશ પ્રમાણે છે.

(૧) આપણે પશ્ચિમના સુવર્ણ દેશોની અદિતકર સંસ્કૃતિને દેશવટો આપવો જોઈએ એ અપ્રાપ્ત મર્યાદા-હિમ પ્રાપ્તિ સાદા જીવનનો પ્રારંભ કરવો. શ્રીયુત વિદુલભાષ પટેલની માફક વિદે. રાજ્યનાર કાઉન્સિલના અધ્યક્ષ થાય તોપણ ખાદીનું ધોતીયું, ખાદીનો ઝામો અને પાંચ પહેરા પહેરે. આ નામદાર વૈભવરેણ પાસે જવું. શ્રીયુત વિદુલભાષના દાદા હતા. તે દેશીના જા. ખાદી પહેરના હતા. ખાદીનું એક અંગરણ દેશી ગામડીઆ દરજ્જા પાસે સાવધાને અને તેને સંવર્ણે સંવર્ણે ભરે. જ્યારે રાજદરબારમાં જવું હોય અથવા વિવાદ વાજનમાં ધૂમનું પેલું, જ્યારે પેલો સમય તે કેડીકે પહેરે અને આ કામ પૂરું થયાં કે તુરત તે સાયબાને પેડીમાં ભરે. આ રીતે માત્ર એ જનતા ખાદીના ધોતીયાં અને એક લુની પાંચડીવડે આપણા દેશી આખી રીતે કામ. આપણા દેશના કબ કક. લેડો એમ કહે છે કે લીસ વરસ પહેલાં અમરી રીતે જો તે અમરી વાજન લેવાકદાર દેખાતી સ્થિતિના પ્રમાણમાં માનણી સારાં હતી એવું અમરી રીતે હતું.

જો આ રીતે એ કે આપણે ખાદીનો અંગરણ ઉપયોગ કરતા અને કરાવના વાજનને કમી નામદાર નોંધવેલા આ જનતાને દેશના કલેક્ટર મ. નુસન. એ પ્રકારનાં કરજ છે. આ રીતે જો આપણા દેશીઓને દેશી રીતે રીતે કરવે એ કે આ પ્રચાર કરવો એમ કહેવામાં આવે તો આ દેશને એ કે જામ આ એ કામ સફળ હો તો આખા દેશને જામ થઈ જાય એમ કહેવામાં આવે છે.

ઉપર કહેવામાં આનું નેમ આને જીવનમાં દેવું રહે છે. જીવનની નવો નવો એક જીવન એટલે પ્રગતિ-પ્રગતિ: પહેલું એ પ્રગતિ અત્યારાંથી નહિ, અનુભવના અનુભવ અત્યારે જ વિદ્યામાં સ્થાપાવે એ સૌથી સારી રીતે પેલી કહે તેનું નામ આપવાનું પ્રગતિ પ્રગતિ: જો એવીમાં એજન્ડા રિવળના કાલ કલાક આખા-અર્થપર્યાપ્તતા અને આ-અનિત્યતાના દેખાડી દેખે છે. તેઓ ગૌરવભૂષિતના કલાકારને એક સાબુના પત્તુ જેવું નથી. જો એજન્ડાના પત્તુ આના જેવીજ રીતિ ઉપરિચિત થઈ છે. પ્રગતિની આવના અનિત્યતા એ એક એક મનુષ્યના જીવનમાં વ્યવહારિક અને આધ્યાત્મિક દોષ પેદા છે.

વરમાં પહેલાં તો મનુષ્યો પોતાની જરૂરીજાત સમજીને મહા નિવૃત્તિની દરમ્યાં મનુષ્ય અર્થ જીવન ગણાવતા. એ મનોદશા અત્યારે આ દેશના દેશ સ્વરૂપમાં પ્રગતિન કવી નથી. એ મદાન ક્રમાય મુંબઈ શહેરમાં એવીજ કલાક આપની દેખાય છે, તેવીજ પમાત-દારીદ્ર્યિક અને માનસિક બંને શામલોમાં પણ જીવનને જીવનને ધૂસી મૂકે છે. આ જોઈ મનુષ્યના પ્રમાણ એ એક કદીએ તો માત્ર, સારાંશ એકે મનુષ્યનો વિશાસ જેમ આજના આદ્ય વર્ગે છે તેમ એ વિશાસથી નુખ્તચક્ષિ દરે ને દર થતી જાય છે.

એક મનુષ્ય જ્યાંયાં જાગીને છે કે મીઠનો માચીક અને અને ખીતે પ્રતાપની માફક સ્વ-ગાળ-દેશના રાજકાના દુકાવિના પોતાનાં જાંશુમાં પાડે એવી દયાવનક મામાત્તક મિતિ કયાં ધુસી દેવાની? આનું પરિણામ તો નજીકના જીવિત્તમાં એ આવવાનું કે જાતુનિક મમાજના જિન્ય ભિન્ન રિથિતિનાં વ્યક્તિશબ્દોએ અત્યારે ગોતાની સાંકળી : એ મંચીએ જોડાયેલી છે, તે નદેલી કે મોંડી તક હોને તૂટવાની-જરૂર તૂટવાની અને સમાજના દાસના સ્વરૂપમાં મદાન પરિવર્તન થવાનું. સામાન્ય જનસમાજ અને મજુર વર્ગનું નિકપ એ થીમન વર્ગના નાશનું મુખ્ય કારણ જનવાનું જે થીમનવર્ગ વખતસર ન એને તો દાસના સમાજની "શોભા ચાકર અને ચાકર શો" એવી ગિયરીન દયાના મણેજ અવરય બેસવાના. શોભાએ આ વાત સિદ્ધ કરી. એટલીટનની રંગમુખિ ઉપર આવા પ્રકારનો વેશ અજીવવાનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે. દાવના ચિત્રીશ પ્રમાણ મંડેને મજુરો માનું ન ઉચ્ચે તે માટે નાણાંની મોટી લાભમ મજુરવર્ગ આમજ મરી; પણ સાચા જોડાયવાનિના જૂને મરના મજુરો કદીપણ સંપૂર્ણ થાય તેમ નથી. કાન્સના રાજકીય પરિવર્તને આખા વર્ગોની સમાજને ઉપર પોતાની ડાયા પાથરી હતી. તે પ્રમાણે એટલીટનના મજુરવર્ગો દંભવિત દાવાન-જના ડાંટા આ દેશની સમાજ ઉપર કાં ન પડે? આ ભાવી આકતમાંથી અમનાનો ઉપાય માત્ર એકજ અને તે ઉપાય એકે આખા દેશના ધરધરમાં ખાદી પ્રચાર ખાદીઉપયોગ થાય અને સોફા સાદુ જીવન ગાળનાં છીએ એવો પ્રથમ સત્વર થવો જોઈએ. નર્મદા કે જમનાના ચોમાસાના અપ્રતિજ્ઞ પ્રવાદને રાજવાની મનુષ્યમાં સાંકળ છે, તો પછી મનુષ્ય મન-વિચાર-ઓધને મનુષ્ય પોતાની અગાધ અને તીવ્ર હુદિવડે અવરય રાકી રાકે. આ કાર્યમાં માત્ર ભગીરથ પ્રવાસ અને અત્યુપ ઉત્કુષ્ટતાનીજ ખાસ જરૂર છે. સમાજ જે કાંઈ સાંખી રાકે તે એટલુંજ છે દરેક મનુષ્ય, પોતાની જરૂરીજાતના પ્રમાણમાં, જમીનના કક્ષ કે મીઠ-ઉદ્યોગ નીતિ લાભનો લાગી થઈ રાકે, કારણકે સ્વરૂપ (આમાં સ્વકુટુંબરક્ષણનો સમાવેશ થાય છે) કરતું તે પ્રત્યેક મનુષ્યનો સ્વાભાવિક દક્ષ છે. તે દક્ષતા ઉપર ધીર મનુષ્ય-સમૂહ કે રાજકીય સંસ્થા વ્યાજ્ઞી રીતે ત્રાપ મારી રાકે નહિ. "હાતનરક્ષણ હાં ફર્તવ્યા ચેન ફેન પ્રકારેજ" એ આર્થ-ધર્મ-સૂત્ર સર્વોચ્ચ સત્ય છે. આ મર્થાદા ઝોળંગાઇ કે જોગ મળ્યા સમજવા. એ જમીનના નાનકડા કક્ષ ઉપર બસે તે મનુષ્ય-વ્યક્તિ થથે ચિત્ર પ્રગતિ કરે. તેમાં ધીરજન આડે આવે નહિ. બસે તે મનુષ્ય સ્વશેષમાં, પોતાના બચ્ચા સાથે વરસતા વરસાદમાં પ્રમાણિક મજુરી કરી, અથવા મજુરી કરાવી, ઇશ્વરદત્ત શુદ્ધ અને સાદો ખોરાક સદકુટુંબ આરોગે. અર્થમાં અનેક આર્થશુદ્ધો બંધાય ત્યારે દેશમાં સત્ય-મનું પુનરાવર્તન થાય.

વધારે પેદાશ નથી ગમતી, એવું તો કાઠજ નહિ કહે. આપણને દળિયાવગરનાં જાણુ કે ખોટા-વગરની કેરી નથી લાવતી એમ નથી. પીચના દળિયામાંથી બદામ નીકળે એ સૌને ગમે. ખટાસ-ના છોડ ઉપર ટમેટાં ઉગે એ શાકભાજીના બગીચાવાળાને ગમે. જોરસડીને ચીકુનાં ફળ એકે (બન્ને એકજ ખત હોવાથી આ ખ્યાલ હવાઈ નથી) તો સુગંધી પુષ્પ અને સ્વાદુ ફળોનો સંયોગ થાય. જોરના કાંટા અને દળિયા બન્ને કાઢી નાખવા જેવી વસ્તુ છે. કાંટાવગરનાં ફેર દાખલ કરવા જેવી વનસ્પતિ ગણાય. આમાં કયું અશક્ય નથી. કાંટાવગરનાં ગુલાબ આપણે સાં ઉછરતાં જોયાં છે. રાયચુ ઉપર ચીકુની કવચ દાઢ થઈ છે. તે કામીઓ હવે સૌ જાણી છે તેટલો સહેલો થયો છે. રણેલી જોરની કવચે સફર થયું, તે સૌ જાણે છે. આજે ગુજરાતમાં કાં જાડનો શોખ વધ્યો છે, પણ આવડત વધી નથી. થોડા ધનવાનોના બગીચા વગરબીજેથી કે પાણુના અલાવે ફળની ખેતીની પીછેહઠ થશે અને વળતાં પાણી સાફ દશે તેવે ધસડી ને આવે વખતે સારા અનુભવી અખનરા કરનારાઓ, આપણાં ખેતીવાડી ખાતે, આપણા ખેતીવાડીના શ્રેણ્યુઓ, આપણા અનુભવી ખેડુનો અને આપણા શોખી ધનિકો થોડા થોડા પ્રયોગો કરે, થોડાંક પણ સાફ વળતર આપે એવાં ફળાઉ જાડો અપાવે ને આપે, તો આપણા ખેતીપ્રધાન દેશમાં લક્ષ્યાવધિ નાણું પેદા કરવાની અને બચાવવાની તક ગુજરાતને મળે. અરે, નવા પ્રયોગો ન કરવા હોય તો જે પ્રયોગો સફળ થયા છે, તેને જ અમલ કરે અને વિસ્તારે તોયે ધણું છે. માત્ર એ દિશામાં કાંઈ પહેલ કરે તેની ખોટ છે. આપણા ખેડુનો ઉદ્યોગી અને મહેનતુ તો છેજ. અજ્ઞાન હશે, જરા નવી ઘરેડમાં પડતાં વાર લાગે એવા જૂના મતના પણ હશે; પરંતુ પડોશમાં નવી જાતના પ્રયોગ થતાં જુએ અને પોતાની જે જમીનમાં પોતાને મળે તે કરતાં વધારે નફો થતો જુએ તો એ નવા પ્રયોગનો લાભ ન ઉઠાવે એ મૂર્ખ નથી અને અહીંજ સરકાર અને ધનવાનોનું કાર્યક્ષેત્ર છે.

હુરખેન્કને હલુ ધણું કરવાની ઉમેદ છે. હલુસુધી જે કયું છે, તે કરવા ધાર્યું છે તેના મિત્રે કાંઈજ નથી; અને જે કરી શકાય તેવું છે તેનું ક્ષેત્ર ધણું વિશાળ છે, એમ એ આજે એક વર્ષની ઉંમરે કહે છે. “હલુ તો મેં મારું કાર્ય માત્ર આરંભ્યું છે. જાડને માણસના ઉપયોગને લાવવાના કામની હલુ શરૂઆત છે. ભવિષ્યમાં હું જાડ અને છોડ ઉપર વધારે ફળ એવે એમ સ્વાધર્મ હું, પણ એના કરતાં તેમને અધિક મિષ્ટ, અધિક સારવાન અને ખુશનુમા બનાવવા ઈચ્છું છું. એમાં એવા ગુણો ઉતારવા ઈચ્છું છું, કે જેથી તે બહુ દિવસસુધી સુરક્ષિત રહી શકે સડે નહિ, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ મોકલતાં ખરાબ ન થાય અને એમાંના પ્રત્યેક કોઈ કે દાનિકારક અંશ દૂર થઈ જાય. ભાગ્યે એવો કાંઈ દિવસ વીતતો હશે, કે જ્યારે કાંઈ નેકર નવી વાત હું ન શીખતો હોઉં. કામ કરનારે છોડને ઓળખવા એ અસંત આવશ્યક વાત છે. આવતા પાંચ વર્ષમાં આજસુધી નથી કયું એટલું કામ કરવા ધારું છું.”

હુરખેન્ક કેવળ બગીચાવાળો નથી. એને હૈયે દેશદાઝ છે. એણે પ્રયોગો કરીને આપણે ઉછેરવા ઉપરાંત મનુષ્યની (એ “માનવ-છોડ” કહે છે) ઉછેર ઉપર પણ વિચાર કર્યો છે. એના મત પ્રમાણે જન્મ અને વૃદ્ધિ વનસ્પતિ-પશુ-મનુષ્ય ત્રણેમાં એકજ રીતે થાય છે. નરમાસ એના સંયોગ એ ત્રણેમાં ઉત્પાદનકારણ છે. હવાપાણી અને બરદાસ્તથી ત્રણે વૃદ્ધિ પામે છે. બીજગત ગુણ-અવગુણ પેદાઉતાર ત્રણેમાં ઉતરે છે. ‘ફોસ ફીડિંગ’ અને ‘લાઇન ફીડિંગ’ પશુમાં આપણે અજમાવીએ છીએ, વનસ્પતિમાં અજમાવીએ છીએ, મનુષ્યમાં અજમાવી શકીએ. અજમાવી જોવાં જોઈએ. વનસ્પતિ અગર પશુની પેઢે મનુષ્યની પ્રયોગશાળા તો નજ થાય, પણ લગ્ન વખતે યોગ્ય કાળજી રાખવામાં આવે તો પ્રભુ જરૂર સુધરે. કોની સાથે લગ્ન કરવાં કરતાં કોની સાથે ન કરવાં, એ વાત ઉપર વધારે કાળજી રાખી શકાય; અને બીજ વાત સ્ત્રી ઉછેરની. એમાં જરૂર આપણે વધારે ધ્યાન આપવું ઘટે. જેટલાં જાડનાં જાડ કે પશુનાં કુટુંબ જેટલી કાળજી આપણા માનીના ગુલાબ કે મોગરાના ખાતર પાણીની રાખીએ, તેટલી અને તેથી અનેકગણી વધુ કાળજી આપણા ભવિષ્યના પ્રમજનની ન રાખીએ, એ મૂર્ખાઈ નહિ તો બીજું શું? પેદાઉતાર ગુણ સચવાય, દુર્ગુણ નાશ પામે, પ્રભુ સશક્ત અને સુંદર બને, એ અજમાવવાનું તરફ નજર રાખવી ઘટે અને વનસ્પતિ અને પશુઉછેર શાસ્ત્રમાંથી શોધેલાં સત્તો શક્ય ફેર

આ માનવનનિ મુશરમને જ્યે કૈવલોત્તમ વરા મેલવે, છેડે જતી નીર નંવરે - જ્યે કૈવલોત્તમ
ચિન્તની પ્રાપ્તિનાં પાત્ર છે. માનવજેહની આત્મા એ કૈવલોત્તમ વિષય છે. - ૧૮૦ - આ વચ્ચે
રમેલવની વિનાનાં અધિકારી લેવોઈ પળુ મનનો કાંઈ કુરુપ: એક કુરુપ: એક કુરુપ: એક કુરુપ: એક
આપણા ઉપર અધિક છે, કી વરુએક માને છે: જ્યે જાણે, કુરુપ: એક કુરુપ: એક કુરુપ: એક કુરુપ:
ગળાપુત છે. અમેરિકની પ્રભુ કેમ મુકરે, મેના લેહમાં કૃત્રી, કૃત્રી કે જ્યેહની જી આપણ
લોકોનો આસ જેટલે જ્યે મળવા રેલા છવ પળુ મિના વિગરના વિગર છે; પળુ આ જે રમરે
જો પળુ આપણુ છે.

હરિનામરૂપી રસાયણ સાથે પાળવાનું પથ્ય

(સત દરિદ્રાસકૃત)

(એસા ખ્યાન શિવ દરીદર કા ધરકર આમન વાપંજર કા. - એ રામ.)

- ૧ દરિતું નામ રસાયણ રેવે પળુ એ પથ્ય પળાય નહીં,
નામ રટણતું પ્રજા નવ પામે ને ભવરોગ ટળાય નહીં.
- ૨ પટેલું પથ્ય અસત્ય ન વદવું નિંદા પરની થાય નહીં,
નિજવખાણ કરવાં નહીં સુણવાં વ્યસન કહ્યુંએ કરાય નહીં.
- ૩ દરિજનને દુષાય ન જરીએ દરિજન નિંદા થાય નહીં,
ખજ આગળ હરિનામ તણા યુજ બૂઝે પળુ વરણાય નહીં.
- ૪ દરિદર માંહે ભેદ ગણીને વિતક વાદ વદાય નહીં,
વેદશાસ્ત્ર આચાર્યવરનાં વચનો આશંકાય નહીં.
- ૫ નામતણા અતુલિત મહિમાને વ્યર્થ વખાણ ગણાય નહીં,
છે દરિનામ હવે દર શો એમ જાગી પાપ કરાય નહીં.
- ૬ છે દરિનામ હવે દર શો એમ નિજ કર્તવ્ય તખય નહીં,
નિજ વર્ણાશ્રમ ધર્મ સાચવી કુર્મન સંગ સમય નહીં.
- ૭ પરનારી માતા સમ લેખી કદી કુદરિ કરાય નહીં,
ત્યમ, પરધન પાપાણુ ગણીને નિજ અભિસાપ ધરાય નહીં.
- ૮ જીવ સધળા દરિના જાણીને કોઈને કષ્ટ અપાય નહીં,
મન વાણી કાયાથી કામતું કિંચિત કુર્મ થાય નહીં.
- ૯ દુંદરિનો દરિ છે મમ રક્ષક એહ ભરૂં સો જાય નહીં,
જે દરિ કરશે તે મમ ત્રિતનું એ નિશ્ચય ખદસાય નહીં.
- ૧૦ ઇતર નામ સરખું સાધારણ દરિનું નામ ગણાય નહીં,
લોકિક ધર્મની સાથે નામને કદીએ સરખાવાય નહીં.
- ૧૧ કપુરું કવું છું ભજન આટલું જ્યાં ત્યાં વાત કરાય નહીં,
દું મોટા મુજને સૌ પૂરુ એ અભિમાન ધરાય નહીં.
- ૧૨ આ સૌ પથ્ય દ્વયમાં રાખી કદીએ પળુ છુટાય નહીં,
નામ રસાયણ સુખથી સેવે તો તે એળે જાય નહીં.
- ૧૩ સ્વદ્ય કાળમા નિહિ મેળવે ત્યાં સંદેહ જરાય નહીં,
શ્રી હરિદાસ તણા સ્વામીને મળતાં વાર જરાય નહીં.

પાત્રો! હું મિત્રપૂત્ર છું! જીવને જોને મને મને જાણિને જાણતાં ૩૦૮ નં. મન ૪૪. ૪૫ નં. ૬
મનો. આપ આના આ નાશકર્ત્ર સદિની ચિંતા છોડી દે! અને જાણ આના ૪૦૮ નં. ૪૦૯ નં.

જ્યાં દરજીકરના દાણ પહોડી વધવાને આ પ્રતાપ પદ્મનુ દરજીકરની જેને જેને મન,
વિગ્રાજ મેરો અને દરજીકરના મેરોને નેરો દાણમણી તરંગ પરી ૪૦૮, દરજીકર જે તરંગ
ઉડાવી જણાવના દાણમાં આવી કહ્યું કે-“આઈ! મેરો તરંગ કોઈકે તરંગ નહીં, તરંગ મેરોની
આનંદ પાવન કરે” હજારપાનમાં નર્યાન દર દરજીકરના મિત્રપૂત્ર આપ મેરોને ૪૦૮
તરંગર ચતારી! ધરથી મારું “નહીં” કહ્યું નહીં! ધરથી દરજીકરના મેરો આ નરંગ રિપ-
માંથી પડેલામાં પ્રવાણ કરી મેરો. આના ધન્ય છે એ ધરપરના તરંગ દરજીકરના મેરો!

આપ જાણે! ભરતમુનિ! તું દરજીકરના મેરો આના ધરપરના મનને જેને જેને
પોતાના નામને એકવાર પૂનઃ અભારમાં વિખ્યાન કરે! ?

દે ધરિ! પરમાત્મા! તું આપોના કૃપમાં દરજીકરના મેરો આદમની પ્રવાણ કરે, જે જેથી
અમે તારા પવિત્ર વેદિક ધર્મના મદરવને જાણી સાચા આપ જાનવાની મોખના મેદવી મારાને! ? ?

શ્રીરામતીર્થ-ચરિત્રાવલોકન

લેખક-વિશાળી હરિ-માધુરી-વાં ૩, ખંડ ૨ માંથી)

(૭૫૫)

(૧)

જ્યનિ દેશ ઉદરન, મોદ-નમ-દરન કલાધર, સોમ્ય મુર્તિ, નિર્માત, યાંત, સમ, દાંત, દયાકર;
ઓજરવી, મનિમાન, ધ્યાન-રત, અમ-પરવન, અભયર્થ-અન-બીર, બીર-બીર, જાન-રસાયન.
અનિ ઉદરન નિગમામ-સુતદ, સુત તપોધન, જ્ય-જ્યનિ;
જ્ય અભ-બિમલ-પંકજ-રસિક, રામતીર્થ-મધુકર જ્યનિ.

(૨)

જ્યનિ એક જાતિય ભાવ-ભાવક, ભુધ-નાયક; રાષ્ટ્ર-ગાદ-આચાર્ય, રાષ્ટ્ર-ગૌરવ-ઉનાયક;
દેશ-અક્ષિત-રસ-મધુક, દેશ-કલ-કીર્તિ-કલાપી, સ્વર્ગધિપ સ્વર્ગ-મંત્ર-સ્વર મધુક-અચારી.
ભુધ-ભારત-જનની-પ્રિય-સુવન, અવન-મન, સહદય, સદય;
જ્ય બધન મત-મય-દ-દિત, રામતીર્થ-મુગધન અભય.

(૩)

જ્યનિ કૃષ્ણ-પદ-પદ-સરસ-મકરંદ-મધુઅન, શ્રીગૃહાગન-રસિક, ભાવના-ભરિન, રાસ-રત;
જ્યદિમાદિ-શિત-શિખર-રમણ, કૃષ્ણ-કૃષ્ણ-કૃષ્ણ, ‘સોહમકરિ’ મુનિ-બુદ્ધિ-બિમલ-ગિરિ-શુદાનિવાસી.
નિત પરમ પૂત, અવધૂત-બર, મુદર, સદજ સમાધિમય,
મુરમરિના-ગંગ-તરંગ-કલ-કલિ-કલોલ-મરામ જ્ય.

(૪)

નિર્મિલ શાન્ત-નિપ્જાન, અદ-મેદાન-બિજુપિત, તમ સ્વર્ણ-સમ શુદ્ધ, શુદ્ધ, અતિ અમલ, અદ્યુપિત;
ભાનુ પ્રચંદ, અખંડ દંત-પાખંડ-બિનાયક, દિવ્ય જ્યોતિષન, કર્મ-કુશલ, સદર્મ-પ્રકાશક.
પરિપૂરન પ્રનિભા-પ્રતા-પર, પરાપરા-પડિન-પ્રચર;
જ્ય આર્થ હૃદ્ય-પથ-પથિક તપિ રામતીર્થ કલિ-કલુપ-દર.

(૫)

દિવો ત્યાગિ સરજસ્વ ધારિ કૌપીન કમંડલ, દાય અસન-ગદ સત્ય-ધુળ રોપી મલિ-મંડલ;
દિવા બિજ્યમદ-ગોલ, કામ કો અજ્ય સમર મુનિ, સત્ય-સેતુ બનિ યા જૂતલ થે ભપો અમર-ધુનિ.
નિન-નિન નૂતન તવ યુન-ગનનિ આર્થ દમ સજ દોલ તજિ;
સજ સદાચાર-રત રત્ન નિન લલિ અત્યંતતા-મુખ સદાજિ.

એક પ્રયંડ વ્યાયામસંઘ

('હિંદુસ્થાન' તા. ૮-૧૧-૨૬ના અંકમાંથી)

ગુજરાતમાં તેનું અનુકરણ થવાની જરૂર

છેલ્લી લઘાઇ પછી એકાસ્થોવાદીઓ એ દેશ સ્વતંત્ર થયો છે. તે પહેલાં બોહેમીઆના એક ભાગતરીકે તે ઑસ્ટ્રીઆના તાબામાં હતો; અને ઑસ્ટ્રીઆના તાબામાં હતો ત્યારથીજ ત્યાં વ્યાયામ સંઘની ચળવળ શરૂ થઇ હતી. હાલમાં હિંદમાં અને ખાસ કરીને ગુજરાતમાં વ્યાયામ દરેક લોકાભિરુચિ વધતી જાય છે તેવે વખતે, એકાસ્થોવાદીઓમાં ઉભી થયેલી પ્રયંડ વ્યાયામ સંસ્થાની ચળવળ ઉપરથી એવી સંસ્થાઓની સંઘટના કેવી રીતે કરવી તે સંબંધમાં વાચકોને જાણવાનું મળશે, એમ સમજીને આ લેખ આપવામાં આવે છે.

આ સંઘટનાનું 'સોક્રાલ સંઘટના' એવું નામ છે. સોક્રાલ એટલે કાકાકૌઓ અને સંઘના પ્રત્યેક સભાસદની ટોળીમાં સંઘના ત્રણતરીકે કાકાકૌઓનું એકેકું પીછું હોય છે, તેથી એ ચળવળનું નામ 'સોક્રાલ ચળવળ' એ નક્કી થયેલું છે.

'બળવાન શરીર'

આ ચળવળના પ્રવર્તક ડૉ. મીરોસ્લાવ. ટીરશ એ એક જૂની-નવી કળાના અભ્યાસી અને તત્ત્વજ્ઞાની હતા. ગ્રીસ અને ઇટલીના સ્પુર્તિમય પ્રાચીન ઇતિહાસ વાંચીને એક રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતા ઘેર કરવા સારૂ માનસિક અને શારીરિક તૈયારી કરવી એ હેતુથી તેમણે આ ચળવળ શરૂ કરી. ડૉ. સં. ૧૮૬૦માં ઑસ્ટ્રીયાની આપણુદ સત્તાનું જોર કમી થયું તે વખતે ડૉ. ટીરશ માત્ર ૨૮ વર્ષના જુવાન હતા. તે પછી એ વર્ષ પૂર્ણ તૈયારીમાં ગાળી ૧૮૬૨ની સાલમાં પોતાના ધ્યેયનું નાનકડા પ્રમાણમાં દિગ્દર્શન કરવામાટે તેમણે એક વ્યાયામ મંડળ સ્થાપન કર્યું. ડૉ. ટીરશની કલ્પના અને ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રીય નેતાઓએ માન્ય કર્યા અને તેમણે તાજડતોળ તેના પ્રચાર કર્યો. તેનો પરતંત્રતામાંથી ઉદ્ધાર વ્યાયામ સંઘટનાની મારફત કરવો, એ કલ્પના જર્મનીની એકીકૃત્તી ચળવળમાં 'ટર્નવેરીન' નામની વ્યાયામ સંસ્થાના કામ ઉપરથી ડૉ. ટીરશને સૂઝેલી હોવી એવું છે; પણ ટીરશે જર્મન સંઘટનામાંના વધારાના કડક નિયમોનો ભાગ કાઢી નાખીને તેને જાણે સ્વયંચાલિત સહકારી ખાતાના તત્ત્વ ઉપર આ ચળવળ શરૂ કરી. વ્યાયામની સાથે સાથે માનસિક ઉન્નતિને પણ તેટલુંજ મદદર આપવાથી તેને રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. 'બળવાન શરીર' એવું આ સંસ્થાનું ધ્યેય હોવાથી એક એકલાથી કર્યું વળે નહિ, સઘળા લોક આ સંઘટનામાં સામેલ થાય તોજ કામ પાર પડી શકે. એવું સમુદાયમાટેનું ધ્યેય પણ આ ઘટનામાં સભાસદો સમક્ષ હોવાને લીધે તેને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ પણ સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રાપ્ત થયું.

પાંચ લાખ સભાસદ

ડૉ. ટીરશને પહેલા કુનર નામના એક શ્રીમાન વેપારીની સલાયત મળી. એ વેપારીને પોતાનું તમામ નાણું પ્રેગમાં મધ્યવર્તી વ્યાયામશાળા બાંધવા સારૂ આપ્યું. એજ વેપારીની પુત્રીએ ડૉ. ટીરશની સાથે લગ્ન કર્યું અને ૧૮૮૪ ની સાલમાં ટીરશ ગુજરી ગયા પછી આ સોક્રાલ ચળવળ તેની પત્નીએ પૂરેપૂરી ખંતથી ચાલુ રાખી. હાલમાં આ ચળવળના અધ્યક્ષ ડૉ. જોસફ સીનર છે અને એ સંસ્થાના કુલ ૫,૦૦,૦૦૦ સભાસદો હોઇ તેમાં અઘોઆઘ સંખ્યા સદો પુરુષ, ૧ લાખ સ્ત્રીઓ, ૯૦ હજાર તરુણ સ્ત્રીપુરુષો અને ૨૨ હજાર બાલકબાલિકાઓ છે. આ સંઘટનાની સગવડમાટે ૫૩ જૂદા જૂદા પ્રાંતવિભાગો કરેલા હોઇ તેના તાબામાં એક દર ત્રણ હજાર કરતાં પણ વિશેષ સ્થાનિક સોક્રાલ સંસ્થાઓ છે. પ્રત્યેક સભાસદને વાર્ષિક લગભગ ૭ શિલિંગ જેટલી શી આપવી પડે છે. તેમાંનો ૧ શિલિંગ પ્રાંતિક સંસ્થાઓમાટે જાય છે અને તે સંસ્થા તેમાંથી ૪ પેન્સ મધ્યવર્તી સંસ્થા તરફ મોકલે છે.

ખાસ મહોત્સવ

આ સંઘનો દર પાંચ-છ વર્ષ એક ખાસ મહોત્સવ કરવામાં આવે છે અને તે મટે સત્તર સદીકે ૨ શિલિંગ જેટલો ફાળો એકઠો કરવામાં આવે છે. ચાલુ સાલમાં એવો મહોત્સવ થયો હતો.

એક લાખ પાઉન્ડ જેટલો ફાળો ભરાયો. એ ફાળામાંથી દબારે પ્રશ્ન, દબારે સોફાની મેદાની વન જોઈ શકે એવો એક મોટો ગોળ મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ચારીરિક શ્રમનાં અને પુરીનાં કામ સમાસદોએ હોંસથી અને કથા પણ બદલાની આશા નહિ રાખેલી હોવાથી ખર્ચ ઊંચો; કારણ મહેલોસવનું તમામ ખર્ચ-સભાસદોને રહેવા તથા જમવાની સગવડ વગેરે ચ-કાદીને બાદી કેટલાંક નાણાં વધ્યાં તે પ્રેમ ખાતેના અધ્યવર્તી વ્યાયામ મંડળનો વિસ્તાર વામાં ખર્ચવાના છે.

પ્રશ્નસનીય તાલીમ

આ વાર્ષિક ઉત્સવમાં વીકેટ્સ રહી નામનો લેખક દાખર હતો. તેણે 'પ્રીન્સ ઓફ રીવ્યુઅર' સિકના ગયા મદિનાના અંકમાં આ સંબંધમાં લેખ લખ્યો છે. તેમાં પ્રસ્તુત ઉત્સવનું વર્ણન હતાં તે હવે છે કે, પા માઈલ લાંબા અને ૩૦૦ યાર્ડ પહોળા મેદાનની આસપાસ ૬૦,૦૦૦ પ્રે-કોથી ભરાયેલો મંડપ માનવમેદનીથી ખળભળી રહેલો, તેમ છતાં બીજાં ૬૦,૦૦૦ માણસો આ ઉમાં જોઈ શકે તેવી બીજી વ્યવસ્થા કરેલી હતી. સમારંભના આરંભમાં ચારે તરફ ચાર માનદાર દરવાજામાંથી ઇશારત મળતાંજ પડદા બાજુએ ફાલીને પ્રત્યેક દરવાજામાંથી ૨૦×૧૮૦ મેમ ૩૬૦૦ માણસોની ચાર ટોચી ઝેન્ડના અવાજોમાં ફૂલ કરના મેદાનમાં દાખલ થયાં. પ્રત્યેક દરવાજા ઉપર એકેક ઝેન્ડ રાખવામાં આવ્યું હતું. સફેદ સદરા, જમણી ધબર, કાળી ટોપી અને રૂમાં કાકાદોઆનું પીટું, એ સોફાસ સંઘટનાનો પહેરવેશ છે. ઝેન્ડના તાલમાં તેમણે જૂદી જૂદી જાતની કસરતો કરી બતાવી. સૌની દિલચાસ સદજ હોવા છતાં એકજ સમયે, એકજ તરખી થતી. આ સમારંભના પહેલા દિવસે વાદળ ચડી આવ્યાં અને કવાયત ચાલુ હતી. તેવામાંજ નેસખાંચ વરસાદ પડ્યો અને સઘળા સોફા બીજાંજ ગયા. તેમના પગ નીચે ફીચક ફીચક થઈ ગયો, પણ તેમાંથી કોઈએ કું કે. લાં ચુલાં કયું નહિ. જાણે કયું બન્યુંજ ન હોય એવી બેફિકરાઈથી સઘળા કવાયત પાર પડી. આજ વખતે મંડપની બદાર ઓઝો. પણ ઉભી હતી. તે પણ વરસાદથી સફેદ પણ ઊભી નહિ. યુગોની કવાયત થઈ રહ્યા પછી ૧૨,૮૦૦ ઓઝોએ એજ પ્રમાણે વરસાદ કે ફીચકની પરવા ન કરતાં કવાયત કરી. આ સંઘટનામાં માત્ર બાલ હેખાવ અથવા તો સમારંભપૂરતુંજ લક્ષ બપાતું નથી; પરંતુ 'સોફા'નો પ્રત્યેક સભાસદ દંડ વફાદાર અને સદાચરણી થવો જોઈએ, એવી વ્યવસ્થા છે. આ સમારંભ જોવા પછી વીકેટ્સ રહી-ના કુખમાંથી સાદગિક એવા ઉદ્ગાર નીકળી ગયા કે:- "આ વ્યાયામ સંપ્રદાન નથી પણ એક ફાળ છે; અને મધ્ય યુરોપમાં ઉત્પન્ન થયેલ આ સંઘટના યુરોપના ભાવિ ઇતિહાસપર ભારે અ-સ્તર કરનારી નિવડશે." યુગરાત્રીઓ કોઈ પણ સમારંભ વખતે વરસાદ પડે ત્યારે કેવળ બીજાવા-ના ડરથી જ બહાજાદ-બહારાદ બતાવી દોશદોઃ કરી મૂકે છે, તેમણે આ સોફાસના ઓ-સભાસદો પાનેથી પણ નાલીમનો એટલો પાક ધીખવા જેવો છે !

"કોઈ પણ વસ્તુ પૂરી રીતે અને બરાબર રીતે કરવાઉપરજ તે સારી થવાનો આધાર રહે છે."

"પ્રકાશ મેળવવા મહેનત કરનાર આત્માની પોતાની અંદરજ પ્રકાશ રહેલો હોય છે."

"જેઓ બુદ્ધિશાળીને એક દર્શા કરે છે અને જાણેથી બીજા કરે છે, તેઓ વર્તમાન યુવન-ની પવિત્ર પથોનો લાભ લઈ શકના નથી."

"આપણે દીરાકણીસમાન છે-જેનાવડે હંધર પોતાનાં જવાદિરોને ઓપ આને જી."

"કોઈ પણ કૃત્ર કર્મમાં તમરો પરાજય થાય ત્યારે તમરે સમજવું કે, હવે વિચલ સનીપમા છે."

"આમદ અને દદ નિધવની ખરી કતોરી નિષ્ફળ છે."

(આગળ ધરો'માંથી

આનું નામ તે રામરાજ્ય !

('હિંદુસ્થાન' ૨૪-૧૨-૧૯૨૨ ના અંકમાંથી)

ઝાપાટાલેન્ડ-એક ઉદ્યોગવાદી પ્રજાસત્તાક

જ્યાં ખાનગી મિલકત, નાણું, ખરીદ-વેચાણ જવું કાંઈજ નથી-મોટા પ્રમાણમાં સ્થાનિક સ્વતંત્ર

એક લાઈ અમને ૪૦૦૦૦૦૦ માણસોના ખતેલા એક ઉદ્યોગી પ્રજાસત્તાકનો નીચેનો હેતુ મોકલે છે. એની શરૂઆત ૧૯૧૧ માં દક્ષિણ મેક્સિકોમાં કરવામાં આવી હતી. અહિંવાલ ૧૯૧૯ માં પ્રકટ થયો હતો.

આ પ્રજાસત્તાકનું અસ્તિત્વ હવે છે કે નહિ તે અમે જાણતા નથી.

નામ

(ઝાપાટાલેન્ડ નામ અહીં એક દક્ષિણ મેક્સિકોના મધ્યમાં આવેલા ઉદ્યોગી યુનિયનને પવામાં આવેલું છે. પ્રજાસત્તાકના લશ્કરના કમાન્ડર-ઇન-ચીફ જનરલ ઝાપાટાના નામ ઉપરથી આ નામ પડ્યું છે. જનરલ ઝાગ જેઓ હાલ કેસીફોનીઆ યુનિવર્સિટીમાં અધ્યાસ કરે છે તેમના મોઢાનો નીચેનો હેવાલ છે. એન! પોતાના દેશમાં લશ્કરના ઇન્જનેર ખાતામાં તેઓ મેજર જનરલ છે.)

તમે અમારા પ્રજાસત્તાકને ઝાપાટાલેન્ડ કહો છો; કારણકે અહીં અમેરિકામાં હજી વીરધૂમ છે; પણ અમે તો એને 'ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકાનું ઉદ્યોગી યુનિયન' એવું નામ આપ્યું છે. એક માણસની વ્યક્તિપ્રતિભાથી ચાલતો આ દેશ નથી; પણ આચરણમાં મૂકેલું એ સંભાળવાની રાજ્ય છે.

નાણું, ખૂન, છૂટાછેડા વગેરેનો અલાવ

નાણુંવગર, રાજતંત્રવગર અને તકરાર કર્યા વગર સાત વર્ષ સુધી ૩૦ લાખ માણસો કેમ રહ્યા હશે, એ તમારામાં અન્યથા ઉભી કરશે. ત્યાં દરેક વસ્તુ પુષ્કળ છે; છતાં કોઈ માણસને એ કલાકથી વધુ કામ કરવાની જરૂર નથી-જો કે છૂટાછેડાની સ્વતંત્રતા છે, પણ હજી એ નોંધાયો નથી-દરેક સ્ત્રીપુરુષ બંદુક સાથે તાલીમ લે છે, પણ આ વખતે દરમિયાન એકે ખૂન થયું નથી; એ સાંભળ્યા અન્યથા લાગશે. આ તો અમારે મન સાધારણ વાત થઈ ગઈ છે. એથી અમને અન્યથા ઉત્પન્ન થતી નથી. અમે તો એ પ્રમાણે રહીએ છીએ.

અમારા સોલ્જરો કમાન્ડરને ખબર આપીને ગમે તે વખતે રજા લઈ શકે છે; અમારી ડીઓ જ્યાં જોને ઉતરવું હોય ત્યાં ઉભી રહે છે; જ્યારે સમાચાર હોય ત્યારે અમારાં જાણી પ્રકટ થાય છે. જ્યારે હું આ બધી વાત અમેરિકાને કહું છું ત્યારે તેઓ હસી પડે છે.

લૂંટ શું ?

અમારો વગર લખેલો એક કાયદો એવો છે કે કોઈ માણસ બીજાને ધૂતી શકે નહિ. આજ અમારું બંધારણ અને રાજ્યતંત્ર છે. જ્યારે કોઈ સ્ત્રીપુરુષ લગ્નમાટે પોતાના નામ નોંધાવા માગે ત્યારે તેઓ લગ્નની પ્રાર્થનામાં કહે છે કે:-

'વર અને વદનરીકે રહેવા અમે કબૂલ થઈએ છીએ અને પ્રજા ઉત્પન્ન કરીને તેમને લૂંટ નહિ કરવાનું શીખવવાની અમે આશા રાખીએ છીએ.'

સરકાર અને કાયદાવગર કોઈ દેશને ચાલે નહિ, કોઈ સત્તામાં લોભએ નહિ તો શું થાય? આય, એવું જ્યારે અમે લોકોને કહેતાં સાંભળીએ છીએ ત્યારે અમને હસવું આવે છે.

પણ બધો વખત લોકો કહે છે કે, ઝાપાટાલેન્ડ નામનું ઉદ્યોગી યુનિયન છે.

તંદુરસ્તી અને પૈસો

યુનિયનમાં દાખલ થવા માગનાર કોઈ અમેરિકન આવો વિચાર કરે:-'આ લોકો તંદુરસ્ત અને સુખી તો જણાય છે; પણ તેઓ વધુ સમૃદ્ધિવાન નથી. ઘણા લોકોના ઘરમાં તો દરમિયાન નથી અને જાડાં કપડાંસિવાય તેઓ બીજું કંઈ પહેરતાં નથી.' ઘણા મેક્સિકોના જાણીને આવી રીતે રહે છે, એ વાત અમેરિકાને બૂઝતી નહિ. અમેરિકાનોના રહેવાના ખર્ચ સાથે તેમના ખર્ચની સરખામણી કરવી જોઈએ નહિ; પણ કરંજાના નોકરો સાથે તેમના રાજ્યક

નો છે. વારંવાર કાંઈ લક્ષ્યાંથી ખચર મળે છે કે, અહીં ખાંડ પુષ્કળ છે અને બીજાની જરૂર નથી.

સોતું અને આપાત

જ્યારે અમે બીજા દેશમાંથી ખરીદીએ ત્યારે તો અમારે નાણું વાપરવું જોઈએ; અમારી ખાણોમાંથી સોતું વાપરવું જોઈએ. ધારે કે બટાકા ઉગાડતા એક વર્ગને ખેતરનું પાણી જોઈએ છીએ અને તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં જ મળી શકે એમ છે. એ વર્ગના લોકો એક દેશમાં મળી ખરીદ કરવા એક માણસને નીમે છે. સ્ત્રીપુરુષ અને કામ કરવા અશક્ત બનેલાં કુટુંબો મત આપી શકે છે; પણ વિદ્યાર્થીઓનો અવજન નથી. અમુક માણસને મોકલવા ધારતાં લોકો એક ખૂણે જતા રહે છે, બીજાને મોકલવા ધારતા બીજા ખૂણે જાય છે અને આવી રીતે ખરીદ કરનાર ચુંટાય છે. ત્યારપછી પાસે ખાણમાં કામ કરતા વર્ગ પાસે તે જાય છે અને તે સોતું મારે છે ત્યાં સમા ભરાય છે અને લોકો તેને સોતું આપવા મત આપે છે, જેથી બુદ્ધિ વધુ સમૃદ્ધિવાન થાય એવી વસ્તુઓ દુનિયાબહારથી મેળવવા સિવાય એ સોનાનો શો ઉપોદ્ગ છે? આવી રીતે તે માણસ સોતું લઈને યંત્ર ખરીદ કરે છે. આ યંત્ર બટાકા ઉગાડતા વર્ગ માણસોનાં થઈ જતાં નથી, પણ જ્યારે બીજા લક્ષ્યાંને જરૂર પડે ત્યારે તેને આપવામાં આવે છે.

મફત મકાનો

અમારા યુનિયનના કાંઈ માણસને ધરની જરૂર હોય તો બાંધકામના ખાતા પાસે જ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવે છે. ખાતું તેને કદાચ ખચર આપે કે, ફક્ત મહોલ્લામાં એક મુંદર જ ખાલી છે. ધરને જોઈને તે કહે કે આ ધર પસંદ નથી તો તેઓ તેને કહે કે લકો, તમારી જગ્યા મૂકી જાઓ અને તમારો વારો આવશે ત્યારે તમારેમાટે અમે મકાન તૈયાર કરીએ.

નાતું અથવા મોટું મરજી ફાવે તેવું ધર તેને મળી શકે, પણ અસખત મોટા ધરની સંખ્યા રાખવી મુશ્કેલ હોવાથી તથા ગમે તેને એટલું મોટું ધર મળી શકતું હોવાથી મોટા ધરમાં કંઈ લાભ નથી. ૬૦ એકડાની હવેલી જોઈએ તોયે મળે પણ કદાચ બીજા ૨૦ કુટુંબો અંદર રહે.

દાર અને ઉપદેશકાર્ય સૌથી ઓછું

યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં જે કામમાટે પૈસા આપવામાં આવે છે તેનો યુનિયનના કામમાં સંબંધ થતો નથી. દાખલાતરીકે ઉપદેશકાર્ય અને દાર બનાવવાનું કામ એમાંથી એકે સામે કરવામાં નથી; પણ નિયમિત કામ પૂરે થયા પછી એ કામ કરવાનું હોવાથી અને પૈસા જેવી વસ્તુ નહિ હોવાથી ઉપદેશ અને દારનું કામ સૌથી ઓછું થાય છે. રાજ્યકાંતિ વખતે અમારા ધર્મશાસ્ત્રના સી ગયા. થોડા રહ્યા છે અને અમારી સાથે રહી કામ કરે છે અને જો કે તે ઓ થોડે તેમ ઉપદેશ કરી શકે; પણ અમારા પ્રજાસત્તાક ધર્મસ્થાનની સ્થાપના થઈ નથી.

વકીલો નથી

વકીલો કે રાજકીય પુરોગા નથી, તેમને માટે લૂંટ ચલાવવા કાંઈ નથી. ઉલટું એન્ડ વર્ક ડ્યુ, સીનેમાનો ખેલ દેખાડવો અને યુલકાઇટમાં ભાગ લેવો તેને કામ ગણવામાં આવે છે. ધરના કામદારોનો કામમાં સ્વીકાર થાય છે. આ કામ સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓજ કરે છે. દારણ કે એવી જાનની મજબૂત લાગણી છે કે એમને માટે યોગ્ય જગ્યા ધરજ છે. જે તેમને વિરોધ દર્શાવે તો તેમને બીજું કામ કરવા દેવામાં આવે છે. આરામને ખાતર કેટલીક સ્ત્રીઓ આજ ઉત્પન્ન કરે છે.

સ્ત્રી અને પુરુષોનું સ્વયંસેવક સૈન્ય

સ્ત્રી અને પુરુષો બંને સ્વયંસેવકતરીકે કામ કરે છે અને દરરોજ નિશાન તાકવાની તાલીમ લે છે. યુનિયન પાસે લોકોનું ખરેખરું સૈન્ય છે. આ સૈન્ય કાંઈ મુલીવાદી લશ્કરી સત્તાનો ભય દર્શાવતું નથી આજ રહેશે. બધા સૈનિકો સ્વયંસેવકો છે. તેઓ પોતાના આંતરિકરોને નીમે છે. આ સૈન્ય સરે પોતાના ઉપરી જનરલને ચૂંટે છે, તેઓએજ આપાતને નીમ્યા છે. તે દાસ લશ્કરના કમાન્ડર-ઇન-ચીફ છે. જે જનરલ પશ્ચિમ યુનાઇટેડ સ્ટેટના રાજકીય કાર્યવાય તો તેમને રાજકીય કાર્ય દર્શાવે.

મુસકનો વિસ્તાર

નિષ્કર્ષમાં લેવામાં મરદનું સ્થાન કરવામાં રોકાયેલા રહે છે અને કરજના સુલકમાં વધારો જાય છે. આ નિષ્કર્ષમાં અગત્ય વધે એટલે સ્થાનમાટે વધુ નિષ્કર્ષો લેવામાં આવે.

સોના લક્ષમાં અમુક સંજ્ઞાની માગણી કરવામાં આવે છે. માગ્યા કરતા નમોનાં વધુ જાતે છે. થી કેટલાકને પાંચ મોઢાની દેવા પડે છે. તેઓ એક દિવસ, કદાચ એક અઢવાડિયાં બે અઢવાડિયાં બરાબર પ્રમાણે કામ કરે છે. કેટલી ઝડપથી બંદુક ધરે સારું તેઓ તેવર મર્દ માં છે તે તેવા તેમને કેટલીકવાર એકદમ બોલાવવામાં આવે છે.

જ્યારે અમે કરંજાના દેશમાં અમારી અન્નદ વધારીએ છીએ અને કદાચ ૧૫૬૫ બીજી સરજ કરીએ છીએ ત્યારે અમને લાગે છે કે, અમે સ્વનંત્રતાની દૃઢ વધારીએ છીએ; પણ અમે નાણીએ છીએ કે, જ્યાંયુધી આપી ફૂંનવા સ્વનંત્ર થાય નહિ ત્યાંયુધી અમે નહન સ્વનંત્ર થઈ શકીએ નહિ.

૬૫૦૦૦ ચોરસમાઈલ

અમારો મુલક દરે ૬૫૦૦૦ ચોરસમાઈલ છે. ૫૫૦ માઈલ લાંબી અને આશરે ૧૧૦ માઈલ પહોળાં છે એક પટી મેક્સિકોની વચ્ચે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ પડે છે અને પૂર્વના ભાગમાં પહેલાંના મોઢાકન, ચુરેરા અને ચોરસાકા રાજવોનો સમાવેશ કરે છે. અમારી આબુખાબુ કરંજાનું મેક્સિકો આવી રહેલું છે. અમારા મુલકમાં બંદર નથી અને અમારે જોઈતું પણ નથી; કારણ તેમ હોય તો કોઈ ગોટી લશ્કરી સત્તા અમારો વિનાશ કરી શકે. અમારા દેશમાં પર્વતો અને જમીનનો નીચો ભાગ પણ છે અને આના મોટા ભાગમાં ખેતી થાય છે. આમોદવા ઉપરથી મોંઘીને સમગ્રીતોપણ છે અને વસંતઋતુમાં દરિયુ કેસીફીઆ નંચી છે.

૪૦૦૦૦૦૦ ની વસ્તી

અમારે ત્યાં વસ્તીપત્રક નથી; પણ અમે જાણીએ છીએ કે, અમારી વસ્તી ૩૦ લાખથી વધુ છે. આમાં કદા ૨૦૦૦ યુરોપીયન છે અને આમાંના પછા મેક્સિકન અને યુરોપીયન મિશ્ર પ્રજા છે.

પરદેશીઓ-શંકાની દૃષ્ટિએ

અમારા દેશમાં પરદેશીઓને દમેશાં લૂંટ ચલાવનારતરીકે ગણવામાં આવે છે. વળી કેટલાક પરદેશીઓને સોનું આપી અમેરિકામાં ખરીદ કરવા અમે મોક્ષ્યા દતા, પણ તેઓ પાંચા ક્યાં નથી. આ કારણથી પરદેશીઓ તરફ દંછ શંકાની નજરથી જોવામાં આવે છે. જો કરંજા તેમને આવવા દે તો પરદેશીઓના વસવાટમાં વાંધો નથી. અમારા દેશમાં કરવા આવનાર ઘણાને તેણે પાંચા કાટવા છે. અમારા ધારવા પ્રમાણે એને બીક એ છે કે, એના દેશ કરતાં અમારા યુનિયનના સારા રિપોર્ટ બદલ જાય.

શાળાશિક્ષણ-એક રોજ

જ્યારે અને રોજ સમાજવાદી રાજ્યમાંથી જતાં રહે છે. અમારી રાજ્યકાંતિ પહેલાં ૬૪ ટકાથી વધુ અજાણ દના. દરે ૪૦ ટકા મિવાય બીજા પોતાનું નામ તો લખી શકેજ છે. શિક્ષકોએ પોતે રમેશી દાદીપથી લખેશી ચોપડીઓથી તેમને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બાળકો દિવસે શાળામાં જાય છે અને સ્ત્રીપુરોએ સાંજે જાય છે. જે માણસો ટપાક લઈ જાય છે, તેઓ દરેક કામગીરી પાંચળ પોતાનું નામ લખે છે. તેમ કરવામાં તેઓ અજિમાન ધરાવે છે. કદાચ લખવાની રવ પડે માટે પણ તેમ હોય; પણ ટપાક ઘણી હોતી નથી. મકન સુસાફરી અને પુષ્કળ વખત દોવાથી પણ મોઢા પોતાના મિત્રોને મળવાજ જાય છે અને જે કહેવું હોય તે મોઢે કહે છે.

પાંચા જમીન તરફ

આનું એક વિચિત્ર પરિણામ એ આનું છે કે, જમીન તરફ પાંચા કરવાની મળવાળ સર થઈ ગઈ છે. રાજ્યકાંતિની શરૂઆતમાં અમારા મોટામાં મોટા સદેરની વસ્તી આશરે ૧૦૦૦૦ હતી. દરે એથી ત્રીજા ભાગથી વધુ જોડી છે.

૧૯૧૧ ની શરૂઆતમાં જ્યારે અમારી રાજ્યકાંતિની શરૂઆત થઈ ત્યારે અમારા પ્રમુખસત્તાકની સ્થાપના થઈ એમ કહેવાય.

પરદેશીઓ ટી આજ બીજા વાર પ્રમુખ થયા. એ બંધારજીવિરુદ્ધ દર્ન. ત્યાર પછી દરેક વર્ગે જો કે તેથી વધુ રાજ્યકાંતિકારી ઉભા થયા અને તેમને મારી નાખવામાં આવ્યા; પણ ૧૯૧૦ની અંતમાં અમારે ટી આજ અને મેરેશ અને પ્રેસી-ટમારે ઉમેદવાર દના ત્યારે મોઢા દરેકશ્યા.

ચુટણીનો ફાર્સ થયો અને ડી આઝે પ્રેસીડન્ટતરીફ પાછી જગ્યા લીધી; પણ જ્યારે મેડર વાટરનામું બદલ પાડી જણાવ્યું કે, કોઇ પણ જગ્યામાટે ફરી ચુટાઇ શકાય નહિ. ત્યારે કે નિશાન નીચે ભેગા થયા. મુઝીવાદ સામે થવા મજુર હમેશ તૈયાર હોય છે; કારણ કે તેને ખર્ચ છે કે, મને લૂંટવામાં આવે છે. તેને આ વખતે એમ માલમ પડ્યું કે, જમીન પાછી આવે એજ આગેવાન મળ્યો છે. અમે તેને ફરીથી ચુટણી નહિ કરનાર લશ્કર કહેતા. ૧૯૧૧ ના મેમાં પ્રે આઝ નાસી ગયો. ડીવા બરાને તેની જગ્યાએ કામચલાઉ પ્રમુખ નીમવામાં આવ્યો અને બેરારને પ્રસરી. મેડેરા અને બીજાં બુદ્ધિશાળી વર્ગને લાગ્યું કે રાજ્યકાંતિ પૂરી થઇ ગઇ છે.

પણ જ્યારે મજુરોને માલમ પડ્યું કે, જે જમીનમાટે તેઓ લડત લડતા હતા તે તેઓ આપવાના નથી, ત્યારે તેઓને માલમ પડ્યું, કે રાજ્યકાંતિની શરૂઆત હમણાંજ થઇ છે. ત્યારે જ ખરી રાજ્યકાંતિની શરૂઆત થઇ. ડી આઝ, મેડેરા, હુઅટા, કરંજા અને જેઓ મજુરોની સામે થયા તેમની સામે ત્યાર પછી અમે લડવા માંડ્યું. પહેલાં અમે આપણા ડી આઝ સામે લડ્યા. પછી મેડેરા જેવા મારા મિત્ર હતા અને ફક્ત માણસ હતા છતાં મજુરોના શત્રુ હતા તેમને સામે અમે લડ્યા; ત્યાર પછી અમારા લશ્કરના ઇજનેર હુઅટા સામે લડ્યા અને હવે ડીવા વાળા, મુદર ચરેડાવાળા વધીક અને પહેલાં ચૌઆલા રાજ્યના પ્રમુખ કરંજા સામે અમે લડીએ છીએ.

પ્રમુખ કરંજા

મેક્સિકોના સમાજવાદ પક્ષના કરંજા એક સભ્ય છે; છતાં તેઓએ લોકોની જમીન વડે કાલનારાઓને વેચી દીધી છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કોઇપણ પ્રમુખ કરંજા તે વધુ મુડીવારી છે. તેમની વય ૮૦ વર્ષની છે. દેખાવમાં તે નીચા બેઠા છે, ચક્ષુ પહેરે છે અને સારી રીતબાતવાળા છે. ધૈર્યથી તેમને કલ્યાણી શકાય તેમ નથી; પણ લેકિયણા તેમને ચલિત કરી શકે એમ છે.

વીક્ષા

વીક્ષા એ કુમળા દેવાનો સમાજવાદનો આદર્શવાદી છે; પણ રેડીકલ નથી. પ્રમુખોને સાર્વજનિક સરકારની માલકીનાં હોવાં બેઠાએ એમ તેઓ માને છે; પણ નાણું કે ખાનગી સ્થિતિ કદ કરવાની નરેહોમાં નથી. જે કુમળાથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ એની પાછળ લાગી હતી તેમાં તેમને રોષ હતા અને તેથીજ અમેરિકનાએ એમને પકડ્યા નહિ. તેમને માલમ પડ્યું કે, જે માણસને તેમ ખાદે છે તે આ નથી. તેમ મેક્સિકોમાં હવે જે રાજ્યકાંતિ થશે તેમાં વીક્ષા કરંજાની સાથે પકડે પણ પાછળથી છતનાર એને બચી શકશે નહિ.

ઝાપાટા પાતે

ઝાપાટા અને ક્રેસો, મજબૂત, ૪૦ વર્ષના મેક્સિકન છડીયન છે. જ્યારે રાજ્યકાંતિ થશે તેઓ હરેન્ડ ૧૦ પેન્સના પચાસે નબેલામાં કામ કરતા હતા અને તે વખતે ત્રાખીયાંની કામ પણ નહિ; પણ એ કસાવર માણસ છે એ હાંક્યું રહે એમ નથી. તેમનામાં તીવ્ર બુદ્ધિ છે તેઓ જનમવક્તા અને કુદરતી રીતે માણસના નેતા છે. તેઓ દેશબક્ષ, નમ્ર હૃદયના અને વિનય મૂલક છે. પણ તેઓ સારી રીતબાતવાળા છે. તે તમે એને કિવાનખાતામાં હમેશના રોકેલ છુટો તો તમને માલમ પડે કે, તેઓ કેન્સમાં હોય છે તેવાજ વિનયી છે. અમારા પ્રિય સમર્થકો રાજ્યકાંતિના નેતા બનવા છે પણ તેઓ યુનિયનના રાજકર્તા નથી.

પરદેશી દબલ

અમેરિકાના પ્રવચનવાદને બદલનાં રાજ્યો કચડી શકે. પણ તેમને યુનિયનના મેક્સિકન સરકારી નેતા હોવાં પડે; પણ આખરે અને છેલ્લી રાજકાંતિ પૂરી કરી છે. અંદર અમેરિકાના જનમ નથી.

હાંતની ઉપયોગીતા અને તેની સ્વચ્છતા

(લેખક-શ્રી ગોપીનાથજી ધર્મા 'ચાંદ' ૧૯૨૬ ના મેગ્ઝિનના અંકમાંથી)

સાધારણ રીતે હાંતથી આપણને ત્રણ લાભ છે:—

૧-હાંત આપણા ખાલ પદાર્થોને સારી પેઠે ચાવીને પચવાયોગ્ય બનાવે છે. જો ખાલ પદાર્થો મિનિ પચ્યા કરે તો મજબૂરના રોગ તો આપણી પામે ડોઝીયું કરવા પણ ન આવે. નિરોગી રથી કોઈ પણ કામ કરવામાં ચિત્ત ચોટે છે અને જીવનમાં આનંદ આવે છે. એથી નિરુદ્ધ મરત શરીર દુર્બલપણ તથા જીવનમાં બેગનરૂપ થઈ પડે છે.

૨-હાંતથી બીજો લાભ એ છે કે, તે બોલવામાં મદદ કરે છે. જેમને હાંત હોના નથી તેમની મૂળી થવળું-મધુર અને સ્પષ્ટ લાગતી નથી. વાન કરવાનો પ્રધાન ઉદ્દેશ બીજાઓને સંતુષ્ટ રાવો અને પોતાના મનના ભાવને પ્રકટ કરવાનોજ હોય છે. હાંતવિનાનો માણસ આ બંને બોધી વંચીન રહે છે.

૩-મુખની સૌંદર્યવૃદ્ધિ પણ હાંતનું મુખ્ય કામ છે. કોઈ હાંત પડી ગયો હોય તો ચહેરા બેડોળ ને વિદૂન થઈ જાય છે.

હાંત આપણા જીવનમાં બે વખત આવે છે. પહેલા આલ્પકાળમાં જેને 'દુધીઆ હાંત' કહે છે. દુધીઆ હાંત બાળકોને ૬-૭ મહિનાથી બઢી વર્ષની ઉંમરમુખીમાં પડે છે. તે ધણેભાગે વીસ ય છે. તે હાંત સાધારણ રીતે જાતિ મુંદર અને નાના નાના હોય છે. સ્થાપી હાંત ન આવે લાંબી આ હાંતજ કામ આપે છે.

પછું કરીને ૬-૭ વર્ષના ઉંમરમાં દુધીઆ હાંત પડવા માંડે છે અને તેની જગ્યાએ સ્થાયી હાંત આવવા લાગે છે. સ્થાયી હાંત ધણેભાગે ૩૨ હોય છે-અર્થાત્ ૧૬ નીચે અને ૧૬ ઉપર. આ હાંત દુધીઆ હાંતથી મોટા હોય છે. આ હાંતોમાં થોડાકને મદના હાંત કહે છે અને તે ૧૭ થી ૨૨ વર્ષની ઉંમરમુખીમાં આવે છે. કહેવાય છે કે, આ હાંત મૃત્યુમુખી સ્વરૂપ અને સખાળ ર છે.

બધા હાંત એકસરખા નથી હોતા. કોઈ તેજદાર, કોઈ શુદ્ધ, કોઈ તીક્ષ્ણ અને કેટલાક િંદિ અને પેડોળા હોય છે. પ્રત્યેક હાંતનું નામ જુદું જુદું છે. હાંતથી વિવિધ પ્રકારનાં કામ કરવામાં આવે છે, તેથી હાંત વિવિધ પ્રકારના હોય છે. કેટલાક હાંતથી કોઈ ખાવાની ચીજ કરવામાં સમર્થ હોય છે, કેટલાક કોઈ વસ્તુને તોડવામાં તેજદાર હોય છે અને કોઈ કોઈ હાંતથી બોજનની કોઈ વસ્તુ તરતજ ચાવી નીખાય છે. હાંતના ઉપચા સાગ સમતત્ત નથી હોતા, તેથી પણ કામમાં એક સગવડ થાય છે.

નિયમ પ્રમાણે વ્યવહાર નહિ કરવાથી હાંત કમજોર થઈ જાય છે. હાંતમાં મેમ જમી જવાથી હાંતનાં મૂળમાં એક પરચર જેવી કંઈ વસ્તુ પેદા થાય છે, તે હાંતને દાનિકર્તા છે. કોઈ કોઈ ચિ-તાવેતાને એવો અભિપ્રાય છે કે, હાંતમાંથી લોહી નીકળવાનું કારણ એજ છે. હાંતને સારી રીતે સાફ નહિ કરવાથી બે હાંતની વચ્ચે બોજનની નાની કણિકાઓ રહી જાય છે તે હાંતને સડાવે છે. તેનાથી બળેા આવે છે અને હાંત અકાળે પડી જાય છે. હાંતના રક્તજીવારે કેટલીક જનજીવા જેવી બાબતો નીચે આપવામાં આવે છે. આસા છે કે, તેથી અનેક જખુને લાભ થશે.

૧-બાળપણથીજ હાંતના અને હાંતરીઓને હાંત સાફ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આ કામ માતાનું છે. એકવાર ટેવ પડી ગયા પછી કોઈપણ પ્રકારની અડચણ કે અમર નહિ આવે. ઘણે-બધે એવુંજ જોવામાં આવે છે કે, જેમને નાનપણથી હાંત સાફ કરવાની ટેવ પડી નથી હોતી, તેઓ મોટા થયે પણ હાંત નરક ખાત નથી આપતા. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, અસ્પાવસ્થા-મંજ કેટલાયના હાંત પાવા લાગે છે.

૨-અરે દુધીઆ હાંત પડી જાય છે તથા સ્થાયી હાંત આવવા લાગે છે, ત્યારે માતાએ છે.કરા-હાંતરીઓના હાંત નરક ખાત નરક રાખવી જોઈએ. દાઢના હાંતને ઉખાડી નાખવા જોઈએ. કેટલાક હાંતરા-હાંતરીઓ કુખવાના બચથી દાઢના હાંતને ઉખાડી નાખી. પરિણામે દુધીઆ હાંત

મહા જનાવવાની રીતિ સમજાવવાની જરૂર છે. આ જાગૃત લખવાનું મને મન થયું છે તેનું બીજું કારણ એ છે કે, ગુજરાતીમાં જીનો પાક, પીવળાના ફળો પાક તથા દાઘજાનાં ડોડાંના રસનો પાક વગેરે બાજત ઉપર મુંબઈ વૈજ્ઞાનિકોમાં મેં લખ્યું આપ્યું હતું, તે ઉપરથી એ બધા પાક કેમ જનાવવા એવો સવાલ પૂછનારો સેંકડો દાખો મારી ઉપર આવેલા છે. એટલે મને લાગ્યું કે, પાક જનાવવાની રીતો જાણવાની દબ્બો લોકોની ધબ્બા છે, માટે એ પ્રયોગો ખુલા દિલે જલકેમાં મુકવા એમએ. આમ લખવાથી પાક જનાવવાની વિધિનો આ લેખ હું લખું છું.

૧-ગુલસીનાં બીના પાક અને તેના ફાયદા

પણ એ દિ'દુલોહો પોતાને ઘેર કુટુંબમાં નથા બગિચાઓમાં તુલસીના છાંડ રાખાવે છે. એ
 ૧. એ જાતની હોય છે. તેમાં જે તુલસીનાં પાન બહુ લાંબાં હોય છે તે લીલી તુલસી કહેવાય
 ૨. તે જે તુલસીનાં પાન જરા ઠાણાં પડનાં હોય તે કૃષ્ણતુલસી કહેવાય છે. એ બંને તુલસી-
 ૩. ની પાંદડાં બનાવવામાં કામ લાગી શકે છે; પણ એ બંને જાતનાં બાંધા કાળી તુલસીનાં
 ૪. પિરે સારા ચણાય છે. તુલસીના બીજે એ તુલસીની ઉપર જે મંદરી ચાપ છે, તે જેને
 ૫. માંજર કહે છે તે ચૂકાયા પછી તેને ચોળા ખેંચવાથી તેમાંથી ખસખસના ઢાણા જેવડાં,
 ૬. જેવા રંગવાળાં બીજી નીકળે છે તે. એ બીજું કેકાણે કેકાણે મળતાં નથી; પણ ખાસ
 ૭. તે, ચાંદસાઈ રાખીને કેઈ બગીચામાંથી મેળતાંએ લાવે તે બીજું છે. માંધી લોકોની કુકારે
 ૮. રીતનાં બીજે નામે કેઈ બીજી જાતનાં બીજાં આવે છે; પણ એ બીજી કંઈ તુલસીનાં બીજાં
 ૯. લોકો કાપેલાં થતાં નથી. આપણી તરફ તુલસીનાં ખેડેલાં લોકો વાવતા નથી. એટલે તુલસીનાં
 ૧૦. જ્યાંબધ મળી શકનાં નથી; પણ મેં સાબરમતી ઉંડે, બંગાળામાં તુલસીનાં બીજાં શકે છે
 ૧૧. તે મયુરા પાસે જ'લાવન છે ત્યાં તુલસીનાં ખેડેલાં છે તે મેં જોયાં છે. એ લોકોને મેં પૂછ્યું
 ૧૨. તુલસીનાં ખેડેલાં રાખનાં તમને કેમ પાસે છે? તારે એ લોકોએ કહ્યું કે, તુલસીની ખેડેલી
 ૧૩. ત્રાસા બહુજ મેડેલાં કાપેલાં છે; કારણ કે તુલસીના એક કપરામાંથી આખું વરસ તુલસા ઉતરે
 ૧૪. ની કિંમત રૂ. ૧) એક મંત્ર છે અને એક વાધા જમીનની બંદર થણા કપાસ થઈ શકે છે. એ
 ૧૫. કલો દેવને ચલાવવામાં તેનાં પાંદડાં તોડી મેળામાં આવે છે. એ પછી કાર્તિકમાસમાં તેનાં
 ૧૬. નેપાર ચાપ છે. એ એક રત્ન જાની કિંમત એક રૂપિયાથી માંડી ચાર રૂપિયાસુધી ઉપર
 ૧૭. કે છે. એ (સવાય તુલસી ચૂકાઈ ગયા પછી તેનાં જે સાકાંઓ રહે તે સાકાંઓની કિંમત પણ
 ૧૮. સુધી ઉપર છે, એ સાકાંઓ ચાળા નથા કંઈ બનાવવાના કામમાં લોકો વાપરે છે અને
 ૧૯. સાકાંના બંગાળા એક અમુના વીસ રૂપિયા કિંમત ઉપર છે. આવી રીતે તુલસીનાં પાંદડાંમાં
 ૨૦. પણ વેમા ઉપર છે તે તુલસીનાં બાંધાં પણ પૈસા ઉપર છે; તેમ તુલસીનાં સાકાંમાંથી પણ
 ૨૧. નજી ગોડી કિંમત ઉપર શકે છે, તારે તુલસીનાં વાવેતર કરવા યુજાસનના ખેડેલાં પાન આં
 ૨૨. તેઓને બહુ-લાભદાયક થઈ શકે તેમ છે.

લાંબી અને કાળી પુણસિરાય બીજ એક જગ્યાની જાનની પુણસી થાય છે. તે પોતાની બેળે જન્મમાંથી ઉગી નીકળે છે. તેના પાદમાં બધું મોઢું હોય છે અને તેનાં બીં પાંખ રાખના રાખના જેવા હોય છે, તેનો રંગ પણ પાંચું કરીને રાખના રાખને મળતોજ હોય છે. એ પુણસીને કેટલાક ભોંઠા રાંમ પુણસી કહે છે અને કેટલાક સોંઠા નેને રાંમ પુણસી પણ કહે છે. તેના છેડા કુખપુણસી કરતાં મોઢા થાય છે અને એ પુણસીમાંથી બીં પણ વધારે તીવ્ર છે. તે બીંના પાંખ પાંખ બની શકે છે અને તેના બની તપાસ લે જાનો: માસમાં કરી હોય તો ને વખને પખાં બો મળા શકે છે; પણ જાનોસની થાત એ છે કે, જે દોકાને મેંશી લેવમ વરગુમી થાય છે ત્યાં સોનોને એ વરગુમેની કંઈ કિંમત હોતી નથી. એટલે તેનો એ જાને સાચી રાખવાની તકનીક કરવા નથી. તેથી તે કિંમત બીં પોતાની બેળે પડીને જાંબીન હોત ખરી જાય છે અને આંશ તેનો નાશ થાય છે, અરે આથી ઉત્તર વખુમિનો. ત્યજ ન થાય ને તેને કંઈ સંતુષ્ટીય થાય તેમ કરવાનો સૌ આજબોનોએ કાણજ રાખતી નેતરે.

પ્રકાશીત બોને ખાંડી, જાડી, અથવા ધડીએ રજાવેલે તોડા લેવડ તોડા ખાંડી બૂટા કાંડા.
તે જોડે મી. ૧૪ લેવા કરી તોડ ૧, જાડા તોડ ૦.૫, ઢેલા તોડ ૦.૫, એવળી તોડ ૧, ખાંડાનો
અથવા દેડ ૦.૫, અતો મી. ૦.૫, અથવા તોડ દેડ ૦.૫, સ ૧૨ ને ૧૩, થી તોડ ૧૧; એવળી ૦.૫.

એ તૈયાર રાખવી. પછી પ્રથમ ચણના લોટમાં સારી પેટે ઘીનું મેણુ દઈ તેમાં જરા દૂધ ઝાડી એ પછી લોખંડ અગર પિત્તળના વાસણમાં ઘી મૂકી, ઘી ગરમ થાય ત્યારે તેમાં ચણનો મેણુ દીધેલો લોટ નાખી ધીમી આંચે શેકવો અને જ્યારે અડધો શેકાઈ રહે, ત્યારે તેમાં માત્ર નાખેલો અને એ લોટની સાથે માવાને પણ શેકાવા દેવો. માવાને તેમાં નાખ્યા અગાઉ છોડા પાટી નાખેલો લોટના જેવો એમ ને એમ નાખવો નહિ. એ પછી જ્યારે માવાની અંદરનું પાણી બહી ગયું ત્યારે માવા શેકાઈ રહે, ત્યારે તેમાં બદામના મગજનો લૂકો નાખવો. બદામનો મગજ રીતસર જલ્ય, ત્યારે તેમાં તુલસીનાં બીનો લૂકો નાખવો. એ લૂકામાં લાંગ ને એકબીજા તથા મરીનાં ને પણ મેળવી દેવો અને તે પછી તુરતજ ઉતારી લેવો. ત્યારબાદ સાકરની ચાસણી તૈયાર કરવી તેમાં કેસર નાખવું. એ ચાસણી કેવી રાખવી તેનો આધાર જૂદી જૂદી ઋતુઓ ઉપર છે. એ સિંચણમાં ચાસણી જરા નરમ હોય તો પાક રીતસર રહે છે; પણ જો આકરી ચાસણી હોય તો પાક બહુ દુઝલું બની જાય છે; તેમજ ચોમાસામાં જો નરમ ચાસણી રહે તો પાક બહુ જલ્દી થી બગડી જાય છે અને દીલો પડી જાય છે, પણ જો આકરી ચાસણી હોય તો પાક સારી થાય છે. બીજું એ કે, પાકની અંદર ઝાડું ઘી સમાવવું હોય તો જરા આકરી ચાસણી પટે છે અને ઘાઘ ઘામાં કામ ઉકેલવું હોય તો નરમ ચાસણી રાખવી જોઈએ. આ બધી બાબતો વારંવાર પાક બનાવનારા વેંડરાને તથા ગિડાઈ બનાવનારાઓ સમજે છે; પણ ઘણા લોકોને આ બધી બાબતો વિગત કહેવી પટે છે. એ પછી તૈયાર થયેલી ચાસણીમાં તૈયાર થયેલા પાકને મીઠાવવો અને સારી રીતે દલાવવો. એ પછી ઠરવા જેવું થાય, ત્યારે તેને થાળીની અંદર નાંખી દેવું. જે પછી તેમાં ચણપુરે કાપા પાટી પોનાની મરચ પ્રમાણે નાના કે મોટા કકડા બનાવવા જે પાક ઠરવાને તે લોટના દસ તોલાસુધી સૌ સૌના જઠરાગ્નિના જોર પ્રમાણે ખાઈ લેવા છે. જે પાક ઠરવાના પહેલામાં ખાવો અને તેની ઉપર પાચેર કે અડધો ચોર દૂધ પીવું. એ પછી ખાતી વખતે તેલ, મરચું, ખટાસ વગેરે આંતરે ન ખાવાય તો એ પાક ઘણાજ વખતે ખાઈ રહે છે અને જે શક્યાશમાં બહુ મસાલાઓ ખવાય તો તે પાક ઓછો સુખ માન્ય થાય છે. માટે પાક ખાતી વખતે તેલ, મરચું, આમલી, ગરમ મસાલો વગેરે વસ્તુઓ ન ખાવામાં આવે અને એકાદ ખાવામાં આવે તેવી તજવીજ રાખવી જોઈએ.

તુલનાનાં જોમણે વેદકથાઓમાં એમ કહેવું છે કે, એ જી બહુજ શક્તિવર્ધક છે. એ જો
ધાતુ બનાવ્ય છે અને જીવો વધે છે. સરીરમાં સાચી ગરમી આવી જાય છે અને વાતુનાં
કેનાં ધાતુનાં જનનાં એમ મની જાય છે. જો એ પાક વિધિપુરઃસર બનાવ્યો હોય અને જોતલી
હોઈ રહેલો જોતસર બધો દેવ તે તેથી બેદક કાયદો થાય છે અને જીવ ધાતુનાં
જોમણે પાક બનાવ્યો મની જાય છે.

[illegible]

તેનાં મૂળને બુદ્ધિ મીલાવવા લેખકે. એમાં મારોડીનાં જગ એ વધારે મારી નાંખે છે.

૨-પીપળાની પેપડીના પાક અને તેના ફાયદા

પીપળાને જે ફળ થાય છે તે ફળને પેપડી કહે છે. તે ફળ પશીઓ ખાય છે; અને જ્યાં જામને જાંબે પીપળાઓ હોય છે, ત્યાં લોકોમાંથી પણ એ ફળ વાંચી વીંજીને ખાય છે. એ વાંચે પેપડી લાવી તેને ઊંચે સુકવવી, પછી તેને ફટકી અથવા ફળાઈને કોટ બનાવે છે અને તે કોટને ગુણસીનાં બીની માફક પાક બનાવે છે અને તેમાં પણ એજ પ્રમાણેની વસ્તુઓ નાખવી તથા વળન પણ તેજ પ્રમાણે સમજવું. ને સિવાય કોઈ માલુમને માટે પર્ષદ ન હોય, અથવા કોઈને બદામની જેટલે ન થાયે તે એ વસ્તુ નાખવા વિના પણ ચલાવી શકાય છે; તેમજ પેપડીનું તથા તુવમીના બીનું તન પણ પોતપોતાના સરીરની પ્રકૃતિ પ્રમાણે એવું વધતું કરી શકાય છે. જેમકે ઉપર જણાવેલ જનના પાકમાં નવરત્ન પેપડી પણ નાખી શકાય, પાંચર પેપડી પણ નાખી શકાય અને એથી વધારે યુનાખી શકાય; પણ એ પ્રમાણે જેમ પેપડી વધારે કે એમાં નાખીએ તે પ્રમાણે પાકના મુજબમાં તા રવાદમાં ફેર પડે છે અને બહુ દવાવાળો પાક થયા વેદોને ખાવો આવવો નથી; તેમજ વધારામાં પણ મુરોડી પડે છે. તેથી ઉપર જે વિધિ બતાવે છે તે રવાદ તથા મુજબ જાને વસ્તુ ચલાય અને શીને માફક ચાલે તથા સહેલાઈથી બનાવ શકીને એમાં ખર્ચ મહે તેવી; મારે જેનાથી બની શકે તેજે તેના લાભ લેવા જોઈએ. પીપળાની પેપડી પુરોગમે તામાન આપવાનું અને કષય ફાયદાવાળું વસ્તુ છે અને એમાંના ગુણોથી પણ જનના રોગો એથી દૂર હાય છે. વળી પીપળાની પેપડી અરોગવાળી બાળકોની આપા મુધરી જાય છે અને તેને જાતરીમાં બોજનાં આવડી જાય છે તથા તેઓના સરીરમાંથી વળી જનના રોગો ફળ પેપડી ખાવાથી જ મટી જાય છે. એવી ઉત્તમ વસ્તુઓ માત્ર પશીઓજ ખાઈ જાય છે તથા નીચે ખરીને યુગમાં મળી જાય છે. જે દવામાં તેના કરતાં સોમા લાભ જોડેલો પણ મુજબ ન હોય તેવી દવાઓ બહુ મેલી કિંમતે પછા લોકો વાપરે છે ને ઉત્તર દાખી થાય છે. એમ ન થાય મારે આવી સાદી સાદી નિર્દોષ વસ્તુ વસ્તુઓના લાભ લેનાં રીખવું જોઈએ.

૩-કાંઠાવાળા ફળના રસનો પાક

ગામડાંઓમાં ખેતરોની વાડોમાં દાઘવાના થોર નામે કાંઠાવાળા થોર થાય છે. તેનો આકાર દાઘના પંજ જેવો હોય છે, તેની ઉપર બહુ કાંઠા હોય છે અને તેમાં લાઘ ડાઘનાં થાય છે. તેની ઉપર પણ બહુ બારીક કાંઠા હોય છે. એ પાકેલા ફળને લાવી તેની ઉપરની ઊંચ કાંઠી નાખવી અને અંદરથી જે ગર્ભ રહે તે ગર્ભને છુટા નાખવો. એટલે તેમાંથી રસ નીકળશે. એ રસને જાડા કપડાંએ એ વખત ગળી લેવો. તે રસમાં સાકર નાખી તેની ચાસણી બનાવવી. મનસુખ કે ચાસણી બનાવવા મારે સાકરમાં જેમ પાણી નાખીએ છીએ, તેમ પાણી નહિ નાખનાં તેને બદલે દાઘવાનાં ડાઘવાને રસ નાખવો અને તેની ચાસણી બનાવવી. એ પછી ચણાનો કોટ શો. ૧ લઈ તેને ઉપર મુજબ મોજુ દઈ તથા, કંથનો કાળો દઈ ઘીમાં મોહનથાળની જેટ શેડી લેવો. તેમાં પણ ઉપર પ્રમાણે ભાંગ તથા મરી મીઠાવવાં અને બરોગર કોટ શેકાઈ રહે, ત્યારે પેપડી ચાસણીમાં મીઠાથી દેવું. એ પાક ખાંસી તથા દમના દરદવાળાઓને બહુ કાપડો કરે છે અને જેના સરીરમાં બહુ ઘરડી રહેતી હોય અને બહુ દાઘ વાપા કરતી હોય તેને પણ એ પાકથી બહુ કાપડો થાય છે. એ પાક લાઘ રંગનો થાય છે. એ દાઘવાનાં ડાઘવાને રસ કાઢતી વખત બહુ સંજાગવું જોઈએ; કારણ કે તેની ઉપર બહુ કાંઠા હોય છે. એ કાંઠા પાકની અંદર ન ચાલી જાય તેની ખાસ સંજાગ રાખવી જોઈએ. એ પાક ખાવાથી પણ અગળ જેવો ફાયદો થાય છે. એ ડાઘનાં દમરો ખાંડી મહત્ત મળી શકે તેમ છે; કારણ કે કોઈ પણ લોકો તેમાંથી કોઈ ખાસ રીતે બનાવવા નથી, પણ જે કોઈ રસાયણશાસ્ત્રી કાંઈ દરે તે દાઘવાનાં ડાઘવાનાંમાંથી મેળ તથા સાકર બહુ સહેલાઈથી બનાવી શકાય તેમ છે. એ સિવાય બીજી પણ વાંચી જાનવી દવા તેમાંથી મેળવી શકાય તેમ છે. તેમાં ખાસ ખુબીની વાત એ છે કે, એના

* સાહિત્ય પાત્રમાં જે-કે પદાર્થો વિશેષી સૂચના દેવાથી તે એજ પાકમાં નાખવા જોઈએ નહિ, એવા બાવનું એક અનુભવ દેખી લેવાના અર્થમાં વાંચેલું વાક છે, મારે આથી બાળકમાં અનુભવ લેવાનો મત હઈ તે મુજબજ વર્તવા લલામજુ છે.

વિષય: અખંડાનંદ

ઝાડને પાણી પાતું પડતું નથી કે તેની ઉપર કંઈ મહેનત લેવી પડતી નથી; પણ ખરાબમાં ખરાબ જમીનમાં પણ પોતાની મેળે તે ઉગી નીકળે છે. જ્યાંયંધ ફળ આપ્યા કરે છે, માટે એવી અમૂલ્ય વસ્તુઓ ફેંકટ ન જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ અને એવી ફેંકટ બીજી વસ્તુઓમાંથી પણ દેશની સમૃદ્ધિ વધે એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ.

૪-હાથલાના અને બીજાં બીજાના પાકો વગેરેની રીત

હાથલાના ફળનો રસ કાઢી લીધા પછી તેમાંથી જે બીજ રહે તે બી પણ બહુ ગુણકારી વસ્તુ છે. એ બી કાઢવી તેને પાણીથી ઘોષને સૂકવી રાખવા પછી તેને ખેંડાવવાં, તે બી ખુબ સખ્ત હોય છે. તેને ફૂટી તેનો ભૂકા કરતાં બહુ મહેનત પડે છે. એ બીમાંથી પણ બહુ મહેનત લોટ નીકળે છે. એ લોટનો પણ ઉપરની વિધિ મુજબ પાક થઈ શકે છે અને એ પાક ગુણુ પણ ઘણા સરસ છે. ખાસ કરીને ધાતુપુષ્ટિની બાબતમાં પણ આ પાક બહુ સાદું કામ જો છે અને શરીરમાં ગરમી રાખવાની બાબતમાં પણ એ પાક અજબ જેવો ફાયદો કરે છે.

આ બધી વસ્તુઓના જેમ પાક બની શકે છે, તેમજ તેમાંથી તેના પેંડા પણ બનાવી શકાય છે. એ પેંડા બનાવવાની રીત એવી છે કે, એક શેર માવે લેવો. તેને ગરમ કરી પેંડા બનાવવા જેવો થાય, ત્યારે તેમાં પાશેર પુલસીનાં બીનો ભૂકા નાખવો તથા એક તોલો એકમી ભૂકા નાખવો અને તેમાં પાવલીલાર ભાંગ તથા એક તોલો મરી મીઠાવવાં અને સવાશેર સાથે નાખવી ને પેંડા વાળી લેવા. તે પેંડા દરરોજ એક તોલાથી પાંચ તોલાસુધી ખાઈ શકાય છે. એજ પ્રમાણે પીંપળાની પેંડાકીના પેંડા પણ બની શકે છે તથા હાથલાના બીજના લોટના પેંડા પણ બની શકે છે. એ સિવાય શિવલિંગી તથા બીલીના ફળની અંદરથી જે બીજ નીકળે છે, તેના પેંડા પણ એ રીતે બની શકે છે. એ બંને જાતના પેંડા પણ અતિશય ગુણુ કરે છે. એ સિવાય શિવલિંગીના બીનો તથા બીલીના બીનો પણ ઉપરની રીત મુજબ પાક બની શકે છે અને તે પાક પણ બહુ સારો ફાયદો આપે છે. આવીજ રીતે સફેદ કોનો પાક બનાવાય છે અને તે પણ લોહી સુધારવાના કામમાં અતિશય ઉપયોગી છે; તથા સ્ત્રીઓનાં કેટલાંક ખાસ દરોજોમાં એ પાક બહુજ ગુણુકારી છે, માટે આવી સાદી સાદી ને મફત મળતી વસ્તુઓમાંથી પોતાની તંદુરસ્તી સુધારવો ન મદાન લાલ લોકો લે; અને આવી જાતના સહેલા સહેલા પ્રયોગો સૌના તરફથી વધારે જાહેરમાં આવે એમ હું ઇચ્છું છું.

મહાત્મા અગસ્ત્ય કી મહત્તા

(લેખક-‘ જી ’ સરસ્વતી ડીસેમ્બર ૧૯૨૬ માંથી)

દૃષ્યમંદુરતા બી હી અનિષ્ટકારિણી કયા એક પ્રકાર સે વિનાશકારિણી હોતી હૈ. મનુષ્ય બી અપને હી ઘર, ગ્રામ યા નગર મેં આમરણુ પડા રહે તો ઉસરી બુદ્ધિ કા વિકાસ નહીં હોય, ઉમ કે જ્ઞાન કી વૃદ્ધિ નહીં હોતી, ઉસકી દષ્ટિ કે દુરગામિની ગતિ નહીં પ્રાપ્ત હોતી. દેશ-વિદેશ જાને, જિન જિન જાનિયોં ઔર ધર્મોં કે અનુયાયિયોં સે સમ્પર્ક રખને, દુર દેશોં મેં વ્યાપાર કરને આદિ સે વિદ્યા, બુદ્ધિ, ધન ઔર ઐશ્વર્ય કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, મનુષ્ય મેં ઉદારતા આ જાતી હૈ; જો આચાર-વિચાર ઔર રીતિ-રસમ અપને સમુદાય મેં હાનિકારક હોતે હેં ઉન્હેં છોડ દે તો કી પ્રવૃત્તિ હૃદય મેં જગૃત હો ઉત્તી હૈ. જો બાત એક, દો યા દસ-બીસ મનુષ્યોં કે હિતાવદ હોતી હૈ વકી એક દેશ કે લિએ બી હિતાવદ હોતી હૈ. ઇંગ્લેંડ એક છોટા સા દેશ ઉસકા વિસ્તાર યા રક્ષા હમારે દેશ કે સુએ અવધ સે બી શાયદ કમ હી હોગા; પર ઉસ સે દાખ કે પ્રગતિશીલ નિવાસિયોં ને હમરો કોસ દુર આસ્ટ્રેલિયા ઔર કેનાડા તક મેં પ્રત્યુત જમા લિયા હૈ. દુર કી બાત જાને હીજિએ, અપને દેશ ભારત કે બી પાસવત વે આજ દેડ સો વર્ષ સે યદાં રાજ્ય કર રહે હૈ. યદિ વે દૃષ્યમંદુરતા કે કાયત હોતે તો ન પ્રત્યુત ઔર ઐશ્વર્ય કી જાતી વૃદ્ધિ હોતી ઔર ન ઉંકે રાજ્ય કી સીમા હી કા વિસ્તાર જાતી. ઉંકી વર્તમાન ઉન્નતિ ઔર ઊન્નિર્જતાવસ્થા કા પ્રધાન કારણ ઉંકી પ્રગતિશીલતા

अमरावती की नदी जिस अनुपम या जिस देश में बहती है, नदी वह है जो कि नदी नदी से अलग है। इसे अमरावती सम समझिये।

यद्यपि कुछ समय से पहले इसे अमरावती विद्योपायन और अमरावती के विषे प्रम देश प्रायः प्रत्येक प्रांत से अमरावती देशों के जाने अने के तथापि अधिकांश में अनुपम-पार, इरान, यहाँ वाले बहुत जग पाप और धर्म-युनि का कारण समझने हैं। जे राजपूत, किमी समय, अरब पडने पर, योडे की पीठ से जाये की नोक में छेद कर नीचे जाय में। शक्तिवों पडने और आते थे वे तक इस समय योरप और अमेरिका आदि की याता करने में धर्म-युनि समझने हैं। ईश्वर में अरनी होकर अरब, भिल, शरिम, राम, धर्म-युनि और बांकोरम जने में हम लोगों की गति और धर्म की दानि नदी देनी, पर अ-य जेवस से जने में हम करते हैं। यह प्रकृति धीरे धीरे कम हो रही है, पर इसके समय जने रदने में अभी बहुत समय इरकार है।

हमारी इस धर्म-युनि ने हमारी जे दानि की है उसकी प्रकृति नदी, इसके कुछ हम यह पर लोग रहे हैं। उसने हमें किसी काम का नदी रकभा, परन्तु ईश्वर हमें कि भी अने नदी होने देना। उसने हमें यहाँ तक आया जना दिया है कि हम अपने पूरे प्रभों के अरि और उनके दृष्टान्त भी भूय गये हैं। हमारे जिन धर्म-युनि प्राचीन जगियों और मुनिजों ने दीपान्तों तक में लकर आधों के धर्म, ज्ञान और ज्ञान की पनाका इरकार और जे जे उपनिवेशों तक की रथापना कर दी, उनही यरिनायकी आज भी हमें अपनी पुरानी पेशियों में सिंधी मिलती है; परन्तु उनही और किसी का ध्यान की नदी जना। उनके हाथों का अनुमरुण करना तो हर की आत है।

“रथ” नाम का एक सामयिक पत्र अंग्रेज में निकलता है। उसमें जे की मदन के लेख और चित्र प्रकाशित होते हैं। उसमें जो १०० शी० गांगुली नाम के एक मदास्य ने एक लेख अग्रत-रथ के संयुक्त में प्रकाशित कराया है। यही लेख कविवर रवीन्द्रनाथ ठाकुर की विचाररती नामक पत्रिका के गज लुबाध आदने के अंक में छप चुका है। इस लेख में यह सिद्धा गया है कि हमारे प्रसिद्ध और प्राचीन अग्रत-युनिने कम्पोजिया की में नदी, सुभागा, जवा और जेनिथो तक में लकर वहाँ पर भारतीय सभ्यता का प्रचार किया था। यह वही अग्रत-रथ जने पडते हैं जिनके विषय में कहा जना है कि उन्होंने समुद्र के अपने सुन्द में लर कर भी दिया था। इस अतिशयोक्त या रथ का अनुपम साध घटना ही है, कि इस समुद्र के पार जना लोग पाप समझते या उसके सन्तरण से लोग लपकीन होने थे, इसी के पार वे इस तरफ गये, इस तरफ लोग सुख लर पानी का पान कर जने हैं। अग्रत-रथ का आप इरपनाप्रस्त प्रथम न समझ लीजियेगा। उनका इरपेय आध्यापन-युग्मजनों तक में है; पुराणों में तो उनही न आश्रय कितनी कथायें पाध जनी है। उनके असाये जे अग्रत-रथ में इस समय भी सदस्यः अनुपम विद्यमान हैं। पूर्वीय दीपों में पाये गये एक सिद्धांत तक में इस ज्ञान का निर्देश है।

अग्रत-रथ का निवासस्थान काशी था। वे मदास्य थे और काशी के एक शिव-मंदिर, बहुत बड़े विष्णुनाथ के मंदिर से संयुक्त रहते थे। वे जे विद्वान और जे तपस्वी थे। उनमें धर्म-प्रचार-विषयक उत्साह अमर था। संव-मन की अभिवृद्धि के लिये उन्होंने द-सिद्धांत के प्रांतों में जने का निश्चय किया। उस समय विष्णु-पर्वत के पार दक्षिणी प्रांतों में जना दुष्टर कार्य था; क्योंकि योर अरथों का पार करे जना पडता था, परन्तु सारी दक्षिणियों का हल करे मदास्य अग्रत-रथ विष्णुनाथ के उस पार पहुँच गये। वहाँ लकर उन्होंने हर हर तक के जंगल हटवाकर वन प्रांत अनुपमों के जने और आवागमन करने योग्य जना दिया। वाष्पि-रामायण के अरपकाण्ड में लिखा है, कि उस प्रांत के मनुष्यों के जने योग्य जने में दंडकारण्य के असंख्य जंगली लोगों (राक्षसों) ने अग्रत-रथ के काम में जली जली जाधायें डाली; परन्तु अग्रत-रथ ने उन सभका पराभव करे कितने ही आश्रमों और नजों की रथापना कर दी। धरावध और वानापि नाम के दो राक्षस (साध असंख्य जंगली लोगः के सरदार) उस समय वहाँ जे दी प्रगथ थे। उनके उत्पान सदा ही जरी रहते थे। उन्होंने

पांजरामांन पक्षी

(लेखक-पं. वि. प्रसाद झा, सूरसेवती शिमोगा १९२१ म. प्र.)

जो प्यार मे प्राणों के पिंजरे में जंघ कर मेक पंछी सोम मरना कर. वन हनुमान् प्रभु
मे मुझे हरा मोने के पिंजरे में जंघ करि दुखे हो ? मुझे छोड़ दो, मुझ कर दो, प्रवर्तन
मे उठ गड-डिंडर उन्मुक्त आकाश में निमुक्त वायु का सेवन करना दुःख, नीच नमो-
स के अपने करज-हं से निकली दुर्ध सजीव-पारा मे मन्दमग्न कर हं. वन हनुमान्
का स्वातन्त्र्यमान सुनकर गुम सुणी देखे, जगत् सुणी देखा, मरानर सुणी देखे. प्रभु
पीनना मे तो मेरा हं ही नदी खुपना, मे माना क्या माउ ?

परंतु उससे साध करने पर भी मेने उसे पिंजरे में जाट नदी निहाला. प्राणों के भीतर
ले प्राण मे, उनसे अंदर भी ले मगने अनन्तरम प्रदेग दे, उमे वदी मुडाकर-सज्जनी नगरी
जया कर जिपा रकभा. सोया हि अज मस अघिरी काशी मे-हम निरासे होजाने मे वन
ही कभी कदी उठ कर नदी म सहेया. मे ले कुछ हमे जाने का हंगा वदी आचमा, पीने
हंगा वदी पीयेमा, मे जग ले सिपाडिमा वदी माना मायेमा; परंतु न जाने क्यों मेरे
अ मेवा-यत्न करने परभी, हृदय के प्रेम का समस्त भावर उमी पर उठे देने पर भी, पंछी
सी दिन सुणी नदी दिभाध दिवा. प्रतिदिन उससे मुझे पर मेक प्रकार ही उदासी ही जाय
आध देनी-डिंडर गान मे वेदना का रर अमृता दुखा मावर्ण पड्या. मे ले गीन माने का
हता वदी गाना, तो भी न जाने क्यों वद संगीत न तो हृदय के सतेज प्रान करना, न
मने मे अमृत दपाना. आंमों से उसका ले वेदना-विजडिन निरा सा वदन-मंडल देण पाना
करी से सारा आनंद क्या हो जाता. दर्श ही मेक हृदयही सी तरंग भी हृदय-सागर मे नदी उठ पाती.

मेक-दो दिन, भास, वर्ष करते-करते मेक मुग भीन गया. निस वदी वेदना, वदी अंत-
हंस, वदी दादाकार उस पंछी के प्राणों से प्रकट होते मावृम पडते. भावा के भदि-मनुष्य-हृदय
ही दुर्भसा के करज मे उसे मुका न कर सका, जधन-हीन न जना सका. दरहम उसे प्राणों
ही पीरी मे जंघ करि ही रदा.

पर जं ! यह क्या ! मेक दिन सवेरे ही उठ कर देखा, कि वद पंछी तो मेरा पिंजरा
आधी कर के उठ गया ! मेरा जूत, अविव्यत, वर्मान-तीनों कात अधकारमय बनाकर वद
प्राण-प्यारा पंछी न जाने क्या, किस रास्ते से उठ कर नीकस लाया ! उससे सिंगे मिश्रवन छान
कासे पर कडी उसका पता नदी पाया. प्राणों के पडे-परदे मे, हृदय के डोने-डोने मे दुःख, पर
वद कही न भिडा. जगत् का सादित्य-सागर मंथन कर कासा, पर किसी ने उसका संकेत नहीं
जनवाया. मे री पडा. रोने-रोते आंमुओं की गंगा जदा ही-हृदय ने उसी अमृतीर्ष मे रनान
कर दिव्य दृष्टि लाभ ही. उसने देखा कि मेरा वद प्राण-प्यारा पंछी हर-गडुत दूर-गदों
तक उस दिव्य दृष्टि ही सीमा है, उसी के छार पर विमल आकाश मे, स्वर्न वायु मे, अपने उतम
पक्ष विस्तारित कर सूर्यसे हं से गाना गा रदा है ! वद संगीत कितना भपुर्, कितना प्राण-
रथर्षी, कितना हृदयदहरी और कितना लोकितर आनंद-दायक है ! प्राण सुणी हो गया-उसे
दुंदने ही याद मिट गध-उसे पाने ही लावसा जती रदी-उसे पुनः प्राणों के पिंजरे के अंदर
जंघ कर रजने ही असिजाया नष्ट हो गध. अज समझा, मेरा वद प्यार नदी, आलायार या-
उस स्वर्न पक्षी ही स्वर्नना पर निर्भय कुशाराधान था. आज मेरा पंछी स्वर्न है, मुका
है, स्वाधीन है, सुणी है ! उसमे जद कर सुण ही जात और क्या होगी ? उसने प्राणों के
अंदर पिंजरे मे जंघ होकर पडे-पडे तो किसी दिन मंदाकिनी ही निर्भय पारा ही तरद असी
रर-दरि नदी जदा थी ! मेरे स्वार्थमय, मोदमय, भावमय, आत्ममुग्धमय, अनुराग ही
वदी पर निर निर करके उससे समस्त सुणों का जविधान हो रदा था और मे समजता था कि
मे उसका वद अत्यंत आदर कर रदा हं-हृदय का निजसीम प्रेम उस पर वर्षा कर रदा हं
पर आज जना कि वद सम कोरा आलायार था. आज मेरा पंछी स्वाधीन हो गया. इस से
जदकर आनंद और क्या होगा ? इस आनंद मे, इस दर्श मे तो रजने योग्य इस नन्हे से
हृदय मे पयोंम रयान भी नदी.

ਉਸਤਾਦ ਮੀਰਾਪੁਰੀ

‘सद्व्यवस्था-संग्रह’-संग्रह, ‘सद्व्यवस्था’-संग्रह, ‘सद्व्यवस्था’-संग्रह, ‘सद्व्यवस्था’-संग्रह

[illegible][illegible][illegible]

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, including sales, purchases, and expenses. It emphasizes the need for consistency and thoroughness in record-keeping to ensure the reliability of financial data.

2. The second part of the document outlines the various methods used to collect and analyze financial data. This includes direct observation, interviews, and the use of statistical techniques to identify trends and patterns in the data.

3. The third part of the document focuses on the interpretation of the collected data. It discusses how to identify key findings, draw conclusions, and make recommendations based on the analysis. It also highlights the importance of communicating the results effectively to stakeholders.

4. The fourth part of the document provides a summary of the overall findings and conclusions. It reiterates the key points made throughout the document and offers final thoughts on the importance of accurate financial record-keeping and analysis.

“आज मैं तुमों देवने का मेरा यह पदना ही जगमग दे, जेमे मंगल मे काम न जगेगा,” भौसाज-पद्य ने कहा:—“मैं सत्य ही हूँ, रदा हूँ कि आप ही मेरे गुरुदेव हैं।” भिम ने जगमग देवने की स्तुति सुनी ही, जगमग नके उत्साह किमी के अपना गिज जगमगे के सिंगे राउ न दूजे थे, किंतु भौसाज-पद्य ने उन्हें धनना मुझ कर सिखा कि उन्होंने कभी दिन मे भौसाज-पद्य के अपना सिंगे जगमग सिखा।

कुछ वर्ष बाद भौसाज-पद्य जेके असाधारण गवैरे हो गये, उनके उत्साह की गज देने पर उत्तर-भारत होइ कर वे दक्षिण की ओर गये गये, असाधारण मायक देने पर भी उन्हें अविमान लेशमान के। भी न छ गया था, छरी कारण देह-विदेह गृहमे पर, “मूल प्रशंसा देने पर, कुछ भयान न दिया।

व्यवसाय करनेवाये उत्तरों के पास भी भौसाज-पद्य कुछ न कुछ सीधे ही सिखा, यही नदी, यहि हृद सिंगे के पास भी कुछ सीधे गेज वस्तु होती तो उसके सीधे के सिंगे वे गेज न करते थे, जानी, भूमि, धनि, हरिद-सली गे वे प्रेम से जानगीन करने थे, मानव-न के सज ओर देवना की उनका उद्देश था।

दक्षिण-भारत जाने पर भौसाज-पद्य के यह पूर्णतया मायक हो गया कि उत्तर-भारतीय गीनपर अरुण और शरस के संगीत का वषेष्ट असर पड़ चुका है, दक्षिण का कर्नाटकी संगीत जगमगी प्रकुल विस्तृत है, उस पर विदेशी प्रभाव नहीं है, कर्नाटका स र ग म प के उपर अधिकार नहीं है ही दंग का है, यह देह कर भौसाज-पद्य त्यागराज और दीक्षित प्रभृति दक्षिणदेशीय गीत-रचनाकारों की कृतियों के अत्यंत पक्षपाती हो गये, भौसाज-पद्य ने मैसूर के राज-दर-बार में जगमग नाम कमाया, हिंदुस्तानी संगीत के उत्तर-भारत से दक्षिण भारत की ओर प्रसर करनेवाले प्रथम वही थे, उन समय देह-पथ न होने के कारण धनके भय किसी प्रकार संभव नहीं था, राज-दरबार की ओर से भौसाज-पद्य के एक पुरस्कार देना निमित्त हुआ, किंतु छरी भीय में वही के सभासद की पुत्री का पीछावादन सुनकर जेव गीन जाने के समय ही अपूर्व संगीत-रचना देवकर वे मुग्ध हो गये; और उससे सीधे के सिंगे अपनी जिजा प्रकट की, उस कुमारी ने कहा:—“संगीत दमारी आदित्य-गति की वंशज संपत्ति है! अन्य के छेड़ जादरी गति धनके विना और अनिर्दिष्ट तत्त्व के सीधे का अधिकारी नहीं, यहि आपने सीधे की छेड़ दी की दे तो आगाभी जगमग में आदित्य के घर जगमग से,” यह जान भौसाज-पद्य के मुग्ध गह; इस अपमान से अपमानित हो वे राजदर पुरस्कार के वही होइ मैसूर से गये गये, “गृहीपर आदित्य छेड़ कर और कीसी की आत्मा संगीन का अधिकारी है, यानदी” छरी समस्या के हल करने में वे अपना समय जिताने लगे।

भौसाज-पद्य यज्ञते समय कह गये थे कि भिम शास्त्र पर पूर्ण अधिकार कर के ही मैसूर छोड़गा, यह संवाद सुनकर मदाराज से लेकर उनका एक साधारण लाल तक अत्यंत दुःखित हुये, उन्होंने जेवदेव, भजगार प्रभृति नाना स्वामी में गृह कर तन्त्रे के एक आदित्य के निकट संगीन के लोहार का आविष्कार किया, यह आदित्य धनके कडे विचार का था, कि वह स्वजनितियों के भी संगीन की सिखा नहीं देना आदता था, और अपनी इस विषय की पुस्तक किसी विध्वंसनीय पुराण के भी नहीं देवा था।

इस आदित्य के साथ परिचय कर भौसाज-पद्य ने संगीत-शास्त्र के अभूत रनों का संवाद कर सिखा, उन्होंने ने आदित्यों-द्वारा रचित सभी श्रेष्ठ रचनाओं का पदा जेव राजप्रस्ताव, तास-प्रस्ताव, स्वर-प्रस्ताव, गायन-कथा, गति, लय, संधिप्रभृति संगीत-विद्या के नाना अंशों का अध्ययन किया, उन्होंने अत्यंत निराश होकरजिस मैसूर के छोड़ दिया था, सकल शास्त्रों में सुपडिन हो पुनः उन मैसूर के गये, मदाराज कृष्णराज ने उनकी परीक्षा लेने के सिंगे दक्षिण के समस्त संगीत आदित्यों के आविष्कार कर एक भया की, उस सभा में भौसाज-पद्य जान की रचना जेव सर और ताव में मंत्रिधर उत्तरे, इस समय की प्राचीन हिंदु-प्रथा के अनुसार जगमग, माभर, कथी, तिरवेय आदि वस्तुओं से अभ्यसित सिंगे गये, इसके बाद किसी प्राचीन उद्यम वंश की कथा के साथ उन्होंने विवाद कर सिखा, इस और के समय देह-विदेह में उन की

કી દૃષ્ટિ ઇસ ઓર આકર્ષિત હોગી, છસસે જલદી અર્થાત્ આનેવાલે કુલ (ચેત્ર) સે પહેલે ઇ ઇસકા સુધાર ઓર અરજા પ્રબધ હો જાય.

અસિધારા-વ્રત

(લેખક-સોચનપ્રસાદ. 'સરસ્વતી' ના ડીસેમ્બર ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

અસિધારા-વ્રત કા ઉલ્લેખ 'રઘુવંશ' કે ૧૩ વેં સર્ગ મેં આયા છે. 'કથાસરિત્સાગર' ઓર 'પંચતંત્ર' મેં ભી ઇસકા વર્ણન છે. મહિનાય ને ઇસ પદ કી જો વ્યાખ્યા કી હૈ વહ કી નહીં જાયતી, કિન્તુ 'દિનકર' કી ટીકા સે ઇસકા પ્રકૃત અર્થ જ્ઞાત હોતા હૈ. 'દિનકર' કહેતે હૈ:—

एकस्यामेव शय्यायां मध्ये खड्गं निधाय स्त्रीपुंसौ यत्र ब्रह्मचर्येण शपति तदसिधाराव्रतम्॥

અર્થાત્ સ્ત્રી ઓર પુરુષ જળ એક હી બિઝોને પર અપને બીચ મેં તલવાર રખકર બ્રહ્મચર્યપૂર્વક શયન કરતે હૈ તખ ઉનકા વહ વ્રત અસિધાર હોતા હૈ.

જર્મની મેં ભી વહ પ્રથા પ્રચલિત થી, જેકળ ગ્રિમ અપને 'ડયસ રેસાલ્ટરચમર' કે ૧૬૮ વેં પૃથ પર લિખતે હૈ:—

મહિ કાઇ આદમી કિસી સ્ત્રી કે સાચ સોવે. ઓર ઉસે વહ સ્પર્શ કરના ન ચાહે તો વહ બીચ મેં એક તલવાર રખ કર સોવેગા. વહ એક પ્રાચીન પ્રથા થી.

ઇસ ખાત સે બહુત વિદ્વાનો કે ઇસ અનુમાન કી પુષ્ટિ હોતી હૈ કિ આર્ય-જાતિ કી ભારતીય જર્મનયાખા કે પૂર્વપુરુષ એક હી સ્થાન કે નિવાસી થે.

ઇસકા વિશેષ વિવરણ નવમ્બર, સન ૧૮૮૮, કે ઇડિયન એન્ટ્રીફેરી કે ૩૨૨ પૃથ પર મિલેગા.

ખેતીવાડી અને બાગબગીચા

('હિંદુસ્થાન' દૈનિક તા. ૨૮-૫-૧૯૨૬)

નાળીએરની ખેતી અથવા

અદાર માસમાં ફળનાર નાળીએરની ખેતી.

[લેખક:—હાલાભાઈ છોટાભાઈ અમીન એમ. એ. એચ. એસ (ઇડીયા),

એફ. આર. એચ. એસ. (લંડન)]

આ લેખમાં દુનિયાનાં સઘળાં જાતનાં નાળીએર અને તે દરેક જાતનું વર્ણન તથા તેની ખેતી એ વિષય ફુંકાણમાં સમજાવવામાં આવ્યો છે. સૌથી નવાઈ પમાડનારું તો એ છે કે, જમીનને લગભગ અડધીનેજ નાળીએરનાં ફળ આવે છે. એવી જાતનું વર્ણન સાંભળીને જરૂર અત્યય થવા જેવું છે, તમે જોડું નહિજ માનતા. આ માટે અમે એ બહુ ચોકસાઈથી તેના પૂરતા નિષ્ણતાના અભિપ્રાય મેળવ્યા છે અને ત્યારપછી લોકોને તે માટે લગામણ કરીએ છીએ. અદાર માસમાં નાળીએરને ફળ આવે છે એ તમે જાણશો, ત્યારે નવાઈ પામશોજ; અને તેની મોટા પાયા ઉપર ખેતી કરનારે અમેને લખવાથી તેમને તેના છોડમાટેની વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવશે તથા નમુનામાટે જેને રાખવા હોય તેમને અમીન નરસરી ગીરગામ એન્ડરોડ ઉપર લખવાથી મળી શકે.

નાળીએર

૧-ઝાડની ઓળખ, વર્ગ અને જાતો

(યુ). નાળીએર, (સ). નારીકેલ, (મ). નારળ, (દિ). નારીકેળ, (ઈ). કોકેનડ, (બ). કોકેસ--યુસીફરા.

આ નાડના વર્ગનું ઝાડ છે અને તે વર્ગમાં તાડ, ખજુરી, સોપારી વગેરે જાતો આવી જાય છે. નાળીએરના ઝાડના નવામ ભાગો મનુષ્યના ઉપયોગમાં આવે છે અને તેથી હિંદુઓમાં અને મુખ્યત્વે કરીને કોક્ષ અને મધ્યપ્રદેશનારોડો ઉપર એવી માન્યતા છે કે, કોપરકાંડને ખાવો તેને આપણું આ એક કલ્પવૃક્ષ છે. આ માન્યતા યથાર્થ છે, કારણ કેરોડ લોકોને તેની ખાતે જરૂર જણાય છે અને તેના વજર ચાસે તેમ નથી. જે પ્રાંતમાં આની મોટા પ્રમાણમાં

ની જે એટલે કે મલખારકિનારા ઉપરના ગાયબોર છાત્રાના વનનીઓ આ પ્રકારની તેમજ
ર, ધરમાંની ઉપયોગી થીએ, જેતીનાં ઓળંગેા વગેરે બનાવી બળે છે અને તે બાજુમાં પાંચ
માણસોના કુટુંબને ૧ એકર નાળાંએરીની વાટી હોય તો પેનાનું મૂજરાન સારી રીતે ચવાની
થકે છે. આનું મૂજ વનને દિંદી અને પામીદિક મરાનાગરમાંના બેરો છે. ગરમ પ્રદેશમાં જાની
જાન્યવરન પ્રમાણમાં જેતી થઈ રહી છે. આ પછી દિંદુરયાનમાં મલખારકિનારા અને માટે
ખાસ વખણાય છે.

એકલા ગાયબોર છાત્રામાં જાની જેતી આશરે ૪૦૦,૦૦૦ એકર જમીનમાં ફાય છે અને
તેની વાર્ષિક ઉપજ લગભગ રૂ. ૫૦,૦૦૦,૦૦૦ ની છે.

૨-જમીન અને માવજત

દિંદુરયાનમાં એમ માલુમ પડે છે કે, દરિયાની સપાટીથી એકદમ ઉંચા પ્રદેશોસિવાય બધી
જાની જેતી થઈ શકે છે. કાળા અને ચીકણી જમીન અને માફક નથી આવતી; કારણ કે તેનાં
મૂળામાં રેવાત્રામાં ન હોવાથી સમી જાય છે. મરડ તથા કાંકરીવાળી જમીનમાં પણ એને સાફ
ચોપણ મળતું નથી, પણ જે જમીનમાંથી બીસકુસ પાણી ન મળે એવી રેતાળ જમીન આને
માટે ઉત્તમ છે. આવી જમીનમાં આરા પાણીને અંસ અને મીઠા પાણીની ચીકણ ન હોવાથી
તે માફક આવે છે. આને સમુદ્રના પવનથી પણ વધારે ફાયદો થાય છે. સાધારણ રીતે મસુદને
પવન જ્યાં લાગે છે અને જ્યાં ઉપલા પ્રકારની જમીન છે, ત્યાં નાળાંએર થઈ શકે છે અને તેથીજ
મલખારકિનારા જાને સારી રીતે માફક આવે છે.

૩-રોપ તૈયાર કરવા અને રોપણી

બીજને માટે, નાળાંએરના ઝાડ ઉપરથી સકાયત્રાં નાળાંએર ભેગાં કરી ઉપરથી ફેંકી ન દેતાં
ધીમે રહીને નીચે ઉતારવાં, નહિ તો અંદરના ભાગને ઈજા પડેલે છે. તેથી ઉપર ઝેળા રાખી
તેમાં મૂકી ઉતારવામાં આવે છે. આમ ઉતાવળ પછી જેમાં પાણી સાધારણ અને દસાવવાથી ધાતુ
જેવા અવાજ થતો હોય તેવું નાળાંએર બીજને માટે પસંદ કરવું જોઈએ. જેમાં પાણી વધારે
હોય અથવા તલન ઓછું હોય તેવાં નાળાંએર બીજને માટે નકારાં છે; કારણ પહેલામાં કાચું
હોવાને લીધે ઉગી શકતું નથી તેમજ બીજનેા ફલજો મરી ગયેશે હોય છે તેથી તેની ઉગવાની
શક્તિ નાશુદ થઈ છે. ઉપર પ્રમાણે પસંદગી કર્યા પછી મૂગ નક્કરમાં, ડાયાવાળી અને પાણીની નજી-
કની જમીન પસંદ કરીને તેમાં રોપવા. તે એવી રીતે કે પ્રથમ જમીનમાંથી સર્વ કચરો વગેરે કાઢી
ચાલ કરવી અને તેને એકદમ ચોચી બનાવવી. પછી દોઢ ફુટ ઉંડી અને દોઢ ફુટ પહોળા નીકા
બનાવી તેને એક બે દિવસ સુધી પાણી પાઈ તર કરવી અને ત્રીજે દિવસે તેમાં નાળાંએર રોપ-
વાની શરૂઆત કરવી. નાળાંએર જેવી રીતે ઝાડ ઉપર લાગે છે, તેવી રીતે નીકમાં રોપવાં. માથા
ઉપર વધારે માટી નાખવી નહિ, પછી તેને પાણી પાવું અને આલુઆલુએ પાણી છાંડી જમીન
કંડી રાખવી તથા દરેકાં દંડક રહે તેવી મોઢવણ કરવી. ત્રણ-સાડત્રણ મહીના પછી ફલજો
નીકળે છે. આ પછી પાણીનું પ્રમાણ વધારવું. આને ૭ મહીનામાં ત્રણ પાનાં પુરે છે અને આમ
૩ પાન પુટયા પછી તેને કાયમની જમીનમાં રોપવાને દરકત નથી. આમ બીજે ટેકાણે રોપવા-
માટે મધા નક્કરથી તે વેશાખ મહીનાસુધી રોપવાને દરકત નથી; પણ કેટલાક પાણીની મહેનત
અથાવવા ચોખાસાની શરૂઆતમાં રોપે છે; પણ એટલું યાદ રાખવું કે, ૩ પાન પુટયાસિવાય
છોડને કાયમને ટેકાણે રોપવા નહિ.

એક એકરમાં ૨૦ પુટને અંતરે છોડ વાવવાથી ૯૦ છોડ વાવી શકાય છે; માટે જ્યાં આગળ
નાળાંએરનું વાવેતર કરવું હોય ત્યાં વાવના પહેલાં એક માસ અગાઉ (ઉનાળામાં) ખાડા ખોદાવી
તપવા દેવા, ખાડાનું માપ ૬ ફુટ ઊંડા, ૬ ફુટ પહોળા અને ૩ પુટ લાંબા એ પ્રમાણે ખોદાવવા. એક
મહીના તપ્યા પછી તેમાં નીચેનું ખાતર નાખી ખાડા ભરી દેવા. ખાતર ખાડામાંથી નીકળેલી
માટીમાં મેળવી પછી ખાડા ભરવા.

ખાતર:-૨ પાઉંડ રાખોડો, ૧૧ પાઉંડ મીઠું અને ૨૧૧ પાઉંડ ચૂનો(કાળા) ખાડામાં છોડ મૂકતા
પહેલાં તેમને એક બે દિવસ ચીકણા પાણીમાં પલાળવા મુકવા; એટલે એક મોટા વાસણમાં મીઠા-
નું પાણી કરી તેમાં પેલા છોડો મૂકી રાખવા. આમ દરોથી આગળ ઉપર તેમને ઉપાદેશ ઉપ-

દ્રવ થતો નથી. હમેશાં યાદ રાખવું કે, છોડ ખાડામાં મૂકવામાટે સંખ્યાકાળ (સાંબ) ઉતપ છે. બીજા ખાડામાં છોડો એવી રીતે મૂકવા કે તેમના ફળગાઓ દક્ષિણદિશા તરફ રહે. આમ કર્યા પવનનો લય રહેતો નથી. બીજાં જે જગ્યાએ નાળાએ રોપ્યાં હોય તે જગ્યાએ જે વરસાદમાં પાણી ભરાઈ રહેતું હોય તો દરેક છોડના થડ આગળ માટીનો ઢગત્રો વાળવો, જેથી તેને પાણી લાગે નહિ અને તે કાઢી જાય નહિ. છોડ રોપ્યા પછી એ વરસાદથી તેની કાળજી રાખવી એકદમ તેને ખૂબ તડકો ન લાગે તે માટે તેના ઉપર છાંયો કરવાની ખાસ જરૂર છે. કાકણમાં તાડના કે નાળાએરીના પાનનો છાંયો કરે છે. વરસાદની મોસમમાં છાંયો કાઢી નાખવો. આ રીતે રોપ રોપવાથી આગળ સાફ ઉત્પન્ન લેવાની આશા રાખી શકાય છે.

પાણી

છોડને પાણી આપવાને માટે ખાસ કરીને જૂદી રીત છે. તે એ કે, છોડની ચોતરફ ખાતર કરવું અને તેમાં પાણી રેડી ભરવું. રોપ્યા પછી પહેલાં એ અઠવાડીયાં તેમને દિવસમાં એ વાર પાણીની જરૂર છે. પછી બીજાં એ અઠવાડીયાં દ્રવસમાં એકજ વાર આપવું. આ પછી તેનાં મૂળીઓ જોર પકડશે. પછી એ અઠવાડીયાં એક દિવસ છોડને પાણી આપવું. આ પછી જ્યાં જેવી હવા હોય તેમ તે પ્રમાણમાં પાણી આપવું. સાધારણ રીતે પહેલાં વર્ષે રોજ એક ઘડો, બીજા વર્ષે એ ઘડો, ત્રીજે વર્ષે એ દિવસના અંતરે ૩ ઘડો, ચોથે વર્ષે ૩ દિવસના અંતરે ૪ ઘડો, આ પ્રમાણે પાણી આપવું અને આ રીતે પાણી વધારવું. ફાસ કે પંપથી પાણી આપવું હોય તો ખામણું ભરાય ત્યાંથી પાણી એકાંતરે આપે તોપણ ચાલે. બીજા વર્ષે ત્રણ દિવસને અંતરે અને ત્રીજા વર્ષે ચાર દિવસને અંતરે અને આ પ્રમાણે આગળ કરવાનું છે. સામાન્ય રીતે તેનાં મૂળીઓ વધારે પાણી મળવાથી કાઢી ન જાય તે સંભાળવાનું છે અને આનાં મૂળીઓ હમેશાં બીજાં ઝાડની માફક બંધ ઉંડાં જતાં નથી, તેથી સપાટી આગળ પુષ્કળ પાણી જરૂર હોય છે. તેની સાથેજ મૂળીઓમાં ઘણો વખત પાણી ભરાઈ રહે તેમ હોવાથી તેની સંભાળ લેવી. એટલે પાણીની બરાબર ગોળવણી કરવી અને પાણી, ખાતર અને માવજત હોય તોજ સાફ ઉત્પન્ન આપે છે.

ખાતર

નાળાએરીની ખેતીમાં ખાતરથી ઘણેજ કાયદો થાય છે. ખાડામાં નાખતી વખતે જે નાખવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ ખાતર કરતાં ઉગ્રાથથી છોડનો બચાવ કરવામાં વધારે થાય છે; માટે નીચે ખાતર આપવાની જૂદી જૂદી રીતો આપી છે. ત્રાવણકાર અને મજબારકિનાત ઉપર નીચેનું ખાતર આપે છે.

પહેલી રીત:-રાખોડો, ખોળ, મીકું અને હાડકાંનો ભૂકો દરવર્ષે નાખે છે અને ૧૦ વર્ષની ઉપર છાણ, બકરાંની લીંડો, લીંઝાં પાન અને થોડુંક મીકું આપવાનો રિવાજ છે. આ ખાતર જ નાવવાની રીત આ પ્રમાણે છે:-છાણ, લીંડો વગેરેને સારી રીતે ભેગાં કરી જરા બીજાની થોડું મીકું અને ચૂનો નાખી પછી આપવું. બીજું:-નાળિયેરીના છોડ નાના હોય ત્યારે તેનાં જે ડેકાણે પાંદડાં ઘૂટે છે ત્યાં મીકું અને રાખોડો મિશ્ર કરીને લગાવે છે તેથી ભમરાનો ઉપદ્રવ થતો નથી અને વળી તે અવાધને નીચે આવી ખાતરતરીકે ઉપયોગમાં આવી જાય છે. આમ એક ઘાથી બે પક્ષી મરે છે.

આ જગ્યામાં નીચેનું કૃત્રિમ ખાતર વપરાય છે:-એક સારી રીતે ખીલેલા ઝાડને ૧૦ શેર (પાઉન્ડ) ખોળ, ૨ શેર રાખોડો, ૨ શેર માછલીનો સૂકો ભૂકો અને ૧ શેર મીકું મેળવીને થડ આગળ નાખી ઉપર મારી વાળી દે છે. આ દર વરસે કરે છે અને જે માછલાંનો ભૂકો ન મળે તો હાડકાંનો ભૂકો વાપરે છે. બીજું જે જમીનમાં ચૂનાનું પ્રમાણ ઓછું માત્રમ પડે તો બે ત્રણ વરસે એક વાર ૧૦ થી ૧૫ શેર કળાચૂનો પણ આપે છે. ઉપલા મિશ્રણમાં નીચેના અંશો રહેલા છે:-નાઇટ્રોજન ૦.૫૩ ટકા, ફોસ્ફરીક ૧.૦૧ ટકા અને પોટેશ ૭.૪ ટકા. જે જે જમીનમાં આ તત્વોની કમનસા હોય તેમાં આ ખાતરથી સારો ફાયદો થાય તેમ છે. ધારો કે, એક એકરે ૨૫૦૦ નાળિયેર ઉતરે તે જમીનમાંથી ૧૮ શેર નાઇટ્રોજન, ૫ શેર ફોસ્ફરીક એસીડ, ૩૮ શેર પોટેશ. આ ઉપરથી જે ઝાડને પોતાને જે ખોરાકની જરૂર છે તે પણ મળીએ તો દર વરસે એક એકરે ૨૪ શેર નાઇટ્રોજન, ૧૨ શેર ફોસ્ફરીક એસીડ, ૬૦ શેર પોટેશ અને ૧૦૦ થી ૨૦૦ શેર કળાચૂનો.

આ પ્રમાણથી જોઈ આતર નવિ જાતે અર્ધામાં બીજા ૧૫ એક ને રીતે આ કહેવે નીચે આ
ખાતર ૧ નીચાનું સમજવું.)

૧-સફેદ ઝાંઝ એમોનીયા ૧૦૦ રતલ, ૨-દાઝાની બીજા બીજા (બિન બીજા) ૧૫૦ રતલ,
૩-સુપર ફોસ્ફેટ ઝાંઝ લાઇમ ૫૦ રતલ, ૪-ફોસ્ફીટ ૧૦૦ રતલ, ૫-મ્યુરીએટ ઝાંઝ ૫૦
રતલ=કુલ ૪૫૦ રતલ.

આ રસાયણિક ખાતર રાખ્યા પછી પદેમાં ૭ વરસ અથવા ૬ વરસ આગમાં સુધી આપવાનો રીતે છે.

ખાતર-ગ્રીન

૧-સફેદ ઝાંઝ એમોનીયા ૧૦૦ રતલ, ૨-બેન મીય ૨૮૦ રતલ, ૩-ફોસ્ફીટ ૧૦૦ રતલ,
૪-સુપર ફોસ્ફેટ ૧૦ રતલ, ૫-મ્યુરીએટ ઝાંઝ પેટેશ ૭૦ રતલ=કુલ ૬૧૦ રતલ.

આ ખાતર ન્યારે ફળની છરઆન થાય, ત્યારે વાપરવું એમ જણાવવામાં આવે છે.

ખાતર-ગ્રીન

૧-એરડાને બોળ ૨૫૦ રતલ, ૨-ગાવની માટીની ઉપરની પોપડી ૫૦ રતલ, ૩-લાઇમ
૨૦૦ રતલ, ૪-આમીઆને ત્યાંનો મેલ તથા સુકાપેશું સોડી ૧૦૦ રતલ, ૫-દાઝાની બીજા
૧૦૦ રતલ=કુલ ૧૧૫૦ રતલ.

ઉપરનું વિશ્વાયતી ખાતર મળવાને મુશ્કેલી નડે છે અને મોંઘું પડે છે. તે માટે આનો
ઉપયોગ કરવાની કેટલાકો ભલામણ કરે છે.

ઉપરનાં ફોષપણ ખાતરોમાંથી જે વાપરવું હોય તેજ દર વરસે વાપરવું અને તે જાડને કેમ
આપવું તે નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે:—

મધ્ય નક્ષત્રમાં પડેલા પંદર દિવસ જાડનાં મૂળોમાં ઉપાડાં કરી જે આગળ ટુટનાં હોય તેમ-
ને કાપી નાખનાં અને આમણું બરાબર કરવું અને તેમાં ઉપરનું ફોષપણ ખાતર નાખવું જણવા
તો નીચેનાં ખાતરો પણ વપરાય છે:—આમણામાં હાલ નાખી તેના ઉપર દીવેલીના જાડનાં પાન
અને કાળા વગેરે તોડી નાખે છે અને જે ત્રણ દિવસ પછી આમણું માટીથી દોડી દે છે. હાલને
જાડે આરી માટી પણ વપરાય છે અથવા તળાવના કે ખાખોડીઆની માટીની પોપડી પણ નાખે. વિશ્વાના
ખાતરથી પણ લાભ થાય છે. જોવા તંદે ધામનેાર મોડો અને મીઠું નાખે છે અને ૩-૪ દિવસ પછી
માટીથી દોડી દે છે. અહીંનાં બીજાં એક વિશ્વાયતી ખાતર પણ જણાવવામાં આવે છે.

૧-કાળુ ૨૫ રતલ, ૨-પોટાસીયમ સફેદ ૩ રતલ, ૩-પોટાસીયમ ક્લોરાઇડ ૧ રતલ,
૪-દાઝાની બીજા ૪ રતલ, ૫-દીવેલીનો બોળ ૪ રતલ=કુલ ૩૭ રતલ.

આ ખાતર પણ માફકસર આવે છે એમ કહેવાય છે.

પણ ઉપર કદી મધ્ય તેમ એટલું વાદ રાખવું કે, કોઈ પણ એકજ જાતનું ખાતર વાપરવું,
નહિ તો જાડ કમજોર થશે.

દુધ્ધમ પાકોવિધ

નાજીએરીની વાડીમાં ફોષપણ મળના દુધ્ધમ પાકો લેવા સલાહકારક નથી; કારણ આમ
કરવાથી જમીનનો દસ કમતી થાય છે અને તેથી કરીને મૂળ પાકને (નાજીએરીને) બરાબર પો-
પણ નહિ મળે; માટે જે કંઈ દુધ્ધમ પાકતરીકે વાડીમાં વાવવું હોય તો તે કદા અઢાર માસમાં
ફળે તેવી નાજીએરી હાલ બદલ પડી જ; અને તેનો સારો જથ્થો અમારી પામે રોકમાં હોય છે
(નહિ તો ઓરડર લઈ મંગાવી આપવામાં આવે છે.) તેજ છે. આ નાજીએરી રોપવાથી ફાયદો
જો થશે કે, આને માટે ખાતર નાખવું પડશે. તેનો ઉપયોગ જમીનનો દસ વધારવામાં થશે; બીજાં
મેઠાં ફળનારાં નાજીએર તેવાર થાય ત્યાંમુખી તો આના ૮ થી ૧૦ પાકો આપણને લેનાં ફાયદો
છે. આ નાજીએરી પથરાવાળી જમીનમાં પણ થઈ શકે. આ તેનો મોટો લાભ છે. આવી જમીનમાં
પ્રથમ થોડી મહેનત કરી, છટ્ટ લાંબા, પહેળા અને ઉંચા ખાડા ખોદાવી ૩ મહીના તપવાટેવા. પછી
તેમાં નીચેનું ખાતર નાખી હોડ રોપવા. આને રાખ્યા તારીખથી ૧૮ માસ પછી ફળ આવે છે.

તેને આપવાનું ખાતર—ખાડા તપી ન્યા પછી તેમાં સરેલું જાણવું ખાતર અને રેતી અથવા
લગાવ અથવા આનોડીઆની માટીની સુકાએલી પોપડી અને તેમાં ૬ થી ૭ (પાઉન્ડ) કળીયુનો, ૨

શેર મીઠું મેળવીને ખાડામાં નાખવી. તેના ઉપર લીલા પાંદડાંનો એક થર આપવો અને તેની ઉપર ખાડામાંથી નીકળેલી માટી નાખી ખાડો ભરી દેવો. પછી ત્રણ મહીનાસુધી અંકવારીઆમાં એ વાર પાણી આપતા રહેવું અને ત્યારબાદ ૬ મહીનાનો ફળુગો પુટેલો રોપો ખાડામાં ઉપર જ નજીક રોપવો. (મોટા નાળીએરા માટે જે રીત કહી છે તે રીતે) આની આસપાસ પણ ઉપર મુજબ ખામણું કરવું અને વચ્ચે થડની પાસે માટીનો ઢગલો કરવો. આ નાળીએરા ૧૫ ફુટો અંતરે વાવી શકાય છે. દર વરસે ઉપરની માફક ખાતર-પાણી બધું આપવું. આ પ્રમાણે જો માવજત કરવામાં આવશે તો ૧૮ મહીનામાં જરૂર ફળ મળશે. બીજા માવજતમાં અને વધારે પાણી જોઈએ તેમજ છાંયો પણ જોઈએ. પાણી પાઈ રહ્યા પછી ખામણું ઉપર અગર પરાળ નાખી ખામણું ઢાંકી મૂકવું, જેથી પાણી જલદી સૂકાઈ જાય નહિ.

આજ સુધીમાં આપણે કાંઈએ આમ અઢાર મહીનામાં ફળ આવે તેની નાળીએરીનું સાંભળ્યું નથી. તેથી નવાઈ લાગે તેમ છે; પણ આ છેક ગપાટા નથી અને આનો અનુભવ તો જો નાળીએરીની વાડીવાળાઓએ કરી પોતાના ઉત્પન્નમાં વધારો કરવાનો રહ્યો; માટે અમારી જાણ લલામણુ છે કે, દરેક વાડીવાળાએ બીજા પાકો લઈને જમીનને કસરદિત કરવા કરતાં એના લઈ તેને માટે જે ખાતર વાપરવામાં આવે તેનાથી જમીનને જે સહેજે લાલ થવાનો છે તે આપવો. છેવટે અમે કહેવા માગીએ છીએ કે, જો કાંઈને બીજા કાંઈ પાકો લેવાના હોય તો વટાણાની જતોનાજ પાકો લેવા. આનાથી જમીનમાં નાઇટ્રોજનનો વધારો થશે અને સહેજે જ નાળીએરીને તેનો ઉપયોગ થશે; માટે બીજા કાંઈ પાક લેવાની લાચર નાખવી નહિ.

નાળીએરીના રોગો

(૧) પાનનો રોગ (૨) બડ-રોગ (૩) શરીઓ રોગ (૪) મૂળીઓ રોગ. આ સિવાય બે જ તના ભમરાઓનો પણ નાળીએરીને ઉપદ્રવ થાય છે તે. (૧) કાળો શીંગડાવાળો ભમરો અને (૨) લાલ ભમરો (ધનેડું).

રોગોને અટકાવવાના ઇલાજ

(૧) પાનનો રોગ:-આ રોગ પ્રથમ ટોચ ઉપરનાં ફળાં પાંદડાંને થાય છે અને ત્યાંથી પાન ઉપર આની અસર થઈ ફેલાવો થાય છે અને લીધે ઝાડની જીવનશક્તિ નબળી પડે છે અને ફળ મોટાં થતાં નથી તથા ખરી પડે છે. આ રોગવાળાં પાંદડાં કાળાશ પડતાં જાય છે અને આખરે સ્ત્રીમળાઈને જમીન ઉપર પડી જાય છે. આનો નાશ કરવામાટે, ચિંટી દેખાવ કે તરતજ પાન કાપી બાળી મૂકવાં જેથી ફેલાવો અટકશે. આ અનુભવસિદ્ધ ઇલાજ છે.

(૨) બડ-રોગ:-આ રોગ પ્રથમ કુમળાં પાનને (અગર કુંકને) લાગુ પડે છે. પ્રથમ ચિંટી તરીકે કુમળાં નાળીએરા કંઈ પણ ખાસ કારણસિવાય એની મેળે ખરી પડે છે. પછીથી અંધ પાકાં ફળો પણ આવી રીતેજ પડી જાય છે; પણ ઘણું કરીને પાકેલાં નાળીએર ઉપર ને ઉપર મરી જાય છે. ફૂલ પણ કાળાં પડેલાં જણાય છે. આમ રોગ વધતો જઈ આખું ઝાડ મરી જાય છે. આ રોગોના દેખાવ માલૂમ પડે કે તરત બોરડોમિશ્રણ નામની દવા તેનાં છેક ઉપરનાં કુમળાં પાન ઉપર છંટકાવી આ દિવા રોગ નાશ થતાં સુધી ૬ થી ૮ મહીનાના અંતરે છંટકાવી.

આમ અંકવારીઆમાં એક વાર બીજી પણ ચીજ મેળવીને મિશ્રણ બનાવવું અને તે રોગ-એવી રીતે કે કુમળાં પાન ધોવાઈને નીચે પણ તે મિશ્રણ ઉતરે. મિશ્રણ:-૬ રતલ મોરચું, ૧ રતલ કળાંચુનો અને ૫૦ ગેલન પાણી એકત્ર કરી ઉપર કલા મુજબ અંકવારીઆમાં એકવાર ફેંકે.

(૩) શરીઓ રોગ:-આ રોગના ચિંટીતરીકે યડમાંથી લાલશ પડતો રસ ગળે છે. આ દેખાવ થાય કે તુરંત તે જે જગ્યાએથી નીકળતું હોય તે કાપી કાટવી અને બાળી મૂકવું; જો કાંઈ કાટવા લાગે તો અમર મોપડવા; જેથી ભમરાઓનો ઉપદ્રવ તે ટેકાણે નહિ થાય. આ રોગ વધારે હોય તો જ્યાંથી કાટ પડી હોય ત્યાં આપણો હાથ જાય એટલું મોટું કાણું પાડે અને તેમાંથી તમામ સરોલો ભાગ કાઢી નાખવો. પછી તેમાં મીઠું ભરવું. ત્યારપછી તેની-સંજો-નટલી બધો ભાગ ભરી કાઢવો અને ગરમ ઘમરથી કાણું પૂરી દેવું. રોગ ભયંકર હોય તો આવી મુકવું.

(૪) મૂળીઓનો રોગ:- આ રોગ મુખ્યત્વે કરીને જેમતનો છે અને ફળ ફળ આપતો

આનોનજ લામ પડે છે. પ્રથમ નિશાનીતરી જાડનાં કુમળાં પાન ક્ષીણત્વમાં આવે છે અને પછી પરી ઉપરે કાળાં પડે છે અને પછી જલ્પ જેવાં ઘટાડાં પડે છે. આમ પાન ઉપર કાળાં પડાં પડી જતાં એક પછી એક પાવા માટે છે અને છેલ્લે જાડનું આપું મથાણું પડી આવે છે. બીજા પ્રકારના રોગોમાં જૂનાં પાનને પ્રથમ બહાર થાય છે અને ઉપરે પરિવર્તન નો અવસ્થા મેળુંજ આવે છે, એટલે આપું મથાણું પડી પડે છે. આમાં પ્રથમ રોગ લગભગ જલ્પાવ અને બીજાને જલ્પ કટાપ્પ છે. આ પ્રમાણે મરી મરેલા જાડનાં મૂળીખાંને બહારનો ભાગ કાઢેલો હોય છે, તેમજ જાડની અંદરનો એ-ત્રણ ફૂટ સુધીનો ભાગ પણ રનાય પડેલો જણાય છે. કેટલીક વખતે જાડની બહાર મથુ કુંડાળોના આકારની લામ નિશાનીઓ જણાય છે. અને માટે કાંઈ ખામ ઉપરો ભાગ પડતા નથી; પણ વાદીની આરોગ્યના ખાતર વચેરે ઉપારોથી બરાબર માનવતી. રોગી જાડને બેરડા મિથલથી ઘોનાં રહેવું અને ઉપર બતાવેલા મુનો અને મોરુમુના મિથલનો પણ કુપોગ કરવો અને છેલ્લે રોગી જાડને તલન નાશુદ કરવું—એટલે જાગી મૂકવું. આવા જાડને જાખનું ખાતર આપવું નહિ; તેમજ જે જમીનમાં જાડ ઉભું હોય તેના આડખા મુનો બરેલો અને આડની આજુબાજુ એથી ત્રણ ફૂટ જગ્યા ઉઠી તેના ઠાઈપણ કામમાં ઉપયોગ કરવો નહિ; કારણ તેમાં જાંત્રો હોવાનો સંભવ રહે છે.

ଅଂପ୍ରାପ୍ତା ଓପଦ୍ରବ୍ୟାବିଧି

(૧) કાળો શિંગડાવાળો જમરો-આ જમરો રાત્રે નીકળે છે અને નાળિયેરીની ટાંચમાં નીકળતાં કુમળાં પાન તોડી કાઢી કાઢે છે, એટલે જાડ વધતું જઈને છે અને મરી જાય છે; કારણ તેણે કાઢેલા કાણામાં પાણી જમી જાય છે અને આપું જાડ સળી જાય છે. આથી જમરનું વાસ મારે છે. આ જમરાની માદા સહેલા આનરના દમકામાં જમર સહેલા જાડમાં જમર સહેલા ભાજી-પાણના દમકામાં પોતાનાં ઇંડાં મૂકે છે. કેટલીક વાર નાળિયેરના-ચડમાં કાણાં કરીને પણ માદા પોતાનાં ઇંડાં ત્યાં મૂકે છે. તેની યેજ થઇ થોડા દિવસમાં તેનો જમરો થાય છે. ચડમાંનો જમરો કાદવામાટે જમરો આસ અનુસવસિક ઇલાજ આ પ્રમાણે છે:-એક લાંબો લોહાનો સળીએ લઇ તેની અણી કાઢી તે અણીવાળો ભાગ સહેજ પકાડે વાળવો. (અર્થ ગોળાકાર માદક) આ સળીએ ધીમે રહીને કાણામાં નાખવો અને પોતા હાથે એક ગોળ ચક્કર પેલા સળીએ અને આપું. પછી સળીએ બહાર કાઢવો, તેની સાથે આ જમરો બહાર નીકળશે. તેનો નાશ કરવો અને કાણાની અંદર એજળાના પાણીની પીચકારી મારવી, જેથી અંદરની યેજ તથા ઇંડાં મરી જાય છે. પછી ડામર અને તેનીથી કાણું બંધ કરવું. આ ઇલાજથી અંગેએ વાંસદા રોટમાં ઘણી નાળિયેરી બચાવી છે. આ જમરો ઘણી ઝડપથી ચડ કાઢીને અંદર ઉતરી શકે છે; માટે હમેશાં જાડ તપાસના રહેવું.

બીન્ને ઇલાજ:-સાચે એક ઊઠડે વાસણુ સઘ તેમાં આસલેટ અને પાણી ભેળું કરીને રેઢવું પછી તેમાં એક સળત્રેલી બત્તી (કાનસ વગેરે) મૂકવી અને આ વાસણુ બત્તી સાથે વાડીમાં મૂકવું. ઉપર કહેલું છે કે, આ લામરો સાચે બદાર નીકળે છે. તે બદાર નીકળ્યા પછી બત્તી ઉપર મોઢ પામીને ઝડપ મારશે તેવાજ વાસણુમાં પડી આસલેટ હોવાને લીધે મરણ પામશે. બીન્ને ઇલાજ:-દી-વેશનાં બીજાં તળી તેના બૂડા બનાવવો અને ઉપર મુજબ ઊઠડે વાસણુ સઘ પાણીમાં ભેળવી તે વાસણુ મૂકી દેવું. તેની વાસણી પછુ લામરો અંદર આવીને પડી મરી નવ્ય છે. ૧૦-૧૫ માં દીઠ ઉપરના ઇલાજવાળું એક વાસણુ મૂકવું. ચોથો પછુ એક ઇલાજ છે તે એ કે, વાડીમાં જૂદી જૂદી જગ્યાએ જૂના પડીઆનો દગલો કરવો. આમાં માદા પોતાનાં ઇંડાં મૂકશે. તે ભેગાં કરી બહારી મૂકવાથી તેમનો નાશ થશે.

(૨) લાલ બમરો (ધનેકું):-આ બમરો શાક રંગનો હોય છે અને ઉપરના ભાગના ઢેંદોળ નુકસાનકારક છે, એટલુંજ નહિ - પણ જરા વધારે નુકસાનકારક કદીએ તોપણ થાતે. આ બમરાઓ ગાંડના દરેક જાનના ભાગમાં તેમજ સડી ચપેલા ભાગમાં પોતાના ઈંડા મૂકે છે. આ જાનના બમરાઓ ગાંડના નરમ અને કુમળા ભાગોને ખાઈને અને કાણું પાડીને પુષ્ટ થાય છે અને તેમજ હરી પોતાના ઈંડા મૂકે છે અને વખતસર ઈંડામાંથી બીજા બમરાઓ બની પાછો ઉપદ્રવ કરે છે. એમ ચાલ્યાજ કરે છે અને આમ ગાંડોને મોટા પ્રમાણમાં સરા લાગે છે, જાને ઝાળખરાની રીત એ છે કે, જ્યાં આમળ કાણું હોય તેની પાસે કાન ધર-

પાપના વખતમાં કાળાં કપડાં પહેરવાં નહિ. તે અરાગ દેખાય એ તથા નાખતે ખેલે એ.

પ્રરીરપર અંદરના ભાગમાં મરમ-ઉત્તનું કપડું મારા અન્નરૂપર પહેરવું નહિ.

તપિયનની સંભાળની પણ દરકાર ન રૂઢી મઠે એટલા ઉપોગમાં બહેરાન મળ્યા રહેવું નહિ.

ઠંડા થાસ સેવાની કસરત દરગીઝ બુવતી નહિ.

કરી ઉન્માદકારક કેરી પીણાં પીવાં નહિ.

તદન બધે અધારી જગ્યામાં રહેવું નહિ. તદન જગે ઓગડામાં રૂવું નહિ. પૂતો પ્રસાદ રવન્થ દવા અને એટલી છૂટથી લેવાં.

આઠ કઝાકથી વધારે નિદ્રા લેવી નહિ.

કોઇ પણ પ્રકારનો મ્લેચ્છ-માંસાદાર-ખોરાક બૂલેગુકે સહેજ પણ લેવો નહિ.

એટીવાળા બૂદ પહેરવા નહિ, તેમજ એકદમ સંકુચિત ટાઇટ કપડાં પહેરવાં નહિ.

દરરોજ થોડો પણ સારીરિક વ્યાયામ લેવાને ચૂકવું નહિ.

ઉતાવળે જમવું નહિ. આપીને ખાતાં પ્રસન્નમનવડે પૂરતો સમય લેવો અને દીર્ઘ આયુષ્ય બેઝગો.

પુષ્કળ પાણી પીવાને જરા પણ અચકાવા નહિ.

જમનાં એક કઝાક પહેલાં અથવા જમીને તરત કસરત કે મહેનતનાં કામ કરવાં નહિ.

કોઇ પણ રીતે તંબાકુનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

માંસને ખાવા કાંઈ પણ આપવું નહિ; માન પ્રવાદી દૂધ, કાંચ, દલ્હો જુજ ખોરાક ખાધે દરના અવયવોની શુદ્ધિ રવજ સમય થવા દો.

દરરોજ નદાવાને અચકાવું નહિ. તેમ જ અને તો અઠવાડીઆમાં ત્રણ વખતે પણ ચૂકવું નહિ.

માદ, કાંચી, ભાંગ, ચરસ, જાંબે, ધૂમ્રપાનનું નિસ અતિયેવન છવચેલ છે.

કેળછઅનમાટે જુવાળ લેવો નહિ. એનીમા-પાણીથી કોઠો ધોઇ નાખવો.

તમારા અથવા તમારા કુટુંબમાટે દવા વગરના ઉપચારો અજમાવવાને કરતા નહિ. બ્યારે શરૂઆતને મારવા માગતા હો તો તેને લગતી દવા કરજો.

પેટના રિકાર-મજનો નાશ કરવા અવયવોની નિયમિત ગતિ-અચનવચનમાટે જુવાળ આદિ-

ઉપયોગ નહિ કરતાં થોડે દિને તદન નિરાદાર અપવાસનો અત્યુક અખનરો અજમાવો.

તંદુરસ્તી, સુખ અને દવાવગરના ઉપચારોને લગતું સર્વ સાદિત્ય વાંચવાને આગસ રાખવું નહિ.

બાળકને નવ માસસુધી માત્ર દૂધ તથા પાણીસિવાય કાંઈ આપવું નહિ.

જ્યાંસુધી ઓપુરોનો ચરીરના બાંધ સમજ ન હોય, સાંસુધી તેમનો લક્ષ્યબંધ યોજવો નહિ.

કોઇના પણ હોઠ ઉપર સુગંધ લેવા કદી લલચાતાં નહિ.

ગમે ત્યાં ખુરસીમાં દીઠા ચર્ધ બેઠવું નહિ, દમેશાં ટટાર સીધા બેસવાની ટેવ રાખવી.

બ્યારે સામાને હલયવેદના જેવી કાંઈ સિયિલ બેઝેન પ્રકૃતિ જેવું ભાસે, ત્યારે તેની સાથે

કુરતી કરવા થા બાથ બીડવા થા બેટવા જરા પણ કુસિયારી દાખવવી નહિ.

સર્વદા સૂર્યોદયપૂર્વે નિદ્રાલાઘ કથી ખાદ બીજાનામાં આગસથી ન આળોટનાં સૌમ્ય, દંતધાવન

કંઠ શુદ્ધિકર્તાથી મુકા થઇ દાનસેવામરણ્યમાં સળગ રહેા. એ નિયમિત અનુધ્યાન ચરીર, મન,

આત્મોન્નનિના અપૂર્વ આદેશ સદગ સાધ્ય કરશે.

સર્વે ઉદિયેને સ્વાસ્થી રાખેા. કોઇ પણ પ્રકારે તેને સ્વાસ્થીન થવું નહિ. મનને સદા આનંદ

સાથે અંકુશમાં રાખી, ઉજ્જવળ છવન-ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કરેા.

શુદ્ધશુદ્ધિ અર્થે ધૂપ વગેરે સાદિત્યોવડે માર્ગન કરેા. અઠવાડીએ એકવાર દવન કરવેા.

પ્રાતઃકાળે તેમજ સાયંકાળે ખુદ્ધી દવામાં ફરવાની ટેવ ચરીરસુખમાટે અત્યંત દિનાવલ છે.

બખનરસ વેળી, મારવી નહિ. ચરીરની પાચનશક્તિના પ્રમાણમાં નિયમિત ખોરાક લેવો.

મજમુસાદ નૈમર્ગિક દાજનોમાં અવરોધ પાડવો નહિ.

માનસિક બાધિ ઉપાધિમાં કિચિત ઉદેગ રાખવેા નહિ. 'એ વાય તે સારાને માટે' ધૈર્ય અને

સૌર્યથી સદા સતેજાનું સજ્જ સેવન ચાલુ રાખવું. જેથી પદાઃ સરખાં સંકેશ લક્ષમાં તૂટી પડશે.

દૂધ* કેવી રીતે વાપરવું ?

(લેખક-મજસુદાર 'ગુજરાતી કેસરી' તા. ૧૨-૧૧-૨૫ ના અંકમાંથી)

“આપણા શરીરનો વિકાસ કરવા અને ટકાવી રાખવા જે જે પદાર્થોની અગત્ય છે તે પદાર્થો એકલા દૂધમાંથી મળી શકે. આથી આપણે દૂધને એક સંપૂર્ણતા પામેલા ખોરાકની ઝોળાળી શકીએ; અર્થાત્ દૂધના જેવો ઉત્તમ ખોરાક બીજાને એક પણ નથી. દૂધમાં મુખ્ય બે વસ્તુઓ હોય છે:-ઘી (ફેટ) અને દૂધમાંથી બનતી ખાંડ. ઘી-માખણને આપણું શરીર એકદમ ઉપયોગમાં લઈ લે છે અને મીલ્કશુગર ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

મીલ્કશુગર (દૂધમાંથી બનતી ખાંડ) શરીરના વિકાસને અર્થે ઉત્તમ જણાય છે. શરીરની ખાંડમાં જે હાનિકારક તત્ત્વો છે તે બધાંથી આ ખાંડ તદ્દન મુક્ત છે; પણ આ ખાંડ (મીલ્કશુગર) પ્રાણીઓના દૂધસિવાય કુદરતના બીજા કોઈપણ ખૂણામાંથી જડી શકી નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે, દૂધ વાસી થાય છે ત્યારે ખાટું થઈ જાય છે, પણ માંસની બગડી જતું નથી. આનું કારણ આ ખાંડજ છે. મીલ્કશુગર ધીમે ધીમે પાચન થાય છે. માલ્ટશુગર કરતાં ચોથા ભાગના વખતમાં શરીરમાં શોષાય જાય છે. એ વળી ધીમેથી પચી હોવાથી જઠરની આગળ વધીને આંતરડા લગી જાય છે. ત્યાં લગણુમાં ધીમે ધીમે પચે છે ત્યાં લેક્ટીક એસીડના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. આ લેક્ટીક એસીડ શરીરમાં થતા બિગામને ટકાવી કંટોળે મનુષ્યોના પ્રાણ બચાવે છે. આ મીલ્કશુગરને લીધેજ દૂધ બગડતું નથી; ખાટું થઈ જાય છે, જ્યારે માંસ બગડી જાય છે. ડૉ. કેલોગ લખે છે:-“દશ વર્ષો પૂર્વે જે માંસનો ટુકડો છાશની બરછીમાં નાખી મૂક્યો, આ ટુકડાને કોઈપણ જાતની જંતુવિનાશક લગાડ્યાવગરજ નાખ્યો હતો; છતાં આજે દશ વર્ષ પછી જોતાં એ એમનો એમ બગડવાનું નીકળ્યો! આ બધા પ્રતાપ પેલી મીલ્કશુગરના અને એસીડ (ખટાશ) ઉત્પન્ન કરનાર જંતુઓના છે; એટલે નાનાં બચ્ચાંની પાચનક્રિયા વગેરેને સંભાળવાનું કામ કુદરતજ દૂધની મારફત કરે છે.

દૂધમાં કેસીન નામનો જે પદાર્થ છે, તે શરીરનો વિકાસ અને મરામત ઘણી જલદી કરી ખોરાકને ખરાબર પચાવે છે અને પોષણાર્થે શરીરમાં ભળી જાય છે. આ સિવાય દૂધમાં બીજાં પ્રોટીન પણ છે. એ પણ ઉપર પ્રમાણેજ કામ કરે છે.

વળી ગાયના દૂધમાં માતાના દૂધ કરતાં ચારગણા ક્ષાર છે. દૂધમાં મુખ્યત્વે કરીને ચારે વધારે છે. એક પીંટ ચૂનાના પાણી(લાઇમ વોટર) માં જેટલો ચૂનો હોય છે તેના કરતાં ૧૧ થી ૧૬ ગ્રેન જેટલો વધારે ચૂનો એક પીંટ દૂધમાંથી મળી આવે છે. આ જગાએ માંસાહાર અને વનસ્પતિ આહારનો ફેર પ્રત્યક્ષ થાય છે. માંસમાં દૂધથી ડબલ ચૂનો હોય છે, છતાં શરીરમાં તે લેફ્ટ અડધો ગ્રેનજ લખવા દે છે. હાડકાંના વિકાસનો મુખ્ય આધાર ચૂનો ઉપરજ છે; એટલે આખા શરીરના વિકાસમાટે કુદરતે દૂધ જેવો ઉત્તમ ખોરાક બીજાને એકંકે બનાવ્યો નથી. ચૂનો હાડકાંના વિકાસમાટે અને પ્રોટીન માંસપિંડના વિકાસમાટે વપરાઈ જાય છે.

એક બીજું અગત્યનું સત્ત્વ દૂધમાં છે. તેને વીટામીન કહે છે અને આ સત્ત્વને લીધેજ દૂધ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ખોરાક કહેવાય છે. દરેક વનસ્પતિ પોતપોતાનું વીટામીન જમીનમાંથી સત્ત્વો કાઢી બનાવી લે છે, પણ ગાય કંઈ તેને બનાવી શકતી નથી. ગાય તો આવી જૂદી જૂદી જાતની વનસ્પતિ જે પોતાને ઉપયોગી જણાય તે ખાય છે અને બધાં વીટામીનનો સામંતો બનેલો દૂધ તૈયાર કરે છે. અલબત્ત, આ જગાએ દૂધ તદ્દન ચોખ્ખું અને તાજુંજ દોહેલું સમજવાનું છે, નહિ કે ઉકાળેલું અથવા જંતુવિનાશક દવાઓના ભેગવાળું (અંબધના દૂધ જેવું).

દૂધમાં કેટલાક પાચક રસો પણ છે-ડાઇજેસ્ટીવ, ફરમેન્ટસ, ગેલેક્ટોઝ, ઓક્સીડઝ અને રીપ્રોટેઝ. આ બધા પાચનક્રિયામાં ખાસ મદદ કરે છે. દૂધ ઉકાળવાથી આ બધા રસોનો નાશ થાય છે. આ રસોનો નાશ થાય છે કે નહિ તે જોવા રોચર્ચ નામના વિદ્વાને નીચે પ્રમાણે જણાવે છે. આ રસોનો નાશ થાય છે કે નહિ તે જોવા રોચર્ચ નામના વિદ્વાને નીચે પ્રમાણે જણાવે છે. આ રસોનો નાશ થાય છે કે નહિ તે જોવા રોચર્ચ નામના વિદ્વાને નીચે પ્રમાણે જણાવે છે. આ રસોનો નાશ થાય છે કે નહિ તે જોવા રોચર્ચ નામના વિદ્વાને નીચે પ્રમાણે જણાવે છે.

અમેરિકાના ગોવાળીઆઓ અને યેકુતો આગળ ડૉ. જે. એચ. કેલોગે આપેલા ભાષણનો તાજુનો આખ્યાનકર્તાના ‘એટો ઈન્ટેક્સિકેશન’ નામના પુસ્તકમાં આ આખું વ્યાખ્યાન છપાયું છે.

ને ઠકા કાઢીને પેરાકાસાઈ અને ને ટીપાં ને ઠકા મોખા રૂંદેનેથી જીવન નાશ પાવું. એ દુષ ઉકાળેલું નહિ હોય તો મેં જાન્યેની રૂંદેનેથી અને પેરાકાસાઈ ને પેરાકાસાઈ નહિ.

દુષને આપણે પ્રવાદી 'દીકુ' પણ કહી શકીએ; કારણ એ એડીમાંથી જીવનનું છે અને આપણું દોહડું, શરીરની ગરમીથી ગરમ લાગતું ધારોએ દુષ બોલીની માટે જન્મ્યોને મળી ના પાતી સંતોષવાળું હોય છે. બોલીમાં દેખાતા એ-ટીઓડી, એન્ડ્રીનીન, એન્ડ્રીક્રીમ અને એન્ડ્રીક્રીમ દુષમાં પણ હોય છે. બધા એ-ટીઓડીઓ જુદા જુદા ઉપયોગ માત્રમ પાતો નથી, પણ રોગને અટકાવવામાટે એ બધી ધણી તૈયારીઓ કરી શકે છે. એમ માનવાને મળતું કારણ મળી આવ્યાં છે.

દુષ તાજું 'કોલેકુ' અને વગર ઉકાળેલું જ વાપરવું એમ છે. દુષને ૧૫૮ ટીપાં દેરન-હીટ મુકી ગરમ કરવાથી એમાંના એ-ટીઓડીઝ મરી જાય છે અને ૧૭૬ ટીપાં દેરન-હીટ એમાંના પાચક રસોનો નાશ થાય છે. તેથી દુષ ઉકાળવાગરનું જ વાપરવું, જિ-જાનસાઓએ ઉંદર ઉપર દુષના અખતરા અજમાવ્યા છે. થોડાક ઉંદરા પકડી અમુક વખત મુકી કેટલાકને ફક્ત ઉકાળેલું દુષ ખોરાકતરીકે આપ્યું ને થોડાને વગરઉકાળેલું દુષ આપવામાં આવ્યું. ઉકાળેલું દુષ પીનારા ઉંદરા અમુક મુદત પછી તપાસનાં, જેવા દના જેવા ને એના માવમ પડ્યા અને વગર ઉકાળેલું દુષ પીનારા જાડા, જબરા અને હૃદયુષ્ટ માવમ પડ્યા. આ અખતરો કુદરતી-ધારોએ-દુષ વાપરવાની આખતરને પુષ્ટિ આપે છે.

વગરઉકાળેલા દુષમાં અંદાસ ઉત્પન્ન કરનાર એડીઓ હોય છે. તે દાનિકારક જન્તુ-ઓની સામે થાય છે, તેથી દુષ માંસની પેઠે ગંધાળને જમી જતું નથી; પણ દુષ ઉકાળવાથી એ જન્તુઓ મરી જાય છે, તેથી દુષને જમનાં વાર લાગતી નથી અને દાનિકારક જન્તુઓ પણ વગર-અડચણે તેની અંદર ઉછરી શકે છે.

અરેખર, કુદરતે ઉત્પન્ન કરેલું દુષ વીટામીન અને એ-આઈમિથી ભરપૂર છે. એમાંના પ્રોટીન મજબૂત તથા સ્નાયુઓને પોષણ આપી વધારે છે; સોલ્ટસ-શરીરમાં રહેલા દારૂપિંજરને પુષ્ટિ આપે છે અને ફેટસ-થી-(સ્કેડ) વિકાસક્રમની ગતિને આગળ ધપાવે છે; પણ અહિંસાની વાત છે કે આપણા લોકો એ દુષને ઉકાળીને એટલે એમાંના ખાસ અંગતનાં તત્વોનો નાશ કરીને જ વાપરે છે !

ઉકાળ્યા વગરનું દુષ પણ ચોખ્ખું તો હોવું જોઈએ. ઠેક ગાય બાંધવાના તમેજા આગળથી સ્વચ્છતાની કાળજી રાખવી જોઈએ, ગાય, બેંસ વગેરે પ્રાણીઓ પણ નિરોગી હોવાં જોઈએ. રોગી પ્રાણીઓનું દુષ અસંખ્ય રોગોને જન્મ આપે છે અને કરોડો મનુષ્યો આ રોગોના ભોગ થઈ પડે છે. ધણીવાર એમ જણાયું છે કે, અંદા તમેજાની ગાયબેંસના દુધથી જ કુપરોગ લાગ પડ્યો હતો.

હવે દુષ કેવી રીતે ખાવું જોઈએ ? દુષને જે આપણે નાના ધુંટડા ભરીને તથા 'ચાવી ચારી'ને ગળે ઉતારીએ તો એ 'સંઘાઈવા' લાગ સાથે બળી જઈ મોઢામાં પાતળું થઈ પેટમાં જાય છે, તેથી એને પચતાં વાર લાગતી નથી; પણ એમ ને એમ ગળે ઉતારવાથી જઠરમાં પહોંચતાં પ-હોંચતાં ફાટીને દહીં-બની જાય અને તેથી પચતાં ધણી વખત લાગે.

જ્યારે નાનાં બચ્ચાંઓને માતાના દુષને બદલે માવના દુધથી ઉછેરવાનાં હોય, ત્યારે માવના દુષને માદકસર પાતળું અને માતાના દુષ જેવું બનાવી આપવું જોઈએ. અમેરિકામાં દર વર્ષે નવાં જન્મતાં પચીસ લાખ બાળકોમાંથી અડી લાખ બાળકો દુધની આ પ્રકારની સંભાળ નહિ લેવાથી મરણને શરૂ થાય છે. માવના દુધમાં માતાનાં દુષ કરતાં ચારગણાં ચૂનો, ત્રણગણાં પ્રોટીનસ અને બેન્ટીઓસ જેટલી ખાંડ હોય છે.

આંચગણાં પ્રાણી પોતાનાં બચ્ચાંઓને વિકાસમાટે જ ઉપયોગી થાય એવું દુષ ઉત્પન્ન કરે છે. માવના વાહરો ને વર્ષે જુવાન બળદતરીકે મોળખાય છે એટલે કે માવનું દુષ એનાં બચ્ચાંને ને વર્ષે જુવાન બનાવે છે. માણસોમાં સોળ વર્ષે જુવાની આવે છે, એટલે માવના કરતાં

અર્થ:—તાજ માખણમાં અર્પરનું મર્દન કરી તેને એકવીસ વાર લીંધુના રસની લાવડા આપવી. આ નવરમુરારિ નામનો રસ બે વાલ પ્રમાણમાં સાકરના અનુપાન સાથે આપવાથી નવીન નવરને મટાડે છે.

આમાં નવનવર મટાડવાનો શુભ અર્પરમાં હોવાનું લખ્યું છે.

હવે લઘુમાલિની વસંત ને બે લાગ અર્પર અને એક લાગ સંકેદ મરીને માખણ થી લીંધુના રસમાં ઘુંટવાયા અને છે તેનાં શાસ્ત્રોક્ત શુભોને પણ લક્ષમાં લેવાં જોઈએ.

૨૦—જીર્ણે ડ્વરે ધાતુગતેતિસારેરક્રાન્વિતેતક્રમભેવિકારે ।

ધોરંવ્યથે પિત્તમથે ચ દોષે વલ્લદ્રયંદુગ્ધયુતં ચ પથ્યમ્

પ્રદરંનાશયત્યાશુતથાદુર્નામશોણિતમ્ । વિપમં નેત્રરોગં ચ ગર્જેદ્રપિવકેસરી

વસંતોમાલિનીપૂર્વઃ સર્વેરોગહરઃ શિશોઃ ગર્ભિણ્યેસચદયોવૈજયંત્યાઃ પુષ્પકૈઃ સહ

સર્વજ્વરહરઃ શ્રેષ્ઠો ગર્ભપોષણઉત્તમઃ । યોગરત્નાકર.

અર્થ:—આ માલિની વસંત શુભ નવર, ધાતુગતનવર, રક્તાતિસાર, રક્તવિકાર, અતિશય પીડાવાળો પિત્ત દોષ-એમાં બે વાલ આપવો અને દૂધસહિત પથ્ય આપવું. તે પ્રદરને તથા નર્શના લોહીને મટાડે છે અને જેમ સિંહ હાથીનો નાશ કરે છે તેમ વિપયનેત્ર રોગોનો નાશ કરે છે. આ માલિની વસંત બાળકોના સર્વ રોગોનું હરણ કરે છે. ગર્ભિણીને બાળના દૂધ સાથે આ દવા આપવી. આ શ્રેષ્ઠ રસ સર્વનવરનો નાશ કરનાર તથા ઉત્તમ રીતે ગર્ભનું પોષણ કરનાર છે. હવે આ રસમાં આપણે બે અર્પરના સ્થાનમાં તુલ્ય ભસ્મ નાખીએ તો શું ઉપર કહેલા સર્વ શુભ થવાનાં સંભવ છે? વળી મોરચુથ જેવી વામક, ભેદક અને શુભ ગભરાવનાર વસ્તુ બે વાલ પ્રમાણમાં બાળકને અને ગર્ભિણીને આપી શકાય? તે શું ગર્ભનું પોષણ કરે?

૨૧—તુત્યં ટંકણસૂતર્ણરવિપં સ્યાદ્ગંધકં તાલકં । સર્વંસ્ત્વતમેવિમર્દ્યઘટિકાંતત્કાર હૃદયસૈં

ગુંજૈકાગુટિકાસુશર્કરયુતાસર્જીરકેણાથવા । એકીદ્વીત્રચતુર્થશીત હરણઃશીતાંકુશાનામતઃ ।

યોગરત્નાકર.

અર્થ:—મોરચુથ, ટંકણ, પારો, અર્પર, વજનાગ, ગંધક, હડતાળ, આ સર્વ વસ્તુઓ શુભ લઈ પ્રથમ કન્નજી કરી બીજી વસ્તુઓ મેળવી એક ધરીસુધી કારેલીના રસમાં ઘુંટવું. પછી ચુંબ પ્રમાણ ગોળી બનાવી સાકર કે જીરાના અનુપાનમાં તે આપવી. આ શીતાંકુશ નામનો રસ એકાહિક, ધ્યાહિક, આહિક, ચાતુર્થિક અને શીતનવરોનો નાશ કરે છે.

આ શીતાંકુશ નામના રસમાં અર્પર અને તુલ્ય આ બંને વસ્તુઓ વાપરી છે તથા શિયાય છે કે આ બંને વસ્તુઓ એક નથી તેમજ એકને બદલે બીજી પણ વાપરી શકાય નહિ.

૨૨—વળી રસશાસ્ત્રવેત્તા પંડિત યશોધરે પોતાના રસપ્રકાશ સુધાકર નામના ગ્રંથમાં અર્પર શુદ્ધિ લખી છે તે નીચે પ્રમાણે.

કાંજિકેવાથતક્રેવાનૃમૂત્રમેપમૂત્રકે

દ્રાવિતોદાલિતઃ સમ્યક્સ્વર્પરઃ પરિશુદ્ધયતિ । રસપ્રકાશસુધાકર

અર્થ:—અર્પરને સારી રીતે ગાળીને કાંજમાં, ઝાસમાં, માણસના મૂત્રમાં તથા ઘેટાના મૂત્રમાં ટાળવું. એ પ્રમાણે કરવાથી અર્પરની સારી રીતે શુદ્ધિ થાય છે. આમાં ગાળવાનું આ ટાળવાનું ને લખ્યું છે તે ધાતુઓનું બની શકે પણ તુલ્ય અથવા તુલ્યભેદનું બની શકે નહિ.

ઉપર આપેલાં બધાં પ્રમાણોથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે અર્પર શુદ્ધનો અર્થ જસદ અથ જોમાંથી જસદ ઉત્પન્ન થાય છે તેવી માટી અથવા પથ્થર એવો માનવો જોઈએ.

અર્થમાં ભ્રમ થવાનું કારણ.

ખરી વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે અર્પર શુદ્ધના બે અર્થ છે. ૧-જસદ, ૨-અર્પર દ્વય. પ્રમાણે હોવાથી આ સર્વ મતભેદ ઉત્પન્ન થયો છે.

ખોરાકમાં ઉત્તરતું વાસણનું ઝેર

લેખક:-ડૉ. મોહનલાલ માણેકલાલ ટ્રવેરી-પેટલાદ. 'ગુજરાતી' તા. ૧૩-૨-૨૭ પ્રાંતી)

નૃદી નૃદી ધાતુઓનાં વાસણો ઉપર ખોરાકની વસ્તુઓની યી અસર થાય છે અને એ ધાતુઓ ધાતુ એ ખોરાકમાં કેટલે અંશે યોગ્ય છે, તે સંબંધમાં કેટલીક જાણવાલાયક દર્શકન પરિકાના સરકાસંબંધી અને ફોના મુરખા વગેરે જનાવવાના વિષયોને લગતા એક મામિક-જન-પુઆરીના અંકમાં એક લેખ આવેલો, તેના ઉપરથી નીચેના લેખ પછી કાઢવામાં આવી છે. એ લેખ ન્યુ જર્સી અને પેન્સિલવેનિયાના રોટ કેમિસ્ટ અને ન્યુયૉર્કના ખોરાક નપાસનારા મેરેટ ધી. આર. એ. સુકસ. બી. એસ. સી. એ લખેલો છે.

કદીસ એ કેમીકલ કંપનીમાં ફોના રસ, સરકો વગેરે એક પીપમાંથી બીજા પીપમાં લઈ વા માટે નળ, વાલ્વ અને કોક અનેક ધાતુઓના વાપરી જોવામાં આવ્યા; અને કેટલીક ધાતુઓને વાસ્તે તે તેના જનાવનારાઓએ ખાતી આપેલી કે, એ ધાતુઓ ઉપર ખટાચની કશીજ અસર થતી નથી. ધાતુઓનાં કેટલાંક મિશ્રણો ખાખન મોટી મોટી જાહેર ખખરો આપીને એમ દેવામાં આવે છે કે, એ ધાતુઓ ઉપર ખટાચની કશીજ અસર થતી નથી; પણ પૌંક દેશાક ખખરો એક સરકાસંબંધી રસાયણશાસ્ત્રી કે જોણે ધણાં કારખાનાં ખાખ્યાં છે તે કહે છે કે, એવી એકેએક ધાતુ મીઠાં ફોના માટેથી સહેજ ખટાચને લીધે પણ ખવાઈ જાય છે અને તેથી કહે કે જ્યાંએ હવે ધાતુને જાહેર કક્ષ રખા વાપરવું પડે છે. સરકો જનાવનારાં અને ફોના રસ, મુરખા વગેરેના વેપાર કરનારાં સઘળાં મોટાં મોટાં કારખાનાંઓ હવે કોઈ પણ જાતની ધાતુને જાહેર રખા અને લાકડુંજ વાપરે છે. વાસણો, નળ, પંપ, ટાંપીઓ, બધુંજ રખાવવું જનાવવામાં આવે છે; અને હાલ તરતને વાસ્તે એમ મનાય છે કે, રખાચી સરીને તુકસાનકારક કોઈ પરિણામ ખોરાકની કોઈ વસ્તુમાં આવતું નથી.

દરેક ધાતુ ખોરાકમાં રહેતી સહેજ પણ ખટાચમાં યોગ્ય છે અને તે ખોરાકની સુગંધ, તેના રંગ અને તેના સ્વાદ, એ ત્રણેને ખગાડે છે; એટલુંજ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યને એથી ઘણું તુક-સાન થાય છે. કારખાનાંઓમાં મોટે જથ્થે તેવાર કરતી ખોરાકની વસ્તુઓમાં અત્યુક પ્રમાણથી વધારે યોગ્યથી ધાતુના ભાગ જણાય તો તે ખોરાક નષ્ટ કરવાની અને તેવા ખોરાક વેચનારાને ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે સજા કરાવવાની વ્યવસ્થા સુધરેલા દેશોમાં કક્ષપણે જાળવવામાં આવે છે. દાખલાતરીકે પારસીઓ, મુસલમાનો અને અંગ્રેજો જે ઇન્ડિયનની જેથી જનાવીને ખાય છે તેમાં જો એક લાખ લાગે ત્રણજ ભાગ ત્રણ યોગ્યેણું જણાય, તો તે ઇન્ડિયન નષ્ટ કરવામાં આવે છે. જો જસનનાં વાસણોમાં અથવા જસન ચલાવેલાં લોખંડનાં પતરાંની ગેરવેનાઈટ કાંપીઓમાં ઇન્ડિયન જનાવવામાં આવ્યું હોય; અને તેમાં એક લાખ લાગે માત્ર દસ ભાગ જસન યોગ્યું હોય તો તે ઇન્ડિયન નષ્ટ કરવામાં આવે છે અને તેના જનાવનારને સજા કરાવવામાં આવે છે. આપણે અહીં ફોના રસ, જીવન અથવા બીજાં માટેલો, મુરખા વગેરે દીનના ડગાઓમાં પૈક કરીને વેચાય છે તેમ સુધરેલા દેશોમાં સહેલાણથી વેગી ચકાવું નથી. અમેરિકાના ડૉ. કન્સેકચન ટીસીટન નં. ૧૨૬ પ્રમાણે દીનના ડગાઓમાં પૈક કરેલા ખોરાકમાં જો એક બાજે ત્રીસ ભાગ દીન (કલ્ક) યોગ્યું હોય તો તે નષ્ટ કરવામાં આવે છે. અહીં તો જીવનના ડગાની અંદરની કલાઈન નહિ, પણ લોખંડ સુદાં યોગ્યીને ડગાની અંદર મા પા હંચ એટલું જીવન કાળાસ પડતા રંજનું ઘણું જથ્થું હોય એવા ડગા વેચાતા આ લેખકે નવરે જોયેલા છે.

વિલાયતી ખોરાકના ડગાઓ પણ આવાજ જનાવવાનાં દિલ્હીનામાં દગાખાંધ વેચાય છે. એકિંચ પાઉંડર એટલે માંછ બીરકુટ વગેરે જનાવનારાઓ હોઈ બાંધીને તેમાં આધો લાવવા વા જે સંદે આર-એકિંચ પાઉંડર-વાપરે છે તે ધણી વખત સીસાના ખારના ભેગવાળો હોય છે : એક લાખ લાગે જો લાગ સીસાનો ખાર મળેલો હોય તોપણ તેવા એકિંચ પાઉંડર સુધો દેશમાં દાખલ સુદાં થવા દેવામાં આવતો નથી તો વેચાય તો ક્યાંથીજ ! અહીં તો કા કરનારાઓ કલાઈની સાથે સારી પેટે સીસું મેજની તેનાથી વામણોને કલાઈ કરી જાય છે : ખામણના તેમજ સંદેરના નિર્દોષ વસનારાઓ જાળવવાં રસોડામાં ઝેર ખાય છે.

पैताना योगसाधननिरे विन्यासाया लेख पाण्डु भुसावी नाथनार

सगवती आवित्रीतुं संक्षिप्त वृत्तान्तः

(Note:- The name of the person, who is the owner of the land, should be written in the space provided below.)

सती धारणी, आत्मा और सारिणी इन तीनों का हम हिन्दू, लगवती का अन्तार मानते हमारा विश्वास है कि, लगवती आधिपत्य ने इन तीनों अन्तारों के साथ आत्म-धर्म के स्वरूप को प्रकट किया है, इसी विवेक आरव माना ही समस्त दुस्विताओं इन तीनों का अपना और अन्तर्दृष्टि माननी है और इनके पुण्य सारिणी ही निरंतर आर्पित करके अपने ही और आरव और मान करती है, इन तीनों मन्दिमाग्य देवियों के पवित्र सारिणी से हम समस्त धार्मिक-आत्मिक सम्बन्धों को रक्षा है और हम यह विश्वास मान से कर सकते हैं, इन तीनों के मन्दिमाग्य सारिणी ही समस्त करने वाला इसका सारित हमारे ही क्या, जिस विषय के सन्धि-मन्दिर में नहीं है, मन्दिमाग्य की यह पवित्र मंदिर निर्मिति, पुण्य-साधि निर्मणी की मानि हमारे धार्मिक संसार के सदा परिपक्वनि करती है, इसी विवेक देव के सम्बन्धों इन्हीं ने हमें पुण्य सारिणी के अपनी दिव्य वाणी का विषय जनाकर हम पुण्य की उपनिषद् की है, अस्तु, ये अमर सारिणी हैं, इनकी दिव्य आत्मा से धर्म का यह सदा सम्बन्ध रक्षा है, इसी विवेक आत्म हमारा परम शीवाग्य है कि, हमें लगवती सा विनी के पुण्य सारिणी के विवृत करने का मन्दिमाग्य अन्तर्दृष्टि है, आत्म हमारी धर्म का सहित है, हमारी प्रतिभा का मन्दिमाग्य है और हमारी कल्पना का आत्म मन्दिमाग्य है, हमारी प्रतिभा के अपने आर्प-वाणी का विषय जनाकर लगवती व्यासदेव की पुण्य देव में, उन मन्दिमाग्य लगवती सावित्री के अपूर्व सारिणी के अंकित करने का अवसर था, यह कि हमारा समस्त कल्पना-साधि अन्तिम वरान्त-शी के धारण करके आत्म-धर्म हो, तो कि-समें आरव ही क्या है! उनही आधुनिक शक्ति के संभुषण स्वयं धर्म-राज तक के नमस्कार होना पड़ा, उन्होंने अपने अन्तर्दृष्टि तपोयज्ञ से विविध विधान के भी पञ्च दिया, उन्होंने अपने अपूर्व पानियत से अपने आराध्य पति के मृत्यु के पाश से छुड़ा लिया, उन्होंने अपनी दिव्य तेजोमयी साधना के यज्ञ से अपने दृष्टि-विहीन सास-ससुर को आंखों में नमो देवता कर ही, उन वेद-माना सावित्री की साधार-मूर्ति लगवती सावित्री के शीयरक्षों में प्रविष्ट पात करके हम उनके पुण्य-मधुर सारिणी के विवृत करते हैं, भारत-माता की धारी पुत्रियों तुम ही लगवती सावित्री के शीयरक्षों में प्रणाम करो, धन्वी की कृपा से तुम धर्म के ही पथ पर अग्रसर होने में समर्थ हो सकोगी, जय ! सावित्री देवी की जय !

x

x

x

x

હનરો વર્ષ પહિલે કી કથા હૈ. ઉસ સમય મદ્રદેશ મેં અશ્વપતિ નામક રાજા રાન્ય કે
 થે. રાજા અશ્વપતિ સલવાદી, ધર્માત્મા ઓર જિતેન્દ્રિય થે. વે રાજા હોકર ભો અન્યત્ર સં
 શ્વન વ્યતીત કરતે થે ઓર પ્રજા કી રક્ષા ઓર ઉન્નતિ મેં સદા પ્રયત્નશીલ રહતે થે. ઉત્તરે રાજા
 કાલ મેં પ્રજા કેા કિસી પ્રકાર કા દુઃખ નહીં થા; રાન્ય મેં કિસી પ્રકાર કી વિરોધકતા
 નહીં થી. રાજા પુણ્યાત્મા થે, ધસી લિએ ઉત્તરે રાન્ય મેં યથા સમય પર વર્ષા હોતી થી
 વસુન્ધરા સદા ધન-ધાન્યપૂર્ણ રહતી થી. ઉત્તરે રાજામહિષી ભી સદા ઇચ્છા કે સમાન ઉત્તરે
 રાજુ કરતી થી ઓર પતિ કે મંગલ કે લિએ સદાવ્રત, નિયમ એવં તપ કા અનુષ્ઠાન કિયા
 રતી થી. વે મૂર્તિમતી અન્નપૂર્ણા કી ભાંતિ, અતિથિ-ધર્મ કા પરિપાલન કરતી થી ઓર પ્ર
 કેા અપને પુત્ર કે સમાન માન કર સદા ઉસકો સુખી રખને કા પ્રયત્ન કરતી થી.

X મહાભારત નામક મહાન ગ્રંથમાં ગ્યાવાં અતિ ઉત્તમ જ્ઞાતો અને અસરકારક ઘટાંતો તથા ઉપદેશો વર્ણવેલ છે. ગ્યાવાં વિગતવાર તથા એટલાં જગ્યાં સમાયલાં છે કે જેની ઉપકારકતા ભેદનાં જ્ઞાનપત્રમાં કસર કરીને ગ્યાવાં ગ્રંથ ધરમાં ગ્યાવાં ઉદિસારેલ કરતાં પણ ચઢાંગ્યાંતો ખજાનો વસાવવા તુલ્ય છે. વધુ માટે વ ગ્યાવાં અપાયલી નહિર ખજાર.

पर धिमे पर भी वह राजपति पुरुष मे मुष्पी नहीं थे. राज्य था, वैभव था. धर्म था, पुण्य था; पर, जेके ज्ञान का अभाव था, और यह अभाव उनके हृदय के समस्त आनन्द का अपनी विषाद-छाया से सर्वदा आच्छादित किये रहता था. और यह अभाव था सन्तान का. राज-रानी सन्तान के न होने से सदा दुःखी रहते थे. हमारे पीछे छिप्त राज्य का हीन सौभाग्यो! हमारे परलोकप्रस्थान के अनन्तर हीन हमें और हमारे पूर्व-पुरुषों का जलान्तरि होगा! हमारे पुत्र का हीन विधुत होने से जगज्जगत्-प्रसार के योग-विचार में रात-दिन राज और उनकी परम सुधीया भद्विगी पड़ी रहती थीं; और सज प्रकार के सुख और आनन्द के साधन प्राप्त होते हुये भी, उनके हृदय, जिन और सुख भजिन रहते थे. जीवन का समु-ल्लस्य युग समाप्त हो गया और धीरे-धीरे राज और रानी दोनों के उपर उद्वेग का प्रभाव परिलक्षित होने लगा. पर, उनकी आशा पूर्ण नहीं हुई; उनके राजप्रासाद में आसक्त का मधुर स्वर सुनाई नहीं दिया; उनके हृदय का हारुण अधिकार और भी धनीभूत हो गया. राज और राजभद्विगी दोनों ही अत्यंत उद्विग्न हो गये.

जैके दिनकी आत्मा है. दो पड़ी दिन यह युद्ध था, सारा संसार सुभङ्गान्त की धारा में स्नान कर रहा था. राज भी अपनी नित्यभित्त कियामें में निरत होकर राजप्रासाद के जैके शून्य कक्ष में बैठे हुये अपने दुर्भाग के हारुण विषाद की ज्ञान शोथ रहे थे. इसी समय प्रतिद्विगी ने आ कर निवेदन किया:—“मदाराज ! राजपुरोहितजी पधारें दे.”

मदाराज ने कहा:—“आदरपूर्वक से आओ !”

धीरे-धीरे राजपुरोहित ने उस शून्य कक्ष में प्रवेश किया. राज ने आसन से उठकर प्र-क्षाम किया; और उन्हे आसन प्रधान करके जाप उनके सामने बैठे जये. राजपुरोहित ने जैके पार राज के मुखमंडल की ओर देखा. उन्होंने देखा कि, मदाराज के मुखमंडल पर विषाद की धनी छाया छाछ हुई है. राज-पुरोहित उस विषाद-छाया का मूल रहस्य जानते थे; उन्हे विदित था कि, सन्तान के शोक में ही मदाराज और भद्विगी दोनों रात-दिन चिन्तित रहते हैं. राज-पुरोहित ने धीरे जंभीर वाणी में कहा:—“मदाराज ! राजभद्विगी का भी सुधया की-जये. आज मैं आप दोनों के सामने कुछ कहूँगा.”

राजभद्विगी का सुधया जेज गया. कुछ ही मिनटों के जतिर राजभद्विगी ने वहां प्रवेश किया. राजभद्विगी के सुंदर मुखमंडल पर भी जंभीर विषाद की छाया छाछ हुई थी; धसलिये मेधावत मंद-मंडल के समान उनके वदन-मंडल की शोभा उस समय भजिन हो रही थी. राजभद्विगी ने राज-पुरोहित के लक्षित-भाव से प्रक्षाम करके अपने पति-देव के जाये आज में आसन भक्षु किया. राज और रानी दोनों उत्सुक होकर राजपुरोहित के मुख की ओर देखने लगे.

राज-पुरोहित ने शान्त-स्वर में कहा:—“मदाराज ! आप दोनों ही के समान मुझे भी आप-पति निसन्तान होने का दुःख सदा उद्विग्न किये रहना था. जेके तेजस्वी ऋषियों और म-दात्राओं में मैं ने धन दुःख का निवारण करने की प्रार्थना की; पर मुझे सहस्रना नहीं प्राप्त हुई. अन्त में मैं ने आदि-सक्ति का आश्रय लिया. मैं ने उनके शरण में अपने हृदय की आलिंगन निवेदन की. अन्त में लजवती का करुणा-पूर्ण हृदय मेरे चित्त निवेदन पर दयी-भूत हुआ और जगज्जगत् की मुझे कस रात्रि का स्वप्न में दशन देकर मेरे आदेश दिया है, इसी के निवेदन करने के लिये मैं आज आपका ही आपके पास उपस्थित हुआ हूँ.”

राजपुरोहित के धन मधुर वचनों का सुन कर राज और राजभद्विगी दोनों ही के हृदय आनन्द से उल्लस्य हो गये. इस प्रकार जंभीर मदाराज में इतना हुआ मनुष्य सर्वसा तट-पुत्र वैभव के सदसा था हर आनन्द से उभरन हो उठता है; वेंकी ही दसा राज और रानी की भी हुई. वे सज आशामें के निखलिये के जेके थे; उन्होंने निश्चय रूप से समझ लिया था कि, उनकी आज में सन्तान-सुख नहीं है; पर इस पुण्य प्रभात में परम पुण्य राजपुरोहित के उन आशापूर्ण वचनों का सुनकर राज और रानी के आनन्द का पारावार नहीं रहा. दोनों के मुख-मंडल पर से विषाद की छाया हर हो गई, और दोनों के वदन-

साक्षात् महालक्ष्मी के समान कुमारी सावित्री का सौन्दर्य—तेज उस समय समुद्भासित हो रहा था।

यौवन-युग में पदार्पण करते ही कुमारी सावित्री का सौन्दर्य मध्याह्न-सूर्य की कान्ति के समान समुद्भासित हो उठा। उनके समस्त परिपुष्ट अंगों से प्रकाश की वेगवती धारा निकलने लगी थी, जिसके सामने दृष्टि करने से आँख तिलमिला उठती। उनका विशाल ललाट यत्न-अग्नि की समुज्ज्वल कान्ति के समान ज्वलज्व करता था; उनका मुख मुष्मत्प्रभाकर के समान प्रभा विकीर्ण करता था। कुमारी सावित्री भर्तिभती सूर्य के समान प्रतीत होती थीं।

पर, यह प्रदीप्त लावण्य उनके माता-पिता की चिन्ता का प्रधान कारण हो गया। युवती हो गयी, अथ उसका विवाह कर देना चाहिये—यह विचार कर महाराज अश्वपति के हितने ही राजकुमारों के साथ उनका विवाह कर देने का प्रयत्न किया। पर, कोण राजकुमार उन्हें अपनी पर्यङ्कशायिनी बनाने का प्रस्तुत नहीं हुआ। उनके उस दिव्य तेजोमयी लक्ष्मी के देखकर किसी राजकुमार का यह साहस नहीं हुआ कि, वह कुमारी सावित्री को अपनी अर्द्धांगिनी बनाता। जे कोण सावित्री के देखता, उनके प्रदीप्त सौन्दर्य पर दृष्टि गिरा वह वही उनसे विवाह करने से घृणित हो जाता। वह क्या साधारण सौन्दर्य था ? क्या साधारण राजकुमार के भोगने योग्य वह लावण्य था ? वह तो सूर्य के समान-प्रभर अग्नि के समान प्रज्वलित लावण्य था। तब साधारण राजकुमार उसका कैसे अपना उपभोग्य बनाता ? हमारी ओर दृष्टि लर के देखना तक इन्हीं या, जिसके प्रदीप्त लावण्य पर दृष्टि गिरने की से अग्नि तिलमिला उठती थी, उससे विवाह करने के लिये ली किसी परम तेजस्वी तपस्वी की आवश्यकता थी। लगवती की आध्यात्मिक शक्ति के समस्तकार के दिष्टाने के ही लिये वह अतः दिव्य स्वर्ण धारण करके प्रकट हुआ था, तब उस परम तेजस्विनी कन्या के पालिष्य के लिये साधारण राजकुमार कैसे साहस करता ?

पर, इससे महाराज अश्वपति और उनकी राजमहिषी गड़ी चिन्तित हो उठीं। ओं कि था जग वे दोनों सन्तान के लिये उद्दिष्ट रहते थे; आज सन्तान है, तो उसके विवाह की चिन्ता में दोनों व्यग्र रहते हैं। यात तो यह है कि, माता-पिता का सारा जीवन सन्तान के हितचिन्तन ही में व्यतीत होना है। अश्वपति और उनकी राजमहिषी ने इस विपत्ति से निवार पाने के लिये फिर जगज्जननी जगदम्मा की शरण ली। वही सगुण निरंतर करती है, वही सगुणी माता है।

एक दिन की यात है। कुमारी सावित्री ने एक अनुष्ठान किया था; उस दिन अनुष्ठान की समाप्ति पर शेष स्नान करके कुमारी सावित्री ने अपने छत्रदेव का ध्यान किया। उसके उपरान्त आत्मस्थान से स्वस्तिवाचन कराया और उनके आशीर्वाद को शीघ्र पर धारण करके वह महोत्सव-प्रदुष्टित युवाग-माता को लेकर अपने पिता के घरलों में उपस्थित हुए। पिता के घरलों में प्रणाम करके कुमारी ने वह पवित्र माता पिता के हाथों में दे दी, और आप स्वयं ओं के ओं के अवतन मस्तक करके बैठ गयी। उस समय प्रभात-सूर्य के किरणों सावित्री की ही छत्र माता का मुष्मत् कर रही थीं, जब भी हँस-हँस कर उनका अलिनन्दन कर रहे थे। पिता ने भी पार अपनी उस दिव्य तेजोमयी कन्या की ओर देखा। उन्होंने देखा, कुमारी सावित्री का अतः अंग यौवन की अलिनन्दन तरंगों से उठी प्रकाश दिव्योन्नति हो रहा है, उस प्रकार सूर्य की कान्ति में मानसरोवर का शुभ्र स्वच्छ सज्ज दिव्योन्नति होना है; पर जग उनके इस यद लाव उठा कि, उनकी उस लक्ष्मी-स्वरूपा युवती कन्या से विवाह करने के लिये कोण राजकुमार उद्यत नहीं होता है, तब उनका मुष्मत्प्रभा सदसा मन्तीन हो गया। कुछ देर तक वे इस विचार में पड़े रहे कि, अथ क्या करना चाहिये और किसी प्रकार कन्या के लिये की योजना करना चाहिये ? सदसा उनके मन में ओं विचार उत्पन्न हुआ और उस दिन ने उनके विचार का अन्त अंत अन्त में कम कर दिया। राजा ने सन्ति अंग करने लगे कि "मेरी सावित्री !"

सावित्री ने वीष्णु के समान मधुर स्वर में कहा:- "माता पिताछ !"
 राज ने अभीर वाष्णी में कहा:- "जेरी ! तू अण पुत्रावस्था के प्राप्ति हो अछ दे. तत्त्व-
 ही त्वयियों का कथना है कि, जे पिता अपनी पुत्री कथा का विवाद नहीं करना दे और
 पुत्र अपनी माता का रक्षा नहीं करता दे, वह निन्दा के योग्य है और इसे नरक भोगना
 दे. देवता और मनुष्य सभी इसे पुरी दृष्टि से देखते हैं. धसविजे जेरी ! तू स्वयं ज्ञ,
 और अपने अनुरूप अपना पति हूँ वा. मैं तो सग कुछ प्रयत्न करे कर जथा; अण तू ही
 चेष्टा कर और मुझे पाप से जथा. जेरी ! तू ही अण धसि जटिष समस्था के सुभजा !"

कुमारी सावित्री पिता के जयनों का सुनकर लज्जित हो अछ; इसके अरुण नयन और भी
 अरुण हो अजे. इसने कुछ उत्तर नहीं दिया; पर उसका मौन ही उसकी स्वीकृती का निदर्शन था.

कुमारी सावित्री स्वयं पर आहत होकर तब मन्त्रियों के साथ जिना जने मार्ग पर अत्र
 ही. अथते समय इसने जे क्षति-भाव से माता-पिता के भीमस्त्रों में प्रक्षिपात किया. पिता
 ने नयनों में आंसू भर कर, माता ने बोझों से नीर जदाकर, कुमारी सावित्री के जित्वा दिया.
 कुमारी सावित्री अपनी भंगन-यात्रा पर अत्र ही.

पिता-माता का शुभ आशीर्वाद उनके पथ के परिष्कृत करता हुआ आये-आये अत्र रहा था.

सावित्री का अजे दुजे कितने ही दिन व्यतीत हो अजे. राज और रानी दोनों उत्कंठा-
 पूर्वक पुत्री के लौटने की प्रतीक्षा करने लजे.

महाप्रकाश का समय था. सारा विश्व सूर्यदेव की कान्ति-महकिनी में स्नान कर रहा
 था. महाराज अश्वपति अपने प्रासाद के ओर सुसज्जित कक्ष में बैठे दुजे थे और उनके सामने
 ही उनसे कुछ दूर आसन पर आसीन थे योगिवर नारद. योगीश्वर नारद अपनी अमृतमयी
 वाष्णी से महाराज अश्वपति का हृदय क्षीतज कर रहे थे. महाराज अश्वपति के वामपार्श्व में
 सुशोभित थी पतिव्रत-प्राज्ञा महाराणी. वे भी लक्ष्मी-युग्मप्रति नारद की रसमयी वाष्णी के
 क्षीतज प्रवाह में आनन्दपूर्वक अवलोकन कर रही थीं. लक्ष्मण अवलोकन का सुख-गान कर रहे थे.

इसी समय कुमारी सावित्री ने उस कक्ष में प्रवेश किया. राज और रानी सदसा पुत्री
 के देखकर आनन्द से उत्फुल्ल हो अजे. कुमारी सावित्री ने पदिते लक्ष्मण नारद के, और त-
 त्पश्चात् माता-पिता के लक्ष्मीपूर्वक अभिवादन किया. तीनों ने उसे आशीर्वाद दिया. कुमा-
 री सावित्री माता के पास लक्ष्मण बैठे गछ.

महर्षि नारद ने पूछा:- "राजन् ! कुमारी धस कथा की समता करने वाली कथा धस
 समय नियुवन में नहीं दे. मुझे तो जेता प्रतीत होता है कि, कुमारी सावित्री के रूप में सा-
 क्षात् लक्ष्मी सावित्री ने अवतार धारण किया है. पर, मैं देखना हूँ कि, तुमने अभी तक
 धसका विवाद नहीं किया. कथा युवनी हो अछ, ज्ञः अण तो धसके विवाद की आपेक्षाना
 तुम्हें क्षीय ही करनी चाहिये."

महाराज ने उत्तर दिया:- "महर्षिवर ! मैं लक्ष्मी चेष्टा करने पर भी धसके अनुरूप वर के
 प्राप्ति न कर सका. तब मैं ने सावित्री का ही अपने आप अपने अनुरूप वर भोगने के सिद्धि
 तब अमात्यों के साथ भेल वा. आज वह धस मर्दियों के उपरान्त लौट कर आछ दे. धसने
 किस युवक के अपना पति वरण किया दे, सो सग कथा वह स्वयं ही हसेगी."

धसके उपरान्त कुमारी सावित्री अपने पिता की श्रेष्ठ से लक्ष्मी दुर्ध कदने लगी:- "आ-
 पही आज्ञा पा कर मैं जिना जने दुजे मार्ग में अत्र ही. मैं कितने ही राज्यों की राजधानी
 में गछ, कितने ही तपोवनों की मैं ने यात्रा की; पर कहीं मुझे मेरे अनुरूप वर की प्राप्ति
 नहीं दूछ. अतः मैं मैं ओर तपोवन में पहुँची. वहाँ पर सार्व देव के राज पुत्रसेन अपनी
 महाराणी और अपने पुत्र के साथ तपोमण्डल जवन व्यतीत करने दे. वे जे धर्मात्मा, धर्मपुत्र,
 उदार, प्रणयप्रिय, सत्यवादी, न्यायी, जितेन्द्रिय, नवमहीय, निमग्नान रूप थे; पर कुछ दिन
 पीछे वे अपने दो अजे और उनकी इस अन्यायस्था से अनुचित लाभ उठाकर उनके परिषों
 ने उनका राज्य हर दिया. महाराज पुत्रसेन अपने पुत्र और पत्नी के साथ तपोवन में अजे

गये और वहाँ तपस्वी-श्रम व्यतीत करने लगे. वही पर भद्रपिंवर गौतम श्रमी रहते थे तथा और वही बहुत से ऋषिजन निवास करते हैं. उनके ही गीत में महाराज सुमसेन रहते हैं और उनकी अमृतमयी वाणी से अपने हृदय का परिणाम प्रदान करते हैं. उनकी सत्यवान का मैं ने अपना पति वरण किया है. वे ही मेरे अनुग्रह हैं और उनकी श्रीमती में मैं ने अपने आपको समर्पित कर दिया है."

कुमारी सावित्री के जन्म सुन कर पिता-माता का तो परम हर्ष हुआ; परंतु भद्रपिंवर नारद का प्रयुक्त मुण्डल सदा गंवार विवाह की छाया से आवृत हो गया. थोड़ी देर उपरान्त लक्ष्मण नारद ने कहा:—"राजन्! तुम्हारी कन्या ने सत्यवान का पतिव्रत में निश्चय करके परम अनर्थ किया है."

राज और रानी दोनों ही अकित और उद्विग्न होकर भद्रपिं के मुण्डल की ओर दौड़े लगे. उन्होंने देखा कि, भद्रपिं के शिर-प्रसन्न वदन-मुण्डल पर, विवाहमयी चिन्ता की रेखा प्रसिद्ध हो रही है. महाराज ने व्याकुल भाव से पूछा:—"सो क्यों? क्या सत्यवान के कुछ अथवा माता-पिता में कुछ दोष है?"

भद्रपिं ने कहा:—"सो बात नहीं है. सुमसेन अने सत्यवादी एवं धर्मात्मा हैं. उनके अनेकान्त सत्यवादी होने के कारण ही ऋषियों ने उनके पुत्र का नाम सत्यवान रखा है. उनका नाम श्रियाय ही है क्योंकि आत्मकाय में धोड़ों से उसे विशेष प्रेम था और वह धोड़ों के चित्रण में अनेक कुशल था. उनका पेश ही ऐकान्त पवित्र और प्रतिष्ठित है."

तब महाराज ने फिर पूछा:—"तब क्या सत्यवान में कुछ हृषण है?" भद्रपिं ने कहा:—"सो बात ही नहीं है. मैं जानता हूँ कि, सत्यवान सूर्य के समान तेजस्वी, अद्वैत के समान विद्वान्, धर्म के पुण्य वीर और पृथ्वी के समान क्षमाशील है. वह ऐकान्त पितृवत्त्व के और सदा पिता-माता की सेवा में संतत संलग्न रहता है. हमने में ही वह परम सुख है. वह ऐकान्त अक्षय्य है, उदार है, धर्मान्वित है. सत्यवान में इस प्रकार का दोष ही नहीं है."

तब तो महाराज और महारानी की उत्कंठा तथा उद्विग्नता और भी अधिक. महाराज ने कहा:—"लक्ष्मण! तब क्या बात है? कृपया स्पष्ट रूप से कह हमारे हृदयों की उद्विग्नता दूर कीजो."

भद्रपिं ने कहा:—"सत्यवान में वैसे कुछ हृषण नहीं है, वह कुमारी सावित्री के ऐकान्त अनुग्रह है; पर उसमें एक दोष है और उस दोष का दूर करना असंभव है. वह दोष यह है कि, वह ही एक आन से एक वर्ष के उपरान्त, आन ही के दिन, इसी समय मृत्यु का प्राप्त हो नयगा. यही उसका सग से अनेक हृषण है."

यह सुनकर राज और रानी दोनों ही अने चिन्तित और दुःखी हो गये. राज ने कहा:—"मेरी! जग ऐसी जान है, तब तू किसी दूसरे वर की आज्ञा कर. उसका एक ही हृषण उससे समस्त सुख का तिरस्कार किये होता है."

तब सावित्री ने मुण्डल उपर उठाकर, शान्त चिन्तु स्थिर स्वर में, वे दिव्य वयन उच्चारण किये, उन्हें प्रत्येक रमणी का अपने हृदय-पटल पर दिव्य वस्त्रों में अंकित कर अपना आदिष्ट सावित्री देवी ने कहा:—"पितृदेव! वृक्ष एक ही पार पतित होता है, पर्वत एक ही पार अंकित होता है; इसी प्रकार रमणी का हृदय-दान ही एक ही पार होता है. मैं ने उनके अपना पति निर्वाचित कर लिया है; मैं ने अपने मन से उन्हें अपना परमार्थ बना लिया है. सग साहे कुछ हो, साहे उनमें एक ही सुख न हो; पर मैं तो उन्हें अपना पति बना चुकी. आर्य-कन्या का एक ही पार पाणि-ग्रहण होता है; आर्य-दुहितृ संकल्प और कार्य में विभेद नहीं करती. इस लिये पूज्यवर आप इसमें आधा मत दीजो. मैं सत्यवान की का अपना धृष्टेव बनाऊँगी, कुछ दूसरा किसी लांति इस शरीर और मन का स्वामी नहीं हो सकता."

उस समय कुमारी सावित्री के मुण्डल से यह तेजोमयी वाणी विनिर्गत हो रही थी,

उस समय जैसा प्रतीत होता था भाग्य साक्षात् लक्ष्मी-सावित्री को देख रही थीं। सावित्री के मुख-
पत्र पर एक अजिनव दिव्य प्रकाश प्रतिबिम्बित हो रहा था और उस दिव्य तेज के सम्मुख
लक्ष्मी-सावित्री की भी दृष्टि निश्चिन्ता हो गई थी। भद्रिणी ने उस दिव्य कथा से कहा:—“मेरी! क्या
यह तुम्हारी अदृष्ट-प्रतिभा है?”

कुमारी सावित्री ने कहा:—“हो, भद्रिणी! दिवायक के कौशल-विशेष से भी अकाल-
अयक है। उस अयक भाव से एक दिन लक्ष्मी-सावित्री ने शंकर का परजु किया था, उसी
अदृष्ट-प्रतिभा के साथ मैं ने भी सत्यवान का परजु किया है। विश्व की कोष-शक्ति, स्वर्ग का
कोष-व्याधान, विधि का कोष-विधान, मेरी इस अदृष्ट-प्रतिभा के विमल नदी कर सकता
है! आप आशीर्वाद दीजिये कि, आपकी पुत्री का पातयन अथर्व रहे।”

एतना कह कर कुमारी सावित्री ने फिर एक बार भद्रिणी-सावित्री के शीर्ष-मण्डप में प्रणाम-
किया। भद्रिणी ने उसे प्यार से उठाकर कुमारी सावित्री को अपने पास बैठा लिया। उसके उप-
रान्त उन्होंने कहा:—“राजन्! जे सौभाग्य से आपको जैसी कथा प्राप्त हुई है, वास्तव में
कोष भी कुमारी सावित्री को उसकी प्रतिभा से विमल नदी कर सकता। तब होने दीजिये, स-
त्यवान और सावित्री का मङ्गल-विधान होने दीजिये। पातयन में अथर्व अथर्व शक्ति है
और इसमें सन्देह नहीं कि, कुमारी सावित्री में उस शक्ति का पूर्ण विकास हुआ है।”

राज और रानी ने कहा:—“भद्रिणी का आदेश परिपालनीय है।”

आप-कथा का उदय-दाल एक ही बार होता है; यद विधाता के विधान से भी अधिक
अयक है।

x

x

x

x

राज अश्वपति ने विवाद की सामग्री एकत्रित की और एक दिन वृद्ध आश्रम, अमात्य,
मन्त्रिण और राज-पुरोहित को सब लेकर वे कथा-सहित राज-सुमतेन के आश्रम में गये।
उस समय उन्होंने राजसी आश्रमियों को निशङ्कित हो दी थी; और वे राज-पुरोहित और
अमात्य के लेकर राज-सुमतेन के पास उपस्थित हुये। एक प्रदर दिन व्यतीत हो चुका था
और अथर्व-पुत्री विमल-कान्ति-धारा में तपोवन का प्रत्येक पक्षर स्नान कर रहा था। राज-
सुमतेन अपने नित्य-नैमित्तिक-कर्मों से निवृत्त होकर एक साध-वृक्ष के नीचे बैठे हुये थे। राज-
अश्वपति ने उनके पास लकर अपना नाम उच्चारण करके उन्हें प्रणाम किया और यथायोग्य
पूजा करके उन्होंने जड़ी-सावधानी से अपना परिचय दिया। राज-सुमतेन ने भी अर्थ और
आनन्द लेकर उन्हें प्रणाम किया और उनके आने का अभिप्राय पूछा। तब भद्राश्व अश्व-
पति ने राजन्, विनीत, भयुर-वाणी में इस प्रकार अपना अभिप्राय प्रकट किया:—

“पूज्यवर! मेरी सावित्री नाम की कथा है। मैं ने लक्ष्मी-सावित्री की आराधना करके
उसे प्राप्त किया है। आप मेरे उपर अनुग्रह करके उसे अपनी पुत्र-पत्नी बनाना अङ्गी-
कार दीजिये।”

राज-सुमतेन ने कहा:—“राजन्! हम आश्रम-राज्य-सीन हैं और वनवासी जीवन व्य-
तीत कर रहे हैं। सावित्री आपकी छत्रोत्ती कथा है; जे स्नेह और आदर से सुभ में पयी
है, तब उसे हमारे आश्रम में जे कष्ट उठाने पड़ेगा।”

अश्वपति ने विनम्रपूर्वक कहा:—“पूज्यवर! मैं और मेरी पुत्री-छत्रोत्तीक सुभ और दुःख
का करिष्य और विनाशशील मानते हैं। इसलिये आप इसकी शिन्ता भन दीजिये। सावित्री
आपके मन्त्रों की सेवा का मङ्गलमय अरसर पाकर परम प्रमत्त होगी और मुझे विश्वास है
कि, आप भी उसकी तन्मयी सेवा से सदा परिपुष्ट होयेंगे। मैं जड़ी-साध लेकर आया हूँ; मुझे
निराश न दीजिये देव!”

राज-सुमतेन ने कहा:—“वैसे तो मैं स्वयं ही आपको कुछ में सम्मिलित करना चाहता था;
पर जे मैं राक्षस-जैष्ठ हो गया, तब वेना करने का मुझे सादस नहीं हुआ; पर जे
आप स्वयं आश्रम कर रहे हैं, तब मुझे भी छत्रोत्तीक नहीं है। मैं आनन्दपूर्वक कुमारी सावित्री
की आपकी पुत्र-पत्नी बनाना चाहता हूँ।”

हतना कद कर राज्ञ घुमत्सेन ने स्नेहपूर्वक राज्ञ अश्वपति को आश्विन किया। उसके पश्चात् आश्वमवारी ऋषियों को आमंत्रित करके विधिपूर्वक कुमारी सावित्री का सत्पान साथ विवाह कर दिया गया।

गुरुजन और ऋषियों के आशीर्वाद को सादर स्वीकार करके कुमारी सावित्री ने के चाम-पार्श्व में आसन ग्रहण किया।

x x x x

अपने पति की साधना-कुशीर में प्रवेश करते ही कुमारी सावित्री ने अपने समस्त अश्वपति और वस्त्र उतार डाले और मुनिजनोचित वस्त्र धारण कर लिये। वद रात-दिन की मती अन्नपूर्णा की लांति अपने पूज्य सास-ससुर की सेवा किया करती और अपने स्वभाव, स्नेहमय व्यवहार से समस्त आश्रम-वासियों को सदा प्रसन्न रखती। सत्पान के बाद कुमारी सावित्री जैसी दिव्य लावण्यमयी शुलुवती लायाँ को पाकर ओकांत प्रसन्न हुआ। राज्ञ घुमत्सेन और उनही भदाराणी भी इषवती, सुशीला, सेवामयी पुत्रवधू को पाकर परम प्रसन्न हुए। कदने का तात्पर्य यह है कि, सावित्री देवी ने तपोवन की अन्नपूर्णा का आसन ग्रहण किया; तपोवन उनही सेवा, साधना और सौंदर्य की पवित्री त्रिवेणी से परिष्कृत होने लगा।

इसी प्रकार समय व्यतीत होने लगा; पर सावित्री के हृदय में नारदजी का कथन सन-दिन अटकना रहता था। वद ओक-ओक दिन गिनती थी और जैसे-जैसे वद दिन निकट आना लगता था, जैसे-जैसे वद और भी उद्दिग्ग और चिन्तित होती जाती थी। उसने अपना जीवन ओकांत साधनामय बना लिया था और वद नित्य तपोवन के वट-वृक्ष के नीचे बैठकर ओकांत मन में लगवती की आराधना किया करती थी। वद आदि जननी से अपने पति के दीर्घ जीवन की इच्छा किया करती थी और अपने सौभाग्य को सुरक्षित रखने के लिये वद चिर-सौभाग्य की लगवती की आराधना किया करती थी; पर वद अपनी चिन्ता और व्यग्रता को अपने मन की में छिपाये रखती; ओक सुदृढ विषाद-रेखा तब उसके मुखमंडल पर प्रतिबिम्बित होती जाती। उसके मुख पर सदा प्रसन्नता का प्रकाश-विमलिन होता रहता था और वद अपने कर्तव्य-कर्मों का ओकांत-नम्रमयता और प्रसन्नता के साथ प्रतिपादन किया करती थी। उसका हृदय सदा चिन्तित रहता; उसका मनोमन्दिर पति की आगत भृत्य की लय-कर विभक्ति से सदा व्याकुल रहता।

अन्त में वद लय-कर दिन अत्यन्त सन्निकट आ पहुँचा। केवल चार दिन शेष रह गये। चौथा दिन सत्यवान की छद्मरीला का अन्तिम दिन होगा। तब तो सावित्री का हृदय व्याकुल हो उठा; पर उसने अपनी विरग व्याकुलता को प्रकट नहीं होने दिया। पति की भृत्य से दूरी करने के लिये वद ओकांत उद्दिग्ग हो उठी।

तब उसने त्रिशक्ति (तीन रात्रि का) वन का संकल्प किया। वद ओक अत्यन्त छोटा सा वन। उसने सास-ससुर ने इस वन की आज्ञा सुनी, तब तो वे अत्यन्त विरग हुए और भदाराज घुमत्सेन ने उसे स्नेहपूर्वक सावित्री को पास लुत्ताकर कहा:—“मेरी प्रिय राजा, तीन दिन तक निरावार रहना ओकांत कठिन है। तू इस वन को मन आशींकर कर।”

भदाराज घुमत्सेन की भदाराणी ने इसी लांति बहुत कुछ कहा, पर सावित्री आगे बढ़ कर रह गई। उसने कहा:—“तब! आप इसका संताप मन कीजिये। आप के अश्वपति को कुमारी से मैं अवश्य इस वन को संकलनपूर्वक सम्पादन करूँगी। वन का लय-करना पावनी है।”

देवी सावित्री को चर्म पर सैला आदि देवदेव सास-ससुर के अंत में आना पड़ा। पति और अश्वपति ने वन की संकलन समझि का आशीर्वाद दिया। देवी सावित्री, सत्पान की लगवती व. सत्पानित आराधना करने लगी। अन्त में वद काल-रात्रि का पार्श्व, अपने तीन दिन सत्पान का कर्तव्य, की समझि का विधान था। उस रात्रिभर सावित्री देवी ने सत्पान दिन और रात्रिभर व. लगवती के अश्वपति का ध्यान करती रही। रात्रिभर मन की लय-कर व. लय-कर व. लय-कर वद लगवती की इच्छा की वाचना करती रही।

सावित्री ने कहा:-“यह कैसे हो सकता है ? जहाँ मेरे पति लक्ष्मण वहाँ मैं भी लक्ष्मणी; पर, मैं आपसे एक पान कदती हूँ, सुनिम्ने, सत्पुरुष एक पान के मिश्रण की से दया करने धनते हैं, सत्पुरुष का सत्संग स्वर्ग से भी जड़कर है-छत्ती बिज्जे सत्संग की अपार भद्रिमा है, यमराज सावित्री के भयुर वयनों से अत्यंत आनंदित होकर कहने लगे:-“भेरी ! भ वृत्तमे जड़ुन प्रसन्न हूँ, तेरा कथन अत्यंत दिनकर है, सत्यवान के जीवन को छोड़कर तू और एक वर मांग.”

सावित्री ने कहा:-“आप परम दयालु हैं, मुझे वर दीजिये कि, मेरे श्वसुर अपना लुप्त साम्राज्य पावे और धर्म में उनही भक्ति दृढ़ रहे.”

यमराज ने कहा:-“श्रेष्ठवत्सु ! तेरा श्वसुर अपना लुप्त राज्य पावेगा और धर्म में हमेशा सदा दृढ़ रति रहेगी; पर अज तू झौट न, क्यों व्यर्थ में श्रम उठाती है ?”

सावित्री ने कहा:-“भद्राराज ! यदि तो किसी जैन नदी हो सकता; पर, आप मेरी और एक पान सुनिम्ने, सत्पुरुषों का स्वभाव जग दयालु और भयुर होता है, वे शत्रु पर भी दया करने हैं; किसी से कभी द्रोह नहीं करते हैं, इस बिज्जे सत्पुरुष धन्य हैं, उनका परिचय और मिशन जड़े पुण्य से प्राप्त होता है.”

यमराज ने कहा:-“सावित्री ! तेरे वयन अमृत से भी अधिक भयुर हैं, तेरे वयनों में धर्म का शुद्ध स्वरूप प्रकट होता है, इस बिज्जे तू सत्यवान के जीवन को छोड़कर और एक वर मांग.”

सावित्री ने कहा:-“आप वास्तव में जड़े करुणामय हैं, मेरे पिता के काँध पुत्र नहीं है-सो कुप ही हर्षि जड़ाने वाले उनके सौ पुत्र उत्पन्न हों-यदी वर दीजिये देव !”

यमराज ने कहा:-“अमा दी होगा, तेरे पिता के सौ पुत्र होंगे; पर अज तू झौट न, तू जड़ुन हर मन्त्री आर्ष है.”

सावित्री ने कहा:-“पति के साथ रहकर मुझे रत्तीभर यशवत नहीं प्रतीत होती है, मेरा मन तो मेरे पति की के साथ है, भद्राराज ! आप जड़े धर्मरत्ना हैं, आप विवरवान जगदात्मा सर्व-देव के पुत्र हैं; छत्ती से आपका धर्मराज कहकर प्रत्य आपकी पूजा करती है, सत्पुरुष की विश्वास के योग्य हैं, क्योंकि वे सदा प्रीति करने वाले होता हैं, उन पर अनुग्रहों के छत्ती बिज्जे अपनी आत्मा में भी अधिक विश्वास होता है.”

यमराज ने कहा:-“सावित्री ! तू ने ही कहा, वास्तव में तूने धर्म की यात कही है, सो मैं वृत्त पर परम प्रसन्न हूँ, तू अपने पति के जीवन को छोड़कर और जड़े वरदान माँगे सो माँग लें.”

सावित्री ने कहा:-“भद्राराज ! मेरे पति सत्यवान से मेरे सौ औरस उत्पन्न होवे, यदी मुझे भीया वरदान दीजिये.”

यमराज ने कहा:-“असा ही होगा, तेरे सौ पराक्रमी और पुष्टात्मा पुत्र होंगे; पर अज तू श्रम मत कर, न झौट न.”

सावित्री:-“भद्राराज ! सन सदा निर्विघ्न रहने दें, उन-दों दुःख-मुख नहीं व्यापना है, सन्तों के सत्य से ही सर्व रिघ्न है, सत्ता के तप से पृथ्वी रिघ्न है, जून-भविष्य ही जनि भी सन्त की है, छत्ती बिज्जे सत्पुरुषों की प्रतमता प्राप्त करनी चाहिये; क्योंकि वद कभी निष्पक्ष नहीं बनती हैं.”

यमराज सावित्री की ऐसी धर्ममयी भयुर वाणी सुनकर विमुक्त हो गये, उन्होंने कहा:-“भेरी ! तू तो जड़े सुंदर वयन कदती है; मेरे मन के तेरे वयन जड़े भयुर और त्रिप प्रतीत होने हैं, इस बिज्जे अज तू अन्वित्र वर मांग लें !”

सावित्री बोली:-“भद्राराज ! मैं चाहती हूँ कि, मेरा पति भयुर हो स्वयं, जसने मेरे सौ पुत्र उत्पन्न होवे, भद्राराज ! पति के पिता के शत्रु के समान हूँ; पति के पिता मुझे स्वर्ग और अपवर्ग तक ही छिड़ा नहीं दें.”

जैनी तपोमयी पतिव्रता के सज्जन मन में यमराज के वर माननी की पटी; और उन्होंने भाग में ने सत्यवान को अनुग्रहमात्र शरीर में व दिया, यजने भयुर उन्होंने कहा:-“धन्य हो श. न

જેટી સાવિત્રી ! તું પતિવ્રતાઓં કી યૂગમણિ હો. તુંમે વિધિ કે અખંડનીય જિવાન પલટ દિયા. જાઓ ! અજ લોટ જાઓ ! મેરે આશીર્વાદ સે તું ચાર સો વર્ષ તક અપને કે સાથ રહકર આનંદ ભોગોગી."

ઇતના કહકર યમરાજ અંતર્લિપિત હો ગયો. અખંડ પાતિવ્રત ને મૃત્યુ કો છત વિધા.

x

x

x

x

દેવી સાવિત્રી જન્દી-જન્દી પૈર બઢાતી હુધ વહાં પહુચી, જહાં ઉનકે આરાધ્ય પતિ-કા મૃતક શરીર પૃથ્વી પર પડા યા; પર જળ તક વે વહાં પહુચી, તમ તક પ્રાણવાયુ ને શરીર મેં પ્રવેશ કર લિયા યા ઓર સત્યવાન કી દેહ ફિર વૈસી હી મુંદર ઓર શ્રીમતી હોને લગી થી. શવ કી ભયંકરતા દૂર હો ગઇ થી, ઓર જીવન કી આભા ઉસપર નિભાવ હોને લગી થી. દેવી સાવિત્રી ને ધીર-ધીરે પતિ કે શિર કા ઉઠાકર અપની ગોદ મેં રખા. ઓર વે ઉનકે જાગને કી પ્રતીક્ષા કરને લગી. ઇધર ધીર-ધીરે રાત્રિ કા અંધકાર ધનીભૂત હોને લગા.

લગભગ એક ઘડી કે ઉપરાંત સત્યવાન જાગે. વે સહસા ધગડાકર ઉઠ બેઠે ઓર સાવિત્રી કી ઓર દેખકર કહને લગે:— "પ્રિયે ! આજ મેં ને બડા ભયંકર સ્વપ્ન દેખા હૈ. ઉઠે સ્મૃતિમાત્ર સે મેરા હૃદય કાંપ ઉઠતા હૈ. "

સાવિત્રી ને ઇસકા કુછ ઉત્તર નહીં દિયા. સત્યવાન ને ફિર કહા:— "બડી દેર તક મેં સ્વપ્ન રહા. અજ તો રાત્રિ હો ગઇ. સારા વન અંધકારમય હો ઉઠા હૈ ઓર ઇધર-ઉધર-દિશક પશુ બી ધૂમને લગે હૈ. અજ કેસે માર્ગ મીલેગા ?"

સાવિત્રી ને કહા:— "મેં ઇધર-ઉધર સે સૂખી પતિયાં બટાર લાતી હૂં. ન હો, આજ રાત્રિ કા યહીં વિશ્રામ કીજાએ. મેં આજ જવાકર રાતભર આપકી સેવા કરૂંગી. અગ્નિ કે ભય સે ડરે હિંસક પશુ હમ લોગોં કે પાસ નહીં આયગા. આપકા શરીર બી આજ અચ્છા નહીં હૈ."

સત્યવાન ને કહા:— "પ્રિયે ! એસા કરના ઉચિત નહીં હૈ. મેરે પિતા-માતા બડે હી ચિન્તિત હોંગે. મુઝે જળ કસી દેર હો જાતી થી, તમ વે દોનોં વ્યાકુલ હોકર મુઝે દૂંદતે ફિરતે થે. મેરી માતા તો મુઝે સાયંકાલ કે ઉપરાંત ઘર સે બાહર નિકલને હી નહીં દેતી હૈ. યદિ હમ ભોજન મેં યહાં રહેં, તો મેરે પિતામાતા અવસ્ય દુઃખી હોકર પ્રાણત્યાગ કર દેંગે. વે બેચારે ઇમ સમય બી દુઃખી હો રહે હોંગે ઓર મુઝે ઇધર-ઉધર દૂંદતે ફિરતે હોંગે. ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ, મેરા શરીર ઇમ સમય બહુત શિથિલ હો રહા હૈ ઓર મુઝે આજ દો પગ ચલના બી દુઃકર-સા પ્રતીત હોતા હ; પર કીસી પ્રકાર તો ચલના હી હોગા. સાવિત્રી ! યત્ને અજ દેર ન કરો."

સાવિત્રી ને કહા:— "અચ્છી બાત હૈ. યહ ક્ષેત્રોં કી ડલિયા યહીં વૃક્ષ પર ટંગી રહને દીજાએ, ઇન્હેં કલ લે જાયે. આઇએ, આપ મેરે કન્ધે પર હાથ રખ લીજાએ; મેં આપકા ધીર-ધીરે ચઢૂંગી. વહ દેખીએ ! સૌભાગ્ય સે આજ પૂર્ણિમા હૈ ઓર આકાશ મેં ચંદ્ર-દેવ બી ઉદય હો રહે હૈ. અજ તક યહ બડે-બડે પેડોં કે પીછે થે, અજ તો ઉનકી આંદની સે સારે વન-પથ રખ રૂપ સેં દિખાઈ પડ રહે હૈ. "

સત્યવાન ને સાવિત્રી કે કન્ધે પર હાથ રખ લિયા. સાવિત્રી ને એક હાથ ઉનકી કમર મેં ડાક લિયા ઓર દોનોં ટુટી કી ઓર ચલ દિએ.

ધન્ય સતી ! આજ ચાર દિન સે અન્ન કા એક કોર બી તુમહારે મુખ મેં નહીં ગયા હૈ; પર તો બી તું કિતને સાહસ સે અપને પતિ કા લિએ જા રહી હો. યહ તો ફિર બી સાંસારિક પથ હૈ, તુંમે તો પરલોક કે પથ પર બી ઉનકા સાથ નહીં છોડા ઓર ઉન્હેં યમરાજ કે પાશ મેં છુડા હી લિયા ! ધન્ય હો તું ઓર ધન્ય હમારી યહ સુવર્ણમયી વસુંધરા જીસકી ગોદ મેં તુંમે જન્મ લિયા યા !

પાતિવ્રત કી કેસી અજેય શક્તિ હૈ ?

ઇધર જળ સૂર્યાસ્ત હો ગયા ઓર પુત્ર ઓર પુત્ર-બધૂ નહીં આએ, તમ તો મહારાજ તુમ-ત્સેન ઓર ઉનકી મહારાણી બડે હી દુઃખિત ઓર ઉદ્વિગ્ન હો ઉઠે. ભગવાન યમરાજ કે મંગલ મય આશીર્વાદ કે પુણ્યપ્રભાવ સે ઉનકી આંખોં મેં ફિર જ્યોતિ ઉત્પન્ન હો ગઇ થી ઓર ઇમ

धन्य है देवी सावित्री ! और धन्य है हमारी मातृभूमि ! उसकी ओर में देवी सावित्री ने
जन्म लेकर विश्व के मान-भंडार के सम्मुख धर्म के विभूत स्वरूप को प्रकट किया था। आज
हस इर्दिन में भी भारत को उस आन का औरव है कि, सावित्री देवी देशी पतिव्रताओं की
समता करने वाली भूमि सावित्री के किसी आन में उत्पन्न नहीं हुई। विश्व के किसी इति की
हफ्ता तक हमनी ऐसी नहीं हुई सही। सावित्री समस्त संसार की है पर, उन्ही जगती है
भारत-माता ! यह क्या हम औरव ही आन है ?

स्वर्ग और सौभाग्य उसकी यशस्व-रश्मि का सिर पर धारण करके पवित्र होते हैं; स्वर्ग
वभारत उसकी अनुग्रह-शक्ति के सामने नतशिर होते हैं; उन पतिव्रताओं की यशस्वि देवी
सावित्री भारतीय लक्ष्मियों की हस इर्दिन में पय-प्रदक्षिणा हो, यही हमारी भगवती शक्ति-
कीयरी कल्याण-सु-दरी के श्रीयशों में प्रार्थना है.

इहोवाह्वार

(लेखक:-आशावादी-‘सरस्वती’ जन-सुखी-१८२७ ना अंक उपर्यथी.)

भगवन् ! मेरी विनय-अनुनय आपके कर्ण-जोयर होने पर भी निष्कस दुष्ट ! सारा शाना-
ना दृष्टा गया ! धारणा का मैं मदा में विरोधी था, किन्तु यह समझ कर कि आप जैसे उदार
मी के निकट कोष्ठ वस्तु अर्थ न होगी, मैंने अपना हाँ भी छोड़ा; पर उसका भी कुछ अ-
न न हुआ. आप जैसे धीरे-धीरे अन्तर्गत आपकों के हृदय-कन्द से क्या विमलित होते हैं !

हम-प्राप्ति की भुक्ति विशेष आन न थी, किन्तु उसकी अप्राप्ति ने मेरा चित व्यथित कर
या. जगत् तक वाचक नहीं आना था जगत् तक सतीत था. दास पसार कर अस्वस्थ मनोदय
में है मैंने आपकी अधन-नृणा का वीरक समझ-अपनी अयोग्यता का नद ! क्योंकि उननी
आपने कृपाएं की हैं उनमें मैं हिरय रोष था !

प्रभो ! आपकी कृपायुता में सन्देह करना मेरी नीयता थी. तुम्हें सांसारिक लाभ के
नर्थ आपकी देवी हदराना अपनी अक्ति में कर्कषित मानता है. यदि मैं आपके निकट अपने
मर्ग कोष्ठ वस्तु अर्थ नहीं मानता, तो आपकी कृपा के सम्मुख मेरे लाभ की कोष्ठ श्रीती वस्तु
होती, इसलिये आपकी धन-नृणा के विमो में मर्दा लाभ न कर सके. फिर शाना किस आन का ?
हम और देवादेवता के वन की मिमि था कि मैं अपनी भुक्त में सांसारिक अर्थों के आपके
प्रभ और अनुग्रह का शयक समझता था. दहागिरि हरी नृप का सरोवर करने के अर्थ आ-
पने भुक्ति धर्मोत्तम वस्तु की सिद्धि में वसित रह्या. अथवा इस असाध्यता का यह कारण है कि
मैं अपने ही आपका कृपापात्र समझता था और आप भुक्ति इस अनुग्रह अतिमान में भुक्त
करना चाहते हो. प्रभो ! आप इस क्लेश आपका है सांसारिक मिश्रा मिश्रा मिश्रा
नहीं चाहते. नहीं नहीं, आप अपने शिव शिष्य को सावक यह उपदेश देना चाहते हैं
कि यह कारणों की निरा-रति छोड़ कर ही जेनि मुहसुन में आवे. प्रभो ! निरा-रति का
नो मैं विरोधी था ही. आपने अपने अन्त के विमो की और भी पुष्टि कर दी. इस असाध्यता
में भुक्ति निष्काम-मेला के दह मार्ग पर अन्तर कर दिया. आपकी कृपाओं की दानि में अपनी
अक्ति के सान और कामना-रहित मनने की चेष्टा करेगा. आपकी भुमी में अपनी भुमी
समझता आपने दित के आपके दास में सौध हस जगत् के विमो आप भुक्ति अनधि-
हारी समझेंगे, आपकी धन-नृणा के देन उनकी अप्राप्ति के अपना परमदित मान मदा प्रमन
होगा. किन्तु भगवन् ! मैं आपने यह न करेगा मैं जो-अ नहीं हूँ. मैं देव आपका प्रभु
भुक्ति के विमो आपने हस. मैं स्वयं अपना नरेश छोड़ने के नरेश हूँ मैं अर्जुन नहीं हूँ,
न हारनिक परिक्रमों के अन्तर में कर हर्म-परमल वेदा अपने ही आपनि के अर्थ
भुक्तिविम आशा-मोद है कोष्ठ के मैं वस्तु भी नहीं हूँ, मैं विरोध-दास अक्ति हस.
आपकी करना हो ना निना हस है ही मर होहने. ‘अस्ववर्णन विधवागदरि नागदरि.’
आपकी सम्मुख नमस्कृत हो तीन-आप ने अपने कर्म-कर्म अर्थों में दी मैं अपना
परम अर्थ समझता हूँ. मैं ही हार है मैं हार में लड़के अनन्य हूँ.

વાતના અને કૃમીમાંસ જેવા થવા દોષ, ત્યારે શેટલા-શેટલી અને દૂધ કે માંસ એ બન્નેનું વાળ રતા. કેટલાક વળી ખીચડી પણ ખાતા.

જ્યારે છોકરાઓ આ પ્રમાણે રમતા અને કૂદતા ત્યારે છોકરીઓ પણ રમતી-કૂદતી. બાળ-બાળીની, ફેરફારની બળદાયક રમતો રમતી. આનંદદાયક અને બળવર્ધક આ તેમની રમતોની મસર બાલિકાઓના શરીરપર અને મનપર થતી. વળી તેમનાં ઘર એક નાનકડી કસરતગાળા જેવાં હતાં. તેમને ત્યાં વાસણ માંચવાનાં, કપડાં ધોવાનાં, દાણા દળવાનાં કે બરડાવાનાં, બાન માંચવાનું વગેરે કામ કરવાનું હતું. દરેક બાલિકાને પોતાની સડિંગ મુજબ કામ કરવાનું હતું. તેઓ પણ પોતાના બાઇઓના જેવેજ પુષ્ટિકારક ખોરાક ખાતી. બાળવગ્નથી થતી માઠી અસરો-આ અવેશ કમનાકાન શરીરો આને લીધે પાછાં કીચવાન થતાં.

ત્યારે આને કેમ આમ છે ? નવી શિદ્ધિઓ દાખલ થઇ અને ખોરાક બગડ્યો ને કસરત મળે તેથી, એમ કહ્યા વગર ચાલે તેમ નથી. નવી દાખલ થઇ પડેલી શિદ્ધિઓએ તો બાળકોનાં શોહી મોસલા માંડ્યા છે. પ્રથમ જવાબદાર શિદ્ધિ તો ચાદ પીવાની રૂઢ છે. જે ચાદ પહેલાં ફક્ત વારતહેવારે થતી તે ચાદ આજ સામાન્ય ચીજ થઇ પડી છે. ગામડાંમાં કંઈ ઉંચી જાતની ચાદને થોડા વખત પાણીમાં પલાળીને ચાદ થતી નથી, પણ દરકો યા મધ્યમવર્ગની ચાદને પુષ્ટકણ લઇ પુષ્ટકણ ઉકાળી તેમાં પુષ્ટકણ ખાંડ નાખી પુષ્ટકણ પીવામાં આવે છે. સવારના પહેરમાં ચાદના કડવા ઉકાળાએ નાસ્તાનો પત્ત ટાળ્યો છે. આવી સખન ચાદ જેને ગામડાંના શોહી 'સરોમ' કે 'રોમ' ચાદ કહે છે, તે સવારમાં જ્યારેક વખત લેવાય છે. કેઇ મળવા આવે કે ગમચીના માથે નિદિ પણ બાચકોને માથે નખાતી ચાદના ઉકાળા મોટાનાના સર્વે પીએ છે. આથી તેમની બૂખ મરી જાય છે. આ ચાદપર અગીઆર-બાર વાગ્યા લગી બાળકો મગજમારી કરે છે. પછીથી તેમને દાળસાન શેટલી કે શેટલા ખાવા મળે છે. બપોરે પાછી ચાદ મળે અને સાંજે શેટલાશેટલી કે ખીચડીદૂધ મળે છે. સવારનાં શેટલાશેટલી તેમનાં ગયાં તે ગયાં અને તેને બદલે ઝેરપાન થયાં, એ એકે નુકસાન. મરી ગયેલી બૂખને લીધે બપોરે ને સાંજે એણે ખવાય એ બીજું નુકસાન. આ ઉપરાંત બાનદાળ, શેટલા, શેટલીની બનાવટમાં એ ફેરફાર થયો. પ્રથમ દાઢછડના અને તે વળી એકવડી ઘડને બેઠો એવેશો બાત ખવાતો ત્યારે દાઢ મીઠછડના ચોક્કસ કહેવા મોખાને લણ્યા પાણીમાં બાંધી એસાવી નાખી સહેત બનાવી ખાવામાં આવે છે; જેથી પાણીમાં એમણી શકે એવાં સઘળાં પૌષ્ટિક તત્ત્વોસંવિત તેમનો એ ખોરાક છે. આ એસામણ પહેલાં કાઢતા તો તેને દાળ કે કડીમાં નાખતા અથવા તેનાથી શેટલા બાંધતા, પણ હવે તો તે એસામણને ખાજમાં ફેંટી દેવામાં આવે છે. ઘડ કે બાજરીના શેટલાશેટલી બનાવવા સાથે તેને દળી મોટા વેડની ચાળણીમાંથી ચાળી તેને વાપરવામાં આવતો, જેથી ફક્ત વગર દળાવેલા દાણા કે ઉકેલ જનું ચળામણ નીકળી જતું. આ પણ પાછું તે પછીથી દળવાના દાણા ભેગું નખાતું. દાઢમાં લોટને ઝીણા દવાલાવતી ચાળી બધું યુક્ત બદલ ફેંટી દેવામાં આવે છે. ઘડ વગેરેમાંથી આમ દાઢમાં બાંધનાર પૌષ્ટિક તત્ત્વોને રસ્તામાં ફેંટી દેવામાં આવે છે. જાડી દાળતી ધીમે ધીમે પાનળી દાળ થવા માંડી છે. શાકને પહેલાં તેજમાં વધારી તેમાં પાણી નાખી બાંધવામાં આવનાં તેને બદલે હવે તેને તેજમાં તળી ઉપરથી સહેજ કાળા કરી ખાવામાં રવાદો ખાધું ગણાય છે. આથી શાકમાં રહેલી કુદરતી મુલામ છડી જાય છે. આ પ્રમાણે પાણીમાં એમણી શકે એવાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો આજમાં જાય છે, દાઢમાં બાંધનાર પૌષ્ટિક તત્ત્વો રસ્તામાં પડે છે અને મુલાસિક તત્ત્વો આકાશમાં છડી જાય છે. આ ઉપરાંત આવી રીતે તૈયાર કરેલા ખોરાકમાંથી વાહતામીન નામનું તત્ત્વ પણ છડી જાય છે. દાઢના શિદ્ધિઓ પેટ બરે છે ખરા, પણ તેમનો ખોરાક કમપૌષ્ટિક છે. મોટા તેમજ નાના આવા ખરાખ ખોરાક અને ચાદના ઉકાળાની અસરથી દેશન થાય છે. ગામડાંના શિદ્ધિઓને પુકારીને કહેવાની જરૂર છે કે, ચાદમાં રહેલા થીઈન, કેપીઈન, અને ટેનીનથી બૂખ મરી જાય છે અને તેથી બદદગમી થાય છે. આવી બદદગમીથી પીડિત નરનારીઓની પ્રગ્ન નબળી દોષ તેમાં નવાઈ શી ? અને વળી આવાં નબળાં જન્મેલાં બાળકને નાનપણથી જ ચાદના તરાડી બનાવવાને તેમને લાઠ લાગવાનાર તેમનાં માળાપો પ્રપત્ત કરે તો પ્રગ્ન મળજીત કયાંથી થાય ?

આમાઁજોઆં દેવતાઓ આને અને ત્યાં રહેલાં મ.જી. અરુઁ, આંજીર વૃક્ષોનાં ઉત્તિવર્ધનો
માદવામાં આવે અને તેમાંથી નીકળતી ભોતી તેમને ઘરેઝવ કરા દેવામાં આવે તે તે પછી
આજુ ગાવાનાં ધોડીજ દેશે. આ ઉકરા તેમના ઘરની પાસેના જંગલોમાં જાય છે તે જંગલ
માંથી વળતે તમાવતી પાછો કે તેની અંદર અને ત્યાંના આત્મી અંદર રિત મેં જ્યારે
જ્યારે ત્યાં પહોં જમાડ કરી મુકે છે. જે ઉકારો ત્યાંના જંગલોમાં જાય ત્યાં પહોં જમાડ
ત્યાં પથ્થર, કોયરા ઘરેરે રોજોને આપનાર અને દેવાનાર મળી, માચડ, અરુઁની કોતે રોજ
ત્યાં રોજમાળા વખતે પળા માથુસો કચરપાથુ નીકળી જાય તેમાં નવમ ધર્મ! આ જંગલ
રૂઢિઓ પ્રમાણે આસનારા ગાયમાંમાં વસના આપણા આપનેતે ધોડીક વ્યાગવવિત્તા ડીપવવાની
૧૪૩૨ છે.

આમણમાં વળી પ્રશ્નના સમયે જે બેદરકારી જનાવવામાં આવે છે તેની કહેણમાં પણ આજે દલે દેખાડવામાં નથી આવતી. યંદેરા છેઝગ મુસરી ત્યાં છે એમ તે કહેણું હજ નહિ; ત્યાં પણ તેટલાજ બેદરકાર લોકો વસે છે, પણ જરૂર પડે ત્યારે અર્થના ખર્ચે છે જેથી તેના ઉપયોગ કરે છે. જેમ ચહેરાના થયા ભાગમાં જોવામાં આવે છે તેમ તમામ જોઈએ જાયે પાતાના ધરને શોષક ક્રમમાં ઉત્તરવક કરનાર છે તેનો સફભાગી જીવના તરફ તેનાં મનનાવધામાં જોઈવી નિર્દયના નથી વાપરતાં. જ્યારે પ્રશ્નને સમયે માણસમાં માણસો દવાકેમલથવાની જોરો જોખમે, પહેરવાને સાથ તફત જોખમાં કપડાં જોઈએ, ત્યારે દિકુ માતાઓને નર્મને અપારો જોગો જેમાં બદારની દવા પ્રયેશ કરીજ ન શકે તેથી જોરો જોગ છે, તેમને જઈં જતાં કપડાં પહેરવા મને છે અને જંદી બેદરકાર દળમગીઓ પાસે તેમને સમસ્ત સપજી કામ કરાવવામાં આવે છે. તવાઈની વાત એ છે કે, સૌની દત્તા કરવા માટે આટલા બધા ઉપાયો લીધા છતાંએ તેઓ પેલી વળી જી-વની રહે છે; પણ જે માતાઓ છવતી રહે છે તે પંક્તિ વળીનાં સરીર પ્રશ્નના આંગણ પાદ અખન્દ ગયેલાં હાથે છે. જે દિકુ પ્રજા તેમના તરફ બેદરકારી અને નિષ્કરતા જનાવે છે, તે દિકુ-પ્રજાની નજરે તેમનાં કરેલાં પાછોની એધાળીશ માંદલી માતાઓના ફિલા અને નિરતેજ ચહેરા, ઉદાશી આંખો અને માંદી રહેલા દાઢકાંના માળા ને જોઈ મોડી પડતી દોષ એવી તેમની જુવી ગયેલી ચામડી નજરે પડે છે. આ નબળી થયેલી અને નબળી થતી માતાઓ નબળાં બાળકોને ઉછેરે છે. શું દિવંઓને આથી સરમાવા જેવું નથી ?

અચપલકુળી પ્રાન્નદોષે નજરમાં ચમેલાં આ બાળકોને તેમના પિતાઓનાં ચોખ્ખી દવા વગેરેથી વિમુખ એવાં ધરમાં ઉછરવાનું છે, ત્યાં અર્થ બેઠામર છઠ્ઠી માળવાની છે, વાઈટામીન ભરનો અને ઘણાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો જેમાંથી કાઢી નાખેલાં છે એવા કમકોવતદાર ભોરાક ખાવાનો છે, મરીમસાલા મળી જવાનો છે, રોજના અનેક પ્યાસા ભરી ચાદના કડવા ઉકાળા ગટમટાવવાનો છે અને જે ટેકાળે માંકડ, મચ્છર, ચાંચક વગેરે મનુષ્યના કુખનોનો વાસ હોય ત્યાં સુવાનું છે. દવે કોણ કદેશે કે ગામમાંની ભવિષ્યની પ્રજા મજબૂત થશે ?

દવે એકે કારણ રહ્યું. જ્યારે શહેરના લોકો સાંસારિક, પાર્શ્વિક, રાજદારી વગેરે અનેક આ-
ખતોપર ચર્ચા કરે છે, તેમને તેવી જાગૃત્તાપર વારંવાર એ સાંભળવાનું પણ મળે છે અને તેથી તે
ઉપર વિચાર કરવાનું તેમને મન થાય છે; ત્યારે ગામડામાં તેવું નથી, જેથી તેઓ અંદર અંદરની
અટપટની કે વિવાદ, લગ્ન, સીમંત વગેરેના ઉપર વાતો કરે છે. આવી વાતો કરતી વખતે ધણીકે
વખત તો જે ભાષા વપરાય છે તેમાં બીજાસે ભાવ મળે જોવામાં આવે છે. આ પ્રસંગે હજી-
રનાં જાગૃતો પામેજ દેવ છે અને એવી ભાષાની જસરથી તેમના વિચારો જમડે છે. જે ખિચા-
રા આત્માઓ કમનસીબે દિલ્લમાં આવતે તેમના જનમથી નાકીન થયેલા અને પાછળથી કમ-
તાકાત ખોરાક વગેરેથી જમડેલા શરીરપર આવા વિપાસકા વિચારોની અતિ માહી જસર થાય છે.
સંસારસુધારકો શહેરોમાં પરિપટે ભરી સમજાવે સમજવવા પ્રયત્ન કરે છે, તેને બદલે
ગામડાંમાં જઈ સાદાં અને જનદુષ્ટ કાનસોની મદદથી ભાષણો કરી ત્યાંની રહેણીકરણી, ખાણીપીણી
વગેરેની શી માહી જસરો થાય છે તે સમજવવા પ્રયત્ન કરે અને ત્યાંના લોકોના ખાસ
સદવાસમાં આવી તે બદલાવે તો તેઓ જળદીન થયેલી અને થતી પ્રગળે પાછી જળવાન કરવાને
ભાગ્યશાળી નીવડે અને દિલ્લપ્રગળે નષ્ટ થતી અટકાવશે.

ચીચોડના મિયાંઓનું દીપડા સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ

(સૌરાષ્ટ્ર તા. ૨૭-૩-૨૬ ના અંકમાંથી)

શિયાળાની સુસવતી ઠંડી અને પરોઢીઆનો પહોર ! વનમાં મારુતિસરખા લુવાનોનાં પાંચ ગંગડી નવ એવું એ કાળઝળ હીમ ! સવારના પાંચ વાગ્યાને સુમારે ન્યારે મેઘવીનાં અંધારાં લળલાખળાંથી ભેદાવા લાગ્યાં ત્યારે ગોંડળ રાજ્યના પાટણવાવથી બે કોસ દૂર ચીચોડમાં એક જ રવાડના આંગણામાંથી ગોઝારો ઉઠ્યો કે,

‘ ધોડાન્યો રે, આંધ દીપડો મેઠો સે. ’

કોશ, કોદાળી ને કડીયાળી ડાંગો લઇને લુવાનીઆઓ ભેગા થયા, ત્યાં તો દીપડો કામ પતાવે ને-ધોડીને ચીરીને ફાળ ભરતો નાઠો. અંધારામાં પત્તો લાગ્યો નહિ.

ઉગમણી દિશામાં સૂરજ નારાયણની લાલ લાલ કિરણો ‘ ફૂટીયું, એટલામાં તો ગામમાં વાન ફરી વળી કે પેલા ફાટેલ-પેઢી ગએલ દીપડાએ આજે ભરવાડની ધોડી ઉપર મારણ કયું. આ ઉપર તો દીપડાનો ત્રાસ ત્રણ ત્રણ ચોમાસાથી ચાલુ હતો. એને મારવાના પ્રયત્નો બધાજ નિષ્ફળ ગયેલા. ગઈ સાલ એણે દોરદાંખરનો દાળેવાટો કાઢ્યો હતો. એકાંતરે સવાર પડે ને કોઈના બળદ-ધોડા-ગાય-ભેંસની ગળદી ચૂસાયાની રાડ પડીજ હોય !

પણ આજે તો એને ગોતીને દાર કરવાનો નિર્ધાર કરી ગામલોક ચાલી નીકળ્યા અને એ ગામલોકને અત્રે કોણ કોણ ? ચીચોડના મીયાંગતિના જવાહર ગિરાસીયા-લુવાન અને પદ સાથે સાથે. આ લોકો ચીચોડના ગામેતી કહેવાય છે. દીપડાને સગડે સગડે આદમીઓ ટોળું આગળ ને આગળ ચાલ્યું. સૂરજદેવ આલામંડળમાં બે ત્રણ નાડાવા ઉંચા ગયા, અને દશ વાગ્યા ને સુમારે એક ખેતરમાં દીપડો દૂર દૂર તબકચો. ગામેતીઓએ ચીસ નાખી “ એકા, એ રીંકા ” અને બધાએ પૂરપાટ દોટ દીધી. આડા ફરીને ‘ હુડીયો, હુડીયો ’ કરતાં દીપડાને ચીચોડની અંધ મણી દશમાં તગડ્યો. ત્યાં ખેતરમાં જનવર લીલાનાંગળ કરીને એરંડાના છાંયડામાં ‘ ભસાક કરો ’ ખેંસી ગયો અને લાંબો લસ થઇને સૂતો. જાણે આદમીનાં ટોળાંની ખીકજ નહિ !

પંદર આદમીના ટોળામાંથી લુવાનીના ખમીરવડે ત્રસત્રસતી લાંબી ભુજવાળા, ગામેતી ખીમા ડોસાએ આગળ ડગ ભરી જનમગરી સળગાવી અને ગોળી ‘ સણુણુણુ ’ કરતી જઇને ધોડી દીપડાના પડખામાં. પેટાળ નીચે છરકા કરતીક ને પેલી મેર ચાલી ગઈ.

પણ દીપડો તો જાણે ફૂલ પણ ન ફરક્યું હોય તેમ નિરાંત કરીને પડ્યોજ રહ્યો. પાંચ મીનીટ, દશ મીનીટ, પંદર મીનીટ વીતી પણ એ તો ન હાલે કે ન ચાલે. માત્ર ધડી બેથ પટપટ પૂછડી દલાવે ! એટલે ખીજા લુવાન ગામેતી રામા સાંગાએ ફરીને જનમગરી ચેતાવી, બંદુક પુટી ન પુટી, કાન આગળ દાડેના ધુમાડો ઉઠ્યો, એટલામાં તો દીપડો ‘ હૂ હૂ હૂ ’ ફાળ દઇને રામા સાંગા ઉપર ત્રાટક્યો ને તરાપ મારીને રામાને ધરતી ઉપર ફેંકી દીધો. પટકતાવેંત એક થાપો મારી એના થંભામાં નેર ખુતાડી દીધા.

રામાના બાપ ઘરડા ડોસા સાંગાએ જોયું કે, ‘ હાય હાય ! રાવણ જેવા મહાન્તેધ દીકરાને મણાં મારી નજર આગળ આ દીપડો વિંખી નાખશે, મારા જીવનમાં ધુલ્ય પડી ! ’ સાંગાની નસોમાં ઝલત ધબકી ઉઠ્યું અને તેણે એકજ દૃઢકે દીપડાની ડોડી પકડી, મરડી તેને રામા રથી ઉંચકી નીચે નાખી દીધો. તરતજ દીપડે એના ઉપર તરાપ મારી. દીપડો એના ઉપર સાર પહેલાં તો સાંગાએ રામાની નીચે પડેલી બંદુક ઉંચકી લીધી અને દીપડાનો થાપો પડતે હેલાં તો તે આરી ધરી દીપડાના મોઢામાં ખોસી દીધી. સાથે થોડાક હાથ પણ દીપડાના ટામાં ચાલ્યો ગયો.

દીપડો હવે તો વિદ્યો. તેણે કારમી ત્રાડ નાખી, તોરથી દાંત બીંસી ‘ ક્ય ક્ય ક્ય ’ ની બંધુકને ને સાંગાના હાથને બનને ચાલી નાખ્યાં અને સાંગાના પડખામાં એક પ્રચંડ મારી તેને નીચે પટક્યો. નીચે ડોસો સાંગો અને ઉપર જનમદત સરખા રાવણમથો દીપડો.

એ જામગી આવી ! હવે શું થાય ! કોઈની પાસે બીજું દધિધારે ન-અજે. સાંતાના દીકરા માતા દાધમાં માત્ર એક કાટકી જીનવાણી જીદી તરવાર હતી અને કરણા ગમેતીના દાધમાં તો એક ખાખડખજ દીઝાળી ઝાંઝ. તરવારનો ધા કેમ થાય ! નીચે પડેલા ટાંસાને વાગે તો !

કરણા ગમેતીને શરૂ અદ્યુ. એણે દાકલ દીધી: "થાજે માટી" અને પોતાના માથા ઉપર તરવાર ફેરવીને દીઝાળી ઝાંઝ ભડ લઈને દીધી દીપકાના કપાળમાં.

ઝાંઝનો ધા પડતાં દીપકો રથવાયો જન્મે ને સાંઝા ગમેતી ઉપરથી ઉડી એણે કરણા ઉપર કાપ સાંધી. કરણાએ દાંપ વૃક્ષાવી પોતે મુલાંટ ખાઈ દીપકાની પુકે જઈ ઉઠે. દીપકાની વડજમાં આજો ગમેતી ખીમા રડા ને એક થાપા ભેગો જઈ પડ્યો હો.

દીપકો એના ઉપર ચડી ભેગા જાતોતો એટલામાં તો બાહોરા જનેશા રામા ગમેતીએ પોતાની જીનવાણી તરવાર ફેરવી મોઢાં ઝાટકીને ઝીંકી દીપકાની ખોપરીમાં, ને ભડસ કરતી ખોપરીમાં મોઢવટ ફાટ્ય પડી ગઈ. સાથે તરવારના બે કટકા ખજખજાટ કરતા બે બાજુએ ઉડી પડ્યા. દીપકો પજ પડ્યો. ત્યાં તો પેલા બારેય જળુ મેદાળી, જરજી ને કુદાડી લઈને અડી પડ્યા.

પેલા થાપા ખાઈને મોર ખુબી જવાથી ધાવલ થયેલા રામા સાંઝા અને ખીમાને સેકો ઉપાડીને શામમાં લાવ્યા અને પડે નાખ્યા.

દીપકા સામેની જા ત્રણે જળુની સમરસીલા દાંધ કલાક બે કલાક ન્હોતી ચાલી; ત્યાં તો ફોલ્લા, રથવાયા થયેલા દિસક પ્રાણીની ફૂર વિજળીક ગતિ સાથે એટલીજ તરસી દાવપેચ મેલવાના હતા; એટલે તો આ ભયંકર, જીવસોસટની રમતમાં અદ્યાની ધડી જેવી દશ મીનીટો વીની; પણ એ એક એક મીનીટ એટલે તો પેલા બેદાફરોને મન દશે એક એક યુગ !

મીઠાના મિયાંઓ કહે છે કે, "જે જળાએ દીપકો માર્યો એ ધરતીજ નગદ શરવીરા-કનુ" પુરાનન હેત છે. જમરા પહેરે બડવીરીમાંથી એકેય પાછો ફર્યો નહિ, એટલેજ એક-બીજાની દરમનવડે જામે મંગોપાંચ ઉત્યાં. જામે આ કંઈ પહેલવડેસો દીપકો નથી માર્યો. જામ ને જામ પૂરા સનરને જામે રામશરજ કરી દીધા છે. "પણ આ દંડયુદ્ધ તો અનોખું છે. આ તો-

"હાડી ખસીયા વરયા શરૂ રજપૂત જ્યાં, મીર આદીર મોનીય વંકા;
ખડગના ખેલની રંગમૂમિ મદી, જમના વાજતા નિત્ય ડંકા.
મિપુડો શરૂ જ્યાં બીરને ભડ કરે, મકુકતા દોય ત્રાંખાણુ ધજણી;
ધન્ય દો ધન્ય સોરાઠ-ધરણી. "

એથી-ધીપનાં અગ્નિજ સંરમરજોવડે બેઠેલી મોરની અમર બોમકાનો એટલોજ અમર સૌર્યપ્રભં છે.

દીપકા સાથે બીજાજ બંધબંધા કરી, લોથ લઈને ધેર આવેલા આ શરવીરોને દેખનાજ ધોમ મખને બપોરે મીઠાનો પમાપતો સનરાખાજ દોડનો પાટજવાવ પૂગ્યો અને ફોજદારને ખખર ક્યાં. ફોજદારે દેસાંદાનથી મોંઝાનરેશને સમાચાર મોકલ્યા અને ધાવલ થયેલાએને અને મરેલ દીપકાને લઈ પાટજવાવ આવતા દુકમ મોકલ્યા.

ફોજદારે તેમનો ધારખુનર પંચકલાસ કરી તેમને દરિયાપથમાં જવાની પરવાનગી આપી; પણ હવે તો તેમના ધા દરતા દના અને ત્યાં અસત વેદના લગી દની. દરદ વધવા મોંઘુ, અને સંજ પડી. ત્રણે મીઠા મોકલવામાં આવ્યા.

અને આ શરવીરોની કદર મોઝગના રાજદમે કેવી દીને કરી ? તેમને દનામ જકરામ કે સારો દોડો આપીને નહિ. એમણે તો દીપકા સાથે અકુચની કરનામિને બેદાફરી ખરજ દી. પડાનું સાંઝા મેનાવજ કરવાનું નહોતેતાર કમોન કમું. ફોજદારે દોડો પડે સાંઝા ઉતરાની તે નરવીરોને આપ્યું, પણ સાંઝાએ જાનેક હોડા અને વડિલાડું દોલ થો નદન નકામું નિવાડું. જાલારે તે બામરમ પાટજવાવના પેલિમ કાજુઆ મંચે ડાઝ શરવીર ગમેતીએની રથનિને પણ વિલાવનું એક બપોરે ખુલે સડી રજુ છે.

મીઠાના શરવીર મંચાએને કંઈ જાલ્યા કે દનામ અકરામની અડેએ દીપકા સાથે રજુ-જાને ન્હોતો જમ્યા. એમને આવી બેઠેલની ધરવાદ પજુ નહિ દોય; પણ સમજુ મનાવેના

સામાન્ય શુદ્ધ આત્મી બહાદુરીની કદરદાની જોવા હંમેશાં આતુર હોયજ. ઇંગ્લંડ કે અમેરિકામાં આવી વીરતા કોઈએ દાખવી હોય તો તેની ફિલ્મો લેવાય, જાહેર પ્રજા તેની પાછળ પેલી રે, રાજ્ય તેના ઉપર માન-આદર-કિતાબ ને ઇનામની નવાજીશો વરસાવે, વર્તમાનપત્રોનાં એ અશુભ પ્રસંગના લાંબા ઝગમગતા અહેવાલો છપાય, સાપ્તાહિકો ને માસિકોને પાને પાને તેમની તસ્વીરો ઉભરાય, ને કંઈ કંઈ થાય; પણ આ નિઃસ્પૃહી ને નિરભિમાની ગામડીઆ તો રજા કોઈ ન જાણે જુલો સડતા હેમ્પડનો, ક્રોમ્વેલો, બ્રેટબોર્ડો અને યુજીન સેન્ડાઓ. તેમને માત્ર આમકામી નવાજવા સિવાય, શુદ્ધ સ્વરૂપમાં દુનિયા સમક્ષ કોણ મૂકે? ગરવા સોરકમાં એક ડાળે ધરણી ન જાવતી વીરતા અને અંગાર સરીખાં ખમીર આજે ઓસરી પડ્યાં છે. તેનું મૂળ રાજવીઓની અને પ્રજાની આ વીરનરોપ્રત્યેની જડતાભરી બેદરકારી-ખીન-કદરદાનીમાંજ છે.

બે માસ અગાઉ આ બનાવ ગોંડળની હદમાં બનેલો. ત્યારપછી ગોંડળના કુમારશ્રી નરસિંહજી એ બાબુ રંજાડ કરતા એક ખીજ દીપડાને મારવા સાફ તા. ૧૭-૧-૨૬ ના રાજ દિવસે ધાવેલા. પાટણવાવના ફોજદારે તેમને પેલી લાંગેલી તરવારના ટુકડા અને જામગીરીવાળી બંદુક બતાવ્યાં, ત્યારે કુમારશ્રીએ દિગ્મૂઢ બની પૂછ્યું, “શું? શું? આ હથિયારથી દીપડો માર્યો?” ફોજદારે મારી માગીને કહ્યું “બાપુ! ક્ષમા કરજો એ તો મજબૂત ને અનાડી ગત રહી એટલે દીપડાને માત્ર બદ્ધબંધા કરીને પૂરો કરી નાખ્યો.” કુમારશ્રી સાશ્વત નયને જોઈ રહ્યા.

પછી કુમારશ્રી નટવરસિંહજી પચાસ માણસોના રસાલા અને બંદુક ગોળાના ગોડીલર સરંજામ સાથે ત્રીયોડ આગળ ઓસામના કુંગરોમાં રખડી રખડીને ચાક્યા, પણ શિકાર ન થયો પાછા સ્વગૃહે સિધાવ્યા.

એક મદ્રાસી સ્ત્રીની વીરતા

(લેખક:-ગોપીનાથ વર્મા-‘શુદ્ધલક્ષ્મી’ હિન્દી માસિક ઉપરથી)

એક મદ્રાસી યુવક ઘણા દિવસથી જમશેદપુરમાં રહે છે. સ્થાનિક કંપનીમાં નોકર છે. આ યુવક તા. ૨૩ મી જુલાઈને દિવસે રાતના ૧૦ વાગ્યાથી સવારના ૬ વાગ્યા સુધી નોકરી ઉપર હતો. તે રાત્રિએ તે પોતાને ‘કામે થોડો વહેલો જઈ પહોંચ્યો. ઘેર સ્ત્રી એકલી હતી. પહેલેથીજ દાવ શોધતો એક નરપિશાચ પંજાબી લાગ મળતાં તે મદ્રાસી યુવતીના ઘરમાં ઘૂસ્યો. મદ્રાસી યુવતી બહેલી ગણેલી તથા બુદ્ધિમાન હતી. ઘરમાં ઘુસતાંજ તે પંજાબી તેને ડરાવવા ધમકાવવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, ઘરમાં જેટલા પૈસાટકા હોય તે બધું હાજર કરી દે નહિ તો તારું ખૂન કરીશ અને આખરે લઈશ. યુવતીએ પોતાની શુદ્ધ પ્રમાણે તરતજ જવાબ આપ્યો, “અરે! આપ આટલા નાખુશ શામાટે છો, ઉભા રહો, હું આપના આગળ ધરની સઘળી અમૂલ્ય વસ્તુઓ હાજર કરી દઉં છું. મારા પતિ મને બહુ દુઃખ દીધા કરે છે. હું જાતેજ તમારી સાથે ચાલી નીકળીશ. લો આ ધરેણું છે તે બાંધી લો. થોડાઘણા રૂપીઆ પેસા ખૂણામાં દાટ્યા છે તે હમણાંજ ખોદીને કાઢી લાવું છું.” આટલું સાંભળતાં તો તે પાખી પંજાબી અતિશય ડુકાઈ ગયો. ધરેણું તથા બીજી અમૂલ્ય વસ્તુઓ એક પોટલીમાં બાંધવા લાગ્યો. યુવતી ખૂણામાં ગઈ તેણે પેટીમાંથી એક ધારવાળો છરો કાઢીને પોતાના પાંચવમાં સંતાડ્યો. કેટલાક રૂપીઆ પણ સાથે લીધા. પંજાબીના આગળ રૂપીઆ મૂકીને તેને ગણી જોવાને કહ્યું. તે દુટ રૂપીઆ ગણ્યા લાગ્યો. બરાબર લાગ જોઈને સ્ત્રીએ તેની છાતીમાં છરો થોપી દાલ્યો અને તે બેડોશ થઈ નીચે પડ્યો. યુવતીએ તાણું વાસીને સ્થાનિક થાણામાં જઈને પોલિસને ફરિયાદ કરી. પોલીસના માણસો તેજ રાત્રે ૧૧ વાગે તે જગાએ આવ્યા. યુવતીએ કહેલી સઘળી બાબત જોમની તેમ મળી આવી. તે રાત્રિએ યુવતી કોઈ નજીકના સગાને ત્યાં સૂઈ રહી. સવારે છ વાગે તેના પતિ પણ આવી પહોંચ્યો અને સઘળી હકીકત સાંભળી. આ બનાવ નજરો નજર જોયેલો છે. મંત્રાગ્રાંથ છે કે તે સ્ત્રીને ઇનામ આપવામાં આવશે. શહેરમાં આ બનાવે સણસણાટ ફેલાવી દીધો છે. તે દુટ પંજાબી મરી ગયો છે.

હિંદુ જાતિની મહત્તા

(સે:-આશ્વવલ્લાસ ઇલાસાસ કચેરીવા 'હિંદુસ્થાન' તા. ૨૪-૧૩-૨૦૧ ના અંક ૪૧)

જનમગરની તમામ સંસ્કૃતિઓમાં હિંદુ સંસ્કૃતિનું સ્થાન અત્યંત ઉચ્ચ છે. તેની કોઈએ રદીયું નથી કરી શકી. આજની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિઓ એ મંત્રમુગ્ધની હાથ એટલી મજબૂત છે કે જે નેરો સુધી ભુલોની નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની ભાવનાઓ એટલી પ્રબળ હોય છે કે જે હિંદુ માંથી પતિન થયા પછી પણ તે વિશુદ્ધ ભાવનાઓના રજકામ તેના હૃદયને ઝખઝખાવે છે, જે એવા દબરો અને લાખો, પતિન થયેલા હિંદુઓ પોતાને હિંદુધર્મમાં પાછા લાખવા માંગે છે. કારણ કે, તેમના હૃદયમાં હિંદુ મંત્રમુગ્ધની પડી જાય છે. કેટલાંક કારણોને વધ વધ જેઓ અત્યારે હિંદુધર્મ સ્વીકારી જાય છે, તેના તમામ બળો મળેલા પછી અત્યારે બાપોકાર ભરે છે કે જે, અને પછી એક વખત હિંદુ દના હિંદુના પુનિન નામથી પોતાનું ગૌરવ સમજે છે. હિંદુ સંસ્કૃતિની પ્રબળ ભાવના કૌટુંબિકીના અનેક પ્રદારો પછી પણ તે અત્યંત અને અત્યંત ઉચ્ચ છે અને તેના ગૌરવમાં પ્રતિદિન વધારો થતો જાય છે.

આમશુદ્ધિનું ભાન થયેલ દબરો અને લાખો પતિન હિંદુઓના સ્વધર્મમાં પાછા આવવાની પ્રબળ ઇચ્છાનો વેગ એટલો વધે છે હિંદુધર્મમાં પુરસ્કર તેનાઓનું લક્ષ્ય તે બાળુ એવાનું ને હિંદુત્વના છૂટાછવાયા થઈ ગયેલા અંગ-ઉપગોને એકત્ર કરવા શુદ્ધિ અને સંગઠનની દોડયાસના થઈ પાયા મંડાયા અને તે ધર્મકાર્ય કરનાં કરનાં અનેક સંઘો અને મુસ્લિમો સહિતનાં સંગઠન હિંદુત્વના આલેખો અને પ્રદારોની દરકાર નહિ કરતાં, વિધર્મીઓ તરફથી આપવામાં આવતી પ્રાણાંત દંડની ધમકીઓ નહિ લેખવાનાં, રાત્રીની પણ ખરૂં પડોરીને, એ ધર્મકાર્ય પનાવવા સતત પ્રયત્ન કરનાં એક મદાન રાષ્ટ્રવિધાયક નરવીર દાસીઓ, હિંદુત્વના ગૌરવ માટે આત્મા, એક દુર આત્માચારી મુસ્લીમના હાથે લગાવેલા ધર્મચર્ચાના બદાને બિહાનાવશ દાન નરનું સ્વાગત, સ્વીકારો પછી તે નરપિશાએ પાંચ પાંચ ગોળીબારથી જીવન લીધેલો આ દાન નરનું સંસારી નામ મુન્સીરામ હતું, જે દુનિયાબરમાં સ્વામી અદ્વાનંદને નામે વિખ્યાત હતું. એવા બહારે એ દના કે જેણે મૂખાંઓની સંગીતો અને મશીનમનો સામે પોતાની જાતી પુષ્ટી કરી પોતાના અંગ ધર્મનો પરિચય આપ્યા જનને કરારી દીધો અને ઈશ્વરમાં અપૂર્વ પ્રદા દાખવી પોતાનું અદ્વાનંદજીતરીકું નામ દીધાનું. આ મદાન નરની જોડ એકલી હિંદુ કેમને નહિ પરંતુ સમગ્ર ભારતવર્ષને ન પૂરાય તેવી પડી છે; પરંતુ હિંદુધર્મ આવા અસાધ્યારીઓને પણ શિક્ષા કરવા ના પોકારે છે અને હામા આપવાના પોતાના પવિત્ર સિદ્ધાંતને વળગી રહે છે.

ઈ. સ. ૧૦૦ ની સાલથી એક એવી માન્યતા પ્રચલિત છે કે, કારણ પૂત કરવાથી બેદસ્ત અને દુર પ્રાપ્ત થાય છે; અને એ માન્યતા જોડી દોવાનો એકરાર અમુક અપવાદોના મુસ્લીમ બંધુઓને ખાદ કરતાં કેટલાંકોએ ક્યો છે કે અને તે ધર્મધેડી ભાવનાઓને પોસી આ પરિણામ આનું છે. ઈ. સ. ૧૦૦ થી તે આજ દિનમુધી લગભગ ૧૩૦૦ વર્ષના ગાળામાં એવા એક પણ બનાવ નથી બન્યો કે કોઈ ધર્મધેડા હિંદુએ પ્રમાણિક ધાર્મિક મતબદલા કારણે કોઈ વિધર્મીનું પૂત હતું હોય.

દરેક હિંદુભાઈઓ પોતે પોતાનો “કર્મવિએન્ડ કોર્ડ” અર્થાત “હામા કરો અને બૂધી બન્યો”નો સિદ્ધાંત ન બૂલે અને ગમે તેવા અપકૃત્ય તરફ પણ હામા બનાવી હિંદુધર્મને અને તેનીજ સંસ્કૃતિને શોભાવે.

લોકમાન્ય તિલકનાં થોડાંક સંસ્મરણો

(દૈનિક “ હિંદુસ્થાન ” ના એક અંકમાંથી)

લોકમાન્યનાં સૌથી મોટાં દીકરી પાર્વતીબાઈ કેતકર લખે છે કે:- ‘ હું ’ શીમેજ દાદાજીની જતી ત્યાં મરાઠી ગોથા ધોરણ બેઠે અંગ્રેજી પહેલી ચોપડી પણ શરૂ કરાવતા. ૧૨ માં પછી છોકરીઓ પરણે છે ને લાંમુધીમાં મરાઠી પણ તેમનું પૂરું થતું નથી. ત્યાં અંગ્રેજી પણ ૬ ક. જ. થાય; તેથી પ્રથમ મરાઠી પૂરું પાડું’ થયા વગર અંગ્રેજી નજ શીખવું, એમ દાદાજીને એજ કારણથી દાદાએ અમારી નિશાળમાં આવીને અંગ્રેજીના કલાક વખતે મને બીજા એક ગણીત કે સંસ્કૃતના વર્ગમાં બેસવા દેવી એવી ગોઠવણ કરી હતી. આથી તે વખતના શાળાએ કેટલાક શિક્ષકો દાદાને ‘ અસ્કેજ ’ કહેતા ને ટીકા કરતા.

‘ હું ’ નિશાળથી ઘેર આવું એટલે મારે સારી બદલવી પડતી; તેથી એકવાર મેં દાદાને ‘ મને જીંટોના સાળુ લઈ આપો. ’ દાદાએ જવાબ આપ્યો ‘ જીંટોના સાળુ ન લેવાય. વિદ્યાયની હોય છે. ’ આમ કહીને લંબાણપૂર્વક સ્વદેશીનો મહિમા મને કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે સમજતી થઈ કે, નિશાળમાં બીજી છોકરીઓ જે લલકાળાં કપડાં પહેરીને આવે તે વિદ્યાયની કપડાંનાં બનેલાં હોય છે. અમારા ઘરમાં સુતરાઉ બધું ચાણા કઢાંથ અને ગરમ કાંઠા બુલંદ મીઠાને બદલે પાનળોઓનું વપરાતું.

ઘરમાં બે વખત ચડા થતી પણ આઈ અમને કદી ચડા આપતી નહિ. અમને આપાતું. અમે દાદાને પૂછીએ ‘ તમે કેમ ચડા પીઓ છો ? ’ દાદા કહેશે ‘ ટેવ પડી; તમારે માંથી બચવું બેઠંએ. બાપ દારૂડીઓ હોય તોપણ છોકરાઓએ દારૂ પીતાં કદી ન શીખવું તોયે વિશ્વનાથ (લોકમાન્યનો સ્વર્ગસ્થ બ્યેન્ડ પુત્ર) ને જનોઈ દીધા પછી દાદા રોજ તેની પાસે મળી કરાવતા. કોઈવાર ન કરી હોય તો ગુસ્સે થતા. એક દિવસ વિશ્વનાથ કહે ‘ ત્યારે તમે કેમ મળી નથી કરતા ? ’ દાદા કહે ‘ હું ’ નારા જેવો હતો ત્યારે રોજ કરતો, હવે તો ‘ હું ’ રોજ ‘ હું ’ એટલે સંધ્યા નથી કરતો. ’ અમને એમના ઉપર વિશ્વાસ બેઠો નહિ એમ બેઠો મંદીરમાં મંદુએ કદેઈ પેઠોના ભાયાંતરનાં જાણં જાણં પુસ્તક દાદાએ અમને દેખાડ્યાં ને કહે ‘ પૂર્વે પેઠોને મારીને લઈ ગયા હતા. હવે જર્મનો ભાયાંતર કરીને ધોળે દડાં લઈ ગયા છે. ’

સવારે ચડા પીતી વખતે દાદા રોજ દપાત્ર બેતા અને ચિતોદ્ર કરતા. ૧૯૦૮ ના મુજબ બંગ્લો પછી મોઝેટ તેમજ એક્સ્પ્રીમીસ્ટ છાપાંઓ વચ્ચે સારી પેંડે ગાળો ચાલતી. એક દિવસ ચડા પીતી વખતે અમને પૂછવા લાગ્યા ‘ તમે બધાં રોજ ચડાની સાથે કંઈને કંઈ ખાઓ છો ? ’ હું શું ખાઉં છું તે કહેા બેઠંએ ? ’ દાદા ચડા સાથે કોઈ દિવસ કશું ખાતા નહિ, તેથી કહેવું કે, ‘ તમે તો કોઈ દિવસ કશું ખાતા નથી. ’ દાદા હસીને કહે ‘ કેવું અજાન ! ચોરો ચડા ભરે ગરમગરમ માંસો ખાઉં છું ! ’

સરે ૧૯૦૯-૧૦ ની સરકારી સ્વદેશી હીસચાસ ઉપડી અને સરકારની દમનનીતિને તે સેવા બદલીત બાબતે છાપાંઓનાં જાહેર કર્યું કે, જેમને જલની નેપારી કરવી છે એમ ઉપદેશ કરતાં સરકારીનાં રોટલાં વગેરે ખાવાની તાલીમ લેવાનું શરૂ કરી દેવું બેઠંએ. સંભળી ને અમને કહેવું કે, જેકને સરકાર મું આવડી નેપારી કરવાની ? જેવ સરકારે કેટલાં સરકારી વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપી છે, એમજ અમને દેશવત્તને સંભળી રહ્યાં હતાં. અમે પડે નેપારી ખાતર સરકારીનાં રોટલાંની તાલીમ લેવી પડે નેપારી કરવાની જોઈએ એમ અમને અમને અમને સરકારી ખાતર જરૂર ને ચાહે નેપારી નેપારી કરે, એમ અમને સંભળી રહ્યાં હતાં.

પણ એ ધ્યેય કેવી રીતે સાધવું આ સવાલ બાકી રહે છે અને આ પ્રશ્ન યોગ્ય રીતે માણસ ઉદેશી શકશે, તે વખતે આપણું આ જગતપરનું છવનકાર્ય કર્યું તેનો નિશ્ચય કરી આત્મસ્વરૂપને ઓળખવું, સર્વ ભૂત એક આત્મા છે આ તત્ત્વનો અનુભવ કરવો એજ નું અંતિમ ધ્યેય છે. આ વાત પાશ્ચાત્ય કે પૂર્વના સધળા વિદ્વાનો આજે કબજ કરે છે. શ્વર છેજ નહિ આવા નાસ્તિક વિચારો પ્રગટ કરનારા કાલા આજે પણ નથી એમ નથી. આ વિચારો નવીન પણ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જે વખતથી ઉદય થયો, તે સાથેજ નાસ્તિક તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન થયેલ છે. ગુલાબના ફૂલને તેની સુંદર પાંખડીઓના નીચેજ કાંટા છે. આ કાંટા જેમ ગુલાબને છોડીને જતા નથી, તે મુજબ માનવીના ધ્યેયનો નિશ્ચય કર તત્ત્વજ્ઞાન સાથે યોગી રહેલા આ નાસ્તિક વિચારો કોઈએ પ્રકાશિત કર્યા હોય તો તે માટે લગાડવાનું કાંઈ કારણ નથી.

માણસની વૃત્તિ બહિર્મુખ હોય ત્યારે તેના વર્તનને યોગ્ય હોય એવું આ તત્ત્વજ્ઞાન એક ઘોરો વખત તેને સમાધાન થાય, પણ તે સમાધાન કાયમ ટકનારું નહિ. માણસ તુરંત અંતર થાય છે. વિષયોની હાણમંચરતા તેના જાણવામાં આવેલી હોય છે. મુખના ઉપભોગ કરતાં આ અને દાનતોનો છેદ ઝપાટાથી વધતો જાય છે, એનો અનુભવ તેને આવેલો હોય આવે વખતે નાસ્તિકવાદીઓનું તત્ત્વજ્ઞાન સમાજમાં મૂળ ધાકી બેસશે અને કોઈક વખતે જૂથ થશે, એવી જરાપણ ભીતિ રાખવાનું કારણ નથી. એ તત્ત્વજ્ઞાન ભૂતું હોય છે. માનવીનો નો ઇનિદાસ આ વાત કહેતો આવ્યો છે, તેથી આવા મિથ્યાવાદીના તત્ત્વજ્ઞાનમાં શિર કરવો એટલે ફોગટ કાઢેલું કરવા જેવું છે.

આત્મસ્વરૂપ ઓળખવું એજ માનવીના સાચો ધર્મ એવું મનમાં નિશ્ચિત થવા પછી કેમ આચારમાં મૂકવો એનો વિચાર કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે.

ધર્મનાં એ અંગ માની શકાય. એક તો એ ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન અને બીજું તે તત્ત્વ પ્રયક્ષ આચારમાં મૂકવા માટે કરી આપેલ નિયમ. જગતમાંના જુદા જુદા ધર્મોમાં જે ધર્મો નિર્માણ થયા, તેનો મૂળ ઉદ્દેશ આજ દતો. આ બ્રાહ્મવિધિ શુદ્ધ શુદ્ધિથી આચરણમાં માર્ગ ટેલેજ તે નીતિ. ધર્મ એટલે અંતિમ તત્ત્વજ્ઞાનનું ધ્યેય અને નીતિ એટલે એ ધ્યેય સાધવાને મનુષ્યોએ પેતાના પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં રાખવું વર્તન. ક્રુવજીની જેમ અચ્ચ અને નિષ્કંપ જોઈ રજાવિના માણસની સંસારસાગરમાંની આ નૌકા સુરક્ષિત ચાલવી એ શક્ય નથી. નાસ્તિક તેટલો કુશળ હોય, તોપણ દોષાચરની સહાયવિના હું મારી નૌકા ચક્રાવીશ આ તેનો કારણકેવલ માનવીજીવનનું સાર્થક કરવાને આવી રીતે ધર્મ અને નીતિ એ જાને અત્યવશ્યક ધર્મનો નાશ થવા લાગ્યા, સમાજનું સંગઠન તૂટવા લાગ્યું, સાધુ પુરોનો હેરાનગતિ થયા હું હું જિરે વધવા માંડ્યું, આવું જે જે વખતે કહેવાય; ત્યારે ધર્મ અને નીતિને કદા અપાઈ છે, એવોજ તેમાંથી અર્થ નીકળે છે.

દોષાચર તેની જગા ઉપર છે, પણ આગમોદનો કેપ્ટન દારના નિશાને કીધે કેશનું ન હોય, નો દોષાચર શું કરી શકશે ? જગતમાં પ્રચલિત છે એવા સધળા ધર્મોની આ આવીજ રજા થઈ છે. ધ્યેયની આખતમાં કોઈને મનબેદ નથી, પણ આ ધ્યેય સાધવા માટેનો જે આચરણ એટલે નીતિ, જે આચરણ માણસે રાખવું જોઈએ, તેનું જોખમ જાણે દોષાચર આજે માનવીઓમાં જુદી જુદી તકરારો, દ્રેષ, નિરસ્કાર, અસહિષ્ણુતા વગેરે નું જિરે વધ્યું છે.

મનમારમાં એક આત્મા છે, સધળી માનવજાતિ એકજ પરમાત્માના આગકે છે. આ વાત ખરી છે ત્યારે આ વિચારને અનુસરીને માનવજાતિએ પરસ્પર વર્તન ન કરવું જોઈ. આ આચરણને અમલમાં લાવવાને સધળા ધર્મમાના નાસ્તિક આજ વિધિને સંકેતે જોઈએ. આ નાસ્તિક બધે વિધિને અચરણમાં મૂકવા એટલેજ ધર્મનું પાલન થાય છે. કેશનમેજ મનુષ્યના અત્યંત કિતનું નમેદ લાગ્યું છે ! આ આચરણ ઉપરજ મન જેટલું પાળા નેમરો, તેટલે, તેટલે તે પેતાના ધ્યેયની નજીક જશે, એમાં મન જેટલું આ નાસ્તિક કરવાનું નાવરને સંવચન થાય એવોજ આજ અમલે દેવો જે

એમ નિશ્ચય થયા પછી બાહ્યવિધિનું ખર્ચ સુદ સ્વરૂપ થયું. એ શું મનજનું ન જોઈએ ?

પુરાણ મનાભિમાન, પરંપરા, સંપ્રદાય, પૂર્વમદ વગેરે અનેક બાળનો આ વર્તનમાં આરે આવશે; પણ આત્મદિન સાધવાનો ખરો તત્ત્વનાટ ઉત્પન્ન થયો હોય તો આ આરે આવનારી બાળનોનું મદરત્વ જોઈ કંઈ જોઈએ. સવારે ઉઠ્યા ત્યારથી રાત્રે સ્નાત્કીર્તી આપણા ધર્મમાં જે બાહ્યવિધિ કલા હોય તેમાંથી કોઈ આપણાથી કદાચ ન બની શક્યા, તો તેનામારે વિચારી શકાવું શક્ય નથી; પણ સર્વ જૂનમાત્રમાં એક આત્મા છે, મધ્યમાં જન્મનો પિતા એક પરમાત્મા છે, એ દૃષ્ટિએ આપણા દેશખંડોમાં સાધેના વર્તનમાં આપણા ટાંચે અપરાધ નો થયો નથી ને ! આ વિચાર પ્રત્યેક પ્રથમ કરવો જોઈએ. કોઈને હાનિ પડેતો એવું કોઈ કૃત્ય મારા હાથથી થયું નથી ને ! કોઈના મનને દુઃખ થાય અથવા તો કોઈને ઉદ્વેગ થાય એવું તો હું જોતો નથી ને ! સ્વાર્થ સાધવાને અસત્યનું તો અવલંબન થયું નથી ને ! મારા હાથે કોઈને અન્યાય તો થયો નથી ને ! હાયાથી, વાણીવડે અમર મનથી કોઈના અદિનના વિચાર તો કર્યા નથી ને ! કોઈના પર જે જુલમ થયો નથી ને ! અથવા જુલમગારોને મદદ થાય એવું કોઈ કૃત્ય મારાથી થયું નથી ને ! પોતાના અને પોતાના બાળકોના ભરણપોષણમારે પૈસા કમાવાની નજરે પ્રમાણિકપણને નિર્માળજિ તો નથી આપી ! બિચારા ગરીબોને સુધી બાખરીનો કંટકો મળતો નથી એવું નજરે જોવા છતાં મારા પોતાના દુધચોખામાં જરાપણ કમતરના ન આવે તે માટે પૈસાના દમચે દમચા તો બેળા કરી રાખતો નથી ને ! પોતાનાજ દરવાજા આગળ ગરીબોના બાળકો બિચારાં નામાં ઉપાસાં રખાનાં અને ટાંકથી ધૂળતાં-થરથરતાં જોવા છતાં પોને સુદ ઉપર સુદ સીવડાવીને ચેન બાજી તો ઉઠાવતો નથી ને ?

ગરીબોને ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર ટંકના ખોરાકના ફાંફા થાય છે; સરીરના અંગને ફાંફા નોટ-સોએ કપડાંનો કંટકો મળતો નથી; ટાંક-નકાથી થોડેશું સરીર રાતની વખતે લાંછું કરવાને કપાંથથી જમીનનો કંટકો પડ્યું નથી મળતો; એવી દેશની સ્થિતિ જોવા છતાં, પરસ્પર સ્પર્ધાને બોગ પડીને 'અમુક ભાઈથી દું શીમાન' એમ બનાવવાને-લાખો રૂપિયા ખર્ચાને માળ ઉપર માળ ચડાવીને ખંગલા તો નથી બનાવતો ?

ધર્મ પ્રમાણેનું આચરણ પોતાથી થાય એવી સુચુદ્ધિ છે; પણ ધર્મનું ખર્ચ-મુખ્ય અંગ તેનેજ જુદીને તામિય બાહ્યવિધિ આચરવામાંજ જુલાય અને સમાધાન માનવાની ભાવના જે વખતે માણસના મનમાંથી તદ્દન નિર્મૂળ થશે, ત્યારે ઉપરોક્ત વિચારો તેના મનમાં ઉત્પન્ન થયાવિના કદી રહેશે નહિ.

ત્યારે 'સર્વ જૂનમાત્રમાં એક આત્મા છે' આ સ્વરૂપને વર્તનમાં ઉતારવું એજ માનવીનું જીવનકાર્ય છે, એમ સિદ્ધ થઈને- 'હું પ્રજુનો છું અને બીજાં પ્રાણીઓ પણ પ્રજુનાંજ છે' આ ભાવના નિમિત્ત થયા પછી તેના હાથથી સર્વનું દિન જોતાથી સધાય એવાંજ કંગોં દમચાં થયાવિના રહેશે નહિ. સર્વમાં તે પોતાપણું સમજશે.

તાના કોપરસણને માટે નાળાંઓની આવરવકતા નથી પડતી."

(૩) ઇસ્વીસન પૂર્વે દિતીય ચતાબ્દીમાં થયેલા એરિયન લખે છે કે:- "હિંદુસ્તાનમાં ગામો અને સરેરાની રિવનિ જાણવામાટે નિરીક્ષકો નીમવામાં આવે છે. તેઓ સ્થાનોની મુલાકાત લઇ તેમજ દેવાલય રાગન પાસે રહી શકે છે. અસત્ય બોલવાનો આરોપ કદાપિ કોઇ પણ ભારતવાસીપર પૂરવામાં આવ્યો નથી."

(૪) યુ એન સાંઝ એક બીની યાત્રી હતો. તે સાતમી ચતાબ્દીમાં બૌદ્ધધર્મનું અધ્યયન કરી ભારતવર્ષમાં આવ્યો હતો. તે લખે છે કે:- "ભારતવાસીઓમાં સંખ્યા અને ઇમાનદારી એ મોટા યુગ્મ છે. તેઓ કોઈપણ પણ ધન અન્યાયથી નથી શેતા. તેના રાજ્યશાસનમાં સત્ય નવદ બોજાયે છે."

(૫) ભારતવર્ષપર સર્વથી પ્રથમ પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપનાર મુસલમાનોની પણ આ વિ-
તાં નો મંમતિ છે તે જગીઆરમી ચતાબ્દીમાં થયેલા ઉદ્દશી નામે મુસલમાન લેખકના પુસ્તકમાં
રહી છે. તેના સારાંશ આ છે:- "હિંદુઓ ન્યાયપરાયણ છે. તેઓ ન્યાયપદથી કદાપિ
રહિત થતા નથી. પોતાના આ યુગ્મને લીધે તેઓ એટલા બધા પ્રસિદ્ધ છે કે તેમનાં દેશમાં
દેશના અનેક મનુષ્યો આવે છે."

(૬) તેરમી ચતાબ્દીમાં માર્કોપોલો નામે યાત્રી ભારતવર્ષમાં આવેલા હતો. તે કહે છે કે,
ભારતવાસીઓ આખા જગતમાં શ્રેષ્ઠ વ્યાપારીઓ છે. તેઓ મદાસત્યનિષ્ઠ છે. કોઇ પણ
જની લાલચથી તેઓ કદાપિ અસત્ય બાપણુ નથી કરતા."

(૭) ચીઝમી ચતાબ્દીમાં થયેલા કાવર જોર્જનસ નામક ઇસાઇ બિમુક લખે છે કે, "દક્ષિણ
ને પશ્ચિમ દિશામાં રહેવાવાળા મનુષ્યો મદાસત્યવકતા અને ન્યાયપ્રિય છે."

(૮) પંદરમી ચતાબ્દીમાં કમાલુદ્દીન અબ્દુલ રજાક સમરકન્દી ખુતનનરેશના પ્રતિનિધિતરીકે
લીક્ટ અને વિદ્યાનગરના હજારમા આવ્યો હતો. તે લખે છે કે, "આ દેશમાં (હિંદુસ્તાનમાં)
વાપારીઓ અને કુશનદારો ખૂબ મોજમનદ બોજાયે છે. ખડી મોરીનો ભવ નથી."

(૯) સોળમી ચતાબ્દીમાં જાગર બાદસાદનો વજીર જલુલ્લખ આઇન-ઇ-અકબરીમાં લખે
છે, "હિંદુઓ મોટા ધર્મિક, વિજ્ઞાતારી, પ્રસન્નચેતા અને ન્યાયપરાયણ છે. તેઓ વધુ પ્ર-
માણમાં દળમુખજનું પર્મક નથી કરતા. પોતપોતાના કાર્યમાં સર્વ કુશળ દોષ છે. સર્વ સત્યપથ
પદણુ શકે છે. તેઓ અન્યાય ઉપકારીનું વિરમણુ નથી કરતા. પોતાના ઉપકારીઓપ્રત્યે તેઓ
નફા ફૂલન દોષ છે. તેઓ અત્યંત સ્વામીજન દોષ છે. હિંદુનનિક તે સમગ્રમાણમાંથી ભાગી
જવાનું શીખ્યોજ નથી."

(૧૦) પાંચસા લખમાં હિંદુઓનો પ્રેમ મુસલમાનો નરે પણ એવોજ હતો. કનૈય રસીએન
લખે છે કે, "મેં મલામન અમી નામે એક મદાપ્રતિષ્ઠિત મુમલમાન અફસર સાથે પાનગીન
કરી. તેણે કહ્યું કે, મુસલમાનોમાં ઉર શિરકાઓ છે. ફરક શિરકાઓ આરમી પોતાનાજ શિરકાવાળા-
ઓ સાથે રહેવાનું પસંદ કરે છે. હિંદુઓ એવા નથી. તેઓ મુમલમાન સાથે પણ રહેવાનું
પસંદ કરે છે."

(૧૧) મર જોન માલકમ સાહેબ લખે છે કે:- "હું નિષ્વપર્વક કરી ચકુ છું કે, હિંદુઓમાં
અસત્ય બાપણુ કરવાની રેવજ નથી. જો તેઓ બુદ્ધ બોલે છે તો બીજી વા કેવળ નદિ સમ-
જવાળી. જો તેઓને પાન સમજાવી દેવામાં આવે તો તેઓ કદાપિ અમલ્ય બોલશે નહિ."

(૧૨) પ્રોફેસર પિલ્લને હિંદુઓની સંસ્કૃતિવા અને તેમના અનુચરદારની મદાપ્રકાશ કરી
છે. તે લખે છે કે, "હું કલકત્તાની ટીકલામાં હિંદુ કરીઓ સાથે મળી વખત રમી છું. હું
તેઓની રિવનિ સંપર્જીને બાબતું છું. તેઓ ધણા સ્વચ્છ, દનમણ અને આત્મીજન દોષ છે.
તેઓ દાઢ નથી પાંચ, નથી ટંકા ઝીલાવ કરતા કે નથી સ્વામીની અગત્યે અગ્રણી કરતા.
તેઓ સ્વામીમાં ખળા કુશળ દોષ છે. જ્યારે તેઓ કેટલે વિધાત કરે છે, ત્યારે પોતાનું દરજ
તેની પાન ખડી કરે છે." પિલ્લને સાહેબ હિંદુ પંડિતના મદવલ્લખ પણ આવ્યા હતા; કાંણુ
કે તેઓ તેમની પાતેથી સંપર્જન બાબતે બોલ્યા હતા. પંડિતેના વિલમણ પણ તે લખે છે કે:- "તેઓ
પરિશદ, પ્રદિમાન, કેસન્યસિય અને કેવળ કલ્પના દોષ છે. તેઓ અત્યંત એવા અજાણ દોષ છે."

કામકાજ અને બીજા લૌકિક વિષયોથી તેઓ અપરિચિત હોય છે.” આ તો તેમણે પાંચ પાસે લાસતવાસીઓમાટે તેમણે લખ્યું છે કે, “તેઓ શિષ્ટાચારી, સભ્ય, બુદ્ધિમાન, અને નિયમોનું અનુસરણ કરવાવાળા હોય છે.”

(૧૩) કર્નાલ સ્ત્રીમેન ધર્તૃવૃત્તિ અટકાવવામાટે ૧૮૬૯સાનમાં પ્રણાં વર્ષોમુખી તરીકે રહ્યા. તેમણે ‘માઈ બ્રમણ’ (માય રેમ્બલ્સ) નામનું એક પુસ્તક લખ્યું અને સને ૧૮૭૬ કયુર. તેમાં લાસતવાસીઓની ખરી સ્થિતિ વર્ણવવામાં આવી છે. સ્ત્રીમેન સાહેબ સત્યપ્રિય હતા. આ પુસ્તકમાંથી થોડુંક નીચે આપવામાં આવે છે.

“ગામવાસીઓમાં અસત્યનો અંશમાત્ર પણ નથી. તેઓ અસત્ય વદવાનું તથા બળજબી નથી. અસભ્ય બીચોમાંના કેટલાક તો એવા છે, કે જેઓ અસત્ય કદી નહિ અને આહે તેવા મનુષ્યની હત્યા કરતાં સંકેત નહિ પામે. ગામમાં પિંપળાનું ઝાડ હિંદુઓ આ ઝાડને પવિત્ર માને છે. તેઓ કહે છે કે, આ ઝાડમાં અમારા દેવ રહે છે. ગામવાસી આ ઝાડ નીચે ઉભો રહી અસત્ય ભાષણ નહિ કરે. ગામ પંચાયતોમાં સર્વ સત્ય વહે છે. મારી પાસે સેંકડો એવા મનુષ્યો આવ્યા હતા, કે જે અસત્ય વદવાથી અનંતા હતા અને તેમના ધનની અને પ્રાણની રક્ષા થતી હતી; પણ તેમણે અસત્ય અસ્વીકાર કર્યો. જે મનુષ્યો શહેરની અદાલતોમાં આવી અસત્ય બોલે છે, તેઓ પણ યતોમાં કદાપિ અસલ બોલતા નથી. જે તેમના હાથમાં ગંગાજળ રાખવામાં આવે અથવા તેમને તેમના દેવના સોગંદ આપવામાં આવે તો તે લોકો કદાપિ અસત્ય નહિ બોલે.”

(૧૪) મૌન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટન સાહેબ પોતાના ‘લાસતના ઇતિહાસ’ માં લખે છે કે “અમારાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં જેવા બુચ્ચાલકગા મનુષ્યો મળે છે તેવા હિંદુઓમાં નથી. મોટે પ્રાયઃ સર્વ મનુષ્યો ભક્ષાજ હોય છે. પાડોશીઓની સાથે તેઓ સ્નેહપૂર્ણ વ્યવહાર રાખે. બીજાઓની સાથે પણ તેઓ અસહવ્યવહાર રાખતા નથી. લાસતવર્ષમાં દુગો અને ડાકુઓની કાર્યોની ગણતરી કરીએ તોપણ ઇંગ્લંડમાં જેટલા અપરાધો થાય છે તેટલી સંખ્યામાં હિંદુઓ સરળ અને સાચા છે. તેઓ કેદીઓપ્રત્યે જેટલી દયા બતાવે છે તેટલી દયા કોઈપણ બીજા જાત બતાવતી નથી. તેઓ વ્યભિચારી નથી. આ વાતને લીધે તેનું રક્ષણ દેશો કરતાં અવશ્ય ઉચ્ચ છે. તેના શુદ્ધ ચારિત્ર્યથી અમને પણ ધડો મળે છે.”

(૧૫) હિંદના આદિગવર્નર જનરલ વૉરન-હેસ્ટિંગ્સ સાહેબ લખે છે કે:—“હિંદુઓ જનન છે. તેઓ બીજાઓ ઉપર દયા કરે છે. જે કોઈ તેમનાપર ઉપકાર કરે છે તો તેઓ ધન થાય છે. જે કોઈ તેઓની સાથે યુદ્ધ કરે તોપણ તેનો બદલો લેવા અન્ય દેશવાસીઓ દરન્ને ઉત્ક્રાંત થાય છે તેટલે દરન્ને તો તેઓ ઉત્ક્રાંત નથી જ થતા. તેઓ સ્વામીભક્ત હોય છે. સર્વ સાથે સ્નેહ રાખે છે. રાજગણનું કદાપિ ઉલ્લંઘન નથી કરતા.”

(૧૬) ગિરિષ હેગર લખે છે કે, “હિંદુ લોકો વીર, સભ્ય અને બુદ્ધિમાન છે. વિવા અને સુધારાપર બહુ પ્રેમ રાખે છે. તેઓ ગંભીર અને મિલનસાર છે. માતાપિતાની સેવા કરે છે. સદા ધૈર્ય અને શિષ્ટાચારથી કામ લે છે. જે તેઓ સાથે થોડી પણ દયાથી વ્યવહારમાં સહાયતા આવે તો તેઓ મોટી કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરે છે. આ હિંદુઓ જેવા મનુષ્યો મેં કદી પણ જોયા નથી.”

(૧૭) પ્રૅફેસર મેક્સમ્યુલર લખે છે કે, “હું વીસ વર્ષો થયાં હિંદુઓના એટલા બધા પરિચયમાં આવ્યો છું કે જે તેમનામાં કોઈ કુટુંબ હોય તો તે પણ મારાથી જાતી ન રહે. જ્યારે તેઓ પરસ્પર એવા અંગ્રેજ સાથે વાદવિવાદ કરે છે, ત્યારે તેઓ સર્વ સત્ય બોલવાની એટા કરે છે અને ઉદારતાપૂર્વક અન્ય સાથે વર્તે છે. મેં યુરોપ અને અમેરિકાના લોકોમાં આવો સહવ્યવહાર નથી દોઠો. તેઓના તર્કમાં ઉદ્ધતાઈ ન હતી, અત્યુત સદનશીલતા રહેતી હતી. હું એમ પણ કહું છું કે, જ્યારે સંસ્કૃત યાગ્ય વિદ્યાન તેમને ‘અસભ્ય’ કહી મેણાં માર હોય, વા દુર્વૈચ્ય શબ્દ બોલતો હોય (જે દુર્વૈચ્ય શબ્દને લીધે તેની પોતાની અનભિમાન શિક્ષાનુષ્ટિ પ્રકટ થાય છે) ત્યારે તે મનુષ્યોને આશ્ચર્ય થતું. જ્યારે તેઓ બૂલ કરતા ત્યારે તોનો અપરાધ કબૂલ કરવા તત્પરજ રહેતા. જ્યારે તેમની વાત સત્રમાંથી સિદ્ધ થાય, ત્યારે તે પોતાના આંગ્ર મિત્રોની સાથે કદીપણ તાણતોડ કરતા નહિ. તેઓ પોતાની વાત માચી કર

કદિ પણ દર્શ કરતા નથી. અસત્ય ત્યાગ્ય છે, એમ તેઓ મંદિર મને છે. જેની ભક્તિ મનુષ્યોમાં નવરે પડે છે તેવી હુઆઈ તેઓમાં નથી દેખાતી. કામની તોજ સમને મુખારી પછી સામા માણસનેજ બહો પાડેલા અને આવી રીતે બીજને ધક્કા દેવા પાતાની પ્રશંસા આવી સધળી વાતો તેઓમાં નથી દેખી. આવા હિંદુ વિનાશીઓદારા અમને પણ થાય છે."

વળી પ્રો. એક્સમ્પર પોતેજ કહે છે કે, "મને અંગ્રેજ બાપારીઓએ વારંવાર કહ્યું કે, જેવી વ્યાપારિક થાય ભારતવર્ષમાં છે તેવી બીજ કોઇપણ દેશમાં નથી. ભારતવર્ષમાં રવીકારાયજ છે. મારા કહેવાનો બાવાર્થ એમ નથી થતો કે, ભારતવર્ષના મર્વે ૩૩ કરોડ યો દેવનાજ છે; પરંતુ હું આપને એમ ફાવવા માગું છું કે, હિંદીઓપર અસત્ય વધવાનો શાપ મૂકેલા એ તો તદન મિથ્યાજ છે.

હરવીસન ૧૦૦૦ પછી ભારતવર્ષપર વિદેશીઓ આક્રમણ કરવા લાગ્યા. મુસલમાનોના આમાં હિંદુઓપર જે અત્યાચાર થયો તે બધી મને તો એટલું બાધર્થ થયું કે, ભારતવાસી-માં આક્રમી બધી સમ્માન અને સન્નનતા કથી રીતે રહી ગઈ? બિચારી સામે ઉદાર કદી પણ મું નથી બોલી શકતો. આ રીતે હિંદુ પણ મુસલમાન અમલદાર સામે સામું બોલવાની દિંમત િજ શકે નહિ. જે આપણે કોઇ બાળકને ધમકી આપીએ તો બાળક ધમકીથી ડરી નજબુંદી ારશે. એજ રીતે જે આપણે લાખો મનુષ્યોને ભયભીન કરીશું તો આપણા પંજમાંથી છૂટવા સત્ય પણ બોલશે, જેમાં કશું બાધર્થ નથી. ઇગ્ગર જેવા સ્વતંત્ર દેશમાં સામું બોલવું કઈ દિન નથી ણા કું જેમ જેમ ૧૬ થતો જાઉં છું, તેમ તેમ નમ સત્ય બોલવું કહિન થતું જાય . અત્યાચારથી પીડિત હિંદુઓને પણ હવે ખબર પડી હશે કે, હુદિવસોમાં સર્વથા સત્યજ ચ્યારડું એ કેટલું કહિન છે. ભારતવર્ષમાં વિદેશીઓનાં આક્રમણો થયાબાદ નિરંતર અત્યાચાર થાથી હિંદુઓ અને સત્ય વચ્ચે અંતર પડવા લાગ્યું."

હિંદુઓની સમ્માનના વિષયમાં હિંદુ સાહિત્યમાં પણ અનેક પ્રમાણો મળે છે. એવા કયો દેંદુમંથ છે, કે જેમાં સત્યનો મહિમા વર્ણવેલા ન હોય ? આ વિષયનાં અગણિત પ્રમાણોમાંથી શેડાં પ્રમાણો નીચે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે.

અરેકુનમાં સત્તુ ચબ્દનો અર્થ 'હોયુ' થાય છે. જે વાસ્તવિક છે તે સત્ય છે. આવી રીતે ક્રતુ નો અર્થ સીધો થાય છે. જે વાત મીઠુંમરમું લખરાખાપિનાતી, દગાફટકાથી નિરાળી હોય છે, તે ઋત અથવા સત્ય કહેવાય છે. આ ચબ્દોથી માલુમ થાય છે કે હિંદુઓ સત્યને સરળ, સ્વાભાવિક અને સીધી વાત સમજે છે. હિંદુઓમાટે સત્ય બોલવું અને સત્ય વ્યવહાર ગ્રહાવણ એ વાત બહુજ સરળ હોય છે.

પોતાના દેવતાઓને હિંદુઓએ સત્તુ, ક્રતુ આદિ વિશેષણો વારંવાર આપ્યા છે. તેમણે પરમાત્માને સત્તુ ચિત્તુ જાનંદંડું અભિધાન આપ્યું છે.

જગદેવના સાતમા મંડળમાં ૧૦૪ અને ૧૧૪ મંત્રોમાં વસિષ્ઠજીએ કહ્યું છે કે, 'બૃહા મનુષ્યો નાથ પામે.'

અથર્વવેદના (૪) ૧૫ માં કહ્યું છે કે, 'જે મનુષ્યો અસત્ય બોલના હોય તેમને હું તારા પાશમાં બાધી લેજે અને અસત્યવક્તાઓથી સદા દૂર રહેજે.'

શનપથ બ્રાહ્મણમાં ધળાં રથજોમાં સત્યની મહત્તી પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. (અધ્યાય ૨, ૩) લાપાર્થ એ છે કે, જે સત્યવાદી હોય છે તેનો પ્રભાવ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે અને તેની ઉત્પત્તિ નિરંતર થાય છે. અમલવક્તાઓનું આથી વિપરીત હોય છે. આને લીધે મનુષ્યોએ સર્વત્ર સત્યજ બોલવું જોઈએ.

અમલ બોલવાથી મનુષ્ય અપવિત્ર અને પનિત થઈ જાય છે. તેત્તિરીય અરવપકના દશમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, 'જેવી રીતે ખાડાપર રાખેલી તરવારપર ચાલતો મનુષ્ય ડરે છે કે 'આ યો, દમખાં પાડેલા' અને સાવધાન રહે છે, તેવી રીતે મનુષ્યોએ અસત્ય વક્તાઓથી સાવધાન રેવું જોઈએ.'

દોષાનિર્મલમાં પિતાપુત્રનું એક આખ્યાન છે. જેમાં પિતાએ પોતાના સત્યવ્રતાનુસાર યજ્ઞમાં

પ્ર. જીવિંદસિંહ

(શ્રીમાન ડી. એલ. વાલ્વાની, એલ. એ. ના "પ્રજાસેવક"માં જાહેરના બાબત જણાવી છે.)
તમે કહેા છો કે, તમને યુર જીવિંદસિંહનું અભિમાન છે. શું તમને ખૂં અભિમાન છે ?
અમને એક ગિભારી સાથે પછી છે અને તે બધી જાતું ને છે. અને પોતાને બધી મળે. અમારું
તિદાસિક વીગતે બધી મળે અને આપણી જીવિના આદર્શોને બધી મળે.
હું બધા ધર્મો અને બધી જીવિઓનુંજ સન્માન કરું છું. પણ તમારની મને માફ કરેનું એ છે
, સમયા અને આદર્શવાદિતામાં ભારતના દિનિદાસની જગત્તર બીજા કોઈ દેશનો દિનિદાસ નથી.
ભારતનો દિનિદાસ મને યાત્રોની સમાન પ્રુનિત છે. તે મારેમાટે પંચમ વેદ છે. તમારામાંથી કેટલા
માટે એ જાણના હશે ? કેટલા પોતાના જીવનમાં તેની કદર કરતા હશે ?
હજીમના એક વીર એક સમામાં જોતનાં બિંદી સાથે કશું હતું:-'હું સંતાનકીન છું. માં
કદમ એટલા મારે દુઃખી છે કે જીવિસેવામાટે અર્પણ કરવા અને પુત્ર નથી.' બધા પુત્રોએ
છેલ્લે એકદમ ઉત્તર આપ્યો:-'મદાસય ! અને આપના પુત્ર છીએ.' તમારામાંથી કેટલા બધા યુર
જીવિંદસિંહના પુત્ર થયા હજીએ છો ?

કેટલાએક જાણીને મને કહે છે:-'હવે તો આ હજી યુગોની વાતો બુનકારની થાય મળે છે.'
હું નમનાર્થક કદીશ કે, 'આ વાતો નારા પામેમાં પુરતકીની નથી, પરંતુ જીવની જામની બેરી છે.'
યુર જીવિંદસિંહના જીવનમાં વર્તમાન ભારતમાટે એક જ્વલંત આદર્શ છે.

કેવું મદાન ચરિત છે ? યુરના જીવનને વાંચો ! તેઓ પદાડપર જ્યાન કરે છે. આકાસવાણી
માય છે:-'પુત્ર ! સતીની રક્ષા અને પાપીનો નાશ કરેા.'

યુર જીવિંદસિંહના કાળમાં ભારતપર ઔરંગઝેબ રાજ્ય કરતો હતો. તે ઘણી વિચિત્ર વ્યક્તિ
હતી. તે સાકાકારી હતો. દારૂનો તિરસ્કાર કરતો હતો. વ્યક્તિજન જીવનમાં તે બહુ સાદો હતો. તે
વ્યક્તિજાવથી કુશન બહુતો; પરંતુ તેણે એ અનુભવ નહોતો કર્યો કે, ધર્મ બળથી નથી કેસાતો,
કારણ કે ધર્મ તો પ્રેમ છે.

અઢીમો વર્ષ પહેલાંની વાતોને સાંભળીને મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, ઔરંગઝેબદારા કરા-
યેશા અનાયારો અને અસાચારોને દિંદુઓએ કેવા સલા હતા ! ! ! દિંદુસમાજમાં એ અદ-
જીન યક્તિ સામાટે છે ? એણે ધણું સદન કર્યું છે અને ધણું જીત્યું છે. દિંદુસમાજની આ
યક્તિ આજે દબાઈ ગઈ છે. વારતવિક રીતે તમે કમજોર નથી, પણ તમારી યક્તિ કેદમાં છે.
તે સાંકળથી બંધાયેલી છે. આ સાંકળો ફર રિવાજોની છે. મિથ્યા અભિમાનની છે. આ સાંક-
ળોને તોડી નાખો તો તમે દિંદુજીવિનો પુનઃદાર કરી શકશો.

જંજીરોને કોણ તોડશે ? યુર જીવિંદસિંહ. જેમના સંબંધમાં તમારી સામે હું બાળણ હઈ
રહો છું, તેમણે રાષ્ટ્રને બચાવવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ બલિદાન કરી દીધું. તેમણે પોતે પો-
તાના પિતાને પ્રગતે માટે બલિદાન કરવાનું કહ્યું. યુરએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે:-'તમારા
તરનાં વધારે શ્રેષ્ઠ બીલું કોઈ નથી.' અને જ્યારે યુર તેમજાદુરના સહીદ થવાના સમાચાર
માવ્યા ત્યારે યુર જીવિંદસિંહને જરા પણ દુઃખ થયું નહિ. વીરોના ચબ્દકોષમાં 'ઉદારી'
ચબ્દ છેજ નહિ. તેઓ કેવળ એકજ મંત્ર જાણે છે અને તે મંત્ર છે યક્તિનેા. યુર જીવિંદસિંહ
મદાદુર હતા. તેઓ પોતાના પિતાના મૃત્યુને ઈશ્વરીય હેતુસ્ય સમજતા હતા. તેમણે યુર પાસેથી
કે વર્ષની ઉંમરમાં પોતાના ધર્મ અને રાષ્ટ્રની રક્ષામાટે લશ્કારી થઈ દત્તી. યુર જીવિંદ-
સિંહે પિતાને જે વચન આપ્યાં હતાં, તે તેમણે પૂરાં કર્યાં. જીવિંદસિંહ એક વીર પોદ્ધા હતા.
તેમણે પોતાના આદર્શની રક્ષામાટે પોતાનું સર્વસ્વ અને છેવટે ચાર પુત્ર સુદાને બલિદાન કરી દીધા.
પોતાના પાંચ પ્રિય એવાએને યુરએ કહ્યું છે:-'પહેલાં મૃત્યુને સ્વીકારો. દરેકની રજા બની
જાય અને પછી મારી પાસે આવો.' શું આ ચબ્દોમાં આજના ભારતમાટે સંદેશ નથી ?
યુર કહે છે:-'મૃત્યુનો સ્વીકાર કરો.' જે કોઈ રાષ્ટ્ર જીવિત રહેવા ઈચ્છતું હોય તો તેણે
મૃત્યુની ન કરતું જોઈએ; પણ તેણે યુક્તિની દેવી યુક્તિ સમજવી જોઈએ. કષ્ટો સદન કરવામાંજ
રાષ્ટ્રોનો પુનર્જન્મ છે, કોમળતાજ અમાઈ પાપ છે. જેઓ ખૂં જોનાં વિનમ્ર હોય છે, તેઓ

કમજોર નથી હોતા. ‘પહેલાં મૃત્યુનો સ્વીકાર કરો, રજા જાની જાઓ’ એ સિદ્ધાંત આ ક્રેટલા માને છે ? સેવાના સન્માર્ગ પર ચાલનાર ક્રેટલા પુરો છે ! અમારા ભાગવા ને તડોના મૂળમાં અર્ધકાર છે. આથી એક જાતિ બીજી જાતિ સાથે, એક વર્ગ બીજા વર્ગ સાથે, એક સમાજ બીજા સમાજ સાથે અને એક ભાઈ બીજા ભાઈ સાથે મળીને નથી રહેતો. અલગ પડી જાય છે. અર્ધકાર રાખીને અગે દીન અને નિર્જાતને વિમારી દીધા છે. ગુરુ દીન અને દુઃખીઓને પોતાના પુત્રની પેઠે જાતીએ લગાવતા હતા. ગુરુ તેમને ક્રેટલા પ્યાર કરતા હતા. જો ગુરુના જતાવેલા માર્ગ પર અમે ચાલવા ઇચ્છતા હોઈએ તો અમારે દુઃખીઓની સેવા કરવી જોઈએ. ગુરુના પરિવારમાં અસ્વસ્થતા નહોતી, બધા ભાઈ ભાઈ હતા. તેમણે ક્રેટલા મનુષ્ય સ્વીકાર અને પ્રેમ તથા વિનમ્રતાની સાથે ગરીબોની સેવા કરવાના મહાન સંદેશમાં ભાગ લેવાનું આશા છે.

તેમનો સંદેશ છે:- ‘પહેલાં મૃત્યુનો સ્વીકાર કરો, પછેક રજા જાની જાઓ અને મારી પાસે આવો.’

‘માનવજીવનનું’ ધ્યેય અને સાકૃદ્ય’

(લેખક:-રામદાસ જે. રૂપારેલ. ‘સાહિત્ય’ માસિકમાંથી)

વિશ્વમાં દરેક માનવપ્રાણીને જન્મીને અનેક કાર્યો કરવાનાં હોય છે અને તેમાં તે સમગ્ર પામવાની આકાંક્ષા રાખે છે; પરંતુ ક્રેટલાએકાનું જીવનધ્યેય અચોક્કસ હોવાને કારણે, તેઓ પોતાનાં કાર્યોમાં પાર પડી શકતા નથી. કોઈ પણ કાર્યોમાં ધ્યેયનું દૃઢપણું આવશ્યક છે.

મનુષ્યજીવન શામાટે ? જન્મીને શું કરવાનું છે ? વગેરે વિષયોપરને, ઘણાં ચોટાંત મનુષ્યો વિચાર કરતાં હશે; બ્યારે ક્રેટલાકો ફક્ત લૌકિક વ્યવહારમાં રચ્યાંપચ્યાં રહી, પોતાનું જીવન ક્રેટલા રીતે પસાર કરે છે. નથી હોતાં તેમનાં જીવનમાં આનંદ કે ઉત્સાહ, કે નથી હોતા કોઈપણ પ્રશ્નનો અભિલાષ. કારણ ? તેમનો જીવનક્રમ નિયમિતપણે રચેલો હોતો નથી. કમબલ જીવનમાં રહેવાને ઉત્તરિને શિખરે પહોંચાડે છે.

મનુષ્યજીવન પર ચર્ચા કરતાં પહેલાં, મનુષ્યોત્પત્તિવિષે વિચાર કરવાની અને જાણવાની અવશ્યકતા જરૂર પડશે અને તે અત્રે યોગ્ય ગણાશે, એમ હું માનું છું.

સૃષ્ટિના આરંભમાં પ્રજાપતિના શરીરમાંથી ચાર વર્ણો તથા આદિદેવોની ઉત્પત્તિ થઈ છે, એમ હિંદુધર્મના શાસ્ત્રકારો કહે છે; અને સૌ કોઈ માને છે તથા તેને મહાભારતાદિક ઇતિહાસમાંથી પણ પુષ્ટિ મળે છે, કે જેમાં “નારદ વગેરે દશ ઋષિઓ, બ્રહ્માના જૂઠા જૂઠા અવયવોમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે” એમ જણાવેલું છે. તે પરથી માની શકાય છે કે, સૃષ્ટિના આરંભમાં સૃષ્ટિ મૈથુનધર્મના વિનાની હતી. મનુ ભગવાન તથા શતરૂપાથી મૈથુનસૃષ્ટિનો આરંભ થયો છે-અર્થાત મનુ ભગવાન સૃષ્ટિના સરજનહાર થયા. જગતનું જનકત્વ મનુભગવાનને મળેલું છે અને એમ પણ કહેવાય છે કે:-“મનુભગવાન થકી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા, “મનુજ” મનુ થકી જન્મેલી કહેવાય છે અને તે પરથી “મનુષ્ય” કહેવાય છે.” આ પરથી મનુભગવાન સૃષ્ટિને મૈથુનધર્મવડે ઉત્પન્ન કરનારા પિતા છે, એમ માનવાને સખળ કારણ મળે છે. અસ્તુ: આ પ્રમાણે સૃષ્ટિનો તેમજ ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ છે.

આયોર્વર્તમાં પુનર્જન્મની લાવના ઘણી મહત્ત્વની અને મનુષ્યજીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી છે. “જેવી મતિ, તેવી ગતિ”-અર્થાત્ મન, વાણી તથા કાયાથકી જેવાં કર્મો કરવામાં જન્મ તેના પ્રમાણમાં શુભાશુભ ફળ મળે; અને તેને અંગે ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ યોનિમાં જન્મ ધારણ કરવો પડે તથા તે “જન્મ” ને “પુનર્જન્મ” કહેવાય. પુનર્જન્મ મનુષ્યની વાસના પર આધાર રાખે છે અને તેટલામાટે વાસના પર વિજય મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

ગત જન્મનાં કર્મો પ્રમાણે આત્માને આગામી જન્મમાં કાર્યો કરવાનાં હોય છે અને તે કર્મોનો વ્યવસ્થિત કાળ, તેજ “જીવન.” જીવન એટલે આયુષ્યનો ક્રમ, મૃત્યુલોક પર અમર આત્માની સફર. મૃત્યુલોક કર્મભૂમિ છે અને સ્વર્ગલોક ભોગભૂમિ છે. કર્મભૂમિમાં કરેલાં કામો પ્રમત્તે ભોગ ભોગવવા, સ્વર્ગ અને નર્કની યોજના યોજાઈ છે. “જો નર કરણી કરે, તો નર

વાળાં છે. આથી જ સર્વોત્તમ કાર્યો કરીને જ મનુષ્યજાતી "દેવ" થઈ શકાય છે. જ્યોતિષ નથી અને તેટલાજ મારે કાર્યો કરવા માનવજાતી જરૂર છે.

જીવન એ યાત્રા છે અને તેમાં અનેક પ્રકારની પ્રગતિ, વિપતિ અનુભવ થાય છે. પ્રજ્વલન-જીવનને ધક્કાવાર આશુ સ્થિતિ કમળાં, કુદરત ગિરિની અસ્થિતા થાય છે; અને તે જીવનનાં મધ્યેથી મોડેનું એક ધ્યેય છે. જીવનમાં અનેક જનન કલિઓ અમાપી છે. તે અન્યતઃ સ્વપ્નામાં, અસાધારણ હિતની જરૂર છે. પશ્ચિમીને કૃત્રિમતાએ જેમ ને પાંખો છે, તેમ મનુ-જીવનસાહસ્યમાં "જાન" અને "કર્મ" સમી ને પાંખોની આરમ્ભવા છે.

માનવપ્રાણીનાં રમણ અને સ્વપ્ન એ બંને સરિશ તેના અનંતરૂપને આધીન રહે છે. આરા-તનો વિચાર કરવો, વસ્તુને જાણવી, જોગાણવી, મનન કરવું અને પોતાપણનું અભિમાન પશુ-જાતી અનંતરૂપનાં મુખ્ય સ્વભાવો છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, જેવા ચાર વિષયોના નવ-એ પોતાના છે. જીવનસાહસ્યમાં અંતઃકરણ સંસ્કારી જનાવતું ભેદ છે. માનવીઓમાં જન્મનાં ભેદ સાથે અનવસોબન, જનકર્મ, નિઃકર્મજ્ઞાતિકે સેવક પ્રકારના સંસ્કારો થાય છે; પરંતુ તે અનં-તરૂપિણીમાં, આરા મન મુજબ જરાએ ઉપયોગી નથી.

મનુષ્યજીવન પરીપકારી, નૈનિક, પાર્થિક અને આદર્શ હોવું જોઈએ. પરિપકાર એજ જીવન-ના સુંદર રાહ છે.

"સંસારશુ સરમે રહે, ને મન મારી પાસ; સંસારમાં લેવાય નરિ, તે જાણ મારી દાસ."

જેવી રીતે કમળવન પાણીમાં હોવા છતાં પાણીથી દૂર છે, તેજ પ્રમાણે જો સંસારી સંસાર-માં રહીને તેના મોહપાશથી દૂર રહી સંસાર પાર ઉતરે, તો તે આદર્શ સંસારી છે.

મનુષ્યધ્યેયના પ્રકાર ખાસ કરીને સંસ્કાર પ્રમાણે ધક્કાય છે અને તેની સાથે દેશકાળ પણ જોખુ ભાગ ભજવે છે. કેટલાંક ભોગી અને વિદ્યાસી હોય છે, તેમજ કેટલાંક સ્વાર્થી અને પર-તી હોય છે, ત્યારે કેટલાંક ત્યાગી અને મુમુક્ષુ હોય છે.

આદર્શ લૌકિક વ્યવહાર, એ મોક્ષપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે. "મોક્ષ" એ જીવનનું સર્વોત્તમ અને મિશન ધ્યેય ■ અને તેની પ્રાપ્તિ સંયમી તથા સંસ્કારી જીવન ગાળવામાં સમાઈ છે અને ધ-ર્મ યોગ્ય પ્રમાણમાં મનુષ્યો તેને પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી નિવરે છે; કારણ કે મનુષ્યોનો સામાન્ય ભાવ ભોગી અને વિદ્યાસી તથા સ્વાર્થી હોય છે, પરંતુ જો મનુષ્ય ધારે તો તે સદેશ્વરથી પ્રાપ્ત ની શકે ખરે, એ નિર્વિવાદ છે. સાંસારિક વિષયોમાં જે નિષ્ક્રિય હોય છે, તેજ પરમાર્થ સાધી કે. સ્વાર્થ અને પરમાર્થ, એ સંસારના માર્ગો છે. અંતઃકરણ એ દેહરથનો સારથિ છે. સારથિ સંસારી હશે તોજ જીવનનું સાર્થક થશે.

અંતઃકરણ સંસ્કારી જનાવવા માટે, પ્રથમ સંયમી જરૂર પડશે. વાસનાનો નાશ કરવો ઈશી. સંયમ, શાંતિ, વિવેક, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, યાન તથા વૈરાગ્ય, એ જીવનસાહસ્યના અનુપમ પાત્રો છે અને તેનાજ યશી સંસ્કારી થઈ શકાયે. તથા આદર્શ ધ્યેય તો પ્રજુના પાદમાં વિરમ-માં સમાયું છે અને તે સંયમી મનુષ્ય સદજમાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સાંસારિક કાર્યો નિષ્કામપણે કરવાથી આત્માની શુદ્ધ થાય છે. વાસનાનો નાશ, એજ જીવનસાહસ્યનો સુંદર રાહ છે. પુરુષાર્થ પલ જીવનનું ધ્યેય મણાયું છે; અને તે ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષની કમવાર પ્રાપ્તિમાં સમાવેલું છે.

મનુષ્યપ્રાણીની મદત્તા મદાન છે. સહિતી સરઆપથી તે અભારમુખીની મદાન શોધખોળો તથા સુધારા મનુષ્યોને આભારી છે અને તેટલામાટે માનવજોતિની મદત્તા વિશાળ છે.

મનુષ્યજન્મ, મોક્ષની ધક્કા અને મદાપુર્યોનો આશ્રય, દેવનો અનુચ્છદ હોય તોજ પ્રાપ્ત કરી શકાય; છતાં પણ પુરુષાર્થ પુરુષ પોતાના પ્રભાવથી તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આદર્શ સંયમી થવાને સંસારભાગની જરૂર પડે છે, પરંતુ સંસાર ભોગવ્યાપિનાનો ભાગ નિરર્થક ગણાય છે. સંસાર સેવ્યા પછીના ત્યાગ આદર્શ હોઈ શકે; કારણ તે સમયે વાસના નાશ થયેલી હોય છે, ભોગની ઈચ્છા દોતી નથી અને તેથી કરીને ભોગીના નિષ્ક્રિય સદેશ્વરથી પાણી શકાય છે.

સામાન્ય રીતે મનુષ્ય સંસારમાં રહીને સંપૂર્ણ રીતે ત્યાગી થઈ શકતો નથી, કદાચ વિરક્તજન તેમ કરી શકે છે. સામાન્ય પ્રકારના માનવોને માટે સંસાર એવા પાદ પ્રવેશ કરી નીતિમય જીવન ગણીને, જીવનનું પરમ ધ્યેય પ્રજ્ઞપ્રાપ્તિ મેળવવાનું છે. તે પ્રાપ્તિ ઉત્તમ રાહ સમજાવવાને ત્યાગ છે અને તેમાંજ જીવનની મુક્તિ સમાઈ છે. તેમ સાદૃશ્ય છે.

સંસારી જો સંસારનું વિધિપૂર્વક રોવન કરે, તો તે ત્યાગીના કરતાં વહેશે તરી નય; પરંતુ કમલાગે વર્તમાનકાળમાં જોયો વિધિયુક્ત આદર્શ સંસારરોવનમાં નથી. એજ ભારતવર્ષ છે, કે જેના ભૂતકાળમાં અસંખ્ય પુરુષો પોતાને તથા દેશને બચાવવા ગયા છે અને વિશ્વને કર્મ તથા ત્યાગના પાઠો શીખવી ગયા છે. તેજ આજનો કેવી દશામાં છે ! પરદેશીઓના પાદપ્રદાર સદન કરી રહ્યા છે અને જીવનનું ધ્યેય કદાચ રીતે જીવવામાં મનાય છે. એ કોનો પાંક ? દેશનો કે દેવનો ?

દેવોને પણ દુર્લભ એવા મનુષ્યાવતારને પ્રજ્ઞપ્રાપ્તિ અર્થે ઉપયોગમાં લેવો, એજ નવીની પવિત્ર ફરજ છે. એજ સર્વોત્તમ જીવનનું સાદૃશ્ય છે. માનવજીવનની સાર્થકતા તેમાંજ સમાઈ નીતિ અને ધર્મમાટે જે નિયમો ઘડાયા હોય છે, તે ધર્મ કહેવાય છે અને તેને જીવનનાર મનુષ્ય ધાર્મિક કહેવાય છે. તેમ ન કરનાર સમાજનો તેમજ પ્રજાનો અનુદોષ થઈ શકે છે. યાદ રાખવું કે, ધર્મ રક્ષણમાટે છે, નહિ કે ભક્ષણમાટે. ધર્મ ધર્મનું રક્ષણ કરે છે. કોઈ પણ મનુષ્ય જો ધર્મનું યથાર્થ રીતે પાલન કરે, તો ધર્મ તેનું અવશ્ય રક્ષણ કરે. સનાતનસિદ્ધ સિદ્ધાંત છે. ધર્મપાલન એ અંતઃકરણ પવિત્ર કરવાનું સાધન છે અને તેજ પ્રજા સંયમ તથા નીતિ મનુષ્યજીવનને ઉત્તમ, સંસ્કારી અને સદૃશ બનાવવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

ધ્યેય અને તેના સાદૃશ્ય સાથે, મનુષ્ય પોતાનું જીવન સંસારમાં કેવી રીતે પસાર કરે તે જાણવાની પણ અત્યારે ખાસ જરૂર છે. આ વિષે આ રથાને યથાશક્તિ વિવરણ આપવાને નહિ ગણાય.

મનુષ્યજીવનપર દેશકાળનું વાતાવરણ ધણી સારી રીતે અસર કરે છે. પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વેનાં મનુષ્યનાં ધ્યેયો અને આધુનિક માનવીઓનાં ધ્યેયો ! ! ! એ બંનેમાં ધણી ભેદ નજરે પડે છે. તેનું કારણ ? દેશની આધુનિક દશા. આપણે હવે પાંચહજાર વર્ષ પૂર્વેનાં મનુષ્યજીવનપર અને તેમની દશાપર ઉડતી નજર નાખીએ.

તે સમયના મનુષ્યો સંપીલા અને કળાકૌશલ્યમાં પ્રવીણ હતા. સંસ્કૃત વાણીનો ઉપયોગ ફેલાવો હતો. લોકો આધ્યાત્મિક વિષયના અભ્યાસી હતા. પરદેશસાથેના વાણિજ્ય ધણી સ્થિતિમાં સુંદર વધારો કરતા હતા. રાજવ્યવસ્થા ધણી ઉત્તમ હતી. લોકો ચતુર અને સુધૃષ્ટ હતા. સમૃદ્ધ અને હલ્દ હતી અને ભરતખંડની કીર્તિ સમસ્ત ભૂમંડળમાં સર્વોત્તમ હતી.

હવે અર્વાચીન સ્થિતિ લાખીએ.....

રાજ્યક્રાંતિને અંગે મનુષ્યજીવનમાં અજબ ફેરફાર થયો છે. પરદેશી, વિલાસી અને સ્વાર્થ રાજ્યકારોના કારણે મનુષ્ય તથા દેશની સર્વ રીતે સંપૂર્ણ પાયમાલી થઈ રહી છે. “યથા રાજ્ય તથા પ્રજા” ના ન્યાય પ્રમાણે, પ્રજામાં પરદેશીઓના તમામ દુર્ગુણો પ્રવેશ્યા છે. પ્રજા વિરક્ત સ્વાર્થી અને નિર્વીર્ય બની છે; અને લોકોમાં આત્મવિધિષ્ઠતા, અભિમાન વગેરે દુર્ગુણો વધ્યા છે; તેથી કરીને પ્રજાના આયુષ્યના કમનો ભંગ થયો છે—અર્થાત્ પ્રજા અપાયુષી થઈ છે.

આવા સંજોગોમાં મનુષ્યો ધ્યેયવિનાના જીવે છે; અને ધ્યેયવિનાનું “જીવન” કદાચ વિનાના ટોર જેવું છે. મનુષ્યજીવનની ઉન્નતિમાટે, ખરું જીવન જીવી જાણવામાટે, તેમજ જીવન સાર્થક કરવામાટે કોઈ મહાયુરુષની જરૂર છે.

વેદવેદાંતનાં રહસ્યો સમજાવવા, સમાજનો સડો દૂર કરવા, કર્મસૂત્રના મંત્રો સુધારવા, કોઈ જ્ઞાનીઓની આવશ્યકતા છે.

દેહનોકાને સંસારસાગરમાંથી તારીને મોક્ષકિનારે પહોંચાડનાર જ્ઞાનરૂપી સુધાનીની જરૂર સાદૃશ્યમાટે જરૂર છે. પ્રજા તે પાર પાડે, એજ અવ્યર્થના.

પુરોહિતનું બલિદાન !

('પ્રતાપ' ના. ૫-૩-૧૯૨૭ ના અંકના મુખપૃષ્ઠપરથી સાહાર ઉદ્ધૃત)

પુરોહિત-રાજાજી ! તમને બન્નેને આ શું ચૂંચું ? શત્રિવની તરવાર બાઇ બાઈના મળાપર !
! આ નરવીરોની ભૂમિને આ શો અપમાત ! રાજાજી ! ચિતોડનું સત્તાનાશ વળી જશે.
તરવારના ધા બાઇને ગળે નથી, એ ચિતોડને ગળે બધુએ. દુશ્મનો ઝગમગ રહ્યા છે; ચિતોડ
ર ધોર આરત સટકી રહી છે; આ વખત બાઈબાઈનાં ગળાં કાપવાનો ? પુષ્પરાગે અને જયચંદે
ને આપાવર્ન ચુમાળું, એ યાદ છે ? યાદ કરો ! તમારા પ્રતાપી પૂર્વજોનું વીરત્વ સંભારો !
તોડ તમારો મોંઘો વારસો છે. બલિદાન અને શિરમર્ધનની આ ભૂમિ ભારતની કીર્તિનો ખ-
નો છે. બાઇ બાઇ કપાઇ મરશે, તો એની રક્ષા ફાળુ કરશે ? એના રક્ષકો એકમેકના ઢોઢા-
સરો તો ચિતોડનું શું કરશે ? તમારી સમસેરો-તમારું વીરત્વ-તમારી શક્તિ સમુદ્ધો સામે વાપ-
ને ! બાઈ બાઈની આ તકરાર ચિતોડના નાશનો ધોર બોદે છે. એ ચિતોડની ફાટ દેખે દોપ-
! આ દાવ આ રીતે લોકીથી ખરડના બચાવો અને વેર-જૂલીને બાઈએ બાઈ બેસો ! આ
બાઈબાઈના આવીવાંદ છે કે...

શાસ્ત્રસિંદ-ચિતોડ ! અરે ચિતોડ તો દવે મોગલોનું છે. ગોરદેવ ! એ વિદ્વાતાનાં શાસ્ત્રો
ધોરીના મોંઘવામાં સંભળાવળે, શાસ્ત્રસિંદ દવે આ વેર નહિ બૂલે. કાં તો હું નહિ કે કાં તો
આ મિથ્યાભિમાની પ્રતાપ નહિ. ચિતોડ જશે તો એવાને પાપે જશે. આ અપમાન કરતાં ચિ-
તોડ દુશ્મનનું ઘાવ, એ શું બહેતર નથી ! જાઓ, ફર જાઓ; નહિતર તમે નાદક છુંદાઈ જશો.
(પુરોહિતને દસસેરે છે.)

પુરોહિત-અપધધ ! આ શું સાંભળું છું ? આ બાઈબાઈનું અપમાન ! એા નરાધમ ! હે !
હું આ ઉઠો ! ચક્ષાવ તારી એ પાપિણી તરવાર, આ ગળે મથાવ ! શત્રિયો ધર્મ બૂધ્યા, જન બૂધ્યા,
દેક બૂધ્યા, દેશ બૂધ્યા, ત્યાં બાઈબાઈની છંદગી સા કામની ! દાવ ! રજપૂતાનાનો વિનાશ દવે
જયુક છે ! એા ઉઠ્યા આકાશ ! તારા વળનિપાનો વરસાવ ! એા પ્રતાપી માર્તંડ ! તારી આ-
ગની જગાજાઓ પ્રકટાવ ! એા મેધ ! તારા પ્રથવથી આ ધર્મબદ્ધ ભૂમિનો નાશ કર ! એા
ઉગ્રમણ ! આ પનિત ભૂમિ ઉપર તુરી પડો ! એા દિગજને ! આ હૃદયશૂન્ય માનવજાતિનો ભાર
દસો કરો ! એા ફેર ! તારી ફજા મજાવ ! એા દેવાધિ દેવો ! તમારાં આયુધોથી આ આ-
ર્મત્વવિદોષી ભૂમિને આશુરી તરવાથી ઉગારો ! એા નવખંડ પૃથ્વીને વિઠાપેસા અપાર રત્નાકર !
તારા અમાપ જળમાં આ અધર્મો જળિને સમાવી દે ! તપસ્વીઓની યોગસમાધિયા, માનવ-
લોક અને સ્વર્ગલોકની સીટીયા, એા ધુર્જદિ દિમાદિ ! તારી અચક્ષ્ણા હોડ અને આ આચાર,
કર્મ અને ધર્મબદ્ધ મનુષ્યો ઉપર તુરી પડ ! એા કૈશાવવામી ત્રિપુરાદિ ! તમારું મીઠું મોચન
ખોસા અને ભારતમાંથી અધર્મને બાળીને બરખ કરી નાખો ! નથી-નથી-ભારતમાં દવે આર્મત્વ
નથી, શત્રિયોમાં શત્રિપત્ર નથી, બાઈબાઈમાં બાઈત્વ નથી, અર્જત્વનાં બોજનું નથી ! જે બૂ-
મિમા નરત્નો પાક્યાં, તે ભૂમિમાં પથરા નીકળ્યા ! જે બાઈબાઈને-સર્જાને ખોળે પીર કેમરી
ધર્મનિર્નિ અગર પુરો જગ્યા, તેખોરે બામ બાઈના વેરી જગ્યા ! એ સનીઓ-એ યરી રાજા-
છીઓ આપાર આસુમે રડે છે ! બડબડાટ જળની આગમાં દસને મોરે દેદ મજાતારી દેનાર એ ભાર-
તની દેવીએ બાઈને ઘાળે છે ! કા ! ભારત એના સુર્યોનું વિદારનુવન થશે. બાઈને એક સુત્ર દશે,
પણ યાદ રાખાને એ એકના એકેક તમરે પાપે આ ભૂમિમા ઉત્તરદે ! બાઈને પ્રતાપ અને શાસ્ત્રનિદ
કપાઈ મરશે; પણ યાદ રાખાને કે એ બાઈ સમસ્ત ભારતમાં, કેમકોમકા અને રોરોર મગજથી !
અને બાઈ બાઈના પિવાસના એ દાવાનમ્મ. આ સ્ત્રીન ભૂમિનાં પુત્રવર્ષ, ધર્મ અને સમૃદ્ધિ-
નો નાશ કરી. એાદ ! આ મારાથી નથી એવાનું ! ચિતોડની બરખ ચાગળે, ચિતોડની પુષ્પ
મોંઘે ચાગળે, ચિતોડન. કાઠરાળી શિવપૂજ કરીને, ચિતોડની શિલિનિહિત બલિદાન મેંડને
! મેડો દસો, એ બાઈઓના આજે શ્વેતુલા શ્વેત રયા ! બમ ! દવે દદ શ્વેત ! તમારામથી
એક કરે તે પદમ. આ ભૂમિને ત્યાજ કરીશ. (પુરોહિત પેટના સ્તોમમાં ખંજર બેસાડે છે.)

આથી એવી જગ્યાએ "એવેનટીસ" આથી બહાર નીકળી જાય છે અને આખા શરીરમાં બેઠક આવે છે. આથી ધરણુ થવાનો ભય પણ ઓછો થાય છે. બીજા કોઈ પણ દરદમાં આરોગ્યના દરદ જેટલી તાબડોતમ વેલક સલાહ લેવાની જરૂર પડી જતી નથી અને આ સલાહમાં આવે તો ધણી વખત દરદીઓને ધરણુના યુગ્મમાંથી જમાવી લેવાય છે. સ્વર્ણી સ્વિકૃતિમાં ધરણુમાંથી આટકાવ કરી શકાય છે; પણ આજ કરવાથી કમજવાબ અને "ડાનસીનાઇટીમ" આવે છે. આથી વખતે જેમ ધણી વખતે કરવામાં આવે છે, તેમ દરેક બોળના ધણી દરદીઓને આતંતરમાં ખાસી કરવાં જોઈએ. આમાં કંઈ નવું નથી; પણ તેજેજ છે કે, આપણે આપણા દરદીઓની સાદી રીતભાત અને સાદો ખોરાક ભૂલી ગયા છીએ. કેટલાકોએ આ વાત ૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ગ્રીકો પર ફાસાવી હતી અને તે પણ ધણીજ સરળ સંપ્રદાયમાં. તેઓએ કહ્યું હતું કે, "પ્રમાણસર ખોરાક એક વખત સાફ ઝાડો લાવે છે અને જમણી તો તે એક આદત થઈ છે." આ વાત આપણામાંથી અને આપણા બહેનોમાંથી પણ સમજાવવી છે.

આપણે એટલા બધા ઉલોગી છીએ અને એ પણ નિરાશાજનક છે કે, આપણે આપણા આતંતરમાંથી આપણીના કુંડ પણ સાળાઓમાં રાખી શકતા નથી. આ એક દુર્લભ છે કે જેને નિરોધ કરી શકીએ તો આપણે એમ નહિ પણ સમસ્ત સમાજને કરવા જોઈએ. આપણે આપણા ખોરાક અને રીતરિવાજો એવી રીતે બદલવા જોઈએ, કે જેથી આપણને રોગો અને અકાળ મૃત્યુ જેવો કંઈ ન આપવો પડે. નવી આરોગ્ય સંસ્થા કે જેને વર્તમાનપત્રો દેશો આવે છે તે પ્રાચીન આરોગ્યવાદના ફાયદાઓ સમજાવવાનું આજુ રાખશે કે જે પ્રમાણે વર્તમાન પ્રાચીન રોગોને ટાળી સંપૂર્ણ આરોગ્ય, સુખ અને આનંદ મેળવી શકશે. સારણમાંથી દરદમાંથી લોકોને કદો કે અને અટકાવ તમારા હાથમાં છે.

નવયુવકોં કે બસ્વાનીકા સંદેશ

(વર્તમાન તા. ૨૭-૩-૨૭ ના અંકમાંથી સાભાર ઉદ્ધત)

યુરુકુષ જ્યોતિ કે અખિત-ભારતીય યુવક સંમેલન મેં આચાર્ય બસ્વાની ને સ્ફુર્તિપ્રદ વાણી મેં કરા દિ, દમ લોગ સ્વામીસુન્દર કૃષ્ણ કે સેવક હૈ. વડી હમારા ઈદદેવ દે, ઔર દમ આલતે હૈ કી શીષ્ય કે સંદેશ મેં હમારે નવયુવકોં કા હૃદય બર નવપ્રકાશ કરતા દે કિ વદ સાંતિ યુગ હૈ; કિન્તુ મેરા વિશ્વાસ હૈ કિ, વદ સાંતિ કા યુગ નહીં. યુવકોં કે કર્મ કા યુગ હૈ. મેં હમેશ સે યુવકોં કા ધ્યાન કરના રહા હું, ઔર મેરે હૃદય મેં અખ બી યુવકોં કે પ્રતિ ધોર-પ્રેમ કા સાગર લદરા રહા હૈ. મેરા વિશ્વાસ હૈ કિ, પરમાત્મા કી અગ્રણ અનુકમ્પા સે યુવક કી નવિન રાષ્ટ્ર કે નિર્માતા હો શકતે હૈ. લોગ કહતે હૈ કિ, ભારતીય યુવક ભટક રહે હૈ, નષ્ટ હો રહે હૈ ઔર ઉનસે કોઇ આશા નહીં; પર મેં આશાવાદી હું. ઔર મેં ભારત કા ઉદ્ધાર નવયુવકોં દ્વારા દેખના હું. મેં રાત્રિ મેં એકાન્ત મેં આશા કે તારોં કા દેખના હું, ઔર ઉસ સમય હમારે હૃદયસે હૃદયથી આવજા નિકળતી હૈ, ઔર સોચતા હું કિ છન્દોં તોરોં ને રામ, કૃષ્ણ કે ભારત કો, ગૌરવમય ઔર સંપન્ન ભારત કો, બજરાણી ઔર જગત્પ્રક ભારત કો દેખા હૈ, ઔર આજ મેં દરિદ્ર, પરવ્રત, ધૂણિત ઔર અપૂર્ણ ભારત કો દેખ રહે હું. ઉસ સમય દમ અપની માતા સે પૂછતે હૈ કિ, જી માં, તુને હમારે નવયુવકોં કી ઔર સે ક્યોં મુખ ફેર ચિલા દે? માતા કહતી હૈ કિ, ભારત કે યુવક ઔર યુવતિઓં કી ઔર દેખો. વડી ભારત કા ઉદ્ધાર કરને વાલે હૈ. ઉન્હોં કે દાઓ મેં ભારત કા ભવિષ્ય હૈ, ઔર વે હી ભારત કી આશાવતા હૈ. ઇસ પ્રેમ કે બદલે મેં મેં ઉનસે વડી આદત હૈ કિ, વે સત્ય ધર્મ પર આરુદ રહે.

એક જમાના થા કિ, જગ ભારતવર્ષ સારે સંસાર કા યુગ થા, કિન્તુ આજ વદ અણત માના વતના હૈ. દળસોં વર્ષ પૂર્વે ભારત સેકોં દેશોંપર શાસન કરના થા. ભારત કો, સ્વતંત્રતા કોમિશોં ઔર પાર્લામેન્ટ સે નહીં પ્રાપ્ત હોગી, વરન્ વદ યુવકોં કી સજિર કે હી ખતે મિલેગી. ઇસ દેગુ યુવકોં કા નવનિર્મિત હોને કી અપેક્ષા આવશ્યકતા હૈ. આપને આદેશ કિયા કિ દેશ કે દર ભાગ મેં, આજમ ખોલે અને આદિયે, જ્યાં પર યુવકમય સત્ય ધર્મ પર ડટ કર ભારત કા બાબ-નિર્માણ કરને કે લિએ સિદ્ધા પાકર તૈયાર હો સો, જે ભારતીય ધર્મ કે ફેલાને મેં સદા-યશ હો. ભારતવર્ષ કેવળ અપને હી લિએ નહીં છના, વરન્ વદ સંસાર કી માનવતા કી-ભલાઈ

કે લિયે જતા હૈ. યદ્યપિ ભારત માતા આજ મસિન, ઔર દલિત હૈ, તથાપિ મેરા વિશ્વાસ હૈ, વહ અમિટ ઔર અમર હૈ.

આશ્રમોં કો ચલાને કે લિયે પ્રોગ્રામ કા જિંક કરતે હુએ આચાર્યને કહા કિ, આશ્રમોં પ્રત્યેક મહુધ્ય કો પ્રાચીન ભારતકા સંદેશ અવશ્ય પઢના ચાહિયે. પ્રત્યેક આશ્રમવાસી કે દદ ઔર સરલ હોના ચાહિયે; ક્યોંકિ સરલતા મેં હી ખલ ઔર જીવન વાસ કરતે હૈ. સાદગી મેં શક્તિ હૈ, ખલ હૈ, ઝોજ હૈ. દેશ કે નવયુવક ફ્રેશન કે ગુલામ હૈ, પર ફ્રેશન મૂર્ખતા હૈ ઔર કંઈ પ્રકાર મૂર્ખતા કે પીછે હમારે નવયુવકોં કો નહીં પડના ચાહિયે. હમારે ઋષિમુનિ, ઔર પૂર્વજ શ્રેયે. x x x x x યુવકોં કો ફ્રેશન કા દાસ ન હોના ચાહિયે, ક્યોંકિ ફ્રેશન કા અર્થ મૂર્ખતા હૈ. ત્યેક નવયુવક કો મહાપુરુષોં કી જીવનિયોં કા અધ્યયન કરના ચાહીયે ઔર ઉનકે પદચિન્હોં કા અનુસરણ કરના ચાહીયે. મહાત્મા સુકરાત ને યુવકોં કો યહી ઉપદેશ દિયા થા કિ, અપને કો ન હિયાનો. હમ આજ દેખતે હૈ કિ, હમારે નવયુવક અપને દેશ કે પ્રાચીન ગૌરવ કો જૂઠે ન રહે હૈ. પર ભારત કી સ્વતંત્રતા કે લીએ નવયુવકોં કો ઉસ પ્રાચીન ગૌરવ કો જ નાના હોગા. ઉનહેં રામાયણ, મહાભારત, ગીતા આદિકા અધ્યયન કરના હૈ, ઔર પાંચવાં મંત્ર-અતિમ પદ સખસે મુખ્ય સેવા હૈ, ઔર આશ્રમ કે પ્રોગ્રામ મેં કશ મહત્વ ખહુત હી અધિક ખદા હુઆ હૈ, રાષ્ટ્ર-નિર્માણ અભ્યર્થ-નિર્માણ કે અતિરિક્ત ન વસ્તુ નહીં હૈ. અતએવ યુવકોં કો અભ્યર્થ કો દદ કરના ચાહિયે.

ભારત મેં યહ એક ભારી દુઃખ હૈ કિ, વહ પશ્ચિમ કા ઉપાસક બનતા જ રહા હૈ. મેં પશ્ચિમ મકી સ્વાધીનતા, કારીગરી, શુદ્ધિચમત્કાર-સખકો પ્યાર કરતા હું, પરન્તુ જો પશ્ચિમ હમારે મોં મેરિયોં કાલતા હૈ, ઉસકી કઠોર ઔર કરુણાહીન સભ્યતા કો મેં સહન નહીં કર સકતા. મેં જાણ હું કિ, પ્રત્યેક યુવક પાશ્ચાત્ય-સભ્યતા કે સમસ્ત ચિન્હોં ઔર વિચારોં કો અપને ઉપર મેં કોઈ ફેકે, ઔર ભારતીયતા કો ગ્રહણ કરે. (હર્ષ) અંત મેં આચાર્યને હૃદય-ખીણ કે તારો મેં જાણકાર દેને વાલે મર્મસ્પર્શી શબ્દોં મેં યુવકોં સે અંખીલ કી કિ, “જઓ, પ્રિય નવયુવકોં ! તમે કો જઓ ! સત્યતા, ધર્મ ઔર પ્રેમ કે રાજ્ય મેં જઓ ! અપને દેશ કી ઇન્જન કે સર્જકોં કો જઓ ! જઓ, ઔર ખતાં દો પીડિત ભાધયોં કો કિ, ભારત અખ તક ક્યોં જીવિત હૈ, જઓ ! રોમ, ગ્રીસ ઔર મિસર ત્રિયમાણ હોંકર ગંભીર સમાધિ મેં સુમ હો રહે હૈ ! હે રાષ્ટ્ર ! તારી યુવકોં ! જઓ ! જઓ ! ઔર સમસ્ત ભારત કો મંત્ર-મુઘ્ધ કર દો, ઉસે જગા દો ! (હર્ષ) ઈસકે બાદ પ્રિન્સિપાલ બસ્વાનીને નિમ્નાશય કી કવિતા કો પદ કર અપના ભાષણ સમાપ્ત કિયોં.

“ જઓ ! જઓ ! હે પૂર્વ દેશ કે ઋષિયોં કી સન્તાનો, જઓ ! કય તક નીંદ કી કો ભારી મેં પડે રહોગે ? કયા જઓગે અથવા યશ આનંદ કે સપને હી દેખા કરોગે ? ”

ધસાધર્મોં કા પ્રચાર.

(“ ઉદ્દોગ ” તા. ૨૧-૩-૨૭ ના અંકમાંથી)

પાદરીલોક સિંદુસ્તાન કો ધસાધ બનાને કે લિયે કિતના પ્રયત્ન કર રહે હૈ. યદ ધસ સે જના જ સકતા હૈ કિ ઉનહોને જૈસા કિ ધસાધર્મોં કે ‘ પ્રચાર ’ નામક અખબાર સે હોતા હૈ. ૧૯૨૭ ઇ.સ. મેં ધર્મપ્રચાર કે લિયે ૧૬૮૨ પાદરી નિયુક્ત કિયે હૈ, ખર્ચ કે લિયે દરોઝ રૂપિયોં કી મંજૂરી દી ગઈ હૈ ઔર અખતક સખ મિલકર ૨૨૨૨૭૬૮ આદમી ધસાધ થયે જ ચૂકે હૈ. પ્રચારકી શિક્ષા દેને કે લિયે ૧૦૭ વિદ્યાલય ખોલે ગયે હૈ. ધસાધ હોતે અધિકતર લોગ સિન્દૂ હી હૈ. યદ તો ધસાધર્મોં કા કામ હુઆ, ઉધર મુસતમાનોં કી તબીયત ખિયે. કિસ પ્રકાર સિન્દૂઓં કો હડપ કર રહી હૈ. એક દમારી સિન્દૂ મહાસભા દે, જો સાથ પર એક ખાર કિસી જગહ અપના મહાધિવેશન કરને કો હી સહલતા કા સારાંશ સમજની દે નહીં જાનતે કિ વદ મહાસભા કિસ લિયે કાયમ હુઈ હૈ આર અખ તક ઉસને કયા કિયા ! સભા અપને ઉદ્દેશ્ય કી પૂર્તિ મેં કુજ કિયાત્મક કાર્યવાહી કરને કો તૈયાર નહીં હૈ ! અગર કો અવિત રહેને કી ઇચ્છા હૈ તો ઉસે જાતિઉત્તરિ કે લિયે કુજ કામ કરના ચાહિયે, નહીં જમ પ્રકાર કી વિખાવરી સભાઓં સે કોઇ લાસ નહીં.

હર્દીઓને સલાહ

૧૫-૧૯૫૨ની આત્માનાં ૬ ત્રિવેદી-દૈનિક 'હિંદુસ્થાન' ના. ૨૬-૨-૨૧ ના અંક ૧૫૨૧૦

હરસ-તેની ચિકિત્સા અને ઉપાય

વાયુનો, પિત્તનો, કફનો, ત્રિદોષનો, લોહીનો અને વાસ્તુમાં મળેલાં એટલે જ-પ્રત્યે, એ પ્રત્યે દરસ રામના ૭ પ્રકાર મળેલા છે. સાધારણ લોકો જેને અરસ-મગ્ગ તથા અવામીરના નામથી ઓળખે છે, તેને દરસ રામ કહે છે. એ રામમાં ૭ જાત દેખી પડે છે; પરંતુ તે ખુની અને બાદી એવા બે જાતમાં વહેંચાયેલી છે અને તે એકે જનના શુદ્ધતા પહેલા, બીજા અને ત્રીજા આંદામાં માં) થાય છે, તેથી ખુની અને બાદી એવી બે જાતોના ત્રણ ત્રણ રસાન મળતાં ૭ પ્રકાર છે. ખુની દરસમાંથી લોહી પડે છે અને બાદીમાંથી લોહી પડતું નથી, પણ તેમાં ફાટ આવે તે ખુની અને બાદી બે પેશી કોઈ પણ જાતના દરમ, શુદ્ધતા પહેલી વર્ગમાં થવા હોય તો તે દેખાયા કરે છે અને બીજા વર્ગમાં થવા હોય તો જાડો થતો વખતે તે બહાર નીકળે છે પાછા ઉપર ચડી જાય છે, પણ ત્રીજા વર્ગવાળા મસાએ કોઈ પણ વખતે બહાર નીકળતા ; પરંતુ અંદર રહીને જ પીડા કરે છે. તે ઉપરથી એટલું કહી શકાય છે કે, પહેલી વર્ગવાળા સાધ્ય છે અને ત્રીજા વર્ગમાં થયેલા અસાધ્ય છે, એ પ્રમાણેનું વિવેચન અમારા અનુભવ જેનું ક્યાં પછી, સાત્ત્વ રીતે દરસના રામનું પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર જણાતી નથી; કારણ કે વનિદાને બૂદી બૂદી જાતના ખોરાકથી અને બૂદી બૂદી જાતનાં કારણોથી ૭ પ્રકારના દર-વર્ણન કરેલું છે. જેને બહુવાની ઇચ્છા હોય તેણે આપુર્વેદના મથા જેવા કે માધવગિદાન, વપ્રકાશ, વાગમટ, ચરકસંહિતા; યુક્તસંહિતાનું નિદાનરસાન ઇંગ્લેંડ ભેંચું. આ રામના કોઈપણ દોષોમાં બહુમાલશુદ્ધ, શુદ્ધવટક, અમૃતબલ્લાનકાવરેક, લોહબલ્લાનકાવરેક, બુદન કર્ણાદરસ રે થવા ઉપાયો બતાવેલા છે; પરંતુ તે જાગતમાં અમારો અનુભવ નરિ હોવાથી તેને ઉપારો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી, પણ એ રામને માટે જે અનુભવ અમને થયો છે, તે લોકોની જુમટ નીચે આપીએ છીએ. જે શુદ્ધતા ત્રીજા વર્ગમાં બાદીના મસા થવા હોય ને જાડો ઉન-ના હોય એટલે તેમાં વિશેષ ફાટ ચાલતી હોય તો-કાળી કાશ, સોનાંમુખી, રેવંચાની ખટાઇ, ડાં, મેઝાં, આમળાં, ઉદજવ, વાવડીંગ, એ દરેકે તોમો તોલો લઇ તેને અથકચર્યાં બાદી રાત્રે પાણી રાણીમાં પલાળી મૂકવાં, સવારે તે બૂકાને ચોળીને તેમાં બે રૂપિયાભાર ઝોળ મેળવીને કપડે ગાળી પાણી પીવાથી ત્રણ દિવસમાં ફાટ મટી જશે. વળી બ્યારે બે-ચાર મહીને ફાટ ઉભળી આવે રે એ પ્રમાણેનું દીમ બનાવી દિવસમાં એક વાર સવારે ત્રણ દિવસશુધી પીવું. જે મસામાંથી રી પડતું હોય અને મસા બહાર દેખાતા ન હોય; તો ઉદજવ, વાવડીંગ, લીંબોળી, કાચકાની િંગ અને દીકામળી, સરખે ભાગે લઇ, તેની ફાટી રૂપિયા અપાંભારની ઠંડા પાણી સાથે દિવ-માં બે વાર લેવાથી, લોહી પડતું જટકી જાય છે. જે જાડે જતા મસા બહાર નીકળતા હોય અને કાચ પાણી લીધા પછી ઉપર ચડી જતા હોય, જગર મસા બહારજ રહેતા હોય અને તે ખુની બાદી મમે તે જાતના હોય તો વરખી દડનાલ તોલો બેને પ્રથમ ખુજ બારીક વાટી તેમાં ચોખ્ખો ધણો તોલો ચાર ઉમેરીને વાટવું. પછીજ તોલો લીને સો વાર પાણીથી ધોઇ તેમાં તેને ખજમાં છુટવો. એટલે વધારાનું પાણી નીકળી જશે અને મલમ તૈયાર થશે. એ મલમ ડબીમાં રાખી મૂકવો. જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે બહારના મસા ઉપર તે મલમ ચોપડવો અને અંદરના મસા હોય તો મસા બહાર આવે ત્યારે એ મલમ ચોપડી મસા ઉપર મલમી દેવા. એ મલમથી મસા કરમાઈ જાય છે અને પાછા બરાતા નથી. (દડનાલ અશુદ્ધ પણ ઉપયોગમાં લેવાય છે. આમાં કોઇ પણ જાતનો ભય નથી હોતો.) જે ખુની કે બાદી મસા થવા હોય, લોહી પડતું હોય અથવા ન પડતું હોય તો વવ-જાનુ સુરખ લાવી તેને ઉકાળીને છીણી તટક સકવવું. પછી તેનું વચ્ચગાળ ચૂર્ણ કરી મૂકવું. એટલું ચાદ રાખવું કે, આ ચૂર્ણ જીભને કે મળાને લાગે તો જીભ અને મળામાં અસહ્ય વેદના થાય છે. ને જ્યાંસુધી લીંબુની, દહાની કે લીમજી દરડેની ખટાશ જીભને ન લગાડીએ ત્યાંસુધી મટતી નથી. એવું જોખમબરેલું આ ચૂર્ણ છે, એટલામાટે અત્રેજ દવા વેચનારાઓને ત્યાં 'એમ. ટી. કેમ્પલ' નામની ઇમેદાઇનની બનેલી ખાલી જાગેજાળ ગોળીઓ મળે છે. તેમાં આ સુરખને બ્રો બરીને તેનું

મંત્રશાસ્ત્રની આલોચના⁺

(લેખક:-ગિરિજાપ્રસાદ લોખાનાથ ભટ્ટ-‘સાહિત્ય’ માસિકના એક અંકમાંથી સાધાર

આજકાલ અંગ્રેજી ભણેલા કેટલાકે ભારતવાસીઓને માત્રિક વિષયો ઉપર શ્રદ્ધા નથી. તેઓ ઉપેક્ષાની દૃષ્ટિએ જુએ છે. કેટલોક આસ્તિક અને ભાવિક વર્ગ તે ઉપર વિશ્વાસ અપાવે છે, કિંતુ તદ્વિષયક સાધારણ સિદ્ધાંતોને પણ તે સમજી લેવાની પરવા કરતા નથી. આ વર્ગના લોકોને કાઈવાર કોઈ માયાવી અગર ધૂર્તની જાળમાં ફસી પડવાનો પ્રસંગ આવી શકે છે. આવે સમયે મંત્રતંત્રના વિરોધીઓને કુત્સિક ટીકાટિપ્પણી કરવાનો અનાયાસે અવસર મળે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે, અદ્વાણ વર્ગને પણ તંત્રમંત્ર ઉપર અશ્રદ્ધા સ્થાપિત થઈ ઉત્પન્ન થાય છે.

મંત્રશાસ્ત્રનો વિષય ગહન અને જટિલ છે. તેને સમજવો એ સાધારણ વાત નથી. તેના ધર્મમાં એટલેસુધી લખ્યું છે કે, **एतद्गोप्यं महागोप्यं न देयं यस्य कस्याचित्** । તથા વિષયનું શાસ્ત્રમાં જે વિવેચન કરેલું છે તે અત્યંત સુંદર, બુદ્ધિપુરસ્કર અને મનનીય છે. માટે આ લેખદ્વારા શાસ્ત્રસંબંધિત વિચારોને પ્રકટ કરવા એ ઇષ્ટ ગણ્યું છે.

ભારતીય વાક્યમયમાં મંત્રવિદ્યાનું આસન સર્વ વિદ્યાઓ કરતાં ઉચું છે. વૈદિક જૈન સાહિત્ય અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં આ વિષય ઉપર સ્વતંત્ર ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે. જૈન કાવ્ય, કોપ, અલંકાર, વ્યાકરણ, ન્યાય અને છંદ આદિ વિષયોમાંટે સ્વતંત્ર અલગ અલગ રચાયેલા છે, તેવી રીતે મંત્રાવધાના સેંકડો સ્વતંત્ર ગ્રંથો છે. જૈન સાહિત્યમાં નમસ્કારમંત્ર પ્રતિષ્ઠા કલ્પ, ચક્રેશ્વરી કલ્પ, જ્ઞાનામાલિની કલ્પ, પદ્માવતી કલ્પ, સૂરમિત્ર કલ્પ, વાગ્દાસી કલ્પ, શ્રીવિદ્યા કલ્પ, વર્ધમાન વિદ્યા કલ્પ, રોગાપહારિણી કલ્પ આદિ અનેક કલ્પગ્રંથ વિવરણ તેવી રીતે બૌદ્ધસાહિત્યમાં તારા કલ્પ, વસુધારા કલ્પ, ઘંટાકલ્પ કલ્પ આદિ અનેક ગ્રંથો છે. વૈદિક સાહિત્યમાં આ શાસ્ત્રનો અલગ લંકારજ છે; તેમાં કાવ્યાયની, નિર્વાણ, કુર્વર અનેક અપરિમિત તંત્રગ્રંથ છે. ઉપર નિર્દિષ્ટ કરેલા ગ્રંથોમાં કેટલાક છપાઈ ગયા છે; પરંતુ યના અધિકાંશ મદત્વપૂર્ણ ગ્રંથ હજી અપ્રકાશિત રહી ગયા છે અને દિનપ્રતિદિન દુર્લભ બની રહ્યા છે. આ ત્રણે સાહિત્યોના મંત્રશાસ્ત્રસંબંધી ગ્રંથોની નામાવલિમાત્રથી એટલું જણાઈ આવે છે કે કોઈએક સમયે આ વિષયની ભારતમાં મહાન ઉન્નતિ થયેલી હોવી જોઈએ.

કલ્પગ્રંથ—જેમાં મંત્રવિધાન, યંત્રવિધાન, મંત્રગાનાદ્વાર, ખજિદાન, દીપદાન, દન, પૂજન, વિસર્જન અને સાધન આદિ વિષયોનું વર્ણન કરેલું હોય તે ગ્રંથને કલ્પગ્રંથ કહે છે.

તંત્રગ્રંથ—જેમાં ગુરુશિષ્યસંવાદરૂપે તથા શિવપાર્વતીસંવાદરૂપે મંત્ર, તંત્ર અને વાદ્યો આદિ દ્રવ્યોનું વર્ણન હોય તેને તંત્રગ્રંથ કહે છે.

પદ્ધતિગ્રંથ—કોઈ એક દેવતાને આરાધ્યમાન કરી તે દેવતા સાથે સંબંધ રાખનારી યંત્ર આદિ સાધનવિધિઓ જેમાં લખી હોય, માત્રિક ભૂમિકાઓનું વર્ણન પણ હોય તથા કાવ્ય કર્મોમાં નિષ્ણાન યવાના સર્વ વિષયોનું વર્ણન હોય, તેને પદ્ધતિગ્રંથ કહે છે.

પદ્ધતિગ્રંથ—જે ગ્રંથોમાં અનેક દેવદેવીઓની સાધનાના પ્રકાર અત્યાયા હોય તેને પદ્ધતિગ્રંથ કહે છે. **બીજકોશ**—મંત્રાના પારિભાષિક શબ્દો સમજવાની તથા એક એક અક્ષર અને અનેક વ્યાખ્યાઓ જે ગ્રંથોમાં લખેલી હોય, તેને મંત્રકોશ યા બીજકોશ કહે છે.

આ પ્રકારે કલ્પ, તંત્ર, પદ્ધતિ અને બીજકોશ વગેરે ગ્રંથોમાં મંત્રશાસ્ત્રનું વિસ્તાર છે અને તેના આ ક્રમ વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ એ ત્રણે પ્રકારના સાહિત્યમાં વિવરણ મંત્રસાધન કયા માર્ગદ્વારા કરવું જોઈએ-અર્થાત્ કયા માર્ગદ્વારા મંત્ર સિદ્ધ કરવું એ પહેલું જાણવું જોઈએ. આ સંબંધમાં મંત્રશાસ્ત્રમાં ત્રણ માર્ગોનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે. રસિનુ, વામ અને મિત્ર કહે છે. સાત્ત્વિક દેવતાની સાત્ત્વિક ઉપાસના સાત્ત્વિક મંત્ર અને રાજસગુણ દેવતાના જે માર્ગ છે, તેને દક્ષિણ યા સાત્ત્વિક માર્ગ કહે છે. તદ્વિરુદ્ધ મેયુત અને મહિલા આદિ પાંચ વસ્તુઓથી યુક્ત ભિરવભરતી આદિ તામસ પ્રકૃતિના

સિદ્ધિ વિદ્યાન દેવમંત્રસામ્રાજી લખ્યું છે:—

તત્ત્વમંત્રાણમ્હ ડશ્ચોળં ચતુર્તીવાચનોચરં ।

રહસ્યાલોચનં મન્ત્રો રહસ્યમુપદેશમ્ ॥ (જા. ક. ૬૧૬)

મંત્ર સાધકની યોજનાનુસાર સિદ્ધ થાય છે, તેથી માંત્રિક કબ્જા કરે છે કે ‘ત્રપારિસિદ્ધિઃ સિદ્ધિઃ-અપનાજ વ્યયો, અવસ્ય સિદ્ધિ મળશે.’ મંત્રનું રહસ્ય જાતાવવાને માટે એક મનો- : દર્શન અરી આપ્યું છે.

પ્રસિદ્ધ ગ્રીમાંસક માધવાચાર્ય શૃદ્ધચાત્રમથા દરિદ્ર દત્તા, પશુ પોતે મદાન વિદ્યાન દત્તા. જે વિચાર કર્યો કે, ગાયત્રીનું પુરસ્કરણ કરી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આ વિચાર થતાં જે ગાયત્રીના પુરસ્કરણને પ્રારબ્ધ કરી દીધો. એક પુરસ્કરણ પૂર્ણ થયું; પરંતુ લક્ષ્મી ન મળી. જે બીજા પુરસ્કરણને પ્રારબ્ધ કર્યો. આ વખતે પણ લક્ષ્મી ન મળી. દત્તાત્રય ન થતાં તેમજે ત્રિસ પુરસ્કરણ કર્યાં, છતાં એ દરિદ્રતા ન ગઈ. જાતામાં આ, પુત્ર અને ધરખાર છોડી તરમાં જઈ તેમજે સંન્યાસ લીધો. તેજ રાત્રિએ લક્ષ્મી માધવ પાસે આવી કહેવા લાગી કે, ર માત્ર ! માધવે કહ્યું:—“તું કોણ છે ?” લક્ષ્મીએ કહ્યું:—“તું વર્ગોથી મને યાદ કરતો । દવે હું આવી છું. હું લક્ષ્મી છું.” માધવે કહ્યું:—“દવે મને કાંઈ ન જોઈએ. જ્યાંથી આવી । ત્યાં ચાલો જા.” લક્ષ્મીએ કહ્યું:—“મારું દર્શન કદાપિ નિષ્ફળ ન જાય,માટે કંઈ માગી લે.” ધવે કહ્યું:—“આટલા દિવસે ક્યા દત્તા ?” લક્ષ્મીએ કહ્યું:—“તમારા પૂર્વકર્મ જાતુ મહિન દત્તાં તો તમારે મન પુરસ્કરણ ઉપર પુરસ્કરણ કરવા છતાં શુદ્ધ ન થયું; પરંતુ સંન્યાસ લેવાથી તે વેત્ર ઘટ મળ્યું અને તેથી હું આવી. તમારો મંત્ર દવે સિદ્ધ થયો.”

આ દર્શનનો સાર એ છે કે, મનની શુદ્ધિ ઉપર મંત્રસાધના આધાર છે. જ્યાંમુખી માધ- ને દ્રવ્યની લાલસા દત્તા, ત્યાંમુખી શુદ્ધિ ઉપર પડેલા પડેલા દત્તા; પરંતુ લાલસાથી પડેલા તાંજ મંત્ર સિદ્ધ થઈ શકે. એટલા માટેજ કહ્યું છે કે, યદિ કોઈ કાર્ય કરવું હોય તો વાસના, દેવ ધર્મ કાર્યમાં તદ્દત્તન થવું જોઈએ, ત્યારેજ કાર્ય શીઘ્રતર સિદ્ધ થાય છે. મંત્રનો જળ તદ્દત્તન ની કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ મંત્ર સાધતાં સાધનીય કાર્ય તરફ લક્ષ આપતાં મંત્રમાં તદ્દત્તનના રાખી શકાની નથી અને એકાગ્રતાવગર મંત્ર સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. આ મંત્રસાધનું કમ્પ છે. વાસનારહિત બની તદ્દત્તનના-એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવી એ સદજ વાત નથી. તે મદાન રહિત પ્રાપ્ત છે.

દવે મંત્રસાધનની વાત લઈએ. અટ્ટમથ, સુરબીદત્ત આદિની સાક્ષી બનાવી બોજપત્ર, કામળા યા મુગધું, રજત, તામ્ર આદિ ધાતુપત્ર ઉપર પટલ, અટલ, ચતલ, સંદલદલ તથા ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ યા વર્તુળ રેખાઓની અંદર અક્ષર યા અંકો લખવા અને તેનું યથાવિધ પૂજન કરી સાધના કરવી, તેને ‘મંત્રસાધના’ કહે છે. સિદ્ધ્યક મંત્ર, શીઘ્રક મંત્ર, નિરવીર્યક મંત્ર, અપિમંડલ મંત્ર, વિજય મંત્ર આદિ દગરો મંત્ર છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ મંત્ર અને મંત્ર એ સાથે કરવાં પડે છે, મંત્રવિદ્યા એ મંત્રસાધનું એક અંગ છે. વર્ણો યા અંકોને એકાગ્રતાપૂર્વક લખવા, તે આ સાધનાની મુખ્ય ક્રિયા છે.

ઔપધિદ્યોદારા કાર્ય સિદ્ધ કરવું તેને તંત્રસાધના કહે છે. કેટલાંક તંત્રોમાં ઔપધિ દ્યોદારા મિશ્રણની સાથે મંત્રમંત્રનો પણ ઉપયોગ થાય છે. જડ અને ચેતનશક્તિના સંયોગદારા કાર્યસાધના કરવી તે તંત્રસાધનાનો વિષય છે. મંત્ર, મંત્ર તથા તંત્રનો એકબીજાની સાથે સર્વત્ર ઉપયોગ થાય છે, તેથી તંત્રસાધન પણ મંત્રસાધનું એક અંગ છે.

મંત્ર, મંત્ર અને તંત્રથી મુંડું શું કામ થાય છે, તેને માટે માંત્રિકાએ કામ્યકર્મોના પ્રયોગોનું એક વર્ગીકરણ કર્યું છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:—

સ્વસ્મનં મોહમુશર્તં ચદ્યાકર્ષણજ્ઞમ્મનમ્ ।

ચિદ્રેવ્યં મારણં ચ ક્ષાન્તિકં પાંદિકં તથા ॥

વિદ્યા પ્રવોદ પૂર્વમ્ હતાંય પ્રામુનાદયમ્ ।

દર્શન કમપાલાય ધીવેર જ્ઞામિ મારિમિ ॥ (મંત્ર દાર્શનિકા)

અર્થાત્-સ્તંભન, મોહન, ઉચ્ચાટન, વસ્થાકર્ષણ, જૂઠ્ઠાણ, વિદ્વેષણ, મારણ, શાંતિક પૌષ્ટિક, આ પ્રકારે નવ પ્રકારના મંત્રપ્રયોગો કહેલા છે. કેટલાક કોઈના મત પ્રમાણે શાંતાનિક એ પ્રયોગ મનાય છે.

જે મંત્ર, યંત્ર અગર તંત્ર કરવાથી ચોર, સર્પ, શ્વાપદ અને પરચક (શત્રુસેના) આક્રમણલય મરી જાય અને તે જ્યાં ને ત્યાં અટકી જાય, તેને 'સ્તંભનપ્રયોગ' કહે છે. જે પ્રયોગ કરવાથી સાધક કોઈને પણ પોતાને વશીભૂત કરી લે તેને 'મોહનપ્રયોગ' કહે છે. મોહન, સલામોહન અને સ્ત્રીપુરુષમોહન, એમ મોહનપ્રયોગના ત્રણ પ્રકાર છે. આ સાધનાઓ પણ પૃથક્ પૃથક્ છે. જે પ્રયોગ કરવાથી વિદેશી રોગાક્રાંત જની જાય અને પદબ્રજ જની જાય, તેને ઉચ્ચાટનપ્રયોગ કહે છે. જે પ્રયોગ કરવાથી ઇચ્છિત પદાર્થ પાસે સ્વયં આવે, કદાચ ચેતન પ્રાણી હોય તો તેનું વિપરીત મન પણ અનુકૂળ બને અને શરણે જાય, તેને વસ્થાકર્ષણ પ્રયોગ કહે છે.

જે પ્રયોગ કરવાથી શત્રુ આદિ સાધકથી ડરવા માંડે, લયભીત જની જાય, દયા કાંપવા લાગે તેને જૂઠ્ઠાણ પ્રયોગ કહે છે. જે પ્રયોગજળથી દેશ, કુટુંબ જાતિ યા સમાજ પરસ્પર વિદ્વેષ, ઝૂટ, કલહ થવા લાગે, તેને વિદ્વેષણ કહે છે. આતતાથી અને અન્યાથી આદિને શક્તિપૂર્વક મંત્રપ્રયોગદ્વારા સાધક પ્રાણદંડ આપી શકે, તે પ્રયોગને મારણ પ્રયોગ કહેવાય છે.

જે પ્રયોગ કરવાથી મહામારી, રાજલય પરચકલય આદિ રોગ અને વિપ્લવોની શાંતિ તેને શાંતિક પ્રયોગ કહે છે. વૈદક શાસ્ત્રમાં પણ લખ્યું છે કે 'સિદ્ધ વૈદ્યસ્તુ માનવિક' એવું ઔષધવગર મંત્રપ્રયોગથી જે રોગની શાંતિ કરે તે ચારે પ્રકારના વૈદ્યોમાં શ્રેષ્ઠ અને વૈદ્ય કહેવાય છે.

જે પ્રયોગ કરવાથી ઐશ્વર્ય વધે, સુખપ્રાપ્તિ થાય, દેવ-દર્શન થાય, શુભાશુભ અતિ પ્રતીત થાય, સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય, તેને પૌષ્ટિક પ્રયોગ કહે છે.

કેટલાકના મત પ્રમાણે દશમે શાંતાનિક પ્રયોગ ગણવામાં આવે છે. જે પ્રયોગથી પુત્રલાભ થાય, વંશની વૃદ્ધિ થાય તેને શાંતાનિક પ્રયોગ કહે છે. મૃતવત્સા રોગ આદિના આ પ્રયોગમાં છે.

આ વર્ગીકરણમાં દશ પ્રયોગો બતાવ્યા છે; પણ કેટલાક તાંત્રિક-સંપ્રદાયો કેવળ છ પ્રયોગ માને છે અને ઉપર્યુક્ત દશે પ્રયોગોનો છ પ્રયોગોમાં અંતર્ભાવ કરી લે છે.

પહેલાં ભારતમાં આ વિદ્યાનો અધિક પ્રચાર હતો; પરંતુ ન્યારથી દેશમાં માનસિક દુર્બલ વધતી ચાલી, ત્યારથી આ વિદ્યા પણ કમી થતી ગઈ.

મંત્રવિદ્યા જેવી ઉપયોગી વિદ્યાના પૂર્ણ જ્ઞાતા આજ દૃષ્ટિગત કેમ નથી થતા? ભગ સંપ્રદાયોમાં જેટલા સંપ્રદાય છે, તે સર્વમાં ધર્મશુરુદ્ધારા મંત્રદીક્ષા લેવાનો પ્રચાર પ્રચલિત છે; તથાપિ તે ધર્મશુરુદ્ધારામાં અગર તેમના આપેલા મંત્રોમાં 'કર્તુમકર્તુમયથા નું સામર્થ્ય કેમ નથી? મંત્રદાતા ગુરુ અને મંત્રદીક્ષા લેનાર શિષ્ય કેવા જોઈએ? સાધના પ્રકારની જોઈએ? આદિ સર્વ સમજવાથી ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નોનું સમાધાન સ્વયં થઈ જાય છે.

મંત્રદાતા ગુરુ અને દીક્ષા લેનાર શિષ્ય કેવા હોવા જોઈએ, તે સંબંધમાં મંત્રશાસ્ત્ર કહે છે

પૂર્વમાત્મહિતં જ્ઞાન્વા સૂરિણઃ ગુણશૂરિણઃ ।

શિષ્યસ્યાપિ હિતં ચિન્ત્યં દાતુ કામે ન કાચ્ચનમ્ ॥ (મદ્રગુપ્તાચાર્ય)

અર્થાત્ ગુરુએ પોતાનું તેમજ શિષ્યનું હિત વિચારી નિઃસ્પૃહભાવે મંત્રદાન કરવું. શંક્યન આદિના લોભે કરી ન કરવું.

મંત્રાધિકારી મારે લખ્યું છે:—

દક્ષો જિતેન્દ્રિયો ધોમાન્ કોપાનલ જલોપમઃ ।

સત્યવાદો વિલોમશ્ચ માયામલ્ વિવર્જિતઃ ॥

માનલ્યાગી દયાયુક્તઃ પરનારી સહોદરઃ ।

જિતેન્દ્ર ગુરુમક્તશ્ચ મન્ત્રગ્રાહી ભવેન્નરઃ ॥ (મદ્રગુપ્તાચાર્ય)

કંઈ કલુંજ નહિ. આ ઘટનાને આઈ લખવાનું તાત્પર્ય એટલું છે કે, જ્યારે સંપ્રદાયના આચાર્યો પણ માનસિક દુર્બળતાને કારણે ગભરાઈ રહિયું સન્માન કરી રહ્યા છે, ત્યારે મંત્ર સિદ્ધ ક્યાંથી થાય? જે અખંડ ધૈર્યવાન હોય, તેજ મંત્ર સિદ્ધ કરી શકે અને તેને સાચો આચાર્ય ગણી શકાય. આવા હાલ સર્વ સંપ્રદાયોના આચાર્યોના છે! જૈનાચાર્યો ઉપર પણ વામમાર્ગીઓનો ઘોડો ઘણો પ્રભાવ પડી ગયો છે. કેટલાંએ ગચ્છોમાં જ્યારે નવીન આચાર્યનો પટાભિષેક થાય છે, ત્યારે શ્રીપૂજ્ય કોઠને કોઈ દેવસ્થાન ઉપર જઈ તેલ ચઢાવે છે. તપગચ્છના શ્રીપૂજ્ય મધરવાડા (ગુજરાત) જઈ મણિભદ્રાની મૂર્તિને તેલ ચઢાવે છે. મહોબરા ખતરગચ્છના શ્રીપૂજ્ય મહોર (જેઠપુર રેલ) જઈ ભૈરવને તેલ ચઢાવે છે. લાપસી વગેરે કરી પૂજારી વગેરેને પ્રસાદી જમાડે છે. તેનીજ રીતે ગુર્જરીય લુકેગચ્છના શ્રીપૂજ્ય સોનારાય ભૈરવને તેલ અને પ્રસાદ ચઢાવે છે; પરંતુ આ પ્રમાણે કરવાની કોઈ જૈન શાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી. આ પ્રથા આધુનિક છે, અજ્ઞાનસૂચક છે. મારા કહેલોનો ભાવાર્થ એ છે કે, ભારતીય જનતામાંથી મંત્રશાસ્ત્ર જાણનારા ઘટી ગયા છે અને ઐહિક કામનાઓનો અભિલાષી વર્ગ વૃદ્ધિ પામ્યો છે. માનિક સ્વયં મંત્રસ્વરૂપ બની દેવતાઓને પોતાના આજ્ઞાકારી બનાવવાનું ભૂટી ગયું છે અને ખુદ પોતે આજ્ઞાકારી બની બેસા છે.

ગુરુકુળ કાંગડીમાં રાજેન્દ્રબાબુએ અધ્યક્ષપદેથી આપેલા ભાષણમાંથી થોડાક ફક્કરા

(‘નવજીવન’ તા-૨૭-૩-૨૭ ના અંકમાંથી)

“પાશ્ચાત્ય જ્ઞાનવિજ્ઞાનને તન્ને એમ મારું કહેવું નથી, પણ એ જ્ઞાનવિજ્ઞાનને લોકહિતકારી બનાવવાં અને તેને અનુકૂળ મનોવૃત્તિ રાખવી; પરંતુ જ્યાંસુધી આપણી ભોગ અને વિદ્યાસતી પ્રવૃત્તિ ઉચિત સીમામાં મર્યાદિત ન થાય, જ્યાંસુધી યમનિયમની કંઠણ સાધનાથી આપણે દુન્નિદ્ર્ય-નિગ્રહ ન કરીએ, જ્યાંસુધી ત્યાગ અને સેવાથી આત્માને પુષ્ટ ન કરીએ ત્યાંસુધી જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને લોકહિતકર કરવાં અશક્ય છે. આપણાં ગુરુકુલો અને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયોનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઈએ કે આવશ્યક જ્ઞાનવિજ્ઞાનની ચર્ચા અને સંપ્રદાયની સાથેસાથે આપણને આત્મનિગ્રહ, સાગ અને સેવાની દીક્ષા આપે.”

“ભારતની કોઈપણ સંસ્થા રાષ્ટ્રીય અથવા ભારતીય કહેવડાવવાને માટે અધિકાર સારેજ રાખી શકે કે નો તે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ભારતવર્ષની વર્તમાન સ્થિતિને, આવશ્યકતાઓને, હીનતા અને દીનતાને-દુઃખદારિદ્ર્યને અનુભવ કરાવે; જો એ દુઃખદારિદ્ર્ય દૂર કરવાનો, દેશની દુર્બળતા દૂર કરવાનો, વિખરાયેલી શક્તિનો સંચય કરવાનો અને નવજીવન સંચાર કરવાનો માર્ગ બતાવે; અને તે માર્ગપર સંકલ્પ, સાહસ, દૃઢતા અને એકાગ્રતાની સાથે ચાલવાની યોગ્યતા વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્પન્ન કરે..... ૧૯૨૧માં વસ્તીના ૯૦ ટકા માણસો ગામડામાં રહેનારા હતા, અને ૧૮૯૧થી ૧૯૨૧ સુધીમાં ગ્રામવાસી વસ્તીનું પ્રમાણ સેંકડે એક ટકા વધ્યું છે. જો આ કમ જારી રહ્યો તો ભારતીય લોકોને નગરવાસી બની જવાને માટે ત્રણ હજાર વર્ષ જોઈએ. આ કારણે આપણે એ વસ્તુ સ્વીકારવી જોઈએ, ગ્રામ અને ગ્રામીણ જીવનજ ભારતવર્ષની સભ્યતાનો આધાર માનીને આપણે આપણી શિક્ષણશૈલી નિર્માણ કરવી જોઈએ.”

“આજે મેટ્રિક્યુલેટા અને ગ્રેજ્યુએટોની વીસ-પચીસની મામુલી નોકરીમાટે સેંકડો અને હમરો અરજીઓ થતી આપણે જાણીએ છીએ. સરકારી શિક્ષણોમાં ભણવાથી નોકરી મળી શકે છે, એ દાવો તો મિથ્યા છે. સરકારી વિદ્યાલયોના, સરકારી શિક્ષણપદ્ધતિના મોટામાં મોટા અને કદામાં કદા પક્ષપાતીઓને હું પૂછું છું કે, શું તેઓ બતાવી શકે છે કે ત્યાં કેળવણીએ ક્યાં અંત વિદ્યાર્થીઓને નોકરી મળી જાય છે અથવા તેમની રોટલીના સવાલ ટળા જાય છે? જો તેમ ન હોય તો શા સાર આપણને પૃથ્વામાં આવે છે કે, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણો-ગુરુકુલો સુદાં-ના વિદ્યાર્થીઓનું ભવિષ્યમાં શું થશે? બંને કેસોમાં રોટીનો સવાલ સરખોજ સુરેલ હોય તો લોકો રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયોને શા સાર નથી અપનાવતા? કારણ આમાંથી નીકળીને તો વિદ્યાર્થીઓને રાષ્ટ્રસેવા અને સમાજસેવાનો અવસર મળશે, જ્યારે સરકારી વિદ્યાલયોમાં રહીને તો સરકારી ચક્રી ચલાવવાની છે, સરકારને શુભામીનું રાજ્ય કાયમ રાખવામાં મદદ કરવાની છે.”

સાપ ઉતારવાનો ધરગચ્છ ઉપાય

(‘મોડર્ન રિંચુ’ માંથી અનુવાદક:-ચુ. ધ. પટેલ)

સ્વામી વિવેકાનંદના સિંધોદ્ધારા આવતા ‘પ્રભુદ ભારત’ નામના માસિકમાં સાપ ઉતારવાનો સારો ઉપાય નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે. આશા છે કે, સુગ માણસો તેનો ઉપયોગ કરી જનસમાજને આવા ધરગચ્છ ઉપાયોથી પરિચિત કરશે.

“દિગુરુતાનમાં સાપ કરડવાથી જેટલાં મરણ થતાં દશે તેટલાં મરણ બીજે ભાગ્યેજ થતાં હશે. આજકાલ સાપ, વિંછી ઇં ને ઉતારવાની રામચાળુ દવાઓ જાહેરખગરોદ્ધાર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે; પણ આમાંની ઘણી દવાઓ નિરર્થક હોઈ ફક્ત પૈસા કમાવા માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. બીજી મુશ્કેલી એ પણ છે કે, સારી દવાઓની જાહેર ખગર નિરર્થક ગરીબ ગામડાની પ્રજાને પહોંચતી નથી; જ્યારે સાપ, વિંછી ઇં ને ઉપદ્રવ ગામડાંઓમાં વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. અમે પણ જે સ્ત્રીઓ લખીએ છીએ તે ગામડાંઓમાં નરિ પડેલે, તોપણ અમારા ઉપાયો એટલા બધા સાદા અને ધરગચ્છ છે કે, સુગ માણસો અવધવાની આતર પણ આ ઉપાયોની અજમાયશ કરશે; અને જે આ ઉપાયો ફળીયુત થાય તે તેનાથી જનસમાજને બને તેટલો પરિચિત કરશે.”

“થોડા વખત પહેલાં અમારા આશ્રમમાં ખગર આવી કે, પાસેના એક ગામમાં કોઈને સાપ કરડ્યો છે. ગુરુજી જે સ્વામીઓ તે ગામમાં ગયા અને નીચે પ્રમાણેનો ઉપાય અજમાવ્યો. સારા ભાગે ત્યાંના માણસો જાણના દના કે, ડંબ ઉપરના ભાગને મજબૂત બાંધી લેવામાં આવે તો લોહીકારા સાપનું ઝેર સરીરમાં પ્રસરી જશે નહિ; તેથી તેઓએ દરદીને બધાં સાપ કરડ્યો હતો, ત્યાંથી થોડે ઊંટે ઉપરના ભાગને મજબૂત બાંધી લીધો હતો, પણ આ ઉપાય લેવામાં બહુ દીલ થયેલી હોવાથી ઝેર આખા સરીરમાં બધી ગયેલું હતું અને સ્વામીઓ જ્યારે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે દરદી પૂરેપૂરી બેઆન રિશ્તિમાં હતો. તેઓએ ગુરુજી ગુલશીનાં પાંદડાંને અને કેળના રસ કાઢ્યો. ગુલશીના રસ માથે, કપાળે, ગળે, છાતીએ, નાભિએ વગેરે જગ્યાએ ધસવા માંડ્યો અને કેળના રસ પાંચ દહા મિનિટે ચઢવ્યો, અડધો ચઢવ્યો પાવા માંડ્યો. છ-સાત કલાકના આ પ્રમાણેના સતત પ્રયાસ પછી દરદીને કંઈક ભાન આવવા માંડ્યું. આટલી બધી મોટી અમર થવાનું ધણું કારણ તો એક છે કે, આ ઉપાયની અજમાયશ સાપ કરડ્યા પછી લગભગ આઠ કલાક પછી લેવામાં આવી હતી. લગભગ સવારમાં ૯ વાગે આ ઉપાયની સરખાન થઈ હતી. જ્યારે મીને ધીમે ભાન આવતું ગયું, ત્યારે વળી એક બીજા ઉપાયની અજમાયશ કરવામાં આવી. ડંબ ઉપર એક ચીરો કરવામાં આવ્યો અને પછી એક નાના મરખાના બચ્ચાની મુદા ઉપર પણ એના જેવો બીજો ચીરો કરવામાં આવ્યો. પછી મરખાની મુદાવાળો ચીરો પેલા ડંબના ચીરા સાથે જોડવામાં આવ્યો. આવી રીતે પાંચ મરખાં સાપના ઝેરથી મરી ગયાં. છઠું મરખું અગ્રું અને દરદીને પણ ભાન આવી ગયું. પછી મુદાવાટે જગપ્રયોગથી (બેનીમાથી) ઝાડો કરાવવામાં આવ્યો. દરદીને ધીમે ધીમે સારું થતું ગયું અને ૨૪ કલાકમાં તે પહેલાંના જેવો સાજો થઈ ગયો.”

“ઉપર પ્રમાણેના ઉપાય કેટલાકને મુશ્કેલીભરેલો લાગે અને વળી મરખાનાં બચ્ચાંના ઉપયોગથી કેટલાક કરી જઈ આ સાદા અને ધરગચ્છ ઉપાયનો ઉપયોગ ન કરે; પણ તેમને માટે અમે ભાર રહને કહીએ છીએ કે, એકલા ગુલશી અને કેળના રસના પ્રયોગથી સાપનું ઝેર પૂરેપૂરું નાશુદ થતું નેવામાં આવ્યું છે. મરખાના પ્રયોગથી તો કદાચ જલદી ઝેર ઉતરી જાય એટલુંજ. સાથે સાથે બીજાં સ્વામીઓએ સાપ ઉતારવાના બીજા ધરગચ્છ ઉપાયોની અજમાયશ કરી છે, તેની નોંધ લેવી ફક્ત થઈ પડે.”

“ગુલશીને જલદે કમળના મૂળનો (પદમ ઓલજ) અથવા રામબોનો અથવા કુંવારના પાંદડાંના રસ અને કેળના રસને જલદે કપાસનાં પાંદડાંના રસ દોષ તોપણ ચાલશે; પણ એક વસ્તુ ખાસ યાદ રાખવાની છે કે, કમળના મૂળનો રસ ફક્ત માથા ઉપરજ લગાડવો. ને આમાંની કોઈ પણ વસ્તુ ન મળી આવે તો પછી ફક્ત ગુલશીનો રસ લેવાયો અને પાવો. આથી આશય થશે. જ્યારે દરદીની રિશ્તિ કાચથી થઈ હોય તે વખતે પણ દરદીના સરીરને ગુલશીનો રસ લેવાયવાથી કંઈક ભાન થવેલું જણાશે.”

“ ને કે કમળ અને કુંવારતું પાકું ઝરનો નાશ કરે છે, તોપણ અમે આ બીજા ઉપાયોમાટે અભિપ્રાય આપી શકતા નથી. અવગત, તુલસીથી ઝેર નાશુદ થાય છે અને બીજા વૈદિક ગ્રંથોમાં પણ ઝેર નાશુદ કરનારતરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે. અમારામાંના એક સ્વામી એ વિંછીના ઝેરી ડાંગ ઉતારવામાં તુલસીના રસનો પૂરેપૂરો ફાયદો લેયો છે. સામાન્ય રીતે હિંદુઓનો તુલસી એ પવિત્ર છાંડ છે અને તે મેળવવો સહેલો યઈ પડે છે.”

“ જે ભાઈઓ આ ઉપાયની અજમાયશ કરી સફળતા-નિષ્ફળતાની ખબર અમારા આશ્રમમાં પહોંચાડશે, તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવશે. ”

પત્ર લખવાનું શિરનામું:—ત્રી ‘પ્રભુદે ભારત’ અવમોડા-માયાવતી. (હિમાચલ)

વીણા કી ઝનકાર

લેખક ‘નારદ’ અર્જુન તા. ૧૭-૩-૨૭ માંથી)

દુનિયા મેં સખ સે અધિક ધર્મપરાયણ જાતિ યદિ કોઈ હૈ તો હિંદુજાતિ હૈ. ધર્મ કે વાકેફી મહિમા દેખતી હો તો ચલો વૃન્દાવન કો, જહાં બડા ભારી મેલા હો રહા હૈ, અગર વહાં નહ સંકો તો ચલો હરિદ્વાર કો, જહાં કુમ્ભ કા મહામેલા હોનેવાલા હૈ.

* * *
વહાં ધર્મ કે ખડે અદ્ભુત નમૂને દિખાઇ દેંગે. એસી એસી જાતે દિખાઈ દેંગી, જિન્હે સોખે જોપડી કે આદમી સમજ ન સંકે.

* * *
ને ને કુછ દિખાઈ દેગા, ઉસકે કુછ નમૂને સુનિયે. આપકો વહાં એસે મહાત્મા મિલેજે જિન સે નમ્બર દસિયે બી શર્મા જયં.

* * *
વહાં આપકો એસે ત્યાગી દિખાઈ દેંગે જિન કે તબેલો મેં દસ દસ હાથી ખડે હૈ. દસ દસ નોકર સોતે ઔર ચાંદી કે જતનોં મેં ખાના ઔર પાની લેકર તૈયાર ખડે રહતે હૈ.

* * *
વહાં આપ એસે એસે જતી દેખેંગે જિનકે ઘરોં મેં દો દો તીન તીન ભગતનિયાં રહતી હૈ, ઔર ઉનકી વાસનાઓં કો તૃપ્ત કરતી હૈં.

* * *
વહાં આપકો એસે એસે મહાન્ત બી દિખાઈ દેંગે જિનકા જીવન મેં ને કોઈ કામ હૈ તો ગરીબોં કી મહેનત કી કમાઈ કો ઉડાના ઔર મજે ઉડાના, ઔર સ્વયં દંડ ચેલના ઔર ખાએ હુએ માલ પચાના.

* * *
ઉસ કુમ્ભ મેં આપ એસી એસી કુલાંગનાઓં કો દેખોંગે ને મુંહ પર હાથભર કા લખા ધુંધટ કાઢે બિના ઘરસે બાહિર નહીં નીકલતી, પરન્તુ લુચ્ચોં ઔર બદમાસોં કી આંખોં કે સામને નંગે બદન નહા કર મોક્ષ પાના ચલતી હૈં.

* * *
વહાં આપકો એસે એસે ધર્મોત્તમા શેઠ બી દિખાઈ દેંગે ને ઘર મેં અનાથાશય કા ચન્દા અને પર વહી સે સાબિત કર દેતે હૈ કિ ઉનકે પાસ દાન દેને કે લિએ એક કોડી બી નહીં હૈ, પરન્તુ નિદલ્લે અન્નમય કોષોં કે ચરણોં મેં હજારો કી ચેલિયાં રખને કો તૈયાર હો જાયંગે.

* * *
જિસ જાતિ કે પાસ એસે એસે ધર્મ કે નમૂને હો, ઉસકે બરાબર ધર્મોત્તમા જાતિ સંસાર મેં કહાં મિલેગી? બસ યહાં તો ને કુછ હોના હૈ. ધર્મોત્કલ્હ હોના હૈ. ચોરી, બદમાસી, ગરીબોંકી લૂંટ, દુરાચાર ઔર મુક્તખોરી-સખ ધર્મ કે નામપર ખોલો ધર્મ કી જય!

કાને પડી છે !

(લેખક:-આપણાશ્રી. વી. ગાંધી. 'મિત્ર' ૧૧-૧૯૮૩)

દુનિયામાં આપણે જેટલે જીએ કે, તેમણે કેટલી પડી દેતી નથી. મોન પાને પડી પડી છે. બહારથી પરાયે દેખાના પ્રયત્નોનું કેન્દ્ર એ નવામીએ તો તે સ્વચ્છતા દોષ છે. પરાયે પીડા વહેરનારા અને તેમાં માનનારા પીરવાજ દોષ છે અને આના વિચારોના સમાજ અને દેશનું કંઈ બધું કરી શક્યા છે.

આપણે આપણા સમાજમાં જે દાવાનગરી સગતી રહ્યા છે, જે દાવાનગરી પીડાથી દરરોજ કદમો પાવમાત્ર થતાં જાય છે, જેના ત્રાસથી પુરુષ, સ્ત્રી અને છોકરાંનાં જીવન ઇન્ક્રિમિન અને અ-મામી બની રહ્યાં છે, તે દાવાનગરી દારવામાં તેની બહુકતી જવાગમીને સાંન પાડવામાં કેટલા ધા પ્રયત્નોની જરૂર છે અને કેટલા ત્યાગની આવરણના છે, તે ચર્ચા જાણી તમને તે પ્રમાણે થોડા પીડા દેવાની દરેક સમાજસેવકમાં જો લાગણી થઈ આવે તો તે કાર્ય શુદ્ધ મધ પડે. નેક કુરિવાગો, વહેમો અને જાનાપકારને ભોગ થઈ પડેલા આપણે સમાજ દિનપ્રતિદિન તેજ-વેદીન; ચક્રિતવિદીન અને નમાઓ બનતો જાય છે. તેમાંથી તેને ઉત્તરવાગો કલાજ નથી વાગે-તાં રહ્યો, નથી બાપણોમાં રહ્યો, નથી ભેખોમાં રહ્યો કે નથી દારવામાં રહ્યો. તેને માટે તો મન, માન અને કીર્તિનો ભોગ આપી જમતથી અજાન એકાદ ખુણામાં પડ્યા રહી સાંનથી કાગળપટ માત્ર કરવાની જરૂર છે. દુનર, ઉદ્યોગ અને કેળવણીના નવાં નવાં છેલ્લા ઉપાદી, તેને વિકસાવી દેનપ્રતિદિન તેને આગળ ને આગળ ધપાવી મડયા રહેવામાંજ આપણે ઉદ્ય સમાવે છે. તમસ-માં પીરતા આપણા સમાજ આગળ કામનાદરોદન રહ્યું કરવાની જરૂર છે. આવડતને આપણે તેની ચક્રિતો વેગ વિકસ દિશામાં વધી જાય છે. કુસંપ, છપી અને અજાનમાં રીજાતા સમાજને તારવાને ઉપાય તેની આલુબાલુ સંસ્કાર અને ઉદ્યોગનું વાતાવરણ બધું કરવામાં રહેલો છે.

પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે, આ બધું કરે કેણું ?

અજાનપકારમાં બદલતો સમાજનો વિચાર સમજ એ કામ સ્વયં ઉપાડવા, ચર્ચા સાંનને આપણે અચકિતમાન છે; ત્યારે સમાજના કેળવણેલા આ કાર્ય ઉપાદી થઈ કેળવણેલાને સમાજની કંઈ પડી છે ? તેમનાં હૃદય સમાજનાં દુનિયા અને વહેમો જેઠ બળબળા ઉપાં છે ? પોતાના સમાજને જમતમાં ઉદ્ય સ્થાન આપવા તેમના હૃદયમાં તનમનાદ વ્યાપી રહ્યો છે ? સમાજનું ઝણુ વાળવા તેમનું હૃદય તૈયાર છે ? મન, માન, કીર્તિનો ભોગ આપવા તેમણે નિશ્ચય કર્યો છે ? ચર્ચા કરી કરવામાં તેમને આનંદ મળે છે ? એક નાનું શું જીતકું ચણવું કંઈ છે; જ્યારે મોટાં મકાનો તોડવાં એ મહેનું છે; એ તો જેને અનુભવ થયો હોય એ જાણી શકે છે.

સામાન્ય અનુભવ એવો છે કે, જે કાર્યમાં દાડમાં નમાવ્યા સિવાય કીર્તિ, માન અને મો-ટાઇ મળતી હોય છે, તે કાર્યનાં યશોમાન ગાવા, તેનું અપ્રદ લેવા સી કોઇ તૈયાર થઇ જાય છે. જ્યાં કદમ મોહીને, દારવા કરીને કે વાદ વાદ કરીને કામ કરવાનું હોય છે, ત્યાં જરૂર આપણા કેળવણેલા આગળ પડતા હોય છે. જ્યાં સત્તાની લગામ મળવાનો સંભવ જણાતો હોય છે, ત્યાં એકાદક આપણા કેળવણેલા તૈયારજ હોય છે. કાર્યનું એ તે થાય પણ પોતાનો માનમરતમો જ-ગવાનો હોય તો કોઇ પણ કામ કરતાં ન અટકવામાં દરેક આપણા કેળવણેલા તૈયારજ હોય છે. વાદ રાખવાની વાત એ છે કે, કેટલેક કાર્ય મોહવાથી થતું નથી. કાર્ય ઉપર એકનિષ્ઠા કે બક્તિ-સિવાય તે કાર્ય કદમ નથી. તેને માટે સત્તા વિચાર કર્યો સિવાય કાર્યની પ્રગતિ થતી નથી, તે પોતાનું નથી અને ખીલતું પણ નથી. આપણે વર્ષમાં બે-ચાર દિવસ તે ઉપર વિચાર કરવાથી શું કરી શકવાના હતા ? ચોનીસે કલાક પોતાની જાનજમાં મચી રહેનારા ચર્ચા કરી કરવાના રહેલ-ને શું સમજી શકે ? જાનજમાં ચુસ્તવાણેલી અને તેમાંજ રમખાણ થતી જુદી રપટ શું જેઠ શકે ? એનો તે જ્યાં લાં પોતાના જેવાજ વ્યવહાર દષ્ટિએ પડે તેમાં શું આશ્ચર્ય ! સ્વચ્છ જુદી સ્વચ્છ એવો જેઠ શકે. ચર્ચાના આવરણથી દંકાયેલી જુદીને સર્વત્ર ચર્ચા દેખાય, સારામાં પણ મોટાનો ભાસ થાય, ગુણોને ન પારખી શકે, છિદ્રો જટ શોધી કાઢે અને છિદ્રોને દૂર કરવાનો ઉપાય ન લેતાં આપણે વરગુનો નાશ કરવા તૈયાર થઇ જાય.

અરો કમચોગી કેવો હોય ?

(પ્રાનિપ્રેમી કાઈ કમચોગી નથી; પણ એ તો એક પ્રકારના ભૈત્તિક વિષયનો ભોગી છે અને કવો પણ નિરપેદી તથા ત્યાગી હોય તો કમચોગી ગણાય, તે સમજવામાં આવી શકે તેમ જીવંતોમાં હોવાથી તે 'મુવચ્છમાચો' માંથી લીધો છે. એમકનું નામ મળ્યું નથી.)

તેને શી પામક કહેતાં. તે કાણ દનો ને કયાંથી આવ્યો દનો, તે કાઈ જાણતું નહિ; પણ દોડે સી તેને જોળખતા. તેને મારે જાળખતી વાનો પ્રચલિત હતી. કાળ કદેતું છે, એ જાણતું નહોતું. કાળનો મન પડતો કે, જાણના વિચારમાં એવું મનજ સાવ નયું છે. કેટલાક એમ કહેતા કે, તે શીમંત છે પણ જરીચીનો રોંગ કરે છે. વળા કેટલાક તેને તદન મુકવીય માનતા. મહાત્મા નજરે એ ઉત્તર દેશમાં જાણતો ને માનના એક ને પેલીતર વિચારમાં તેની પર નજર પણ રાખતા. કાળનો મત દનો કે એ તરંગી છે. તેની ઉદારતાની વળાને વિચારનું શુદ્ધ હતી. મામમાં જાણતો તો તેની પછવાડે જાળખતાં દનો, કારણ તેઓને પીપરીટ, જખરીટ, કાણુ કે એવુંજ કંઈક મળ્યા કરતું. પામકનાં ખીરસ. આ વસ્તુઓથી સદાગે બેરહાંજ રહેતાં.

પણ એક વાન તો હું કહેતાંજ બૂલી ગયો. કાંઈ કાંઈ વખત રમવાનમાંથી કે નરીકિનારેથી કે એવાજ કાંઈ એકાંત જગ્યાએથી મધ્યરાત્રીની સમયમાસાર નિરવ શાંતિમાં દિવના તાર દવાવે ને મૃત આત્માઓ પણ જનંત નિદ્રા ત્યાગે એવું જણાવતું સંમીન સંભળતું. બીજાજ ભોગી એ માન વણાઈઓ ને ઠાકિનીઓ આવે છે, એમ કહી કદી ઉત્તરે. માત્ર કાંઈક કાંઈક દિવનવાન મામડીઓજ જાણતા કે એ માન માનાર પામક દતો.

એક સાંજે હું ફરવા નીકળ્યો. રાસ રમવા નીકળનાર જાણાઓની માફક સમીરકદરિઓ સ્વચ્છંદે વિફરવા લાગી હતી. ગામજદાર થોડે છેડે ઉભેલા કાંઈ જૂતપૂર્વ વીરના રમારકગિફ્ત સમા એકાદ પાળાયા પાસે કેટલાક મોટા પથ્થરો પડ્યા હતા, એમાંના એકપર હું બેઠો; ને વિચારવા લાગ્યો કે, જદારના પામક દેખાય નીચે મહુવ્યજતવું કાંઈ બેમજૂં છુપું રત્ન તો નહિ હોય! કદાચ એમ પણ સંભવ છે કે એ બેરખરો જદમામ પણ હોય. ને હોય તે તપાસ તો કરવીજ જોઈએ. આમ નિશ્ચય કરી મેં આસપાસ નજર ફેરવી, બેતરથી પાછા વળતાં એક ખેડુતપર મારી દષ્ટિ પડી.

“એકા, દે...એ...એ જાહી આવ તો.” મેં દાક મારી. ખેડુ પાસે આવ્યો.

“આ મામમાં એક પામક રહે છે, તેને તું જોળખે છે ?” મેં પૂછ્યું.

“પામક ! હા, હા, એવો ગાંડીઓ. એને કાણ ન જોળખે ! એવું કામ પડ્યું ?” કહેતાંની સાથેજ તેના મોઢાપર દાસ્ય જતાણું; પણ મારા સભ્ય દેખાવપર નજર પડતાંજ તે પાછો મંત્રી થઈ ગયો.

“આસ કામ તો નહિજ, પણ એ કયાં રહે છે તે મારે જાણવું છે. તને ખબર છે ?” મેં કહ્યું.

“હા, જુઓ આ પાછળ નદીની પેલી તરફ વાંચો છે તેની પાછળ ને જુ પડી જેવું દેખાય છે ત્યાં રહે છે, પણ..... આ જોજ આવે.” એમ કહી ખેડુતે મામ તરફ દષ્ટિ કરી અને પછી આવતો થયો.

ને તરફ એણે દષ્ટિ કરી તે તરફથી એક માણસ આવ્યો આવતો હતો. એક-એ ઊકરાં તેની પછવાડે આવતાં દનાં. મુઠી ભરી કાંઈક આપી તેમને વિદાય કરી એ પાળાયાની દિશામાં આવ્યો આવ્યો. પાસે આવ્યા પછી મેં તેને પારીને જોયો. તેણે માથાપર એક પટકો જેમ તેમ બાંધ્યો હતો. ચરીર ઘોળી કદની પહેરી હતી. તેવું મોઢું લંબગેળા ને આકર્ષક હતું. મેં જાણત એકદમ પ્લાન બેચે તેવી હતી. એક તો તેના હોઠ આસપાસ રમી રહેલું રિમત ને બીજી તેની ફર-સંદર કાંઈક બેચાં કરતી હોય તેવી ધેનધેરી જાંબો. તે રિમત બેજ માણસોમાં હોય છે. કાં કાંઈ ગાંડામાં અથવા તો કાંઈ અવધૂનમાં.

તે અપાટાખંધ મારી પાસેથી પસાર થઈ ગયો. હું પણ તેની પાછળ ચાલ્યો. ઘોડી વારે જુ પડી આવી. તેમાં એ પેડો.

“હું અંદર આવું ?” મેં વિવેકથી પ્રશ્ન કર્યો.

“આવો ને જાણ” જવાબ મળ્યો.

હું અંદર ગયો. અંદર ઝાઝો સામાન નહોતો. ખૂણામાં એક પાણીનો ગોળ; થોડાં ઘન વચમાં એક સાદડી ને એક તરફ એક બૂની પુરાણી દિલરૂપા; બસ આટલુંજ રાચરચીયું હતું. “કંઈ કામકાજ” તેણે મારા તરફ જોષ પૂછ્યું.

“કામકાજ તો ઘણુંએ હતું; પણ તમે કાંઈક ઉતાવળમાં છો એટલે હવે પછીજ વાત” મેં કહ્યું.

“હા, મારે ઉતાવળથી એક ઠેકાણે જવું છે.” તેણે કહ્યું.

“હું સાથે આવું ?” મારાથી પૂછાઈ ગયું.

તે એક ક્ષણ મારી તરફ જોઈ રહ્યો, પછી કહ્યું “મારી સાથે ? મને બધાય શું કહે છે તે મને છે ને ? મારી સાથે આવવામાં શો લાભ મળશે ? મારા માર્ગ ન્યારા છે.”

“ન્યારા ભલે બીજાને માટે રહ્યા. મને એ એવા નહિ લાગે; પણ તમને ખાસ વાંધો ન હોય તો મારી એટલી વિનંતિ સ્વીકારશો.”

“હીક ચાલો” કહી તેણે એક કપડામાં દિલરૂપા વિંટાળીને બગલમાં મારી. અમે બે ત્રી માર્ગે ચાલ્યા. પાએક કલાક ચાલ્યા પછી એક જીર્ણ થયેલું મકાન આવ્યું. ખડકી બિંદી અમે અંદર ગયા. એકજ ઓરડો હતો, અંદરના લાગમાં એક અર્ધ તરેલી ખાટલીમાં એ ડોશીમા સૂતાં હતાં.

“કાં મા ! આજ કેમ છે ?” કહી પાગલે તેને કપાળે હાથ અડાડ્યો.

“ખેટા ! કાલ કરતાં કાંઈક હીક છે.” ડોશીમાએ ક્ષીણ સ્વરે જવાબ આપ્યો.

“મા ! આજ એરી દવા આપું છું, કે જેથી તાવ નહિ રહે” એમ કહી પાગલ ખાટલી પાસે બેઠો અને દિલરૂપા કાઢી, તાર મેળવ્યા ને એક લજ્જન ઉપાડ્યું. હું સંગીતશાસ્ત્રી સાવ અનુભવી નહોતો. નાનપણમાં કેટલાએ તાનપલટા મારી લીધા હતા. અનેક ઉસ્તાદોના પણ સમાગમમાં હું આવ્યો હતો, પણ આ ભાવ મેં કદી પણ જોયો નહોતો. પાગલે એકતાન થઈ લજ્જન ઊડવા માંડ્યું. વાતાવરણમાં ભક્તિરસની છોળા ઉડવા માંડી. મકાનની બહાર હાલતાં વૃક્ષો સ્થિર થઈ ગયાં. અનીલ પણ થંભી ગયો હોય તેમ લાગ્યું. લજ્જન અર્ધ પહોંચ્યું ત્યાં ડોશીમાને કપાળે આઠો આઠો પરસેવો થવા માંડ્યો. ભરસલામાં દ્રાપદીજીએ ચીર ખેંચાતી વખતે કરેલી પ્રાર્થના કે નરસિંહ મહેતાએ કટોકટીને પ્રસંગે કરેલું સ્તવન કમી જાતનાં હશે તેનો કાંઈક ખ્યાલ મને પહેલવહેલો આવ્યો. એ તો દિલના તાર પરખારા પરમશક્તિ સાથેજ જોડાતા હોય તેમ લાગ્યું. થોડી વારે લજ્જન પૂરું થયું, પણ આ શું ? ડોશીમા ખાટલીમાં એકદમ ખેડાં થઈ ગયાં.

“વાહ પ્રભુજી વાહ, ખેટા ! મારો તાવ ગયો. દીનોનાથ તારે લહું કરે” કહેતાંની સાથેજ માં ઉભાં થઈ ગયાં. દીવાસળી માટે થોડી શોધ કરી દીવો પ્રકટાવ્યો. પછી પાગલ પાસે આવી તેનું મોઢું ધારી ધારીને જોયું. આંખમાં આંસુ ઉભરાણાં. ગદગદ કંઠે તેણે કહ્યું :—“ખેટો દીકરો એ ન કરે એવું તે કયું. શું આપું ? મારી પાસે કાંઈ ન મળે. થોડીક મીઠી રાખ કરી આપું ?”

“ના, મા ! મારે કાંઈ ન જોઈએ. મોઢું થયું છે એટલે જશું” કહી પાગલ ઉપડ્યો. હું પણ બહાર પડ્યો. થોડેક ચાલ્યા પછી પાગલે મને કહ્યું :—

“બિચારીની સંભાળ રાખનાર કોઈજ નથી.” હું તો ત્રણ બાજતોથી અન્યથામાં ગરજાજ થઈ ગયો હતો. પાગલની સહૃદયતા, તેણે સાધેલી અદ્ભુત કલા ને સંગીતનો દર્દી પર પ્રભાવ થોડી વાર રહીને મેં કહ્યું :—

“તમારી પાસે આવી કળા છે તો કોઈ અમીરઉમરાવ.....” હજી હું વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાંજ એ બોલી ઉઠ્યો :—

“શું ? એ તમારા ઉમરાવાની વાતજ કરશો નહિ. પચીસ વર્ષ એ સાધનમાં ગાળ્યાં તે કે દીલર નિષ્કંડ અમીરોને ખુશ કરવા નહિ, પણ ગરીબ નિરાધારોની સેવાયે.”

“પણ ક્યાં બીમારી ને ક્યાં સંગીત !” મેં પૂછ્યું.

“સંગીતની દરેદોપર શું અસર થાય છે, એ વાત તો પશ્ચિમના વિદ્વાનો તમને જણાવશે ન્યારેજ તમે જાણશો. મેં જે જાણ્યું ને અનુભવ્યું, તે તમે નહિજ માનો. ખાટી જનનભરતા કળાભક્તોને કહેજો કે, તમારે લક્ષ્યબિંદુ કળાજ નહિ પણ તે દ્વારા સેવા છે.” તેણે કહ્યું.

ત્યાં તો ઝુંપડી આવી. હું તેનાથી છુટો પડ્યો. મારા મનમાં એકજ વિચાર ધૂમતો રહ્યો.

કળાનો કપયોગ સેવા, માત્ર રંજન નહિ." અરે, સાત્તોમાં ને ઇતિવાસમાં આપણી સમક્ષજ
રેલા દાખલાઓ આપણે કાં ન સમજીએ ?

લોકો અને તે કદે પણ પાત્રલની સાચી પ્રતિભા થોડી ને ટુંકમાં કહેવાય એવી હતી. કોઇ
અત્યંત કંઞાળ કે નિરાશાર આદમી જિભાર હોય ત્યાં પાત્રલ પોતાની દિવરૂપા લઇ પહોંચ્યોજ
હોય. આદજ પેલા ખીરમાં હોય તો તે ચાર આપી દેતાં ખંચાતો નહિ. કોઈ દુઝળી ગાય કે
જ કોઇ પ્રાણી જુએ તો તે તેને ગળે હેનથી હાથ ફેરવી કાંઈક વાન કરવા લાગી જતો. તે
માં ક્ષીમંત, અપકાર કે અધિકારી જેવા માણસોથી બડકીને દૂરનો દૂરજ નાસતો. કોઈ કોઇ
તો ખેતરે પણ જઇ શુલદે સરે દુદાપર દુદા લલકારી ખેડુઓ કે કબુલજોનાં મોદાં
માં ફરી આવતો. બાકી તેને વધારેમાં વધારે જ્ઞાનદે ત્યારેજ મળતો કે જ્યારે એ કોઇ ગરીબ
ની મેશી પઢારી પામે ખેતી કોઇ ધુળીમાં મકાનમાંથી આવ્ય સાથે દાવતાળી લેતી બેરવી કે
જાણી તાન ઉપર તાન લેતો હોય.

તરંગ ચડે તો કોઈ કોઇ વખત સામેથી દારૂનાં દારૂનાં આદમાં આવનાં કોઇ મજુર કે મ-
જુના માથાપરથી યોગે પોતાને માથે થોડો વખત લઈ પાત્રલ તેઓને રાહત આપતો. આમ
રે થાય ત્યારે યોગે ઉપાડનાર વ્યક્તિ આ અણુધાર્યાં મદાયક તરફ ડોળા ફાડી જોઈ રહે ને પાછ-
ા "સાવ પાત્રલ" કહે તો એમાં એનો શું વાંકે ? પણ આવી જાયતો ક્યાં ગળાવવા ભેદ ?
તેનું મૂળનામ અમનપ્રભાદ હતું. ઉત્તરદિગ્દરશાનમાં કોઇ ચક્રેમાં તેનો જન્મ ક્ષીમંત મા-
પને ત્યાં થયો હતો. નાનપણથીજ તેને સંજીવનો શોખ હતો. તેના પિતા એને વેપારી બનાવવા
મના દતા; પણ વેપારમાં પ્રસાદનું ચિત્ર બિલકુલ લાગતું નહિ. જન્મથીજ તેની મનોવ્રતિ
ખી હતી. જે મોજશોખના વાનાવરણમાં એ ઉછર્યો તેનેજ એ અંતઃકરણથી ધિક્કારવા લાગ્યો.
જૂજ વર્ષની વયે કોઇ ઉત્તરાદની સાથે એ ભાગી ગયો. તેના પિતાએ ગડકો શોધખોળ કરી, પણ
તે નજ લાગ્યો. એ ઉત્તરાદજ પામે પચીસ વર્ષ સુધી રહી તેણે સંજીવસાધનાં મૂળતરવા ધુટી
દીને પીધાં. ઉત્તરાદજ પણ સિખની નેત્રસ્યી છુદિથી તાલજુલ થયો. ત્યારપછી ઉત્તરાદજે પો-
ના માનીતા સિખના લાહોરમાં જન્મસાઓ કરાવ્યા. ધ્રાતાળજો એને અદ્ભુત કાશુ જોઇ દિગ-
ક થયા, ત્યારે તરફ વાદવાદ થઇ રહી.

પછી કોઇ આખરે તેની દીકરીને સંજીવ ક્ષીમવરા પ્રસાદને રાખી લીધા. પાછળથી ધણીએ
નાંઓમાં બને છે તેમ બન્યું. એ બાળા પ્રસાદની સાથે પ્રેમમાં પડી—ના, ના, મોદમાં પડી એમ
ારે કહેવું જોઇએ; કારણ પ્રેમ શબ્દ તો બદલ પવિત્ર છે. પ્રસાદ તેને બેડી કહીનેજ બો-
ાવતો. જ્યારે જ્યારે પ્રેમ આપવા—લેવાની દમેસની જાણીની વાત નીકળતી, ત્યારે પ્રસાદ આટલું-
જ કહેતો—"બહેન ! કળાને અબાડવાય નહિ, સાચી કળાનો બકા દમેજ આંખોને બાન બૂચાવે છે,
પણ ધિક્કાર દમેજ જે કળાબકા બાન બૂચે તેને ! તું તો મારી દીકરી જેવીજ છે ને રહેવાની.
બહેન ! તારે પૂજાજ કરવી હોય તો કળાના શુદ્ધ સ્વરૂપની કર, તેના બકાની નહિ." જેને મોદજ
ધોયો હોય તે પ્રસાદના સિદ્ધાંતો શી સમજે ? પરિણામ એ આવ્યું કે એ જાગાએ ઝેર ખાઇ આત્મ-
દત્ત કરી. પ્રસાદ તેને એક પિતાના જેવા નિર્મળ પ્રેમથી હૃદયપૂર્વક આદરો દત્તો. તેના આવી
કીનના અવસાન પછી પ્રસાદ પલટાઈ ગયો. તેણે અપકારાર વન્ને ત્યાંમાં. એક સાદી કદની ને
અધિ જેમ તેમ ચિંટાળ્યો પટકો, બા એનો પહેરવેશ બન્નો. આખરેકમરાવો કે રાત્રમદારાગ-
ઓને ત્યાં થતા જન્મસાઓમાં જવાનું તેણે માંડી શક્યું. આપણા જન્મસાઓને લીધે તેની પામે જે કોઇ
નાણું થયેયું તે તેણે દૂરે દાંધે ચરીજ ને દુખી લોકોને વહેંચવા માંડ્યું. જસ, તેણે પેતાની રાજ-
પુત્રીથીજ મુશ્કેલી દામત પસંદ કરી લીધી.

એ પછી તે કોઇ પણ એક સ્થળે જામે વખત ને રહેતો નહિ. કોઇ કોઇ વખત તો એ સાવ
કના થઇ જતો; છતાં જુઓ એ દની કે, એવી મુશ્કેલીમાં પણ ફેરી જન્મપૂર્ણ તેના પર કૃપા રાખતી.
એક પ્રજાને ખજાર મજૂર કે એ આવીનેજ આ મઝામાંથી કાંઈક ઉપડી ગયો હતો. એ ક્યાં
થયો તેની જાણે ખજાર પડીએ નહી ને પડવાનીએ નહી.

દલુમે કોઈ કોઈ વાર એકાંમાં એ વિચિત્ર વ્યક્તિની મુર્તિ નજરસમક્ષ નરે છે અને માગી
રૂપિયા પાંચા પાંચો સ્વર સંજાળ છે કે "કળા એટલે મેરુ ?"

“ લહેરાતી હૈ ખેતી દયાનંદ કી ”

(લેખક:—શ્રીસત્યમત. ‘પ્રચારક’ના એક અંકમાંથી)

મનુષ્યસ્વભાવ અત્યંત વિલક્ષણ અને વિચિત્ર છે. જનસમાજમાં અનેક મદન પુરુષો કે થાય છે, પણ તેમની હૈયાતીમાં તેમની ખરી કિંમત આંકવાની કૃતજ્ઞતા અને વિવેકબુદ્ધિ સમાજ નથી. તેમના મરણ પછી જનસમાજને આચંકા લાગે છે અને પછી તેમની ખરી કિંમત આંકવા અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. આપુંજ સ્વામી શ્રીદયાનંદજી મહારાજના વિષયમાં પણ બન્યું છે. તે જીવતાંસુધી તેમનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો. પૌરાણિકોએ તેમને નાસ્તિક ઠરાવ્યા, ખીજાએ તેમને છુપા ખ્રિસ્તી પ્રચારક ગણ્યા, ત્રીજાએ તેમને વર્ણાશ્રમભંગકર્તા કે પિછાન્યા, કોઈ તેમને ધર્મના દુશ્મનતરીકે ગણ્યા અને કોઈએ કંઈ. કોઈએ તેમના પ્રાણ હરવામાટે પાન બીડામાં હળાદળ દીધાં, કોઈએ ધર્મ રક્ષવા એ એકાકી સંન્યાસી ઉપર તરવારના પ્રયોગ કોઈએ મસ્કરી કરવા ગથેડાપર સ્વારી કઢાવી, કોઈએ ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો તો કોઈએ કંઈ પથ્થરોનો ઉપહાર આપી પોતાની કૃતજ્ઞતા (!) પ્રગટ કરી. આમ તેમની જાહેર જીંદગીના પ્રસંગ એરથી પ્રાણ લીધાની અંતિમ સંખ્યા લાગુસુધી એ એકલ મહી સંન્યાસીને અન્યાય અને અન્યાય દેશભરમાંથી મળ્યા ક્યો; પણ આખી જીંદગીસુધી ધીર તપ તપેલા એ સંન્યાસી, પોતા મૃત્યુને એવું વિદ્યુતશક્તિવાળું—જેરદાર બનાવી ગય છે કે તેમના મૃત્યુ પછી તેમનાં અનેકવિધ કા એવા ઝંપાટાથી ચાલ્યાં કે આજનો ભારતનો જયો એ ઋષિના પુણ્યશ્લોક નામ ઉ કૃતજ્ઞતાથી અશ્રુઅંજલિઓ આપતો અને પોતાના પૂર્વજોએ કરેલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આદરતો જ ભવાય છે. આજ એજ ઋષિના તપઃપ્રભાવથી પ્રભાવિત થયેલા ભારત-તરણ નવજીવનના સંદેશ તેમના મૃત્યુ-પ્રસંગમાંથી વીણી વીણી પોતાનો ભાવીમાર્ગ ઘડે છે અને સમાજ શું કે ધર્મ શું, રાજકારણ શું કે વિશ્વબ્રાહ્મણ શું-દરેક દિશામાં ઋષિએ મૂકેલ પગલાંને આતુર રવા આતુર અને ઉમંગલયો દેખાય છે. ઋષિએ જીવનભરમાં જનતાને મૂર્તિપૂજાથી મુક્ત કરવા અનેક ઉપદેશો આપેલા, પણ તેમાં વિદ્યન નાખનાર સનાતનીઓના ચિરંજીવીએ એજ પથરો આજ પણ ગંગા-યમુનામાં પથરાવી રહ્યા છે. પિંડદાન અને તર્પણનાં શાસન હવે ભારતના ધર્મ પટલપરથી ઝાંખાં થવા લાગ્યાં છે. ધર્મચુરુઓનાં ધતિંગો જે દયાનંદે કડવી રીતે ખાતેલાં, તે કરતાં શતગણાં વધુ તીવ્ર અને અસહ્ય કટુ ધતિંગો આજ ચોમેર ઉઘાડાં પડી રહ્યાં છે. સ્ત્રીઓ તેમણે કરેલી વફાઈત આજે પ્રુષ્પિત થઈ રહી છે. વર્ણાશ્રમધર્મના તે વેળાએ ગણતા એ ઉચ્ચે તેનેજ આજનો હિંદુ ચાતુર્વર્ણ્યનો સુયોગ્ય રખેવાળ માની તેમનાં અદૃશ્ય ચરણમાં પોતાનું મા ભક્તિભાવથી નમાવે છે. સર્વ રોગોની રામબાણ મહૌષધિ બ્રહ્મચર્યસેવનનાં ડિંડિમધોષો કે આ દેશમાંજ નહિ, સમસ્ત સંસારભરમાં ઉદ્ધોષિત થઈ રહ્યા છે. સનાતનીઓના અન્ય દુર્ગ કાર ધામમાં આજ શુદ્ધિના ગણેશ મંડાયા છે; અને સમસ્ત દેશે આજ દયાનંદને અનેક રીતે પડે નિંદેલ, છતાં અસ્પૃશ્યતાનું ધર્મ-મહાપાતક ટાળવાં તે પ્રતિજ્ઞા લઈ રહેલ છે. પચાસ વર્ષ-અ સદીના નાનકડા ગાળામાં દયાનંદના તેજસ્વી અને વીર્યવંતા સિદ્ધાંતોનો આ ચોમેર સમગ્ર વર્તનકાળ અદ્ભુત વિજય નથી સૂચવતો ? દયાનંદે સહેલાં ધીર કબો અને તપેલાં અદ્ભુત તપે શું આથી વધુ યોગ્ય વિજય બીજો કોઈ હશે ખરો ? જેમને અર્ધી સદી પહેલાં, જે સિદ્ધાંતો મારી નાખવામાં આવ્યા, આજ તેનાજ તેજ સિદ્ધાંતો સમગ્ર દેશ સ્વીકારે એ, તે ધર્મવીર પ્રભાતું સર્વોત્તમ માહાત્મ્ય નથી સૂચવતું શું ? “ લહેરાતી હૈ ખેતી દયાનંદ કી ” ની સત્યતા પ્ર નથી થતી શું ?

આજ અમે તેમના સિદ્ધાંતોની બધી બાજુ ઉપર આ સ્થળે વિચાર કરી શકતા નથી. કેવળ દળ પ્રશ્નની ગડી ઉઠેલવા પ્રયત્ન કરીશું અને તેએજ કે, જેમને સમગ્ર દેશે બંગાળથી સિંધુ નદી અને હિમાચળથી કન્યાકુમારીસુધી તાત્કાલિક અત્યંત મહત્ત્વ આપ્યું છે, તે પ્રશ્ન એટલે અસ્પૃશ્ય નિવારણનો મહાપ્રશ્ન. મહાસલાના ચોપડેથી માંડી છેલ્લામાં છેલી હિંદુસલાની નાની શાખ ચોપડાસુધી અને તે દારા પ્રત્યેક હિંદુ આખાલવૃદ્ધ નરનારીના કેમળ હૃદયમાં જે પ્રશ્ન લકડાવી છે, તે પ્રશ્ન એટલેજ અસ્પૃશ્યતાનિવારણનો માર માર કરતો આજનો કાળધર્મ

કો મદાપ્રમ્ન ! આ પ્રમ્ને દાશમા ઘર્ષ કેવળ પંપાળી દાશ કેરવી પાછો મૂકી દેવાય એનો નિ-
શ્ચ દલે નથી રહ્યો. એ પ્રમ્ન આજ છેવટનો દિવ્દુમ્નનો ફેસલો કરી નાખવા તૈયાર થયો છે. ને
હું છે કે, મારું અસ્પૃશ્યતાનું નિવારણ કરી દિવ્દુમ્નતિ અમર થાઓ અથવા આ સંસારમાંથી તેનું
નિર્મિતિ નાશુદ થાઓ. કાં તો તેના નિવારણથી ફરી આર્ષસંકૃતિ અને દિવ્દુમ્ન રસાભ્યને
સાસલ કરો અથવા અપ્રિયમુનિઓના નાનાવિધ તપસંગિત અમર વારસાને ફનાવી વિધર્મી-
ઓના પગતળે છુદાઇ અદૃશ્ય થઇ જાઓ. આ મદાપ્રમ્ન દલે સમાધાનનીતિ-આંધણીની
રિતિ નથી આવડતો. તે એક ધાએ ચોખ્ખા બે કટકા કરવા માગે છે. તે તો આજ ૨૧
વરે મગન ગગનવતો કહે છે કે, કાં તો છવે અને છવાડો અથવા મરો અને નાશુદ થાઓ.
દા કે ના એકજ સ્પષ્ટ ઉત્તર. ચોખ્ખો અને ચટ ફેસલો તે પ્રમ્ન માગે છે અને તે પાત્રુ પુર્વજ, તે
અમુક મુદતને દલે ઝોળખવા ના પાડે છે. તે પ્રમ્ને આજ હરસ્વરૂપ ધારણ કરી અર્ધકર વિ-
કાળતા ધારણ કરી છે. તેના ઉદ્દેશમાંજ આર્ષજ્ઞતિ-દિવ્દુમ્નનિતિનું શ્રવન છે, તેના નકારમાંજ તેનું
મૃત્યુ ઉત્થા છે. તેના નિવારણથી આરના નવશ્રવનને ખાળવા ઇસાઇવન કે મુસલમાનીયન જરાય
અકિતમાન નથી અને તેના નકારથી દિવ્દુમ્નતિના આવતા મદાપ્રમ્નને પણ ખાળવા કોઈ ધન્વંતરી
સમર્થ નથી. એવો અનનુબૂત અને અનુન મદાપ્રમ્ન આજ ભારતના સામાજિક, ધાર્મિક, રાજ-
નૈતિક પ્રત્યેક ગગનમાં ગાળે છે અને દરેક ક્ષેત્રને પોતાના સૂરથી તે તરફજ દટકટી લગાવતું આ-
કર્ષિત કરી રહ્યો છે. સંસારના ઇતિહાસમાં આ મદાપ્રમ્નની મદત્તાની બેડીનો બીજો પ્રમ્ન નહિજ
હોય. જે પ્રમ્ને શ્રવન અને મૃત્યુની ઠાંડી કેવળ દા કે ના ઉપર ધરી હોય તેવો પ્રમ્ન સમગ્ર સં-
સાર આજ પહેલ વહેલો ભારનમાં અનુભવે છે. આ રિયતિ છે મારેજ અસ્પૃશ્યતાનિવારણનો
પ્રમ્ન એટલે ભારતના શ્રવન-મરણનો મદાપ્રમ્ન. અને નિર્ભય થઈ એ પછુ કહી શકીશું કે, આ પ્ર-
મ્નની મદત્તા પામે ‘સ્વરાજ્ય અને ચરખાના પ્રમ્નો સૂર્ય આગળ પતંગિયાસમાન ટુટી છે. જેનો
નિકાલ સૌથી પહેલો કરવાનો છે તે આજ, અને આ એકજ મદાપ્રમ્ન છે. અરજુ. આ પ્રમ્નની
ગંભીરતા આજથી પચાસ વર્ષો પૂર્વે તે અદ્ભુત દૃષ્ટા મદર્પિ દયાનંદ પારખેશી, જેને આજ અમે
દૃષ્ટ પછુ તેટલી ગંભીરતાથી અનુભવી શકતા નથી. તેમણે તકથી અને હિસોધી, શાસ્ત્રીય અને
વેદાધી, અનુબ્યનાના નામથી અને દયાના નામથી, પાપના પ્રાપ્તિતના પ્રકારથી અને ઉત્તમવળ ભાવિ
થવાના સદ્ભિપ્રાયથી એનો નિકાલ કર્યો કે, અસ્પૃશ્યતા-એક ભાષ જેવા ભાષને-એકજ પરમ પિતાના
અમૃતસંતાનને અડકવા ના પાડવી, અડકતાં અભડાઇ જવાની શક્તિ રાખવી, તે પ્રભુ પિતાનું અર્પ-
કર અપમાન કરવા બરાબર છે. કોઈ વેદ, કોઈ ધર્મગ્રંથ મળ્યાંધવનો બહિષ્કાર કરવા ના પાડે
છે અને જે તેમ કરવા કહે છે તે શાસ્ત્રજ નથી. તે પૂર્ત-પ્રપચ છે. માયાવી રાક્ષસની દાનવી-લીલા
છે. અધોર નરકામુચ્ચ ધોર નર્ક-તાંડવ છે ! કોઈ જન્મમાત્રથીજ અસ્પૃશ્ય નથી, તેમ કોઈ જન્મ-
માત્રથીજ સ્પૃશ્ય નથી. સત્ય, ન્યાય, સમભાવ, પ્રેમ, પવિત્રતા, સદાચાર, એ જેમાં જેમાં હોય,
અમે તે દેશની ગમે તે જાતિમાં-તે તે સ્પૃશ્ય છે; અને તદ્વિપરીત-અનાચાર્યુક્ત જાતિ કોઈ પછુ
દેશની ધર્મકંબોર કાં ન હોય-તે તે અસ્પૃશ્ય છે. જન્મ અમુક જાતિમાં થયો એનો કંઈ હિસાબ
નથી. શુભ, કર્મ અને સ્વભાવ એજ પ્રધાન વિચારણીય છે. કૃંકમાં ધર્મ એ સ્પૃશ્ય અને અધર્મ
એ અસ્પૃશ્ય છે. ધર્મ કોઈ એકજ દેશની એકજ જાતિની બાપુકી મિલકત નથી. જે ધારણ કરે
તે ધાર્મિક અને જે ધાર્મિક તેજ સ્પૃશ્ય.

આ તે આદ્ય દેશની આજના મદાપ્રમ્નપરતે ૫૦ વર્ષ પૂર્વેની મીમાંસા હતી, જે આજ
પછુ જેવી ને તેવીજ ઉભી છે. બધે આજ તે મીમાંસા વધુ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં નજરે તરવરવા લાગી
છે. અર્ધી સદી પૂર્વે દયાનંદની આ મીમાંસા તે સમયના જનસમાજને કંકરી લાગી, પછુ આજે
તે મદોષધિસમાન તેને નવશ્રવન દઇ રહી છે. એને મારેજ અમે આજના અમારા લેખનું મથાણું

‘હરિશ્ચંદ્રે દેવેતી દયાનંદ કી’

એ રાખ્યું છે. અરજુ. આ મદાપ્રમ્ને આજે કેવું ગંભીર રૂપ લીધું છે અને તેના નિરાકરણમાંજ
અમારું શ્રવન તથા મુક્તિ છે, તે બનાવવા અને તે સાથે દયાનંદના ઉપદેશનો વિજય મુચ-
વવા દું નીચડું બધાનું (સ્વસામાય બધામાં દોવા છતાંયે) રજુ કરીશ.

રજ નહિ. રહેવા દેતે. આજલમી દિંદુના મુસલમાન થના તો જમે બેસા, પણ મુસલમાનના ; તો થના ક્યાંય બેસા નહિ. તેનું બધું આધિયુધિયું જુસાય નહિ. કાગડાનો વગી ! તે ક્યાંથી ?

છટ્ટા ધોરણમાં રજેજ વરસે પાસ થયેલી લક્ષ્મી બોલી ઉઠી : " મુખરા કાણી ! ગંધડાની માથ નજ થાય, પણ એ તો કહોની, ગાયનો ગંધડો પણ થાય કે ?

'દંડ'.....માવતો ગંધડો કોઇ કાળે થાય ના' મુખરા ટોચી બોલ્યાં.

'વાર ! ત્યારે દંડનો કાગડો થાય કે ?' લક્ષ્મી બોલી. 'ના, ના. નું જાણે છે તો ખરી. ટુંકું પણ સમજતી નથી ?' સીતાબા બોલ્યાં.

લક્ષ્મી:-હીક એક રજપૂત હોય કે એક આઠળી હોય, તમે તેને દંડ માને છે, ગાય તો છે. જે તેઓ મુસલમાનના ઘરનું પાણી પીએ અથવા આઠળી મુસલમાનના ઘરમાં બેમે, ! એ વટલે કે ?

સીતાબા:-દારતો. મુસલમાનનું આધું એટલે વટલેસ્તો.

લક્ષ્મી:-પછી આ તો દંડ, કાગડો થયો બા !

મુખરા:-લક્ષ્મી ! તારી વાત તો ખરી છે; પણ આ કેમનું થતું દશે ? કોણ જાણે ! આપણે ! એટલુંજ જાણીએ-દિંદુ વટલી ચકે છે.

લક્ષ્મી બોલી ઉઠી:-કાણી ! ને વટલે છે તે મુવરી પણ ચકે છે. પગે કાદવ ચોટ, ધોધએ ! નીકળી જાય; તો પછી બીજા ધર્મમાં જવાથી ને વટાળ લાગે છે તે પણ કાઢી સકાય છે, અને શુદ્ધ આચારવિચારવાળા દિંદુ બનાવી સકાય છે.

મુખરા ટોચી:-હા ! હા ! બહેન, તારી વાત મને તો ઉતરે છે; પણ કોઇ વાર આપણે મુસલમાનને દિંદુ થના જોશ નથી એટલે આપણને નવાઇ લાગે છે.

લક્ષ્મી:-હાં નહિ કાણી, દરે દિંદુઓ, મુસલમાનને દિંદુ કરે છે. આ કિયાને શુદ્ધિવા કહે છે. એક ખિરાતી કે મુસલમાનની શુદ્ધિ થાય છે તો તે પછી આપણા સમાજમાં આવે છે અને તેને દિંદુનરીકેના બધા દહો આપવામાં આવે છે.

મુખરા:-અતો બહેનો ! આપણા ગામની મોસેસવઝ મરાસણીઓ દિંદુ થઇ છે. તેને મગવા જઇએ.

લક્ષ્મી:-પૂજાકાદાએ દમણાંજ કથું કે, સવારે તે બધાં દિંદુ થયાં છે. તેમાંની કેટલીકે તો ઈન્કર પકેરી છેડી દીધી. કેટલીકે શુદ્ધિ પછી માટીનાં જૂતાં બેસાં ફેડી નાખ્યાં ને કેટલીકે તો ધરી થાય મુકાં ઉઘેડી નાખી. પેઢી સમજીયાએ તો ચૂલે ચડાવેલી લાંછી પણ ચકલે મૂકી દીધી.

મુખરા:-વિધર્મિને પારન કરવાથી મોટું પુણ્ય છે એ મંદાન'દય'કર કથામાં કહેતા દના, તે આજ ખરોખર મને સંખરે છે. બીજું બધુંજ જવા દન્એ, પણ એકેક ગાય તો મરાતી બચીને ? લક્ષ્મી:-દરે તો ધર્મવંક બીજા બધાં ગામે શુદ્ધિમાં પડવાનાં. શુદ્ધિનો જખરો પવન વાયો છે, કોઇ મોટું દિંદુ થશે તો કોઇ વહેશે.

સીતાબા:-સમજાવતો ફેર પડેસ્તો.

દીવાતળે અંધારૂં !

(લેખક:-આનંદપ્રિય આત્મારામ પરિત-પ્રચારક 'ના એક જ'કમાંથી)

દેવગામી સભામાં પીરજીવર ગમના ચોખીચીટા જઇ પહોંચ્યા. લાપણોની ધમાક મચી રહી હતી. રા. મારનિય'કરે તો મગજના થઇ દિંદુ ટોચી સુખ લેવાની પેટ લરીને વાતો કરી. બધાં ઉત્સાહ રેડાયો. લોહાનાં મન દહાડા મારવા લાગ્યાં. સભા ચાલપણે પાર પડી. લોકો પછી વિખરાયા. મારનિય'કરે પોતાની પાવટી ને જેલ જમ કમિયતિ ત્યાં મૂક્યાં. જમાકમિયાં તેને અડધા ને તે પાછું આપ્યું. મારનિય'કર પેર પહોંચ્યા તો નેમનાં દેવી તાં બાકુડી બરી પાટલો નાખી બહાર ઉઠ્યા દના. મારનિય'કરે રનાન કપું ને પરમાં પેઠા ત્યાં તો ફર કહેવા ડીખજોખર જગતીયા બોલી ઉઠ્યા-અ શું દીવાતળે અંધારૂં કે !

મેન ઓધડલાઇ સુધારક છે. વિધવાવિવાહના ચુસ્ત હિમયતી છે. કમરુખાએ પ્રતાપથી અનેક વિધવાઓ સધરા થઇ છે.તેમની પુત્રી બહેન ચંચળનાં લગ્ન વસંતપંચમીએ ધૂમથી થયાં, પણ એક અઢવાડીઆમાંજ યમરાજે ચંચળનું સૌભાગ્ય કુંડલી ખીંચી ચંચળે ફરી પરણવાની ઇચ્છા બતાવી, પણ તેના વિરોધમાં ઓધડ ટોભાએ સાબીન મી પાણી કે દીવાતને અંધાઈજ !!! એક જણાને વાત કરતાં તે બોલ્યા, ' બીજાનાં પુનર્જન્મને જોઈ જાયો, પણ હા ! ધરમાંજ એવું ચાલે તોપછી બાપદાદાની કીર્તિ પર પાણી ફરી વળે એનું પછી રજ્યું રંગોળ્યું એકજ. '

કરણાશંકર મદારાજ કળિકાળમાં વર્ણાશ્રમધર્મનું પૂજારૂં પકડીને બેઠા છે. તે દિવસે નેમણે આયસમાછબોની સખત રાજદોમાં ખૂબ ઝાટકણી કાઢતાં કહ્યું કે એ લોકો વર્ણાશ્રમ વચ્ચે માનતા નથી. શ્રોતાજનોએ દરેરાજની ધૂનમાં પોકારી દીધું કે સલાવયન, મદારાજ દાસ નમેતમઃ મદારાજની સફેદ હાડી ભક્તજનોની 'હાથ, બાપ્પા, હા,' ની કાંચેરો ફરતા રહિશ મદારાજ કરણાશંકર મદારાજની સફેદ હાડી નેહ વિચારમાં પડી ગયા કે ધર્મની બાજો પોકારનારા મદારાજ હજીસુધી કેમ ગૃહસ્થી રહ્યા છે? સંન્યાસી કેમ બની ગયા? મેંકયા શંકરમાઈ કંઈવા કામ્યા, 'ભાઈ ચાપ રહો ! એ તો હીવાનળે અંધારે !'

[illegible][illegible]

શ્રદ્ધાનંદને શ્રદ્ધાંજલિ

(“ સુવર્ણમાળા ” માસિક ૧૯૮૩ ના અંકમાંથી)

વેદધર્મની વિજયપતાકા ફરકાવનાર, મહર્ષિ દયાનંદનો સાચો વારસદાર, દસિતોનો ઉદારક ને શાષ્ટીપનાનો તપસ્વી આજે પરધર્મના ઝનૂની કુનાશનમાં હોમાદને અમર નામના મૂકી ગયો. એ તપસ્વીનું નામ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ. આર્યોચિત અતિવિધર્મના પાલનમાં એનો પ્રાણ દરાયા. કાશિરની કલસ કરીને બેદિસ્તમાં દુરાચોની બાયમાં બીડાવાની મુશ્કેલી એવનાર એક ધર્માન્ધ સ્ત્રીમ અબુલ રશીદ દિંદુવટની એ ગૌરવભક્તિને આંચળે અતિથિ બને છે અને પછી લામ ઇ નિઃશ્ચય, નિર્દોષ અને સદિષ્ઠ સ્વામીજીને પાંચ પાંચ મોળાએ વિધી નામે છે. એ માર્ગ-રો મુશ્કેલી એટલુંયે નથી જોતો કે જોને તે પોતાના દીનનો અને ધરત્રામી આશ્રમનો શત્રુ જીને સંહારવા આવ્યો છે, એ તો મુશ્કેલીજોતોય બાંધવ છે. દિંદુવટમાં શેઠીતરસ્યા શરખાઓની ટુંકા સામે તેના જાતબાઈએને કાળે-ધરત્રામીએને મારે-પણ પોતાની પહોળા છાતી ધરી નાર મિત્ર છે. અરે ! એટલી ઉદાર ને દરદાન દષ્ટિ તો વેમળી રહી; પણ એને માનવનાસુહૃદ મુદ્દિ પણ નથી મુઝતી કે, શ્રદ્ધાનંદ બિમાર છે, અસક્ત છે, અસાવધ છે, મારેજ આ સંહાર ધારે લીધકારો બની રહે છે. રવાનીજી પામે પાણી ખાનનાર એ માનવપશુ પાણીનો તરસ્યો નહોતો. એને તો દીનના શત્રુ એક કાશિરના સધિરની પાસ હતી અને એ તેણે જોતજોતામાં લીપાવી લીધી.

સુધારકનું જીવનજી બેખમોની એક જવતી પરંપરાસમું હોય છે. ધર્મસુધારક કે સમાજ-સુધારક, ગમે તે સુધારકની રચના એકવાર તો પુરાણી રૂઢિના સંહારપર મંડાયેલીજ રહે છે; એટલેજ બંડ જગાવનારની સામે પ્રારંભે પોષમાર બંડ જમે છે. મહર્ષિ દયાનંદનું જીવન આવા આઘાત અને પ્રત્યાઘાતનો ગૌરવભર્યો ઇતિહાસજ છે. એ રસવતારની સામે ખુદ દિંદુસમાજના સનાનનવાદીઓએ બીરજુ પડમત્રા રમી, વિપ્રપ્રયોગવડે એનો જીવ ચૂસી લીધો હતો, તે માર્ગ-બુદ્ધિ ઝનૂની પરધર્મોને દાણે તપસ્વી શ્રદ્ધાનંદનું જૂત કેટલું આશ્ચર્ય ઉપજાવી શકે ? મહર્ષિના જાજરમાન શિષ્યને ઉચિત મરજી, કાંત્રીના તપોધનને સાંપડ્યું છે. આ વીરોચિત અવસાન થઈ તો આર્યસમાજ અધિક ઉજામળો બની રહે છે. એની જે કંઈ ખામીઓ હશે, દિંદુવટની જે કંઈ જડના રહી મઘ દશે તે સર્વ આ સહીદની શોષિતધારાવડે ઘોરાઈ જાય છે. વિજયી વેદ-ધર્મનો અને સમાજસેવાનો ઝડા ફરકાવનાર આર્થ સહીદોની પરંપરામાં સ્થાન પામીને અર્પિ શ્રદ્ધાનંદજી આજે દિંદુવટને અને દિંદેની શાષ્ટીપનાને અસ્પષિત જાગૃતિનો અબોલ પડકાર આપે જાય છે.

શરીર શ્રદ્ધાનંદજીના ઉજ્જવલ મૃત્યુપર અભિમાન લેતાં તો સાત સાત દાયકાઓપર પચાસ-મેણું એમનું સેવાજીવન નજર સમીપ તરવરી હો છે. સમાજની બદીઓ સામે, આર્યજનનીનાં સાંસાદિક બધોનો સામે, અરપૃથકતા સામે, રાજદારી પરાધીનતા સામે, ધર્મના નામે માનવ-જીવન ઉપર બડવામાં આવતી મૃંજાઓ સામે અને દિંદુવટ ઉપર દારુણ આક્રમણ કરતી વિધર્મી પ્રતિષ્ઠા સામે શ્રદ્ધાનંદજીનું સિત્તેર વર્ષનું આયુષ્ય પોણી સદીના રજુસંભામસમું જવ-લન ઉઝું છે. સ્વદેશ, સ્વધર્મ અને સ્વજનનિમાટે આખી જીંદગી ખર્ચી, આખરે એ સેવાયત-ધારી જીવનની ફરખાની દરી દેનાર તપસ્વીની મદત્તા પ્રીજવામાટે પુસ્તકો આલેખવાં પડશે. અહીં એ તપોધનના જીવનની આછી આછી તેજજાવાઓનું અપૂર્ણ મિત્ર દોરવાનો માત્ર પ્રયત્ન થાય છે.

શૈશવ અને ક્રીમાર

સંવત ૧૯૩૧ માં મહર્ષિ દયાનંદ વાંસજોશીમાં આ વચ્ચેનો ઉચ્ચાર્યો હતો, “ મારા આત્માને દણવાનો દાણો કરનાર અપીર નર અને કોઇ તો બનાવો. ” સમાજના ઉદારકની કાપા દણનાર ખુની એના આત્માની અખંડ જ્યોત જનનપર પ્રકાશી દે છે. શ્રદ્ધાનંદજીના ખૂનનું પાણ્ય એજ ઉજળું રહેય છે. શ્રદ્ધાનંદજીનો સંહાર કરીને ખુની અબુલ રશીદ માનું દશે કે, તેણે દિંદુવટના પોષક ને ત્રેરક બળનો વિષ્વંસ કર્યો છે, પણ એજ ખૂન આજે જાણે કે હજારો જીવ

અંત કરતા રહેતા. એમનાં વેદાંકાર અપરણા કરવાની અર્થે ૭.૫.૭૦ ૫૨૬૧ નિર્ણય
એ એમનાં અનુચિતને રાજ્યના ધરણે દેહની પ્રતિષ્ઠા કરાવે એવડાને તે દુર્ગા પદ્મિને
દેહના અનુચિતના પેરવા. વેદાંકારનાં અદાનકરના દેહમાં એને પદ્માનંદનાં દેહનાં ૧૦૦
૧૦૦-અંકારમાં મળ્યાંમામના અંકારપ્રેરણા એવડાને એનાં અને એને અંકારમાંની દાસ
પદ્મ. પરમ અનુચિતના એનાંકારની અર્થે એને આપડી ના. દને એને પાનની અર્થે ૧૦૦
વેદ આપ્યો. એનાઅન એનાં એનાં નિર્ણય પોષ બની રહ્યું.

શિશુપાલપ્રધાન

પ્રભુક મુનશીરામે રાજ્યવિધાનની આર્થ દાદિઓ એવું કે, સરકારની પ્રિયપ્રદાન દેહમાં પ્રા-
મળીને સ્વમાની નવપૂનો ઉત્પત્ત કરવાને બદલે કેવળ એનાર્કરીમાં રાજ્યનાં અનુચિત એનાં
કરે છે. રાજ્યનાં બાવનાનો વિકાસ એને શિશુપાલમાં અનિવર્ય બનાવ્યો. તરુણ જનતાની
મર્દાનથી થયા એનાઅપદ્ધિમાં દીપ્તિની લેઈ એનાં આત્મા કહ્યો ઉદ્ધે. એ અરમામાં આરેમાં એનાં
વેદીક દેહોજની રથાપના થઈ ચૂકી હતી. (ઇ. સ. ૧૮૮૫) મર્મમીટર અને રાજ્યમીટરને
એનાર પુનકોપર મુનશીરામનું લક્ષ્ય મોંઢ્યું. એણે શુદ્ધ અતારે બદલે કહ્યું કે, કાંઈજ અને
આખાના અવપાસમાં વેદાને પ્રધાનપદ મળ્યું નેહ્યે. આ અવપાસ મંત્રવપર તેને પં. મુરદન
વિધાર્યાનું સમર્થન મળ્યું; પણ મુનશીરામનો અવાજ કાને મરાયો નહિ, એટલે તેને રાજ્યનાં શિશુ-
પાલ નિર્માણ કરવાની નવી આપના બગી. શિશુપાલ ઉપર એણે વર્ષોમુદી મનન કર્યું. પરિ-
શ્રામે એક અપૂર્વ અને સળગી યોજના તૈયાર થઈ. પંચતળના આર્થસમાજના પ્રમાણવાળી નેના
મુરદન ચાલીનું અવમાન થયું અને મુનશીરામને સરકારી માંપડી. રાજ્યનાં શિશુપાલ નિર્માણની
ધડી આવી ધાગી.

શુરકુળની સ્થાપના

પરદેશી શિશુપાલમાં પીસાધને ચેતના પરવારની તરુણ જનતાનો ઉદ્ધાર સાકાર કરતા મુન-
શીરામે કમર કસી.એણે વકીલાતનો મધો ફાળી દીધો અને સર્વ સક્તિ રાજ્યનાં શિશુપાલની યોજના-
પર ફાલવી. અપ્ય બૂતકાળની અઘર્યયોજનની શિશુપ્રધાને પુનર્જીવન આપવાની યોજના એણે
જનનાસમક્ષ ધરી દીધી. પછી એણે શુરકુળ સ્થાપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી; પણ તેની સિદ્ધિઅર્થે તે
દબારે રથિવાની આપસ્યકતા બધી થઈ. સરકારી મદદની એને ઉપેક્ષા નહોતી. ઉચકું સરકારી શિશુ-
પ્રાણીની અનિષ્ટ પ્રધા સામે એને ભેડા બળવો સળગાવવો હતો. અઘર્યય, પવિત્રતા અને મર્મભા-
વનાને પોષણ આપે એવું સ્મણ શીશુપાલ. દીમાચળની અટીઅમ અવદિઓ વડાવી, ભાગીરથી ન્યાં
સપાટ પ્રદેશને લીધોઅમ કરે છે, ત્યાં પુરવણેન દરદાર નજીક કાંગડીપર એ સમાજસેવકની નજરટરી.
ન્યાં અઘર્યયારીએને દુન્યવી માનવીઓના વિકાસે અમદાવી ન શકે, ન્યાં કુદરત, કિરતાર અને
નિર્દોષ માનવજીવનને એકાંત સયોગ વિદ્યાર્થીજીવનની પવિત્રતાને આડે પહેરે પોખા કરે, ન્યાં
નિર્જનતાને રમ્ય બનાવતો કવિત્વભરી પશુપખીઓના સંગ્રાહ જીવનની મધુર ને મહોદ્ધભરી દયારો
કુદાવે, ત્યાં શુરકુળનું આતમુર્ત્ત નિર્માણ. ત્રીસ દબારનો અંકાર બધોયો. માનવતાનો સેવ
બનીને, દિંદની તરુણ જનતાનો સાથી બનીને, મુનશીરામ ગ્રાણી લઈને માનેમામ ભટકયો. શાકને
એણે ગજુકાંચો નહિ. વિદ્યબળાઓ એની વિસાનમાં નહોતી. એ તો દિનરાત એક નિયત કર્તવ્ય-
પથ ઉપર મગલ દર મગલ ધધે જતો હતો. દેશભરમાં ધૂમીને એણે હજ મદીનામાં આવડી રકમ
ઉપરાધી લીધી. એ જમાનામાં પ્રગટે રાજ્યનાં શિશુપાલ સગરે ભાન નહોતું ભગ્ન અને આર્થસ-
માજની સામે ધનાઢ્ય સનાતનવાદીઓની લાલ આંખ ફરકતી હતી, એ જમાનામાં આ દેહક
અદ્ભુત લેખાઈ ગઈ.

પ્રાણવાન શિશુપાલ

સેવાવતધારી અદાનકરની ભાવના રૂણ અને ૧૯૦૨ માં કાંગડીમાં શુરકુળ ખુલ્લું મુકવાનો વિધિ
ઉજવાયો. એમર વિસ્તરતી ભવાનક વનપદાર્થસેક પ્રાણીઓનો સગવડ ઉપદવ, જગલી માતંગાનાં વાર-
વાર આક્રમણ-આવા વીરત્વપોષક વાતાવરણવચ્ચે એણે અઘર્યયારીઓનું જૂથ વસાવ્યું. ત્યાં દિંદની
પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું નવસર્જન થવા લાગ્યું. માનુષાયા તમાજ શિશુપાલ વાંકન બની રહી. પરબલ-

વાદી વેદાના અધ્યયનને પ્રધાનપદ અપાયું; છતાં એ શિક્ષણક્રમ સંકુચિત નહોતો. વિધાનેય તેમાં સમીચીન સ્થાન હતું. અભ્યાસસેવન અને વ્યાયામવડે વિદ્યાર્થીઓની ઓજસ અને વીર્યનો સંગ્રહ થયો. પ્રાણુવાન શિક્ષણ એ સંસ્થાનું ધ્યેય બની રહ્યું. આ શિક્ષણસંસ્થાને નિરખવા આવનાર તેનાં ભવ્ય સંસ્મરણો લેતા ગયા. યુરોપી અને અમેરિકન શિક્ષકો તે જોઈને હેરત પામ્યા. ટાટલકા અને વરસાદમાં ખુલ્લા શરીરે ધૂમતા, બાંધીયામાં પ્રખાતલે લેતા, પદાડોને પગતળે કાઢતા અને કુદરતના સૌંદર્ય સાથે મસ્ત ખેડન કરતા બ્રહ્મચારીઓ દર્શન કરી પરદેશીઓ પણ પ્રેરણા પામ્યા. અમેરિકન કેળવણીકાર મહાશય ફ્રેન્કે. તો અહીં ત્રણ માસપર્યંત નિવાસ કરી, કાંગડી ગુરુકુળની શિક્ષણપ્રણાલિની તારીફ જગતને એક પુસ્તક સુણાવી છે. આવી સ્વાધીન અને જીવનઘોત કેળવણી આગળ એણે વંદના હુકાવી છે. ધરતીગત, માધકલ સેડલર, લૉડ મેસ્ટન, રામસે મેકડોનલ્ડ-કેટકેટલા વિદ્યાવતી અંગ્રીજો સંસ્થાનાં દર્શન કરી પ્રશંસાના સ્ફુટકાદયા છે. અરે, બ્રિટીશ તાજના પ્રતિનિધિ વાઇસરોયે એનો પરિચય સાધવાનું ચૂક્યા નહોતા. રામસે મેકડોનલ્ડે તો એનાપર એક પુસ્તકમાં સંસ્કારચિત્ર આલેખ્યું છે. મુનશીરામજીના વેદસ્તવનના ખુબંદ નહોત્યે એની હૃદયતંત્રીઓ જુનાની મૂકી છે. કાંગડીના કુલપતિની દેહલતામાં એણે ભગવાન જિસસ અને સેન્ટ પિયરનાં ચિત્રો તેજ વિલોક્યાં. આ સર્વ વાતોનો એકરાર તેણે એક ગ્રંથમાં વેગવતી વાણીમારફત કર્યો છે.

નવું સર્જન

ગુરુકુળના બ્રહ્મચારીઓ વચ્ચે મુનશીરામ વાત્સલ્યમૂર્તિ માતાસમા વિરાજતા. લાલા મુનશીરામની કીર્તિ મહાત્મા મુનશીરામનું પદ વરી લાવી. એનો માંસલ દેહ, રાષ્ટ્રોત્તતિની લાવનામાં સ્વયં ઉઠતાં એનાં જ્વલંત નેત્રા અને એનો ખુન્નસલયો ચહેરો તીરખનાર એની સત્સતતા નિદામીને તાજુ થતો. એના જીવનમાં વીરત્વ સાથે ક્ષમાનો સંગમ થયો, ઉગ્ર તેજ અને રુદ્રતા સાથે સૌમ્ય અને સુકુમાર સ્નેહની ફેરમ પ્રકટી. વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદાનિ કુંસુમાદપિ એવું હું એને પ્રાપ્ત થયું; અને એ હુંફની છાયામાં તરુણોના જીવનનું એક નવું અને પ્રાણુવાન સર્જન રચ્યું. પણ મહાત્મા મુનશીરામનો માર્ગ કંઈ જુલાળોવડે નહોતો પથરાયો. પ્રજાવિધાનના દુર્ગમ સંકર તે કંઈક શુભા વેરાયા હતા. એમની શિક્ષણપ્રવૃત્તિમાંય 'ચારયજ્ઞ' સરકારે રાજદ્રોહની ધોર વાળી આ ધેરાયેલી દીકી. ગોરા દેવાધિદેવોની ખફા એનાપર ધુરકવા લાગી. એના પંચ આડે અનેક વિધિ આવરણો ખડાં થયાં; છતાં એ ભડગીર નજ ડગ્યો. એ તો વિજયને વરના નીસરેશો માં જીવન લડવૈયો હતો. એની છાતી લોખંડની ધડાધ હતી. સત્તર સત્તર વર્ષોસુધી તે પારાવાર આગ તિઓ સામે નિસ્પંદ જુઝ્યો. ખોખ, રિવોલ્વર અને કારાગારની એણે ગણતરી ન કરી અને એણે વિજય મેળવ્યો. ગુરુકુળની સંસ્થા એના વિરાટસ્વરૂપે આજે મુનશીરામની લાવનામૂર્તિસમીપે શ્રવણ ઉભી છે. ત્રીસ વર્ષને અંતે આજે એ સંસ્થાની પંજાબભરમાં પથરાયેલી શાખા-પ્રશાખામાં દોઢ હજાર કન્યા-કુમારો સ્વાધીનતાનું શિક્ષણ મેળવી રહ્યાં છે. પોણોસો સ્નાતકો એમાંથી અને માનસ કેળવીને સંસારમાં આજે સ્વમાન અને ધર્મલાવનાથી મહેકતું જીવન ચાલી રહ્યું.

મહિલાશિક્ષણનો નિર્માતા

કેળવણીકાર મુનશીરામની શિક્ષણલાવના વિરાટ હતી. એણે કામેલ શિક્ષણચાત્રીની નજર વડે વિલોકી લીધું હતું કે, રાષ્ટ્રની ઉત્તતિની ખરી ચારી મહિલાશિક્ષણમાં છે. બાળક એને લાવી પ્રજા છે, તો એ પ્રજાની ધડનાર તેની જનનીજ છે. માતાના કુસંસ્કારો લાવી પ્રજા વિધાતક નીવડવાના, માટેજ પ્રજાવિધાન સાફ પ્રથમ દરજ્જે મહિલાશિક્ષણની જરૂર છે, એજ બાળી લઇ તેણે જલધરમાં કન્યાઓનું મહાવિદ્યાલય ઉભું કર્યું. સ્ત્રીજીવનની ઉત્તતિમાટેની એજ ધગશ પંજાબમાં દામદામ પથરાયેલાં કન્યાશિક્ષણાલયો અને દિલ્હીના કન્યાગુરુકુળરૂપે સાકાર ઉભી છે.

સમાજસુધારણા

પણ એણે રાષ્ટ્રીય કેળવણીનું નિર્માણ કરીનેજ ઇતિહાસગત નથી માની. હિંદુ સમાજમાં બહુવિધ દૂષણો સામે એની જુબેશ એટલીજ ધોધમાર હતી. જાતિ-પેટાજાતિના સાંકડા વચ્ચે એના દિલને ડાખ દેતા હતા. એ બંધને રૂપો વઘોડી, એ કાળે તો લગભગ વિશ્વવકારક મનુષ્ય

એને જાણ્યું એજે અખતાર કહ્યું. પોતાનાં જીવનને એજે પદ્મનિભાં વચાવી વર્ણવ્યું. જ્યારે દાખલા મેસાપો. જ્યારે માંથીજની અનુભવતાનિવરણની પ્રતિભા મિત્રને જણાવે નહેતી. ત્યારે દિંદુસમાજના વિશિષ્ટવચ્ચે માંથી જાનીએ આવીને અંતરનેનું અપુન મંજનનક જાહેર કર્યું.

મુનશીરામમાંથી અદ્વાનંદ

ધીમે પણ અચૂક પગલે જતા એના ઉપર પસાં જાતની દલી. એને જીવનને નમતો પદોર નીલાળો અને પોતાની નમાય પ્રતિભાપરથી નર્વ જીવનક સમેટી રાખી. એને મનમાં જ ક્યો. મદાત્મા મુનશીરામ મીને તે ગ્રામી અદ્વાનંદ જન્મા. દાંતે મર્ગની નવી મુદ્રિતો રામ વિશ્વમમાં પરિભ્રમ્યો. અગ્રવાં પદોરને એ ને. જન્મનું કલ્યાણ કરવા બદલ પડ્યા.

રાષ્ટ્રવિધાન

વાનપ્રસ્થ જીવનમાં મુનશીરામે અલ્પવય અને રાષ્ટ્રીય મિશ્રાનું સ્વપ્ન મૂકી રાખે આત્મ-પ્રવૃત્તિની સંસ્કરણ જીંદગી રચીકારી; પણ એટલામાં તે સંસ્વામી અદ્વાનંદને કાને પડાવીન-નું રદન કરતી આરતમાનાનો આર્તરસ અધકાર્યો. એજે નિયમ ક્યો કે, જ્યાંથી માનુષ્યને દના અનુભવે છે, સાંભળી મારે આત્મકલ્યાણની નિશ્ચિત કરવા જાતની નથી. રાષ્ટ્રને માફ ને તને ન જગાડે તે એ પુત્ર નથી, પણ પથ્થર છે. વિગ્નિ અને સંસારતાનના એકાંતને એને નવાસમાં કોઈ આવતી મનિ નજ મુગી. એ તે જ્ઞાનરથમાંથી જીવાનનેજ સરવાના સાજ કરીને બદલ આપ્યા અને પોતાની જાતને રાષ્ટ્રવિધાનની અવિરત પ્રવૃત્તિમાં ફાંપી દીધી. ત્યારથી એના જીવનની પ્રત્યેક પળ પરાધીનતાની ગુંબજ તોડવામાં ખર્ચવા લાગી. રાષ્ટ્રવિધાન એજ એના જીવનમંત્ર બની રહ્યો.

વીરત્વની પરાકાષ્ઠા

કાંગડીની વનરાજીમાં મત માતંગો ને દિનક પ્રાણીઓનો સામનો કરનાર જીવાન મુનશી-રામને દલે જ્ઞાનરથમાં એથીએ અધિક સૌંદર્ય દાખવવાના પ્રસંગે ખડા થયા. ૧૯૧૬ ના કાળા સંવત્સરમાં પંજાબના રીશ્વેટ કાપદાંએ દેશભરમાં અંગ્રેજી પ્રસારી દીધી અને પડનાપર પાકુ લગાવવા જાણીઆનવાલા બાગનો પૈશાચિક દત્તાકાંડ મેસાપો. પ્રભ સમગ્રનાં દૈર્ઘ્ય ધરધરી ઉડ્યાં. દિલ્લી નગરમાં બપોર ઉશ્કેરાતની લાગણી પ્રસરી રહી. દિંદુ-મુસ્લીમ સર્વ કોઈ એ જીવનઅર્ધ-ગીરી સામે પોતાનો વિરોધ દાખવવા રીજે મર્યા. વચ્ચે અદ્વાનંદજીને સિંદનાંદ મજી ઉડ્યો: “બસ, નિર્દોષ માનવતાને સંહાર નહિજ થવા દઇએ.” હજારો દિંદુમુસ્લીમ જનોને પોતાની વિરાટ કુદમાં સંધરી એ બીધમસંગે અણનમ અને અગ્ર સંસ્વાસી આંદોલનમાં આવી ઉભો. લશ્કરી કાપદાના સાજ સજીને સરકારની યુરખા દુકદી વિરોધ પોકારનાર જનતાની મેદની વીએ-રવા મારમાર કરતી ખડી થઈ. વીખરાઇ જવાના લશ્કરી આદેશની અવગણના કરી સંસ્વાસી સ્વસ્થ ઉભો રહ્યો. દિંદુ-મુસ્લીમો કંપી ઉડ્યા: “હમણાં આ મસીનગનો અમારા ઉપર દંડવાઇ જશે!” પણ અદ્વાનંદજીને આત્મજાગમાં અવિચળ થકા હતી. યુરખા સોજરો સંગીન લાખે દંડો કરવા ધર્યા. મેદનીને મોખરે જઈ અદ્વાનંદ છાતી કાઢીને ઉભા રહ્યા. “વિધી નાખો, નાકાત હોય તો સંગીન ચલાવી દો.” યુરખાએ સ્તબ્ધ બનીને ઉભા રહ્યા. તપોધન સંસ્વા-રીનું એ તાપસતેજ, એની કાપામાંથી નીસરનાં પ્રતિભાકિરણો, એની આંખની સૌમ્ય ને જ્વ-લંત પ્રતિ-આર્માના એજાગ્ર આગળ પશુપણ જંખવાણું પડ્યું. સુચ સુચ સુધી આ ઘટના ભારત-વાસીઓનાં સંતાનો પોતાની જનનીનાં ધાવણમાં પાવશે.

પંજાબીઓનો વિશ્વાસ

પંચનદના દેશને એ સંસ્વાસીના નામની લગની લાગી હતી. એના શબ્દે પંજાબીઓ ઘેલા થતા. અદ્વાનંદની સેવા ઉપર તેઓ મુગ્ધ જન્મા દતા; એટલેજ જ્યારે અશ્રુતસરમાં રાષ્ટ્રીય મદા-સભા મળી અને અનિયમોનાં નૃથ આવી ઉતર્યાં, ત્યારે મુસળધાર વરસાદની વચ્ચે સરકારની કડક નીતિની ખીકે પ્રજાજનો મકાન આપવાને તૈયાર નહોતાં. એવી વિકટ વેળાએ એક અદ્વા-

નંદના અવાજને પંખળીઓએ પોતાને મસ્તકે ચઢાવ્યો અને એકેક ધરે પચાસ પચાસ અંતિક્ષિઓને સાચવી લીધા.

હિંદુવટનો ઉદ્ધારક

એને વેદધર્મ અને હિંદુવટ ઉપર પ્રેમ હતો, પણ એ તેણે રાષ્ટ્રભાવનામાં મિલાવી દીધે હતો. હિંદુ-મુસ્લીમ ઐક્ય સાધવામાં એની જુએશ અજેડ હતી. એ યોગીવરન એક એક હિંદુનેતા હતા કે જેને મુસ્લીમ જનતાએ પોતાનીજ સલામાં વ્યાસપીઠપરથી સાંભળવાની સહિષ્ણુતા દાખવી હતી. આ એકજ ઘટના એની ઉદાર રાષ્ટ્રભાવનાની શ્રવંત સામિતી છે. એને કટ્ટર કોમવાદી કહેનારાઓ આત્મવચનમાં ગોથાંજ ખાય છે. અમૃતસરના ધોર હતાકાંડ પછી હંટર કમીટી સમક્ષ બળતી લાપામાં બુબાની આપનાર શ્રદ્ધાનંદનું હૃદય હિંદુમુસ્લીમ જન કોમ ઉપર ઉતરેલી આફતની કરુણ ચીસો સંભળાવતું હતું. અસહકાર અને ખિલાફત પ્રતિજ્ઞા એનો કોમવાદનો એક પણ સૂર કોઇએ કદી સાંભળ્યો છે? પણ અસહકારના બુવાળ એકાંક ગયા અને ખિલાફતની જુએશ ઉપરથી પ્રજાને ધતિયાર ઉડી ગયો, ત્યારે હાથેરીઓની જેમ હિંદુ મુસ્લીમોએ રમખાણો મચાવ્યાં. મક્કાનાર, કોહાટ, મુલતાન, પીંડી, સહરાનપુર, મથુરા-કેટલે જે જે ઠેકાણે કોમી પાશવતાએ કચ્ચરધાણું વાળ્યો! મલખારમાં સ્વામી શ્રદ્ધાનંદે બળીઆ મુસ્લીમોને હાથે નિર્જળ ને અસહાય હિંદુજનતાને મેંદાની માફક રહેંસાઈ જતી નીરખી. એમના હૃદયમાં હિંદુઓની એકસંપીના અભાવપર, હિંદુઓની અરક્ષિત અને પરાવલંબી દશાપર, હિંદુઓની આત્મરક્ષણની અશક્તિ ઉપર લજ્જા ઉપજી. એ બન્ને કોમનું ઐક્ય ચાહતા હતા, પણ તે સમાનતાના ધોરણે, એક કોમ પોતાના પશુબળથી બીજીની ગરદનપર ચઢી એસે ને તેનો અવાજ શુંગળાવી નાખે એવા અન્યાયી અને એકપક્ષી ધોરણપર નહિ. સાચો લાઘવિયારો એ બળવાનો વચ્ચે સંભવે. નામદ અને શરવીરતાનો કૃત્રિમ સંગાય કેટલીક ઘડીઓ લગી ટપી રહે? એક બાબુથી હિંદુઓ ઉપર લોહીતરસ્યા મુસ્લીમોનું આક્રમણ, બીજી બાબુથી તેમની સામે ધર્યે આવતી મુસ્લીમોની ધર્માન્તરણ ને વટાળકાર્યની પ્રવૃત્તિ, ત્રીજી બાબુ હિંદુજનતામાંથી ખ્રિસ્તધર્મમાં ખેંચાઇ જતો એક જખ્ખર વર્ગ અને ચોથી બાબુ ખ્રિસ્તધર્મને ભેટલા હમણે અનિયાં-ધવોની હિંદુવટમાં પુનઃ આવવા ઇતેમ્ગરી છતાં તેમને સદા અસ્પૃશ્ય અને રહેઝ માનનાર હિંદુ સમાજની મંદૂકવૃત્તિ-આમ યોગરદમથી એણે હિંદુવટને કાળના અપાટમાં અંપલાતી નિહાળી. એટલે એણે વટલેલાની શુદ્ધિ કરવાની અને સ્વધર્મીઓનો દુર્ગ દુર્ભેદ બનાવવાની શુદ્ધિ-મંડનની આત્મરક્ષક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી. હીણાતી હિંદુવટને ઉદ્ધારવાની અને સખળ સંધ કરી લીધા પછી મુસ્લીમોની સંગાથે સમાનતાને નાતે સંપ રચવાની લાવના આચરણમાં મૂકી. સાથે સાથે અત્યંતેદ્ધાર અને દલિત કોમના ઉદ્ધારની હીલચાલ પણ એણે બેસભેર આદરી દીધી. એક વેળા ‘સદ્ધર્મપ્રચારક’ અને ‘શ્રદ્ધા’ નામે પત્રો શરૂ કરીને રાષ્ટ્રીય લડતમાં વેગળાં મૂક્યાં એ સાક્ષાદિકોને ‘લીબરેટર’ રૂપે પુનઃ પ્રકટાવ્યાં. એ ‘લીબરેટર’ ને પાને પાને દલિત વર્ગનાં આંસુ લૂછતા પરમાર્થી સાધુની વેદના સદેહે આવેખાધ રહી છે. કચચિત એમાં શુદ્ધિ સંગઠનની પ્રચારણાએ ચિતરાઇ છે; છતાં એનો પ્રધાન સૂર રાષ્ટ્રભાવનાનું સંગીત શુંજે છે. એમાં શરૂ કરેલી ‘ઈન ઍન્ડ આઉટ ઍન્ડ ધી કૅઝેસ’ લેખમાળા સ્વામી શ્રદ્ધાનંદના વેધક ને વિવેચક રાજદારી વિચારોથી પ્રચુર એક બહુમૂલ્ય મીમાંસા છે. હિંદુવટના એ ઉદ્ધારકની ઉદાર રાષ્ટ્રભાવના તો બુઝો. છેક ૧૯૨૪ માં તેણે હિંદુ મહાસભામાંથી રવાનગી લીધી. શાને કાળે! ત્યાં લાલાજી અને પંડિત માલવીજી રાષ્ટ્રીય મહાસભામાંયે કોમીવાદ દાખલ કરવાની અને કોમી ધોરણે હિંદુમહાસભા તરફથી ધારાસભાના સભ્યો દોડાવવાની યોજનાઓ ઘડતા હતા. હિંદુ-મુસ્લીમ એકદિલી સર્જવા ઇચ્છનાર સંન્યાસીને એ કોમવાદ ન રુચ્યો. એણે હિંદુમહાસભાને સલામ ફરમાવી. આવા ઉદાર ને પરધર્મના સહિષ્ણુ રાષ્ટ્રવિધાયક સ્વામીને કટ્ટર કોમવાદી અને ધરિયામનો શત્રુ ગણનાર મુસ્લીમો ખરેખર લયંકર અન્યાય આચરી રહ્યા છે.

આફત

શુદ્ધિનું સંચલન ઉદાન્યા પછી સ્વામીજી ઉપર નિરંતર આફત તોળાઇ રહી હતી. એમના પર કંઈક બસા-ચિટ્ટીઓના વરસાદ વરસ્યા હતા; પણ બોમ્બ,રિવોલ્વર ને છુરીસામે સંદેવ ખુબી

તરી રાખીને અડધ ડગ ભરનાર તપોધન એમ શાનો યજ્ઞ ? તેમણે હેલ્લા છ માસથી ખુનીની તરી એની આંખ સામેજ યજ્ઞકાંઠ કરી રહી હતી. જે અસાગરી બેચરે ખાનગી રીતે વેદિક માનિ-
નું અપધન કરી વેદધર્મનું ઔરવ પરખું હતું, તેને તેની રૂનેચાથીજ આર્થા બનાવી દિંદુ-
રમાં લાવનાર સ્વામીજીનું મરણ જહુ દૂર નહોતું. મુસ્લીમ બંધુઓએ સ્વામીજી પર ભણેલી સ્ત્રીના
અપદરણુના આરોપ ટોળી અદાલતનાં પગથીયાં અનેકવાર ઘસડી નાખ્યાં હતાં; પણ અદાલતને
આંખે તો જ્ઞાનંદજી નિહોં છરીને બદલ આવ્યા. એ ધડીએથી એવું રુધિર ચાખવા કેટલાંક
ખુની દેયાં તકસી રહ્યાં. સ્વામીજી સર્વ ધમધીએને મધુર રમને દસી કાઢતા; પણ આખરે એ
જાસા-ચિટ્ટીઓ સાચી હતી. ધર્માંધ મુસ્લીમવર્ગ શુદ્ધિની પ્રતિષ્ઠા કે દિંદુઓની જનશ્રુતિ સહી ન શક્યો.
અને ત્રેવીસમી ડિસેમ્બરના નખના બપોરે જિમાર, બિઝાનાવણ, અસકા, નિહોં ને એકઠ
સ્વામીજી ઉપર એક નામદં મૂર્ખ મુસ્લીમે, સ્વામીજીનું આતિથ્ય સત્કાર્ય પછી, બેવડા બનીને
પોતાની રિવાજર ઊંડી મૂકી. વીરનરને વીરોચિત અને સુમહોત્સવલ જવસાન સાંપડ્યું; પણ
સાધુસના દિંદેને એક વિરજ સાધુ જતાં તો આર્થાવર્ત માર્ગિક જન્મની વેદના અનુભવી રહ્યો.

ખુનની વિચારણા

જ્ઞાનંદજી કંઈ ધર્માંધ કે અનુદાર આચાર્ય નહોતા. સનાતનવાદની જઠમાં સડી સડીને
સમાજમાં પોતાના દુરાચારોની બલે દેલાવનાર મદંત, યમાં કે યસાંધ નહોતા. એ તે
સોમ્યાનાની સાક્ષાત્ શ્રુતિ દત્તા. રાષ્ટ્રવિધાયક અને ધુરંધર સમાજસુધારક હતા. દિંદુ-મુસ્લીમ
એકદિલીની ભૂમિકા તેવાર કરનાર દેશનેતા હતા. મુસ્લીમો વચ્ચે તેઓ કેટલાયે મિત્રો સહી શક્યા
હતા. દિંદુવડતા ઉદારની લાવનાને અને કેમવાદને તેઓ રાષ્ટ્રવાદમાં સહેજે ભાવી શકતા;
એટલેજ એમની ખોટ સારા ભારતને, દિંદુ-મુસ્લીમ સઘળ જનતાને સાથે તેવી છે, તેથીજ
આજે મનવી, અક્ષીત્રાષ્ટ્રો, સર મદમદ ચરી, ઝીણા અને અબુલ કાદિર જેવા ધરખમ
મુસ્લીમ નેતાઓ આ વિચારના ખુનીના ધર્મજનુલ ઉપર સ્થાન પોકારી રહ્યા છે અને એમ છતાંએ
કોમી એકબની સર્વ સંભાવના છુદાઈ જુસાઈ ગઈ છે. જે ધડીએ કોમી કચ્છને ત્યજ પરસ્પર તક-
બેડની તેવારીઓ થતી હતી, તે અણીની પગે આ અચનિપાત કોમી વુતાચનનું બીજરોપણ કરે છે.
મુસ્લીમ નેતાઓનાં આચાવાન વચ્ચે તો હળુને કોમી એખવાસની સંભાવના ઉપરિથન કરે; પણ
જે કોમમાં સર અબુલ રદીમ જેવા નેતા જ્ઞાનંદના ખુનને, દિલ્લીના ચોક્કમાં કેપાયમાન
જનસમુદાયે દાધે વેનમિ અર્થે દણાયેલા એક મામુલી મુસ્લીમના મરણ સાથે સરખાવી, આ દીચ-
કારા ખુનીને નિરસકારને બદલે જ્ઞાનંદજીનું જવસાન ગળી જવાની મૂર્ખાઈથી શિખામણ આપે
છે, જે કોમમાં એક જન્મર ને જનુની વર્ષ ખુની અબુલને માઝી બનાવી તેનાં પ્રસન્નિ ચિત્રો
દિલ્લીની જનરમાં વેચી ખુનનેજ આદરણીય ગણે છે, તે કોમ સમાનતાના ધોરણે કપી ધેરે દિંદુઓ
સાથે એકદિલી રચાપી શકશે ? કુરાન શું જન્મરજરતીથી વડાગકાર્ય કરવાનું કરમાવે ?
હરિસ અને કુરાનમાં શું બિનચુનાદ કાદિરની કલ્પ કરવાનું સાસન છે ? કુરાન જે હુદિવાદને
બાબુએ મુખ એકત્રી સમરોરનું સાસન આપનું દેણ તો દરજર મદમદ પેચમજરને કોઈ બીજીજ
આયમ શોધવી પડશે. નબીમ પરિવદને પ્રમુખપરેથી એક મુન્તીમ બેરિસ્ટર ધમધમની વાણીમાં
સરેશ આપે છે કે, દર વર્ષમાં કુખપટ દિંદુઓને અજગરી મુસલમાન બનાવી મૂકવા અને જ્યારે
સ્વરાખ્ય સાંપડે ત્યારે એકવા મુસ્લીમોએજ રચાપીન સાસનની લગમ દાધે ધરવી. તંજ વાતાવર-
નમાં આ અજગરખણીને અલ્લહઅમ મનોદયાની હુવદ બદિરાન કેટલી બધી દાનિકારક નીવ-
ડશે ? આ પરિસ્થિતિમાં તો દરેક મુસ્લીમ નેનાની રજી છે કે, તેણે કુરાને ચરીની આજ્ઞા સ્વ-
ચંદી રીતે કોઈપણ માનવને વધ કરવા નયો કરમાવની, એમ સાદ સાદ પોતાના ધર્મબાંધવોને
રોળાવી દેવું. કુરાનના રમંનવટિક અન્ન કેમ દહીવને કે હુદિવાદને લાલ મારવાને મદાવરે
રામેલી મુસ્લીમ જનતાને જ્વાલ દસન નિજામી કે સર અબુલ રદીમ કુરાનનું સાચું સ્વરૂપ ક્યારે
ચોપારી ? ચાંપીછને ખુની અબુલ રદીમની દયા બાવે છે. સર્વ કોઈને આપણે; પણ કેવળ કુરા-
ન-અધીન મુસ્લીમ મનોદયાનું નિદાન કરી એ બીજી બાધિમાટે એલટ શોધનાર ઉદાર મુ-
સ્લીમ નેતાઓ પ્રાંતે પ્રાંતે નદિ પછે, ત્યાંસુધી આ પ્રજાના કોમી વડવાનનું સમન સ્વપ્ન જેટ-
લું સિદ્ધ કરવાની આજ્ઞા બાંધી વ્યથ છે.

મજાલેવે વિવં લીલેવં વનવેસવિ વાલેવે । મિતુલો ગુલ્લા પિતા લેવન વ દિનેન વ ॥
તદ્ગદિ વચનં દેવિ ! રાજો વચમિકાશિનવ ।

“માના ! યદ તુમ કયા કદ રહી હો ? મેરે વિષે તુમ્હે” એના કવના સ્મિત નહીં દે.
કયા તુમ્હે” માણમ નહીં દે, કિ મેં મદારાજ ખી આજા પાઉ, નો મધકની આમ મેં રૂંક પડે, મધ-
દમે” દુખ જાઉં” ઔર દમને દમને અથકર વિર કા ખ્યાલ પી લૂંકે” મેરે પિતા, મુઠ, રાત
ઔર રાતેપી દે-ઉનકી આજા મેરે વિષે વેદ-વાક્ય મેં બી બઢકર દે. ગીઝ કહેા, વે કયા ખાલે
દે ? વે જો કહે, વદ કરને કે વિષે મેં તૈયાર હું. કીક જન લો, રામ દો જાતે” નહીં કરના, જો
કહતા દે, ઉસે પૂરા કર દિખાતા દે.”

ઇસ પ્રતિજ્ઞાવચન કે સુનકર કોંપી ને અપને તરક્ક કે વે દોનો નીર નિધાયે; જો કદાચિર
બડે સે બડે ધીર પુરુષ કા હૃદય ઔર કાશતે; પર રામને ઉન્હે” કુશકી તરુદ રસીકારકર મુમકરાને
ફુલે કદા-“ મો ! ઇતની સી જાન કે વિષે મદારાજ કા ઇતના દુઃખ દે ? મો, મેં” અબી વન જાના
હું. બાઇ બરન કા ગદી મિમે, ઇસે” બઢકર આનંદ કી જાન મેરે વિષે ઔર કયા દોગીની દાં, યદ
દુઃખ મુઝે અવશ્ય રહા, કિ બરન કી રાજગદી મેં” અપની આંખોં ન દેખ સકુમા.”

યદ કદ રામ, પિતા દાણુ-ભરકા વિધવં કિયે, વન જાનેકા તૈયાર હો ગયે. કોંપી કે કોપ-
બલનમેં એસા વાજ સા કહોર આદેશ લેકર બાવર જાનેપર બી કિસીને ઉનકે તેજેમય મુખમંદવ કી
કાંતિ મેં તનિક બી કમી નહીં દેખી. કિસીકા યદ અનુમાન કરને કા બી અવસર નહીં મિત્તા,
કિ અબી-અબી ઇસ કોમલતા કી જાનપર છંદ કા જખાનક વાજ જરસ પડા દે.

પિતા કા વહી આદેશ રામને એક દિન, દો દિન નહીં, ચીઠલ વર્ષોં તક સિર-આંખોંપર રખ્યા.
દનનોં તરુદ કે કદ ઉઠાયે, પર એક દિન કે વિષે બી પીછે ફિરકર નહીં દેખા; પિછે દિનોં કે
વિષે પશ્ચાતાપ તક નહીં કિયા-સામને આયે ફુલે નીરસ ઔર કહોર કર્તવ્ય કે પાલન મેં લી પ્રાણ-
પણુ સે લગે રહે.

કિતને પરિવર્તન ફુલે; પરંતુ રામ ! તુમ્હારે રૂપ મેં” તો કબી કોઇ પરિવર્તન નહીં દિખાઇ
દિયા. વહી સાગરસા અગાધ અનંત મનનસા ઉદાર-હૃદય જીવન કે મુખમય પ્રજાતસે લેકર જીવ-
નાન્ય કી અંધેરી સંધ્યાતક સદા કામ કરતા રહા. માતોં જગત્ કો વહી સિદ્ધા દેને કે વિષે તુમ
ઇસ પૃથ્વીપર અવનરિત ફુલે થે, કિ જીવન કા સમર-રથથી મેં” નિરંતર યુદ્ધ કરના લી વીર કે
જીવન કી સાચકતા દે. ઉસે એક દિન કે વિષે બી વિગ્રામ, મુખ યા સુવિધા કા મુંદ જોડને કી
આવશ્યકતા નહીં. યુદ્ધ લી ઉસકી પ્રક્રિા દે, કદ સંકળા લી ઉસકા પુરસ્કાર દે.

ઔર, તુમ્હીને પદમે-પદલ દમે” યદ સિખકાયા, કિ જગત્ મેં” કોઇ જીવ છોડા યા નીચ
નહીં દે. સભીમેં ઉસ પરમાત્મા કા અંશ વર્તમાન દે, જો સુધં કી કિરણોં કી જાંતિ આશ્વાસ-
ચાંકાલ સખે બીતર બેઠા ફુઆ દે. એસા ન હોતા, તો નિપાલોં કે રાજ યુદ્ધ કો તુમ કયોં ખ્યાર સે
અપના સખા જનાતે ઔર ઉસે ગમે લગાતે ? જિન બન્દોં કા સવેરે-સવેરે કોઇ નામ બી નહીં
લેતા, ઉન્હોં કો અપના મિત્ર કયોં કર જનાતે ? વિગીપણુ કો અપના પરમ સખા કહકર કયોં કર
આશિંગન કરતે ? લીલની કે જ્યો બેરા કો કયોં સરાદ-સરાદ કર જાતે ? નાથ ! ઇસી વિષે તો હમ
તુમ્હે” પરમાત્મા કહકર જાનતે, જાનતે ઔર પૂજતે દે. ઇસીસે તો દમારા યદ વિશ્વાસ હો ગયા હે કિ-

“રામ-ભક્તિ-મણિ ઉર વસ જતકે, દુઃખ-લવસેસ ન સપનેલુ તાકે.”

દે પ્રભો ! દે રામ ! આજ ઇસ રામનયમી કે દિન દમે” તુમ્હારે કૌન-કૌનસે ચરિત નહીં
યાદ જાતે ! પરંતુ દેવ ! સમ જનના, હમ આજ એસે પતિન હો ગયે દે, કિ તુમ્હારે ઉપાસક
કહવાકર બી હમ યોધે અભિમાન ઔર જુડે ધર્મોડંબર મેં” પડકર જગત્કાર સે નિહિત ઔર ઉપ-
દામારપદ હોતે ફુલે બી ન જાને કૌનસા જુરા ભલા દિન દેખને કે વિષે અજ બી અપનેકા આધ
ઔર હિંદુ કદને ફુલે પૃથ્વી કા લાર બઢાયે ફુલે દે. ચનાબ્દી કે જાદ સત્તાન્દિયાં ખીનતી ચકી
ગપી-દમને દાસના કે દિન જડે મુખ સે કાદ ગયે ઔર આજતક ઉસકે સાથ નાતા જોડે બેડે એક
બાર શતસદમ કદ મિલાકર તુમ્હારે ચરણોં મેં અપની વિષ્ણુ કી કલા બી નિવેડન કરના નહીં
ચાલતે. બાઇ બાઇ કા જો પ્રેમ તુમ દિખા ગયે હો, આજ યદિ હમમેં ઉસકા ચનાંસા કયા સદ-
અંશ બી હોના, તો ન જાને દમારે વે દુઃખ કે દિન કયકે ખિદા હો ગયે હોતે. તુમને તો વાન-

की रक्षकता, कि श्रीशिवजी के समान आदर्श महापुरुष की शरीर धारण कर व्यवधानने में शिक्षा प्रदान की है, वह जड़ी की अभ्युपगम है।

व्यवधान के इसमें व्यवधानों में श्रीशिवजी के अवतार देने के क्षणिक से और कर्म की भाव-
धर्म का जीवन है। शोकपर शोक आकर इस राजपुत्र के पैरोंपर पड़ा आ-आकर फिर पड़े और बुर-
हो जये—कर्म के पते पर पड़े दुखे जन्म-मिदु ही तरह अनानुगत, अन्तर्गत और विनिर्गत हो
जये ! किसी प्रकार का शोक उनको अभिभूत कर अकर्मण्य नहीं बना सका। वह या सदिच्छना,
सन्निध-तन्त्र, निष्काम-कर्म अथवा राम-धर्मनितितया से पुष्ट हुआ विक्रम धर्म के ऊपर अनिर्दिष्ट
नारायण ने अपने को श्रीशिवजी के रूप में प्रकट किया था। भीतावस्था में, स्वर्ग की अपेक्षा दे-न-
नदी के पाने के लिये इस क्षत्रियश्री के शिव-पुत्रभक्त-रूपी शिवसक्ति की परीक्षा देनी पड़ी थी;
परंतु इसी दुर्लभ नारी-रत्न के निराले वनवास के दिया, वह और भी उन्नी सक्ति थी-निर्लो-
किता, देव-दुर्लभ संधम और सत्य के अखण्ड पर आत्म-निर्वाण ! आसुरी विक्रम के आदर्श रावण ने
उसी सीता के दूरस्थ कर दिया। प्रभु ने पुनः अपने क्षत्रियविक्रम की परीक्षा दी-धर्म के सामने अ-
धर्म पराजित, विभ्रत और सन्निधत हुआ। फिर इस सीता का उद्धार धाम के लिये नहीं, कर्ण-
पावन के लिये किया गया। फिर उसी रत्न के क्षत्रिय-रत्न के उच्च कर्तव्य के आदर्श की रक्षा करने के
लिये वनवास करने का भेल दिया गया। अज्ञानुरंजन के उच्च आदर्श के लिये-भूमि और भिक्षा
संदेह में पड़कर अपनी बुद्धि और ज्ञान का जो देनेवाली प्रण की प्रीति के लिये-धर्म निष्काम धर्म-
वीर नरपति की आका से उस रमणी-रत्न की वनवासिनी बनना पड़ा। 'राम' यह शब्द सुन से नि-
कलते ही हम एक आदर्श कर्तव्यबुद्धि और प्रगाढ़ संधमभूषक नीतिज्ञान के मानी, समजते हैं।
नवीन जगत् में भी आरंभ की सतावधि में ऐसी ही एक समस्या उठ खड़ी हुई थी। राज-पत्नी
मेरी अन्तनी के भूमि और प्रतिदिनोपाययु प्रण के दाहों सिर कटवाना पड़ा था। आधुनिक
इस के धृतिदास में भी ऐसी ही हुआ। इसी लिये "उभोमेसी" (इद-नीति) के हिसाब से भी राम-
बुद्धि के उच्च दर्जे की राजनीति है। प्रण के विद्रोही हो जानेपर तो महारानी का जो ही देना पड़ता,
में यह नदी कटता, कि सीता के वनवास के भूख में लय था; परंतु मेरे कहने का मतलब यह है,
कि यह राजनीति के हिसाब से ही देखा जये, तो इस कार्य से उच्च अष्टी की नीति का परिचय प्राप्त होता है।
हिंदुओं के समस्त अनुष्ठानों का आदर्श पृथ्वी के अभूषण पुराण 'रामायण' में है। जिन सभ
नीतियों के अनुयायन का विधिबद्ध करने के लिये वर्तमान सारा जगत भावराज्य में अक्षर काट
रहा है, उन्हीं सभ नीतियों से भरे दुखे कायों के दृष्टांत श्रीशिवजी और रघुवंश के धृतिदास में
भरे पड़े हैं। कौशिक धर्म या मर्या के साथ राष्ट्र का किस प्रकार समाधान हो सकता है ? उसकी
भीमांसा रामायण में देवसिंह और विश्वामित्र नेतिक और धार्मिक भावों के नभने के वक्ष
सक्ति राजसक्ति की तलवार और कर्म के ऊपर निर्भर करती है-क्रियाकांड के प्रवर्तन के लिये,
अन्याय को सक्ति के द्वारा दमन करते समय, परंतु राजसक्ति का नीतिज्ञान-न्यायविचार के लिये
धार्मिक आदर्श के सामने ही घुंटेने टेकता है। तादृश-रूपी अधर्म-मूर्ति के विनाश करने की
मानसिक शक्ति तो आलस्य की थी; परंतु लज्जामें क्षत्रिय की थी। अदभ्य के स्वविरता-रूप धके
दुखे पापों का अंत करने की चेष्टा और संधान तो आलस्य का था, परंतु इस अंतरीक्ष अन्त्याय का
अंत किया क्षत्रिय अवतार के अखण्ड के रूपमें !

अस्पृश्यता के निरस्यमानाधिकार में आज हिंदु-संसार हुआ हुआ है, रघुकुलभूषि श्रीशिव-
जी के तेजोमयी दीप्ति उसके लिये रक्षणी का काम कर सकती है। अक्षय आंख था; परंतु पृथ्वी-
का राम उसके भित्त से, श्वर का हासत्वधर्म उसको धृष्टा का पात्र नहीं बनाता-पड़ा बनाता है।
जनीय बनाता है-धर्म नीति के निर्देशन श्री हनुमान् के ये हास थे, सेवक थे; परंतु उसी
पक्ष अक्षिने हनुमान् के जिसका बना दिया, कि आलस्य की उन्हे प्रणाम करते हैं। फिर क्षापर-
'शोकधर्म' शीघ्र ने विद्रु के घर जा, जये साथ-साथ आकर, इसी नीति का प्रचार किया था,
सी भक्ति ने विभीषण को वरेषण बना जवा दे, विभीषण के हां वक्ष के सिंहासनपर गये दुखे
है, वह स्वर्गनि-द्रोही, जन्म-विरोधी था। आत्पत्सत्र श्रीशिवजी ने क्यों इस राक्षस को अपना
रा. २

અનુચર યનાયા થા, યદ્ સોચંકર બહુતરો સોગ આચંબે મેં પડ જાતે હે; પરંતુ ઇમકા કારણે અસજ મેં યદ થા, કિ વિભીપણુ પ્રણુ કે એકાંત લકત થે. અસી અચકા લકિત કેા તુચ્છ સમજેને સે લકત કી જ્ને હુદય કેા ગાંધનેવાલી શકિત હે, ઉસકા અપમાન કરના હોતા, ઇસીસે ચુકુમણિ ને વિભીપણુ કેા અપને શિખર મેં સ્થાન દિયા થા. વિભીપણુ અનાયઃ રાક્ષસ થે.આયો કે વિધિનિયમ કી તરાબૂપર વિભીપણુ કેા તોડને સે તો ન્યાય કી મર્યાદા અશુભપણુ નહીં રહતી. વ્યાધ્ર યા સર્પ કા વિચાર મનુષ્ય કે નીતિશાસ્ત્ર કે અનુસાર કરના, વ્યાધ્ર યા સર્પ કે ઉપર ઘોર અવિચાર કરના હે. રાક્ષસ સ્વભાવતઃ કૂર, અલાચારી, માયાવી થા-ઉસકી અભિવ્યક્તિ મેં કમંદ્રાઃ ભક્તિ ઔર મહત્ કી સેવા આ પડી,અલાચાર કે વિરોધ મેં ઉદનેવાલી તરવાર ને રાક્ષસ કેા અભિવ્યક્તિ કે ઉચે સ્તરપર પહુંચા દિયા થા. ઉસી માપ-દંડ સે માપને સે સમજ મેં આ સકતા હે, કિ એં વિભીપણુ કે ચરિત્ર કે મહત્વ, ઉદારના ઔર એકાંતિક લકિત ને ઉસકો હનૂમાન આદિ જિયે જોં લકતોં કી ક્રેણી મેં પહુંચા દિયા થા ?

આસુરી સંપત્તિ આર સત્વિક સંપત્તિ કે પાર્થક્ય રામાયણ મેં હી ચિન્નિત કર કે દિખલામસ
હે. અયોધ્યા આર સેત કી લંકા ઇસ તુલના કે દષ્ટાંત હે. અન્ય દષ્ટાંત રાજકુમાર રામ-કર્મ
આર ઇન્દ્રજિત આદિ રાજકુમાર હે. વીરવ્રમે ઇન્દ્રજિત આર્ય-રાજકુમારો કે સમક્ષ થા, પરંતુ
ક્ષમતા કે અંત યહી હો જાતા હે. શેષ જો કુછ હે, વહ પ્રકૃતિ કી વિભિન્નતા કે નિર્દર્શન હે.

પ્રાચીન ભારતના સમાજ-રૂપી મહાન પારિવારિક જીવનની ધનિષ્ઠતા કે હી ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થા- વહ પ્રાચીન જગતના હી વિશેષત્વ થા. સંઘબદ્ધતા હી લિત્તિ જોત મેં થી.પહેલે-પહેલ શ્રેણી ને હી ઇસમેં ગડબડ ઘોટાલા કિયા હે. વહાં કે સ્ત્રી-પુરુષ આજકલ અપની મનોવૃત્તિ કે ઉપર સંઘની સ્થાપના કરતે હે-વહાં સભી સ્વતંત્ર હે, કોઇ કિસી કે સાથ બંધા હુઆ નહીં હે. સખ અપની અપની રુચિ ઔર વાસના કે હી બંધન મેં બંધે હુએ હે.વંશની ધારા વશ કે નામ કે સાથ હી પર્યવસિત હો જાતી હે. મનુષ્ય ચાહેં તો ઉસકો ભી બદલ દે.ઈંગ્લેંડ મેં પિતાની સ્થાવર સંપત્તિના ઉત્તરાધિકારી કેવલ ઉસકો બડા બેટા હી હોતા હે. વિવાહ કે નિયમો મેં સર્પિંડ, સંગોત્ર, સમા- સોચક આદિ કે ઝંગડે-ઝઝટ નહીં હે. ભાઇ-બહેન મેં બ્યાહ નહીં હોતા ઔર લોગ યદિ શુઆ યા માસી કે સાથ બ્યાહ કર લે,તો ઉનકી સંતાન જરજ માની જાયેંગી,પરંતુ આર્યવર્ત કે ઇસ દે- ફેરે સમાજ મેં ભી સર્પિંડ ઔર સંગોત્રના બ્યાહ હંટા દેના બડી મુશ્કિલ બાત હે.સખ ભાઇ- બહેનકે એક પરિવાર મેં રહના પડતા હે,ઇસ યોથ-પરિવારના રહસ્ય સમજ લેને સે હી રામ, લક્ષ્મણ, સીતા, હનુમાન, વગેરેના જન્મ, ઉછેર, વગેરેની કથાઓ સમજાઈ જાયે. ભારત ઔર શત્રુઘ્ન કે રત્નકાંઠાની શિક્ષા સમજ મેં આ જાતી હે. તલ્લી સમજ મેં આતા હે,કિ યુવક ભારત ને એક ઇતને બડે રાજ્ય કે અકસ્માત હાથ મેં પાકર ભી વન મેં ખરડે હુએ. સૌતેલે ભાઇની બાઈ સિંહાસનપર રખ દી ઔર આજકલની નીતિ કે અનુસાર અપને કો પૂરા પ્રમાણિત કર દિયા. ઇસ બ્રાત્રપ્રેમ કે મહત્વ ઔર ઉદારતાના વહી લક્ષી ભાંતિ સમજ સકો. જિસને પારિવારિક પ્રેમના હી સમાજની લિત્તિ કે રૂપ મેં દેખના સીખા હે. યહ અનુષ્ઠાન હિં માજ કે મૂલ મેં હે-ઇસી વિધે જિસ ગ્રંથ ને ઇસ અનુષ્ઠાનના ઉચ્ચ સ્થાનપર બિઠા રખા હે વંશિકાંડ કે વિધે આદર્શ ગ્રંથ હે.

और रामायण की महाकदमी जनकी-चिरदुःखिनी सती, गृहलक्ष्मी, राज्यलक्ष्मी, विष्णुप्रिया, सतीत्व की मुकुटमणि और कामलता के आवरण के भीतर हिमालय की तरह दृढ़ है, वे विंदिणी हैं, तो भी सदा ही श्रीरामचंद्र के लक्ष्य के पवित्र से ही पवित्र शुभस्थल में वे कमल के समान पर ऐसी लुब्ध हैं, जनकी के उस अमल-युग्म मन की ज्योत्सना की छाया ने आंधकार से जने हुये आर्योवर्त के युग-युगांत से उद्दलसित कर रखा है, जननी का नाम लेते ही पहले माँ जनकी की वात याद आती है, पूर्णब्रह्म के नाम के साथ नाम लेते हुये आज भी सीताराम कहते हैं—श्रीरामचंद्र के पवित्र नाम का उच्चारण करने के पहले हम कल्याणमयी जनकी का पवित्र नाम लेते हैं, सीता के दुःख की कथा स्मरण कर जगत के उपकृतना सुख है! क्योंकि जगन्माता के सामने दुःख का सदा पराजित होना पड़ा था.

उस रघुवंश की कथा की आलोचना करने का दुस्साहस किया है, जिस रघुवंश की कथा इनके

જમર કવિ કાલિદાસ ને દનાથ બાવ સે કહા યા:-

ક સૂર્યમયઃ વંશઃ ક ચાલ્યવિપદા મતિઃ । નિતીર્થુ દુસ્તરં મોહાદુર્યોગનામિદમ્ ॥

ઉન્હી રધુકુશભક્ષિ કે શ્રીચરણો મેં પ્રભામ કર મેં પ્રાણના કરના નૃ, કે ઉનકા આદર્શ
૨ બારન મેં દિખાઇ દેને લગે, ધન ધર્મ-આનિ કે દિનો મેં વે દિર સર્વકે લક્ષ મેં ઉતર આવેં જોર
પને અમોઘ બાણો સે જડના, અનના, દિસા કોમ જોર બીરનાશી રાક્ષસોં કા વધ કર ધર્મ.

શ્રીરામચંદ્રજી કા અહિંસાવાદ

(સેખક-શ્રીકૃત પં૦ બદરીનાથ ભટ્ટ બી. એ. 'હિંદુધર્મ' તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

આજકલ દમારે દેશ મેં અહિંસાવાદ હી ધૂમ મચી હે. કિસી જાતિ કી અધેયમનિ કા વદ, મળસે
મળ પ્રમાણ હે કે વદ 'અહિંસા' 'અહિંસા' વિશ્વામે' જોર કરે વિપરીત આચરણ. મદાત્મા
માંથી કે કહેને સે સોગ જોર જો અધિક અહિંસાવાદ-વાદી બન ગયે, યદ્યપિ મદાત્માજી કે સિદ્ધાન્ત કા
ધર્મ વિરસે હી સમજ સકે. બધા સોચને કી જાન દે જિસે મંસાર મેં કુછ કામ કરના હો, વદ અસા
હેસ કર સકના હે કે કિસી કે તન યા મન કે ન દુખાવે જો કિસી કે તન યા મન કે ન દુખાવેગા
વદ તો કુછ ભી ન કર સકના. યદ્યપિ કે ઉસકે સિયે બોજન કરના ભી અધમન દો જાગેગા;
કયોં કી અનન મેં બી જીવ હે, જોર દૂધ દુદના ગી કી સન્તાન કા બોજન છીનના હે ! દેખિયે,
હેસા ધર્મસંકટ હે ! યદિ દમ દેશ કી ઉન્નતિ કી જોર ધ્યાન દેતે હે તો 'વસુદેવ કુટુંબજન' નીતિ સે
બ્રહ્મ હોતે જોર બહુન સે વિદેશિયોં કે સ્વાર્થોં કા હાનિ પહુંચાકર ઉન કે તન જોર મનકા કપટ
પહુંચાને હે. યદિ દમ સમાજસુધાર કે કામ મેં દાઘ ઝાલતે હે તો પુરાને વિચાર કે સોજોં કે
જી દુખાતે હે ! જો જન્મ કે કાયર હે, વે ઈસી પ્રકાર કે વિચાર કિયા કરતે હે. જિસ જાતિ કે
સોગ ધર્મદે કા રૂપા પચા જાય, દિનભર બધી-ખાતે મેં જુઠે દિસાખ બરે, અપને ભાઇ કા
ગયા કાઢને જોર ઉસે તપાદ કરને કે સિયે જામ જોર રૂચ રયે, મેહમાની કા આસરા-લેકર
દીનજનોપર ટિકી કરા સેં જોર ઉસ કે વર્તન-ભાંડે બિઠવાકર ઉનકે અગ્યોં જોર કિયોં કા
ધર કે બાહર નિઠકવા દે, વે સાંઝ કા ગીટિયોં કા હાના ડામેં જોર મંદિર મેં ઘંટા દિશાવેં જોર
અહિંસાવાદી કહવાવેં ! મયોદા-પુરયોગમ શ્રીરામચંદ્રજી ઇસ પ્રકાર કે રોંગ કે પૂરે વિરોધી થે.
મયોદા કી રક્ષા કે સિયે દિસા કા સદાર લેકર ઇશ-જન-કીચક સે ચોક્કસ કરના હી ઉનકા
ઉદ્દેશ યા જોર વદ ઉન્હોને કકે કી ચોટ પૂરા કિયા. આજકલ કી વિચારપરંપરા તથાસે બહુન
કુછ ખલ મચી હે. ઈસલિયે ઉનકે કુછ કામોં સે દમ લયે હી સદમત ન હો, પર અધિકારા મેં
ઉનકા ચરિત્ર આદર્શ કી યા, ઇસમેં સદેદ નવી. ઉન્હોને દમોં દિખા દિયા હે, કે મયોદા કી
રક્ષા જોર રોંગ કા વિનાશ હેસે કરના ચાદિયે.

જોપર રાત્ર ઉઠાના વીર કે શ્રોત્રા નહીં દેના, પર યદિ બી દુરાચારિની હો જોર બસે
આદર્શોંપર વ્યર્થ ટૂંકી પડી હો, તો ઉસે ઉચ્ચ જાના યા ઉચ્ચ શિક્ષા દેના પાપ નહીં.
શૂર્મજીબા કે સાથ યદી કિયા મયા.

યદિ ઉપાસના મેં સોગ વિદ્ય ઝાલતે હે, તો ઉકના પૂરા વિનાશ કર ઝાલના ધર્મ હે, એસા ન
કરનેસે અધર્મ બરેગા જોર મનુષ્ય કા—અપને વિશ્વાસ કે અનુસાર ઉપાસના કરને કા—જન્મસિદ્ધ
અધિકાર જિમ જાગેગા જોર દુષ્ટોં કા અપની દુષ્ટતા કી જાનગી દિખાને કા કીસલા બદ જાગેગા;
યદી સોચકર રામચંદ્રજી ને યજોં કે વિષ્વંસ કરને જોર ક્રપિયોં કી પૂજા મેં જાધા ઝાલનેવાસે રાક્ષસોં
કા નિર્દયતાપૂર્વક વધ દરકે બારન કી ભાવી સન્માન કા રાક્ષા દિખાવા. યદિ ઉન્હોને અસા ન
કિયા હોના, તો આર્પણનિ કા રાક્ષસોં ને જમંજલ સે કચીકા લોપ કર દિયા હોતા.

ચરિત્રદાન વ્યક્તિ કે સુધારને કા પૂરા પ્રયત્ન કિયા જાય; યદિ વદ ન માને તો ઉસે પૂરા દંડ
દિયા જાય, જોર ઇસ વાત કા કશી વિચાર બી ન કિયા જાય, કે વદ ધની દે યા નિર્ધન, રાજ
દે યા રંક, ડંડી જાનિ કા દે યા નીમી કા. પ્રજુના, ધન યા ઉચ્ચ જાનિ કી આડ મેં કિયે મયે પાપોં કા
સદન કરનેવાદી જાનિ કે સોગ 'મનુષ્ય' કહવાને કે દારા નવીં કર સકતે; કયોકિ વે પશુઓં સે બી

करते हैं, वद दमारी तुम्हारा और संकीर्णता, दमारे अम और कायुक्ता का दर्पण कर के दमे' के अर्थ और विशास बनाते हैं। उनके द्वारा दमारे सभी पाप और मंताय नष्ट होते हैं, दमारी कानि और निरुद्धता हर होती है और दमारे' अथ और उत्साह का संसार होना है। दम नि-
मेष, शुद्ध और स्वच्छ बनते हैं, उनके द्वारा दमे' नति से प्रथम अपने अस्मित नक का भी जान नहीं रह जाता। उनके द्वारा दमारी नसों में इस विद्युत्प्रति का, दमारे कृप्य में इस उमंग का, संसार होना है, कि दम नति के कल्याण, नतीय आद्यों की रक्षा के लिये अर भित्तनक का तैयार हो जाते हैं, उनके द्वारा दमारे कृप्य में नतीय व्यक्तित्व की जड़े मजबूत होती हैं—नतीय आ-
त्मा के साथ दमारी शुद्ध वैयक्तिक आत्मा का साक्षात्कार होता है और दमारी शुद्ध आत्माओं अपने अक्षय-अक्षय अस्तित्व के ओकर विराट नतीय आत्मा में—समुद्र में न भित्तननाशी नदियों की तरह—विहीन हो जाती है।

मेरा विश्वास है, कि जिस तरह प्रत्येक मनुष्य के एक भास व्यक्तित्व या विशेषता प्राप्त है—क्यों कि कोई दो मनुष्य सिर्फ रूपरंग, आकार और आकृति में ही नहीं, वरन स्वभाव और शुद्ध धर्मादि में भी ही एक दूसरे की तरह नहीं होते—प्रत्येक मनुष्य किसी न-किसी प्रकार दूसरों में भिन्न होता ही है और यही इसका व्यक्तित्व है—इसी प्रकार नतियों का भी एक व्यक्तित्व या विशेषता होती है, जिस प्रकार धर्मातन सिर्फ छट या नूने धर्मादि का देख नहीं है, जिस प्रकार कोई भिन्न सिर्फ नाना प्रकार के रंग या कागज-मात्र नहीं है, जिस प्रकार कोई संगीत सिर्फ सान्नि-
गम धर्मादि नहीं है, जिस प्रकार कोई एक सिर्फ जलों या पत्तियों धर्मादि का समूह मात्र नहीं है, जिस प्रकार धन सभी वस्तुओं के एक संगठन, एक स्वनात्मक एकता, एक विशेषत्व प्राप्त है—इसी प्रकार नति की भी एक विशेषता, एक आत्मा होती है। नतियों केवल-मात्र व्यक्तियों का समूह नहीं है, अनेक होते नूने भी नति के सभी मनुष्य, नति के नाते, एक दूसरे के साथ एक साथ, एक प्रकार के वसनभूषण, रदन-सदन, एक धर्मसिद्धांत या धर्मादास, एक श्रुत, वर्तमान या अवि-
ष्य परंतु सभसे ऊपर एक आदर्श, सभ्यता या संस्कृति के सूत्र में जड़े होते हैं, अपने आदर्श और संस्कृति की रक्षा करना प्रत्येक नतिका पवित्र कर्तव्य है। ऐसा कर के ही वह अपने को और सभन संसार का संपूर्ण, समुन्नत और सुधी बना सकती है, जिस प्रकार प्रत्येक भात में दूसरों का अनुकरण करनेवाला तथा अपना कोई भास सिद्धांत न रखनेवाला मनुष्य अज्ञात की दृष्टि से देखा और तुम्हें अनुमान किया जाता है, इसी प्रकार अपने नतीय आदर्श और सिद्धांतोपर न चढ़नेवाली नति भी धृष्टा और अवस्था की पानी बनती है।

दम अभी कह रहे हैं, कि जिस प्रकार प्रत्येक मनुष्य के एक भास व्यक्तित्व, विशेषता या आत्मा प्राप्त होती है—जिस प्रकार प्रत्येक मनुष्य भिन्न-भिन्न भावों, मज्जातों, उमंगों, कामनाओं और अभिलाषाओं से बना होता है—जिस प्रकार प्रत्येक मनुष्य जीवन का भिन्न-भिन्न उद्देश्य रखता है और संसार के एक ही दृष्टि से नहीं देखा,—जिस प्रकार विविध घटनाओं का विविध मनुष्यपर एक ही प्रभाव नहीं पड़ता,—जिस प्रकार एक ही तरह के भोजन, वस्त्राभरण और अभूषण सभी मनुष्यों के समीकर नहीं प्रतीत होते,—जिस प्रकार प्रत्येक मनुष्य की विचार-धारा समान वेग और एक ही पथ से प्रवाहित नहीं होती,—इसी प्रकार भिन्न-भिन्न नतियों की भी भिन्न-भिन्न अंतरात्माओं, भिन्न-भिन्न आदर्श, संस्कृति और विचार दृष्टि होती है, विश्व और संसार के भिन्न-भिन्न नतियों अपने भास दृष्टिकोण से देखती हैं। संसार में अपने स्थान और कर्तव्य, जीवन के उद्देश्य और लक्ष्य के संबंध में प्रत्येक नति के अपने भास विचार या सि-
द्धान्त होते हैं, यही विशेषता के मनुष्य या नति का स्वभाव, व्यक्तित्व, धर्म या संस्कृति कहते हैं, अतएव अपने व्यक्तित्व के विरुद्ध करना, अपने धर्म के प्राप्त करना, अपने स्वभाव के उ-
न्नत बनाना प्रत्येक नति का अधिकार ही नहीं, वरन कर्तव्य ही है—क्योंकि नानात्व असा-
दृश्य या विविधता ही संसार का आधार है, इसी में जीवन का स्वाद और सौंदर्य है, स्वर्श की भि-
न्नता, परिवर्तन और उतार-अधर में ही संगीत का आनंद है, कथ रंगों का भिन्नत्व और कलापर मंदर और कलापर शीत होने से ही चित्रों की शोभा है। विविधता ही संसार और सृष्टि का आधार है, जीवन का रहस्य धर्मा में है—हीन है, पूर्ण एक-रचना, अद्वैत समानता, अवि-

તે છે. કેવલ અધિષ્ઠાતા થા અથ-અનુકરણ સે કદાપિ કામ નહીં થઈ શકના.

તથા કથા સંજનન ઔર શુદ્ધિ કે વિરોધિયોં કા જ્ઞાતિય જીવનતિ, મિંદુ-ધર્મ ઔર મિંદુ રૂઢિ કે પ્રચાર ઔર પ્રસાર કે વિપક્ષિયોં કા કદના દીક છે, યા જીવનકા અધિષ્ઠાતા દી નિમિત્ત થઈ કથા દમ અપની નથી જાગૃતિ, નવન રચુતિ મેં પ્રાચીન પથપર ચલ રહે છે? યા જીતાવલે કદર દમ અપને જાતિય આદર્શોં ઔર સંસ્કૃતિ તથા ધર્મ કે વિકલ, સિંહ પાશ્વાલ જાતિયોં યા નવ જાનિયોં કા અનુકરણ કર રહે છે? જાતિય આદર્શોં કે પાલન કરનેમેં અસમર્થ એવં; આ-અનક બલસે રહિત હોકર, દુઃખ ઔર દારિદ્ર્ય સે તંત્ર આકર દમ અન્ય જાતિયોં કી તરફ, જાતિય જીવનતિ, જાતિય ઔરવ ઔર જાતિય પ્રસાર કે વિપક્ષપૂર્ણ રાસેપર સરપટ દોરે ચલે જ રહે છે? પ્રથમ બહુન બગા ઔર વ્યાપક દે ઔર ઉસ લેખ મેં ઉસકી સંપૂર્ણ ઔર સર્વોચ્ચીય મામાંસા દી અસંભવ દે; તો બી આજ દમ જિસ મદાન આત્મા કા જન્મદિવસ મના રહે દે, ઉસકે કૃત્ય ઔર ચરિત્રપર ધ્યાનપૂર્વક વિચાર કરને સે દમારી વર્તમાન સમસ્યાઓંપર બહુન કુછ પ્રકાર પડ સકતા દે ઔર ઉનકે દલ હો જાનેકી જી બહુન બઢી સંભાવના દે.

ઉસલિયે આધેયે, અજ દમ ઉસ પીરાત્મા કે—આજ સદસોં વયોં કે બાદ બી દમ જિસ કા જયપોષ કરતે દે—ચરિત્રપર વિચાર ઔર ઉસકે મંદસ્ત્ર કા મનન કરેં એસા કરનેસે દી દમોં કત-વ્ય-પથ વિહિત હો સકતા દે. દમારી સમસ્યાઓં સુલઝ સકતી દે. દમોં દેખના આલિયે કે ઉસને કયોં કિસ હેતુ સર્વશક્તિમાન હોકર બી દમારે પર મેં જન્મ લિયા યા? ઇશ્વર મનુષ્ય કયોં બના ઔર મનુષ્ય બનકર ઉસને કોનસે કામ કિયે યે? વલ કોનસી ખાતોં કે પસંદ કરતા યા ઔર કોન કામ ઉસે અન્યે નદીં માલુમ હોતે યે? ઇન સજ ખાતોં કે જાનકર દી દમ ઉસકી યથાર્થ પૂજા કરને મેં સમર્થ હો સકેગે.

પદ બી બુદ્ધે દિન યે. ઉસ સમય બી જાતિય જીવન સંકટ મેં યા. રાવણ નામક કે પ્રખળ પ્ર-નાથી અસુરોં સમસ્ત પૃથ્વીપર અપના અધિકાર જમા લિયા યા. વેદ ઔર પુરાણ કી ઉસ સમય ચર્ચા બી ન હો સકતી થી. યજ્ઞ ઔર યોગ ઉસ સમય નિષિદ્ધ કર દિયે ગયે યે. આત્મ-સમ્યતા ઔર સંસ્કૃતિ કા સ્થાપિત હો રહા યા. પૃથ્વી ઉસકે ભય સે યર-યર કાંપતી થી. ડર કે માટે દેવતા-ઓં કા કોઈ વચ ન ચલતા યા. યદ સજ ઉસસે પરાજિત હો ચુકે યે. જાપિ ઔર મુનિગણ સજી એકત્ર હો રહે યે. ઉસને અપની નીતિ ઔર ધર્મ કી ધાક પર તોરપર બેઠા થી. સજી પરવશ હો રહે યે.

શ્રદ્ધાસ્મૃતિ જઈ લગિ તતુ-ધારી, કશમુખ વશવતીં નર-નારી.

સૂર્ય, ચંદ્ર, મંદ, નક્ષત્ર, વાયુ ઔર વરણ સજી ઉસ કી આજ્ઞા કા પાલન કર રહે યે. કોઈ રસક ઔર ઉદાર-કર્તા નહીં યા. આર્થજાતિ, આર્થધર્મ ઔર આર્થ-સંસ્કૃતિ નિરાશ્રિત ઔર નિર્બલ હો રહી થી.

એસે દી સમય મેં દેવતાઓં કી પ્રાર્થના ઔર વંદના સે પ્રજુને નર-તતુ ધારણ કરને તથા અસુરોં ઔર કુષ્ટોં કે દમન કરને કા ધર્મ કે સંસ્થાપન કરને કા નિશ્ચય કિયા. પાકક! કથા યદ કથા દમારે મુનકે ચરીરોં મેં પ્રાણુવાયુ કુકને કે લિયે કાશી નદીં દેખા ઇશ્વર સર્વશક્તિમાન નદીં દે? કથા ઉસકી ઇન્દ્રિયામાત્ર સે દી, ઉસકે જરા સી બ્રહ્મદિ દિવાનેસે દી રાવણ કા નાશ નદીં હો સકના યા? તથા ઉસકે ઇતના કટ કરને, મનુષ્ય કે પર જન્મ લેને, અકારણ, સ્વતંત્ર હોકર બી સાંસા-રિક મનુષ્યોં કી તરફ કાઈ ઔર કારણ કે સ્વ મેં જાહેને કી કથા જરૂરન થી? તાત્પર્ય રચ્ય દે. ઇશ્વર શક્તિ ઔર નામરમરણ કે નદીં, વરન કર્મ કે પસંદ કરતા દે. ઇશ્વર દિવ્યજ્ઞાના ચાવના દે, કિ વિના ચેષ્ટા, પ્રપત્ન ઔર કર્મ કે કોઈ રૂઢ પ્રાપ્ત નદીં હો સકના. પંચ ઔર પુરુષત વિદીન હોકર દાય પર દાય ધરકર બેઠે તથા સિંહ ઇશ્વર કા નામ રટનેસે કજી મનસ્કામના પૂર્ણ નદીં હો સ-કતી. કાઈ ઔર કારણ કા સિચલિયા કજી તોડા નદીં જા સકના. દમારી વર્તમાન અચ્છી યા જુરી અવરથા દમારે પુર્વ કે અન્યે યા જુરે કર્મોં કા રૂઢ દે. અન્યેવ જિના કર્મ કે દમારી જુરી અવરથા કા નિરાકરણ નદીં હો સકના. પંચ ઔર દિગ્ધે બનકર સિંહ ઇશ્વર કા નામ રટકર અબોધ પ્રાપ્ત કર લેને કા રચન દેખના અધિકૃતિયોં કી પિત્રકે સિચા ઔર કુછ નદીં કદા જા સકના દે. કર્મ કા પ્રભાવ સિંહ કર્મ સે દી મિટાયા જા સકતા દે. કાઈકારણ કી જાંચર કજી તોડી નદીં જા સકતી. હસ લિયે ઇશ્વર કા બી સંસાર મેં મનુષ્ય બનકર મનુષ્યોં કી તરફ આચરણ કરને, મનુષ્યોં કી દી

येष्टा, उद्योग और कर्म करने की जरूरत होती है, कर्म की मददता के दिग्भ्रान्तों से वं मुमुक्षु तीव्रता और कर्मस्थिता की शिक्षा देने के लिये ही अवतारों का प्रादुर्भाव होता है, धर्म के तत्वाना यादता है, कि स्वयं वह भी कार्य-कारण के सिवसिखे के अंग नदी कर सकता।

पाहक ! हमारी धर्म भीमांसा से असंतुष्ट होकर तुम यह कह सकते हो, अवतारों का यह अलिप्राय और तात्पर्य नहीं है, धर्म संसार में लीला करने और लक्ष्यों के सुख देने के लिये करता है, यदि कर्म, योग और ज्ञान का पथ लयकर और दुर्गम है और उनके द्वारा मुक्ति करना अत्यंत दुस्तर है; धर्मिणीय मुक्ति-पथ के सुखल जनाने के निमित्त, धर्म संसार में और लीलाओं किया करता है, ताकि लोग धन लीलाओं की कथाओं के पद और सुनकर "पितृ प्रयास" लवसागर से पार उतर गये; परंतु पाहक ! मैं तुम्हारी ही न्याय-भुक्ति से प्रार्थना करता हूँ, कि क्या यह धर्म की धर्मता के न्यून नहीं करता ? क्या धर्म स्तुतिप्रेमी, पुशामद-प्रेमी है ? क्या वहित और स्तुति होने के लिये ही वह सृष्टि-रचना किया करता है ? जय तुम्हें नुभ्य भी पुशामद और स्तुति के पसंद करने के कारण नीय और वृक्षित अनुमान किया जाता है, तब क्या धर्म के पुशामदपसंद और स्तुति-प्रेमी जनाना उसकी धार अवज्ञा करना नहीं है ?

और लीला ? धर्म के संबंध में कुछ नहीं कहना ही अच्छा है क्या अह और आकाश, और अंध, जल और स्थल, प्राणी और उद्भिद्, पुष्प और लता, पहाड़ और समुद्र, नदी और प्रणत, कमल और जम्बर, प्रेम और सौंदर्य—नहीं नहीं विचित्र, विराट और रक्षयमणी प्रकृति ही उसकी यथेष्ट लीला नहीं है ? दशरथ के घर जन्म लेकर उसने ऐसी कौन सी लीला की है, जो धर्म भवान लीला से महत्तर है ? क्या धर्म की धर्म विशाल लीला का स्मरण और चिंतन कर लवसागर से पार होना असंभव था ? वह आया; मनुष्य की तरह आया मनुष्यों के साथ समवेदना और सदाबुद्धि प्रकट की, मनुष्य की ही तरह सुप्त-दुःख के वशीभूत हुआ, मनुष्य की ही तरह वह गृह-परिवार, पिता-पुत्र, नारी और कुटुंब, बंधु और बंधव, धर्म और कर्म, पुत्र और ललाध, देश और जति के पाश में आबद्ध हुआ उसने कीर्ति और जयाति प्राप्त की, जति के प्रतीक स्तक बना दिया, आर्य सभ्यता और संस्कृति का विस्तार किया और धर्म से जति के प्रतीक व्यक्ति के हृदय सिंहासनपर आरुढ़ हुआ, उसने न तो कोष्ठ समतार दिग्भ्रान्तों और न कोष्ठ लीला की की, वह साधारण मनुष्य की तरह जन्मा और साधारण मनुष्य की ही तरह संसार में विहा भी हुआ।

अतएव उसने स्वयं अपने जीवन के द्वारा जिस कर्म-पथ का निर्देश किया है उसपर चलना ही—उसने जिन कर्मों का किया है उनका करना ही—जतिप्रेम और स्वदेशप्रेम का जो व्यवहार उदाहरण उसने हमारे सामने रखा है, उसी के अनुसार जति और देश की सेवा करना ही उसकी यथार्थ पूजा है, वह स्वयं मनुष्य था, धर्मलिये वह मनुष्योचित कर्मों से ही प्रसन्न होता है, वह स्वयं कर्माधी, धर्मलिये धर्मवीर ही उस की प्रसन्नता प्राप्त कर सकते हैं, वह योद्धा और सदायागी था, धर्मलिये वीर योद्धा और सदायागी ही उसकी कृपा प्राप्त कर सकते हैं, वह स्वयं अविष्ट, दवांक्ष और नीराग था, धर्मलिये ही जल नपुंसकों, रागियों, निषिद्धों कायों के उसमें कोष्ठ आशा नहीं रखनी आदिगे।

परंतु दायरी ! हमारी भूर्भुता और जडना आन हम लहेजे और साधियों के पदों पर अतुरशः श्री जनक और स्त्रियोयिन दोनों के करके योवी और सिंदूरनक धारण कर के—आने में सुर्मा और इज्जत, दावों में वृद्धियों, नषों में मेहदी, पैरों में मलावर लगा कर के—आने के समर्थ कर और-लुगयोदी बनाकर—केशों में पुष्प धारण करके—श्री जनने के न्देश में अपने पुत्रनक नामोक्त के त्याग कर के अथ श्रीका सा नाम गदल करके—नदी नदी, गदुत दहे स्त्रियों की नक केदाय यत्राकर और स्त्रियों की ही तरह यटक-मटक कर और नयनबाण यत्राकर तथा नक करके—उसकी दया और इच्छा के अपनी और आकर्षित करना यादते हैं दायरी ! इस लक्ष्यनक पतन है ! वीर और देशविन्यायी तथा लंकापर्यन्त समस्त दक्षिणी भारत में अपने संस्कृति के ईशानेवदे उद्भवत रघु-राजनीति-निपुण राम के वंशजों की के दायरी ! क्या उस पूज्य योद्धापर हमें रहम भी नहीं आता ? हम अपने वर्तमान अवस्था

ਯੋਘਾ, ਉਘੋਗ ਅਓਰ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਦੀ ਯਤਨਰਤ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਦੀ ਮਦਦਤਾ ਤੋ ਫਿਰਖਾਨੇ ਐਵ ਮਨੁਖ ਦੀ ਭੀਖਤਾ ਅਓਰ ਕਰਮਭੀਖਤਾ ਦੀ ਸਿਖਾ ਦੇਨੇ ਤੋ ਲਿਖੇ ਹੀ ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੋ ਪ੍ਰਾਫੁਲਾਦ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਕਰਮੇ ਦੀ ਸੇਵਾਨਾ ਆਖਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਵਧ ਵਲ ਲੀ ਕਾਰਧ-ਕਾਰਣ ਤੋ ਸਿਲਸਿਲੇ ਤੋ ਲੱਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ।

ਪਾਠਕ ! ਫੇਮਾਰੀ ਖਸਾਂ ਸ਼ੀਮਾਂਸਾ ਸੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਕਰ ਤੁਮ ਧਰ ਕਠ ਸਕਤੇ ਹੋ, ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੋ ਕਾਧ ਅਲਿਪ੍ਰਾਧ ਅਓਰ ਤਾਤਪਰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਵੀਤਾ ਕਰਨੇ ਅਓਰ ਲਖਤਾਂ ਤੋ ਸੁਖ ਦੇਨੇ ਤੋ ਲਿਖੇ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਐਂਡਿ ਕਰਮ, ਯੋਗ ਅਓਰ ਜਾਨ ਤੋ ਪਥ ਲਧਕਰ ਅਓਰ ਦੁਰ੍ਗਮ ਹੈ ਅਓਰ ਉਨਕੇ ਫ਼ਾਰਾ ਸੁਖਿ ਕਰਨਾ ਅਤ੍ਯੰਤ ਦੁਸ਼ਟਰ ਹੈ; ਈਸੀਵੀਥੇ ਸੁਕਿਤ-ਪਥ ਤੋ ਸੁਖਲ ਯਨਾਨੇ ਤੋ ਨਿਮਿਤ, ਈਸ਼ਵਰ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਅਓਰ ਵੀਤਾਐਂ ਕਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਲੋਗ ਧਨ ਵੀਤਾਐਂ ਦੀ ਕਥਾਐਂ ਤੋ ਪਠ ਅਓਰ ਲੁਨਕ: "ਭਿਖ ਪ੍ਰਯਾਸ" ਲਵਸਾਗਰ ਸੇ ਪਾਰ ਉਤਰ ਅਧੇਂ; ਪਰੰਤੁ ਪਾਠਕ ! ਮੈਂ ਤੁਮਡਾਰੀ ਹੀ ਨ੍ਯਾਧ-ਸੁਖਿ ਸੇ ਪਾਰ੍ਧਾਨਾ ਹੁੰ, ਕਿ ਕਥਾ ਧਰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਈਸ਼ਵਰਤਾ ਤੋ ਨ੍ਯੁਨ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ? ਕਥਾ ਈਸ਼ਵਰ ਸ੍ਰੁਤਿਪ੍ਰੇਮੀ, ਯੁਸ਼ਾਮਦ-ਪਸੰਦ ਹੈ ? ਕਥਾ ਵੰਦਿਤ ਅਓਰ ਸ੍ਰਵਿਤ ਹੋਨੇ ਤੋ ਲਿਖੇ ਹੀ ਵਲ ਸ੍ਰੁਤਿ-ਰਚਨਾ ਕਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਜਪ ਜਪ ਮਨੁਖ ਲੀ ਯੁਸ਼ਾਮਦ ਅਓਰ ਸ੍ਰੁਤਿ ਤੋ ਪਸੰਦ ਕਰਨੇ ਤੋ ਕਾਰਣੁ ਨੀਧ ਅਓਰ ਬ੍ਰਹਿਮ ਅਨੁਮਾਨ ਕਿਆ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤਧ ਕਥਾ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋ ਯੁਸ਼ਾਮਦਪਸੰਦ ਅਓਰ ਸ੍ਰੁਤਿ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਯਨਾਨਾ ਉਸਤੀ ਧੋਰ ਅਵਤਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਓਰ ਵੀਤਾ ? ਖਸਕੇ ਸੰਧ ਮੇਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਠਨਾ ਹੀ ਅਤ੍ਯਾ ਹੈ ਕਥਾ ਭਰ ਅਓਰ ਆਖਤਾ, ਅਓਰ ਯਤ੍ਰ, ਜਨ ਅਓਰ ਸ੍ਵਯ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਓਰ ਉਲਿਫ, ਪੁਸ਼ਪ ਅਓਰ ਲਤਾ, ਪਦਮ ਅਓਰ ਸਮੁਦ੍ਰ, ਨਦੀ ਅਓਰ ਪ੍ਰਯੁਤ, ਕਮਲ ਅਓਰ ਭਰਮਰ, ਪ੍ਰੇਮ ਅਓਰ ਸੌਧਰਧ—ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਵਿਚਿਤ, ਵਿਰਾਟ ਅਓਰ ਰਦਰਧਮੀ ਤੋ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਉਸਤੀ ਧਥੇਫ ਵੀਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਦਸਰਧ ਤੋ ਧਰ ਜਨਮ ਲੋਕਰ ਉਸਨੇ ਐਸੀ ਕੀਨ ਸੀ ਵੀਤਾ ਕੀ ਹੈ, ਜੋ ਖਸ ਮਦਾਨ ਵੀਤਾ ਸੇ ਮਠਤਰ ਹੈ ? ਕਥਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਖਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵੀਤਾ ਤੋ ਸਮਰਣ ਅਓਰ ਸਿੰਧ ਕਰ ਲਵਸਾਗਰ ਸੇ ਪਾਰ ਹੋਨਾ ਅਸੰਭਵ ਥਾ ? ਵਲ ਆਧਾ; ਮਨੁਖ ਦੀ ਤਰਫ ਆਧਾ ਮਨੁਖੀ ਤੋ ਸਾਧ ਸਮ ਵੇਦਨਾ ਅਓਰ ਸਦਾਨੁਭੂਤਿ ਤ੍ਰਕਟ ਦੀ, ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੀ ਤਰਫ ਸੁਖ-ਦੁ:ਖ ਤੋ ਵਸੀਲੂਤ ਹੁਆ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੀ ਤਰਫ ਵਲ ਗ੍ਰਹ-ਪਰਿਵਾਰ, ਪਿਤਾ-ਪੁਤ੍ਰ, ਨਾਰੀ ਅਓਰ ਕੁਟੁੰਬ, ਯਧੁ ਅਓਰ ਯਧਵ, ਧਰਮ ਅਓਰ ਕਰਮ, ਧੁਕ ਅਓਰ ਲਾਭ, ਦੇਸ਼ ਅਓਰ ਜਾਤਿ ਤੋ ਪਾਸ ਮੇਂ ਆਯਫ ਹੁਆ ਉਸਨੇ ਕੀਰਤਿ ਅਓਰ ਯਧਾਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਰਤਿ ਤੋ ਮਨੁਖ ਸ੍ਰੁਤਿ ਕਿਆ ਕਿਆ, ਆਰਧ ਸੰਧਧਤਾ ਅਓਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿ ਤੋ ਵਿਸਤਾਰ ਕਿਆ ਅਓਰ ਖਸ ਸੇ ਜਾਤਿ ਤੋ ਪ੍ਰਯੋਕੇ ਨਿਯਕਿਤਿ ਤੋ ਹੁਧ ਸਿੰਫਾਸਨਪਰ ਆਰਫ ਹੁਆ। ਉਸਨੇ ਨ ਤੌ ਤੋਧ ਧਰਮਕਾਰ ਫਿਰਖਾਨਾ ਅਓਰ ਨ ਤੋਧ ਵੀਤਾ ਹੀ ਕੀ। ਵਲ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁਖ ਦੀ ਤਰਫ ਜਨਮ ਅਓਰ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੀ ਤਰਫ ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਵਿਧਾ ਲੀ ਹੁਆ।

ਅਨਐਵ ਉਸਨੇ ਸਵਧ ਅਪਨੇ ਯੁਵਨ ਤੋ ਫ਼ਾਰਾ ਜਿਸ ਕਰਮ-ਪਥ ਤੋ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕਿਆ ਹੈ ਉਸਤਰ ਨੇ ਲਨਾ ਹੀ—ਉਸਨੇ ਜਿਨ ਕਰਮਾਂ ਤੋ ਕਿਆ ਹੈ ਉਨਤੋ ਕਰਨਾ ਹੀ—ਜਾਤਿਪ੍ਰੇਮ ਅਓਰ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ਪ੍ਰੇਮ ਤੋ ਜੋ ਜਵਲੰਤ ਉਧਾਦਰਣ ਉਸਨੇ ਫੇਮਾਰੇ ਸਾਮਨੇ ਰਥਾ ਹੈ, ਉਸੀ ਤੋ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਤਿ ਅਓਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਸਤੀ ਧਥਾਰਧ ਪ੍ਰਯਾ ਹੈ। ਵਲ ਸਵਧ ਮਨੁਖ ਥਾ, ਖਸਲਿਥੇ ਵਲ ਮਨੁਖਯੋਧਿਤ ਕਰਮਾਂ ਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਲ ਸਵਧ ਕਰਮੀ ਥੀ, ਖਸਲਿਥੇ ਕਰਮਵੀਰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਨਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ। ਵਲ ਯੋਧਾ ਅਓਰ ਸਦਾਧਾਰੀ ਥਾ, ਖਸਲਿਥੇ ਵੀਰ ਯੋਧਾ ਅਓਰ ਸਦਾਧਾਰੀ ਹੀ ਉਸਤੀ ਕ੍ਰਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹਨ। ਵਲ ਸਵਧ ਅਜਿਫ, ਵਲਕੇ ਅਓਰ ਨੀਰੋਗ ਥਾ, ਖਸਲਿਥੇ ਵੀਰਯ ਨਪੁੰਸਕਤੋ, ਰੋਗਿਯੋਂ, ਨਿਯਕਿਤੋ ਤੋ ਖਾਧਰਾਂ ਤੋ ਉਸਮੇ ਤੋਧ ਆਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਰਥਨੀ ਆਦਿਥੇ।

ਪਰੰਤੁ ਫਾਧ ਰੀ ! ਫੇਮਾਰੀ ਸੁਖਤਾ ਅਓਰ ਜਨਮ ਆਯਫ ਫਮ ਲਫੇਯੇ ਅਓਰ ਸਾਧਿਯੋਂ ਤੋ ਪ੍ਰਸਨ ਅਓਰ ਅਧਰਸ਼: ਸ੍ਰੀ ਯਨਕਰ ਅਓਰ ਸ੍ਰਿਯੋਧਿਨ ਤੋਮਾਂ ਤੋ ਕਰਕੇ ਯੋਧੀ ਅਓਰ ਸਿੰਧਰਨਕ ਧਾਰਣ ਕਰ ਕੇ—ਅਧਰਸ਼: ਸ੍ਰੀ ਸੁਖੀ ਅਓਰ ਫਯਯਯਯਯਯਯ ਮੇਂ ਬ੍ਰਿਧਿਯੋਂ, ਨਯੋਂ ਮੇਂ ਮੇਂਦਰੀ, ਪੈਰਾਂ ਮੇਂ ਮੇਂਦਾਵਰ ਲਗਾ ਕਰ ਕੇ—ਅਧਰਸ਼: ਤੋ ਮੇਂਦਰੀ ਕਰ ਅਓਰ—ਲੁਧਯੋਧੀ ਯਨਾਕਰ—ਕੇਸ਼ਾਂ ਮੇਂ ਪੁਸ਼ਪ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ—ਸ੍ਰੀ ਯਨਨੇ ਤੋ ਜੋਧ ਮੇਂ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਤਾ ਅਧ ਨਾਮੋਂ ਤੋ ਫਾਧ ਕਰ ਕੇ ਐਵ ਸ੍ਰੀਯਾ ਸਾ ਨਾਮ ਯਫਲ ਕਰਕੇ—ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਅਧਰ ਵਲੇ ਸ੍ਰਿਯੋਂ ਦੀ ਤਰਫ ਕਰਕੇ—ਉਸਤੀ ਧਥਾ ਅਓਰ ਫਯਯਾ ਤੋ ਅਪਨੀ ਅਓਰ ਆਕਰ੍ਧਿਤ ਕਰਨਾ ਆਦਿਥੇ ਹੈ। ਫਾਧ ! ਕੇਸ਼ਾਂ ਕੇਸ਼ਾਂ ਨਕ ਪਨਨ ਹੈ ! ਵੀਰ ਅਓਰ ਦੇਸ਼ਵਿਯਧੀ ਤਥਾ ਲੰਕਾਪਰ੍ਧੰਨ ਸਮਰਨ ਫਸਿਯੀ ਲਾਰਤ ਮੇਂ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿ ਤੋ ਫੇਸ਼ਾਨੇਵਲੇ ਉਧਾਦਰਣੁ—ਰਾਜਨੀਨਿ—ਨਿਪੁਲ ਰਾਮ ਤੋ ਵੰਸ਼ਜੋਂ ਦੀ ਤੋ ਆਦਿ ! ਕਥਾ ਉਸ ਪੁਸ਼ਪ ਯੋਧਾਪਰ ਫਮੇਂ ਰਦਮ ਲੀ ਨਹੀਂ ਆਤਾ ? ਫਮ ਅਪਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਵਤਾਰ

દ એક બાજકે દાશમેં ખિસીને કે સદસ પ્રાનીન દોના દે. દમારે બાજક અકમર કોમે-નમેં ખિ-
સીને-છોડી-છોડી બહુકો, તણવારોં ઓર તોપોં સે ખેલા કરને દે; દમારી રામચીવાઓં ઓર મંદિરો
કે રામચંદ કે દાશ કે ધનુષ્ય-બાણ કા મૂલ્ય હન બાજકોં કે ખિસીનેં મેં કિસી બંધ મેં અધિક નહીં
પ્રાનીન હોતા!

ઉના ઉદરણુ સે રચ્ય પ્રકટ હોતા દે, કિ દમારે પૂર્વ સંભાર સે ઉતાસીન, પરંતુ કી ખુન મેં
મરન, સોલસોં આને લાગી ઓર વેરાગ્ય-નિરત ન થે. ઉનકા આદર્શ કેવલ મોક્ષ ઓર મુક્તિ ન
થા. વદ પ્રતિભા, કીર્તિ, ખ્યાતિ, યશ ઓર સન્માન કી બી કામના કરને થે. વદ કર્મવીર, રણ-
દુર્ગન્ત ઓર બદાહર હોતે થે. ઇસી લિયે હન સગ ગુણોં સે અર્ધકૂન યુગ કા લી વે આદર્શ
માનતે થે.

પરંતુ આજ અવસ્થા એકદમ વિપરીત દે. દમ તો ગિર ગયે હી દે, સાથ લી-સાથ દમને
અપને આદર્શ કા બી બહુન નીચ બના ગયા દે. દમ સ્વયં ઉન્નતિ કરકે દેવતા ઓર કૃષ્ણ ઓર
રામ કે સન્માન હેયંબલચુલસંપન્ન તો હો હી નહીં સકે દે, ઉત્તરે દમને અપને દેવતાઓં ઓર
અવતારોં મેં બી અપને સભી દોષોંથી કા આરાધ કર ગયા દે! સ્વયં પૂર્ણ ઓર ઉત્તમ હોને કે
બદલે દમ અપને આદર્શોં ઓર દેવતાઓં કા બી અપની હી તરફ નીચે ધસીટ લાગે દે.

ભગવાન રામ પૂર્ણ મનુષ્યત્વ કે અવતાર—આર્થ-ઝોરવ કે પ્રખર દેહધ્યામાન માનુંક તો થે
હી; પરંતુ ઉનકી અતુલ કીર્તિ ઓર સુધરા કા મુખ્ય સ્તંભ ઉનકા સ્વભવિ, સ્વધર્મ ઓર સ્વસં-
સ્કૃતિ સે પ્રેમ હી હે. મુઝે દુઃખ હે, કિ હસ લેખ મેં રામ કે સમસ્ત કાર્યોં-ઉનકે પૂરે અવન-ઉનકી
અધાદ રાજનીતિ-ઉનકે અર્પવ દેશ-ભક્તિ ઓર સમાજ-નીતિ કી આલોચના નહીં કી,
ન સકતી. તો બી મુઝે પૂરા વિશ્વાસ હે, કિ પાહક યદિ ઉપર કિયે ગયે સંજોતોં કે આધારપર-
રામ કે કાર્યોં ઓર ચરિત્ર કે સંબંધ મેં વિચાર કરેગે, તો ઉનકા મેરા કથન અક્ષરશઃ સાચા
પ્રાનીન હોગા. અપને વૈયક્તિક ગુણોં કે કારણ તો રામ શ્રદ્ધા કે પાત્ર હે હી; પરંતુ ઉનકા
વાસ્તવિક મહત્વ જાતીય હી હે. આહ! કેસા વિશ્વાસ ઓર બારા-પૂરા અવન થા! કેસી બેનાખી
મુઝ, કેસી તીવ્ર દષ્ટિ, કેસા અદ્ભુત ઉત્સાહ, કેસા વિલક્ષણ ધૈર્ય, કિતની બડી કર્મનિષ્ઠા,
કિતના વિરાટ આત્મવિશ્વાસ થા! વહ રાજનીતિ કા કિતના બડા પંડિત! સૈદ્ધાન્તિક રાજનીતિ કે
અલાવે વ્યાવહારિક રાજનીતિ મેં બી વહ કીતના કુશલ થા. વહ જોકે નિકલા ઓર અકેલે હી
ઉસને લંકાપર્વત સમસ્ત દેશોંકા પરાજિત કિયા! ઇતના હી નહીં, ઉસને કિતની જાતિયોં કા
આર્થ સંસ્કૃતિ કા અનુવર્તી બના ગયા! વર્તમાન પાશ્ચાત્ય જગત કે રાજનીતિઓં ઓર યોદ્ધાઓં કા
અપને જ્ઞાન ઓર કૃતિપર બહા ગર્વ હે ઓર વહ સમસ્ત ગ્રામ્ય જાતિયોં કા રાજનીતિક જ્ઞાન-
સે હી વિદીન અનુમાન કરતે હે; પરંતુ એક રામ-અકેલે રામને સુખી ઓર વિભીષણ પ્રભુતિ
કિતને સદાયક પ્રાપ્ત કિયે, કિતની બડી સેનાએક ત્રિત કી, કિસ પ્રકાર દુર્ગમ પહાડોં, વિકટ
વનોં ઓર અધાદ સમુદ્ર કે અખ સે ઉનકા સંચાલન કિયા એવં કિતને બડે રાજનીતિજ્ઞ, સેનાના-
યક ઓર રણનિપુણ વિરાધી રાજા કે ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કી! કયા સિકંદર ઓર સીઝર, નેપોલિ-
યન ઓર દનિબાદ પ્રભુતિ સભી વીરોં કે કાર્યોં કા યોગ બી અકેલે રામ કે કૃત્યોં કે સામને તક આને
કા સાદસ કર સકતા હે? બિરમાડ થા રિસ્તે, ડિગ્વેલી થા લેાછડ જ્યોજ્ય કોઇ દેહ-રાજનીતિ કા
પંડિત કયા રામ કે સાથ બરાબરી કરને કા દાવા કર સકતા હે? વ્યાવહારિક ઓર સૈદ્ધાન્તિક રાજ-
નીતિ કા કેસા અર્પવ સન્મિલન થા!

પાહક! આઓ, દમ જરા વિશ્લેષણાત્મક દષ્ટિ સે ઉસકે અવન ઓર કૃત્યોંપર એક સરસરી
નજર દોઝા જયે. રામ કી હસ લોકપ્રિયતા ઓર ઉસકી હસ અર્પવ ખ્યાતિ કા કયા કારણ હે?
એક રાજદ મેં હસ કા ઉત્તર હે—હિસકા “મયોદા-પુરગોતમ” હોના, હસ રાજદ કા દમ બી સાધા-
રણ: વ્યવહાર કરતે હે; પરંતુ દમ હસકા વાસ્તવિક ઓર યથાર્થ અભિપ્રાય નહીં સમજતે, દમ
મતકા અધુરા હી અર્થ કરતે હે. દમજો વયોં સે દાસતા મેં જોકે રદને ઓર કાર્યત: સભી ઝોરવ,
કીર્તિ, ખ્યાતિ, સુધરા ઓર સંજાન સે વચિત રદને કે કારણ રાન-દિન અપમાનિત ઓર પદલિત
દોને કે કારણ—દમ સમજતે હે, કિ નિરીદ તોરસે, નિર્જીવ ઓર નયુસક કી તરફ, વિના કિસી
“કમેં ઓર કાદે” કે, અચ્ચિન રીતિનીનિ, વિધાન ઓર પરિપાટી કા નિઃશબ્દ પાલન કરના હી હસ

बुद्धिमात्रीतिमान्वाग्मी श्रीमान्छत्रुनिवर्हणः । विपुलांसो महाबाहुः कम्पूमीवो महाहृत् ।
महोरस्को महेष्वासो गृह्यत्रुरिन्दमः । आजानुबाहुः सुशिरः सुललाटः सुविक्कः ॥
समः समविभक्तांगः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् । पीनवक्षो, विशालाक्षो
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजानां च हिते रतः । यशस्वी ज्ञानसम्पन्नः शुचिर्बुद्धयः समाधिमान् ।
प्रजापतिसमः श्रीमान् धाता रिपुनिवृद्धनः । रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षितः ।
रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता । वेदवेदांगतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥
सर्व-शास्त्रार्थ-तत्त्वज्ञः स्मृतिवान्प्रतिमानवान् । सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ।
सर्वदाभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः । आर्यः सर्वसमश्चैव, सदैव प्रियदर्शनः ॥
स च सर्वगुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्द्धनः । समुद्र इव गांभीर्यं धैर्येण हिमवानिव ॥
विष्णुना सदृशो वीर्यं सोमवत् प्रियदर्शनः । कालामिसदृशो क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ॥

अर्थात् हे मुनि ! तुमने छत्र गुणों का वर्णन किया है उनका पाया गन्ता दुर्बल है तो भी छत्र गुणों से युक्त होने पुरुष है, उसके ऊपर में सोयकर कहता हूँ। मुने ! छत्रवादी के उत्पन्न राम नाम से विख्यात एक पुरुष है, जो नियतात्मा, (स्थिर-चित्त, वियसित न होनेवाले) महावीर्य, धृतिमान, नीतिमान, धर्मसंपन्न और आकर्षणशील हैं। वह छत्रमान नीतिमान (राजनीति प्रभृति सभी नीतियों के जनने और पालन करनेवाले), सुवक्ता, श्रीमान और शत्रुओंपर विजय प्राप्त करनेवाले हैं। उनके रक्षक छत्रे, लुब्धकें लंभी, कंक शत्रु के समान और छोटी पड़ी है। उनकी छाती अति विशाल है। वह अपने धनुष को धारण करनेवाले हैं और उनके जन्म गूढ़ है। उनकी लुब्धकें धुत्तों तक लंभी, उनके शिर और ललाट छत्रान्त तथा सुंदर हैं। वह पराक्रमी है। उनके सभी अंग सुदौल और प्रमाणानुसृत हैं। वह सिन्धु-नदी और प्रतापवान है। उनका वक्षस्थल मोटा और आगे पड़ी है। वह लक्ष्मीवान और सभी गुण लक्षणों से युक्त है। वह धर्मज्ञ, सत्य के भूतिमान स्वरूप और सदैव प्रगल्भनमें लगे रहने के। वह यशस्वी, ज्ञानसंपन्न निर्मल और समाधिमान हैं। वह प्रगल्भ (अज्ञा) के समान श्रीमान और पालनकर्ता है और वह शत्रुओं का गंजन करते हैं, वह छत्रों की रक्षा करनेवाले और धर्म के भी रक्षक है, वह स्वधर्म और स्वजनों के रक्षक हैं, वह वेद-वेदांगों के तत्त्वों का जनने और विशेषकर धनुर्वेद के प्रेमी हैं, वह सभी शास्त्रों के यथार्थ अर्थ का जननेवाले हैं, उनकी स्मृतिशक्ति पड़ी तीव्र है और वह प्रतिभाशाली है। वह सभी लोगों के प्रिय और साधुस्वभाव के उनका हृदय अत्यंत उदार है और वह अद्वितीय अतुर है। जिस प्रकार नदियों समुद्र के पान लया करता है, उसी प्रकार सभी साधु लोग निरंतर उनके पास जमा रहते हैं। वह अत्यंत समदर्शी (समपर ऐकदृष्टि रखनेवाले) और दृष्टाने में सदैव सुंदर हैं। वह कौसल्या के अन्तर्गत का अज्ञानेवाले हैं। उनमें सभी गुणों का ऐकत्रीकरण हुआ है, उनमें समुद्र की तरह आर्द्र और हिमाद्रय की तरह धैर्य है, वह वीर्य में विष्णु और सुंदरता में चंद्रमा के सदृश हैं। वह ही एक काव्यादि के तुल्य और क्षमा में पृथ्वी के समान हैं।

उसपर किसी टीका की आवश्यकता नहीं है। पाठक ! इस अवतरण का ध्यानपूर्वक पढ़ें और अत्यंत शब्दपर विचार करना। देवो, नारद सर्वप्रथम शारीरिक अंग और सुंदरता की व्याख्या करते हैं। इससे विदित होता है, कि हमारे पूर्वज सर्वप्रथम शारीरिक अंग का सुंदरता के ही उपासक थे। वे अन्न-रहित, क्षीण-शरीर और कुप से घृणा करने थे; परंतु अधोगति के जमाने में हम अन्नवान के सिद्ध आनन्दस्वरूप का ध्यान करते हैं। हमने उनके धनुष-आयु तो नहीं छीन लिये हैं; परंतु उनके शत्रुओं के समान वस्त्राभूषणों से उन्हें घेरा है हमने उनकी नाक में सुवास और घेरा में करे तक पड़ना दिये हैं। क्या हमारी अन्न-रहित शरीरों की अन्नसम्पन्न नृत्तियों में से किसी एक के द्वारा भी राम के इस स्वरूप की प्रीति से जीवित होती है। जिसका भवर्षि नारद ने वर्णन किया है ? क्या हमारे अभिनयों द्वारा नारद अन्न और मनुष्यादि सुंदरता की दृष्टि से भी गंध आती प्रतीत होती है ? हमारी नृत्तियों या रामलीलाओं के रामचंद्र के दाय का धनुष वीरता का छोटक-अन्नका पत्रिका-...

વદ એક બાજુ કે દાશ્યે બિલોને કે સદૃશ પ્રતીત હોના છે. હમણે બાજુ જાકસર એસે-એસે ખિ-
લોનો-છોટી-છોટી બંદુકો, તલવારોં જોર તોપોં સે ખેલા કરતે હે; હમણી રામલીલાઓં જોર મંદિરોં
કે રામચંદ્ર કે દાશ કે ધનુષ્ય-બાણ કા મૂલ્ય ઇન બાજુકોં કે બિલોનોં સે કિસી અંસ મેં અધિક નહીં
પ્રતીત હોના !

ઉના ઉદરજી સે રજા પ્રકટ હોતા હે, કિ હમણે પૂર્વજ સંસાર સે ઉદાસીન, પરણેક કી ધૂન મેં
મસન, સોઝણોં આને લાગી જોર વેરાગ્ય-નિરત ન થે. ઉનકા આદર્શ કેવલ મોદા જોર મુક્તિ ન
થા. વદ પ્રતિમા, પ્રીતિ, ખ્યાનિ, વશ જોર સમ્માન કી બી કામના કરતે થે. વદ કર્મવીર, રજુ-
દુર્હન્ટ જોર બદાદર હોતે થે. ઇસી કિયે ઇન સગ યુવોં સે જલકુંન પ્રુથક કા લી વે આદર્શ
માનને થે.

પરંતુ આજ અવસ્થા એકદમ વિપરીત હે. દમ તો ગિર ગયે હી હે, સાથ-હી-સાથ દમને
અપને આદર્શ કા ભી બદલ નીચ બના ગયા હે. દમ સ્વયં ઉન્નતિ કરકે દેવતા જોર ધર્મજી જોર
રામ કે સમાન ધર્મબલગુણસંપન્ન તો હો હી નહીં સકે હે, ઉચકે દમને અપને દેવતાઓં જોર
જાનનારોં મેં ભી અપને સમી દોષસ્થોં કા આરાધ કર ગયા હે ! સ્વયં પૂર્ણ જોર ઉત્તમ હોને કે
બદલે દમ અપને આદર્શ જોર દેવતાઓં કા ભી અપની હી તરફ નીચે ધસીટ લાયે હે.

ભગવાન રામ પૂર્ણ મનુષ્યત્વ કે અવતાર—આર્થ—જોરવ કે પ્રખર દેહીપ્રમાન માર્તંડ તો થે
હી; પરંતુ ઉનકી અનુકૂળ કૃતિ જોર સુવચ કા મુખ્ય સ્તંભ ઉનકા સ્વભવિ, સ્વધર્મ જોર સ્વસં-
સ્કૃતિ સે પ્રેમ હી હે. મુકે દુન્ય હે, કિ ઇસ લેખ મેં રામ કે સમસ્ત કાલોં-ઉનકે પૂરે જીવન-ઉનકી
જીવાદ રાજનીતિ-ઉનકે અપૂર્વ દેશ-ભક્તિ જોર સમાજ-નીતિ કી આલોચના નહીં કર
ન સકની. તો ભી મુકે પૂરા વિશ્વાસ હે, કિ પાદક પદિ ઉપર કિયે ગયે સજેતોં કે આધારપર
રામ કે કાર્યોં જોર ચરિત્ર કે સંબંધ મેં વિચાર કરજે, તો ઉનકા ગેરા કથન અક્ષરશઃ સત્ય
પ્રતીત હોગા. અપને વૈષ્ણિક યુવોં કે કારણ તો રામ શ્રદ્ધા કે પાત્ર હે હી; પરંતુ ઉનકા
વાસ્તવિક મદત્ત જાતીય હી હે. આદ ! કેસા વિશાલ જોર બરા-પૂરા જીવન થા ! કેસી અનોખી
યુગ, કેસી તીવ્ર દષ્ટિ, કેસા અદ્યમ ઉત્સાહ, કેસા વિશ્વાસુ ધર્મ, કિતની બડી કર્મનિષ્ઠા,
કિતના વિરાટ જાતબિશ્વાસ થા ! વદ રાજનીતિ કા કિતના બડા પંચિત ! સૈદ્ધાન્તિક રાજનીતિ કે
જીવાદ બ્યારદારિક રાજનીતિ મેં ભી વદ કીતના કુશલ થા. વદ જોડે નિકસા જોર અધિક દ્રષ્ટિ
ઉસને લંકાપર્યંત સમસ્ત દેશોંકા પરગળિત કિયા ! ઇતના હી નહીં, ઉસને કિતની જાતિયોં કા
આર્થ મંદૂકિત કા અનુવર્તી બના ગયા ! વર્તમાન પાશ્ચાત્ય જગત કે રાજનીતિઓં જોર યોદ્ધાઓં કા
અપને જાન જોર કૃતિપર બડા ભરવ હે જોર વદ સમસ્ત પ્રાચ્ય જાતિયોં કા રાજનીતિક જાન-
સે હી વિદીન અનુમાન કરતે હે; પરંતુ એક રામ-જોડે રામને સુખોં જોર વિભીયજી પ્રજુતિ
કિતને સદાયક પ્રાપ્ત કિયે, કિતની બડી સેનાએક જિત હી, કિસ પ્રકાર કુર્મમ પદારોં, વિકટ
વનોં જોર અશ્વાદ સમુદ્ર કે મધ્ય સે ઉનકા સંચાલન કિયા એવં કિતને બડે રાજનીતિજ, સેનાન-
યક જોર રજનિપ્રજી વિશાધી રાજ કે ઉપર વિજય પ્રાપ્ત હી ! કયા સિંહર જોર સીમર, નેપાલિ-
મન જોર દનિખામ પ્રજુતિ સમી વીરોં કે કાર્યોં કા જોગ ભી જોડે રામ કે કુતોં કે સામને તક આને
કા સાદસ કર સકતા હે ! ગિરમાર્ક થા રિન્કો, રિન્કોલી થા કોણક બ્યોન્ગે રોઈ કૃત-રાજનીતિ કા
પંચિત કયા રામ કે સાથ જરાખરી કરને કા દાવા કરસગમ હે ! બ્યારદારિક જોર સૈદ્ધાન્તિક રાજ-
નીતિ કા કેસા અપૂર્વ સંમિશ્રણ થા !

પાદક ! જામો, દમ જરા વિશ્લેષજાતક દષ્ટિ સે ઉનકે જીવન જોર કુતોંપર એક મહત્તરી
નજર દોઢા જાવે. રામ કી કસ કોઠમિલના જોર ઉત્તરી કસ અપૂર્વ ખ્યાનિ કા કયા કારણ હે ?
એક કોણ મેં હસ કા ઉપર હે—કેસકા “મયોદા-પુસ્તોતમ” હોના, કસ કોણ હે દમ ભી સાધા-
રજુગ : બ્યારદાર કરતે હે; પરંતુ દમ કસકા વાસ્તવિક જોર વશવં અમિશ્રણ નહીં સમજને દમ
કસકા અપુરા હી અર્થ કરતે હે. દમનોં વયોં સે દસના મેં જોડે રહને જોર કાર્વન : સમી જોરવ,
કૃતિ, ખ્યાનિ, સુવચ જોર સંજાગ સે વચિત રહને કે કારણ રાજ-નિન અખનિન જોર પરચિત
હોને કે કારણ—દમ સમજને હે, કિ નિરીત તોરતે, નિર્દય જોર નપૂંસક કી તરફ, વિના રિસી
“ગરોં જોર કરે” કે, અચિત રીતિનીતિ, વિધાન જોર પંચાતી કા નિરુદ્ધ પાલન કરના હી કસ

महात्म्यं विष्णुदीपायै मन्त्रैर्नमजम्भिता । परितोऽयं कैः कस्या स्वमतोऽयं नः परा ।
न चापमोषया भुत्वा तपस्या मम भावितम् । विद्याय शोक-संतोषां हस्तुमर्हति का मम म
ममंश यदि धर्मिणा चर्च्य स्मरितुमिच्छामि । पुत्र्यमभिदध्या च नर चर्ममनुत्तमम् ॥
यथैव राजा पृथ्वरसे शौर्येण तथा गदमे । म्वां गार्ह नानुज्ञाममि न गन्तव्यमिहा वन्तम् ॥
स्वद्विषोभाग्रमे कार्य जीविनेन मुनेन च । स्वयामह मय अथशृणुनामानि महत्तमम् ॥
यदि त्वं यास्यासि वने स्वतया मां शोक-छाद्यताम् । अहं प्रायः महाभिन्दे न च शङ्कामि

पुनः क्या आर्ष-गति के अर्थ लोके राम ने ही पिता का आगा-पावन किया है । श्रीराम ने पिता के सिने छिना छोड़ मन धारण किया था । पुरने वयानि के पिने छिना का पुत्र्य-
किया था । परशुराम ने पिता की आत्मा से अपनी भाता तक का वध कर दिया था, क्या राम का आगा-पावन ही आर्ष-गति की नन्दों में सज में जडा युग देना, तो फिर प्रवाद करना
का आगा-पावन ही आर्ष-गति की नन्दों में सज में जडा युग देना, तो फिर प्रवाद करना सम्मान कथेकर प्राप्त कर सकता था । क्या राम की अपानि और सम्मान का उपरान्त उन के
अवयव या अकेलारी-वन को छोड़ने । क्या इस युग में राम से लड़कर कोछ छल्लव छला-
दरुष दमारे पास नदी दे । अके कथा, दमारे; सिंह अके वार अपने पुरानों के पने और
अपियों और राज्यों के अतिशय दृष्टिपाल करे, और क्या सीना-नेनेमथ सीना-पगिरी के
सम्मान विपत्तियों के सन्देहाशी और छे तक न करनेवाली सीता-प्रिय, सन्नन, दामा, क्या
और पातिव्यत की साक्षात् प्रतिपिण्णी सीता के प्रति राम का व्यवहार पूज्यतः-पायागुप्त था ।
क्या आदर्श बाध देने के कारण रामने अपनी प्रतिश-प्राप्त की है । भाग-नेने के छछ छल्लव
छादरुष तो राक्षसों में भी पाये गते हैं; परंतु अन्य किसी पुरुष के राम का सा-सम्मान
क्यों नदी प्राप्त हुआ । क्या सत्यप्रतिष्ठा या धर्मनिष्ठा छलाहिक में दरिद्र प्रभृति से भी
राम किसी भी व्यस में लड़कर थे । राम की अपानि और सुपस का अके दो कारण है, और वद
है उनही दुर्ज्ञात पीरता, लजवान भीमृष्य भी, जहां वद सभी उत्तम और क्षेप वरुणों का
वधुन करते हैं, कदने हैं कि—“रामः शत्रुमृतामहस” (अर्थात् सम्प्रभारीजों में राम में हैं)-
राम आदर्श राजनीति-परायण राम और प्रगुपासक थे, इसी कारण वद आर्ष-गति के पूज्य
हैं, इसी कारण आज विज्जतीय राज्य में भी दम “राज रामचंद्र की जय” गाते हैं, दिव
असंख्य देवदेवियों की पूजा करते हैं और जय-जयकार बनाते हैं; परंतु उनका ज्जतीय
जीतकर “राज रामचंद्र की जय !” ही है, राम का मदरप और विसंख्य जिनकी ज्जतीयता में
है-नीयत है, उनके पूजनीय होने का कारण उनको अहंभुन हूरक्षिता, उनही औरव-पूष
राजनीति, उनका ज्जतीय अलिमान और ज्जतीय संरुति का प्रसार और विस्तार और उनके
दिगुसमान ही है, इसी तीव्र दृष्टि थी । कैसा दद निश्चय था । जिनका धर्म और ज्जतीय
था, इसी अविधिसितता थी । कैसा अगुपम सादस, कितनी जदी प्रवा और विवेक-राशि थी,
जिनने में जन लेकर बागी करी थी !! अत्रे ! छतने पत्रों के अपने आवेगमय प्रसाय से
और मेरी अकवाद से अज वद तो नसहेद उन मये होजे ! छसविगे हे अजवर । जंत में
जमसे वदी प्रार्थना करना है, कि तुमने जिस पवित्र भूमि में जन्म लिया था, तुमने जिस का
कार किया था, वद आज योर संकट में है, उसका भार जहुन जदा गया है वद निराश्रित
ताने आज नपुंसक बन रही है, जडा अचर समथ छपस्थित हो गया है, पुढारी प्रिय
मान से वयिन छोकर अत्रे मे युद रांकर पुढारी पूज करती है, तुम जिस धर्म और
रुनि का संस्थापन करने आये थे, वद भित्ती छछ प्रतीत होती है, तुमने जिस ज्जतिकी मुभ
जन्म दिया था, वद आज मृत-प्राय हो रही है, अजवर ! क्या तुम के दमपर क्या नदी
नी ! अज जहुन हुआ, शते-शते अज आंघो में आंस भी नदी है, था मे

શબ્દ કા અર્થ હે; પરંતુ ઇતના હી કિસી મનુષ્ય કો “પુરોત્તમ” ક્યોંકર બના સકતા હે? કેવલ નેસે હી કોઈ મનુષ્ય-જાતિ કી આંખોં કા તારા ક્યોંકર બન સકતા હે? યદિ ખાત ઇતની હી રાખદ હમારે વર્તમાન સમાજ કે અધિકાંશ મનુષ્યોં કો હસ વિશેષાય ચે વિભૂષિત કરના હોખા; એ કિ હમસે આધિક મર્યાદા કા-ચુઆ છુત, ખાન-પાન કે નિયમોં ઇત્યાદિ કા પાલન કરનેવાલી ઓર કોઇ જાતિ સંસાર મેં નહીં પાચી જાયેગી. મર્યાદા કા અર્થ ઇતના સંકુચિત નહીં હે. મર્યાદાપાલન કે સાધન સંસ્કૃતિ કે લિયે પ્રગાઠ પ્રેમ—ઉસકે વિસ્તાર ઓર પ્રસાર કી લગન—જાતિ કા ઉત્તમ, સમાન-ચ-ભ્રમસંપન્ન બનાને કી ઉલટ અલિલાયા હી હોની ચાલિયે. લગનાન રામ મેં વલ શુભ અસંત અધિક માના મેં ચે ઓર ઇસલિયે જાતિ ને ઉનકો ઇતના સમ્માનિત કિયા હે; ઇસલિયે વલ અલ હમારે હૃદયમંદિર કે અધિકારી ઓર આર્ય-જાતિ કે પ્રાણ હો રહે હે. રામ હિંદુસંગતન કે પ્રથમ પ્રતિક, શુદ્ધિ મત કે પ્રથમ પ્રચારક, અસભ્ય ઓર વિધર્મી જાતિયોં કે પ્રતિ આર્ય-ધર્મ ઓર સંસ્કૃતિ કે પ્રથમ સંદેશવાહક ચે. ઉ-હોંને આર્ય-ધર્મ ઓર સંસ્કૃતિ કો સુદૂર પ્રદેશોંતક દેશાયા ક્યોંકર કે સમય જાતિ ઓર ધર્મ કી રક્ષા કી થી, ઉ-હોંને સુદૂર લંકાતક આર્યપતાકા હંદરા દી થી ઉ-હોંને અસભ્ય જાતિયોં કી કૌન કહે, બંદરોં ઓર રીંછા કો હી આર્ય-ધર્મ ઓર સંસ્કૃતિ મેં દાક્ષિત કિયા થા.

ઉનમેં અતુલ જાતીય પ્રેમ, અહભુત લગન થી. ઇસલિયે વલ અકેસે જંગલોં મેં જાને સે ન હિચકે; યદ્યપિ પિતા ને સ્પષ્ટ શબ્દોં મેં કોઇ આજ્ઞા નહીં દી થી; યદ્યપિ કૌસલ્યા માતા કી હે સિયત સે, ઉ-હેં વન મેં ન જાનેકી હી આજ્ઞા દેતી રહી; યદ્યપિ ઉનકે વનગમન કે ઇરાદોં કો લક્ષમણ કાયરતા ઓર કાપુરુપતા હી કહતે રહે; તથાપિ વલ અપને નિશ્ચય સે ન ડિગે. યદ્યપિ ભરત ને ઉ-હેં વાપિસ લાને કી સખ તરફ સે ચોટા કી, તથાપિ વલ ન લોટે. આહ ભગવન! તુમ મેં કિતની દૂરદર્શિતા થી, કિતના બડા આત્મ-વિશ્વાસ થા, કેસી સમ્મી લગન થી, તુમહારી રાજ-નીતિક દષ્ટિ-કિતની તીવ્ર થી! ઇસ ઓઠહ વર્ષ કે અકેસે વનવાસ મેં તુમને જિસ થક કી ઘટિક કિયા, જિસ અસંભવ કો સંભવ બનાયા, ચમત્કાર ઓર જાદુ દિખલાયા, વલ તુમ અપોધ્યા કે સિંહા-સનપર બેઠે-બેઠે, અપોધ્યા કી સમસ્ત સેના ઓર ધન-વૈભવ કી સહાયતા સે છંદગીભર મેં હી ન કર સકતે. અહા! તુમ મેં અપને ધર્મ ઓર સંસ્કૃતિ કે પ્રચાર કી કેસી દુર્દમનીય ઇચ્છા થી. તુમને આર્યસભ્યતા ઓર સંસ્કૃતિ કા દાર સખ કે લિયે ખોલ દિયા, કિસી કો ઉસસે વચિત ન રખાં ચલા. તુમને પરાયોં કો યહાંતક અપનાયા, કિ એક ભીલની કે જૂઠું ઔરોંતક કો ખાને સે ન હિચકે! પરંતુ હાય! આજ તુમહારી સંતાને તુમહારે જીવનપર દષ્ટિપાત ન કર અપને વિષુકે ફુલે લાઇયોં તક કો ગમે લગાને કે લિયે શાસ્ત્રોં ઓર સ્મૃતિયોં સે પ્રમાણ હુંદ રહી હે! ઉ-હેં વલ કામ મર્યાદા-વિરુદ્ધ પ્રતીત હો રહા હે. હાય! કિતની બડી નર્ણુહિતા હે, તુમને તો અકેસે હી સમસ્ત આર્ય-જાતિ કો સંગઠિત કર ગલા થા. આનાયોં કો પરજાનિત કર લીમગર્જન કે સાથ આર્ય સંસ્કૃતિ કી પતાકા ગગન મેં ઉડીયમાન કી થી; પરંતુ આજ તુમહારી કુરોડો સંતાને ઇતની સ્ત્રેણુ હો રહી હેં કિ વલ એક ઉંગલીતક નહીં ઉડા સકતી! પ્રભો! હમમેં સુશુદ્ધિ હો હમેં જ્ઞાન પ્રદાન કરો, કિ હમ તુમહારે વાસ્તવિક સંદેશ કો સમજ સકેં.

હજારોં વર્ષ કી પરાધીનતા કે કારણ હમ રાજનીતિ, સમાજનીતિ ઓર જાતીયતા કો કેકે અહસ્ત નહીં દેતે ઓર પદ્ધલિત ઓર અપમાનિત હોકર હી હમ કેવલ સ્વર્ગ ઓર મોક્ષ-પર હી લક્ષ્ય રખતે હેં; પરંતુ રામ કા આદર્શ સંન્યાસ ઓર તપસ્યા નહીં થા. વલ જાતીયતા ઓર રાજનીતિ કા મંત્ર જપા કરતે ચે ઓર ઇસ ક્ષેત્ર મેં અપને અનમોલ કાર્યોં કે કારણ હી વલ હમારે હૃદયાધીશ્વર બને હુએ હેં, નહીં તો આર્ય-જાતિ કે અંદર સે ઉન કે સમાન જીવન બિતાનેવાલે અનેક પુરુષ ખોજ કર બાહર નિકાલે જા સકતે હેં. કયા ઉનકી ખ્યાતિ ઓર સમ્માન કા કારણ પિતા કા આજ્ઞાપાલન થા? યદિ યહા કહા જાયે, તો વલ માતા કી આજ્ઞા કે ઉલ્લંઘન કરને કે દોષી હી અવશ્ય હંદરેજો. કયા સ્નેહમયી કૌસલ્યા કે પ્રેમમય અતુરોષ કા ઉત્ક્રાંધન કરના ઉનકે લિયે ઉચિત થા? કયા માતા-પ્રસવ ઓર પાલન કરનેવાલી માતા-કા હમમ કોઇ હક નહીં હે? કયા ઇન ધર્મપૂર્ણ ઓર મર્મભેદી વચ્ચોં કી અવજા કી જા સકતી હે? “ન દર્દ પૂર્વકલ્યાણં સુખં વા પતિપૌરુષે. અપિ તુ પુત્રે તુ પત્રયેયમિતિ રામસ્તથા” મયા. ૧૧

मत्तं निगृहीतास्मि मर्तुर्नृत्यमतन्त्रिता । परिवारेण कैकेय्या समावाय्य या चरां ॥
 वाघर्मवचः श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम् । विहाय शोक-संतप्तं गन्तुमर्हसि मामितः ॥
 न यदि धर्मिष्ठा धर्मं चरितुमिच्छसि । शुश्रूषमानिहस्यन्त्वं चर धर्ममनुत्तमम् ॥
 व राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा शहमे । त्वां साहं नानुजानामि न गन्तव्यमिता वनम् ॥
 द्वयोः गान्धर्वे कार्यं जीवितेन सुखेन च । त्वया सह मम श्रेयस्सृष्टानामपि भक्षणम् ॥
 इ त्वं यास्यासि वनं त्यक्त्वा मां शोक-छादसाम् । अहं प्रायः महासिष्ये न च शक्यामि
 जावितुम् ॥

युनः क्या आर्थ-मति के मध्य जेके राम ने ही पिता का आजा-पावन किया है ? भीष्म ने
 ना के सिधे कितना कहेर मत धारण किया था ? पुत्रने क्याति के सिधे कितना जडा उत्सर्ग
 था था ? परशुराम ने पिता की आजा से अपनी माता तक का वध कर जाला था, क्या राम का
 आजापावन धन लोगों के आजा-पावन से अधिक महत्त्व का है ? और यदि अथे ही तरह पिता-
 आजा-पावन की आर्थ-मति ही नजरे में सज से जडा गुण होता, तो फिर प्रह्लाद धतना
 भ्रमान क्योकर प्राप्त कर सकता था ? क्या राम की ज्यानि और सम्मान का ब्रह्मरत्न उन के
 आत्मार्थ या जेकनारी-मन का कहोये ? क्या इस गुण में राम से जेकर केर उल्लेख उदा-
 हरण हमारे पास नहीं है ? जेक कथा, दल्लोरां, सिद्ध जेक वार अपने पुरानों के पन्ने और
 मणियों और शालियों के अरित्रोंपर दृष्टिपान करो, और क्या सीता-रनेदमयी सीता-धरित्री के
 भ्रमान विपत्तियों के सदनवासी और जेक तक न करनेवासी सीता-प्रेम, लज्ज, क्षमा, क्या
 और पतिव्रत की साक्षात् प्रतिश्पिष्टी सीता के प्रति राम का व्यवहार पृथक्ता न्यायानुसंध था ?
 क्या आदर्श भाव होने के कारण रामने धतनी प्रतिश्रांति का दी है ? आत्-रनेक के कथ उल्लेख
 उदाहरण तो राक्षसों में भी पाये गते हैं ; परंतु अन्य किसी पुरुष का राम का सा सम्मान
 क्यो नदी प्राप्त हुआ ? क्या सत्यप्रतिज्ञा या धर्मनिष्ठा छलाहिक में दरिद्र प्रभुति से भी
 राम किसी भी अर्थ में जेकर थे ? राम की ज्याति और गुण का जेक दी कारण है, और वद
 है उनही दुर्लभ वीरता, अजवान श्रीगुण्य भी, जहां वद सखी उत्तम और श्रेष्ठ वस्तुओं का
 वर्णन करते हैं, कहते हैं कि—“रामः सुगन्धतामहसः” (अर्थात् सन्धारीयों में राम में है)।
 राम आदर्श राजनीति-परायण राज और प्रजपासक थे, इसी कारण वद आर्थ-मति के पूज्य
 हैं, इसी कारण आज विजतीय गुण में भी हम “राम रामचंद्र ही जय” गायते हैं। दिव्य
 अस्त्र-धनुष देवदेवियों की पूजा करते हैं और जय-जयकार मनाते हैं; परंतु उनका नतीय
 नीतिकार “राम रामचंद्र ही जय !” की है। राम का महत्त्व और विशेषत्व उनही नतीयता में ही
 है-हीमन है। उनके पूजनीय होने का कारण उनही अद्भुत इरतिरिता, उनही गौरव-पूज्य
 राजनीति, उनका नतीय अविमान और नतीय संस्कृति का प्रसार और विस्तार और उनका
 हिंदुसंभान ही है, कौती नीव दृष्टि थी ! कैसा दद निश्चय था ! कितना धैर्य और गांभीर्य
 था, कैसी अनिमित्तता थी ! कैसा अनुपम सादस, कितनी जदी प्रजा और विवेक-शक्ति थी,
 कितना जडा आत्म-विश्वास था, जिसे दुष्का, उसे दी मोना जना जाला ! असादता उनके
 सामने से नन सेकर जागी किरनी थी ! प्रजा ! धतने पक्षों का अपने आवेगमय प्रसाप से
 रंगने के पक्षान् भी गुम्दारे गुलानुवाद से नदी उनका, परंतु अज में पाकि का जदत सना चुका
 और मेरी जकपाद में अज वद तो ननसेद उन गये होये ! इससिधे दे अजवन ! अंत में
 गुमसे गदी धार्यना करना है, कि गुमने जिस भविज भूमि में जन्म लिया था, गुमने जिस का
 उद्धार किया था, वद आज घोर संकट में है। उत्तम बार जदत जडा गया है। वद निराश्रित
 और निरवधुन सी हो रही है। जडा कथंकर समय उपरिधन हो गया है। गुम्दारी प्रिय
 सनानों आज नपुंसक बन रही हैं, उनही दद-विदारक दुर्दशा हो रही है। वद सखी आत्म-
 सम्मान ने पयिन होकर जेके ने सुद दांकर गुम्दारी पूज करनी है। गुम जिस धर्म और
 संस्कृति का संस्थापन करने आये थे, वद मिटनी दुष्ट प्रवृत्ति टोली है। गुमने जिस ननिहा गुण
 उल्लेख किया था, वद आज नून-प्राप हो रही है। अजवन ! क्या गुम के दमपर क्या नदी
 आनी ! अज जदत दुःख, राने-राने अज अंधा में अंध भी नदी है; या यों रही, कि

तीसरी बात यह, कि हम आप ही सिरदार-धन-सा सीटा (नाम कैसा जदा है) के नदी देवते सकता. आप का ओझर जहर राम भी कुछ दे-सम नदी दे. इस वास्ते उन दोनों का आपका करना पड़ेगा. भिरिज-सेरिभनी के वक्त आप का हमारे साथ नामना पड़ेगा; इस वास्ते आपका राम से, आपका हमसे इसका वेलन लेना पड़ेगा. अगर कानि-म में, आप का-मयाप नदी दुआ तो हमारा इस-मेल होने सकता है.

भाप विर, हम ही पूरी उमरे है, राहर आर्य मेम क्राष्ट रेशर आर्य छट, टेट, आप मेरा धनविदेशन, मंनूर करे. भापी बात राम को. नवाय-विशा ही मनी आरिओ के पास मैं भरी रहंगी, जर तसरी साधयेगा.

सिंह आप ही—हर रायध हाधनेस, सूर्यनभा अये० भी० ओ०, री० वाध० जे० रायध कैप (इंडररय)

राम-नाम

(से०—श्रीधुत पंडित किशोरीलाल जोस्वामी "हिंदुधर्म" ता. ७-४-१९२७ना अंकमांथी)

" आपदात्मपदन्तारं वान्तारं सर्वसंपदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूया भूयो नमाम्यहम् ॥
 इस रसमय राम—नाम ही महिमा को योगीश्वर शंकर ने श्रीगुरु से कहा है, शेष ने सह-समुप से गाया है, अरु ने यत्तुमुप से सुनाया है, और साक्षात् विष्णु भगवान ने लक्ष्मी के निज मुप से बताया है, कि—

" रामरामेति रामेति रमे ! रामे ! मनोरमे ! सहस्रनामतजुल्यं 'रामनाम' वरानने ॥"

जदा ! इस वैदिक शब्द 'राम' का वेदाङ्ग-उपनिषद्-पाणिनि ने 'रसु-क्रीडायाम्' इस धातु से सिद्ध कर यह अर्थ दर्शाया है, कि रमन्ते योगिनो यस्मिन्' अर्थात् जो योगियों के मनोविनोद का सार पदार्थ है ! सत्य है, जिन्हें संस्कृत-व्याकरण का कुछ भी ज्ञान है और वर्णों (अक्षरों) के उच्चारण के स्थान-प्रत्यय के ज्ञाता हैं, वे इस बात को बड़ी आतिशय कहते हैं, कि इस 'राम' शब्द का उच्चारण करने में 'लभ' को जरा भी कष्ट नहीं आता. जरासी 'लभ' दिखी ही 'राम' निकला और तनिक 'मोड़' भिन्नकर भिन्नगे, कि 'म' अनल; और बिना किसी कष्ट के 'राम' नाम का उच्चारण सुगमपूर्वक हो गया. जैसा भगवत्समय हमें दूसरा है कौन ? और धितना व्यापक ही कौन है ? आभा सुखसीदासने भूय ही नैय-तास के बाद यह सिद्ध किया है, कि—

" आप कुआव अनभ आसह, नाम सेत भंगल दिसि हसह."

सत्य है, लोग आपस में मिलाते ही "रामराम" करते हैं. जियाँ भी परस्पर भेटते ही रामराम " कहती हैं. किसी का जोह कष्ट सुना कि, यह मुँह से निकल गया—'रामराम' ! कहां-नभाय लव भी इस राम-नाम को बिना कष्ट के ही कह सकता है."

"रामनाम-मान-दीप धर, लह देहरी द्वार; सुखसी बीनर आहिरें, जो यादसि उगियार."

और कहांवराधन होनेपर भी, 'मनसा स्मरन् मुच्यते' अर्थात् प्राप्ति इस राम-नाम को न मे रमरन् करते ही मुक्त होता है. यही 'तारक मंत्र है' जिसे स्वयं शंकर ज्ञानसमय में शिष्यावासियों को देकर उनकी मुक्ति करते हैं. अथा, इस सचि "राम" नाम ही जान तो हर है, श्रीगुरुदेव विभने है, कि—

" लवटा नाम जपन जम जना, वास्तीकि जे जहसमाना."

जदा, वास्तीकि लवकर 'मरा-मरा' जपते हैं, सो वह लवटा नाम ही कुछ दिनों में लीपा-अर्थात् "राम-राम" हो गया ! जान भी जिसका ल याहो इस पांय आर शीघ्रता से 'मरा-मरा' कहे और देव से, कि वह जितनी जल्दी सीधा होकर "राम-राम" अन जना है ! यों तो किसी-न-किसी रूप में सारा संसार 'राम' को जलना-मानता है, पर अतः दिव्य, विदेशर सनानधर्मीवर्गभी इस रामरस में पड़े हुये हैं. उनमें भी अनेक

लज्जता के कारण हम रोना ली लूत गये हैं. लगवन्! धृति निष्कुरता क्यों? अपने मनुष्यत्व की ओर चिन्तागारी ली तो हमारे हृदयों में डाल दो, ताकि योग्य संतान की तुम्हारा ली मुण्य उन्मूलक करें और तुमने तो आर्य-जति के कुरेरे का सिद्ध धर्म उड़ाया था, हम इसे समस्त संसार में उद्गीयमान करें-तुमने तो सिद्ध निपाटों, लीलों, अंधों छलादि का अपने अंते के नीचे ओकत्रित किया था. हम समस्त संसार और सभी जतियों का तुम्हारे अंते के नीचे ले आये-समस्त संसार का आर्य-धर्म और संभ्रम के अलंकृत करें. लगवन्! हम स्वर्ग, मोक्ष और मुक्ति, किसी वस्तु की कामना नहीं करते. हमारे हृदयों का केवल जति-प्रेम, स्वधर्मप्रेम से लार दो. हमें अपने ही समान वीरता, धीर्य प्रदान करो. ओक-शब्दों में लगवन्! हमें मनुष्य बनाओ. अस, मेरी यही ओक याद, यही कामना है. क्या तुम मेरी पुकार सुनेगे? क्या तुम हमें धृष्टित वरप्रदान करोगे? यदि तुम इस आह्व की पुकार नहीं सुनी, यदि तुम कानों में तेल डाले सोये रहे, तो हम ली कहेंगे कि हम तो भरेगे ही; किंतु साथ-साथ तुम्हारा ली नाम लेनेवाला इस संसार में जगत् अयोग्य-तुम्हारा ली इस वसुंधरापर काछ निशान आकी न रह जायेगा!

वीर लक्ष्मण के प्रति सूर्यनभा की चिट्ठी

(लेखक:—श्रीधुत मनसुभा—'हिंदुपंथ'ना ता. ७-४-२७ ना अंकमांथी सालार उद्घृत, माछ डियर लैक्समैन,

आप का ज्यूटीकुल चेहरा उस दिन शिकार के वक्त हमने का मिला था, जग आप माछसूर-टाछगर के पीछे हवा के माछिके दौड़े न रहे थे. लक्ष्मण! मुझका जग ज्यूटीकुल, कि अ इस जंगल में आये हैं. सत्य जानिये, मैं अलीतक अन-मेरीड हूँ, और आपपर मेरी तथिय मयल पड़ी है. हमारे मुहक में ऐसा ही रवाज है, कि जे नौजवान औरत जिस किसी मर्द काथ पकड कर कोर्टशिप का धनवीटशन देती है, वह उसका मंजूर करना ही पडता है.

लेकिन नहीं, आप किसी अनजान मुहक का आइसी माछम पकता है, इसलिये मैं आप केमिली के सुतक्षिक कुछ धनशारेमेशन दे देना सुनासिण समजती हूँ. हिज केमिली रा-दि आग्रेसर की मैं यंगर सिसटर हूँ, इसलिये मेरा अर्थ रायल-कैमिली में हुआ है. आजकल अपने लाछ हिज रायल लाछनेस जेर-इय-सेन और प्रिन्स ट्रि-शिरा के साथ आपहवा तज करने के वास्ते वहां आयी हूँ. मेरी शादी के वास्ते जहुते रे प्रिन्स धुमते-दिरते हैं. उनही नामाह्वल सूरते मुझका पसंद नहीं. लंका में मुझसे ज्यादा ज्यूटीकुल दिया लेडी नहीं है. इस लिये, आप का किसी आत की शिकायत रचने का मौका नहीं दिया सकता. इस लेटर का आप कोर्टशिप का पैगाम समजिये. यह अपनी तकदीर समजिये, मैं लेडी होकर, आप का यह लव-लेटर लिख रही हूँ. मैं क्या करूँ? मेरा दिल माछ ओवरस्ट की ज्योछ से उछल रहा है. लेकिन, आप का शादी करने के बाद, अपने और सिसटर-धन-ला से अलग होकर मेरे साथ जंगले में रहना पडेगा. और दूसरी यह होगी, कि आप-हासे आप का अपना डूस ली जेन्ज करना पडेगा. यह धोती काछनी छोडकर पुल डूस साहज के माछिक पहिनना पडेगा! हमारे मुहक में भैंरी का नेकड रहने की सज्जत मना ही है. इस शादी के वास्ते हमने तुम्हारे लिये वडाछट-वे-ला के यहाँ ओक जदिया पंप-थका आर्डर जेज दिया है. लॉड-ज्येड आस्त्रिय का ट्रावलिज ओ आप के पास आज दो पहर का आयेगा. उस का अपने डूस का माप दे देना पडेगा. जहुत कम है, इसलिये हमने अजेंट आर्डर देकर स्पेशल आजेंट्स देना बोला है.

हमारी आभिरा शर्त यह है, कि अकसर हम लोग पहाड पर जाता है. उस वक्त का यहाँ जंगले की हिजाजत के वास्ते रहना पडेगा. दूसरी आत यह, कि हमने रायल-मे में अर्थ लिया है, इसलिये अकसर जे-जे सरदारों के यहाँ दावत और डांस में ली पडता है. इस वास्ते आप का हमारे पर्सनल मामले में काछ छ-टर-दियर नहीं करना.

તીસરી વાત વધ, કે હમ આપ કી સિસ્ટર-ઇન-લા સૌદા (નામ કેસા બદા દે) કે દી દેખતે સકતા. આપ કા એકર અદર રામ બી કુછ દે-સમ નદી દે. ઇસ વારતે ઉન દોનોં આપકાટ કરના પડેગાં. મેરિજ-મેરિમની કે વક્ત આપ કા હમારે સાથ નાચના પડેગા; ઇસ રતે આજ સામ સે, આપકા હમસે ઇસકા લેસન લેના પડેગા. અગર ડાન્સિંગ મેં, આપ કા-ચાખ નહીં હુઆ તો હમારા ડાન્સ-મેસ હોને સકતા હે.

માઇ ડિયર, હમ કી પૂરી ઉમ્મેદ હે, રાદર આઈ એમ ક્વાઇટ સ્પેર આઈ ઇટ, ટેટ, આપ રરા ઇનિવેરસન, મંજૂર કરેગે. બાકી વાત સામ કા. જ્વાય-વિવા કી ધની ઝાડિયોં કે પાસ મેં વહી રહંગી, જરૂર તમરીર લાખેગા.

સિફ આપ કી—હર રામદ દાઇનેસ, સૂર્પનખા એચ. બી. એા. રી. વાઇ. એડ. રામદ કેપ (૬૩કાર૫૫)

રામ-નામ

(કે—શ્રીકૃત પંચિત કિશોરીલાલજી ગોસ્વામી “હિંદુધર્મ” તા. ૭-૪-૧૯૨૭ના અંકમાંથી)

“આપદામપદનતારં વાતારં સર્વસંપદામ્ । છોકામિરામં શ્રીરામં મૂયા મૂયો નમામ્યહમ્ ॥

ઇસ રસમય રામ-નામ કી મદિમા કા યોગીરાજ શંકર ને શ્રીમુખ સે કહા હે, શીવ ને સહ-અ-મુખ સે ગાયા હે, બ્રહ્મા ને ચતુર્મુખ સે સુનાયા હે, ઔર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન ને લક્ષ્મી કે નિજ મુખ સે બતાયા હે, કિ—

“રામરામેતિ રામેતિ રમે ! રામે ! મતોરમે ! સહસ્રનામતતુલ્યં ‘રામનામ’ વરાનને ॥”

બદા ! ઇસ વૈદાનિક શબ્દ ‘રામ’ કા વૈવાકરણ્ય-કેસરી મહામુનિ પાણિનિ ને ‘રસુ-ક્રીઢાયામ્’ ઇસ ધાતુ સે સિદ્ધ કર વદ અર્થે દરસાયા હે, કે રમન્તે યોગિનો યસ્મિન્” અર્થાત્ જો યોગિયોં કે મનોવિનિદા કા સાર પદાર્થ હે ! સમ્યકે, જિન્હે સંસ્કૃત-વ્યાકરણ કા કુછ બી જ્ઞાન હે ઔર જો વર્ણો (અક્ષરો) કે ઉચ્ચારણ કે ‘સ્થાન-પ્રયત્ન’ કે જ્ઞાતા હે, વે ઇસ નાત કા બરી ભાંતિ સમજ સકને દે, કે ઇસ ‘રામ’ શબ્દ કા ઉચ્ચારણ કરને મેં ‘અભ’ કા જરા બી કદ નદી દોના. જરાસી ‘અભ’ દિલી કી ‘રા’ નિકલા ઔર તનિક ‘ઓઃ’ મિથકર બિલગે, કે ‘મ’ બન ગયા; ઔર વિના કિસી કદ કે ‘રામ’ નામ કા ઉચ્ચારણ સુખપૂર્વક હો ગયા. એસા મંગલમય નામ દૂસરા હે કોન ? ઔર ઇતના વ્યાપક હી કોન હે ? બાબા ગુણસીદાસને ખૂબ હી જૈય-પડલાલ કે બાદ વદ સિદ્ધ કિયા હે, કિ—

“બાવ કુબાવ બનખ બાલસહ, નામ ભેત મંગલ દિસિ દસહ.”

સમ્યક હે, શીવ આપસ મેં મિલતે હી “રામરામ” કરતે હે. જિયો બી પરસ્પર બેટતે હી “રામરામ” કદતી હે. દિલી કા કોઇ કદ સુના કિ, ચટ મુંદ સે નિકલ ગયા-‘રામરામ !’ કંઠ-ગતપ્રાણુ ઇવ બી ઇસ રામ-નામ કા બિના કદ કે હી કદ સકના હે.”

“રામનામ-માન-દીપ ધર, શુદ દેદરી દાર; ગુણસી બીનર બાદિરે, જો ચાદસિ ઉન્નિવાર.”

ઔર કંઠવરોધન દોનેપર બી, ‘મનસા સ્મરન્ મુચ્યતે’ અર્થાત્ પ્રાણી ઇસ રામ-નામ કા બન મેં સ્મરણ કરતે હી મુક્ત દોના હે. વહી ‘તારક મંત્ર હે’ જિત્સે રચ’ શંકર અંતસમય મેં કાશીવાસિયોં કા દેહર ઉનકી મુક્તિ કરતે હે. બાબા, ઇસ સમિ ‘રામ’ નામ કી બાન તો દર ગે, શ્રીગુરુસાંબ સિખતે દે, કિ—

“ઉચટા નામ જપન જગ જના, વાળીકિ બે બદસમાના.”

બદા, વાળીકિજી જૂલકર ‘મરા-મરા’ જપને થે, સો વદ ઉચટા નામ હી કુછ દિનોં મેં સીધા-અર્થાત્ “રામ-રામ” હો ગયા ! આજ બી જિતકા જ ચાદે દસ પાંચ આર શીધના મેં ‘મરા-મરા’ કદે ઔર દેખ સે, કે વદ કિનની જાદી સીધા દોહર “રામ-રામ” બન જના હે ! મેં તો દિલી-ન-દિલી રૂપ મેં સારા સંસાર ‘રામ’ કા જનના-માનના હે, પર ભારતવર્ષ કે દિંદુ, તિરોવાર સનાનનધર્મોવચગી ઇસ રામરમ મેં પડે દુઝે દે. ઉનમેં બી એક બહુન બા

हल वद है, जे अनन्य-रामोपासक है.

धस राम-नाम की महिमा सर्वप्रथम महर्षि श्रीवाल्मीकि महामुनिने घोषित की, जिन आदिकाव्य "वाल्मीकि रामायण है" जिसे रचकर वे अमरकवि संसार के 'आदिकवि' के समुन्न सिंहासनपर समासीन हुये. फिर श्रीशंकर लगवानने 'अध्यात्म-रामायण' कही और इन कुलशुभ गोस्वामी तुलसीदास ने तो सारे संसार को अपने अमृत के काव्यामृत का रसास्वादन की छोड़ा. धस समय ससागरा पृथ्वी में कौन ऐसा सुहृद है, जे तुलसी की सुंदर और स कविता का कोयल नहीं?

महात्मा कबीरदास कहते हैं:-

'राम कहत कोही तरत, जके तन नहीं याम; पाखी जिलिया पाछै, क्यों न लजसि सिमरत.

लकत दहदयाव कहते हैं:-

"राम राम कहते रहौ, जण लागि घट में प्रान; कणहु तो दीनदयाल के, लनक परैगी मान."

मुसलमान-कुल-दीपक, महाकवि रहीम आनआना कहते हैं:-

"धरि उठावत सीस पै, कद रहीम केहि-काज; जिहि रज कपिलती तरी, तिहि दुंदुत गजराज."

मुसलमान महाकवि मौलाना 'नजर' गाते हैं,-

'राम' कहने की मजा, जिस की जगहों पर आ गया, मुकतबन हो गया, चारों पदारथ पा गया.
'हुमरी' के आघायाय और लखनौ के मशहूर गान्धशाह वाजिदअलीशाह की यद हुमरी है-

(राग अश्माय)

'राम' लखन कुलन भीनत लभि, जन, जनकी रीजि गध,

पहिरावत जैमाव राम कों, राजमंडली भीजि गध;

परसुराम की आज सली, मनमानी मनसा सिजि गध,

वाजिदअली सुनु मेरी अली, रावन की महिमा छीजि गध.'

कहोतक गिनावे, छिंदु तो क्या; अनेकानेक मुसलमान कवियों ने भी रामनाम की महिमा गायी है. सुना है, एक मुसलमान कविने तुलसीकृत रामायण का शेरों में कहा है, जे लखन के में छप ली गयी है.

भारत के सुप्रसिद्ध यवन-सम्राट् शाहेजहां के ज्येष्ठ पुत्र शाहजहा दाराशिकोह ने वेदविनिर्देश के साथ-साथ वाल्मीकि रामायण का भी अनुवाद (शरसी के छंदों-शेरों में) शरसी लाभा में कराया था. काशी के कवीन्स कॉलेज के प्रिन्सिपाल स्वनामधन्य महात्मा आरुसि साहय ने वाल्मीकि रामायण का छंदोमय अनुवाद अंगरेज में रचकर छपाया था. वह अंगरेज अनुवाद यवनत विषयभू होता है.

यद सज कुछ है, पर धस महती रामनाम की महिमा के विश्वव्यापी प्रचार का मग श्रेय महाकवि तुलसीदास को ही है. महात्मा भैरसम्रर सादरने वाल्मीकि रामायण के दुर्लभात्मक आलोचन करके यह सिद्ध किया है कि, राम की रामता हरसाने में तुलसीदास वाल्मीकि अद्भुत उंचे पहुँच गये हैं.

एक दूसरे पादरी सादर ने अकुलाकर यद 'सत्य' कह जाता है कि,—"तुलसीदास रामनाम का प्रचार आधुनिक से कम नहीं है."

अरज. यदि राम-नाम की महिमा गायी नयेगी, तो कल्पान्त-पर्यंत लो वद सम.प. होगी; क्यों कि—"राम न सकदि राम गुन गाछ." अतएव अज हम यदा सक्षेप में इन पंक्तियों विषय पर धस छोटे से प्रबंध का समाप्त करेगे.

संसर्ग-दोष से 'राम' नाम में ली कुछ दोष आ गया है. वद वद है, कि वदधि धर्म में दिंदु 'राम'-नाम को 'सत्य' मानते हैं, किन्तु यदि कोई आदमी कीर्ति मंगल-कार्य में रामनाम-सत्य-है' ऐसा कह दे, तो लोगों को बहुत ही खुरा और अशुभ भावम होता है और आदमी उस मंगल-स्थान से अपमानपूर्वक निकाज पादर किया नयेगा. उस जेयारे के असा खुरा वनीत क्यों किया नयेगा? इस का सीधा-सादा उत्तर यही है, कि वद वद अर्थो "रामनाम सत्य है" केवल श्रवणा के समय ही लोगों के मुख से उच्चारित होता है अन्य समय नहीं; मगर मुझे तो 'राम'-नाम सुनाने से क्या लाभ है? इस पर 'हरम'...

‘न’ में जो ‘शे’ वदी बिम्ब दिया जाता है:-

‘शिवे ! शिवे न सञ्चारो, ज्ञेयमेवमस्य कस्यचित् । अनन्तदाहर्षवर्णं रामनाम त्रयो वारम् ॥’
 श्री शंकर भगवान् पापनी से कहते हैं—‘हे शिवे ! तू (भूरे) के करीब में ‘शे’ प्रेन न
 पुस लगे, इसप्रिये जगन्नाथ यद भुगं जलारु अरु न कर दिया जने, नगनर ‘राम’ नाम का
 रूप करना उत्तम है।

धृती कारणु सोम त्रिशी अङ्गि के आभा-न देने के पदमे में दी छे ‘राम’-नाम सुनाने
 सजते हैं और ‘राम’-नाम का उच्चारण करते दुमे खव हो रमस्थान में से लकर दूक देते हैं।
 यदि कैसा न हो, तो खव-शरीर में कोष प्रेन अजातप्रे से पुस जाता और उच्छ्वासी ‘अ-
 त्प्रेष्टि-हिया में अरे-पडे बिम्ब छपरिभन कर उच्छ भून अङ्गि हो अपने अंगीन कर के प्रेन-
 योनि में से लना है। धृती कारणु सोम उस समय ‘रामनाम सत्य है’—यद वाक्ष्य कते है,
 जे इसरे अवसरपर धृती रूप में नदी कदा लना। धनना कदने की नात्यर्ष नदी है, कि राम-
 नाम परम भगवत्प्रम है और इससे घोरानिघोर प्रेन-आधा हू देती है। यद प्रायः देखा लना
 है, कि इसी आधक के यदि ‘प्रेनयाधा’ देती है, तो “रामरक्षा”—भूत पतकर माइ इने में
 वद तत्प्राण हू दे। लती है; क्मांकि “राम”-नाम के सुनते की भूत, प्रेन, पिशाच, शक्तिनी,
 शाकिनी, धधराक्षस आदि अपयोनित् शव अवणीत होकर पथापन कर जते हैं। उपभुंक्त
 तत्र में, प्रेनसाधन-प्रकरण में जोक स्थलपर कदा है,—

“शवसाधनवेलायां रामनाम विषर्जयेत्”

अर्थात् यदि कोष कापाविक (होस) साधक रमस्थान में लकर अवस्था निग्न निनास-
 स्थान में ही प्रेनसाधन करना हो और वदी कोष ‘राम’ नाम कदने ज्ञे, तो उस साधक की
 सारी हिमा असिद्ध रद लगेगी, क्यो कि ‘राम’ नाम सुनते की भूत, प्रेन, पिशाच आदि अप-
 देवना अवणीत होकर पथापन कर जते हैं।

अन्यथे, धन सत्य जातो से यदी सिद्धांत होना है, कि ‘राम’ नाम त्रिकास में सत्य,
 पवित्र, पावन और भुक्तिप्रद है। हमारा तो कैसा ही हद निश्चय है।

जैसे भी हिंदू हैं, अहिक सनातन धर्म की दृष्टि समायें दुमे अधम हिंदू है, जे ‘राम’
 नाम से घोर विद्वेष रजते हैं। जैसे आसुर जनों के खिये गीता में श्रीभगवानने स्पष्ट कह दिया है कि:-

“वानहं द्विपतः क्रूरान् संसारेषु नराधमाणां क्षिपाम्यजस्रमश्रुमा—नामूरीध्वेव योनिषु ॥

अर्थ—‘‘ हम जेन नराधम, हू देपी आसुर ज्यों के। संसार में जरापर अशुभ और
 आसुरी योनि में दी हैं’ का करते हैं। यद तो श्रीभगवान का कथन है और हमारा यद कदना है कि:-
 कवित्त

“निपट निधाम, काम हाने निसिन्धम जैसे, नाम के सुधाम है जगेई धन-धाम के।

नाम के नसाधै, जदनाम यो कदाये सुन—आम के मिश्रये भास भारत कुंठाम के।

देव-पित-विभ्र के न नाम क्यो दान देन, भरे पै जिई ना आम जोक ह उदाम के।

सुकवि किशोरीदास लावन दमरि लन, राम के न जने तकिं अनिये दराम के।”

अन्यथे ‘राम’ का प्रधामकर और ‘पञ्चदेवना’ से ‘रामेश्वर’ कर दम भी धस छेरे से
 निजमे के अथ समाम करते हैं।

रामाय रामचंद्राय राममद्राय वेधसे, रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पंतये नमः ॥

शंभुकवच

(ओकांकी नाटक ले:- ५० राधाभाहन 'काव्यतीर्थ' "द्विद्वय" ता. ७-४-१९२७ना अंकभांजी)
पहला दृश्य (स्थान-सरयू के किनारे राजेधान)

(श्रीरामचंद्र का प्रवेश)

रामः—शुवन लार हो गया. राजपुरी राक्षसी की तरह मुँह धाड़ें मुझे आने का दौड़ती है. अहोरात्र हृदय में हाहाकार मचा रहता है. जननी के साथ ही माताओं मेरे शुवन के सभी सुभों ने मुझसे सदा के लिये निदाध ले ली.

(भन्त्री का प्रवेश)

क्यों भन्त्री ! क्या समाचार है ?

भन्त्रीः—महाराज ! क्या जताऊँ ? यारों और अनावृष्टि के भारे प्रण त्रादित्रादि पुत्र भी हैं. लोग अन्न पिना भर रहे हैं.

रामः—भन्त्री ! न मालूम मैंने कौन ऐसा अधर्म किया है, जिससे मेरी भारी प्रण के धन दिनों जैसे-जैसे कष्ट भोगने पड़ रहे हैं. अच्छा, तुम सर्वत्र यतुर मनुष्यों का लेकर अकाल-पीडितों का सहायता पहुँचाने का काम ज़रूरी कर दो. जितना लीजिये हो सके, दिये जायें कर करो-प्रण को कष्ट मत पाने दो.

भन्त्रीः—जैसी आज्ञा महाराज की. मैं अभी इसका प्रबंध करता हूँ. (प्रस्थान)

रामः—राज्य ! प्रणपालन ! कुछ हंसी-जेल नहीं है. न मालूम क्यों, लोग लाज्य-भरे बोझों से सिंहासन की ओर देखा करते हैं. यह नहीं सोचते, कि यह क्लेशों से नहीं, कष्टों से भरा है. इस राज्य और शासन को लेकर मैंने तो अपना सर्वस्व ही नष्ट कर डाला, प्रण को प्रसन्न रखने के ही लिये मैंने अपनी देवी सी जननी को जंगल में भेज दिया-अपने प्रार्थनारूप आप ही वज्र-प्रहार कर लिया; परंतु हाय ! छतनेपर ली निष्ठुर विधाता को दया नहीं आती. वह मेरी सहस्र-सहस्र प्रण के नाशपर तुला हुआ है. राज्य में यारों और अनावृष्टि के भारे लीपक्ष हाहाकार मचा हुआ है. अज मैं क्या करूँ ? मेरे पास और कौन सी अतुलनीय निधि रही है, जिसे देकर मैं प्रण को इस कष्ट से जताऊँ ?

(द्वारपाल का प्रवेश)

द्वारपालः—महाराज ! एक ब्राह्मण आप से मिलने आये हैं. पूरे पागल मालूम होते हैं. आज्ञा हो तो उन्हें बिना बाँधों, नहीं तो वे धक्काबुक्की करने का तैयार हैं—किसी के शोक करने वाले नहीं मालूम पड़ते.

रामः—जगो, उन्हें जड़े आदर से तुरंत ले आओ.

(द्वारपाल का गाना)

न मालूम ये ब्राह्मण कौन हैं. इस समय न जाने क्या सहसा ले आये हैं !

(ब्राह्मण का प्रवेश)

ब्राह्मणः—महाराज ! मेरा जवान भेटा भर गया ! मुझ जूठे की निहंगी का सहारा जिन गया. महाराज ! ऐसा क्यों हुआ ? आप के राज्य में अकाल मृत्यु क्योंकर हुआ ? सर्ववशीय किसी राज के राज्य में ऐसा नहीं हुआ. आपके ही शासन में ऐसा अनर्थ क्योंकर हुआ ? मेरे पुत्र की अकाल मृत्यु के लिये आप ही उत्तरदायी हैं.

रामः—ब्राह्मण-देवता ! आपका नहीं मालूम, मैंने प्रण के लिये अपने हाथों अपना कलेज काटकर देक दिया है. क्या इसकी यही धनाम है ?

ब्राह्मणः—महाराज ! यदि आप अकाल-मृत्यु को नहीं रोक सकते, तो फिर क्यों सिंहासन पर बैठे ? केवल अपनी स्त्री को निकालकर जंगल में भेज दिया, उस यही जड़त जडा प्रण-रंजन हो गया ? आप नहीं जानते, प्रणतुरंजन जही लारी साधना है. महाराज ! यार पापायार है तो आपने ही कोष जड़त जडा पाप दिया है या आपके राज्य में ही कदां यार पापायार है ?

महा है, इसीसे आज मेरा भार बड़ा बढ़ गया।

रामः—अच्छा, इसा हूँ के मेरा आतिथ्य प्रदत्त करिबे, मैं इसका बना बमरार विचार करेगा।

आश्वजितः—मैं तुम जैसे अनाथारी राग के घर अनिवि होकर नदी रव सजना (प्रस्थान)

रामः—आश्वजित ने निष्कृष्ट की सम्पत्ति जान रही है, मैं सम्पत्ति की लज्जा जान पायी हूँ।

मैंने जिन अपराध के दो अपनी सती-मायी सदपत्निणी सीता के रक्षण दिया है, अपने सोना-
अ के आप की अपने पैरों से रोह गया है। (वसिष्ठ का प्रवेश)

वसिष्ठः—राम !

रामः—शुभदेव ! मैं जडा पापी हूँ, मेरे दो पापों के कारण आज मेरे राज्य में मार अनर्थ
हो रहे हैं, मेयारे आश्वजित का ज्वान मेरा भर गया, आज आप की कहे, मैं इसका क्या प्रावणित
करूँ ? यदि मेरे छते-छ आज में जब जने में की प्रण की अग्रिम हो, तो मैं सबई बसा करने
के तैयार हूँ।

वसिष्ठः—मयारे राम ! तुम क्यों व्यर्थ की मन-दी-मन पछताते हो ? न तो तुम पापी हो,
न दुराचारी, तुम कर्तव्यता प्राप्त करनेवाले, सत्य के मेवक हो-तुम्हें तो पाप छ की नदी
सकता, मैं छन सत्य अनाथों का कारण तुम्हें लगवाना हूँ, मुझसे मोहावरीतीरनिवासी कुछ
अद्विष्टिने कहा है, कि वहाँ शंखु के नामक किसी यदने अपना काम छोड़कर आश्वजितों का काम
अपना दिया है और माय-माय कर रहा है, इसीलिये आज राज्य में ये सत्य छपव हो रहे
हैं, वह वसुधाम-धर्म का विरोधी हठकारण में छिपा हुआ यद कर रहा है, उसने सभान की
सुलभा तोड दी है, वह पुरा-पुरा हठ पाने योग्य है, तुम राग हो; नकर उसे हठ हो, जस
सारा अभंगस हूँ हो लगेगा।

रामः—शुभदेव ! शंखु का अपराध मेरी समझ में नहीं आया ! मेयारा अक जाने में जैसा
हुआ नय-मन कर रहा है, उससे आश्वजित का मेरा क्योंकर भर गया ? मैं तो इस निर्दोष का
कुछ की हठ देना नहीं चाहता, उस मेयारे का कौन अपराध नहीं है, वह आश्वजित-आलस्य मेरे
दो पापों के कारण भरा है, मैं ही इस पाप का प्रावणित करेगा।

वसिष्ठः—राम ! मैं तुम के यह मतवा देना चाहता हूँ, कि तुम्हारा कौन अपराध नहीं है,
सारा अपराध इस वसुधामधर्म के विरोधी, सभान के नियम के लंघन करनेवाले, धर्मद्रोही शंखु-
का ही है, सत्य यही जगता है, अग्नि-मुनि असा ही कहते हैं, शंखु के हठ देकर तुम
धर्म की स्थापना करे।

रामः—अच्छा, मैं लक्ष्मीलाति विचार करके यदि उसे अपराधी समझूँगा, तो अवश्य
ही हठ हूँगा।

(दारपास का आना)

दारपासः—महाराज ! यमुना के तीरपर रहनेवाले, अग्नि-मुनि सवखु नामक राक्षस से सताये
नकर आप के पास शरण लेने आये हैं।

रामः—जन्मो, शीघ्र ही यमुना के रागदरबार में आने के लिये कहो।

(दारपास का जना)

निधर देवो छहर की अत्याचार, अन्याय, व्यभिचार, अशान्ति, छपदय, विद्रो-आधा,
विपत्ति और छम्पसना इसी दुष्ट है ! मैंने क्या आक प्रणपालन किया ! शुभदेव ! अक्षिपे, मैं
यमुना के सवखु के सदार के निमित्त शीघ्र ही प्रस्थान करने का कह हूँ।

(राम और वसिष्ठ का जना)

दूसरा दृश्य (स्थान-हठकारण्य)

(राम और सक्षमण का प्रवेश)

रामः—सक्षमण ! यही वह पंचवटी है, जहाँ पिता के वचन के पुरा करने के लिये हम
मोशों ने अपने प्रथम जीवन के कितने ही दिन जन्म में भ्रमण मनाते हुये बिताये थे, इससे

સાથ દગ્ગરો-ઢાળો સ્મૃતિયાં ભૂરી હુધ છે. ઉસ સગય હમ વનવાસી હોતે હુએ ભી મુખ આજ અયોધ્યા કે સિંહાસનપર બેઠકર લી મુએ વદ મુખ નહીં છે. મેરે જીવન મેં મનો ધધક રહા છે. સ્મૃતિ કા વૃત્તિક-દંડા ને મુએ નિત્ય, પ્રતિક્ષણ કાટ-કાટકર રાજવદ્ધાં કે રાજીની ભાંતિ પ્રતિપલ મૃત્યુ કે નિકટ પહુંઆ રહા છે. મુખ ગયા, શાન્તિ ગયી; રહ ગયા કંઠ સ્વર કેવલ ઉન પિછસે દિનો કી યાદ !

લક્ષ્મણુઃ—આર્યપુત્ર ! જો મુખ દ્વિર કભી લૌટકર નહીં આતા, ઉસ કે લિયે હૃદય ઇશી પ્રમ અધીર હોતા રહતા છે—

રામઃ—લક્ષ્મણુ ! પુણ્ય-સલિલા ગોદાવરી સે પવિત્ર કી હુધ યહી વદ પંચવટી છે, જો જન નંદિની કે ચરણોં કે સ્પર્શ સે પરમ તીર્થ બન ગયી છે. ઇસ ભૂમિ કી મિટ્ટી કા એક-એક ભાગ મુએ પ્યારા છે; કયોં કિ ઇસ કે સાથ જનકી કે ચરણોં કી રજ કા સંબંધ છે. આજે, ભાઈ ! આજ ઇસ મૃત્તિકા કા શરીર મેં લગાકર મેં અપની અંગજવાલા શાંત કરે. (અંગમેમિટ્ટી ભલે છે)

લક્ષ્મણુઃ—આર્યપુત્ર ! વદ દેખિયે, વહી પ્રસવણુ-ગિરિ છે. કિસ તરહ ગર્વ સે આક્રમ સિર ઉઠાયે ખડા છે. ઉસકે નીચે ગોદાવરી કલકલ-ધ્વનિ કરતી હુધ પ્રવાહિત હો રહી છે. ચક્રિયે વહી મેરા પરમ પ્રિય સીતા-તીર્થ છે. વહીં ચલિયે.

રામઃ—ચલો, ભાઈ ! વહીં ગોદાવરી સે મેં સીતા-હરણુ કી વદ દુઃખદાયની કહાની સુન આહ ! ઉસ દુષ્ટ પાપી રાવણુ ને જળ જનકી કા હરણુ કર લિયા થા, તમ ગોદાવરી કી ધાર મેં હમ દોનોં ભાઇયોં ને અપની આંખોં કી અશ્રુધારા મિલાકર ઉસે પૂરી ત્રિવેણી બના દિયા થા. ભાઈ ! આજ વદ રાવણુ નહીં છે; પરંતુ મેં ને અપને-આપ હી અપની ઉસ અમૂલ્ય નિધિ કા વિસર્જન કર દિયા છે.

લક્ષ્મણુઃ—આર્યપુત્ર ! આપ અધીર ન હોં. આપને જો કુછ કિયા છે, વદ કર્તવ્ય કે અતુરોં સે, રાજધર્મ કી રક્ષા કે લિયે કિયા છે. અભી તો આપ એક ઔર નીરસ ઔર કોર કર્તવ્ય-પાલન કરને કે લિયે યહાં આયે છે !

રામઃ—હીક છે. મુએ તપસ્વી શંખુક મુનિ કો-શ્દ્ર-તાપસ કો પ્રાણદંડ દેતા છે. ખડા હી અપ્રિય કાર્ય કરના છે; પરંતુ લાખ-લાખ પ્રજા-જનોં કે મંગલ કે નિમિત્ત ઇસ કામ કો તો પૂરા કરના હી હોગા. ચલો, શ્દ્ર મુનિ કે આશ્રમ મેં ચલો. (પ્રસ્થાન)

તીસરા દશ્ય (સ્થાન-દંડકારણ્ય કા દૂસરા હિસ્સા)

(શ્દ્ર-મુનિ શંખુક કી યજ્ઞશાલા. શંખુક યજ્ઞ કે લિયે વેદી બના રહા છે. ઇસી સમય ઉસકી સ્ત્રી પુંગભદ્રા આતી છે.)

પુંગભદ્રાઃ—આર્યપુત્ર !

શંખુકઃ—ધારી ! મેં આર્યપુત્ર નહીં, ઘોર અનાર્યપુત્ર હૂં. કયા તુમ નહીં જનતી ! મેરે પિતા એક બ્રાહ્મણ કે ઘર રહકર ગૌએ ચરાયા કરતે થે ? વે બારહ બરસતક ઉન કે યહાં રહે, તો બે ઉંહે ઉનકે ઘર પાની કા ધડા છૂને કા ભી અધિકાર નહીં થા.

પુંગભદ્રાઃ—આપ યહ કયા કહતે હૈ ? કયા પાની કા ધડા ભી છૂને સે અપોવન હો બતા હૈ

શંખુકઃ—જિ-હોંને શાસ્ત્રોં કી રચના કી હૈ, ઉનકા યહી કહના હૈ. હાં, આધારભેદ સે કમને કમી-બેશી હોતી હૈ. ઘટે કા પાની છૂને સે અપવિત્ર હો જનતા હૈ; પર તાલાખ કા નહીં !

પુંગભદ્રાઃ—અચ્છા, તો કયા તુમને ઇતની વિદ્યા પઢી, ઇતને યાગ-યજ્ઞ કિયે, તો ભી તુ આર્ય નહીં હો સકતે ?

શંખુકઃ—નહીં, બ્રાહ્મણ લોગ ઇસ ખાત કો કભી નહીં માન સકતે. હાં, મેં અપને નેર ચાહે જિસ સે જો કુછ કહલા લૂં.

પુંગભદ્રાઃ—ખૈર, બ્રાહ્મણ લોગ તુમહે આર્ય કહેં યા અનાર્ય; પર મેં તો આર્યપુત્ર કહુંગી ! મેં તો યહ ખાત કભી નહીં માન સકતી, કિ મેરે સ્વામી કિસી બ્રાહ્મણ, કનિય યા વૈશ્ય કિસી દળે કમ હૈં.

(શંભુકે સેવક કા જ્ઞાના)

શંભુક:—કયો? કયા સમાચાર છે?

સેવક:—મહારાજ! દંડકારણ્ય કે જાગિયાં ને આપકે નામ છી રાજદરબાર મેં નાવિશ કી હે, કિ આપને શાસ્ત્ર કી મર્યાદા જાગ કર ડાલી હે.

શંભુક:—અપણ! અગોખ્યાતક વદ નાવિશ પદ્ધતિ મળી! ખેર, ઇસકે જાગે કા હાલ કદ સુનાઓ.

સેવક:—સુના હે, આપકા દંડ દેને કે લિયે સ્વયં મહારાજ સમયદ્ર વહાં આ પદ્ધતિ હે.

શંભુક:—ખસ! ઇતલીદી સી ખાત હે! જાઓ-જાડે ભાગ્ય, જો ઘર ખેડે મહારાજ કે દરજન હોંગે!

(સેવક કા જ્ઞાના)

ગુંજબદા:—સ્વામી! તુમને વદ વગ કયો ઠાના? શાસ્ત્ર કે નિયમ કી કયો અવહેલના કી?

શંભુક:—પારી! ભય ન કરો. મેં જાસે જાસ્ત કે સામને સિર જુકાના નદીં ચાલતા, જો અનુપ્ય કો ઉસકે જ્ઞાન-મસિદ્દા ઔર ન્યાયસંગત અધિકાર સે જી વચિન કરતા હે. મહારાજ આતે હે, તો આને દો. હર કયા હે?

ગુંજબદા:—યદિ મહારાજ કા કોપ હો!

શંભુક:—ઉસકી મુઝે પરવા નહીં હે. ગુન્દારા સ્વામી કાપુર્ય-કાપર નદીં હે. જાગ મેરે વચ કી પૂર્ણાવૃત્તિ હે. તુમ જાકર ગોદાવરી-તીરપર સીતા-તીર્થ મેં નહા જાઓ, વચ કી ખીર વદીં લેતી જાઓ. તળતક મેં વેદી જનાના હં.

ગુંજબદા:—જાગ, જાતી હં. જમવાન ગુન્દારે મનોરથ પૂરે કરે. (જ્ઞાના)

શંભુક:—જાગ મેરા એકબારગી નયે દંગ કા વગ હોગા, જિસ મેં એક જી બ્રાહ્મણ નદીં સમિલિત હોગા, શ્વ કી હોતા, ઔર શ્વ કી ઉદ્ધવાના, શ્વ કી કલ્પિત હોંગે. કયા આર્પવર્ત મેં, કયા દાસિજાત્ય મેં, કબી કિસીને જિસા વચ નદીં કિયા હોગા.

(હમી સમય અદ્વૃત્ત સે નિમજ્જિન આ-પુર્ય આતે ઔર વેદી-સ્થના મેં લગ જાતે હે. શ્વ-કલ્પિત વેદી કે ચારી ઔર બેઠ જાતે હે. શંભુક આદિ મિસકર વેદ-જ્ઞાન કરતે હે. શ્વ નર-નારિ-શી કા સમુદ જનપૂર્ણ મંગલ-કલસ વેદી કે દિનારે-દિનારે રખકર એક ઔર ખડા હો જાતા હે. વેદમંત્ર પાઠે દુએ શ્વ-મુનિ ને વગામિ મેં પૂર્ણાવૃત્તિ દેની ચાદી, ઇસી સમય રામ ઔર લક્ષ્મણ આતે હે.)

શંભુક-ઓહ! વદ કયા! અશરમાત્ હમોં દિશાએ પ્રભામય કયો હો મળા? ઓહ! વદ શ્યામ-સંગેતે કીન હે! કયા મેરે વગ કા કલ ટરીર ધારણ કર મેરે જાગિં કે સામને આ મળા? બહા! હમી મર્તિં કે દર્શનો કે લિયે તો મેં સારા જીવન તપસવા કરતા રહા હં.

(કો સોગીં ને જાગે જાકર રામ ઔર લક્ષ્મણ કી અગવાની છી. લક્ષ્મણ એક જમદ ખડે રહે. રામ શંભુક કે સામને આ પદ્ધતિ.)

રામ:—શંભુક! તુમ તો સમજ કી મયે દોને, કિ મેં કિસ લિયે જાયા હં. મેં ગુન્દારા કાલ હં-ગુન્દારે પ્રાણ-દંડ દેને જાયા હં.

શંભુક:—પ્રાણ-દંડ! હે સસાગરા પૃથ્વી કે અધિપતિ! મેને જિસા કીનસા અપરાધ કિયા હે, જિસ કે લિયે આપ મુઝે પ્રાણ-દંડ દેને જાગે હે!

રામ:—તુમને વર્ણાશ્રમ-ધર્મ કી મર્યાદા નોટી હે, સમાજ કી મુંબધા તોટી હે. ગુન્દારે કી વગ કરને સે જાહાણ કા જવાન ખેટા કર મળા હે—દિસિયુદેટ મેં જાકાલ ફેલા દુખા હે.

શંભુક:—પ્રભો! કયા જાપ કો ઠીક પ્રાણ્ય હે, કિ મેરે કી કારણ અજાય ફેલા દુખા હે? મેરે કી કરને બ્રાહ્મણ કા બાલક અર મળા હે! નરપતિ! જાગને વદ મુઝિલીન જાન કેને મુંદ મે નિભાસી! જકલ જાગવાની સીના કા નિર્વસન કરને કે સાથ કી સ્થળ જાગને સારી મતિ-સુદિ ઔર ન્યાય-નિષા કો જી હુલ્લ સે નિકાલ જાકર કર દિવા હે!

રામ:—દરજા! જાન કા જનમેડ કરને સે કોલ અનુચળ નહીં હે. તિચાર દિવા જલ વૃક્ષા હે. મેં ગુન્દારે પ્રાણ-દંડ દેને જાયા હં.

શંભુક:—પ્રભો! મુઝે માફ હે, કિ જલ રાજ્ય દુકમ દેને હે, તલ મુઝે મરના કી પડેમા; પરંતુ વદ કીમી જાન હે, કિ અપરાધી કો તો અપને દોષ કી જ્ઞાન પ્રાણ્ય કી નદીં દુહ ઔર

उस का विचार सुपयाप उस की पीठ पीछे हो गया? यह तो जडा ही अनोखा न्याय है। आप यह अधःपतन देखकर तो जडा ही दुःख होता है। राधव! क्या आपकी यौवन की सारी प्रतिष्ठा गिरावली नष्ट हो गयी? कुछ ली जाकी नहीं रह गयी? भालूम होता है, जिस सती के देह आप तेजस्वी जने हुये थे, उसे जोकर आपने सज कुछ जो दिया!

रामः—शंभुक! तुम मेरे न्यायान्याय का विचार करनेवाले कौन हो? मैं तुमसे जडस के नहीं आया। युक्ति-तक मेरे मन में है। मैं जे कुछ करने आया हूँ, वह शास्त्र के अनुसार तुम प्राणदंड के लिये प्रस्तुत हो जाओ! जोशो, लडागे या सुपयाप शिर जुका दोगे!

शंभुकः—युद्ध का क्या काम है? आप जडे लारी विश्वविजयी वीर हैं, आप से डरने में थोडे पार पाडिगा? हंड देने आये हैं, तो फिर युद्ध के लिये क्यों ललकारते हैं?

(तुंगलद्रा का प्रवेश)

तुंगलद्राः—तुम्ही राज रामचंद्र हो! प्रभो! तुम्हारा नाम तो मैं जयपन से ही सुनती हूँ—मन-ही-मन तुम्हारी पूजा करती हूँ; परंतु आज तुम्हारा यह कैसा अपूर्व न्याय है, तुम अपना अपराध के ली मेरे स्वामी का मारने आये हो?

रामः—देवि! तुम्हारे स्वामीने शास्त्र के साथ, समाज के प्रति जिदोह किया है, जो अपराध जडुत जडा है। तुम स्त्री हो, तुम धसे क्या समझेगी?

तुंगलद्राः—प्रभो! यदि सत्यमुय वे दोषी हैं, तो उन-हें क्षमा कर दो। मैं नारी होकर अपने लरे नेत्रों से आप से क्षमा मांगती हूँ। राज का भूषण क्षमा है। क्षमा के ली प्रताप से राज लिये यह पृथ्वी स्वर्ग जन जाती है। राजेंद्र! क्षमा करो।

रामः—जडुत जडा अपराध तुम्हारे स्वामीने किया है। वह क्षमा के बोज नहीं। तुम्हारे पं के ली करते दाक्षिणात्य के लोगो ने जेती-जारी छोड आहण के कर्म करने शुरू कर दिये हैं। क्षमा समाज-विप्लव से जडे-जडे अनार्थ हो रहे हैं।

शंभुकः—ज्यारी तुम क्यों व्यर्थ ली क्षमा-क्षमा चिह्न रडी हो? मैंने न तो कुछ अपराध किया है, न उसके लिये क्षमा मांगता हूँ। मैंने केवल अपनी जति की उन्नति की है, उसे उत्तम कर्म सिखाये हैं। आहणों ने उसे जिन अधिकारों से वंचित कर रखा था, वे ली अधिकार मैंने उसे दे दिया हैं। मानव की क्षुद्र स्वार्थ-नीति का कुयज्ञकर ध्वर के विधान का प्रधानता दी है रघुनाथ! आप का प्राण-दंड ली देना है, तो जुरी से दीजिये, व्यर्थ क्यों देर कर रहे हैं?

(शंभुकने गर्व से छाती तान दी। रामचंद्र ने कमर से तलवार निकाल ली। तुंगलद्रा भीयः ली आकर जडी हो जाती है।)

तुंगलद्राः—निर्दय राज! मेरे स्वामी का मारने के पहले, मेरी गरदन धड से अलग कर दी सुप क्यों हो रहे? साथ क्यों रोक लिया? तुमने न जने जंगल के कितने दिन मारे जे ललाटपर सिकुन क्यों पड गयी? लो, तलवार मला दो। नारी-वध करने से हियकेत क्यों हो? ज पन में ली तुमने ताडका का वध किया था। राजसिंहासनपर जैककर तुमने सती साधनी सीता निरपराध धर से जाडर कर उसके हृदय के परदे-परदे में आग लगा दी है। लामों राक्षसियों मांग का सिन्हर पोंछ चुके हो। आज मेरे हृदय में ली तलवार धुसेड कर जगत में अमर की लाल कर लो। देर क्यों करते हो?

रामः—लक्ष्मण! तुम धस नारी का मेरे सामने से हटा दो।

(लक्ष्मण आगे जडे)

तुंगलद्राः—किसकी सामर्थ्य है, जे मुझे यहां से हटा ले जये? राम! यदि तुम मुझे न मारते, तो लो, मेरे सामने ली मेरे स्वामी का मार जलो। सती के सामने ली उसके पति का स कर जलो। मैं ली देखुं, कि तुम्हारा हृदय किस पथर का जना है!

रामः—सत्य कहती हो, देवि! मेरा हृदय पथर का ली जना है। धस पथर का पसीजने आहत नहीं है। सत्य के कारण ली मैंने वृद्ध पिता का रोता-गिलजता छोड जंगल की राड सत्य के ली लिये मैंने जननी का विसर्जन कर दिया और आज सत्य की ली रक्षा के लिये शंभुक का वध करने आया हूँ।

गे, जलथर, नलथर और यलगर सभी प्राणियों में व्याप्त रहे हैं। हम में भी राम है, तुम में भी राम है, यौद्धी में भी राम है और छाते में भी राम है; पर राम का दर्शन होना सहज नहीं है। इसके लिये गुरु धैर्य, विश्वास तथा तपस्या की आवश्यकता है।”

मुरली:—“ तो फिर तपस्या करने के लिये ऋषि-मुनियों की नांछ जंगल में क्यों जना हुआ ? ”

गोपाल:—“ वह आवश्यक नहीं। जिस मनुष्य का हृदय शुद्ध है, उसे जंगल और भवन दोनों ही पराणर हैं। घरपर ध्विरोपासना कर वह उसी प्रकार उनका दर्शन कर सकता है, जिस प्रकार जंगल में। ”

मुरली:—“ तो फिर मैं उनका दर्शन यहीं गैरे कर सकता हूँ ? ”

गोपाल:—“ निश्चय। ”

मुरली:—“ पर उस दिन तो आपने कहा था, कि आलक ध्रुव का लगवान के दर्शन जंगल में जाकर घोर तप करनेपर हुआ था। ”

गोपाल:—“ हाँ। ध्रुवने तो जंगल में जाकर ही तप किया था; पर प्रह्लादने तो वही दर्शन पाये। लगवान ने उसकी लक्ष्मी से प्रसन्न हो पग-पगपर उसकी रक्षा की। उसे सारा संसार ही धिमय दिखाई देता था। वह अधर दृष्टता, अधर ही राम के ही होते थे। ”

मुरली ने इस बात का सुनकर ओके हँसी सांस छोड़ी और कहा:—“ हाँ ! मैं ध्रुव या प्रह्लाद क्यों न हुआ ? ”

आज अर्ध की न्यू आर्केड कंपनी में ‘ लक्ष्मी-प्रह्लाद ’ का तमाशा है। गोपालदास आलक मुरली के हृदयपर रामलक्ष्मी का और ली गहुरा प्रभाव डालने की गरज से उसे तम में ले जाने का निश्चय किया। यथासमय वे मुरली का साथ लेकर नाटकशाला में गये।

जहाँ लीज थी। हॉल दर्शकों से भयाभय भरा था।

यथासमय नाटक आरंभ हुआ। मुरली जहाँ उत्सुकता से नाटक का प्रत्येक दृश्य देख रहा था। राम के प्रभाव से कुहारी के जलते आँवे में से पिछी के अश्रुओं का अक्षित निकल रहा था। प्रह्लाद के उच्चैः पर्वत के शिखर से नीचे गिरवाये जानेपर लगवान का प्रकट होकर उसकी करना, विष का अमृत हो जाना तथा जलती दुष्ट अग्नि में से उसका सुरक्षित अक्षर निकल आदि दृश्य आलक मुरली के हृदयपर गहुरा प्रभाव डाल रहे थे। मुरली का प्रेम ध्वनि की गहता जाता था। ध्वनि-दर्शन की अलिखीपा उसे कठिन तपस्या करने के लिये प्रोत्साहित जाती थी। संपूर्ण पदार्थों में ध्वनि की सर्वव्यापकता का विश्वास उस के हृदय में होता जाता था।

लगलग हो गये नाटक समाप्त हुआ।

पिता-पुत्र दोनों घर आये। मुरली प्रसन्न था। उसे सफलता का रहस्य भावूम हो ग

मुरली संसार से विरक्त हो उठा। उसने जेलना-कूटना बंद कर दिया। अन्धे कपड़े पहिनना उसे अरुचिकर भावूम होने लगा। धृष्ट्या-भोजन करने की उसकी रुचि जाती वह दिन-रात ओकान्त में बैठा हुआ न जाने क्या सोचने लगा। वह पागलों की ध्वनि-ध्वनि धूमता, जागों की सैर करता और कली घंटों गंगातटपर बैठ गंग-तरंग के साथ लक्ष्मी की लहरों का निश्चित स्थानपर पहुँचाने का प्रयत्न करता। आठों पहर उस के मुँह राम का ही नाम निकलने लगा। कली-कली वह न्हेर से साँस छोड़ते हुआ कह उठा:—“ तुम कहाँ हो ? ” रात्रि में सोते-सोते ली वह घसी प्रकार प्रलाप कर उठता था।

घसी प्रकार बहुत समय बीत गया। मुरली के हृदय में अटल विश्वास था; अतएव ना धैर्य न छोड़ा। वह और ली दृढ़ता से ध्विरोपासना करने लगा।

[illegible]

એકાએક ઘડી જાણી એ એકે દરબારી પર જોઈ કુલ કવચો કબુલ કરાવે એ એક વર્તી.
 ઉસણી મરીથી જાનાજ ને મુઠાઈ કા જાના જાજ કરે રિકા. તદ્દ એકાએક જોઈ ઘડી. જન એકાએક
 વિવિધ દુગ્ધા, માનો ઘેઘ એમ રામ કે દર્શન દોરે કા જના જાના જા છે.

સર્વ ગણપતીયર અંબર-કેવરે જેવને સમા. કુદી જેવ સિમ્બાજ ન રિવા. જેવ જેવો નાના જે.
જો દરનીયર બી કામ સ્વામા મુદીની નાન હોય જેવી જે.

"તમા કયા કિસી પક્ષીને બચવાનું કે રક્ષાનું કા જવા બનવાનું છે ?" - મુશ્કેલી નીચે.

"મંગલ છે, વદ પક્ષી ઉડે-છડે કિસી જાંમે રક્ષાનું જરૂર પડે, ત્યાં ધમે બચવાનું કે રક્ષાનું હો જાયે હોં. તથી તો વદ બગી મુખ્ય ઉપ રક્ષાનું કા જવા બનવા ગદા છે."

મહી સેવ્ય મુરલી ધારે-ધારે અધને રથાન મેં છાડી જીર ફેળે પડી કે પડાને કે જિણે
આમે બદા. મુરલી કે ઉમ ટલની કે પાસ જાતે હી વદ પડી છાડ અવા. મુરલી જન આગર
અધને રથાનપર આ મૂકા.

“गमवन्तु! ध्रुवप्रकाश ही नाथ मैं भी तो भावक ही हूँ, मैं भी तो तुम्हारा नाथ प्रेम से विधा करता हूँ, मैं भी तो तुम्हारे दर्शनों का विलस और प्रभु हूँ; फिर मुझे अपनी प्रभुता क्यों? प्रकाश और ध्रुव ही तो तुमने रखा ही, स्वयं व्यापक बनने के लिये, इन्हें हृदय से लगाया; पर मुझे हृदय लगाना तो इतना रस, इतना लज नहीं देने, राधा! तुम क्या दो? अकेलार-देवधर अकेलार-भुञ्ज लपनी भयूर भक्ति का दर्शन करा दो।”

ଉତ୍ତରୀ ମହାର ମୁଖରୀ ଦିବ୍ୟକ ଜାଣିବା ଯେ, ଉତ୍ତରୀ ମେଢ଼ା ଓ ଆମ୍ଭ ଓ କୌଣସି କେବଳ ଓ ମହାନ ମିତ୍ର-
ଧୀର ଅଧିକାରୀ ଜାଣିବା ଯେ ଯେ ଯେ.

એકાએક વધી પડી આ કર મુરલી કે હાથ પર આ બેઠા. મુરલી તડખડાકર ખસા દે. ત્યાં પર હસ બાર વધ પડી નિહરબાજ સે બેઠા દો રતા. મુરલી ને બાડે પ્રેમ મે પથી પર તાલ ફરને કુએ કહ્યા:—“પારે પશિ ! છમ મુએ દેખતે દી ક્યોં હા મયે થા !”

મહત્તી:—“તુમ મુઝે પકડના આનતે થે. ક્યો—કિસ લિયે ?”

मुरली—“गुरुजि तो मुझे भगवान के भिक्षुने का कहिना अतः प्राया वा. में गुम मे वदी
जान फिर पूछना आहना वा. में गुरुदे कोछ कह न देना. अम, राम का पना पूछना ही मेरा
अभीष्ट वा.”

પક્ષી:-“ રામ કા પત્તા ! વાદ ! ખૂન પૂછા. જરે, રામ કા પત્તા કોઈ ખાસ થાકે લી હે !
વહ તો મટ-મટ-પાપી હે.”

अश्वीः—“पर भुजे तो कहीं नदी दिखाय देता, मैं उससे स्थानों के सिरे व्यापुत्र हूँ, बनवा दो, धारें पड़ी ! राम के स्थान प्राप्त होने का उपाय बनवा दो.”

पक्षी:—“सारे संसार के श्रवोंपर प्रेम करने लगे। शुद्ध अंतःकरण से मिले और उन्मुक्त पनाओ। जस, नाम के दर्शन प्राप्त होने का सण से अरब उपाय बंदी दे।”

भुरभी:—“ भूँ तो सारे संसार के प्रेम की दृष्टि से देखाता ही हूँ:”

પદ્મી:—“ ઔર મુજે ? ”

મુરલી:—“ વાહે જી. ”

पक्षी:—“तब फिर समझ ले, कि मैं ही राम हूँ।”

શ્રી રામચદ્રજી હિસ કે નેત્રા કે સમુખ ખડે હે.

મુરલી પુનઃકિત હો, સજ મુખ-મુખ જો, ઉસ દિવ્ય મર્તિ કે અરણ્યોપર (મર. પા.)

લીલા દેખને કા હમે-અધિકાર નહીં હો! પરંતુ દુઃખ જીર કર કે કારણ મેરી જુમાન ન જુગી. રા-સાદળ અપની માટી મેકર ચલે ગયે. દળમેં દિંદુઓં ને વદ દરથ દેખા; પરંતુ રાપસાદળ કે ખિસાફ કિસી કી જુમાન ન જુગી. મેં ભગવાન કી લીલા દેખને આપ્યા થા. મેરા બચ્ચા ભી ખસીયે આપ્યા થા; પરંતુ અપની લી વદ લીલા દેખકર સંસાર મેરી આંખોં મેં થલ કી તરફ ખટકને લગા. હે રામ! તુમને વદ ક્યા કિયા! મેં વદ સોચ લી રહા થા, કિ એક તરફ સે આવાજ યો:—‘પરે દરો, પરે દરો, સ્વરૂપ આ રહે દે.’ એક નવકુવક દિંદુ ને, જે સેવા-સમિતિ કા રતા સાફ કરો.’ મેને અપને કલેજે કે ટુકડે કા ઉઠાકર જાતી સે લગાયા જીર સડક સે દૂર જા કર ઉસે હોશ મેં લાને કી મેટા કરને લગા. લડકે કી ટાંગ-સે ખૂન બદ રહા થા, મેરે ચારે તરફ જાન સે રોચ જમા હો ગયે; પરંતુ ઉનમેં કાંઈ એસા ન થા, જે મેરી કુછ ભી સદાપતા કરતા.

ઘોડી લી દેર કે બાદ ઉસ જગદ એક પાદરી સાદળ આવે. ઉન્હેને મેરી જીર દેખા, જીર બોલે:—‘ઇસ તરફ ક્યા તુમ લડકે કી જાન લે લેના ચાહતે હો! ઇસે ઉઠાઓ! જીર તુરંત સ્વપનાશ લે જાઓ.’ મેને આંખોં મેં આંચ બરકર કહા:—‘દુજીર! આપ કહતે તો સચ હૈ’, તર અસ્વનાશ દૂર દે. મેં કિસ તરફ લે જાઉં?’ પાદરી સાદળ કા મુઝપર હવા આ ગયી. કહે:—‘ધબરાઓ મન, મેરી માટી ખડી હે. ઉસી મેં બેઠ જાઓ.’ મેં ઉઠા જીર અપને બેઠોચ લડકે કા માટીપર સવાર કરાયા. કામવાન ને ઘોડે કા તડકે કે સાચ કંદર મારા જીર માટી તુરંત લી અસ્વનાશ કી તરફ રવાના હો ગયી. પાદરી સાદળ ને રાતરે મેં મુઝ સે કુછ ભી ન કહા; પરંતુ મેરે હૃદય કા સિંહાસન, જહાં ‘ભગવાન રામ કી’ મૂર્તિ સ્થાપિત થી, કુછ-કુછ હિલને લગા. મુઝે એસા માલુમ હોને લગા, કિ રામ કી જગદ વહાં એક જીર લી મૂર્તિ વિરાજમાન હે. અસ્વનાશ મેં જે દિન ગુજરે, ઉનકી ક્યા બદલ લાગી હે. એક માસ કે બાદ મેરા બચ્ચા અજા હોકર અસ્વનાશ સે ધર આપ્યા. ઇસ એક મદીને મેં મેને જીર મેરી પત્ની ને જે-જે ત-કથી ઉઠાધી; ઉન કા વધિ વર્જુન કરે તો દિંદુમાત્ર કી આંખેં ચર્મ સે નીચી હો જાયેગી.

વહાંપર મેં કેવલ એક લી ખાતે યુનાના ઠીક સમજતા હું. જે પાદરી સાદળ મેરે બચ્ચે કા અસ્વનાશ પહંચા આવે થે, મેરે બચ્ચે કી જિભારી કે દિનાં મેં ભી પાંચ છઃ વાર ઉસકી ખજર લેને ગયે; પર જિન રાપબદાદુર સાદળ કી માટી સે ઉસકી ટાંગ ટૂટી થી, ઉન્હેને શાયદ લી કબી ઇસ ઘટના કા બાદ કિયા ન હોગા.

ઇસ ઘટના કા દુઝે ૧૦ વર્ષ હો ગયે. મેરા લડકા અજ મેરે પાસ નહીં રહતા, પાદરી સાદ-ળ ને ઉસે મિશનરીસ મેં દાખિલ કરા દિયા થા. જળ વદ એન્ટ્રે-સ પાસ કર કે એન્ટ્રે વાયં એં મેં વદ રહા થા. ઉસકી ઇતલી ઉત્તતિ દેખકર મેરે ચિત્ત મેં પ્રસન્નના કી અપરિમિત લદેરે ઉઠા કરતી થી. મેરે હૃદય કે સિંહાસન સે રામ કી મૂર્તિ બિંદુલ ઉઠ ગયી થી જીર ઉસકી જગદ પ્રજુ ઇસા મસીહ વિરાજમાન હો ચુકે થે. ધીરે-ધીરે મેરે બેરને બીં એં કી પરીક્ષા પાસ કર લી જીર પાદરી સાદળ કી સિંહારિસ સે વદ પ્રવિસ વિભાગ મેં નોકર ભી હો ગયા. વદ ૧૫ વર્ષ ખીતતે દુઝે મુઝે કુછ ભી માલુમ ન દુજા. મેં તમામ પિછલી ખાતે જૂલ ગયા. ઇસ ખીચ મેં દર સાલ રામનોગીપર ભગવાન રામ જી જીવસ મેરી દુકાન કે બાગે સે નિકસતા રહા; પર મેને કબી ઉસકી તરફ ખ્યાન ભી નહીં દિયા. બાગે કી બાવાજ સે મેરે દિલપર કુછ ભી અસર નહીં પડતા થા જીર જીવસ કી જ્ય-જ્યન મેરે હાથ સે મેરી રાંધી કા અજમ નહીં કર સકતી થી.

જમનક મેરા લડકા પડતા રહા, તમનક જૂતે જનાકર અપના યુગ્ગરા કરતા રહા; પર જળ નોકર હો ગયા જીર ઉસને અપને રદને કે સિંચે અજમ કોઠી લે લી, તમ મેં ભી ઉસકે પાસ લી રદને લગા. મેં જળ જાડા હો ગયા થા જીર મેરી આંખી જીરિયા હો ચુકી થી. દમ દોનોં અપને બેરે કે પાસ લી રદને થે. ઉસકી દર તરફ સે સેવા કરતે થે; પરંતુ આંખી મેરે નિગાદેં હમે કુછ ભી બદલતી ડુઈ માલુમ પડને લગી. કબી-કબી વદ હમે જુઝ-જુરિયા, મુઝ, કારિસ આદિ સજ્જ ભી રદને લગા.

પરી રામનોગી કે દિન થે. મિટર ઝિંઝ (વદ મેરી આંખોં કે નારે કા નામ દે).

पुशी घर में आये और अट-पट कपड़े पहने. मैंने पूछा:—“क्या पाकर ज रहे हो? क्या आओगे? जाना क्या आओगे?” वह बोला:—आज मैं घर में जाना न जाऊँगा. अभी सेठ जी जकमल की मोटर आनेवाली है. आज मैं उसी के घर दावत में जाऊँगा. सेठ जी नाम सुनकर मेरी आँखों के सामने वही आज से १५ वर्ष पहले रामनौमी का दृश्य आ-रंभ की लांति घुमने लगा, जहाँ छि मेरा जन्मा पड़ी सेठ की गाड़ी के नीचे जन्मी हुआ था. मैंने आकाश की ओर देखते हुए सर उठाकर कहा:—“छात्रमसीद! तू अज ही जीवित है. जिस जी जकमल ने उस समय मेरे लड़के की गीट की जरा ली परवा न की थी और यह ली न सोचा था, कि वह भरता है या छूता है, आज वही सेठ इसे अपने घर दावत में बुला रहा है. और उसके लिये अपनी मोटर लेजता है. मैंने अपने पुत्र से कुछ न कहा. वह चला गया और रात के १० बजे वापिस आया.

घर आ कर वह चुपचाप अपने पलंगपर लेट गया, मैं उसके पास गया, तो उसके मुँह से शराब की गंध आ रही थी. मैंने पूछा:—“भेटा! यह क्या जात है? क्या तुमने शराब पी है?” वह कड़कड़ बोला:—“हां, सेठ के लड़के ने एक पेग पिना दिया है.” यह हठ-कर मेरे हृदय का अज लारी धक्का लगा; परंतु मैं चुप हो रहा!

रामनौमी का दिन था. शाम के पांच बजे उविड़ के लिये सेठ जी जकमल की मोटर आयी. वह उसमें बैठकर मेला देने के लिये जाने लगा, तो अपनी आँखों से बोला:—“अम्मा! अगर तुम्हें ली जाना हो, तो तांगा डिराये कर के आ जाना.” मैं उस घटना के बाद उसी मेला देने न गया था; पर आज मेरी धरवाली ने बहुत कुछ कहा, तो मैं ली चलने के लिये तैयार हो गया. मेरी धरवाली का वास्तव में मेला देने के आन न थी, उसे तो अपने भेटे की शानदार लावत देने की साध थी. मैंने ताँगे के लिये बहुत कोशिश की; पर कोई तांगा न मिला. मेरी धरवाली ने बहुत कुछ कहा, तो हम दोनों पैदल ही चलने के लिये तैयार हो गये और मेले की तरफ चल दिये. जहाँ मेले के पास पहुँचे तो सड़कपर लोगों की घन भीड़ थी, कि चलने का रास्ता ली नहीं मिलता था. गाड़ियों, मोटरों और ताँगों का जमा जेर था. घतने में एक मोटर अड़ी तेज से हमारे पास से होकर निकल गयी.

मैं तो न देख सका; पर मेरी स्त्री ने कहा:—“देजो, देजो, वही मेरा भेटा ज रहा है. अपने अच्छे का सेठ जी जकमल और उनके सालख लोगों के साथ देखकर मेरी धरवाली का घतनी पुशी कुछ, मानों उसे सारे संसार का राज्य मिल गया हो. हमारे देखते-देखते थोड़ी दूर के हासलेपर ही वह मोटर अड़ी हो गयी.

एक गरीब ब्राह्मण, जिसे आँखों से बहुत ही कम नजर आता था, लड़की के सारे सड़क के किनारे-किनारे मेला देने ज रहा था. तेज से जाती हुई मोटर उसकी लड़की से टकरायी और वह धम्म से जमीनपर मुँह के अल गिर पड़ा. उस के मुँह में बहुत जोर धमक भूत पहने लगा. उविड़ मोटर से नीचे उतरा और हँटर से उस लुटे ब्राह्मण की कमरपर भारता हुआ बोला:—“नालायक! तू सड़क के भीय से क्या ज रहा था, बुझाओ सिपाही के. अली भसिका बालान करो.” लुटे ब्राह्मण ने कहा:—“हुनूर! मेरा कुछ ली कसर नहीं है. तो एक तरफ से ज रहा था.” लेकिन उविड़ के क्रोध की काह सीमा न रही. वह हँटर इटकारता और मुँह से गालियों जकता जाता था. सेठ जी जकमल के भेटे मोटर में सवार थे. अपने भेटे की यह दृशा देखकर मुझे बहुत दुःख हुआ. मैंने उसके पास जाकर कहा:—“भेटा! यह क्या करते हो? क्या इस गरीब लुटे का मार ही उलोगे?” उविड़ ने मेरी ओर देखकर हाथ नीचा कर लिया और मोटर में बैठकर वहाँ से चल दिया.

मैंने उस लुटे ब्राह्मण का सड़क के एक तरफ पिडाकर उसका मुँह अपने हाथ से साफ कर दिया. भूत जद हुआ, तो मादूम पड़ा कि जोर अधिक नहीं है. ब्राह्मण ने कहा, “आमा! पुंदारा लवा हो, तुम जओ, अज मैं यवा जऊँगा.” यह दृश्य देखकर मेरा चित जद हुआ. मैंने अपनी स्त्री से कहा, कि अज मैं आगे नहीं ज सकता. उसने जवाब दिया:—“थोड़ी दूर और यवा फिर लौट आयेगे.” मैंने उसकी प्रार्थना स्वीकार कर ली, मेरी स्त्री लुट थी; मगर कुछ दिवाध न पड़ता था. पाँच बजे थे; पर दिव जद जना था.

“ને મેં મુઝે આપા માલુમ હોતે જણ, કિ એક મુઝે નરકના જેવું જાણવું હોતું છે. કિ એ રાત્રી મેં આવાજ આપી.”

“ભક્ત રામદાસ! હેમ વદ મં.વા. કા વલય હેમ જાણતે હોં. જાણુ રામ જાણુ રામ જાણુ રામ, તમ મનુષ્ય હોં મેં કહી જાણિતો હો, કિર મેં હોમ દિલ્હી મુઝે જાણવું, જાણો, હો હો, મહારી કા જાન નહીં રદના. જો અજરન કે અરજી મેં હુઝ દો જાણુ હો, વદ અભિજ્ઞાન જો રવાયે મેં હસકર નાચા જી નરક હોતો હો.”

મને વદ સુરત રેખી, વદ શબ્દ સુને; પર મેં વદ ન જરમાન મહા. કિ વદ રીત કે જોર ન વહી સમજ મહા, કિ હમકા કા મનુષ્ય હોં મેં કોહી હર જોર જણ, કિ મેં જોર જોર મેં કહા કિ જાણ મેં આજે નહીં જાણના. દમ રોતોં જર વોર જાણ.

પર આવા તો મુઝે આપા માલુમ હોતે જણ, કિ કોમ મુઝે નરક છી નરક વમટે વિં જા રદા હો. મેંને પરવાની શે કહા:—“દિલ્હી! મેં જાણુ રામ મર મેં, જરદાં હેવિ રદના હો, કહી નહીં જાણના. અજર જામ બેરે કે માથ રદના ચાહો, મુઝે કેહું અ.પતિ નહીં; મર મેં નો જાણે પદવે દી મહાન મેં જાકર જાણનાં જાનાં કા હમ કહી જાણુ જાણના જાણી જાણ જાણી નરક જિનાકી જા.” મેરી પરવાની કે મેરી મને જાણોં મેં જાણુ કુજા વુજા.

પર વદ મેરે આપ દી મથી આપ, મેંને જાણના પદવા મહાન કિર કિશોર મેં જિવા જોર જાણુ મુજા કે વલ જાણની રાંધી મેં અમઝા સાર કરે જણ, તમ કિર એક મુઝે જાણુ કે જાણે સમીપ હો, જો મોરે શબ્દોં મેં મુઝમે કદ રદા જા:—

“ભક્ત રામદાસ! તુ મન્ય હો, કિ માથા કે વલ મેં નહીં હસા. હેમ, જાણુ વોર મેરી સદાપતા છી જરરન હો, તો મેં દાગિર હો!” વદ વહી સુરત થી, જિતે મેંને એક દિન પદવે સહક કે કિનારે ગયતે હુમે જાણે સાથ હોમા જા; વદ વહી આવાજ થી, જો તમ જિન પદવે—પદલ મેંને સુતી થી. અમ મેંને પદમાના, કિ વદ તો અભાવમ અમવાન રામ હો, જો મુઝે સાશાત્ હોમ કે રદે હો. મેંને લાથ જોર કહા:—“અમવા! મુઝે કુજ બી નહીં માનિયે, મહિ આપ હયા હો કરના ચાહતે હો, તો મેરે મેરે જો નરક કે રાસતે મેં અમાધવે. જામ તરક વદ જા રદા હો, વદ જા દી જાણુ રાસતો હો. જોર મેં તો જાણુ જાણે લદવ કે પ્રેમસિંદા—સન મેં કહી હર ન કહીમા.”

(આ દિલ્હી કહેવાતા જાને મોટા મહાત્મા, ઉપદેશક, ભક્ત અને જાતીમાં અપતા અમુજો! આ વાનાં ઉપરથી તમારી અક્ષય કાંઈ કેમજો આવશે ખરી? કે પછી અક્ષયના આરદાન રદી તમારી દિલ્હીનિને અમુજાથી ઉમેરી નાખવાનેજ રસ્તે રહેશે?)

રામાયણકાલ મેં પરદાપ્રણાલી

(લેખક:—એક “પુરાની લકીર કા ફકીર.” “દિલ્હી” તા. ૭-૮-૧૯૨૭ના અંકમાથી)

આર્થ—જાતિ કે પ્રાચીનતમ ઇતિહાસ શીમદામ્પીકિ—રામાયણ મેં, આપ જોર અનાપ હોતોં દી જાણિયો મેં, પરદાપ્રણા કે પ્રચલિત હોતે કા ઉદ્દેશ્ય કિતને દી રમણપર પાયા જાના હો. સંસ્કૃત—સાદિત—મયો મેં રાજદારીઓ કા “અસપ્તપર્યા” કા વિશેષણ દિયા મથા હો—અયોધ્યા—રામજોં છી રાણિયોં મેં પરદાપ્રણા કા પાલન જોસી કઠાઈ સે હોના થા કિ, પર-પુરુષ છી તો જાન દી કથા, સર્વજન સર્વ અમવાન બી ઉતકા નહીં હોમ પાતે થે. ઇસી સે જિત સમય ધીરામયદ્રથ જોર લશ્મજુથ કે સાથ જાનકાંદિની જાનકીજી વનવાસ કે ચિયે નમર મેં હોકર નિકધી, હમ સમય અયોધ્યાવાસિયોં ને અત્મત કુખી હો, કહા જા:—

“યા જા રામ્યા પુરા દ્રષ્ટું મૂતેરાકાલગેરપિ । તમઘ સોતાં વદ્યન્તિ રાજભાગગતા જનાઃ॥”

(અયોધ્યા સર્ગ ૩૩, શ્લોક ૮.)

અર્થાત્ જન સીતા મહારાની કા આકાશચારી જીવ બી નહીં હોમ સકતે થે, ઉત્કી સીતાજી કા આજ રાદ ચતતે મોઝ હોમ રહે હો. ઇસ પરદાપ્રણાલી છી સુરક્ષા કે ચિયે તત્કાલીન રાજા-ઓ કે રનવાઓ મેં પૂરી-પૂરી સાવધાની રખી જાતી થી. વર્ધતક કિ રનવાઓ મેં કદ

होती थी और उनही आस उद्योदापर पड़नेदारी का काम स्त्रियों, वृद्ध-पुरुषों और भातों से लिया जाता था. यह बात हमें निम्नोद्धृत श्लोक से अवगत होती है:-

“प्रणम्य रामस्तान्वृद्धांस्तृतीयाया ददर्श सः। स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च द्वारमण्यनन्तरम्।”
(अयो० सर्ग २०, श्लो० १२३)

अर्थात् श्रीरामयन्द्रश्च (दूसरी उद्योदापर जाते) वृद्ध आबालों का प्रणाम कर (अपनी भक्त्यौशल्या के लवन की) तीसरी उद्योदापर पहुँचे, जहाँ स्त्रियों, वृद्ध पुरुषों और भातों का प्रणाम था. इसके अतिरिक्त रामायण से यह भी पता चलता है, कि आर्य-राज्यों के रत्नरत्न के दरम्येक पुरुष होने नहीं पाता था. जे पुरुष वृद्ध और राज के विश्वस्त होते थे, वे भी प्रसक्त थे. रत्नवास में होने का अधिकार महाराज दशरथ ने वृद्ध अथवा विश्वस्त समर्थों को दिया था. यथा:-

“स्तुवन्नृपतिशार्दूलं प्रविवेश निवेशनम्। तं तु पूर्वोदितं वृद्धं द्वारस्था राजसंनतम्।”
(अयो० सर्ग १४, श्लो० ४४)

अर्थात् महाराज की कै-कैदार करते सुभंत राजलवन में गये. महाराज दशरथ ने तं और विश्वस्त होने के कारण उनही उद्योदा भाद कर दी थी. उनको दर सभ्य भिना रो टाक रत्नवास में होने का अधिकार प्राप्त था.

रत्नवास में रत्नवासी रानियों की में परदाप्रणाली प्रचलित थी और जनसाधारण में प्रचलित न था-जे लोग यह कहते हैं, उनको समझ लेना होगा कि, प्रथम तो “प्रायः सभ्य तथा प्रभु” की लोकप्रति उनके कथन के विरोध में कही जा सकती है. फिर अयोध्या के जहाँ किसी सार्वजनिक उत्सव का वर्णन आया है, वहाँ स्त्रियों के छान्ने, अरों की में प्रवेश का वर्णन आदिदिक्विने किया है. रामायण में हम देखते हैं, कि जिस सभ्य लोगों रत्नवास में रहते हैं, वनवास के लिये अयोध्या से रथ में बैठकर रवाना होते हैं, उस सभ्य वर्ग के लिये सभ्य से विक्रम अयोध्यावासी उनके रथ को घेरकर रथ के साथ होते हैं. इन लोगों के वर्णन करते हमें आदिदिक्वि ने रथ के साथ पुरुषों की का जना लिखा है. यथा:-

“ततः स बालवृद्धा सा पुरी परमर्षाडिता। राममेवाभिदुद्राव धर्मात्ता सलिलं गता।”
(अयो० सर्ग ४०, श्लो० २२३)

अर्थात् अयोध्यावासी क्या आबाल, क्या जूटे और क्या सुवर्ण-सगरी अन्तर्गत विराट् श्रीरामयन्द्र के रथ के पीछे वैसे ही होते लगे, जैसे धाम से सताया छत्र पानी की झरना है. रामायण के अयोध्याकांड से यह भी अवगत होता है, कि उस सभ्य वर्ग के पुरुष कुमारी कन्याओं का छोड़ अन्य कोई कुल-स्त्री नहीं निकलती थी. यह बात निम्न श्लोक से अवगत हो जाती है:-

“नाराजके जनपदे उद्यानानि समागताः। सायाह्ने क्रीडितुं यान्ति कुमार्णे देवभूमिम्।”
(अयो० सर्ग ५, श्लो० १३)

अर्थात् उस राज्य में राज नदी रहता, वहाँ सुवर्ण के आभूषणों से भूषित कुमारी उद्यानों में खेलते नहीं जाती. रामायणकांड के आर्यों में स्त्रियों के लिये यह भी प्रथा थी. यही सत्य ही अन्तर विपरिवर्त होनेपर, वे आर्यों के साथ अन्तर्गत करने परदाप्रणाली का पालन करते थे. यह बात हमें रामायण के उस स्थल से अवगत होती है, जिस स्थलपर वृद्ध वृद्धाश्रम के वनरराज सुग्रीव के अन्तर्गत में रहते हैं. वहाँ वृद्धा है. आदिदिक्वि करने है:-

“संविष्टेन महाबाहुरपकृष्टः स लक्ष्मणः। तस्यावेकान्तमाश्रित्य रामकौपमसन्निवसत्।”
(अयो० सर्ग ३३, श्लो० २३)

अर्थात् लक्ष्मण (जिस सुग्रीव के रत्नवास की आस उद्योदापर पहुँचे, जहाँ स्त्रियों का प्रणाम होता था) श्रीरामयन्द्र के कथन से वृद्ध होने पर भी अन्तर्गत करने परदाप्रणाली का पालन नहीं करते, किन्तु हम विचार में कि रत्नवास की प्रथा-प्रणाली का पालन करने के लिये उनको अन्तर्गत करने, न हम नहीं, वे आस उद्योदापर, जिस आस उद्योदापर

में स्त्रियों का धुंधल कानना और परदे में रहना निस्सन्देह सिद्ध होता है।

अतएव भारतवर्ष में, जे समयता की जन्मभूमि है, स्त्रियों के लिये परदा तात्तना धुंधल कानना आदि-काल से प्रचलित है। रामायणकाल के बाद ऐतिहासिक मध्यकाल में भी भारत की कुल-स्त्रियों में परदा-प्रणाली का प्रचलित होना, हमें यितौर की महारानी के कवि-वृत्त से अवगत होता है। अतः आज स्त्रियों के लिये परदा और धुंधल की जे प्रथा आर्यभूमि में देखा जाती है, वह महात्मा गांधी के अनिवारित एवं आवेष्टपूर्ण गुणों न तो—“पाशविक” है, और न सभ्यता के मतानुसार, जिलकुल “जेकार” ही है। तो, महात्माजी के—“हिंदी नवजवन” में “परदे का झाड़ देना” शीर्षक में परदा-प्रथा लिये “पाशविक” और “जिलकुल जेकार” लिखा हुआ देखा, आज आश्चर्य हुआ। जे परदा प्रथा आर्य जति में यिरकाल से प्रचलित है और जिसकी आवश्यकता का अनुभव हम, आज तक सभी श्रेष्ठ एवं सभ्य जन, जिसका आदर करते खड़े आते हैं, उसी परदाप्रथा के महात्माजी जैसे एक उत्तरदायी व्यक्ति के मुख से जैसे असंगत और तथ्यव्यतिरेक निकलना—किस विचारवान् के आश्चर्य में न डालेगा ?

महात्माजी तथा उनके छस विचार से सहमत लोगों से हमारा सातुरोध यह आग्रह है, वे ठंडे दिमाग से जरा सोचें कि जे प्रथा युग-युगान्तर से हमारी जति में प्रचलित है, वह “पाशविक” कैसे है ? यदि यह प्रथा “पाशविक” है, तो क्या छस प्रथा के प्रचलित करने में “पशु” थे ? यदि नहीं, तो फिर यह प्रथा “पाशविक” किस अर्थ में है ? क्या पशुओं के यह परदा-प्रथा प्रचलित है ? यदि नहीं, तो फिर यह प्रथा “पाशविक” क्यों जनजाती गयी ? हम तो देखते हैं, कि पशुओं और पशुवत् आचरणशील जंगली जतियों में ही स्त्रियों के लिये परदा-प्रथा का विधान नहीं है। अतएव “परदे का झाड़ देना” वाली प्रथा का ही हम निःसंकाय लाभ से यदि कहना चाहें, तो “पाशविक” कह सकते हैं। फिर परदाप्रथा के समय में एक आत और भी कही गयी है। वह यह, कि यह प्रथा “जिलकुल जेकार” है और “छस से देश की असंजय हानियां हो रही हैं।” यह लेख देणकर और साभरसती-आश्रम की धटनाओं के लिये प्रायश्चित्त-स्वरूप महात्माजी के कछ दिनोतक अनशन-नत धारण करने के आत का दहात स्मरण होते ही हमें तो कहना पड़ता है कि, महात्माजीने जिस समय परदा प्रथा की निंदा की, उस समय निःसंदेह वे राप के वशवर्ती हो गये थे। नहीं तो जितना महात्माजी के परदाहीन धरों की कितनी शोच्य धटनाओं का रत्ती-रत्ती दाव मावूम है, महात्माजी के मुख से ऐसी आते कभी नहीं निकलती। जिन देशों में परदा-प्रथा प्रचलित नहीं है, उन देशों की स्त्रियों की नैतिक और चारित्रिक निर्धनताओं की अशान्ध पाप-पदों के लोगों से छिपी हुई नहीं है। उनका महाविस्तारित वर्णन कर के हम पांडों का समय बर्ताना उचित नहीं समझते। हम यह नहीं कहते कि वर्तमान युग में, जिसके लिये परदा प्रवर्तनीय है—

“इतिहास जिलाव डिजे मनुज, नहिं मानत केहि अनुज ननुज।” और जिस युग लोगों को—“परतिव-वपट कपट-सयाने” जतवाया है, परदा की प्रथा से, स्त्रियों को जतनी रहती है,—नहीं, नहीं—“परदे की ओट” में भी शिकारियों की “ओट” होनी है। किन्तु जितना अवसर और अवकाश परदा-प्रथा द्वारा गुराहियों को हर रफने का है, परदा “झाड़ देना” से नहीं। हमारी धारणा तो ऐसी है, कि जे लोग स्त्रियों के लिये “झाड़ देना” की व्यवस्था देते हैं, वे जति के हितयितक नहीं, बल्कि “परतिव-वपट कपट-सयाने”—स्वलावसंपन्न लोगों के वधीव हैं।

एक आत और है। वह यह कि, रामायण-काल में स्त्रियों के दिव्य, निर्मल चरित्र तभी देखते को मिलते हैं, जन्म हम उस काल में वदमजुष्ट जैसे आत्मसंयमी महात्माजी दर्शन पाते हैं। छस एक महान् आत्मा के चरित्र की उत्कृष्टता उस समय हमारे नेत्रों के आगे पड़ी होती है, जिस समय हम उसके उस कथोपकथ को पढ़ते हैं, जे हमारे सीताना के भीय तथ्य हुआ था, जन्म वदमजुष्ट अपने अंदे काह की आतः किन्तु

સુધાનું કો વાળીકે કે આજીવ એ જીવે સર્ગ છે. એ માત્ર મુક્તિપદ્મ છે. -

निगोदयमात्र गणकान्वयमुक्तान्नास्तिप्रतिज्ञायाः ।

(5-1512, 2477, 4, 76)

[illegible]

“प्याहर्गुं न दाहात् इ”

અથવા તે કુલ ૭૭ થી ૧૬૬ સુધી, વિચાર એ ૫૨ નવે. કુલ ૨૩ જાત મેંચ ૬૨ જે. ૩ -

× × × कि मां वहपसि सोमने । दृष्टपूर्व न ते क्वं पादं । दृष्टो नवःसंवेत

कथमत्र हि पश्यामि रामेण सहितानां श्वे ॥

(सं. १२० अ. ८५, भा. ३१-३३)

दे आश्रयति! यह तुम क्या कह रही हो कि मुझे अपने लम्बे दे आश्रयति! मैंने तो
 आश्रयते यह भी नहीं देखा कि तुम्हारा रूप क्या है—तुम छापी हो कि जोगी! तुम हो जगन्नी
 भूषणा समझ, मेरी दृष्टि तो सदा तुम्हारे अरझों की पर परी देखिर भीगममङ्कल ने पीछे पीछे
 और सो भी इस निर्जन वन में मैं तुम्हें क्या कर देण सहना हूँ! आरिखि ने पिना दे, कि
 यह कहकर लक्ष्मणजी सीनाल के छतरे-प्रभुतर की प्रतीक्षा न कर गुरन नाहपर सवार हो जमा
 के इस पार असे आये.

જાન વિચારને છી જાન દે, હિ શમાવજ્ઞકાલ મેં, નિસ મમ્મ લક્ષ્મણ નેમે મનાવારક
આદર્શ પુરવ થે, ઉસ મમ્મ બી પરદા-પ્રથા ઉસ દેશ મેં પ્રગણિ થી. ઇમ જાને મેં પુરાણો
કે ભવિષ્ય કથાપુસાર, કલિયુગી પ્રજા કે મન મેં મર્મ કા દર બાલ્યેરી કર દિવા જન રદા દે બોર
વદ પાપપદમજના મેં દિન-દિન ડુભતી ચલી જન રદી દે, તજ બી પરદા-પ્રથા કા " નિસકુસ
બેકાર " સમજના, યા સમજના. હિસ પરિજ્ઞામદર્શી કે નિકટ વિચારણીય વિચલ ન સમજા
જાયેઆ ! દમારા સામ્રદ અનુદેશ દે, હિ બારનવાસી અપને સમાજ કા દિનાદિન બાડી બાનિ
વિચારકર મદાત્માજ કે ઉજા કથન કો કાર્ય-રૂપ મેં પરિજન કરે; કયો હિ ગિત પ્રકાર મદા
ત્માજ ને આવેશ મેં બર વદ બાલ કદ ઝાંઝી દે, ઉસી પ્રકાર અધિકારિ કે આવેગ મેં બર,
મદાત્માજ કે બજા, યદિ પરદે કો શા કેંઝે કો ઉલન દો જાયેઝે, તો આજે કી પીડી અપને
ઇન પૂર્વપુરુષો કી સમજપર પમાતાપ કિયે બિના ન રહેઝી. કદા બી દે:-

"सहस्रं पिदधाति न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ॥"

શ્રીરામ કા આદર્શ જીવન

(લેખક:—શ્રીમત પ્રદેસર લોદ્ધસિંહજી ગોતમ, બી. એ., કાવ્યતીર્થ, એમ. આર. એ. એસ.)

अन्येक समय में, अन्येक देश में, मानवसमाज का यही उद्देश्य होता आया है, कि उसे सुख भिन्न और दुःख की निवृत्ति हो; इस दुःख-अदुख भेदांतर में उसे कोष्ठ जैसी अद्वैत आंशधि भिन्न नये, जिससे वह दुःखशरीर शोक का पास न इतकने दे. "दुःख का नाश"
"सुख की प्राप्ति"—इसी उद्देश्य की सिद्धि के लिये इस संसार में अथर्वर कांड दुःख; अनेक मन-मानसों का जन्म दुःख; अनेक दृष्टियों की स्थापना दुःख; भिन्न-भिन्न भावों से उद्देश्य की सिद्धि जनायी गयी; इन भावों के अंतर्गत पथिकों में वाद-विवाद दुःख; मन-मेव अथवा भाव-मेव के कारण अनेक युद्ध भी दुःख; रुधिर नदियाँ जली; शान्ति के स्थान में अशान्ति, सुख के स्थान में दुःख, अशुद्ध के स्थान में संतुलन, संगमन के स्थान में विघटन दुःख; प्रकृति का हावीर्य धारण करना पडा; जगत्प्राणी मनुष्यों में पारस्विक वृत्ति आ गयी; उनका विकास रुक गया; मानवी जन्म जल्द भये और सुख स्वप्न हो गया.

सुख प्राप्त न होने के कारण हो ही हो सकते हैं—या तो पय ही ही न था या उस पय

એ દે. દિંદુ-ધર્મ ઇન અવતારો, ઋષિઓ અને મહાત્માઓ દી કૃતિયોં એ આદર્શ કા કોષ દે.
 "શાધિકારીમેદન અધિકારમેદો મવાતે"-૫૬ દિંદુ-ધર્મ કા એક અખંડનીય અમલ સિદ્ધાન્ત દે.
 અન્ય મતોં મેં ઇસ સામયિકતા કા લેશ બી નહીં હે. તત્કાલીન અરણ્ય કે રહેનેવાગોં કે
 સિંચે ગિલ્ત માર્ગ કા અનુસરણ દબ્બર મુદ્દમદ સાદળને બનાયા, વદી માર્ગ ઇસ વૈજ્ઞાનિક
 સમય મેં બી દરજાઓ મંસાર કા ખેપ માર્ગ બન રહા હે. બૌદ્ધ-મન સે પ્રભાવિત ઇસાઈ-મન કો
 બી વદી દશા હે. મુદ્દમદ સાદળ અથવા ઇમસ ને દેશ ઓર સમય કો પરિરિથનિ દેખકર
 અપની સમજ, વિદ્યા ઓર નયોગ્ય કે અનુસાર સિન્ન બિન્ન પથોં કી સ્થાપના કી થી. વિજ્ઞાન
 ઇનમેં સુધાર કરને કે તકાગે કર રહા હે. દમ સાધારણ દિંદુ ઇને માર્ગોં કા કાંઈ અંસા દોના
 નહીં સમજતે. અન્તતો ગત્યા મુદ્દમદ સાદળ ને દૈધ-ભક્તિ કી ઉપાસના બતાધી ઓર ઇસમ ને
 વિશિષ્ટ દૈધ-ભક્તિ કી. 'ધમર-જીવ નિત્ય હે. પદાર્થ હે, ધમર ઉપાર્થ હે, જીવ ઉપાર્થ હે'-
 થદી મોદમદી મત હે. 'ધમર ઓર જીવ મેં બેદ દોના બુઆ બી બેદ નહીં હે, પર દર્શન કે ઉચ્ચ-
 તમ પ્રકાર મેં ઇન મતોં કી નિર્જલતા રપટ દિખવાઈ પડેગી.' ઇસ કા અર્થ થદ હે, કિ ઇન
 મતોં મેં અન્તિમ માનવી વિકાસ કે સિંચે સ્થાન નહીં હે. ઓર બી બહુત સી બાતોં ઇન મતોં મેં
 હે, જે ઇસ સમય કે સિંચે તો ઉપયુક્ત થી; પર આજ નિતાન દાનિકારક હે. 'કાફિર' ઓર
 "હાદિન" શબ્દોં કે અર્થ ઇસ પુરાને કોષ કે અનુસાર લગાના આજ રાષ્ટ્રીય વિચાર સે 'કુર'
 હો રહા હે, તબી તો દમેં સિખના પડના હે, કિ આજ 'શ્રીરામ કા જીવન' કી દમ સળ
 સંસારી પ્રાણિયોં કે સિંચે, સમસ્ત જગતીનસ કે સમ્બતાભિમાની માનવ-સમાજ કે સિંચે, 'આદર્શ'
 જીવન દોના આદિયે; કોંઈ કિ પ્રથમમઃ શ્રીરામ કા જીવન કરણ-રસ કા મૂર્તિમાન જીવન
 હે. જન્મ મેં કરણ-રસ, આજીવન કરણ-રસ, રત્નશિરોધણ મેં કરણ રસ, વીરના ઓર ગુંગાર
 મેં કરણ-રસ! જગાં દેખિયે, વડાં કરણ-રસ સ્થાપી ભાવ સે વર્તમાન હે. અન્ય રસોં કા
 પયોગ પ્રવર્તન હે; પર કરણ-રસ કા પ્રાગલ્ભ્ય હે. રામ કા જીવન વર્ણન કરને હુએ મહાકવિ
 બલમુનિ ને કરણ-રસ કા મુધા-સરિતા મેં બદતે દુએ થદાતક કહ ગયા હે-

"एको रसः कर्मण एव निमित्तमेवाद् भिन्नः पृथक्पृथगिवाभ्रयते विषत्तान् ।

आयत्तं पुदपुदतरंगमयान् विकारान् अम्भो यथा सलिलउमेवतु तत्तत्तमप्रम् ॥"

અર્થાત્-રસ વાગ્નવ મેં એક લીલ. અવરથાબેદ કે કારણ અન્ય રસ અન્ય રપ ધારણ કર
 લેતેન. અનઃ કરણ-રસ કી અથ કી નાઇ નામ-રપ કે બેદ મે વીર-ગુંગારાદિ સેપ આકો રસોં કા
 રપ ધારણ કરના હે.

ગિલ્ત બનિ ઓર મનુષ્ય મેં કરણ-રસ કી વિકાસ કીં મનિ નિશ્ચિન કરના હે-અર્થાત્
 કરણ-રસ સે પ્રેરિત દોઝર જીનનિ કી મની હે, વદ મનિ ઓર વદ મનુષ્ય સમ્મે વિકાસ કે
 માર્ગ પર રિથત હે. ઇસ કારણિક દષ્ટિ મેં સંસાર કે કનિદ્રાસ મેં શ્રીરામ કા જીવન મયમુલ્ય
 નિરાધા હે. સંસાર કે પ્રાણીન, મખ્યાકાલીન ઓર આધુનિક છતિદાસ કે કોને-કોને બાજ કાસિયે,
 શ્રીરામ કે જીવન કી આધ્યાત્મિક મજક, નેસર્ગિક સુમધ, વીરાચિત ઉત્કર્ષ, દેવી આદર્શ,
 પ્રકાશનીય વિષ-બંધુતા, નિષ્કપટ સહૃદયતા, સમ્મી પવિત્રતા, પૂત ભાવિતા તથા સાસારિકતા મેં
 બી સર્ગાવના એકસાથ કહી ન મિલેગી ઓર રમરણ રખિયે, ન મિલેગી. યુનાન કે છતિદાસ
 મેં સિંકર; રામ કે છતિદાસ મેં સીઝર; આધુનિક યુરપ કે છતિદાસ મેં નેપોલિયન; ઇન
 નીન પ્રધાન વીરોં પર સારા યુરપ છતરાના હે. જે સંસાર ભર કે પરમ વીરપુરુષ સમજે
 બને હે; પર કયા ઇન વીરોં ને સંસાર કા અધિક સમૃદ્ધ ઓર સુખી બનાયા? પર કયા
 છતોને વિકાસ કી મતિ મેં સદાપના હી? પ્રસિદ્ધ અનિદ્રાનિક એચ. જી. વેલ્સ અપને
 'ધી આઉટલાઇન્ડ ક્લાય લીસ્ટરી' મેં કીક પૂછતા હે-અર્થાત્ માનવ-સમાજ કે સિંચે
 ઇન્દોને કયા કાર્ય સિંચે? ઉનકે કોષ મેં છતોને કયા દાન સિંચે? મહાશય વેલ્સ
 કા જવાબ હે- "સિંકર ખૂબ યારાજ પીના થા; નિર્દોષ દંત્યા કરના થા. લાં,
 ઉમને દારી બનવાને કી કયા બને કી મથાપી. છતી પ્રકાર સીઝર બી પદ વર્ષ કી અવસ્થા મેં
 કિષ્કોષિયોં કે મધ્ય એક વર્ષના રામરત્ન મેં મળ રહા. વદ ચાલના તો સંસાર કા બહા
 કરના; પર જિયવ કા દામ બના દેવ." કહી તમ મેં કિયોં સિંચે? મેં કિયોં સિંચે? મેં કિયોં સિંચે?

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
VOLUME 100, PART 1, 2000
PUBLISHED BY THE
BRITISH ANTHROPOLOGICAL SOCIETY
ON BEHALF OF THE INSTITUTE
LONDON
2000

શ્રીરામ-રામાયણ મેં શિવ ને પાર્વતી ને કહી-અમી સ્વયંભવન હો એક જગત કામ
શિરામણિ તુલસીદાસ કે 'રામચરિતમાનસ' મેં પાંચ જાની હે જોડ કામચરન કામી પ્રકાર
જાનકે બાપાઓ મેં અનેક વિચાર કીયે હે. વદાપર બી કુલ વિચાર-પૂર્વક રામ કે સારોપર જાણ
કીયે જાતે હે. અમ કા સારસ વદી હે, કિ રામ કા જીવન માનવ-સમાજ કે વિષે, ન હિ ફેર
દિ-ધર્મગોપાલિયો કે સિયે, આદર્શ જીવન હે. "દરિ અનંત દરિકા જાનતા" વાકા સિદ્ધાન્ત
રામ કે જીવનપર પૂરા લાગુ હે. જોશી દશા મેં શ્રીરામ કે જીવનપર સારે કિતલી બી સંનિદાસિ.
આદિત્યિક, રાજનીતિક, સામાજિક જોરે પામિકે શ્રીમાંના કી જાણે, તે બી શ્રીરામ-જીવન-
રૂપી મહાકાવ્ય કી અંતિમ રીઠા નહીં પાવેગી. જનક પ્રસિદ્ધ મેળ કા ઉદ્દેશ્ય વદી હે, કિ રામજી
શ્રીરામ કે જીવન હે. આદર્શ જીવન સમજ કર ઉમો અનુમાર જાપને જીવન કા નિવરન કરે.
દમ ઉપર કદ આપે હે, કિ જાગ મેં પરિચાલિત માર્ગ કી સંખ્યા કલાણ-પદ્ય હે જોરે જોશી
પદ્યપર ચલના સંખ્યા સલાહાર હે. "સદાચાર" કે પ્રસંગે જીવનારી પુરુષ જોરે મહાત્મા મો
હોતે હે. જનમેં જીમ કી સંસારી પુરુષોં કે સિયે પદ્ય-પ્રસંગ હે. કસ કથન કી પુષ્ટિ કિતિદાસ,
ધર્મશાસ્ત્ર જોરે શ્રીરામ કે કથનાનુસાર કી ગણી હે.

શ્રીરામ કા કી જીવન દસારે સિયે કયોં આદર્શ-જીવન હે કથા કી અમ્મા હોતા, વદિ
મહાપર દમ શ્રીરામ-જીવનપર અપની દુઃખ જુદિ કે અનુમાર 'પૂર્ણ' શ્રીમાંના કરતે જોરે વદ
દિખાતે, કિ કૈસે શ્રીરામ કે જીવન કી છોટી-છોટી ઘટનાઓં બી આદર્શ-સ્થાપન કરતેવાળી હે,
કૈસે શ્રીરામ કે જીવન મેં કહી' સમાજવાદી કે સિયે આદર્શ હે, તો કહી' ધર્મવાદી કે સિયે
'કહી' રાજનીતિ કી પ્રતિમા ચરમ સીમાતક પદ્યે ગણી હે, તો કહી' માનવી ઉત્કર્ષ કા જાંત હો
ગયા હે; સારાંસ મદ કિ માનવ-સમાજ કે સિયે જસમેં કૈસે કૈસે આદર્શ (મોજુદ હે, વદ મેં
પૂરા પૂરા મહાપર) લિખ સાના તો અમ્મા હોતા; પર લેખ જલ્દન જલના જાના હે કિસિયે જોરે
સ્થાનાભાવ અથવા અપની પરિમિત જુદિ કા વિચાર કર શ્રીરામ-જીવન કી કુલ કી ઘટનાઓં કી
શ્રીમાંના કી જાણેગી.

શ્રીરામજીવન કી મોટી કથા દિ-કુ સમાજ કે આબાલ-વૃદ્ધ સબી જાનતે હે જોરે
સંસાર કે અન્ય ધર્મવચનિયોં મેં સે કિતને કી, જો માનવ-સમાજ-સાત્ર કે જાન હે,
વે બી હસે જાનતે હે. રામ-જીવન કી અત્યંત સરિસ કથા સતી સીતાજી ને સ્વયંં દનુમાન
સે મોં કહી હે:—"નિર્મલ રણુવંશ મેં રામ કા જન્મ હુઆ. રામ ને મહારક્ષા મેં વિશ્વામિત્ર
કી સદાચલતા કી. અવધ્યા કા રાપ જુઝકર શિવ-યનુ તોડકર સીતા દેવી કા પાણિ-
મહાજુ કિયા, પરશુરામ કા મદ ઉતારા, અયોધ્યા-નગર મેં બારદ વર્ષ તક વાસ કિયા,
પિતા કી આજ્ઞા સે દંડકારણ્ય કી રાદ લી, વિરાધ કા વધ કિયા; ખરડપણાદિ કા સંદાર કિયા
જોરે સ્વાંગ જનાયે કુએ મારીય કા વધ કિયા. કસ કે પશ્ચાત્ત નકલી સીતા કા હરણ હુઆ,
કળયે જોરે જટાય કા મોલ હુઆ, રામ ને સવરી કી પૂજા સ્વીકાર કી, સુગ્રીવ સે મિત્રતા કી,
બાલિ કા વધ કિયા, મીના કી મોજ કરાઈ, સત્ય મેં પૂજ બાંધકર લંકાપર આક્રમણ કિયા
ગયા, કુષ્ટાત્મા રાવણ કા સંદાર કર વિષ્ણુજી કે રાજ્ય દેકર પુષ્પક-વિમાન સે રામ, સતી
સીતા કે સાથ અયોધ્યા લીટ આપે જોરે ફિર રાજ્ય કરને લગે. સમયાનુસાર જૈલિક
લીલા-સંવરણ કી. મદ તો કુલ સંસેપ કથા; પર વદિ જુદ દષ્ટિ સે દેખા જાયે તો 'બાદૈ
કથા પાર નહીં લઈ.'"

રામ કે જન્મ સે લેકર ઉનકે સ્વર્ગારોહણતક ઉનકે જન્મ કા છોટી-સે છોટી ઘટના
આદર્શ કા જાનવાનેવાકી હે. એક-એક ઘટના લિન-લિન દષ્ટિકાણ મેં દેખી જાતેપર ભિન્ન-
ભિન્ન અર્થ દેતી હે. અમ્મ, કુલ ઘટનાઓં કા કિરોણ વિચાર સુનયે. જન્મ શ્રીરામ કા જન્મ
હોતા હે, તમ સંસાર મેં જાનંદ કી અમૃતધારા બહને લગતી હે. ભક્તશિરામણિ તુલસીદાસજી
રામ કા જન્મ-વર્ણન કરને મેં અપને કા જુજ જાતે હે. કન ભક્તોં કી સમજ મેં પ્રાપ્તિ કી
અનિ વિશ્વજી હો જાતી હે. સર્વ તક અપના માર્ગ જુજ જાતે હે. સંસાર મેં એક નયે યુગ
કે શ્રીમણેસ કા કંઠા ચુપકે-ચુપકે પિંટ જાના હે, જાનેવાલે કાવિય કી આબા દિખાઈ
પડને લગતી હે.

“ મુનિ કેવલ કે જૈન, શ્રીમ કવિ? અવસ્થા ?

નિદમે કાળા-જૈન, ચિત્ત જનકી વચ્ચે નવું :

“ એમિ આનિ જસપાવ પખાર, દોન વિજય ઉનામું પત્ર. ”

કદને છે? જીર ઉસ પાર વતે છે. ચક્રવર્તી રામ કા મહેન હોના છે, કિ મજાદ કો ૧૦ ન દિયા ગયા. મની ગીતા પત્રિ કે મન હી જાન નાક નદી છે જીર અપની મુન્દરી મપાદ, ૧૦ ને સમતી છે; પર મજાદ નદી સેના.

“ ફિરતી ખાર મોદિ વ્તે દેવા, મો પ્રસાર મોદિ મિટ પારિ મેવા. ”

પદ કદકર મજાદ મુદરી સેના સ્વીકાર નવી કદના, મેજાર ન થી, વર્ણવમ છી પત્રિના-વરસા કા સેવા-માન બી ન થા. રવત જીર કર્ણવ સાથ-માથ જને જને છે. કમો આપાર-પર વર્ણવમ-પર્મ રદ સકના થા જીર અજ બી રદ સકના.

હા ઘટનાઓ કે મુનિ-મિલન, વિરાય-અરજા-વધ, મીના-વરણ, મુખીવમિતનાદિ યોગ કર દમ ઉસ સ્થાનપર પડ્યું જને છે, જ્યાં ખોરામ છી રાજનીતિક પટ્ટના કા ઉત્પાદન મિપના છે. મુખીવ સીના છી ખોજ કરા રહે છે. દનુમાન લંકા જ મૂકે છે. વિર્ભાવ રામ કે મિતના છે. મુખીવ જૈસે સ્વાર્થી જન કા ચિંતા હોતી છે, કિ હવે વિર્ભાવ રાવણ કા બેદિયા તો નવી છે ? રામ કદતે છે:—

“ કોટિ વિષ્ણુ વધ લાગિ જાહ, આથે સરન તજે નરિ તાહ;

મેદ સેન પહવા દસંસીસા, તમજું ન કછ બપ દાનિ કપીસા.

જગ મદં સખા નિસામર જેતે, લઝમન દનેં નિશિય મદં તેતે;

જો સમીત આવા સરનાઈ, રખિયો તાદિ પ્રાનકી નાઈ. ”

રામ ને વિર્ભાવણ કે “ જુજ વિસાસ મદિ લક્ષ્ય લગવા ” જીર જડી સહાયના સે પૂછા:—

“ બધમંડી જસદુ દિનરાની, સખા ધર્મ નિજદે કેદિ કાંતી ? ”

જીર—

“ અસ કદિ રામ તિલક તેદિ સારા, સુમન-રણિ નવ ભપ અપારા. ”

કેસી અપ્રતિમ આત્મવિશ્વાસ છે ! કેસી સહાય રાજનીતિક ચાલ છે ! કેસી પ્રથમનીય સંસ્કરણના છે ! કેસી સાર્વભૌમિક ભાવ છે ! રામને વિર્ભાવણ કે મહે લગાવા. શત્રુ કે મિત્ર મેં પરિણન કિયા. અપને અનુવાધી વાનરોં કે ઉત્સાહિત કિયા. લશ્મણ કા માન બહાવા. લંકા મહે. રાવણ કે કુલપરિવારસહિત મટિયા-મેટ કિયા. આર્થ-સમ્મતા કા ઝંડા ગાક દિયા. અપના લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કિયા. પૃથ્વી કા મોજા દસકા દુખા. અરાજકતા મિટ મઈ. રાક્ષસી લીસા કા અંત દુખા જીર ભારત મેં ફિર ચાન્તિ છી જંસી જગને લગી.

રામને પુત્ર, પિતા, ભાઈ, સમ્રાટ, મિત્ર આદિ કે કર્તવ્યો કા આદર્શ સ્થાપિત કિયા. બાલિ-બધ, શત્રુ-નપરવી-વધ જીર સીના પરિત્યાગ કે વિષય મેં ભિન્ન ભિન્ન મન છે. પદિ સમય મિત્તા તો કિરી જીર લેખ મેં ધનપર વિવેચન કિયા જાણેલા. આજ ઇતિના હી કદના પર્વાસ છે કિ રામ કે ઇવન કા અનુસરણ હી ભારત કે ભવિષ્ય કે સિને કરવાપણ છે. હમે અપને ધર્મ જા પાલન કરના જીર ઇસ પ્રકાર અપના ઇવન સફલ કરના છે.

આજ સંસાર મેં અસાંતિ છે, આજ અનાથ નારી-જગતો કે કંદન સે સસાર સ્મરણ હો રહા છે-પર્મસંકટ મેં છે, માનવ-સમાજ કે અધિકારોંપર ધાર્મિક ઉન્માદ કા અત્યાચાર હો રહા છે, પશુ-બલ છી વૃદ્ધિ છે, હલ્ય-દોન રાજનીતિ ને અપને તાંકન-ટલ સે સંસાર કા નરક મેં પરિણત કર દિયા છે, જન: હમે રામ-ઇવન કે આદર્શ માનના કર્તવ્ય છે. પર સ્મરણ રહે, કિ દમ કિરી કે અપના શત્રુ ન સમજે. ઉન્માદ કે વશીજન અનુષ્ઠ દમારી દુષ્ટા કે પાત્ર છે. “ રામ-ઇવન ” કે આદર્શ માનનેવાલોં કે કોપ મેં ધૂણ સબ્દ કે વિષે સ્થાન નવી છે:—

“ ઉમા જે રામ-ચરણ-રત, વિજન-કામ-મદ-ક્રોધ;

નિજ પ્રભુ સમ દેખદિં જગત, જા સન કરદિં વિશવ. ”

રામ કે ઇવનપર અપના ઇવન નિયમન કરનેવાલા અનુષ્ઠ જગતા, મોહ, સ્વાર્થ, ઇદમ-કોહુપતા, ધર્માન્વતા કા ચિંકાર નવી જગતા. કયા દમ વિશ્વાસ કરે, કિ હમારે ભારતીય બાહ

प्यारा मे जीवन मे गान्धर्व मानकर संसार मे फिर राम-नाम स्थापित करेगे और श्री पराजय मे दुष्परी संसार मे फिर व्यापारिक निभारा मे उचित मार्ग पर रूप सहेजे। जहाँ करने की से भारत संसार के प्रति अपना कर्तव्य निभा रहेगा और हम भारतीय अपनी सभी क्षमता, शक्त-विकास पर और प्रतिभाग की स्था कर रहे जे र कामकाज निभाना हमें शक्ति दे, कि हम अपने कर्तव्य जीवन-काल मे प्रपदा मे पूर्णतया पावन कर स्वयं समझे कल्याणक पदों तथा अपने आपमें को-संसार पर जगत को-परी कल्याणक पदों, इस से हम 'सुख' का बेट भिटकर जगत में का अनुभव हो।

अधूत-पंचक

(ले:-श्रीधुत "कंठक" ता. ७-४-१९२७ ना "हिंदुधुत" ना अकभायी)
 जे प्राण से पात्रा किये, सत्य सनातन धर्म; जतलाते सपथका रहे, सदा कर्मका भर्म।
 नतति जिलाते जे रहे, देकर लवन-दान; जिनहे प्राण से प्रिय रहा, नपि-मुनियों का भल।
 जे सपथकी सेवा सदा, किया करे सानंद; तन-भन से माना किये, वेद-विप्र-नन्यदं ३
 दुखे अहिंदु किस तरह, जैसे पूत अधूत; सदा सन्निधानंद के, वे है प्यारे पूत। ४
 अपनाने हा आन ली, उनहे न लो तैयार; वे पापी हैं आप ही, उनको सनक सवार। ५

प्यारा भारत

(ले:-श्रीधुत प्याणु गंगाप्रसाद जी. जे. जे. टी. "हिंदुधुत" ता. ७-४-१९२७ ना अकभायी)
 हमें है प्यारा भारत देश !

(१)

सौरभ-सिक्त समीर प्रवाहित, 'कल-कल' सरिता-नाद,
 वन-पर्वत की रुधिर रम्यता, विविध झूलों का स्वाद;
 कलिस कुसुमों का शुधि आर्षान, भ्रमरकी भीठी 'लन-लन' तान,
 सखी प्रकृतिका कीड़ाथल हैं, कैसा भारत-देश !
 हमें है प्यारा भारत देश !

(२)

सभसे पहिले ज्ञान-मानुषा मिला हमें आलोक,
 किये उन्हीं किरणोंसे हमने आलोकित सभ लोक;
 वही अणु हा ! हम हैं परतंत्र, जगतके सारे देश स्वतंत्र,
 किन्तु न क्या फिर जगकर जगका, देगे 'सुख-सन्देश' ?
 हमें है प्यारा भारत देश !

શ્રીરામચંદ્ર કી ખિન્નતા

શ્રીયુત પંચગામ્રસાદૃશ અભિદોષી-ધર્મિદુષ્યના તા. ૧૩-૪-૧૯૩૪ ના અંક ૩ થી) નૂતનમથકમાં મધ્યે મમવાક્યમનુષ્ઠમમ્ । માતિ કાલેડમિદિત્તં તેનામિ હરિણઃ કુદાઃ ।

તેનામિ આ પરિભ્રમણ કરતે-કરતે ભલેન થકે દુઝે દોનિયર બી ભણે ની નારદજી કે વડ મથ-
દો આપા, કિ આજ ભારત કે સનાતન ધર્મ-પ્રેમી મજબૂત મર્યાદા પ્રાપ્તિનમ અગિયમદ-
કી જવળતી મનાને કા સમોદેહ કર ગદે દોગે, ત્યોં લી કિનો વરમ મેં શ્રી રામચંદ્ર કી
ભિ કા રત્નાકર ઉમડ ઉઠા, ઉસદો તરંગો મેં ઉનણી પરિભ્રમણન્ય શકારત ન ભને કદા
દ મથ. વે બડે ઉત્સાદ સે થી રામજન્મોત્તમ દેખને કે સિયે ભારત કી જોર મલ પડે.
ભારત કે અજમર, કાનપુર, કરોચી, દિલી જોર કલકત્તા જાદિ નગરો મેં જમદેયાને પગ
ભિંક ધનવાનો કે ભવનોંપર નારદજી ને પધારકર વડાં શ્રીરામચંદ્ર કે જન્મોત્તમ કે દેખ, ધનના
જ પાયા, કિ ઉમ કા વર્ણન કરને કે સિયે દીરસાગર ગયે ખિના ઉનસે નદોં રદા ગયા.
કલકત્તે સે રીપે દીરસાગર કે સિયે રવાના હો ગયે. વે મન મેં મોગને ભને થે, કિ જળ
શ્રીરામચંદ્રજી ભારતવાસિયોં કી ભક્તિ કા વર્ણન મુઝસે સુનેગે, તજ વે નિઃશરદ જનૂન પ્રશ્નન દોગે.
દીરસાગર મેં પહંચકર ભયોં લી નારદજી ને અપને પહંચને કે સમાચાર ભગવાન રામચંદ્રજી
કા પાસ ભિજવાયે, ત્યોં લી ભક્તવત્સલ શ્રીરામજી ને આપ કે જીવવાયા. આપ કે ભગવાન કે
સમીપ પહંચતે હી ભગવાન ને આપ કા રામજન કર આપસે કુશલ પૂછી જોર આપ કે ભંને
કે સિયે આસન દિયા. આસનપર બેકર નારદજી ને ભારતીય ભક્તોં કી ભક્તિ કા વર્ણન ભગવાન
કે કલ સુનાયા. ઉસે સુનકર ભગવાન કા વેર્ણુ કુલ પીલા સા હો ગયા જોર વેદુળી સે દીખ પડે.
શ્રીરામચંદ્રજી કી ઉક્ત અવસ્થા દેખ, નારદજી ને બડી આતુરતા કે સાથ પૂઠા, કિ ભગવન!
વર્તમાન ભારતીય ભક્તોં કી ભક્તિકથા સુનકર આપ કી વડ દયા કયોં હો મર્યા ઉત્તર મેં
શ્રીરામચંદ્રજી ને બડે દુઃખ કે સાથ કદાં કિ:-

“નૂતનમથકમાં મધ્યે મમ વાક્યમનુષ્ઠમમ્ । ન માતિ કાલેડમિદિત્તં તેનામિ હરિણઃ કુદાઃ ।
હે નારદજી ! મેં નરદેહ ધારણ કર ભારતવાસિયોં કેા ઉનકે કથાબુધ્ધિ ને અભોપ ઉદેપક
દિયે થે, ઉનકે વર્તમાન ભારતવાસી દિંદુમાત્ર બી નદોં માનતે. અપને ઉપદેશોં કી અવગત
હોતી હુક દેખકર મેં બદુત લી દુખી હો જતા હું !”

ઉક્ત બાત કે સુનકર નારદજી આશ્ચર્યચકિત સે હો રહે. ઉનહોંને બડી નમ્રતા કે સાથ
શ્રીરામચંદ્રજી સે પૂઠા કિ, ભગવન! આપને અપને પરમ પ્યારે ભારતીયોં કેા કોનસા ઉપદેશ
દિયા થા, જિસ કી અવગત કર વે શ્રીમાન કેા ઇસ પ્રકાર દુઃખી કર રહે હેં ? ઉત્તર મેં શ્રીરામ-
ચંદ્રજી ને કહા કિ મેંને રામાવતાર મેં ભારતીય જનોં કેા વડ ભક્તીભાતિ સમજા દિયા થા, કિ
ભારત કેા ધનધાન્ય તથા સુખ-સંપત્તિશાલી બનાયે રખને કે સિયે ઉનહેં ગોરક્ષા, કૃપિ જોર
વાણિજ્ય કી રક્ષા જોર શક્તિ કરતે રહના હોમા. ઇતના લી નહી; કિન્તુ કૃષ્યાધનાર મેં મેંને
સ્વયં ગોપરિપાલન કર ઉનહેં પ્રત્યક્ષ શિક્ષાદારા સમજા દિયા થા, કિ ગુપ્ત લોગ કેશાબુપર-
પરા કી દાત્રી કલ્યાણી ગી કી સેવા સદા કરતે રહના, મેરે ઇસ દિતકર ઉપદેશ કા યથેષ્ટ આદર
કરતે રહના. મેંને ઉનસે કહા થા:-

શ્રીરન્તુ ચાલવત્સાનાં ચે પિયન્તોહ માનવાઃ । ન તેવાં હીરપા કેચિન્તુ જાયન્તે કુલવર્દનાઃ॥

(અ. પ. ૧૨૫-૧૬)

અર્થાત્ જો લોગ છોટે બજોવાલી ગોઝો આ દુધ પી જતે હેં, ઉનકે વંશ મેં દુધ પીનેવાલી
જોર કુલ કી શક્તિ કરનેવાલી સન્માન નહીં હોતી.

નારદજી ! મેરા મદ ઉપદેશ ભારતવાસિયોં કી મંજલકામના સે જોત-પ્રોત ભરા હુઆ હે;
પર પરમ ખેદ જોર સન્તાપ કા વિષય હે, કિ વર્તમાન ધનવાન ભારતવાસી મેરે ઇસ ઉપદેશ કા
સોલહો બાને અનાદર કર રહે હેં. છોટે બજોં કે દિરસે કા દુધ પી જને કી વાત કોન કહે, વે ઉન
ગોઝોં કા દુધ પીતે હેં, જિન કે દુધમુઠે બચ્ચોં કે લાલચી ગ્વાલે માર ગલતે હેં. ઉનકી
ગોઝોં કે દુધ જોર થી સે બનાયે હુઝે પકવાનોં આ મુઝે નેવેલ દિખાકર મુઝે ‘વડતો બ્યાપાન’

राम का पायकट

(लेखक:—आषा. आदीवासल "हिंदुधर्म" ता. ७-४-१९२७ ना अंकमांशी)

"मे" कहर सनातनधर्मी, मेरा लडाका मदाकहर सनातन धर्मी और मेरी स्त्री मदाभदाकहरा-
धन सनातनधर्मी। मेरे छते छ तो जैसा कदापि नहीं हो सकता, अगर मे' अपने सच्चे
पाप का भेदा हं, अगर मेरी ज्ञान मे' ज्योधा जाया और सरगू भया का घर है, अगर
दमारी पंचायत के इस दुक्रे मे' (दुका जिया कर के) अशुद्धों के शुद्ध करने की ताकत है, तो
राम का जति से जलन कराये बिना जन्म जाने की कौन कहे शुद्धा मदापर लाही सादना भी
हराम है।"

छतना सुनते ही घोभीयो की जणिल आरतवर्धाय घोभी-मदासभा मे' प्रसन्नता की वर्षा
होने लगी-सभी के दुक्रे जिये हो जये. सभा क्या थी, भानों इस जिये मे' दुक्रे की जेनी सदमदा
रही थी. आरो और से "हीक-हीक" का नारा गूँज उठा. छतने मे' दुसरे घोभी ने तमककर कहा-
"मे' जूदा हं, परंतु मेरी उम्र नीजवान, हाँत दसते-जवते रहे, आंभि' मरतानी लीरियां.
अधर्म की जान कटना मेरे सिधे दरोही-मलक नहीं. जे मदारान् स्वर्गीय राज दशरथ ने जैसा
अधर्म दिल्-जदलाव के सिधे भी नहीं किया था. हिर इस साही आनदान के सादनहने ने त्रना-
सुग मे' जैसा अधर्म क्यों किया? गरीपर जैने से क्या होता है? यद कोष कोड़ेकाई नहीं,
रा'हर का धनुष नहीं, कि छसे दमशोक न तोड़ सके! रावण की जातों मे' आकर, हिर उसके
कंधेपर बैक कर, आकाश की दवा आते-आते उसके घर लना, हिर जमीने के जंगसे मे' हदरना-
जैमी स्त्री के हिर स्त्रीकार कर लेना और पुंद रावरी नैसी नीय स्त्री के जूड़े जैर जाना, धर्म की
नाक काटना है, नाक! हिर कोष जैसाभैसा धर्म होता तब तो जात हसरी थी. यद तो है
"सत्य सनातनधर्म!" जिन के पुराणभोवारी, उन के भेदा जंटावारी!

छतने मे' तीसरे ने अपने दोनों दाख जिये कर सर दिवाते दुज्ये "पंचो! मेरी भी प्राधना
सुनना" कटना शुरू किया. यद धर्म-सहायत भागसा यदीतक होकर न रहेगा; जहिक दमशोक
जंगी, यभार, नाई, कदार-सजड़ी अलग अलग सभा करायेजे और उन सभाओं मे' भी पाप-
कट का प्रस्ताव पास करायेजे. यदि किसी सभा के भानतीय सदस्य दमारे धर्मरक्षक प्रस्ताव का
विरोध करेजे, तो दमशोक जेकदम उस जतिभर के कपडे घेना जंठ कर देजे, उनके दरवाने
अपने गहरे का पेशाब भी न करने देंजे. (करतलध्वनि)

अंत मे' छतरी सभा मे' "जयवान राम का पायकट" वावा प्रस्ताव सर्व-संभति से पास
हुआ और निश्चि दूआ, कि प्रातःकाय रात्रासाह के साभने सज सोम जेकजित होकर छसकी
सुनना है और उनकी दृष्टा जन है. धीरे-धीरे यद अगर जयवान राम के पास भी पद'ची-
वे जेयारे जदुन पतराये. कुछ सिपावियों से कहा, कि आज रात्रि मे' यद भी देजते रहना कि
घाणियों के मुदस्ते मे' कसा दंग दे! कोत्र अपने-अपने घरों मे' क्या जानबीन करते छे? उसी
रात्र रात मे' आइन की भारी, धर्म की सनाची जेक बटना भी छत मध.जेक घोभी की स्त्री,पति की
आजा के बिना कदा नादर गली जध थी. उस के जानेपर पनिने डाँटकर कहा, "सुनती दे! तू
आज मेरी आजा के बिना कदा जध थी? आज अनमाना छपर-छिपर आने-जाने मे काम नहीं
भेजेगा. मे' राम नहीं हं, कि रावण के वदा जयी औरत के हिरसे कणूज कर लुं, भारे डोडों के
क्यूमर निकाष लुंआ और घर से निकाष हंआ. क्या मेरा भी जनिताहणों से पायकट करायेजी?
यद सारी जानें पद'हार सुन उदा था उसने जहर रामछ मे कदातब तो ये जे दुष्पी दुज्ये.
प्रातः राम जेने के सिधे सुज्जोना के सुवचाया. सभी गणजदर छके दुज्ये. छपर घाणियों का
मनातनधर्मी इस अपने-अपने मदापर सवार और दाख मे डेड डेड दाख का जेक-जेक दुका सिधे
जा पड़ था. कलरो का तादाह मे रात्रासाह के साभने जेकजित होकर 'शम-शम', 'घिझार-घिझार'
की जावाज मे कंधा अट करने जये, अंत मे वसिष्ठ ने सज के खान किया. सज जैक जये और
दुकों की धनधार मुज्जाहट होने लगी. सर्व-संभति मे वनिपद मरपंच जनाये जये. मुकईभा
पेस हुआ. जेयारे रात्राहट ने अमिषीसाहि की जमाज पुरानी भिजावे और भिसके पेस की;

भगर घोणियों के धूम के आगे किसीकी न गयी, येचारे जूड़े वसिष्ठजी की भी घोड़ी बंद हो गई।
 एक घोणी ने अडे होकर और रामजी की ओर अंगुली दिखा-दिखाकर साक्ष समझावते हुए कहा-
 'छन्हेने शवरी के जूड़े गेर क्यों आये? क्या यह क्षत्रियों के लक्षण है? क्या यही सनातन
 धर्मियों के लक्षण है? जण रावण कंधेपर सीताजी को लेकर लागा, तब सक्षर क्यों नहीं गये
 की गयी? अण अगर हमारे मन के मुताबिक ईश्वर नहीं हुआ, तो हम लोग अन्ध के रास्ते में
 एक भी निंद नहीं लेगे-सरयूजल से अपने लुके की न घावेगे। हम लोगों के दिये उपलब्ध
 यत करना दुर्वार है।'

अंत में घोणियों के छिछानुसार और अहमत् होने के कारण "सीता-परित्याग" का प्रस्ताव
 पास हुआ। रामजी के लिये राजा होने के कारण रियायत की गयी कि तीर्थयात्रा और यत तब
 लोचन-लंडारा कर के अपना होष भिटा लें।

बलते-बलाते एक घोणी ने वसिष्ठजी से कहा:-"महाराज! हम लोग गहले हैं-कोई अन्न
 न करना।" वसिष्ठजी ने क्रोध में कहा:-"अगर गहले नहीं हो, तो सदैव गहलों की संज्ञा में
 रहोगे-छन्ही की कमाछ के लरासे तुम्हारा गुजर होगा।"

यह विशेष प्रतिनिधि की पुरानी रिपोर्ट से जान-पीनकर निकाली कुछ "लगवान राम के
 आयकाट" की कथा है, 'हिंदु-पंच' के पाठकों की पचायत में पेश की गती है।

हरद्वार में कुंल का मेला

(प्रस्तावक:-डॉ० हरिद्वारी सिंहजी-अर्जुन उपरधी)

हिंदु धर्म का कायापलट-सनातन धर्म-संभलन-अगृति के यमकदार
 सिद्ध-लोकमत की जत-विराट शुद्धि-संभलन के द्वारा

कायापलट

कुंल के महापर्व का आज अंतिम दिन है। जिस अनुष्य ने भीमगोडे से लेकर कुनपक्ष तक
 ईले लुम्मे मेले का सप्ताहलर देखा है, वह कह सकता है कि हिंदुधर्म का कायापलट हो रहा
 है। यह ही कह है कि हरिद्वार वही है, महेन्तो और साधुओं की भीड़ वैसी ही है, मोक्षार्थियों का ग-
 भाव वैसा ही है, परंतु इस शरीर के अंदर जो आत्मा काम करती है, वह अदृश रही है। जिस
 ने १२ वर्ष पूर्व का कुंल देखा हो, वह १८२७ के कुंल का देख कर अनायास कह उठेगा कि ११
 वर्ष में हिंदुजति की दशा में अद्भुत परिवर्तन आ गया है।

परिवर्तन के सिद्ध

परिवर्तन के सिद्ध अनेक और स्पष्ट हैं। कथ भीलों में ईले लुम्मे मेले में कमसे कम १००
 ऐसे स्थान पते लुम्मे हैं, जहां उपदेश प्रचारक कथा का प्रयत्न है, व्याख्यान और लजन होते
 हैं, सनातन धर्म के तीन पंडाल हैं, आर्य समाज के तीन पंडाल हैं, सिक्कों के कथ पंडाल
 हैं। हर एक अण्डे के साथ प्रचार का स्थान बना हुआ है, जहां दिनलर लजन और
 व्याख्यान होते हैं। सय जगह प्रचार की एक ही स्वर है, एक ही तान है। हिंदुजति की रक्षा
 करो, विधर्म के आक्रमण से इसे बचाओ, अश्रुतों के प्रति अपने कर्तव्य का पालन करो।
 विधवाओं की रक्षा करो-यह आवाज थी, जो सय पंडालों में सुनाई देती थी। सर्वसाधारण
 जनता केवल अंडन या नौक जोंक से संतुष्ट नहीं होना चाहती थी। देशहित तथा न्याय
 की बातों का पसंद करती थी। कुंलस्नान के जूड़े शरीर में भी समय से उत्पन्न परिवर्तन के
 सिद्ध दिखाए दिये।

सनातन धर्म का संभलन

परिवर्तन का सय से अडा सिद्ध वह सनातन धर्म का संभलन थी, जिसका अधिवेशन भीम-
 गोडे के पास हो रहा था। वहां पूज्य भीड़ रहती थी। अडे अडे महापुरोषों ने उसमें दिक्ता सिद्ध
 यह तो मानना पड़ेगा कि कथ वक्ताओं ने जेवगोव(निरंकुश) लापा का प्रयोग किया, और कथ

મહાસિંહો પર, કબી આપમહાસિંહો પર ઔર કબી જન્મ સુધારો પર વાગવવાળો છી વગેરે છી. પરંતુ ઉન કુલેક અફરદિયો કા કાર્ય દેખકર વદ નહીં જુવા દેના આદિયે કિ મામા-મદદા મનાતન ધર્મ કાન્તે-સ છી પ્રરનિ સુધાર સભા છી ઔર થી. સનાતનધર્મ સખ કા ને મનાનુમાન ઇસ સમય સંચાલન કર રહે દે, વદ કિમી ન કિમી સમય આપસમા ૨૬ ચુકે દે. કેઈ ૨૬ કર ઔર કોઈ છીસી ગોજુ મતમેદ સે પ્રિરિન દોકર સનાતન ધર્મ સભા કે કબુમાર જન મમે દે. ઉનકા સુકાવ સુધાર છી ઔર દે હિર સમય જમા જવી દે. વદ મનુષ્ય કે કાન મે પકક કર પરિવર્તન કે સિયે નેવાર કરતા દે. દિંદુમાત્ર પર સમય કા પ્રભાવ પકા દે; પરિણામ વદ દે કિ આજ કા સનાતન ધર્મ બી સુધાર કે સિયે ઉતાવલા હોતા દે. સનાતનધર્મ સમેજન કે સજ પ્રસ્તાવો પર દષ્ટિ કાસિયે. વદ ખૂબ ઉન્નનિશીલ દે. ઉનમે સનાતન યુદ્ધ કે તોડ દિયા ગયા દે. મંદિરો કા, તીથો કા, સાધુઓ કા ઔર ગોશાલઓ કા સુધાર દિવા જલ્ય, અજીતો છી દયા કે સંભાલા જલ્ય, વિધવાઓ છી ઔર પ્વાન દિયા જલ્ય—યદી ખચિ થી, ને ચાતો ઔર સેવા રદી થી. કુંભપર સનાતનધર્મ કે નામ પર ને પ્રચાર દુઆ દે, ઉસકા સારાંસ વદ દે કિ દિંદુમાર્મ મેં પરિવર્તન છી જખરદસ્ત માંખ પેદા હો ગઇ દે. પ્રતેક સુધારક કા હૃદય ઇસ દસ્ત કે દેખ કર પ્રસન્ન હોના આદિયે.

લોકમત કી છત

જલકુંડ પર ચેરધીયન આફસરો કે બેઠે કા ને મામલા ચા ઉસમે લોકમત છી છત દુધ. દિંદુ મહાસભા છી ઔર સે દો મહીને સે વદ સિખા જ રદા થા કિ જલકુંડ પર પૂસ બનાકર વિધર્મી આફસરો કે બેઠે સે દિંદુઓ કા બિલકુલ દિલ દુખતા દે, ઇસ કારણ ઉસે ન ખનાયા જલ્ય; પરંતુ આફસરો ને ન માના. જત સપ્તાદ યજ્ઞ કા અસતિજ બદુત બદ મયા. જિસ પર સ્વામી વિશ્વાનંદજી ને આદેશન શરૂ કિયા સત્યામદ કા નિશ્ચય હો ગયા. ઔર સ્વામી વિશ્વાનંદ, ઝોં ૭૬, સ્વાં ૨૦ રામાનંદ, સ્વાં ૭૭કારાનંદ, પં ૦ ગોવિંદલાલ માલવીય, લાલા ચમનલાલ આદિ ને સત્યામદ કે સિયે નામ લિખવા દિયે. ધીરે ધીરે ચાર પાંચ સી સ્વપંસેવકો કે નામ ભર્તી દુએ જિનમે સે બહુન સી સ્ત્રીઓ થી. માલવીયજી ને વાવસરાય કે તાર દિયા ઔર સ્થાનીય આફસરો છી ચિઠ્ઠી બી લિખી. ઇસ સારે શેર કા પરિણામ અગ્ગા નિકલા, સ્થાનિય અધિકારિયો ને ઉસ પૂજ પર બેઠે કા વિચાર છોડ દિયા, ઔર ઇસકી સ્થાના પચદારા માલવીયજી કે દે દી. લોકમત કે ઇસ વિષય પર દિંદુ બધાઇ કે પાત્ર દે.

વિરાટ શુદ્ધિસંમેલન

તા. ૬-૪-૨૭ કે ઉપદેશક મહાવિદ્યાલય કે આચાર્ય શ્રીસ્વામી સ્વતંત્રાનંદજી મહારાજ કે સમાપતિત્વ મેં ભાં ૦ દિં ૦ શુદ્ધિ સભા છી ઔર સે શુદ્ધિ સંમેલન ૧૨ બજે દિન સે બટે લી સમરોહ કે સાથ આરંભ દુઆ. મનોહર ભજનો દારા મંગલાચરણ હોને કે પશ્ચાત્ સમાપતિજી કા પ્રભાવશાલી ભાષણ દુઆ, જિનમે ઉંહોને ભતલાયા કિ શુદ્ધિ નઇ ખાત નહીં હે, બલકિ પ્રાચીન કાલ સે ચલી આવી દે. ઐતિહાસિક ઘટનાઓ દારા ઇસે પુષ્ટ કરતે દુએ, અંત મેં શુદ્ધિ છી ગતિ કે તીવ્ર કરને કા આદેશ કિયા.

ઈસકે પશ્ચાત્ કમચઃ ચાર પ્રસ્તાવ સર્વાનુમતિ સે પાસ દુએ.

પ્રસ્તાવો કા રૂપ નીચે લીખે અનુસાર દે. પ્રસ્તાવ ઇસ પ્રકાર દે:—

(૧) કોઈક બદુત મેં મુસલમાન ઔર ઇસાઇ સાધુઓ કા વેશ ધારણ કર કે દિંદુ મદિલાઓ તથા બચ્ચો કેા ટૂસલા કર મુસલમાન બના રહે દે. ઇસલિએ સાધુ મહાત્માઓ સે વદ સંમેલન સંમદ નિવેદન કરતા દે કિ વે અપને કર્તવ્ય કે સમજતે દુએ, દિંદુ જ્વતિ છી રક્ષા કે સિએ શુદ્ધિ-કાર્ય મે ચોજ દેવે ઔર જ્યાં કોઇ (જુલા ભટકા) અદિંદુ અપને ધર્મ કેા મદય કરને છી ઇચ્છા રખનેવાલા મિસે, વડી ઇસકા જ્વતીય પ્રવેશસંસ્કાર કર કે આર્થ જ્વતિ મેં સંમિલિત કર લેવે.

(૨) વદ સંમેલન પ્રતેક દિંદુઓ કેા અપની સ્પષ્ટ સમમતિ જતલાતા દુઆ, ઇસ ખાત કેા માનને કે સિએ અનુશીલ કરતા દે કિ વદિ કોઈ ગચની સે ચા મજબૂરી સે ફરારે ધર્મવાલો કેા વાથ કા ખાન પાન કર સે ઔર ઉસ પર પશ્ચાત્તાપ કર તો ઉસે પૂર્વવત્ સ્વધર્મી સમજના આદિયે.

सं ६५

(लेखक:—श्रीयुत रमैया आया—“छिंदुपय” ता. ७-४-१९२७ ना अंकमांशी)

पहला दरय—स्थान अन्नपूर्णा पाठशाळा

समय—संध्या के ७ बजे

(श्रीरत्नरत्न यतुर्वेदी, पं० सत्संगी पाण्डेय तथा युद्धराम अडे जाते कर रहे थे। समय एक लिखक का वहां आना और एक उड़ीसी गानेकर गाना।)

गाना

लिखक:—जय-जय जय! अण्ड मंडलाकार, जग-आधार, सुभदातार, अिनवों तोहिं पाद-निर्मित रजत अण्ड हो, सुन्दर, सधर, सुगोल, तन भायावश जग फिरत, महिमा-अभिनव ज्ञानी, ध्यानी, संयमी, पंडित और प्रधान, धर्म समाज अरु गति के, अगुअन के तुम्हारी जग यश-शक्ति अपार, हमपर कृपा करो करतार-जय०

आधु साधु! एक पैसा.

रत्नरत्न यतुर्वेदी:—यह लो, और अट यहांसे सिंधार लओ.

(लिखक का पैसा लेकर प्रस्थान)

युद्धराम:—यतुर्वेदी! आपने नाहक उस लिखक को धतनी जहदी यहां से लगाया। उसने इसा अच्छा गाना गाया? मेरा तो दिल खाहता था, कि उसके दो-एक गाने और सुनूँ।

यतुर्वेदी:—उसने क्या गाया, मैंने तो कुछ ज्वाला ही नहीं दिया.

सत्संगी पाण्डेय:—और मैंने भी ध्यान नहीं दिया. अगर तुम्हें जरा-तारा स्मरण हो, सुनाओ. जरा मैं भी सुनूँ, कि उसने ऐसा क्या गाया, उसपर तुम धतने लड़ हो लो लो.

युद्धराम:—लाध! मैं तो गाने का शौधीन हूँ. जहां कहीं मन-लाया गाना सुना कि जाह कर लिया.

(गाना गाकर सुनाना)

सत्संगी:—वाह! भूय! जड़ी गजती हो गयी. जरे उससे दो-एक गाने और सुनो थे. उसके गाने तो भरे मजेदार और भातीदार हैं.

युद्धराम:—मेशक, तभी तो मैं अक्षेस कर रहा हूँ. उसने गाना क्या गाया, दोहा मय यश सुनाया. सयसय आनकल जे कुछ है, टका ही है. धस के गिता मनुष्य की दिन-रात टकटकी लगी रहती है; पर लाध! धधर तो धस के दर्शन ही इर्लाल हैं. अस, ज्यों-ज्यों पेट पावता हूँ. वद भी नभक याट-याटकर. हेओ न, हम से कितने गये-युग्मे धसी कान सदर में खादी डाट रहे हैं. अंटी गरमा रहे हैं, मनमाना मतलब गांड रहे हैं. ही धलुअे में नाम ली कमा रहे हैं; मगर अपने राम के धस से क्या गरज? यदा तो ली और साधुता का पाठ पढ़े बैठे हैं. लेया! अण वद जमाना नदीं रदा. अण तो हमारे टोंग, पुशामद, कुरमुदाती और “उपर से कुछ-नीनर से कुछ” का पाठ श्रीगणेश युग्मे हैं और नदीं, तो भारे-भारे दिरो डौडी के तीन-तीन गना.

यतुर्वेदी:—आप का कदना अक्षरशः सत्य है, किन्तु हम लोगों का किया कुछ है. सक्तता. कारण, हम में वैर-विरोध और दूट-वैमनस्य की धतनी अधिक. माया है, कि दोह काम ही नदीं कर सक्ते. यौनीस धटे में एक भिनट ली तो आपस की शिक्षा-विशे से कुरसन नदीं भिजती. दोह काम करे तो क्या आक करे?

सत्संगी:—हीक कदा. मुझे ली अपने मनने की दोह सुन नजर नदीं आनी. जह के मनोमासिन्य है, कि एक दूसरे का दोष-दोषकर जला करते हैं, वहां वद ईसे आग. कि कि हम सय भिजकर दोह काम कर सकेगे?

युद्धराम:—हस की बिता होरो. वैरविरोध कदा नदीं है? वद राम तो राम सय न ज्वापी ही क्या, विश्वज्वापी हो रहा है. धस से दोह धर आनी नदीं. मगर काम लो ही रहा है. अरे लाध! वद सय व्यर्थ का नर्क-वितर्क होकर अओ. एक पद न अपने काम कोकर भिदान में दूट पड़े. जरे कुछ-न-कुछ दाय वन ही मरे.

વાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન'

અનુવેદી:—દદદદ! ખુબ કદી, 'ભાવન તોલે પાવ રતી' કીક. જૈસી બહે બમાર, પીઠ તખ તેસી દીગે. વદી અનુવેદી કી રીતિ હેં ઔર સખસે ઉત્તમ નીતિ હે. તો ફિર એસા કોઇ કામ સોચો. હસ મેં દરેં સજે ન કિટકરી ઔર રંગ બી ચોખા હોય. ખુબ ટકા બનાયા જાયે ઔર સાથ હી નામ બી કમાયા જાયે.

શ્રુત:—સખ સોચા-ચિચારા. તૈયાર હે, કેવલ કામ શુરુ કરને કી દરકાર હે. આધયે, દમ સોમ બી એક સંરચા બોધ દેં ઔર ઉસી કે ઝરિયે જો ચાહેં સો કર લેં.

સત્સંગી:—(તોંદપર દાચ ફેરને ઔર નાચને કા બાવ દિખાતે દુએ) બસ-બસ, વદી કહોં જો મેં ચાદના થા. અગર દમારી બી એક સલા ખુશ જાયે, તો મેં વદ-વદ કરામાન કર દિખાડેં, કિ દેખકર દુનિયા દંગ હો જાયે. લેકચર દેના મેં જનુ, ખાત જનાના મેં જનુ, માયા દિશાના મેં જનુ, માનકો પીછે ઔર જલમાનકો જાગે કર કે અપના કામ સંવારના મેં જનુ; જના હી ક્યોં, મુઝસે બદકર કોઇ જગણ લેખ લિખ લે, તો જનુ! હતના હોનેપર બી મુઝે કાઇ ન જાને? ખાપ રે ખાપ! નીકરી કરતે-કરતે મારી ઉમ ખીન ચસી; મગર ટકેકા હયાંન દુશ્બા! મેરી કદોં પૂછ હી નહોં. ખંર, બાઈ! અખ ગુમદારી હી રાખ પક્ષી રહી, લેકિન બાઈ! દેખના, પીછે હદમ ન રખના. ખુબ તૈયાર હોકર મદાન મેં ઉતરના, ક્યોં કિ કામ તો સખ મેં કર કારુના, ગુમલોગ સિદ્ધ મેરી પીઠ રોકતે ઔર કામ પડનેપર દાખી બારતે રદના.

શ્રુત:—હા-હા, દમગેજ બાપ કે પીછે જરાગર હદમ જાણે ચલેગે. કહી પાઠ ન દિખાયેગે. સત્સંગી:—તો કદો, કિસ રોજ સખા છકડી થા જાયે? દેનાં—હસે રોજ બાપ કહેં.

સત્સંગી:—અજણ, તો હસ કા બાર મેરે હી ઉપર છોડ દો. મેં ગુમ લોગોં કા ખબર દે કુના. લેકિન એક બાર બાઈ! આઓ,દમ સખ મિલકર ટકે કા માન કર કે અપના-અપના રાસના સેં. દેનાં—હા; કીક કીક હે.

(સખ કા એક સાચ ચાના)

જનન મેં ટકા ધર્મ ઔર કર્મ, ટકા હી નર-જીવન કા મર્મ.
ખરે-ખરે ગુણિ-જગીસ દેખા, પડિન જો' વિકાન સુવેશ,
પીઠ, વીર, ધર્મ-ખજૂર સારે, નહોં કોઇ દેં હસ સે ન્યારે;
મંવાવે સખી ટકાદિન, બરમ ટકાહી નર-જીવન કા મર્મ.
નર નદિ' જિમ કા ગિચડા પાની, પાની ગિના બધ' હંદમાતી,
જૈસી ચારોં ઔર કદાની, શ્રુતે-માંગ જલ્ય વદ પાની;
દર્મે તો કરના મુદી મર્મ, ટકા હી નર-જીવન કા મર્મ.
એમ એ. બી. એ. બહુ, ચિચાર, પગલ-પારી પોથી-જારહ,
ધનિ કો કે ગિત તેલ સમાવેં, ચરખ ચૂમને ચપરે-પાવેં;
છોડકર સખી દયા જો' ધર્મ, ટકા હી નર-જીવનકા મર્મ.

કાંગરી કા ગુરુકુલ

(નંબર-પરિવર્તિ વીરેવર શર્મા બી. એ.-'હિંદુપથ' ના ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

આભાસ

અબી હસ દિન કાચટી કે ગુરુકુલ કી રજન-બુધિથી જતી ધમ-મામને મનાવી ચક્ર હે. ૧૧ વી માર્ચ'સે ૨૧ વી માર્ચ'તક ગુરુકુલ બારન કે સુવ-સન્ધ્ય મહાપુરચે ઔર દિશા-દ્રિષ્ટિયોં કે લામન સે માને સદભક્ટ દેહર હસ ગુરુગીચ મહાત્મા કા વરજાન કરના દુઆ મગન વિક. ખપ કર રહા થા જિલો દાર દાવ ઔર વિદ્ય. એપેને ફલ ક્રાંતીન દિશા-પદનિ કે નવીન પાઠ' કી કમન. કીથી હસ ગુરુકુલ કી રચના દુમિ રચ વર્ષ દો ચલે, ઇસી લિયે ફલ વર્ષ' કી ગલન-જલન મનાવે કા બદલ ખદલે નેપ'રિયોં દો ચલી શી. જેં ને. દર મ.ચ હી

બહુ સી સમપતિ પંજાબ-મનિનિધિ સખા કે દાન કરે તો, સસો મરપતિમે મુરકુલ કા નીવ પડી. ફિર તો કમસે દેસને મુરકુલ કી બરાબર સદાવના કી હે, છત્તા પરિણામ વત દુઆ હે, ફિ મુરકુલ ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ કરના ગયા ગયા હે. હમ સમય મુરકુલ-કોમિશન મેં રંગ બવન ઓર રો બરો-પરે લામ હે, જનમેં એકમેં પુસ્તકાલય આર ફરે મેં રસાવનસાયા હે. હમ કે મિત્ર છ સી હાથે કે રતને યોગ્ય હાવાવાસ બી તૈયાર હો ગયા હે. એક બવન મેં, પનર્વિયા સિખવાલ જાતી હે. કોમ સાથા બી તૈયાર કી ગયી હે. હમ કે સિવા યત-સાથા, અનિચિત્તાયા, રનપનસાયા, અધ્યાપરોં કે નિવાસ-રથાન, ઔપધાલય ઓર બોજનસાયા આદિ કે સિયે બી અવન-અવન મકાન જાને દુએ હે. કેવલ કમિશન કે લી મકાનોં મેં ૧૦ દર્બર રુપે અર્થ દુએ હોજે. મુરકુલ કા અપના પ્રેસ બી હે, છમ મેં ૨૦ દર્બર રુપે કા સામાન હોગા. છમ મેં મુરકુલ કે પાંચ-મંગ ઓર અ-વાન-વ ઉપયોગી મંથ છપા કરને હે.

પ્રવેશ-નિયમ

છ સે આઠ વર્ષનક કી અવરથાવાસે બાલક મુરકુલ મેં ભર્તી કિયે જાને હે. ખાસ-ખાસ દાલતોં મેં ૧૦ વર્ષનક કે બાલક બી લે સિયે જાને હે. છમ સે અધિક અવરથા કે તો કબી સિયે લી નહીં જાતે. પ્રત્યેક બાલક કે માતા-પિતા યા અભિભાવક કે વત ચર્નનામા સિખ દેના પડના હે, ફિ વે હમ બાલક કા બ્યાદ ૨૫ વર્ષ કી અવરથાસે પદલે નહીં કરે. મુરકુલ-વિષાલય મેં ૧૦ કક્ષાએ હે. છમ સભી મેં પાસ હોતેયસે જાનેપર જાવં કો કાલેજ મેં ભર્તી કીયા જાના હે. વડાં ૪ વર્ષ પદનેપર વત રનાનક-ક્રેશુમેં પડને જાના હે. વડાં રતે સમય મિના પૂરી પદાર્થ સમાપ્ત કિયે કોઇ જાવ મુરકુલ કે અધ્યક્ષ કી આજ્ઞા કે મિના ધર નહીં જા શકતા-હાં ઉસે જાને કી આજ્ઞા બી માતા-પિતા યા અન્ય કિસી મુરજન કી બીમારી યા ઇસી પ્રકાર કે અન્ય અવરથક કાર્યોં કે લી નિમિત્ત મિલતી હે. નહીં તો વડાં રતે સમય મંચંદ-માંચ યા શદરસે કોઇ સરોકાર નહીં રખના પડના! હાં, પ્રત્યક્ષ અનુભવ કે સિયે અધ્યાપક છન્હે અપને સાથ કલ્લી લે જાય, તો બસે લી લે જાયે. જાંત્રોં કે મદદને મેં એક બાર અપને અભિભાવક યા માતા-પિતા કે પાસ, ચિટ્ટી સિખ-ને કી આજ્ઞા મિલતી હે. ઉન્હે વડાં પદને સમય નિશમિયાદારી અજ્ઞચારી ડોકર રતના પડતા હે.

શિક્ષા-પ્રણાલી

પ્રત્યેક અજ્ઞચારી કા મુરકુલ મેં ૧૬ વર્ષ કી ઉમરનક શિક્ષા લી જાતી હે. છમકી હમ શ્રેણિ-યાં મેં સંગોપાંગ વેદ, સંસ્કૃત-સાદિત્ય, અંગરેજી ભાષા ઓર સાદિત્ય, પદાર્થ-વિજ્ઞાન, ફર્શન, અંક-ગણિત, બીજગણિત, બ્યાવહારિક ઓર સિદ્ધાન્તાત્મક બ્યામિતિ, વ્યવસાય-વાણિજ્ય, ફિઝિક્સ ઓર ચિદિત્સા-શાસ્ત્ર કી શિક્ષા લી જાતી હે. છટ્ટી શ્રેણી સે બાલકોં કા અંગ્રેજી પદાવી જાને લગતી હે ઓર તીસરી શ્રેણી મેં લી વેદોં કા અધ્યયન આરંભ હો જાતા હે.

નવમ્બર મહિને સે પ્રત્યેક અજ્ઞચારી કા કૃષિ કી શિક્ષા લી જાતી હે. મુરકુલ કે પાસવાસે ખેતોંમે સે એક-એક ખંડ સમ વિદ્યાર્થિયોં કા દિયા જાના હે, ઉસમેં વે અધ્યાપક કે ઉપદેશાનુસાર અપને દાશે ખેતી કરતે હે. છમ સે લો લાલ દોતે હે-એક તો ઉન કા સ્વાધ્ય ઉન્નત હોતા હે; ફરે ઉન્હે કૃષિ કા બ્યાવહારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોના હે.

દિનચર્ચા

સવેરે ૪ જાગે લી મુરકુલ કા ઘંટા બજતા હે. ઉસી સમય બહી ઉમરવાસે જાત્રો કા ચાપા છોડ દેતી પડતી હે. છોરે-છોરે જાંત્રોં કે સિયે ૪૫ જાગે ફરસ ઘંટા બજતા હે, ઉસી સમય વે સ્તોત્રપાઠ કરતે દુએ મંગા-સ્નાન કરને જાને હે. બહુન હંડ પડનેપર વે સ્નાનાગાર મેં લી નદાતે હે. સ્નાન કે પદલે પ્રત્યેક અજ્ઞચારી કા અધ્યાપક કે ઉપદેશાનુસાર બ્યાપામ કરના હોતા હે, છમકે બાદ પાસે ૬ જાગે તક ઉન્હે શાસ્ત્ર-વિધિકે અનુમાર સંધ્યા, પ્રાર્થના, ઉપાસના ઓર લવન કરના પડતા હે. ફિર પાઠ શુરુ હો જાના હે, છમકે બાદ ઉન્હે ખાને કે સિયે છુટ્ટી મિલતી હે. વડાં કબી કોઇ જાવ માસ નહીં ખા મકના. બોજન કે બાદ ઉન્હે થોડી દેર વિશ્રામ કરને દિયા જાતા હે. છમી સમય કોઇ-કોઈ પુસ્તકાલયમે પુસ્તક લેકર પડતે હે. દિન કા કબી કોઇ સોને નહીં પાતા. રાત્રી બજે મંગા હે. ૬૫ પીને કે મિલતા હે.

પોને ત્રીન જાગેમે ફિર પાઠ શુરુ હોના હે ઓર ૪ જાગે સમાપ્ત હો જાના હે, તખ સમ

छात्र भेदान में भेदने नते हैं और वहांसे लौटकर सायंकाल की संध्या, होम या प्राश्ना आदि करते हैं। इस के बाद उन्हें रात का भोजन दिया जाता है। प्रा-पीकर वे आध घंटे तक जमीनें टहलते हैं। वहांसे लौटकर दिन का पाठ स्मरण करने के बाद वे रात के ६ बजे तक सो जाते हैं। भोजन और पाठारंभ के समय उन्हें यह श्लोक पढ़ना पड़ता है:—

‘सहनावचतु सह नौ भुनक्तु सहवार्थं कर्त्तव्यं । तेजस्विनावधीममस्तु मा विद्विषावहो’
“सर्वशक्तिमान् लंगवान् दम गुरु और शिष्यों की रक्षा करें। उनकी कृपासे हमें परम लाभ प्राप्त हो। वे हमारी शारीरिक पकन-पाकन सक्षम करें हमें एक दुसरे का प्यार करना सिखायें।”

गुरुकुलकी-विशेषताएं

गुरुकुल की बहुत ज़ी विशेषता यह है, कि आधुनिक, स्कूल कालेजों की तरह इसमें शरीर सम्पत्ति का उपेक्षा नहीं की जाती। प्रत्येक छात्र के स्वास्थ्य की ओर ध्यान दिया जाता है। छात्रों में वहां रोग व्याधि का शीघ्र पता नहीं लगता, इन रथ वर्गों के अंदर व्यक्तक वहां केवल एक ही आदमी भरा है। स्वास्थ्य की ओर गुरुकुल के अधिकारियों का कितना ध्यान है, वह इसी से स्पष्ट लिखते की वहां दो सौ से भी अधिक दुधारी गौयां पायी जाती हैं, इनके दूध, घी, भक्षण और गुरुकुल की भूमि में उत्पन्न साग-सब्जियों से छात्रों के शरीर पुष्ट होते हैं।

दूसरी विशेषता हिंदी के माध्यमद्वारा सभी विषयों की शिक्षा देना है। इसके विषे गुरुकुल बहुतसी परिभाषायुक्त पुस्तकें तैयार कर डाली हैं। इस विषय में गुरुकुल की ज़रूरी की कोर्सों के भारत में नहीं हैं।

तीसरी बात गुरुकुल के आदर्श की महत्ता और प्राचीन संस्कृति का सज्जव रूप है। एक ज़माना में अर्जुन साहयने गुरुकुल का देणकर लिखा था,—“गुरुकुल के छोटे-छोटे बच्चे में वेदमंत्र पढ़ते हैं और इस वर्ष के छात्र भी संस्कृत में वातव्यीत करते हैं, तब यही माह पड़ता है की भारत के प्रति सच्चे प्रेम की नींव यही डाली जाती है।”

चौथी विशेषता यह है, कि यहां प्राच्य और प्राच्यत्व—प्राचीन और नवीन का अपूर्व सम्मेलन हुआ है। छात्रों का हिंदी के सहारे आधुनिक सभी विषयों की शिक्षा दी जाती है। इस विषे जहाँ वे वैदिक साहित्य में व्युत्पन्न होते हैं, वहां अंगरेज के भी पूरे पंडित और सभी आधुनिक विषयों के जनकार अन नते हैं। पांचवी विशेषता यह है, कि आदर्शों के यस्त्रि-गर्भन के ओर अज ध्यान दिया जाता है।

कुछ संभितियां

भारत के-मृतपूर्व वाधसराय लॉर्ड चेम्सफोर्डने गुरुकुल का निरीक्षण कर ज़ी प्रसन्नता की थी और इस के सिद्धान्तों की उच्चता की मुक्तकंठ से प्रशंसा की थी। महात्मा गांधीने गुरुकुल निरीक्षण कर लिखा है,—“गुरुकुल आयसमान के कार्यों में सर्व श्रेष्ठ है और यह वास्तव में ज़ी ज़ारी ज़तीय संस्था है।”

साधु अर्जुन साहय कहते हैं,—“इसी प्रकार की संस्थाओं के भीतर से नवीन भारत की प्राशक्ति स्थायी और द्रढ बिक्रि के उपर दिभाध दे रही है।”

धंगल्ल के लूतपूर्व प्रधान मंत्री मि० रामसे मैकडोनाल्डने लिखा है,—“जतीय शिक्षा धितहास में गुरुकुल अपूर्व कीर्तिस्तम्भ के समान है।”

उपसंहार

गुरुकुल के अनुकरणपर देश में और ज़ी कितनी ही संस्थाओं जुडी और अज काम रही हैं, पर कांगड़ीका गुरुकुल सर्वोपरि है। आशा है, इस प्यार रजत-जयंती के अनुसर देशने ज़ी सलानुवृत्ति इस आदर्श संस्था की ओर प्रकट की है, वह अनुदिन शक्तिगत हो और इसे और भी ज़ी शिष्यपर पुरुषाने का प्रयत्न देश की ओरसे किया ज़ीयेगा। स्वामी अर्धनंद की अमर कीर्ति के सारे देश के अपनी सजसे ज़ी धरादर समजना आदिये।

પુનામાં આવી વસેલો એક પંડેપકારી પરદેશી

(લેખક:—અમૃતલાલ વિ. કલ્કે—નવચંદ્રવનના ના. ૨૪-૧-૧૬: ૧૬૧ જાહેર છે.)

પુના શહેરમાં યોગદ મંદિરા થઈ એક અમેરિકન અંગતે વસેલ છે. તેને કોઈક દિવસે એ જીવવાપણી આપવાનો તથા જીવવાને બાજુમાં આવવાનો છે. તે પહેલાં કોઈક દિવસે તેને પડ્યો હતો કે તે મિત્રોવિદ્યોમાં પ્રસારક કેમ પાડી દીધે અને વડેલ નહ. આ દિવસે તેને પળ મુગામના શાંતિ પત્ર 'ઈન્ડિયન ટ્રીબ્યુન'ના એક અંગ્રેજીમાં દેશ દિવસ પાંચે મુલાકાત લીધી. તે ઉપરથી આશય પડ્યું કે તે મિત્રોવિદ્યોમાં કેમ પડેલ. પડેલી કે મિત્રોવિદ્યો નથી. વળી જે પરમાર્થનું કામ તે નિરાશિતને કરી દેવા છે. તે દિવસે તે મિત્રોવિદ્યો વાળા ઉદ્દેશથી નહિ; પણ કેવળ મેલાવાવે, નિર્ભય મેલાવાવે કરી કર્યો છે.

તેણે મદદરૂપ અપરપરને જાણાવ્યું કે, "મને કોઈ પણ મિત્રને પર્મગ્રંથર અર્થ આ દેશમાં જોડાયો નથી અને તે દીક્ષા મેળવેલો મિત્રનથી નથી. તે દિવસે તે મિત્રની જનસંખ્યાના વિચારને લેવાઈ હતું અને તે ઉદ્દેશથી જે જે થયેલો કે કાંઈ કરવામાં આવે છે તેને લેવાઈ હતું. જે ધર્મોપદેશ મિત્રોવિદ્યોમાં પ્રમોત્તર કરાવવાનું (પ્રિયતામાં કરવાનું) કામ છે" નાં છે, તેમાં પેલાના બધા મિત્રની ધર્મને પણ અન્યાય કરે છે." વળી તેણે કહ્યું કે, "તે તો મિત્રનું અને મિત્રની જનસંખ્યાના મદદ આપ્યું હતું. તેના બદલામાં જેમણે આવી છે તેમની પામીથી કાનની મિત્રતા થાય છે; અને જે કાંઈ મળે છે, તે મિત્રોમાં વહેતું થાય. મિત્ર પેલાના કોઈ અમુક ધર્મ નથી, પણ બધા ધર્મને માટે અને બધું માન છે."

મને તે માનિત કંઝાલો ને બીજે મરનાને આ પરદેશી પેટ બરીને અવરણે છે, નવાન કે ધર્મના બેદ વિના સર્વની સુખસાન્તિ કરે છે; ઉપરાંત દર્શિઓની આચાર કરે છે. આથી તે પુનાના દક્ષિણમાંથી પ્રજા આનંદે રહ્યો છે. સાધારણ રીતે દક્ષિણમાં મુજરાતી કરતાં વધારે સંકારીય જણાય છે. તેમના પ્રદેશમાં વસી એક અમેરિકન-એટલે અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોના નાગરિક-વિશ્વજયવત્તા પદાર્થમાં પુનાવાસીઓને શીખતી રહ્યો છે. પ્રજાના આશ, મને તે દેશમાં, મને તે ધર્મમાં, મને તે રિવાજમાં જનમેમાં દોષ તો પણ તે એક વિષયપિનાનાં જાણી કોઈ અનુભવ છે. એક ભાઈ બીજા ભાઈને જમાડે કે તેની મેલા કરે તેમાં કાંઈ તાણતી ન લાગે; તેમ એક અમેરિકન એક દિંદોની મેલા કરે, એક દિંદો એક અમેરિકાના સીદીમાછની મેલા કરે. એક ઉત્તરના જેવા વાગવાળો પરમાર્થ સીદીમાછ ચીનાની મેલા કરે તેથી આપણને તાણતી ન લાગતી નેહાએ કે સંકા ન આવતી નેહાએ; પણ આવા ભાઈચારાના દાખલાઓ એટલા જૂના આપણી નજરે પડે છે કે આપણને સહેજે સંકા આવે છે કે આવા કાર્યમાં તેના કાંઈક તો ત્રાસ હશે.

આવી રિવાજ સાધારણ-વચ્ચા વાંધાની-જનમમાજની છે, તો પણ આપણા દક્ષિણમાંથી તેની શી અવરણ? કોઈ પણ દેસ, આશપાકૃત્યની કે ભગીભાઈની, અરે, કોણી કુળગાની પણ મેલા કરવા કેઈ આદ્ય, વાનિયો કે પાટીદાર જન તો તે ગરીબ ભાઈના મનમાં કાંઈ કાંઈ વિચાર આવે. કાંઈક ઉપકારમાં કંઝાલ જન, કાંઈક તેના માનમાં પણ ન આવે કે મારા માંદા બાળકને વગરપેસે, મારે પેર ચાલી આવીને, આ મોટું માણસ આમ દેવા આવે. કાંઈક કોઈક કોઈક વહેમ પણ આવે કે આજે નહિ તો ચોદા દિવસ પછી મારી પાસે દવાનો પેસો મારશે કે તેનું ખાતું પડાવી મેશે. પ્રજા જાણી રહે કે કાંઈક કાંઈક જમજમત તેના દિલમાં થતી હશે.

પણ આપણામાં ગરીબોની, પવિત્રોની, કંઝાલોની મેલા કરનારા છે ક્યાં? આપણામાં પરદેશી મારશે માછલ દૂર જઈને પરદેશી પરદેશીઓની નિરવાર્ય મેલા કરનારા છે ક્યાં? અરે, ધરને આંગળે, શીંગે ધાંપડે, વગર પેસાની પણ મેલા કરનારા, મીઠી વાતો કહેનારા, દરદીને દિવાસો દેનારા, મરનાને પ્રજાનું સ્મરણ કરાવી દેનારા, દારૂગિયાનું ધન ઉતરી જન ત્યારે ઉપદેશ કરનારા, ગામડામાં ભાદરવા-આસોના નાવમાં લોકલોડની કિલ્લાઈની જોળીઓ વહેંચનારા, ગરીબ વનારા, અમેરિકન ભાઈ તો જાણીએ રજા પણ રિવાજકર વાસો કે સુખદેવો ને જુગતરમો ક્યાં

છે? લાખે એક પણ નથી મળતો. આ તો આપણા દેશના, પ્રાંતનાં સ્વચ્છતાની સેવા કરવાની વાત થઈ. આપણે જેને સંકલ્પે થયાં દયાવ્યા છે, જેમની જમીનો આપણે આગળ સરને મળેલી કરી મૂક્યા છે, અથવા જેમને જન્મભરના આપણા યુવામ જેવા 'દુબળા' બનાવી મૂક્યા છે અથવા જેને અડકીને દવા આપવાથી પણ અલડાઈ જઈએ છીએ, અને તેની મદદ વિના જેમની સેવા માણસોને ફતરારને મોતે મારી નાખીએ છીએ તેની સેવા કરવાની વાત થઈ. જેના બગડી સ્વચ્છ લેવું છે, જેને હિંદુ 'ઇલેક્ટોરેટ'માં ગણાવી આપણી સંખ્યા મોટી દેખાડવી છે તેની સેવાની વાત થઈ; તો પછી આફ્રિકાના પહાડ દેશોમાં કે દક્ષિણ સમુદ્રના ટાપુઓના કે બોર્નિઓના માથા જંગલી લોકોમાં વસીને તેમની સેવા કરવાનું તો સ્વપ્નનું ક્યાંથી આવે કે તેમના માથે જેમની અખીલ કાણ કરે? આવાં થેલાં માણસો, આવા કાધર કમિયનો હિંદમાં પ્રશ્ન ક્યારે પેદા કરશે?

હિંદુ સંસારનું ધોરતમ અધ:પતન

બ્રાહ્મણ સ્ત્રીઓની અન્યથાભરી કહાણી

(લેખક:-શિવદાસ આંપસિંહ ઠક્કર-‘હિંદુસ્તાન’ના તા. ૧૪-૪-૨૦૧૦ના અંકમાંથી)

રેસ્ક્યુ હોમની જરૂર

મુંબઈમાં થોડા પંખવાદીઆ પર હિંદુસભાદારા જે કાશ્મીરી હિંદુ વિધવા બાઈને મદદ કરી તેવામાં આવી હતી તેમાં માટુંગા સમાજનો મુખ્ય દિસ્સો હતો. આ બાઈની ખબર મેળવનાર અને તેને ભારે ખટપટ અને મરદામરદીથી ગોટી જોહેમતે માટુંગે લઈ આવનાર માટુંગા સમાજના બેયાઓજ હતા.

સંયુક્ત પ્રાંતની બ્રાહ્મણબાઈનો ઉદ્ધાર

દમણનાં આ સમાજે હિંદુ પ્રજાની એક જાડ મોટી કાર્તિભરી સેવા બનાવીને સંયુક્ત પ્રાંતની એક યુવાન બ્રાહ્મણ બાઈને ધણીજ ગૌરવભરી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો છે. જોતી જોત અને આશ્ચર્યભરી બીનાઓ નીચે મુજબ છે:-

સંયુક્ત પ્રાંતમાં એક ગામે વસતા એક બ્રાહ્મણ યુવાને પોતાની ૧૩-૧૪ વર્ષની પત્ની અને તેના માવિત્રે મૃદા અને મુંબઈ આવી નોકરીએ લાગી લગભગ ૩૦ વર્ષથી તેની કોઈ ભાગ લીધી નહિ.

આ બાઈને ત્યાંના કોઈ ધૂતે ક્રાસલાવી તેની સાથે આંટા વ્યવહાર કર્યો, તેણે જોઈ ગર્ભ રદી ગયા.

આ બાઈ માવિત્રાથી કેમ ત્યજાઈ?

તેનાં માવિત્રાને તેની ખબર પડતાં તેઓ નાનગતથી અધિકારને પામે તેટલા મદદ લેવા તેને અહીં લાવી તેના પતિને દવાસે કરી. તેના પતિએ તેનો આ કારણે અસ્વીકાર કર્યો અને તેઓ તેને તેની પાસેજ છોડી ગયા.

ભણેલા પતિએ શું કર્યું? હાથે મુસલમાનને આપી દીધી.

તેના પતિએ એ જાણ કોઈને આપી દેવાનો નિર્ણય કર્યો અને મુસલમાનને આપી દેવા કોઈ વાતે ક્યારે પણ ખટપટ થાય નહિ, વરના દિસ્સાનો પ્રેમ પણ તેને નહિ, તેણે કોઈ મુસલમાનને આપી દેવાનો દરિદ્રા કર્યો.

તેના વાનની આ સમસ્યાનાં બેયાઓને ખબર પડતાં તેઓ તેની પાસે ગયા અને અહીં હિંદુનાં અધર. તે આવીસમને આપવાને તેને સમજાવ્યો. તેણે વિચાર કરી કંઈક પછાત જગ્યા આપવાનું કર્યું; નિયમમાં એમને ખબર મળી કે બાઈબાઈનાં કેમ મુસલમાનને આપવાનું નહિ હોય તેની સવરમાં આવી છે અને તેની જાડ કંઈક કરે છે.

બેયાઓની કમાલ

આ બાઈનાં આ કોઈ ના. એકદમ તપાસ કરવા પડેલાં મવાં ના. તેમને મળ્યાં ના. તેણે કોઈ કે જેમને તેના પતિ કોઈ મુસલમાનને આપી દેવા દેવા.

તેઓ પુરુષ ત્યાં જે ભૈયાઓને મૂકી મારી પાસે આવ્યા અને મને આ સંપત્તી દપીકતથી વારસાગાર કર્યો.

અમે એક અરુણ તૈયાર કરીને તેમાં બાઈની સદી લાવવાની તથા એ બાઈની સાથે નેકાદ કરી લેવામાં ન આવે જ્યારે કયાંય લઈ જવામાં ન આવે; અને જો લઈ જવામાં આવે તો તેને લઈ આવવાની ખટપટો શરૂ કરી દીધી.

પુરુષ પાંચ ભૈયા બાઈના ઘરની બાલુબાલુ ફરતા થઈ ગયા. લાગ સામી તેઓ મઈ પરમે એ બાઈના મકાન પર ચડી ગયા. ત્યાં એ જેના કબજામાં હતી તે મુસલમાન દાગરજ હતો, તેથી તેણે તેને ધાવલ કરી નાખી. લોકો બેગા થઈ ગયા; તકરાર પર વાત પહોંચી તેથી એ ભૈયાઓ નીચે ઉતરી આવ્યા.

એક સલા મુસલમાનની સહાયતા

આ ધાંધલામાં તે તરફ રહેતાર એક મુસલમાન કે જે આર્થસમાજપ્રત્યે સહભાવ ધરાવે છે, તેને બાઈનો કબજે ધરાવનાર મુસલમાનની રીત ઠીક નહિ લાગતાં તેણે ઈન્સાનિયત બરી રીતે ભૈયાઓના કાર્યની પ્રત્યે પોતાની સદાનુજ્જિત બતાવી અને કહ્યું કે, બાઈની સમતિવગર નેકાદ નહિ થાય. આ બાઈ જો તેમની સાથે આવવા ખુશી હોય તો તેને મુક્ત કરવાને પોતાથી બનતું કરવાને તેણે તેમને કહ્યુંવાન આવી.

તેણે તે માટે કશોય કરી પણ તે મુસલમાને માન્યું નહિ અને તેણે નેકાદ કરી લેવા માટે પુરુષ એક મોઢવીને મોકલાવી મંગાવ્યો. તે મુસલમાને ભૈયાઓને ખબર કરી દીધી.

પુરુષ એક મોઢવી આવી પહોંચ્યો કે જે સાથે આ ભૈયા પણ ઉપર ચડી ગયા. એમણે તેને બાઈની વાન કરી, તે રાજી હોય તો નેકાદ કરવાની દરખાસ્ત કરી અને બાઈ મોઢવાન-વાળી હોવાથી મુસલમાની સરહ મુજબ તેની સાથે નેકાદ થાય નહિ તે પણ તેમણે મોઢવીને જણાવી દીધું.

આ પરથી કેટલીક રકઝકને બંધ બાઈને આ ભૈયાઓની રજર પૂજવાનું નક્કી થયું ને તેમ થતાં બાઈએ શે કઠગાટમાં બંધીથી મુક્ત થવાની આજીજ કરી, તેથી મોઢવી ચાકી ગયો; પણ બાઈને લાવનાર મુસલમાને બાઈને મુક્ત કરી નહિ. દવે શું કરવું? તેનો ભૈયાઓને વિચાર થઈ પડ્યો; પણ વચ્ચે પડી પેલા મુસલમાને બન્ને બાળુને સમજાવ્યા અને ભૈયાઓને આવતી કાલે બનશે તો દુ બાઈને જરૂર મુક્ત કરાવીશ એવો બરોસો આપ્યો તેથી ભૈયાઓ નીચે ઉતરી આવી બાલુબાલુ ફરના રવા.

બીજા દિવસે એટલે ગઈકાલે ત્યાં દસ ભૈયાઓ એકત્રિત થઈ ગયા અને એ બાઈના બીજા સામનાયજમાને અને તેના મામલાજાને શોધી તૈયાર કરી તેમાંથી પાંચ સાતને પોતાની સાથે તેડના ગયા. ત્યાં તેમને સામીબાળુથી જણ પહાણ પણ રોજીશા જોવામાં આવ્યા. જેમને એમણે પોતાનો નિશ્ચય જાહેર કરી દીધો કે, મોઢવીએ આમાં દાથ ધાધ્યો નથી. આમ પહાણેને સમજાવ્યા તેથી પહાણો નરમ પડી ગયા.

ધોડીવાર પેસા બેસા મુસલમાન નીચે આવ્યો અને કહ્યું કે તે પુરેપૂરું માનતો નથી, પણ કંઈ નરમ પડ્યો છે. દવે તમને અમે તેમ કરો. આ પરથી આ ભૈયાઓએ એક વિકટોરીયા મોઢવાની બાઈના તે લાગના વજનમાથી જે જળ સાથે આઠ ભૈયા ઉપર ચડી ગયા બાઈની સાથે વાતો કરવાની દુઃખજન હોવી બાઈની સાથે વાતો થઈ. બાઈએ પોતાની પાપમગ મહત્તન પર પુરુષ દોષને તેમની સાથે આવવા કહાવાયા કર્યો. બાઈને એક ઘેલી આપવામાં આવી. બાઈએ પોની પટેલી લીધી ને ચારબી પટેલાવમાં આવી હતી તે કેંકા દીધી. પગમાં ચાકીને કોઈ મુસલમાની દારોનો દત્તો તે પણ ઉતારી નાખ્યો અને ભૈયાઓ સાથે આવવા એકાદીની બદાર નીકળી. ખટપટ-રકઝક થઈ કાં પણ બાઈ નીચે આવી ગઈમાં તેમની સાથે બેઠી, ને ભૈયા ત્રાડીમાં બેઠા, એક ઉપર બેઠા બાઈના પગે આવના આગળ વધ્યા; પણ મળ્યો ઠીક ન બાળુ રરનામાં આવનાં એક ભૈયાના પાપમાં ઉતરી પડ્યા. ચાર કલાક બાદ મામલો અધિકારમાન રેખાનાં નેચો બાઈને જઈ રેફરંસા સળે સાત વાગે આઠને આવી પહોંચ્યા અને આ બાઈની ઉદાર કરી.

સાહુકારો, સરકારી અમલદારો, મુઠ્ઠાના અધિકારી અને સૌથી વિશેષ બીજા આગેવાનોને નફા મારી મળ્યામાં ભાગ લેપિયો. ત્યારેજ લાગેશું કે ભીલોના ઉપાનમાં આવા મેળો ખારે ખાત ભજરી મકો; એટલે રામનવમીના મેળો અરનો-મંડિતો પામે તેમના પ્રમુખ રામચંદ્રજીનો જન્મોત્સવ ઉજાવવો. એ બીજા મેળા મંડળના કાર્યોમાંથીનું એક મદદનું કાર્ય બની ગયું. જામ, આ વર્ષનું રામનવમી પર્વ પણ ભીલ-મેળો થોડનેજ ઉજવાયું. આ બીજો મેળો પણ પહેલા એટલેજ સફળ અને અર્થસાધક નીવડ્યો.

મેળાનો મંડપ

મેળાને મારે યથવાટિકાઆશ્રમના આગળામાંજ આંગાના પાનથી ઢાંચેલા નાનો મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. મંડપને સ્થંભે સ્થંભે નાની નાની પ્લગઓ ફરફરી હતી. મંડપના મુખ પાસે તેમજ રામ-મંદિરના દરવાજા સમીપ જેળના સ્થંભોની ભુક્તિમયી ગોળાવળુ કરવામાં આવી હતી. ત્યારેજ રાષ્ટ્રીયજ્વળનાં તોરણો, તુલસી રામાયણની ગોળાવળુઓ અને દુદાઓની કપડાની ગાલેરા પવનમાં લીંચકા ખાલી હતી. મંડપના મુખ પાસેજ બાળરીશની (રકાઉટોની) ડાનણી નાની રાવડીઓ કરીને પડી હતી. એ રાવડીઓની વચ્ચે યથવાટિકા મેળાખજની બગચી જુદી ઉઠતી હતી. સામેજ રામમંદિરની " રામ લક્ષ્મણ જનકી, જય ભોલો દનુમાનકી " નો જયધોય માત્રી જુદી ગમનવિકાર કરી રહી હતી. મંડપની વચમાં મત્સ્યવેધ કરવા એક લાંબો દંડ રાપવામાં આવ્યો હતો. આ બધું દ્રશ્ય જોઇને મેળામાં ખાત લેવા આવનારાં ભીલ લાઇબ્રેન કે ઉજળાપાન નરનાર જાણે કોઇ વિશુદ્ધ, પાવનકારી વાતાવરણમાં પ્રવેશ કરનાં હોય એવું તેમને સહેજે લાગતું હતું.

રામનવમીની પ્રભાતે

મહેમાનોની એક ટુકડા લઇને કંઠરગાપા તો આશ્રમના દિવસેજ યથવાટિકામાં પહોંચી ગયા હતા. રામનવમીનું સોનેરો પ્રભાત પ્રગટ્યું. રામજન્મની જયનેતાનો વાગવો સર થઇ. હાહોદની ખીજ યાજાઓના વિદ્યાથીઓ, આ ઉત્સવના પ્રમુખ શ્રી. નારાયણ મલકાની સાથે, ઠેક હાહોદથી ફરક કરતા ગાજતે વાજતે આવી પહોંચ્યા. ભીલદોલ, રકાઉટોનું ડુંપપુમ્પ્રસ વગેરે રણવાઘોના સંગીતથી તેમનું રંગગત થયું. ત્યારજાઠ કલાકેક બાળરીશની રમતો ચાલી. પછી સત્યાપ્રદાશ્રમ-વાળા પરમ રામભક્ત પંડિત ખરેજીએ, અગીઆર વાગ્યે, રામચંદ્રજીની જન્મકથા માઠી. 'શ્રીરામ, જય રામ, જયજય રામ' ની ધૂનથી મંગળાચરણ થયું. કથાનો પ્રવાહ ચાલતાં તો, ગામનાં જુવંકે જુવંકેથી ભીલ સ્ત્રી-પુરુષો ઉભરાવા લાગ્યાં. કથા પૂરી થઇ. આરતી પ્રગટી. પ્રસાદ વહેંચાયો.

ઉત્સવની કાર્યવાહી

પછી ચાર વાગનાં, હાહોદથી આમંત્રિત મહેમાનો અને સહેરીઓ આવી પહોંચ્યા. ભીલોની લુ મારી મેદની જમી. ૨૦૦૦ ઉપર માનવ-સંખ્યાથી મંડપ ચિહ્નર ભરાઇ ગયો. ઉત્સવનો માર્ગ થયો. યથવાટિકાઆશ્રમના આચાર્ય બાઇ વાણીકરે આશ્રમનો અહેવાલ વાંચ્યો, ગીતાજના રામા અપામનું ભીલ ભાઇઓએ શ્રોત્રોત્સવરણ કહ્યું. સંગીતસાહ્યો ખરેજીએ 'તુમ ગાઓ છુ કે ધન્યવાદ' ગાઇ સમાના કામની શરૂઆત કરી. બાદ જે જોવા સેતુવર્ગ અધીરો બન્યો તો તે ભાઇ જેડીસીના બંદુકની નિશાનગાજના એવો સર થયા. ગયે વર્ષે પ્રો. દેશમધુએ શિક્ષકમાની નિશાનગાજ બનાવી પ્રાચીન દિંદો કળાનું દર્શન કરાવેલું. આ વેળા ભાઇ જેડીસી જે મદ્યવેધ, ચક્રવેધ, પાદવેધ વગેરે વેધો કર્યા બાદ, નીચે પાણીમાં ઉંધું જોઇ ઉપરના મત્સ્યને રેધી નાખી મત્સ્યવેધ પણ કરી બતાવ્યો. તેમના એક આઠ વર્ષના પુત્રે તરવારની પદાભાજ બેસી બતાવી.

મલકાનીજીનું પ્રવચન

આ પ્રસંગે પ્રમુખ મલકાનીજીએ બનીવ મુંદર પ્રવચન કહ્યું. તેમાંથી સારલાગ લઇએ. "આજના રામનવમીના મેળાના પ્રમુખરથાને મને બેસાડ્યો તે માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું....તમે દિંદુરનાનની અસલ વનની કેમ છો. આપણા પુરાણમાં તમારા જેવી અનેક કોઓ વિશે ઉલ્લેખ છે. તે પ્રાચીન ઇતિહાસમાં તમે સરેરે મજાન, ચપલ અને દિંમનવાન આવેખાયા છો. તમારા વડવાઓએ મધ્ય દિંદમાં લેકાઓ સુધી રાજ્ય કહ્યું છે. ત્યાંથી તમે મુજરાત, ખાન-

તમે ક્યો છો? વળી પાદરીઓ તેમને વેડ-ખેગારમાંથી બચાવે છે, રક્ષણ આપે છે, તેને માનવધર્મ તમે કદી બળવ્યો છો? આ સંબંધમાં આ અંત્યજલાઇઓમાંથી એકે કહ્યું છે, 'ન્યારે અમારા પડખેના ગામમાં વધારાની 'પોલીસતું' થાણું હતું ત્યારે અમારામાંથી ૧૦-૧૫ માણસને, સિપાઇઓ અમારા ગામમાં આવે ત્યારે કાયમ ચોરામાં તેમની તહેનાતમાં લેવાની રાખતા હતા. પાદરીને ન્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે અમારી વારે ચઢીને તેમને તે સિપાઇઓના જમાદારની ઘૂણ કાઢી નાખી હતી. હવે તો અમને પહેલાના જેવા વેડને ધમાકો નહીં પણ પાદરીની ઓથ હોય છે ત્યારે કોઇ અમારું નામ લઇ શકતું નથી.' આવી રીતે ક્યા સિપાઇઓ, ક્યા શેહેરી સેહેલાણીઓ, ક્યા મોટી શ્રી મેળવનારા વઢીઓ કે ક્યા હિંદુપંથના પાંખ, બ્રહ્મચારીઓ કે સંન્યાસીઓ તેમને મદદ આપે છે, અને હલકા સિપાઇઓના લુલમમાંથી ગયેલે!

ઉપર પ્રમાણેની નહિ ધારેલી દલીલો આ શુદ્ધિમાન અને ડાહ્યા અંત્યજ લાઇઓને મોંઘે સાંભળ્યા પછી મારાથી તેમને શાળા આપવાની ના પાડવાની દિમ્મત કેમ ચાલી શકે? ચાલો મારે એક ઓશરી તેમણે બતાવી તે જોઈ. તે નાની હતી. તેથી બે ઓશરીઓમાં મળીને શાળા બેસે એમ દરાવી, ૧૦-૧૫ દિવસમાં શિક્ષક મોકલી આપીશ એવું વચન આપી હું બીજા કામે વળગી

અંત્યજોતું પાણીતું દુઃખ

અંત્યજોતે પાણીતું ને દુઃખ, હાડમારી ને ત્રાસ પડે છે, તેની તો નજરે જોયા વિના ન જ નારને કદપના ન આવી શકે. પાણીના કુવાની આસપાસ એક, બે કે ત્રણ કસકા સુધી, કોઈ દયાળુ અંતઃકરણવાળી ઉંચ દહેવાતી હિંદુસ્ત્રીની પાણી ભરનારી બાઈ પાણી નામને એકે આશાએ બેસી રહેતું પડે, સંધ્યાસમયે કે રાત્રે ઢોરને પાણી પીવાના હવેડામાંથી પણ મોરી પીથી ઘણા ભરી લાવવા પડે, આમ કરતાં પણ કોઈને કાંઈ ઉણું પડે તો ગાળોને વરસાદ વરસે, તે સામે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા વિના સાંખી લેવી પડે. આ શિક્ષા પ્રભુ દુષ્ટમાં દુષ્ટ જનને પણ ન આપે.

પામોલના લોકો જોરસદની તાલુકા જોડની સદાયથી એક કુલો હાલ બાંધી રહ્યા છે. આઈ તેમને એક દળર રૂપિયા મદદ દાખલ આપવા કહ્યું છે, તેમાંથી અરધી રકમ કુવાનું બનતું કામ જોદાણુ અને ચણુનર સંદિતવું થઈ રહે ત્યારે મળે અને બીજી અરધી કુવાનું કામ પૂરું થઈ રહે અને ઉપરનું મથાણું બંધાઈ રહે ત્યારે મળે એ શરત છે. તે પ્રમાણે પ્રથમથી અરધી મદદ મળી ગઈ છે. અત્યારસુધી કુવાનું કામ ખર્ચે રૂ. ૧૮૦૦ થઈ ચૂક્યું છે. પાંચસો મહેસા તે આદ કરતાં આકીના ૧૩૦૦ રૂ. તેમણે અનેક કટ્ટથી એકઠા કર્યા હતા. કોઈ સાહુકારની પસંદગી વ્યાજે લઈ આવે અને તે ભરવા માટે પોતપોતામાં ઉધરાણું કરે. આવી રીતે ત્રણ વખત કુવા રાખું કરતું પડ્યું હતું. તે ઉધરાણું એકઠું કરનાર આગેવાન મોરાર તેમ આ ઉધરાણાના પિંડ એકઠા કરવામાં તેને પડેલી તકલીફ માટે અતિશય ખૂબ મારતો હતો, અને મોંઘન ખામને કારણે હતો કે ફરિને હું આવું કામ ન્યાનનું હોય તોપણ કરવાનો નથી; પણ બીજી જ કામને પોતાનો વિચાર બદલ્યો, કારણ કે તેણે મળ્યું કે વગર વ્યાજે સાત માસસુધા હું તેમને રૂ. ૫૦૦ અંગઉવાર ઉછીના આપવા તૈયાર હતો.

સાહુકારી કે પડાણી વ્યાજ?

આ દેશમાં ત્રણ વખત મળીને રૂ. ૧૩૦૦ એકઠા કર્યા હતા તેમાં પેટપેટાના પ્રતિનિધિ દાનવંદર નારણલાલ કોટે રૂ. ૨૫૦ ગણીસ આપેલા તેના સમાવેશ થયેલા હતા. આકીના મ. કટકે કટકે વ્યાજે કાઢી લાવી વાપરેલા, તે પાકની મોસમ વખતે કે મનુરી કરી પડે. કમ ની ભરી હતા; પણ ન્યારે વ્યાજે સાહુકાર પાસેથી લઈ આવતા ત્યારે વડાવના એકરે કે કાંઈ છોડામળતા, સેકરે રૂપિયા ત્રણ તેમને ભરવા પડતા. તે ઉપરાંત મરિને રૂ. ૧૦૦ દરેક વ્યાજ, એકરે કે દરેક દરેક રૂ. ૧૮ કાનું વ્યાજ જુદું. આવા પ્રમાણે મળતા પડેલા તેમને વખતસર પેટ. પાક પડેલાં છે એવી શાખવાળા હોવા છતાં પણ અંત્યજ જનને હોવાનું આવે છે, તેનું કરણ કે તેઓ ગરીબ અસ્પૃશ્ય છે. ખેડા જીલ્લાના સાહુકારો વ્યાજે કરે હશે છે, પણ ગરબો પાનથી અને વધી રહેલી પાસેથી વધારે વ્યાજ ન લેવાય તે કારણે હશે. તેથી ગરબોને નિચિવવામાં, પડેલાને પાક મરવામાં, રીમ. ને નીમવામાં આ

ઓની વૈષ્ણવ સમયેથી છે ?

મારી પાસેના જાહેર ફક્તમાંથી રા. ૫૦૦ વગરનાને આવના બાદરવા માત્રસુધી ઉઠીના આપવાનું મેં વચન આપ્યું. આ સાંભળી તેઓ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. અને 'નવો કુવો બંધારી આપવા જેટલું' નમને પુરવ થશે' એવા ઉદ્ગારો રહેશે તેમના મંત્રોથી નીકળ્યા. "અહીં વખતે અમારી પાસેથી કોઈથાણેકામજીના સંકટે પાંચ રૂપિયા લેવ અને વ્યાજના રૂપિયા પચામીક થાત. આ આશરે રા. ૭૫ ની રકમ તમે બચાવી, તેથી પ્રથુ તમારું બધું કરશે." આવા ઉદ્ગારો તેઓમાંથી જુદા દના તે કાઢના દના. પાસેના બોઢાલ ગમે પાછા ફરી, ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ સમજા આ બાબતનું લખાણ કરારી, સંદર્ભ પંચની સહીઓ લઈ મારી મુસાફરીને અતે ચારપાંચ દિવસમાં ફરી મોકલો આપવાનું વચન આપી ખુશના આ કમનસીબ બંધાઓથી અને જૂદા પડ્યા.

જગતમાં આણું ક્યાંએ હશે ? અરુપર્યોના અરુપર્ય !

બોઢાલમાં ભંગીઓના કુવાનું પ્રકરણ જાણવા જેવું છે, સાંભળીને રડવા જેવું છે, આપણી સમાજની સ્થિતિ જાણી આંસુ ડાળવા જેવું છે. દિ'ડુસમાજનો મોટો હામ એમ સમજે છે કે અત્યજ એટલે એકજ કેમ, એકજ તાતિ અને બંધાજ સરખા; પણ આ માન્યતા અત્યથી કેટલી વેચણા છે ? અત્યજોમાં દેડ અથવા વણકર, ચામડીયા અથવા ચમાર અથવા ખાલપા, ગેરાડા, તુરી, રોજીયા, થોરી, ભંગી અથવા જોળગાણા, નારીયા ભંગીઓ, તથા મહારાષ્ટ્રમાં મહાર, મોચી, દોર અને માંચ તાતિઓના પણ સમાવેશ થાય છે. પણ અરુપર્યોમાં પણ અરુપર્ય તે ભંગી ! ગરીબ બિચારા ભંગી. તેમણે તો આપણું મેથું ઉઠાવવાનો ધંધો રવીકાયો, આગ્રણા સહેરાની શેરીઓ અને રસ્તાઓ સાફ કરવાનું રવીકાયું તે દિવસથી, જ્યારથી આ મહાન સેવા કરવાનું તેમણે કબજા કર્યું કે તેમની પાસેથી જાગરજતીથી કે તરવારને ગોઠે કબજા કરાવ્યું ત્યારથી તેઓને હમેશને માટે આપણે આઢામાં દડસેથા, પતિતના પતિત માન્યા. ગામડાંઓમાં તેમને મેથું સાફ કરવાનું કે એવું કામ કરવાનું કચચિત્જ હોય છે, તેમનું જીવન વાંસના ટોપકા, સુપડા બનાવી વેચવાનું કે બેતરમાં મણુરી કરવાનું હોય છે; છતાં તેમના આપઢાઓને આપણે જે મમાપ ઉંડા આઢામાં દડસેથી પાડ્યા હતા તે અધમ માનેથી સ્થિતિમાંથી તેમના વંશને અનેક યમાના પછી પણ નીકળી શકના નથી, બધે આપણે તેમને નીકળવા દેતા નથી.

સાતેક વર્ષ પહેલાં કાઠિયાવાડમાં ઢાલીનાર નાણકામાં ફું ખાલીના કામે ફરતો હતો, લાદે કટમાંક ગામોમાં દેડ અત્યજોના માટે જુદો કુવો હોય, તે ઉપરાંત ગાયકવાડ સરકારે ભંગીનો કુવો પણ જુદો બંધાવી આપેલા મેં જોયા હતા. તે વખતે મારા અતાનને લીધે મને એમ લાગેવું કે ગાયકવાડ સરકાર આવા પૈસા શીઠ જમાડના દશે ? અને દેડોને તેમના માટે બંધાવેલા જુદા કુવામાંથી ભંગીઓને પાણી ભરવા દેવાની ફરજ કેમ નહિ પાડના હોય ? પણ આજે બોઢાલમાં જોયેલી દુષ્ટીકતથી અને રથાનિક કાર્યકર્તાઓએ કહેલી દુષ્ટીકતથી જાણ્યું કે ગાયકવાડ સરકારે મરીજોનાં દુઃખોનાં ઉંડા અભ્યાસ કરી, પછીજ આવો દુકમ છોડ્યો હોવો જોઈએ.

બોઢાલ ગામમાં ભંગીનાં ઘરો આશરે ૨૦-૨૫ છે. એકજ ગામમાં ભંગીવાડો આટલો મોટો હોય એવાં ગામો બહુ યોડા હોય છે; પણ તેમને પીવાના પાણીનો જુદો કુવો જાળસુધી નથી સાંપડ્યો, તેથી તેમની મુશ્કેલીના પાર નથી. તેમાંનાં ઘણાં કુટુંબો અમદાવાદ, સુબઈ, વડોદરા એવાં મોટાં શહેરોમાં આ દુઃખને લીધે ગયાંયાં ગયાં છે. દેડને માટેના ત્રણે કુવા આ ગામમાંજ દોવા છતાં તેમાંથી એકે કુવામાંથી તેમને પાણીનું દીધું પણ ભરી જવાની પરવાનગી નથી. આમાં ડોહાલોનાં ફું ખાસ દોહ નથી કાઢતો, કારણ કે તેમણે તો કેવળ વાણિયાબાજીનું અનુકરણ જિંદું છે. જેવું આપણે તેમનાપ્રત્યે કર્યું, તેવું તેમણે ભંગીઓપ્રત્યે કર્યું. "મેથો જે જે આ-રણ (કે કુશચરણ) કરે તેવું ધનર જનો કરે" એ ગીનાવાડ્ય પ્રમાણે થયું છે. ધનર જનોનો મિચારાનો શો દોષ ? કહેવાનાં એટલે સુખરો, પછી ધનર જનો લાંબા વખતે સુખરો. આજે તો એવી સ્થિતિ છે કે કોઈ અત્યજ વિચારથીઓના આશ્રમમાં ભંગીનો ઊંડો દાખલ થાય છે કે તરત દેડ અથવા આલપા વિચારથીઓ કે તેમનાં માતાપિતા કોલહલ કરી મૂકે છે ! અત્યજ કામમાં રંચામેલ અને જોળગીન થવેલ માયા ફડકે પણ ભંગીના

છોકરાઓને પોતાના આશ્રમમાં આકર્ષવા નિષ્કળ નીવડ્યા છે અને ખ્રિસ્તી મિત્રોને લંગી ખ્રિસ્તીને ઢેઢ ખ્રિસ્તીઓથી ભુદા રાખવા પડે છે ! પામેલાના અત્યજના કુલ શો રા. ૫૦૦) વગર વ્યાજે ઉછીના આપવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે મેં ટકારમાં પૂછ્યું કે “આ હિંદુ લંગીના પાંચ સાત ઘરો છે, તેમને પાણી પીવા દેશોને ?” શોકા ચમકી ઉઠ્યા, “હું એમ કહું ?” એમ મોટે સાદે અનેક મુખેથી ઉચ્ચારણ થયું, અને એકે તો એમ પણ કહ્યું કે ‘એમ હોય તો તો અમારે તમારા પૈસા ન જોઈએ.’ મારે પાંચડી દેરડી બાંધવી પડી કે ‘એ તો હું જરા મસ્કરી કરું છું. અમે શોકા અમારે કુવે તમને પાણી નથી ભરવા દેતા, તેમ તમે લંગીને શેના ભરવા દો ?’ આમ કહી વાત બદલી નાખી.

“બહેન, આ લંગીબાઈને પાણી નહિ નામે ?”

લંગીઓને પાણીને માટે કેટલો ત્રાસ પડે છે, તે મારે નજરે જોવું છે, એમ કહેતાં શો નિક કાયકર્તા ભાઈ અંબાલાલ મને ગામને કુવે લઈ ગયા. ત્યાં એક લંગીબાઈ એ ત્રણ કલાક પાણીના એ ધડા ભરવા આવેલી, કુવાથી થોડે દૂર પોતાના અચ્ચાંને ધવરાવતી બેઠી હતી. તેને મેં પૂછ્યું કે:- ‘બાઈ તું ક્યારની અંદી બેઠી છે ?’ તેણે કહ્યું:- ‘ભાઈ, સવારની બેઠી છું. વખતે સવારના અચ્ચાર વાગ્યા હતા. તેના કહેવામાં અતિશયોક્તિ હશે એમ શંકા થતાં, તે બે ઇપરજ એક પાટીદારની ૧૨-૧૩ વર્ષની છોડી પાણી ભરતી હતી તેને આ વાત ખરી છે એમ પૂછ્યું. તેણે કહ્યું કે:- ‘હા’ એ બહુ વખતથી બેઠી છે.’ હવે સ્થિતિ એમ છે કે લંગીઓના માટલામાં સીધું કોઈ પાણી રેડતું નથી, રેડી શકતું નથી. અમારા શિક્ષક યુનિભાઈ પહેલે એક વખત પોતાની ડોલમાંથી લંગીના માટલામાં પાણી રેડવાની ધૃષ્ટતા આ કુવા ઇપરથી જ કરી હતી, જો તેના ઉત્તરમાં તેમને સખત ચેતવણી મળી હતી કે, ‘માસ્તર, આવું અમારા ગામમાં નહિ આવે.’ કુવાના પડથારની નીચે એક નાની કુંડી બાંધેલી હોય છે, તેમાં જોને દયા આવે, તેના હાથમાં ત્રણ વાસો કરતો હોય, તે બાઈ પાણી રેડે. કુંડીમાંથી બહાર એક વાંસના કટકાની નળી નીકળતી હોય છે, તેની નીચે લંગી પોતાનો ધડો મૂકે, અને તે પાણીથી તે બિચારીને ધડો ભરે છે એક કલાકે ભરાય; પણ તેમાંથી વળી આ વાત પ્યાનમાં રાખવાની છે કે આખો ધડો પાણી ની કુંડીમાં રેડવા જેટલી દયા બતાવનાર બાઈ તો કોઈ ભાગ્યેજ નીકળે. પોતાના માટલામાં રેડે થોડું ઘણું વધે તેટલુંજ, કળશો-બે કળશો જેટલું, પાણી આ કુંડીમાં નામે. ફેડી દેવાને તરત આ કુંડીમાં રેડે એટલી તેમની મહેરબાની! બેઠેલી લંગી બાઈ પાણી (ભરીને ત્રણ વાસો) ભરી મેળવીને, પોતાને ઘેર છોકરાને લઈને જલદી પહોંચી જાય તે મતલબથી ઉપર જણાવેલ પેલી પાટીદારની ૧૨-૧૩ વર્ષની કન્યાને મેં વિનંતિ કરી:- ‘બહેન, આ લંગીબાઈને પાણીના એ વાસો તું કાઢી ન આવે ?’ તેના કુમળા હૃદયમાં દયા આવી. કુવો ૬૦-૭૦ ફુટ ઉંડો હતો તેમજ બાળાએ આ ધર્મકાર્ય કર્યું, અને અમે રસ્તે પડ્યા. અહીં લંગીના કુવાના બોદાણ માટે કોઈ દોહડો સુધી આપવાનું વચન આપી, તેવું બોદાણકામ ઉઘડું કોઈ પાસે કરાવી શકાય. ભાઈઓને વિનંતિ કરી બીજું કામ હાથમાં લીધું.

અત્યજઆશ્રમ ચોળ્યું

બોરસદ તાલુકાનાં ગામોમાં દેવવાડાઓ બહુ મોટા છે. ૪૦-૫૦ ઘરની વસ્તી એ તે સવાસો ઘરના દેવવાડાવાળાં ગામો પાંચ બરાં. લંગીનાં ઘરો પાંચ તેટલા પ્રમાણમાં હિંદુ બીજા જીવજાનાં ગામડાઓ કરતાં અત્રે વધારે છે. આટલી મોટી અત્યજોની વસ્તી આ તરફ થઈ હશે તેના દત્તિલાસ કોઈ શોધી શકે તો તેમાંથી કોઈ અતિ યતુની અને બુદ્ધિમાન નિહાળી કે પાટીદાર ‘બાપા’ ની કંદાણી બહાર આવે; પણ મારે તેવું શું કામ ? આ તાલુકામાં અને આ બેજા જીવજામાં ખ્રિસ્તી મિત્રોનો મોટો પયારો છે અને તેને પરિણામે ખ્રિસ્તી અત્યજો અને લંગીઓની મોટી સંખ્યા છે, એ તો નિર્વિવાદ વાત છે. આવી મોટી અત્યજ વસ્તી ‘ગંધી બાપુ’ નું એક પણ અત્યજ વિચારીનું આશ્રમ નહિ, એ મને કહ્યા વગર સાચા કરતું હતું. આજે સુકામે મળેલી સને ૧૯૨૨ ની અત્યજ પરિવર્તન પ્રમુખના મેં પોદારીને કહ્યું હતું કે, “આવતા બાર માસની અંદર આજેકાં, હવે બે માસ અંદર એકાદ અત્યજ આશ્રમ સ્થાપીશ.” પણ તે વચન તો મારા મોંમાં રહ્યું હતું.

તેમું કામ પણ થઈ ગયું હતું. છેવટનું બીજા પગ બની ગયું હતું અને પછી તેજે લાંચ આપી હતી, અને એ લીધી હતી. બીજા વખત ચોરબંદર રાજ્યને માટે આરિદ્યની ગનાવટની નેનરની ખુરશીઓની મોટી ખરીદી કરવા મુંઝવે ત્રણે દત્તો. તે ખરીદીમાંથી આશરે ૩૦૦ રૂપિયા વધારે કિંમત બતાવી મારી આપ્યા હતા. આ બે વખત પછી કોઈ વખત લાંચ લીધેલી મને માદ નથી. આમ આ મારી નબળાઈનો જાહેર એકરાર કરી જાહેર મારી માગી છડું.

દુકમાં આ દિવસે નીચે પ્રમાણેનાં સેવાકાર્ય કરવા કું લાગ્યલાછી થયો:-

૧ પાગોલ ગામમાં જાંત્યનેના કૂવા માટે રૂ. ૫૦૦ વગરખાને અપાવવા બંધવરયા કરી, તેમનાં બાળકો માટે સાળા કદાવી આપવાનું વચન આપ્યું.

૨ બોરસદ ગામમાં બંઓના કૂવાના બોદાણ માટે રૂ. ૧૫૦ સુધી આપવાનું વચન આપ્યું. બંઓએ પડતો પાણી માટેનો તાસ નજરે જોયો.

૩ બોદાણમાં ૩૦ વિદ્યાર્થીઓના જાંત્યજ આશ્રમમાટે યોજના કરી મંજુરી માગી.

૪ વાસણની જાંત્યજસાળા તપાસી. ઊકરાઓના વધેલા નખ ઉતારી, જાંત્ય ઊકરાને બજારો શીખવા ઉતાર્યો.

૫ નારણજામની નબળાઈને નિખાલસ એકરાર સાંભળી, મારી નબળાઈનો એકરાર કરવા પ્રેરાયો.

આ દિવસને અતે રાત્રે ૯ થી ૧૧ સુધી વડોદરામાં સારદા-મુખત એ મુખી ધુમસ સાથે એ કમાક યાંત્રી જાહેર વિધવાની ચર્ચા કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો, એ તો દુધવોખામાં સાકર ભળવા જેવું થયું. જાંત્ય વાતો લખવા માટે, વાચક મારી આપસો ?

લેલ વીજો

(લેખક:-અમૃતલાલ વિ. ઠાકર-નવજીવન તા. ૨૪-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

કાઠિયાવાડના એક ગામમાં જાંત્યજ સાળા છે. લાંબા સિદ્ધક બાળ.....સંસ્કારી, સેવા-ભાવવાળા અને જન્મે વજુર (અથવા ટેક) છે. ગાયકવાડ સરકારની ફરજિયાત કેળવણીની નીનિથી તેઓ ભવ્યભવ્યા છે; અને પોતાની યાત્રિની ઉન્નતિમાટે પોતાથી બનતું કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેઓ મુખ્ય, સુવિચારના અને તેમની રહેણીકરણી ઉપરથી કોઈ ડેડતરીકે ન ઓળખાય તેવા છે; છતાં પુરાણપ્રિય કાઠિયાવાડના એક નાના ગામમાં રહી તેમને પોતાની યાત્રિનાં બાળકોને બહાવવાનું ભાગ્ય કે કમભાગ્ય ગ્રામ થયું છે, તેથી લાંબા દરેક માણસ તેમને ડેડતરીકે ઓળખે છે અને જરૂરથી મળે છે, પણ તેઓ તેવીજ રીતે પોતાનું કાર્ય મુખે મોટે કથેજ લાય છે; પરંતુ આવી અસહ્ય રિયતિ સદેનાં સદેનાં કોઈ વખત માણસને ગુસ્સો, બગાડો ને દુઃખના ઉદ્ગાર બદાર આવી જાય છે, તે આ બાળના નીચેના પત્રોથી જાણવામાં આવશે. તેના દરેક દુકા વાક્યમાં કસ્ટકમા ભરી છે. ગાયનું નામ, ડોહરનું નામ, લેખકનું નામ, સજ્જન નમરોઈ અને મરાસિયાબાળના નામો, જણીએછને આપ્યાં નથી. આપવાથી કદાચ લેખક-સિદ્ધકને કોઈ નુક-સાન કરે એમ જાણી આપ્યા નથી.

૧

તા. ૬-૪-૨૭

નમરોઈ સાથે વિ. કે તા. ૫-૪-૨૭ને રોજ મારી વડુને સુવાસ થઈ. તા. ૭-૪-૨૭ના રોજ બપોરે પછી મારી સો બદ્ધ બિમાર થઈ ગઈ. ગામ થવા ને બોલવાનું બંધ થયું, આસ વધારે ચડ્યો, છાત્રી સજ ગઈ, પાગોલાં બંસિનાં દર્દો. હું જાત્રેના મે. ડો.....ને બોલાવવા મેં, પણ તેઓમીએ કહ્યું કે:-“કું” ડેડવાડમાં આવવાને નથી. ડેડને જાંત્યને તપાસવાનો પણ ભરે શ. ૨) શીના નમરોઈ પાસે કબૂલ કરાવ્યા; તે પછી આવવાને ચરન કરી કે ડેડવાડ કારી. પછી ડો. સાહેબે મુસજમાનને થર્મોમિટર આપી ને તેમજે અને આપી. મેં મારી સ્ત્રીની શાખમા મૂકી. ત્યારપછી થર્મોમિટર મેં મુસજમાનને આપી, તેમજે ડો. મા. ને આપી. તેઓમીએ

જ્યારે હાલે જોઈને કહું કે—પુરુષોનિષા ને મુજીસો થયો છે. રોગના જીવો અને
સાથેજ મળ્યા, ત્યાં જાવ્યા. જગતીના મેળનો કાચો ફાં ફાગેનો લાગેલો. હવા કેરો
મહેલે તારીલિત નપાત્ત કરી નવિ. જોરેથી જોઈ મળ્યા. રા. રા) રીત આપણે
મિત્રમરી છે.થી મારા કુટુંબની ખચર કાવતા આવ્યા છે. કાચો લાગેલો
ત્યાં જાવતા થોં કરવું તે આપ જણાવશે.

૨

વિ. કે મારો લોકો લોકવાય મળો છે. મારી આ અને ખોરાના ને વાગે લોકવાય

મ. કોડ

જેવાના મારા ઉપર મળ્યાં કચી કે જાગાપા કાવતા નકામા છે. જાણેઅનેક કા
મુજીમન આપણે જમણા રાજપાયાં અંત્યજને આકરેલા કાવ જો પાસના મોજીમ
મોજી મળે છે. જોઈમની કાવતી જાને માની આપ તરફ કાવતીમળ્યા મળે છે
જાવતા રીતે જાને. એ જોઈને લોકવાય થોં ખોરાના ને જે સમાજ આવી વિજાવતા
કરે. એ જોઈને મળે છે. મારો લોકો વિજાગીને રાજાં જોઈને મળે છે.

મહી એ અનેક પ્રકારના રોગ ઉપર અમુક્ય હવા છે

જેવાના મારા ઉપર મળ્યાં કચી કે જાગાપા કાવતા નકામા છે. જાણેઅનેક કા
મુજીમન આપણે જમણા રાજપાયાં અંત્યજને આકરેલા કાવ જો પાસના મોજીમ
મોજી મળે છે. જોઈમની કાવતી જાને માની આપ તરફ કાવતીમળ્યા મળે છે
જાવતા રીતે જાને. એ જોઈને લોકવાય થોં ખોરાના ને જે સમાજ આવી વિજાવતા
કરે. એ જોઈને મળે છે. મારો લોકો વિજાગીને રાજાં જોઈને મળે છે.

જેવાના મારા ઉપર મળ્યાં કચી કે જાગાપા કાવતા નકામા છે. જાણેઅનેક કા
મુજીમન આપણે જમણા રાજપાયાં અંત્યજને આકરેલા કાવ જો પાસના મોજીમ
મોજી મળે છે. જોઈમની કાવતી જાને માની આપ તરફ કાવતીમળ્યા મળે છે
જાવતા રીતે જાને. એ જોઈને લોકવાય થોં ખોરાના ને જે સમાજ આવી વિજાવતા
કરે. એ જોઈને મળે છે. મારો લોકો વિજાગીને રાજાં જોઈને મળે છે.

શ્રી શિવાજી છત્રપતિ

(“શામૂશકિ” ના ના. ૨૧-૨-૨૭ ના અંકમાંથી ૧૬૧)

આ મહાન પુરુષનો જન્મ ત્રણસો વર્ષ પહેલાં થયો હતો.

એક કવિ કહે છે કે:-

“કાશીથી કળા જાતી મથુરા મસીદ દોતી, શિવાજી ન દોત તો મુગલ દોત રામલી.”

આ મહાન આત્મા ! તને અમારાં દોટી કોટી વંદન દોળો !

ત્રણસો વર્ષ અગાઉ હિંદમાં મોગલસમ્રાટ ઔરંગઝેબના ધર્મોપપજ્ઞાના ત્રણે હિંદુસમાજ ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી ઉઠેલો, હિંદુસમાજના વિનાશના બપોર વાદળો ચઢી ચૂકેલાં અને સનાતન વેદધર્મના વિનાશના ડંકાઓ આ પવિત્ર ભારતવર્ષમાં વાગી રહ્યા હતા. મોઘલીઓ, મુઘલીઓ, રાજ્યકર્મચારીઓ અને ખુદ એ ધર્મોપ શહેનશાહ ઔરંગઝેબે પક્ષો નિર્ણય કરેલો કે, હિંદુસ્થાનમાં હિંદુત્વને નષ્ટ કરીને હિંદુસ્થાનને મુસ્લીમસ્થાન બનાવવું.

પરંતુ એ પામર મનુષ્યો બિચારા શું કરી શકે ?

હિંદુસમાજ પરમકૃપાળુ પ્રજાને રહતા દુર્યોધે કરુણાજનક સ્વરે પ્રાર્થનાઓ કરી કે, “આ પ્રજા ! અમારા દેશના, અમારા ધર્મના, અમારા સમાજના રક્ષણમાટે તું આ પવિત્ર ભારતમાં જન્મ ધારણ કર.”

પ્રજાએ આ પ્રાર્થના સ્વીકારી અને એ બપોરે આશિસમયે હિંદુસમાજ, હિંદુ-ધર્મ અને હિંદુદેશના રક્ષણમાટે એ દિવ્ય પુરુષને—એ આજનબાહુને ભારતના ઉદ્ધાર અર્થે મોકલી આપ્યો.

એજ આપણો પ્યારો રાષ્ટ્રદેવ ગોઆક્ષણપ્રતિપાલ છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ !

રાષ્ટ્રવીર શિવરાજ

(“ સૌરાષ્ટ્ર ” તા. ૩૦-૪-૨૭ ના અંકનો મુખ્ય લેખ)

ભારત-ઇતિહાસના અધાર અને અત્યંત અટપટા અરણ્યપથો ઉપર પોતાનો પરમ તેજસ્વી પ્રકાશ પાથરતા જે અનેક ઐતિહાસિક પુરુષવરો ખડા છે, તે પુરુષવરોની પુનિત નામાવલિમાં એવો નરસિંહ કયો છે કે જેના માત્ર નામરમરણેજ, આજનીપરાધીન દશામાં, આપણે વહીવટ આપણા લોહીમાં વસી ગયેલી દીનતા અને દાસત્વને જાણે ભૂલી જઈએ ? અને સ્વાધીન, સંમન-પ્રેમી, સ્વદેશપ્રેમી મનુષ્યોત્તરો કે આસોચ્છાસને ચત્રા મહીએ ? ભારતની ઐતિહાસિક વિભૂતિઓમાં એવી વિભૂતિ કયો છે, કે જેની કલ્પનામૂર્તિ આપણાં ચતુષ્કોણ સમીપ ખડી થતાં, આપણે વહીવટ તો આ દુનિયાનાં દુઃખોને ભૂલી જઈએ, આપણી બધી નિષ્કળતાઓને ખંખેરી નાખીએ અને દરેક તથા નિશ્ચય, કોઈ વિશુદ્ધ ધ્યેય અને એ ધ્યેયની સાધનાનો પુરુષાર્થ, આપણા આખા જીવનનો એક કળને લઇ લેતાં હોય એવી પ્રેરણા અનુભવીએ ? એવા નરસિંહો, એવી વિભૂતિઓ, ભારત-ઇતિહાસમાં કેટલીક છે ? અને તેમાંયે ભારતની ઉત્તરની કિલ્લેબંદી તોડી, મુસ્લીમોએ આપણા ઉપર ધસારો કર્યો અને અહીં સમ્રાટોત્તરો કે વાસ કર્યો તે કાળથી, છેલ્લી આડેક શતાબ્દિઓમાં, એક નરસિંહો આપણી વચ્ચે કેટલાક નીપજ્યા છે ? આંખો ઇતિહાસની આખી અટવીમાં એ કોઈને માટે વ્યર્થ લટકી લટકીને પાછી ફરે છે; અને અંતર કરુણ સ્વરે પોકારી રહે છે કે, માંડ ત્રણ ચાર વિભૂતિઓજ એવી હાથ લાગે છે, કે જે પોતાનું પુનર્વિધાન સંરજ રહેલાં આજના ભારત-વર્ષને અને ભાવી ભારતવર્ષને માટે પ્રેરણામૂર્તિ બની શકે ! એવી એક પ્રેરણામૂર્તિ જીવંતિ શિવાજી મહારાજ !

સત્તરમી સદીનો સૂર્યોદય થતો હતો. લોહીથી ખરડાયેલા, મુઠ્ઠાંઓથી ઢંકાયેલા, વૃંદાઓથી જીવાયેલા આ દુર્ભાગી ભારતનાં માર્ગો ઉપર તે કાળે પણ સવિતાદેવ તેમનાં તેજ વરસાવતા ભારતીય પ્રજાની દુર્દશાના સાક્ષીસભા આકાશબ્રજેણ કરતા હતા. મુસ્લીમ શહેનશાહત બરાબર જમી ગઈ હતી. તલવારની આણી ભોંકીને બીન-મુસ્લીમને મુસ્લીમ બનાવવાની વશન-પ્રતિષ્ઠા જોસમાં ચાલતી હતી. હિંદુ દેવાલયો અને હિંદુ તીર્થધામો જમીનદોસ્ત બની રહ્યાં હતાં અને તે જમીન ઉપર, તેજ પથ્થરોથી નવી મસ્જિદો રચાઈ રહી હતી. હિંદુપ્રજાનું અસ્તિત્વ કોઈ હમ્મર માર્ગોએ ભૂંસાઈ રહ્યું હતું. પરદેશી પ્રવાસીઓ પણ એ ત્રાસ અને એ અત્યાચાર જોઈ કંપી લેતા હતા. કોઈ રામદાસસ્વામી સમા વિચારસૂષ્ટિમાં બળવો માંડી રહ્યા હતા; પણ વસ્તુતઃ તમામ મોટાં હિંદુરાજ્યોનો ક્યારેનાયે લય થઈ ચૂક્યો હોવાથી અને ‘હિંદુપતનો તારણહાર’ બનવાનું દુઃસાધ્ય જીવન-કર્તવ્યને જીંદગીનું નિશાન બનાવી-જીવનની પળેપળની સાધનાનું ધ્યેય બનાવી-રહે ચડે એવો અસ્મિતાવાન કોઈ નરવીર જાગતો ન હોવાથી, ‘હિંદુ’ નામનો પણ નાશ થવાની નજી આવી પહોંચી હતી. એવે સમયે શિવરાજનો અવતાર થયો. તેણે જીવનાન્તસુધી, ભવાની નજી વારની અને તેના માવળ સરદારોની સહાયને બળે, જાનબાઈ માતાની તથા રામદાસ સ્વામીની પ્રેરણાના બળે, મહાભારત અને રામાયણના પ્રતાપી વડવાઓનાં પરાક્રમોની સ્મૃતિઓનાં બળે, અને સૌથી વિશેષ, આત્માભિમાન અને અદમ્ય મહેજ્જાના બળે, અત્યાચારી સત્તાઓની સામે સંગ્રામ ખેલ્યો અને તેમના આક્રમણને થંભાવી દીધું-અને એટલુંજ નહિ પણ એ આક્રમણનાં પૂર પાછાં વાળી હિંદુઓમાં સ્વત્વની રક્ષાની નવી ભાવના ફુંકી, તેમને યુદ્ધ સમરવીર બનાવી, હિંદુ મહારાજ્યની સ્થાપના કરી. એ શિવાજી મહારાજનું જીવનકર્તવ્ય ! શિવાજી મહારાજને યુગપટ્ટો સાધ્યો, ઇતિહાસનો ક્રમ બદલી નાખ્યો. કશાજ પ્રતિરોધવિના કચરાતી, પીડાતી, છુંદાતી આ ભારતવર્ષની પુરાણી આર્યપ્રજામાં પ્રજાળ વિરોધનો જુસ્સો જન્મ્યો. એ શિવાજી મહારાજની સ્વદેશસેવા ! શિવરાજની ત્રણસોએકમી જન્મજયંતિનો ઉત્સવ આજના મંગળવારથી સમસ્ત ભારતવર્ષમાં મંડાય છે. એ શિવરાજની આ મહાસેવાઓનો સ્વીકાર કરત અર્થે, આજે ફરીવાર નવપ્રેરણાની ભારે જરૂર ખડી થઈ છે ત્યારે એ પ્રેરણામૂર્તિમાંથી નવી પ્રેરણાદોહન કરવા કાન્યે.

શિવરાજની કર્મલક્ષી મહારાષ્ટ્રમાં ભજવાઈ, શિવરાજના ભગવી કુંડા નીચે ઉભાં જે

જન-મુદ્દમાં આપે પુત્રાને' માન નિષિષ્યે એક મહાત્માએ જણાવ્યું; પણ એના જોડે કોઈ રાજા એક મહારાષ્ટ્રની જ મિલકત હતી તો છે? શિવરાજના વચનને મનપૂર્વક સ્વીકારી દત્તા અને એ શપિયકુળ મૂળેથી મુજબાનમાંથી મેલાં નરક પ્રાપ્ત થઈ, એ દરેક દિવસને એકલા મુજબાનની પુંછ કહી શકાય છે? એ આંક ખાટા છે, એ મૂલ્ય અત્યંત છે. શિવરાજ જનન સમયની વાત ન કરીએ તોયે, અખિલ ભારતવર્ષની પુંછ છે. પંચમળ, પંચમળ, શરાષ્ટ્ર, મહાસ, યજ્ઞરાવ, રજપૂતાના એ તમામ પ્રાંતોની, પ્રાંતીય નદિ જન્મ સ્થળો રીપન છે. તરાજ આખો દિંદો પ્રમતી-દિંદુ, મુસ્લીમ, શિખ વગેરે તમામ કોમોની જનતા દિંદોની સંપત્તિ છે. શિવરાજને રાષ્ટ્રીયરૂઢિ જ્ઞાન મોખે, એ નિરાશ એ દશિદને નાના છે. શિવરાજના જીવનની નિર્મળ આયે તુલના કરનારમાં, એ જ ભગવાન કુંડાના મેલકનો જીવન-પ્રદર્શ પ્રીતી, એ રવરાજ્યવીરની જીવન-આપના નીરખી, એ પુરમ વિરાગી સાધુપુરુષની સર્વ પ્રોત્સાહની વિરલ સન્માનરૂપિ ભણી, એ રાજપુરુષ-વૈદાનો રવરેશને ભાગ્યારો અને મીતમો-પ્રીતી મુખ કરવાનો સર્વોપરિ અભિલાષ ગુણમાં મૂકી, ફેસેલા નયે છે કે, 'મિત જનને દિંદુ કે, કરણીએ દિંદુલની રસા અર્થે મુખ્ય છે; પણ એના જીવનની સિદ્ધિ, એ જાને નખમો વર્ણના જીવનન પછી આપણી સમક્ષ ઉભી છે, તે તેને રાષ્ટ્રીયના ગર્વના સિદ્ધાસન ઉપરજ રથાયે છે.' શિવરાજનું જીવન એવું ભવ્ય છે અને તેનાં કાર્યોમાં એવી પ્રમળ રાષ્ટ્રભાવના, એવી નિમુદ્ધ પર્મ-ભાવના, એવી પુનિત કર્મભાવના જગદગે છે કે ભારતવર્ષ અને ભારતવીરનશી ન આરાધિ તો ભારતવર્ષ શ્રમાયે-શિવરાજ કે મહારાષ્ટ્ર નદિ, દિંદુ જાતિ કે દિંદુ પર્મ નદિ.

અને દિંદુજાતિ તો જનતાના મહાજનોના કાર્તિકદિશમાં નેપોલિયનો અને ઝંડીયાદીઓની સાથે આમન પામી શકે એવા પ્રતાપી પોતાના આ પુત્રને-શિવરાજને-બનાવી ગર્વ લઇ શકે, કે દિંદુજાતિ વખા નથી, દિંદુજાતિ દશ્યે ભારતીય ઇતિહાસમાં અને જનનની તારાશીખમાં આવા સંમુદ્ધ અર્પણોના પોતાનો કોયો પૂરવાને બરાબર સમર્થ છે. દિંદુજાતિના જનન-સ્પર્શી જન્મી વટજસની કાળોઆવું છેદન ગમે તેટલા જોરથી ચાલી રહ્યું હોય, જનનભરમાં સાખા-બાદુઓ પ્રસારના દિંદુ-જાતિના તરુનાં મૂળ બાળી નાખતા ગમે તેવા જસદ પ્રયાસો ચાલતા હોય, સદીઓ ચવાં પરાધીનતાની તોપ દિંદુજાતિના આત્માને ગમે તેવા જોરથી કચડી રહી હોય; પણ એ બધું જનનાં શિવરાજને તો દશ દિંદુજાતિમાંથીજ પાકે છે. એવો ગર્વ ખીજ કથી જાતિ લઇ શકે તેમ છે? એવો ઇતિહાસ ખીજ કથી જાતિ બતાવી શકે તેમ છે? દિંદુઓ જાને કહી શકે કે, શિવરાજના જીવનના પ્રસંગે પ્રસંગમાંથી એકજ ધોણા જાણ રહી છે; અને તે એ કે, દિંદુલ અમર છે; કનાબિદોના રાજકીય પરાધીનતાની બેડીઓના ગમે તેવી પ્રાણવાન જાતિને પખુ ઠેક પાતાળમાં કસેથી કે એવા જીવજેષુ દબાણ નીચેથી પખુ તે મરતક ઉઠાણી શકે છે; તેના અંગે એ જાને છેદી નાખી તેમને છુટાછવાયાં રજાનાં કરી નાખાયા છતાં, તે અંગે ફરીવાર અંધોજન પામી, તેમાંથી ફરીવાર પ્રાણવાન અને પ્રતાપી આત્માની સુધક જામ ઉઠી શકે છે; દિંદુલ તેની જુગમોના બળે ગમે તેવાં વિપ્તિ અને અંતરાળોને બેડી શકે છે, ગમે તેવા આક્રમણોની સામે તરવાર વિંચી શકે છે, અને એમ વીરતાપૂર્વક પ્રતિ-બળને સમાવી દીધા પછી ફરીવાર ફેરેકાસે છે; દિંદુલ અમર છે, અમર છે. દિંદુઓ જાને ટદાર મરતક રાખી એટલું કહી દે.

દિંદુલની આવી અખુદ સહિની સૌ કાળને પ્રતીતિ કરાવનારા આ શિવાજ મહારાજનો ઉત્સવ એ સમગ્ર ભારતવર્ષનો અને અખિલ ભારતીય પ્રજાનો ઉત્સવ છે. જુવાનોનો જીવન-આદર્શ બની શકે એવા એ વીરોનો ઉત્સવ એ સર્વ પર્વોના અને સર્વ વર્ગોના ભારતીય યુવકોનો ઉત્સવ છે. ગજરાત, મુઘલાતના યુવકો, એ ઉત્સવદિને-જાવના મંગળવારના પર્વદિને-શિવરાજની જીવન-પ્રાપ્તિ કર્યો. ને આદર્શોને માટે અને ને ભાવનાઓને માટે શિવરાજ મુખ્ય છે, એ જાને એ ભાવનાઓમાંથી એકાદને, આજી અપુરી, જીવનમાં પધરાવળે. પુરુષવરોની જ્યોતિ-ને અર્થ છે. રાષ્ટ્રીયરૂઢિના જન્મોત્સવનો એ અર્થ છે. એવી જ્યોતિઓ અને એવા જન્મો-વેળા, એવાં પ્રતાપી જીવનોમાંથી, એ જીવનોને પ્રતાપી બનાવનારી ભાવના અપનાવી રી હોય છે; એથીજ એ ઉત્સવો સંકુલ અને સાધક બને છે. યજ્ઞરાજ ! શિવરાજની જીવન-ના ઇં અપનાવી લેજે; શિવરાજનો ઉત્સવ ઉજવી એટલી કમાઇ કરી લેજે; અને યજ્ઞરાજી

નરનારો ! શિવરાજના જયજયકારથી ગુજરાતને ગમવા મૂકજો; એ વીર ગોદાની, એ ઉજ્જવેશ લક્ષ્મણની તમારા હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠા કરજો.

હિંદુપતનો તારણહાર

(લેખક:-નાનાલાલ કવિ-શૌરાષ્ટ્ર તા ૩૦-૪-૨૭ ના અંકમાંથી સાબાર ઉદ્ધત)

(૧)

એક ગુજરાતીતરીકે એ મહારાષ્ટ્રીય વીર શિવરાજ મહારાજની ત્રિશતાબ્દની જયંતિ લાગે છે તે આજ હું ગૌરવ માનું છું.

હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપનાના વીરને મારી વંદના છે, સારા ગુજરાતની વંદના છે. ગુજરાતના-મહાગુજરાતના પ્રતિનિધિતરીકે આજ આ સમારંભ વચ્ચે ઉભી વંદન વંદુ કે એ ભારતવીરને.

ગુજરાતીઓને કાજે તો આજ સાત્ત્વક અભિમાનનું પર્વ છે.

આપ પૂછશો કે, આજ મહારાષ્ટ્રનો ઉત્સવ છે, એમાં ગુજરાતીઓને શું ? ગુજરાતને ઇતિહાસ અનોખી વાત ઉચ્ચારે છે.

ચિતોડના રાજપુત સજનસિંહની અગિયારમી પેઢીએ શિવરાજ મહારાજ થયા એ જ ઐતિહાસિક સત્ય હોય.

શિવરાજ મહારાજ સિસોદિયા કુલના-ખાખા રાવળના વંશના હતા એ જ ઇતિહાસ હોય. તો-તો.

ચિતોડને એ ખાખા રાવળ ઇડર-ગુજરાતે દીધા. ચિતોડને પણ ચેશેલી-સિસોદિયા વંશ ગુજરાતે દીધા. એ ઇતિહાસ છે.

શિવરાજ મહારાજના વડિલોનું વતન ચિતોડ હોય, તો ચિતોડના મહારાજોના વડિલોનું વતન ગુજરાત હતું, એમ ઇતિહાસ ઉચ્ચારે છે.

એટલે ઇતિહાસ કહે છે કે, શિવરાજ મહારાજના પૂર્વજોનું મૂળ વતન ઇડર તે વચ્ચેલીપુર ગુજરાત હતું.

કાશીપ્રયાગના ગંગાતીર્થમાં ન્હાઓ છો એ ઋષિકેશ મહારાષ્ટ્રહરદાર આગળના મંચ તીર્થ એ ચિતોડ; ત્યાં ગંગાજીએ ગિરિમાળ છોડી, ત્યાં ગંગાજી ધરતીના સપાટ પ્રદેશમાં ઉભા.

શિવરાજ મહારાજની કુલગંગાના મૂળવતનનાં તીર્થક્ષેત્ર એમ અમારા ગુજરાત દેશમાં મહારાષ્ટ્રીઓ ! ગુજરાતના પ્રતિનિધિતરીકે ગુજરાતીતરીકે હું આજના ઉત્સવમાં.

ગૌરવ લઉં છું.

(૨)

ખીલું: શિવરાજ મહારાજને કેણે કેણે ઘડ્યા ?

આપ તો જાણો છો એ કાળિદાસ કહે છે,

જગતઃ પિતરૌ વન્દે પાર્વતીપરમેશ્વરૌ

જગતમાત્રના પિતરૌ, પાર્વતી ને શંકર ભગવાનસમાં, સૌ-સૌનાં માતપિતા.

તે તેમને હોય સૌના જીવનની પ્રથમ વંદના.

શ્રુતિ ભગવતી ઉચ્ચારે છે કે, માતૃદેવો ભવ, પિતૃદેવો ભવ

શિવરાજ મહારાજનાં પ્રથમ શુરુઓ એમનાં માતપિતા,

શાહજી ને જીમખાઈ.

સિંહાદ્રિની શિલાસમા શાહજી હતા. વજ્રના વીર, મહારાષ્ટ્રના આદ્યપૂર્વશના ઇન્દ્ર નરેશના સરદાર; પણ ગૌરવવંતા, સ્વમાનવંતા, ટેકીલા રજપૂતસમા કરડા, એ સમશેરિયા દેવગિરિના મદવવંશની, ને એમ શ્રીકૃષ્ણવંશના યદુકુળની જીમખાઈ હતાં વેણી.

એ માતાપિતાએ શિવરાજને સરભ્યા.

પિતાએ પુત્રને પુનઃજન્મ દીધો, માતાએ દેવાનાં દોષ પાડી રાખ્યાં. તે બંને દુષ્ટતાએ તાત્કાલ શિખામણે દીધી.

પુત્રનો રાજ્યાભિષેક નિદ્રામાં, અવનતી પરમ કુતરુણતા વડે, અસ્થિર અવનત અવસ્થા નથી રેવા માની, અવનવનતી વચ્ચે પૂર્વદિગ્તિની અગતી ઉતારી. અવનવનતી ૧૩૧ મળતી, અગત્યાદ મોક્ષમાર્ગે મંચર્યા.

એ માતાએ તો અવનમાં અંદગીનો મોક્ષ આપ્યો. એ માતાએ અવનના પરમ મનોરમ પાત્રોને ખેંચે પૂરા કીધા.

(૩)

શિવરાજ મદારાજના ત્રીજા ગુરુ એમના ધર્મપિતા થી સમર્થ રામદાસ સ્વામી.

અંદગીનો પાપો ધર્મ છે, રાજ્યનો પાપો ધર્મ છે, સાદા મંદારનો પાપો ધર્મ છે: એ સનાતન આચારવાન.

શિવરાજ મદારાજનાં એ આર્વાત મિચનાર ને મોરારવનાર થી સમર્થ રામદાસ સ્વામી.

માન્ટ ડે કહે છે તેમ શિવરાજ મદારાજ જન્મે દના સિદ્ધાંતિના વાપ! રજુદાટ માન્ટ ડે જોયું નથી. તે એજ કે, એ વાધના આર્વાત સરળતા દના થી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

શિવરાજ મદારાજ દના ગાંડીવધન્વા અર્જુન: એમને નિષ્કામ ધર્મ મદમોપો થી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ. શિવરાજ મદારાજના અવનમાં ગીતાજ્ઞના પ્રમુખમજ્જના જગત્મદેશ ઉનાવો થી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

શિવરાજના રજુવજ ઉપર ભગવો કુટિ આરોપો થી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

માન્ટ ડે નથી પૂરા ઓગળ્યા રામદાસ સ્વામીને કે રામદાસ સ્વામીના નિષ્કામ સદ્ગોધને. રામદાસ સ્વામીને, એમની ગાંડીને માન્ટ ડે પૂરાં પારખ્યાં-પિછાન્યાં હોત તો, ભખ્યું છે તે કદાચ ન લખન કે, 'શિવરાજ એટલે સિદ્ધાંતિના વાપ,' 'શિવરાજ એટલે સિદ્ધાંતિના ભૂંદારો.'

સિદ્ધાંતિમાં તો સિદ્ધ પાકતા અને શિવરાજ એટલે સિદ્ધાંતિના ગાંડીવધન્વા. ને થી સમર્થ રામદાસ સ્વામી એટલે એ અર્જુનના થીકુખુદેવ.

શિવરાજના સંમતોને પારસ્પર્ય કીધા, શિવરાજના રજુવજને ધર્મવજ કીધો થી સમર્થ રામદાસ સ્વામીએ.

થી રામદાસ સ્વામી શિવરાજના ધર્મપિતા ને ત્રીજા વડનાર.

(૪)

ને શિવરાજને ચોથા વડનાર ગુણગુણપુરનાં ત્રિભુવનેશ્વરી મદારાજિત જગદંબા ગુણગુણવાની. એમણે શિવરાજને સમશેર દીધી.

દંડકારવપમાં પ્રવેશનાં રામચંદ્રજીને અમરત્યમ્પિએ બક્ષાસ્ત્ર દીધું હતું.

શિવરાજ મદારાજને એમ ગુણગુણવાનીએ દીધી સમશેર. શિવરાજ મદારાજની સ્વરાજ્ય-સદ્ગિતિ એ મદારાજિત, દિ'કુપતની પુત્ર: સ્થાપનાની એ મદારેવી, થી શિવરાજ મદારાજની સમશેર ભવાની.

એ ચાર શિવરાજ મદારાજનાં સર્જનદારાંઓ.

(૫)

શિવરાજ મદારાજના અવનમાંથી મારી આંખ આગળ તો આજ પ્રસંગ તરવરી રહે છે. કોઈની આંખે તોરણા લીધો એ પ્રસંગ તરવરતો દશે; કોઈની આંખે સિદ્ધગદ જીત્યો એ તરવરતો દશે; ગદ આઘા, પશુ સિદ્ધ ગેશા; કોઈની આંખે આત્રાનો દરબાર, તો કોઈની આંખે રાપડનો રાજ્યાભિષેક તરવરતો દશે.

મારી એ આંખો સમક્ષ એ પ્રસંગો આજ તરવરે છે.

એક તો રામદાસ સ્વામીને રાજ્યસમર્પણ.

છતિદાસને ચોપડે કંઈ કંઈ દાન મેંધાયાં છે: પશુ આ સમર્પણની જોડ જડવી દુર્લભ છે.

એ તો દત્તા અવનસિદ્ધિનાં પરમ સમર્પણ. અંદગીભરનાં સાધનસિદ્ધિનાં એ દત્તા મદારાજ.

એ અવસરે તો શિવરાજ મદારાજ અવનનાં પરાક્રમ, અવનના મદારાજ, અવનના સકલ

મહારાજના, સ્વયંભૂત સર્વે મહારાજનિર્મિત, કાવચસ્પર્શ મહાવરના સ્થાપના કરા.

એ: મહારાજનના શિવરાજ મહારાજ પાસમર્શ સ્વામીને શ્રી મહારાજના શ્રી મહારાજના, પરમ આત્મમંદાર મહારાજનિર્મિત તારે તે કાવચના કરા.

એ: મહારાજનના મહારાજના આને આત્મ તરવરે છે.

(૧)

ને બીજે પ્રશ્નને એ આત્મમંદારના પાસમર્શ, એ મહારાજની સ્વામીના એની મુખી મહારાજને ત્યાં બેસે મુખ્યેવ પાસમર્શ રોષ ને!

પનાને સ્વામીનારાની જાણના શિવરાજને જાણી. 'પનાને સંસ્કૃતિ' તીર્થ કરે; પના મહારાજ મહારાજનિર્મિત મહારાજનિર્મિત રાજપાત્રી પાત્ર; મહારાજના પરમ આત્મમંદારની અવધિપુત્રી શિવરાજ મહારાજને એ સંસ્કારપાત્રના જાણી.

મહારાજનિર્મિત પાસમર્શ આત્મમંદાર. એ કવિવરને, એ મહારાજને જાણ વિનંતી આત્મમંદારના આત્મીને વસવા.

મહારાજનિર્મિત આત્મમંદાર સંગરી. પ્રશ્નપાત્ર કરી રાજસદેશ ભાષ્યો કે, 'મહારાજનિર્મિત, મહારાજનિર્મિત પાસમર્શ.'

એ મહારાજને કરે કે 'દારિકાના વૈભવપાત્રમાં-દારિકાની રાજમંત્રણાઓમાં અમારાં નદિ. મહારાજને આ એક અત્યંત આપને ને કવેન્તે કે જાણનાં જનન કરે છે એવાં વૈભવ જનન કરે.'

એથી શ્રી મહારાજને માત્રુ લાગ્યું કે એ મહારાજને મુખ્યદેવનાં રાજગામત્રણનાં અપમાન કરી નદિજ. શિવરાજ મહારાજ દેવમાત્રીના ધરેત્રા મહારાજના કરા. કવિવરના મહારાજનિર્મિત પોતે સંગમાં: 'મહારાજ! પાસમર્શ મારે મુખ્યપત્રને. કવિવર! આત્મને શોભાવે મારી રાજસદેશને

મહારાજને મહારાજને નકામો, કવિવરે રાજવૈભવનીયે ના પાડી. 'રાજ! માત્રુ તારા રાજવૈભવને ને એવ તારાં સંસાર કુરુક્ષેત્ર. જાણને જાણીને અદેશે એક તારા સંસ્કારને.' આત્મને શિવાજ મહારાજને પગલે પગલે મુખ્યપત્રનથી આત્મમંદાર પાસમર્શ પરવે છે એ મહારાજનની વંદનાએ, એ કવિવરના અભિનંદનાર્થે.

ને જાતાજતા હો! ત્રણ ત્રણ સદીઓથી-આજ ત્રીજી સદી પૂરી થાય છે, ચોથી સદી પ્રભાત ઉગે છે-ભારતવર્ષ કેને પૂરે છે? એ દેવધારી શિવરાજની વ્યક્તિને? કે સંગામત્રણ એ શિવરાજની સમશેરને?

ના, ના: એ દેવધારીને એ ભારતજનતા પૂજતી નથી આજ; એ સંગામ સોહાવતી વિજા વરશાલિની સમશેરનેયે આરાધતી નથી આજ.

ભારતજનતા એ વીર હૈયામાંની ભાવનાને વંદન વંદે છે.

(૭)

સજ્જનો! શિવરાજને જાણ્યો છો? શિવરાજ એટલે કેણુ?

શિવરાજ મહારાજ એટલે ધી ગ્રેટેસ્ટ હિંદુ સીન્સ પૃથ્વીરાજ ચૌધાન! છેલ્લી સાત સાત સદીઓમાંનો હિંદુપત્નો રાજમુગટ, હિંદુત્વનું રાજતિલક.

૧૧૯૩ માં પૃથ્વીરાય ચૌહાણ પડ્યો; દિલ્લી પડી; સાથે હિંદુપત પડી. હિંદુ પાદશાહત આજ શિવરાજ મહારાજને હિંદુ પાદશાહતની પુન: સ્થાપનાનું સ્વપ્ન સાંપડ્યું: 'દિલ્લી છો ભારતના એ સનાતન સિંહાસને હિંદુપતની પુન: સ્થાપના કરે.'

હૈયાની જાળ સમી એ મહાભાવના શિવરાજ મહારાજ ન સાધી શક્યા. એમના પૌત્ર મંત્રીકુલદીપકે, એક ક્ષણભરના લીજીઉજાળ રાજપદની પેટે, ધડીક દિલ્લી જતી; ધડીક એ પાંડવના કિલ્લાઓને કાંગે ભગવો ઝુંડો ફરકાવ્યો; ધડીક ભારતવર્ષને સનાતન સિંહાસને હિંદુપત પુન: સ્થાપના કીધી; ધડીક શિવરાજ મહારાજનું સ્વપ્ન સાચું પાડ્યું.

વિધિના આંક અવળા હશે. એ બધું સ્વપ્નવત ક્ષણજીવી નિવડ્યું.

ભારતનું હિંદુત્વ એના હૈયામાંના અણતપ્પાં હુતાશને આજ પૂરે છે: શિવરાજ મહારાજની મનોભાવનાને પૂરે છે.

જેના રામેશભ ઉચ્ચરતા હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપનાઃ જેના હિંદુધર્મમાંથી નિર્ગતરતો હિંદુપતની
: સ્થાપનાનો મહામંત્ર.

ભારતનું હિંદુત્વ આજ પૂરું છે હૈંદી સાતસાન સદીઓના એ હિંદુપતિવચને.

મેવાડનો રાજા પ્રતાપ, પંજાબકેસરી રાજ રણજિતસિંહ, વેદદ્ધારકારી શ્રમણવર્ણિરદયશસ્ત્રી
: પિં સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીઃ એ ત્રણ એવીજ મહાભાવનાના વારસો, એવીજ મહા-
સ્થાના પ્રેરિતો.

પણ સિવરાજ મહારાજ તો હિંદુપતની એ મહાત્રિપુટિનાયે યુગટમણિ.

રાજા પ્રતાપની 'નૈગેરીય' ભાષના 'દત્તી, ન નેયું.' રાજા પ્રતાપની પ્રતિજ્ઞા દત્તી 'મેવાડ
: જયોને નહિ જાય.' મહારાજા પ્રતાપને પૌત્રીકીય કંરુકીય મહાભાવના ન હતી કે, 'હિંદીને
: શત્રુ, હિંદીને તખ્તે હિંદુપતને સ્થાપ્યું, ભારતવર્ષમાં હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના કરી.'

પંજાબકેસરી રણજીત, શીખોનો સિંહ, શુરુઓનો વીર, એ તો પંજાબકેસરી રણી,
મારનકેસરી ન હશે. એને એ ભાવ નહોતા જાણ્યા કે પંજાબકેસરી ખીલી ભારતકેસરી સાહે.

ને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી? સ્વામીજીને સ્વપ્નાં પદ્યાં દત્તાં આર્થ-સંસ્કૃતિને પુનર્જન્મે
જવનારવાનાં ભારતનું સનાતનત્વ, ભારતની સર્વશ્રેષ્ઠ સંસ્કારિતા, ભારતની વેદપ્રાચીન સંસ્કૃતિ,
ભારતનું કાળજૂનું આર્થત્વ આંતરે આંતરે. રાજવાંનાં એ સંન્યાસીને પદ્યાંતાં સ્વપ્નાં.

જનનમાં આર્થત્વ જમર છે; ને સાચાં પડશે અધ્યાત્મખંડે સ્વામીનાં એ સ્વપ્નાં, ક્યારેક
ને પૃથ્વીભરમાં.

પણ આજ તો સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી એટલે સિવરાજવિદ્યોજા શીરામદાસ સ્વામી.
૧૬ મી સદીમાં મહર્ષિ દયાનંદજીને સિવરાજ મહારાજ ન સાંપડ્યા. પોતે શીશુમર્યના સમે-
વડિયા ખરાઃ એમને ન લાખ્યા સિવરાજ મહારાજ.

હતિદાસની સારવણી સારવતાયે એમ સિવરાજ મહારાજ એટલે હૈંદી સાત સાત
સદીઓના હિંદુત્વના મંદિરના ધર્મધ્વજ.

જનના આજ એમના હિંદુત્વને પૂરું છે, એમની એ મહાભાવનાને પૂરું છે.

સિવરાજ મહારાજનો સારાયે જીવનસમારંભ હતો હિંદુત્વનો મહાપ્રયત્ન, ને એ મહાપ્રયત્નની
વેદીના ફૂલાયની કાળીકરાળી છદ્મવાઓ ઉચ્ચારતી ને રટતી ને ફક્કડતી હતી એકજ મહામંત્રઃ
હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના, હિંદુપતની પુનઃ સ્થાપના.

આજ એ યત્નશ્રમને ભારતનું હિંદુત્વ લથપે આકે છે, ભાગ્યરેશે ચડાવે છે, આત્મ-
વંદના વહે છે.

એ દેવાના ફૂલાયને અભિવંદવા આ સમારંભે આજ એકડો મળ્યો છે.

આપ સૌની સંજ્ઞે મારી પે સિરેસા વંદના છે, આત્મ દાગળે અભિવંદના છે એ
ભારતવીરના દેવાના ફૂલાયને, એ ધર્મધ્વજની મહાભાવનાને, સત્તરમા સેકાના એ હિંદુ-
પતના માંડીરધન્વાને.

હિંદુવત્તનો રક્ષણહાર

(મંબદ-સાધુ વાસવાળી-શૌરશ્ચૂ તા. ૩૦-૪-૨૭ માંથી સાબાર ઉદન)

હિંદુપતના કુંભજાઓમાં જાણે આજે એકલા અદ્વૈતા ભટકના દેખાતા એ પુરુષવરનું-
સિવાજ મહારાજનું-પ્રાનરમણીય નામ રમરણે ચડ્યાં, ઇંગ્રાંડના એ ફાગેલ અને ઇંદાલીના
એ યેરીજાલી, જામેરિશના એ અબ્દામ લીકન અને હનેરીના એ કીકની મુર્તિઓ આંખ સામે
ખડી થાય છે. ત્રણમે વર્ષ પહેલા, મહારાષ્ટ્રમાં સ્થાપિતનાનો ભગવો ગડો ફરકતો કરનાર એ
રાજ-વીર નરસિંહની શેષાંચકારી જીવનશૈલી અંતર-અસુધી નીરખનાં, થરીમર એમજ મનમાં
વત્તે જાય છે કે આજે જે, તેના જીવન-સાથી યોગ ઉપર પડાયેલો એ પુરુષ, પૂનાના રાજમાર્ગ
ઉપર એકાદી ઉભો ઉભો, શીરગીઓનું પ્રજા મામાજ્ય અને હિંદીઓની એટલીજ નિરાધાર

રણુસંગ્રામ, જીવનની સર્વેયે મહાશક્તિઓ, જીવનસર્વસ્વ ગુરુદેવને સમર્પતા હતા.

ઓ આર્યજનતા! શિવરાજ મહારાજ શ્રીસમર્થ સ્વામીને શું સમર્પતા હતા! જીવનધન, પરમ આત્મભંડાર ગુરુચરણારવિન્દે ત્યારે તે દલવતા હતા.

એ જીવનસર્વસ્વનાં મહાદાન આખે આજ તરવરે છે.

(૬)

ને ખીલે પ્રસંગ: એ આજંદીની પર્ણકુટિ, એ તુકારામની સુદામાજીના જેવી કુષ્મી. સુદામાજીને ત્યાં જાણે કૃષ્ણદેવ પધાર્યા હોય ને!

પૂતાને શણુગારવાની ભાવના શિવરાજને જન્મી. 'પૂતાને સંસ્કૃતિતું તીર્થ કરું; પૂતા થાય મહાશક્તિઓતું' ધામ; મહારાષ્ટ્રની રાજધાની બને; મહારાષ્ટ્રના પરમ આત્મભંડારની અવધાન શિવરાજ મહારાજને એ સંસ્કારભાવના જન્મી.

અષ્ટપ્રધાનમંડળીને પાઠવી આજંદી. એ કવિવરને, એ ભક્તરાજને જઈ વિનવે મ પુણ્યપત્રનમાં આવીને વસવા.

અષ્ટપ્રધાનમંડળી આજંદી સંચરી. પ્રણિપાતો કરી રાજસંદેશ ભાખ્યો કે, 'મહારાજ વિનવે છે; પુણ્યપત્રન પધારો.'

એ સુદામાએ કહ્યું કે 'દારિકાના વૈભવધામમાં-દારિકાની રાજમંત્રણાઓમાં નહિ. મહારાજને આ એક અલગ આપણે ને કહેજો કે જીવનાં જતન કરે છે એ જતન કરે.'

એથી શું મહારાજને માહું લાગ્યું કે એ સુદામાએ કૃષ્ણદેવનાં રાજઆમંત્રણનાં અપમ નહિજ. શિવરાજ મહારાજ દેવમાટીના ઘડેલા મહાપુરુષ હતા.કવિજનના સુદામાનાર પોતે સંચર્યા: 'ભક્તરાજ! પધારો મારે પુણ્યપત્રને. કવિવર! આવો ને શોભાવો મારી રાજસંસ્કૃતિને.

ભક્તરાજે મહારાજનેયે નકાર્યો, કવિવરે રાજવૈભવનીયે ના પાડી. 'રાજ! માણ તારા રાજવૈભવને ને ખેલ તારાં સંસાર કુરુક્ષેત્ર. જાળવજે જીવથીયે અદેરે એક તારા સ્વધર્મને.'

આજેયે શિવાજી મહારાજને પગલે પગલે પુણ્યપત્રનથી આજંદી પાલખી પરવરે છે એ ભક્તજનની વંદનાએ, એ કવિવરના અભિનંદનાર્યે.

ને શ્રોતાજનો હો! ત્રણ ત્રણ સદીઓથી-આજ ત્રીજી સદી પૂરી થાય છે, એથી સદીનું પ્રભાત ઉગે છે-ભારતવર્ષ કેને પૂજે છે? એ દેહધારી શિવરાજની વ્યક્તિને? કે સંગ્રામજીવિત એ શિવરાજની સમશેરને?

ના, ના: એ દેહધારીને એ ભારતજનતા પૂજતી નથી આજ; એ સંગ્રામ સોદાવતી વિજય વરશાલિની સમશેરનેયે આરાધતી નથી આજ.

ભારતજનતા એ વીર હૈયામાંની ભાવનાને વંદન વંદે છે.

(૭)

સજ્જનો! શિવરાજને આજખો છો? શિવરાજ એટલે કાણુ?

શિવરાજ મહારાજ એટલે ધી ગ્રેટેસ્ટ હિંદુ સીન્સ પૃથ્વીરાજ ચૌહાન! છેલ્લી સાત સાત સદીઓમાંનો હિંદુપતનો રાજમુગટ, હિંદુત્વનું રાજતિલક.

૧૧૯૩ માં પૃથ્વીરાય ચૌહાણ પડયો; દિલ્હી પડી; સાથે હિંદુપત પડી. હિંદુ પાદશાહત આજેયે શિવરાજ મહારાજને હિંદુ પાદશાહતની પુન: સ્થાપનાનું સ્વપ્ન સાંપડ્યું: 'દિલ્હી છોડો

ભારતના એ સનાતન સિંહાસને હિંદુપતની પુન: સ્થાપના કરો.'

હૈયાની જાળ સમી એ મહાભાવના શિવરાજ મહારાજ ન સાધી શક્યા. એમના પૌત્ર મંત્રીકુલદીપકે, એક લાણુભરના લીણુકિજાળ રાજપદની પેડે, ધડીક દિલ્હી જતી; ધડીક એ પાંચ

જૂના કિલ્લાઓને કાંગરે ભગવો જુડો ફરકાવ્યો; ધડીક ભારતવર્ષને સનાતન સિંહાસને હિંદુપત પુન: સ્થાપના કીધી; ધડીક શિવરાજ મહારાજનું સ્વપ્ન સાચું પાડ્યું.

વિધિના આંક અવળા દશે. એ બધું સ્વપ્નવત લાણુજની નિવડ્યું.

ભારતનું હિંદુત્વ એના હૈયામાંના અણુતપ્પાં દ્વારાશને આજ પૂજે છે: શિવરાજ મહારાજને મનોભાવનાને પૂજે છે.

તેના પિતા પાસે સવિસત્રામન પહોંચાડી. શિવાજીને ખુશ કરવા આ અપહૃત્ય આચરનાર પેસો સૈન્ય-નાયક આખી સજાના ફિટકારનો આશો નજીકે ત્યાં ને ત્યાં જમીનમાંજ સમાધ ગયો !

જેવું શિવાજીનું ચારિત્ર્ય વિશુદ્ધ હતું, તેવીજ ઉચ્ચનમ ધર્મગમના અને નિરૂપદના તેના જીવનમાં ઉલોહન ભરી હતી.

મદારાષ્ટ્રના નવજન-મર્માં અપ્રકટ છતાંવે અત્યંત જખબર દિરમો આપનાર, ભગવા મુંડાના સંસ્થાપક સ્વામી રામદાસ શિવાજીના ગુરુ હતા. શિવાજીએ તેની જીવનદીક્ષા આ ગુરુને ચરણે લીધેલી. એ જીવનદીક્ષાને પ્રનાયે શિવાજીના ભાગમાં મદાન મરાઠા સામ્રાજ્યનું વિધાન કરવાનું સાંપડ્યું. મોગક્ષમાદુ જેને નામે કાંપી ઉઠે, એવા એક બલિષ્ઠ હિંદુસમ્રાટતરીકે સારા દેશમાં તેની ગણના થવા માંડી હતી. શિવાજીના જીવન ઉપર કીર્તિનો ફળસ ચરી ચુક્યો હતો. મી-આઝાજીપ્રતિપાદ શિવાજી-મદારાજીના નામની છડી મદારાજીમાં ઠેકાણેઠેકાણે પોકારાતી હતી.

એ સમયમાં એક દિવસ શિવાજી, સમ્રાટને તોભે એવા રસાલા સાથે સતારા ગયા. ત્યાં તેના ગુરુજી વસે છે એવા તેને સમાચાર મળ્યા અને જ્ઞાનક તેના ગુરુદેવને પાસેના આંગણમાં બિશ્વાપાત્ર લઇને 'મયા બિશ્વા દે' નો જવાબ દેતા બેસ્યા. શિવાજી મગ્નદિત થઇ ગયા. તેની આંખો સજળ બની. શિવાજી દોડ્યા. રામદાસજીના ચરણમાં લોટી પડ્યા.

'પ્રભુ મારે આંશલ્ય માપન કરો' અનિચય નમ્રતાવધી શિવાજીએ પ્રાર્થના કરી. ગુરુ રામદાસ શિવાજીની સાથે આઠ્યા. શિવાજીએ ગુરુદેવનું પોતાના આંગણમાં સ્વાગત કરતાં એક કામળ તેમના બિશ્વાપાત્રમાં મૂક્યો.

'આ ગુ' છે ? હું જૂઓ છું. મરે તો બિશ્વા જોઇએ છે, અને તું તો કામળનો દુકડો આપે છે !' ગુરુદેવ બોલ્યા.

ગુરુજીએ કામળ ઉપાડ્યો, ઉઘો-અવળો ફેરવ્યો. તેમાં શિવાજીએ લખ્યું હતું કે:- 'હું આપનેા નમ્ર સેવક છું. આ સામ્રાજ્ય આપનેા અર્પણ છે.'

રામદાસજી અડખડાટ દર્યા: 'ત્યારે દવે તું ગુ' કરીશ ?'

'આપની સેવા.'

'તારાથી આ ભગવાં અને બિશ્વાપાત્ર ધારણ થઇ ચકરો ?'

'આપની કૃપાથી થશે.' શિવાજીએ નમ્રભાવે નમસ્કાર કર્યો.

શિવાજીએ ભગવી કંઠા પહેરી અને કાચમાં સંન્યાસીનું કમંડળ ઉપાડ્યું. મરાઠાસામ્રાજ્યને સ્થાપક ધેર ધેર બિશ્વા માગવા તૈયાર થયો. રામદાસ અત્યંત પ્રસન્ન થઇને શિવાજીને જોઇ રહ્યા.

'બેલા ! તને આ ન કાળે. તું તો ક્ષત્રિય છે. તારો ધર્મ રાજ્ય કરવાનો છે. લે, આ રાજ્ય-ગુકટ પહેરી લે.'

'જી, મેં રાજ્ય આપને અર્પણ કર્યું છે. દવે હું આપનેા સેવક છું.'

'હીક, મે તો હું તને આજ્ઞા કરી છું કે રાજ્યનરીકે નહિ, પણ ધર્મના સેવકનરીકે આ રાજ્યને સ્થિર કરજો.' શિવાજીએ ફરીવાર ચરનક નમાવ્યું.

અને ધર્મના સેવકનરીકે-ભગવા મુંડાના રક્ષકનરીકે-શિવાજીએ કેવો ઉત્તમવળ કારભાર ચલાવ્યો તેના સાક્ષી કીર્તિદાસ છે.

હિંદુવટને હાકલ !

(“સૌરાષ્ટ્ર” ના તા. ૨૩-૪-૨૭ ના અંકમાંથી ઉદ્ભવ)

‘હિંદુ’ સંગઠન એટલે હિંદુ નામ ધરાવતા આ આર્યભૂમિના એક એક પુત્રને હિંદુના લગવા જુગા નીચે ખડો કરવો તે. હિંદુ સંગઠન એટલે ગમે તે પંથ કે શીરકાતું નિષાધ પાણુ દિલમાં હિંદુત્વનું ઉન્નત્ત્વ અભિમાન સંધરતા બાવીસ કરોડ આર્યોને હિંદુત્વની રૂબરૂ સ્વીકારતા કરવા તે. આવી આત્મસંરક્ષક પ્રવૃત્તિને જો કોઇ આક્રમણ કરેતું હોય તો તે હું કે, અમે આક્રમણકારી છીએ.

‘કેટલાક શુભેચ્છકો કહે છે કે, સંગઠનની હલચલ દિવસે દિવસે અસહિષ્ણુ બનતી જાય છે. એ ધિરાદરોને મારો પ્રશ્ન છે કે, તમે સહિષ્ણુતા કેને કહો છો ? જો સહિષ્ણુતા એટલે તમે મુઝીએ હલ્લો સહી લેવો એમ હોય, જો સહિષ્ણુતા એટલે તમારું જીવન દણી નાખવાને પ્રયત્ન થયેલાં બળો સામે પણ તમારે ચૂપ રહેવું એમ અર્થ થતો હોય, તો હું કહું છું કે, હિંદુ એ સહિષ્ણુતામાં નથી માનતો. એ સહિષ્ણુતા નથી. એ આત્મ-સંહાર છે. કોઇ કોમ આત્મ-સંહારમાં નજ માની શકે.

‘હિંદુઓને હું એટલું જ કહેવા માગું છું કે, તમને આ પૃથ્વી ઉપરથી સાફ કરી નાખવા જગજગ પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. એ આક્રમણકારી પ્રવૃત્તિની હાજરીમાં તમે નિષ્ક્રિય રહો છો નહિ ચાલે. હિંદુની આજની લાચાર દશા એ તેની નિષ્ક્રિયતાનું જ પરિણામ છે. કોઇ ન માનવે કે, હિંદુધર્મ અપમાનો બરદાસ્ત કરી લેવા સૂચવે છે. હિંદુઓ ! વસ્તુસ્થિતિને ઓળખો અને તેને મદદોનગીપૂર્વક સામનો કરો.

‘દુનિયાની કોઇ પણ પ્રજા જેને માટે મગર બની શકે એવા તમારા વિશિષ્ટ ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ઉપર આજે આક્રમક ઝડપી રહી છે. ક્યાં તો તમે તમારા મનુષ્યત્વની યોગ્યતા અને આદરને ટાળી નાખો; અને ક્યાં તો તમારી ગરવી સંસ્કૃતિને અને તમારા ધારાધર્મને એક પૂર્વક નાશ પામવા છો. હિંદુઓની જો આજની મનોદશા નહિ બદલાય તો હિંદુધર્મ અને હિંદુધર્મ તથા હિંદુસંસ્કૃતિના આ પૃથ્વી ઉપરથી લોપ થશે.....હું દુનિયાના દેશ દેશમાં જઈને જુઓ અને મેં તમામ પ્રજાઓના ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિનું અવલોકન કર્યું છે. એ બધા પછી હું પ્રશ્ન કરું છું કે, હિંદુસંસ્કૃતિ અને હિંદુ જીવનની ક્યાંય જોડી મળે તેમ નથી. મને બહુ છે કે, એક દિવસ આખું જગત આ હિંદુસંસ્કૃતિની ઉપાસના માંડશે; પણ એ મુત્ત કાલ જો ત્યાંસુધી, હિંદુઓ ! તમે તમારી સંસ્કૃતિને જીવતી રાખી શકશો ?’

(લાલા લજપતરાયના ભાષણમાંથી)

છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ

(“સૌરાષ્ટ્ર” ના તા. ૩૦-૪-૨૭ ના અંકમાંથી સાહાર ઉદ્ભવ)

‘હિંદવી સ્વરાજ્ય’ નો સ્વપ્નદ્રશ્ય

પુનાની પશ્ચિમે, અરબી સમુદ્રને બરાબર સમાંતરે પશ્ચિમ ધાટને તામે એક નાવે આસરે ૯૦ માઇલ લાંબી અને ૧૨ થી ૨૪ માઇલ પહોળી કુંગરાઓની એક લાંબી દરેકની જાળ છે. એ કુંગરાઓની કુદરતી રીતેજ એવી મોટાવણુ થયેલી છે કે આસપાસનો મહાસાગર એક અભેદ કિલ્લો બની જાય છે. આજથી બરાબર ૨૮૨ વર્ષ પહેલાં, ઉનાળાની એક ગરમ આદર વર્ષને એક જુવાન ધોરેસ્વાર, પશ્ચિમ ધાટની એ કુંગરામાં ઉપર પેતાનો પૂર્વજે પોતા દેશને જતો, આજના સૂર્યના ઘેરા લાલ રંગનાં કિરણોથી રંગાયેલો અને અનંત અસપાસને તળેટીના મુલક અતિ ઝીંજી નજરે લેઈ રહ્યો હતો. એ મુલકની અસપાસને, તેના મનમાં એ બહુ ધીમે ધીમે સર કરવાની સ્પષ્ટ યોજના થઈ ગઈ હતી. તેણે જાણ્યું, આથી દરમિયા, પશ્ચિમધાટની વેરાન પહાડી જમીનનાં રંગ રંગનાં વનનાં કુંગરાઓ અને કેટલાંક મીઠી તલવાર ધારતા, કાંઈ અસામાન્ય તેમજ અસાધ્ય

આંખોમાં એ જુવાન, એ પછીએ, તેની કાનની પાંખોને કડી થઈ રહી, આંખો કહે છે : દત્તા; અને સાથે સાથે નમ્રાર ઉપર દાસ નાખી, તે અને એકાએક જિવનના શિવાજી દત્તા. હોયના હનિદાસમાં અંધાર જની પ્રેમના સ્વાદોની અભેદન પદ્ધતિનિષ્ઠા જાણે. આ પ્રેમમાં ઉમેળે ઉમેળે તે, એમનેના પાદનર અંધાર ઉપર દત્તા : કડી પાંખોની અંખો કહે કારકારનાં અને આંખો આનંદની ઉપર પેનાની અંખ વતેનાના દત્તા : દત્તા. આનંદની ખાંડમાંથી પડેલા અને આનંદના અનંતમાંથી પેનાના આનંદનાં પડેલા. શરીરના સામાન્ય સ્થાપનાના અવસ્થાઓને બાંધે તેને માટે સંભળાતો દત્તા... એમાં આંખો જોનાર અને એમાં મનોરથો ધરાવતો અંધાર વર્ણના એ અંધાર-એ શિવાજી મહાદાસ, જુવાન અને મનોરથોની સિદ્ધિ પાછળ આંખો કહે કડી જુવાન કડી દત્તા. મેરોવિવનના વં પુદ્ગોલસથી અને મેરોવિવનના અંધારીય સ્વચ્છેદ્યથી, એવીના પાંખોમાં પદ્મનાથનાં તનુ અંધારના અનુભવના એ પોદા-રાજપુરને તેનું સ્વચ્છેદ્ય રાખું માથું કડું અને તોય હનિદાસનો આંખો કમ જલદી નાખેલા સંસ્કાર આનંદના આ કડી એ ને દિવસ એ દારક પુરવરાની કડી થી જન્મનાં જન્મને ઉજવે-છે.

શિવનેરના કિલ્લામાં જન્મ

શિવાજીનો જન્મ ૧૬૨૭ ના મે માસની ૩૭ તારીએ શિવનેરના કિલ્લામાં થયો. એની મદાનીયું નામ માતા જીજ્ઞાષા. શિવાજીના જન્મ પહેલાં, જીજ્ઞાષાના પિતા કુકળ જાધવરાય ૧ જીજ્ઞાષાના સ્વામી સાદજ વચ્ચે વિષવાદ થતાં, સાદજએ નાસખાત મરિયા અને જાધવ-૧ પાછળ પડેલા. એ વેળા સાદજની સાથે જર્જવતાં જીજ્ઞાષા અને નાનો પુત્ર સંભાજી પુ થોડેસારી કરી કૂચ કરી રતાં દત્તા. શિવનેરના કિલ્લા પાસે આવતાં, પ્રસન્નને સમય આવી ગયો જાણતાં, સાદજએ જીજ્ઞાષાને એક મિત્રના રણજી નીચે ત્યાં રાખ્યાં અને પોતે આજળાં માંડી. સાદજ ઉપડ્યા પછી થોડીજ વારે જાધવરાયનું કંઠક આવી પહોંચ્યું. જાધવરાયના જુએએ તેને સમજાવ્યો કે, 'તારી પુત્રી આ કિલ્લામાં એકલી પડી છે. તારે સાદજ સાથે સાદ છે, જીજ્ઞાષા સાથે નહિ. જીજ્ઞાષાને કોઈ મુસલમાન સતારથી તો તારી આજર જરો. જીજ્ઞાષાને તારે સલામત રચે સહ જવાંજ જોઈએ.' જાધવરાય જીજ્ઞાષા પાસે ગયો. પોતાની થિ આવવા આગ્રહ કયો; પણ શિવાજીની એ આજ રેડીથી માતાએ તેના પતિના યત્નને આશ્રય સ્વીકાર્યો. જીજ્ઞાષાએ જાધવરાયના ગમે તેવા સુરસિત, સુખદાયી મકાન કરતાં શિવનેરનાં સંતરિયાળ અને અરક્ષિત કિલ્લો વધારે પસંદ કયો. જીજ્ઞાષા તે પડીએ તો જાધવરાય સાથે ૧ થયાં, પણ તેમણે પછી આંખો કહે કડીમાં- પણ કરી પિતૃયુદ્ધ સામુજ્જ જોયું નહિ. એની પિર નારીની કુખનું સંતાન તે શિવાજી.

રામાયણ અને મહાભારતનું શિક્ષણ

શિવાજીના જન્મ પછીનો આંખો દશકો સાદજને રખડપાટમાંજ ગાળવો પડ્યો; એટલે જીજ્ઞાષા અને શિવાજીને શિવનેરના કિલ્લામાં એકલાંજ રહેવું પડ્યું. એમ પણ કહેવાય છે કે, જાધવરાય સાથેના કલ્લને કારણે સાદજએ જીજ્ઞાષાને પણ ત્યાંજ કરેલો, અને તેને શિવનેરમાં રહેવા દર્જ, પોતે કુકળાજી બોદિતે નામની નવી સી કરેલી. ગમે તેમ, જીજ્ઞાષાને પતિની અવગણના પામેલી સ્ત્રીની દશામાં રહેવાની વેળા આવી, એટલે એ પતિવ્રતા નારીએ એક પામ પોતાને પદ્ય પ્રેમ નાના શિવાજી ઉપર ઢાળવા માંડ્યો અને બીજી પાસે વૃત્તિએને અંતરભિમુખ બનાવી મનને ધર્મમાં પરોવવા માંડ્યું. શિવનેરના એકાંજ કિલ્લામાં માતા અને પુત્ર વર્ષોસુધી એકલાં સાથે રહેવાથી જન્મે વચ્ચે અજ્ઞાન પ્રેમમાંજ જાણ. શિવાજી જીજ્ઞાષાને જગદંબાસ્વરૂપે પૂજવા લાગ્યો. તેની આજ્ઞાએ અને તેના ઉપદેશને અનુસરું સર્વસ્વ સમજવા લાગ્યો, અને જીજ્ઞાષાની આંખો સમક્ષ પણ એક નાનો શિવાજીજ દેખાવા માંડ્યો. તેણે તેને મહાભારત અને રામાયણની કથાઓનું વારંવાર પાન કરાવી, તેનામાં ઉગ્ર ધર્મસંસ્કાર પાડવા માંડ્યા અને ધર્મના ઉદ્ધારની રીત આપવા માંડી. જીજ્ઞાષાએ શિવાજીની મનઃસૂચિમાં મહાભારતના વીર યોદ્ધાઓ ખ્યા કર્યા અને રામાયણના ઉત્તમોત્તમ આચારધર્મની સંસ્કૃતિ છાપ પાડી રીધી. જાણ, ખજેન, પિતા કે કોઈ એકલાંની આજ્ઞાનની સોજનવિનાના, કોઈ સાથીવિનાના, એક માન-પ્રેમનુંજ પાન કરીને

દિવસો સુખમય જનાવતા ગાળક શિવાજીમાં, તેને માટે નિર્માણ થયેલા જીવનકાળને જોઈ અનિવાર્ય એવાં અનેક તત્ત્વો ખીલવા મોડ્યાં. શિવનેરના કિલામાં અને આસપાસનાં પ્રાંતો ઉપર એકસો ભટકતો આર્થિક વર્ષાનો એ ગાળક સ્વાવલંબન અને સ્વાશ્રય શીખતો ગયો, ધોડી મદદવિના ગમે તેવી મુંઝવણમાંથી માર્ગ કાઢવા લાગ્યો, મરાઠાની સ્વભાવગત સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતા અને સાદગી-નિષ્પાસરતા તથા નિઃસ્વતા-નિઃશયવેશ ગયો, માછલોના માછલોમુઠી અને દિવસો દિવસોમુઠી અવિરત ધોડેસ્વારી કરી રાંધે એવું સુદૃઢ શરીર ધડતો ગયો; અને સૌથી વિશેષ, તેના પોતાના મનોરથોને એકદમ આચરણમાં ઉતારવાની અને ગમે તે બોગે તે સિદ્ધ કરવાની અસાધ્ય સાહસિકતા તેનો સ્વભાવ જનતી ગઈ. પુત્રમાં આ ગુણોની ખીલાવટ થતી જોઈ જીવનકાળે વર્ષાનો પાર ન રહેતો. શિવનેરના કિલા ઉપર, શિવાજીના જન્મ પછી શિવાજી અને જીવનકાળે જે નવ વર્ષો ગાળ્યાં, તે સમયમાં ભાવી જીવપતિ શિવાજી મહારાજનું પ્રારંભિક ધર્મશિક્ષણ થયું.

ગુરુદેવ દાદાજી કૉંડદેવની છાયામાં

સને ૧૬૩૬ માં જીવનકાળ અને શિવાજી શિવનેરથી પૂના આવ્યાં. સાદજીની આજીવ શિવાજીની સંભાળ દાદાજી કૉંડદેવ નામના સાદજીની પુત્રાની જગીરના કારભારીને એક દાદાજી કૉંડદેવ કારભારીતરીકે અત્યંત સમર્થ અને મનુષ્યતરીકે ઉત્તમ ગણાયેલા ચારિત્રવાન હતા. તેમની વ્યવહાર વિચાર-સરણીમાં ઉંચી ભાવનાઓને કે સ્વપ્નાઓને સ્થાન નહોતું; પણ માનવી અને ધર્મનિષ્ઠ જીવન ગાળવામાં તથા ન્યાયપરાયણતામાં અને સર્વપ્રત્યે સમાન દષ્ટિ રાખવામાં તે એકકંઠા ગણાતા. તેમના શ્રમ તથા શાણપણથી, સાદજીની ધોડ, ભીમા અને નીરા વડે તેમની પુત્રાની જગીર ખૂબજ આખાદ જતી અને તેમની ન્યાયપરાયણતાના સંજ્ઞામાં તે કહેવાય છે કે ‘એક વખત દાદાજી તેમની વાડીમાં ફરતા હતા. તેમણે પોતે નિયમ કરેલો કે, એ વાડીમાંથી પોંદડું સરખું તોડનારને સખ્ત નશ્વત થશે. ફરતાં ફરતાં, દાદાજી એક ફળ તોડી ગયું. ફળ તોડ્યા પછી તો તરતજ દાદાજીને પોતે કરેલા ગુન્હાનું ભાન થયું; ‘ફળ તું ચાપ ? ગુંહો થઈ ચૂક્યો હતા. દાદાજીએ તરતજ જે હાથે ફળ તોડ્યું હતું તે હાથ છેડી નાખી તલવાર કાઢી. માણસોએ ખૂબ સમજાવ્યા, પણ દાદાજીએ પોતાના કાયદા પોતે પાળનાર તેમણે એવો દૃઢ આગ્રહ ધર્યો; પરંતુ માણસોએ માત્ર શરતચૂકથી થયેલી આ ભૂલ માટે આતી સખ્ત શિક્ષા નજ સહવા દીધી. આખરે દાદાજીએ પોતાના અંગરખાની જમણી બાંધ તોડી નાખી અને તે દિવસથી જીંદગી સુધી એક બાંધવાળુંજ અંગરખું પહેલું. એવા ગુરુદેવના હાર્મનિ શિવમાં જીવનના નિયમો નિર્દય સખ્તાઈપૂર્વક પાળવાની વૃત્તિ જન્મી. માતાએ દીકરા ધર્મ-સંસ્કારો, ધર્મપ્રેમ અને ન્યાયવૃત્તિ વિશેષ દૃઢ બન્યાં. શિવમાં અસમાનતા સામે અને અસમાન સામે પુણ્યપ્રક્રોધની ભાવના પ્રકટી. શિવમાં નિરાધારતા અને નિર્જનતાપ્રત્યે દયાની લાગણી પ્રકટી. તેનામાં તેના દેશબાંધવોની દરિદ્ર દશા, સુસહમાનોના ધર્મઝનુનમાંથી નીપજતા ભૂદ્મો, પિંડુત્વને ભૂંસી નાખવા ઠેર ઠેર મંડાયેલા જગજગ પ્રયત્નો, એ બધી આસપાસની દુઃખસંધિ એક, એ દોઝખનો નાશ ન કરે ત્યાંસુધી ન જૂઝાય એવો પ્રલયકારી આતશ સળગ્યો. સત્તર અઢાર વર્ષો એ જીવાન, બાપની નાની જગીરની આવક ઉપર સુખચેનની જીંદગી ગાળવાની નિર્વિધિ વસતી ઉપર ધિક્કાર વરસાવવા માંડ્યો અને પોતાના જેવી આગથી સળગતા સાથીઓ શોધી કુટુંબ દમન કરવા અધીરો બન્યો. જીવનકાળએ શરૂ કરેલું શિક્ષણ કૉંડદેવ પૂરું થયું. હિંદુત્વના સ્વચ્છતા જનવાની તાલાવેલીએ ગાંડા બનેલા એ જીવાને પોતાનો ધોડો, તલવાર અને માવજનસેતિનું દાંત લંબને કેસરીયાં કરવા નીકળી પડવાની તૈયારીઓ માંડી.

માવળ સાથીઓનો સંગાથ

શિવનો શિક્ષણ-કાળ પૂરો થયો. જીંદગીના અડખચડા માર્ગ ઉપર ધોડો ફાવવાની દેડે તાલીમ-લઘ લીધી અને શિવની તાલીમ એટલે ? શિવના ઇતિહાસકારો કહે છે કે, શિવને કિલ્લે અક્ષરજ્ઞાન નહોતું. ઇતિહાસમાં પોતા જેવી કારકીર્દિ નોંધાવી જનારા પુરુષોની જેમ શિવે લખતાંવાંચતાં બિલકુલ ન આવડતું. ત્યારે શિવે કયી તાલીમ લીધી ? શિવાજીએ બહાદુર હાથે તાલીમ લીધી. ધોડેસ્વારીમાં અને તીરંદાજીમાં, તલવારની પદાબાજી એકવામાં અને સુદૃઢ એકવામાં, વીર સૈનિક અને કુશળ સેનાપતિની કળામાં શિવ અત્યંત બન્યો. મહાભારત

માવખૂના એ પીરકાંખાનાં અનંત શ્રવણથી, ધર્મપુરનાં અને મર્મને કળા અલંકારનાં, દરગાનાં અને રાજપર્મનાં સૌંદર્યદર દરગાનાં તેણે તેના ગુણન લક્ષ્યને અલંકાર કરી નાખ્યું. એવું કર્મનીર ભવે અને બીજી તરફથી તેણે તેની કર્મની અલંકારને ખરે ખેલ એવું અને તે પદ માધીએ માવવા માંડ્યા. તેની નજર પશ્ચિમપાટના કુંગરાએ ઉપરે હતી. એ મુજબ અને એ મુજબના વારીએ તેણે તેના કાર્યની આરંભગમિનરૂઢિ રચીકાવી. એ માવજોડના માવજ મંત્રિ:જાણી ગિરે પોતાના પદેશ સિપાઈએ પોતાના અવનભરના સાથીએ અને માથું કાઢી આંધીને સ્વામીનિર્મિત કરનારા સેવકો મેળવ્યા. માવજો મુખ્યત્વે પશ્ચિમપાટ અને અરબપ્રિયમુદ વચ્ચેના પીંજી નામે જોળખાતા મુલકમાં વમના-આજેવે એ કોમ ત્યાં વમે છે. પીંજી આખી પછી. પદાર્થો અને પાણી જંગલોથી ઊવાયેલી હોવાથી, માવજો બદ્ધ ગરીબ, અજક અને જંગલી દાસનમા અવના; પશુ, એ છતાં, પદાર્થોમાં રહેલાજી હોવાને કારણે અને પશ્ચિમપાટની અનંત દિશિવંતી બેતીને કોઈ મોઝાશ શહેનસાદ કે મુસ્લીમ સરદાર તેમના સ્વાધીન આત્મા ઉપર જંગી ન પડેલાની ચક્રો હોવાને કારણે, માવજો તેમની ચીંથરેલાય દલામાં પજ, તીર કોમને શાખા આપે એવું જૂનું ખમીર જળથી રવા દના. તેમનામાં સ્વાધ્ય અને સાદમ, દિમ્બ અને ખંત, માદાર્થ અને તોડાડાઈ સાથે તેની રપદવકત્તના, માણસ વચ્ચેની સમાનતા અને ગરીબાઈમાં પણ મીરનમરી મગફળી-એ બધા મનુષ્યત્વ અર્પનારા મુજો જરાજર અંગથી રવા દના. એવી એ પાણીદાર મરાઠા કોમોને કબજે સેવા શિવે પ્રથમ એ માવજોના સરદાર ચેસાઈ કંક, તાનાજી માવમુરે, નાજી દસકર વગેરેને મિત્રો બનાવ્યા; અને પછી, તેમની માદાર્થ માવજોનું દગ જમા કરી તેમને સરકરી તાલીમ આપવા માંડી.

દિલ્લાઓ અને જંગલોનું અવલોકન

મદારાપૂના એ આખા મુલકની ફેડીએ ફેડી અને માર્ગે માર્ગના ભોમીઆ માવજ સેનિયો સાથે શિવે સલાદિની ગિરિમાળાના કુંગરાઓ ઉપર અને જંગલોમાં અવિશ્વાસ બટકવા માંડ્યું. તેણે એ આખા દેશના કિલાઓ અને ગામો તથા લોકોની જન-માદિતી મેળવવા માંડી. એવું જેમ જેમ તેની જનમુખિમાં અસંખ્ય ગ્રામગામડાંઓમાં બટકતો ગયો અને માનુષ્યમિતી તથા દેવપ્રધુઓની કુદૃશા સગી આંખે નિરખતો ગયો, તેમ તેમ મુસ્લીમ સત્તાધીશોને કાષિ ગરીબ દિંદુજનતા ઉપર ગુસ્સાના સીતમોના જન-અનુભવે તેની આંખોમાંથી લોલી ઝરવા માંડ્યું. શિવને સ્વમકાશીન તેનો એક પોર્ટુગીઝ અવનકયાકાર કહે છે તેમ, આસપાસની જમીની કુદૃશા જ્વેષ્ટ શિવનું શિખ એકાએક અદરશ થઈ જતું; અને તેના ચહેરા ઉપર ઘેરો શોક ઊવાઈ જતો. તેના સાથીઓમાંથી કોઈ તેને આ એકાએક પથટાનું કારણ પૂછવાની દિમ્બત કરતું, ત્યારે શિવ ચૂપ બેસી રહેતો. તે મુજો મુજો પાસે ખેદાનખેદાન ઉભેલાં દિંદુ દેવાલયો તરફ આંગળી ચીંધતો અને પાછો ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ બની જતો...પછી એકાએક વિચારનિદ્રામાંથી જાગી તે એકદમ દારકોટી પાડતો: 'ઓ મારા સાથીઓ! જંગલીભર મારો સાથ ન હોવાનું તમે મને વચન આપો. કું મારું અવન ધર્મને ચરણે ધરી દેવાનો તમને આજ્યથી કોસ આપું છું.' ફરી-વાર શિવ યોગ ઉપર ચડતો અને બવાનીની જ્ય બોલાવવા માવજ સિપાઈઓની સાથે પાછો કુંગરાઓમા બટકવા નીકળી પડતો. સંચરગી સદીના પ્રારંભમાં કોઈની કલ્પનામાં પણ ન સંભવી શકે એવી ઉનન બાવનામસ્તી અનુભવતા શિવે પોતાને માટે મુગલાઈ સામે બદારવટાની જંગી નજી કરી. તેણે સ્વાધીનતાની નપથર્થાગ્રા વધારે મુખ જોયું; અને એ રણથીગૃહ કુંકવા લાગ શોધવા માંડ્યો. પણ શિવની આ વૃત્તિએ કોડેરવે ન ગમી, તેણે શિવને એ માર્ગથી ક્યો; પરંતુ બાકિનો મદન સદેશો ઉકેલતા શિવે એ સલાદ ન સ્વીકારી. તેણે તો સાદસ અને સ્વાનંત્ર્ય-સાધનાનું જ અવન પથદ કહ્યું. શિવે આખરે ૧૬૪૬માં માતા જગન્નાથની આશિષ મેળવીને સ્વાધીનતાના બેરીનાદથી આખા મદારાપૂને જનવી મૂક્યું.

આસ્ટાદી જંગલો આરંભ

સને ૧૬૪૬નું વર્ષ દિશિજના ધનિદાસમાં અનેક રીતે માદાર ૨લી જ્ય તેવું છે. એ વર્ષમાં ત્રણ મદરવની ધટનાઓ બની. એક વિન્નપુરના મદમદ આદિલસાદ બિમાર પડ્યા-એટલા બિમાર

થયા કે પચારીવશ બની ગયા અને વિઙ્ગપુરમાં સત્તા માટે મોટી ખટપટો શરૂ થઈ. બીજા વર્ષમાં-પોતાના મૃત્યુ પહેલાંના વર્ષે દાદાજી કોંડદેવે પુનાની જગીરની લગભગ ૧૬ વર્ષના સિત્તા હાથમાં મૂકી અને શિવ કેવો કારભાર કરે છે, તે પોતે દૂર ઉભા રહીને જોવા માંડ્યું. બીજા એક તરફથી વિઙ્ગપુરમાં સોયના મોંમાંથી હાથીઓ ચાલ્યા જતાં હોવાથી અને બીજી તરફ પોતાના હાથમાં સત્તા આવવાથી શિવે પોતાના સત્તા-પ્રદેશ વધારવાનું શરૂ કર્યું. શિવે સરસ્વતી પનાનો આરંભ કર્યો. સૌથી પ્રથમ શિવે પોતાના સરદાર બાજી કવસકર, ગેસાજી કંક અને નાજી માલસુરેને ગાવળ લડવૈયાઓના કટક સાથે તોરણા ઉપર મોકલી, કિલ્લાના રખેવાળને રાવણી એક પણ સિપાઈના મૃત્યુ કે કશીયે મારામારી વિના, એ કિલ્લો હાથ કર્યો. તોરણાએ શિવને બે લાખ હોન (એટલે દશ લાખ રૂપિયા) નો ખજાનો મળ્યો. શિવે એ કિલ્લો તુરંત આપી તેને પ્રચંડગઢ કહેવા માંડ્યું. પછી તોરણાથી પાંચજ ભાઈ ઉપર, ઉગમણી કિલ્લામાં રાજાના નામનો નવો કિલ્લો બાંધ્યો. શિવના આ આક્રમણની દરિયાદ વિઙ્ગપુર પહોંચી; પણ શિવે વિઙ્ગપુરના ઉમરાવોને હાથ કરી લઈ, આગળથીજ પોતાનો પક્ષ મંજૂર કરી રાખેલો. તેમ શાહજી પણ કંઈ સાચાખોટા ખુશાસાઓ કરી વાતને પતાવી દીધી; એટલે શિવના આ 'ચંદોની' આવી લશાહની કચેરીમાં બહુ નોંધ ન લેવાઈ. શિવ આ બધા 'રાજરંગો' લેઈને મનમાં હસીને તે જ્યાંસુધી ચાલે ત્યાંસુધી, વિઙ્ગપુરને પોતાની યોજનાનો ખ્યાલ આવતા દીધાવિના ગિરિ જીત્યે જવાનો વિચાર કર્યો; પણ ત્યાં તો શાહજીનો દાદાજી કોંડદેવ ઉપર કાગળ આવ્યો. 'શિવને કયળમાં રાખો, આવી રંગડ કરે એ ન ચાલે.' દાદાજીએ ફરીવાર શિવને શીખ માટે શિવે ફરીવાર એ દુનિયાડાણા પુરુષનાં વચનોનો અસ્વીકાર કર્યો. દાદાજીએ શાહજીને એ શિવની વાકેફ કર્યો; પણ શાહજીએ ફરીવાર કંઈ લખ્યું-કયું નહિ, એટલે કોંડદેવે મૌન સેવના માંડી અને શિવે પોતાની વિજયપેર પરા ચાલુ રાખી. ત્યાં તો ૧૬૪૭માં કોંડદેવ અવસાન પામ્યા.

શિવ સંગઠિત રાજ્ય સ્થાપે છે.

કોંડદેવના અવસાન વેળા તો વીસ વર્ષનો શિવ તેની જગીરના કારભારીની જગીરમાં બેઠો હતો. શિવને યુદ્ધ ખેલતાં પણ આવડતું હતું અને રાજ્યનો કારભાર ચલાવતાં પણ આવડતું હતું. શિવને ન્યાય તોળતાં પણ આવડતું હતું. શાહજીના જીવભાઈએ અને શુરુ કોંડદેવે, છેલ્લાં પાંચ વર્ષોસુધી, શિવને દરેક કામમાં સાથે રાખ્યાં, તેથી બરાબર પસોટયો હતો. એટલે શિવે પોતાની જગીરનો કારભાર સંભાળતાં, પ્રથમ તે, શાહજી રાજપુરને શોભે એવી રીતે, આખા રાજતંત્રની પુનઃરચના આરંભી દીધી. તેણે પોતાના રાજ્યને ભક્તિભાવ ધરાવતા અને સાથે સાથે રાજકાળમાં કુશળ એવા માણસોને જવાબદારીને પોતા માંડ્યા. આ કામ પૂરું થયા પછી, તેણે શાહજીની આખી જગીર-તેના છૂટાછવાડા, કિલ્લાઓ અને ગામો-એક સત્તાનીએ લાવવાની અને એક સંગઠિત રાજ્ય સ્થાપવાની યચ્છાને અર્થે, તેણે પ્રથમ સુપા સર કર્યું. સુપાનો વહિવટ શાહજીની નવી સ્ત્રી પુકાબાઈ મોહિતેના હાથે સંભાળ મોહિતેના હાથમાં હતો. સંભાળ મોહિતેએ શિવની આજ્ઞા માનવાની ના પાડતાં એક દિવસે અચાનક તેના ઉપર જાપો માર્યો અને તેને કેદ કર્યો. સુપા સર કર્યા પછી, શાહજી કિલ્લા ઉપર પોતાની આણુ વર્તીવી. પછી બારામતી અને છંદાપુરનાં ચાણુ હાથ કર્યો; અને વિઙ્ગપુરના રખેવાળ પાસેથી કોંડાણાનો કિલ્લો કળથી પકડી લીધો. પુનાથી ૧૬ મઈએ શિવે અલેક્ષા વિઙ્ગપુરના પુરંદર નામના કિલ્લા ઉપર પણ શિવરાજે સ્વરાજનો વારસો મેળવી લીધો. પછી રોહિતા, તિકોણુ, લોદગઢ વગેરે વિશેષ કિલ્લાઓ પોતાની જગીરમાં ઉમેરી દઈ, તેમજ ૧૬ વર્ષમાં તો પુનાને ફરતી કિલ્લાઓની એક સુદૃઢ કતાર બની કરી દીધી.

શાહજી વિઙ્ગપુરની કેદમાં

પછી શિવે પશ્ચિમવાટના કુંગરાઓ ઓળંગ્યા અને કોંડાણુ સર કરતા નવવર પાંચે માહડી, કંચાણુ, સુરગઢ, વીરવાડી, તાત્રા, લોસલગઢ, રાયગઢ વગેરે કિલ્લાઓ અને તેમજ પછી એક, એકદમ કડપથી કળને લઈ લીધો; અને થોડા માસમાં તો ઉત્તરકોંડાણુ ઉપર પણ આણુ વર્તીવી, પોતાનો સુબો મૂકી શિવ પાછો વાલુ કર્યો; પણ શિવે પુના પહોંચી ત્યાં જ રાજા ન હોય, ત્યાં તો તેને ચોંકાવનાર ખબર મળી કે તેના અગાઉ અલેક્ષાએ

તે એવી ગાઢવણ કરી. લાગણીયત્ર જ્યુ વર્ષસુધી લગાઈ ચાલી. સિવ કિંચિત્તે ગુમાવતો અને
 ૧૭ મેળવતો. સાદિસ્તખાન પોતાની કોતેરો નેહ દરખાતો. તેણે ૧૬૬૦ ના મે માસથી, પુના
 તી લઈ, પુનામાં નિવાસ કરેલો અને ત્યાંથી, ફરમાનો છોડી માલુસોદારા સિવની સાથે ગયા-
 પીઓ ખેસતો. જ્યુ વર્ષના ગણત્રમાં, સિવને ઘણેશો નેહ સાદિસ્તખાન પશુ આરામ તરફ
 લ્યો. તેણે પુનામાં પોતાની બેઠમો સાથે જ્યુ સુખ્યેનમાં રહેવા માંડ્યું. તેની એ ગદેસિવતનો
 શિવે બરાબર લાખ લીધો. સિવે એક ઘાટ ધર્યો—એ ઘાટના ધડતરમાં રહેલી દોશિયારી માટે અને
 તેના અંગમમાં બેઠની સાદસિકતામાટે કલિદાસમાં માદગાર રહી નાખ એવો દતો. શિવે એક રાતે
 એકાએક એ ગોત્ર સરદારના મહેલમાં પહોંચી, તેના ચવનગૃદમાં પ્રવેશી, તેના દેદરશકો અને
 દાસીઓનું કુંડાળું બેઠી, બેઠમ સાથે પંચંગમાં ચોરેલા સાદિસ્તખાનની છાતી ઉપર તલવાર ધરી
 અને એક ઝટકાથી તેની નાંધ વારી નાખી. સિવનો આ દક્ષિણે સફળ થતો નેહ તેની સાથે
 આવેલા તેના સુનંદા મારસો સાથીઓએ મહેલમાં મુગા મુગા કતક ચલાવી, પછી તે ખુબ
 કાલાલક મચ્યો. મુસલમાન સિવાજીઓ નામી ઉડ્યા. સાદિસ્તની સદાયે દોડ્યા. રમખાણુ મચ્યું.
 સાદિસ્તને પુત મરાયો. ખીજા મુસલમાન સરદારો કપાયા. દરમિયાન, મુસલમાન લશ્કરને તૈયાર
 થયેલું નેહ, અને પોતાની શોધે આલતી દેખી, સિવ અજબ કળાપૂર્વક લશ્કર વચ્ચે યદને અદરશ
 થઈ ગયો. આ દક્ષિણમાં શિવે હસિનિકો ગુમાવ્યાં, ત્યારે મુસલમાનોનાં પક્ષે સાદિસ્તખાન ધરાયો
 અને તેનો પુત, તેની બેઠમો, તેનો મુખ્ય સરદાર અને તેના ૪૦ દેદરશકો—એટલા મરાયા; ઉપ-
 રાંત સાદિસ્તના બે ખીજા મુગા અને આઠ સીઓ ધાપક બની. સિવની આ કૃતનો દિવસ એ
 ૧૬૬૪ ના એપ્રિલની પાંચમી તારીખની રાત્રિ.... પછી તે સાદિસ્તખાન, શેક અને શરમમાં માંચું
 નીચું નાખી, વધારે સત્તામની અર્થે તરતજ ઔરંગઝેબ સાધાવ્યો; અને પાછળથી, તેની આ
 નામોશીના વળખાન બાદલાદ ઔરંગઝેબને પહોંચનાં સાદિસ્તખાનને દક્ષિણમાંથી પાછો બોલાવી
 લેવામાં આવ્યો.... સાદિસ્તખાન ૧૬૬૪ ના જાન્યુઆરીમાં પાછો ફરતો હતો, ત્યાં તે શિવે ગુજ-
 રાતમાં પહોંચી, સુરત ઉપર છાપો મારી, ફરીવાર ગોળગોળી આબર પાડી. સુરતમાં, સુરતના સુબા
 ધનાપતખાને સિવનો જાન લેવા પ્રયાસ કરી બેયો; પણ સિવ તેને પણ પૂરો પડ્યો. પછી ૧૬૬૫
 માં દક્ષિણની સુબાગીરી કરવા અને સિવ પાસે ગોળગ સહેનચાદની આજુ મનાવવા જયસિંહ
 આવ્યો; ત્યાંસુધી શિવે ગોળગોળા ઉપર દક્ષ્યાઓ કરી, ગોળગોળે ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાવી મૂક્યાં.
 દક્ષિણમાં દેર દેર શિવરાજનો જાખ જવાવા લાગ્યો. સિવને પોતાનું ઇવનકાઈ સિદ્ધ થતું જતું દેખાયું.

શિવ ઔરંગઝેબના દારાગારમાં

સાદિસ્તખાનના પરાજયથી અને પછી તે, સુરતનું સત્યાનાથ નીકળ્યાથી, ઔરંગઝેબના
 શેષનો કોઇ પાર રહ્યો નહિ. તેણે એ 'કુંદારા' ને જબમે કરવા જયસિંહ અને મીરજા રાજને
 મોટા લશ્કર સાથે દક્ષિણમાં રવાના કર્યો. જયસિંહ બદલ કુલગતથી મુદવા બ્વદ રચ્યા અને
 સિવને ખુબ દેશાવ્યો; પણ જયસિંહની કુશળતા અને તેની સમૃદ્ધ સૈન્યસામગ્રી પાસે સિવની કારી-
 ગરી ન હાવી. આખરે સિવને, સમય વળી, જયસિંહ સાથે પુરંદર મુઠામે યુદ્ધ કરવી પડી. એ
 યુદ્ધ—અનને આધારે સિવને તેના ૨૩ હિલાઓ ગોત્ર સહેનચાદને આપવા પડ્યા અને સહેન-
 ચાદની નોકરી સ્વીકારવાની કજીયાન આપવી પડી. પછી તે સિવે ગોળગોળે વિગાપુર
 સાથેની લગાણોમાં પણ સદાય આપવા માંડી; પણ જયસિંહને એમ લાગ્યું કે, સિવ
 જખને ગોળગસંચોને ઉપે માર્ગે દોરશે, એટલે તેણે સિવને બાદલાદ ઔરંગઝેબને મળવા
 આમા ગોળગવાની યોજના કરી કાઢી. સિવ ઔરંગઝેબ પાસે જવાને નિમકૂલ ખુશી નહોતો;
 પણ જયસિંહના ખૂબ આમદને તે ન નકારી શક્યો. સિવને મુસલમાન સહેનચાદ પાસે માંચું
 નમાવતું નિમકૂલ પસંદ નહોતું; પણ આખરે જયસિંહે ખુબ ઔરંગઝેબના આમદના ખરીનાઓ
 મનાવવાથી, સિવ ૧૬૬૬ ના માચે માસમાં, પુનાના વડા પુત સંભાળ, સાન મુખ્ય સરદારો
 અને ૪૦૦૦ સૈનિકો લઈ, આમા જવા ઉપડ્યો. મેની ૬ થી નારીને તે આમા પડેલો. સિવને
 બેઠમો અને શાદગીઓ, આઠાસ—રપદેલી મહેલોનો નીરખવા ઔરંગઝેબના જનાનખાનની
 ઉપર માંચો. રાત્રે મળ્યાં દનાં. એ સંકાર સ્વીકારના સિવ પોતાને ઉનારે પહોંચ્યો. ૧૧ મીનો

દિવસ ઔરંગઝેબની મુલાકાતનો નક્કી થયો. નિયત સમયે ઔરંગઝેબના દરબારમાં ગિવે કચેરો. સિંહાસન પાસે બેઠે મરતક નમાવ્યું અને નજરાણું ધર્યું. ઔરંગઝેબે શિવની બાદશાહી ગૌરવપૂર્વક સ્વીકારી અને ધસારતથી શિવને સાધારણ દરબારના સરદારો સાથે રહેવાની આજ્ઞા કરી. શિવે એ જોયું. દક્ષિણના નરસાદાની આંખો ફાટી ગઈ. ઔરંગઝેબે તેને પોતાના મિજબાનતરીકે નિમંત્રી, આવી રીતે અપમાન, એ તેનાથી સહાય નહોતો. જોઈને જીવંત મોરી, કમરેથી તલવાર ખેંચી. દરબારમાં ગલરામણે ચઢી પડી. ઔરંગઝેબના હોંશિયારીપૂર્વક શિવને પાંધો તેને ઉતારે લઈ ગયા. પાછળથી શિવે જાણ્યું કે, તે ઔરંગઝેબના કારાગારમાં છે.

શિવાજી કારાગાર તોડે છે.*

ઔરંગઝેબે પોતાને આપેલા આવા બંદરે અપમાનથી છ'દ્દગીમાં કદી ન અનુભવેલા નાનપ અને શરમ અનુભવતો, રોમરોમ ક્રોધથી સંગ્રમતો અને ઔરંગઝેબનું કારાગાર ફરીવાર પોતાના પહાડી નિવાસમાં પહોંચી, ફરીથી પંજુ મુગલાઈ સામે જમણા જોરથી ખેંચી ખેંચી પાવવા દાંત કચકચાવતો શિવ, આ દરબારના પ્રસંગ પછી, કેટલાય દિવસ સુધી ઉઝાડમાં રૂપી ગયો. દિવસ અને રાત તેના મગજમાં એક ઘાટ ધડાયા કરતો-પાંચ હજાર સિપાઈઓના સખ્ત પહેરા વચ્ચે થઈને નાસી છુટવાનો અને રાજકારણની શેતરંજમાં ઔરંગઝેબને અનેકગણા કુશળ ખેલાડીતરીકે તેના મદનું મદન કરવાનો શિવે આખરે ઘાટ કર્યો. શિવે પ્રથમ ઔરંગઝેબ સાથે સંદેશાઓ ચલાવ્યા. ગોવળકોંડા અને બિન્નપુર મેળવણી દેવાની લાલચ આપી. ઔરંગઝેબે એ 'મહેર' માટે શિવનો 'અહશાન' માન્યો. શિવ પાસે કે, ઔરંગઝેબ કોઈ પણ હિસાબે તેને કારાગારમાંથી મુક્ત કરવા માગતો નથી, પણ શિવે નિરાશ અને એવો કાપુર્ય નહોતો. તેણે શેતરંજ ફરીવાર રમવા માંડી, નવો પાસો નાખ્યો. આજ આવી. તેણે પ્રથમ પોતાની સાથેનું મરાઠાદળ પાછું મહારાષ્ટ્ર મોકલી દીધું. ત્રણેક સાથીઓ સાથે એકલો રહ્યો. એથી એક તરફથી ઔરંગઝેબને શાન્તિ થઈ કે, ત્રણેક મરાઠાઓનીજ સંભાળ રાખવી રહી; અને બીજી તરફથી શિવને પણ ચાર છુટકારો મેળવવા પૂરતીજ ચિંતા રહી. પછી શિવે પોતાને આગ્રાનાં હવાપાણી માંડ્યાં આવતાં અને પોતે બિમાર છે એવો દેખાવ કરવા માંડ્યો. શિવની બિમારી વધતી શિવે દેવદેવીઓની પૂજા કરાવવા માંડી અને બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ દાન દેવા માંડ્યાં. જાણે પોતાનો અંતકાળ આવી પહોંચ્યો હોય, તેમ મેળવેલ સરદારોને અને બ્રાહ્મણોને હિતોને હમેશ મીઠાઈના ટોપલાના ટોપલા મોકલવા માંડ્યા. શિવને ઉતારેથી સતારે સાંજ, વળીની વચ્ચે લટકાવેલા મિઠાઈના ટોપલાઓને કાંધે ઉંચકી જનારી મથુરા ઓની હારની હાર ચાલવા માંડી. પ્રથમ તો દરવાજે બધા ટોપલાઓ ચોક્કસ રીતે ધીમે ધીમે તપાસ મેળવી પડી અને શિવની માંદગી વધતી જતી હોવાની વાત માંડી. ૧૯ મી ઓગસ્ટના મધ્યાહને શિવના એક અનુચરે દરવાજે બેઠે પહેરગીરોને સંદેશ આપ્યો કે, શિવ પૂજા બિમાર છે, પયારીવશ છે; માટે તેને મળવા કરવા કહેવું. એવો બંદોબસ્ત રાખજો. શિવની સાથે ચહેરાનું પૂજા મળતાપણુ ધરાવતો શિવનો ભાઈ હીરાજી ફર્કદ શિવને જદે શિવની પયારીમાં સતો; અને શિવે એ અવસરનો લાભ પહેરગીરોને જરાબર થાપ દીધો. તે અને સંભાળ એજ સાંજે, મિઠાઈના સંખ્યાબંધ ઓમાંથી જેમાં જેસી, આગ્રાના કિલ્લાની બહાર સત્તામત નીકળી ગયા. ઔરંગઝેબના મુકદ્દરોને ધૂળ મેળવી, ઔરંગઝેબનું અભેદ કારાગાર તોડી, શિવ નાસી છુટ્યો. પછી તે ગયેલા શિવ-સાદાદા દેડ ઉપર ફરીવાર ફાંસલા નાખવા પ્રયત્નકુશળ ઔરંગઝેબે પૂજા દોડાવ્યા, ખુબ ફાંસાં માર્યાં; પણ શિવ તો હિંદુસંન્યાસીના વેશે, મથુરા અને બીજાં ની યાત્રા કરતો કરતો, કશીજ આંચવિના, રાયગઢ પહોંચી ગયો; અને એવાજ વેશમાં માતા જીજ્ઞાષાનાં ચરણમાં સાષ્ટાંગ દેડવત પ્રણામ કર્યા. અહિંનું દેવની અંકિત એ શિવ-પલાયનના પ્રસંગની સ્મૃતિઓ આજે પણ મરાઠાઓને હાં-રોમાં અંકિત

અભિષેક-ઉત્સવની પૂર્ણાહુતિ-જીજ્ઞાસાનો સ્વર્ગવાસ

શિવાજી મહારાજના રાજ્યાભિષેકનો પાંચમી જુનનો છેલ્લો દિવસ ખૂબ ધામધુમથી ઉજવાયો. શિવાજી મહારાજના ઇતિહાસકારોએ એ દિવસના સમારંભનું એ વર્ણન કર્યું છે, તેને એમજ લાગે છે કે, એવા લઘાવા બીજા થોડાજ દિવસ છત્રપતિઓએ લીધા હશે. તે દિવસે બહુજ વહેલા ઉઠી, સૂરોદય થતાં પહેલાં, શિવાજી મહારાજે પવિત્ર ગંગાજળથી સ્નાન કર્યું અને સ્નાન કરાવનાર બ્રાહ્મણોને અર્ધા લાખ નિષ્કાનું દાન દીધું. શિવાજી મહારાજની મળ સોનાનાં સુવર્ણસિંહાસન ઉપર ગાજતેવાજતે વિરાજ્યા, ભવાની તલવાર અને ધનુષ્ય વગેરે વિજયનાં આયુધોની પૂજા કરી. પછી, ઉપર ચંદ્રાબી મખમલથી છવાયેલા અને નીચાં વ્યાધ્યમથી આચ્છાદિત થયેલા એ છત્રપતિના સિંહાસન ઉપર, શિવાજીની ડાબી બાજુએ મહારાણી સોયરાયાબાઈએ પતિની સહધર્મચારિણીતરીકે આસન લીધું અને જમણા હાથ ઉપર જ આગળ પાટવીકુમાર સંભાજી બેઠા. બંને બાજુએ અષ્ટપ્રધાનો ચાર ચારની હારમાં બેઠા અને બેડીને ઉભા રહ્યા. તેમની પાછળ શિવાજીનાં સરદારો, સામંતો, સૈનિકો વગેરે ગોઠવાયા. શિવાજી ઉપર સંમિલિત જનોએ રતનજીત સુવર્ણનાં કમલપુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. આખો ખંડ શિવાજી મહારાજની જયથી ગાજી રહ્યો. એજ સમયે, શિવાજી મહારાજના દરેકે દરેક કિલ્લામાંથી તોપોના ભડાકા થયા. પછી પ્રધાનમંડળી શિવાજીના ચરણ પાસે આવી ઉભી રહી. તેમને શિવાજીએ કમલપુષ્પ, હસ્તિઓ, રત્નો અને શસ્ત્રોની બક્ષીસ આપી. તેમને તેમના અધિકાર અને હોદ્દાને શોભતી સંસ્કૃત પદવીઓ અપાધ. તે દિવસથી શિવાજી મહારાજનાં પ્રધાનો અને અધિકારીઓનાં નામ સંસ્કૃતમાં ચોળ્યાં. ફારસી લાખાને તિલાંજલિ અપાધ. અભિષેક-સમારંભ પૂરો થયો.

શિવાજી મહારાજના ઇતિહાસકારો કહે છે કે, આ મહોત્સવમાં શિવાજીને એક કરોડ અને ખેતાળીસ લાખ હોન(એટલે લગભગ સાત કરોડ રૂપિયા)નું ખર્ચ થયું. આમ મહોત્સવ પૂરો થયો અને શિવાજી મહારાજે જગત પાસે પોતાનો છત્રપતિતરીકે સ્વીકાર કરાવ્યો. ત્યારપછી આડમેજ દિવસે માતા જીજ્ઞાસાબાઈએ, પુત્રને 'હિંદવી સ્વરાજ્ય'ની સ્થાપના કરેલો અને 'હિંદુ છત્રપતિ'નું ગિરદાધારેલો, એંશી વર્ષનાં વૃદ્ધ નયનોએ નિરખતાં નિરખતાં અને સંપૂર્ણ આત્મ-સંતોષ અનુભવતાં અનુભવતાં સ્વર્ગનો કેડો લીધો. પોતાના પતિ શાહજીની અવગણના પામેલાં અને પુત્રના પ્રેમ ઉપરજ આવરદા ટકાવી રહેલાં જીજ્ઞાસાબાઈએ, પુત્રને ગૌત્રાહાણપ્રતિપાત્ર મહારાજન બનતો જોઇ અને માનવમહત્તાનાં ઉંચામાં ઉંચા શિખર ઉપર શોભતો જોઇ, છેલ્લી વાર આંખ મીંચાતી વખતે પરમ સુખ અનુભવ્યું.

શિવાજી મહારાજનો સ્વરાજ્ય-વિસ્તાર

રાજ્યાભિષેક પછીની વિજયાદશમીએ વિજયદાસી શસ્ત્રોની પૂજા કરીને શિવાજી મહારાજ ફરીવાર સ્વરાજ્ય-વિસ્તાર-અર્થે નીકળી પડ્યા. કલ્યાંટક ઉપર ચડાધ કરી. એ સફળ ચડાધથી શિવાજીમહારાજના ભંડારમાં વાર્ષિક એક કરોડ રૂપિયા આવતા થયા અને તેમના 'સ્વરાજ્ય'માં સો નવા કિલ્લાઓ ઉમેરાયા. ત્યારપછી પણ તેમની ચડાધઓ ચાલુજ રહી અને ૧૬૮૦નું વર્ષ ઉગતાં સુધીમાં તો-મહારાજને માટે એ કાળ વર્ષનો ઉદય થતાં સુધીમાં તો-તેમણે તેમના સ્વરાજ્યના સીમાડાઓ ક્યાંય સુધી વિસ્તારી દીધા. મૃત્યુકાળે શિવાજી મહારાજની સમગ્ર ભારત દિંદુસમ્રાટ બનવાની ઇચ્છા તો અણપૂરાયેલીજ રહી; પણ તેમને એક મહારાજ બનાવવા પૂરતો તો તેમનો રાજ્યવિસ્તાર થઇજ ચૂક્યો હતો. શિવાજીના સીમાડા ઠેક ગુજરાતમાં સુરતજીલ્લાના ધરમપુર સંસ્થાન સુધી તો હતો. ઠેક કારવાર અને ગોદાવરીના તીરસુધી વિસ્તરતો હતો. પૂર્વની સતારા અને કેલ્ડાપુરના જિલ્લાઓને પાસમાં લેતી ઠેક કાનડી ભાયા બોલ્લો પશ્ચિમકલ્યાંટકનો પ્રદેશ-ઠેક બેંગ્લોરમધી જિલ્લા સામેના તુંગભદ્રાના તીરસુધી પ્રસરતો એ પ્રદેશ-પણ ભાગ બની ગયા હતા. શિવાજી મહારાજનું એ મહારાજ્ય

દીપક જુઝાયો

ભારતવર્ષમાં ૧૬૮૦ સું દસી વર્ષ મંડાયું. શિવાજી

નં

વર્ષ. એ વર્ષનો પ્રારંભ થતાંજ શિવાજી મદારાજના જીવન-દીપકની જ્યોત માંખી પડ્યા માંડી. શિવાજી મદારાજના વચ્ચેદને તેમના મદારાજના બાવી સંબંધની ચિંતાઓના સતત દેહકાએ ખગળાવાયા માંડ્યો. શિવાજી મદારાજની સોના જેવી કામને વૃદ્ધાવસ્થાએ અને રોજે વિદારવા માંડી. એ માસમાં મદારાજનો ૬૬, સપ્ત, ૧ ગૌરવભર્યો ચંદ્રેશ સાવ બદલાઈ ગયો. મેં ઉપર કરજીપ્રેરક દુઃખની છાયા પ્રસરી રહી અને માર્ગ મરિનો બેસતાં તે મદારાજ અત્યંત દુર્ગળ બની ગયા, માર્ગની ચોવીસમી તારીખથી પચાસીવસ થયા. પ્રધાનોએ જ્ઞેયું કે, મદારાજનો અંતકાળ આવી પહોંચ્યો છે. મદારાજ ચોતે પામી ગયા કે, દીપકમાં દિવેલ ખુટ્યું છે, જોયવાઈ જવાની ધડી આવી પહોંચી છે. મદારાજે માંદા માંદા પણ, છેલ્લા બાર દિવસ સુધી, સૌને એક પછી એક પાસે બોલાવી જૂદી જૂદી ભલામણો કરવા માંડી. મદારાજે તેમના પ્રધાનોને અને પરિવારને, તેમના સરદારોને અને સૈનિકોને, તેમના ઉમરાવોને અને આશ્રિ-તોને-સૌને પાસે બોલાવી બોધ લીધો કે, 'આ દેહ નાશવંત છે; એ શિવાજી સમજતો હતો. એટલે એણે કહ્યો નહેતું' માન્યું કે આ રાજ્ય અને આ રાજબંડાર શિવાજીના છે. શિવાજી માનતો કે એ બધું ધર્મનું-પ્રભુનું છે. શિવાજી તો માત્ર તેનો સેવક છે, એટલે શિવાજીનો દેહ પડે તેની સાથે આ રાજ્ય ન પડતું ધરે, તેની સાથે આપણા ભગવા ઝુંડાનું નર ન લથ્થાનું ધરે. એ રાજ્ય અને ઝુંડા તો અવિચળ તપત્તાં જોઈએ. દવે એ કર્તવ્ય તમને સૌને ભજે છે.' એવી મનઝબોના કર્તવ્યબોધ કરી, દિલ્લી મદારાજના સ્થાપકે ચોતાનું છેલ્લું કતવ્ય બળવી લીધાના સંતોષ લીધો. એ બોધ સાંભળનાર સમુદાયમાં જાણે નહીં જીવનદીક્ષા લીધાના ઉત્સાહ વ્યાપી રહ્યો. આખરે-એ ધડી-આવી પહોંચી. વર્ષ ૧૬૮૦ના એપ્રિલ માસની પાંચમી તારીખના મધ્યાહ્નની એ ધડી. એ ધડીએ મદારાજનો આત્મા જાણે સમાધિસ્થ થયો-અને સમાધિ થોડી-વારમાં મૃત્યુમાં પલટાઈ ગઈ. મદારાજનું આત્મતત્ત્વ પરમાત્મતત્ત્વમાં લય પામી ગયું. દિલ્હીપતનો તારણહાર દિલ્હીના વચ્ચેથી ઉપડી અજોય્યર ધામને પહોં પડ્યો. શિવાજી મદારાજ, હાથે સ્પર્શી સકાય, આંખોએ નિદાળી સકાય એવી પાર્થિવ મૂર્તિ મટીને ઇતિહાસની વિભૂતિ બની ગયા.

છત્રપતિ શિવાજી

(‘દિલ્હીપત’ ના તા. ૭-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

જાજ સે તીન સૌ વર્ષ પહેલે છત્રપતિ મદારાજ શિવાજી દિલ્હીપતની કી ધરતી પવિત્ર કરને કે લિયે જૂમઝલપર અવનીર્ણ દુએ થે. છસ સમય ઔર મંત્રેજ અપને પિના કે આંસુઓ ઔર ભાઈ-ભતીજો કે ખૂન સે સિંચે દુએ સિંદાસનપર બેઠકર મદામદિમ સમાટ અકબર કી ઉદાર નીતિ કી હત્યા કર ભારત કે એક હોર મે દૂસરે હોરનક અપની સંકીર્ણ નીતિ કા પ્રસાર કર રહ્યા થા, સર્વત્ર દિલ્હીપર અભ્યાસ ઔર મદિર-મુર્તિયો કે ખસ કી લીલા જરી થી; ઉમી સમય શિવાજી જૈસે એક મહાન પુરુષને દિલ્હી-જાન મે જન્મ-અદભુત કર છસ અખાંધ મનિ સે ચલનેવાલે અભ્યાસ કે સોતે કી રાહ મે વદ કદિન શિવા રખ દી, જો ફિર કદાપે ન હટી ઔર અંત મે મુસલમાની સલ્તનત કી જગે એમી દિધી, કી ઉસકા નાશ અવરખમાવી દો ગયા. શિવાજીને દિલ્હીમેં કે લિયે મુક્તિ કા દાર ખોલ દિવા ઔર વદિ વે સ્વયં મહાન પતિન ન હોને, તો ભારત મેં કબી કી દિલ્હી-સામ્રાજ્ય કી પુનઃ સ્થાપના દો ગવી દોતી. દમ દિલ્હી દે, દમેં અપની કમજોરી ઔરોં કી અપેશા અલિક માલુમ દે. વદ તો કહો, કિ કબી-કબી દમ મેં પ્રતાપ, શિવા, યુગોચિંદ, તિલક, માંખી ઔર શદાનંદ પેદા દો જાતે દે, નદી તો દમારી આત્માએ ઈતનો પતિન દો ગવી દે, કિ દમ અપને પર કા સત્તાનાશ આપ અપને હાથો સે કરને મેં જીતને બદાકુર દે, વેશી બદાકુરી સાપદ દી સંભાર કી કેઇ જાનિ દિખાયા સકતી દો. ઇસલિયે શિવાજી કા સ્થાપિત દિલ્હી-રાજ્ય દિહાડિ નદી દો સકા ઔર દિલ્હી કબી સિર નદી ઉઠા સીકે છસમી આસા ચોદાવરી કે ગર્ભ મેં લીન દો ગવી.

આજ મે કુઝ દિન પહેલે શિવાજી કા નામ લેના સન્નિધિદોહિયો મે નામ સિખાના સમગ્રા જના યા.બરે-બરે ઐનિદાસિયો મે કામજો કે અંજ્ઞા ઔર સ્થાદિયો કા સમુદ્ર અર્થ કર કે સિખ

मारा, कि शिवाजी उद्धृता था, छुटेरा था, फिर हिंदुस्तान के लखे आदमी इस उद्धृता का उभे नाम के परंतु समय पहला और शिवाजी के नाम पर लगायी कुछ कलंक-कालिमा प्रमासिक धितहास आधारपर घेा डाली गयी. सरकार ने भी शिवाजी के स्तावकोंपर कड़ी निगाह रखनी पड़े की वने शिवाजी-उत्सव किसी दिन अधिकारियों की दृष्टि में लय ही गीन था वह अथ अपाधि अनि उचित उत्साह के साथ मनाया जाता है. सत्य पूछिये तो उस दिन हमारे आनंद की सीमा रही, उस दिन हमारे सम्राट के न्येष्ट कुमार गिन्स-आइ वेल्स ने पूरे में पड़े आदर के साथ शिवाजी की मूर्ति की प्रतिष्ठा की.

हाल में शिवाजी की ३०० वीं वर्षगांठ महाराष्ट्र में सर्वत्र और भारत के अन्य प्रांतों भी थोड़ी-बहुत दूर जगह मनायी गयी है. इस से भावम होता है, कि भारतवर्ष के लोगों में अथ अपनी यह लूल लकी लांति समझ ली है, कि शिवाजी उद्धृता नदी' थे. वे जन गये कि वे धर्मोत्सा, हिंदु-धर्म-रक्षक और गो-ब्राह्मण-प्रतिपात्रक थे. ऐसे महानर की जन्मति का पूज्य धूमधाम से मनाने का समारंभ स्वर्गीय लोकमान्य तिलक ने किया था और महाराष्ट्र में नवी जगति उत्पन्न कर दी थी. उनके ही उद्योग से शिवाजी के संघर्ष में लोगों में ईसा दुज भ्रम बहुत कुछ दूर हुआ और आज हम उन्हें सत्यमुख धर्मोत्तार के रूप में पूजते हैं. परंतु अतीतक शिवाजी-उत्सव बहुत कुछ महाराष्ट्र की सीमांतक ही आश्रय के शिवाजी के प्रताप से सारे भारत के हिंदुओं की ललाय छुट्टी थी. धर्मिये हम का उचिन्त है कि प्रतिवर्ष उनही वर्ष-गांठ सर्वत्र पूज्य धूमधाम से मनाये, उस से हमारे सोये दुजे प्राणों में देश, स्वधर्म, धर्म, देवी और देवताओं के प्रति लज्जित उत्पन्न हो और किसी दिन हम अपनी पतित अवस्था से निकलकर सुख-सौभाग्य के प्रभर सूर्यलोक में आकर प्रकाश और गरमी का आनंद ले सकें.

शिवाजी हिंदु-धर्म के रक्षक थे. उसकी रक्षा उन्होंने सभ प्रकार से की; परंतु वह कार्य करते समय उन्होंने कभी कहीं मुसलमानों के धर्म-स्थानोंपर आक्रमण नहीं किया. कभी जनाय स्त्रियों और पत्नीयोंपर हाथ नहीं डहाया. मुसलमान धितहास-क्षेत्रों ने भी उनके इस भाव प्रशंसा की है. हमें आदि, कि अपने धर्म की रक्षा करते दुजे हम कभी किसी के धार्मिक लावपर आघात न करें. धार्मिक सहिष्णुता हिंदु-जति का सदैव गुण रही है. आन्दोल के दुर्माय से हिंदु और मुसलमानों में लयानक संघर्ष मया हुआ है, इस समय दोनों दासता में जीता रहे हैं, तो भी एक समजता है, कि दूसरा उसके धर्म का सहाय करने का तैयार है; परंतु धर्म ऐसी वस्तु नहीं, उसका कोष मनुष्य सहाय कर सके. यही भ्रम संसार के युद्ध-विज-हों का कारण अतीत काल में भी रहा है और आज भी जन रहा है; परंतु न तो धर्म अथार्थिक जगहों ने-व्यर्थ नितडावाह ने-पहले ही कभी किसी का लाल पड़वाया है, न अथार्थिक सक्तता है. भासकर धर्म की आड में स्वार्थसाधन का प्रयास करना अतिशय अनुचित है. हमारे जंगल के लुतपूर्व गवर्नर लार्ड ब्रिटेन ने जते-जते ही कहा है, कि आन्दोल के ये जगह धार्मिक नहीं, राजनीतिक है. आत एक बार सभ के विचार करने की है.

अस्तु; यह विषय आग्रसंगिक होने के कारण यही छोडकर हम पुनः हिंदुजनि से प्रार्थना करना चाहते हैं, की वह शिवाजी के जन्मदिवस की जयंति प्रतिवर्ष पूज्य उत्साह के साथ मनाया करे, तो उसका बहुत कुछ कल्याण होगा. हमारी यह रामनवमी क्या है? हमारी स्मृति के एक सर्वश्रेष्ठ वीर, रामचंद्र के, उनको हम धर्म का अवतार मानते हैं, उसकी जन्म-दिवस की स्मृति ही तो है? इस दिन उनके नामपर प्रतोपवास, पूजन-लज्जत आदि कर के हम उनके गुणों का अपने आचरण में ले आने का प्रयास नहीं करते, यह हमारी भरी दुर्घटना का अपराध है, नहीं तो इस पर्व का प्रधान उद्देश्य तो यही था. उसी प्रकार हमें छत्रपति शिवाजी के जन्म-दिवस की स्मृति मनाने का ली पूरी लगन के साथ उद्योग करना आदि.

दुनिया के रंग-ढंग

(लेखक:-संसार-कथाशा-द्वय बास-‘हिंदूधर्म’ ता. ७-४-२७ ना अंकमांणी)
अंग्रेज और हिंदुस्तानी

यह भूमां है, नो सोयना है,—

(१) कि अंग्रेज अपना धतनी भिदनन मरफकन मे मरफ दूना रान्य मौपट करने के लीये हिंदुस्तानियों के साथ में दे देवे.

(२) कि अंग्रेजों के असे जनपर यह देश ओक दिन के लीये ली हिंसी के रदने लायक है लयेगा.

(३) कि छाने दिन नौकरी का शिक्षापात्र सिधे हिंदुस्तानी अंग्रेजों के दरगजे की आक भनते और ल'णी ससामी हाजते रहेगे, तजनक अंग्रेजों के मन में उनके प्रति कोप सम्मान का भाव उत्पन्न होगा.

(४) कि अंग्रेजों का ग्रिप-पात्र होने के सिधे स्वमति की मुगधी जाना जरूरी है.

(५) कि अंग्रेज देव, मन या अरिभ के जलकी थका नदी करते.

(६) कि हिंदू-मुसलमान या ब्राह्मण-अध्यात्म की सूधी छात्रों की सीसार्ध देव ल'सते-ल'सते अंग्रेजों के पैर में लस नदी पड लते और उनके साथ का मुरद ल'भीने में नदी गिर पडता.

(७) कि अंग्रेज आदमी की नदी है और उग्रज में, सभाज में या अपने देश में हिंदू-स्नानियों का कपी कोप छक की नदी करते.

(८) कि अंग्रेज अंग्रेज-परे और देशी पोसाक पदने दुजे देशी आचार-विचार मानने-वासे हिंदुस्तानी की कहर नदी करते.

(९) कि वे अपनी नकष करनेवासे हिंदुस्तानी का अपनी मरामरी के आसनपर बैसामेगे या अपने सभान अधिकार पुसी पुसी दे गलेगे.

(१०) कि अंग्रेज हिंदुस्तानियों की अपेक्षा स्थितिहीन नदी है अथवा वे अपना आचार, व्यवहार, व्यवसन, आदर या वेश-भूषा किसी देश में, किसी लक्षण में छाडना चाहते है.

(११) कि हिंदुस्तानी सराज ली पीता है और काम ली करता है अथवा वह काम कर के मरना की नदी ल'नना-कूठ लुत् ली छाने की मेला करना है.

(१२) कि अंग्रेज कंटी-तोड भिदनन नदी करते, सराज नदी पीने, गीन नदी गाते, लडकों की तरद मेक-हूँ नदी करने, रात को आ-पी मूकनेपर अपनी या परापी नेम-के साथ नदी नायते.

जोनों की यारी

यह भूमां है—

(१) नो यह नदी ल'नता, कि जोनों की यारी जावू ही जीन है अथवा 'जोनों से आस रहे; पर पास न ल'ये.

(२) नो यह नदी ल'नता, कि अनुप्य सूर्य की मरमी तो सब लेता है; परंतु जावू ही मरमी से उसकी ल'न की यारी ल'ती है.

(३) गिरने आलनक नदी सुना, कि ल'का के राशमें के राश के जावू से ल'नी मोट नदी पड़ूनी, गिरनी व्याह ल'न के जावू के ल'हों की हाता-किस-किस से दुर्ग थी.

(४) नो यह सभलना है, कि ल'ते आदमी पार दिग्गजा रहे है, वह ल'नी छिदरना या गुलामदकना है.

(५) नो यह नदी ल'नना, कि ल'ते लोच छेरी के मदल अथाह के जोक में आकर या अपने मनलन के सिधे की अपनाते है.

(६) नो यह सोयना है, कि ल'ते आदमियों का पुतामद में ल'पटा है.

(७) नो ल'ते आदमियों की ल'वछाया में ल'का होकर संसार की ल'वाया से ल'ते दुजे ल'ती पुर्णे का अपनायन करना है.

(૮) ને બે આદમિયોં કા કૃપાપાત્ર બનકર અપની જરાબરી યા અપને સે અવસ્થાવાસે અભાગે મનુષ્યોં કી હંસી ઉઠાતા હૈ.

(૯) ને યહ નહીં જાનતા, કિ બે ઝોર છોટ કા મિશન તબી મજબકારી હૈ, જખ દોનોં અપની-અપની અવસ્થા સમજ-બૂઝકર મિત્રતા કરતે હૈ.

સમય

મૂઠ મનુષ્ય—

(૧) યહી સોચતા હૈ, કિ ઉસ કે ચે સુખ યા દુઃખ કે દિન સદા એસે હી બને રહે.

(૨) યહ નહીં સોચતા, કિ બૂરે દિન આનેપર સોના બી છુઓ તોં મિટી હો જાય હૈ ઓર અચ્છે દિન આનેપર મિટી બી છૂને સે સોના બન જાતી હૈ.

(૩) યહ નહીં સોચતા, કિ સમય કેવલ એક હી બાર આવતા હૈ. ઉસ મોકે જે લાલ નહીં ઉઠાતા, ઉસે જન્મ-ભર પછતાના પડતા હૈ.

(૪) યહ નહીં જાનતા, કિ એક દિન કી ભૂલ જન્મ-ભર ૭ જલાયા કરતી હૈ.

(૫) ધસ ખાત કો ભૂલ જાતા હૈ, કિ એક રાત કા પાંચ તીનપુસ્ત(પેટી)તકે પીઝા નહીં છોડા.

(૬) યહ નહીં જાનતા, કિ બૂરે દિન આનેપર બરી સાવધાની ઓર હોશિયારી રહેના પડતા હૈ.

(૭) યહ ભૂલ જાતા હૈ, કિ બૂરે દિન આનેપર કિસી કો બાબા કહકર પુકારનેપર વહ ઘસે અપનાં અપમાન સમજતા હૈ.

(૮) યહ નહીં જાનતા, કિ બૂરે દિનોં મેં કોઈ કિસી કો અપના નહીં હોતા.

(૯) યહ નહીં જાનતા, કિ સમય કો ફલ મીઠા હોતા હૈ—સમયપર કા કિયા ફલ કામ હી અચ્છા હોતા હૈ.

પરોપકાર

મૂઠ મનુષ્ય—

(૧) પ્રત્યુપકાર કી આશા સે અથવા કિસી કો કૃતજ્ઞતા-પાશ મેં બાંધ લેતે કી મરજ સે પરોપકાર કરતાં હૈ.

(૨) સોચતા હૈ, કિ ઉસને, જિસકી લલાઇ કી હૈ, ઉસકો ઓર ઉસકે ઓર પુરુષોં કો ખરીદ લિયા હૈ.

(૩) યહ સોચકર ઉપકાર નહીં કરતા, કિ ધસ પ્રકાર કી તો ફિર ચર્ચા હી નહીં હોતી બલકિ ઉસને ઓર કુછ લલાઇ ક્યોં નહીં કી, ધસકે લિયે ઉસકી નિંદા હોતી.

(૪) યહી સોચતા હૈ, કિ ઉપકાર કર કે વહ કિસી કો સંતુષ્ટ કર સકેગા.

(૫) યહ નહીં જાનતા, કિ કિસ કી લલાઇ કરના, સો અપના કર્તવ્યપાત્રન મના હૈ, અપની સ્વાભાવિક શુદ્ધ વૃત્તિ કા અવશીલન ઓર અપની ઉન્નતિ કા સોપાન હૈ.

(૬) યહ નહીં સોચતા, કિ ઉસને કિસકી લલાઇ કી હૈ, ઉસકે દિન અચ્છે દેખાવે વહ ઉસકે સામને આને કો લી સ્વાદાર નહીં હોગા; ક્યોં કિ એસા કરને સે ઉસે બાળ પિછડી દુરવસ્થા યાદ આ જાયેગી યા હસરે લોગ જાન જાયેગે.

(૭) યહ ભૂલ જાતા હૈ, કિ જિસપર ઉપકાર કિયા જાતા હૈ, વહ બી મનુષ્ય હૈ. ઉસકે બી સાધ હૈ, અભિગ્રાયા હૈ, આશા હૈ, દુરાશા હૈ, વિંસા હૈ, દ્રેષ હૈ, તુમિ હૈ, વિરોધિ હૈ.

(૮) યહ સોચતા હૈ, કિ જિસપર ઉપકાર કિયા જાતા હૈ, વહ સબી વિષયોં મેં હીન હૈ.

(૯) યહ નહીં સોચતા, કિ દેશ, કાલ ઓર પાત્ર કા વિચાર કર કે દાન કિયા જાતા હૈ.

(૧૦) યહ ભૂલ જાતા હૈ, કિ અકસર ઉપકાર પાનેવાસે (કૃપાત્ર આદમી) કે પુત્ર આત્મીય ઉપકાર કરનેવાસે કે પુત્ર યા આત્મીય કે શત્રુ હોતે હૈ.

(૧૧) યહ નહીં સમજતા, કિ ઉસકે બાપ, ભાઈ યા આત્મીય ને ઉપકાર કરતે હૈ ઉસકે લિયે વહ કૃતજ્ઞતા પાને કા અધિકારી નહીં હૈ.

સ્વામી ઓર સેવક

(૧) સ્વામી ઓર સેવક કા સંબંધ મધુર નહીં હો સકતા, યદિ દોનોં કો હી મન

વ્યક્તિત્વ કે અભિમાન હો.

- (૨) સ્વામી બીર સેવક દોનોંદો એક-દુસરે કે મૂર્ખ થા વદમી સમજતે દે.
- (૩) યન સમજના નિરી મૂર્ખતા હે, કિ સ્વામી સદા, સજ સમય, સેવક સે કાંક ઇન દે.
- (૪) યદિ અપની કુછ તરફી હેતે કી આસા રદતી હે, તખી નોકર માલિક કી ઉન્નતિ કે વિશે ભગવાન સે પ્રાર્થના કરતા હે.
- (૫) નોકર સોચતા હે, કિ માલિક કે ઘર ચોરી ન કરે, તો કયા દુસરે કે ઘર ચોરી કરે કે ચોર કહયાડે ?
- (૬) માલિક સોચતા હે, કિ અપને નોકરપર ઇસ્મા ન દિખાડ, તો કિસી બીરપર દિખાકરે કયા ખાર-ખાડે ?
- (૭) બહુન સે બડે આદમી અપને માલિક ॥ ધન યુપચાય ચૂરાકર લી રસેવાલે બને હે.

હિંદુભતિ ! રા આંસુ ચોધાર, કેવો તારો સળગતો સંસાર !

[એક સત્ય ઘટના-‘હિંદુસ્તાન’ તા. ૭-૫-૨૭ ના અંકમાંથી]

(સળગતા સંસારની આ કારમી કયા યુગરાતના એક સહેરમાંથી એક બહેન લખી મોકલે છે: વૃત્તિનો એક નામનો એક નરસાસ પોતાના પાપપ્રેતમાં કેટલે મુશી પરતરે છે અને મારી- ॥ પ્રાણુ કુંટી લેવા ક્યાંસુધી કામ બીડે છે, તે કયા રાખાંચક છે. અદિરસક અને ધર્મપ્રાણુ તિ ! ચેત ! અને તારા જીવનને વિશુદ્ધ અને ઉન્નત બનાવવા ધરના કચરાને સળગાવી નાંચી)

(૧)

આરંભમાં જ કહી દઉં કે, આ મારી પાપકયા છે, કલંકકયા છે, જીવનની કાળી બાજુની છે; પરંતુ મારા જેવી અનેક ભોળી ભામિનીઓને લગભગનાર પાપી સ્વજનોથી આ કયા નારાં ચેતનાં રહે, એ દેવુથી પ્રેરાધને હું આજે મારી કલંકકયા કહેવા તૈયાર છું.

સંસારસાગરમાં સ્ત્રીજાતિને ભરખી જવામાટે તેના નિકટના સ્વજનોજ કૂર મગર- ૧ સ્વરૂપે કેવા તપ્પી રહેવા હોય છે, તેથી બિચારી ભોળી સ્ત્રીઓ અજાન હોય છે. એમની અજાન તથા નિરાધાર દશાનો લાભ લઈ- તેમને ચોગ્ય માર્ગેથી કેવી રીતે ચલિત કરવામાં ॥ છે, તે મારી કુખી કયા બતાવશે. એ જાણીને મારી બહેનો ચેતતી રહે અને તેમની જાનનાં દુષ્ટા લાભ ન લે એટલી સાવધાન થાય તો મારી કલંકકયા પણ ઉપયોગી થયેલી ॥ અને સતોષ થશે.

(૨)

યુગરાતની એક સામાન્ય જાતિમાં મારો જન્મ થયો છે. મારું જન્મસ્થાન યુગરાતના ૧ મોટા સહેરમાં છે. અમારી જાતિમાં બાળકોની નવાઈ નથી મારે લગ્ન પણ એજ રીતે ૧ ત્રણ વરસની ઉંમરે કરવામાં આવ્યું હતું. મારા પતિની ઉંમર મારા કરતાં માત્ર ૭૪ માસ ૧૨ દિવસ ! ત્રણ વરસની વડુ અને સાડાત્રણ વરસનો વર ॥ આવું નામ લગ્ન ૧ દા, પણ યુગ- ૧ માં આવી રમતોને પણ લોકો એવાચક લગનું નામ આપી, ‘લગ્ન’ એ જન્મ સંસ્કારની પ્રાચીન યરકરી હિંદી થકે છે !

પરંપરા પડી ત્રણ વરસે હું એકઠો પુટતી થઈ. તે પછી ધીરે ધીરે નિરાશમાં આવતી થઈ ૧ ને કોડુંપણું અમુરમાન એજન્ડા; પણ જે જાતિમાં ત્રણ વરસની બાળકોને પરણાવી દેવામાં ૧ આવતી હોય તે, જાતિ તેને સરસ્વતીમંદિરમાં ક્યાંસુધી રહેવા દે ॥ અને સાસરે વળાવવાની ૧ જી ઉનાવળ શું કામ ન કરે ? મારે જાણે પણ રિવાજીએ એથી બૂરા અંકિશ પાડ્યા નહોતા !

(૩)

સાસરામાં જમારું કુટુંબ ઠીક ઠીક ત્રણત્રણ કુટુંબમાં માણસો પણ પ્રમાણમાં ઠીક સંખ્યામાં ૧ નાં. સસરાજી તે પહેલેથી પરમેશ્વર સીધાંવા દતા, પરંતુ સસુ, જે, જેકાણી અને જે દીપર ૧ એ પાંચ અને બીજે જે મળી એકંદર સાળ માણસો ધરમાં હતાં.

સાસરે ગદ્ય ત્યારે મારી ઉંમર ચૌદ વર્ષની હતી. મારા પતિની વય સાતમાસ જ નેટલી હતી. તેમના મોટાભાઈ બે ત્રણ વરસે મોટા હતા, નાના મુળગાતી નિશાબે જાત હતો. હિંદુસંસારમાં ખીનઅનુભવી બાળકો સંસાર માંડી બેસે છે. અમે પણ તેમ છું. જ્યાં જ્યાં વરવટુનો સંસાર જેવા મુખથી ચાલી શકે તે રીતે અમારો સંસાર પણ મુખથી આવતા હતો. હું સાસરે આવી એટલે બેરીના વર બનેલા મારા પતિને સંસારની ચિંતા વધતી. જેમ વખતમાં તેમણે નોકરી શોધી કાઢી.

અમારા સંસારના પહેલા છ મહીના આમ સારી રીતે વહી ગયા.

(૪)

પણ સંસાર સરળતાથી કદી ચાલ્યો જાયો છે? જેમાં સરળતા ને મુખ સડા ને નામ સંસાર. મારે ભાગ્યે પણ છ મહીના પછી એનો અનુભવ થયો.

હું સાસરે આવી તેને ઘોરા દિવસ થયા ત્યારથીજ મારા જેઠ મારી તરફ સમજાવવા લાગ્યા હતા; પરંતુ એ સમજાવ કેમ સ્વરૂપનો હતો, તે હું જાણતી નહોતી.

એક દિવસ મને એમની જાણબાણ થઈ. કામપ્રસંગે સામુદ્ર બંદારગામ ગયા હતા. તે પહેલાંજ પિપર સીધામાં હતાં. મારા પતિ નોકરી ઉપર ગયા હતા અને બન્ને નિશાબે ગયા હતા.

મારા જેઠનો જન્મવાનો વખત સૌથી નિરાજાજ હતો, સવારે નોકરી ઉપર ગયા અને જન્મવા આવે; એટલે જ્યારે તે જન્મવા આવ્યા ત્યારે ઘરમાં માત્ર અમે બેજ હતાં.

અમારી જાતિમાં ધુધેરા રાખવાનો રિવાજ છે. તે પ્રમાણે હું એમને રમવા બંદાર બંદને બેસતી; પણ આજે એમનાં ચેન બૂંદાંજ જણાતાં હતાં. સ્ત્રીઓ પુરોણી પાળી જન્મનાં જલ્દી પારખી શકે છે. મેં પણ પીરસતાં પીરસતાં પારખ્યું કે, જેઠનાં ચેન અત્યંત લાંબાં છે; પણ પીરસાવિના ચાલે?

મારા પીરસીને હું બંદાર જવા માંડી, ત્યાં તો મારા જેઠે મારું તબ હાથે લઈ રાખી. હું ઉભી રહી, પણ ચમકાઈ ગયો. મારું હૃદય પ્રગટવા લાગ્યું. એકપણાઈ જોઈને મને પણ જેઠની આંખો માન્યા સિવાય કશું નહોતું. તારી સાથે વાત કરવા મને મળે મને કહ્યું:—“અહીં બેસ, મા, હું બેઠી.”

ધસ

જેઠ. પ્રશ્ન: એમની એ વાત શું હતી?

મારી કાજ કાઢવાના ટોંગ

હું શું બોલું?

મેં તે મારા બાલકાની વાત ને

હું બને ચાલું છું તેને તડ ને

તે મારા મારા ઉપરને છેડા એણે બેઠ

જેઠના મન, અમલી મન. હું

જેઠના મન ને એકમ ત્યાંથી છટકી જ

પણ કેમકે તે જાણ કે નિષેધ હોય

જેઠના મન ને એકમ ત્યાંથી છટકી જ

જેઠના મન ને એકમ ત્યાંથી છટકી જ

જેઠના મન ને એકમ ત્યાંથી છટકી જ

બિચારા મારા ભણા પતિ મને નિહોળ માનીને મારી સાથે સારી રીતે પાતળા ક્રેમ પણ એમને શાક, દાળ ને રોટલી પીરસ્યા પછી માંદે હૃદય ધૂળવા લાગ્યા. મારા દગાળાજના દિવમાં પણ પાપનો ડંખ પીડા કરવા લાગ્યો. મારાથી રડી જવાયું. મારી માંથી શ્રાવણ ને લાદરવો વરસવા લાગ્યો.

મારી આંખમાં આંધ્રુ જોતાંજ તેમણે ખાવાનું પડતું મૂક્યું.

“ક્રેમ રડે છે !” એમણે સમતાથી પૂછ્યું.

“ક્યું નહિ.”

ખીન્ને જવાબ મને સૂઝ્યો નહિ; પણ નીચ કામને માટ હું મારા પતિને કહેવા લાગી, એ લાન મને ‘સૌભાગ્ય સુંદરી’ના નાટકથી થયું હતું.

“તું સાચું ન કહે તો બગડીના સમ.”

માતાને જગ્યાના સોગનથી કેટલું લાગી આવે તે માતાજ સમજ શકે છે.

મારાથી એ વખતે ધૂરકું મૂકી દેવાયું.

(૮)

“મારું પાપ મને રડાવે છે” જેમ તેમ કરીને મેં કહ્યું.

“મને કહે, હું તારું દુઃખ નિવારીશ.”

“કદ” પણ એક શરતે, મને તમે વચન આપો તો.”

“મારું વચન છે.”

“તમારે તથા શરતો પાળની પડશે.”

“જેવાશક.”

“મારા કર્મકંતી કયા છે; પણ એ સાંભળીને તમારે મને મારવી નહિ, મેં પાપ કર્યું નથી, મને કદી મૂકવી નહિ, એ ખીજી શરત; અને જેવું નામ આવે તેની સામે કદ નહિ ચીજી શરત.”

ખરેખર મારા પતિ ઉદારાત્મા છે. અમારી જાતિમાં એવા સદિયુક્ત મુશ્કેલી નિર્વાહી

એમણે મને વચન આપ્યું.

મેં મારી આ પાપકથા લગાર પણ પડેલા રાખ્યાવિના એમને કદી સંભળાવી

એ કથાનો અંતભાગ સાંભળતાંજ એમના સંયમની મર્યાદા તૂટી, ક્રેમ પાતળા

અને એકદમ પ્રતિજ્ઞા લેવા લાગ્યા કે:-“કાં તો દવે હું નહિ કે કાં તો એ દુટ નહિ.”

“પણ એથી આપણી આખર જશે, તમારું વચન જશે અને વાન વધી પાડે.”

ખરેખર કંતી જેવું થતાં આ લીલી વાડી ઉગ્ગટ વેરાન બની જશે. મેં ધનકંતે હૈયે મેલ્યું

મારા જેવી દુષ્ટાનું વચન પણ એમણે માન્યું. ખરેખર, મારા પતિ માનુષ્ય નહિ

હે. એમની મહા અપરાધિણી અને ભવોભવની હું કહી શકું.

તેજ વખતે અમે એ ઘર છોડ્યું. મારા જેઠ સાથે અમારે કોઠાને રહે ને. મેં

અવરજવર નહી. નાનાભાઈની પત્ની તરફ કુદૃષ્ટિ કરી, મારીનવાયું ખુલ કરવા

મેં નીમતા આવરે તો ધમ્મીજ અરાજ દસા છે. એની એ દસા ઉપર અમને

આવે છે, પણ એના પાપકર્મ પાદ આવના તેની તરફ નિરરકાર થાય છે.

ક્રેમ પડી એકદમ વરસી તો અમારા સંસાર જેમ તેમ ચલે

મને હસ. આવી જતી; હવે તેમણે મારી તરફ દેશ્યમે તેજા ક્રેમ વરસા નહી

પણ પડી તો સમય મુતકાળ ઉપર પાદ પાડવા અને દવે ને અમારે

ક્રેમના સરસિ સુખી છે.

પણ મારી કલકલવાનું સ્વરણ પણ ભૂની નાખવું હૈય તેમ કદી

અવરજવર નહી. નિમિત્ત સંકેતી બીજી છે. હાવમાં મારા બેજાનું

મારા પાપકર્મનો પમાતાપ થાય તે માટે પતિદેવની પરવાનગીથી, હું મારી કથકકથા ત્રી લુદિ પ્રમાણે લખવા બેઠી છું.

આજસુધી જે વાન જન્મમાં અને ત્રણજ માણસો-જાણનાં દતાં, તે ભલે જન્મત જાણે; (ને જાણીને જાણખી લે કે, તેના પેટમાં આવા નરસાસો વસે છે અને પડદા પાછળ આવી શામિક લીસાઓ ચામે છે !

માનસો, આ પાપકથા લખતાં કથમ પણ કરે છે. વાચકને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, તે કદાર નજરે વાંચે. જે સંભોજને આધીન થઈ પાપપથે પરવરી તે જોઈ અને યોગ્ય ન્યાય આપે અને મારા કુટ જેકની, જે કામી રૂતિએ મારે જીવન કલકિત બનાવ્યું તેની ઉપર તેરકાર વરસાવે.

દિંદુસમાજ ! જન્મત થા અને તારી પુત્રીઓનું રક્ષણ કર.

(વાંચનાર ! દિંદુભલિ માટે બીજા પણ કાંઈ ને કાંઈ ઉપકારક અને બોધપ્રદ લેખો 'દિંદુ-સ્તાન'માં આવ્યાજ કરે છે; માટે તેના દૈનિકના નરિ તો આધ્યાત્મિકના પ્રાદક તો જરૂર થવા જેવું છે. આ પ્રકારની બીજી પણ વાર્તાઓ ખરા અનેકા બનાવોની તેમાં આવ્યા કરે છે.

લિશ્તુ-અખંડાનંદ)

ગ્રામ્યવાસીઓનાં સહભાગ્ય અને નગરવાસીઓનાં દુર્ભાગ્ય !

('લોહાણાહિતેશ્વ' તા. ૨૮-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

લોકગીતોના એક લોકકવિએ સમાજને એક પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, સહેરના લોકો પ્રભુને દિવસમાં કેટલી વખત યાદ કરે છે ? જુઓ, ગામડાના લોકો તો લોકગીતોદ્ધારજ પોતાની રિયતિ-નું રસિક વર્ણન કરે છે કે:-

હું તો દોલે રમું ને દરિ સાંભરે રે, મારાં હેઠાં પટી પડી જાય રે; દોલે રમું ને દરિ સાંભરે રે.
હું તો દાનજી કરું ને દરિ સાંભરે રે, મારાં દાતણીયાં પડી પડી જાય રે, દોલે રમું ને દરિ સાંભરે રે.
હું તો નાવજી કરું ને દરિ સાંભરે રે, મારાં નાવણીયાં ફરી ફરી જાય રે; દોલે રમું ને દરિ સાંભરે રે.
હું તો બોજન કરું ને દરિ સાંભરે રે, મારાં બોજળીયાં ફરી ફરી જાય રે; દોલે રમું ને દરિ સાંભરે રે.
હું તો પોદળી કરું ને દરિ સાંભરે રે, મારી નિંદરડી ઉઠી ઉઠી જાય રે; દોલે રમું ને દરિ સાંભરે રે.

શેરીએ શેરીએ ચંદ્રિકા ચમકે એટલે લોકહૃદય એ ચંદ્રિકાના તેજમાં નાચી ઉઠે; દોલ વા-નતાં લોકહૃદયમાં પ્રભુનાં મીઠાં સ્મરણાં જાગે અને ખાતાં, પીનાં, ખેસના, ઉડતા અને સૂતા એ સ્મરણાં જાગ્યાજ કરે; એ લોકજીવન ક્યાં અને આજનું સહેરી જીવન ક્યાં ? પેટને ખાતર, કીર્તિને ખાતર, સમાજમાં જીવવાને ખાતર કે જાગે તે ખાતર સવારથી સાજ સરવાળા અને બાદબાકી કરતો એકાદ મુંબઈ જેવી મોદમથી નચરીતો રડીજ ક્યાં ? એને જીવનની દરેક મિનિટ પસા કપી રીતે કમાવા એજ વિચાર હોય છે. કદાચ પેસાનો વિચાર જણીશૂન થાય તો સમાજમાં સારો કેમ કહેવાડું ? એ ચિંતા ઉભી થાય છે. કદાચ એમાંથી મુક્ત થાય તો સરકારદરબારમાં માનાપમાન ધી રીતે પામું એની ઉપાધિઓ વગર છે. આવી રિયતિમાં એ સહેરમાં રહેનારો પ્રભુને કેટલી વખત યાદ કરે છે ? એ પ્રશ્ન કાંઈ દિવસ જરૂર પૂછજોજીવું જોઈ દકા,તમે ન માનો એટલા દકા, માંડમાં પ્રભુને દિવસમાં એકાદ વખત યાદ કરતા હોય તો પ્રભુ જાણે ! ખાદી ગીના વાંચનારા, સવારમાં પૂજના પાટલા પાસે બેઠી માણા ફેરવનારા પણ દરિને સાચી રીતે એક-ખાનથી યાદ કરે છે કે નરિ ? એનો જવાબ તો તેઓજ આપે તો ઠીક. પ્રભુને યાદ કરવામાં જે વહીવટના-જે એકખાનની મર્યાદા જોઈએ એ તો જાણ જોણના ભાગમાં લખ્યું હોય છે. આનું ક્યાં સમાજની દૈનિકચર્ચાનું ચિત્ર છે, એ સમાજ કાંઈ જાણી, ચાંતિ કે દેહને માટે તસ્લીન બને ને ન માની સકાય એવી થાત છે.

જગતનો મહાન સંગીતાચાર્ય

[સારાચે યૂરોપ અને હિંદના સંગીતશાસ્ત્રીઓના પ્રિય માર્ગદર્શક
જર્મન સંગીતાચાર્ય બીથોવનની જાણવાબેગ જીવનકથા]

(લેખક:-નર્મદાશંકર વ. દ્વિવેદી-એ ઘડી મોજના તા. ૧-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

ઉત્તમ માનવોમાં બચપણમાંથી જ એકાગ્રતા હોય છે.

સંગીતશાસ્ત્રમાં હિંદીઓ સારી રીતે રસ લે છે; અને જેમને સંગીતનો ખરેખર શોખ છે, તે જર્મન સંગીતાચાર્ય બીથોવનનાં ગાયનોથી એટલા બધાં મોહ પામ્યા છે કે, ગયાળ એક-બે માત્ર એ સંગીતાચાર્યની પહેલી શતાબ્દી ઉજવી અને પોતાની સ્મરણાંજલિ એ મહાન ગણે અર્પી. હિંદમાં અને વિશેષતઃ કલકત્તા અને મુંબઈના પ્રતિષ્ઠિત સંસ્કારી સંગીત શોખીઓ બીથોવનને પોતાના સંગીતચરતરીકે સ્વીકાર્યા છે. અને હિંદના અનેક મશહૂર ગાયકોએ બીથોવનની કળાપર કીદા થઈ ગયા છે. એ મહાન સંગીતાચાર્ય વિશે યૂરોપથી પ્રગટ થતા 'મી મેગેઝીન'માં નીચેની હકીકત આપવામાં આવી છે.

“પ્રખ્યાત જર્મન સંગીતકાર બીથોવનના મૃત્યુને હમણાંજ સો વર્ષ થયાં છે. તેનું નિરાશામય, ગમગીન અને કરુણ મૃત્યુ ઉપર સો વર્ષનો પડો પડી ગયો છે.

સંગીતકારતરીકે બીથોવનની કીર્તિ અમર થઈ ગઈ છે. જગતના સંગીતના ઇતિહાસમાં તેનું સ્થાન અનેક છે. એણે લખેલાં ‘સીમ્ફોની’ અને ‘એપીસોપીનારા’ ઉપરથી કોઈ એવું અન્ય માન બાધે કે તે દેવ જેવો હશે અગર તેાં પ્રાચીનકાળના વીરપુરુષ જેવો હશે; તે મહાન, ભૂત અને સુંદર હશે; પરંતુ તેનામાં ઉપર જણાવેલું એક પણ શારીરિક લક્ષણ કે મુશ્કેલી નહોતી. આલો, ભારે આપણે એનું જીવન તપાસીએ.

૧૭૭૦ માં બોન નામના ગામમાં ગરીબ માળાપને ત્યાં હુંપકામાં તેનો જન્મ થયો હતો. તેનું નામ લડવીગવાન બીથોવન હતું. તેનો પિતા અને પ્રપિતા બન્ને સાધારણ ગાયકો હતાં અને રાજદરબારમાં સંગીત કરતા હતા. લડવીગની માતા રસોઇયાની પુત્રી હતી અને તે અગાઉ રાજના નોકર સાથે પરણી હતી. લડવીગનો પિતા તેનો બીજો ધણી હતો. લડવીગની માતા નંદ્ર અને હેતાળ હતી; પણ તેનો બાપ કડક અને મગરબ હતો. લડવીગની શક્તિ બચપણથી જ તેના બાપના જાણવામાં આવી ગઈ અને છેક નાની ઉંમરથી જ તેને સંગીતનું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું.

ચાર વર્ષની ઉંમરે તે સારંગી બજાવવાનું શીખતો હતો. આઠ વર્ષની ઉંમરના તેને માત્ર નવ-નુંજ આપવામાં આવ્યું હતું. તે સ્વભાવે બચપણથી મુશ્કેલીઓમાં આવી પડવાથી કંઈક અને શાંત પ્રકૃતિનો હતો તથા શાળામાં પણ તેને રમતગમતમાંથી બહુ આનંદ મળી શકતો નહોતો.

નવ વર્ષની ઉંમરે લડવીગના બાપના મત પ્રમાણે તેને ‘સંગીતનું’ સંપૂર્ણ શિક્ષણ મળ્યું હતું; પણ બીથોવનને પાછળથી પોતાના અધુરા જ્ઞાનમાટે અફસોસ થયો હતો અને તેણે યથા પછી તેણે લેડીન, ફ્રેંચ તથા ઇટાલિયન ભાષા શીખવાની મહેનત કરી હતી.

આ ગરીબ અને કાનથી બહિરા માનવીએ પણ જગતને પોતાના

સંગીતબળવડે કેવું ઝાલાવી નાખ્યું!

આ અરસામાં એટલે ૧૦ વર્ષની વયે લડવીગે રચેલાં અમુક સંગીત કાવ્યો પ્રકાશ પામ્યાં. ૧૨ વર્ષની વયે તે રાજદરબારમાં ઓર્ગન (વાલુ) વગાડનારનો મંદદનીશ નીમાયો. અને તે સમયે એક વર્ષ તે નાટકશાળામાં રીદર્સલ કરવાના કામ ઉપર રોકાયો. આ બન્ને કામો વચ્ચે કાંઈ રકમ મળતી નહોતી.

બીજી વાલુથી બીથોવનના કુટુંબમાં આપત્તિ આવી પડી. લડવીગનો એક ભાઈ પામ્યો, તેના બાપનો કંઈ કમાવામાટે ઉપયોગનો ન રહ્યો અને તેની કમચૂલી ધરમાં પૂરતા પૈસા રહેતા નહિ અને આ ચિંતામાંથી છૂટવા તેના બાપ દારૂ પીવા પ્રમાણે કુટુંબનાર એકલા લડવીગ ઉપર આવી પડ્યો.

બીથોવનને જીવાનીમાં પડેલી મુશ્કેલીઓ જોઈ તેના પ્રસંગને ધ્યાનમાં લઈને

ના સંગીતમાં મોજા દેતા આ યુવકને મદાનેકા કહેતા હતા. તેમણે કોને જાણે મન મનમાં કહ્યું હતું. યુવકે તે આ ઉપાધિઓમાં પોતાની રસમયગ્નિ જુવી જલ્દા પૂરે જાણીને કહ્યું હતું. આ વધતી જતી હતી, તેનામાં રહેલો મગ્નિ ઉજા પાતળી હતી અને તેનું તેને જાન જુનું હતું. પોતાના ગામની આસપાસના કમળીય કેળાવેા ત્રેકા તે રાત્રે અને કુદરત કાલ તેને શે તો પ્રેમ થયો કે, તે આખરે માતાના બેઠામાં જાણક થીને તેમ કુદરતને પોતે જા જાણે, ટેકરીઓ અને બજાબજ વડેની નદીઓ તેને અત્યંતીય જાણે જાણતા.

ટેકરીઓમાં અને કુવાયાં બેઠામાં થઇને વડેલી દાહન નદીને કાંઠે થડીકમાં આકાશ તરફ થડીકમાં નદી તરફ તાકીને ઉભો રહેતો દરો ત્યારે તેના મનમાં શા વિચારો જાણતા હતા, કણમાં શું અજ્ઞાન સંગીત રેલાતું હશે, તે કણ કણ શો સ્વેચ્છ છે? બીથેવન પોતાની નવરમાં દાહન પ્રદેશની ટેકરીઓને વાદ કરતો અને તે વખતે તેની જાંબમાં અંધ્રુ જાડી જતાં. સત્તર વર્ષની ઉંમરે તેની માતા મૃત્યુ પામી અને તે કુદૃબમાં વસે ગયો. તેને ટેકરીઓ ના અને ટેકરાંક જાણવડેતાનું પોષણ કરવાને સર્વ બાર તેને માથે આવી પડ્યો. પછીનાર છે તેના પિતાને પોલીસના પંતમાંથી ઉઘાડ્યો હતો; પરંતુ આ દરમિયાન એક એવો પ્રધાન નીચો, કે જેથી આ સર્વ આપત્તિઓને તે સદન કરી રહ્યો.

આ અરસામાં તેણે વીએનાની મુલાકાત લીધી હતી અને મોઝાર્ટની રજા સંગીત કહ્યું હતું. મોઝાર્ટને પ્રસન્ન કરવા તે બધું જાણતો હતો. શરજાનમાં તો મોઝાર્ટે જરાજર પાન આપ્યું નહિ; પરંતુ ઉવરે તે બોલી ઉઘ્યો:-“આનું પાન રાખજો, કાઈ દહાડો આ ઉધરો જનનમાં નામ કાઢશે.” આર વર્ષકુધી બીથેવન રાજદરબારમાં એકજ જગ્યા ઉપર રહ્યો, ત્યાં તેને મજા કામ રહ્યું પડતું. જન જાતવું સંગીત તે લખતો હતો.

ખાલીસ વર્ષની ઉંમરે સંગીતવેતાનરીકે જોનાના હૃદયકરે તેની ખ્યાતિ સાંભળી અને તેને વીએનાના રાજદરબારમાં મોકલ્યો. આ વખતે વીએનામાં જર્મનીના મોઝાર્ટ-સંગીતકારો રહેતા હતા અને ત્યાં હેડન જેવા મોઝાર્ટ મોઝાર્ટ સંગીતાવાદી તેને મળ્યા. બીથેવનને કાંઈક પૈસા મળે એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી; પણ તે પૂરના નહોતા, કારણ કે તેનું કુદૃબ તેની સાથે જ હતું. આ યુવાને પોતાના કુદૃબનું પોષણ કરવાની જવાબદારી અંતપર્મિત ઉપાડી હતી.

કેથ બજારની ચિણ્ચારી ઉકાંઠાં બીથેવને જોન ગમતો ત્યાગ કર્યો. શરજાનમાં તો તેણે આ પાંધક તરફ બીકકુક લક્ષ આપ્યું નહિ, પણ પાછળથી તેણે પ્રત્યાસનનું મજબૂત સમર્થન કહ્યું તથા તે નેપોલિયનનો જજરા પ્રથમક જન્યો; અને તે એકસેસુધી કે તેને મારે ‘સીદિની’ શુદ્ધ રચી કાઢી. આના પહેલા બાજમાં બીથેવને નેપોલિયનને એક મહાન યુદ્ધતરીકે-બજારના આધાર રાંબતરીકે ચીનયો હતો.

આ ‘સીદિની’ લખાતી હતી ત્યારે નેપોલિયન. યદેનસાહ જન્યો છે, એવી ખબર બીથેવનને મળી; આથી પ્રત્યાસનનાં તેણે સેવેમાં સ્વખ્યાં નષ્ટ થયાં,તેથી તે યુસ્સામાં આવીને બેઠ્યો:-નેપોલિયન તો સાધારણ માણસ છે.” આ પછી જ ‘સીદિની’ તે લખતો હતો તેમાંથી નેપોલિયનનું નામ કાઢી નાખ્યું. કાલ તે ‘ધિયકા’ના નામથી-ઓળખાય છે.

બીથેવન સાધારણ હિંમતવાન હતો. પોતાની નેપોલિયનમાં તેણે સખ્યું છે:-“દિખતે મારાં તો મહે પુદા! મારું ધરીર નિર્બળ છે, છતાં મારી શુદ્ધિશક્તિ દલ પ્રકાશી ઉઠશે.” તેને રેખાવ આકર્ષક નહોતો અને તે રાજદરબારી સંગીતકાર હોવા છતાં તેને બંગેની સખ્યતા પણ તેનામાં નહોતી. તેની રીતસાત સામાને પસંદ પડે તેવી નહોતી અને તેની બાબા પણ અસરકારી હતી. જ્યારે કામ કરતો હોય ત્યારે જો કાંઈ દખલગીરી કરે તો તે ધણીજ યુસ્સે થઈ જતો.

બે વર્ષ પછી ભવિષ્યમાં પડનારી આશ્વનાં સ્વખ્યાં તેને આવવા લાગ્યાં, રાતદહાડો તેના કાનમાં મગગીનીના સરો આવ્યા કરતા, ઉપમાં પણ તેને એવુંજ સ્પર્શ થયાં કરતું અને તે સાધુ જેવો વિરસી જન્યો. ૧૮૦૧ માં આખરે તેણે પોતાનું અખર ઉપાડ્યું અને મિત્રને કાગળ-“મારી હાલતી કેવી ખરાબ છે! હેડમાં બે વર્ષ થયાં મેં કાંઈપણ પ્રકારની સોખત ઊઠી

તેનું હેતુ મંગીન ૧૮૨૬ માં લખાયું. ખૂંટી ગઈમાં એકવર ૧૮૨૬ માં તેને મળી ગયું
આવી, ફેરમાં મોતને મર્યાદા અને ભાગ્ય માર મંગીન મર્યાદા બોલતીએ મિત્રો તે કદી ફરિયા
કોટી આપ્યો ગયો. ૧૮૨૭ના માર્ચની ૨૬મી તારીખે સ્વર્ગકાંતે અદિ 'નકા-૬૪' બોલતી તેને
આત્મા પરસોકમાં સીધાથી ગયો. મરણમયને તેની ઉંમર ૫૬ વર્ષની હતી. તેણે ૫૫ મંગીન
રચ્યું છે; અને તેના અનુક્રમણ કહે છે કે, તે સમગ્રતા પરંપરા વર્ગે લખ્યો.

એક અતિ અગત્યની કંજા-ગુણુત્સુ

(લેખક:-ના. લક્ષ્મણરાવ નારાયણ સપ્તે, વડોદરા-વ્યાપારીઓનાર ૧૮૨૬ ના અધ્યક્ષો)
આપણે એ તે કંજા જનર દુનરની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય છે તે જાણવા જાણીકાણી
વિચાર કરી જોઈયું તો જણાય આવશે કે, દેશની ઉન્નતિ દોષ તેજ તે દેશમાં કંજાની ઉન્નતિ
વધ થયે છે. તેજ પ્રમાણે જે દેશમાં તે કંજા નિર્માણ થયે દોષ તે દેશના આચારીમારની
પણ તે કંજા ઉપર અસર થાય છે, તેજ રિવિન જુલુત્સુની જાણમાં પણ થય છે.

કેટલાક લોકોનું એવું માનવું છે કે, જુલુત્સુનો જન્મ પ્રથમ ભારતમાં થયો અને અદીથી
તે વિદ્યા નેપાળના રસ્તે જપાનમાં ફેર્ય છે. એ સમજ ખરી છે કે ખોટી છે તેનો નિર્ણય કરવા
દાક્ષમાં સાધન નથી; પણ એટલી દક્ષીકત સત્ય છે કે, આ કંજા જપાનમાં ૨૦૦૦ વર્ષથી છે.
આ કંજા પ્રથમ કેણે કાઢી તે જણવાનાં સાધન ઉપલબ્ધ નથી; પણ રામાયણમાં વાંચી મુખીવ,
લવ અને ભરત, એમના બાહુમુદનાં વર્ણનો વિસ્તારથી કર્યાં છે. તેજ પ્રમાણે ભારતના બીજે દાર્શન,
જરાસંધ, કીચક વગેરે જોડે મધ્યમુદ કરેલું છે, તેનાં સરસ વર્ણનો વાંચવા મળે છે. તે પ્રમાણે
જપાની ભાષાનાં જૂના મંથોમાં આવાં મુદોનાં વર્ણનો છે. તે ઉપરથી એટલું જણાય આવે છે કે,
૧૦૦ વરસ પહેલાં આ કંજાનો પ્રસાર ફક્ત 'સંપુરાણ' ન્યાયનાજ સત્રિય જપાનીલોકોમાં હતો.

આ વિદ્યા આ લોકોએ ગ્રંથ રિમિતમાં રાખી હતી. આશરે ૫૦ વર્ષ પહેલાં જપાનમાં
જોડી કાન્તિ થય. શોગન હરાયુના રાજની સત્તાનો અંત થયો અને તે સાથેજ સંપુરાણ વર્ગનું
પણ જૂડું અસ્તિત્વ નષ્ટ થયું. તે લોકો બીજા જપાનીલોકોમાં સામેલ થઈ ગયા અને જપાનમાં
લોકસત્તાત્મક રાજ્યપદ્ધતિનો ઉદય થયો. જૂના વિચારો જદલાય ગયા અને તે કારણે ગ્રંથ રાખેલી
આ વિદ્યા પણ આખા જનસમાજને કીજવવાની સરઆત કરવામાં આવી. પોતાનું સામર્થ્ય
વધારી યત્ન પાસેથી પોતાનો જ્યાવ શી રીતે કરવો, તે આ વિદ્યા કીજવવાથી સમજાય છે. આ
વિદ્યાનો આખા દેશમાં પ્રસાર થવાથી તેનું મદત્ત લોકોના અને સરકારના પણ ખ્યાનમાં
આવ્યું, તેથી આ કંજાનું સિદ્ધિ દરેક રક્ષકમાં, કાલેજમાં આપવાની જોઈવણ કરવામાં આવી; તેજ
પ્રમાણે પોલીસ અને ઘરઘરી ખાતામાં આનું સિદ્ધિ ફરજિયાતરૂપે આપવાની સરઆત થય.

જે પ્રમાણે આપણા દેશમાં મર્યાદિવાની અનેક પરંપરાઓ છે, તેજ પ્રમાણે જપાનમાં
જુલુત્સુની પણ અનેક જૂદી જૂદી પરંપરાઓ અસ્તિત્વમાં હતી. તે બધી પરંપરાઓમાંથી સારો
ભાગ લઈ દાક્ષ જપાનમાં પ્રચલિત છે તે જુલુત્સુની પદ્ધતિ ચુકર કરવામાં આવી છે. જુલુ
અમર જુલુત્સુ એટલે યક્તિ અને યુક્તિના વેળમિજલણથી સામાયણા ઉપર જ્ય મેળવવાની
કંજા. બીજી કેટલીક પદ્ધતિઓ છે, પણ તેમાં યુક્તિ કરનાં યક્તિનો વધારે ઉપયોગ કરવામાં આવે
છે. 'કંપો' નામની એક પદ્ધતિ છે, તેમાં દરેક દાવથી સામાયણાના સરીરને તુકસાન થાય છે.
એ પ્રસારના દાવો જુલુત્સુમાં છે, પણ તેનો ઉપયોગ પોતાનો જીવ જોખમમાં દોષ ત્યારેજ કરવાનો
છે. 'પેનકેશન' નામની એક યોગપદ્ધતિ છે તે કંપોને મળતી છે. એ જે પદ્ધતિઓનું એટલું તો
સામ્ય છે કે તે પદ્ધતિ યુગમાં આ તરફથી યોગ દેશમાં ગઈ હતી એવું અનુમાન નીકળી શકે.

(लेखक:-श. दुनीवाल भगनवाल देसाई, 'व्यायाम' ना ऑक्टोबर १९२६ ना अंकी)

છ, તે આ લેખમાં બતાવવાનો હતો છે.

મી. એન્ડ્રીકા ફેરી એ ૭ પુટ ઉંચો અને કઢાવર બાંધાનો મનુષ્ય છે. તેની આંખમાં ચમકે તેજ રહેલું છે, તેમજ તેની રીતભાત અને બોલવાની ઢંગ અત્યંત આકર્ષક હોય છે, તે સર્વના પ્રિય પાત્ર છે. તેમની ઉંમર હાલ ૭૦ વર્ષ ઉપરાંતની છે અને હજી એ યુવાન જેવાજ લાગે છે. ફ્રેન્ચ જીમરમેન નામના ગ્રંથકાર 'પોતાના ઇટાલી ને ઇટાલીયનોમાટે' એ પુસ્તકમાં મી. ફેરીનો લખ્યાં લખે છે કે, 'તે એક અદ્ભુત સૌંદર્યવાન પુરુષ છે અને તેમની રીતભાત તથા બોલવાની છટ્ટા સર્વે મોહક છે કે તેની આગળ સર્વ પોતાનું માથું નમાવ્યા સિવાય લાગ્યેજ રહે'.

તેમની બરફ જેવી ઘોળી દાઢીથીજ તેમની ઉંમરવિષે કલ્પના કરી શકાય છે અને છાત્રોનાં વિશ્વવિદ્યાલયોમાં તે પચાસ વર્ષથી અધ્યાપકતરીકે કામ કરે છે, તે ઉપરાંતની શકાય એમ છે. તેમણે ચુંદાસંબંધના શાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરેલો હોય, તેમાં તેમણે વહીવટી કામના મેળવી છે; અને તેમની ૫૦ વર્ષ ઉપરાંતની તે શાળાની માહિતીને લીધે તે રાજદારી વકીલતરીકે અત્યંત પ્રખ્યાત થયેલા છે. તેમણે 'ચેમ્પર ઓફ ડેપ્યુટીઝ' માં ૩૮ વર્ષ કામ કર્યું છે, અને કાયદાના વર્તમાનપત્રના અધિપતિતરીકે ૩૩ વર્ષ સુધી પોતે ચાલુ રહેલા છે.

છે, અને કાયદાના વર્તમાનપત્રના અધિપતિતરીકે ૩૩ વર્ષ સુધી પોતે ચાલુ રહેલા છે. ૭૦ વર્ષે આ મહાન પુરુષ જણાવે છે કે, જીવનની ખરી ખુબીઓની હજી તો મને હમજાકે અંજી થાય છે. તેમણે લગભગ ૮૦ પુસ્તકો લખ્યાં છે અને તેમાંનાં ૮ તો ઘણાં મોટાં છે. લગભગ ૨૦૦૦ ઉપરાંત તેમણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં છે તથા કાયદાના સુધારાવિષે, વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તેમજ સમાજશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેમણે ઘણું વિવેચન કરેલું છે. ૧૯૧૬ માં ઇટાલીયન સરકારે તેમને પીનલ લૉ અને પીનલ પ્રોસીજરમાં યોગ્ય સુધારો કરવાનું સોંપ્યું હતું અને છેલ્લા આગસ્ટમાં આખર 'રાષ્ટ્રીય સભા' ને લંડનમાં ભરવામાં આવી હતી તેમાં તે ઇટાલીયન સરકાર તરફથી પ્રતિનિધિતરીકે ગયા હતા. તેમને 'વૃદ્ધ યુવાન' અને 'યુવાન વૃદ્ધ' પુસ્તકતરીકે સમીક્ષ

પામાં આપ્યા હતા. આ ઉપર તેઓ જાણુ કે જે કો જે નવા નેમના આ નેમને અપી સા નિયમે છે તેનો દરે વિચાર કરીએ.

ગાઠા હી પાપા નામનું નામનું રામથી આપરે ૧૫ માં ૩૨ આને પુ. તે વધુ રામનું માં હોઈ તેની દયા અત્યંત આરોગ્યમય અને શુદ્ધ છે. આરી મુદર જ્યાંમે ને-શી: ફરી પોતાના ધણા દિવસો ગયે છે. આપણીઆમાં હજાર ને-તણ દિવસ તેમજ માલગેનો પડેા આપ તેઓ ત્યાં ગયે છે. ત્યાં તેઓ વિશ્વાનિ થે છે, એટલે એમ માનવાનું નથી કે ત્યાં તે બ્રાહ્મણ અને એકઆરામમાં વખત મળતા નથી. ત્યાં તેઓ જુદા પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા પેાતાનું જીવન કરે છે. શહેરની ધમાધમી દૂર હોવાથી, તેઓ અહીં અત્યંત સાદું જીવન ગાળી શકે છે. તેઓ રોગી. આ ઉપર ચડે છે અને ઉતરે છે તથા લાંબી મુસાફરી પડે માફક છે. નજીમાં એક મુદર શહેર આવેલું છે. ત્યાં સાંન ચિને તેઓ ખાનમાં પ્રવેશે છે અને અનેક ઉપચારી ધર્મની વિચારમાળા અહીં આરી રીતે રચાય છે. પોતાના આ માન મુદને ફેરી “મી મીન સમયના” એ નામથી ઓળખે છે. ત્યાં આજુબાજુના વાતાવરણ મેટલું તે શુદ્ધ અને સ્ત્રીની વનસ્પતિથી ભરપૂર છે કે જે નામ તેને આપવામાં આવ્યું છે, તે સાર્થક છે. આ જગ્યા રદાવરમાના આરામ-મુદનરિતે રાખવામાં આરી હશે, એમ હોઈએ સંકા કરતાં તેને જે ઉત્તર મિ. ફેરીએ આપેા છે, તે વિચારવા જેવો છે. સિત્તર વર્ષ થયાં તેમાં પુ. માંજુસ કદી પરગા થતોજ નથી. માત્ર સગવડની ખાતર પંચાંગ ઉપરથી મજુરી કરતાં એમ લાગે છે કે, મને ૭૦ વર્ષ થયાં છે તેથી મારા ભવિષ્યના જીવનની સાથે તેને કંઈ સંબંધ નથી. એક ધડાનું દર્દાન થયો. સારી રીતે સામગી. વાપરનાર મનુષ્ય એક ધડાને અનેક વર્ષોમુખી પાણી કાઢવાના કામમાં લાઇ રહે છે; જ્યારે નેકાજીજીવાણે મનુષ્ય થોડા વખતમાં એવા કેટલાય ધડા ભાંગે છે. તે એમ જણાવે છે કે, તે મનુષ્ય નિયમિત જીવન ગાળે અને કુદરતને અનુસરે તે તે કેટલું આયુષ્ય લેામને તેની મર્યાદા નથી. કુદરતી રીતે જીવતું એટલે શું? દાહના સંબોગમાં તે પ્રમાણે જીવતું થાય છે ! એ પ્રતોના તરમાં તે જણાવે છે કે, કુદરતના ધર્માર્થ અર્થમાં દાહમાં સંપૂર્ણ રીતે મનુષ્ય જીવી ન શકે તે-વજુ લગભગ તે પ્રમાણે જીવવાનો તે વાત કરી શકે, એમાં સંસય નથી. આપણે શહેરમાં રહીએ છીએ એ ખરું, રેલ્વેમાર્ગે મુસાફરી કરીએ છીએ એ પણ ખરું; પરંતુ આપણને ખરાબજ દવા શાસમાં લેવાની દમેશાં કાઢ કરજ પાડતું નથી. મારા આ રોગ-ડી પાપામાં કું ૨૫ વર્ષથી રહું છું અને જ્યારે તક મળે ત્યારે કું અહીં આવું છું તથા સારામાં સારું કામ કું અહીં કરી શકું છું. વજીક, અખ્યાપક, વિદ્યાનસાક્ષી વગેરે તરીકે જે અનેક દિશામાં મારે કામ કરવાનું છે, તેને માટે મારા શરીરમાં જીવનપ્રવાદને કું અહીંથીજ ભરૂં છું.

આ ઉપરે તદ્દન સચક્ર અને આરોગ્યવાળું શરીર રહેવાનાં બીજાં કારણોમાં મિ. ફેરી જણાવે છે કે, કામ અને ઉધ એ ભેમાં કું જાડજ નિયમિત રહું છું અને તેથી કું સાઈ આરોગ્ય લેામનું છું. તે જણાવે છે કે, કું આ કથાકની ઉંચ લઈ છું અને જ્યારે જમતો હોઈ અગર કસરત કરતો હોઈ તે સમય જાદ કરતાં ખાજીનો બધો વખત કું કામમાં રોકાયેલો રહું છું. માત્ર એ વખત કું જમું છું. નાસ્તો સવારમાં લેતો નથી અને એ વખત જમું છું; તે પણ ચેટ તાડાતમ થાય ત્યાંમુખી જમતો નથી, માત્ર જૂનપૂરણ જાઉં છું. બીડી કે દારૂ કું પીતો નથી. સવારમાં ઉઠતાં પચાસ વર્ષથી કું કંડા પાણીથી સ્નાન કરું છું અને મને સંજેખમ કદી થયું નથી. તરવાનો મને ધણો શોખ છે અને વારંવાર કું સમુદ્રમાં તરવાનો અપ્તરો કરું છું. કું કદી પણ મટી પડ્યો નથી. કું ચાલવાની કસરતનો ધણો દિમાખી છું. તે ધણી સહેલી અને વિનામળિયે કરી શકાય એવી છતાં અત્યંત આનંદ આપનારી કસરત છે. કું રામથી મારે ગામ ધણી વખત માફતોજ આવું છું અને સાથે મારો દંડ લઈને ચાલવાનું મને ધણુંજ મને છે. પરંતુની રોકીએ મદ્યાનું મને ધણું મને છે અને ફેરસાને માટે આના જેવી બીજી એકે સારી કસરત નથી.

મિ. ફેરી જણાવે છે કે, કું કુસ્તીખાજ નથી તેમજ અત્યંત શ્રમવાળી કસરતો પણ મને અમની નથી. ખૂબ જોરથી દોડતું, કંદુતું, તેના કરતાં જે કસરતોથી આનંદ મળે અને કંટાળો આવેજ નહિ તે મને વધારે મને છે. તરવાની કસરત છે એ સર્વોત્તમ કસરત છે; કારણ કે

છોકરાઓને છાના ઉપદેશ-નઠારી સોખતનું કૃપ

(‘વ્યાયામ’ના ઑક્ટોબર ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

જે વિદ્યાવગરના છે, કામી છે, લોભી છે, દાંભિક છે, મોજ છે અને ગર્વિષ્ઠ છે, એ દુષ્ટ માણસોનાં સ્વપ્નામાં સુદ્ધાં નીતિ અને ધર્મ એ બે વસ્તુ થું છે, તે સમજવામાં આવતું નથી. તેથી તેઓ જૂઠું બોલે છે, નહિ ખાવા જેવા પદાર્થો ખાય છે, નહિ પીવા જેવી વસ્તુઓ પીવે છે અને નાના પ્રકારનાં વ્યસનોને વશ થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ તેને તાબે થવાને ધમ કરે પડતો નથી કે વખત વ્યતિત થતો નથી, પરંતુ ઉપર દર્શાવેલી ખરાબ ટેવા છાડી ઘણી મુશ્કેલી પડે છે અને તેમાંએ વળી કેટલીક પડેલી કુટેવો છાડી છુટી શકતી નથી. એટલા સાર અવાજ આવે છે કે, આવાં દુર્ગુણવાળા મિત્રોનો સંગ કદાપિ કરવો નહિ, તેમણે વિસ્તારેલી ખરાબ અપલાવવું નહિ અને શ્રેયસ્સંપાદનનાં સાધનો સાધ્ય કરી લઈ જીવનને સફળ કરવું.

આ લેખ શરૂ કરતાં પહેલાં કેટલીએક વ્યાવહારિક સૂચનાઓ છે, તે આ સ્વયં કું ખાઈ છું. પહેલી સૂચના છે તે જેમને રાત્રે ઉપરાઉપરી સ્વપ્નાં આવે છે તેમને માટે છે. બીજી સૂચના છે તે અજ્ઞાનના કારણથી મુદ્ધિમેથુનની ટેવ પડી જવાથી નિરંતર જેઓ તેને આધીન થયેલા છે તેઓને તુકસાનકર્તા કુટેવ ઠાઠી નાખવાની અંતઃકરણમાં ઇચ્છા છે, તેમને સાર છે.

સ્વપ્નાં ઓછાં આવે તેને માટે ઉપાયો પુબ્ધ છે; પણ ખરી રીતે એકએ તો મહત્તિ નિરામય રાખવું એજ મુખ્ય ઉપાય છે. શરીર નિરાંગી રાખવા માટે નીચે જણાવેલી રીતે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી:-

(૧) ખુલ્લી હવામાં નિરંતર નિદાન નિયમિતપણે બે કલાક સુધી ખરાબ રીતે વ્યાયામ કરવો. મને એક છોકરાએ કહ્યું છે કે, રાત્રે સૂતા અગાઉ સંડોના કહેવા પ્રમાણે કસરત એકા-સાંધક) કરવાથી મને સારો શાપદો થયો છે.

(૨) હમેશાં ટાઢા પાણીથી ન્હાવું સારું છે. નિરંતર ટાઢા પાણીથી ન્હાવાને પ્રતિ રીક ન રહે, તો અધ્યાપિયામાં એકાદ દિવસ પણ ટાઢા પાણીથી ન્હાવું જોઈએ.

(૩) રાત્રિએ ઘણું મોટું જમવું નહિ અને જૂપ હોય તેના કરતાં નિત્ય ગરમ ફેલીઆ ઓછા ખાવા; તેમાં પણ રાત્રે તો જેમ ઓછું ખવાય તેમ સારું છે. ડાહ પળ પ્રમાણે પાક પદાર્થ પીવો નહિ. (થવાનું હશે તે થશે એમ કદી ચા-કોરી બિલકુલ પીવાં નહિ.)

(૪) હમેશાં ઝાટો સાફ આવે તેને માટે ઢાળજી રાખવી.

(૫) જનનેન્દ્રિયની જગ્યામાં જે વારંવાર ખંજવાળવું પડે તો વૈદ્યની સલાહ લેવી કે ખંજવાળવું કેમ પડે છે? વૈદ્યને એમ પૂછવામાં જરાપણ ડરવાનું કંઈ કારણ નથી. ખંજવાળવું કારણ સામાન્ય હોય છે, પણ વૈદ્યની સલાહ લેવી એ શ્રેયસ્કર છે; કારણ કે એવી જગ્યામાં યોગ્ય ઉપાય યોજવા વૈદ્યવગર બીજા કોઈ ખરેખરી સલાહ આપી શકના નથી.

(૬) હમેશાં જનનેન્દ્રિયના અગ્રભાગ ઉપરની ત્વચા પાછી દહાવી અંદરનો ખાસ પાણીથી ખરાબર ધોઈ નાખવો. આ ભાગ ઉપર સફેદ રંગનો ચીકણો પદાર્થ રાત્રે લગવો જે તે ખરાબર ધોઈ નાખવામાં ન આવે તો ત્યાં આગળ ઘણી ખંજવાળ આવે છે. તે દર્શાવે આવે છે તે ન સમજવામાં આવ્યાથી, ત્યાં આગળ હાથ લગાડવાનો અનિવાર્ય નેદ દર્શાવે થાય છે. આ જે ધોળી વસ્તુ છે તે વીર્યજ છે, એમ સમજી તરતજ માનુસે ધોળીવડે ધોળવા કે પરંતુ આ પદાર્થ સાધે વીર્યનો યતિકચિત્ માત્ર સંબંધ નથી. ખરેખરે પવિત્ર માનુસે તેનું શુદ્ધ પવિત્ર વર્તન છતાં પણ આ દેહાગ્રે ધોળા રંગનો થર ખાત્રે છે. માટે જે તે વસ્તુના વામાં ન આવે તો તેને લીધે ત્વચાના અનેકાનેક રોગો ઉત્પન્ન થવાને સંભવ છે.

(૭) ન્હાતી વેળાએ શુદ્ધસ્નાન નિરંતર સાચું લગાડી ધોઈને સ્વચ્છ કરવો. જો રાખવો. કેટલાક શરમગ છોકરાઓ આ શુદ્ધ ભાગ ધોઈને માખણ કરતા નથી, તેમ જોઈને શરમગ વગરે ત્વચાના રોગો થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ જે જગ્યાએ વારંવાર રાખવાની વ્યવસ્થા નથી, ત્યાં આમજ ખતુલી આવવાથી રાજ સગાડો પડે છે.

(૮) રાત્રિએ સૂતી વખતે લેવેલા સ્વચ્છ લગાડ પહેરીને સુઈ રહેવું. ઘડિયાળ મુજબ

૧. કે, લગ્ન પહેરીને સુધ રહેવાથી નાખતી પેલા ચવાની પાત્ની રહે છે; પરંતુ તેમનું જાણ્યું નથી. કહેવને કમી કરવાના કામમાં લગ્ન પહેરીને ઉપકારક થઈ પડે છે. સચિદ્રિય થઈ પહેરી રાખવો, તે જાતનું જોખરકર છે.

સુવાણું રક્ષણ અને પધારી માટે નીચે જણાવેલી કુટુંબના ધ્યાનમાં રાખવી:-

- (૧) સુવાના રક્ષણમાં સારી શુદ્ધ દવા જાણવા દેવી. ખારીખારણાં ઉપાડાં મૂકીને સુધ.
- (૨) સુના પહેલાં પેલાજ કરી આવવો.
- (૩) વીરપાત વારંવાર થતો હોય તો, સવારમાં હાથા બરોજર, પાંચમિનિટ દંડ પાણીની ખાર ઉદ્રિય ઉપર કરવી.
- (૪) સરડ હોય તો પોતાને માટે સ્વતંત્ર એકાંત રક્ષણમાં પધારી પાકરવી. પાકરવાની તળાઈ સાધારણ કાંચુ કરવી પણ બહુ નરમાસવાળી રાખવી નહિ.
- (૫) કાવે તે પ્રમાણે પાસાબેર સુધ રહેવું. ચતા અથવા ઉધા સુધ રહેવું, એ ખરાબર નથી; કારણ કે તેથી ઉદ્રિય ઉત્તેજિત થઈ, વીરપાત તરફ રુચિ વાળે છે. પાસાબેર સુધ રહેવાની દેવ પાણી એ-પણું સરળ છે. પાડીને પડા અથવા ત્રીખી ખારીક પરી કરના ભાગમાં એવી રીતે બાંધવી કે, ગાંઠ પાછળના ભાગ પાસે વળી સહેતાતપર્ષ એ છે કે, ઉધમાં કદાપિ ચતા થઈ જવાય તોપણ ગાંઠ પ્રત્યક્ષથી જાગી જવાય, એથી વિશેષ આવી શકે નહિ.
- (૬) ખીન્ને ઉત્તમ માર્ગ એ છે કે, સ્વખાં આવવાનો વખત ને ૨ થી ૫ સુધીનો છે, તે વખત વાંચવામાટે અથવા ખરેખરી ગાંઠ નિદ્રામાટે મુકરર કરવો, એટલે સ્વખા-વરવા પ્રાપ્ત થવાનો સમય આવી શકવાનો નથી. જાગત ચવાય તે વખતે પેલાજ કરવા જવાની આદત રાખવી.

૧૫૨ દશીઆ ઉપરાંત ખીજ તથા સાધારણ સુચનાઓ ઉપર પણ લક્ષ આપવાની ખાસ જાગૃત છે.

(૧) ગમે તેમ થાય, પરંતુ શુદ્ધ ઉદ્રિયને દાચ લગાડવાનો સ્વભાવ સારો નથી; માટે તેની દેવ પાણી નહિ.

(૨) સારા વિચારવગરના ખીજ વિચારોમાં લક્ષ લગાડવું નહિ. ધણાં ઠાકરાંઓના મનમાં ખરાબ વિચારો આવે છે; પરંતુ સારા ઠાકરાંઓ તે તરફ ધ્યાન આપતા નથી. વિલક્ષણ ચિત્રો અથવા નકામી વાતોવિતે મનમાં વિચારો આવે તો તેને સર્પની પેઠે વેગળા કરી નાખવા. આ પ્રમાણે કરવાથી સ્વખાવરચા બંધ થશે.

સરીરમાં ગમે તેટલી ધાતુ વધે, પણ તેનાથી કોઈ પ્રકારે ઉપાધિ થઈ શકતી નથી. જો મન સ્વાધીનમાં ન રહે અને રુચિ વિદ્વલ્લ ચાપ તો નિરાશય સરીરવાળાને પણ વધેલી ધાતુ નુકસાન કરે છે તથા સરીરમાં રોગ કરે છે. કહેવાનો સારાસ એ છે કે, ધાતુ વધવાથી રોગ થતો નથી; પરંતુ મનોવિકારની રુચિ વિદ્વલ્લ થવાને લીધે રોગ પેલા થાય છે.

(૩) ખાર વરસની વયથી પચીસ વરસની ઉંમર સુધી ૧-વિપરી મિત્રો સાથે ગાંઠો સંબંધ, ૨-સ્ત્રીના સ્વરૂપ અને તેના ગુણો વર્ણન, ૩-ગૃહારિક કાર્યખરીઓ, ૪-નાટક અને નૃત્યોના વર્ણો વાંચવાં અને તેના પ્રત્યક્ષ ચતા પ્રયોગો જોવા, ૫-વિષયની વાતો દાસ્તવિનોદમાં કહેવી, વગેરે ખાજતો વળ કરવી. સરીરમાં વધેલી ધાતુ ન વધરાવાને લીધે સરીરમાં રોગ થાય છે એવી સમજણ વિવિધાસનાને વધારનારી અને અતિશય નુકસાન કરનારી છે. સુખમય છંદગી જાળવાના સુખ સાધનરૂપ ને ધાતુ છે, તેને ને વયમાં એકત્ર કરી બંડાર કરી રાખવો જોઈએ, તેને બદલે વિવિધાસનામાં તણી થઈ જઈ, એઓ તાત્કાલિક સુખ ભોગવે છે, તેઓ મોટી બુદ્ધ કરે છે; અને તેઓ મનોવિકારની વિશ્લેષી રુચિને વધ કરી, દીર્ઘાયુ સુખમય નિર્ગમન કરવા સાર સવશેષ પ્રયત્ન આદરતા નથી, એ અત્યંત દિલગીરી ઉપજનનાર છે, એમ અમારે ઈંડીમ વચાગીને કહેવું પડે છે.

મુદ્ધિમેધુનની કુટેવમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય

અત્યંતદાને લીધે નુકસાનકારક મુદ્ધિમેધુનની કુટેવમાં રહી ચેલેલોએ તેમાંથી મુક્ત થવાની કસ્ટા દોષ તો નીચે જણાવેલી સુચનાઓનું અવશ્ય મનન કરવું.

(૧) પ્રથમ દર્શાવેલી પ્રત્યેક સૂચનાઓ તેમણે કાળજીપૂર્વક પરિચયન કરવા વિષયે સ્વપ્ના આવે તો વિશેષ ગભરાવાનું કારણ નથી; પરંતુ કુકિયાની કુટેવના અધિકારિઓએ જે વીર્યાપાત સ્વપ્નાવસ્થામાં થતો હોય તો પ્રથમ કુટેવ કાઢી નાખવો જોઈ ન આવે તેવા યોગ્ય ઉપાયો યોજવા તજવીજ કરવી.

(૨) કુકિયાની કુટેવમાંથી મુક્ત થવાની જે કોઈ છોકરાના મનમાં હોય તે તે ટેવનો ત્યાગ કરવા સાર અડગ નિશ્ચય આદરવો. અંતઃકરણથી ગભરાવર નિશ્ચય થતો તો તે કુટેવ પુનઃ તેને વળગ્યા વગર રહેવાની નથી; માટે કુટેવની કુકિયાના અંતઃકરણમાંથી છૂટા વિચાર કરી એક વખત દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તે દરેક સ્ત્રીકાર કરી શકે. એ વગર અન્ય ઉપાય તેમને તેમાંથી મુક્ત કરાવનારો નથી. કોઈ વધારે અને નેટલા વધારે દિવસની હશે, તેટલો વધારે વખત તેને છોડવાને કારણે જોઈ શકા સાર પ્રયાસ પણ વધારેજ કરવો પડશે. સાધારણ સામાન્ય કુટેવ ટૂંકા ગાળામાં કુટેવ જેમ અને તેમ સમુગમી અંતઃકરણમાંથી અળગી થાય તેને સાર જે કોઈ કરવા પડે તેવાર રહેવું નેહરું; કારણ કે અડવાડિયું, મયીનો અથવા વરસદિવસ થય ગયા, તો વીની ગળા તેણે કુટેવનો મોહ છોડી દેતાં છૂટી શકતો નથી. મોહ ન ગળા; પરંતુ મોહને દૃઢ નિશ્ચયનો ત્યાગ કરવો એ વ્યાજબી નથી. કુકિયાની કુટેવ કાઢવા જે પ્રમાણથી પરિચય આવે, તે પ્રમાણે તેમાંથી મુક્ત થવાનો વધારે સંભવ છે.

હિંદુઓ, સાવધાન !

તમારા બંધુઓને સાચવો

હિંદુઓને કામ પડેલા ગનિશાય કેટલો ભયંકર, તેમજ હિંદુઓને નારો છે, તે ૧૯૧૧ થી ૧૯૨૧ સુધીના દશકામાં, જૂદી જૂદી ગનિશોના કેટલાક ધર્મિતા સ્ત્રીકાર કર્યો, તેના આંકડા એક પત્રે પ્રગટ કર્યા છે, તે નીચે કોઈ પણ હિંદુ સાવધાન થવા વિના રહેશે નહિ. એ આંકડા નીચે પ્રમાણે છે:-

અ.ન.ન.	૩૮૦૭૧૭	ગવડી	૮૩૬૨૫	કે. કે. મ.
અ.દી.ર.	૪૧૬૨૫	ગોસા	૧૨૧૨૬૩	કે. કે. મ.
મ.વ.ક.ક.ક.	૨૮૮૬૦૮	ગડિ:	૧૬૩૫૮	કે. કે. મ.
મ.વ.ક.ક.	૧૪૪૪૩૫	વાળીયા/મુજર	૧૮૧૦૫	કે. કે. મ.
વ.ક.ક.ક.	૮૩૩૦૨૮	નારી (વનમ)	૧૦૭૬૦૫	કે. કે. મ.
કુર્મી.ક.ક.	૨૧૧૨૨૭	અમાર	૨૩૦૮૫	કે. કે. મ.
કુર્મી.ક.ક.	૨૧૧૨૨૭	અમાર	૨૪૫૫૨	કે. કે. મ.
કુર્મી.ક.ક.	૧૮૮૫૭૮	અમાર	૨૨૮૭૧	કે. કે. મ.
કુર્મી.ક.ક.	૬૫૨૨૦	કે.ક.ક.	૫૩૮૫૮	કે. કે. મ.

(હિંદુઓ, સાવધાન !)

ભગવાન જુદની સાધના, સિદ્ધિ અને ઉપદેશ

(મિત્રમયજગતના સંપર્કપર તથા ત્રિલોક ૧૦૦૧ ના અંગ્રેજીમાં)

પ્રસ્તાવના:—દુનિયામાં આજકાલનાં જીવનશૈલીમાં અને જીવનનાં પ્રવર્તનમાં ભગવાન જુદની પદ્ધતિ મળી શકે છે; તથાપિ જેમના મુદ્દેશો તેમજ તેને પુરુષાર્થ કરવામાં આધુનિક દુનિયાસંસ્થાની લેખણ મનઃકાન્ત કરવા છતાં તે એવા નિર્દોષની રચનામાં જેનાં સામ નજરે પડતું નથી. આ માત્ર સીધા, અસ્પર્શી, નેત્રિયન જેવાં નેત્રોં ને, જુદની જોઈ છે! ભગવાન જુદ પોતાના પ્રાનિયજ ઉપર જુદનીવા પ્રાણની જે જોઈ છે, એમનાં જાણેર ઉપર રાખે નથી એવા એવી કૈવલ્યરૂપી હાથેર રચની રચના, જેને જુદની જાણેર સાથે દીવેલા નરજાનના સ્વરૂપે નીતરની તરતરથી બધા પાસે પ્રગમક રચેલા બનેલી જાણેર પદ્ધતિ પદ્ધતિ તેજે અપેક્ષા રાખી નથી. મદાભાગના સામાજ્યની વાતજ નવી પેલાના આપજાનની સાક્ષી પૂનારા સિદ્ધાંતજ તેમજે જનનાજનાઈનના અનઃકરુણી સામન મિયાનજ ઉપર કેવળ જાનમયજ વાંચી શકાય એવી અદ્વય સિધ્ધિમાં કેવી રાખવા છે. જુદના જાણેરની રચનામાં જાણની કોઈનેરે પોતાના મુદ્દેશમાંથી જાણનાર ઉપર પ્રમદે પ્રમદે સિધ્ધિમાંને સદા પોતાના અવિરત વર્ણવથી રાખવત કરુણજ ને નીર તદુપમ નિર્મળ પ્રેમના અભાવેર રાખેલી દોષ છે. આ સામાજ્યની સાથે પદ્ધતિ માર જાણેર પેલીએ દેશ જાણ નામનેર જાણેરની સાથે પેલી નથી તે કલ્પકલ્પમાં સુધી દેશની દોષ છે. આવાં અદ્વય સામાજ્યના પ્રસ્થાપનો મિદ્ધન જનનના અવનાર માનવાની આપણ દિલ્લોની રીત છે.

અવનાર ધારણ કરવાના પરમેશ્વરના ઉદ્દેશ અનેક દોષ છે. ધર્મોદાર, દુર્મતાર, શિષ્ટ-પરિપાલન, આદર્શજન આપણકમ હયાતિ મુખ્ય છે. એ પેલી જુદનું અવનારજાણેર પર્મોદારનું હતું.

એ મદાભાગજાણેર એકંદર દર્શકત જાણેર આપવી અશક્ય છે; તેથી તેમની આધ્યાત્મિક સાધના, સિદ્ધિ અને ઉપદેશ, આ પ્રજા જાણતોજાણેર વિવેચન કરવાનું જાણેર પોતાનું છે. જુદની જાણનાં અનેક ભાગ, અતિશયોક્તિપ્રચાર ને અસંભાવ્ય કલ્પનાઓ જનમજાણમાં રદ છે. પાણીભાષાના જાણકાર ને જોઈ તરવસાનમાં કુશળ મળાના સુપ્રસિદ્ધ ધર્માર્થક કોષજીના લેખનાધારે ઉપરની ભાગક કલ્પનાઓનું નિરસન કરવાનો પ્રયત્ન પણ આ લેખમાં કર્યો છે.

અવતારી દના છતાં પણ ભગવાને માનવદેહ ધારણ કર્યો હતો; ને પ્રથમ કમે કમે પોતાની ઉન્નતિ કરી લઈને ઉવેરે સિદ્ધાવસ્થામાંના પુરો પ્રમાણે પોતાનું વર્તન તેમજે રાખવું હતું. આથીજ તેમનાં વૈરાગ્ય, દયા, પ્રેમ ને સમિધા અખિલ માનવજાતિને આદર્શજન ઘટ રજાં છે. તેઓ અવતારી પુરુષ દના, તેથી તેમની વાત જુદી ને આપણી જુદી. તેમની જે વર્તવાનો આપણે પ્રયત્ન કરેલા એ અનિષ્ટ છે, એમ માનવું એ મૂર્ખાંજાણેરું લેખારો. પરમેશ્વર જાણેર મનુષ્યદેહમાં અવતરે છે, ત્યારે માનવદેહધારી આત્માને કપી કપી કરણી કરવી શક્ય છે, એ બનાવી આપવું એજ તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ દોષ છે. મનુષ્યની અંતર્ગત શક્તિનો વિકાસ કેટલા પ્રમાણમાં ઘટ શકે છે ને તેનું રદરચ શું છે, એ સમજવવા સારજ હવેર પોતે પંચભૌતિક દેહ ધારણ કરીને પૃથ્વી ઉપર અવતરે છે. જુદની સાધનાનો અભ્યાસ આપણે આજ દરિયા કરેલા જોઈએ. તેમજે મેળવેલી સિદ્ધિ, સામાન્ય મનુષ્યને એક તો શું પણ સો જાણેર પણ મેળવવી શક્ય નથી; તથાપિ ને મુદ્દેશ તેમજે, જુદે પોતાના નેત્ર સામે રાખેલું ધ્યેયજ પોતાની સામે પણ રાખવું જોઈએ. અંતર જાણનાં નહિ, પરંતુ પ્રયત્ન કરનારને મુક્તિ છેજ એવો વિશ્વાસ ભગવાને પોતેજ શીમુમે ગીતામાં આપ્યો છે; તો જાણેરો દિસાજ રાખવાનું કારણ નથી. ઉત્તરવલ ધ્યેયને આંખ સામે રાખીને તદ્વત્સાર વર્તવું એટલુંજ આપણું કર્તવ્ય ને એજ આપણા જાણેર બીજાં.

અરણ્ય ને અધ્યાત્મનું બીજાં:—ગૌતમ શાક્ય કુળમાં જન્મ્યા. શાક્ય એ એક વિશિષ્ટ જાતનું નામ. આશરે ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં આ જાતના લોક આપોર્વના ઉત્તરભાગમાં રહેતા હતા. આ શાક્યજાતના પૂર્વ, પશ્ચિમ ને ઉત્તરભાગ નિર્જન અરણ્યોથી વ્યાપેલા હતા ને

આવતું. ઉપર પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા વિષયોપભોગમાં તે ડૂબી ગયા નહિ. દયાળુ મન હીનદુઃ પ્રત્યેની સદાનુગ્રીતીથી હમેશાં આર્દ્ર રહેતું હતું.

તેમની આ કેમળ વૃત્તિનો અધિક વિકાસ થતાં થતાં તેનું પર્યાવસાન છેવટે શુદ્ધતાગમાં લલિતવિસ્તર વગેરે ગ્રંથોમાં સારથિની સાથે થયેલા સંભાષણને મોગે અથવા એકાદો વૃદ્ધ મન અથવા કોઈનું પ્રેત કિંવા પથિરથ લિપ્તુ ઇલાદિ દૃષ્ટિપથમાં આવવાથી તેમને સદૃશ્ય પ્રાપ્ત થઈ રસભરી, પરંતુ કાલ્પનિક કથાઓ અનેક આવી છે. કેટલાક ગ્રંથોમાં તો તેઓ રાતના એકલાજ ગયાનાં, સારથિની સાથે રથમાં ગેરરીતે ગયાનાં અથવા પ્રભુ રામચંદ્રની પેઠે અશ્વારૂઢ થઈને એ જ ગયાનાં નાનાવિધ વર્ણનો છે. બીજા અનેક રથને શુદ્ધતાગ કરવાના દિવસેજ ગૌતમને રતન પ્રાપ્ત થયાની હકીકત પણ આપેલી જણાય છે; પરંતુ આ અર્થમાં યથાર્થ વર્ણનો નથી. કે સત્યનો થોડો અંશ હશે; પરંતુ અક્ષરશઃ સત્યતા તેમાં નથી. વ્યાધિચરત મનુષ્ય અથવા અગર પ્રેત કિંવા લિપ્તુ એ પૈકી બધી અથવા એકાદ વ્યક્તિ વયના ૨૯ મા વર્ષપર્યંત ગૌના નેવામાં ન આવી હોય, એ મિલ્લકુલ્લ સંભવતું નથી. સારથિએ તેમને શુરપદેશ આપે પણ ખરું લાગવા જેવું નથી. ઘર છોડીને જવાના અરસામાં તેમને રાહુલ નામનો પુત્ર એ બીના ખરી હોય; તોપણ તે શુદ્ધલાગના દિવસેજ જન્મ્યો હોતો, એવું અનુમાન બંધવ કોઈ પણ જાતનો ખાતરીવાચક પૂરાવો નથી. મધ્યમનિકાયના અરિયપરિચેસનસુત્રમાં શુદ્ધ મુખે પોતાના શુદ્ધતાગની હકીકત કહી છે. તે આ પ્રમાણે:—

“લિપ્તુઓ, હું ન્યારે જીવાન હોતો અને મારા માથાપરનો એક કેશ પણ ધોતો નહોતો. ત્યારેજ આ વિચારોએ મારા હૃદયસાગરમાં ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો ને મને ઘરમાં બહાર ધકેલ્યો. પિતાએ ને માતાએ મને પરવાનગી આપી નહિ. તે બંનેને ઝારઝાર રતાં મૂકીને મેં મુંડન કરી લીધું ને કાપાયવસ્ત્રો ધારણ કરીને ઘર બહાર નીકળી પડ્યો.”

વૈરાગ્યનાં કારણો:—ગૌતમે ધરને ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો એ હકીકતના કરતાં ખરી જીવાની બહારમાં આ સુકુમાર રાજકુમારે વિષયોપભોગને તુચ્છ માની તમામ ચૈશ્વર્યને લાત મારીને અને વૈરાગ્યદીપિકાને હાથમાં લઈ દુઃસાધ્ય નિર્વાણસુખની શોધ શા સાર આરંભી એ બધી લેવું વધુ મહત્વનું ને બોધપ્રદ છે. ગૌતમના જમાનામાં પોતાને ચક્રવર્તી કહેવાની લેવાનું જ્યેષ્ઠ ક્ષત્રિયમાત્રનું અત્યુચ્ચ ધ્યેય હતું. અમુક રાજાને ત્યાં કુમાર જન્મ્યો કે આગળ જતાં સાર્વભૌમ થશે કે નહિ એની ચિકિત્સા તેના જાતક ઉપરથી કરવાની શરૂઆત થતી; પરંતુ વસ્તુઓનું ઇગિત જાણનારા શુદ્ધનું આવું ચક્રવર્તીત્વ સંપાદન કરવાની મહત્વાકાંક્ષાથી સમર્થ થાય તેવું નહોતું; કારણ ચક્રવર્તી થાય તોપણ લય, મોહ, અશાંતિ ઇલાદિ શત્રુપરંપરા સુક્ત થવું પોતાને શક્ય નથી, એ શુદ્ધ સારી રીતે સમજતા હતા. આ શત્રુઓના નાશમાં જીતીને, તેનાથી દૂર રહેલા અખંડ શાન્તિસાધનાબંધની પ્રાપ્તિ કરી લેવી—એવી તેમની મહત્વાકાંક્ષા ને શાંતિસાધનાબંધનો માર્ગ સામાન્ય જનોને બતાવીને તેમને સંસારતાપથી છોડાવવા—એ તેમનું અંતઃકરણની ધગશ. સંસારત્યાગ કરીને પરિવાજક બનેલા ને જંગલ જંગલમાં સંચાર કરનાર શ્રમણ આ સાધનાપ્રાપ્તિના માર્ગે પોતાને લઈ જશે, એવો શુદ્ધને દૃઢ વિશ્વાસ હતો.

દંડસુત્રમાં આવેલા સુત્તનિપાતમાં ગૌતમનાં શુદ્ધલાગનાં કારણો આ પ્રમાણે આપ્યા છે:— “પોતાને સંતોષ—સુખ ન હોવાથી, બીજાનો દોષ કાઢીને એકબીજામાં કલહ વધારનારા હોય તરફ જોઈને મને અત્યંત લય લાગવા માંડ્યો. મને સંવેગ (વૈરાગ્ય) કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયો હવે જણાવું છું. દિવસે દિવસે શુષ્ક થતા જતા સરોવરને જોઈને સરોવરમાં રહેનારાં માછલી જે પ્રમાણે ગર્ભલલિત થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે પોતાપોતામાં ઝગડા મચાવીને પોતાનો દોષ કાઢી લેનારા જનસમૂહતરફ જોઈને હું ગભરાઈ ગયો. મને સંસાર અસાર લાગવા માંડ્યો. દરોહિતાએ થરથર કંપે છે એવો મને લાસ થવા લાગ્યો. મારું પોતાનું રક્ષણ કરી શકાય એવી નિર્ભય નયન મને ક્યાંઈજ નજરે પડતી નહિ; કારણ દિગંતપર્યંત દૃષ્ટિ ફેંકે તોય કલહમય જનસમૂહનું લયન કર ચિત્ર મારી નજર સામે ખડું થતું. આ સ્થિતિ જોઈને મારું મન તદ્દન ગળી ગયું.” ઉપરના ઉદ્દગાર તરફ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ જોતાં જરામરણાદિ વ્યાધિઓવડે મૂળથીજ હતબલ થયેલા જનસમાજને, ક્ષણભંગુર ઐહિક મુખોપભોગનાં છદ્દે લાગી એકબીજાનો નાશ કરવાને ઉત્સુક વગેરે

હમણાં આ પૈત્રી ચાતુર્થામસંવર અથવા 'નિગ્રંથી' સિવાયના બીજા અથવા પંચ નામકે 'સામન્તદ્વસુત' નામનો બૌદ્ધગ્રંથ એમ જણાવે છે કે, આ પંચ મહાવીર સ્વામીએ તથાપિ જૈનગ્રંથોની અંદર આ બાબતમાં જૂદાંજ વિધાનો કર્યાનું જણાય છે. તેમના મહાવીરનીયે પહેલાં આશરે અઠીસો વર્ષ અગાઉ પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરે આ પંચ રચાયાં. અસત્ય, ચૌર્ય તે પરિગ્રહમાંથી નિવૃત્તિ, આ એ પંથનો મૂળમંત્ર. આ નિયમ ચતુષ્પથને ચૌર્યોમ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. મહાવીરે આ ચતુષ્પથને મૈથુનનિવૃત્તિ આ પંચમાં (નિયમ) ની જોડ દીધી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં 'પાર્શ્વમહામુનિએ ઉપદેશો આગચતુષ્પથ મુનિએ પંચશિક્ષાએ નિગ્રંથો' એવું વર્ણન છે. સુતપિટક ગ્રંથમાં આ મતસંધે માદિતી મળે છે. પુનર્જન્મના તત્ત્વપર આ મતના અનુયાયીઓનો વિશ્વાસ હતો. સંયમ તપની સહાયતાથી કૃતકર્મકર્દમ ધોઈ નાખી મુક્ત થવાના માર્ગને તેઓ અનુસરતા હતા. પંથને છોડી દઈ આ એકજ જૈન પંથની આટલી સવિસ્તર ચર્ચા કરવાનું મુખ્ય કારણ એ છે. એ ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મનીયે પહેલાંથી ચાલતો આવ્યો છે એ વાંચકોને સ્પષ્ટપણે બતાવી આપવાનું. વાન બુદ્ધે આ પંચનાંજ અહિંસા, અસ્તેય, સત્ય વગેરે તત્ત્વો સ્વીકાર્યાં છે તે તેમાં ચોર, ફેરફાર કરીને પોતાનો પંચ પ્રસ્થાપ્યો છે. એમાંના અપરિગ્રહ, મૈથુનવિરતી આ તત્ત્વોને બુદ્ધજીને બૌદ્ધ ગૃહસ્થધર્મીઓ સાથે પરસ્પરીવિરતિ આવું તેવું પરિવર્તન કયું. ઉપર જણાવેલ મતો પૈત્રી આજની ધરીસુધી આ એકજ પંચ સારી રીતે જીવતો રહ્યો છે. હમણાં અહિંસા છે તે જૈનધર્મજ એ પંચ છે. તેમાંનાં અમૂલ્ય એવાં પાંચ તત્ત્વોને આધારેજ એ જીવી શકે છે, એ વાચકોના લક્ષ્યમાં આવ્યું હશેજ.

હવે આજીના પાંચ પંથોના થોડા સમાચાર લઈએ. અક્રિયવાદી પંથના આચાર્યશ્રી સ્વયં છે. તમામ દુષ્ણતું મૂળ પાપપુણ્યસંયોગેની લાવનામાં હોવાથી તે લાવનાનેજ નુકસાન નાખીએ કે થયું, એવો તેમનો ઉપદેશ હતો. પાપપુણ્યનો વિચાર એ કેવળ ભ્રમ છે, એમ તેમના માનતા:-અર્થાત્ આ પંચ તે એક પ્રકારનો નારિતકવાદજ છે, એમ કહીએ તોપણ ચૂકે.

સંસારશુદ્ધિવાદી પંથનો પ્રસ્થાપક મકળલી ગોસાળ છે. આ વાદ્યુજ નિર્વિગ્ન પીતૃ પણુ નામ છે. સૃષ્ટિમાંની અખિલ ચરાચર વસ્તુ, પ્રાણી અને જીવ, દુષ્ણ જે અવસ્થા હોઈ તે બધા દેવના તંત્રથી ચાલે છે. પોતપોતાના ક્રમેનો ઉપભોગ લેતા રહેવું એમ તેને વ્યવસાય અને એ વ્યવસાયમાંથી તેમનો કદી પણ છૂટકારો થતો નથી, એ આ પંથનું આનંદનું નિર્ણયકારી પંચ અગ્નિતકસંકળથીએ સ્થાપ્યો. આ નિર્ભેજ નારિતકવાદી હતો. મનુષ્ય એ પૃથ્વી, અપ, તેજ ને વાયુ-આ ચતુસ્તત્ત્વોની બનાવેલી પૂતળી. મૃત્યુ પછી તેના દેહનું આ મહાભૂતમાં ફરીથી રૂપાંતર થઈ જાય છે તે ઇત્રિયો આકાશમાં લીન થઈ જાય છે. વગેરે જુદાં છે. અદિક સૌખ્ય એ એકજ ખરું તત્ત્વ, આ એ પંથનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે.

અન્યેન્યવાદી પંથના મત પ્રમાણે સૃષ્ટિમાં પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, મુખ, દુષ્ણ તે આ સાત નિત્ય તત્ત્વ છે. એનો નાશ કરે એવી કોઈ પણ વ્યક્તિ નથી. મનુષ્યના મનુષ્યના આ તત્ત્વો અભાવિત રીતે અસ્તિત્વમાં હોય છે વગેરે સિદ્ધાંતોપર આ પંથની રચના થઈ છે.

હવે આજી રજો: વિરોધવાદી પંચ. એનું જૈનોના સ્વાદાદની સાથે પુણ્યના સંબંધને નિર્ણયકારી નામ આપવા જેવું છે. આ મત પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રજાને મારે કરાવિકે ભલે જુદાં કે દેહ છે કેવો: ભલે તે આ પ્રવનને દેવ છે, દેવ નથી, દેવ છે એમ પણ ભલે, દેવ નથી, દેવ છે એમ પણ ભલે તેમના ઉત્તરો દેવ છે.

ભગવાનના મુદ્દે

જોતમના વખતના આદ્ય પ્રકારના જૂદા જૂદા પંચ પ્રચલિત હતા, એ પૈત્રી સંપ્રદાયના સંપ્રદાયો દરમિયાન કયા પંથને તેમણે સ્વીકાર કર્યો, એ ક્યાંક પાણુ રાજકુળે જાણુ લેવા જેવું હતું. પૈત્રી કવિપ્રવચનમાં આલોકકામ નામના એક મેઘીતી પદને તેમણે દેવતા સંબંધે કવ્યું હતું. આ કવચકામજ તેમના મુક છે. પરિવ્રજિકાવચ્છમાં કરનાં કરનાં એકાદ્ય કવિપ્રવચનમાં આપ્યું. તે એ વખતે તેમને ઉત્તરવા મારે લેવા રહ્યા તેમના કાલના પંચમ પદને તેમણે લખ્યું. પૈત્રી તેમને ભગવાનના સહવાસને આલોકકામજ નિર્ણયકારી પદને લખ્યું.

તેવાય બીજું રક્ષણ મળ્યું નહિ, એવા ઉદ્દેશ્ય અનુસર નિકાષમાંના નિકનિવાનમાં જવાય છે. આ ઉપરથી ગૌતમ ભરતુની પેઠા આશારકાયામના સિધ્ધ દના અને ભરતુનો આશય સ્વરત્તમાં લાંબા સમયથી દતો, (નદિ તો ગૌતમને ત્યાં ઉતારવા મક્ક ન થયું હોત) એવું જ અનુમાન નીકળે છે. બોધિસત્ત જે પ્રભાણે કાસલદેશાધિપતિ તો પ્રભાણે આશારકાયામ પશ્ચિમદેશાધિપ. અનુસર નિકાષાંતર્ગત નિકનિવાતમાં તેમના યુગ રહેવાના મામનું નામ કેસપુત્ર આપેલું છે. ઉપર જણાવેલા છ મનરથાપકોના એટલા આશારકાયામ પ્રસિદ્ધ નહેતા, તેમજ મદ્ય અને કાસલદેશમાં ને તેમાં કપિસ્વરત્ત સહેરમાં તો તેમનું પુત્રક વળન હતું. પરિવ્રજક થતાં પહેલાં ગૌતમનો આશારકાયામની સાથે પુત્રક પરિવ્રજ હોવો જોઈએ. અરિયપરિવેસનમાં “પરિવ્રજક થયા પછી કુચગતું” (પરમ કલ્યાણતું) જાન કરી એવા સાર લોકદષ્ટિએ પ્રસિદ્ધ તું એકાદ સાંનિસદન શોધવાના નિમિત્તે ફરતાં ફરતાં આશારકાયામવાળા ડેકાણે હું જાઓ” તું વર્ણન છે. આશારકાયામનો આશય કપિસ્વરત્ત મામમાંજ થયા દિવસથી દતો અને એક મથુનરીકે તેની ખ્યાનિ હોવાથી મુમુક્ષુ ગૌતમને તેનો પરિવ્રજ નદિ હોય એ ત્રિષ્કલ્પન સંભવું નથી. પરિવ્રજક થયા પછી પ્રથમ આશારકાયામની પાસેજ જવાથી એ પરિવ્રજ બનું વધું તો, એવું સદજ અનુમાન નીકળે છે.

રાજગૃહી તરફ ગમન

આશારકાયામ એ ગૌતમના યુગ દતો. એ ઉપર આપેલી દહીકત ઉપરથી નહીં થયું એમ હોવાને દરકત નથી. દહે ગૌતમ તેમની પાસેથી કથી કથી બાજતો ચીખ્યા તે તપાસીએ. આશારકાયામને બોધિસત્તને પહેલાં ચાર ખાનો અને આકાશાનંત્યાયનન, વિજાતાનંત્યાયનન અને આકિચ્ચાલનન આ ત્રણ ચિદ્વરથાઓ ઉપરેથી. સમાધિસિખરે પહેલ્યાસનારાં આ સાત પગથિયાં છે; પરંતુ બોધિસત્તનું સમાધાન એટલાથીજ થાય તેમ નહોતું. આ યોગમાર્ગથી એકાદિ બ્રહ્મિને કપક કાગપર્વત ચિત્તરત્તિનો નિરોધ કરી તેને સમાધિસાંતિમાં લીન કરી ચકાવ, એ ખરું, પણ એકદર જનના સામે આચરણીયતરીકે રણ કરવાને તે અયોગ્ય (નાર્ય ધમ્મો સંજોધાય) છે, એવી તેમની સંપૂર્ણ ખાતરી થઇ હતી; તેથીજ તેમણે કપિસ્વરત્તમાંથી ઉદ્ધરામપુત્ર નામના સાધુપ્રત્યે પ્રણામ કર્યું. આ સાધુ પણ આશારકાયામ જે સંધનો સાધુ દતો તે પેઠીજ એક હતો. તેણે અકિચ્ચાલનથી આગલી નેવ સંજાનાસંજામતન નામક સાધના બોધિસત્તને ઉપરેથી; પરંતુ બોધિસત્તનું સમાધાન એ સાધનાથી પણ થયું નહિ, કારણ આ સાધના જે કે પાછળી સાધનાઓના કરતાં સરસ હતી, તેપણ તે તેજ માર્ગની હતી. આથી બોધિસત્તે એ સમયે શ્રમજોના વિદ્યાભ્યાસતું કેન્દ્ર ગણાવી મગધ દેશની રાજગૃહી રાજધાની તરફ પોતાનો મેરચો ફેરવ્યો. બોધિસત્ત રાજગૃહી તરફ જેવી રીતે ગયા અને ત્યાં ગયા પછી ત્યાંના રાજા જિંબીસારની સાથે તેમનું શું સંભાષણ થયું, વગેરે બાજતોની માદિતી સુચનિવાતાન્તર્ગત પબ્બજસુતમાં આપી છે. સંન્યાસસત્તસંપન્ન એવા બોધિસત્તને જોઈને જિંબીસારે કહ્યું, “હાય નીચે મળસેના રાખીને એકાદ મદાવીરની જેમ તું મારી પાસે રહે. હું તને જોઈએ તેટલું ધન આપીશ. તેનો તું વારે જોઈએ તેવા ઉપયોગ કર. તું કાણ ને તારું કુળ કયું છે, તે મને કહે.” બોધિસત્તે ઉત્તર આપ્યો:— “રાજા! આ દેશની જે ઉત્તરબાજુએ આવેલા કાસલ દેશમાં ધનધાન્યાદિ અશ્વર્સંપન્ન સાધ્યમતિના લોક વસે છે. હું જને સાધ્ય, મારું જોત આદિત્ય. આવી સંપન્નસ્થિતિનો ત્યાગ કરીને હું જે પરિવ્રજક બન્યો છું, તે કઈ સંપત્તિને લોભે નહિ. કામેપભોગની બાજતમાંથી મારું મન ઉઠી ગયું, એકાંતવાસ અને ત્રિપ લાગવા માંગ્યો અને તેથીજ તપથળેને મારે હું નીકળ્યો છું. મને આ એકજ વિચારની માત્ર દહે અભિરચિ બાજી રહી છે.”

બોધિસત્તને આશારકાયામનો અથવા ઉદ્ધરામપુત્રનો પંથ સંપૂર્ણપણે માન્ય ન થવાથી અત્યંત યાન્તિદાયો ને પરમ કલ્યાણપ્રદ એવા માર્ગની શોધમાં તે રાજગૃહીસુધી ચાલી આવ્યા. ત્યાં અનેક શ્રમજોને વિવિધ પ્રકારની તપથળાં કરતા જોઈને એ માર્ગે જવાથી પોતાનું પવેષ દાય લાગશે, એમ લાગવાથી પોને પણ તપ સર કરવું એવા નિશ્ચય કર્યો. આથી તેમણે સાંથી ઉરવેલા પ્રણામ કર્યું ને ત્યાં તપથળાંની શરૂઆત કરી. આવું વર્ણન અરિયપરિવેસનસુતમાં આવ્યું છે, તે જહીં ઉપરથી જેવું કટ જણાય છે. જનચાલ ને:— “મિત્રાઓ! કુચગ- (પરમ, કલ્યાણ)-

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સાર તપ આચરવાને નિતાંતશાંત એવું સ્થાન મેળવવા સાર મેં ચારે તરફ પ્રવાસ કર્યો ને છેવટે અહીં (ઉચ્ચેલામાં) આવ્યો. ત્યાં અતિશય રમણીય એવું એક સ્થળ નજરે પડ્યું. એક અતિશય સુંદર વનમાંથી મદમદ ગતિએ એક નદી વહેતી હતી. નદીના બન્ને વિપુલ ને શુભ્ર એવી વેળુ પથરાયેલી હતી. નદીનું પાત્ર પણ વિશેષ ઉંડું ન હોવાથી એક બીજે કાંઠે સહજ લીલાથી જવાતું આવતું. વનની ચારેખાલુએ ગામે વસેલાં હોવાથી બહુ નદી ઉત્તમ સગવડ હતી. આ બધું જોઈને મને અતિશય આનંદ થયો ને ત્યાં મેં મારી જી શ્રીઓના આરંભ કર્યો.”

તપશ્ચર્યાના પ્રકાર

બોધિસત્ત્વે કયા કયા પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરી એ વિષય મહાસીદનાદ્યુત્તમાં આવ્યો છે; તપ એ વર્ણનો વાંચવાથી એકજ વ્યક્તિએ એકજ જન્મમાં, આવાં અને આટલાં તપો આચર્યા એ શક્ય લાગતું નથી. આ વર્ણનમાં અમુક એક પ્રકારની તપશ્ચર્યા નોંધવામાં નથી આવી એ નથી. આ ઉપરથી બોધિસત્ત્વે કયાં તપો આચર્યા એ કહેવા કરતાં એ વખતમાં કયાં કયાં તપો પ્રચારમાં હતાં એ તપો જણાવવાનો લેખકને ઉદ્દેશ હતો, એ સહજ ધ્યાનમાં આવે એવું છે. પૈકી થોડાંકને અહીં નોંધવાં ઇષ્ટ લાગે છે. લગવાન છુદ્દે સારીપુત્તને ઉપદેશ આપ્યાનું મહાસીદ્યુત્તમાં જે વર્ણન આવ્યું છે, તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

“હું સારિપુત્ત ! મેં ચાર પ્રકારનાં તપો આચર્યાનું મને સ્મરણ છે. હું પ્રથમ તપરતી વખતે પછી રક્ષ થયો, કેટલેક દિવસે ભુગુપ્તિતાનો સ્વીકાર કર્યો ને છેવટે પ્રવિવિક્ત બન્યો. હું મિત્ર વૃત્તિથી રહેતો હતો. કોઈ પણ જાતનું લૌકિક આચારનું બંધન પાળવાનું મેં છોડી દીધું હતું. “કરતલપાત્રમાં મળેલી સિક્કા હું ખાતો હતો; મત્સ્ય, માંસ અથવા મુરખુક્ત આદિ બિલકુલજ અહણુ કરતો નહિ. મને બોલાવીને આપેલું જાત્રા (મેળા)માં રાંધેલું, મસૂર, સ્ત્રીએ અથવા કેંડ ઉપર બાળકને તેડનારે આપેલું અન્ન હું સ્વીકારતો નહિ. કૃત્તર અથવા માખીઓએ અપવિત્ર કરેલી જગ્યા ઉપરનું અન્ન હું ખાતો નહિ. શાક, સ્યામાક, નીલક, ચેતક, શુક્ર, શેકેલું અનાજ, પિણ્યાક, લીલું ધાસ, ફળ, પાંદડાં, ગોમય, ચમારોએ ફેંકી દીધેલાં વસ્ત્રો, કુકડા વગેરે ખાઈને હું જીવધારણા કરતો હતો. પહેલા દિવસે એક ગ્રાસ (કાળાચો) વસ્ત્ર એ કાઢી અન્ન, એકાદ ભોર અથવા મગનો એક દાણો, બીજે દિવસે એ, ત્રીજે દિવસે એ એમ સાત દિવસપર્યંત ક્રમે ક્રમે ચઢીને પછી ક્રમે ક્રમે એક એક ઉતરતો જતો હતો; અને ચરિતે મેં જિહ્વાનિગ્રહનું તપ આચર્યું. આથી મારો માંસાળ દેહ સૂકાઈ ગયો ને શરીરમાં પડે પિંજર સાદું દેખાવા લાગ્યું. એક જૂતા પૂરાઈ ગયેલા ફૂવાને તળીયે બોખા જેટલા પાણીમાં પડે નક્ષત્રજિંબ જેવું દેખાય, તે પ્રમાણે ઉંડી ગયેલી મારી આંખોના તેજની અવસ્થા જોઈ મારી ચામડી સૂકાઈને શુષ્ક થઈ જવાથી તે શરીરપર લખડતી હોય એવી દેખાવા લાગી. ઉપર હાથ ફેરવતાં હાથે પાંસળીઓ લાગતી હતી. મળમૂતવિસર્જનને માટે ઉડીને બેસવા જેટલું શરીરમાં સામર્થ્ય ન હોવાથી કોઈ કોઈવાર હું જે સ્થિતિમાં પડ્યો હોઉં એ સ્થિતિમાં જ રહેતો. એકાદ ચામડાની કાચળીમાં હાડકાં મૂકી રાખ્યાં હોય એવી મારા દેહની અવસ્થા ગઈ હતી. કોઈ કોઈવાર હું ચીથરાને પરિધાન કરતો હતો. કોઈવાર થોડાના કેશથી બનાવેલું વસ્ત્ર એનાં પીઞાંથી બનાવેલું તો કદી કુશનું અગર મુગાન્નનું વસ્ત્ર હું ઓડતો હતો. મૂંઝા, માથા ઉપરના કેશ હું પોતાને હાથે ચુટી કાઢતો હતો. આવી રીતે અનેક પ્રકારના દેહક્રમ ચરણ મેં કર્યું છે. આ મારું તપ.”

“સારિપુત્ત ! હવે મારી રક્ષતાનું વર્ણન સાંભળ. અનેક વર્ષની ધૂળથી મારું આંત્ર મરણ ગયું હતું, જૂતા લાકડાનાં પાટીયાં ઉપર ધૂળ ચઢી ચઢીને જેની તેની સ્થિતિ થયે મારા દેહની અવસ્થા થઈ હતી; તથાપિ તે ધૂળ મેં ઘોષ કાઢવી કે બીજા કોઈએ ઘોષ કાઢ્યો મારા મનમાં કોઈ દિવસ પણ વિચાર આવ્યો નહોતો.”

“હવે મારી ભુગુપ્તિતાનું વર્ણન સાંભળ, હું બહુ સાવચેત રહીને હાથચાલ કરતો પાણીના ટીપાપ્રત્યે સુદાં હું મોટી દ્યાર્દ્ર દષ્ટિથી જોતો ! એકાદ હુદ્ર કૃમિશીટક પણ હાથેથી ન માર્યો જ્ય એને માટે હું ખૂબજ ખબરદારી રાખતો.”

“મારી પ્રતિવિધાનનું” પણ થોડું વધુન તને કદું છું. એકાદ નિજીકે જરૂરના નાનું રહેતો. પછીને પાળનારા ભરવાડો, કાંઈના અથવા ખીલું કેમ પણ જે આમમાં આવતું આવું ત્યાંથી નુંનારી જતો અને તેમની દષ્ટિઆડે થતો. આ રીતે મેં પ્રતિવિધાન આચરી દતી.”

“કેહ કેહવાર કું” એવત્તોનું હાથ ખાઈને રહેતો. પોતાનાં મગમગ આંખને પણ મેં કેટલાક દેવસો કાઢ્યા છે; આવું મન ચડે એવા પ્રકારનું મારું ખાવાનું હતું. ધોર જંગલમાં મેં નિવાસ કર્યો હતો. ટાંટના દિવસોમાં કું ખુશ્વા મેદાનમાં સૂતો. કેહવાર રમશાનમૂમિમાં વાજ મનોનાં દાહકને ઓસીકે મૂકીને સૂતો હતો. લોકો મારા ઉપર મુકના દત્તા; નથાપિ મારા મનમાં મેં તેમને મારે જરા જેટલો પણ ખરાબ વિચાર આવવા દીધો નથી.”

આ પ્રમાણે જુદી જુદી જાનનાં નિષ્કાર, કોર, ધોરનર, ભવંકર, બીજત્ત, નિસર્ગસિદ્ધ અને નિસર્ગવિરુદ્ધ એવાં તમે એ સમયમાં પ્રચલિત દતાં. એમાંના કેટલાક પ્રકાર દમણાં મુદાં દિદુસ્થાનના કેટલાક વિશિષ્ટ પદોમાં પ્રચલિત છે. કાંટાની પથારી કરી તેમાં સૂવું, કાંટાવાળી ચાખીએ પહે-રવી, સખ્ત ટાંટના દિવસોમાં ગળા જેટલા પાણીમાં જઈ ઉભા રહેવું, ઉનાળાના દિવસોમાં તમેજા સિંધાખડે ઉપર ઉભા રહી તપશ્ચર્યા કરવી, પંચાગ્નિસાધન, રમશાનવાસ, કેસ મુડી કાઢવા, ઉપ-વાસ, કુશ્વ્યાંદાપણ તો પહેરે પ્રકારો દમણાં પણ રૂઢ હોવાનું નજરે પડે છે. પોતાની વિશ્વા અને વચન પોતેજ ખાઈ જવાનાં ઉદાહરણો અધોરપંથી લોકોની અંદર એકસરખાં આણુ હોવાનું દષ્ટિએ પડે છે. આ ઉપરથી જોતાં દમણાં પ્રચારમાં છે, તે વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યાની પરંપરા આજ ૨૫૦૦ વર્ષથી ચાલી આવી છે, એ સદજ ખ્યાનમાં આવે એવું છે.

કેહકંડની નિરર્થકતા

આ બધા પ્રકારો પૈકી બોધિસત્તવો ઉપવાસપર વિશેષ વિશ્વાસ દતો, એવું અરિયપરિરેસન તથા મહાસમ્યક સુત ઉપરથી જણાય છે; પરંતુ એ પૈકી એકનાથીયે પણ બોધિસત્તવે શાંતિસુખને આનંદ મળ્યો નહિ. એવું કારણ આ પ્રકારોની અંદર ‘આર્ય પ્રજા’ નહોતી એવું વર્ણન મધ્યમ નિકાયમાં આવ્યું છે:—“વં કિસ્સ હેનું । હમિસ્સામેય અરિયાય પ્રજાય ઘનપિયમા” આવી રીતે અમણેના માર્ગથી નિર્મોણ પદ્ધતિએ પહોંચવું શક્ય નથી, એવી પૂરેપૂરી ખાત્રી થઈ ત્યારે પોતે બાળપણમાં જાણીતી યાત્રામાં બેસીને કરતા દત્તા તે ખ્યાનમાર્ગનું બોધિસત્તવે રમરણ થયું. મગ-વાન શુદ્ધ અગ્નિવેરસને કહે છે:—“મારા પિતાના બેનરમાં એકવાનું ને વાવવાનું કામ ચાલતું હોય ત્યારે કું જાણીતી યાત્રામાં ખ્યાનનિમગ્ન થઈને બેસતો હોવાનું મને સારી રીતે યાદ છે. એ ખ્યાનના આનંદનું રમરણકરણ ચિત્તાકાસમાં માત્ર ચમક્યું, ત્યાં તો બોધનો (સંપૂર્ણ જાનો) ખરો માર્ગ તે આજ, એવી મારી ખાત્રી થઈ ચૂકી.” મહાભાગના આધ્યાત્મિક પ્રગતિના ઇતિહાસમાં આ અતિશય મદદરતો પરિવર્તનકાળ છે.

ધમણ સંન્યાસમાં રૂઢ એવા દેહકંડના પ્રકાર અને કોર ત્યાગમાર્ગ નિર્વાણપદમાસિની દષ્ટિએ વ્યર્થ છે, એવી ખાત્રી થવા પછી બોધિસત્તવે આહારકાસામે ઉપરોક્તો સમાધિમાર્ગ યાદ ન આવતાં બાળવયમાં આક્રમેલા ખ્યાનમાર્ગ તરફ તેનું મન વળ્યું. એમાંનો મર્મ શું ? એ સમજવાને બોધિસત્તવનું મુખ્ય ક્ષેત્ર શું હતું, એ જરાજર સમજ લેવું જોઈએ. સંસારસાગરમાં ઝુલાંટી ખાતી કુર્મજ જાનના તરફ જોઈને મહાભાગનું અનંકરણ હળદળી ઉઠ્યું હતું. ઇન્દ્રિયસુખ એ સત્ય અને નિત્યસુખ નથી, એ તેમના અંતઃકરણમાં અટકી રીતે હતું હતું; પરંતુ વૈભવિક અથવા અમુકજ (અકલ્યાણકારક) બાજતોપર અવધબી રહેવા સુખને તિરસ્કાર આવડો એટલાપરજ તેમની મગજ અટકી નહોતી; પણ પ્રેમ, પ્રીતિ, કરુણા, દયા ઇત્યાદિ કુશળ (કલ્યાણકારક) ભા-વનાંબેને લીધે ઉત્પન્ન થનારા સાચા સુંદર સુખના બિલકુલ ઉત્પત્તિ પહેલે તેમને પહેલેયવાનું હતું. આ ઉપરથી અનંકાર, કામ, સ્વાર્થાંકિષ્ઠિઓ ઉત્પન્ન થતી વિષયાસક્તિ ને ઇન્દ્રિયસુખપ્રત્યેય મનનું ખેંચાણ નષ્ટ થઈને, અમુકજ વિચાર ને ભાવનાઓ નષ્ટ થાય ને શુદ્ધ પવિત્રમયી અ-નંકારકંટકશય, કલ્યાણકુસુમમયી વાસનાવલ્લરી મનોમૂમિ ઉપર ડાકવા લાગે ને એવા પ્રકારની અમુકજ વિચારવિદિનિપરક કુશળ વિચાર-પ્રવૃત્તિ ઉદ્ભવનારા નિરતિશય-નિર્વાણસંપ્રાપ્તિમાં મનઃકમળ વિકસે, એ બોધિસત્તવનું મુખ્ય ક્ષેત્ર હતું. લોકકલ્યાણ આપી શકાય તો તે આજ માર્ગથી, એવી મહાભાગની રૂઢ મહા દતી.

લેખાંક ત્રીજો

યુદ્ધનો પંથ:-જે સાધનોવડે આત્મતિક સુખશાન્તિ સાધ્ય થાય એ માર્ગ તરફ સતત મન જેવાયું સાહજિક હતું. દેહદંડનના માર્ગે, બળજબરીથી, ઇચ્છાશક્તિના ઇદ્રિયોના નિગ્રહ કરીને તેમની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિને તદ્દન દાબી નાખી શક્ય નથી. કાલામના સમાધિના માર્ગે એકાદ મનુષ્ય પોતાની એકાગ્રતા વધારી શકશે ને અનેક પ્રસંગે બહુના અનેક મહિના સમાધિસુખનો અનુભવ લઇ શકશે, પરંતુ 'નાયં ધમ્મો સંયોધાય' ત્રિક ધર્મપ્રસારનો એ માર્ગ નથી, એવું બોધિસત્વે નિશ્ચિત કર્યું. બચપણમાં સદગ સ્વચર્યાનાં જીવંતીની ઇચ્છામાં બેસીને લોકહિતસંબધી ધ્યાન કરતી વેળા જે શુદ્ધ અને પવિત્ર અને જરા પોતાના અંતઃકરણમાં ફૂટ્યો, તેજ આનંદ, શ્રેષ્ઠ અને સૌને સાધ્ય છે, એવો નિર્ણય કર્યો, આજ માર્ગનું આક્રમણ કરતાં પ્રાપ્ત થતી પરમાનંદસ્થિતિમાં નિરત રહેવું એજ નિર્વાણપદવી ને એજ સન્માર્ગ અને સદ્ધર્મ, એવો તેણે પોતાના મનને નિર્ણય કર્યો. પોતે દેહદંડનના માર્ગનો ત્યાગ કરતાં પોતાના સાથીઓ અને લોકો પોતાને પતિત એ ગૌતમ પોતે સારી રીતે જાણતો હતો, પણ કોઇયથિ ન બીતાં પોતાના આત્મિક અનુભવીને પોતાનો આધ્યાત્મિક માર્ગ પાર કરવાનું વિરલ ધૈર્ય એ ગૌતમમાં હતું, એ પ્રકારે તેમ નથી, લગવાન યુદ્ધ અગ્નિવેરસાને ઉદ્દેશીને કહે છે:-“ઇન્દ્રિયસુખ અને અકુશળ વિચાર ઉભયને તુચ્છકારી કાઢી કુશળ વિચારોથી ચનારા સુખથી હું કેમ ડરું? નહિ, હું ડરું છું. ડરવાનો નથી; પણ તે સુખ અસંત દુર્બળ સ્થિતિવાળા. મને થયું શક્ય નહોતું, તેથી થોડા થોડા આદાર લેવાની શરૂઆત કરી. એ પ્રસંગે પાંચ સાધુઓ મારી સેવા કરવામાં આવ્યા હતા. બોધિસત્વને જે ધર્મનો બોધ થશે, તે ધર્મનો ઉપદેશ આપણને પણ તે કરશે, એમ મને હતું તેઓ ચાતકની પેઠે વાટ જોઈ રહ્યા હતા; પરંતુ મેં આદારસેવનનો આદર કરીને સાથેજ હું તપોબ્રષ્ટ થયો, એમ કહેવાની તેમણે શરૂઆત કરી ને તેઓ મારી સેવા કરી આવી પણ ગયા.” વિષયસુખનો ત્યાગ કરીને પ્રાણીમાત્રના સુખને માટે કાપ્યું, ત્યાગ મનવડે પ્રયત્ન કરતાં જે નિષ્કામ સુખ થાય છે, તેજ ખરું સુખ; અને એજ માર્ગે જીવંતી સ્થાન થશે, એવી શ્રદ્ધાવાળો બોધિસત્વ લોકોની સ્તુતિનિંદાને દાદ ન દેતાં પોતાના આગળ ચાલ્યો.

ઉદ્દેશના રમ્ય પ્રદેશમાંના નિવાસની વેળાએ દેહદંડપ્રધાન સાધનાસંબધી તેને બધું કહ્યું એ સૂત્રી હતી:-
 (૧) પાણીમાં બીજાએ એકાદ લાકડાની ઉપર બીજો એકાદ લાકડો કટકો ધસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થશે કદી પણ શક્ય નથી; એવીજ રીતે કમનિવૃત્તિ અસ્ત થયેલું મન દેહદંડથી કદી પણ શુદ્ધ થયું શક્ય નથી. આથી મનુષ્યને બધું પ્રયત્ન થશે.
 (૨) પાણીમાં પડેલા લાકડાના ટુકડાને પાણીથી દૂર લઈ જઈને તેની ઉપર એકાદ લાકડો કટકો નેરથી ધસીએ તોપણ અગ્નિ ઉત્પન્ન થવાનો નથી એજ પ્રમાણે વિષયવાસના નષ્ટ થઈ નથી, તેને દેહદંડનાદિ તપથી કે અરુપવાસથી કંઈ પણ કાપ્યો થતો નથી.
 (૩) સારી રીતે મુકાયેલા લાકડાનો કટકો પાણીથી દૂર પડ્યો હોય તેની ઉપર ધસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થશે, તેજ પ્રમાણે જેની વિષયવાસના નષ્ટ થઈ છે, તેનેજ મોટાની કટકો ઉદ્દેશના નિવાસદરમિયાન શારીરિક તપપ્રયેજ બોધિસત્વનું વિરોધ કરતી માનસિક તપપ્રયે તેમનું દુર્લભ નહોતું. કામ, દ્વેષ, દિંસા વગેરે મનોવિકાર એકવાર પણ ન આવે એને માટે તે ખૂબજ સાવચેતી રાખના: દત્ત, તેજી, મેઘ, અદિ:ના વગેરે વિચારને તે પોતાના મનમાં અત્યંત આદરપૂર્વક રાખના: એવા નિવાસ તપપ્રયેજ કદી દુર્લભ છે, એમ સમજીને રાત્રિ-અર્ધરાત્રિ અમરનાદિ એ વગેરે તપપ્રયેજની ઉપાસના કરીને હું નિર્ભય થયો” એવું દેવાનિવૃત્તિનું કહેવું મનુષ્ય છે.

અકુશળ વિચારોથી ચિત્તવિસ્ત્રેપ થાય છે. કુશળ વિચાર દુઃખ બદલે એકવાર એકવાર એકવાર છે, તેથી ચિત્તનું એકાગ્રતા સાધવાને બોધિસત્વે આનાપાન રમનિ-મમનિ

કેવળ એમ કયા મોટે કદી શકાય! દમણી કાગળવાળા એ ધર્મના વિષયોમ મળેને કેટલાક લોકોએ એ ધર્મની નિરૂત્તિ બાણ માત્ર ઉઘડી લીધી ને પ્રવૃત્તિ તરફ ફરકેલ કપું એ ખર્ચ છે, તોપણ એનો દોષ મૂળ-બોધધર્મ ઉપર આવી શકતો નથી. ‘અહં પ્રત્યાક્ષિ’ કહીને એ આચાર્યની બનનારા નામમાત્રના અદેવીઓનો દોષ એ પ્રમાણે શ્રીમદ્ સંકેશવાચની ઉપર આવેલો સંકેશ નથી, તે પ્રમાણેજ આગમ-એવી બનીને વિદારોની અંદર અનાચારી બિશુઓ નમવા લાગ્યા મોલ તો તેનો દોષ સુદની ઉપર અથવા સુદ ધર્મનાં તરવો ઉપર લાદી શકાય નહિ. મૂળધર્મ સદિય, બ્યવસ્થાનિક ને કલ્યાણપ્રદ દત્તો, એ સંબંધે પુણ્ય પૂરાવા આવી શકાય એમ છે. જોડોક મદા-શબ્દોના છૂટા સિદ્ધાંતોના આપણે ઉદ્ઘાટનપાત્ર લઈએ.

નાસ્તિ હિ મે તોસો ડરદાનમ્હિજય સંતોરણાય વા। કત ક્યમને હિ મે સર્વ લોક-હિતમ્। તરસ વ્વ દસમૂલ ડરદાનં વ્વ અય સંતોરણા વ્વ। નાસ્તિહિ મેકમતરં મ્વ લોકહિતેન યય કિંચિ પરાક્રમાંમિ અહં કિતિ મૂતાનં બનેનં ગંઢય્યા રૂપ વ્વ નાનિ સુખા-પયામિ પરત્તે વ્વ સ્વર્ગ આરાધયંતુ।

અર્થ:-“કેટલુંએ લોકકલ્યાણ કરું તોપણ, ને લોકોને કેટલોએ ન્યાય આપો તોપણ મને તપ્તિ નથી. લોકહિત સાધવું એ મારું સૌથી શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે, ને તેમણે કલ્યાણ કરવું તથા ને ન્યાય આપવો એ તે કર્તવ્યને આધારભૂત બીના છે. લોકહિત સાધવાના કરનાં ક્ષમતર શી બીજી યોગ્ય જુનિવામાં નથી. પ્રાણીમાત્રના ઝાણમાંથી મુક્ત થવા સાર મરો સતત રૂપ છે. આવા પલ્લના બળ ઉપરજ મને ધરલોકમાં સુખ અને પરલોકમાં સ્વર્ગ મળે, એવું મારું નસ છે.” લોકકલ્યાણ કરવાની આ સ્થુતિ અને એને મોટે અવિશ્વાસ શ્રમ કરવાનો ઉત્સાહ। જોડોક ચક્રવર્તીના અંતઃકરણમાં સુદધર્મના ઉપદેશથીજ ઉદ્ભવ્યાં દત્તાં, એ કોઈને કહેવું કે તેમ નથી.

ગદાવાન પંથના બૌદ્ધ લોકોમાં તો આને મોટે કદી સંશયજ આલ્યો નથી. સાતમા કામાં યાનિદેવાયર્થે ‘બિધિચર્ચાવતાર’ નામનું એક પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં સ્વાર્થ ક્રિયતે કર્મ તથાપિ સ્વાગ્રવા સુખમ્। કર્મવં તુ સુર્ણં યસ્ય નિષ્કર્મા સ સુર્ણા કથમ્॥

એનો અર્થ “સુખોદેશથી કરેલાં કર્મોત્તે સુખ થશે કિંવા થશે પણ નહિ; પણ જેને સત્કર્મ કરવાથીજ સુખ થાય છે તે નિષ્કર્મ રહેવોજ અચક્ર્ય છે,” એવો છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં ઉપદેશો નિષ્કામ કર્મમાર્ગ ને આ ઉપરના શ્લોકમાં બતાવેલો ધર્મ એમાં વિશેષ ફરક નથી, એ કોઈનાપે લક્ષમાં આવશે. આ પ્રમાણે ભગવાન સુદનો ઉપદેશ કલ્યાણપ્રદ, શ્રેયસ્કર ને સુખકર છે; એમાં ભેદમાત્ર પણ શંકા નથી.

ચત્વુ પાપસ્ય અકરણં। કુસલસમ ઉપસંપદા। સાવિત્તપરિવોદપનાં एनं સુદ્ધાનુસાસનમ્। (ધર્માપદ)
અર્થ:-પાપ ન કરવું, પુણ્ય કિંવા સાર કરતા રહેવું અને ચિત્ત શુદ્ધ કરવું એજ સુદનો ઉપદેશ. આણું સારરૂપે ધર્મપદમાં આપેલું છે. આવા ધર્મ મળે ત્યારે પણ જગતનું હિતજ કરે એમાં શંકા નથી.

‘આલોચક’ કે પ્રતિ વિચોગી હરિશ કે સુંદર વાક્ય

‘દુષ્ટોર્ષો ઠી આલોચના કરને કે પદલે રચય’ બધની બી આલોચના તો કર લિયા કર; દિલ ઠી સારાઈ કર કે જુનિયા ઠી ક્રૂઠા કરકટ સાથ કર; ખુદી કેા ખોડર વેખુદી મે’ મરત હો; આંખ પર સે એકતરફી ચરમા દટા કર મથાઈ ગાન પ્રાપ્ત કર; આલોચક! જબ તેરા પ્રત્યેક શબ્દ વિચે કે ગરદે રંમ મે’ રૂપ નીકલેગા, તમી તુ સચ્ચી આલોચના કરને ઠા અધિકારી હો સકેગા.’

સિદ્ધાર્થ રાજન્ અને યશોધરાદેવી

[એક સંવાદ]

(લેખક:—દેશાદ્ય મગનલાલ દલ્દીયંદ. 'ચિત્રમયજગત' ના હીરોઅર ૧૯૨૬ ના અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત.)
 સિં-અરે ! આ ચીસ ક્યાંથી ? દેવી યશોધરા ! આ શું ? આટલી બધી આકુળ શ્વેત ? કેમ ? અશ્રુનો અખંડ પ્રવાહ ખાળ્યો ખળતો નથી. તારા કોમળ દિલને કોણે ફુલ્યું છે ? તે તો ખરી ? (એમ કહી યશોધરાને બાહુ-પાશમાં લઇ હૃદય સાથે દાબે છે અને આશ્વાસન લેવા મુક્ત કરે છે.)

યં-સિદ્ધાર્થ રાજન્ ! કંઈ નહિ, અમસ્તું ! સહેજ.

સિં-યશોધરા ! 'કંઈ નહિ, અમસ્તું, સહેજ,' એ વચનો વદવામાં તારો ધ્વનિ ન હોય, તેનો પ્રતિધ્વનિ તો છેજ. મારા જેવા રાજ-રિદ્ધિવાળા રાજકુમારની રાણી હોવા છતાં, તું શોક ધરે અને કાલ્પનિક દુઃખ ભોગવે ? એ સમજતું નથી. મને દુઃખ થાય એવા આશંકા વાત છુપાવતી હોય, એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ એમ ક્યાંથી માંડે દુઃખ વિશેષ વધતું જાય અને તારું દુઃખ કિંચિત્ પણ ઓછું ન થાય, એ મહત્વનો વિચાર તારે નથી કરવાનો એમ નથી; પણ તારા સાથે લયમુક્ત બની હૃદય ખોલવું ને હળવું કરવું, એ વિચારવું પણ જરૂરું છે. મનની કંથની કંથનાર એક અંતર છે અને સાંભળનાર અન્ય અંતરજ છે. દેહે જૂદા છતાં એકજ દેહીકાંઠે.

યં-રાજન્ ! સૌભાગ્ય. અહોભાગ્ય મારાં કે જેના સ્વામીનાથ સિદ્ધાર્થ છે. આરા રાજ-વૈભવમાં મને શા પ્રકારનું દુઃખ હોય ? એ સંભવેજ કેમ ? માત્ર કાલ્પનિક સ્વપ્ન એ દુઃખની ક્ષણિક કથા. ગાઢ નિદ્રામાં લયલયુત્ અનિદ્રા અમંગળ સ્વપ્ન આવ્યું; પરિણામે ઝબકી, એકાદ જાગી ઉઠીને ચીસ પાડી.

સિં-સ્વપ્નનાં તો મનેય આવે છે; પણ હીંક, તારી વાત આગળ ચલાવ.

યં-પ્રીતમ દેવ ! "આસો માસની શરદ પૂતમની રાત" એટલે શું ? સૈંદર્ભ દેવો સમજાવે. ઉલ્લાસવંતો અંદ્રમા, નગર, વન-ઉપવનની શોભાને પૂર્ણ ટોચે લાવવાને પોતાની સેવે કળાને ઉપ-યોગ કરી રહ્યો છે; અને એ ચાંદલીઓ ચોક્કમાં ચમકીને સન્નારીઓના મધુર કંઠમાંથી નીકળી આવતા રાસડાઓને ખીલવી રહ્યો છે. આવે સમયે હું રાજમહેલની અગાસીપરની એક એકાદ એસી શીતળ શશિની શોભાને એકીટશે જોઈ રહી હતી. અચાનક જંગલના ખુદ્શા પ્રવેશ નજર ખેંચાઈ. વિશેષે જોતાં જણાયું કે, હિમ જેવો સફેદ અને તેજસ્વી અંધ પવનરોગે દોખો જતો હતો. સ્વાર પણ સ્વાંગમાં દિવ્ય યુવક હતો. તેના ફેંટાનું કુમતું પછાડી હવામાં ફરકેલું વિદ્યુતની માફક અજકારા મારતું હતું.

સિં-દેવિ, યશુ ! આમાં લય પામવા જેવું શું અને રડવા જેવું શું ? પ્રતાપમંત્રી રાજની રાણીઓ 'સખળા' નામથી સંખોધાય છે, ત્યારે તું તો અખળા કે ?

યં-પરમદેવ ! કેસરીઆં કરી રણુમાં લડનાર ને મરનાર શરવીર રજપૂતની અંતિમ કાળની પ્રધાન-વાસના જે રહી જાય છે, તે વાસનાને તૃપ્ત કરવાનું પછાડીતું કાર્ય-કર્તવ્ય રજપૂતપુત્રિનું સ્થન હોય છે. જળજળ ખળતી ચિતાઓ જ્યારે એ રમણીઓનું છેવટનું આરામ-સ્થાન-રામનું સ્થન બને છે, ત્યારેજ તેમને સખળા કહેવામાં આવે છે. ચારિત્ર્યનો મહાન પ્રસ ત્યાં ઉપરિચિત થયો અને તેનો તોડ પણ ત્યાંજ કદાતો. આ સિવાય અન્ય તમામ બાબતોમાં અમેને શાશ્વત અખળા પાદજ ગળયુધીમાં પાયો છે.

સિં-(સતી થવાની પ્રયાપર ચિંતન કરતાં વદન કરુણ-મૂર્તિ બને છે.)

યં-આર્થકુમાર ! હાત અવજે પ્રવાહે વહી. એ પાતાળ-પ્રવેશી અશ્વ આપણી હયાત-નોજ; અને અશ્વારૂઢ યુવક તે એજ કે જેની સામે હું અત્યારે નિર્લય બની વાત કરી રહી છું. નેકે આપનું મુખ જોયાનું યાદ નથી, તોપણ અશ્વપરની બેસવાની છટા અન્યની ન દેખાડે પણ આપનીજ. રાજમહેલ તરફ પુનઃ આવવા ઘણી ઘણી અરજ કરી, ખૂંસો પાડી, દોડ, રડી, અનહદ આંદ દર્દ; પરંતુ બધું વ્યર્થ. ગયા તે ગયાજ. જંગલમાં પ્રવેશસમયે એક અમ-ખીંચું યુગાખનું પુષ્પ ફક્ત ફેંકતા ગયા. હેયું હાથ ન રહ્યું ને અગાસીપરથી પડતું મૃત્યુ. મૃત્યુ

જાતી હોતી ને અનિષ્ટ સ્થાનની સમપ્રતિષ્ઠા થઈ.

સિંહેરી પશુ, વાસ્તવિક રીતે સ્થાનમાં કશુંકે સ્થાન હોતું નથી. સ્થાન એ સ્થાન રહે પણ જ્યેષ્ઠ ભોગવી છે એ અને રાજ્ય જીખારી જતી જઈ જાખરીના દાદા દુકાનો સ્થાન જનુભરી છે. યશુ! સોચ મા કર, દુઃખ ના મર, ધૈર્ય મર અને સાંન થા. વારંવાર એની એજ વાળ-ર વિચાર કરવાથી દિલની આજ જોશવાની નથી-અજના અનિષ્ટમાં ધીના હોયતી નેથ. નારી સેષી કું તો એટલેસુધીએ આસા રાખી શકું કે કદાચ તારું સ્વપ્ન સ્વપ્ન નિવડે, નેત્રે ને કંઈ આધાત ન થયો નેહએ. નિર્મિત ને અનિર્મિત કરનાર તું અમર હું કોણ અમર ?

થૌ—દિલના દેવ! કદી કોઈ કાલે નરિ પશુ આ કાળે આપનાં વચનોને હૃદયમાં ઉતરતાં થ વાર લાગે છે ? કદા એ દિવસમાં જોઈથી કાલ્પનિક જીનાએ નવારે મારી આ દયા કરી, પારે આપ અચાનક અને જહીં એકથી મળીને ક્યાંક ચાલ્યા જાઓ તો મારી અડીની હી મતિ નાય ? શશુભરતું સ્થાન આટલું જહું અકળાવે છે ને રીણાવે છે, તોપણ સ્થાનના સત્તે તો-અનુકૂળનાવસ થઈ જઈ સિદ્ધાર્થના જોગામાં દગી પડે છે. કુમાર આપાસન કરી તેને જમત કહે છે ને દેવી નિશાનું પાન કરાવે છે.)

સિં—યશુ! નારું શરીર સાફ નથી. શરીરપરનો અધિકાર તેં ગુમાવ્યો છે; મારે દહે અન્ય પ્રસંગે આ વાત કરીશું.

થૌ—નરિ, નરિ નાય! શરીર સાફ હો વા ન હો, દેદ ટકે થા ઉદ દે. કોણ જાણે મારું માનસિક દુઃખ દૂર દૂર જતું હોતે છે. હૃદય કંઈક જળવાન જન્યું હોય એમ લાગે છે. મારામાં અને મજા નથી. મારી સામી મજા આપના વચનામૃતનું પાન કરવામાં એતપ્રીત થઈ ગઈ છે. આપ કલે જાઓ ને કું સાંભળ્યે જંઘરા ને આનંદ લઇયા.

સિં—યજીવરા, તું કંઈક સંસ્કારી થય તો છે, છતાંયે તારી જૂમિકા-ઉચ્ચ જૂમિકા ન ખંધાઈ. મારા સદવાસમાં તેં પૂરું દહ વર્ષ માળ્યાં; પરંતુ મદસ્તના ફેરફાર ન થયા...અચાન-નિમિર દૂર ન થયું. પ્રમાતે ગગનાંમણમાં ઉમળા સુપંતું શીતળ મધુર તેજ પશુ અંતરમાં ન ઉતર્યું. કુંકમાં પ્રભુને તનજો તારામાં ન પ્રગટયો. કરતુરીની પ્રસિમાટે દબારે માડોના પ્રવાસ કરતુરીનું મારે તો તદ્દન નકામો છે. કરતુરી તેના શરીરમાં છે ને વાસ-ફેરમ બહાર પ્રસરી રહી છે. પરમાત્માની ફેરમ અંદર ને બહાર બધે છટી રહી છે. પરમાત્મા પોતે અંદર છે, એટલે બહારથી એને શોધનારની અને તેવી પ્રવૃત્તિ-પ્રવાસ હોય તો તે પશુ અજ્ઞ જાય છેજ. ઉદ્ધા લાંબા સમય થયા તું જાણે છે કે, અને રાજ્યવૈભવ ભોગવવાની જરાએ સ્પૃહા નથી. કું ને ને વાચતો, વિચારતો, અનુભવતો તે બધામાં તું મારું અનુકરણ કરતી અને તને લેશ પશુ પ્રતિબંધ ન દતો. મારા શરીરપરનો મોહ એ તારી પ્રજા વાસના છે અને એને તો જાનલગીમાં બરમી-જનું કર્યજ છટી.

થૌ—સિદ્ધાર્થ! સ્વામિન! સત્ય વાન છે-આપની. આપનો અપ્રદ્ય ઉપદેશ વિશેષ આકર્ષે છે. અત્યારે તો રાજ-રાણીને મોહ તેમજ તેને અંગે ઉપરિચન થતા વૈભવનો મોહ સાથ મળી ગયો છે. આપ ગગનવિહારી છે. આપની દિવ્ય જગ્ય જાવનાએને પશુકિર્તિ સમજવાને પશુ મારામાં સામર્થ્ય નથી. અસ્પર્શિત અનુમાર મારી સમજમાં ને આવે છે તે એ છે કે, આપની તમામ પ્રવૃત્તિ એક યા અન્ય સ્વરૂપમાં નિરુચિત છે; અને અનિષ્ટ હેતુ નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત કરવું, એ છે. આ પ્યેથમિંકુ લક્ષમાં લઈ જંગલનિવાસ છૂટના હો એમ કું માનું છું. જંગલમાં ન જાઓ એમ કહેવા ડિંમન થતી નથી. ઉમેદ માત્ર આટલી છે કે, આપ અને સાથે લઈ જઈ સદચરી-સદચારિણી બનાવો. જો તેવા પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં પશુ આપને યોગ્ય અનુકૂળ સંજોગો ઉત્પન્ન કરી શકે એ મદદ આ દિવમાંથી ખસતી નથી. જ્યાં મારા...મદારાજ ને તાજના તાજ, લાં આ દિર ને આ શરીર મદા સર્વદા ક્રીડનું રહેવાનું. કોઈ મહાન રાજ્યની સામાન્ય રાણી પદ-રાણીની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પોતાને નેહલી જાગ્યશાળી મને છે, તેના કરતાં અનંતમણી સારનાઃચશાળી કું પોતાને મણું છું. અદોઆમ્ય માર્ગ છે, સ્વામીનાથ !

સિં—(મનમાં કંઈક ગુચવાય છે.) જંગલવાસ મારે એકલાનેજ સ્વીકારવાનો આવશે. હજુ કદા નિર્જન પર જાઓ નથી પ્રિયે, તારા કથનનો છેવટનો ભાગ અતિ ઉક્તિમયો જણાય છે.

ય૦—નાથ ! નથી એમ પણ, ગત અનંત લવના સંયુક્ત પુણ્યબળના યોગે મારો લગનસંબંધ, આપ સાથે સંધાયો છે—બંધાયો છે. આપણા બન્નેનાં લગનમાં કંઈક વિવિધતા કળાયુક્ત વિવિધતા ને વિશેષતા છે. બળાત્કાર, હરણ, ગાંધર્વવિધિ અગર તો (રાજના) સ્વયંવરથી આપણાં લગન નથી થયાં. પિયુષ! માફ કરજો. કહેતાં કહી દેવાય છે કે, એક રાજકુમારિકા બન્યા ને આપે આપનો સ્વયંવર જાતે યોજ્યો ને મારા જેવા રાજકુમાર પર કૃપા વર્ષી. આપણા લગનની વિશેષતા એ છે કે, આપણું જીવન આત્મવિકાસને પથે સંચાલિત રહ્યું છે. વિશેષ તો હવે આપ સમજાવો, રાજન!

સિં—સંસ્કારી યશોધરા ! તું નથી સમજતી એમ કહીને પણ કંઈક સમજ છે અને વિશેષ સમજવા પ્રયત્ન કરી રહી છે. તારું હવે કદ્યાણુ યશે, એ ચોક્કસ છે; પરંતુ મને ખરાબર એ મારા ખાવામાં, પીવામાં, હરવાદરવામાં, સૂવામાં એમ તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં ફક્ત એક જ બંધનતા ડંકાની માફક નિરંતર કર્ણુપર અથડાય છે. શો મધુર એ ધ્વનિ: “ગૌતમ! જાતે જા ઉભો થા, જંગલમાં જા અને ત્રણ જગતના તમામ જીવોના કદ્યાણુનો—મોક્ષનો માર્ગ સ્થાપન કર.” આ ધ્વનિ મારું ધ્યેય છે. તું સુખી થા ને લવસાગર તરી જા, એ મારા હૃદયનો આશીર્વાદ છે.

ય૦—કૃપા એ સિદ્ધાર્થ દેવ રાજનની ! નાથ ! આપ મારા નાથ છો, જગતના નાથ છો અને આપ અનાથના યે નાથ છો, પ્રાણેશની આજ્ઞા હોય તો એક સંગીત ગાઉં.

સિં—સુખેથી ગા ને બબલ.

ય૦—

(એકજ દે ચીનગારી, વિશ્વાનલ, એકજ—એ કલ્પ)

યોગી તું, અનંત કાળનો યોગી. યુગ અનંત તરનારો, યોગી તું, યુગ અનંત તરનારો. મન જીત્યું ને જગ જીતાયું, જગ ત્રણ પણ જીતનારો, કર્મયોગ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો, યુગ-સિંધુ તરનારો—યોગી તું. કર્તવ્યો કંઈ કંઈ કીધાં તે, ઝળક્યો ઝગમગ તારો ! નીતિ ન્યાય પ્રભુનાં સ્થાપ્યાં, યુગ-રમતો રમનારો—યોગી તું. સમતા ભાવ સદા સુખદુઃખમાં મુખ સ્મિતમાં હસનારો, સ્મરણ નિરંતર ચિંતન ચેતન, ગૌતમ પ્રીતમ પ્યારો—યોગી તું.

પૂર્વજ્ઞેનું ગૌરવ

પૂર્વજ્ઞેનું ગૌરવ કરવું, તેમનું વર્ષમાં એક વખત પણ સ્મરણ કરવું એ ભાવિ કર્મનું અંગ છે. ઉદયોન્મુખ જે રાષ્ટ્ર હોય તેને તેની જરૂર છે.

મીઠા, સ્પેન્સરના ગ્રંથોની આપણે પારાયણો કરીએ છીએ, પણ તેના કરતાં અનિ અરો વધેલા આપણા પૂર્વાચાર્યોની ઓળખ સુદ્ધાં આપણે વિસરી જઈએ, એથી વધુ હુદ્દિત થઈ જઈ કયો નિશાની લેઈએ ?

જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર થવાને પૂર્વાચાર્યોએ કરેલ કૃતિઓ તથા સિદ્ધાંતોનું પુનઃ પુનઃ પરીક્ષણ થવું જરૂરનું છે.

નાના હોકરાઓને પૂર્વપરંપરાનું જ્ઞાન આપ્યાથી તેમના મનમાં ઉદાત્ત તત્ત્વો સ્થાપાય છે. તેમનામાં અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેથી દેશની અને દેવની સેવા કરવાની તેમની યોગ્યતા આવે છે.

“ઉત્સવ વ્યક્તિશઃ ઉપાસના માટે નથી, સામાજિક ધર્મસુદ્ધિ જન્યત કરવા માટે છે.”

ખરે ઉત્સવ એટલે જેથી આપણી પ્રગતિને મદદ થાય તે.

મોટા લોકોના ઉત્સવો થાય છે, તે તેમના ગુણોનો પ્રચાર કરવા થાય છે. રાષ્ટ્રમાં ઉત્સવો મોટા મોટા લોકોનો ઉત્સવ કરવાથી રાષ્ટ્રના લોકોનું કલ્યાણ થાય છે, એ નિર્વિવાદ છે.

લોકમાન્ય શ્રી

છોકે અસ આચરણુ ભવાની, સો જનહુ નિશ્ચર સમ પ્રાની.

હસ આપાધ મેં ઉન્હોને યદ બાવ સ્પષ્ટ કર દિવા હે.

છોકે રામરાવણુ એક વિશેષ ભાર કે ઘોતક હે. વે કેવલ વ્યક્તિ નહીં હેં બરિષ્ઠ બાવ હે, આદર્શ હે, ધર્મ-અધર્મ કે મૂર્તિમાન અવતાર હે. રામરાવણુમુદ વ્યક્તિયોં કા ગુદ નદીં કિન્તુ ઇન્દ્રી ભાવોં કા ગુદ હે. બિના અધર્મનાશ કે ધર્મ કા સ્થાપના નદીં હો સકતી બીર બિના અધર્મિયોં કે નાશ કે હસ અધર્મ કા જડ નદીં ઉખડ સકતી કયોંકિ અધર્મ ઉનમેં ઇતના બચાદા હો જતા હે, બિના છોકે નાશ કે અધર્મ કા નાશ નદીં હો સકના. હસ પ્રકાર અધર્મિયોં કા નાશ ધર્મસ્થાપન કે સિધે અનિવાર્ હો જતા હે. યુસાંઇજી ને દમેં વ્યક્તિયોં કે રૂપ મેં વે આદર્શ દિધે હેં જો ઉન વ્યક્તિયોં કે ન રહેને પર બી દરકાલ બીર દરસમય કે સિધે એક સે સત્ય હે-ત્રિકાશાખાપિત હે. બિના વ્યક્તિયોં કે આદર્શોં કા પ્રસરૂ રૂપ જનતા કા દશિગોચર નદીં હો સકતા. ઇસી સિધે ઉન્હોને ઉન આદર્શોં કા વ્યક્તિયોં કે રૂપ મેં મૂર્તિ-માન કર કે જનકા દિવા હે-વ્યક્તિ બીર આદર્શ ઇતને એકાકાર હો ગયે હેં કિ અસમ નદીં કિધે જન સકતે. યદિ કોઇ પૂછે કિ વીરતા, ધીરતા, સત્યતા આદિ પુરોષોત્તમોં કે ગુણોં કા કયા સ્વરૂપ હે તો દમ અધિક બ્યાખ્યા ન કર ધીર સે દો અપરોં કા નામ ઉપરિચિત કર દેજે. ઇન્દ્રી-ગુણોં કે રૂપ હોને કે કારણુ રામ પુરોષોત્તમ હે. ઇસી પ્રકાર કોઇ પૂછે કિ ઇશ્વર કા કેસા સ્વરૂપ હે-ઉસમેં કીન કીન સે ગુણુ હેં ? તો દમ વિચાર ન કર વહી સમજેં રમા હુઆ અધિક સોમ દો અપર કા નામ લેદેજે. જિસ ઇશ્વર કા સ્વરૂપ જડે જડે ગ્રન્થોં કે વર્ણન સુનને સે બી સમજ મેં નદીં આતા વહી હમા, દયા, કહેણુ, ભક્તવત્સલતા આદિ કે મૂર્તિમાન અવતાર વૃક્ષસીદાસ કે રામ કા દેખકર તુરંત પ્રત્યક્ષ હો જતા હે. રામ મેં ઇન ઇશ્વરીય ગુણોં કા અવતાર દેખકર કોઇ બી યદ કહે બિના નદીં રદ સકના હે યદિ ઇશ્વર હોગા તો અિસા હી હોગા. ઇનમેં બહાર ઇશ્વર મેં બીર કયા હોગા ? સતીલ કા ફસા નામ રીતા કદા જન સકતા હે. ઇસી તરફ ભક્તિ બીર સેવા કા અર્થ સમજને કે સિધે બરન બીર હનુમાન કા સમજને કા જરૂરન હે. બીર યદિ ઇસમેં બહાર કોઇ ઇશ્વર હે તો દમેં ઉસકી આવરયકતા નદીં. દમ સંસારી છવોં કે સિધે એસે હી ઇશ્વર કા આવરયકતા હે જો દમારે સુખદુઃખોં સે સુખી બીર દુઃખી હોગા. સતોં હી શ્યા બીર કુષોં કે દમન કે સિધે અપના ધામ છોડ કર જન જન ફિરગા બીર છોલી સી પ્રેમ-ભક્તિ કે વશ દોઢર અગ્રયોગ છોડ કર હસ દુઃખમય સંસાર મેં દમારે દુખ બટાને કે સિધે નર-નન સે કદ સદન કરગા.

યદિ કુહ લોગ એસે ઇશ્વર કા કસ્પિત બી માનેં તો દમેં પર્વદ નદીં-ચાહે રામ વૃક્ષસી-દાસ કા કોઇ કાપના હી કયોં ન હો; પર દેશ, મમાજ બીર વ્યક્તિ કા આવરયકતાઓં કા પૂર્તિ કે સિધે એસે હી ઇશ્વર બીર એસે હી પુરૂષ વા પુરોષોત્તમ કા જરૂરન હે. નદીં નદીં એસે હી મનુષ્યપ્રવાસી ઇશ્વર કા આવરયકતા હે જિસમેં ઇશ્વરત્વ બીર મનુષ્યત્વ હી વિચિત્ર સામરથા હો.

હસ પ્રકાર સમાજ કા એક આદર્શ નેના કા આવરયકતા હોતી હે, ઉસી પ્રકાર વ્યક્તિ કા બી અપના અવન એક આસ દિવા મેં સે જાને કે સિધે એક વ્યક્તિત્વ (પર્સનાલીટી) કા સામને રખના હોના હે, જો ઉસકે વા-જીવીય આદર્શોં કા મૂર્તિ હો બીર જિસમેં ઉસકી વ્યક્તિ-ગન આવરયકતાએ પરી દો સો. વ્યક્તિ કા આવરયકતાએ ત્રીન પ્રકાર કી હે:—

વ્યક્તિગન, ગાહુરૂથ તથા સામાજિક

૧ ન ત્રીનો આવરયકતાએ કી પૂર્તિ કે સિધે યુગાંઇજી ને ગમ કા ઉપરિચિત દિવા હે ? રામ કા વ્યક્તિગન અવન દન સબી ગુણોં સે ગુણ હે જો દમારી વ્યક્તિગન ઉમતિ કે સિધે આવરયક હે. વ્યક્તિ કા પરિવાર કા એક અંચ સમજ કર પરિવાર કે પ્રતિ ઉમતા ભા કવંચ હે વદ જનને કે સિધે રામ કા પરિવારિક અવન સ્પષ્ટ હે. સમાજ બીર દેશ મેં વ્યક્તિ કા કયા ગદાદા હે તથા સમાજ કે પ્રતિ ઉસકા કયા ધર્મ હે. હંતકી સિદ્ધા બદ ગમ કે અવન સે મિલ સકતી હે.

મતલે પ્રકાર હે કિ યુગાંઇજીને જન રામ કા જનકા કે સામને ઉપરિચિત મિલ હે ? તથા સમાજ કો સબી પ્રકાર કા આવરયકતાએ પૂર્તિ કરે કે સિધે અર્થ હે.

और धर्मरान्यस्थापक राज के रूप में वे हमारी लौकिक आकांक्षाओं का पूर्ण करते हैं। का नाश करे वे हमारे धर्म के रक्षक और संस्थापक हैं तथा उसके बाद धर्मरक्षक संस्थापना कर समाजसंगठन और समाज के स्थापक तथा उसी के द्वारा नवीन रूप से संस्कार लोक-धर्म-व्यवस्था के व्यवस्थापक हैं। उनमें धर्मगुरु, समाजसुधारक और तीनों के कार्यकलाप गड़ी सुंदरता और सामंजस्य के साथ मिश्रित हैं। वे दुनिया दोनों के भालिक हैं, वे प्रण के पारलौकिक मोक्षदाता धर्मरक्षक भी हैं और लौकिक कल्याणकर्ता शासक भी हैं। उनका शासन केवल ब्रह्म-हंउविधानपर स्थापित नहीं है, किन्तु आन्तरिक आत्मशासन की सुदृढ़ नींव पर स्थापित है। प्रण की लौकिक निष्पत्ति के साथ साथ उन्हें प्रण की आत्मिक उन्नति और पारलौकिक योगक्षेम की चिन्ता है।

पंडित रामचंद्र शुक्ल ने अपनी पुस्तक "गोस्वामी तुलसीदास" में इस विषय पर गहरा प्रकाश डाला है। उससे कुछ अवतरण यहां देते हैं:—

"यह धर्मरान्य है—धर्मका प्रभाव जीवन के छोटे-बड़े सभ व्यापारों तक पहुंचता है। समस्त मानवी प्रकृति का रंजन करने वाला है! इस रान्य की स्थापना केवल धर्म ही नहीं होती, हृदय पर होती है। यह रान्य केवल यज्ञती, हृष्ट भशीन नहीं है—व्यक्ति का परिवर्धित रूप है। इस प्रकार हाथ पैर हैं उसी प्रकार हृदय भी है, उसी प्रकार यत्ना है अंतुलव से प्रण आप से आप धर्म की ओर प्रवृत्त होती है।

सुशीलता की पराकाष्ठा राम के रूप में हृदयाकर्षिणी शक्ति होकर उनके भीय प्रसिद्धि थी। इस शक्ति के सम्मुख प्रण अपने हृदय की सुंदर वृत्तियों को कर स्वरूप समर्पित कर। भारतीय सभ्यता के भीय राज धर्मशक्तिस्वरूप है।"

गोस्वामीजी ने देश में प्रचलित सभ धार्मिक और सामाजिक अनाचारों के इतने तथ्य सुभशांति के स्थापन के लिये सभ समस्याओं का हल करने के लिये "रामरान्य स्थापना" का ही एकमात्र उपाय बताया है। सभ प्रकार के अनाचारों और अत्याचारों का समस्त विनाश "धर्मज्ञानि" और "भर्यादा-लंग" शब्दों में हो जाता है। भर्यादा-लंग सभ रूप में गुसांछ ने विनयपत्रिका के एक पद में रूप दिया है। उसके द्वार वे अपने एकमात्र राम का देशदशा की करुण कथा सुनाते हैं।

"हीन ह्याव दुरित दारित दुःख दुनी सकल तिहुं तापतछ है।

देव दुआर पुकारत आरत सभ की सभ सुभ हानि लछ है।"

धर्ममें वे देश के तीन प्रधान कष्टों या तापों का वर्णन करते हैं। दुरित, दारिद्र्य, दुःख। उनके अनुसार देश इन तीन महातापों से पीड़ित है। उनमें प्रथम है "दुरित" जो पाप, धर्म 'पाप' शब्द में वे सभी धार्मिक, राजनैतिक और सामाजिक पाप शामिल हैं। वर्णन गुसांछ आगे की लकीरों में करेगे। उन सभ पापों का इस देश में प्रचलित सभ "दारिद्र्य" और "दुःख" हैं। गुसांछ के वर्णन ये तीन ताप आध्यात्मिक, आधिभौतिक और आधिबौतिक हैं। "दुरित" आध्यात्मिक दुःख "आधिदैविक" और आधिभौतिक दुःख आधिदैविक और दारिद्र्य आधिभौतिक ताप हैं।

इन तापों से पृथ्वी के सभ प्रकार के सुभों की हानि हो गछ। यद लगवान के कर आर्न होकर पुकार कर रही है। यहां पर "दुर्ग" शब्द भारतभूमि को है। यद हस्ते देव के लिये उपयुक्त नहीं है क्यों कि वे इस देश की दशा का वर्णन कर रहे हैं। रामायण में पृथ्वी माँ का रूप धारण कर लगवान के पास गछ है। गुसांछ देश के इन तापों से ईश्वर और देशभक्ति से प्रेरित होकर उनका हर करने के लिये लगवान के द्वार पर पुकार करते हैं। इस से सिद्ध होता है कि कामल हृदय महात्मा तुलसीदास देश के दुःख को अपने समझने वाले सभ देशप्रेमी हैं और देशभक्ति के प्रेरित होकर ही उन्होंने इस देश के सभ प्रतिनिधि और नेता का काम करते हैं। कवि के सभ कर्तव्य का अर्थ है, अपने वर्णन से देश की दुःखिन आत्मा का करुण हंउन-करुणात्मा तक पहुंचाने के हैं।

[illegible]

“ પ્રભુ કે વચન વેઃ શુભ સંભવ, મધ જગતિ જલિતેવ ચાલે.”

तिनही रिस्त राख भोर ५६, कोयल अ. यमराज कीर मध मे. "

જાન્યારી ૨૫નાં ભગવાનને અપની મર્તિ-રૂપ કદા છે અને તે મર્તિ ૫૨ મનુષ્યને જે જીવનની કી મર્તિ જળ કોષ, ગોદ, લેલ જાદિ ને નિજ જીવન દિર દરેકે કા કાન પૂર્વક જ અપ દસરા વર્ષ સુધિ રાજ્યમાં કા છે તે લેલેકરના. ભગવાનનાં આદર લેલેકરના જે ભિમે અંગેકાર છે. ઇસને જી અપના કન્યપાવન આદર અપાડા કાડે છે.

“राज-सभा कुमार हो सिद्ध, कपल कपल कपल न है,”

नीति प्रतीक प्रीतिपरिमिति पनि, हेतु जाइ दहि देरि वस्य दे।"

का लक्ष्य उस समय के वयन मदिपाशों से है उसका उद्देश्य वे धन दानों में शरीर है:—

“जोकि अंगार नृपास भवि यवन भदा मदिपास, साम न दाम न नेर कछु नेवप दंड करान. ”
ये “यवन भदा मदिपास”. सिवा मुसलमनओं के इसरे कीन दो सभने दे? मराठा ने श्री मादव सांकर जगन्नाथ ने प्रबरीससिष्ठ पर ओके समाधिधनना-भूष मानम दंस अत्युत्तम पुस्तक लिपी है. मानस की स्थना के उद्देश के सङ्घ में दमारा और उनका मन मिलना है कि देश की राजनीतिक, धार्मिक स्थिति ठीक करने दी के छिये गुसांघि ने भंवरथना की, गुसांघि ने के राजनीतिक उद्देशों के सङ्घ में उनका मन है कि मुसलमानों को प्रबल कर स्वराज्य स्थापन करना की उनका उद्देश था. राजपूत के अरि पर विचार करते दूमे अन्धोंने यदां तक कद जाया है कि गुसांघि ने राजपूत के कुर्यों के द्वारा अकबर की और धरारा बिना है. “निधायरा” और राजपूतों की जगद “यवन” यन्त्र उनके कुर्यों में बिना अंतर किने दी जदी सधना से राजा न सक्ता है.

रामायणकाल में महिलाओं की दशा

(સેખા:-આઘાહત કાફર એમ. એ. કાન્યતીર્થ-‘અનોરમા’ ના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)
ભારતીય સ્વયંસેવા સંઘના આગેવાનોએ આ પત્રોને લઈને સરકારને આગ્રહ કર્યો હતો કે

[illegible]

वैदिक ऋषि में सद्यःमिषु का कितना महत्त्व माना जाता है यह सद्यःमिषु ग्रन्थ से ही स्पष्ट होता है। उन दिनों तो ऋषि-पत्नीयों ने केवल वैदिकता में निष्ठा ही होती थी। ऋषि तु अनेक स्थलों में यहाँ तक हस्तक्षेप पाया जाता है कि वे अत्रद्रुमी तक थीं। विवाह, दाय में ले वैदिक मंत्र पढ़े जाते हैं। उन्हें देखने से प्रतीत होता है कि श्रीपुरुष का संन्यास प्रणिन और गौरवान्वित माना जाता रहा है। जब यदि कंधद्वय से सोम पशुपति हो जायें तो इसमें साक्ष्य अथवा साधकों का क्या दोष है? भद्रि वांशीकि के समय में जिनों के मन का कितना आधान्य था, अपने भूत के प्रकाश करने में उन्हें कदा तक स्वयंभवा था।

थी और किस प्रकार दुःखपूर्वक ये अपने अलीष्ट को सिद्ध करने की चेष्टा करती थीं। धर्मिका दिग्दर्शन रामायण के आधारपर पाठकों को कराया जाता है। कैकेयी ने वनवास और लखत के राज्यालिये के लिये किस दुःख के साथ राज दशरथ को आभय सहित सौंपा है। कैकेयी ने किन कठोर शब्दों में राज दशरथ को धमकाया है। किन कर प्राणत्याग देने की धमकी तो माना प्रत्याश्र है।

‘अहं हि त्वर्षमद्यव पीत्वा बहु तवाग्रतः । पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यपि विप्रोऽपि ॥’

ये उनके अग्रत हैं। छतने वर्ष व्यतीत हो गये तो भी आनन्द दुःख-संशयों के अपने दुःख की रक्षा करने के लिये धर्म प्रत्याश्र का प्रयोग करना पड़ता है। मशीनगन के समय में भी अली तब उनके लिये और कष्ट अत्र धर्म न के वनवास के लिये कैकेयी की आज्ञा शिरोधार्य कर के रामचंद्र अपनी माता को पास अनुमति देने आये, उस समय कौशल्या ने भी आत्मघात कर देने की चेष्टा की है। उन्होंने स्पष्ट शब्दों में कह दिया कि जिस तरह राज दशरथ तुम्हारे पूज्य हैं उनके अधिक गौरव के साथ हम तुम्हारी पूज्या हैं; हम तुम्हें वन जाने के लिये अनुमति नहीं दे सकते। यहाँ से वन को तुम्हें नहीं जाना चाहिये। यदि शाकपीडित मुझे छोड़ कर तुम वन जाओगे तो हम लंघन कर के जिनालोचन के प्राण त्याग देंगी; तुम न सकेगी।

यद्येव राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा ह्यहम् । त्वां साहं नानुजानामि न गन्तव्यमित्येव ॥

यदित्वं यास्यसि वनं त्यक्तवामां शोकलालसाम् । अहं प्राय मिहासिष्ये न च शक्यमि ॥

धर्म समय रामचंद्र कैकेयी संकट में पड़े होंगे। वन न जाने से कैकेयी आत्मघात करने लगे से कौशल्या की धर्म कौशल्या के पक्षसमर्थक लक्ष्मण भी थे, परंतु रामचंद्र ने मुझ से कौशल्या और लक्ष्मण को किसी प्रकार राख कर ही लिया; परंतु सीता के पास लक्ष्मण के जाने की पड़ी है। उन्होंने बहुत उद्योग किया कि सीता के घर में रहें, अपने एक स्वयंसेवा करें और उनके पुत्रवियोगजन्य दुःख को शान्त करें; परंतु सीता के घर में रहने का धर्म क्षुरी तरह से उन्होंने इटकारा है कि अन्त में उन्हें सीता के घर में रहने की पड़ी है। सीता के घर में रहने की माता अधिक है; पर साथ ही लक्ष्मण भी कम नहीं है। उनके लापण्य में शक्ति है। वह एक सहधर्मिणी की उक्ति है। उस उक्ति में अनुमति भी है, विनय भी है, कटुता भी है और धमकी है। प्रभु के घर में कुछ शब्द तो जैसे निश्चय पड़े हैं। न के कम से कम सीता के सदृश सतीशिवमूर्ति के घर से न निश्चय चाहिये थे; परंतु वह ऐसा ही समय था जन्म वे अपने उद्देश्य की निश्चय में सत्य प्रकार के साधनों का उपयोग करने के लिये आध्य थीं, उनके लिये वह धर्म मरण का प्रश्न था। सीता के लापण्य पढ़ने और भजन करने योग्य है। पढ़िये तो धर्मशास्त्र का आश्रय लेकर पति के साथ यज्ञाधिकार होने से-सहधर्मिणी होने के कारण लापण्य तथा पतिद्वारा अनुष्ठित कर्म का इवभाग पत्नी ही करती है; अन्य संपत्ति तो पति की है। यदि अपने अपने कर्म का इव भाग करते हैं। श्रियों के लिये तो न पिता, न पुत्र, न भ्राता न संपत्ति-यहां तक कि अपनी आत्मा भी गति नहीं है। धर्म लोक में न। श्री के लिये अस्मात् पति ही गति है।

आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्तथा स्नुषा स्वानि पुण्यानि भुञ्जानाः स्वं स्वं मायानुमानं भर्तुर्भाग्यं तु नार्यका प्राप्नोति पुरुषपर्म । अतश्चेवाहमादिष्टा वनेयस्तव्यमित्यपि ॥

न पिता नात्मनो नात्मा न माता न सखीजनः इह प्रेत्य च नारीणां पतिर्यो गतिः ॥

इसके बाद उन्होंने रामचंद्र को यह विश्वास दिलाया था कि वह विनय और धर्म के लक्षण न होगी; अपने सुख और दुःख की वे कुछ भी चिन्ता न करेंगी और अपने पति को आश्रय देने की चेष्टा करेंगी। सत्य कुछ समय लड़कर अपने घर में लौटने के प्रयत्न की है, वायना की है। वे इतनी दूर हमारा चित्त केवल उनकी ही चिन्ता के लिये किसी भी हमारा लाय नहीं है। तुम्हारे विद्योग में हम अपने प्राण त्याग देने के लिये तैयार हैं। आप हमें वन से लौटने और वायना के लक्ष्य के लिये तैयार हैं।

। जोम न होना, श्रीक वष है:—

अनन्यमात्राप्रसन्नचित्तं स्वयंविभक्तं मरणाप विनिवृत्तम् ।

कुत्स्य मां साधु कुत्स्य वाचनां मया कथा मे मुक्ता मयि-मयि न

परंतु धन सत्र प्राधान्योः का श्रीरामचंद्र पर के. प्र. नदी पथ के लिये ही अपने मत में दे रहे हैं। सीताजी के और सम्बन्धने तब, वे अन्तर्गत के निम्न प्रथम निम्नपथ के सम्बन्ध प्रसार राख कर दिया था। इसी तरह सीताजी के भी राख कर देते हैं। वन के देव के दिवाकर उन्हे उताने लगे। सिंद, व्यास, वृक्ष और अरुण के नाम प्रसार, सम्बन्धन आदि के प्रभाव देते लगे। अतः अन्त और नदी के भी अन्त दिया। वन के देव के दिवाको में अन्त तक पति के न भिन्ना। रात्र में पत्नी में भिन्ना पड़ेना, जिन के विरुद्ध में दाने वृक्ष इस भाव भिन्ने। और भी अनेक प्रकार से शान्ति(वन) के दुर्गों का निम्नपथ के वन में दिया है। मर दोनों पक्षों में दी गई था। यदि सीताजी उर कर पर में रहे तो अन्त न हो। यदि धनने दोनों के दिवाने पर अन्त विरुद्ध कर के वनभवन के सिने दी मन्त्र देते तो उन्हे पक्ष वर करने का अवसर न रहेता कि उन्हे सन जाते वयावत् अन्त न करा। अन्त सिने श्रीरामचंद्र से निवृत्ता हो सन, वनभवन के दोनों का वन न कर के उन्हे भीन करने ही देखा ही। परंतु सीताजी इस से भीनसिन देनेवाकी न थी। वे करने लगीं कि वनवास के संनय में निन दोनों का अपने वन में दिया है उन्हे दमारे सिने गुण की भजिने; कपों कि दमारा वन पर स्नेह है। उन्हे उर स्नेहाधिक्य के कारण दमारे का वन न देना।

‘ये स्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति । गुणानित्येव दान्तिवदि तथ स्नेहपुरस्कृताः’

इसके अन्तर दिने भी अनेक प्रकार से सीताजी ने उनमें प्राधान्य ही दे कि वे अन्त उन्हे साथ ले लगे, दास्यिक आननों ने पित्रुध में दी उन्हे जनाया था कि उन्हे वन में जास करना पड़ेना। पतिव्रताओं का धर्म पति के साथ रहने का है। पिता आदि ने वन के दारा संनय कर के निम्न प्रथम का सौंप दिया उसही वर भी सदा के सिने दो अन्त भरणे के बाद भी वर वसी ही होती है।

‘इहलोके च पितृभिर्यो श्री यस्य महाबल । अद्भिर्दत्ता स्वधर्मेण प्रेरयाम्येऽपितस्य सा ॥’

इस समय का भी रामचंद्र पर का अन्त न पडा। सीताजी ने वर तक वर जना कि यदि मुझ दुर्गति का व्याप वन से जानानदी आदते तो मैं विष, अग्नि अथवा वन के दारा अपने प्राण त्याग दूंगी।

‘यदि मां दुःखितामेवं वनं नेतुं न चेच्छसि विषमार्गं जलं वाहमास्थास्ये मृत्युकारणम् ॥’

परंतु वर सन भी अरुणराजन की रहा। रामचंद्र पूर्ववत् दी अन्त रहे और इन्धिका के बाद और वनभवन के सिने मायना करने पर भी उन्हे अन्त न दी। सीताजी अन्तिन दुष्ट और अपने नेत्रों के अन्त अन्त वन से पत्नी के सिने करने लगीं। वन बार बार रामचंद्र उन्हे सम्बन्धने लगे तो उन्हे कोष आ गया। उसी कोष और प्रेम के आवेस में उन्हे रामचंद्र पर आशेष करना प्रारंभ किया। वे सीताजी सतीसभाज की अभ्यवसा थीं, ने अपने पति के अपने प्राणों से अधिक प्रिय सम्बन्धी थीं, वही सीताजी परिस्तिन ही अनिच्छना देन कर अपने प्राणपति के कुत्राय करने में भी नदी थी। अन्त शत्रु धन सीताजी ही सम्बन्धी सम्बन्धने दे; परंतु वास्तव में उन्हे अपने विरुद्ध की प्रति ॥ सिने रामचंद्र पर आशेष कर के उन्के पौरुष के उद्दीपन करने के सिने ही उन्हे धनने कोर सन्द करने पडे। वयाय में वे कोर सन्द भी स्नेह की पराकाष्ठा के दी वीतक दे। ने दो, धनना अन्त दे कि सन्द वर कोर दे। सन्द वे दे:-

किं स्वामन्वत पैदेहः पिता मे विविलाधिगः । राम जामातं प्राप्य स्त्रियं पुरुष विप्रहम् ॥

अर्थात् उन्हारा आधार तो पुरुष का है परंतु कार्य उन्हारा स्त्रियों का सा है। इस प्रकार के नमाना पाकर हमारे पिता पैदेह वनने उन्हे क्या सम्बन्ध था? अर्थात् वनक उन्हे उन्हारे अन्त ही तत्त्व के न वन सके। यदि वनने तो उन्हारे साथ दमारा पिता न करेते। क्या वे सन्द

ત્વં પુનઃ જંબુકઃ સિંહોમમિદં ઘસિ દુર્લભમ્ । નાઈ જન્ય રત્નવા સ્પષ્ટમાદિત્યરમ પ્રમા થયા ।
 પ્રુથિતરય જ સિંહસ્પ મુગધાએ સ્પર્શરેનઃ । આસીરિપસ્ય વદના વૃદ્ધામારાતુમિચ્છસિ ॥
 મંદરં પવૈતમેષં પાણિયા હર્વમિચ્છસિ । કાલકુટં વિષે પોત્વા સ્વસ્તિમાનાન્તુમિચ્છસિ ॥

યદંતરં સિંહપ્રાગલયોર્થને યદંતરં સ્વન્દનિકાસમુદ્રયોઃ
 મુગધ્ય સૌધીરકયોર્થદંતરં તદંતરં ધાસરયે સ્વવંચ ॥
 યદંતરં કાંચન સીસલોહયોર્થદંતરં યદંતરં પંચયોઃ
 યદંતરં હસ્તિચાલયોર્થને તદંતરં દામ્પત્યેસ્તવંચ ॥

અર્થાન્ત-ગુમ જંબુક (જુગાથ) દોહર મુગ કુર્ચક સિંહી કે પ્રાપ્ત કરને છી ઇચ્છા કર રહે
 દો. નિત્ય પ્રકાર સુખ કે પ્રમા કે કાંઈ નહીં પછી સજ્જા ઉસી પ્રકાર મેં ઉમસે રપયે નહીં છી
 જા સજ્જી, ઉમ વેગવાન મુગધુ બૂને સિંહ કે મુખ સે તથા મપં કે મુખ સે ડાહ ઉપાડના
 ચાદને હો. ઉમ પવંતમેષ મંદર કે દાષ સે ઉડાના ચાદતે હો ઓર દામ્પટ વિષ પી કર
 કુચક રદના ચાદતે હો.

૧૧ મેં સિંહ ઓર જુગાથ મેં નિતના અંતર હે, મુદ નામે ઓર મમુદ મેં નિતના અંતર
 હે તથા અમન ઓર કાંઈ મેં નિતના અંતર હે, ઉના વિ અંતર દાસરયે મેં ઓર ઉમ મેં હે.
 સોને ઓર સીસે મેં નિતના અંતર હે; ચંદન, જલ ઓર કીચક મેં નિતના અંતર હે તથા બન
 મેં દાધી ઓર નિગાથ મેં નિતના અંતર હે ઉના હી અંતર દાસરયે મેં ઓર ઉમ મેં હે.

૧૨ હિન્દુસ્તાન માન હે. ૧૫૫૪ મેં ૧૬ પૂરા પ્રકરણ હી પદન કરને યોગ્ય હે. સીનાઇ
 પર અધિક લિખને સે ૧૬ સેખ પ્રસત્ત હા ૨૫ ધારણ કર લેયા. હસ લિપે હમે છાંડ કર ઓરો કે
 વિષય મેં બી કુજ લિખના ઉચિત પ્રતીત હોના હે. વાલીપત્ની તારા હા રથાન અનુર ત્રિપેાં
 મેં બહુન લેયા હે ઓર ઉમને બી અનેક સ્વયં મેં અપને અગ્રાધ પાંડિત્ય હા પરિચય દિયા
 હે. સમવાનુદ્ધ પ્રતીક પરિક્ષિપતિ પર પૂર્ણ વિચાર કર વદ જે નિષ્કર્ષ નિઠાસતી થી, ૧૬ નિત્ય
 સિદ્ધાન્ત પર ૧૬૫૫ થી ૧૬ પ્રાપ્ત નિર્માન્ત રદના થા ઓર ઉસકો પતિ વાલી બી, ઉસકી
 જુદિયાના હા કાવલ થા. ૧૬ ઉસે અસાધારણ વિદુષી સમજના થા. સુધીવ સે મુદ કે લિપે
 આદવાન પાતે પર જળ વાલી બાદર જાને કે લિપે બદપરિકર દુઆ હે ઉસ સમય તારા ને ઉસે
 નિર્ણય દિયા હે, અનેક પ્રકાર સે પ્રાર્થના છી હે, બધ દિખાયા હે. અંત મેં ૧૬ બગાયા હે કે
 રામચંદ્ર ને સુધીવ સે મૈત્રી કર કે ઘુમ્દારે વધ છી પ્રતિજ્ઞા છી હે, હસલિપે હસ સમય ઘુમ્દારા
 મુદ કે લિપે જાના દિવસર ન હોજા. સુધીવ ઘુમ્દારા અનુજ હે. ઉસે જુવાકર કુવરાજ બનામો
 ઓર ઉસ સે સંધિ કર લેા. વાલી કે સમાન પીરપરેણ કે લિપે ૧૬ પ્રતાપ કથમપિ માન્ય
 નહીં હો સજ્જા થા. વીરો કે નેત્રા ઉત્તર હોના ચાદિયે તદનુસાર હી ઉસકા ઉત્તર થા. ઉસને
 તારા હી એક ન માત્રી ઓર મુદ કે લિપે અલ્પ પણ. ૧૬ સળ તો કુઆ. પરિજામ બી પ્રતિજ્ઞા
 કુઆ; પર વાલી ૧૬ અવશ્ય જાનના થા કે તારા ને કુજ કદ રદી હે ૧૬ સળ ૧૫૫૪ હે.
 ઇસીલિપે મરને સમય જળ સુધીવ કે ૧૬ વારા કે ઓપને લજા હે ઉસ સમય તારા કે સંબંધ
 મેં ઉસને કદા હે કે સુખેય છી લાડી ૧૬ તારા દરએક જાન કે અત્યંત યદ્યપ વિચાર કરને
 મેં બી અનુર હે. અનેક પ્રકાર કે ઉત્પત્તિ સે અચિત આપમાથ મેં પ્રતિનિધાન કરને મેં પરમ
 પ્રતીક હે. નિત્ય કામ કે ૧૬ અવગા હે કદ કે ઉસે સંસ્કરણ દોહર કર ગણના, ક્યોંકિ
 તારા હા મન કબી અનુચા નહીં નિઠાસના.

સુવેળદુરિતા સેવયર્થસુદન વિનિમયે । આત્મવિકે જ વિવિધે મર્યતઃ યતિનિષ્ઠિતા ॥

પદેણ સામિપતિ મુગધ્ય કાર્ય તમુચ્ચ સંચયમ્ । નદિ વાગમર્થ વિષિદ્યવધા પરિવર્તે ॥

તારા કે લિપે ૧૬ હમ ઓરય છી જાન ન થી. કર્નબાદન્ય કે વિનિર્મૂલ્ય કરને મેં બરે

ખો જનવિદ બી વિમુદ હો. બરે હે. રિર એક બી હા હસ પ્રકાર યદ્યપ વિચાર કર કે નિર્માન્ત

સિદ્ધાન્ત પર ૧૬૫૫ સરસ કામે નહીં કા. તારા કે ઓપને સમય ઉસકે હન વિશિષ્ટ મુજો હા

સુધીવ સે દરેક જાના ઉસને આપવક સમજા. શામાશ્વ મેં તારા કે વિષય મેં છતના થોડા

વર્ણન દિખા હે ઉમને મેં બી તારા છી અનુરથ હા ૧૫૫૫ પ્રમાણ મિત જાના હે. વાલીવધ

के अनन्तर तारा विवाह कर रही है। पुरानी यातों की स्मृति करा के उसका हृदय निरुद्ध हो रहा है। इस संसार का वह असार समझ रही है, अपने प्राण से भी अधिक प्रिय पुत्र अंगद का भी उसे इस समय मोह नहीं है और वह अपने पति का अनुगमन करने के लिये तैयार बैठी हुई है। जैसे समय में अनुमान करने से सात्वता देना प्रारंभ किया है, अपने किये हुये पुण्यपाप का इस प्रत्येक प्राणी का भोगना पड़ता है। नृप यह शरीर ही यशःशुद्धि के समान क्षणिक शरीर है तथा इसके लिये शोक करना बुरा है; धर्मादि कुछ भी अंत में अनुमान करने के लिये कि ये सग्न ऋक्षवानर, अंगद और यह वानरेन्द्र का राज्य सग्न तुम्हारे अधीन है। वानरराज वाही का संस्कार होने दो और अंगद का उनके राज्य में राज्य में अलिपिक्त करो। नृप तुम अपने प्रियपुत्र अंगद का सिंहासन में आसने देणांगी तो तुम्हें शान्ति मिलेगी। तारा ने इसका जे कुछ उत्तर दिया है वह अत्यंत प्रिय पुत्र और उपयुक्त है। वे कहती है:—“अंगद के समान सौ पुत्र एक और हों तो भी मैं प्राप्त इस वीर (वाही) के गात्र संश्लेषण का हृम उनसे अच्छा समझती है। अग्न रही मेरे का राज्य में बैठावने की यात। सो उस संश्लेष में हम से कुछ कहना ही व्यर्थ है। न के वानरों के राज्य पर ही हमारा कोई प्रभुत्व है और न अंगद ही पर। उसके पितृव्य ही पितृस्थानीय है। वही संश्लेषों में समर्थ है और हमारी अपेक्षा आसन्नतर है। हे हृम मन्! अंगद के संश्लेष में तुम ऐसा विचार मत करो, अर्थात् तुम यह मत सोचो कि मैं उनसे राज्य में अलिपिक्त कर दूंगी। पुत्र का शत्रु पिता होता है, माता नहीं। इसलिये मैं सुग्रीव के रहते हमारा कोई अधिकार नहीं है।”

‘सा तस्य वचनं श्रुत्वा भर्तृव्यसनपीडिता, अववीदुत्तरं तारा हनुमन्तमवीक्ष्यतम् ।

अंगदप्रतिरूपाणां पुत्राणामेकतः शतम्, हतस्याप्यस्य वीरस्य गात्र संश्लेषणं वारम् ॥

न चाहं हरिराज्यस्य प्रभवाम्यंगदस्य वा, पितृव्यस्तस्य सुग्रीवः सर्वकार्येष्वनन्तर ।

न ह्येषा बुद्धिरास्थेया हनूमन्नंगदं प्रति, पिता हि वंशुः पुत्रस्य न माता हरिस्तम् ॥

इसी प्रकार नृप रामचंद्र का संदेश लेकर वानर नगरी में कोषाधीन प्रवेश किया है उस समय उन्हें शांत करने के लिये सुग्रीव ने तारा की का निष्ठा प्रदर्शित है। उस समय भी तारा ने अपनी वाक्यातुरी का अच्छा परिचय दिया है। लक्ष्मण के युक्तियुक्त कथन से बहुत कुछ शान्त हो गये हैं। इसमें कोई संदेह नहीं कि तारा का स्वभाव विदुषी और अतुर महिलाओं में अति उच्च था।

रामायण के स्त्रीपात्रों में भद्रादरी का स्थान भी महत्त्वपूर्ण है। इसलिये हमें इसमें में भी कुछ उल्लेख करना अप्रासंगिक न होगा। भद्रादरी भी अत्यंत बुद्धिमती थी। समय समय पर रावण के वह सत्पराभर्षा होती रहती थी; परंतु अलिभानी रावण के अविश्वसनीयता को अवहेलना किया करता था। जिस प्रकार तारा के अनुरोध की रक्षा न करने के कारण तारा का प्राणलागना पड़ा उसी प्रकार भद्रादरी के अग्रियों का तिरस्कार कर के ही रावण विनष्ट हुआ। यदि अपनी कान्ता के हितकर उपदेशों का वह मानता, यदि उनके अनुश्रुति अपने आचरण में सुधारता तो कदाचित् ही उसका इस प्रकार संविनाश न होता; परंतु विधिविधान दुराग्र्य के है। जो अवश्यंभावी है उसका प्रतीकार कहाँ से होगा ? वास्तविक भद्रादरी ने तो अपने के संश्लेष में अधिक नहीं लिखा है; परंतु अध्यात्मरामायण में अनेक स्थलों में रावण के समझाया है, हित और अहित बताया है। परंतु नृप स्वभाविक था—रावण ने उस के वचनों पर बहुत कम ध्यान दिया है। भद्रादरी रावण के स्वभाव से पूर्णतया अनभिज्ञ थी और वह जानती थी कि रावण की क्या कमजोरियाँ हैं। अशोकवाटिका में नृप की रावण अपनी अंतःपुरिकाओं के सहित उनके पास गया है और उन्हें अपने ही सान्त्वनापूर्वक अपने वश में करना चाहता है और नृप सीता को उसे मुक्त करने के लिये बहुत कुछ को जानता है और अंत में उसे मारने का इच्छा है। नृप के इस समय भद्रादरी ने रावण के समझाया है कि तुम इस दीनदुःखिन और क्षुब्ध मनुष्य को पीछे क्यों पड़े हो; तुम्हारी तो ‘महमत विधायना’ बहुत अधिक है, गणपति और नृप के परांगनाओं मौजूद हैं जो केवल तुम्हीं का चाहती हैं।

अप्रसन्न होने के अधिक हम से हम जोक बार धनना अस्मय मेव विवाह के कि हम
सा करना छिन्न के या नहीं. यहाँ में लक्ष्मी राव' की धननी अधिक माग रहती है कि
प्रायः प्रत्येक आन में अपनी ही एक अमाने के और दूसरे के दानि-वाम अस्मय सु-
भ का लक्ष्मी हम विचार करने के. यदि कोल हमने छेदी के लाभ की जान रहे तो हमने
ने विधाम नहीं करते. यही कारण है कि कुसंग में पर दुम्मे वहाँ कटिनाथ में सपरने है.
की शुद्धि कभी होने के कारण वे लक्ष्मी हर नक्ष विचार नहीं कर सकते, इसी कारण वे
॥ पूर्ण मोक्षों के पुसकाल में आ लते हैं. यदि यहाँ किटायार की जाने राव' नहीं समझ
तो इनके माना-पिता का कर्ण्य है कि वे संतान के सन्ध-आगरण की सिखा देते.

वैरागी की क्षमता

(लेखक:-आत्माराम देवकर-‘भगोदत्ता’ में १८२७ ना अंकमांथी)

(१)

भर्जा मन सीतापति भगवंत

प्राथम्यार्य को साथी जग परमार्य श्रीकंत, सुर में कवई नाम देव नहीं पेसो पीरपवत ।
क र तेरी चतुर्दशको दुखमें दोष घरंत, तब अवशुण प्रभु तदपि न देखत राखत प्रेम अनंत ।

मूढ मंद मति सकल कपट वर्जा मनु मय-साप-द्वरत ॥

प्रातःकाल छे कर जोके वैरागी घर घर बंद लज्ज न जाता था. उसके कंठ में कामधना, भाव
' सन्धयता तथा सुखसित वाग्यारा में अक्षुण्ण आकर्षण था. कोमलपणी आसक्तों के विषे वह
ह अन्धो 'विधौता' था. ज्यों ही उसके अस्तिमय सुधा-संगीत का सन्ध जान में पड़ता, भाव-
मय आरों और से दौड़ कर उसे घेर लेते थे. शृङ्गार्य व्यरत भागीलुज्जन पिंजरपद कीर की
छि लगे ही हड़क कर रद लते हों; किंतु पराये भाव के लोरोसे दिनवार पांच ईसाकर भेडे भेडे
लप्पी भारनेवाले शौधान भागे उसकी ताक ही में रदते थे. कोल कंकर मार कर उसे भिगता,
छि आसियां देता, कोल उसके कंठ की नक्ष कर अस्थीय और लदी तुकभदिया सुनाने लगता
था; किंतु वैरागी किसी से कुछ न कहता था. वह अस्ति में मय हो भडे प्रेम से लुके लुके
कर यहाँ के दुदरा-तिदरा कर माना था. उस समय उसकी लंणी लंणी लटायें' प्रुध कर वायु
में नृत्य करने लागती थीं यह देव आसक्त तासियां पीटते और नाचने लगते थे. श्रुते हंस कर
उसकी पीठपर धुध की वर्षा कर देते थे.

यहाँ का भगोपुत्रकर प्रातःकाल था. आकाश धनधटाछादित था. नन्दी नन्दी भून्दे धरतीदेवी
के आभषणरवध के सिंघ सिंघ कर सीनय कर रही थी. चित के प्रसन्न करनेवाली शिन्ध वायु लक्ष
रदी थी. गाँव के लम्पीदार सेड छुनछुन प्रसाह के पुन लक्ष्मीराम अपने छट-भिन्ना के साथ
भेड के भेडे गप-सप लक्ष रहे थे. सड पर भिदनर जाडु के रदा था और नाक-जान तथा
आंभों में प्रुध लर लने के कारण पास ही भेडा दुआ 'जीसा'धीपी श्रुतदट के साथ उसकी,ओर
सराय नेत्रों से देव रदा था. छि,छि समय वैरागी का कंठ-रव सुनाय दिया. वह कदरदा था:-
' तब अवशुण प्रभु तदपि न देखत राखत प्रेम अनंत '

भोदनलाल पाँडे ने सुनने के विषे सिर उम्रा दिया. धतनेमें वैरागी उनके पास ही आ
गया. दो-चार छेरे छेरे आसक्तों ने 'परसाह आयाछ ! परसाह आयाछ !' कर कर उसकी
जोडी पड ली. वैरागी ने थोडे से टुटाने निहाल कर उनके आगे जल दिये और वह मुदी
ही आया से लक्ष्मीराम की ओर देनने लगा. छेन्नेने मुसकुरा कर 'च-चात्मक सन्धों में गेरिवाय
औपरी से कुछ कहा. औपरीछ ने दुआ छिडकर उस पर छेडल दिया. 'श्रुत श्रुत' सन्ध करता दुआ
लक्ष उसकी शरीर और कथों के भिजा लम्पीन पर ल भिरा. वैरागी ने जोके विविन्न दृष्टि से
लक्ष्मीराम की ओर देना और सुपयाय आगे हा रास्ता लिया. आसक्तों की करतलधनि ओव
धन-पेर कोमलपद से भेडकपाला सुन छि.

इसके बाद उसी वैराय की आलोचना होने लगी. भोदनलाल भेल्ले:-'जस वैरागी के
जो दिन भेने रंटी के बदा भेडा देना था.' गेरिवाय ने कहा:-'पाँडेछ ! यह राज कथारी

[illegible][illegible]

ગોસ્વામી પુલ્કશીદાસજી ને સત્ય હો કહ્યા હે:—

સંત દુદય નવનીન સમાના કહા કવિન પૈ કહા ન જાના.

* દાખરી ભગતી કે આઠર મઠ યાત્રુને કે રૂપ મેં અબ તક વિચારાલ છે. લેખોં જી ધારણ દે કે વસતી સાતવાર પદિકમા કરને સે તિલારી સમલ નહ દો બની દે. એ કે કિસી સાધુ મહાતમા કે આશીર્વાદ કા રૂપ છે. કદાચી સી રચના ઈસી આધાર પર કરી દે.

હિંદુશાસ્ત્ર અને લી નદી કાવ્યોત્સવ, જે અત્યંત અગત્યનું છે એ નિર્ણય. પણ

મેં:—હવે! જન દેવતા હું, તન આપકા હિંદુઓ પર અપ્રસન્ન હોતો હો તેમજ હું. જે કુલ કામ કરતા હું—આપ ઉસે લાલી જાતિ જનતો હે. મેં કહી છુટી લી નદી અંજલિ. સાચી હોવા મુન્શી મુસલમાન હે. આપ ઉસકા લી કામ લાલીઓનિ જનતો હે. મેરી બિમાર હે—મુરી તરફ બિમાર હે. મેં આપકા તાબેદાર હું. આપસે સહાનુભૂતિ કી—આપજી માયા રખના હું; પર બરફે મેં અપમાન જીર બિનવા પાતા હું. મેં જનના ચાહવા હું હિંદુઓ પર આપકી યદ અપ્રસન્નતા કયોં હે ? ઉન્હોને કેસા કોનસા પાપ કિયા હે ?

કહતો તો મેં ઇતની જાન કહ ગયા, પર બપ કે મારે મેરે આજી કાંપ હો ! મેં ઉનકો દેખ તક ન સકો. નીચી દષ્ટિ કરકે ખડા રહા; પરંતુ સાદગ્ય અપ્રસન્ન ન હુએ ! યદ દેખ ખડા વિરમ્ય હુઆ ! સાદસ કરકે મેને સિર ઊઠ્યા હોવાયા ! વે ઉસ સમય કુલ સોચ રહે કસાટ પર સિકુન પડ રહી થી ! સાદગ્ય એકે કસખીચકર જડી અંજીરતા સે બોલે:—પડિત ! પૂછને કી જાત નહીં હે. હિંદુઓ સે મુઝે જડી ધૂણા હે. જન પર દષ્ટિ પડતો હો મેરા સ્વભાવ હોવા હે. જોડ ! તુમ પૂછતો હો, હિંદુઓ ને કયા પાપ કિયા હે ? હિંદુઓ કે પાપોં કી કોઇ જિનતી હે ! મેં સમજતા હું, હિંદુઓ કે સમાન પાપી કીમ ઇસ વિરાટ સંસાર મેં ફો ન હોગી ! તુમ લોગ કહા કરને હો, ઇસાઇ પાપી હે; ફરસો કી હી સંપત્તિ પર જનકી દષ્ટિ તી હે ! મુસલમાન પાપી હે—અરે પાપી હે. હિંદુઓ કા છુ દુખાયા કરતે હે; પર પડિન ! મ માનને કી જાત નહીં હે. મેં કહતા હું, ઇસાઇ જીર મુસલમાન તુમકરે બરાબર પાપી કરગીઝ હો હે. યદ હો સકતા હે કિ વે ફરસે ભોગોં કા સતાયા કરતે હો, પર અપની કીમ સે તો અપ્રમન રખતે હે. અપને ભાઇયોં કે મુખ-કુખ મેં તો સંમિલિત હોતે હે. એક તુમકારી કીમ, જો આપસ મેં ખ્યાર કરના જનતી હી નહીં—ઉઘટે અપને હી ભોગોં કા સનાતી હે. અપની જાનિ કે દીન-કુખિયોં કે ગરે પર નિર્દયતા સે, કુરતા સે, ભોયરી છુરી ચસાયા કરગી હે. ને—આઠ—આઠ આંસુ રોતો દેખ આનંદ મનાતી હે—હસતી હે. જોડ ! ઇસ ઘેર પેસાચિકતા અંજસ ઘેર કુરતા કી લી કોઇ સીમા હે. જેસી ફર જાતિ સંસાર મેં જીર લી હે ! શિર જીમ પૂછતો હો કિ હિંદુઓ ને કયા પાપ કિયા હે ? અરે જલિમ ! જનતા હે, મેં કોન હું ? મેં ખ્યારે ઇસી દેશ મેં, તુમકારી ઇસી જાતિ મેં ઉત્પન્ન હુઆ હિંદુ હું. મુઝે ઇસાઇ કિસને બનાયા ? મને જીર કેવલ તુમને ! શિર લી તુમ મુઝસે પૂછતો હો કિ હિંદુઓ ને મેરા કયા બિગાડા હે ? મને મુઝે રામ જીર કુણુ કી જોડ સે હોડા કર ઇસા કી જોડ મેં દેંક દિયા—કયા યદ સાધારણ પાપ હે ! અજ તુમ મેરે કોન દો ? હિંદુ—જાતિ મેરી કોન હોતી હે ? મેં ઉસસે ધૂણા ન કરેજા કા કયા ઉનસે કરેજા, જો મેરે કુદિનોં મેં મેરે સદાયક બને જીર જિન્હોને મુઝે પાસ-પોસ કર, સિખા-પદાકર આઘી બનાયા ?

મેરે હી સામને યદ મેઝેજી મેરી જાતિ કો ગાલિયાં દે રહા હે, યદ દેખ મુઝે ઘેર સંતાપ હુઆ. બડા હી કોઇ આયા, પર પરાધીન આઘી કા સ્વાભિમાન પેટ કી જીર દષ્ટિ જતો હો કાઠર હો જનતા હે, મેને ઉનસે પૂછા:—“ હવે! આપ કયા કદ રહે હે ? મેરી સમજ મેં નહીં આયા. ”

સાદગ્ય કુલ મુસકુરા કર બોલે:—તુમકારી સમજ મેં આએજા હી કયોં ! યદિ તુમકારી સમજ—તુમકારી જુદિ ઇતની તીવ્ર હોતી, તો શિર મેં છમાઈ હી કયોં હોતા ? અગ્ગા, બેં જાએ; કય તક ખડે રહોએ !

આતા પાતે હી મેં જૈય પર જૈક ગયા જીર મન હી મન સોચને લગા. આજ છ-દે હો કયા ગયા હે ? જેસી જો સિર-પેર કી જાતે તો મેં કહી ન કરતે થે. છ-દેં છસાઇ હોવા યા દો અએ; ઇસમેં મેરા યા હિંદુ-સમાજ કા કયા દોષ ?

કુલ દંદર કર સાદગ્ય ને મુઝસે પૂછા:—કયોં પડિન ! યદિ ઇસ જૈય પર કોઇ બંગી યા અસોર આ મેરે, તો તુમ કયા કરોએ ?

મેને સદગ્ય હી ઉત્તર દિયા:—હવે! યદ જી પૂછને કી જાન હે. અજય તો મેં ઉસે યદાં બેઠને હી ન દંડા; જીર યદિ યદ બેઠ હી જાવયા તો મેં ઉસકી મરમન કિયે જિના ન રહ્યા ! બંગી યા અસોર જેસી અટ્ટન-જનિ કા મેરે જેસે કુદીન આજી કી બરાબરી સે

૫૪૨ હિંદુસમાજ અથ લી નહીં સમજેગા, તો જરૂર અમિતુડ મેં હી

બેઠે કા અધિકાર હી કયા ? સમાજ મેં મેરી જો મર્યાદા હૈ, વદ ભંગી-ખસોર કે પ્રાપ્ત હો સકતી હૈ ? હાં, ઉસકી મરમ્મત કર મેં ઘર જાઉંગા ઔર અપની શુધિ મેં સાદખ:-આખિર તુમ ઉન બેચારોં સે ઇતની ઘણા કયોં કરતે હો ? કયા વે હો ? કયા ઉનકી છાતી મેં તુમ્હારે જેસા હૃદય નહીં હૈ ? કયા ઉન્હેં તુમ્હારે વી વાલે ભગવાન ને ઉત્પન્ન નહીં કિયા હૈ ?

મૈ:-હુન્નૂર ! ઇસ ખાત સે કૌન ઇન્કાર કર સકતા હૈ કિ ઉન્હેં ભગવાન ને કન્ન કિયા! ભગવાન ને તો વદ સારી સૃષ્ટિ હી ઉત્પન્ન કી હૈ; તખ ભંગી-ખસોર કયોં ને ઉન્હેં લી હૃદય હોતા હૈ, પર ભગવાન ને ઉન્હેં નીચ-જાતિ મેં જન્મ દિયા હૈ. તીર દમારી સેવા કરને કે લિયે હી ઉત્પન્ન કી હૈ, હમારે ધર્મશાસ્ત્ર-પ્રણેતાઓ ને ઉન નિશ્ચિત કર દી હૈ. ઉનકી છાયા પડને માત્ર સે હી હમ અપવિત્ર હો જાતે હૈ ભગતા હૈ. ઇસકે લિયે હમેં પ્રાયશ્ચિત્ત કરના પડતા હૈ. ઉનકી શોભા, ઉનકા કયાય દિ કિ વે અપની મર્યાદા કે અનુકૂલ ચલતે હુએ તન-મન સે હમારી સેવા કરતે હો ખાત વદ બી હૈ કિ શરોં કે આચાર-વિચાર લી અપવિત્ર હોતે હો, તખ હમ સંપર્ક રકયોં કયોં ન ઘણા કરે ?

સાદખ:-અચ્છા, થોડી દેર કે લિયે તુમ્હારી હી ખાત સદી, પર સખ મરોં કે વિચાર તો અપવિત્ર હોતે નહીં ? જાહુત સે શરોં કે આચાર-વિચાર જો હી પવિત્ર હૈ; ઔર સમી ઉચ્ચ જાતિ કે હિન્દુઓં કે આચાર-વિચાર પવિત્ર નહીં હોતે. ખુદા સે તક ઈસે હૈ, જો ચોરી કરતે હૈ, નિલ ઝુંઝ ખોલતે હૈ, શરાબ પીતે ઔર અખિર ઉનમેં આત્મશુદ્ધિ કા ટાઇ ચિહ્ન લી નહીં પાયા જાતા. અથ ખતાઓ, એમા અચ્છા યા એક પવિત્રાચારી શર ?

મૈ:-આત્મશુદ્ધિ મેં જન્મ લેતે કે કારણ, એક ભણ્ટાચારી આત્માય લી હો શરોં સે એક સમજા જાયગા. હુન્નૂર! યુરા ન માનિએ, આત્માય આત્માય હી હૈ, શરોં શર લી આત્માય કી જરાજરી કર સકતા હૈ ? આર મેં શર કે હી આત્માય સે તો હસમે કયા ? સમાજ તો ઉસે શ્રેષ્ઠ ન માનેગા.

સાદખ:-વદી તો તુમ લોગોં કી અધ-પરંપરા હૈ. તુમ લોગ અપને હી શરોં પર દરનાવ ફેરા કરતે હો. મનુસ્મૃતિ મેં સાફ કહા ગયા હૈ, કિ જો ધર્મ કા પાલન નહીં કરના, વદ આત્માય નહીં હૈ. વદ ચાંડાલ સે લી ગયા ચાંડાલ લી પવિત્રાચારી હોતે સે શ્રેષ્ઠ પદ પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ ! આજમિત કૌન જાં જાં થી ? ઉન્હોને એક પદ ઈસે પ્રાપ્ત કર લિયા ? પર અથ તો સતી ઔર હુમી હૈ. તુમ લોગોં ને કેવલ અપને સ્વાર્થ કે લિયે, કેવલ અપની કેવલા જાનાને શરોં કે પશુઓં મેં બી નિકુષ્ટ સમજ લિયા હૈ, જસે વે મનુષ્ય હી નહીં હૈ. હોને તખ ધર્મશાસ્ત્રોં કી દુહાઈ દિયા કરને હો. અચ્છા, વદ અનુચ્છા, વદ શરોં વદ કાકુરજ કે દશન કરને જાના ચાહિ તો તુમ ઉસે જાતે હોને યા નહીં ?

મૈ:-હુન્નૂર ! હોન્હોરિયોં મેં લી તો કુછ ન કુછ તાત્પર્ય હોના હી હૈ. મુઝે જાન્ય સમજ મેં હૈ, અતએવ હમ લોગ ઉનસે પૂછા કરને હૈ: વદ ખાત હો હો મરી ઉન્હેં મદિર મેં જાતે કી ખાત, સો વદ તો એક અતજન ખાત હો. મુઝે મેં જાન્ય તખ ઉન્હેં કયારોં સે હમ લોગ અપવિત્ર હો જાયગે, મદિર લી અપવિત્ર હો. અત હમને કાકુરજ કા દેર અપસન હોગા. અહુન લોગ સ્વર્ગ જાતે મેં જાતે તખ મેં કાકુરજ કે દશન કર નકરે હૈ.

સાદખ:-વદી કયા કહના! ભગવાન કે દરબાર મેં જો વદ હુન્નૂર હો તો હી નહીં કરને ને ભગવાન અપવિત્ર નહીં હુએ, જાતે હમેં અપવિત્ર હો. હુન્નૂર મેં જાન્ય હો, સ્વર્ગ પડને હી મદિર અપવિત્ર હૈ. અપવિત્ર હો તો હી નહીં જાતે હો. હો જાતે અહુન મદિર અપવિત્ર હો. હોને તખ મેં જાન્ય તખ ઉન્હેં કયારોં સે હમ લોગ અપવિત્ર હો જાયગે, મદિર લી અપવિત્ર હો. અત હમને કાકુરજ કા દેર અપસન હોગા. અહુન લોગ સ્વર્ગ જાતે મેં જાતે તખ મેં કાકુરજ કે દશન કર નકરે હૈ.

५४४ हिंदुसभाज अण ली नहीं समझेगा, तो जरूर अग्निकुंड में ही

घटना दिमाग ! तू अण तक जान लेकर न आया ! वहां दृष्ट से तेरी याद देणी
उस समय ली जसोर के नोर से खुमार यदा हुआ था, दर्द के मारे उसका
रहा था, आंखें लाव हो रही थीं। उसने जड़ी ही दीनता से यपरासी से कहा:-
"मारे खुमार के मरा न रहा हुं, नहीं तो मैं अण तक जिना खुलाये ही पहुँच
मुझमें यकने की ली हिंमत नहीं है।" कमीन सत्य ली कहे, तो उसकी
कमीन ही ठहरा न ? जसोर की याद सुनते ही यपरासी के क्रोध का डिकाने न रहा
कर बोला:- "सावे, मैं भूख जनता हुं, तू नजर अंक का जदमास है ! शरण
होगा और क्या ! अण जहांने जाता है ! यकता है कि नहीं ?" जसोर कितना
गिडगिड़ाया, उसकी पत्नी ने कितनी ही करुण-प्रार्थनाओं की, पर वह इकरा भा
यपरासी ! दीनों की प्रार्थनाओं से यहि भावगुणों के यपरासियों के हृदय पित्रने
द्विरे उनका रान्य ही क्या रहे ! मतवय यह कि दंपती की पुकार व्यर्थ ही गध.
में आंसु लर कर यपरासी के साथ यका गया ! उसने भावगुणर के जण कध पर
हुंभडा सुनाया, तण उन्हेोंने अपने सेवकों के आरा दी:- "धस जदमास के गांव में
जसने दिया ? धसे यहां से निकाव जाहर करो और निकावते निकावते घतनी मार
यह ली याद करे कि किसी से जदमासी की थी।" अण जसोर क्या करता ? जन
कर शाम तक जान जगता रहा. दियाजती होते-होते लडपडाता हुआ धर लौटा !
पहुँचते-पहुँचते उसे यच्छर आ गया और वह भेडोश हो कर गिर पडा. द्विरे उसे
आया. आधी रात होते-होते उसकी जवन-ज्योति मुज गध ! उसकी पवित्र
का शरीर त्याग करन जने किस पावन प्रदेश के यकी गध ! जेयारे की पत्नी विधा
श्रय हो गध, जालक अनाथ हो गया. माँ-भेटे ने जंगल के अंजल में जे
रात्रि कैसे ज्यतीत की होगी ! ओह !

प्रातःकाळ हुआ. जियियां यूँ-यूँ करने लगी, ठंड़ी-ठंड़ी हवा जदने लगी, जिन ने
जवन पाया. ऐसे आनंदमय समय में विधा जसोरिन ने जिलजता हुआ हस के
द्वार बोला. धस संभय उसके सामने केवल पति के शय के डिकाने लगाने का प्रयत्न
में पैसा नहीं है, सारा गांव उसे अपवित्र, अस्पृश्य समजता है. उसके पति के
डीकाने लगेगा ? ओह ! अक्षर का जवन-पथ कैसा कंटकाकीर्ण है ! मरने पर ली उदा
नहीं है ! उसके द्विरे भरण जवन से ली कठिन है ! उस गांव के दूसरे डाने में
जसोर रहता था. विधा जसोरिन पति के शय के पास अपने अज्ञान बोले-आले
जिहाकर उसके पास गध. वह उससे बोला:- अहिन ! तुम्हारे ही कैसा दुःखिया और अतः
ली हुं. मैं अजेला आदमी क्या कर ? तुम भावगुणर के पास यकी ज्यो. अजण,
यकता हुं. शायद तुम्हारे दुःख पर उन्हे दया आ नवे और वे कुछ जहाजरत कर दें

जसोरिन उस जसोर के साथ भावगुणर के यहां पहुँची. उस समय भावगुणर
जैका हुआ छुड़ा गुडगुडा रहा था. उसे देखते ही जसोरिन जीण भारकर रो पड़ी. जेयारे
में लूट गध ! विधाता ने मेरा सुकाग छीन लिया ! भावगुणर था पूरा पशु. उसके
दया-मया का अंक कण ली न था. जिगड कर बोला:- तू लूट गध तो मैं क्या कर ?
तेरा सुकाग लौटा नहीं सकता. रांड सभरे-सभरे यहां अपथकुन करने आ पहुँची ! न
ने दाय नोकर उससे प्रार्थना की:- सरकार ! आप सय कहते हैं. काई किसी का सुकाग
लौटा सकता. उसके लाज में जे जहा होता है, उसे डौन भेट सकता है ? अण
करके कैसा प्रबंध कर दीज्ये, उससे विस जेयारे की लाव डिकाने लग नय. धस
गुणर और ली तीभा होकर बोला:- अजण, तो क्या मैंने तुम्हारे आप का क
मेरे द्विरे कुछ न हो सकेगा ! नज्यो, अपनी राद लो ! जेयारा जसोर दूसरे के
नेड कानर स्वर से, उस नराधम से कहने लगा:- नहीं सरकार, जैसा न कनीमे !
माह-आप है. दम आपके रान्य में रहते हैं. आप ही दमरा दुःख न सुने
सुनेगा ? आप ही दमारी सदायता न करेगे, तो कौन करेगा ? परंतु विस

हिंदुसमाज के लिये नयी समझ, तो जेकर अंगिकार हो ही न भिड़ना. पक्ष

हम दोनों ही का जोड़ प्रभाव न पड़ा. वह जरूर कर लेता-जोड़ अगर तो कर दिया, मेरे
हिस्से कुछ न हो सकेगा। सीधे-सीधे करते हो या नहीं? परंतु जसोदरिन न मानी. वह निजाम
करते-करते सोच गए और भावयुग्म से जोड़ी-पिया! मैं आपकी बेटी हूँ, मुझ पर क्या
होएगा! अगर तो भावयुग्म का होना और भी अच्छा होगा. करने लगा-दाय दाय! सनेरे
सनेरे जैसा व्यपसुन! और उपर से अपनी विश्व-यो! उन कमीनों ने तो मेरी जान की आ
दायी. अगर तो अपनी शराबते नदी-सदी जाती. क्या इस गांव में अच्छा मैं ही रहता हूँ,
जो हम सीधे मेरे यहां आ पड़ेंगे? जोड़ है, इन सातों का अपनी भार कर दटा दो.
यह बात देखा तो जेयारे दोनों वहां से आगे-गरे. गांव में जो और हो-चार भले
आदमी समझे करते थे, वे इन सनेरे वहां पड़ेंगे. किसी काजि-द्विषता, किसी निरक्षर
किया और किसी भावियों सुनाह; पर-अपने के श्रेष्ठ समझने-ले उन भले आदमियों ने
से जोड़ भी जैसा न निकला, जो सदावता न करता तो न करता पर उस दुनिया से सदानुभूति
से बंदी हो भी जाती तो करता! यह है गुम्हारी पवित्र हिंदुसमाज की. उच्चतर करण,
जो अपने की सोचों के साथ जैसा धृष्टि व्यवहार करती है. उस जसोदर ने जीवनभर उस
गांव की, हिंदुसमाज की सेवा की थी. किसी सेवा करते-करते उसने अपने आपका जसिदान
कर दिया था. क्या हिंदुसमाज का यह कर्तव्य न था कि अपने जोड़ सनेरे सेवक की भृत्य
पर वह हो कड़ी सांसे लेनी, आदर से उसके सब की अतिम किया करती और उसकी विधवा
पत्नी को स्नेह से सांसेना देती? पर नहीं, हिंदु-समाज इसी कर्तव्यभूति के कर्तव्य-
पालन समझती है और इसी में आनंद मानती है. यह वास्तविक ही जोड़ जैसा देखा है,
जहां भगुन का आसन पक्ष से भी निपुण है और जहां की हिंदु-समाज अपने जोड़ आव-
रक जग है. धृष्टि समझकर उसकी उपेक्षा की नहीं करती, बल्कि उसके जीवन में उसे
कथानी और भरने पर भी उसके सब का अपमान करती है. जहां गुम्हारी उदय पर दाय धर
कर तो कहे, जसोदरिन के कुछ से दुःखी होनेवाला, उसके विषे अपना अपमान करनेवाला
वह नीच जसोदर श्रेष्ठ था या आपने के श्रेष्ठ समझनेवाले वे आदमियों, क्षत्रिय और
रेख जेष्ठ थे, जो उसका दुःख देखकर उससे और उसका अपमान करते थे? और!
अगर जेयारी जसोदरिन के आगे जोर अधेरा दीपने लगा. पति का सब कैसे स्मरण
पड़ताया जगता, कैसे वह जगता जगता-वह सोयती-सोयती वह व्याकुल हो उठी और
जसोदर से जोड़ी-लेया, अगर मैं क्या करूं? क्या अपनी वह व्याकुल हो उठी और
जसोदर ने कहा-जसोदर, जसोदरिन से क्या होगा? जसोदरिन ने अपने घर का व्यापार छोड़ कर
उन्हे आप हमारी बिता दोगी. मैं घर जाता हूँ. अपनी छपन था, उसने निकाल
तक हम भी कुछ जहाजस्त करे. जसोदरिन के घर में अपनी छपन था, उसने निकाल
जसोदर रच दिया. जसोदर भी दो-तीन बार करे अपने घर का व्यापार छोड़ कर
जसोदर नदी था, उससे मुझे कुछ करना. नम जसोदरिन ने अपने घर का व्यापार छोड़ कर
या जाता. इसके बाद दोनों ने सग का-दियाक दो-दोकर गरुड में पड़ताया. शिर दोनों
जैसे सब के स्मरण में से गये और किसी प्रकार उसे दिखाने लगाया! पतिन! जसोदर
तो, उस दुनिया विधवा पर उस समय किसी प्रकार उसे दिखाने लगाया! पतिन! जसोदर
पदा, इससे जावना ने सदावता के जसोदर उसका अपमान किया, तीसरे सब की अतिम
सिधे उन जसोदर परिश्रम-जनता के जसोदर उसका अपमान किया, तीसरे सब की अतिम
जसोदर वद हज गिनता मर्मधानक रदा होगा! भगुन पर जसोदर कुछ पछि निजनिजाना शिरना
पत्नी केपन के श्रेष्ठ जसोदरिन के हज कर जसोदर करुणा दाय देखा पर और
हो, जिनकी दावदीनता है. यही गुम्हारे हिंदु-समाज की देवता है! कहीं न? और
हमने-हमने सादण मुप हो जमे. उनही काजि-समय हो जाई! हो जसोदर
हमने-हमने उनही मुप पर किसी कामकाज-जो विधवाओं का गाई! हो जसोदर
जसोदर उनही और देने लगा कुछ दाय दाय कर सादण पत्नी

जो अस्ति मे भविष्य-अभविष्य है विचार करने उड़े। हे अश्वत्थ! कष्टपूर्ण मे भविष्य के बीसवें इस तरह यह रहे हैं, दस बीसों की सात गुनाये की दश है, यह रदने दुम्मे वे दश पर रूट पड़े! उनोंने इसका जो अर्थ तब बताया कि १० पक्ष को जो न मन्त्रा देना, जिस अमयान के दरबार में सभी लोक अराजक हैं, उसी अमयान के दरबार में प्रवास करने की आशा से गया हुआ आस हमकें पिटते-पिटते मुँह के अपवित्र पक्ष 'हिंदू को अस्ति मे भविष्य' हुआ दिया करते हैं। छोटे-छोटे छोटे पर अमय दश कर सकते हैं; पर इनके वचन में-साध और अराजक रूप में साक्षात् अनुभव-अगिरीवागी अश्वत्थों के होने दश का अर्थ को अर्थ शेष नहीं है; और वह केवल इस कारण कि अश्वत्थ, अश्वत्थ है-अपवित्र है, इनके स्वभाव से हिंदुओं की धर्म-नीति अर्थ के प्रदान में न पड़ती है, कि:

प्रसाद के पहले भार पाकर हमकें देता करावता पर पड़ना। भाता आने मात्र ही वह हला देण अस्थिर हो गई, उसने हमकें जो वेद में वेद पर रनेद में पूजा-विदा! क्या हुआ! जिसअते दुम्मे हमकें उससे सग हास सुना दिया! सुनकर भाता की आँखों में आँसू बहने लगे। उसने हमकें हा मुँह बूम कर कहा:-मेदा! तुम वदा क्यों अम्मे मे वदा तुम्हें न लाना आदीम्मे, हमकें बोला:-मा! क्यों न लाना आदिम्मे! वदा तो सभी लाने और हाकुछ के वदन करते हैं। तुम दानी क्यों हो! भाताने उत्तर दिया:-मेदा! वे न सकते हैं, पर दम नहीं न सकते; क्योंकि दम अशुभ है। हमकें भाता की आन न समझ सका, जो अमय में बोला:-मा! अशुभ किसे कहते हैं! -हममें-उनमें क्या अंतर है! मुझे तो काँध अंतर नहीं लान पाना, केवल मेरे कपडे ही अराजक हैं; सो वदा जो दुम्मे कष्ट सङ्के की तो अराजक कपडे पाने दुम्मे थे। भाता इस प्रश्न का क्या उत्तर देनी! उसने केवल ये दिया। तब हमकें बोला:-अमय मा, दामो नदी, अज मे कभी भदिर में न लउगा।

हमकें भदिर में गया था, इस अपराध पर भूमरी उससे कौर दंड दे गी थे; पर वाचि धतने से ही शान्त न दुम्मे। उनोंने जा पारिया भयाभा। भावयुगर मे सिद्धावन कर। तब भावयुगर ने जसोरिन को सुवचाया! सभी लोग भारे कोष के पास हो रहे थे। इस धतनी की थी कि वह अशुभ थी, नदी तो वे न लाने क्या कर सकते! गेयारे उससे ति-भानि ही गालियाँ सुनाकर ही रद अम्मे। जसोरिन ने उनमें हाथ जोड़ कर भिननि ही:-दाराज! वह अमोघ भावक है, क्या लाने कि उसे भदिर में लाना आदिम्मे या नदी! मैंने उससे कद नहीं दिया था। अम्मे का वह अपराध क्षमा कर दीजिये। आगे मे कौसा न गा। उन लोगों ने छुट्टी पाकर उसने हमकें से कहा:-हेमा मेदा! अज कही न लाना। घर ही था कदा। यदि कदा लगे, और काँध उधटना देना तो मैं वी तुम्हें सुरी तरह पीड़ुंगी।

गेयारा हमकें दर गया। उस दिन मे वह कही न जाता जाता था। माँ वी इस पर वि-य देण-देण रपनी थी, परंतु जम्मे अंधन में उटपटाने बसते हैं। कुछ दिन बाद ही हमकें १ अमय वदा-वदा धुमने-दिरने ही देने लगी। अम्मे दिन वह अपसर पा निहल अज दुम्मा। लने-मेधते हमकें का भास लगी। उस समय दुम्मे पर मे-आर स्त्रियाँ पानी लर रदी थीं। पानी पीने की आशा से हमकें दुम्मे पर न पड़या। उसने अम्मे की से पानी मांगा; परंतु वे ने पानी के लहसे गालियाँ देने लगीं। उनोंने अपने अपने धडे पटक दिये। यह देण हमकें मोयक-सा रद गया। पदवे के समान ही दिर काँध आधन न आ लगे-वद सोय गेयारे के प्राण हाप उड़े। वह आज कर घर में न लजिपा।

इस बार गाव में पदवे मे वी लया कावाध भया। गीध ही भावयुगर के वदां जसोरिन की सुवादत दुध। वह नरज कर जसोरिन से बोला:-अरी रों! मैं अद्वत अहमारा हो गध है। तुने ही सङ्के का सिर पर मदा रख्या है। आज उसने कुआँ अपवित्र कर दाता! अज बोज कदा पानी पीजिये! जसोरिन ने वह सुना तो गेयारी के प्राण सग अम्मे। हाथ जोड़ कर बोली:-माध्याप! मैं तो हमेशा उसे आँखों के सामने रपनी हूँ और अटा करती हूँ। आज वह नन्द भया कर निहल गया। भावयुगर उसी प्रकार भिन्न कर बोला:-मैं तुझे पून लाना हूँ, मुझी से जान लानी है। तू यों न मानेगी, वह कद कर उसने अपने अम्मे अपरासी

સામાજિક જીવનની નવી સમસ્યા, તે સ્વરૂપ અનિરૂપિત જે હી બ મિલેન. પછે

એને કહા:—ફાન, ઉભા કિમી ને દમન મેને જ ને જ્યાં નહીં જ ને જ્યાં જ્યાં
 ૧૫) હો જાએ તો કોઈ ક્યા કહે જ્યાંમે મેરી જા મિંદ-અજાજ હો જ્યાંની હી ક્યા હો.
 કસ પર સાબળ બેઠે તપાક મે જોએ-વદ મય હે, કિ કનમે કિમીને રત્ન હો જ્યાંમે
 કહા જા; પર તુમ્હારે મિંદ-અમાજ ને કનમે જોમા નિર્મમ સ્વરૂપ દિહા જા કિ કનકિ
 , સિરા ઇસાઇ પા મુસતમાન હો જાને કે, જીવન-રત્ન જે સિરે અન્ય જીવન હી ન જા.
 અછૂતો કે સાથ તુમ્હારી બની દરકને રહી તો વદ દિર દર નહીં હે, જન મય અછૂત
 મર્મ હી યરજીતમ, અન્ય મર્મો કે આજીવ જે જન જમેમે રત્નને મિંદ-અમાજ જે નહી
 રેજીઅમતા ઉત્પન્ન હો જાવગી. ઉસ દિન ક્યા તુમ્હી પાખાના માઝ કરોમે? ક્યા તુમ્હારી હી
 હાથ કા કાપ કરેગી? ક્યા તુમ્હી યોગી જા કાર્ય કરોમે? ક્યા મમતો કા મય કાર્ય
 કર ડાસોમે? + અગ્રી જે તુમ્હારે સાથ દે, કસમિયે જે તુમ્હે જુરે જમને દે. જન જે
 હર હો જનયે તપ તુમ્હી ઉકે દિયે આ-આઝ આંધ્રુ રોમોમે, ઓર જન જે તુમમે
 મ હો જનયે તપ જે હી તુમ્હારે યુગ-માનક યુગ જન બેઠેમે, જાગી જે તુમ્હારે માથ હે
 સિયે તુમ રર કરા દો, ઉકે અજગ દોતે હી તુમ કેવમ પંદર કોડ રદ જાઓમે. કેવમ
 ની નાહાની સે—અપની પુલીનતા કે બૂઠે પાખંડ મેં આ કર તુમ અપના ઇનના બારી જાંક
 કિમી દેતે હો. સોચો, સાત કરાઝ મનુષ્યો કા જમ ઓર સદાર કિનતા હોના હે? જરિ તુમ
 ક સાથ પ્રેમપૂર્ણ ઓર મનુષ્યતા કા વ્યવહાર કરોમે તો જે તુમ્હારે પરીને કે જાએ અપના
 જાનેમે કા નેપાર રહેજે. સોચો, જોસે બારી જમ હો જનરદરની ત્યામ દેને મે તુમ કિનને
 નંક હો જાઓમે! અઝા પડિત! એક જાન ઓર જનઓ! વદી ઇસાઇ કુઆ દમર જામેર
 હારી બરાબરી સે આ બેઠે, તો તુમ ઉસસે ધૂણા કરોમે જા નહીં?

જેને ઉતર દિયા:—જે ક્યો ઉસસે ધૂણા કરેગા? કેધી બી ઇસાઇપો મે ધૂણા નહીં કરના.
 સાંદ્ય દસ કર જોસે:—જાહિદારી હે તુમ જોગો હી સુદિ હી! પદમે ઉસસે ધૂણા કરતે હે,
 ૧૧) ક્યોકિ તપ વદ મિંદુ જા ઓર તુમ્હારે હાકુરજી કે યદાપૂર્વક મસ્તક યુક્તો જા. ઓર
 જા ઉસસે ધૂણા નહીં કરોમે ક્યોકિ જાન વદ મિંદુ નહીં હે; ઓર તુમ્હારે હાકુરજી હો ધૂણા
 હાથ સે દેખતા હે! રામ-બકત કે રપર્સ સે તુમ્હારા ધર્મ કમમજાને ભગતા હે ઓર રામ કે
 રોધી કે ચરજી ચમને પર બી તુમ્હારા ધર્મ પવિત્ર ઓર અચ્ચ રહતા હે! કેસી ચૂર્પતા હે!
 ૧૨, તુમ જોગ આંખે રહતે કુએ બી અંધે હો રહે હો! પડિત! મદાત્મા ઇસા હી સીનક જાયા
 દમર હી યથેહ ઉન્નતિ દુધ ઓર આજ વદ દામસ નામ સેકર, તદસીયદાર કે રપ મેં તુમ્હારા
 જામી ખતા જોડા હે! જિમ દમર હો દેખ કર એક દિન મિંદુસમાજ કા ખૂન દંડો પડ જતા
 ૧૩, આજ ઉસી દમર કે સામને બેઠે-ગરે ધર્મ-ધુરીલુ દાથ બાંધે બેઠે રહતે દે, જિનમે સે
 મેક તુમ હો. જોસે, જાન હી અછૂતો મે ધૂણા કરોમે!

યદ મુનતે હી મેં સન્નાટે મેં આ મર્મો! પદમે તો મુઝે સાદ્ય હી બાત દિવસગી માલુમ
 હુધ; પર શીધ હી મેરી સમજ મેં સજ બાતે આ મધ. મેરી આંખો કે સામને સે એક
 પરદા સા દહ ગયા. આજ મુઝે માલુમ કુઆ કિ દમ અછૂતો પર અત્યાચાર ક્યા કર રહે હે,
 અપની હી જડ પર વજ-પ્રદાર કર રહે હે! જેને ઉસી સમય સાદ્ય કે સામને પ્રતિગા હી-
 અછૂત મેરે બાધ દે, મેં ઉસસે કલી ધૂણા ન કરેગા, ઉસસે પ્યાર કરેગા, ઉકે સુખ-દુઃખ મેં
 સમિલિત દોના અપના કર્તવ્ય સમજૂગા ઓર અપને અન્ય બાધમો કે બી વદ કર્તવ્યપાલન
 કરને કે સિમે વિવક કરેગા.

વાંચનાર મિંદુભાઈ! આવા તો સેકેડ-દળરો બનાવો બન્યા છે ને બન્યા કરે છે. તારામાં
 છે કાંઈ જરા પશુ અક્ષય! છે કાંઈ જરાપશુ સહૃદયતા! છે કાંઈ સ્નાનચતક! છે કાંઈ તારા
 પોતાના વંશજોના દિવ્યત્વે દીર્ઘદિતિ! છે કાંઈ તમારા પૂર્વજ અપિમુનિ-સંતસાધુ
 બ્રહ્મજ્ઞાની અને ભગવાન શ્રીરામચંદ્ર અને કૃષ્ણચંદ્ર જેવાઓના ઓદાય અને વિવેકશક્તિને

+ વધારે સામ્યવાદ કે સિદ્ધાંત જા દિલ સે કિમી હો વદ નધિયાર નહીં જિ વદ દુષ્ટરો હો હીન સમજ
 દનસે અપની સેવા કરોમે; પર અલી બારગીય સમાજ મેં એસા દોવા અસંભવ હે.

અનુસરવાની ઇચ્છા? નજ હોય તો નહીં જાણજે કે આવી પહેાંચો છે તારાં નહિ છે
સંતાનોના જીવનનો કે હિંદુ નામનો ખેમાંથી જે તે એક ચીજનો વિનાશ!

સિમુ-અખંડનંદના

ધુંટણુભર પ્રાર્થના

(“ સૌરાષ્ટ્ર ” તા. ૧૪-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

શબ્દોમાં ન વણુવી શકાય એવી વેદનાથી વ્યગ્ર જનીને હું મહિતાઓ થયાં તે
લટકયા કરું છું. હું જ્યાં જ્યાં જાઉં છું ત્યાં ત્યાં, ગાદી સન્માન કરવાને ધસી આવતા પ્રેમ
લોકોનાં ટાળાં જોઈ-હિંદુ અને મુસ્લીમ, પારસી અને ખ્રિસ્તી અને સૌ કોઈ ધર્મના અને પ્રેમ
લોકોને અત્યંત સહલાવથી એકબીજા સાથે ખભેખલા મિલાવીને ઉભેલા જોઈ, મારા દિલ
કાંઈતું કાંઈ થઈ જાય છે. હું પોકારી ઉઠું છું કે. આ લલો, ભોળો, દેશપ્રેમની ઉર્મિ અનુભવે
જનસમૂહ-આ ગરીબડો લોકસમાજ, કોમને નામે ઝડપે ચઢી રમખાણો મચાવે છે! આ
વર્ગ તેમની પ્યારી માતાના દેહને પોતાનું લોહી છાંટી તેને અલગાવે છે! તરતજ હૃદયમાંથી રક્ત
ઉત્તર ઉઠે છે કે, ના, એ જનસમાજ રમખાણો નથી માંડતો, એ ટાળું હિંદુ દેવાક્યની મૂર્તિ
નથી ભાંગતું, એ ટાળું મુસ્લીમ મસ્જિદ ઉપર હલ્લો નથી લઈ જતું. ટાળું તો સાવ નિર્દોષ છે.

ઉડા વિચારને અંતે મારી ખાત્રી થઈ ચૂકી છે કે, ટાળું નિર્દોષ છે, તેનામાં કોઈ અશુભ
અસ્મિતાજ નથી; પણ સાચા દોષિત તો હું અને તમેજ છીએ. આજે દેર દેર જે રમખાણો
મચે છે અને લોહીની નદીઓ વહે છે, તેને માટે હું અને તમેજ જવાબદાર છીએ. એ બધું
રમખાણોને માટે આપણો નેતાવર્ગજ જવાબદાર છે. મને હવે રજમાત્ર પણ આશંકા નથી રહી
કે, હિંદુ-મુસ્લીમ એ બે કોમો વચ્ચે ન સંધાય એવી ફાટ પડી ગયાતું કહેનારાઓ ભૂલ્યા છે. હું
માતું છું અને જાહેર કરું છું કે, ભારતમાતાનાં બે ફેફસાંસંગી એ બંને કોમો વચ્ચે અને તે
કોમોના સામાન્ય જનસમુદાય વચ્ચે કશોજ કલેશ કે વિખવાદ નથી. જે કંઈ કલેશ અને વિખ-
વાદ છે તે એ બંને કોમોના નેતાઓની વચ્ચે છે. જે કલહ દેખાય છે તે મારી અને તમરી
વચ્ચે વર્તે છે-તે નેતાઓ નેતાઓની વચ્ચે વર્તે છે. એટલેજ હું કહું છું કે, લોકો તો એકજ
છે-માત્ર નેતાઓજ વહેંચાયેલા અને વિવાદગ્રસ્ત છે.

પણ હું આશાવાદી છું. આ સ્થિતિથી હું જરાયે નિરાશ નથી થતો. ઉલટું મને એ
પ્રકારની શાન્તિ છે કે, આ વિખવાદનું ઝેર હજી જનસમૂહના લોહીમાં નથી મળી ગયું. એટલે
હું આશાવંત છું કે, હરકોઈ ધલાજે, મારા બધું નેતાઓની સમક્ષ ધુંટણીએ પડીને પથ તો
મૂને શાન્તિના રાહ ઉપર હું ખેંચી શકીશ; અને આ સલાતા સલાજનો, તમને તો હું અત્યંત
ધુંટણુભર જનીને પ્રાર્થના કરું છું કે ખુદાને ખાતર, દેશને ખાતર, આંધા ખુનખાર અધઃ
ટાળવાનોજ નિર્ણય કરજો.

(શ્રી નિવાસ આયગર)

अधूतभक्ति की परमात्मभक्ति

(लेखक: श्री०, प्रेमचंद-साहना असमकमाथी)

(१)

मान-प्रेम! तुझे धन्य है, संसार में और जे कुछ है, मिथ्या है, निरस्तार है, मान-ही साथ है, अमय है, अनवर है, तीन दिन से सुनिया के मुँह में, अन्न का न ओक गया था, न पानी की ओक थुँद, सामने पुआव पर माता का नन्दा-सा हाव पडा कराई था, आठ तीन दिन से इसने आँखें जोड़ी थीं, कली वैसे जोड़ में उड़ा लेती, कली हाथ पर सुझा देनी, दसते-मेवते पावक के अमानक क्या हो गया, यह डाँध नहीं पताता, जैसी दसा में माना के भूष और भास कदा? ओक पार पानी का ओक धूँट मुँह में था; पर कँड के नीचे न ले ल सकी, धस दुःखिया की विपत्ति का वारपार न था, सास-र के भीतर हो पावक भंगा ही जोड़ में सौप गूरी थी, पतिहव पदिते, की सिधार, यूँ, अन्न इस अन्तर्गति के जीवन का आधार, अवयव जे कुछ था यही पावक था, हाथ! धरिहर इसो ली इसकी जोड़ से छीन लेना चाहते हैं? यह कल्पना करते ही माता की जिं से जरजर आँसू जड़ने लगते थे, इस पावक के वद ओक दायुधर के सिमे ली अकेला छोड़ती थी, इसे साथ लेकर भास छोड़ने जाती, भास जेयने आगर जाती तो पावक जोड़ होना, इसो सिमे इसने ओक नन्दी-सी पुपी और नन्दी-सी आँखी जनवा दी थी, जयान माना के साथ भास छोड़ता और गर्व से कहता:—अम्मा! हमें ली गूरी-सी पुरपी जनवा दी, हम जड़न सी भास छोड़ते, तुम हारे भागी पर लेदी रहना अम्मा, मैं भास जेय लाडिगा, धरिहर:—दभारे सिमे क्या क्या लाओगे नेहा? जयान हाथ-हाथ साडियों का वादा करता, जपने सिमे जड़न-सा शुद्ध बाना आदना था, वे ही मोली-मोली पाते धस समय, याद आ पाकर माना के हृदय के अन्न के समान वेध रही थीं, जे पावक के देवना, यही कहता-किसी की दीड है; (हाथनी नजर लागी छे), पर किसरी दीड है? इस विषया का भी संसार में कोई जेदी है? अजर इसका नामभावम हो जाता तो सुनिया गकर इसके अरवों पर गिर पडती और पावक के इसकी जोड़ में रब देनी, क्या इसका हृदय हवा से न पिघल जाता? पर नाम डाँध नहीं जनाना, हाथ, किससे पूछे, क्या करे! !

(२)

तीन पहर रात जीन गूरी थी, सुनिया का चिन्तामयिन, अमय मन, डोडे-डोडे वीड रहा था, किस देपी की वरज्य लय, किस देवना की मनीनी करे, इसी सोच में पडे-पडे इसे ओक अफसी आ गइ, क्या देवना दे कि इसका रेवापी आकर पावक के गिरदाने अडा हो जाता है और पावक के सिर पर हाथ रेर कर कहना दे:—“रा मन सुनिया, तेरा पावक अम्मा हो लयगा, इस हाथरु की पूज कर दे, वही तेरे सहाय देते,” यह कह कर वद गया गया, सुनिया की काँप भुम गइ, अवश्य दो उनके पतिहव आँखें से, हठमें सुनिया के लता की सहेद न दुआ, उठे-उठे अन्न की जेरी सुनि दे, वद सोच कर उठडा हृदय आठा से परिध्यापिन हो उठा, पनि के अनि कदा और प्रेम ले डमरी आँखें मज्ज देा गइ, इसने पावक के जोड़ में उठा सिवा ओक आकाश की ओर नाकनी दुध मोओ—“जयवन! मेरा पावक अम्मा हो लय, मैं तुम्हारी पूज करूँगी, अनार विषया पर हवा करे!”

एतो समय जयवन की आँखें पूछ गइ, इसने पानी आँख, माना ने वी: कर करारे में पानी सिवा और अम्मे के: सिवा सिवा.

जयवन ने पानी पी कर कहा—अम्मा, रात दे कि दिन?

सुनिया—कभी तो रात दे नेहा! दुन्दरु छ डिला दे!

जयवन—अम्मा! दे अम्मा, अन्न में अम्मा दे: गया.

सुनिया—दुन्दरु मुँह में वी-दधर दे, नेहा! जयवन करे तुम लय अम्मे देा लय.

इध माने के, छ कहना दे!

श्यावनः—हां अम्मा ! थोड़ा-सा गुड दे दो।

सुभियाः—गुड मत आओ लैया, अवगुन करेगा। इहो तो भियड़ी बनाई।

श्यावनः—नहीं मेरी अम्मा ! जरा-सा गुड दे दे, तेरे पैरों पहुँ।

माता इस आग्रह को न टाल सकी। उसने थोड़ासा गुड निकाल कर श्यावन के रज्जु दिया और हाँजी का ढङ्कन लगाने लगी थी कि किसीने जाकर से आवाज दी। हाँसी छोड़ कर वह केवाड भोजने चली गयी। श्यावन ने गुड की दो पिंडियां निकाल लीं और जल्दी खट कर गया।

(३)

दिनभर श्यावन की तण्डित अस्थि रही। उसने थोड़ी सी भियड़ी भाँस, दो धीरे-धीरे द्वार पर ली आया और हस्तनिधियों के साथ जेब न सकने पर ली, उन्हे देप कर उसका लु अलस गया। सुभिया ने समझा अच्छा अच्छा हो गया। दोपहर के जलन जैसे हाथ में आ जलनगे तो वह एक दिन हाँकुरल की पूजा करने चली गयी। के दिन आइ-अलस, नहाने-धोने और आने-पीने में कट गये; मगर जलन सन्ध्यासम श्यावन का लु लारी हो गया तो सुभिया धनरा ली। तुरत मन में शंका उत्पन्न हुई। पूजा में विवश करने से ही आलस फिर मुरझा गया है। अली थोड़ा-सा दिन लारी अच्छे को लेटाकर वह पूजा का सामान करने लगी। इतना तो जमींदार के जमीने में भिन्न भिन्न तुलसी-द्वार द्वार ही पर था, पर हाँकुरल के लोग के लिये कुछ मिष्टान्न तो चाहिये; गाँववालों के आटेगी क्या ? बहाने के लिये कम-से-कम एक आना तो चाहिये। गाँव जान आध, कहीं जैसे उधार न मिले। तब वह हताश हो गयी। हाथ में आने-आने जैसे ली-लिटी देता। आभिर उसने अपने हाथों के बाँदी के कडे उतारे और लुध अनिच्छे के हृदय पर गयी, कडे गिरे। रज्जु, जतासे लिये और दौड़ी लुध धर आया। का सामान तैयार हो गया तो उसने आलस को गोद में उठाया और दूसरे हाथ में ली चली लिये मंदिर की ओर चली।

मंदिर में आरती का घंटा जग रहा था, हस्त-पांय लक्ष्म-जन भजे स्तुति करने में सुभिया लकर मंदिर के सामने लड़ी हो गयी।

पूजारी ने पूछा—क्या है ? क्या करने आध है ?

सुभिया जल्दतर पर आकर बोली—हाँकुरल की मनौती की थी भद्राचार ! करने आध हूँ।

पूजारील दिनभर जमींदार के असाधियों की पूजा किया करते थे, और हाँकुरल की। रात को मंदिर ही में सोते थे, मंदिर ही में आपका भोजन भी लनन था। उससे हाँकुरलारे की सारी अस्तरकारी काली पड़ गयी। स्वभाव के भजे दयालु थे, निराल जैसे कि बाड़े कितनी ही हंड पडे, कितनी ही हंडी लवा यसे भितास्तान किसे भुँद में न गलते थे; अगर धस पर उनके हाथों और पैरों पर भैर की मोटी तद जमी लुध थी। धसमें उनका कोष दोप न था। बोले—तो क्या लीतर चली आवेगी ? हो तो चूकी पूजा आकर लरल्ल करेगी ?

एक लक्ष्मजन ने कहा—हाँकुरल को पवित्र करने आध है।

सुभिया ने लड़ी दीनता से कहा—हाँकुरल के चरन छूने आध हूँ सरदार ! पूजा के सामग्री लाध हूँ।

पूजारी—कैसे भेसभजी की जात करती रे ? कुछ पगली तो नहीं हो गयी है ? हाँकुरल को कैसे छुओगी ?

सुभिया को अज तक कली हाँकुरलारे में आने का अवसर न मिला था। बोली—सरदार, वद तो संसार के भासिक है। उनके दर्शन से तो पारी भी लर लनन है। छूने से उन्हे कैसे छू लगे जलनगी ?

पूजारी—चरे, व यमारिन है कि नहीं रे ?

સુખિયા:—તો કયા ભગવાન ને અમારો કો નહીં જિંદગી છે! અમારો કો ભગવાન કોઈ
રહે! હમ બન્ને કો મનીની છે સરકાર!

હમ પર ઉસી ભક્ત મદોશય ને, જો અમ સ્તુતિ અમાર કર ચૂકે છે, હમર કો બોલે—માર
અમા હો મુરેશ કો, ભરમદ કરને આપ છે. ફેક દો ચાકી-ખાલી. સંભાર મેં તો જાણ લી
જ સમી હુધ છે, અમાર બી હાકુરજી કો પૂજા કરને લગેને તો પિરથી રહેતો જી રજાનજ
ચલી જવગી!

દુસરે ભક્ત મદોશય બોલે:—અમ બેચારે હાકુરજી કો બી અમારો કે દાચ જા બોજન
ના પડેગા. અમ પાલે દોને મેં કુજ કમર નહીં છે.

કંડ ૫૩ રવી થી: સુખિયા બડી કાંપ રવી થી જીર યદાં ધર્મ કે દેરદાર લોજ અપય થી
તિ પર આલોચનાએ કર રહે છે. બન્ને મારે કંડ કે ઉસકી ડાની મેં પૂજા જના થા, કિન્તુ
ખિયા વહાં સે હટને કો નામ ન લેતી થી. જૈસા માલુમ દોતા થા કિ ઉમરે દોનો પાંચ બૂમિ
જડ ગમે છે. ૨૬-૨૬ કર ઉસકે હથ મેં જૈસા ઉદ્યાર હાતા થા કિ જાકર હાકુરજી કે
તરો પર ગિર પડે. હાકુરજી કયા ઇન્દી કે છે, દમ ગરીબો કો ઉનસે કાઠ નાના નહીં છે!
લોજ કોન હોતે છે? રાકેનવાસે! પર યદ બચ હોના થા કિ હન લોજો ને કવી સમયુમ
ખાલી-ખાલી ફેક દો તો કયા કરંગી? દિલ મેં જૈકે કુ ૨૬ જની થી. સદસા ઉમે એક બાન
કી. વહ વહાં સે કુજ દૂર જાકર એક વૃક્ષ કે નીચે અધેર મેં ઊપકર ઈન બાજાજો કે જાને
જી રાદ દેખને લગી.

(૪)

આરતી જીર સ્તુતિ કે પથાત્ ભક્તજન બડી દેર તકે શીમહાજાવત કા પાઠ કરતે રહે.
ઉધર પૂજરીજી ને ચૂલ્હા જલાયા જીર ખાના પકાને લગે. ચૂલ્હે કે સામને બેઠે કુએ ફ-ફ
કરતે જાતે છે જીર ખીચ-ખીચ મેં ટિપ્પણિયાં બી કરતે જાતે છે. હસ બન્ને રાત તકે કથાવાર્તા
દોની રવી જીર સુખિયા વૃક્ષ કે નીચે ખાનાવરવા મેં બડી રવી.

બારે ભક્ત-સોગી ને એક એક કરકે ધર કી રાત લી. પૂજરીજી જાકેરે રહ ગમે. તમ
સુખિયા આકર મંદિર કે બરામદે કે સામને બડી હો ગધ, જહાં પૂજરીજી આસન જમાએ
બટોશ કા કુખાવદક મધુર સંગીત સુનને મેં મમ થે. પૂજરીજી ને આલે પાકર ગરદન ઉઠાઇ
તો સુખિયા કો બડી દેખા. ચિહારે બોલે:—ક્યોં રે તુ અબી યદી બડી છે!

સુખિયા ને થાકી જમીન પર રખ દી જીર એક લાચ દેલા કર લિસા-પ્રાર્થના કરતી કુઇ
બોલી-મદારાજી! મેં બડી અઝાગિની હું. યદી બાલક મેરે જીવન કા અસમ છે, મુઝપર દયા
કરો. ત્રીન દિન સે હમને સિર નહીં ઉઠાયા. તુમહેં બાકા જસ હોગા મદારાજી!

વહ કદતે-કદતે સુખિયા રોને લગી. પૂજરીજી દવાલુ તો થે, પર અમારિન કો હાકુરજી
કે સમીપ જાને દેને કા અનુનપૂર્વ, ઘેર પાતક વહ કેસે કર સકતે? ન જાને હાકુરજી હસકા
કયા કંડ છે. આપિર ઉનકે બી તો બાલ-બન્ને થે. કવી હાકુરજી કુપિન હોર માંવ કા સર્વ-
નાથ કર હું, તો બોલે-ધર જાકે ભગવાન કો નામ લે, તેરા બાલક અઝા હો જવગા. મેં વહ
ગુલશી-દહ દેના હું, બન્ને કો ખિયા દે, ચરણામૃત ઉસકો આંખો મેં લગા દે. ભગવાન ચાહેજે
તો સમ અઝા લી દોગા.

સુખિયા:—હાકુરજી કે ચરજો પર ગિરને ન દોમે મદારાજી! બડી દુખિયા હું, ઉધાર
કાકર પૂજા કી સામગી લુટાઇ છે. જેને કસ સપના દેખા થા મદારાજી! કિ હાકુરજી કો પૂજા
કર, તેરા બાલક અઝા હો જવગા. તબી લીડી આપ હું. મેરે પાસ રપયા છે. વદ મુઝસે લે
લો, પર મુઝે એક જનબર હાકુરજી કે ચરજો પર ગિર લેને દો.

હસ પ્રદોબન ને પડિતજી કો એક શણ કે લિએ વિચલિન કર દિયા, કિન્તુ મૂર્ખતા કે
કારણ ઉધર કા બચ ઉનકે મન મેં કુજ-કુજ બાકી થા. સમજલ કર બોલે:—જરી પચલી? હાકુર-
જી કાકરો કે મન કા બાવ દેખતે છે? કિ ચરન પર ગિરના દેખતે છે? સુના નહીં છે—મન ચંગા
તો કહીન મેં ચંગા. મન મેં બકિન ન હો તો સાખ કાઠ ભગવાન કે ચરજો પર ગિરે કુજ ન
દોગા. મેરે પાસ એક જનબર છે. દામ તો ઉસકા જવન છે, પર તુમે એક લી-રપમે મેં દે દુગા.

હો આવી ધી ઠિ પૂતરી કેહાં ખોજ કર દરવાજાએ દુએ પડતો નિપજ ને ને ને
ઝોર ! હા મુખ મચાને જાંવે દી જોર દોરો. તબ્દો મેં ક્રમ પડતો જન રહે તો ને કે
મુખ જનો દે. વદ ઝોર મુખને દી દાઝ અવજી ૧૧૨-૧૧૩ મેં કાજોએ જિને દુએ નિપજ
ઝોર પડોને લગે-કલાં દે, કલાં દે કિપરે ગયા !

પૂતરીઃ—મઝિરે હા દાર મુખ પડા દે. મેને અદખટ કી આવાજ મુદી.
સદસા મુખિયા બરમોરે મે નિકલ કર અવજી ૧૨ આજે કોરે જોવી-જોર નવો દે. મે
હાકુરજ કી પૂત્ર કરને આજે થી. અબી તો અંદર જાવી નવી. ૧૩ દરવાજા મચા દિવા.

પૂતરીને કલાઃ—અજ જનમો દો ગયા. મુખિયા મઝિરે મેં અંદર હાકુરજ મેં અજ હા અજ.
ફિરે કલા ધા ! દાઝ આઝી જલાએ દુએ લપરે ઝોર મુખિયા પર લપરે કોર મુખો રે
પડને લગી. મુખિયા એક દાઝ સે જવો મે પકડે દુએ થી ઝોર ફરે તાજ મે જમી ગયા
રદી થી. એકાએક એક અસિહ હાકુર ને ઉછે જનીની જોર મે પકડા દિવા કે આઝકે તુઝને તાજ
હુટકર જમીન પર ગિર પડા. મગર ન વદ રોવા. ન જોવા; ન કમ થી. મુખિયા બી ફિરે
થી. સંભાષકર અઝો મે ઉઠાને લગી તો ઉઠાકે મુખ પર નજર પડી. ઝંઝા લગ પા માનો
II મેં પરજાઈ હો. ઉઠાકે મુદ મે એક ઝીખ નિકલ ગઈ. જવો મે માયા મુકર દેખા. સગી
દી દો અઈ થી. એક લખી સાંસ ખીચકર વદ ઉઠા બી દુધ. ઉઠાકો કાંખાં મેં કાંખાં ન
એ. ઉઠાકા મુખ કોષ કી જવાસા સે તમનમા ઉઠા, આખો સે અંજારે બરમોરે તવો. રોમો મુખિયા
ક ગઈ. હાંન પીસકર જોસીઃ—કમો પાપિયો ! મેરે જવો કે પ્રાણ લેકર અજ કર કમો અંદે દો ?
કે બી કમો નહીં ઉઠાકે સાથ માર કમતે ! મેરે છ મેને સે હાકુરજ કે છન વમ ગઈ. પારમ
છકર લોદા સોના હો જના દે, પારસ લોદા નવી દો જના. મેરે છ મે હાકુરજ અપરિવ
I જવો, મુજે બનાયા તો છન નવી લગી ! લો, અજ કમો હાકુરજ કે છને નહીં આજીવો.
મે મેં અંદ કરકે રકમો, પદસા જોડા દો. દાઝ ! તુઝે દવા-છ બી નહીં ગઈ ! તુમ છતને કોર
I બાલ-અઝવેવાસે દોઢર બી તુઝે એક અલાગિની માતા પર દવા ન આજ ! નિસ પર પરમ
દોઢર બનતે હો. તુમ સજ કે સજ દવારે દો-નિપટ દવારે હો. કોર. મન, મેં માના-
પીસ નહીં જતગી, મેરા ન્યાય અજવાન કરેજો, અજ ઉત્તી કે દરવાજા મેં ફિરિયાઈ કરેજી. "

કિસીને જુ ન કી, કોઈ મિનમિનાયા તક નહીં. પાપાણુ-મર્તિયો કી કાંતિ સજ કે સજ
સેર કુકાએ અંદે રહે.

છતની દર મેં સારા જાંવે જમા દો ગયા ધા. મુખિયા ને એક બાર ફિરે બાકક કે મુદ ઠી
ઝોર દેખા. મુદ સે નિકલાઃ—"દાઝ મેરે લાલ !" ફિરે વદ, મઝિરે હોકર ગિર પડી. પ્રાણ નિકલ
અઝે અઝે કે કિયે, અઝે કે લિયે પ્રાણ દે. કિયે !

માના ! વ ધન્ય હૈ ! તુઝ જોસી નિષ્ઠા, તુઝ જોસી શ્રદ્ધા, તુઝ જોસા વિશ્વાસ દેવતાઓ કે બી
દુર્ગતા હૈ !

(એ અહુરમઝ્દાના દિમાવતીમાં પોતાને અપાત્રી મિથ્યાલિખાનડું સુરાપાન કરી કરનાર
અંદેખાંતો ! "દેના ઝોર." ત્રી ઉપમાથી બડીતે લાગી જનાર બારનસોવક ! એ પ્રથમ પેલા બજા
બજવાનને મદિમા નળી લીધો; હોત તો આવા સુરાપાનમાં અને લોકપ્રતિષ્ઠા નામક સુકરી
વિદ્યાના મોહિત થયું નજ પડ્યું હોત ! ! છે દ્રજ પણ મરવાગી ? આ રથું લેવ ! હા, તે સાચો
કર્મયોગ, સાત્વિક ત્યાગ, સાત્વિક દયાદાન ધન મારે તીવ્ર ધૃષ્ટા અને પલ તમારા કિરમનમાં
લખાયેલાં તમનેજ ન બાસતા દોષ અને ખુશામતખોર ધનચલાઓની રોળીનાં 'મોટાભા' બન્યા રહેવા
જેટલું કમનસીબ/ મીડું મધ જેવું લાગ્યા કરતું દોષ, ત્યાંસુધી તો સાક્ષાત્ શ્રીહરિ પણ તમારો
એ કમનસીબમાંથી ઉદાર કરી શકે તેમ નથી ! ત્યાં આવા તેવા મેલા મેલાના ચપ્પોનો શો
દિસાળ ! અને તેડું, અણવા-જતાં પણ આડું, દોઢાકા જેવું સામટિ લખાઈ બન્ય ! કારણ
એજ કે, આ લખનાર અવશ્યજસાર નામને પાન હોઈ 'અખ'દાન'દ' નામ તો માત્ર તે આપણા
સર્વના પરમ પિતામહેજ ચોખ્ખ છે,)

हेभो, अंत्यजनों में ली कैसे कैसे संत और लज्जा

(लेखक—श्री० किशोरीदासराय वाणपेयी शास्त्री-आहना अंत्यजनोंमेंवाणी)

१—भंगी वाल्मीकि

“हुता एक सुपथ सुनाम ताके आलमीकि, श्याम लै प्रगट किया भारत में
यात पुरानी, दापर के अंत अथवा कलियुग के प्रारंभ की है; उस समय की, जब
में आर्य-साम्राज्य का विनाश था और लगवान श्रीकृष्ण ने भीन-भीन कर दुष्टों का इधन
लगवती वसुंधरा को निष्कण्टक कर दिया था। धर्मराज युधिष्ठिर का धर्म-शासन था,
विराज रही थी। इसी शुभ काल में, इस भारत में, जहाँ-तहाँ वर्तमान हुआ-भूत का
भीन पड रहा था और अनुकूल स्थिति पाकर अंकुरित होने लगा था !

सर्ग काम हीक कर महाराज युधिष्ठिर ने राजसूय यज्ञ आरंभ किया। केवल इस यज्ञ
ही नहीं, किंतु पांडवों के प्रत्येक क्षेत्र के सूत्रधार थे श्रीकृष्ण महाराज। यज्ञ ली उनके ही
वधान में शुरू हुआ। लगवान ने अपना पांयजन्य शंभु रथ दिया और कहा कि जब
पूरुष होगा तो यह शंभु आप ही आप भज उठेगा। सजने यात मान ली। अनुष्ठान शुरू
सभ पुण्य-कर्म विधिवत् हुआ। ऋषि-मुनियों की धूम थी। दौड़-दौड़ कर सभ काम सभ
नरेशगण कर रहे थे। यज्ञ की अवधि समाप्त हो गयी; पर वह शंभु अभी तक मौन ही
लोगों का भजी शंका और कुतूहल हुआ, शंभु भज क्यों नहीं ? पांडवों के मन में
और ज्ञानि हुए। श्रीकृष्ण से कारण पूछा गया:—महाराज ! अथ किस यात की कमी रह
है, जो शंभु नहीं भजता ? उत्तर मिला:—हमारा एक अकिंचन लज्जा तुम्हारे नगर में
है; पर तुमने उसकी यात नहीं पूछी। उसका इससे अपमान हुआ है, यद्यपि वह सभ भज
अपमान कुछ नहीं मानता। उसके लिये तो व्यक्तिगत प्रतिष्ठा का कुछ भूख नहीं है; पांडु
इससे क्या ? हमें-तुम्हें तो ज्यादा रचना आहीये। निश्चय-समझे, जब तक उस भज
अरुण तुम्हारे घर का पवित्र न करेगे, यज्ञ कभी ली सक्षम नहीं हो सकता; आहो किने
ऋषि-मुनि संमिलित क्यों न हों।

सुनकर लोगों के आश्चर्य का टिकाना न रहा। लला महायज्ञ में, जहाँ समस्त संसार के
ऋषिमुनि और लज्जा एकत्र हैं, इस हस्तिनापुर का ही कुछ लज्जा रह गया; और तो
जैसा कि जिसके न आने से यज्ञ ही पूरुष न हो ! किसी की समझ में कुछ नहीं आया।
द्विज उन्हीं पतित-पावन से प्रश्न हुआ:—“महाराज ! हम लोगों की समझ में कुछ नहीं आया।
आप ही कृपा कर मतवाच्ये, कौन से लज्जाराज है ? आश्चर्य है कि इस शहर में ही
वासे जैसे लज्जाराज का ली हम लोग नहीं जानते ! हम लोगों के ज्यादा से तो समस्त संसार
के लज्जा-शिरोमणि और ऋषि-मुनि यहाँ विराज रहे हैं। आप कृपा कर आदेश दीज्ये। श्री-
कृष्ण ने कहा:—सुनो लाभ ! तुम इसे नहीं जानते। हाँ, मैं जानता हूँ—और भूख जानता हूँ—
कभी ली नहीं लूँला। हेभो, वह है तुम्हारा भंगी, जिसका नाम है वाल्मीकि कहा ?”

सुनकर सभ दंग रह गये। लगवान श्रीकृष्ण का वाक्य था, कुछ भजौल न थी। युधिष्ठिर ने
कहा:—“तो फिर अर्जुन ! शीघ्र किसी को भेज कर.....”

श्रीकृष्ण ने युधिष्ठिर की यात काट कर कहा:—“नहीं, यह नहीं हो सकता। वहाँ किसी को भे-
जने से काम न चलेगा। उन्हे जाने के लिये स्वयं अर्जुन और भीम को जानना होगा; और
संभानपूर्वक वाकर लवन पवित्र करना होगा। साथ ही एक यात और है, उसे ली आप
सुनकर विचार कर लीज्ये। तब फिर जैसी धमका हो, वैसा करना। यात यह है, कि किसी
लोचन के लिये द्विसे रसोद्य जनानी होगी और उसे जनाना पडेगा आस द्रौपदी को। कहीं
भंगूर है ?”

लला धनकी यात में ना-तुकर कौन करता ? धर्मराज ने कहा:—महाराज ! और द्विसे
आत्मा ने अनुग्रह का हाथ किस लिये दिये हैं ? इसीलिये न कि उनसे लगवदलकों की कुछ

५३। मानव सौंदर्य के मापक मानक हैं।

[illegible]

અર્જુન ને એપેરી ઠા પરા જરા સા ઉભા પડેલા તો વળી જાણે જાન તમને એક સામને છેટે મે સિંદાસનપર સાથમાજી હો મુનિ ચિરાન્મન દે. જગપર આન જોઈ પુત્ર દે. કોઈ મેં સુખે ભરી થો, ગિતને દોનો કામન દર વિલા. હવે મેં વામ્બીકિ હો શિર વર બાહ, સામને અર્જુન ઓર બીમ ખડે થે. વે શ્વિમન જોઈ જાનિ દુર્મ. મોઝ વો જામન કર રીડે જોઈ દૂર સે મતલક પૂરી પર રખ કર. પ્રજામ કરને લગે; પરંતુ ઉત્તમ મિત્ર થો તક પદ્મ્ય ન પાપા થા, તમી રોઝકર અર્જુન ને બીમ મેં લી થામ તિલા ઓર કહેને શિશન કર, ઉત્તમી પ્રવેસા કરને લગે. શિર સજ દાથ કદા. વામ્બીકિ શ્રીકૃષ્ણ પર જરા ના-જી દગે.

દાદિની ઓર અર્જુન જોર ખાઈ ઓર લીમ થે. બીય મેં લાલ વાળોડિ સે. જડે આર
રાજ-લવન મેં ઉન્ડે સે આગે.

હવે ડોપદોષ મોજન બનાને મેં બચાવ્યા. ઉનસે શ્રીકૃષ્ણ ને કહ દિયા થા:—

“नेतिक प्रकार सभ वंजन सुपारि करी, ज्ञान एवं दायन की होनि सहसार्थ दि.”

કોપરીજી અપની સજ કારીગરી ખર્ચ કરને મેં લગી થીં, બોજન બનને તક વાશ્મીકિ
કા કમરે મેં સજસે કંચી ગદી પર બેઠા કર સેવા-શુશ્રૂષા કી ગઈ. ચઢપિ વે અબુત મના કરને
રહે ઓર પાંચ પડ કર કહને લગે:—

॥ "जुंदनि है गरीं सदा द्वार के जुंदारों" ॥

सो: यह सत्य अनुदार मेरे योग्य नहीं; पर वहाँ तो श्रीकृष्ण-वाक्य के प्रसार से सत्य हो
 रहा था. उसे टाँसता हीन ? सत्य ऋषि-मुनि हैं न रह गये.

बोधन मन था। भीतर से भयर आध। बोधन करने भीतर थीं मे' गये। आसन
 निजा। उस पर सपथ्य भेदे। बोधन मुषिगिरिष्ठ ने स्वयं' भरोसा। लयवान के समर्पित
 कर, ज्यों ही पदसा मास उठाया, त्यों ही स'भ की प्रयत्न ध्वनि सुने दुध। सभोके आभार्य के
 साव आनंद ही सीमा न रही; परंतु फिर स'भ ज'ह हो गया। श्रीकृष्ण ने कहा:—यद नान
 क्या है? मास मास पर स'भ जलना मालीके। भावभ दुष्सा, कुछ केरकसर है। वपर से तो
 स'भ हीक था। मन की लान सभ से पूछी गध। वीपदी से भी पूछी गध। उन्हेोंने कहा
 कि भदाराज! मेरे मन में यद नान अन्तर्य आध कि यद नानि का ल'गी लसा हमारे साथ
 ही परीक्षा क्या करने? जस, श्रीकृष्ण ने कहा:—धसते लक्ष्म' का अथमान दुष्सा है, ह्यम क्षमा
 मांगो। जैसा ही दुष्सा। फिर स'भ गरावर जलता ही रहा; और तज तक जलता रहा, ज'भ तक
 वाष्पगिरिष्ठ बोधन करते रहे। बोधन करने के बाद उसी क्षनि विरत दुध। यत पूछा दुष्सा।
 सभ मनोरथ पूछा दुष्मे और सभ अपने अपने घर गये।

२-रैदास

સદેશમંચિષ્ણંડનનિપુન, જ્ઞાનિ જિમલ રેદાસ કી;
સદાચાર, કૃતિ, શાભ, જયન અવિરુદ્ધ સુચાર્યો

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના પાંચમી અધ્યાયની રિચાર

રેદાસજી કે સાખને કી પ્રાણ મની ને એક દિન મુદરસર હો નિષ્કલ્પ રિચાર, કિન્ન
મિત પ્રકાર કે બંધન નેવાર પુએ, અપ્પી નેવરિચાર કુદ, અપ કોવ બંધ, હુએ, પશિ નેદી.
સખે બીચમે એક બડી રચનુ-ઓહો પર રેદાસજી વિચારે. કિન્ન અપવ કે એ ને બંધા.
કુસી હોને થયી. રેદાસજી મુજત પમે ઓર અપને રિચ પ્રજાત એ અપકર પ્રજાત ના નિષ્ક.
સખ સાન્ન દો મએ, સખને બોબન રિચાર. રિર રિચને દો કનરે મિચ મન પમે, વિનીરે થે
કુક દિન રદ કર રિરે રેદાસજી ખાતી કાય અપની હુએ કામગામી કે. પડી એ મએ અપમે
ઓર બુને પનાકર ભેચને તથા અપરહાનન કરને લેને.

રેદાસજી ને સખ દિદુ-સાચ અપ્પી તરદ પડે છે. સાચો કા મનન તો મુજ રિચાર
થા; તબી તો:—

“સદાચાર, કુલિ, શાન્ત, વચન અવિરુદ્ધ હુઆરો.”

કનકે વચન કયા થે, દંસ કી યોગ મે; છનમે “નીર-હીર નિરન” અવન દી હો
બના થા ઓર હસીસમે “પરમ દસન ઉર ધાયો” કયા કદના દે? અમાર કી બાન નો
હથ મેં ધારણ રિચાર કિસમે? બેર-બેર નાથુ-બેર ને નદી, પરમદગો ને! બે-બેર શાન્ત-
મદારામજો ઓર પંડિતો કે મુક ઓર મુદરસ દોકર બી પરમદગો કે માનનીવ જોરમા! અપ
કયા ચોદિએ? પદી નદી, કિન્નુ કદર મે બી કદર અભિમાની

“વજીશ્રમ અભિમાન તણ, પદ-રજ બનદિ” બધુ જા! ”

સો પદી રેદાસજી મદારામજો છે.

આપ કેવલ મુષ્ક યાત્રી કી નદી; કિન્નુ આનુભાવ દિન્દી કે ઉત્તમ કનિ બી થે. કવિના
ઉપદેશપૂર્ણ ઓર પ્રસાદ-મુલ્ય-પરિપુત છે. કનકે સખ મય ઓર કવિનાએ પ્રાપ્ત નદી. કુક
પુટકર પદ મિસે છે, ને પ્રકાશિત હો ચુકે છે. હસમે કાઇ આશર્થ કી બાન નદી; કોઈક
દિન્દી કે ન બને કિતને કવિઓ કી કૃતિયા અસ્તંત તો ચૂકી છે; રિર બધા મે તો ગમાર થે.
કનકી જાતિ કા નામ કી કનકી કાબ-કલા કે લુપ્ત હોને અથવા લુપ્ત કરને કે કિસમે પર્વાત
કારણ થા. મુષ્ક કે અસ્ત હો બને પર ઉસકે વિરોધી ઉત્ક્ર ને ન કર છે, થોડા છે; અરજુ.

અપ દસ આપકી દિન્દી-કવિના કી કુક સાચની પાઠકો કે સમર્પિત કરતે છે:—

રેદાસજી કી સાખી

બાદર ઉદક પરવારિએ, પદ બીર નિવિધ વિકાર;

મુદ કવન પર હોખો, સુચિ કુંજર વિધ બોધાર.

કર્મ અકર્મ વિચારિએ, સંકા મુનિ બેદ-પુરાન;

સંસા સદ દિરે બસે, કોન-દર અભિમાન.

રેદાસજી કે રાખદ

નરદરિ! ચંચલ હે મતિ મેરી, કેસે ભગનિ કરી મે તેરી,
તૂ મોહિં દેખે મેં તોદિં દેખું; મીતિ પરસ્પર હોખ;
તૂ મોહિં દેખે તોદિ ન દેખું, વદ મતિ સજ સુધિ બોહ,
સજ વદ અન્તર રમસિ નિરંતર, મેં દેખંત નદી બના;
ગુન સજ તોર મોર સજ બોચન, કૃત ઉપકાર ન માના,
મેં તેં તોરિ મોરિ અસમજિ સો, કેસે કરિ નિસ્તારા;
કદ “રેદાસ” કૃષ્ણ! કરણમય! ને ને જગત અધારા.
આજ દિવસ સેકે અવિદારા, મેરે મુદ આપા રામ કા પ્યારા,
આમન, બંજલા, ભવન બપો પાવન, દરિજન બેડે દરિ જસ માવન;
કરે દંડવત ચરન પખાર, તન, મન, ધન, ઉન ઉપર વાકૂ,
કયા કહે! આર અર્થ વિચારે, આપુ તરે ઓરન કો તારે;
કદ “રેદાસ” મિલે દરિદાસ, જનમ જનમ કે કાટે પાસ.

३-नामा

नालास्वामी जति के उमर थे, यह प्रसिद्ध है। नालाश की लज्जा अनुपम थी। अनन्य वैष्णव थे। उनके गुरु प्रसिद्ध वैष्णव श्री “अग्रदास” थे। नालाश के पंडित और राज-महाराज शिष्य थे। और तो और, जो कुछ हुआ सो हुआ, पर नालाश ने एक ऐसा काम किया है, जो किसी ली लज्जा, पंडित या कवि ने उनसे अथवा उनके समय तक न किया था; और वह है—“लज्जाभाव” का निर्माण। यह लज्जा आज हमारे सामने न होती, तो सैकड़ों और हजारों हिंदी कवियों के बारे में हमें उनका पता न चलता, जितना आज चल रहा है। यह अज्ञात अर्थ है। इसमें लज्जा-पुरुष अवश्य पर फिर ली ऐतिहासिक अर्थ है और उस समय, जब इसकी रचना कुछ समय, जैसे प्रथम जनता अज्ञात रहित था। इसकी लापा गड़ी भीड़ी और रसीली है। अलंकारों का भी समवेक सागर का गागर में भरने की नालाश की आदत थी। लज्जाभाव में ली यही आदत है। तो इसके प्रधान टीकाकार श्रीप्रियादासज ने उनके बारे में कहा है:—

गुन पै अपार साधु कहे आंक बार ही में, अर्थ-गिसतार कविराज टकसाव है।
मुझे तो लज्जाभाव के जेउ का, छिन्ही ही नहीं, अपनी परिचित किसी ली नाम अर्थ नजर नहीं आता। प्रियादासज ने लिखा है:—

जका जो सक्षेप सो अनूप लै दियाय दियो, कियो यों कवित पट भिरी भय लाव है।
गुन पै अपार साधु कहे, आंक बार ही में, अर्थ-गिसतार कविराज टकसाव है।
मुनि संत-सला जूमे रही अलि-ब्रेणी भानों, धूमि रही कहे यह कहा धौ रसम है।
मुने है “अंगर” अथ जने में “अंगर” सही, योवा लये नाला सो सुगंध लज्जाभाव है।
“लज्जाभाव” में सली जति के लज्जा का वर्णन है। जत-पांत का कोष्ठ अज्ञात न हो किया गया है, और इस साम्य का जनाने के लिये नालाश ने एक आदत जो लज्जा की है। आपने लज्जाभाव के आदि में लगवान के योभीसों अवतारों का वर्णन किया है जो इस भंगल-पद्य में अपने गुरु श्री अग्रदासज का नाम दिया है। इस भंगल-पद्य में लज्जा पदले “राम” या “कृष्ण” का नाम न लेकर “मीन” और “पाराव” से उपक्रम किया है। इस तात्पर्य यह है कि इस प्रकार लगवान के साथ अवतार परापर है, वैसे ही सग लज्जा परापर है। लगवान की लज्जा में जत-पांत का कोष्ठ अज्ञात नहीं है। इस से कम “लज्जा” में तो जतपांत की विपरीत विषमता न भिन्नगी। इसलिये जन्हे नाक-लौं यदानी हो, भंगल परणु ही देण कर समझ जय और आगे न जड़े। आप भंगल करते हैं:—
जय जय मीन, पाराव, कमर, नरहरि जलि, जावन, परशुराम, रघुभीर, कृष्ण कीरति जग पवन

यद्यपि इस लेख में इनकी कविता का स्वाद कुछ जगद पांडे-पांडिकाओं का भिन्नता है, फिर भी एक पृथक् उदाहरण देने का उ उ चाहता है। कवि-कुलगुरु श्री सूरदासज के बारे में लिखते हुये, आप इनकी कविता की यों आलोचना करते हैं:—

“सूर”—कवित मुनि कौन कवि, जो नहिं सिर यावन करे।

उक्ति, योज, अनुप्रास, जहन, सुस्थिति अति लारी।

जयन प्रीति-निवाह, अर्थ अहलुन तुक धारी।

प्रतिभिम्बित द्विप दृष्टि, हृदय हरि-लीला लासी।

जनम, करम, गुन, रूप, सग रसना परकासी।

विमल शुद्धि गुन और की, जो यद गुन जवननि धरे।

सूर-कवित मुनि कौन कवि, जो नहिं सिर यावन करे।

ये सब सिर दिखने की लगता है। कहने के तरीके की दृढ़ है।

विरोधीयों से आपका ली आशा संग्राम आ था; पर विजय-माल पड़ी लज्जा में संग्राम-कन्या के गले।

૪-નામદેવ

મદારાષ્ટ્ર પ્રાંત કે ' પંદરપુર ' ગ્રામ મેં એક 'વામદેવ' નામ કે છાત્રી રહેતે થે. તે પરમ વૈષ્ણવ ઓર ઉદાર થે. છાત્રીઓ કે મોર્ખી છતાં નહીં દે; પર વૈષ્ણવો ને મન્હેં અપના સિધા થા. વામ-દેવજી કે એક વિધવા લકષ્મી થી. દેવવશ ઉપકે કિસી તરફ મર્જા રહે ગયા. સમય પાકર વદ બરા ઓર લોગોં કે માલુમ દુઆ. લોગોં ને વામદેવજી સે કદા કિ કહોં જાકર છમે ગિરવા દો, નહીં તો જાન-પાન સે ભો જાઓગે; પરંતુ વૈષ્ણવ વામદેવ ને ઈન-લોગોં કી એક ન સુતી. તે લકષ્મી કી સાવધાની સે રક્ષા કરને લગે. સમય આપા ઓર ઉસ લકષ્મી કે પુત્ર-રતન ઉત્પન્ન દુઆ. વામદેવજી ને ખૂબ ઉત્સવ કિયા. બહે પુત્ર-પડકે કે સાથ મહાનોં તક વૈષ્ણવોં કા દરિ-કીર્તન હોના રહા. બાલક કા નામ "નામદેવ" રકખા મયા. યદી જાણક નામદેવ હે, જિસને સમય પર મદારાષ્ટ્ર પ્રાંત કે જગથા. ઇસકી ઉન-તીન-ચાર સાધુ-જાત્રાઓં મેં ગિનતી હે, જિન્હોંને અપના જીવન સમાજ કે અર્પિન કર દિયા થા.

પન્દરવેં શનકે કે હસરે ભાગ મેં આપ આવિર્ભૂત દુએ થે. બહે હોને પર પ્રસિદ્ધ સંત શ્રી-જાનદેવજી ને આપોં દીક્ષા દી થી. નામદેવજી ને મન લગા કર વિશ્વાધ્યયન કિયા, સદા ગુદરજ રહે; પર કામલાગી 'સમર્થ' સે બી બદ કર છીએ. વિરોધી-દલ ને ઇન્દે બી બદુત સનાયા; પર જે અપને સત્યામદ પર સર્વદા બહે રહે ઓર વિજય પ્રાપ્ત કી. ઇન્હેં રિરોધિયોં ને હુત્ત બી બદુત દિએ, યદ ખાન નાભાજી કે ઇપ્પ થી, પ્રદુષાદ કી ઉપમા સે માલુમ હોતી હે. ઇસી ઉપમા સે ઇનકી વિજય કી ખનિ બી નીકળતી હે. નાભાજી કહેતે હે:—

નામદેવ નિર્જાદી પ્રતિષ્ઠા, જ્યોં ગેતા નરદરિદાસ કી ! †

ધન્ય ! જે કુછ બી હો, અંધકાર પ્રકાશ કે સાથ જાજ નહીં લે સકતા.

મદારાજ નામદેવજી મરાઠી-ભાષા કે મંથ-લેખક ઓર કવિ તો થે હી; સાથ હી ઉસ સમય બી, ભાવી રાષ્ટ્રભાષા દિંદી કે બી બહે ઉંચે કવિ થે. દિંદી પર આપકાં પૂજા અધિકાર થા. મર્જોં ઓર મુદારિશોં કા પ્રયોગ તો આપને એમા કિયા હે કિ દિંદી-ભાષાભાષી કવિ બી હંમ દોતે હે. કુછ નમૂને રખિએ:—

બહી કયોં ના દોડ માધોં મો સોં ?

હાકુર તેં જન, જન તેં હાકુર, એથ પયોં હે તો સોં.

આપન દેવ દેદરા આપન, આપ લખવે પૂજ,

જળ તેં તરંગ, તરંગ તેં હે જળ, રહન સુનન કે દૂળ.

આપદિ આવે, આપદિ નાવે, આપ બગલવે પૂરા,

રહન "નામદેવ" તૂ મેરો હાકુર, જન ઉરા તૂ પૂરા.

એક ઓર:—

દોહરી

મેર પિયા નિઝમો પારેમ, દોગી મેં કાસોં બેસોં;

પરી પદર મોદિ દલ ન પરવુ દે, રહન ન કોઢિ ઉપરેથ.

ઝે પાન ખન દૂધન લાગે, મધુકર રતન ઝૂંબર;

દા દા કરોં કંથ પર નાદી, કે મોરિ સુને પુકાર.

બ દિન નેં પિય મવન દિયો દે, તિહુરા ન પદિરોં મંજ;

પાન પુલેષ સમે સુખ ત્યાગે, નેથ ન લાસોં અંજ.

દામિનિ દમકિ પટા મદરાની, રિંદ હોં થન યોર;

મિન માનક દે હાકુર મેલે, વદિ ખન ભોલન મોર.

પ્રીતમ કે પતિયાં સિખ મોર્ન, પ્રેમ-પ્રીતિ મતિ લાવ;

મેરિ મિથોં જન 'નામદેવ' હોં, જનમ અકારથ જલ.

કવિએ, કયા બાવ દે, કેસી બાવા દે ઓર કિસ પ્રકાર કે માધુર્ય કા પ્રસાદ દે ? વદ એક મદારાષ્ટ્ર થી દિંદી કવિના દે.

અંત મેં થહ કહના પપોપ્ત હોગા કિ મહારાષ્ટ્ર કેા જગાનેવાસી ધની-મની મેં સે નામદેવજી કા એક વિશેષ સ્થાન થા:

૫-કબીર

“કબીર કાનિ રાખી નહીં, વણાંશ્રમ પટ દરસની;
ભક્તિ-વિમુખ જો ધર્મ, તાહિ અધરમુ કરિ ગાયો.
જોગ, જગ્ય, વ્રત, દાન, ભજન બિનુ તુગ્ગ દિખાયો;
હિંદુ તુરક પ્રમાન, ‘રમૈની’ ‘શખરી’ ‘સાખી.’
પક્ષપાત નહોં જયન, સખાહિ કે હિત કી ભાખી;
આરઠ દસા હૈ જગત પર, મુખ દેખી નાહિન ભની.
કબીર કાનિ રાખી નહોં, વણાંશ્રમ પટ દરસની.”

ઉપર કે છપ્પય મેં કબીરજી કી સજ દાર્દિક ખાતે આ ગઇ. ઉપર કી યે હૈ કિ જાતિ કે જુલાહે થે. રામાનંદજી કે શિષ્ય થે. નિવાસ ધન્હોને ભી વહી વિરાધિયો મે “કાશી” ચુના થા. કબીરજી સ્વભાવ કે ખડે ખરે થે. સીધી-સીધી સુનાતે થે. ખડે પદુ થે. શૂદ્રસ્ત્રી મેં રહતે હુએ વિદેહ થે. વૈષ્ણવ થે. અવતારવાદી થે; પર મૂર્તિપૂજક ન થે. વાન કે ભજન કે ખિના ઔર સજ ઢોંગ સમજતે થે. ધન્હોને ‘રમૈની’ ‘શખરી’ ઔર ‘સાખી’ અડી અનહી કહી હૈ. ઇસી લિએ લોગોં ને કહા હૈ:—

“જો કુછ રહા સો જોલહા કહિગા, અજ જો કહૈ સો જંડી.”

ઇનકે વચનોં કે પ્રસિદ્ધ ગુરુ નાનકદેવજી ભી ખડે કાયક થે. કબીરજી કે બહુ અગિયે ‘ત્રંથ’ સાદિખ મેં ઉદ્ધત હૈ. યોં તો નામદેવ આદિ ઔર કિતને હી ભક્તોં કે વચનોં મે ‘ત્રંથ’ સાદિખ મેં સ્થાન મિસા હૈ; પર કબીરજી કા ઉત્કર્ષ કુછ ઔર હી હૈ. રાયજી નામદેવજી ને કબીરજી કો અપના ગુરુ કઈ જગહ લિખા હૈ. કબીરજી કો ઇસ ઉત્કર્ષ મેં કો કો કિહાના હૈ ? હીરે કો જોડરી પરખતા હૈ. રત્ન સોને હી મેં જડા જાતા હૈ.

કબીરજી કા જીવન-કાલ પન્દરવેં શતક કે ઉત્તરાર્ધ સે સોલસવેં શતક કે અંતિયે તક હૈ. ધર્મ કે વિરાધિયોં સે કબીરજી જીસ વીરતા સે લડે, ઉસ ઢંગ સે કોઇ ન થા જતે ખડે હી કુછક ઔર પદુએ હુએ સિદ્ધ થે. ખડે ભારી આત્મજાની થે. ઔર-ઔર પ્રકારે અંતે રિક્ત “બીજક” નામ કા એક ખગ ઉત્કૃષ્ટ ત્રંથ આપને લિખા હૈ. ઇસકી અજ તો સી અચ્છી અચ્છી રીકાએ ભી ખન ચૂકી હૈ. ત્રખ્યાત સાદિત્ય-સેવી રીવાંનરેસ મી ગુરુ, જો દેવ કે પિનાશી વિશ્વનાથસિંહ દેવજી ને ભી ઇસ પર ખડી અચ્છી રીકા કી હૈ.

બીજક અધ્યાત્મ-ત્રંથ હૈ, પર પ્રક્રિયા કહી-કહીં ગિતકુજ ગિત હૈ:—

“કબીર કાનિ રાખી નહીં, વણાંશ્રમ પટ દરસની.”

ઇસમેં અંતે વેદાન્ત કા ખંડન ભી હૈ. બીજક કા વિષય હૈ, ભક્તિ-મિશ્રિત જાનકી ઔર સજ ખાતે કબીરજી કી પ્રસિદ્ધ હી હૈ. કબીરજી રાય ભારત કે ખડે ખરે ઇસ પ્રકાર ઝિપે નહીં હૈ, જોસે ચમુષમાનોં સે સુખદેવ. ઇસી કારણે ઇનકી ઔર ઔર ખાતે મેં ન લગ કર, દેવજી ઇનકે કુછ ઉપદેશ-અચન યદોં દે દેતા આચરક સમજતે હૈ.

કબીર કી સાખી

સત્સંગ

‘કબીર’ સંગત સાધ કી, નિષ્કલ્પ કબી ન હોય; દોઢે ચંદન વાસતા, લીમ કી નહીં હૈ. ‘કબીર’ ખાંડ કોટ કી, પાની પિયે ન કોય; જય મિસ જગ જગ મે, અજ મિસ મે. મહેલ મેં કયા બાસિએ, સડ મેં કયા બસાય; પાવન મેં કયા સારિએ, મેળા મેં કયા દાન મેં લગ. મોલ કા, સી મન સાચુન મેલ; કોટિ જગન બસ કીઝિએ, લીમ ન હોય કી.

પતિવ્રતા

પતિવ્રતા કે. જુઝ વન, જડે પતિ હૈ એક; મન નેહીં મિનિયાઝિની, નહીં પતિ નેહીં. પતિવ્રતા મેં કી, જાતી, કુચિસ, કુચ; પતિવ્રતા કે કય પડે, પડે.

૧૭૭

જાન મુન કે માનક મિત્રે, જાન મુન વાણ નિઃશ્વર; જાન મુન કે જાન નહીં, જાન કોઈ જાન નહીં.
કોઈ તરફ ન મોમિએ, જાન હોય તોયે કમિ કે જાન પાડી, જાન કે જાન નહીં.
દંડા જાન એક સા, માનમોરર માદિ; જાન કોઈ જાન નહીં, દંડા કે જાન નહીં.

કમીશ્વર કે જાન

મોરારની

કાની દમવા મારિયા જુદા હો,
મન્દન કા કે જાન જાનના, તાપર દુષ્ટિન મુનર હો,
કોઈ મખી મોરી કાંત સંતોરો, કુલદા મેંમેરમણ હો,
જાણે જાનના જાન મોરી જો, મેનન જાન દુષ્ટિ હો,
મારિ જાને મિત્ર ખાદ જાનના, મદુ મિત્ર 'મુન' જાન હો,
કદન 'કમીશ્વર' મુન જાન જાન, જાન મે નાના જાન હો.

પ્રથમ

દમન હો દમન મસ્તાના, દમન કે દોગિશ્વરી ક્યા !
રહે જાનના હંસ જાન મેં, દમન કુનિયા મે વારી ક્યા !
જો બિજુડે હો પિયારે સે, બદલે દર-પર દિરને;
દમના વાર હો દમ મેં, દમન કે હંતનરી ક્યા !
ખસક સળ નામ અપને હો, જાન કર સિર પદકના હો;
દમન શુક નામ સાચા હો, દમન કુનિયા સે વારી ક્યા !
ન પદ બિજુડે પિયા દમસે, ન દમ બિજુડે પિયારે સે;
ઉન્દી સે પ્રીતિ લાગી હો, દમન કે બેકારી ક્યા !
'કમીશ્વર' હરક કા માતા કુધ હો દર કર દિશ સે;
જો યજ્ઞના શદ નાશુક હો, દમન સિર જાન બારી ક્યા !

અસ, જાન અધિક નહીં જાન સકો; યદ્યપિ દિશ નદી માનતા, વદ કદતા હો—અસો—અસો! ધરતી
પથ પર યસો યસો! ધરતી કર હો કિ જાન જાન જાન જાન, હસ મિત્રે અપ હસે યરી! જોડતો હો.

૬-કૂવાજી

કૂવાજી હો કુએ તીન સો વર્ષ કે લગભગ કુએ હો. જે જાતિ કે કુઆર થો. વૈષ્ણવ-ધર્મ
મેં જાકર વદાં તક ઉગતિ થી થી કિ આચાર્યવત્ હો ગમે. વૈષ્ણવ ધર્મ નામકા એક દારા હી
પૃથક્ માનતો હો. કૂવાજી કા અપને સમય મેં અદિતીય પ્રભાવ થા. જે ઉત્તરે પ્રસિદ્ધ જાન નદી
હો જાતને જોર-જોર હંસ પ્રકાર કે બકત. હસકા કારણ વદ હો કિ જોરો કે સમાન ધંદોને ક-
વિના આદિ કુધ ન થી થી, અતઃ નામ બિનાઆધાર કે કદાં દદર; પર જાનનેવાસે જાનતો હો.
બકતમાથ મેં સિખા હો:—

કદન કુઆર જાન-કુલ નિસતાર કિયો, "કૂવા" રહે નામ સાધુ-સેવા અભિરામ હો;
જાણે જાન સન્ત પ્રીતિ કરી સે અનન્ત, જાકો અન્ત કોન પાવે એપે સીયો નદીં ધામ હો.
બદી એ મરજ ચલે કરજ નિકાસિયે કો, જાનિયા ન દેત કુવો જોદો કીન્ને કામ હો;
કદી જાણ કિયો તોવ કિયો નીકે રાજ કરી, સિનગોં જિજાએ જાન-ધેં પ્યારો એક સ્વામ હો.

ઉપસંહાર

ધન જોર ધંદો જોર જોરે જોર સેકડો અજાન સન્તો, જોર બકતો ને જો કુધ બારત કા
ઉપકાર કિયા હો, વદ જાનવદ જોર વાકે જોગાયર હો. વદિ જોર કિસી દેસ મેં જે કુએ હોતો તો ન
માલુમ ધનકા કિતના આદર હોતા; જોર ખાદ મેં હોતા ધનકે નામકા. ઉસ દેસ કે અનુખ જાન-
જાન-તર ધનકે કષ્ટી રહેતો. અણી તો દમ બી હો; પર ઉસ કષ્ટ કા માનતો તો નહીં. દમ તો
ધનને કૃતમ હો, કિ જાણ તક ધનમેં સે કિસી કા બી જાન-અરિત હી સુસંપાદિત કરકે ભલી-ભાંતિ
પ્રકાશિત ન કર સક ! ધર કિસીકા કમી જાન હી નહીં જાતા, કૃતમતા કા બી કોઈ કીકાના હો !

अधूत और हिंदुसमाज

(ले०:-श्रीमती मुरलीलादेवी निगम, जी. ए. "आंद"ना अधूतोंकाभी)

आज जगत्कि लूभंडव का प्रत्येक राष्ट्र-उन्नति के शिखर पर आसीन हो चुका है, जगत्कि उन्नत देशों के सभ्य वायुयानपर बैठ कर आकाश की सैर कर रहे हैं, आज जगत्कि शाल्य महिलाओं वैज्ञानिक आविष्कारों के द्वारा देहनेवालों की आंखों में यकायक पैदा रही है, आज जगत्कि शिक्षित देश में युवक स्वतंत्रता की हुंकार से लूभंडव को कर रहे हैं, आज जगत्कि सभ्य देशों के अन्धे अपने माता-पिता की शिन्ता के कारण न उनके सहायक बन रहे हैं, उस उन्नत और विकास के युग में हम अपने देशवासियों को अतलाने यकी है कि लाभ! अधूतों का तिरस्कार न करो, उनसे धृष्टा न करो, वे भी लाभ लाध है, वे भी इसी मिट्टी और पानी से बने हैं, जिससे आप! कैसा घोर पतन है!! भारी सदियों की दासता का कैसा करुण चित्र है; जेव' इन्धियों से यकी आध कुशिक्षा का नग्न स्वरूप है!!! और नभता के उस भीषण स्वरूप में, जगत्कि हम अपने लय'कर लूस का करते हैं, तो हृदय से स्वयं ही एक ध्वनि निकल उठती है—क्या हिंदुजति का अद्वितीय सत्यमुच ही नभवेगा? क्योंकि लगलग २१ करोड हिंदुओं में आधी संप्रिया स्त्रियों की है; जिनकी शिक्षा और जिनके विकास का कोध साधन नहीं; वे आज परदे के भीतर अधरे धरों तल्लानों में सड रही हैं, शेष अये हुये लगलग ११ करोड पुरुष जिनमें एक तिहाय अल्लत पुरुषों का है; धृतिना ही नहीं, शेष पुरुषों में आलकों का भी स्थान है, इस प्रकार हम उन शक्तियों की जड में जकर उन कारणों का अनुसंधान करें, जिनके द्वारा आज प्रणि क्षण हिंदु-समाज के रोमांचकारी नाटक का हृदय-विदारक अल्लिनय किया जाता है, यदि आज हम उन कारणोंपर विचार करें, जिनके द्वारा हमारे जतीय जवन का अवशेष और नल हो रहा है, यदि आज हम उन नर-पशुओं के हृदय में नित्यप्रति उठनेवाली उन लालनाओं पर विचार करें, जिनके द्वारा आज हिंदु समाज की लगलग तीन करोड अलागी अल्लिने न धन्य की अत्यंत तीव्र ज्वाला में अपने जवन-प्रसून को जुलसा कर हिंदुसमाज के अल्लि-त्व की जड जोद रही है, जिनके द्वारा परमात्मा के अनाये हुये एक ही रक्त-भांस और के थडे से बने हुये एक ही आशा, उमंग और धृष्टा का रभते हुये और एक ही धर्म के पथ पर यकते हुये सात करोड अलागे प्राणी धसलिये पद-हलित होते हैं कि कुछ लंपट, पाप-ही, व्यलियारी पुरुषों ने अपने हाथ में विशाल हिंदुधर्म का टेका ले लिया है; यदि हम हिंदुसमाज की प्रज्वलित चिता में विहंगम होनेवाली करोडों अंसलाय आत्माओं की कल कलानी का अध्ययन करें, यदि हम निलप्रति सैंकडों हिंदुओं के, जे कि धसलिये धसाध हो रहे हैं कि उस धर्म में जिसकी नींव दह करने के लिये और जिसे विश्व-धर्म अना कर अनंत तक अमर रभते के लिये उनके पाप-दाहों ने अपने रक्त की नदियां जलाध थीं, स्थान नरी है; यदि हम उन छोटे-छोटे दूधमुहे आलक-आलिकाओं के धर्म-परिवर्तन की कलानी पर जे कि पेट की असल यातना से नाय-नाय कर हिंदु-समाज—अलागे, पतित और डडुपित हिंदु-समाज—के सामने टुकडे-टुकडे के लिये धुटने टेक कर अंत में विश्व-धर्म की शरण ले रहे हैं, यदि हम अधूत कहे जानेवाले हिंदुधर्म के उन सभ्ये लकतों का करुण दृश्य दृणें, जिनका सत्य स्वर जेव' वैभव उंची जति के हिंदुओं का अपमान और अपनी दरिद्रता ही है, जिनकी सली आशाओं दरिद्रता के भीषण अट्टहास में विधीन हो जाती है; और जिनका अभिन्न सुभ अपमान और तिरस्कार की प्रज्वलित अग्नि में लरम हो जाता है; जिनहे हिंदुसमाज के त्यागार से धसाध-धर्म की शरण लेनी पडी थी; और जे आज निर्भीक लाव और दादिक सलानुजति से द्रपित होकर अधूतों का धसाध जनाने का प्रचार कर रहे हैं; यदि हम उन लागिनी अल्लन लगिनीयों के जवन-परिवर्तन की कलानी पर, जिनहे हिंदु हो कर देवत उल्ल जति के हिंदुओं की पाप-वासना और व्यलियार की महावर्द्धि में अपने नर जवन आहृति करनी पडती, आज धसाध होकर अपनी शिक्षा और सिध्प-कला की प्रतिमा से दने

१. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 २. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 ३. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 ४. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 ५. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 ६. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 ७. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 ८. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 ९. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।
 १०. विदुः-सामान्य : यह शब्द विदुः-सामान्य के अन्वय में प्रयुक्त है।

[illegible]

છે ! દિંદુધર્મ ખરાબ ઓર કથપ મેં બી બચવાન કા જવનરણ સમજના હે; પરંતુ આજ ઉસી દિંદુધર્મ કે માનનેવાસે મનુષ્ય મેં માંડાય કા આભાસ પાતે હે. વિચારા દિંદુધર્મ ચિંતા કે જમ ખંડવો મેં બી અખિજ ધર્મ કી મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત પાના હે ઉસી દિંદુધર્મ મેં આજ અજિ કી આવાઓ મેં પ્રેરિત હોને પર બી કરોડો અબાગે ઉન ચિંતા-નિર્મિત મૂર્તિયો કા સ્વર્ન નહીં કર સહને ! વધુ ધર્મ કા ઉપદામ નહીં, તો ઓર કથા હે ! હમે મરતી હુઈ દિંદુભતિ કા ધસ ઉપદાસ મેં જમાના દોગા; અન્યથા ધસકે અંતરવલ મેં નીરવ રુદન કા એક મુક ચીત્કાર દોગા; ઓર ઉસ ચીત્કાર કે નિરુનખ્ય પ્રાંત મેં હમ દિંદુભતિ કા નીરવ, શાંત ઓર ચિરનિદા મેં અભિભૂત પાવેગે ! !

એક ચમત્કાર !

('કુમાર' ના ફાગલ માસના અંકમાંથી ઉદ્ભવ)

"વીસમી સહીમાં દેવદેવીઓના ચમત્કારો વગેરેમાં માનનારાઓ બહુ ઓછા થતા જાય છે. શ્રદ્ધાથી વિચાર કરનારાઓએ ચમત્કાર જેવી જાણતી દરેક જાતનું કંઈ કંઈ કારણ શોધી કાઢી એ અમ દૂર કર્યો છે.

અમે પણ એજ જાતની એક માન્યતા જૂઠી દેવી નેહએ એમ ધારી, અમદાવાદથી પ્રાંતિય-એકાધિકા સાધનમાં કોએડા રહેશનથી ત્રણેક ગાઉ દૂર આવેલા પાંચજ ગામમાં હોળી જોવા મળે કાંતે બપોરે ગયેલા.

દરેક ગામમાં હોળી પ્રગટાવાય છે; અહીં માત્ર વિશેષતા એટલી સાંભળેલી કે એ હોળીનાં લાકડાં સગમી રવા પછી ધબધબના અભારમાં થઈ ગામનાં બધાં માણસો દર વર્ષે ઉઘાડે પગે આવ્યાં જાય છે, તોપણ તેમને કશી ઈજા થતી નથી !

કંઈકંઈ તકવિનકો કરના અમે ત્યાં પહોંચ્યા. સાંજે સાતેક વાગ્યે ગામના માણસો 'કાળકા માતાજી જય ! અંબે માતજી જય !' એમ બોલતા એકઠા થયા. અમે પણ સાથેજ હતા. બધે રમતે જેમ હોળીએ પ્રગટાવાય છે તેમ અહીં પણ હોળી પ્રગટાવવામાં આવી. સૌ પોતપોતાને ઘેર આજ્ઞા ગયા. રાત્રે લગભગ દસ વાગ્યે હોળીની જવાગાએ નીકળતી બધે થઈ; એટલે વળી પાછાં માણસો 'કાળકા માતાજી જય, અંબે માતજી જય' બોલતાં ભેગાં થઈ ગયાં. બે-ચાર માણસોએ ધબધબતા કેલસાના દમકાને આદેશ પ્રુટમાં પહોંચો કરી નાખ્યો; અને તે પછી ભેડી એક પછી એક તે ઉપરથી પસાર થવા લાગ્યા. અમે તો નેહજ રણા !

આ ભેડ જાણવામંદે અમે અહીં આપ્યા હતા; એટલે અમે પણ એ દમકામાં સાલવાને નિશ્ચય કર્યો. જગવાની બીક બહુ લાગતી હતી; પણ 'દમકા બીડી અમે અંદર પડ્યા. બે, ત્રણ અને ચોથે કમલે બહાર નીકળી ગયા. અમારા પગમાં લેશમાત્ર ઇજા થઈ ન હતી ! પછી ફરી એક વાર અમે બંનેએ ચાલી નેહ; પણ જરાયે ઇજા ન આવી. ત્યાંના કેટલાક માણસો જાણે પાણીમાંથી પસાર થવું હોય તેમ પગમાંથી નેહા કાઢી, કપડાં ઉઘાં લઈ ખૂલ જારતે, પથ્થરના દમકા ઉપરથી ચાલતા હોય તેમ ચાલ્યા જતા અને જિલકુલ ઇજાવગર બહાર નીકળ્યા ! કેટલાં છોકરાં ભેડાડીને પણ ધણાં માણસો અમારામાં ચાલતાં. નાનાંનાનાં છોકરાંછોકરીઓ પણ અંદરથી રોડરોડ કરતાં.

આટલી બધી હાકલ અમે અનુભવી અને નજીવનજર નેહ. ખૂબ ધીરથી ચાલનારના પગના તળિયામાંથી પરનેવા છૂટે છે. ચાલનાં ચાલનાં બે કેપના પગ નીચે અંદર દોમેલા નાગિયેરની કાગળી-નો અમિકે એવું કંઈ આવે તો પને ચોડી જવા ચમકાવે, પરંતુ એનાથી પગમાં ફાંસો નથીજ ઉડે.

જાણકથી માંડી શ્રદ્ધાથી ત્યાંના મોં કેઈ જાની પાછળ માનાનું સત્ માને છે. કેળવાયેલ માણસો ત્યાં બહુ થોડા છે. અમારા જેવા માતાના પરચામાં અગ્રહા રાખનારા પણ એમાંથી વચરખંડએ કેમ નીકળી શક્યા ! એવું કારણ અમને કંઈ સમજતું નથી. દોળી પ્રગટાવવાના સ્થળ સામેજ કાળકા માતાની ઓરડી છે. આ વાનગી પરિસર કરવા કેઈ વાર ઘર જાળજ દોળી સગાવાની અંદર ચાલી જવાને અમારા વિચાર છે."

થી-“મન પર દબા કરો, મેં બહુત દુઃખી છું, મેં તુમ્હારી ગળિ દુઃ મેરા મર્મ મન નહ કરો!”
 ઉમરે ધન કરણ ચાખેં કે મનકર એક બાર પ્રાણુથ-પ પાવાયુ બી ફરીબૂન દો જાના;
 પર ઉન રાક્ષસોં કે કોર મુખ-મંડલ પર કરણા છી એક સુદમ કેખા બી આનિર્મૂત નહીં દુધ.
 મેને શીધ હી રિશ્તિ કે વાસ્તવિક સ્વરૂપ કે જાન વિચા; ઓર પેક છી ઓટ સે બહાર નિકલ
 જ મેને ગુરુગંભીર સ્વર મેં કહા:-“ યજ્ઞકાના મન ! મેં આ ગયા છું. વદ પાણી તુમ્હારા કુછ
 નહીં ગિચાડ સકતે.”

ધુવતી ને મેરી ઓર દેખા-કમી પ્રકાર દેખા જિસ પ્રકાર કસાઇ કે પાસ મેં ફરતી દુધ
 થા અપને પરિચાણુકતો છી ઓર દેખતી હે. ઉમરે વિવર્ણ મુખ-મંડલ પર એક પ્રકાર છી
 અભિનવ જ્યોતિ પ્રકટ દુધ ઓર વદ સદસા ઉઠ કર મેરે પીછે આકર ખડી દો ગઇ. ઉમરે
 માનોં મેરે હૃદય છી બાન પદમાન લી, ઉમે માનોં વિશ્વામ દો ગયા કે રાજ-રાજેપરી ભગવતી
 જ્યાજ-મુદરી ને મુઝે ઉમરે પરિચાણુ કે સિએ હી વદાં બેખ હે. ઉમરે મુદર મુખ-મંડલ પર
 ઉમ સમય આનંદ, આશાસન ઓર વિશ્વાસ છી જો વિમલ ત્રિવેણી પ્રકટ દુધ, ઉમરે વદ સ્પષ્ટ
 વિદિત દોના થા કે વદ મન હી મન ભગવતી કે શ્રીચરણોં મેં અપની કૃતમતા છી અંજલિ
 અર્પણુ કર રહી થી.

મુઝે કદને મેં જિતની દેર લગી હે, ઉતની વદાં પડુચને મેં ઓર ઉપેશકત ચાખેં કે ઉ-
 આણુ કરને મેં નહીં લગી થી. મેરે ઉન ગુરુગંભીર ચાખેં કે મનકર એક બાર તો વે
 દોનોં રાક્ષસ સંભિત દો ગયે; પર પાપ શીધ હી પરાજય સ્વીકાર નહીં કરતા હે. ઉનમેં સે
 એક ને જિતકે હાથ મેં તીક્ષ્ણ છુરી થી, કહક કર કહા:-“તુમ કોન હો ! ઓર કયોં અપની જાન
 દેને કે સિએ વદાં આએ હો ?”

મેને જાજ છી બાર ઉપેશકત સાંન સ્વર મેં કહા:-“મેં અપના નામ-ધામ જાનાને કે સિએ
 વદાં નહીં આપા છું. બસા ઈસી મેં હે કે તુમ ભોગ વદાં સે ચલે જાઓ.”

ધસ પર વે દોનોં અટકાસ કર ઉઠે; ઓર ઉનકા અટકાસ-પત્રિ સે વદ સયાન ગૂંજ ઉઠા.
 ઉનમેં સે દુસરે ને, જિસકે હાથ મેં લાડી થી, કહા:-“કયોં ચલે જાય ? વદ કયા તુમ્હારી બલિન
 દે, જો તુમ ઉમે જાચાને કે સિએ ઇતને ઉતાવલે દો રહે દો ? જાઓ ! અપના રાસના સો, નહીં
 તો મિનિટબર મેં તુમ્હારી લાચ વદાં તપતની દુધ પડી દોગી !”

મેને દાંસ કર કહા:-“જો કુછ ભાગ્ય મેં હોગા, સો તો હોગા હી; પર વદ જાન સેના કે
 તુમ ઇસ ધુવતી કે શરીર પર અજ દાચ નહીં લગા સકતે.”

ધનતા મનતે હી ઉમરે મેરે ઉપર લાડી છોડ દી. મેં પદસે હી સે ઇસકે સિએ સમુદત થા.
 ઉમરે દાવખાવ સે, ઉમકી ચાલ-ગમ સે મેને પદસે હી વદ નિષ્કર્ષ નિશાત્ર સિયા થા કે વદ
 મુઝે થોં હી ન છોડ દોગા; પર મેં બી નયા ખિશાટી નહીં થા, મેરે તાઉછ ને મુઝે લાડી ચકાને
 હી કસા મેં શેષવાવસ્થા હી સે પ્રીણુ બના વિયા થા. ઇસીસિએ મેં નિર્દેહ, નિમિત્ત, નિર્વિ-
 કાર ભાવ સે બઝે-બઝે દુસ્તર રચાનોં મેં બૂમા કરવા થા; ઓર મેરા વિશ્વામ થા કે એક-દો
 આશી મુઝે નિહલે હોને પર બી માર નહીં સકતે. ઉમકી લાડી છી ઓર હી મેરી દૃષ્ટિ થી; જ્યોં હી
 ઉમરે લાડી છોડી, ત્યોં હી મેં થોડા સા પીછે દડ ગયા. ઉમકી લાડી ખાલી ગઇ; ઓર વદ બી
 પૂતી છી ઓર લાડી કે ઝોંક સે આ પડા. વદી મેરા અવસર થા. મેને શીધ હી જાગે બહાર
 ઉમકી લાડી છીન લી. અજ અરિસાત્મક અસદયોગ જા સમય નહીં થા; લાડી જિન જાને પર
 છી વે દો થે, ઓર ઉનમેં બી દોનોં કે પાસ તીક્ષ્ણ છુરિયા થી. ઇસીસિએ મેને અજ મેંકેમ
 ઓર સોચ-ચિચાર કે નિષ્કાંજસ દેહર ઉમકે ઉપર લાડી છોડ દી. લાડી કીક મિર પર બેઠી. રક્ત
 હી ધારા ઉમલ પડી, ઓર વે દેવતા છી પૂતી પર મુંદ કે જાજ મિર પડે. ઉનકા મિરના થા કે
 દુસરે કા પાવય દોના થા. પાંચ મિનિટ બીનતે-બીનતે દત્તાકાંક કા અનુશાન ઓર સમાપ્તિ
 દોને દો ગઇ.

અજ મેં ધુવતી છી ઓર મુઝ મેને દેખા કે વદ પાસ હી હાથ મેં એક પથ્થર સિએ
 રખે ખડી થી. મેને કહા:-“ચલો ! વદાં ને જલ્દી હી ચલી ચલો. કોન જાને પીછે ઓર કેમ નિપત્તિ
 કા સામના કરના પડે !”

યુવતી ને કહ્યા:—‘ક્યાં ચલું?’

મૈને કહ્યા:—‘મેરે ઘર!’

યુવતી ને ચકિત લાવ સે મેરી ઓર દેખા. મૈં ઉસકા અભિપ્રાય સમજ ગયા. મૈને કહ્યા:—
‘તુમ ઇસકી ચિંતા મત કરો. મેરે ઘર પર મેરી છુટ્ટી વિધવા બલિન હૈ. વદ તુમહે’ અપની લક્ષી સમાન રકમેગી. તુમહે’ કોઇ ચિંતા નહીં કરની ચાહીએ.

અળકી બાર યુવતી ને કહ્યા:—પર ક્યા આપ મુઝે અપને ઘર મેં છુસને દેગે?

અળકી બાર મૈને ચકિત લાવ સે પૂછા:—કયો? ઇસકા ક્યા મતલબ?

યુવતી કે લલિત મુદ્દલ અંધરોં પર ઘૂંણા કી એક દંસી આવિર્ભૂત હુઇ. ઉસને સ્થિર શસ્ત્ર મેં કહ્યા:—મતલબ! મતલબ યહ હૈ કિ મૈં જાતિ કી ચમારિન હું, ઓર મેરી ગિનતી ઉ અછૂતોં મેં હૈ, જિનકે છૂ જાને સે આપકી જાત તક ચડી જા સકતી હૈ.

ઇસકી ઇસ સ્પષ્ટ ઉક્તિ કો સુન કર મેં એક બાર તો સ્તંભિત હો ગયા; પર દૂસરે હી કો મૈને અપના કર્તવ્ય નિશ્ચિત કર લિયા. મૈને કહ્યા:—તુમ કોઇ કયોં ન હો, ચાહે ચમાર-કન્યા હો ચાહે ચાંડાલ-પુત્રી; પર તુમ મેરી બલિન હો. મેરે ઘર મેં તુમહે’ અવશ્ય સ્થાન મિલેગા.

યુવતી કે લલિત લોચનોં મેં આંસૂ ભર આએ-ઉસને કૃતજ્ઞતાભરી દષ્ટિ સે મેરી ઓર દેખ મૈને ઉસકી અશ્રુધારા મેં ભગવતી જ્યોતિ કી તરલ વિલાસલક્ષ્મી કો દર્શન કિયા; ઓર ઉસ કિ મૈને પદલી બાર ઇસ જાન કો અનુભવ કિયા કિ રમણી કી અશ્રુધારા સ્વર્ગ-ગંગા કી અમ્બા ધારા સે બી અધિક પવિત્ર એવં પાવન હૈ.

મૈં આગે-આગે ચલ દિયા. યુવતી મેરે પીછે ચલ દી. મેરે હૃદય કી રંગભૂમિ મેં કિશોર કે રહા યા દિવ્ય આનંદ! ઓર યુવતી કે મન-મંદિર મેં લીલા કર રહી ચી કૃતજ્ઞતા કી ભાવ લક્ષ્મી!! દોનોં આત્મવિસ્મૃત ઓર ભાવવિભોર થે!

પુણ્યસંકલ્પ પ્રકૃત-આનંદ કો પૂર્વરૂપ હૈ!

(૩)

ઘટનાઓં કી અનાવચ્છિન્ન શૃંખલા કે કારણ મુઝે રમણી કે સ્વરૂપ કો વર્ણન કરે કો અવકાશ અજ તક પ્રાપ્ત નહીં હુઆ. મેરા એસા વિચાર હૈ-વરન વિશ્વાસ હૈ કિ મનુષ્ય કી જાત આકૃતિ કો કુછ ન કુછ અંશ મેં આબ્યંતરિક પ્રકૃતિ સે સંબંધ રહતા હૈ. ઇસ નિયમ મેં અપના લી હોતે હૈ, પર યદાં પર ઉસ સિદ્ધાંત કે વિસ્તેષીકરણ કો અવસર નહીં હૈ. મૈં તો સંશોધ મેં રમણી કે સ્વરૂપ ઓર ઉસકી દીનવેષ-ભૂષા કો વર્ણન કરકે હી સંતોષ ધારણ કર લૂંગા.

મદાદિ બાણુ ને અપની જગતપ્રસિદ્ધ કાદમ્બરી મેં જિસ ચાંડાલ કન્યા કો વર્ણન કિયા હૈ, ઇસ યુવતી કી રૂપ-રાશિ બી ઉસી ભાંનિ સમુજ્જવલ ઓર સુમધુર થી; એસા પ્રતીત હોતા યા, માનો કિસી કોષી ઋષિ કે લયંકર અભિરાપ સે અભિશપ્ત હોકર કોઇ દેવ-કન્યા ચમાર-કન્યા મેં અવતીર્ણ હુઇ હો. ઉસકી બડી-બડી આંખોં મેં કરુણા, આત્મ-સન્માન ઓર સરજના કી ત્રિવેણી પ્રવાહિત હો રહી થી; ઉસકે વિશાલ ગૌર લલાટ પર એક અભિનવ તેજ દિવ્ય મહિ કે સમાન ઉદ્ભાસિત હો રહા યા. ઉસકે પનસે-પનસે અંધરોં પર પારિજાત-પત્રવ કે લલિત પિત્તલ કી લીલામયી લક્ષ્મી કિશોર કર રહી થી, ઓર ઉસકે મુંદર મુગ્ધ સ્મૃત શરીર મેં મુર્તિમાન સોરભ અપને પ્રિય મળા બસંત કે સાથ આનંદપૂર્વક વિદાર કર રહા યા. ઉસે દેખને હી યદા મેં મરતક અવનત હો જતા યા; ઓર ઉસકે ઉસ તેજોમય સ્વરૂપ કો અવલોકન કરકે મન-મંદિર મેં ભક્તિ કી ભાવ-સરિતા પ્રવાહિત હોતે લગતી થી!

ઉસકે ઉસ કાંત કલેવર કો આસ્થાદિત કરનેવાલે સમસન વરસ મેરે ઓર કરે હુએ હૈ. એસા પ્રતીત હોતા યા, માનો વળોં સે વદ દુર્ભાગ્ય-પીડિતા યુવતી ઉન્હીં કરે હુએ મહિત વરસ મેં અપની લગ્ન નિવારણ કર રહી થી; પરંતુ ઉન મહિત ઓર કરે હુએ વરસ મેં ઉસકે શરીર કી મધુર જ્યોતિ ઉસી પ્રકાર વિકીર્ણ હો રહી થી, જિસ પ્રકાર પંક મેં પંક હો સમુજ્જવલ તેજ કી પ્રગ્લબ આભા ચારોં ઓર પ્રસરિત હોતી હૈ. વદ એક અજાણ દેવ કો સંપર્ક કે ઉન ધનીમ્ન અધિકાર મેં મૈને ઉસ યુવતી કી જિત કરણ મહિ કો દર્શન કિયા હૈ. વદ એક અભિનવ તેજ ઓર માધુર્ય સે મહિત થી. એસા પ્રતીત હોતા યા, માનો કે તુમ

जैसे के लीमजे' मेरी दुष्ट अस्मिन्-ममता भीना अमृतान की गांठि-गीनय छम्पा के गुनार की की, भानों अन्धकार और अन्धकार के दाशों में इसी दुष्ट धर्म-नीति अपने परिनाश के सिधे अन्धकार अन्धकार में भावना कर रही थी, भानों पाप और प्रलोभन के पाप में आनन्द आनन्द अपनी युक्ति के सिधे विवेक में विनय कर रही थी, भानों आकार तरङ्ग के लीन स्वर्ग-सुखी अस्मिन् अस्मिन् अमृतान भाव में उपर की ओर देखनी दुष्ट स्वर्ग के अधीन से अपनी रक्षा के सिधे अनुभव कर रही थी, भानों दो नृत्यसंस्कारों में घेरी लकर सरल अस्मिन् करणमय की करण के आनुर भाव में पुकार रही थी. विश्व के संभोग पर छत और के अस्मिन् अस्मिन् नदी है; परंतु छत में अने पदवी की लार अस्मा दृश्य देखा था. निभन की मन उस सुवनी के आनुर दिया, और मेरे मन में स्वतः की वद भावना उत्पन्न हो गई कि जिस आनुरी-निभ के अनुसार सदा में अंत में पाप की पराजय और दृष्टि का परिनाश होना आया है, उसी निभ की सिद्धि में सदायना देने का मुझे आज्ञा अस्मिन् संवेद्य प्राप्त हुआ है. उन नृत्यसंस्कारों के देखकर मेरे मन में स्त्रीभर लय का धार नदी हवा, मेरा दृष्टि भानों के दिव्य तन्त्र में समुल्लस हो रहा, और मुझे अस्मा आनुरी होने लगा कि भानों मेरे रक्त के प्रत्येक परमाणु में दिव्य शक्ति का संसार हो रहा है, अने मेरे मन-मंदिर के आनुरी पर आसीन होकर आनुरी-प्रेरणा भानों उस शक्ति का संसार कर रही है. संवेद्य के उस दाय-दाय में पनीश्रुत होते दुझे अधकार में भी मेरे उस सुवनी के स्वर में अमृत की दृष्टि प्राप्त किया!

उस दिन मैंने जाना कि रमणी का रूप अने पृथ्वी है कि उस मंगल-मुहूर्त में मेरे दृष्टि नेत्रों की प्रत्येक लला आनंद और आनंद से उत्पन्न होकर अमृत लगी!

मुझे अस्मा प्रतीत हुआ, भानों उस संवेद्य की प्रपञ्चमुहूर्त में मेरे अमृत का अमृत-प्र-मान दृष्टि हुआ!

यद्यपि उस समय दिव्य आनंद के आवेश में मैंने उस सुवनी के वद दृष्टि कर सा-त्वता की थी कि मेरी वृद्धा जड़ता उसे अपनी पुत्री से समान मान कर अपने घर और दृष्टि में आनंद प्रदान करेगी; और मुझे वद भी विश्वास था कि मेरे अनुरोध और आनुरी के आनुरी करने का सादस भी मेरी उन कल्प-भूति अस्मिन् की नदी है; पर तो वही अने-अने में घर की ओर लदना लना था, मेरे मन में अने प्रकार की आनुरी उत्पन्न होनी लगी थी. उस आनुरी का भूतकारण था मेरी जड़ता का धार्मिक कट्टरपन. अने वद स्वतः करने के उप-भोग पूजन में निरत होने के पदले मुझे-अपने सहोदर के वी स्वर्ग नदी करती थी, तब अस्मा निभ प्रकार वे अमृत-कथा के अपने घर में स्वर्ग देगी. वद आनुरी का आनुरी मेरे दृष्टि के अस्मिन् करने लगी थी. तब क्या होना? क्या इस अधकारमयी रानि में वद असदायन अपनी आनुरी होने के कारण आनुरी के मूद से अन्धकारपूर्वक निराश की लपटों में अस्मा अस्मिन् अने अने अस्मिन् कर चुका है, उसे क्या मैं अपने घर में आनुरी नदी दे सकूंगा? आनुरी के दार से अस्मिन् क्या अपमानसिद्धि निष्कासित की लपटों; और वद भी अस्मिन् अने रानि में! नदी, अस्मा नदी हो सकता; यादें कुछ दौ, यादें आनुरी की रानि में मुझे अपनी सहोदरा के, अने मुझे पाद-पौस कर लक्ष किया है, छोड़ देना पड़े; पर मैं उस सुवनी के, इस अस्मा अनासिद्धि अने का, इस दुर्भाग्य-दुर्भाग्यता धर्म-अस्मिन् के, कदापि नदी छोड़ सकूंगा! धर्म लय, यादें रहे; नति-न-न रहे. यादें न रहे; समाज मुझे अस्मिन् कर है, यादें न रहे; पर मैं इस अनासिद्धि अने का किसी प्रकार दिसक राशियों की दृष्टि पर छोड़ने के रक्त नदी हो सकता! दिव्य के छोड़ सकता है, आनुरी के निर्वाणति दे सकता है, समाज का प्रतिपाद कर सकता है; पर इस अनासिद्धि अने का मैं किसी आति आनुरी नदी हो सकता.

मैंने अने लार साभने अधकार से आनुरी ममता की ओर देखा-दृष्टि नदी सकता कि वद मेरी आति थी अथवा सत्य; पर मैंने स्वतः रूप से देखा कि इस अधकारमय आनुरी

ही गम है. अभी क्या देर हुआ ? ”

उछ ने अपनी पार कुछ-कुछ कर कहा—वे, आठ गम गये और तेरे लिये देर ही न है. मैं तो तुझ से सदा यही कहती रहती हूँ कि तू दीपक जलते न जलते अपने घर गया कर; पर तू मेरी क्यों सुनेगा ?

मैंने कहा—उछ ! आज कुछ देर हो गइ, वैसे तो मैं सदा ही जल्दी आ जाता हूँ

उछ—आज क्यों देर हुआ ? कौन न कौन तो कारण अवश्य होगा.

मैंने कहा—हां उछ ! आज मैं एक आपत्ति में फँस गया था; पर तुम्हारे यत्नों से मेरा पाल ली पांका नहीं हुआ.

धतना सुनते ही मेरी स्नेहमयी उछ का मुख विचलित हो गया; उन्होंने व्याकुल भाव पूछा—क्या हुआ रे ? आता तो सही.

मैंने हँस कर कहा—कुछ नहीं, तुम शान्त हो कर बैठो, तो मैं सुनाऊँ. तुम तो पक्षी से आकुल हो उठी; सारी कथा सुनने पर तो न जाने तुम्हारी क्या गति होगी.

उछ ने आकुल भाव से कहा—जल्दी कह, मेरा तो छ पड़त छोटा हुआ न रहा

मैंने शान्तिपूर्वक सारी कथा उछ को सुना दी; केवल धतना ही नहीं आता कि मैं समार—कन्या को अपने साथ ले आया हूँ; और मैंने उसे आकर बैठक में बिठा रखी सुवती की गति की ली मैंने सूचना नहीं दी.

सारी कथा सुन लेने पर उछ ने हाथ जोड़ कर लगवान् को मेरी रक्षा के लिये अपने धन्यवाद लिये और मुझसे कहा—श्यामू ! तूने वास्तव में अउ पुण्य का काम किया; पर वह अपना कहाँ है ?

क्षणभर के लिये मैं थूँ हो गया, फिर मैंने धीरे-धीरे कहा—“उसे मैं अपने साथ आया हूँ. वह पास वाले कमरे में बैठी है.”

उछ ने उत्प्रेक्ष्य होकर कहा—अच्छा किया; पर तू उसे वहाँ क्यों बैठा आया, यहाँ क्यों नहीं लाया ?

मैंने धीरे-धीरे कहा—तुम्हारे लय से !

उछ ने आश्चर्य प्रकट करते लिये कहा—मेरे लय से ? मेरा क्या लय ? गती हूँ ? स्वयं उसे यहाँ बुलाये लाती हूँ.

धतना कह कर वे आकर की ओर अग्रसर हुए; पर मैंने आधा देते लिये कहा—एक आ मेरी सुन दो; उछ ! तब तुम नकर उसे लिवा लाना.

उछ हँस गइ; उन्होंने आश्चर्यलभ स्वर में कहा—क्या आत ?

मैंने कहा—वह गति की यमारिन है.

उछ पर मानों सहसा वज्र-प्रहार हो गया. दो-तीन मिनट तक वे स्तब्ध सी पड़ी. तब उन्होंने कहा—यमारिन है ? और तू यमारिन को अपने कमरे में बिठा आया है ?

मैंने साहस करके कहा—धिसमे मैंने क्या होय किया ? क्या मैं उसको असहाय अनाथ अवस्था में घस अघेरी रात में छोड आता ?

उछ ने कठोर स्वर में कहा—सो तो मैं भी नहीं कहती; पर आत्मलु के घर में यमारिन का क्या काम ? श्यामू ! मेरे घर में यमारिन को किसी लांति स्थान नहीं मिल सकता.

अब की पार मैंने ली उपेक्षाकृत तीव्र स्वर में कहा—यमारिन क्या लगवान् की अनुरोध नहीं है ? यमारिन क्या मेरे और तुम्हारे लांति ही अनुपपत्ति में उत्पन्न नहीं हुई ?

उछ ! मैं उसे लाया हूँ; मैंने हिंसक पशुओं के हाथ से उसकी रक्षा की है; मैंने उसे अहित रह कर संभोधन किया है; मैं उसे अवश्य आश्रय दूँगा.

उछ ने कहा—तब मैं घस घर में कदापि नहीं रहूँगी. एक ही घर में आश्रय और यमारी नहीं रह सकती. यदि तूने उसे अहित बनाया है, तो उसे लेकर तू सुखपूर्वक निजा कर. मैं तो उसे अपनी घस देहरी के भीतर कदापि प्रवेश नहीं करने दूँगी.

मैंने अनुनय करते लिये कहा—तब क्या मैं उसे घस अधिकारमयी रात्रि में घर से आकर

में अहित भाव से छूट की ओर हेमने लगा. छूट ने अपने आप के सान्त करके कहा: 'मैं मोद में पूरी दुष्ट थी. धर्म के नाम पर अधर्म का अनुष्ठान कर रही थी. मैं नित्य-प्रति 'दुर्मा समझती' में पाई करती थी कि जगत की समस्त क्रियाएं लागवती की ही प्रति-भावे हैं; पर मैं उसके अर्थ की ओर से सदा उपेक्षा करती थी. छन्दोंने प्राण-त्याग करके मुझे इस अपि-वात्म से वास्तविक अर्थ का बोध करा दिया है. यह ब्राह्मण से भी अधिक पूज्य है.

विपत्ति के इस भीषण अवकाश में भी मुझे आनंद की ओर रेखा दिखाए दी. अपनी धर्म-अदिन के इस त्याग के गौरव से मैं उत्सहित हो उठा. अपनी रनेद-मयी छूट के पाद-पर में अण की ओर शिर रण दिया. छन्दोंने मुझे अपने हृदय से लगा लिया. उनकी आंखों से फिर अश्रुधारा गढ़ गयी !

हृद नदीं सकेता कि वह मेरे उन्माद की उद्भ्रान्ति थी, अथवा किसी देवी बीमा का विशेष अमकार; पर मैंने देखा-रूप रूप से देखा कि मेरी इस धर्म-अदिन की प्राणहीन मुक्ति के मुष्ण-मंडल पर अण उपेक्षा और धृष्टा के भाव बीमा नदीं कर रहे थे; उस पर अण दिव्य आनंद और संतोष की आभा विकीर्ण हो रही थी.

प्राण-परित्याग ही त्याग की परम सीमा है.

छूत किस आत के, अछूत किस आत के ?

(शेषक-५० अनुपराध-जी० जे० जे० टी० "बाई" ने १८२७ ना अंकभांथी)

मोह भेदे मुष्ण ज्यों स्वधर्म-अनुयायियों से, छोट भेदे आप ज्यों स्वअति के संपूर्णों का ! मोह भेदे अपने महान् अभिमान की से, मान का, गुमान का; महान् करतूतों का. सैमस सके न सास सकेडों व्यतीत दुष्मे, कासा है विधर्म में स्वधर्म के प्रसूतों का; अण तो सुधारो हीन हास का दुष्ट है देर, अण तो उपायो हीन पतित अछूतों का. देण के तुम्हारी इस हृदय-विहीनता का, कास रहा जन-समुदाय अवनी का है; मोहित दुष्मे दो सावधानता रही न शेष, गाथा है समय पे तुम्हारा रंग हीका है. सानी और मानी ज्यारहेन अणअति भीय, सारासान-मानअस्त हो गया कभी का है. समझ अछूतों का अछूतों के समान रहे, आपके लसाट पे कलंक ही का टीका है. अण तो सैमासना परेगा इनिया में तुम्हें, आपों भोस-भोस दानि-साभ का निदार तो; जनता विधर्मियों की जठनी दिनों दिन है, घटते तुम्हारी दो इस आत का विचार तो. अण से रहेगे न अछूत दो अछूत अण, भीषण प्रतिष्ठा मानसों में यह धार तो; हीन हितों का, पतितों का, अपनाओ शीघ्र, दीनों का सुधार तो, अछूतों का उधार तो. ओक ही समान पापा हजवन करा है मध्य, रंग-रंग ओक ही है, ओक जमात है; ओक ही समान पाप-पुरुष भोगते हैं सदा, ओक ही स्वभाववावे और ओक गात है. ओक ही समान जन रहते सकल भित, ओक ही जने हैं सदा साथी दिन-रात है; फिर यह कैसा हृय-नीय का विचार कहे, छूत किस आत के, अछूत किस आत के !

शिक्षा का आदर्श

(' आदर्श ' ना मे १९२८ना अंकमांथी उद्धृत)

मद्रास की ' एज्युकेशनल रिव्यू ' नामक पत्रिका में अमेरिका की वेदान्त-समिति के स्वामी अमेदानंद का ' शिक्षा के आदर्श ' पर दिया हुआ लापण्य प्रकाशित हुआ है, उसी आंशका अनुवाद हम नीचे दे रहे हैं:-

हमें अनुहार नहीं होना चाहिये; और विलिखता में ऐक्यता के आदर्श को हमें अपने मानिक जीवन की लिख-लिख अवस्थाओं में प्रयुक्त करना चाहिये। जिस प्रकार दो व्यक्ति एक ही नहीं होती हैं, उसी प्रकार दो भस्तिष्क भी एक से नहीं होते। स्वयं लगवाने के लिये तुम्हारा पथ निर्दिष्ट कर दिया है। मुझे सहिष्णु होना चाहिये, अपने ही तुम्हें विकसित होने देना मेरा कर्तव्य है। उपवन में लिख-लिख प्रकार के वृक्ष होते हैं; तुम उनमें से किसी भी दो को एक सा बनाने का प्रयत्न नहीं करते। क्या तुम इस प्रयत्न करते हो कि दो विलिख वृक्षों में एक ही सा वृक्ष उत्पन्न हो ? ऐसा करके तुम वृक्षों का विनाश कर दोगे। इस लिये मेरे मित्र ! यह विश्व एक उपवन के समान है; प्रत्येक व्याक्त एक-एक वृक्ष है। तुम उसे जड़ने दो; और उसे अपना ही वृक्ष धारण करके उसकी वृद्धि में बाधा मत पहुँचाओ। यही तुम्हारा आदर्श होना चाहिये। उसकी उन्नति में बाधक बनने की तुम्हें क्या आवश्यकता है ? तुम अपना हाथ दूर भाँय दो। बाधाओं का उससे पथ से हटा दो; और उसे स्वतंत्र लाव में जड़ने दो, तब तुम देखोगे कि वह श्रेष्ठतम वृक्षों का धारण करेगा; परंतु इससे पहले कि वह श्रेष्ठतम वृक्षों का धारण करे तुम्हें उससे लिये उपयुक्त वायु-मंडल समुपस्थित कर देना होगा ! काष्ठ भी वृक्षों के धारण नहीं कर सकता, जब तक कि आप उसे उपयुक्त प्रकाश और उष्णता नहीं देते। जब तक कि उससे लिये पृथ्वी, वायु तथा जलरूपी पौष्टिक पदार्थ प्रदान नहीं करते। यही वह वायुमंडल है, जिसमें परिपोषित होकर वृक्ष सुमधुर और सुंदर बन सकते हैं। इसी प्रकार आप उपयुक्त वायु-मंडल उपस्थित करके उसे अपने जीवन के नव्य आदर्शों का प्राप्त करने में सहायता प्रदान कर सकते हैं। तुम आंशाल से क्यों पूछते हो ? वह आंशाल हुआ ही कैसे ? क्योंकि तुम्हीं ने उसे आंशाल बनाया है। यदि तुम उसे लिये आकाश का उपयुक्त वायु-मंडल उपस्थित कर दो, तो तुम वृक्ष उसे अपना सकते हो। यदि वह गंधा, अशौच और अपवित्र है, तो तुम इससे लिये उसे दूर कर दो। वह क्यों ऐसा है ? क्योंकि तुम्हीं ने तो उसे ऐसा बना दिया है; और जब उसे निर्यात तम स्थिति में स्थापित करके और उससे लिये ऐसी ऐसी अवस्थाओं उपस्थित करके ऐकान्त रूप से पतित और अपमानजनक है, तुम उसे दाय देते हो; उसे शरा पाने और उससे घृणा करते हो। आंशाल दायी नहीं है। दायी हो तुम-तुम ने समाज के नेता तुम्हीं ने उसे ऐसा बना दिया है। इसलिये हमने दाय को स्वयं ग्रहण करो, इस दाय को करो; और उसे नष्ट करो। उसे उपयुक्त शिक्षण दो, उसे समुचित शिक्षा प्रदान करो, उसे स्नेह करो, और उसे अपने पैरों पर खड़े होने का अवसर प्रदान करो। क्या तुम कहते हो ? नहीं, तुम ऐसा नहीं करते। कुछ वर्ष पहले एक दिन अमेरिका के संयुक्त राजपति विल्सन ने अपने एक मित्र के साथ वाशिंगटन की एक गली में अपने मित्र के साथ इस समय उन्होंने सड़क पर एक झीरे का देखा। वह अपने पीछे पर लौटा पड़ा था; और पैरों पर उभरी और उसे दुःख था, तथा वह अपने पैरों पर खड़े होने की कोशिश कर रहा था। दम विंसेन ने नीचे झुक कर उस झीरे का उठा लिया। और उसे उससे पैरों पर पड़ा कि वह उठके मित्रने पूछा:- " क्या कर रहे हो ? " उन्होंने कहा:- " मैंने इस बेगार को उठके पैरों पर उठ कर दिया है। " वह उनका स्वभाव था। इसलिये मेरे मित्र ! मैं आदना हूँ, तुममें से प्रत्येक व्यक्ति को दाय बनाने चाहिए। यदि तुम किसी दमिद मनुष्य का देखो तो तुम उसे उठके पैरों पर उठ

દેને એ મદાવના પ્રદાન કરે, હોમે કષ્ટગુણ અવગર દે. હોમ પર અન્યાયાર થન કરે, હોમે કુષળમ મન કરે, હોમનો નિદા મન કરે; જોર નુમ હોમે હોમો લાનિ રનેદ કરે, હોમે હોમ અગની આગા મે રનેદ કરને દો !

હોમે મરણ, મોર મેર મેર હોમો હે !

વિશ્વાસ-ઘાત

(લેખક-શ્રી વ્યાસ પ્રાનોદાસજી શર્મા. 'ચાંદ' ના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

હૈ અપૂતોં કી કદાની કલકર, થવણુ મે હમ થવણુ કર સકતે નહીં !
 આવ મારે સ્વાર્થ મેં જળ લીન દે, તખ ખસા પરમાર્થ કર સકતે કદી ! ૧

સ્વાર્થ જળ પરમાર્થ કા મુખ અંગ યા, પ્રેમ-સરિતા બદ રદી ચી દેશ મેં;
 દેશ-હિત-અર્થ કરતે કર્મ મેં, વર્ણુ આશે આર્થ જન કે વેશ મેં. ૨

વરનુના હજત દશા મેં જનતે, ધ્યાન યા અધ્યાત્મ-વિદ્યા માન કા;
 મૈત્ર્ય કા સંચય સદા દોતા રદા, હિન્દુઓં કા વેદ કા અભિમાન યા. ૩

દ્વૈત-બીજ વપન દુઆ જળ સે યદા, "જૂત" ઔર "અજૂત" લાખોં દો ગએ;
 ખન્ધુ સે નિજ-ખન્ધુ કરતે હૈં પૂજા, ઇસલિએ લાખોં વિધર્મી દો ગએ. ૪

પ્રથમતા જીતકો "મહત્તર" પદ દિયા, આજ હનકો ખલ, નીચા, કદ, રદે;
 એક દો, નિજ "હેઠ" યા જીતકો કદા, નીચ સે બી નીચ દો દુઃખ સદ રહે. ૫

સ્વાર્થવશ "નાયક" જીતકો માના સદા, આજ વેં બન દાસ રહતે હૈં પદ્મી;
 હિન્દુઓં ! હિન્દુ સકળ નિજ-ખન્ધુ હૈં, કદ રહે વે, હિન્દુ તુમ સુનતે નહીં. ૬

માન દે, અપમાન નિજ જન કા કિયા, ઇસલિએ લાખોં વિધર્મી બન ગએ;
 પ્રલ મિલેગા દીન-દિય કી આદ કા, હિન્દુઓં ! ગર વેં સુસદ્મોં બન ગએ ! ૭

હિન્દુભક્તિનો નાશ થવાનાં હવે દેખાતાં ચિહ્ન*

(લેખક-કુમારી સરસ્વતી દેવી, તદ્વિષ્ણુ-ચાંદ મે-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

છેટના સોએ દુએ મત તાર દો-ક્યા સંભાલોએ અગર વદ છિડ ગયા ?
 હું છુપા હસમે બહુત દિન કી કલક, જગ હોગી આમ ગર વદ છિડ ગયા ! ૧

હું બહુત દિન કી મિટી વદ ચેરની, હિન્દુઓં કે પતન કા ઇતિહાસ હે !
 હું હમશે વર્ષ કા જુલોસિતમ, વદ અપૂતોં કા વ્યથિત ઇતિહાસ હે ! ૨

ઓખ ક્યોં હું અખ તલક ચોં દેખતી ? કાન ક્યોં હું સુન રહે હસ રાગ દો ?
 જળ હમારે હી હમારે ચામને, ચામતે હું રામને-ઇસલામ દો ! ૩

જુદમ સે લાખોં ઈસાઇ દો ગએ, જુદમ કા ફિર બી ન પારાવાર હે !
 જુદમ દોતે હે ધરમ કે નામ પર, કોમ કે મિટને કા યહ આસાર હે ! ૪

વધા, જુદા એવું વિવેક મો લિખ્યું જોઈએ છીં અંતઃકર્મથી મીઠા કે એક બાર કી ભવિષ્યનું રા વિધા છે. અમર.

હમારે કદને કે માર મન છે કે બળિયાર કી દારૂ પ્રજ્વળિ કા મન કુદરત છે રમણી પ્રતિ અપમાન એવું અનાદર કી હુદ્દ બાવના ! કાંઈવિધે વડ અવકર માનનિક બધાપિ છે, એ અપની વિષમથી જ્વાલા એ હમરે મમત્તન માનનિક મૂર્તિ કે અપમાન કર દેતી છે. અતિ-દામ દસ વાન કા આસી છે કે કમ દારૂ બધાપિ એ અનાદર દોહર અનેક સગર એવું સમદ આપી વિષમ છે વચ્ચે/વચ્ચે એ એક દિન નિમિત્ત મમત-મંદગ મુખરિત દોના વા ! ક્યાં છે વડ હુદ્દ વચન-વચન છમો કુદાગનાદ એ હાપિ-એજવા-એદીની પ્રકમ્પિત દોની થી ! બાલ મનિયામ કે પૂર્ણ એ ઉનકી રમતિ-માવ ઉસ અતીન પુત્ર કી કદાની આંખોં મેં આંખ બર કર મ્હ રી છે. હમો રમણી કે અનાદર-શ્દી મનાપાપ કે અનુકાન મેં તિમુખન-વિષમી રાવજ કુલ-સરિન નષ્ટ દો મયા ! કોપરી કે અપમાન કી અતિ મેં મદાપ્રતી કુદ-વચ ભરમમાન દો મયા. જ્ય તાનમગપત, અમસમગપત, મકિમમગપત અનિયાં બળિયાર કી વિષમી જ્વાલા મેં પતિત દોહર વિનષ્ટ દો મદ, તથ અગાન ઓર અપકાર મેં આજત પથપર મમનેવાકી મદ ઓર અછત અનિયાં મો ઓર બી જાદી રસ દારૂ જ્વાલા મેં જલ કર ધસિ દો જલમંગી.

હમોલિએ વડ આજરમક છે કે અછત જનિયોં મેં બી હસ નિત્ય સત્ય કા પ્રચાર ક્રિયા જલ કે રમણી જન-માતા કી પ્રતિમા છે, ઓર ઉસકા અપમાન કરના, ઉમે અપની કમુવિત પ્રતિ કી શાંતિ કા સાધન બનાના, ઉસકી નિર્જલના, નિર્બુદિના એવું નિરસદાવના સે અનુ-ચિન કામ ઉઠા કર ઉમે બળિયાર-પથ પર પમીટના એકાંન અનુચિન છે, ભવંકર પાપ છે-પ્રસ-વના સે બી બદ કર યોર જલમ્ય પાપ છે. ઉન્હે વડ જતાના દોખા કે અપની કા-એરી કી, અદિન એવું માના કી રક્ષા કે ચિયે પ્રાણ દેના ઉનકા સાધન ધર્મ છે; ઉનકે સતીત્વ રક્ત કી રક્ષા કે ચિયે, ઉનકે ચરિત્ર કી પવિત્રતા કે અમુખ રખને કે ચિયે ઉન્હે અપને હુદય કે રોપ મિંદુ બી સમર્પણ કર દેને મેં સંકોચ નહીં દોના યાદિયે; માનવ-ધર્મ કા વડ સર્વોચ્ચ આદેશ છે !

અછત-નારી કી હુદ્દશા

('આંદ' મેં ૧૯૨૭ ના અકમાંથી ઉદ્ધત)

જેસા કે દમ ઉપર કહ ચુકે છે, વડ બળિયાર કી પ્રજ્વળિ રમણી કે પ્રતિ અપમાન ઓર અનાદર કી બાવના સે સમુત્પન્ન હોતી છે; પર પુરુષોં કી હસ જલમ્ય બાવના કા પરિણામ વડ દોતા છે કે ઉસકે દુષિત વામુમંડળ મેં નિરંતર રદને કે કારણ કિયાં બી અપને પ્રકૃત-સ્વરૂપ કે વિરમૃત કર મેહતી છે; ઓર ધીર-ધીર અગાન ઓર અપકાર કી જુદી કે સાથ-સાથ અત્યાચાર ઓર અનાચાર કે બીભત્સ તાંડવ કે સાથ-સાથ વે બી વડ ખાત જૂલ જાતી છે કે ઉનકા સતીત્વ, ઉનકા ગીરવ, ઉનકા ચરિત્ર, ઉનકી મદિમા, ઉનકી મહતીયતા-વડ સળ પુરુષોં કે આગ્રહ, કામ-ક્રોધ એવું વિલાસ-વાસના કે વિષય નહીં છે. સત્તાગ્રિયોં કે અત્યાચાર, અનાચાર એવું દુરાચાર કે નિરંતર સંમિલિત પ્રદાર મેં ઉનકી આતમ્બોલિતિ એવું વિવેક-સક્તિ નષ્ટપ્રાય હો જાતી છે; ઓર વે પુરુષોં કે પ્રસોબનોં મેં પાપ કે કપટ-વ્યાપારોં મેં ઉચ્છ-ખલ-વાસના કે ઉન્માદ એવું વિકાર કે વિપુલ મદ મેં પથ-થટ દોહર પતિત હો જાતી છે. વે સ્વયં કી અત્યાચારી કે અત્યાચાર મેં યોગ દેને કેા બાંધ્ય હોતી છે; વે સ્વયં જલિ-વેદી પર બધિક કી કૃપાણુ કે નીચે અપની કામલ મદન રખ દેતી છે. આજ અછત જાતિ કી દેવિયોં કી બી વધી દારૂય દશા હો રહી છે-સતીત્વ કી વારતવિક મર્યાદા કેા અગાન ઓર ઉદ્દગ્રાન્તિ કે કારણ વિરમૃત કરે વે કમી-કમી ધીકે સે અપને ઉજ્જવલ સર્વસ્વ કેા સ્વતઃ કી નરક કે ગર્જર મેં પછા દે દેતી છે.

પર દમ વડ કદને કા પાપ નહીં કર રહે છે કે સમસ્ત અછત દેવિયાં ધરી ભવંકર સં-કમક બધાપિ સે મરત દો રહી છે; ન હમારે કદને કા વડ તાત્પર્ય છે કે વે અપને પવિત્ર સતીત્વ કેા સાધારણ પદાર્થ સમજ કર ઉમે લીધામાત્ર એ પુરુષોં કી કામ-વાસના કે ચરણોં મેં

[illegible]

अछूतों और शूद्रों की दृष्टियों के दिये डेवय छन्दों रागुओं से भावना करना पड़ता है, ये जान नदी है, उनके मनने के दिये, उनको लज्जु करने के दिये, उनके मर्त्य के लुटने के दिये छन्दों जल से, छत्र से, कपट से, अन्धकार से, अन्धकार से, अन्धकार से, कुरागार से पवन के गंभीर और में दोहने के दिये मुरिधम गुटे और छसाध-मिशनरी की सहा सवेष्ट से है, उनके अंगुष्ठ में इस कर, उनके निर्वाचन-पत्र में आलक्ष्य दोहर फिर अछूत-नारी की निस्तार नदी है, सतीत और शीत के साथ उसे अपने धर्म, अपनी जति, अपने घर, अपने परिवार, अपने परिजन, अपने कुटुम्ब-सती के निधांजलि देनी पड़ती है, 'माँ' के पाशों के दिये छस करजु-क्या के विरह रूप से विरुत करे जनमानों की आनन्दकता नदी है; वे छस मर्म-मेदनी कदानी के जनते है, किस प्रकार मुरिधम-गुटे हमारी अछूत जमिनों और मानाओं के अरजस पक कर उनका सतीत नष्ट करने है, किस प्रकार रास्ता व्यक्त वे हमारी अछूत जेठियों और जादुओं के अपनी काम-वासना की अग्नि में लक्ष्मसात करते है! क्षत्री-भूमि-भार से हमारा हृदयशोषित भीमने लगता है; और हमारी प्रतिदिना-प्रवृत्ति, प्रवृत्ति बिना की लानि धू-धू करे जल उठती है, मुरिधम-गुटे की लानि आकर्मकपूर्वक नदी; परंतु कपटपूर्वक और प्रवचनापूर्वक छसाध-मिशनरी की हमारी इन अछूत-जमिनों और मानाओं के प्रमुख्य करे छन्दों परिभष्ट करती है.

પ્રકાર હમે' ઈન અદ્વન-બદિનોં કી રક્ષા કે સિયે, ઉનકે સતીત્વ, ઉનકે ચરિત્ર, ઉનકે
 કીયત્ત એવં ઉનકે દિવ્ય માયુષ્ય કી રક્ષા કે સિયે તીનોં એર કે આક્રમણોં હા વિશ્વ કરના હોગા ।
 દિવનિયોં કે કાથોં સે, વિધિયોં કે પ્રદાર સે, એવં સ્વયં અદ્વન-પુરોગોં કે જય-ય આક્રમણ
 સે હમે' ઈન બદિનોં કી રક્ષા કરની હોગી, પર જોસા કિ હમ ઉપર આરબ મેં કદ ચૂકે હે',
 શદ સજ ઉત્ત સમય તક સંભવ નહીં હો સકતા, જય તક કિ હમ બલિચારપ્રતિ કે મૂલ
 ઉદ્ગમ પર આક્રમણ ન કરે'. દમારે કહેને કા તાત્પર્ય' મલ હે કિ જય તક હમ અપને સમાજ
 મેં, અપની જાતિ મેં ઇસ બાવના કે પૂર્ણરૂપ સે જનમ નહીં કરે'ગે કિ રમણી સાક્ષાત્
 જગદંબા હી અંશભૂતા હે, રમણી વિશ્વ કી સંચાલક શક્તિ હી સાકાર પ્રતિમા હે, રમણી કા
 સતીત્વ સમાજ કા સમુજ્જવલ રત્ન, જાતિ કા અશ્વય પ્રદીપ, દેશ કા દેહીયમાન આતોક, વિશ્વ
 કી વિમલ જ્યોતિ, ધર્મ કા સુંદર સ્વરૂપ એવં નિયમામય કા મૂર્તિમાન સાર હે, તય તક હમ
 ચાહે કિતના પ્રયત્ન કરે', ચાહે કિતને શુદ્ધ કરે', ચાહે કિતની હયાથે' કરે', ચાહે કિતના હી
 મૌખિય પ્રવાહિત કર દે; પર હમે' સફલતા આપ નહીં હોગી. હમે' અપને સમાજ મેં ઇસ
 શાશ્વત સિદ્ધાન્ત કા જોશોં સે પ્રચાર કરના હોગા કિ સમસ્ત વિશ્વ કા નારીમંડલ આરાધ્ય

हे. अछूत-रमणी और आकाश-देवी दोनों का सतीत्व, दोनों का अरिज, दोनों का शीघ्र समाप्ति रूप से रक्षणीय जेव' वंदनीय है. रमणी के प्रति अपमान अथवा अन्याय का लाव करना महापाप है.

अछूत-नारियों का भी हमें नम्रता करना होगा. शताब्दियों के अत्याचार और अन्याय ने इनकी श्रम दिव्य शक्ति का विनाश कर दिया है, उसे फिर से हमें ज्वित करना होगा. इनके इस विलुप्त तेज को, विनष्टगौरव जेव' अंतर्दित आत्म-संभान को हमें फिर से नम्रता करना होगा. उन्हें जताना होगा कि यद्यपि आज तुम युगों के परिपीडन के परिणाम-स्वरूप अपनी दिव्य शक्ति, अपना अतुल्य तेज, अपना अक्षय आत्म-संभान जो भेदी हो; पर यदि तुम आहो, यदि तुम जेष्टा करो, यदि तुम अध्यवसायपूर्वक प्रयत्न करो, तो फिर से तुम उन्हें प्राप्त कर सकती हो. तुम उन्हें दानव-दह-दहिली सिंहा-वादिनी अंडिका की अंशज्ज्ञा हो, उन्हें जेव' एक दिन नारी-जति को अपनी काम-वासना की शान्ति का साधन समझनेवाले, मातृ-जति की महामहिमा और पवित्र गौरव के प्रति असंभान और अन्याय प्रकट करनेवाले, रमणी-मंडल की स्वतंत्रता और आत्म-संभान पर पाद-प्रहार करने की कुज्ज्ञा करनेवाले, शुंल-निशुंल नामक राक्षसों का, इनके वंश और सैन्यसहित संहार किया था. द्विजति में उत्पन्न होनेवाले तुम्हें प्रज्ज्ञ-पापियों, उन्हें भी तुम्हें मुस्लिम युगों और तुम्हें भ्रष्टाचार-मिश्रणियों की तो शक्ति ही क्या है, तुमने तो जेव' एक दिन जेता के इस समुल्लेख युग में त्रिभुवनविजयी राक्षसेश्वर रावण के काल हाथों से अपने सतीत्व की रक्षा की थी! उन अछूत-देवियों के हृदयों में यह लावना ज्झूल कर देनी होगी कि सतीत्व प्राणों की, प्राण-प्रिय पुत्रों की, जेव' प्राणों से भी अधिक प्रिय प्रियतम की अपेक्षा अधिक मूल्यवान, सारवान जेव' वंदनीय है. उन्हें यह विश्वास दिला देना होगा कि विश्व की कोष्ठ शक्ति ऐसी नहीं है, जेव' तुम्हारी कुज्ज्ञा के विरुद्ध तुम्हारा सतीत्व नष्ट कर सके. तुम और कुछ नहीं कर सकती, जैसे जेव' समय के समुपस्थित होने पर अपनी ही छुरी से अपना हृदय विदीर्ण कर सकती हो, दीवाल से अपना शिर झेड़ कर अपना प्राण-लाग कर सकती हो, नदी में डूब कर, आग में जल कर, जेव' से दूध कर, किसी भी प्रकार हो अपने दिव्य-मधुर सतीत्व को व्यलियारी के हाथों से जया कर विज्ज्ञे-श्वरी के हाथों में दे सकती हो. सतीत्व ही तुम्हारा धृष्ट है; वही तुम्हारा सार रत्न है!

अछूत-नारी का समुद्धार

('सांठ'ना में १८२७ ना अंकमांथी उद्धृत)

अछूत-देवियों में इस शाश्वत-सिद्धान्त का प्रचार करने के लिये हमें-हम ज्झूल जति के लोगों को-निरंतर प्रयास करना होगा. हमें अछूत देवियों का संगठन करना होगा; हमें अछूत नारी-मंडलों की संस्थापना जेव' करनी होगी. प्रत्येक नगर में, प्रत्येक ग्राम में, प्रत्येक मुहल्ले में, हम अछूत नर और नारियों की सलाजे संगठित करके इस दिव्य शाश्वत-धर्म का प्रचार करना होगा, जेव' कि हम जेपर जार-जार कह यूके हैं. व्यलियार की प्रवृत्ति के परास्त करने के लिये हमें उसके उद्गम पर ही आक्रमण करना होगा; हमें सज से पहले उस लावना को ही नष्ट करने का प्रयत्न प्रयत्न करना होगा; जेव'ने पुरुष को धतना साहसी जना दिया कि वह रमणी के सतीत्व, रमणी के शीघ्र जेव' रमणी के दिव्य लावण्य को अपनी विद्वत विचार-वासना में, अपनी पापमयी विज्ञा-लीला जेव' अपनी कुलुषित काम-कीड़ा में प्रयुक्त करने लग गया; और जेव' लज्जती की अंशज्ज्ञा प्रतिमाओं को अपनी परियारिका जना कर, नंदन-निकुंज से भी अधिक मधुर, जेव' के दिव्य अरुण प्रकाश से भी अधिक सुंदर, सज्ज्ञ-प्रवृत्ति गुलाब से भी अधिक सुरलित जेव' स्वर्ग से भी अधिक पवित्र जेव'न को, जेव'न हस्ती की लांति अपने काम-मद के तीव्र आवेग में नष्ट-ज्झूल करने लग गया.

पर हमारी इस पुण्य-साधना की संपूर्ण सिद्धि के लिये यह जेव' अंकांत रूप से आवश्यक है कि अछूत-नारियों के इस पुनरुद्धार के पवित्र प्रयास में हमारी ज्झूलजति की जेव'ने प्रवृत्ति

પડતા હૈં ઔર પડેગા. ઇસીલિએ હમારા કહના હૈં કિ અછૂતોં કા પ્રશ્ન જાતીય પ્રશ્ન હૈ, અછૂતોં કી સમસ્યા હમારી એક સળસે બહી જાતીય સમસ્યા હૈ. ઇસ જાતીય સમસ્યા કા નિદાન ઔર ઉસકી ઔપધિ કા હમને અન્યત્ર નિરૂપણ ઔર નિર્દેશ કિયા હૈ; પર યહાં પર કેવલ હમ ઇતના હી કહના હૈં કિ શતાબ્દિયોં કે અશેષ આત્યાચાર એવં દારુણ દુર્વ્યવહાર સે અછૂત જાતિ કી દેશિયોં કી જો ભયંકર દુર્દશા હો ગઈ હૈ, ઉસકા સમુચિત રૂપ સે નિરાકરણ કિએ બિના અછૂતોં-હાર કી સફલતા એક અસાર સ્વપ્ન કે સમાન હૈ; ઔર હમારી ઉચ્ચ જાતિ કી મુશિક્ષિતા બહિનોં કે ઇસ પવિત્ર યત્ર મેં લાગ લિએ બિના ઉસ દારુણ દુર્દશા કા નિરાકરણ હોના અસંભવ પ્રાય હૈ, યહ હમ મુકતકંક ઉચ્ચ સ્વર મેં કહ સકતે હૈં.

‘આંદ’ કે ઇન્હીં સમ્પ્રદાયકીય વિચારોં કે અન્તર્ગત હમ એક નહીં, અનેક બાર સપ્રમાણ યહ ખાત સિદ્ધ કર ચૂકે હૈં કિ સમાજ-સુધાર કા કોઇ આંદોલન ઉસ સમય તક સફલ નહીં હો સકતા, જ્યાં તક કિ નારી-જાતિ કા સમુદાય ન હો. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોં સે, સજીવ ઉદાહરણોં સે હમારી ઇસ ખાત કી પરિપુષ્ટિ હો ચુકી હૈ. આજ જો હમારે જાતીય જીવન મેં એક વિશેષ પ્રકાર કી સ્ફૂર્તિ, એક વિશેષ પ્રકાર કી જાગૃતિ, એક વિશેષ પ્રકાર કી ઘેરણા તરંગિત હો રહી હૈ. ઉસકા પ્રમુખ કારણ યહી હૈ કિ ધીરે ધીરે હમારા રમણી-મંડલ જાતીય અભ્યુદય કે મહાયત્ર કી સાધના કે પ્રયાસ મેં પ્રવૃત્ત હો રહા હૈ. હમને અપને ઇસી અનુભવ કે બલ પર, અપને ઇસી ‘અનુભૂત યોગ’ કે વિશ્વાસ પર યહ કહને કા સાહસ કિયા હૈ કિ અછૂત જાતિ કા બી ઉદ્ધાર અછૂતજાતિ કી દેવિયોં હી પર નિર્ભર હૈ. જ્યાં તક શક્તિ-સ્વરૂપિણી અછૂત-નારી અપને પ્રકૃત સ્વરૂપ સે પરિચિત નહીં હોગી, જ્યાં તક ઉસે ઉસકી વિલુપ્ત શક્તિ, વિનષ્ટ ગૌરવ એવં અતર્હિત તેજ ફિર સે પ્રાપ્ત નહીં હોંગે, જ્યાં તક વહ અપના પ્રકૃત-સ્થાન પ્રદણ નહીં કરેગી, ત્યાં તક અછૂતોં-હાર કી સમસ્યા કી સંપૂર્ણ મીમાંસા નહીં હોગી; પર યહ તબી સંભવ હૈ, જ્યાં હમારી ઉચ્ચ જાતિ કી બહિનેં ઔર માતાએં ભેદ-ભાવ કો તિલાંજલિ દેકર, અપની ઇત પદ-દંભિત બહિનોં કે ઉદ્ધાર-યત્ર મેં સદાયતા ઔર સહયોગ પ્રદાન કરેગી. પ્રત્યેક અછૂત ઘર મેં જા-કર પ્રત્યેક અછૂત-નારી સે ભેંટ કર, ઉનમેં આત્મ-સંમાન કો જાગૃત કરના હોગા. ઉન્હેં જાતાના હોગા કિ હમ ઔર તુમ દો નહીં હૈં, એવં એક હી માતા કી મૂર્તિયાં હૈં. હમ શક્તિ કી અવતાર હૈં, હમ દેશ કી માતાએં હૈં, ગૃહસ્થાશ્રમ કી શ્રી હૈં, પુરુષોં કી ઘેરણા હૈં. ઇન અછૂત નારિયોં કો એકત્રિત કરકે ઉન્હેં જાતાના હોગા કિ રમણી કા સતીત્વ, રમણી કા લાવણ્ય, રમણી કા માતૃત્વ, રમણીકા શીલ-યહ સખ દિવ્ય પદાર્થ હૈં; તુમ્હ પાર્થિવ પદાર્થોં કે લિએ ઇનકા અસિદ્ધાન કરના ઉચિત નહીં હૈ. ઔર એક બાર જહાં શાશ્વત-સત્ય કી-યહ જ્યોતિ ઉનકે હૃદયે મેં પ્રદીપ્ત હો ઉઠી, એક બાર જહાં આત્મ-ગૌરવ કી અક્ષય આભા સે ઉનકી આત્મ-કુટીર આસોદિત હો ઉઠી, એક બાર જહાં ઉન્હેંને અપને દિવ્ય સ્વરૂપ કી ઝાંકી કા દર્શન પ્રાપ્ત કર લિયા, ફિર વે સ્વતઃ હી અપને પુણ્ય-પથ પર ચલને લગેગી, ઔર ફિર કિસકી શક્તિ હૈ કિ ઉનકે સતીત્વ, ઉનકે સૌંદર્ય એવં ઉનકે યૌવન કો અપની આમોદ-લીલા કા વિષય બના સકે! ઔર ઉસી પુણ્ય મુહૂર્ત મેં અછૂત-જાતિ કે સૌભાગ્ય-ગગન મેં મંગલ-પ્રભાત કા મધુર ઉદય હોગા! સામ્ય-ભાવ કે અરુણ પ્રકાશ મેં વિશ્વ-જનની હિંદ-માતા કે અર્ધચંદ્ર-શોભી લગ્નાત પર સ્વતંત્રતા કા મણિ-મય મુકુટ પહનાવેગી!!

હિંદુ ભાઈઓ કે ચેતાવની

(લેખક:-શ્રી-રામભૂદયાલજી ત્રિપાઠી ‘નેહ’-આંદ-મેં ૧૯૨૭ના અંકમાંથી)
 હિંદુઓ! અછૂતોં કો ન દૂર દુદકારો કહી, પૂર્તિયાં કરેગે વે, તુમ્હારી કામનાઓં કી! પ્રેમ સે લગાઓ ઉર અપનાઓ કવિ “નેહ”, હિત હૈ ઈસી મેં, ઇતિ હોગી આપદાઓં કી!! ચોટિયાં કટેગીં નહીં, મૂર્તિયાં મિટેગીં નહીં, કીર્તિયાં ઘટેગીં નહીં, પૂર્વ પુરુષાઓં કી! પૂજ્ય દેવ-મન્દિરોં કી માનતા હટેગી નહીં, સામને હુટેગી નહીં, લાજ અબલાઓં કી!!

પરિચય

- (વેળા:-૧૦ મિનિટ)
૧. જમ કરે છે, કાદુ છે પાણી, મોઢા-નિહા મળે જીવ મરે;
અર્થ મરે બન દેવ મળે કર, તુમરે પ્રાણિ મળે જીવ મરે. ૧
૨. હો કર કે મનુષ્ય સમયે, સાચ જાણના રહના દે !
સોજો, સમજો, દુઃખ મન જાનો, સમય તુમરે જા કરના દે ! ૨
૩. આત્મા એ સંજોઈ જર્મ કાન્દે, ઇસમે સદેવ નહીં;
આત્મા સમગ્રી શુદ્ધ વસ્તુ દે, આદે કુપજ દેવ કરી. ૩
૪. બદ્ધો સંજો દે, મળિ વધી દે, દુટ જદો દાર્જીલા વધી;
દાય-પર કે જિના મીઠા ક્યા-દો જના દે, અર્થ નહીં. ૪
૫. હું નીચ કે બેઠ બગા કર, કર દો પરિચય આરમ્ભ;
ક્યા દિ-દુલ્લ મિટા દેને પર, આટામે લે કર કે દમ્ભ ! ૫
૬. મુખ મેં રામ, શીશ પર મોટી, જીવે હું વે દેં ભાઈ;
કર કે ધૂણા બનાતે ક્યાં દો-કનકા મુરલિમ હંસાઈ ! ૬
૭. જીસ કુર્મ પર પાની ભરતા, મો-દિસા કરનેવાલા !
દે ક્યા હાનિ મંદે યદિ ઉગ પર, રામ રામ કરનેવાલા ! ૭
૮. સાત દોટિ વે બિછુડ જાય તો-તુમ કિતને રહ જાતે દો !
બાઈસા દોટિ અલી દો, તો બી-ચેન ન લેને પાતે દો. ૮
૯. જીસી મેઝા સે કાય મિલાતે, જો પહલે કા રહા અમાર;
પર, છૂતે થે જીસે ન પહલે, ઇસ દિ-દુપન કો પિકાર ! ૯
૧૦. ઇસાઈ મુસાઈ યવનો-સે સખ વિધિ દેં એક આજૂત;
નિર્જા હિ-દુઆ ! ક્યાં મદ બેઠા-કાય તુમહારે સિર પર જૂત ! ૧૦
૧૧. જીસે દુઆ યદિ ગિરતે દેં, તો-ગિરે દુઆ ક્યાં જીસે નહીં ?
ગિરી જાતિ કો દોડ હાના, સમ્પતિ દે કર્તવ્ય યહી. ૧૧
૧૨. રાખરી કે કર સે લે કર યદિ, રામ નહીં ક્ય કો ખાતે;
મયાદા-પુરુષોત્તમ ફિર વે-કસે આજ કહે જાતે ! ૧૨
૧૩. યદિ આજૂત દેં જગ મેં, તો દે-જગનાથ જીવે વી નાય;
પ્રતિદિન જાઓ તુમ મન્દિર મેં, લિએ આજૂતે કો બી સાથ. ૧૩
૧૪. દોમ તુમહારા મુરલિમ જન કર, સૈયદ કે સંગ પદે નમાજ;
તુમ જીસી છાયા સે જાયતે, કસે દો સંગઠિત સમાજ ! ૧૪
૧૫. જગ કુતે બી હટ જાતે દેં, તુમસે પા કર કે દુકાર;
ફિર આજૂત ક્યાં તજે ન તુમકા ? કુછ તો મન મેં કરો વિચાર. ૧૫
૧૬. સાત દોટિ મુરલિમ ભારત મેં, ઔર અસંખ્યક ઇસાઈ;
ધર્મ-શત્રુ હેં જાને વિછુડ કર, રહે તુમહારે હી વાઈ. ૧૬
૧૭. આત્મપાત સે અધિક આજૂનો-કા સમજા કરના અપમાન;
સંભલો શીઘ્ર હિ-દુઆ નિજ કર, ક્યાં કરતે અપના અવસાન ! ૧૭

याद करो अछूतों के आभार कितने कितने हुम्मे हैं और होते हैं ?

(लेखक:-श्री पं० रामचन्द्रशुक्ल, “सरस” याद-में १९२७ता अ)

परम पावनी सुर-सरिता हा ! छन पद-पत्रों की मधु-वार !
श्री शिव शिर पर लसका रभते-हैं लससे पुनीत संसार.
सतत विभुध धुध वन्दित जे हैं-होते लससे पून सपूत;
कद कर उन्ही पदों का लभको-मान रहे क्यों अरे ! अछूत.
छन गरणों पर विषविमोहनि-रमा-समा जसिहारी हैं;
छन पद-कमलों की सुषमा की-सज्ज उपमा अनुदारी हैं.
श्रीपति के छन गरण-शरण की-सखी पाट लपते रहते;
छन पदभूषणों के रज-रस को-सखी सरस यपते रहते.
लस पद-रज की महिमा की थी-गीतम-तिय-शुद्ध ने अनुभूत;
छन गरणों से जन्म लभारा-कद कर, :क्यों कद रहे अछूत ?
मित्रद्वंद्व में छन गरणों के-अंक पूजता जगत् सत्रैम;
प्रयत्न-पौवटी-पूजन का था, छनकी सहा लरत का नेम.
शेष-विदेह, सनेह, यादते-हैं, सारादते कद कर पूत;
हैं लभ उन्ही विष्णु-गरणों से-हैंसे हैं तब कदो अछूत ?
हैं। यदु सत्य हैं पद अत्र भुज में-कभी न हो सकती समता;
होनों की हैं अंक देह दे-अनः ह्यित क्षमता-भमना.
सखी देह की, जगद मग पर-भुगति लमी पर हैं निर्वर;
सज्ज समान-नन पद लमी पर-यक्षे लभारे ही अत्र पर.
लमी धर्म के तथा कर्म के-मर्म सखी लपते वाते;
होकर अरे ! अपावन सखी-पावनता रभतेवाते.
और कदो क्या, है प्रभात-दृशका हनिदास उदयिनी भूत;
दुर्गति के सत्य अयाने-वाला था अत्र अंक अछूत.
हमें सर्व हैं उल्ल सुकर्म का-छने न योगी* कर पाते;
हो अनन्य दिव इतः यदि दुष्ट-प्राप्तादन सत्रैम पाते.
आप लखे, लस ते, ली सुष से-सुष करत अपेग;
अखी न लखी लमी ने आद-दमे मुदिन अपावनयेग.
आप कहे या कहे न लस-कर्मव्य कर्म करत करत;
आपन-मोहा लखे कहे, कर्म-पूरी करत-कर्म.

हिंदुधर्म में ऋषियों का स्थान

ନିମ୍ନ-ସ୍ଥିତିରୁ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଏହା ଶାନ୍ତ ହେବା ପରେ ଏହା ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।

[illegible]

ईश, अरबुदास, धना आदि अज्ञान जति के लक्ष्मी ने जेक बार विचार दिया कि जे-
 स्तानी पुण्यसाधन ही सम्पत्ति अर्जित की परीक्षा लेनी आदिजे. जोस्वाभीउ प्रकट मे' तो जे-जे
 बार विचारो के' कदा करते हे'; पर भीतर से ध-हे' अपनी उच्च जति का जडा धर्मउ हे.
 यह समजते हे' कि हम सण नीय जति के हे'; और यह जेष्ठ जति के. जण तक पुण्यसाधन
 मे' यह अभिमान हे, तब तक हमारा और उनका मेध कैसे हो सकता हे? यदि यह हमारी
 बंधी मे' भिरो, तो हमारे साथ जाना आवे; नही तो अपनी बंधी असंग जगजे. इस
 प्रामथ' के पश्चात् धन सण अज्ञान जति के लक्ष्मी ने जेक प्रेम-मोहन किया; और उसमे
 समिधित होने के सिध्मे जोस्वाभी पुण्यसाधन के भी निमंत्रण दिया. जोस्वाभीउ, जे जे
 इच्छा' थे, समज गये कि आज हमारी परीक्षा हे. जोस्वाभीउ ने इस निमंत्रण के सहर्ष
 स्वीकार किया. जोजन का समय आया; और सण लक्ष्मी सोच भंडारी पाथ कर जेठे. दाव-आ-
 दाहि जोजन पदार्थ परसे जने लगे. वे सण पाव पदार्थ ध-ही अज्ञान जति के लक्ष्मी ने
 अपने हाथों से जनाये थे; और वे ही आपसमे जेक-दूसरे के परसने लगे. जतियों का
 कुछ भेद न रहा. जोजन परस यूँ थे; और लक्ष्मी-भंडारी जाने के तैयार थी. धन मे' की
 जेक ने कहा:—आपने देखा, पुण्यसाधन नही आया हे! हम पदार्थ की कदते थे कि उसे अ-
 पने जोस्वाभी होने का जडा धर्मउ हे. यदि हमारे साथ जाना आ ले, तो उसकी जति जि-
 न जगजेगी, आज भद्राभाउ की जेय हो गध. आज से यह जगज और हम जगज. भाई!
 जे-नीय का मेध कैसे? इस जाल का अनुमोहन करते हुये सण लक्ष्मी ने जाना शुरू किया.
 धन मे' देखते क्या हे कि जोस्वाभी पुण्यसाधन जस्टी-जस्टी होकर हुये जे मे आ रहे हे.
 जाने की कहा:—जाधयो, क्षमा कर! मुझे कुछ देर हो गध. मेरे सामने भी दाव-आ-
 दाव मुन जेक लक्ष्मी दाव का जाल लेकर जोस्वाभी के पास परसने आया. जोस्वाभीउ सण

से पीछे आये थे; उस दिग्गज ने धन सग के नीचे, जहाँ धन लोगों के लूते पड़े थे, और और जग दाल आध तो आपने एक लकड़ का लूता उठा कर उसमें से ली और देपते उसे भी गये. न उस दृश्य से सली लकड़ आश्चर्य में आये और लोभन छोड़ कर सीदास के पास आकर कहा:—तुलसीदास ! तू सत्यमुय तुलसीदास ही है. हम सगमें ते पढ़वी उठी है. हम अली तक माया के यच्छर में हैं. धन्य है तुम्हें; जे धन उच्च सिद्ध पर पहुँचे गये हो. हम सग तुम्हारे शिष्य हैं, तुम प्रलम्भ हो; और हम जग माया के मों भ्रमण कर रहे हैं. क्षमा करो, हम भूजों ने तुम्हारी परीक्षा लेनी चाही थी; पर कदा तु और कहाँ हम ! हम तुम्हारी यरण-धुलि सिर पर रखने योग्य ली नहीं हैं. लैया ! क्षमा करो, लूल हुं.

गोस्वामीजी बोले:—लगवान के लकड़ो ! मैं तो आपके यरणप्रक्षालन करने योग्य नहीं हूँ; मुझे तुम्हें समझ कर अपनी लकड़-मंडूकी में से मत निकालो. मैं आपका हाँ कर रहा हूँ. आप जैसे प्रेम-पुंजों के सामने मैं कुछ भी नहीं हूँ.

यदि प्राचीन हिंदु-धर्म में अछूत जतियों के साथ ऐसा कठोर अतीव होता, जैसा कि आजकल हो रहा है, तो हिंदु-जति का गौरव और मान ऐसा न होता. वर्तमान समय हिंदु-धर्म के ठेकेदारों से प्रश्न है कि वे हिंदु-धर्म में व्यास और वाल्मीकि का रचना या हैं या नहीं ? यदि धन दो नामों का हिंदु-धर्म में से निकाल दिया जवे, तो हिंदु-धर्म में क्या भय रहता है ?

वेदों के नियमित करना, १८ पुराणों और महाभारत का लिखना—वेदांत-दर्शन का रचना श्री व्यासजी का कार्य है. वाल्मीकि रामायण की रचना करना वाल्मीकिजी की कृति है. यदि वे अथ हिंदु-धर्म में से निकाल दिये जायें, तो हिंदु-प्राचीन धर्मितास, हिंदु-वैदिक धर्म और हिंदु-उच्चतम दार्शनिक सिद्धांतों का कहाँ पता लगे ? ये दोनों महातुल्य अछूत जति के थे; और आज हिंदु-धर्म की सभ्यता और विद्या का लंडार उन्ही के हाथों में है. क्या धर्म दोनों को अछूत कह कर निकाल देने से हिंदु-धर्म का गौरव और मान हो सकता है ? कहाँ नहीं !

हमें अपने संकुचित विचारों को दूर करना चाहिये; और अछूत जतियों के साथ बरी अतीव करना चाहिये, जे आर्य-जतिने उनके साथ अपने प्राचीन धर्मितास में किया था. अस्तु.

सनातनी के नाम से रूपमंडूकों की पुकार

(लेखक:—नारायणदास अतुर्वेदी, विध्यक्षेत्र—“ विश्वमित्र ” ना एक अंकमांथी)

होने लगा अज देश में हाय पडा दुष्कर्म, कैसे ' जे हैशो ' यहाँ, रहे सनातन धर्म. हुनियों में रहे क्योंकर हा ! धर्म—सनातन, सग 'आरिया' गये लर, हा ! धर्म—सनातन. उससे ही नाम पर हम, यों भोज लूते थे, हर अशका रहा धर, हा ! धर्म—सनातन. १ अज रंडियां पुरातों में जाने नहीं पाती, लजनीक श्रिरे दूरदूर, हा ! धर्म—सनातन. २ जेपै मंदिरों में अज शूद्र ली हैं जते, नदी मानते जरा डर, हा ! धर्म—सनातन. ३ विधवाओं की ली शादी होती जहाँ तहाँ है, माने न कोय शास्तर, हा ! धर्म—सनातन. ४ यवनों को शूद्र करके अज हिंदु बना रहे हैं, पागल दुग्गे हैं क्या नर ? हा ! धर्म—सनातन. ५ यदु हेपके 'नारायण' होता है रंज भेद, पर किससे करे अजदूर, हा ! धर्म—सनातन. ६

न तुलसीदास रामायणमां पद गोस्वामीजीना अतिरमां आवे प्रमथ अपयते छ; परंतु लमा अज सनातनधर्मने लदये नासादासजना आश्रममां—आजनी पति छेदी जगली छ, ते अजय अज लो न ते जगलें नही. दसीजन जने ते दो, परंतु आ लेखमां जे कदर समायेते छ ते ते. दिसने लमा अज नमा देव; जेवा अने उपकार छ.

विष्णु-अपठन

આપણી ભાવના દઢ છે, તો વિજય પણ આપણોજ છે !

(“ સૌરાષ્ટ્ર ” ના તા. ૨૧-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

(જાગૃતના નવજુવાન સરદાર, દેશપ્રેમીની જીવંત પ્રતિભાસમા, સુખાનંદ જોડને આ-
જી જાગૃતની સરકારે મુક્ત અર્પા છે. ત્રિવિધિરમણિ સુખાનંદો છૂટકારો કરતાં પહેલાં તેની
પ્રત્યેથી અમુક શરતો કરાવી લેવા સરકારે ખૂબ કાંઈ માગ્યાં. પણ સુખાનંદ અજાણતમ રહ્યો. સરતી
સરકારે કરનાં જેઠામાં રીખાઈ રીખાઈને મરી જવાનું એ શરીરે વધારે પસંદ કયું. આખરે
સરકાર નમી. સુખાનંદ, કોઈ જાતની શરતવિના છુટો થયો. સુખાનંદ જેવા વીરોને આત્મા કેવી
પણે બચાવે હોય છે એની જાણી કરાવતો એક ગ્રેસ્યાદાથી પણ સુખાનંદે એક અકવાડિયા પહેલાં-
જ તેના વડીલ જાતા ઉપર લખ્યો છે. તેમાંથી આ નીચેના રકરા છે.)

“ તમને લાંબો કાળજી લખવાની પણ શક્તિ નથી રહી; પણ મારે એટલું તો જણાવીજ
હું જોઈએ કે, મારો વિશ્વાસ અડગ છે. આ જેઠાખાનાની કાળી દિવાલોની પાછળ પૂરાંબને હું
જેમ જેમ વધારે દિવસો કાઢતો જાઉં છું, તેમ તેમ મારી શ્રદ્ધા વધારે ને વધારે અચળ બનતી
જાય છે. ભાવના એજ જીવનનું સર્વસ્વ છે, એ સનાતન સત્યનું મને આ કારાગારમાં વધારે
રોષ દર્શન થઈ રહ્યું છે. માનવભાવનાની શક્તિ એટલી અજબ છે, કે તે ગમે તેવી કિલ્લે-
બંદીને જીવીનદોષત કરી શકે છે. આપણે-નિર્જન, નામીઝ માટીનાં મળખાંસમા આપણુ માન-
વીએએ-તો, પ્રભુએ તેના પાવનકારી કુતાશનની જે એકાદ નાની ચિત્તગારી આપણા અંતરમાં
મૂકી છે, તે બદલ તે પરમેશ્વરના યજ્ઞ ગાતાં ગાતાં, એ ભાવનાની સાધના પાછળ જીવનનું સમર્પણ-
જ કરી દેવાનું રહે છે. એથીજ મારો વિશ્વાસ અડગ છે કે જે ભાવનાને કાળે મેં માર્ક જીવન
અર્પા દીધું છે, તે ભાવનાનોજ અંતે તો વિજય થવાનો છે; એટલેજ, દિવસે દિવસે બગડતી
જની મારી તકુરસતીના અને મારાભાવિના વિચારો અને જરા પણ ચિંતા કરાવી શકતા નથી. ”

“ કોઈ સમાધોષ્યકો કહે છે કે, હું સરકાર પાસેથી સારી શરતો મેળવવાને આ બધું કરી
રહો છું. એ જાણી મને ખેદ થાય છે. સુખાનંદ ફુકાનદાર નથી. સોદો કરવો એ સુખાનંદના
સ્વભાવમાં નથી. મેં માત્ર મારા જીવનસિદ્ધાન્તોજ જાહેર કર્યાં છે અને એ સિદ્ધાન્તો ઉપરજ
હું ઉભરા માઝું છું. આ રમૂજ જીવનને હું એટલું કિંમતી નથી માનતો કે તેને ખાતર, જેને
મેં મારી અમૂલ્ય દીધત માની છે. એવા મારા સિદ્ધાન્તોનો ભોગ આપું. આપણું યુદ્ધ એ રમૂજ
યુદ્ધ નથી, તેમ રમૂજ પદાર્થોની સિદ્ધિને મારે પણ એ યુદ્ધ નથી. સેંટ પોલના ચળેદમાં કહ્યું તો
‘ અને દાઝમાંસતી છત મેળવવા નથી ઝુઝતા, અને તો આ કુનિયાની રાક્ષસી સત્તાએ સામે,
આ વિશ્વના અધિકારનાં બળોની સામે, જગતનાં નૃસંસ તત્ત્વોની સામે ઝુઝીએ છીએ. ’ આપણો
પક્ષ એ સ્વાતંત્ર્ય અને સત્યનો પક્ષ છે અને એ પક્ષનો વિજયજ નિશ્ચયો છે.
આપણો દેહ ગમે તે રીતે પડે અને નાશ પામે, પણ આપણો નિઘય અડગ હોય તો વિજય
પણ આપણોજ છે. ”

પવિત્રતાની પ્રાપ્તિનો એક આખાદ ઉપાય

(“ લોહાબુદ્ધિતેજુ ” ના. ૨૮-૪-૨૭ ના અંકમાંથી)

જન્મે જન્મે મીઠાસ દોષ, વાક્યે વાક્યે યુદ્ધ વિચાર દોષ અને જીવનના પ્રમોમાં રિલ
સર દોષ એવું નામ પવિત્રતા. ગંગાકાંઠે સ્નાન કરી સ્વચ્છ કપડાં પહેવાં દોષ, કપાળમાં
નિલક કયું દોષ, મુખે ‘ રામનામ ’ બોલતો દોષ છતાં જો એનું રિલ માફ ન દોષ તો એનું
નામ અપવિત્ર. માણસ મનુષ્યતરીકે, લેખકતરીકે, વક્તાતરીકે, વર્તમાનપત્રકારતરીકે, વ્યાપારી-
તરીકે, સંસારીતરીકે અને સેવકતરીકે જાવા પવિત્ર માણસો કેટલા છે ? જન્મમાં પ્રવિત્રતા દોષ,
પ્રાપ્તમાં મંદા વિચારો બધાં દોષ અને જીવનના પ્રસંગોમાં રિલમાં ગ્રેવેર બધાં દોષ એવા-
એકો પ્રભુ દેખે, માનવજાતિને બચાવે. એવા લાખ કરતાં જેનું રિલ સર દોષ એવો એક
પવિત્ર માણસ જન્મતો વંદનીય છે. જેને જેને ગળ મેલા એક પવિત્ર માણસનું દર્શન થાય છે
જેને આંખે સ.ચી પવિત્રતા ઉપર છે અને પ્રભુત્વનાં તેજસ્વિત્વ પ્રકાશ છે.

જુઆ-છૂત (આલડછેટ)

(લેખક:-શ્રી૦ હીરાલાલજી, ખી૦ એ૦; એમ૦ આર૦ એ૦ એસ૦-“ચાંદ” ના)

ઇસ ભારતવર્ષ મેં જુઆ-છૂત કા ઇતના જોર હે કિ ઇસકી બદૌલત માલુમ નહીં આદમિયોં ને અપને પ્રાણુ સે ખોરે સંબંધિયાં તક કા પરિત્યાગ કર દિયા ઓર અપના રો-રોકર બિતા દિયા. ચાલીસ વર્ષ કી બાત હે કિ, એક બડે પ્રતિભાશાસી વ્યક્તિ સ્કૂલમાસ્ટરી સે ઉન્નતિ કર વિલાયત પઢને ગએ. વહાં સે વે ઐરિસ્ટરી ઓર ઇ એમ૦ એ૦ તથા એલ૦ એલ૦ ડી૦ કી ઉપાધિયોં સે વિભૂષિત હોકર ઘર લોરે; પરંતુ, ઘર પર ઉનકી સ્ત્રી ને જુઆ-છૂત કે ડર સે ઉન્હેં લીતર ન આને દિયા. યદ અનાદર દેખ, મન ઇતના ખટ્ટા હો ગયા કિ વે વહાં ક્ષણભર લી નહીં ઠહરે. “પ્રેમાશ્રમ” ઉપનામ શ્રદ્ધા કા જો ચરિત્રચિત્રણ કિયા ગયા હે, વહ ઠીક-ઠીક પૂર્વોક્ત ઐરિસ્ટર-રમણી કે ચરિત્ર મિલતા હે. શ્રદ્ધા કા પતિ પ્રેમશંકર અમેરિકા ગયા થા. વર્ષોં કે પશ્ચાત્ ઘર લોરે પર ઉસકી સ્ત્રી લોજન પરોસને તક કો ન નિકલી તબ વહ ઇતના મર્મોહત જુઆ કિ ‘જી ઇસી ક્ષણ વહાં સે ચલ્લા જાઉં ઓર આંને કા નામ ન લૂં.’ ઠીક, યહી દશા ઐરિસ્ટર સાહબ હુધ. પ્રેમશંકર ને ધૈર્ય સે કામ લિયા, પરંતુ ઐરિસ્ટર ને ક્રોધ મેં આકર ઇતના કડા પ્રયત્ન લિયા કિ વહ જન્મભર કે લિએ અમિટ હો ગયા, શ્રદ્ધા કી નાંખ ઐરિસ્ટર કી રમણી કે મેં લી વિચાર ઉત્પન્ન જુઆ ઓર ઉસને અનેક પ્રકાર સે અત્યંત નમ્રતા કે સાથ કામ કર ઓર ઉનકી ઇચ્છાનુસાર રહને કી ઉત્સુકતા પ્રકટ કી; પરંતુ ઐરિસ્ટર સાહબ પ્રેમશંકર ને પ્રેમ સે પિગલ જાતે. વે લીમશંકર થે, ઉન્હેંને જો અપને મન મેં પ્રણ કર દિયા થા લીમપ્રતિજ્ઞા થી, ઉસ રમણી કો અપની શેષ આયુ રો-રોકર કાટની પડી, ઇસ સમયકી જુઆ-છૂત (આલડછેટ) હી થી.

ઇસ દેશ મેં વિદેશ જાને સે યા સમુદ્ર પાર કરને સે હી જુઆ-છૂત નહીં લગતી, બલકિ ય સંક્રામક-રોગ ઘર બેડે-બેડે લી ઉત્પન્ન જુઆ કરતા હે; યા થોં કહિએ કિ ઇસકી બડ ઇતના ગઢરી ફેલ ગઇ હે કિ સમાજ કા કોઇ લી અંગ ઇસસે બચા નહીં હે. ઇસ દેશ મેં મૃતિ વસ્તુઓં સે હી નહીં, વરન માનવ-દેહ-પ્રાપ્ત જીવોં કે જીને સે લી છૂત લગ જાતી હે. ભગવાન સાથ સપ્રેમ સામાજિક વ્યવહાર કિસ તરફ હો સકતા હે ? કુત્તે-મિલ્કી ભલે હી જી કિએ જા પરંતુ ચોરાસી થોનિ મેં જમણ કરને કે પશ્ચાત્ બરી તપસ્યા સે નર-દેહ પ્રાપ્ત કરનેવાલા બ બસોર કે ઘર પંદા જુઆ તો ઉસકા સ્પર્શ હોતે હી છૂત લગ જાતી હે. કહીં-કહીં તો જી અલગ રહે. અંસે વ્યક્તિ કી કેવલ છાંદ પડને સે યા સાહ-સત્તર ગજ કી ફૂરી પર આ જાતે હી છૂત લગ જાતી હે. મદ્રાસ કી ઓર તો કઇ અછૂત-જાતિયોં કે સડક પર ચલને સે જી અશુદ્ધ હો જાતી હે. કુત્તા-મિલ્કી ભલે હી ઉસ સડક પર મલ-ત્યાગ કરે, પરંતુ સ્નાન સ્વચ્છ કપડે પડને જુએ ઓર પાંવેં મેં મોજાં તક ઇલે જુએ અછૂત-જાતિ કા કોઇ બાંધ ઉસ સડક સે નિકલ જાય, તો વડ માર્ગ નરક હો જાતા હે.

કેવલ મદ્રાસ હી મેં નહીં, અન્ય પ્રાંતો મેં જી ઇસ પ્રકાર કી વિચિત્રતાએ દરિયોં હોતી હે. ઉડીસા મેં ‘ગાંડ’ નામ કી એક જાતિ હોતી હે જે મેદનર કે સમાન જિતી જાત હે. યદિ ઇસ જાતિ કા કોઇ વ્યક્તિ આમ યા ઇમલી કે ફેલ ગિરાને કે લિએ પેડ પર ઈંચા હે ઓર વડ ઈંચા અટક જાય ઓર ટૂસરે દિન અઠસમાત વડ કિસી કોલના કે સરીર પર ગિરે તો વડ જાતિ-ચુન કર દિયા જાતા હે, ઓર જળ તક વડ અપની બિરાદરી કા ઈંચા રોડી ન દે-દે તબ તક ઉસકા દુહા-પાની બન્દ રહતા હે.

ઇસ દેશ મેં અછૂત-જાતિ એક હી નહીં, વરન દર્જનોં કી સંખ્યા મેં હે. કેવલ મેં મધ્યપ્રદેશ મેં તૈલીસ-ચૌતીસ જાતિયોં હે જે અછૂત સમજી જાતી હે. વચા-જાંબ, જાંબ, જાંબ, ચમ્પાર, ચામ, પોદોર, ગાંધ, ધનિયા, મેદરા, પાસી, કનિયા, કેરી, ધાન, કુરુમ, કુરુમ, બલિયા, કલ્યાણિ. કિમ્બી-કિમ્બી કા કલના હે કિ ઇસ જાતિયોં કા વ્યવસાય ઇસ પ્રકાર કે હે જાસે ઉનકા નામક વસ્તુઓં સે સંપર્ક રહતા હે. ઇસલિયે જે કુચિત સમજે જાતે હે

સત્યે જિવા જતા છે. ઇશ્વરે સદેક નદી કિ કુછ એસી જાતિયાં આવસ્ય છે જેમે બગી, જમ્યા સંપર્ક હમ પ્રકાર કા હોતા છે; પરંતુ અણૂત કદાનેવાલી બદુત સી એસી બી છે; છતી કામ મેં કોઈ મેલાપન નહીં હોતા; યથા બસેર કા લીછયે-વદ બાંસ કા કમ્પા છે, બાસેં મેં કોઈ અપવિત્રતા નહીં છે, તિસ પર બી બસેર અણૂત ગિના જતા હી કમ્પા કાતને યા જનાને યા દુઝ બાંધને યા મિટ્ટી કે જતન જનાને મેં કોઈ અપ- નહીં દીખતી. યદિ જતન-ભાંડે, કપડે-લગે આદિ અપવિત્ર ગિને જન્ય તો ફિર વે ક્યો કિયે જતે છે? યદ કયા વિચિત્ર બાત નહીં છે? કયા યદ વિચિત્ર ન્યાય નહીં છે અપવિત્ર વસ્તુએ અપના લી જન્ય ઔર ઉનકે જનાનેવાલે બંદિખૂન કિયે જન્ય!

કિસી-કિસી કા મન છે કિ છુઆ-છૂન કા પ્રારંભ તત્ત્વ મેં છુઆ, જન્ય સે આયોં કા અનાયોં સંપર્ક છુઆ. આયોં સમરન અનાયોં કા અણૂત સમજતે થે; પરંતુ ઉસ સમય સે કિતને અ- ન્ય આયોં કે બીનર સે કિયે ગયે, કિતની જાતિયાં હમી જાનિયોં મેં મિશ્રિત યા સંમિશ્રિત થઈ, ઇતકા કોઈ અંખ્યા નહીં છે. યદી નદી, ભારતવર્ષ કે બાહર કી જાતિયાં બી, જેમે જાની, ટુક, મંગોલ, દ્રવ્ય આદિ આયોં મેં મિશ્રા લી ગઈ. આયોં મેં ઇતની પાચન-સક્તિ ને પર બી ક્યા કારણ છે કિ છુઆ-છૂન કા પચા અજ લી ગયા જતા છે!

બદુત મોજ દહેગે કિ ભારતવર્ષ મેં સ્થિતિ-પાંચકતા કા બડા જોર છે. જે પ્રથા એક જા નિકમ ચૂકી ઉસકા મિરાના બડા કહિન-છે; પરંતુ જન પડતા છે, હસસે બી બદકર થઈ કા બડા જોર છે. ઉપર કી તદ વાસે અપના સુખીના દેખ કર જૈસા તપ કર રેતે છે, બી લોક પર ગાદી ઇશ્વરને લગતી છે. બદુતેરે મોજ સુખરિદા કુદારોં કા સુખર પાકને કી અપવિત્રતા કા દોષ લગા, ઉનકો નદી છૂતે છે; પરંતુ દીમર સુખર પાકના ઔર મઝલી પાતા છે, તથાપિ ઉસકે દાથ કા પાની પીતે છે. ન પિયે તો ફિર હાસત્વ કા કામ કોન કરે? અધિયે સમજાને કો કદ દિયા ગયા: "દીમર કા કોયા પવિત્ર હોના છે." યદ વિશેષ વિશેષ યતો કે સુખને કી જાન છે, એકિ ઉત્તીસજક મેં દીમરોં કે દાથ કા કોઈ પાની નદી પીના. જાં રાવન (અદાર) કે દાથ કા પાની સિયા જના છે. રાવતોં કી વદા પર બદુતાયન છે. વસિયે વે દી હસ કામ કે કિયે મિશ્ર સકતે થે. મદારાષ્ટ્ર આઠજી બી દીમરોં કે દાથ કા પાની નદી પીતે. યદિ દીમરોં મેં શુદ્ધતા દોળી, તો સત્ત જગદ ઉનકે દાથ કા પાની પી સિયા જના. પ્રુતથ કષ જગદ ગાંડોં કે દાથ કા પાની પવિત્ર સમજા જના છે. કારણ રપટ છે, જદાં પાંડોં કી સંખ્યા અધિક છે ઔર અન્ય જાનિ સેવા-કાર્ય કે નિમિત્ત નદી મિશ્રાતી તો ઉન્દોં જોયે સે કામ સિયા જના છે, જે વદા પર સરકતા મેં મિશ્ર સકતે છે. બદુત મોજ મચક કા પાની નદી પીતે, પરંતુ જદાં કામ નદાં ચપતા વદાં અગમ્ય પીતે છે. બારેર યા રાજપૂતાને કે પાની કી કમી છે, વદાં હસ જાન પર બારીકી નદી કી જાતી. કંઈ અવસરોં પર છુઆ-જન્ય કા બાબર અજમ રખ દિયા જના છે, યથા બરિયા હોનોં કી ધુધ દુધ પૂરી ગાંડોં નદી ખાતા; પાંડુ કદારોં કે અભાવ મેં વિવાદ કે પકાનન વે દી રોતે છે. ઉસ સમય કુછ નાં નદી કિયા જના કિ બરિયા કા છુઆ કેસે ખાવા જન્ય? બારેર મેં વિવાદ કે સમય કુછ મોજ કુનખી ઔર માવી કા પાની પી હોતે છે, અન્ય અવસરોં પર નદી પીતે. હમી પ્રકાર, અંધારજી અવ- સર પર, મોંડે કા બડા ખાન દિયા જના છે; પરંતુ વદી મોજ ચિરા-સાદિયા મેં અપવિત્ર કોરો. પર મોંડે કર ખાને મેં આપતિ નદી કરતે. સંપત્તિ અવસરોં મેં કમી કમી એક આઠજી ફરો થકજી કે દાથ સે પાની શદજી કરને મેં આચ-પેલા કરતા છે; પરંતુ વદી મેં મેંદરાલે કે સત્ત જાતિયાં કી છુછ પુરિયાં ખા કરને મેં નદી દિયકતા જેમે મેં મેંદર ઔર આઠજી એક દી ભેંચ પર મીતે છે, કુછ છૂન નદી લગતી; પરંતુ જદાં ઉસ નદી છે વદા નજર કા- કિયે. મહાજાન મેં નમજી બાકરોં કે કિસી દિન અપજી અર્થ દી પર કરતે કા કામ પર જને સે ઉનકા સારા દિન સ્નાન થી સ્નાન કરતે મેં અર્ચીત છે. અન્ય છે. છલ દિન ઉની રેલ કે રેલો કા વદિ-ચિત્ર પ્રચાર છે. જન્ય, રેલ દિન છલ છે. કરતે મેં રેલ ન કરતે. છલને નિનય વદી નિશકતા છે કિ છુઆ-જન્ય કા જન્ય સુખને પર નિમરે કે જન્ય દિન મેં વિપરીત નદી જન્યો કય કા કમી એક અવનિયમ કરતે જો-જો પડિતે દેવક મિશ્રા છે. જન્ય

अत्याचार करते हैं उनका विनाश ही नहीं।

उनका ही नहीं, हमारी कृष्ण के पात्र और होय भी है। जो हमारा भ्रष्ट साह करते हैं, हमारी बर्बादी है। हर हर बर्मे शुद्ध अर्थ पवित्र होने का अवकाश देते हैं, उनका सारा हमारी अपाओं में व्यतीत होना है, वे ही अपाओं हमारे द्वारा व्यर्थ हो जाते हैं, हममें पाते हैं। यदि हमारी दृष्टि हर से ही उन पर पड़ी, तो भन में उनके प्रति कृष्ण देने है। यदि संयोगवश स्वयं भी गया, तो अस्तक ने ह-ने दम पीटने का बीजते हैं, और तो माफिया तो अवश्य ही दे देने हैं। अपने अज्ञानांधकार से हममें यह विचारने का ही नहीं कि विदु-समाज का यह अमृत्य अंश, जो हमारा धिना उपकार करता है, हमको पाना है, हमारी उन आवश्यकताओं की, उन्हें दम स्वयं भी पूरी नहीं कर सकते, बला है; और आवश्यकता करने पर खुशियों से हमारी रक्षा करना है, उसके प्रति कृतज्ञता है। कृष्ण करते हैं, यह किन्ती अपेक्ष नियाता है।

यदि ऐसे देशों में से कीमती में कृष्ण करना हमको उचित प्रतीत होता तो तो सत्यसे पटिते हमसे कृष्ण करनी चाहिये जो मेघ उत्पन्न करता है, न कि उसमें जो भैया साह करने का उपकार करता है; पर-तु दम जैसा नहीं करते, क्योंकि दम जनते हैं कि यदि दम भैया उत्पन्न होनेवाले से कृष्ण करेगे, तो अस्तक दम "स्वयं" मानते हैं उसका ही अस्तित्व न रहेगा। किन्ता अन्धाय और ऐसा अंधिर है! स्वयं अपने होय का ह'उ निर्दोष उपकार-कर्ता" है दिया जाता है, इस पर जो नई-श्री, अत्याचारी, स्वाधिसोपुप राज का दृष्टान्त स्मरण हो जाता है, जो जो समय सिंकार जेतने गया था। नृप सिंकार ने उसके घोड़े का भार कर उसे नृप पर भिरा दिया, तब उसके बाधने ने पीछे से आ रहा था, दूरत सिंकार का भार कर राज के प्राण गया और अपने घोड़े पर आरु कर कर अपने घर से आया। इसके प्रत्यु-पार में राजने लाध का इस लय से कि कहीं जैसा न हो कि लोगों पर उसकी निर्भयता भ्रष्ट हो और लाध का अदसान जना रहे, उसे देख-निकाले का ह'उ दिया। राक्षसी स्वयं ही ह'उ है नृप! कदना न होना कि इसके परिलुभस्वरूप घोड़े की समय के बाद राज की लयानक इत्या हो नृप, क्योंकि धर्म के घर में पूर्य न्याय है जो उचित समय आने पर अवश्य प्रतीत होता है।

आज हीक वही इसा हमारे दिन्-समाज की हो रही है, जो अपने लाधियों के साथ कृष्ण करते उनपर अत्याचार करते हैं, उनका कुरु-कंदन सुनकर रावणदादुर अभ्रं सी० राज ने भी व्यवस्थापिका परिषद् में व्याख्यात करते पुत्रों कदा था कि परमात्मा ने उन्हें (अधुनों में) हमारे अत्याचारों से मुक्त कराने तथा हमको अपने अत्याचारों का ह'उ देने के लिये भर्त्सने का यदां लेल है, और नृप तब अपने अंगों पर दम उपरोक्त प्रकार के अत्याचार करने रहेगे, तब तब साध आदिशन करते रहने पर भी, हमको राजनैतिक परतंत्रता से मुक्तारा न मिलेगा।

समाज में सत्य तरद के कार्य करनेवालों की आवश्यकता जो सभान रहती है। तार्त्विक दृष्टि से कोष भी कार्य उँथा वा नीया नहीं बिना जना चाहिये, अपना अपना कार्य सभी के लिये श्रेष्ठ होता है; यथा:—

श्रेयान् स्वधर्मो विशुणः परधर्मान् स्वनुष्ठितात् ।

स्वभाव-नियतं कर्म कुर्वन्नाप्तोति किंस्त्वियम् ॥ (गीता-अ० १८-४०)

अर्थात्—अच्छी तरद संपादन किसे पुत्रों पराजे धर्म से अपना धर्म विशुण-अर्थात् सेवा देने पर भी श्रेष्ठ है, स्वभावसिद्ध अर्थात् शुण-स्वभावानुसार नियत किया हुआ अपना धर्म करने में कोष पाप नहीं लगता।

बौद्धिक दृष्टि से यदि कोष कार्य उँय हो वा नीय, अपने-अपने कर्मों का अच्छी तरद आवश्यक करने से धार्मिकता सगरी जो सभान होती है और उससे परमात्म-प्राप्ति ही योजना भी जो सही रहती है।

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं तत्पम् । स्वकर्मणा समन्वयचर्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥)

(गीता-अ० १८-४६)।

ભારતવર્ષ કે પ્રાચીન ભારતીય યરિત્તચિત્રણ

(લેખક-શ્રી. કલિંદેયભટ્ટજી મુખાપાઠશાલ-અંદાના મે ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

આજ સિંહ દમ ભારતવાસી-મનુષ્ય આપને છત્ર પૂર્વજો દી કીર્તિયો કા રમરણ કર આપને કૈવ્ય માનતે; જોર અપની હસ અપત્તનિન, પદ-સિન, લાંચિત્ત જોર અપમાનિન અવરથા બી સંચાર કે માને અપના મરનક ઉમા કિને રડને કા દમ મરતે દે; ક્યા કબી દમ ઉનકી પર અમનાપૂર્વક વિચાર કરને કી હજી કરતે દે ? ક્યા કબી દમ ઉનકે દારા પ્રદ-આદર્શો પર અમલ કરને કી ચેષ્ટા કરને દે ? ક્યા કબી ઉનકે કાર્યો કી આશિયના કર સમય મેં દમ ઉનકે અપને તથા અપને દેશવાસિયો કે કલ્યાણસાધન કા યત્ન કરને નહીં, દમ જોસા કરના નહીં જાનને; જોર ન જોસા કરને કી હજી દી કરને દે. દમ તો ઉનકી કીર્તિયો કી માફ સે દી રૂથ કર કુપ્પા દો જાને દે; જોર અપને કા ઉન અદ્યુતન-આવરજો કી સંતાન સમજ કર દી જગદગુરુ દોને કા કાવા કરતે દે, અપની સારી કા દમ અપને પૂર્વજો કે બદાને અપની દી ગુણ-અરિમા બખાનને મેં બ્યથ કરકે જમ જાવા દો જાને દે.

અપને પૂર્વજો કે કાર્યો કી પ્રશંસા કરના થા ઉનકી અનુદ શ્રમતાઓ કે સિયે મોરનાન્વિત જોના સ્વાભાવિક દે. યદ કુલ શુરા નદી; પરંતુ યદિ અપને મેં એક છોરે બચ્ચે કે ગુરુ દોને કી બી યોગ્યતા ન હો; જોર દમ અપને કા જગદગુરુ સમજે, તો ક્યા દમારા યદ કાર્ય ઉપ-દશાસ્થ નહીં હોગા ? ઇસીસિયે દુનિયા કી આંખો મેં-સમગ્ર સભ્ય જગત્ કી દષ્ટિ મેં-દમ અપ ઉપદાસારપદ જોર ધુવ્વ સમજે જાતે દે. દમારા કોઇ મૂલ્ય નહીં દે, દમ યુદ્ધમાં જોર જુદાશી કી જાતિ કે આદમી સમજે જાતે દે. ઇસી સે કદતે દે કિ જોસા કરને સે કામ નહીં જોસા. કેવલ અપને બાપ-દાદો કી બાઝ કે ગીન ગાને સે કામ નહીં ચલેગા. અપને પૂર્વજો કી કીર્તિયો કી હેકદી બરને સે, ઉન પર નાજ કરને સે દમ દુનિયા કી આંખો મેં સમમાન થા નહીં સકતે. સભ્ય જાતિયો કી સમાનતા કરને કે સિયે એવં ઉનકા આંખો મેં અપની પ્રતિષ્ઠા પાને કે સિયે દમે રચ્ય કુલ કરના પડેગા. તબી દમ પ્રતિષ્ઠા અથવા સંમાન પાને યોગ્ય હો સકતે દે; અન્યથા નહીં !

પરંતુ હસકી કોઈ આવશ્યકતા નહીં કિ દમ વર્તમાન સભ્યતા જોર પાશ્ચાત્ય રીતિ-નીતિ કે અનુસાર દી અપની ઉત્તિ કરે. દાં, દમ યદ બી કરતે, યદિ દમારી ઉત્તિ કે કિએ દમારે પૂર્વજો કે જાતાએ આદર્શ વિદ્યમાન ન હોતે. પાશ્ચાત્ય અથવા ભારતેતર દેશો કી સભ્યતા જોર ભારત કી સભ્યતા મેં બહુન બઝા અંતર દે. ઇસીસિયે દમે અપને પ્રાચીન આદર્શો પર કી વિચાર કરને જોર ઉનકે ગુરુ તત્ત્વો કા સમજ કર ઉનકી બતાઇ રાહ સે દી ચલને કી આવશ્યકતા દે.

સંસાર કા જ્ઞાન અજ તક છતના વિસ્તૃત હુજા દે, મનુષ્ય અજ તક છતના રાનાપાજન કર સકા દે, ઉસમે છતને બી અચ્છે વિષય દે; ભારતવર્ષ કે પ્રાચીન ભારતીય યરિત્તચિત્રણ મેં જનમે સે કિસી કે આદર્શ કા અભાવ નહીં દે. અભાવ દે, ઉનકે મનન જોર અપ્યયન કરને તથા ઉન પર અમલ કરને કા. અરણ. યદિ દમે અપને પૂર્વજો કે દારા પ્રતિષ્ઠિત આદર્શો પર ચલના દે, તો દમે ઉનકી કે સમાન ધીર, વીર, સાદસી, સંયમી, કાર્ય-કુચક, ઉગર, મહાનુ જોર કમંઈ જાનના હોગા. અપને હવેયો મેં દમે ઉનકી કે સમાન ઉચ્ચતમ જોર ઉચ્ચત કાર્યો કા પારજ કરના પડેગા. દમે અપની સમસ્ત સંકીર્ણતાઓ જોર તુચ્છતાઓ કા, જો કાસ કે પ્રભાવ સે દમારે અંદર પેક મઠ દે, જગ સે જોદ કર નિકાશ દેકના હોગા. દમે ઉન તમામ કાર્યો કા અપને અંદર સે નિકાશ દેના હોગા, જો દમારી મથતી એવં દમારી વિચાર-ભાંતિ સે દમારે ભારતીય જીવન કે અંદર ધુસ આએ દે; જોર જો બહુન અર્થો મેં દમારે પાન કે કારજ હુએ દે-જો દમારી જાતિ કા મદરે મદર મેં દેકલે કે કાર્ય મેં સદાયક હુએ દે.

પર દમારે અંદર પ્રવિષ્ટ હોનેવાલે વે દોષ ક્યા દે ? પ્રત્યેક જાતિ કા એક-એક વિશે-પત્ત દોતા દે ! યદ વિશેષત્વ દી ઉસ જાતિ કે ઉત્થાન જોર પતન-જીવન જોર મરણ કા કારજ દોના દે. કોઇ જાતિ વ્યવસાયવાચિન્ય કા દી અપને દેશ જોર જાતિ કે કલ્યાણ કા અવિચલ

मार्ग समझती है। कोष्ठ नति अपनी संसारमासी आकांक्षाओं की पूर्ति के लिये शक्ति की उन्नति और विस्तृति को ही अपने जीवन का लक्ष्य समझती है। कोष्ठ नति विज्ञान-वासनाओं और पार्थिव विभवाओं की प्राप्ति एवं पूर्ति के लिये व्यापक विचार छोड़, परम स्वार्थांध हो धन-वैभव संग्रह करने को ही अपना परम ध्येय समझती प्रकाश किसी नति का लक्ष्य कुछ, तो किसी का कुछ और होता है। भारतीय नति प्रधान नति है। यह धर्म ही यहाँ का वक्ष्य विशेष है, उसके उपर धर्म के जीवन और का प्रश्न अवलम्बित है। हम धर्म को विश्व-ग्रहों का धारण करनेवाला मानते और है। धर्म की सिद्धि में ही हम अपनी उन्नति और उसकी हानि में ही अपना पतन के घटना होने पर ही हम अपने भ्रम-द्रष्टा ऋषियों के आताप धर्म-तत्त्वों को देखें। हमारा धर्म अद्भुत विशाल और उदार है। वह पक्षपात से शून्य है। वह किसी विरोधी नहीं है। उसके अंदर सत्य विरोध, समस्त मतभेद और सारे द्वंद्व रूप गते हैं किसी एक मत विशेष का समर्थक नहीं है। वह शुद्ध सत्य ज्ञानस्वरूप है। हमारा धर्म विश्व-मानव को-मानव ही क्यों क्षुद्रादपि क्षुद्र कीट-पतंगों तक को-एक समान समझने का तत्त्व अतुल्यता है। वह भूतमात्र में एक-अणु, अनादि, अनंत, सर्वव्यापी परमात्मा साक्षात्कार कराता है। वह हमें 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' का पाठ पढ़ा कर सत्य को सादर गन करने को कहता है। वह हमें 'आत्मवत् सर्वं भूतेषु' की अभेद्य शिक्षा देता है। वह परम उदार अनाता है। वह हमें संकीर्णता का त्याग करने को कहता है। वह हमारे मन भाव के समान उन्नत और हृदय को आकाश के समान विशाल अनाता है। वह विरमदत्ता, उन्नतता, उदारता और व्यापकता ही हमें धर्म की विशेषता है। काश के प्रभाव से कभी हमें धर्म की विशेषता को नष्ट कर देते हैं; और धर्म के उदार-स्वभाव को भूल कर रूप दे गलते हैं। यह संकीर्णता ही हमारे धर्म के भद्रत्व का घटा कर उसकी असीम सादर कर देती है; और धर्म प्रकाश हम अनुदार मत के समर्थक हो गते हैं। हम हमारा वह धर्म, जो हमारा जतीय प्राण है, ह्रास को प्राप्त होता है; और उसके ही हमारा जतीय जीवन ही भूतवत् हो जाता है।

वेद-वेदांगों, दर्शन-शास्त्रों तथा तंत्रों की ज्ञानराशि को छोड़ कर यदि हम अपने पञ्च-महाभारतादि दृष्टिदासों पर ही अट्ट विश्वास करें; और उनमें चित्रित आदर्श पर यदि हम ध्यान दें, तो हम देखेंगे कि हमारे श्रीरामचंद्र ने ही उन्नीं उपनिषद्वाक्य पर ध्यान रख कभी धर्म को संकुचित नहीं होने दिया है।

'याद' के अष्टांक में जैसे ही तीन चित्र प्रकाशित किये गये हैं, उनके द्वारा धारण पाठक ही यह समझ सके कि लगवान श्रीरामचंद्र ने किस प्रकार सुदृढ़ याद गले लगाया, वसिष्ठमुनि ने ही किस प्रकार उसे सादर आभिर्गमन किया; और मयादा पुत्र राम ने स्वयं शत्रु की उन्मिष्ट हल किस प्रेम के साथ आये हैं !

क्या हम आदर्श-उदाहरणों को देख कर ही हम ज्ञान-ज्ञान के भूत की आया में को पवित्र नहीं कर सकते हैं ? क्या हम अपने आभिर्गम्य के अदकार को हर नहीं कर हैं ? यदि हम अपने ही अपने अंदर घुसी हुई धर्म संकीर्णताशी भीमारी को हर नहीं सकते, तो कहना पड़ेगा कि हम वृथा ही अपने पूर्वजों की कीर्तियों का अभिमान कर यदि हम अपने पूर्वजों के आदर्श के अनुसर नहीं कर सकते, तो पिछले हमें अपने ही उन्नत ऋषियों की संतान बनाने हैं, उन्हें अपने दिव्य ज्ञानवेद के सिद्धि सिद्धि नग्न को आधुनिक और उदासित कर रहा है !!

समाचारसंग्रह

('आँद' ना मे १८२७ ना अंकमाँथी)

हसितों पर अत्याचार

होश के साथ बिगना पड़ना है कि हमारे कुछ स्वार्थी 'जैव' महमस्त दिह्मों की ओर
हसि जमनि के मुँह में ली हसितों पर जराजर अत्याचार हो रहे हैं. जहाँना जिन्हा धार का
है कि वहाँ के नगरदार ने, जो उच्च गति का दिह्म है, पूर्व रीति-रिवाज के विरुद्ध,
के सार्वजनिक कुओं से पानी लाने से रोक दिया है. आप का इरमाना है कि यदि
"जोम सार-सुधरे कपड़े न पहनें", अपने वहाँ की स्त्रियों के आँदी के आभूषण न पहनने
वहाँ तोने-पीनव के जर्नल काम में न लावे, तो हम कुओं से पानी भरने की आज्ञा दे
ते हैं! इस अत्याचार का परिणाम दिह्म-समान के सिधे जीवजु होगा ! ! !

* * * * *

अभार की छत्या

अभार है कि रामपुर छोड़े के निपनिवा जौव के आलजों और राजपूतों ने भिख कर ओके
आर हो दत्ता कर लकी. अभार का अपराध यह था कि उसने यजोपवीत (जनेउ) धारजु किया था !

* * * * *

अरुपूरुषता-निवारण

बोवा (पुंजात) में 'दास' गति के कुछ दिह्म रदते हैं, जिन्हे वहाँ के लोग हसिन और
अपुन्य समझते थे. प्रसन्नता की जान है कि जय वहाँ के दिह्मों ने अपने पुराने विचार बदल
लिये हैं. दाव ही में वहाँ की 'जार लापजरी' में ओके सदमोज दुल्हा था, जिसमें दास गति
के पुराने के साथ वहाँ के प्रसिद्ध आलजु, वेश्य और कामरथों ने भी बोलन किया था.

* * * * *

अनुदारता की सीमा

पुंजध प्रांत के भदाद नामक जौव में दिह्मों द्वारा हसितों पर अत्याचार करने की अपन
समाचार-पत्रों में प्रकाशित कुछ है. कदा जना है की मुनिसिपैलिटी ने वहाँ के सार्वजनिक
साधारणों के सर्व-साधारण के सिधे जोल दिया था. इस पर वहाँ के हसिन बाध ओके तात्पर्य
पर तनान करने के सिधे न रहे थे कि पीछे से कुछ दिह्मों ने आक्रमण किया. जिसने भीम
आदमी धायज हुओ.

* * * * *

अरुपूरुषों की सद्विवाह

जयपुर के कासीभाष के भदिर में दाव ही में अरुपूरुषों के भाव ओके सदमोज दुल्हा था,
जिसमें आलजु, वेश्य आदि उच्च गति के कछ सम्जन सम्मिलित हुओ थे.

* * * * *

मैदगरी में जमनि

हिंदी के मैदगरी में जराजर जमनि हो रही है. उन्हेने अपने मुदगरी में वास्तुकि सेनामप
सुपिन कर सिधे हैं; जिन्ही द्वारा वे अपनी जमनि में नवजवन का संसार तथा अपनी
गिरी की रक्षा करने का संजान कर रहे हैं. क्या हम क.दा करें कि अन्य स्थान के मैदगरी
का भी हिंदी का अनुकरण करें ?

* * * * *

सार्वजनिक जुलनों में अजुन

अजुन, जनरल आदि कुछ स्थानों से देही पर सार्वजनिक जुलने में अजुन के अति-
विन दोने के समाचार प्रम हुओ हैं. इन जनरल पर उच्च दिह्म क.दा ने उन्हे बड़े बरवा
कोर उन्हे मार मारी.

જનિક સભા હુઈ થી, ઉસમેં સભી વિચાર કે હિંદુ સંમિલિત હુએ થે. સભા મેં મહારોં ઉપસ્થિતિ કઇ હમર કી થી. સભાપતિ કા આસન સર એમં બીં જોશી શૂતપૂર્વ ઉપ-મધ્યપ્રાન્તીય વ્યવસ્થાપિકા સભા ને ગ્રહણ ક્રિયા થા. શ્રીં બોગ્ગે, શ્રીં બીં જીં બાપડેં માનનીય વ્યક્તિયોં ને અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ પર જોરદાર ભાષણ દિએ. સભા મેં સખ કા યુગ ઝાટો ગએ, જીંહેં સખ લોગોં ને ખાયા.

x

x

x

સર્વેંટ ઑફ પ્યુપિલ સોસાયટી

સર્વેંટ ઑફ પ્યુપિલ સોસાયટી ને હાલ હી મેં અપની સાત વર્ષ કી રિપોર્ટ પ્રકાશિત કી હે. ઉસસે પ્રતીત હોતા હે કે ઉક્ત સોસાયટી ને પંજબ તથા સંયુક્ત પ્રાન્ત મેં અછૂતોદ્ધાર માં અહુત કાર્ય ક્રિયા હે. જહાં ઉચ્ચ વર્ણ કે હિંદુ વાદ્મીકિ (ભંગિયોં) કી પરજાઈ તક સે ખયતે થે, વહાં લાહોર જૈસે વિશાલ નગર મેં ઉનકે ખડે-ખડે જુલૂસ નિકલતે હૈં; ઔર ઉચ્ચ વર્ણ કે હિંદુ ઉનકા હાર્દિક સ્વાગત કરતે હૈં. ઇસી પ્રકાર કઈ સ્થાનો મેં ઉક્ત સોસાયટી કે પ્રચાર કે ફલસ્-રૂપ હિંદુઓં મેં જાગૃતિ હો રહી હે.

હાલ હી મેં સોસાયટી કા વાર્ષિક અધિવેશન ખડે સમારોહ સે મનાયા ગયા થા, જસકે સાથ-સાથ એક વાદ્મીકિ કોન્ફ્રેન્સ બી હુઈ કોન્ફ્રેન્સ કે સભાપતિ થે સુવિખ્યાત દાનવીર સેફ જમના-લાલજી બખ્ત થા !

x

x

x

દલિતોદ્ધાર શિક્ષક-સમ્મેલન

ગત ૧૦ અપ્રેલ કો શ્રી શ્રદ્ધાનંદ દલિતોદ્ધાર સભા કી પાકસલાઓં કે શિક્ષકોં કા સમ્મેલન મુલદેશહર. મેં હુઆ થા. સભાપતિ કા આસન પ્રોફેસર પરમાત્માશરણજી એમં એં ને મુશો-ભિત ક્રિયા થા. ઉસમેં દલિતોં કી શિક્ષા કે વિષય મેં કઇ ઉપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ.

x

x

x

અછૂતોં કો અધિકાર

કુલ કે અવસર પર મહામતા પંં મદનમોહન માલવીય કે સભાપતિત્વ મેં અખિલ ભારત-વર્ષીય સનાતનધર્મ સભા કા વાર્ષિક અધિવેશન હુઆ થા. ઉસમેં અછૂત કહલાનેવાલી દલિત જાતિયોં કે દેવસ્થાન મેં પ્રવેશ કરને ઔર સાર્વજનિક કુઓં આદિ સે જલ ભરને મેં આધા ન દેને કે સંબંધ મેં કઇ પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ.

x

x

x

દલિતોં કો આર્ય-સમાજ-પ્રવેશ

હાલ હી મેં બિજનૌર જીલે કે ગોવિંદપુર તથા સદાશિવજીવ કે લગભગ ૮૦-૯૦ અર્મ-કારોં ને આર્યસમાજ મેં પ્રવેશ ક્રિયા. બિજનૌર જીલે કી આર્ય-સમાજદારા ઉનકા સંસ્કાર કરાયા ગયા, જસમેં સ્ત્રી-પુરુષોં ને હવન ક્રિયા. તત્પચાત્ સહભોજ હુઆ.

x

x

x

અખિલ ભારતીય અછૂતોદ્ધાર કોન્ફ્રેન્સ

ગત ૧૭ અપ્રેલ કો હિંદુ-મહાસભા કે અવસર પર પંજબ-કેસરી લાલા લજપતરાય જી કે સભાપતિત્વ મેં અખિલ ભારતવર્ષીય અછૂતોદ્ધાર કોન્ફ્રેન્સ હુઈ. સ્વાગતાધ્યક્ષ ને મહાત્મા ગાંધી કે નેતૃત્વ મેં અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ કા આદેશન જારી કરને કો કહા; ઔર લાલા લજપતરાયજી ને અપને ભાષણ મેં અછૂત કે કલંક કી ઘોર નિંદા કરતે હુએ ઉસે ધો ડાલને કી અપીલ કી. ઉપરાંત અછૂતોદ્ધારસંબંધી કઇ પરમોપયોગી પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત હુએ. ઉનમેં દલિત-શ્રેણિયોં કો શિક્ષા એવં સરકારી નોકરી કે વિષય મેં સમાન અધિકાર દિએ જાને ઔર સાર્વજનિક કુઓં કો ઉનકે લિએ જોડ દેને કો કહા ગયા હે.

x

x

x

બનારસ અછૂત-સંમેલન

ગત ૨૪ અપ્રેલ કો ઔએપુર મેં બનારસ જીલા અછૂત-સંમેલન શ્રીં નરેન્દ્રદેવજી કે

મેં જો સમારોહ કે સાથે હુઆ. ઈસ અવસર પર થીં ગણેશ સંકરણ વિવાથી, બિહારીવાચક સમકાર આદિ કષ્ટ પ્રતિષ્ઠિત સંજ્ઞન ઉપરિચત થે. સભાપતિ મહોદય ને બોલે બાપુ મેં કહા કિ જદિ દમ અછોતોં કો નહીં અપનાએગે, તો દમારે દિંદુ ધર્મ, દિંદુ-વિ એવં દિંદુ-સમ્મતા કા શીઘ્ર નાશ હો જાગ્યા. સંમેલન મેં અછોતોદારસંગથી કષ્ટ ઉપ-ભોગ પ્રત્યાપ રચીતુન હુએ. જનમેં અછોતોં કો સાર્વજનિક અધિકાર દેને એવં ઉનમેં શિશા-સર કરને આદિ પર જોર દિયા ગયા.

અછોત-જનુસ મેં બાપા

કાલ દી મેં શેજપુરિયા (મંદસોર) કે સમકારોં ને યોગગાજ કા જનુસ જો ઉત્સાદ મેં જાણ થા; પરંતુ વડો કે ઉચ્ચ વર્ણ કે લોગોં ને જડુત પ્રાર્થના કરને પર બી ઉમે રાસતે મેં ક દિયા; આર સમકારોં કો જુરી તરફ સે પીટા.

અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ કા સમર્થન

કાલ દી મેં કચકતા મેં અખિસ ભારતીય અમવાસ મદાસભા કા વાર્ષિક અધિવેશન હુઆ; ઉમે સમાપતિ થીં નેવટિયાજ ને અપના બાપુ દેતે હુએ અમવાસ-સમાજ સે અસ્પૃશ્ય મેં કો સુધારને તથા અસ્પૃશ્યતા કો દૂર કરને કો અપીલ કી.

દિંદુ-મદાસભા આર અજુત

જન ઇન્ટર ઓ હુટિયોં મેં ડાક્ટર મુન્ને કે સમાપતિત મેં દિંદુ મદાસભા કા હસયો અધિ-વેશ પદના મેં હુઆ. સમાપતિ મહોદય ને ધર્મચાત્ર કે કથનોં કો ઉદ્બુત કરતે હુએ અસ્પૃશ્યતા ને નિવારના પ્રકટ કી. મદાસભા મેં અજુત જાનિ કે સંજ્ઞ મેં કષ્ટ ઉપયોગી પ્રત્યાપ રચીતુન મેં; આર ઉન્ને સાર્વજનિક અધિકાર દેને પર જોર દિયા ગયા.

એક વીરાત્મા કા વૃત્તાંત અથવા કુદરત કા કાનુન

(૧)

ગોલ્ડ સી સ્લામ ગુજરે, સિમી મેં જામન રીપબ્લિક મોનો કા શબ્દ થા. જમામ દોનાં ને સમય કા સમયે બહા અપરાધ થા. કોનો, કાનુન આર વનગોં કે ગિરે હામા થી, કિંતુ જમામોં કે ગિરે હામા ન થી. શબ્દ-અર્થસારિયોં કે અધિકાર હનમે અધિક થે કિ જમે માદતે, ને અપરાધ મેં પકડ કર મેની ખાર દેને, કે.દ પુલ્કેશ્યા ન થા. જમામ, અપની જન જમાને મેં હે, ઉનો ખુલસમ-ખુલસા થય કરને કા અદમ ન થા કિ દમ દિલ હે, પર પે જિવા-વિપાર સભામેં કરને હે. દિશા મેં બહા થી, વચન મેં અદમ ન થા. ૧૧૨૨ જાને મેં મુ-ન જોમતે હે, ન જલુ સે કરને હે. ઉસ અરથ ઉનકી ધર્મદક્ષિ ને. રેખાકર હે.૪ દંવ ૧૬ જાને હે અર્થસારી કરતે, મુખ કેવલ જીના કદ દે. કિ દમ કષ્ટ નહીં હે, જુદ જાને મેં કમનસા કી જિનની સરખ પિપિ થી, અચર પે જામ. થાં કે જુ હે: દેવ હે, મેનુ ન હે. ૧૧૨૩ હે. ૪૫૫ ઉનો: જોદે કે અપકર સિંઘમેં મેં કસ બદલ. ૧૧૨૪ જાને જિર દલોરે માર-મા-૧૧૨૫ હે. ૧૧૨૬ જિમે જાને હે, જામ ઉનકી અપા દેવ અધિ મેં મારક ઉન થા જુની કુને હે. ૧૧૨૭ હે. ૧૧૨૮ જાને કી અપે કી સમજ રે. જાની હે. ૧૧૨૯ હે. ૧૧૩૦ હે. ૧૧૩૧ હે. ૧૧૩૨ હે. ૧૧૩૩ હે. ૧૧૩૪ હે. ૧૧૩૫ હે. ૧૧૩૬ હે. ૧૧૩૭ હે. ૧૧૩૮ હે. ૧૧૩૯ હે. ૧૧૪૦ હે. ૧૧૪૧ હે. ૧૧૪૨ હે. ૧૧૪૩ હે. ૧૧૪૪ હે. ૧૧૪૫ હે. ૧૧૪૬ હે. ૧૧૪૭ હે. ૧૧૪૮ હે. ૧૧૪૯ હે. ૧૧૫૦ હે. ૧૧૫૧ હે. ૧૧૫૨ હે. ૧૧૫૩ હે. ૧૧૫૪ હે. ૧૧૫૫ હે. ૧૧૫૬ હે. ૧૧૫૭ હે. ૧૧૫૮ હે. ૧૧૫૯ હે. ૧૧૬૦ હે. ૧૧૬૧ હે. ૧૧૬૨ હે. ૧૧૬૩ હે. ૧૧૬૪ હે. ૧૧૬૫ હે. ૧૧૬૬ હે. ૧૧૬૭ હે. ૧૧૬૮ હે. ૧૧૬૯ હે. ૧૧૭૦ હે. ૧૧૭૧ હે. ૧૧૭૨ હે. ૧૧૭૩ હે. ૧૧૭૪ હે. ૧૧૭૫ હે. ૧૧૭૬ હે. ૧૧૭૭ હે. ૧૧૭૮ હે. ૧૧૭૯ હે. ૧૧૮૦ હે. ૧૧૮૧ હે. ૧૧૮૨ હે. ૧૧૮૩ હે. ૧૧૮૪ હે. ૧૧૮૫ હે. ૧૧૮૬ હે. ૧૧૮૭ હે. ૧૧૮૮ હે. ૧૧૮૯ હે. ૧૧૯૦ હે. ૧૧૯૧ હે. ૧૧૯૨ હે. ૧૧૯૩ હે. ૧૧૯૪ હે. ૧૧૯૫ હે. ૧૧૯૬ હે. ૧૧૯૭ હે. ૧૧૯૮ હે. ૧૧૯૯ હે. ૧૨૦૦ હે.

૧૨૦૧ હે. ૧૨૦૨ હે. ૧૨૦૩ હે. ૧૨૦૪ હે. ૧૨૦૫ હે. ૧૨૦૬ હે. ૧૨૦૭ હે. ૧૨૦૮ હે. ૧૨૦૯ હે. ૧૨૧૦ હે. ૧૨૧૧ હે. ૧૨૧૨ હે. ૧૨૧૩ હે. ૧૨૧૪ હે. ૧૨૧૫ હે. ૧૨૧૬ હે. ૧૨૧૭ હે. ૧૨૧૮ હે. ૧૨૧૯ હે. ૧૨૨૦ હે. ૧૨૨૧ હે. ૧૨૨૨ હે. ૧૨૨૩ હે. ૧૨૨૪ હે. ૧૨૨૫ હે. ૧૨૨૬ હે. ૧૨૨૭ હે. ૧૨૨૮ હે. ૧૨૨૯ હે. ૧૨૩૦ હે. ૧૨૩૧ હે. ૧૨૩૨ હે. ૧૨૩૩ હે. ૧૨૩૪ હે. ૧૨૩૫ હે. ૧૨૩૬ હે. ૧૨૩૭ હે. ૧૨૩૮ હે. ૧૨૩૯ હે. ૧૨૪૦ હે. ૧૨૪૧ હે. ૧૨૪૨ હે. ૧૨૪૩ હે. ૧૨૪૪ હે. ૧૨૪૫ હે. ૧૨૪૬ હે. ૧૨૪૭ હે. ૧૨૪૮ હે. ૧૨૪૯ હે. ૧૨૫૦ હે. ૧૨૫૧ હે. ૧૨૫૨ હે. ૧૨૫૩ હે. ૧૨૫૪ હે. ૧૨૫૫ હે. ૧૨૫૬ હે. ૧૨૫૭ હે. ૧૨૫૮ હે. ૧૨૫૯ હે. ૧૨૬૦ હે. ૧૨૬૧ હે. ૧૨૬૨ હે. ૧૨૬૩ હે. ૧૨૬૪ હે. ૧૨૬૫ હે. ૧૨૬૬ હે. ૧૨૬૭ હે. ૧૨૬૮ હે. ૧૨૬૯ હે. ૧૨૭૦ હે. ૧૨૭૧ હે. ૧૨૭૨ હે. ૧૨૭૩ હે. ૧૨૭૪ હે. ૧૨૭૫ હે. ૧૨૭૬ હે. ૧૨૭૭ હે. ૧૨૭૮ હે. ૧૨૭૯ હે. ૧૨૮૦ હે. ૧૨૮૧ હે. ૧૨૮૨ હે. ૧૨૮૩ હે. ૧૨૮૪ હે. ૧૨૮૫ હે. ૧૨૮૬ હે. ૧૨૮૭ હે. ૧૨૮૮ હે. ૧૨૮૯ હે. ૧૨૯૦ હે. ૧૨૯૧ હે. ૧૨૯૨ હે. ૧૨૯૩ હે. ૧૨૯૪ હે. ૧૨૯૫ હે. ૧૨૯૬ હે. ૧૨૯૭ હે. ૧૨૯૮ હે. ૧૨૯૯ હે. ૧૩૦૦ હે.

निर्दोष जात्रिका के चेहरे पर थीं, भगवत वहां कोष्ठ चिंता, आत्मिक वेदना की कोष्ठ देखा न उसने गरदन छोड़कर उत्तर दिया:—मेरा नाम अगशा है। मेरे मात-पिता अकतानिया के थे। मैं छसा भरीद की बेरी हूं।

कैतयानस के द्विज की मुराद पूरी हो गछ। अग्य जनती कहां है ? प्रकट में ओसाः तुझे ज्ञात है कि हमारे देश में छस अपराध के लिये मौत का दंड दिया जाता है ?

अगशा ने निःसंकोच-लाव से उत्तर दिया:—मुझे मालूम है।

कैतयानस:—और तू फिर भी कहती है, मैं छसा हूं। जनती है, छसका परिणाम क्या हो

अगशा:—सग्य समझती हूं, नादान नहीं हूं। भगवत क्या करें, धर्म छोड़ना मुश्किल जनन हूंगी, धर्म न हूंगी।

कैतयानस:—यह निर्दयता मृत्यु का सामने देण कर स्थिर न रहेगी।

अगशा:—छसकी भी परीक्षा हो जयगी। यदि मैं मरने का तैयार नहीं, तो मैं होने के योग्य नहीं।

कैतयानस:—जरा समझ-सोचकर उत्तर दे, यह जवन और मृत्यु का प्रश्न है।

अगशा:—सग्य सोच यूही, वीरात्माओं के लिये जवन और मृत्यु दोनों समान हैं।

कैतयानस को क्रोध यह गया। अगशा के वाक्य वाग्म्याण्य थे। उनमें गवर्नर के लिये किन्हीं धृष्टा थी, ऐसी अवहेलना, जैसे यह उच्चपदाधिकारी न हो, कोष्ठ प्रत्यक्ष दास हो। कैतयानस के द्विज में लासे गुम गये। उसने क्रोध से होठ काटे, और सिपायियों से कहा:—कैदमानों में ले जाओ। इस कैसला करंगा।

सारे सदर में दादाकार भय गया। लोग कहते थे, यह न्याय नहीं, अपौर है। किन्हीं धर्मात्मा लक्ष्मी है, ऐसी शपथती ! उसे देणकर आगे पुश हो जाती है। गोसती है, तो मुँह में दूध भरते हैं। क्या अग्य छसे भी मृत्यु-दंड दिया जयगा ?

राज को जग्य सग्य लोक सो गये, और अकतानिया के गवीकुमे सुनसान हो गये, तो कैतयानस अपने राज-मदल से निकला और जंही-गुद को चला, जहाँ उसका जवन, उसका आत्मा, उसका लाची-सुभ जंही था। उसे देणकर, कैदमानों के पदरेदारों ने दरवाजा गोस दिया, और ऐक्य ओर भरे हो गये। कैतयानस अंदर चला गया, और कैदमानों के दारोगा से गोसाला-में अगशा से मिलना याचना हूँ।

थोड़ी देर बाद, वह उसकी कोठरी में था। उस समय कामवांगी अगशा कैदमानों की दार-रूमि पर अस्त्रधारी पड़ी सो रही थी; पर उसके चेहरे पर चिंता और व्याकुलता का कोष्ठ चिह्न न था। वस्त्र ईदियों के थे। शक-सुरत राजकुमारियों से भी जटकर थी। सुंदरता को लुरे को भी नहीं छिपा सकते, जैसे बौद्ध काशी अद्वितीयों में भी अभिकता है। कैतयानस ने कुछ क्षणों तक दोनों ओरों से उसके सुभ-कमल की ओर देखा, और तग आगे जटकर और उसके कंधे पर हाथ रखकर धीरे से ओसा:—अगशा !

(५)

अगशा सीककर उठ खड़ी। उसने धनराकर धर-उधर देखा। और मम न मही कि न हो: हूँ। सचता उसे उस दिन की मकल घटनाओं याद आ गई। उसने अपने पिता के लिये दे. ओसा, अन्धकारित वस्त्रों का संभावा और जरी होकर गोपी:—तुमको क्या अपिकर है कि अकतानिया की किमी कौरी युवती के पास राज के इस समय आओ?

समझ कोर है, पर कैतयानस को लुरे मालूम न हुआ। धीरे से ओसा:—मैं तुम्हारी गोपी-महि का युवती हूँ; और तुम्हारी अपनी उपस्थ-देवी के मांदर में गग्य गाते हैं। मकल है।

अगशा वह समझ सुनकर सचम सच। उसका मुँह पीसा पर गया, किन्हीं ओरों निजोस हो गई। वह केवल उत्तर न दे सकी।

कैतयानस ने फिर कहा:—अगशा ! मैं तुम्हें किन्हीं का गोस मिलती है, मुझे मकल है। परंतु तुम्हें दरबार अन्धकार दे दिया है अकतानिया का मरने के निमित्त के मम

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

લયાનક લહરોં મેં યદ્દાન અચલ ખડી હો. ઉસને ઉચ્ચ સ્વર મેં કહા:—મેં અક્તાનિયા કે મહાન જન-સમૂહ મેં ઉચ્ચ સ્વર મેં કહતી હું કે મેં ઇસાઈ હું, ઓર ચાહે તુમ મેરે એક પર ચાહે ઓર દુસરે પર સરજ રખ દો, મેં તખ બી અપના ધર્મ બદલને કે તૈયાર નહીં.

ને ઇસાઈ થે, વે ખુશ હુએ; ને ઇસાઈ નહીં થે, વહ હૈરાન હુએ; મગર કેંતયાનસ મેં પાગલ હો ગયા. ઉસકે અપને સિર કે બેર મેં દિલાયા, ઓર હુકમ દિયા:—શિકંજ લાઓ.

શિકંજ લાયા ગયા. યહ લોહિ કે નહીં મૌત કે શિકંજ થા. ઉસે દેખકર, દર્શકોં કે ધડકને લગે, મગર અગશા બેપરવા ખડી હુઇ ઉસ યંત્ર છી ઓર દેખતી રહી. ફિર વહ હું હુઈ આગે ખડી, ઓર અપને હાથ-પાંવ મૌત કે મુંદ મેં ડાલ દિએ. કેસા સાદસ થા, કેસા ને મૌત કે સામને બી લય-ભીત નહીં હુઆ. ઉસે યંત્રણા છી ચિંતા ન થી, મરને છી ચિંતા થી. ઉસે કેવલ અપની ધર્મ-રક્ષા છી ચિંતા થી! યહ એક અગશા છી પરીક્ષા ન થી, યહ અગશા છી પરીક્ષા ન થી, યહ ધર્મ છી પરીક્ષા થી; જિસકી કસૌરી મૃત્યુ છી આગ કે સિવા કોઇ નહીં હૈ. શિકંજ કસા ગયા. ઉસકે અગશિન કોલ અગશા કે કોમલ શરીર મેં સુખ મહેલુઈ દૃટ રહી થી, સધિર બદ રહા થા, લોગ રો રહે થે, મગર અગશા છી આંખ મેં ન થા, ન છલ પર આહ કે શબ્દ થા! વહ ઉસી તરફ સતેજ, ઉસી તરફ પ્રયુક્તિત થી.

કેંતયાનસ ને યહ અભૂત-પૂર્વ ધૈર્ય દેખા, તો ઉસે ઓર બી આગ લગ ગઇ. ઉસને કહ દિયા:—શિકંજ ખોલ દો, ઓર ઇસે જિન્દા આગ મેં જલા દો, યહ જલ્દગરની હૈ.

આગ જલાઇ ગઇ, ઓર ઇસકે સાથ હી અક્તાનિયા કે લજ્જરોં દિશોં મેં આગ છી જલાઇ ઉડને લગી. કેંતયાનસ બાહર છી આગ દેખતા થા ઓર ખુશ હોતા થા; મગર ઉસકી આંખેં દિશોં છી ઉસ આગ કે ન દેખતી થી, ને વિધાતાને ઉસકી આગ કે મુકાબિલે મેં જાણ થી. અગ્નિ પ્રચંડ હુઇ, તો અગશા કે સદેહ કબૂતર-જેસે સુંદર હાથ-પાંવ કે લોહિ છી જલ્ડી કે બાંધા. અગ્નિ દર્શકોં કે દિલ છી આગ ઉનકી આંખોં મેં આ ગઇ થી, પરંતુ કેંતયાનસ છી આંખેં ઇસ ઓર મેં બંદ થી. વહ દુનિયા કે દિખાના ચાહતા થા કે આદમી અધા દોષર કિતના નીચે જ સકતા હૈ! ઉસને કુછ સોચા, ઓર ફિર કહા:—ઇસ પાપિની કે ઇસ આગ કે ઉપર મેં ધસીટા.

કિતના લયાનક દંડ થા, જિસકી કલ્પના મેં હી દેહ કે ખૂન સર્ક હો જતો હૈ; પાંવ અગશા અજ બી શાંત થી. માનો ઇસ હુકમ કે ઉસમે કોઇ સંબંધ હી ન થા. એકાએક જલ્ડી મેં ઉસે આગ કે ઉપર મેં ધસીટના શુરૂ કર દિયા. આગ છી જલાતા હી, જેસે કોઇ કિસી કે સ્વાગત કરને કે ખગ હો જાય. ઉસકે કપડે દેખને-દેખને જલ ગયે. અગ વદ નાંગી થી. અક્તાનિયા છી સખસે ખૂનસરત, સખસે લજ્જાવતી કચૌરી કન્યા છી યહ બેપરવાગી દેખકર લોખ નવલ ન કર સકે. ઉનકા ખૂન ખોલને લગા, વે દોડ કાઢને લગે. અગશા જલ રહી થી, શીશે કે પાંવ હુકે ઉસકે મુકોમલ શરીર મેં સુખ રહે થે, ખૂન કે કતરે આગ પર ગિરકર જલ રહે થે. પરમાત્મા કે ન્યાય યદ સખ કુછ સુપચાપ દેખ રહા થા.

સદસા એક આદમી ને આગે બઢકર કહા:—અક્તાનિયાનિવાસિઓ! તુમકો લજ્જા મેં મરના ચાદિએ. યદ રાક્ષસ કેંતયાનસ, યદ નર-પિશાચ કેંતયાનસ, તુમકો શબ્દ કે મૌત કે પૌંવ તમે મસલતા હૈ, તુમકોરી યુવતી કચૌરી કન્યા કે ભરે મેદાન મેં નાંગ કરતા હૈ, ઉમે સિવા કિસી અપરાધ કે જિન્દા આગ મેં જલાતા હૈ, ઓર તુમ સામને ખડે મુંદ તરને હૈ. અગર તુમ સુરખ હો, અગર તુમકોરી તમે મેં લહ ઓર લહ મેં છવન છી અગ્નિ હૈ, અગર તુમકોરી તમે મેં દિલ મેં જતીય પ્રેમ હૈ, અગર તુમ સખ્ય હો ઓર સખ્યતા કે લેશ-મત્ર બી તુમકોરી મેં હૈ તો ઇસ ખૂની ભેદિએ કે જિન્દા ન જતે હો.

યદ વકરના નહીં થી, બાહર કે દેર પર આગ છી ચિતવારી થી. દર્શકે અજે ગયે. કેંતયાનસ ને હુકમ દિયા:—વકર લો, યદ વિગેહી હૈ.

મગર સખ્ય પગ દો ચૂડા થા, સિપાહી બી ખાગી હો ગયે. ઉડને અગ્નિ કે કોઈ ઓર કહા:—દસમે યદ ન હોવા.

લેમોં કે ઉત્તેજ બદ ગયા. અગ મુલીન બી ઉનકે સાથ થી. ઉડને કોઈ કે કોઈ

सिधे, और और-और से मिथ्याने लगे:-कैतयानस को जवा दे ! अगसा के आग हो ! प्रसाध होना पाप नहीं है।

कैतयानस यह देखता था, और हँसी साँस भरता था। वह जान छिपाना फिरता था, कहाँ जाये, उसे कोप आशय का स्थान नजर न आता था। समथ किननी जल्दी पहचता है। था, अभी मुजरिम जन गया! वह उरता था ही अजर पकड़ा गया, तो लोग मोटियों के। वह दया-हीन था, उसे छोटी से दया ही आया न थी। वह अपने भद्र ही और था, किसी बार-दोस्त के पास नहीं गया। वह नहीं ही और आया और ओह भद्राद ही में और उससे मोक्षा-मुझे पार उतार दे, मैं तुझे भावभाव कर दूँगा। कल्याण ने उसे पदयान सिखा और उर गया। उसे सहर का दास मातृम न था। उसने अपनी में आ ही, और जेने लगा। कैतयानस ने छाँति ही साँस ही और समझा कि प्रान्थ जेने लोग किनारे पर भरे देखते थे कि उनका सिकार दाँय में निकला जाता है, और कल्याण के अतिथिों देते थे। अश्लाद समझता न था कि भावभाव क्या है, और कैतयानस कुछ भी था। लोग किनारे से निराश होकर लौट गये, भगर कर्म-इव ने उसका पीछा न छोड़ा। किसी रात में कोप नहीं न हो।

सम्भा-ममथ था, यारों और स-नाटा था। कोप राज्य सुनाई न देता था, कोप सवस-कोप विभाव न होती थी। उपर नीचा आसमान या नीचे नहीं का भेसा पानी, और इन दोनों के बीच में ओह नाव पाप का बार सिधे धीरे-धीरे उस पार ल रहती थी। भगर पाप के सिधे अवन का तीर कहां है ? उस नाव पर ओह घोड़ा भी था, वह दुभनिपां जाउने लगा। देखने-देखने नाव उलट गछ, और कैतयानस उसकी मृत्यु-मृत्यु लदनों में समा गया। भद्राद और घोड़ा भय गया। नाव भी पानी पर तैर रही थी, केवल कैतयानस की लाश का पना न था। वह सोचना था, नहीं पार उत्तरकर घोड़े पर स्वार हो लउंगा। भगर उसे क्या पना था कि वह घोड़ा ही मेरा कास जन लयगा! वह अज्ञानिया ही आग ही जवाया से निकल आया था, परंतु परमात्मा के पानी के प्रवाद से न भय सता। किनता जा आरभी था, और किसी कोशायीय मृत्यु, उस पर कोप सिक भनोराया भी न था।

उपर अज्ञानिया के लोग अजरा के निर्दोष था, अदा के आंस लदा रहे थे; परंतु कल्याण कहां थी ? उसे लोगों ने आग के मुँद में जमा सिखा था, भगर मृत्यु के मुँद से न गया सो। अहून देर मेसुध रदने के बाद, उसने आँस में लगी और ओह बार अपने यारों और इस तरह देखा, जैसे कोप देती अपने आँसों में देवनी है, और फिर सदा के सिधे आँसों में लगे कर ली।

धन्य अमरा देवी ! अनेकानेक बदन दो आपना अरजुनभगवा। जेने आरणीय आभी। पर दया वर्णो के आपनी धर्मवीरता जेने अनिधा मानवोमां पक्ष तरे नगन थाप, नय अरवनी अमरादेवीनी!

(अभिमुख-आनंद)

भारत के आह्वान रामायणी कथा का प्रचार

(लेखक:-सरस्वती- "सरस्वती" मन्त्रिणा ओह अहम ही)

रामायणी की कथा केवल कारनवर्ष की देवताओं और प्रेरितों के नामों में ही जानकी नहीं है, आशीन कायमें दिहलो के जरा जरा उपनिषद् में और महाभारत, इनका आना-जाना होता था वहां वहां रामायणी का भी प्रचार हुआ था। इन दो, जो काल में नें इनका जन्म-मृत्यु भी हुआ। उदाहरणार्थ महावीर, महावीर, महावीर, महावीर और महावीर के नामों में रामायणी की कथा प्रचलित हुई थी।

सायन महावीर में जला ही महावीर के रूप में है, महावीर हुआ, महावीर की रामायणी के साथ उत्तराव नहीं है। अभी से कुछ दिनांक का कथन है कि महावीर के महावीर रामायणी की रचना हुई थी। इस समय महावीर रामायणी ने उत्तराव नहीं है। महावीर का महावीर रामायणी में उत्तराव नहीं है, महावीर के उत्तराव में महावीर का महावीर

द्वीप के कवि ने भी मूल रामायण के नाना भावों का परिवर्तन कर उसकी रचना की है।

यवद्वीप के रामायण-काव्य का नाम “राम-कवि” है। राम-कवि चार अध्यायों में विभक्त है। ‘राम-गुनदंग’ में आदिकांड की कथा ली विवृत है। दूसरे अध्याय में राम-से रावण (रावण) द्वारा सीता-हरण तक की कथा है। तीसरे अध्याय में हनुमान का और अंगद-का (स्वर्ग-लंका) गमन और सेतु-निर्माण की कथा वर्णित है। चतुर्थ या अध्याय में रामरावण का युद्ध, सीता (सीता)-उद्धार और नायका (अयोध्या) प्रत्यागमन देवविषणु (विभीषण) का लंका के सिंहासन पर बैठने का विवरण है।

यवद्वीप के काव्य-साहित्य में ‘कांड’ नामक एक पुराण-ग्रंथ है। इसमें सृष्टि-धर्मादि के वर्णन के साथ रामायण और महाभारत की कहानी एवं अन्य पुरा-कहानियों का विवरण है। यवद्वीप में उत्तरकांड ली है। यह पृथक् ग्रंथ है। जय यवद्वीप हिंदु अधिवासियों ने वालीद्वीप और लङ्काद्वीप आकर उपनिवेश स्थापित किये, तब वे इस प्रिय संपत्ति का भी अन्यान्य प्रिय संपत्तियों के साथ ले आये थे।

वालीद्वीप की रामायण ली वाल्मीकि की रचना कही जाती है; किन्तु यह रामायण की भाषा में है। इस भाषा में संस्कृत शब्दों का बहुत प्रयोग है। वालीद्वीप की रामायण कांडों और २५ सर्गों में संपूर्ण है। इस रामायण में ली उत्तरकांड नहीं है। यहां ली उत्तरकांड एक पृथक् ग्रंथ के रूप में प्रयुक्त है। इसमें विशेषतः यह है कि इसमें राम की मृत्यु का आदित्य वंशजों का वर्णन है। वाली-रामायण के छ कांडों में संक्षेप में मूल रामायण विषय ली विवृत है। एवं अंत में राम का वृद्धावस्था में वानप्रस्थ-आश्रम में आगमन का उल्लेख है।

वाली के काव्य-साहित्य में राजा कुसुम-रचित एक और दूसरी रामायण है। इसमें उत्तरकांड नहीं है। आज-कल वाली में इसी रामायण का बहुत प्रचार है।

अहमेश की रामायणी कथा का नाम “रामयत” है। ‘रामयत’ का रावण ‘दशगिरि’ के नाम से प्रसिद्ध है। वाल्मीकि का रावण ली इस मुंड और भीस हाथवाला नहीं है। राम का राजमुकुट इस अंगसमन्वित है इसी से अहमेश की रामयत में वह दशगिरि है।

भारतीय द्वीपगुणों में एवं अहम, आसाम, भव्य प्रकृति स्थानों में द्राविड-सभ्यता की विस्तृत छवि थी, इसी से शायद इन सब देशों की रामायण में द्राविड का प्रभाव अधिक पड़ा है।

श्याम देश में अयोध्या की आर्य-सभ्यता विस्तृत छवि थी। इसी शिष्ट श्याम में वाल्मीकि रामायण की का प्रचार हुआ। श्याम की प्राचीन रामायण आज नहीं पाई जाती। श्याम की वाली-भाषा में (शायद वाली भाषा में) यह रामायण लिखी गई थी। वाली-भाषा में ली संस्कृत के बहुत से शब्द हैं।

ये सभी संस्कृतमूलक भाषाएँ हैं। हिंदु-सभ्यता की विस्तृति के साथ ही साथ विभिन्न आगतुक्त नितियों में ली रामायणी कथा पृथ्वी के कोने कोने में फैल गई थी। जय वे विदेशी लोग भारत में आये थे, तब वही इस मनोरम नवीन चित्र के अंग के साथ अपने साथ ले गये थे। इस प्रकार रामायणी कथा ओशिया के विभिन्न देशों में एवं कश्मीर में ली विस्तृत छवि।

अस-सभ्यता के साथ भारतीय सभ्यता का बहुत विषयों में सामंजस्य है। इनकी सभ्यता करने से स्पष्ट ही ज्ञात होगा कि प्राचीन भारत के साथ प्राचीन अस का आदान-प्रदान का संबंध था। मैसूरमूलक का मत है कि वेद की एक कथा के आधार पर हमारे देश के अक्षय की रचना की थी। किसी किसी का कथन है कि दक्षिण-भारत के द्वि-प्रवर्तन का एक लेखक ही रामायण की रचना हुआ थी।

चीन-साहित्य में भी रामायणी कथा का प्रचार हुआ था। औद्ध-पंथ “महाविजय” का व्यापकीय-रूप “ज्ञानप्रदान” नामक औद्धग्रंथ की एक विस्तृत कथा है। इस विस्तृत कथा

प्रथम भाग में रामायण की कथा है और दूसरे भाग में रामायण की आलोचना की ग्रंथ का अनुवाद गृह्य है, किन्तु दुःख का विषय है कि हीलर साह्य ने श्रद्धा के साथ यणु की आलोचना नहीं की। उनके मन के धर्मों से लगे हुये क्लृप्त लाव आत व्यक्त होते हैं।

हमारा कर्त्तव्य

(लेखक:-श्री० राजेंद्रप्रसादलाल, ज्येष्ठ-ज्येष्ठ-ज्येष्ठ-ज्येष्ठ-“साह”ना मे १९२७ना अंकमांकी)

हिंदु-समाज के लिये और भारतवर्ष के लिये अश्वतोष का प्रश्न बहुत गंभीर है, उसे प्रश्न के सुझाव साध्य बनाने पर ही इस नति और देश का उद्धार निर्भर है। मैं समाज में और आपस की आतों में प्रायः सुना करता हूँ कि जिन-हों हिंदु-समाज अश्वत समझ तिरस्कृत करता है, उनका दूसरे धर्मों के माननेवाले अपनाने का तैयार है; और यदि हिंदु नति समय रहते न येतेगी, तो शीघ्र ही ये परधर्मावलम्बी हो जायेंगे और धृती की संप्रदाय हिंदु-नति से निश्चल जायगी। यह भी कहा जाता है कि आज नितने लोग हिंदु-धर्म छोड़, किसी दूसरे धर्म, जैसे—धर्म अथवा धर्म-धर्म में जाते हैं, उनमें अधिकांश धर्म पद-दलितों की श्रेणी ही में से होते हैं। ये सत्य आते सत्य हैं, पर मैं समझता हूँ कि लाव भी कुछ अंश में अश्वतपन के पाप का कायम रहने में सहायक होता रहेगा। हिंदु नति का यह मन लेना चाहिये कि किसी भी मनुष्य का, जिसे धर्म ने उन्हीं अवस्थाओं और शक्ति यों के साथ उत्पन्न किया है, जो उसे से उसे ब्राह्मण में वर्तमान है, पतित मानना भव्य पाप है। श्रीमद् भगवद्गीता में श्रीकृष्ण भगवान ने कहा है:—

विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गविहस्तिनि। शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः॥

अर्थात्—ज्ञानीजन विद्या और विनययुक्त ब्राह्मण तथा गौ, हाथी, कुत्ते और श्वपाक में भी समभाव से देखनेवाले होते हैं।

इस महापाप के क्लंश से अपना उद्धार करना हिंदु-नति का परमधर्म और कर्त्तव्य है। स्वार्थ-लाव से दान-पुण्य कार्य का करना लविष्य के लिये पाधा पैदा करना है; और उन नतियों के साथ अन्याय करना भी है, क्योंकि इस युक्ति का आधार यही है कि अश्वतोषों की हिंदु-धर्म में श्रद्धा धृती कम है कि वर इस धर्म का छोड़ परधर्मावलम्बी हो जायेंगे; पर सत्य पृथिवी तो उनकी श्रद्धा उन्हीं नतिवालों की श्रद्धा से कहीं अधिक है, और वे इस धर्म के अधिक प्रेमी हैं, क्योंकि उनके साथ हिंदु-समाज के अन्यायपूर्ण व्यवहार के रहते हुये भी उन्हींने अली तब श्रद्धा नहीं छोड़ी, और जो भयांका उनके लिये निर्धारित कर दी गई, उसे आज भी मानते हैं; पर जण हिंदु समाज स्वयं उन नियमों के अन्यायपूर्ण समझने लगे तो उनका यही धर्म है कि उनका हर हर के अपने का उस पाप से जयावे। अश्वतोषों का दमन मेदर्यानी और सदानुभूति की आवश्यकता नहीं—जैक प्रकार हम ही सदानुभूति के पात्र हैं, जोकि अपने अज्ञान में हम उनका अश्वत मान रहे हैं, और हम में धृती की शक्ति का संसार नहीं होना कि हम अपने का इस पाप से मुक्त कर सकें। इसलिये अश्वतोषों के काम में हमें सच्चे लाव और विचार की आवश्यकता है। हमारा धर्म है कि हमने जो दुर्न्यायकार उनके साथ आज तक किये हैं, उनसे लिये प्रायश्चित्त करें, और अपना उद्धार करें!

सत्य के युवकों की आवाज़ें
सत्य सेवा की आवाज़ें

[illegible][illegible]

हां, नवयुवक ही नृदत्तर भारत का निर्माण करेंगे। मैं आप के पास आया और विश्वास की संदेश लेकर आया हूं। आज देश दुकड़ों में अंत गया है। कितने ही हृदयों में निराशा भर गयी है। मैं आपके पास भारत और उसके भाग्य पर अतृप्त की 'जेर' अपार विश्वास लेकर आया हूं। भारत के युवक यहाँ से आश्चर्य-जनक कार्य कर दिखायें; परंतु उन्हें एक होना, मित्र-भुक्त संघर्ष में लुट जाना पड़ेगा, उन्हें भारत और उसके आदर्शों में विश्वास की यत्ति सामूहिक रूप से संयोज करनी होगी।

आज हम भारत के नवयुवकों का अकेला संगठन—'भारत युवक-संघ' के नाम से स्थापित

करते हैं। इस संघ के विश्वास की सज्जसे पहली जात भारत-धर्म के उपर अक्षा और वि-
 भारत कभी अपने ही लिये नहीं गया। भारत उता है ऋषियों का सदेश-प्राचीन आ-
 सदेश सारे संसार के सुनाने के लिये। हमारे नवयुवकों के आदि, कि उनके हृदय में
 आदर्श लावोमेष उत्पन्न करते रहें। यदि वे आदर्श नष्ट हो गये, तो समझ रचना,
 भारत की आशा ही नष्ट हो गयी। इस भारत-युवक-संघ का एक परम आवश्यक उद्देश्य
 धर्म का अध्ययन और प्रसार होगा। मैं आप नवयुवाओं से यह कहना चाहता हूँ, कि
 वर्तमान की विद्वत्ता और निराशासे अपने विचारों को दूर दटा ले लीये और उस भावी
 व्यापक की ओर द्रष्टि डालें, जो भारत के लाभ में होनेवाला है। एक उपनिषद् में लिखा
 “मनुष्य जैसा होने का निश्चय करता है, वैसा ही हो जाता है।” इसलिये आगे
 भारत क्या होनेवाला है, उसीके ध्यान और धारणा में लग जाइये। आप अपने अंदर
 दुम्मे उन गुणों का अनुसंधान करें, जो भारत के उसके मनुष्य-जति के प्रति कर्तव्य में सहायता
 पहुँचानेवाले हैं।

भारत युवक-संघ के आश्रमों की स्थापना करनी होगी। सारे भारत के कोने कोने में
 आश्रमों का जाल बिछा देना होगा। इस तरह के आदर्श आश्रम का चित्र मैंने कल्पित कर
 है; पर इस समय मेरे पास घटना समय नहीं है, कि मैं उस चित्र के सभी अंगोंपात्रों का
 वर्णन कर के आपको जतना सहूँ, मैं उस चित्र की दो तीन आतों का संक्षिप्त वर्णन कर के
 संतोष करूँगा। मेरे विचार से इन आश्रमों के अन्य आतों के सिवा राष्ट्रीय प्रगति के इस केन्द्रीय
 सत्य की शिक्षा का प्रचार करना होगा, कि “अज्ञान जनो।” मैं भारत के युवकों के शाक्त
 लाइले पुत्रों के रूप में देखा चाहता हूँ। मैं चाहता हूँ, कि प्रत्येक युवक शक्ति-संयम कर
 और सज्जसे पहले अपने शरीर को सुदृढ़ बनाये, इस में इसकेद्वारा आदर्श का डीक-डीक पालन
 किया न सके। आज हमारे युवक निर्बल हैं। कुछ वर्ष पहले, एक अंग्रेज सिंध में आया था।
 उसने कहा, कि सिंधी मज्जुत होते हैं। पर आज सिंध के नौजवान शरीर से दुर्बल है।
 पंजप के लोग पहले सैनिकता और उच्च-पूण्य कार्यों के लिये परम प्रसिद्ध थे; पर आज
 हम क्या देखते हैं ? वहाँ के युवक भी आज शरीर से बहुत ही निर्बल होते जाते हैं। मेरे
 माननीय मित्र आण्ण पीयूषकान्तिधाय, जो स्वागतकारिणी समिति के अध्यक्ष हैं, मेरी इस बात से
 निश्चय ही संमत होंगे, कि अंगव्य के युवक भी शरीर से हीन हो रहे हैं। मैं चाहता हूँ, कि
 हमारे नौजवान मज्जुत हों। भारत के शक्ति की आवश्यकता है-इसे हर प्रकार की शक्ति आदि-
 शारीरिक, मानसिक और आत्मिक। कुछ निर्बल जति स्वतंत्र होने की आशा नहीं कर सकती।
 कौन्सिलों की अहंता में स्वतंत्रता का अन्वेषण मत करो। पावलोमेंट के पथों में स्वाधीनता का मत
 हूँदने नआओ। स्वतंत्रता शक्ति से ही उत्पन्न होगी। इसलिये शक्तिमान बनो। निर्बलता पाप है।
 विश्वास कीजिये, यह शरीर ध्विरे का मंदिर है। यह प्राचीन उक्ति कितनी सच्चाई से लरी है,
 कि ‘शरीरं ब्रह्म मंदिरम्’। इसलिये मैं चाहता हूँ, कि हमारे आश्रम में पहली शिक्षा नव-
 युवकों के अज्ञान जनने की दी लीये और दूसरी शिक्षा हो सरल जनने की। सत्य पूछो तो वा-
 स्तविक सरलता में ही शक्ति होती है। मेरे एक लाहौर के मित्र ने कहा था, कि पंजप के युवक
 आजकल दैशन के पीछे पागल हो रहे हैं। पर दैशन महाभ्रमता है। भारत के महान पुत्रों के
 जवनचरित्र पढ़िये, वे सत्य जो सीधे-सादे थे। आचार्य के ऋषियों का जवन आज ही सीधा
 सादा था। भारत के वीरों और शिक्षकों के जवन-समय के लेकर इस कलियुग के प्रकाशित करने-
 वाले महात्मा गांधीतक सभी के जवन-सरल हैं।

मैं अपने इस प्रस्तावित और कल्पित आश्रम के प्रत्येक युवक को यह नियम बना देने की
 राय दूँगा, कि वह कम से कम प्रतिदिन एक सेवा का कार्य करे। सेवा-दरिद्रों की सेवा-जवन के
 उदार और भद्रपूण्य जनाती है। दरिद्रों की सेवा ही ज्ञान की परम सीमा है।

विश्वास कीजिये, देश के असंख्य प्राणी आपकी प्रतीक्षा कर रहे हैं। वे चाहते हैं कि
 आप उनके नगरों और गांवों में आकर अपना सदेश सुना लीये। एक पुरानी किताब में एक
 गरी सुंदर कहानी लिखी है। एक लड़के ने अपनी माँसे पूछा:-“माँ, तुम अक्सर श्रीकृष्ण की

નિર્બળતાનાં કારણો અને તેના ઉપાયો

(શ્લોકો:—૨વાળી શિવાનંદજી અને પરમાનંદજી અસ્તવતી—સં. ૧૯૮૧)

રાજ-મોદિળી-કસાલી

યો નિર્બલ જનગઢ હૈ, હાલત તુમહારી ઇન દિનો;
 ૧ ગાર કરેકે દેખ લો તુમ, સેહત ૨ તુમહારી ઇન દિનો.
 ઉમરે ૩ કમતી હો ગઈ, તાકત નહીં હૈ નામ કો;
 સખસે ૪ દખને લગ ગયે, હાલત તુમહારી ઇન દિનો.
 યાદશક્તિ ૫ કુછ નહીં, હાયરી રહે હૈ જળ ૬;
 કમર ટેલી હો ગઈ ઓઢ, સિર હૈ ભારી ઇન દિનો.
 ધન તો સારા લુટ ગયા યા, અખ આખર ૭ ખતી રહી;
 કિસકે નાભ ૮ અખહો ફિરતે, શર્મ ૯ સારી ૧૦ ઇન દિનો.
 પહિલે ૧૧ બુબુલો ૧૨ ને તુમહારે, કામ ૧૩ હૈસે હૈ કરે;
 અખ નષ્ટ સારી હો ગઈ હૈ, યાદગારી ઇન દિનો.
 યહ ૧૪ વીર્યહી દી નષ્ટતા સે, હો ગઈ હૈ કુર્વશા;
 ઇસકી રક્ષા ૧૫ ખૂબ કર લો, દેગી યારી ઇન દિનો.
 લક્ષ ૧૬ છોટી ઉમર કા હી, દોષ ગિનતે હૈ સખી;
 ઇસસે ૧૭ બઢકર હરતકિયા ૧૮, હૈ ખિમારી ઇન દિનો.
 અખ તો તાકત ૧૯ કા બઢાકર, કુછ કામ લે લો અકલ સે;
 હે રવતંત્રતા ૨૦ દી ખવાહિશ ૨૧, અખ તુમહારી ઇન દિનો.
 બ્રહ્મચર્ય ૨૨ ખૂબ પાલો, વીર્ય ૨૩ દી રક્ષા કરો;
 સુધર ૨૪ જાગેગી ઇસસે, હાલત તુમહારી ઇન દિનો.
 અખ વ્યસન સોર છોડકર, કસરત કરો તુમ શોકસે;
 દોગી ૨૫ પુરી ઇસસે આશા, અખ તુમહારી ઇન દિનો.
 કદમ ૨૬ રખના દેખકર, પડના ન તુમને આહ ૨૭;
 આરતે ૨૮ અખ બન રહી હૈ, નેતા તુમહારી ઇન દિનો.
 અમલ કરના કુછ બી તુમને, પઢકેસખ ૨૯ ઇસલેખ કો;
 તો હિન્દ ૩૦ એ આ જાગેગી, ધરલેખદારી ૩૧ ઇન દિનો.
 ગર ૩૨ રવાળી દી નસીહત, તુમ ન ખાનોગે જરી;
 તો આહ ૩૩ એ મિલ જાગેગી, કામ ૩૪ સારી ઇન દિનો.

૧ ઓર=વિચાર ૨ સેહત=ફરસતી ૩ જળ=જળ ૪ નાભ=અભિમાની ૫ શર્મ=સાચી ૬ જળ=જળ

૭ અખલ=મારતરમેયન ૮ ખવાહિશ=હંસ ૯ આહ=ફોવા-પ્રેમ ૧૦ ફરલેખદારી=ખુલાસીની

મે.સમ ૧૦ કીમ=અભિ

ભારતવર્ષના યુવકો અને યુવતીઓ કે જેમના ઉપર ભારતવર્ષના આધાર રહેલો છે, રંગ ગુલાબના ફૂલ જેવો હોવો જોઈએ તે દિશ્કો ફક જેવો દેખાય છે. ગુલાબના ફૂલ ઉપર દિમિ પડવાથી જે અસર થાય છે, તેવીજ અસર આ લવિષ્યના આધારરૂપ લુવાનીઆ વર્ગ જેવામાં આવે છે, તેનું કારણ માત્ર વીર્યની નજીક છે.

નળળાઇ તમામ રોગોનું મૂળકારણ હોય છે. નળળા માણસ ધતાદય છતાં બળવાન થી અંદરથી દબાતો રહે છે. નિર્બળ પુરુષ સ્ત્રીને આધીન હોય છે. કમજોર બાપ છેડરો સંભાળ લેવામાં અશક્ત હોય છે. દુર્બળ મનુષ્ય આપત્તિસમ્રેકાઇને ઉપયોગી થઇ શકતો નથી. જોર પોતાના કાર્યમાં નિષ્ફળતા મેળવે છે. બળહીન રેલ્વેની મુસાફરીમાં દુબી થાય છે, તેને ડબ્બામાં ખેસવા દેતું નથી. એક શીખ કે પકાણુને માટે એની મેળે જગ્યા ખાતી થાય છે, જોર ધતાદય છતાં ખાવાપીવામાં આનંદ લઇ શકતો નથી. નિર્બળ પોતાના દેવ-ધર્મની રક્ષા કરી શકતો નથી વગેરે, વગેરે. આ તમામ વાતો અમે જાણીએ છીએ પણ બળવાન થવન અમે કરતા નથી.

લુવાનીઆ વર્ગમાંથી ભાગ્યેજ કોઇ એવો જોવામાં આવશે કે જેણે પોતાના વીર્યની રક્ષા કરી હોય. વિદ્વાનવર્ગ તો વીર્યની નજીકનું કારણ બાળકને બતાવે છે; અને તે વિષય મોટાં મોટાં ભાષણો અને લાંબા લાંબા અનેક લેખો કરી ચુક્યા છે. જો કે બાળકને વીર્ય થવાનું એક કારણ છે; પણ તેના કરતાં એક મોટું કારણ બીજું છે, જેની તરફ હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. તે કારણ અથવા દોષ હસ્તક્રિયા છે. આ રોગ એટલો બધો પ્રસરી છે કે કોઇપણ ઉછરતા છોકરાને લાગુ પડ્યાવિના રહેતોજ નથી અને તે એટલા બધા પ્રમાણમાં વધી ગયો છે કે છોકરાઓના લગ્નનો વખત આવે તે પહેલાં તો તેઓના શરીરની પાવમાઈ થઈ ચૂકી હોય છે. અમારી વૈદ્યકીય લાઇન હોવાને લીધે અમને અનુભવસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે, લણેલા વર્ગમાં આશરે નળળા ટકા છોકરાઓ આ ક્રિયામાં ઓછાવધતા સપડાયેલા હોય છે; અને ઉગતી લુવાનીમાંજ આ ઉધછરૂપી ટેવથી કાન્તિ, શક્તિ, ઉત્સાહ વગેરે નાશ પામે છે. યદૃત ક્રિયાહીન થઈ રંગ પીળો પડે છે, જડરાશિ મંદ થઈ ચૂકી નષ્ટ થાય છે, આંતરંગી ક્રિયા શન્ય થવાથી કષ્ટજ્ઞાતનો રોગ લાગુ પડે છે અને માથાનું દરદ થયા કરે છે. મગજ નળળા પડવાથી યાદશક્તિ જતી રહે છે, કોઈની સાથે વાત કરવી પણ ગમતી નથી. તે એકલો રહેવાનું વધારે પસંદ કરે છે. હૃદયારની ટેવ વધી જવાથી અંતે પથારીવશ થઈ થોડી સુદતમાંજ પરોક્ષ ગમન કરી જાય છે; અને કદાચ જો જીવતો પણ રહે તો છાપાંઓમાં જાહેરખબરો વાંચી તેમાંથી શક્તિની દવાઓ અને લગાડવાના લેખો શોધી વાંચી દવાઓમાં ધનનો નાશ કરી દિવસ આવી જ કરે છે. હવે આપણે વિચાર કરીશું કે બાળકશ્રવિયોનાં મોટાં મોટાં ભાષણો નથા લેખો કોઈ પણ કામમાં આવી શકે ખરાં કે? કારણ કે ચોર આવે તે પહેલાં તો સર્વ નષ્ટ થઈ ગયું હોય છે, હવે રક્ષા શાની કરવી ?

બાળકને કહેા યા ન કરેા તે બરાબરજ છે. હસ્તક્રિયા કરનાં પહેલાં અજાનતાને કોઈ ખબર નથી હોતી કે વીર્ય એજ શરીરમાં તેજ, શક્તિ, કાન્તિ અને અજકલનું કારણ હોય છે. રૂપ અને નંદુરસ્તી વગેરે જે કંઈ છે, તે આનેજ પ્રતાપે છે, એ ભાત વીર્ય નષ્ટ થઈ ગયા પછી આવે છે; પણ ફિર પછત્રાય કયા હોત હૈ જવ ચિડીયોં ચુગ મટ રેવ ?

હસ્તક્રિયાથી બચી જઈ કદાચ જો થોડું વીર્ય રહી ગયું હોય તો બાળકના આંગણ પડે છે ખરા, જેથી વખત બે વખત સ્ત્રીસમાગમમાં લુબ્ધ થઈ શારીરિક શક્તિને અંતે આણે છે. જેમ જેમ માણસ દુર્બળ થતો જાય છે, તેમ તેમ વિચરવાસન. વધતી જાય છે. દુર્બળતાને લીધે વિષયનેજ કરી શકતો નથી, તેમજ સ્ત્રીસંગનો વળ શન્ય. અનેકવરે કોઈ પહેલુ કંઈ ન વળી શકવાને લીધે સ્ત્રીની નમસ્કાર દમેશને લીધે નહકો અને માનસિક કષ્ટ રહે છે અને આધીન થઈ જાય છે. સ્ત્રીની દુષ્કિ ન થવાકા તે ગિયરી નજર. ફાઈલથી તેને ફાઈલ દેવ છે, જેના પરિણામે તે પ્રદર વગેરે અનેક રોગ અવસ્થામાં નળળા પડે છે. અને વિવિધ રીતે કોઈ કંઈ ઉછરતી લુવાનીમાંજ મળ્યને કોઈ થઈ પડે છે. આ બધે બધે હું તમારો આનંદને મટ દેવ છે અને તે આનંદ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. તે પ્રાપ્ત થઈ શકે

કેવી રીતે ! ન્યામુખી કુરની નિયમાનુસાર કેાઁ કાપ કરવામાં ન આવે ત્યાંમુખી કાપ-
નિદિ થતીજ નથી. કાપનિદિ ન્યામુખી થાય નહિ ત્યાંમુખી જ્ઞાનદ પ્રાપ્ત થાયજ કેમ ?

શ્રીલા માલમને લેખનો જ્ઞાનદ મલ્લેજ આવે છે. ઉપમા પછી તે દલકો ફૂલ જેવો
જાય છે. પૂન જુન સાગરાથી અનાજમાં મીઠાસ અને રવાદ લાગે છે; જગર થાક વગર એક
જગર કે મખમલની માદીપર પણ મખીવાર સુધી આતોટું પડે છે. અતે લેખ તો આવે છે,
તે તો આભિરવાના ચાકથીજ. જુનવગર ખાપ તો મગામાં તો ઉતરશે, પણ સ્વાદવગર.
જોને કેમો મને તેરા પાવાનન અને મિદ પદાર્થો ન હોય ? અને ખાધા પછી મુખને જલ્લે
જલ્લુખ કરશે. તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીજાતની દકીકત છે. કુદરતી ઇચ્છા થયા સિવાય સ્ત્રીસંગ
જોયે તે અનિવાર્ય દાનિકારક છે.

તે બાજુ આરી રિદિતિ હોવાથી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની પણ શક્તિ રહેતી નથી; અને
જલ્લે ને મર્મ રહી જલ્લ તો એક-એ માસમાંજ સાવ થઇ જાય, જગર નવ માસ થયા પહેલાં-
જ મર્મપાન થાય; અને કદાચ જો મર્મના રિવરો આવશે ૨૮૦ પૂરા થઇ જાય તો પ્રયત્તિ
જલ્લ પડેતી પણ શક્તિ હોતી નથી, જેથી દવા અગર ચલકિયા વગેરેના આધારે પ્રયત્તિ
જલ્લ પડે છે. તે વખતે બાળક અને માતા બેમાંથી એક પણ સહીસકામત પાર ઉતરે તો
કમળો પાડ. દિલ્લીરી એ છે કે આ આપણા ભણેલા મર્મમાંજ આવી ભુંડી દસા થાય છે.
જલ્લ મામડીઆ આપણા શહેરીઓ કરતાં કંઈક સારા. જેમ જેમ મોટા શહેરોમાં જ્ઞેશો, તેમ
વેમ શારીરિક રિદિતિ વધારે પ્રમાણમાં ખરાબ જોવામાં આવશે. તેનું કારણ નાટક, સિનેમા
અને પ્રેમરસમય મેલેલો છે. આ તથા વાનાંએ આપણા ભારતવર્ષની જે અધોગતિ આણી છે,
તે વર્ણવવા યોગ્ય નથી. આ તથાના પ્રનાપે નાના મુવકા અને મુવતીઓ પ્રેમરસમાં પડી મનમાં
અનેક કષ્ટનાઓ પડી અનેક રોગોનાં ભોગ થઇ પડે છે. ઉપર વર્ણવેલી તથા વસ્તુઓના પ્રતાપે
નવજુવાન છોકરા અને છોકરીઓ કલ્પિત પ્રીતિપાત્ર પોતાના મનમાં કલ્પી રાતદિવસ
તેમની કષ્ટના કરી-કરી મુખો કરે છે, જેના પ્રનાપે વીચ અને રજ પાનજી થઇ સાત થયા
કે છે. પછી તેનું ભયકર પરિણામ જે આવે છે, તે જગપ્રસિદ્ધ છે. વીચ પાનજી થવાથી
કષ્ટનાં સ્વપ્ન કે પેસાળમાં આવ થયા કરે છે, જેથી સ્ત્રીસમાગમ કરતી વખતે તરત સ્ખલિત
થઇ શીવજ થઇ જઇ શરમિદા થાય છે; અને સુભાએ જે કોઇ આવડાં કુલ્પસનાથી જમી ગયેલો
હોય તે પરવ્યા પછી સ્ત્રીનાં એટલો બધો દુરપયોગ કરે છે કે અનેકવાર રતિક્રિયા કર્યા કરે
કે, જેથી બાને બાજુ શરીરની દાનિ થયા સિવાય બીજું કંઈ પરિણામ આવતું નથી. કોઈના
સ્ખલનાથી આ ટેવ મૂકવાને જલ્લે જવાબ આવે છે કે, અમારી પોતાની સ્ત્રી છે, ગમે તેટલી-
જ તેને વાપરી શકીએ; પણ તેને ખબર નથી કે પોતાની સ્ત્રી તો મું પણ પોતાના શરીરને
નદ કરતું તે કુદરતે અને સરકારે મુદો દરાવે છે. પોતાની કોઇ પણ વસ્તુ ઉપયોગ કરવામાટે
દેખ છે, દુરપયોગ કરવામાટે દોતી નથી. સરકારના કાયદાથી જમી જવાનો સંભવ છે, પણ
કુદરતના કાયદા લાજ પામવાના રહેશે નહિ; અને તે ભોમખાવખર છુટકોજ નથી.

અને જગનમાં કેવળ દાનિકા મૂખને મારેજ ઉત્પન્ન થયેલા નથી. અમારે માથે અનેક
જેમજાદારીઓ છે. બાળજન્માંને ઉઠેરવાં, માખાપની સેવા કરવી, પાડોશીઓને મદદ આપવી,
જાનમુમીની સેવા બળવવી અને પરસોજીની તૈયારી કરવી વગેરે. આ તમામ અમારા માથે
છે. બપોરે અમારાં પોતાનાંજ શરીર નિર્મળ કરી નાખીશું, પોતાની શક્તિ જોઈ બેસીશું, તો
બીજાના કાર્યમાં મું મદદ આપી શકીશું ? ધારો કે તમારી પાને પ્રુકળ થન તેથી મું ?
જગર શરીરથી કાપર થઇ તમારામાં જોલવાની પણ ઇચ્છા નહિ દશે અને ચોંટાની સામે જાવનાં
જગર આવશે ત્યારે તમારાં થન વગેરે કંઈ કામ જાતી શકશે નહિ.

બપોરે સ્ત્રીપુરવની સામાન્યપરિ વાત ચાલે છે, તે વખતે તો પુરુષ પોતાને એક મોટા
ખાં, છદિશાળા અને ડાપખુના બંધારણ માની દરેક વાનવા આગેખ સ્ત્રીજનિવર દેણી
પડે છે. પુરુષને કામધં, નિર્મળ, વિપયાસક વગેરે બનાવવાના તેનામાંજ અવમુલ્યો છે; પરંતુ
જો કોનાદિધી પગપાનારિન થઇ જોઇએ તો સ્ત્રી જેને પુરુષ કમજાકથ, મૂર્ખ અને વિરખનો
કહેવા માને છે, તે કેવળ દિવસ પોતાના મોરેથી પોતાની કમજાકથાને વ્યક્ત કરતી નથી; અને

જાર અને સારા વિચારવાળા તેની પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. આજકાલ તો કેરળ વિષય-
નિવૃત્તિ અને કાપાલિને જાત કરવા અર્થે રતિહીન થાય છે; અને અમાત્રમ કરતી
લોકજાતને ઉતરવાની-મોટા પ્રેમ દેખાડવાની બિનલસ વાતોસિવાય બીજું કંઈપણ
નથી. જેના પ્રવારે આજકાલની પ્રજા વિચલ્યમય બને છે અને નાની ઉમ્મરમાં જ નાની
ઉંમરમાં જોઈ રમત રમે છે. આવી પ્રજાએ સ્વતંત્રતાની આશા રાખવી તે તો આકાશ-
સપ્તમનાં કિન્નર, ચક્રવીનાં દૂધ અને વાંઝણીના પુત્ર જેવું છે.

એક વૈસા કે પાંચ બોવાઈ ભય અગર દિસાળમાં મેળ ન આવતો હોય તો તેને માટે ધબ્બી
ખેડ અને વિચાર થવા કરે છે; પરંતુ દિલ્લીરી આટલી છે કે લીનાં સો રીપાં પચ્ચા
મી એક રીપું લોલી થાય છે; અને તે લોલીનાં સો રીપાંનું એક વીર્ધનું રીપું બંધાય છે. તે
ઈનાં અનેક રીપાં અગર પુખ્ત ઉમ્મર થવા પહેલાં વ્યર્થ નકામાં ફેંટા દેવામાં આવે છે,
જો લેલપાત્ર પણ દિલ્લીરી થતી નથી; અને અગર તેની સમજણ અને પચાત્તાપ થાય છે,
જો તે બોલેલી વસ્તુ મેળવવામાં અનેક ફાંફાં મારવાં પડે છે. જાડ ઉપરથી જાળ પાકાં થવા પહેલાં
જી આવામાં આવે તો ખાટાં, ઘુરાં અગર બેરવાદ લાગે છે. રાંધવા મૂકેલા કોઈપણ પદાર્થ
આ વગર ખાવામાં આવે તો બેરવાદ લાગશે; અને સરીરમાં અનેક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરશે.
આમ જો મોટી કે મોટીને અમે તેટલું સીમેન્ટનું પ્લાસ્ટર કરાવેલું હોય; પરંતુ તે પાકું થાય તે પહેલાં
જો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પ્લાસ્ટર ઉભટી, પાણી ધરમાં ઉતરશે, જેથી આખી ઇમારત
મથળી જશે. તેજ પ્રમાણે જો યથાવિધી વીર્ધ પરિપક્વ થવા પહેલાં વાપરવામાં આવશે, તો
જાડ આખા વગર સરીરશી ઇમારતને ધક્કો લાગ્યાવિના રહેશે નહિ.

સંસારમાં ઊંઠારાંઓ એ એક ઉત્તમ વસ્તુ છે. જે ધરમાં તે ન હોય તે દીવાવગરનું કહે-
વાય છે; પરંતુ ઊંઠારાંઓ પ્રમાણમાં હોય તોજ ઠીક. મારા પચાસમાં તો મળખૂત તંદુરસ્ત બે
મોટા અને એવીજ એક ઊંઠારી બસ છે. વધારે પ્રમાણમાં પ્રજા એ પણ એક દરિદ્રતાની નિશાની
કે. વધારે પ્રજા ઉત્પન્ન કરી ઉઠેરવામાં આની તંદુરસ્તીનો તો અંતજ આવે ભય છે. પુરુષ તો
વધારે ઊંઠારાંથી કંટાળી ધરથી બહાર પણ જતો રહે; પણ સ્ત્રી બિચારીને ભોગવ્યાવગર છુટકોજ નથી.

આજકાલના સુધરેલા જમાનામાં દરેક પ્રકારની સ્કૂલો, કોલેજો વગેરે ઉપાડવામાં આવી છે;
પણ કોઈ સ્કૂલ કે કોલેજમાં બેટા થતું, બાપ થતું, ધણી થતું, એવું સ્ત્રીબવાસવામાં આવતું નથી.
અમાત્રમ દરેક માણસને આ ત્રણ અવસ્થામાંથી પસાર થતું પડે છે. દરેક અવસ્થામાં આકાશ-
પાનાળ જેટલો અંતરાય છે.

કાપલાની અજાનતાથી આરોપીને લાભ મળી શકતો નથી. આ નિયમ કાંઈ એકલા રાજ્ય-
કર્તાના કાપલાનેજ લાગ્ય પડે છે એમ નથી, પરંતુ કુદરતના નિયમને પણ લાગ્ય પડે છે. આયુ-
વેદના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવાથી કુદરત તરત સિક્કા આપે છે, તેમાં બહારના પુરાવાની પણ
જરૂર હોતી નથી.

ઊંઠારાંઓની કેટલીએક અરામ રેવો માળાપની નાની બૂલોનાં મંત્રીર પરિણામો હોય છે.
જેમો નાની વયના ઊંઠારાને રમાડતી વખતે વારંવાર તેની ઉપરથી ઉદ્વિગ્નને દલાવી રમાડે છે; અથવા
તો તેને એવી રીતે તેડવામાં આવે છે કે તેનો તે બાજ તેડનારના સરીર સાથે પસાવા કરે છે.
પચારાથી અગર તો દલાવવાથી ઉદ્વિગ્ન બન્યું થાય છે; પરંતુ અંડકોસમાં વીર્ધ ઉત્પન્ન કરવાની
શક્તિ ન હોવાને લીધે તેમાંથી કંઈ નીકળી શકતું નથી, પણ જેમ જેમ ઊંઠારાઓ મોટા થાય
છે અને નાનપણની કુટેવોને લીધે કોઈ કોઈ વખત સરખી ઉમ્મરનાં બાળકો રમતમાં પણ તે
માન્ય રાખે છે, જેના પરિણામે ધસારાથી ગરબી ઉત્પન્ન થઈ અંડકોસ પરિપક્વ થયેલા દોવાઈ
વીર્ધ બહાર નીકળી પડે છે; અને તે સ્ત્રીક આનંદને લીધે પછી જો કુટેવ પડે છે, તો તે સર્વ-
નાશ કરીનેજ ભય છે.

અગર તો માળાપને એવી અરામ રેવ હોય છે કે, બાળકોને નાના પારી તેના રમતજ અગર
બેટાઓ કરી તેના સમજેજ રતિહીન પણ કરે છે; પણ તેઓ ભણતા નથી કે મગ્યાંની વાદસક્તિ
નકલ કરવાની રેવ. પૂર્વજ-મના સંસ્કારને લઈને તોજ દોષ છે. માળાપને જેમ તે પણ
તેજ રમત રમે છે; અને એ રમત અને તેમની પાવમાલીનું કારણ થઈ પડે છે.

કહે તો તે બાવા રોગોથી મુક્ત રહેશે, માટે લગ્નમંજૂર થતાં પહેલાં બન્ને બાલુઓ સલામ લેવી જરૂરી છે.

એમાં સહેરાવાળા, નાનાં મામણંઓમાં લગ્નમંજૂર જોડે તો કેટલાક અંશે ઠીક થઈ પડે; જ્યારે બહુ ધનવાન માણાંને કાચ, ગણકુપ્ત, દરસ, દમ અને ગરમીના ચોપી રોગોનાળાં તો પરજીવાવાળાં નહિ.

મુંદરતા, નંદુરતી અને બળ દરકને જો છે, તે જોઈ મન લલચાય છે, તેવા થવાની શક્ય છે; પણ તેમ બનવામાં થત કરવામાં આવતો નથી. કદાચ પોતાને પૂરા જાત નજર આવે તો પછી તેની પ્રતિ ઉત્પન્ન કરવી એ સંભવિત છે. બગીચાના માળી ઝાડોનાં બીજમાં સેવકોના પાંદડાં ફેરકાર કરી વખત-એ વખત પાણી આપી જમીનને વિધિસર ખોદી જમીનમાં એટલો પાણી ફેરકાર કરી નાખે છે કે જોનારને આશ્ચર્ય થવાયિના રહેતુંજ નથી; તેજ જોઈ પોતાની પ્રતિ જોના ઉપર માળાપના ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે, તેને નિર્જાળ, કદશી અને અનેક રોગોથી પીડાતી જોઈ માળાપના મનમાં કંઈ નહિ થતું હોય એમ નથી. તેમને તો થતુંજ જાય છે; પણ કુદરતને માથે દોષ મૂકી પ્રારબ્ધનો આશ્રય લઈ એની રહે છે. તેઓ જો જાણતા કે કોઈ બનાવનાર કોઈ વસ્તુ કોઈ દિવસ ખરાબ બનાવતોજ નથી; અને પ્રારબ્ધ એ જમાઈ પોતાનુંજ બનાવેલું છે. ફરીને તેવું પ્રારબ્ધ ન બંધાય તે આપણા હાથમાં છે. કોઈએને મૂર્ખ-માંડાં જોઈ માળાપ કુળી થાય છે, પણ છોકરાં શું કરે ? તેઓ તો માળાપની જોના બોમ થઈ જાય છે. આજકાલ કટાકટીનો વખત આવી ગયો છે. આખું જગત આગળ જવાના થતમાં અને સ્વતંત્રતા મેળવવાની ઇચ્છામાં રોકાયેલું છે. આવા પ્રસંગમાં નિર્જાળ, રોમી, ઉત્સાહવીન અને મંદ હૃદિવાળી પ્રતિ પૃથ્વી ઉપર ભારૂપ ઉત્પન્ન કરવી તેના કરતાં જે બાળક અને બાળકીઓ ઉત્પન્ન થયેલાં છે તેઓને યથાવિધિ શિક્ષણ પગાવી, બળવાન બનાવી, કસરતનો શોખ તેઓના મનમાં ઉત્પન્ન કરાવી, ઉત્સાહી બનાવી પુખ્ત ઉંમર થયા પછી પરજીવાય તો તેનાથી જે પ્રતિ ઉત્પન્ન થશે તે તમારી આશાઓમાં કાંઈ સંદાષના કરશે; અને એજ કમ જે આજ રહેશે તો વખત વીતે એવી પ્રતિ પાકશે કે સ્વતંત્રતા માખ્યાવગરજ લેશે. આજકાલના છોકરાઓને વિષયવાસના કે હસ્તક્રિયાથી ઓડાવવાનો એકજ રસ્તો છે અને તે કસરતનો શોખ એજ બસ છે. કસરતનો શોખ લાગ્યા પછી છોકરો તમામ કુટુંબો બૂલી જાય છે અને કેવળ પોતાનું શરીર સુધારવાનીજ ચિંતામાં રહે છે. કસરત ક્યાંથી સરીરમાં બળ, શક્તિ, વીર્ય અને ઉત્સાહ વધે છે, એ તો નિર્વિવાદ છે; પરંતુ તે ઉપરાંત જે આજકાલ દિલ્લ-સુખવાનના અધઃ આવી રહ્યા છે, જેના માટે દિલ્લીમાં મોટી ચર્ચા ચાલી હતી અને કાગળોના ઉપર દોષ પણ થયા હતા, તે સર્વે અધઃ એની મેજેજ મટી જઈ શાંતિ પ્રસરશે.

વાય સાથે વાયની મિત્રાચારી નહે છે. વાય અને બહારની મિત્રાચારી દોષ સકતી નથી; કાચ હોય તો એમજ સમજવું કે બહાર તો વાયની દયા ઉપરજ છવે છે.

નંદુરતી પ્રાપ્ત કરવા માટે કાંઈ બદારથી સાવવું પડે તેમ નથી. છોકરાઓએ ૨૪ વર્ષ અને છોકરીઓએ સોળ વર્ષપર્યંત શ્રમચર્ચ પાળવું, કસરત કરવી, ખુશી દવામાં ફરવું, ખૂબ જમીને ખાવું, દરેક પ્રકારનાં વ્યસન-જોવાં કે ચા, કૌરી, બીડી અને દારૂ આદિથી દૂર રહેવું, એ પધારીમાં સ્વીકૃતિ થતું નહિ. પ્રેમસત્તા નોવેલ, નાટક અને સિનેમાનો ત્યાગ, સારા કેળવણી જીવનચરિત્રોનું વાચન, મજાજ આદિના વખતસર ત્યાગ, નજીક આવરણ વગેરેથી દૂર રહેવું, આ નંદુરતીની પ્રાપ્તિનાં મુખ્ય સાધનો છે. માળાપ જે પોતે આ નિયમ પાળશે તે છોકરાંઓને અનુદરજ કરતાં વાર લાગશે નહિ.

અસ્પૃશ્યતા શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે ?

કાચીમાં સંકરાચારો, સાચીઓ, પંડિતો વગેરેને જોયા મળી, ધર્મશાસ્ત્રો નવાસી અસ્પૃશ્ય મેજાના કોષ્ટાને કાળમાં, ક્યા ઉપર, સમાજોમાં અને નીચંમરિયાં એકમરખા મેજાના જગ્યાનું દોષાનું પંડિત જગતનારાખજ જગ્યા છે. ('એથર્વાચન' તા. ૧-૫-૧૬૨૭ ના અંકમાંથી)

શ્રાતિના નારાયણ

(વેપક-૨૧. પુરુષોત્તમ હરજી બોજાવી-હોદાણા દિલેશુ તા. ૨૩-૬-૨૦૨૧ માંથી) -

જ્યોત્સે જાઈ અજ્ઞાતાના અજ્ઞાતા મંડાળ માંડ્યાં છે. તેનાં અગીઝરખાંની ઝીણી સરો
રહી છે. કુરુતના હિંમોલના યુગ્મર યુગ્મર રતા છે.
પ્રભુના પ્રેરણાત્મક ભજનોના ધોલ માઝ રતા છે; મૃત્યુહોદાના માનવીની હિંમનારે મૃત્યુ-
વાદી રવા છે; છતાં જેમ મૃત્યુદેવની મહેરગાની ઉપરજી છતાં માનવીને જીવનની તુબ્બા
નથી, તેમ મૃત્યુહોદાના માનવીની હિંમનારે મૃત્યુવંટ વાગ્યા છતાં હિંમનાં આગસ છૂટતાં નથી.
"...નારાયણ, નારાયણ" નો ધોલ એકાએક કળંગોવાર ચલે. ચનાંની સાથેજ હું ઉઘો.
"કોઈયે નહોતું". ઉઘા પછી નહોતો સંભળાતો "નારાયણ, નારાયણ" નો મર્મરપર્યા
નહોતો સંભળાતો કોઈનેયે સન્દમાત્ર. સર્વેન ચાંનિ હતી, છતાં મને આશ્ચર્ય જેવું
જેવું નહોતું. ઉઘડું એક પ્રકારના આનંદની-તેજની જાવાના આજ પ્રકાશ પડતા હોય નહિ
ધાવતું હતું.

પ્રકાશ આહો હતો, પરંતુ તેમાંથી સરતી તેજની સરો અનેરી હતી; અને તેમાંથી નીન-
નનદની છેળ તો અધોધિક હતી.

પછી એક પ્રકારનું પરિવર્તન ધસી આવ્યું. એ અજ્ઞમ પડેલા હતો. "નારાયણ" ને
જેવું કીધો તે પછુ વશ થઈ ગયો.

હવે તેને નારાજ થવા ન દેતો, ઉઘડું તેને પ્રસન્ન રાખવા પ્રયત્નશીલ હતો. આથી ઉઘડ
જ્યે મિત્રના જમી અને મિત્રતાની આ ગાંઠે તો એવું સ્વરૂપ પકડ્યું કે જાણે તેને છોડવાના
જગજના પ્રયત્નોયે નિર્ભજ નીવડે એમ મને તે વેળા જણ્યું.

પરંતુ પછી તો બાજી બદલાઈ ગઈ. તેણે નારાયણે વેમર અને વિશ્વાસનગર વસાવ્યાં.
જ્યે ચેનનાના ચેનનવંતા અગ્નિની ચીજીગારીના જ્વલંત પ્રકાશ પ્રકટાવ્યા. વેમર-વિશ્વાસના
નિર્ભરમાંયે આ પ્રાણુવંત અગ્નિની શીખો અગ્રકતી; મૃત્યુદેવની સાથેયે આ ચીજીગારીઓ
ચેનના અજ્ઞે આપુષ માંડતી અને વિજયવંતાજ સંમેટતી.

પછી પછી ? પછી તો તેણે ફાવના પાસા ફેરવી નાખ્યા. સાથે રમતની રેખાએ બદલાવી
ગઈ. છોડે ધીમે અગ્નિનો આત્મા ઉઘડા લાગ્યો. ચીનગારીનાં ચેનન ચાલવા લાગ્યાં. આત્મા-
વિગતો અગ્નિ આશવાતા મંડ્યો. ચેન-પરહિત ચીનગારીઓ છુટાવા લાગી.

આ અધારામાંયે અવશેષો આશાને આશાસન આપતા કે, બાજી દલુપે દાયમાંજ છે,
વશમ દાયમાંથી ગયેલ નથી. ખરેખર, બાવો પાતાળમાં હતો અને ચોરી મારા દાયમાં હતી.
તે આશાસન જેવી કોઈ ચીજ હોય તો તેમાંની આ પ્રકારનીજ હતી. ચોટવી ગારીને ખાતાને
ફેર બાજીવાના મારા સજાળ પ્રયત્નો મિથ્યા હતા, કારણ દેખીતુંજ છે. કોઈએ ચોટવી ગારીને
ચાલને દુવામાંથી કાઢવાનું સાંભળ્યું છે ?

અને આતો ? આતોયે ચોટવી-વગામનો એક છેડો દાયમાં દોવાનું મને લાગ છે. મારી
આ નિરાશામાંથીયે આશાનાં અમર કિરોજો પ્રટો એની માનવનાને આપારે હું એક છેડો પકડી
તેડું છું. નીચું તેનાં તો નાખી નજર સરખીયે પડતી નથી; હું દનાય થઈ ગયો છું. જ્યારે
હું મારી વર્તમાનદસાનો વિચાર કરું, ત્યારે મારી દરિએ કુંખના કુંજરો દેખાય છે અને
તેના ઉપર આવાં આક્રમણો થતાં જોઈને મહેજજ પ્રમ નીકળે છે કે, "નારાયણ" નારાયણ-
જેવું જતાં મારી આ સ્થિતિ ?

અને વાચકખંડુ ! નવેયે આપણી સંપ્રત સ્થિતિનો ખ્યાલ કરતાં જાનિમેવાનું નેજાં ખંડુ
પરંતુ જોઈને સંકો નથી થતી કે, "આપણે નેજાં એસરી થયાં છે !"

‘દેવદાસીઓ’ તરીકે રહેતી જુવાન બાળાઓની વેશ્યાઓ જીવી
દશા—એક કુમારિકાનું બલિદાન—આપઘાત કરતાં તેણે
કરેલો એકરાર—શ્રીમતી મુચ્ચલક્ષ્મીની અરજ

દેવદાસીતરીકે દેવને અર્પણ કરવામાં આવેલી, પરંતુ ખરી રીતે જોતાં વેશ્યાનું જીવન ગાળવાને સરખાયેલી લોકોથી મનાતી શંપકાવલી નામની ૧૩ વર્ષની મદ્રાસી કુમારિકાએ આ ધાત કરીને પોતાની જીંદગીનો છેડો આણ્યો છે.

એ છોકરીએ “તામીલ નાડુ” પત્રના અધિપતિ અને જાણીતા પ્રમુખશ્રીય આગેવાન ડૉ. વરદરામજી નાયડુપર એક લઘુ દયાજનક પત્ર લખી કલંકિત છંદગી કરતાં મોતને પોતે માટે પસંદ કર્યું, તેનો ચિતાર આપ્યો છે. એ કુમારિકા લખે છે કે:—

“મારા ખરાબ કર્મના સંજોગે એક “દાસી” માતાને પોટે જન્મી હતી. મારી વર્ષની ઉંમરે તે મરણ પામી. પછી મારી દાદીમા મારાપર બહુ હેત રાખતી. તેણે મને મોટી કરી. રામાયણની વાતો હું બહુ પ્રેમથી સાંભળતી અને દરરોજ પ્રભુને પ્રાર્થના કરતી કે, તે મને રામ જેવા પતિ આપે અને હું સીતા જેવી સુખી થાઉં.

એક દહાડો મારી મોટીમાએ મને પશુ “દાસી” થવા કહ્યું, જેથી કરીને હું ‘વેશ્યાનાં બંધામાં’ પડ્યું.

મેં તેની ખરાબ સલાહ માનવાની ના પાડી અને તેને ભક્તી અને સદ્ગુણી થવા કહ્યું.
એ પછી હું ૧૩ વર્ષની થતાં ઉંમરસાચકની થઈ. બીજવાર પણ તેણે મને દેવને અર્પણ કરાવે
જણાવ્યું; કારણ કે હવે હું સ્ત્રી થઈ હતી. થોડા સમયમાં (દેવ સાથે) મારાં લગ્ન કરવાનું નક્કી.

તે સમયે પણ, મેં તેને ઘણી સમજાવી કે, હું લગ્નની પવિત્ર ક્રિયાથી એક દૃતરા સમજાવી પણ લગ્ન કરીશ; પરંતુ “દાસી” તરીકે વેચ્યા તો થઈશજ નહિ.

એ પછી, મારાં સગાંઓએ પોનાતું ધાર્યું કરવા, માણપર જાળાકાર કર્યો; પણ મને મહત્તમ રહી. ૭ દિવસનું બને જૂએ મારવામાં આવી. તેમ કરતાં ૧ મહીના નીકળી ગયો. મેં આપવાન કરવાની પણ ધમકી આપી.

એક દહાડો એક શ્રીમંત માણસ મારી દાદીમા પાસે આવ્યો અને તેઓ વચ્ચેની સાંધાવાતની દરમિયાન, મેં દાદીમાના દ્રશ્ય નીચલા શબ્દો સાંભળ્યા:—

આ શબ્દોથી મને સંપત્તિ આંચકા લાગેલા. મધરાતસુધી હું જાગીને પડી રહી. પછી દારૂના આવીને જોઈ ગઈ અને મને સૂતેલાં ધારીને ચાલી ગઈ.

“તરતજ મેં બેઠી થઈને પચારીમાં જોરાશીકાને ઉભું સુવાડ્યું” અને તેના પર મારી તાપી જોડાઈ!”
 “હા” બહાર જઈને ઉભી અને બારીમાંથી જોવા લાગી.

પરતર પેલો કીર્તન માનુસ ધરમા દાખલ થયો અને ઝાઝીકાને દેસથી અલિખન લઈ
પુરુષવેપમાં નાડી

પ્રત્યક્ષ પદાર્થો નાંકી
આ પછી હું સુપચ્છ મરદનો પોતાક પહેરીને અને રૂ. ૨૦૦, ના લાગીતા લઈને પરાઈથી ભાગી પછી હું કાઠારીના પવિત્ર તીર્થે ગઈ અને જગદગુરુ શંકરાચાર્યની કૃપાકાંક્ષામાં આજે સુખના પાત્ર પીતા મારા જીવાડે લખેલા પત્રમાં કુમારી સંપકાવરી લખે છે કે:- "હે મહા દેવ-દાસીએને ધન્યવાદ."

[illegible]

જેવી બીજી નિર્દોષ બાળાઓને ઉમાર ! તેઓને પરજોશી છ'દ્મી માળસા દે ! ન્ને કે મેં
પર જોડી મારી પવિત્રતા ભગવતી રાખી છે, છતાં દુનિયાની નિંદાથી બચવા ખાતર, મેં
જા છ'દ્મીને જોડા સાવવા કરાવ કીધો છે."

"મેં જોડા વરદાનનું નામકૂને મારા કેસથી વાકેફ કીધા છે અને તે તેમને પોતાના પત્રમાં
અપવાને અરજ કરી છે."

મારા પત્ર વાચકો વાંચજો, તે અગાઉ તો હું આ દુનિયા છોડી બીજી દુનિયામાં ગાફી
જા દેખેલ; જેથી કરીને મારા પેદા કરનાર પ્રભુને હું આજીજી કહું કે, તે મારી રાંક બહેનોને
જેથી "દાસી" ની છ'દ્મીમાંથી બચાવે. મને આસા છે કે, મારા મોતથી મારી દાદીમાને
પીડા મળશે.

પદાસની ધારાસભાની અગ્રણી બાબુ સભાસદ, શ્રીમતી મુચુલવલ્લભી આ બપ'કર દિવાળ
નામકૂ કરવાની રિત પીયગાવનારી અપીલ કરતાં 'દિંદુ' માં પત્ર લખી જણાવે છે કે:—

"મધ તા. ૧૭ મીના "તામોત્ર નાકુ" પત્રમાં કુમારી શંપકાવલ્લી નામની "દાસી"
અપ, કે જેણે વેસ્તાતરીકેનું અપ'કર અને ત્રાસદાયક જીવન ગુજારવામાંથી મુક્તિ મેળવવા આપ-
ના કર્યો છે, તેનો હરપબેદક પત્ર પ્રગટ થયો છે. તે જીવાન અને ખીનઅનુભવી હતી અને
વેસ્તાતરીકેનું તેને બીજો કોઇ માર્ગ સૂચ્યો ન હતો.

પોતાના જેવી દાસનમાં આવી પડેલી નિર્દોષ "દાસી" કુમારિકાઓમાંથી તેણે સચોટ
રિત પીયગાવનારી અપીલ કરી છે.

આપવાન કરતાં તેણે જેવી ઉમદા અભિલાષા રાખી હતી કે, તેના જેવી છોકરીઓની જે
જાસમાદીતરી દાસન થાય છે, તે તરફ સમાજનું ધ્યાન ખેંચાય તે માટે કંઈક સચોટ પગલાં
જારીને પ્રત્ય જામન થશે.

તેના સદ્ગુણ, આત્મભોગ અને પવિત્રતાના રસબુધ્ધિની કાળજીએ દુનિયાને બનાવી
જાયું છે કે, છ'દ્મી કરતાં પણ પોતાના ચિમળને વડાણું ચણનાર ઓઝો ધરાવવાનો, દજ
આ દુનિયામાં દરેક કોમ દાવો કરી શકે છે. પણ તે કોમ, મને તેટલી પગલ કાં ન દેાય !

એ દિવાળ નામકૂ કરો !

આ બપ'કર અતીતિને ધર્મની સંમતિ દોવાનો સોંપામાં પ્રમિત ખ્યાલ પેસી ગયો છે.
પરિણા દમદીઓ દક અને કુરામદથી તેને પોથી રવા છે. "કાપ્તિનગર મેનગુજાર મદાનન
સંપ" ની આ રિવાજ નામકૂ કરાવવાની કોશીલ ઉપસા કારજસર નિષ્ફળ મધ છે; છતાં દિંદુ
કોને જામન થઇને પોતાના સમાજમાં પેડેલી આ બપ'કર બહીને નામકૂ કરવી ન્નેપ્રમે.

કહેવાના ધાર્મિક દિવાળના મોટા ધર્મોત્સવ દેવળ, લાખો નિર્દોષ બાળકોઓને અતીતિના
અપ'કર ખાણમાં દોમી દેવામાં આવે છે, જ્યારે પર્માચાર્યો થઇ બેઠેલાઓ એ બપ'કર "વેસ્તા"—
અપદ તરફ મુજો મોટે નેલા કરે છે. ઓજિગરણી નહિ દોવાથી, દિંદુમખાજ આના અનર્માં જર-
દગથી દર કરવાને તૈયાર થવો નથી, એ શ્રોયતીય છે. ઓઝોના એક મોટા ધર્મની આગી પવિત્ર
દેવો દિંદુઓની ધર્મિક, ધાર્મિક, સાગીરિક અને સામાજિક અપમ રિતિ થતી જાય છે. પણ
જો સમાજનું નમોદ વળે છે. આ જીવાન ઓઝો પૂરોગું મન અસિત કરવા છ'દ્મીજર મર
અપેલી દોવાથી સમાજનો મોટા વચનો જાય છે.

"દેવદાસીઓ" માં ઘણી પાંચીયો રહે છે; તેઓ પેના આપ'ને કુમળી બાળકો
ખરિ છે અને તેઓને "દેવદાસી" બનાવેને અતીતિના જીવનમાં સમાવે છે. જેવી દાસ-
બાળકો, દિંદુકામમાં પરજોને પરજોનું મુખી જીવન નરિ જગી રહે કે પણ દિંદુમખ-
આવા બપ'કર અનર્માં દજી પણ અપાવી શકે છે, ને અતીતિની વન છે.

હવે ધોમની મુચુલવલ્લભી, આ રિવાજ નામકૂ કરવો. મુખ્યે જાસમાદી પારાનન,
દ.મ રજી થવેલા "દીકજીવન એ-ડોનમેન્ટમ ઓટ" (દિંદુ ધર્મના દરેકને સમજા કાવતા)
અનેક કરવાની અજાણતા દીમવન કરે છે."

આ તે પુરુષવર્ગનાં પરાક્રમ કે કૂર કાળાં કર્મ !!

(લેખિકા:-કુમારી જયવતી દેશાઈ-“હિંદુસ્થાન” તા. ૭-૫-૨૭ ના અંકમાંથી)

લગ્નગણો શરૂ થયો છે. એ વેદીમાં અનેક બાળાઓનાં બલિદાનો લેવાનાં શરૂ થયાં છે. હિંદુસંસારમાં હામ હામ અજ્ઞાનનાં અધારો વ્યાપી ગયાં છે. તેમાં કુરદિઓની અંધલક્ષિયતા હોળીઓ સળગી રહે છે અને તે લડલડતી હોળીમાં, જીવદયાના હિમાયતી હિંદુઓ પોતાનાં જ પુત્રપુત્રીઓને હોળી રલા છે !

x

x

x

x

આ લડલડતી હોળીઓમાં અપાતાં બલિદાનોનાં થોડાંક ઉદાહરણો જોઈએ.

(૧) વર કે કન્યા પૂરું જોડતાં કે ચાલતાંએ શીખ્યાં ન હોય, તેમને માઆપોની કર્મને ચઢાવીને અંધરૂઢિ શ્રદ્ધાની લડલડતી હોળીમાં લગ્નને નામે હોમવામાં આવે છે !

(૨) બાર વર્ષની બાલિકાને કુળ નામની રાક્ષસિણીની અંધલક્ષિતને નામે બાસક વર્ષનાં છુટ્કાની પાંચમી પત્નીતરીકે ગોઠવણ કરવા નીકળેલા પોતાની જાતેજ પોતાને અકુશીન માની લેવાની યુક્તિ મનોદશાથી પોતાની પુત્રીના હૈયામાં લડલડતી હોળી સળગાવે છે !

(૩) એજ કુલરાક્ષસિણીની અંધલક્ષિયી સાનલાન ભૂલી કંઈક કાળજીનાં અનેકાં હિંદુ માઆપો સોળ વર્ષની પોતાની કુમારિકાને દશ વર્ષના કહેવાતા કુશીન ગમરૂની ‘બાયડી’ બનાવવાની રાક્ષસી રમતમાં, લગ્ન નામની હોળીમાં પેટના ફરજંદનું બલિદાન હસતે મુખે ચઢાવી, “મૂઠો છોકરાને આવશે કંઈ છોકરીને ઓછું આવવાની છે ?” એવી શબ્દબાણીથી દઝડેલાને ઉપરથી ડામવાની શૈનાની ફરતા બતાવે છે !

(૪) લણીગણી કન્યાને કોઈ અભણ, એદી, વ્યસની કે રોગી વરની સાથે ‘હાથેવાળો’ મેળવવાને બહાને સળગતા સંસારનો ભોગ બનાવવામાં આવે છે !

(૫) દમડાનાં લાલચુડાં માતાપિતા કે સગાંવહાલાં કાગડાની કોટે દહીયરૂં બાંધી, ઘરની તિજેરી તર કરવામાં દસાઈ કરતાંએ અધર્મ કામ કરી મલકાય છે. કસાઈ બકરાને રહેંસે છે, આ લોકો મનુષ્યજાતિમાં કામળ ગણાતી સ્ત્રીજાતિની પોતાનીજ પુત્રીને રહેંસે છે. કસાઈ મુએજા પશુના માંસનું વેચાણ કરે છે, આ લોકો જીવતા મનુષ્યના માંસનું વેચાણ કરે છે !

‘લગ્ન’ નામની આવી હોળીઓ આ મહીનામાં હામ હામ સળગવી શરૂ થશે. તેની જવાબાઓથી હિંદુસંસાર હજીવણ વધુ ને વધુ સળગતો જશે.

અત્યારની લગ્નપ્રથા એટલે રાક્ષસી પ્રથા. પરણનારની સંમતિ લેવામાં ન આવે, તેની ઇચ્છા જાણવામાં ન આવે અને તેમ છતાં નહીં થયેલા સાટાને જીવનભર વફાદારીથી વળગી રહેજો એવો ‘મારશત્ર-લો’ નો પડકાર કરવામાં આવે તેનું નામ ‘લગ્ન!’ આવી રાક્ષસી રમતોને ‘લગ્ન’ નામ આપવું, તે ‘લગ્ન’ ની પુણ્યમય અને પવિત્ર ભાવનાઓને કલંકિત કરવા જેવું છે.

x

x

x

x

આવાં લગ્નથી હિંદુ ‘વરવહુ’ ધરસંસાર ચલાવે છે, પ્રજોત્પત્તિ કરે છે; પણ તેથી સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતરતું નથી. સમાજ સશક્ત, ઉજ્જવલ અને આર્થિક બનતો નથી. નિર્મોદ્ય રૂઢિઓ બલવત્તર બનતી જાય છે, દેશ વધારે ને વધારે પરતંત્ર થતો જાય છે ! આવાં લગ્ન એટલે અંધન, પડતી નીસરણી !

x

x

x

x

આ નીસરણીથી અધઃપતનને માર્ગે ઉછરતી ચૌદ, પંદર અને સોળ વર્ષની બાળાઓને પેટ પાકતી નિર્મોદ્ય પ્રજા નથી તો તેના માતાપિતાને મદદ કરતી, નથી તો તેની જ્ઞાતિ, ગામ કે દેશને મદદ કરતી, પણ ખુદ પોતાની જાતને પણ તે મદદ કરી શકતી નથી. હતભાગી ભારતની પરતંત્રતા અને પડતીનું મોટામાં મોટું કારણ એજ છે.

x

x

x

x

આં આવી પ્રભ પાકે ત્યાં જગજગતનીઓને માટે જોડખાનાં અને ગુલામી ખતો તૈયાર થાય, માનવની દામ દામ અવગણના થાય, સ્વયંચાલિત અને દેવીઓને અજાણા, બેગમ એવાં અસમજનક વિશેષણો લગાડવામાં આવે. અરે એટલું જ નહિ પણ માતા રક્ષાને કાંમોર, મર્તા રક્ષાને ચીંધને ! પુત્રા રક્ષાને ચાર્ધકયે, ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્દતિ ! એવાં શોભા દયાય અને પોતાનીજ માતાઓની સ્વતંત્રતા દરી લઈ, પ્રભ બંતે સ્વતંત્રતા કુમળી બેઠે ! આવી રીતે પતન પામેલી પ્રભની ઉન્નતિમાટેનાં સાચાં માર્ગ જૂળ્યા ત્યાંથી ફરીથી ચલુડું તે છે, સમાજનાં એ સુધારકો અને નેતાઓ ! સાવધાન થાઓ અને આ લગનમંદીનામાં જમની બદલક હોળીઓ બદલકાવી 'પરલુપું' એ તો પ્રચુતામાં પગલાં માંડવાં 'લગ એટલે સ્વર્ગનું' હોવાનું' એ વ્યાખ્યાઓ સાચી પાટી બતાવવા મથો.

જૂનો પુરાણી યદ્ય અમેલી રૂઢિઓને આંધળી રીતે અનુસરના જતાં પ્રભ મુદ્દાસ અને જોતન બની જાય છે. જે સમયે જે કારણસર રૂઢિ યોજવામાં આવી હોય તે સમય અને કારણ જોતને નાશ થઈ જવા છતાં રૂઢિઓના જૂનને પકડી રાખનાર પ્રભ બંતે જૂન જેવી બની જાય છે. રૂઢિભ્રમ પ્રભ અને ઘેટાંના ટોળામાં ફરક રહેતો નથી. 'આશુ' આવે છે, માટે તેને ચલાવ્યા ફરતું જોજ એ મુદ્દાસ પ્રભનું જીવનસૂત્ર બને છે. જે વહેમભરી રૂઢિઓના ડરથીજ પછી તે તે પ્રભ નીતિ અને ધર્મનું પણ પાલન કરે છે. પરિણામે પ્રભનું પતન થાય છે. રૂઢિની ગુલામી જોજ તે પ્રભનું લક્ષ્ય બને છે.

શ્રીઓને પડદા પાછળ ઝાંધી રાખવાની પ્રથા એ જાતની રૂઢિની ગુલામીનું સુરમુનિચિન્ત છે. વર્તમાન સ્વતંત્ર યશું ને એ ગુલામીને તોડી ફેડી નાખી. ઈશ્વરમાં ચેતન આબુડું અને શ્રીઓના મુખ ઉપરથી પરતંત્રતાના, ગુલામીના, અપમાનના પડદા હાંવા લાગ્યા ! પણ અચેતન રૂઢિમાં તો હિંદુ અને મુસલમાનોમાં પડદાનાં પ્રાણસ્ય હજી જેમનાં તેમ કાયમ છે.

જે પડદા શ્રીઓમાટે અપમાનની પરાકાષ્ઠા છે. પડદા પાછળ રહેવાથીજ શ્રીજાતિ પવિત્ર રહી શકે એવી દૂર કલ્પનાનું એ મુતિમંત સ્વરૂપ શ્રીજાતિને લીધુપન લગાડનાર છે; અને શ્રી શ્રીઓ એ અપમાનને-એ લીધુપતને પસંદ કરે છે ? કદી નહિ. નવા મુઠ્ઠી સ્વતંત્રતાને ચલાનારી એ કદી પણ એ માનભંગ દશાને લઈ ચલાવવા તૈયાર નથીજ.

એનું ઉદાદરણ જંગાળની સ્ત્રીજાતિ પરિવર્તમાનું મીસીસ આર. એમ. ડુગેનના હેવાનો કાર પૂરું પાકે છે. જે બહેન સામાન્ય જાણ નથી. મોજ સોજ વરસથી તો એ સખાવન સમારક ટાળા ચલાવી રહેલ છે. નથી તો એ હાલજીનાં કે નથી તો વચરવિચારે એક અંશર પણ બોસનાડ એ બહેન દરદમરી ગીસ પાડતાં કહે છે—

"પડદાની રૂઢિને જીવંત કાર્યોનીક યંત્રીઃ એમની સાથે સરખાવવી શકેએ. જે તે એમની સામે સાવચેતીના ઉપાય લેવામાં ન આવે તો તેનાથી કુખ્યાનિનાનું મરણ થાય છે. તેજ રી પડદા પાછળ અમારી બહેનોનું, એ પડદાને લઈને હાલનું થતા પ્રાણમંદારક પાપને ભીરે દુન્ય વિના ધીરે ધીરે મરણ થાય છે-અર્થાત્ ધીરે ધીરે મરણ લગનાર વિષ અથવા તો ગેસન જેવીજ પડદાની અસર નિવર્તી નજરે થાય છે."

પરંતુ મનુષ્યવતી નજરે એના આત્મા ઉપર જે અગત્ય અવર થાય છે, તેની તો મીઠા નથી ! કુરને મનુષ્યને સરજીને પુણ્ય દવાઅજ્ઞાનનાની તેને એટ ફરી ! પણ મનુષ્યે પોતાન શ્રીજાતિને માટે પડો સરજીને એ નેત્રિક જેટલેજ લઈ ચલાવી ! એવી અંશનિના અપમાન રોખીની રીતે જગનનજ દાય છે !

મીસીસ ડુગેન એવી ફરીજાત કરે છે કે, 'રૂઢિમાં એ બહેનોની ફરીજાત નજરનાર પો

નથી. ગાંધીજીએ અંત્યજ્ઞે અને ત્રીજા વર્ગના રીખાતા મુસાફરોની રાડ સાંભળી, જનવરો ઉપર ચુજરતું ધાતકીપાણું અટકાવવા માટે પણ ધણી સંરચાઓ સ્થપાયેલી છે, એકઠા ફેરો ઉપર ગાડી ફરી વળે તો એગ્રો ઇડિયન પત્રકારો ભારે હોહા મચાવી મૂકતા જણાય છે; પરંતુ અમાનામાં પૂરી મૂકવામાં આવેલી અમારા જેવી હુલાંગી સ્ત્રીઓની દયા ખાતાર સમસ્ત હિંદમાં એકે વીરો પુરુષ જણાતો નથી. ”

એ બહેન હૈયાની વરાળ કાઢતાં કહે છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષ એ સમાજનાં બે અંગ છે; જ્યાં કેટલાય વખતથી પુરુષો અમો સ્ત્રીજાતિને છેતરી રહ્યા છે અને અમે એ બધું મુઠે મોઢે સહન કરી રહ્યા છીએ. એટલે જૂના જમાનાથી પુરુષજાતિ આમ સ્ત્રીજાતિ ઉપર વિજય મેળવવાને મથકામ રહી છે ! ” પરંતુ એમનો આ વિજય પક્ષીની પાંખો કાપી તેને ઉડવા કહેવું અને તે ઉડી ન શકે એમાં પોતાનો વિજય માનવો તેના જેવો છે. સહુદય બંધુઓએ આ વાત વિચારના જેવી છે.

સ્ત્રી અને પુરુષની બેઝડી સંસાર-રચનાં બે ચક્ર છે. એમાંના એક ચક્રે મોટરનું ટાયરવાળું પૈકું જોડ્યું હશે અને બીજા ચક્રે જૂનામાં જૂના સમયના ગાડાનું પૈકું જોડ્યું હશે તો કદી પણ એ રથ ચાલી શકવાનો નથી. હિંદનો સંસાર-રથ અત્યારે બોળાંબે પડ્યો છે, તેનું મૂળકારણ આજ છે; પરંતુ વર્ષોના વિજયથી મસ્ત બનેલા મરદોને આપણે જ્યાંસુધી બરાબર શુદ્ધિ ઉપર લાવીશું નહિ, ત્યાંસુધી તેઓ આપણા હક્ક સ્વીકારવા તૈયાર થવાના નથી. હક્ક અને અધિકાર બીજા માગવાથી કદી પણ મળ્યા જણ્યા નથી. બહેનો ! ઉઠો અને જ્યાંસુધી લક્ષ્યસિદ્ધિએ ન પહોંચો ત્યાંસુધી લગારે જંપો નહિ.

“ ચન્દા ”

(લેખક:-રામનાથ શર્મા “ કમલેશ ” ‘ વિધિમિત્ર ’ ના તા-૨૮-૬-૨૭ ના અંકમાંથી)
નોંકરી તિજારત કૃષી કે કર્મ કરિ દેખા, સારે રોજગારન કા ભાવ હુઆ મન્દા હૈ;
ચાતે છોડિ કામ સારે ત્યાગિ કે આરામ ખસ, સેવક સમાજ દેશ કા કહાયા બન્દા હૈ.
સેવા મેં લગા હૈ દેશપ્રેમ મેં પગા હૈ, જાતિ-ધર્મ મેં રંગા હૈ ખૂબ દૂસરા ન બન્દા હૈ;
ઔર કછુ ચાહતા નહીં કસમ ખુદા કી યાર ! “ કમલેશ ” માંગતા પ્રકટ એક ચન્દા હૈ.

ગારત ભારત કી આરત

(લેખક:-નારાયણદાસ ચતુર્વેદી, ‘ વિન્ધ્યક્ષેત્ર-’ ‘ વિધિમિત્ર ’ ના તા-૨૮-૬-૨૫ ના અંકમાંથી)
અફસોસ! કિસી વક્ત થા ગુલઝર ચે ભારત, અખ રોના નજર આ રહા જો, યાર એ ભારત.
અર્જુન વ ભીમ, કર્ણ, દ્રોણ, ભીષ્મપિતામહ, અભિમન્યુ સે વીરોં કા થા ભંડાર ચે ભારત. ૧
યે ધર્મરાજ સે યહાં ધર્માત્મા મહીપ, ભગવાન કૃષ્ણ કા થા પ્રાણાધાર ચે ભારત. ૨
નીતિજ્ઞ રામચંદ્ર સે સીતા સી પતિવ્રતા, ભાઈ ભરત સે પ્રેમ કા આગાર ચે ભારત. ૩
આતે ચે સીખનેદા ગૈર મુલકસે યાં લોગ, સખ ઇન્દ્રો હુનર કા રહા ચટસાર ચે ભારત. ૪
પરવા ન કિસીદી ભી કમી રખતા થા જરા, હર એક બસતુ કા થા ભંડાર ચે ભારત. ૫
સખ દેશોં કા શિરતાજ થા કુછ થી કબી નહીં, યોં થા કબી બના નખાકસાર ચે ભારત. ૬
હે કૃષ્ણ કર્મવીર કહાં હો બત આ તો-કબતક સદેગા ગંદોં કી પ્રતિકાર ચે ભારત. ૭
અખ કરંકે કૃપા આઓ ફિર એક બાર ‘ નરાયણ ’, કબસે તુમહારી કરતા દિનંતઝર ચે ભારત. ૮

શિવદાસભાઈ ને આમ મદનની મુળના

(' શિવદાસભાઈ ' ને આમ મદનની મુળના)

એ કામને કામ કરી દેવાનું છે. તમને જાણતું નથી કે, તમારી માનિની સમજણની બાજુ અંગ્રીજી છે. તમારી તાલીમ શરીરનાં સેવી કરે છે, તમે તો-સેવી કરો છો, તમે માનિને માનવતા આપી રહ્યા છો. તમે કામ કરનાર માનિ માટે માનવતા આપી રહ્યા છો. તમે માનિને માનવતા આપી રહ્યા છો.

પણ શિવદાસભાઈ ! મુળમાં મદનના કામના નમે દાનર દેવા કે ? એ દાનર દેવા નો કામની મુશ્કેલી આગળ એક આમ ને મુળના કમી ગયા, એ મુળના જાણે તમારી માનવતા છે કે, એ મુળના દિગ્વિદ્યુત વ્યવસ્થાની કમી મુળના છે. તમે તો દિગ્વિદ્યુત છવની રાખતા માટે કમી નહીં જાણી છે, એટલે એ મુળના જરૂર ગીરજા, ગીરજાને જમણી જાનાવડે.

મુળના કમી છે કે, એ જાણે એ મુળમાં કામના જમાના દોષ એવા ચારણોની એક સંસ્થા જમાના એવા ચારણોને એમાં પમારદારનરો રાખતા અને એ જાણે એમાં સંધ મામડે ગમડે કરે, જમાના માટે કામના જમાના એમાં રાખાવળ અને મદનમારની નીરમની કયાઓ કહે-લુએ તો ખરા, તમે જે વીરમને માટે જાંબ લાગ કરો છો એવા વીરમ સર્વ રમજો જમાના અને સૌની જાંબ તમારા જેવી મદનગીરજા લાગ તર્ક જમ. અખનરો છે કરવા જેવા દેવા !

જાણે તો માને છે કે એ માન અખનરો નથી, પણ એક ખરી બીના છે. એ આવા ચારણોને મદનમાં આપ્યા દોષ તો જે દિગ્વિદ્યુત સાચવવા માટે આજે દિવે ભગીરથ પ્રપત્તિ જમાના છે એ કાર્યના ખૂબ સંજીવ પરિણામ આવે. દશ વક્રાઓનાં શરીરનાવિરે બાળો રમ એને ખરેખર કવિ મેધાવુંદ જેવા એક મદની જો મદનમાર અને રાખાવળની શરીરનાવિરે રમજો કહે તો લોકોને ઉભા કરી દે, એમાં જાણે એ જમાના સંધ લાગતી નથી. બાળો કરનાં જમાના ઉપર વાનાઓ સારી અસર કરી શકે છે. શિવદાસભાઈ ! આ કામ (જરૂર) કરવા જેવું છે.

જો વિધવાઓમાટે શિવદાસભાઈ એક મિત્ર દગરો રૂપિયા આપવને તૈયાર દોષ તો વિધવા થતી વીરનામાટે તો જરૂર દગરો રૂપિયા શિવદાસભાઈના મિત્રો આપેજ. તથા ચારણોને પમારદારનરો રોકવા જેટલું ફંડ શિવદાસભાઈને કરવું, એ એક અપરી વગાડે તેટલામાં થઈ નહીં, એમ જાણે છે.

જાણે તો ધણુંજાં ગામડાંમાં ફરે છે અને ગામડાંઓને જોઈને પ્રાતઃકાળે જમાના ડાળુના મુળના લખને ઉભેલી કયાઓને લુએ છે, ત્યારે એને આ મુળના જુવાનીઓ વાદ આવે છે. મુળના અને શરીરની કમીમાં ઉડતા મુળનાની ભવિષ્યની અધીમના ડાળુના મુળના ભરવા થઈ તરી દોરે છે, એ વિચારજ તમને કદંબ લાગતો નથી ? સંસ્કારજમાના કંઈક જુવાનોની કદંબી જમાડે એમાં જાણે કંઈ નવાઈ લાગતી નથી.

તંદુરસ્તી દોષ પણ સંસ્કાર ન દોષ, શરીર જોઈ દોષ પણ અકલ્પના જાણે ન દોષ, કામ-પ્રત્યક્ષ દોષ પણ દેખું-કામ દોષ એવી ઉઠકરીઓને પરણી પેલી ચકુંતરા અને શરીરની કમીનાવળો જુવાન માંથી પોક મુળને રમે તો એમાં જમાના આશર્પ પામવા જેવું નથી !

ધનારો આ કયાઓને સંસ્કાર આપવા પોતે એ કયાઓના પિતા અને તો કેટલું બધું પ્રવેશ દાંત્રક થાય ! એ કયાઓની તંદુરસ્તી જમાવાઈ રહે, એ કયાઓની શરીરની કમી રમજો મુળ સાથે સાથે થોડું શિશુજ એ કયાઓને મળે એ ઉદ્વેગથી કામના કયા-

મિત્રાણી પાસના પુત્રી સુધાની જરૂર છે.

X X X

પણી કોને તે મદાજને આ વાત ઉપાધી લેવી જોઈએ. મદાજને એટલે પ્રત નકારે. વચનું પામ; એટલેજ સર્જ થતો હોય તો એ વાત તદ્દન ખોટી છે. મદાજને એ વિશ્વવતી સર્જ માનતો તૈયાર કરી આપવાં જોઈએ. જાતિ કેમ ઉગતિને વિષયે પદોં વિચાર, એની મેજનગણે અને એનો અગતી કર્યાકમ પાજવો એ મદાજનનું મુખ્ય છે. સ્વમેજનના મદાજને કન્યકેશવશીનો પ્રથ દાથ પર એવું કેળવું તરિ કન્યકે

X X X

પ્રથમમાં એવા પાત્ર પડ્યા છે કે જેઓ એકરીઓને બાળાવતી એટલે એમાં એક એટલે નાનકડા અને છે. બહેતી એકરીઓ વરને મુખા કાગલો રાખે, બહેતી પોતનીમાં નિશાન એકાગર મેકરશે. આવી આવી દલીલો કરવારાઓનો દેશમાં તેમજ નથો; પણ એ વિચાર નો અર્થમાં સ્ત્રી કેલને, જાતિને અને સમાજને તારી રાધે છે. બાળવું એટલે કામ કરી દેવે એ કામ એટલે ન મદાજનું. બાળવું એટલે સંસ્કાર મામ કરવા. એવી સમજા નો એકાગર પ્રથમ જાનિયા કરે નો જરૂર અને એ દેવીઓના કમીયા મામ આપે એ મદાજન પામવું, એ એ કેળવ માવું છે

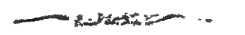
X X X

મી ૨૬૭—આ બાળવળ અગત્યના દેવમેવા અગત્યનામ અને બાળવળા માનવો કે મદાજને મદાજનકર્તા છે. બાળવળ માન આ એકજ તરિ પણ એવી ને એવી મદાજને મદાજન બાળવળમે કરી એકાગર નેમ છે અને કરી પણ છે; પણ એ એકાગર મદાજને મદાજન એકાગર દેવ મદાજને છે. દેવોગતિના પાત્રા આપણ આપણ પાત્રા પાત્રા મદાજને મદાજન મદાજને નેમ, એ ને અધિક બાળવળ માનવું કે દેવોગતિ

આ મદાજને અધિકારે મદાજને અધિકારે અધિકારે અધિકારે અધિકારે

અમૃત ભી હું હરિ હી કે દુહારે

અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે
અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે
અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે
અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે
અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે
અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે
અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે
અમૃતભી હું હરિ હી કે દુહારે

સ્વામી વિવેકાનંદની રૂપ મી સંવત્સરી

ਦੇਸ਼ ਭਰਵਾਂ ਖਾਧ ਹੋਸ਼ੀ ਦਾ ਦਿਨ ਮਾਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ—

विषय-सामान्य विज्ञान २०१३-१४

[illegible]

(સેનાલ-રેશનલ-લિટરેચર-1-7-1-2-1 ની અંતર્ગત)

જાણે જમર પજુ નહિ રજી કે જાણથી જરાજર ન્ય તર પડેલાં જાણે દિદુધમં રાને
 રાખુનો કાનિપરજ પડેપ-અરિશા સુધો કિરાનાર જાને ઉપનિવડના જાણુ તન્યાનાના
 જાણેને જાણી રાજનાર પીર વિવેકાનંદ રજમે અધ્યાત્મા દના. ગ્યામી વિવેકાનંદ અજ-
 જાણી સંવાસી દના: પરંતુ તેજા જાણના માધુ સંવાસીએ રૂનાં જુગી જાનના સંવાસી
 તેજો વિજ્યાપક મરુનિના રજાપક જાને ઉપરમક દના. મર્મના ઉપરમકાસ તેમજો દિદી-
 જાણ જાણ જાણે રાખુપ્રમના જાણેને નથી જાણુનિએ જાણીને રાજાઓ જાને જાણે
 જાણુદની જે જાણુદ જાણનાએ દિદમાં જાણી છે, તેમાં ગ્યામી વિવેકાનંદનો દિરમે પજુ
 જો: તેજો નથી. જાણારે દિદની રજાજાનો કાનિદાસ જાણેજામે, જાણે રજામી વિવેકાનંદજુ તેમાં
 જાણુ રજાન રહેશે.

જ્યારે નિઃશ્ચિંત્ય રીતે તરફથી જામનિજીને જોવાનું કરી વળેલું છે, એટલે સ્વામી વિવેકાનંદના મનની ભાવના કોઈ સમયે સુધે નહિ; પરંતુ તેમના કાર્યની મદદના સમજવાને તેમના કાર્યમાં સંપૂર્ણ કરવાને જોઈએ. સ્વામી વિવેકાનંદના સમયનું દિવં મેટલે વિનિતિનો સમય અને એક રીતે કહીએ તો તે દિવંની રાષ્ટ્રીય અગ્રણ્ય પહેલાંના કાળ, રાજદ્વારી આગેવાનો આપણી રાષ્ટ્રીય અગ્રણ્યની સરખાવના બાજબીના વખતથી જોઈ છે; અને તે સમય ઇ. સ. ૧૯૦૫ ની સાલથી શરૂ થયે છે; જ્યારે સ્વામી વિવેકાનંદ ૧૯૦૨ માં જુલાઈની મોઘી તારીખે સ્વર્ગવાસી થયા, એટલે તેમના જીવનકાળમાં તે દિવંમાં રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ જેવું કંઈજ નહોતું. પ્રજા સંકુચિત ધાર્મિક બાવામાં હોઈ જતા, કોળવધીનો પ્રચાર જુગ્મજ દતો. બ્રીટીશ સરકારના રાજનંત્રને સીંદૂર પુરતી હિંમત આપના અને તે અમથ અમર તપે એવી અનેક શુભાશિષો ઉત્પાદિત. સરખાવની અગ્રણ્યનો તે જરૂરથી નામ-નિશાન હતું નહિ. રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસનો જન્મ થયો દતો ખરો, પરંતુ તેની પેઠી એટલે કોઈ શાળા કે કોલેજની ડીમેટીંગ સોસાયટી. તેમાં જે બાપ્તિસ્ટ અને મિશનરીયા તે માત્ર પાર્લામેન્ટને વિનિતિની રીતે દતો, જે કંઈપણ અગ્રણ્ય આશી દતો તે સામાન્ય શુભાશિષી અગ્રણ્ય દતો.

તેના નરમ અને ઠંડા વાતાવરણમાં સ્વામી વિવેકાનંદને પ્રખર રાખવાદના મંત્રો દિ'દીઓના કાનમાં ઝૂંકવાના હતા. વળી તે સ્વામી હોવાથી તેમની ગર્જના પણ તે વખતે બહુ થતી નહોતી; પણ તે વખતે એક બનાવ બન્યો, જેથી સ્વામી વિવેકાનંદની ચક્રિતઓના પરબો બતાવ્યો અને તોચીજ સ્વામી વિવેકાનંદની જ્વલંત હેશભક્તિ અને માનુષ્યમની ધમસ જોઇને દિ'દીઓ આનંદયા. ઇ. સ. ૧૯૦૦ કે તેની આસપાસ શીકાંઓમાં દુનિયાના સર્વ ધર્મોની પરિપૂર્ણતામાં આવી હતી. ત્યાં દેશક હેશમાંથી ધર્મના પ્રતિનિધિઓને બોલાવવામાં આવેલા. દિંદે તરફથી શ્રી મન્મુદાર અને બીજા આવેલાન ગણેલા. સ્વામી વિવેકાનંદને પ્રતિનિધિપત્રિકે આમંત્રણ નહોતું મળ્યું; પરંતુ તેને પ્રભાવશાળી આત્મા એ પરિપૂર્ણમાં જઈને દિંદની ગંગાની સંસ્કૃતિનો સંદેશ જગતને મણાવવા નવસતો દત્તો; પરંતુ અમેરિકા શ્રી રીતે જવું અને જળ્ય તોપણ કોની સીકારસથી શીકાંઓ પરિપૂર્ણ માં દાખલ થવું, એ બધી પારાવાર મુશ્કેલીઓ વિવેકાનંદના માર્ગમાં ખડકની મારફક ઊભી હતી; પરંતુ દેદ અને આત્માનાં બલિદાન આપનાર તપસ્વીઓને કયું કાર્ય અસાધ્ય હોય છે? સ્વામી

* અરે ! આતુ' તે શામલ લખ્યું હતી ? આપણા જનમનુષ્ય મદાનપત્રે દોહર્ષ કરવા ઉચિત્તાર ઘાલના
 કેઈ મદાન દેશભક્ષ કે જે આપણા આપણા સતેતોની પત્નિ નિઃશાંત મંત્રા માણે છે, તેમના છવ્વે તેા આ પુત્રે તેડું
 પચીને બસ બળીને કાપલા જેવાજ બની જવાના ! કેમકે પોતે કોના પાવા ઉપર દબો છે તેનું તેા બાહ્યને
 આન પત્નિ નહિ ! મધ્ય એવાએ પણ કલા કરે એજ સાચના.

बिष्णु-अष्टावक्र

વિવેકાનંદ એ બધી મુશ્કેલીઓને વટાવીને અમેરિકા ગયા અને શીકાગો પરિષદમાં સ્થાન મેળવી શક્યા. તેઓ આ બધી મુશ્કેલીઓમાં કેમ તરી ગયા અને તેમાં તેમને કેટલાં અને અગવડો વેઠવી પડી, એ ઇતિહાસ ઘણો રમુજી છતાં તે અસ્થાને હોઈ અને તેને કરવામાં આવતો નથી. એટલું જ કહેવું બસ થશે કે, તેમણે શીકાગોની પરિષદમાં હિંદુધર્મ જોડવાને ત્રણ મીનીટનો સમય મેળવ્યો; પરંતુ તેમની વક્તૃત્વકળાની અગ્રમ શૈલીથી તેમના જ્ઞાનભંડારથી તેમણે પશ્ચિમનાં લોકોને એવો તો મોહપાશ નાખ્યો કે ત્રણ મીનીટને પણ કલાક લાપણ કર્યું અને પરિષદના દિવસે પછી લાપણોની પરંપરાથી અમેરિકાને તેમણે મોં કર્યું. આજે અમેરિકા અને યુરોપમાં તેમના અનેક અનુયાયીઓ છે. વિવેકાનંદની આ કૃતિ તેમણે 'હિંદુ' ગૌરવ વધાર્યું અને લારપછી જ હિંદુમાં પશ્ચિમના દેશોને નવીન માન નવીન ગૌરવની લાવના બગી.

પરંતુ સ્વામી વિવેકાનંદનો હેતુ હિંદની ગૌરવતા વધારીને બેસી રહેવાનો નહોતો. તેમને નવીન સંસ્કૃતિની સ્થાપના કરવી હતી અને સાથે સાથે હિંદીઓના સતેજા રાષ્ટ્રવાદને જન્માપ દેતો; એટલે તેમણે હિંદમાં પણ લાપણો, લેખો અને પુસ્તકોદ્ધારા ઉપદેશ આપવા માંડ્યો; અને કે તેમને આશય રાજકીય જાગૃતિનો નહોતો-કારણ કે તે વખતે રાજકીય અગવળ જેવું નહોતું-છતાં દેશભિમાન જાગૃત કરવાને તેમણે અનેક ઉપદેશો કર્યા છે. હિંદીઓને તેમનો સાથ સદેશો એ હતો કે, “ઉત્તિષ્ઠત જાગૃત પ્રાજ્ઞચરાન્નિબોધત” આ એક જ મંત્રમાં તેમની દેશભિમાનની લાગણી સ્પષ્ટ થાય છે. હિંદની જાગૃતિમાં તેમણે એક સ્થળે ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું છે કે, “ન્યારે હિંદનાં અનેક સ્ત્રીપુરુષો સર્વ ઈચ્છાઓ અને વૈભવોને છોડીને તેમના દુઃખી થતા લાખો દેશબંધુઓની સેવા કરવાને જીવન સમર્પણ કરશે ત્યારે હિંદ જાગૃત થશે આવતાં પચાસ વર્ષ મુધી આપણે એક જ મંત્રની ધૂત મચાવવી પડશે કે, “ભારત દમારા દેશ હિંદ” તે સમય દરમિયાન બીજા દેવ-દેવીઓને તમારા મગજમાંથી વિસારી દો. “ભારત” એજ આખું પ્રજ્ઞનો મદાન પ્રભુ છે. ભારતના વિરાટ સ્વરૂપને મૂળીને બીજા મિથ્યા અને અચોક્કસ દેવોની આરાધના કરવા ભારતવાસીઓ શામાંટે જાય છે? હિંદીઓ ભારતની પૂજા કરી શકશે ત્યારે જ બીજા દેવોની પૂજા કરવાને તેઓ લાયક થશે; માટે હિંદના સંતાન ! તું શરવીર જન ! તું હિંદી છે, તે માટે અભિમાન ધર અને દુનિયાને અભિમાનથી જાહેર કર કે, તું હિંદી છે. હિંદી હિંદી મારો ભાઈ છે; પછી તે અભાગુ હો, બીખારી હો, આશ્વિનુ હો કે ભાંગી હો; છતાં હિંદી મારો ભાઈ છે. એ લાવના કેળવ અને તેનો પ્રચાર કર; તથા દેશને ખાતર એક લખાઈ પહેરીને ભારતને અને જગતને એવો સંદેશો મુજાવ કે હિંદી મારો ભાઈ છે, તે મારો પ્રાણ છે, ભારત મારું સ્વર્ગ છે, ભારતની ભૂમિ મને પ્રાણધી પણ પ્રિય છે અને ભારતના ત્રેયમાંજ મારું ત્રેય સમાયું છે.”

આ મહામંત્રો આજે ૨૫ વર્ષ પછી પણ કેટલા સત્ય અને ઉપયોગી છે! દેશભિમાન અને મનુષ્ય તેમના વાક્યે વાક્યે નીતરી રહ્યો છે; અને આજે ન્યારે હિંદુ અને મુસલમાનો કેમવાદના અનુચિત એકબીજાનાં મગાં કાપી રવા છે તથા રાષ્ટ્રીય લાવનાને કલંક લગાવી રવા છે, તેવાને બધાજ ધર્મેને અને દેવોને છોડીને ભારતનેજ પરમ પ્રભુ ગણીને તેની આરાધના કરવાનો અને દરેક જણે હિંદના જ સંતાન હોવાની લાવના કેળવવાનો સ્વામી વિવેકાનંદનો આ ઉપદેશ પાતાના જીવનમાં ઉતરવો કેટલો જરૂરી છે? આજે જો દરેક હિંદી સ્વામી વિવેકાનંદને કેટલા ઉપદેશનું પ્રખર જ્ઞાન લઈને ભારતની સેવા કરવાને બહાર પડે તો સ્વરાજ્ય અમારું કેમ અને? વદન દો એ ભારતની મદાન ત્રિભૂતિને કે જેણે ભારતનું ગૌરવ જાગૃત માં વધાર્યું છે.

મહારાની દુર્ગાવતી કા પ્રોત્સાહન

રામચન્ન કિવેહી 'અરવિન્દ'—“હિંદુધર્મ” ના એક અંકમાંથી)

મહામહુડલા યા કાનિય કા, સુખદ મનોરમ રાજ્ય વિસાલ;
સભી ભાંતિ સંતુષ્ટ પ્રજા થી, લોગ સભી થે માત્રામાલ.
અઠખર કી સેના ને બંકર, તહસ—નહસ કર દિયા તમામ;
તખ રાનાં બોલી વાયકવર ! વીરોચિત યદ્ધ વચન લલામ. ૧

“માતૃભૂમિપર સંકટ અબ હૈ, પડા અહો કાનિય—સંતાન !
અન્ન—શન્ન સે સન્નિજત હોકર, હોઠો યુદ્ધ—હિત કરે પ્રયાન.
કાપરતા કી ખાતે છોડો, છોડો વનિતાઓ સી ખાન;
દિખલા દો અરિગણુ કો વીરો ! અપના ગૌરવ, અપની શાન. ૨

“પાદ કરો ચાણુક્ય—વીરતા, નાશ કિયાં બે નંદ વિરાટ;
પરશુરામ કા વહ કુહાર બે, ધરા પાટ દી કાનિય કાટ.
ચઢ્યુદ્ધ કે બીચ યુવકવર, અર્જુનસુત કા સુભગ વિદાર;
સોમ પિતામહ કી કઠોરતા, ઔર લીમ કા મદા—પ્રદાર. ૩

“આઓ રણ—કંઠણુ તુમ ખાંધો, ચલો યુદ્ધ કા ધરકર સાજ;
અગર નહીં ચૂડી ખનકાઓ, પડનો સખ સાડી તુમ આજ.
બેટી—મહન હરી જતી હૈ, આતી નહીં જરા ભી લાજ;
દહ્ય—હીન એસે હિંદુપર, દે ઈશ્વર ! ગિર જાવે ગાજ. ૪

“ધાયે—ધાયે બંદુક—નાદ હો, છપ—છપ રાખ્દ કરે તલવાર;
તનમેં જા કટાર ‘ગપ’ બોલે, તેગા—બાલે કા દો વાર.
ખાન બજે જુગાણ રણ મેં, દોવે સુખદ થાંખ કા નાદ;
લગેં યુદ્ધ મેં થોહાગણુ અબ, ‘મો દુર્ગે’ કા કર જય—વાદ. ૫

“હૈ રાખડી રગ—રગ મેં અબ લી, ખાસ મદા કાનિયકા ખૂન;
દશો—દિશાઓ મેં વીરો ! હૈ, ગૂંજ રહી રણબેરી—ફૂન.
કાપરતા કો ફર ભગાઓ, રવાબિમાન કી છોટો નાન;
સાદસ અબ અપને મેં લાઓ, કરો ઝોજમય દહ્ય મગાન. ૬

“દોર ધર્મકી નેદીપર બલિદાન નટાઓ અપના શીમ;
કર્મવોર ‘અરવિન્દ’ ખનો અબ માના દી તુમ દર દો ટીમ.
દહસ હોઠે રિસ દાનવગણુ કા, દોવે રાત—ચંદો કા નાચ;
હયલ—પુષ્પલ મય જાવે જગ મેં, બંદુક દી અનિયત આચ.”

મરણી.

'તેના કુલ છે ?'

'કાશીમાં જન્મે પુત્ર પુત્ર.'

'અતીમાં કેમ આવતું હતું છે ?'

'અધ્યવનાઈ આવ્યા છે.'

'હા, તમે કાંઈ રકમ આપે શકતા હો કે અધ્યવનાઈ જાણમાં મારી પત્નિમાં કરવા હો ?'

'હા, હું મારી માથે રકમ લઈને છું.'

આ કદીને અઠાસે મુદતમાં એક દબાર દામની કેળવણી મળી.

આ અવસરથી ઉપરથી તે અમલની કેળવણીમાં મુખ્ય નરોનો આપણને પરિચય થાય છે.

તત્કાલિય વિદ્યાનું સુવિધાન રવાન હતું. વિદ્યુત્સાનના જૂઠા જૂઠા અને દૂર દૂરના ભાગો-
કાશી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં અભ્યાસ કરવા આવતા. રાજગુરુ, મિત્રિયા, ઉત્તમપિની, કેસલ અને
જાણનામાંથી તે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ ઉતરતા. તત્કાલિયાની પ્રસિદ્ધિ ત્યાંના અધ્યાપકોને લીધે
હતી. તેઓ 'જનપ્રસિદ્ધ' કહેવાતા; કારણકે પોતપોતાના વિષયમાં તેઓ નિપુણ અને પ્રમાણ-
જન ગણાતા. દેશનાં વિવિધ વિદ્યાલયો તત્કાલિયાના વિદ્યાર્થીની સાથે ભેગાં થઈ શકતા.

વિદ્યાનો આદંબર કરવામાં નહિ પણ વિદ્યા પરિપૂર્ણ કરવામાં વિદ્યાર્થીઓ તત્કાલિયા
જાણના સામાન્ય રીતે ત્યાં જતાને માટે સોજા વર્ષની ઉંમર થોડા મળતી. સાધારણ નિયમ
કેવો હતો કે, સિખોએ અધ્યાપકોને પરિપૂર્ણ કેળવણીના જણમાં એકદબાર દામ આપવા
હતા. જો રોકડ રકમ ન આપી શકાય તો વિદ્યાર્થીએ યુગની સેવા કરવાની હતી. આવા ધણી
વેદશાસ્ત્રો દિવસે કાપડસંસ્કર ઇતિહાસ ગુરુત્વ કામ કરના અને રાત્રે ગાન ગેયતા. કેટલીકવાર
જે તરીકે વિદ્યાર્થી પોતાનો અધિક સમય અધ્યયનમાં ગાળતો અને તેથી યુગની સેવા કે બીજી
કામ કરી શકતો નહોતો. આવી બાબતમાં પોતાની કેળવણી પૂરી કર્યા પછી શીની રકમ આપવાનું
રેકર્ડ વચન આપતો. તત્કાલિયામાં વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી એક આદ્યજી વિદ્યાર્થીએ
જેની પાસના પ્રદેશમાં યાત્રા કરીને ગુરુદેશિણી આપી. અતિરિક્ત વિદ્યાર્થીઓને માટે કાન-
ગી તેમજ અર્થ પૂરું કરતા. કેટલીકવાર પરાપકારી મુદતોને ત્યાં સિધ્ધમંડળસદિન અધ્યા-
પકોને જોજનનું નિમંત્રણ થતું. કોઈ કોઈ વાર આખા વિદ્યાધ્યયને માટે કમવાર જોજન આગમ્યો
રૂપિત થતું.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને રાજ્ય તરફથી સિધ્ધવૃત્તિઓ મળતી. ઘણાં આવા વિદ્યાર્થી
એ કેળવણી લેવા માટે પોતપોતાના દેશના રાજકુમારોના સાથીઓનરીકે મોકલવામાં આવતા
હતા અને રાજગુરુના રાજકુમારો સાથે રાજ્યગુરુના પુત્રોને તત્કાલિયામાં મોકલ્યા હતા, એ
નિયમો ઉલ્લેખ છે, કેવળ ઉચ્ચ કેળવણી માટે રાજ્ય તરફથી રાજ્યના અર્થે વિદ્યાર્થીઓ મોકલ-
વામાં આવતા એવા પણ ઘણા દાખલાઓ મળી આવે છે. કાશીના એક આદ્યજીના પુત્રને ધનુ
વિદ્યામાં પ્રવીણતા મેળવવા માટે રાજ્યએ જાને તેને તત્કાલિયા ન દી ને.

અધ્યાપનની શી ખર્ચના પ્રમાણમાં ઘણી ઓછી લેવાતી હતી. આવાઓનું તથા
કાનું મકાન મળતું અને તે ઉપરાંત અન્ય જરૂરીઆતો પણ પૂરી પાડવામાં આવતી. કેટલાક
વિદ્યાર્થીઓ અધ્યાપકો સાથે એકજ મકાનમાં રહેતા અને કેટલાક નગરમાં રવનન મકાન રાજ
વિદ્યાપીઠમાં સિદ્ધાંત લેવા જતા. કેટલાક પરણેલા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની સ્ત્રીઓને રવનન
માં રહેતા અને દિવસે વિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરતા.

ઓછામાં ઓછા પાંચસો વિદ્યાર્થીઓને એક અધ્યાપક ભજવતો. અનેક વર્ષના અ-
નંતના વિદ્યાર્થીઓ તત્કાલિયામાં ભેગા થતા; તેમાં આદ્યજી અને રાત્રિયોનું પ્રમાણ વધારે રહેતું.
પરંતુ રાજકુમારો અને ધીમંતના પુત્રો અધ્યયન કરવા અને આવના. વ્યાપારીઓ, દરજી-
ને માલીમારના પુત્રોને પણ હાજરમાં સમાવેશ થતો. માત્ર સાંપ્રતોને દાખલ કરવામાં
હોતા આવતા. પોતાના જન્મનું દુર્ભાગ વિચારીને જે યોગ્ય-કુમારો પોતાની અતિ દુષ્પાત્રીને

બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓનો વેપ ધારણ કરીને તક્ષશિલા ગયા અને ત્યાંના એક પ્રસિદ્ધ અધ્યાપક તેઓએ અભ્યાસ કર્યો. એકે તો અભ્યાસમાં સફળતા સંપાદન કરી, પણ એકવાર કોઈ વાસીએ વિદ્યાલયમાં ભોળન આપ્યું હતું ત્યાં અજાણતાં ચાંડાલની બેઠીમાં બંને વાતચિત પકડાઇ ગયા અને પરિણામે તેમને વિદ્યાપીઠમાંથી દૂર કરવામાં આવ્યા.

ચાંડાલસિવાય બધી જાતિઓને અધ્યયન કરાવવામાં આવતું, એ આપણે જોઈએ. જાતિઓ વંશપરંપરાના ધંધાને માટે તૈયારી કરતી એવું ખાસ નહોતું. કેટલાક બ્રાહ્મણો અભ્યાસ કરતા અને કેટલાક ધનુર્વિદ્યામાં પ્રાવીણ્ય મેળવતા. કોઈ બ્રાહ્મણ વિજ્ઞાન શીખતો કોઈ વેદત્રયી તથા અદાર કલાનો અભ્યાસ કરતો. બધા પ્રકારના અને બધી સ્થિતિના યુ વિદ્યાના ઉપાર્જનમાં નાત-જાતના ભેદો ડૂબાવી દેતા. રાજકુમારો અને શ્રીમંતના પુત્રો, રીઓ અને દરજીઓ, પોતાની શી ન આપી શકે તેવા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ-સર્વે-સમાન પરસ્પર વર્તતા. એકજ વિદ્યાલય અને વિદ્યાચુરુના શિષ્યોત્તરકે બધુંભાવની ગાંઠથી બંધાતા. પ્રામાણિક શ્રમનું ગૌરવ તેઓ સ્વીકારતા હતા. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સેવકની પેઠે કરવી પડતી; પરંતુ ઉચ્ચ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની સાથે તેઓ સમાનતાના ધોરણે રહી શકતા. વિદ્યાલયમાં સાદાઈ અને નિયમનનાં કેટલાંક ધોરણો ઉપર ભાર મૂકવામાં આવતો, તેથી ભેદ આપોઆપ દૂર થઇ જતા.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે, કાશીના રાજકુમારને એના પિતાએ માત્ર એક અંપલની પાંદડાંની છત્રી અને એકહજાર દામ આપ્યાં હતાં. એમાંથી પોતાના ખાનગી અર્થમાટે રૂ તે એક પાઇ પણ વાપરી શકે તેમ નહોતું. આ પ્રમાણે એક રાજકુમાર એક નિર્ધન મતરીકે વિદ્યાલયમાં પ્રવેશ કરે છે. કાશીના રાજકુમાર જીંદની વાત પણ કાંઈક આવીજ એક વખત અધારામાં અથડાવાથી એનાથી એક બ્રાહ્મણનું ભિક્ષાનું કમંડળ ભાગી ગયું. બદલામાં એક ટંકના ભોજનની કિંમત આપવાનું એ બ્રાહ્મણે એને કહ્યું, ત્યારે રાજકુમારે વાલ્યો:-‘અત્યારે હું ભોજનની કિંમત આપી શકું તેમ નથી. હું કાશીના રાજાને પુત્ર છું, જ્યારે હું મારા રાજ્યમાં પાછો જઈ ત્યારે તું મારી પાસે આવજો.’ આ ઉપરથી જણાય છે રાજાના પુત્રો પણ વિદ્યાલયમાં પોતાની પાસે દ્રવ્ય રાખી શકતા નહિ. વળી રાજપુત અપરાધ તો સામાન્ય વિદ્યાર્થીના જેટલોજ તેને દંડ થતો.

વિદ્યાર્થીઓને સાદો ખોરાક આપવામાં આવતો. યોખાની ઘેંસ નારતામાં અપાતી. ભોજનિમંત્રણોમાં શેરડી, ગોળ, દહીં અને દૂધ પાંરસાતાં. બીજી રીતે પણ વિદ્યાર્થીનું જીવન આકર્ષ.

આ અનેકરંગી જાંત્રાનાં વિદ્યાલયો ઉપરાંત તક્ષશિલામાં બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિયના વિવર્ગને માટે પણ વિદ્યાલયો હતાં. કોઇ ગુરુને ત્યાં પાંચસો બ્રાહ્મણ-વિદ્યાર્થીઓજ હોય તો કે ત્યાં માત્ર ક્ષત્રિયોજ હોય.

પાંચસો વિદ્યાર્થીઓને એકીસાથે શિક્ષણ આપવું, એ એક ગુરુને માટે અવશ્ય ધણું કે હતું. ઉંચા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ ગુરુને શિક્ષણકાર્યમાં ખાસ સહાયતા આપતા. કેટલીક વાર વિગુરુ પોતેજ ‘વડા વિદ્યાર્થી’ને પોતાની ગેરલાજરીમાં પોતાનું કામ સંભાળવાનું કહેતા. તક્ષશિલા એક વિદ્યાચુરુ એકવાર કાંઈ કામને માટે કાશી ગયા અને વડા વિદ્યાર્થીને કહેતા ગયા કે, ‘તું હું બદારગામ જઈ જા; મારી ગેરલાજરીમાં આ શિષ્યોનું શિક્ષણ તારે સંભાળવાનું છે.’ પ્રમાણે આ મોટા વિદ્યાર્થીઓ અધ્યાપકના કાર્યમાટે તુરતજ હાથકે જનતા.

દશેશાં વિદ્યાલયોમાં રાત્રે અને દિવસે જૂદે જૂદે સમયે ઘણા વર્ગો લેવાતા. વિદ્યાર્થીઓ અનુક્રમ આવે એવા સમયો ગોઠવો અધ્યાપન થતું. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ જેઓ દિવસે પરિચયો રોકાતા તેઓ ગુરુઓ પાસે રાત્રે ભણતા. રાજકુમાર જીંદ અધ્યાપક પાસેથી શિક્ષણ લઇ મોડે અધારામાં પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો દેતો. જે જે વિદ્યાર્થીઓ શી આપીને ભણતા તેમ રાજપુતસમાન ગણવામાં આવતા અને જ્યારે તેઓ કમજોર ત્યારે તેમને શીખવવામાં આવતું.

તે આપણે તક્ષશિલાના અભ્યાસક્રમ ઉપર આવીએ. જનકોમાં વારંવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે, તક્ષશિલામાં વેદત્રયી અને અષ્ટાદશ કલામાં ડગવણી પરિપૂર્ણ કરવાને વિદ્યાર્થીને

નથી, તે કેવળ જાનકાજમાં નાકચારે થાયું થાયું પાણી પીવાનો અવધાન પાત્રાણી થઈ શકે નહીં.

(૧૩) પ્રાતઃકાળમાં નાકચારે પાણી પીવાથી શરોબમ મરી નહીં.

(૧૪) જાનન આવામ કરવાથી શરીરમાં મરમી પળી નથી મળે હોય તો નરનાં તરનાં વચન દર્શિયાં સ્નાન કરવાથી તે શાંત થઈ નહીં.

(૧૫) પતે માણવાની મુસાફરીમાં કેટલેક અંતરે પાણીથી પગ ધોના રહેવાથી મુસાફરીની કાંઈ બાંધ નહીં જાણીને નથી.

(૧૬) પાણીમાં બેસીને જરૂરીપ્રદેશને મસો પસોને ધોના રહેવાથી જરૂરીપ્રદેશના કેટલાય ભાગો થાય છે.

(૧૭) શનના દુધાવામાં વહેના પાણીમાં (જેમકે ધમુનાજીમાં) વારંવાર ડોગળા કરવાથી કોઈ બાંધીને થીમે થીમે ખૂબ મસવાથી અનાજો પ્રવાં તથા ગીંજન રોગો નાશુક થાય છે.

વિધવા આશ્રમ (આર્યસમાજ) દાશી

(સેશન-૧૯૮૩ ના “શ્રુત્તક્રમી”ના અંકમાંથી)

૩૧મી દુએ દાશી કી આર્યસમાજ ને એક વિધવા આશ્રમ સ્થાપિત ક્રિયા થા. સ્થાપિત હોયે સમય હસમે કેવલ ૪ વિધવાઓ થી. ૩૫મે કી તંગી ઔર કાર્યકર્તાઓ કી કમી હોને કી હસ આશ્રમ ને આર્યસમાજ ઉગાનિ કી હે. મલકિ હસ આશ્રમ કી નામ વિધવા આશ્રમ હે પર હસમે પ્રત્યેક અસહાય નારી કી રક્ષા કી વ્યવસ્થા કી જની હે. ૧ હી ડિસેમ્બર ૧૯૨૫મે ૩૦ નવમ્બર ૧૯૨૬ તક પ્રવિષ્ટ દુધ સિયો કી સંખ્યા વિધવા ૧૦૩, સધવા ૩૦, કુમારી ૫, કુલ સંખ્યા ૧૪૪ હે.

પાક દેખે કિ વિધવાઓ કે અસાવા ૩૬ સધવાઓ ઔર ૫ કુમારિયો બી અનાચાવસ્થા ને હસ આશ્રમ મેં પડ્યો હે. આશ્રમ કે તૃતીય વાર્ષિક વિવરણ સે પતા ચકતા હે કિ યે સધવાઓ ઔર કુમારિકાવે અધિકતર અપને સંબંધી લોગોં સે હી બચાકારપૂર્વક ખૂટ કી ગયે હે, ઔર જોડ ખુશને પર ધર સે નિકાલ દી ગઇ હે. વિધવાઓ કે પતિન હોને મેં બી સંબંધી લોગોં કી હી અધિક દાચ રદા હે. જન પર કે હી લોગ અપને આશ્રમ મેં પડી દુધ અસહાય વિધવાઓ પર પ્રાથમિક અભ્યાસ કરને લગે તેા ઉનકી રક્ષા કીન કરે ? હન વિધવાઓ ને ને અપની આત્મકથાઓં લખવાઇ હે ઉનકા પદ કર રોમટ ખડે હો જને હે. કિસી પર સંકુર ને, કિસી પર જોડ ને, કિસી પર આમા ને ઔર કિસી પર દેવર ને બચાકાર ક્રિયા હે. સમજ મેં નહીં આના કિ એસે લોગોં કી જોડ ખુશને પર વિધવાઓં કી ધર સે બાદર કર દેને કી ઔર વિધવાવિવાહ કે વિકલ આવાજ ઉઠાને કી ક્યા દક્ક હે ? હસ આશ્રમને ૬૦ વિધવાઓં કે વિવાહ કરાયે હે. ૪ કી નીકરી દિલાઇ હે. ૪૩ અર્ધવતી વિધવાઓં કી હે. આ ૧૧ મેં ૩૩ બચે રેદા દુએ હે. મદિ મદ આશ્રમ ન દોના તો યે બચે જનમને કી મીન કે મું મેં ચકે જતે.

હસ આશ્રમ કી કાર્ય બહુન મતોવજનક ઔર સુચારુ રૂપ સે ચકના દુઆ નમર હે. પ્રત્યેક બાહબંદિન કી હસ આશ્રમ કી સદાયતા કરની ચાહીએ.

સુચના:-ગુજરાતકાશિયાવાડમાં પણ ઓળખિપર આવી ફુલતા ચાકે છે. ને વર્તમાન પત્રમાં આવતી હકીકતો કહી આપે છે. દાશી તો આશ્રમ દિંદના હૃદયપ્રદેશમાં, એટલે આ પ્રવેશમાં સાચા હૃદયથી સેવા કરનારા આશ્રમો નીકરે તેમાં આશ્રમ નથી. ગુજરાત તો આજે મળપ્રદેશમાં, એટલે આ તરફના લોકો તો ધનપ્રાપ્તિ ને પોલી કીર્તિમાટે કોઇ વળી ઉપર ૦ ની મોટા મોટા નામધારી આશ્રમના બેઠાં બને તેા બને. બાકી અંદરથી કોને પડી દોષ આવી તેવી મેવાઓ પાછળ સમય અને ધનને છટથી ઉપયોગ કરે ? અંધુ સ્મરણ છે કે, કે આર્યસમાજ બંધુઓ આ તરફ પણ એવો વળ કરી રહ્યા છે. મોદરિ તેમને અધિકાધિક ઉત્સાહ આપ્યો અને સફળતા આપે.

લી. બિમ્બ-અમરનાંદ

સર્વ દુઃખોની દવા અથવા માલવીઆ-સ્મૃતિ

(“આર્ચક્રમ” ના તા. ૬-૧-૧૯૨૬ ના અંકમાંથી)

કોઈ માનસિક કુદરિઓથી વર્તી રહેલો સર્વે દિન દુઃખના અસક્ત સચરને બદારના કુમસાઓએ કબજેરે બનાવી દીધું છે. આ દશા જોએ દિલ્લેથી રડી લેડી છે, મોનાના વડાલા બાળક તરીકે રજા થાય તે માટે સનાનનધર્મના નેતા પં. મદનમોદન માલવીઆને તે પૂછે છે:-

ભારતીયી—હે નરેશ્વર! ભારતના આર્ચક્રમની જૂનો પાલક છે-આર્ચક્રમની આર્ચક્રમ ઉદય થાય છે. આજે આ સંસ્કૃતિ નાશ પામી રહી છે, હેરહેર દિન દુઃખદિલ નાશ છે, યુગો દિન દુઃખોએ ઉઠાવી લઈ જાય છે, દગરો લોકો પરધર્મી, ધિરિત અને અને છે: દિલ્લો અંદર અંદર લડી રજા છે. આવી દશામાં દિન દુઃખની રજા અને રજા કેમ બચે! તે કહો.

માલવીઆ—હવેનાવક કરણાપૂર્ણ સ્વરે કહે છે કે, આ દશાની ઓવધિ માતાઈ! આ રવી:-

સંધે શક્તિઃ કલો યુગે ।

અર્થાત્ કલિયુગમાં તો એકતામાં જ શક્તિ છે.

સ્વર્લોકાનાં નિગ્રહાય ચ દુષ્કૃતામ્ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય પ્રણમ્ય પરમેશ્વરમ્ ॥ ૧ ॥

કાર્યા ગ્રામે ગ્રામે કથા શુભા । પાટલાલા મહાલાલા પ્રતિપર્વ મહોત્સવઃ ॥૨॥
પરમેશ્વરને પ્રણામ કરીને પ્રાણિમાત્રના કલ્યાણને સારે, હુબોહુ તારન અને નિયમન આપાટે તથા ધર્મની સ્થાપનાને માટે ધર્માતુસાર સંગઠન-મિલાપ કરી ગામેગામે સભાઓ સ્થાપવી જોઈએ, ગામે ગામે કથા-ઉત્સવો બેસાડવા જોઈએ, પાઠશાળા અને મહાશાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ, હરેક પર્વોએ મહોત્સવો ઉજવવા જોઈએ. ૧-૨

વનાયાઃ વિષવાઃ રહ્યા મન્દિરાણિ તથા ચ ગાઃ । ધર્મ્યં સંચટનં કૃત્વા દેવ્યં દાનં ચ તદ્વિતમ્ ૨
સર્વેએ જોઈને યજ્ઞને આનાથો, વિધવાઓ, મંદિરો અને ગાયોની રક્ષા કરવી જોઈએ અને તે માટે દાન આપવું. ૩

ગૌર્વાં સમાદરઃ કાર્યો દુઃખિતેષુ દયા તથા । અહિંસકા ન હન્તવ્યા આતતાયી વધાર્હિણઃ ॥૩॥
ઊંઝોતું સન્માન કરવું જોઈએ; હુબોહુપર દયા રાખવી જોઈએ; અહિંસકોતું દન કરવું નહિ; આતતાયીનો તો વધજ કરવો. (જોઈએ કે જે બીજાપર હુમલા કરતો નથી તેને મર્યો નહિ; પરંતુ જે પાપી-કુલ દોષ, ઊંઝોતું અત્યાચાર કરતો દોષ, અથવા પારકું ધન લેવાથી પડતો દોષ અને બીજાના ધરને બાળી મૂકતો દોષ તેનેજ મારવો. જો આવા લોકોને આચારગર પોતાના અથવા બીજાના પ્રાણ કે ધન ન બચી શકતાં હોય તો તેમને મારી નાખવા જોઈ ધર્મ છે.) ૪

અમયં મત્યમસ્તેયં બ્રહ્મચર્યં ધૃતિઃ ધૃમા । મૈત્ર્યં સદ્ગામ્યતમિષ સ્ત્રીભિઃ પૃથ્વ્યમ્ ॥ ૫ ॥

ઊંઝો અને પુરુષોએ અભય, સત્ય, ધોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય, ધૃતિ અને શમાનુ અમૃતની ચેડે સેવન કરવું જોઈએ. ૫

કર્મણાં ફલમસ્તીતિ વિસ્મૃત્ય ન જાતુ ચિત્ । મર્ચેનૂનઃ પુનર્જન્મ મોક્ષસ્તદનુમાનઃ ॥૬॥

સારાં કર્મોતું ફળ સાથે અને નિંદા કર્મોતું ફળ ખગલ મળે છે, એ ન બૂલવું જોઈએ દર્શી પ્રમાણે પ્રાણીઓને વારંવાર અન્ન લેવા પટે છે અને તેજ પ્રમાણે મેલ મળે છે. ૬
મૈત્ર્યઃ મતૃત્વં દિષ્ણુઃ સર્વભૂતેષ્વસિતઃ । એક જ્વાલિતોયો યઃ સ્ત્રીકાપરહઃ શિવઃ ॥
પરિશ્રાણાં પરિશ્રમ્ યો મંગલનામ્ય મંગલમ્ । દેવતં દેવતાનાં ચ લોકાનાં યોજ્યયઃ વિજા
પરપરમાં રહેવાવાળા-સર્વજ્વાલક હૃદયનું મૈત્ર્ય સમરૂપ કરવું જોઈએ, કે જેના સ્વ
પ્રીતિ કે હિંસા, જે જોઈ અહિંસીય છે અને હૃદય વલઃ ૫.૫ને હૃદય કરવાવાળો દિ

સ્વરૂપ છે, જે પવિત્રોમાં પવિત્ર છે, જે મંગલોમાં મંગલ છે, દેવતાઓનું દેવત છે અને પ્રહ્લાદનો અવિનાશિ પિતા છે. ૭,૮

સનાતનીયઃ સામાજાઃ સિક્ષાઃ જૈનાશ્ચ સૌગતાઃ। સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ ભાવયેયુઃ પરસ્પરમ્
સનાતનધર્મી, આર્યસમાજ, બ્રહ્મસમાજ, શીખ, જૈન અને જૌદ્ધોએ પોતપોતાના
ધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં એકબીજાની સાથે પ્રેમભાવથી વર્તવું જોઈએ. ૯

વિદ્યાસે દૃઢતા સ્વીયે પરનિન્દા વિવર્જનમ્। તિતિક્ષા મતભેદેષુ પ્રાણિમાત્રેષુ મિત્રતા ॥૧૦॥
પોતાના ધર્મવિદ્યાસમાં દૃઢતા, બીજાઓની નિંદાનો ત્યાગ, મતભેદોમાં (પછી તે
લહે ધર્મસંગ્રહી કે સાંસારિક વિપચોસંગ્રહી હોય) સહનશીલતા અને પ્રાણિમાત્રમાં
મિત્રતા રાખવી જોઈએ. ૧૦

‘શ્રૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં શ્રુત્વા ચાપ્યવધાર્યતામ્। આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ પરેષાં ન સમાચરેત્ ॥૧૧॥
આ ધર્મસર્વસ્વને સાંભળો, સાંભળી તે પ્રમાણે આચરણ કરો. જેવું આચરણ પોતા-
પ્રત્યે થવાથી ગમે નહિ તેવું આચરણ તમે પણ બીજા પ્રત્યે કરશો નહિ. ૧૧

યદન્યૈર્વિહિતં નેચ્છેદાત્મનઃ કર્મ પૂરુષઃ। ન તત્પરસ્ય દુઃખં વા જાનન્નપ્રિયમાત્મનઃ ॥૧૨॥
જે આચરણને મનુષ્ય પોતામાટે ઇચ્છે નહિ, તેવું આચરણ તેણે અન્યપ્રત્યે પણ કરવું
નહિ; કારણકે પોતાને ન રુચે તેવી વાત કોઈ કરે તો કેટલું દુઃખ થાય છે? ૧૨

ન કદાચિદ્વિભેત્વન્યાન્ન કંચન વિભીષયેત્। આર્યવૃત્તિં સમાલંચ્ય જીવેત્સજન જીવનમ્ ॥૧૩॥
પોતે કોઈથી ન ડરે અને કોઈને ન ડરાવે. આર્યવૃત્તિનું અવલંબન કરીને સજનન
પુરુષનું જીવન જીવે. ૧૩

સર્વે ચ સુખિનઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ। સર્વે મદ્રાણિ પશ્યન્તુ મા કશ્ચિદ્દુઃખમાગ ભવેત્
સર્વ સુખી રહો, સર્વ નિરોગી રહો, સર્વનું કલ્યાણ હો, કોઈ દુઃખી ના હો. ૧૪

ઇત્યુક્તલક્ષણા પ્રાણિદુઃખધ્વંસનતત્પરાઃ। દયા વલવતાં શોભા ન ત્યાજ્યા ધર્મચારિભિઃ ॥૧૫॥
પ્રાણીઓનાં દુઃખ અને ચિંતા દૂર કરવામાં તત્પરા દયા એ બળવાનોની શોભા છે.
એનો ત્યાગ યોગ્ય નથી. ૧૫

પારસીયૈર્મુસલ્માનૈરાસાઈર્યયહોદીભઃ। દેશમત્તૈઃ મિલિત્વા ચ કાર્યા દેશ સમુન્નતિઃ ॥૧૬॥
દેશોન્નતિનાં કામે દેશભક્ત પારસીઓ, મુસલમાનો, ખ્રિસ્તીઓ અને યાહુદીઓનાં
સાથે મળીને કરવાં જોઈએ. ૧૬

પુણ્યોડ્યં ભારતો વર્ષો હિંદુસ્થાનઃ પ્રકીર્તિતઃ। વરિષ્ઠઃ સર્વ દેશાનાં ધનધર્મસુલભદઃ ॥૧૭॥
આ પુણ્યરૂપ ભારતવર્ષ હિંદુસ્થાન નામથી પ્રસિદ્ધ છે, પવિત્ર છે. ધન, ધર્મ આં
સુખને આપનારો આ દેશ સર્વ દેશોમાં ઉત્તમ છે. ૧૭

‘માયંતિ દેવાઃ કિલ ગીતકાનિ ધન્યાસ્તુ યે ભારતભૂમિ ભાગે।
સ્વર્ગાપવર્ગસ્ય ચ હેતુભૂતે મવાન્ ભૂયઃ પુરુષાઃ સુરત્વાત્’ ॥ ૧૮ ॥
દેવતાઓ ગાય છે કે, જેમનો જન્મ આ ભારતભૂમિમાં થાય છે તેઓ ધન્ય છે, કે જન્મ
જન્મીને મનુષ્ય સ્વર્ગસુખ અને મોક્ષ બંને મેળવે છે. ૧૮

માતૃભૂમિઃ પિતૃભૂમિઃ કર્મભૂમિઃ સુજન્મનામ્। ભક્તિમર્હતિ દેશોડ્યં સેવ્યઃ પ્રાણેર્ધર્મનરપિ ॥૧૯॥
આ અમારી માતૃભૂમિ છે, અમારી પિતૃભૂમિ છે, સુજન્મનાઓની કર્મભૂમિ છે. આ
દેશની ખૂબ સેવા કરવી જોઈએ. પ્રાણો પાથરીને અને ધન ખર્ચીને એની સેવા કરવી જોઈએ. ૧૯

ઉત્તમઃ સર્વધર્માણાં હિન્દૂ ધર્મોડ્યમુચ્યતે। રક્ષ્યઃ પ્રચારણીયથ સર્વલોકહિતૈર્પિભિઃ ॥૨૦॥
સર્વ ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ ધર્મને હિંદુધર્મ કહે છે, સમગ્ર સંસારનું હિત ઇચ્છ-
નારાઓએ આ ધર્મની ખૂબ રક્ષા અને પ્રચાર કરવો ઘટે છે. ૨૦

આ બળાત્કારને, અધર્મને દૂર કરવાની સામે બીજા દેશોની અનીતિ ઇલાદિ ટાંચને અપ્રસ્તુત છે. બાળવિધવાથી માંડીને છુટ્ટી વિધવાપર્યંત સૌ સતી સીતા હોય તોપણ હું કહું કે, તેઓને ફરી પરણવાની ઇચ્છા થાય તો તેમને બળાત્કારે રોક અધિકાર નથી. તેમને પ્રેમપૂર્વક સમજાવવાનું સમાજનું કામ છે, તેમને દબાવવાને અધિકાર નથી.

પોતાને વિષે જે ગળ આપણે વાપરીએ છીએ તે બીજાને વિષે વાપરતા થઇ દુનિયાના ત્રણે તાપ ટળે, તે ધર્મની સંસ્થાપના ફરી એકવાર થાય.

ઉદ્બોધન

(લેખક:- ડૉ. અનુરૂપસિંહ 'અમર' - 'વિશ્વમિત્ર' ના એક અંકમાંથી)

હો ! જગો પુત્રો હમારે, હુએ ફેસે પ્રખત હૈં રિપુ તુમ્
હમેં નિત પદ-દલિત વે કર રહે હૈં, કઠિન અતિશય હમેં દુઃખ દે રહે
અહહ તુમ પર હૈં કેસી નિંદ છાથી, નહીં પડતા હૈ તુમ્હેં કુછ બી દિખ
તુમ્હારા ધન વિદેશી હર રહે હૈં, તુમ્હારે સાથ છલ નિત કર રહે
શુલામી મેં પડે કબ તક રહોગે, કઠિન પારતંત્ર-દુઃખ કબતક સહે
હો બેઠો જરા આંખેં તો ખોલો, કરોગે જગ મેં તુમ બી કુછ તો બો
રહે પરતંત્ર જગમેં દેશ જિતને, સમ્બલતે જ રહે ઉનમેંસે કિ
જગે હૈં મિશ્ર, ટકીં ઔર કાબુલ, હુઆ હૈ ચીન બી જગનેકા બ્યા
મચી જગતિ કી હલચલ વિશ્વભર મેં, હુઆ હૈ જગરણ પ્રત્યેક ધર
લગી હૈ કાંપને જગતિ સે ધરણી, તજોગે નિંદ નહીં ક્યા કુંલકરણ
સુનો સ્વાતંત્ર્ય વીણા બજ રહી હૈ, શુલામી એશિયા કો તજ રહી
મુકુલ ઉપા છટા નવ છા રહી હૈ, સ્વયં સ્વાધીનતા જતુ આ રહી
સબી સ્વાધીન હોંગે દેશ જગ કે, હટોંગે શૂલ નહીં ક્યા મેરે મગ
જગતકે લોગ જબ સખ જગ રહે હૈં, તો અવસર આપ યહ ક્યોં તજ રહે હૈ
હો પુત્રો ! નિશા વીતી હૈ કાલી, છાઇ ઉપા કી પ્રાચી દિશિ મેં લાલ
કરો સ્વાધીનતા કા અખ તો સ્વાગત, સ્વયં જો આજ દેવી હૈ સમાગ
જરા સોચો તો મન મેં કૌન હો તુમ, નહીં ક્યા વીર વંશજ આર્ય હો તુમ
તુમ્હીં સંતાન અનુર્ન ભીખ કે હો, તુમ્હીં અવતંશ લક્ષ્મણ, કર્ણ કે હો
હો પુત્રો ! કરો હુંકાર તુમ બી, 'બહાદુર' હો કહે સંસાર તુમ ભં
શુલામી કી કડીકા અખ બી તોડો, ધૂણિત નિદ્રા સે અખ બી મુખ તો મોડે
હરો પારતંત્ર-રજની શીત્ર કાલી, દિખાઓ વીરતા અપની નિરાલ
અમર સ્વાતંત્ર્ય-રણ મેં નામ હોગા, તુમ્હારા શ્રાધ્ધ જગ મેં કામ હોગ
યહાં સ્વાતંત્ર્ય-ઝંડા ફિર ગડેકા, પુનઃ ભારત સમુન્નતિ પર ચડેગ
'અમર' જગ મેં તુમ્હારા નામ હોગા, તુમ્હારા દેશ ફિર સુખધામ હોગ

આપણા કેટલાય પડિતો અને અધ્યાપકો પોતાની પ્રાતઃસંધ્યામાંથી પરવાથી પછી નિયમિત વ્યાયામ કરે છે, એ મારો ભ્રંત અનુભવ છે; પણ એ બધું છતાં એક રાષ્ટ્રતરીકે, એક પ્રજા તરીકે, આપણે શારીરિક શિક્ષણનું મહત્ત્વ ભૂલ્યા છીએ અને પરિણામે આપણે જોઈએ છીએ, આપણી પ્રજાની વર્ષો થયાં અગ્રગતિ થઈ રહી છે.

આપણા વિદ્યાર્થીઓએ અભ્યાસને ઉચ્ચ આદર્શ ગુમાવ્યો છે, એ જોઈને મને અત્યંત આનંદ થાય છે. જીવનનાં પ્રથમ પચીસ વર્ષો તનના અને મનના વિકાસમાં વ્યતીત થતાં જોઈએ, એ પુરાતન ભાવનાને આજના વિદ્યાર્થી-જીવનમાં સ્થાન નથી રહ્યું. એ અભ્યાસદીક્ષાથી ભાવના સર્વસંભાનિત. જીવનધર્મતરીકે જીવત નથી રહી શકી. આપણા પૂર્વજો અભ્યાસની જે કિંમત આંકતા, તે કિંમત આપણે નથી આંકતા. અહા! ઋષિઓના તપોવનમાં વેદની ઋચાઓના મૂલ્યપાઠથી શું શું રહેતાં શુરુક્રોમાં વિદ્યાર્થીઓને મૂકવામાં આવતા, ત્યારે તેઓ કેવો રાષ્ટ્રદીક્ષિત વિકાસ પામતાં? ત્યારે તેઓ કેવી અજળ શરીરશક્તિ સંપાદન કરતા? ત્યારે આખીવર્તના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કુટુંબોના પુત્રોને-રાજવંશીઓ સુદાને-શિક્ષણાર્થે તે દરિદ્ર બ્રાહ્મણ શુરુઓને ઘેર મોકલવાતા; અને ત્યાં શુક્રમાર અને વિલાસી જીવન જીવવાનું શિક્ષણ નહિ પણ કકોર, કષ્ટમય અને તપસ્વી જીવન જીવવાની તાલીમ આપતી. એ રીતે તાલીમ પામી તેઓ મુદત્તજીવનને મારો લાયક બનતા.

આપણે હવે એ પુરાણી બ્રહ્મચારી વિદ્યાર્થી-જીવનની પ્રથાને પુનર્જન્મ આપવાનો છે. અભ્યાસ એજ સર્વશ્રેષ્ઠ બળ છે. જ્યારે અર્જુનને પોતાના એક પ્રતિસ્પર્ધીને હાર દીધી, ત્યારે એ પરાજિત પ્રતિસ્પર્ધીએ અર્જુનને કહેલું કે, “તમે મને આ પરાજય આપો છો એ તમારા અભ્યાસથી પ્રતાપ છે.” અભ્યાસ તેના દીક્ષાધારીમાં એવી અજળ તાકાત પૂરે છે. આ હેતુથીજ આપણા વિદ્યાર્થીઓને માટે પુનિત બ્રહ્મચારી જીવનની ભાવનાને પુનરુદ્ધાર કરવાનો છે. એ ભાવનાના પુનરુદ્ધારની સાથે શારીરિક તાલીમની ભાવનાને પણ જીવતી કરવાની જરૂર છે. જેમ આપણે એક ધાર્મિક દરજ્જાતરીકે, સવાર અને સાંજ, નિયમિત સંધ્યા કરીએ છીએ, તેમ દરેક દૈનિકપુરો પ્રતિદિન નિયમિત શારીરિક કસરત કરવીજ જોઈએ.

આજે જ્યારે ભારતવર્ષની પ્રજા તેના અભ્યાસથી આદર્શ અને તેના શરીરવિકાસના ધર્મને ભૂલી છે, ત્યારે એ દિશામાં, પશ્ચિમની પ્રજાઓએ કેવી અજળ પ્રગતિ કરી છે એ તમે જાણો છો? પશ્ચિમની અંગ્રેજીના પ્રજાઓએ શારીરિક તાકાતની કિંમત બરાબર આંકી લીધી છે અને તેમને એક એક જુવાન બીચ અને દનુમાન અને તે અર્થે, તેઓ ભગીરથ પ્રવાસ કરી રહ્યા છે. મને પારાવાર અદ્ભુત ના એ થાય છે કે, જેમ આપણે જીવનની બધી દિશાઓમાં પશ્ચિમીય પ્રજાઓથી ક્યાંય પછાત પડી ગયા છીએ, તેમ આ શરીરવિકાસની દિશામાં પણ આપણે તેમના કરતાં ક્યાંય પાછળ છીએ. અમેરિકનોએ અને અંગ્રેજોએ, ફ્રેન્ચોએ અને જર્મનોએ આસ પશ્ચિમ ઉડાવી, શરીર-વ્યાયામની વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ શોધી કાઢી છે. માત્ર પચાસ વર્ષ પહેલાં માયકાગસા સમા લાગતા આપણા એશિયાઈ બાંધવ જાપાનીઓએ પણ, આ અર્થે સફળતા મેળવી કેટલું વિરમચળતક પરિવર્તન સાધ્યું છે. પચાસ વર્ષ પહેલાં જે જાપાની ભરખી બાર પુરોપાધ્ય પ્રજાએ આપસઆપસમાં દરિદ્રાઈ ખેલી રહી હતી, તેજ જાપાન સમગ્ર બુદ્ધી રમર સંવિધાની પણ આજે કેટલું યુરોપીય પ્રજા જેમનું કરી શકતી નથી. એટલી તાકાત અને શક્તિ આજે જાપાનીઓએ જમાવી લીધાં છે. આમ જાપાનીઓ વખતસર જાગી ઉઠ્યા અને હાલ, જાન અને ધર્મને એકો જુલો તેમણે સ્વદેશપ્રેમનેજ એક સર્વોપરિ જીવનધર્મ બનાવ્યો અને પછી તેમણે તેમના જુવાનેને શારીરિક તાલીમ આપવા માંડી. આ રીતે સ્વદેશપ્રજાની દિશા બીજી પડી, માત્ર એ દશકામાં તે તેમણે કેટલી સિદ્ધિ સંપાદન કરી, એ તમે કેટલું જાણો છો? તેમણે બીજા વર્ષમાં તે તેમના જુવાનેને એવા તૈયાર કરી દીધા કે, ૧૮૬૫ માં જ્યારે સંન માટે જાપાનમાં ઉતરવું પડ્યું, ત્યારે તેઓ ચીનને સમ હાર આપી શક્યા. પછી તે ૧૮૯૫ માં સંનને હાર મળ્યું. આમ જાપાને જ્યારે સંનના જેવી બળવાન યુરોપીય પ્રજાની સામે ટક્કર લડ્યું ત્યારે તેને માત્ર હાર દીધી, ત્યારે યુરોપની અન્ય પ્રજાઓની સામે, આજે તેની જીત થઈ છે. તેમણે જાન જીત્યું કે, એશિયાઈ પૂરવી ઉતર એક એવી નવી પ્રજાને જન્મ

એ છે, કે જેને જુઓના મહાપ્રભુઓના મંડળમાં રચાન આધ્યાત્મિકતા હુટકો નથી. આ બધી સારીરિક તાલીમનો પ્રતાપ. જાપાને તેની નમ્રતા સાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને સારીરિક તાલીમ આપવા માંડી અને જાપાની છુવાનેને લોકરી સિસ્ટમ આપવા માંડ્યું, તેનું જ આ પરિણામ. વિદ્યાર્થીને જુઓની મહાપ્રભુઓમાં પોતાનું મોજ રચાન મેળવવું હોય, ધરોપનાં ગીધ અને સ્વ જેને સહ માનવાની બુદ્ધ ન કરે એવા પ્રતાપી બનવું હોય, તે જાપાને માત્ર અર્ધજન સ્તરીમાં જે પ્રકારનું પરિવર્તન સાધ્યું તે પ્રકારનું પરિવર્તન સાધ્યાવિના હુટકો નથી. તમે તાકાત ન જતાવો, તમે બાવડાંના બળનો પરિચય ન કરાવો, ત્યાંસુધી માનનીય પ્રગતરીકે તમારો મેકે સ્વીકાર કરવાનું નથી.

નવપુરો! તમારા પૂર્વ આરોગ્યથી પ્રભાવના ચરેશ જેઝ અને ખૂબ આનંદ થાય છે. તમને ખૂબ રિમ્ત કરાવતા જેઝને મને ભારે દર્દ થાય છે; પણ એ છતાં, તમને આધારી વધારે સ્વાધી અને પાણીસર બનવાની પ્રાર્થના કરવાની મારી અંતરેચ્છાને નથી રાધી શકતો. છુવાનો! જા તબો તમારી પાસે આમદબંદી માગણી છે કે, પ્રતિદિન નિયમિત વ્યાયામ-ઉપાસના કર. જમનું જનુમાનજની મુક્તિ મનસમક્ષ કરવી, તેના જેવા બળવાન બનવાને બરાબર જહેમ લેવાને અને આ દીન, દરિદ્ર, વિદેશીપીડિત ભારતવર્ષના ઉદ્ધારનો સંદેશ લઇને તમારે માર્ગેચેને ગામડે ગામડે ધૂમજે.

ભારતવર્ષની જનનીઓને

(તા. ૩૦-૭-૧૯૨૭ ના "સૌરાષ્ટ્ર" ના યુજ્યકપરથી)

દરેક યુવો બહુમારી વિદ્યાર્થી-જીવનનું યત તબી નિયમિત વ્યાયામનું સેવન કરવું જોઈએ એમ હું જ્યારે કહું છું ત્યારે એકલા યુવકોને-એકલા કુમારોને ઉદેશીનેજ નથી ગોલતો; પણ તમે હું ભારતવર્ષની કુમારીઓને પણ કસરન કરવાનું કહું છું.

પુરાતનકાળમાં આર્ધ નારી આજના જેવી નિર્બળ નહોતી. જેને ઉચકવા જનાં લોકો, જાનનના ગર્વના ચૂરચૂરા ઘર્ષ ગયા હતા, એ સિરધનુબને પોતાની એક આંગળાએ સાચ સારે લોકથી દેશવર્તા માના રીનાદેવીમાં કેટલું અગામ સામર્થ્ય હતું, તેની તમને કંપના આવી શકે? પોતાને ઉચકી જના બળસાળી વ્યવસાયગને ધક્કો ગમાવી પાનાળમાં દસેસી દે-પાંચપત્તી દીપદીછ દેટલી અગ્રસ તાકાન ધરાવતાં હતાં, તેનો તમને ખ્યાલ આવી શકે છે કેદમાં એકચિત બનેલા દસરસરાજના રચની ધરી એકાએક તૂટી ગઈ ત્યારે, પોતાની આંગળા ધરીને રથાને એકધીને, દસરસ મહારાજને વિજયી બનાવનારાં દેકેમીની સન્નિધનું તમે માપ કાઢો છો? ખૂતકાળમાં આર્ધ નારી એવી અદ્ભુત સક્તિ ધરાવતી અને સક્તિમાતાનું ગર્વ-નામ પામીને પૂજતી.

આજે, એક ભારતવર્ષ સિવાય, આખી દુનિયાની નારીઓ 'સક્તિમાતા' બનવા જે સમર્થ ધરાવે છે. માત્ર ભારતવર્ષની મહિલાજન બળગા બની ગઈ છે. એક પ્રગતરીકે આપ સ્વમાનપ્રિય બનવું હોય તો, આપણા પુત્રો અને પુત્રીઓને, દુનિયાના કોઇ પણ દેશનાં પુત્રપુત્રીઓ સારે સારીરિક તાકાનમાં રપધો કરી શકે એવાં બળસાળી બનાવ્યાવિના છુટકો ન હું રહ છતાં, પ્રબુધામ તરફ પ્રયાણ માંડું એ પહેલાં, આ પરિચ બનિ ઉપર એવો રહેા દિ જોવા તકનું છું, કે જ્યારે મારી પામે મેદેશી આ બળસાળીઓ દેકેમીએ, દીપદીઓ અને સી રેવીઓ પ્રમટ થઇ ભારતવર્ષના અને ભારતીય ચંદ્રકૃતિના વિગ્ધની શાયાએ માની દોષ આજે બાળકજની કર રદિએ આપણાં નવજીવાન કુમાર અને કુમારીઓનાં તેજ દરી સીતાં અને બીજાં અનેક રીતે, દિદી પ્રગ્ધના-ખાસ કરીને દિદી કેમના પ્રાનુતો થપ થપ રતો છે. મધું છતાં, હું આજા રાખું છું કે, મારી પામે મેદેશ: આ પ્રદેશ જાનવાળા છુવાનો એ રદિએને જોનજોવામાં કાનાથી રેશે અને આજે ભારતવર્ષની જનમાદેશીએને મિત્રી પ્રાનુતો, અને એવી સક્તિસાળી બનાવશે કે તેમના પ્રતાપે આ ભારતવર્ષ પ્રામીનશા જેવું રતું નેવું. જનનખરનું પ્રનિવ નીર્ધાપ્ય જતી રહેકે! -પરિન માનપ્રેમન

छंदार में अहल्याबाई का स्मृति-दिवस

('हिंदुधर्म' ना ओक अंकमांथी)

अउे हर्ष की जात है, कि भारतवासियों का ध्यान अपने देश के महापुरुषों तथा देवियों दर्श करित्रों की ओर आकर्षित होता जाता है और वे उनकी जयंति तथा स्मृतिदिवस अपने हृदय के लाव उन स्वर्गीय आत्माओं के प्रति प्रकट करते हैं; जिनके चरित्र-पाठ अपनी इस वर्तमान पतिततावस्था से मुक्त होने में सहायता मिले, हम अपने हितों और धर्मों की रक्षा कर सके, हमसे देश, जाति और धर्म का उपकार हो और हम भी आनेवाली के लिये कुछ ऐसा ही आदर्श रच जायें, जिसका अनुकरण कर वे भी अपना सुधार करते

गत २५ अगस्त सन १८२७ के हिंदु-संसार ने देवी श्री अहल्याबाई का स्मृति मनाया। छंदार-राज्यने यह "अहल्यात्सव" जड़ी ही धामधूम से मनाया। उत्सव का आज आयोजन किया गया था। अहल्याबाई छंदार की रानी तो थीं ही, पर उनसे प्रत्येक हिंदु का है और प्रत्येक हिंदु उन्हें उसी दृष्टि से देखता और उतना ही आदर करता है, जितना की राज्य की प्रजा-भारत-माता की पवित्र गोद में अवतीर्ण हो कर जिन देवियों ने अपने उन्नयन से विश्व को अपनी ओर आकर्षित कर लिया है, उन महिमा-रत्नों में अहल्याबाई भी ओ

सन १७२५ में औरंगाबाद के योंट नामक ग्राम में जनक जन्म हुआ। उनके नाम मानकांठ सिंधिया था। आस्थावस्था में ही ये जड़ी सुशील और कुशाग्रबुद्धि थीं। उनके श्रीमंत मस्दाराव होशकर के एकमात्र पुत्र श्री अउराव के साथ हुआ। विवाहोपरान्त छंदार पत्नी सेवा से सास-ससुर को प्रसन्न रखा और अपने कर्तव्य से पराभूषण न हुआ। सन में उनके एक पुत्र तथा तीन वर्ष की आयु में पुत्री भी हुई। अहल्याबाई, दाम्पत्य-सुख अधिक दिनों तक न लोग सकीं। उनके पति श्रीअउराव, कुम्भेश्वर के घरे में गये करते करते बीरबोड को सिंधार गये। उनके पुत्र मस्दाराव गद्दीपर बैठे; पर वह भी शीघ्र परबोड सिंधार गया। विपत्ति में भी अहल्याबाई ने अपना धीरज न छोड़ा; पर विपत्ति अकेली नहीं आती। सन १७६६ में उनकी पुत्री सहसा निधन हो अपने पति के साथ स गयी। अज राजसिंहासनपर बैठने और प्रजा का आदर्शरूप से पालन करनेवाला अगर को तो वह अहल्याबाई ही थीं। अतः छंदारने शासनभार ले, उत्तम रीति से प्रजा का पालन उनके सुशासन से प्रजा संतुष्ट थी और उसने अपनी अलुत कुछ उन्नति भी की।

रानी होनेपर भी छंदारने जग परिश्रम किया। ये प्रातःकाल उठ, लज्जन-पूजन करती विद्वानों से धर्मशास्त्र सुनती थीं। आत्मज्ञान और कर्मात्मों को उनके राज्य में कभी कट नहीं छंदार दानशीलता आनंदक विष्णुमान है। उनके संपूर्ण समय राज-कार्य, प्रजापालन, वास तथा धर्मोत्थरण में ही बीता। ओक आदर्श राज्य की रानी होनेपर भी उनके वेश-सदैव सादा ही रहा।

परोपकार-वृत्ति और धर्मनिष्ठा में ये जड़ी-बड़ी थीं। उनकी दृढ़ धारणा थी, कि धर्म पुण्य-अथ ही शक्ति से ही संसार वशीभूत हो सकता है। दिमाक से सेतुगंध रामेश्वर तक ऐसा तीर्थस्थान नहीं, जहां उनके दम्य पुण्यकार्य में न व्यय हुआ हो। उनके जन्म-मंदिर, धार, धर्मशास्त्रागम, तांत्रिक, कुओं आदि आज भी प्रत्येक तीर्थ में उनके धर्मनिष्ठा परोपकार-वृत्ति की पताका दृढ़ता रहे है।

वर्तमान छंदार को, जो पहले ओक छोटा सा नगर था, जनता विस्तृत कर देने का प्रयत्न आया है। ही है। भद्रेश्वर के उग्रशी और जड़ी के कारणने अहल्याबाई के स्मृतिदिवस के है। अहल्याबाई जैसी उच्च दृष्टि की आदर्श, सरल और नीतिनिष्ठ देवी महामाता के आदर्श ही के उचित उदाहरण है।

अपने आदर्श जीवन, परोपकार-वृत्ति, दानशीलता और धर्म-प्रेम के कारण ही केवल छंदार के लिये अनेक समस्त भारतवर्ष के लिये प्रातःस्मरणीय हो गई है। जो परोपकार में अहल्याबाई और अहल्याबाई-पताका छंदार ही दृढ़ हस्त पुण्यशेखर देवी ने अपने जीवन में

१. कृषि : कृषि का विकास करने के लिए सरकार ने कई योजनाएँ शुरू की हैं। इनमें से कुछ के अन्तर्गत, जैसे कि ग्रामीण विकास योजना, किसानों को ऋण, बीमा और तकनीकी सहायता प्रदान की जाती है।
 २. औद्योगिकीकरण : देश में औद्योगिकीकरण को बढ़ावा देने के लिए सरकार ने औद्योगिक विकास योजना शुरू की है। इस योजना के अन्तर्गत, नए औद्योगिक इलाकों का विकास, बुनियादी ढांचे का निर्माण और उद्योगों को सब्सिडी प्रदान की जाती है।
 ३. व्यापार : देश के व्यापार को बढ़ावा देने के लिए सरकार ने व्यापार विकास योजना शुरू की है। इस योजना के अन्तर्गत, निर्यात प्रोत्साहन, आयात शुल्कों में छूट और व्यापारियों को तकनीकी सहायता प्रदान की जाती है।
 ४. संसाधन : देश के संसाधनों को बढ़ावा देने के लिए सरकार ने संसाधन विकास योजना शुरू की है। इस योजना के अन्तर्गत, नए संसाधनों का खोज, संसाधनों का प्रबंधन और संसाधनों को सुरक्षित रखने के लिए उद्योगों को तकनीकी सहायता प्रदान की जाती है।
 ५. विकास : देश के विकास को बढ़ावा देने के लिए सरकार ने विकास योजना शुरू की है। इस योजना के अन्तर्गत, बुनियादी ढांचे का निर्माण, शिक्षा और स्वास्थ्य सेवाओं का विकास और विकास को प्रोत्साहित करने के लिए उद्योगों को तकनीकी सहायता प्रदान की जाती है।

जीवधनी अथ विषयसामग्र्यास्तु द्वा-दशरतुं तेषां

(પ્રશ્નનો ઉપરોક્ત જવાબમાંથી એ જોવાથી)

[illegible]

અચોગ્ય સમાલોચકો

('वि'इयं' ना ओक जं'कभांथी)

पुस्तिका की समावेशना पक्षपातरहित होगी. आन्तरिक ने द्वेषपूर्ण समावेशना में वशी है, उसका रास्ता अँध होना चाहिये तथा पुस्तकें योग्य व्यक्तियों के हाथ में नानी चाहिये। पिछले वर्ष माधुरी में पंडित लज्जनराय भट्टना की "विपत्ति की कसौटी" की समावेशना श्रीमती अमरादेवी शर्मा ने की थी। श्रीमती का नाम, न तो लेखिका की न समावेशिका की डेसि-
न से। दही-संसार में अन्वीतक अन्धकार हुआ है, अतः यदि ज्ञात विचारणीय है, कि भट्टना
नहीं वयोवृद्ध तथा सिद्धरूप लेखक की कृति के साथ श्रीमती का कदां तक न्याय कर सकती है।
और समावेश के लिये यदि पुस्तक श्रीमती के हाथों में समावेशना के लिये देना कदां तक उपयुक्त है।

જેલેડસ્ટનનાં કેટલાંક બોધવચનો

(ભાવાર્થરૂપે આપાયાં છે.)

શરીરનો રોગ મટાડનારા અનેક મળે, પણ મનનો રોગ (અજ્ઞાન-લોભ ઇત્યાદિ) મારો એવો વેધ જગતમાં દુર્લભ છે.

જગતમાં હવે પાપનો લય ઓછો થતો જાય છે, એ વર્તમાન સમયની મોટી ન્યૂનતા છે.

હું સમસ્ત જીવનપર્યંત વિદ્યાર્થી હતો અને હજી પણ વિદ્યાર્થીજ છું.

જેમ આકાશ પૃથ્વીની દશે દિશાએ ફેલાયલું છે, તેજ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્ર પણ મનુષ્ય સર્વ વ્યવહારમાં ફેલાયલું છે.

સહવાસ, આવડત, પ્રકૃતિ, નવી નવી વાતો વગેરે સાથે ધર્મને ઘણો અંધડો કરવો પડે છે.

ધર્મસ્વાતંત્ર્યનું બળ ધણું મોટું અને દુર્નિવાર છે. એની આડે કોઇથી પણ અવાવાનું નથી.

હમણાંના કાળના નહિ રોડી શકાય તેવા અને અતિ ગંભીર એવા ધર્મસ્વાતંત્ર્યના પ્રવાહ આડે કોઇથી પણ હાથ દઇ શકાય તેમ નથી.

મનુષ્ય પૈસાવડેજ સુખ સંપાદન કરી શકે છે, એમ સમજીને જે આપણે ચાલીએ તો આપણી મોટી ભૂલ છે.

પાણી ઉપર હળદર શબ્દો લખવા કરતાં ખડકપર માત્ર એકજ શબ્દ લખવો અધિક શ્રેયસ્કર છે.

પોતાની સુધારણાને માટે મનુષ્ય પોતાના ખરા અંતઃકરણપૂર્વક જે પ્રયત્ન કરે છે, એજ તેનામ તેની યોગ્યતાને વધારનારો મોટો ગુણ છે.

પુસ્તકો એ પરલોકવાસી મહાન મનુષ્યોના શબ્દ છે અને તેમના આત્માસાથે વાતચીત કરવા માં તે સર્વોત્તમ સાધનો છે.

સંપત્તિ અને સુખસાધનો વધતાં જાય છે, તેમ તેમ સામાજિક વ્યવહારમાં પણ ફરક પડતો જાય છે.

‘જ્ઞાન’ જેમને સુખના ભંડારરૂપ લાગતું હોય, એવાં માણસો જગતમાં થોડાંજ હોય છે.

ઈંગ્લાંડના અનુભવમાં આવશે કે, રાષ્ટ્રીય અન્યાયથી રાષ્ટ્રીય પતન અવશ્ય થવાનું છે, અને તે કદી દૂર થવાનું નથી.

અનુભવથી મને જણાયું છે કે, વિશ્વાસ રાખવામાં મોટું ડહાપણ છે અને ન રાખવામાં મોટી મૂર્ખતા છે.

ઉન્નતિના જે જે ખરેખરા તથા મનમાં વસી રહેલા પ્રયત્નો છે, તે સર્વ-જે તેની સાથે નમ્રતા જોડાયેલી હોય તો-અન્ય મનુષ્યોને માટે અત્યંત બોધપ્રદ થાય છે.

જે એક મદાન સક્તિ છે. તેની આગળ રાગઓએ તથા રાજ્યપ્રકરણી પુરોઓ પણ કામોની ગતી કાઢીપણ વખતે આપવીજ પડશે.

જે રાષ્ટ્રની સપ્તમા પ્રકારની સંસ્થાઓમાં તેમજ કાયોમાં અભિરુદ્ધિ જોવામાં આવે, તે રાષ્ટ્રની જીતી ચાલે છે, એમ સમજવું.

આપણે ચોતાનું કનંબ જાળવવામાં કદી પાણી પાની કરતી જોઈએ નહિ; તેમ તેમાંની અડધી પ્રત્યે દુર્ઘટ્ય પણ કરવું જોઈએ નહિ.

પાપના સંબંધમાં ધિરનો ભય રાખીને વર્તવું, એટલે તેમાં સધાગુજ આવી જાય છે.

પરમાર્થની વાતો, મજાજ આડંબરથી કહેવી અને રહેણી તેનાથી ઉદ્ધરી રાખવી, એના જેવું કોઈ કામ બીજું નથી.

એકાદ જોયેલી વાત ઉપરથી અંતરાત્માની પ્રેરણાને બોરી માનવાને મનુષ્ય મોહિત થાય છે; આ પ્રકારનો પ્રસંગ ખરેખર અત્યંત ભયંકર અને ઘણા સંકટનો છે.

એકાદ મદાન માણસના વિચારોને પોતે વિચાર નહિ કરતાં કળૂમ કરવા, એ જોટલું ખોટું છે; તેટલુંજ મદાન માણસોના વિચારોને યોગ્ય માન ન આપવું એ પણ ખોટું છે.

મનુષ્ય પ્રાણી, એ જ્યાં સૃષ્ટિમાં સર્વ સારી વસ્તુઓના કળય છે. મનુષ્યજાતિ, મનુષ્ય-સમાજ, મનુષ્યકર્તવ્ય તથા મનુષ્યનું ભવિતવ્ય એ સર્વ અભ્યાસના અત્યુત્તમ વિષયો છે.

ચિરકાળની કીર્તિની ધ્વજા એ સત્કાર્યો કરવાને ઉત્તમ પ્રકારની શક્તિ છે; પરંતુ તેને આપણા અંતરાત્માની અને પરમાત્માની આજ્ઞા નીચેજ રાખવી.

મારો અંતરાત્મા પાસે આવતો જાય છે, તેમ તેમ મને મનબેઠ જોઈએ દેખાતો જાય છે અને કોઈ અત્યંત ખોટું જણાય છે.

કોઈ પણ રાષ્ટ્ર અને કોઈ પણ યુવના મનુષ્યોનો ઉદયોગ અને પરસ્પરનો ઊગ તેમની ધિર-શક્તિના પ્રમાણપર આધાર રાખે છે.

અસત્ય અને દંભના પ્રકાર કદાચ થોડો સમય કાયમ રહેશે; પરંતુ પરિણામે તો તે ખુણું પડી જશે અવધાર્તિ અને વિપત્તિ આત્મા સિવાય રહેશેજ નહિ.

પરમેશ્વરપ્રત્યેનાં કર્તવ્યો તરફ આપણું લક્ષ્ય પુષ્કળ દોષું જોઈએ; અને તે જોટલા પ્રમાણમાં હશે તેટલાજ પ્રમાણમાં આપણી ભવિષ્યનું ઉન્નતિ ચનાર છે.

માત્ર શાસ્ત્રિક પદ્ધતાપચોજ કાંઈ અપરાધ દગી જતો નથી, પરંતુ પદ્ધતાપનો કામ એક જોઈએ ચાલવો જોઈએ તથા પરિપૂર્ણ થવો જોઈએ. તે સિવાય પાપશુદ્ધિ-મિતશુદ્ધિ થતી નથી.

મંદસમૃદ્ધ કરવામાં મજાવસોકનની આવડત, મમય, દેન, જાન, સારામર-વિચાર અને દેનિય એટલા ગુણોની જરૂર છે. એમાંના અગત્ય અને નિષ્ક એ બે મુદ્દો મારામાં છે.

અનુભવ થતા પહેલાં પુષ્કળ વાતોપર વિશ્વાસ થકનો એ કલ્યાણ છે.

શિક્ષણના હેતુઓમાં એક હેતુ એવો પણ એ ખરા કે, તેની સદાપથી મનુષ્ય કાંઈ ધર્મો કરી શકે; પણ આ હેતુ યોગ્ય હોઈને મુખ્ય હેતુ તો એજ છે કે, પવિત્ર વિષયોથી અંકુરોને ઉન્નત કરવું.

કાંઈ પણ કારણથી કિંવા હેતુથી મનુષ્ય જે દિવસે પોતાના અંતરાત્માની આત્મા-પ્રેરણા અપમાન કરે છે, તે દિવસ તેને માટે તથોજ ખરાબ અને મહા અનર્થકારી છે.

શરીરચમ ભગ્નસ્વાદ હોવાની સમગ્ર લોકોમાંથી દૂર કરવી જોઈએ; એટલુંજ નહિ પણ જનતા શરીરચમ કરીને તેથી થયેલી પોતાની શારીરિક ઉન્નતિનું દૃષ્ટાંત એવી સમગ્ર ધરાવનારાઓને દર્શાવી આપવું જોઈએ.

તમે જેમ જેમ વિશેષ જ્ઞાન મેળવતા જશો, તેમ તેમ તમને જણાશે કે, આપણે જે કાંઈ જ્ઞાન મેળવ્યું છે તે બહુજ થોડું છે અને જે મેળવવાનું છે તે અગાધ છે.

આપણે જેટલું જાણતા હોઈએ છીએ, તેનેજ આપણે જ્ઞાન કહીએ છીએ. તે આપણી ઊભ આપણે સ્વાધીન હોવાથીજ કહીએ છીએ; નહિ તો જ્ઞાન કહ્યું એટલે તેમાં સદજ પણ અજ્ઞાન હોવું જોઈએ નહિ, પરંતુ એવું ક્યાં હોય છે?

શુરોએ આપણું કામ જે અંતઃકરણપૂર્વક કર્યું છે, તે જોતાં તમે તેમને કાંઈ માન અથવા પદાર્થ આપો, તેથી કાંઈ તમે તેમના ઝણમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી.

ધર્મી સત્ય સમજવાનાં જે સાધનો આપણા હાથમાં છે, તેનો યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરવો એ આપણીજ સત્તામાં છે. તે જ્ઞાનનું (તન, મન કે ધન ઉપર) જે કાંઈ શુભ પરિણામ આવે તે ધર્મરતેજ અર્પણ કરવું જોઈએ.

કર્તવ્યકર્મ પ્રત્યે મનુષ્યના હૃદયમાં જે અગાધ શ્રદ્ધા અને તે શ્રદ્ધામાંથી અલંત લીનતા તથા દૃઢ નિશ્ચયનું જે મિશ્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ આ મનુષ્યપર પરમેશ્વરની કૃપા ઉતારવાનું અને તે કૃપાને કાયમ રાખવાનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે.

દુકાનમાં માલ પુષ્કળ લયો હોય, પરંતુ ધરાઈ બિલકુલ ન હોય તો એવી દુકાન જેમ નિષ્ફળ છે, તેમ મનમાં અનેક સારી વાતો સમાઈ રહેલી હોવા છતાં તે પ્રમાણે ક્રિયા ન થતી હોય એવું શિક્ષણ પણ નિષ્ફળ છે.

આપણી મનોવૃત્તિપરજ આપણી સત્તા ચાલતી ન હોય, તો પછી બાહ્યસૃષ્ટિ ઉપર અર્થાત્ જગતના પદાર્થો ઉપર આપણી સત્તા વધતી જાય છે અથવા તો 'આપણે અધિકાધિક જ્ઞાની થતા જઈએ છીએ' એવો ગર્વ કરવો એ વ્યર્થજ છે.

આ પાપમય જગતમાં અનેક સ્થળે સત્યને ઓથેજ અસત્ય અને ધર્મશ્રદ્ધાને ઓથેજ અશ્રદ્ધા અને અધાર્મિકતા છુપાઈ રહેલાં હોય છે, માટે સાવધ રહેવું.

મનુષ્યના મનપર સત્તા ચલાવવાને પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધની જે લગાઈ ચાલી રહી છે, તેના

જોડવાનાં પ્રમાણમાં પુરુષની સત્તા વધતી જાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં પ્રારબ્ધની સત્તા ઓછી જાય છે.

જોડવાનાં પ્રમાણમાં પુરુષની સત્તા વધતી જાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં પ્રારબ્ધની સત્તા ઓછી જાય છે. પછી દેશ-કાળ પ્રમાણિત રહે તેના પ્રકારમાં ફેરફાર હોય તેમાં કાંઈ ગોટી નાત નથી.

ધર્મનાં તરવારો સમગ્ર એક જ છે અને તે સર્વને એકસરખાં માન્ય હોવાથી તેનાવડે સર્વનું એક જ સુખ સાદગિરજ છે. આ એક જ સુખ જ અને અન્ય જ વસ્તુ પણ એકસરખું થઈ શકે છે; પરંતુ જાનનો અર્થ તેમાં અંતરાય પાડે છે અને તેથી જ પંચ-પરંપરા વધી છે.

જો જ્ઞાન અંતરની શુભ જ્ઞાતિને ખીસતી શક્ય નહિ, તે જ્ઞાનનો ગર્વ કરવો એ વ્યર્થ છે. જો જ્ઞાનવડે આપણે આપણી જ્ઞાનજ્ઞાતિને જ છૂટી શક્યા નહિ, તે જ્ઞાનવડે આપણે જગતના પ્રભાવી જ્ઞાનના ચાકીએ છીએ, એવો ગર્વ રાખવો એ મૂર્ખતા જ છે.

પ્રાપ્તિ આપણું મુખ્ય કામ જેમ ચરીરને જગવાનું અને ચપલ બનાવવાનું છે, તેમ શિક્ષણ-કામ એ છે કે, તે આપણા મનને ભોગ ભોગવવામાં સંયમી, ધારણાશક્તિમાં મજબૂત અને સંકેશ ખમવામાં ધીર અને સદનશીલ બનાવે.

અંધસહવાસ અત્યંત આનંદકારક છે. અંધો ગોઠરી રાખ્યા હોય એવી ઓરડીમાં ગયા પછી તમે તેને કાંઈ નહિ લગાડો તો તે અંધો જ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે, અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન હતું છે તે જો અને તેનો ઉપયોગ કરો; એટલે તમારું કલ્યાણ થશે. શું આ માનસવાણી એવી કિંમતી છે ?

પાપી વિચારો મનને ખાઇ જાય છે; કેમકે તે એક જગતસ્ત રોગ છે. તેનું ઔષધ સમસ્ત ક્રમમાં મળી શકતું નથી. ધર્મશાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે, પાપની પાછળ દુઃખ પણ અવરમ આવશે જ. અપાપની લગાઈ એ પણ એક ભયંકર પાપ હોવાથી તેની પાછળ પણ ભયંકર દુઃખ આવવાનું છે.

પોતાના આધુન્યનો ઉપયોગ જો તમે બહુ જ સાવધાનતાથી કરશો, તો ભવિષ્યમાં તે તમને બાળકદિત મળશે અને એટલું બધું ઉપયોગી થઈ પડશે કે, કાલ તો તેનું અનુમાન પણ તમે કરી શકશો નહિ; પરંતુ એ પ્રમાણે ન કરતાં આધુન્યને જો તમે વ્યર્થ જવા દેશો તો તે તમને દુઃસાન પણ તમે ધારી શકો તે કરતાં ઘણું જ વધારે કરશે.

દેશમાં શાંતિ હોવી એ મોટું સુખ છે; પરંતુ તે સુખને લીધે નીચ જ્ઞાતિ ધરાવનારા મનુષ્યોને મોટું વ્યાપ છે. આ વાન જેમ સર્વ પ્રકારના સુખને લાગ પડે છે, તેમ આ વાન પણ તેથી જ ખરી છે કે, યુદ્ધના તેમજ સંકટના પ્રસંગોને લીધે મનુષ્યોમાં અમૂલ્ય સદૃશ્યો ઉત્પન્ન થઈને જાય છે અને મનુષ્યોને કાલે મોટાં મોટાં કાર્યો થાય છે.

જો નિરંતર લક્ષ્યમાં રાખતું જોઈએ કે, આપણને પ્રથમથી પડેલી રેલોને રોકવાથી આપણી શક્તિ અને નીનિની જ્ઞાતિઓ પણ ફેરવાતી જાય છે.

જો કદી બૂલતું જોઈએ નહિ કે, મનુષ્યને આ જગતમાં જે કાર્યો કરવાં પડે છે, તે કરવાનું જો પ્રકારો શોધવવા જેટલું તામસિક અને મનુષ્યની શક્તિ ટીકી કરનાર બીન-મનુષ્ય એક પણ કાર્ય નથી; છતાં પણ આ કાર્ય જેટલો એક ઉત્તમ સાધી શકે છે કે, તેમની પાછળ તેમનો

રેનિસનની કારકીર્દી ધણેપરે અસી મારી કારકીર્દીને મળતીજ છે; પરંતુ તેની જે દૃષ્ટિ છે તે મારી દૃષ્ટિ કરતાં ધણીજ શ્રેષ્ઠ પંક્તિની છે. તેનો ઉદ્યોગ મારા ઉદ્યોગ કરતાં સર્વોત્તમ કાર્યનો થયો છે તથા તે મારા ઉદ્યોગ કરનાં વિશેષ ચિરસ્થાયી છે. મારા જેવા પુરુષો સાર્વજનિક ક્રિયા વિષયે ઉપર બોલે છે, એટલે લોકો કૃપા કરીને તેમને ચોખ્ખતા કરતાં પણ વિશેષ ન આવે છે અને તેથી તેઓ પ્રધાન છે એ ખરું છે; પણ બોલવું એજ અમારું કામ છે. તેમાં ધામજ નથી, પરંતુ રાજદાને પાંખો દોવાને લીધે તેઓ ગપાટામાં ઉડી જાય છે અને હતા ન હતા બંધાય છે. રેનિસનની દૃષ્ટિ આથી વિશેષ ઉચ્ચ ચોખ્ખતાવાળી છે. તેના ઉપર કાળવું રજૂ થવાનું નથી. તેણે પોતાનું ચરિત્ર પોતાના દેસબાંધવોના હૃદયપટ પર લખ્યું છે, તે કદી પણ સારું જનાર નથી.

હરિદ્રતામાંજ રત્નમાનવો વધારે પાકે છે.

(લેખક:—શ્રીયુત “કુમાર” હિંદુપંથના એક અંકમાંથી)

એક બાર ઇમર્સન કે કિશી મિત્રને કાર્પેટ વિંચવિલાસ્ય મેં એક અત્યંત પ્રતિભાશા-શી હોનદાર વિદ્યાર્થી કે સંબંધ મેં ઉસકી સંમતિ પૂછી ! ઇમર્સન ને પુરંત હી જો સંશિષ્ય રા રિયા, વદ ઇસ પ્રકાર થા:—

“જસ, ઉસે અજ અગર કિશી વસ્તુ કી આવશ્યકતા હે તો વદ ‘હરિદ્રતા’ હી હે.”

ઇમર્સન કે ઇસ અદ્ભુત ઉત્તર કે સુનકર ઉસકા મિત્ર એકદમ અકરા ગયા ઝીર ઉમરે કે બકી ઉત્તરકના સે દેખને લગા.

ઇમર્સન પુરંત હી ઉસકે દદ્ય મેં ઉઠતે હુએ લાપ કે તાડ ગયા. ઉસને અપને મિત્ર કે મુખ મુરકરાતે હુએ હરિદ્રતા કી ઇસ પ્રકાર વ્યાખ્યા કર ગયી:—

“હરિદ્રતા કે બહુધા લોગ ઈશ્વરીય પ્રકોપ થા રાપ સમજતે હે; પર વાસ્તવ મેં જોસ ન હી હે. વદ તો પરમાત્મા કા સર્વશ્રેષ્ઠ વરદાન હે.”

“સંસાર મેં જીતને બરે-બરે મદાપુરય હો ગરે હે; જનમે સે અંસી વ્યક્તિ બહુત હી હે, જો હરિદ્રાવસ્થા મેં ન દેહા હુએ હો થા જીનકા ઉત્થાન પતિનાવસ્થા સે ન દુઝા હો.”

“હરિદ્રાવસ્થા મેં રદ, ફરે-પુરાને કપડે પહિન, પેટ-ભર અજ ન પા તથા સુખ-સાધન મેં અવસ્થા મેં હી મનુષ્ય અપને સચ્ચે સ્વરૂપ તથા જ્ઞાન-ચક્તિ કે પદમાનના હે.”

“કિશી પ્રકાર કે સાજ સામાન સે રદિત, સુનસાન કમરે મેં હી ઉમકી આત્મા સે વરેનિ પ્રજ્વલિત દોતી હે, જીસકા પ્રકાશ કિશી દિન સારે સંસાર મેં રેશ જતા હે ઝીર વરેનિ મદત્તા કે પ્રાપ્ત હો ગીરવ પાને લગના હે.”

“પ્રકૃતિ ને મનુષ્ય કે ઇસ પ્રકાર બનાયા હે, કિ વદ રત્નમાનવ: કાર્ય ઝીર ઉદ્યોગ મેં કરના હે. જોસે મનુષ્ય ઈસ સંસાર મેં થોડે હી દેખે, જીનમે ઇસ પ્રાકૃતિક નિયમ મેં અધીન કરને કે યોગ્ય આત્મિક ચક્તિ હો.”

“હરિદ્રતા હી વદ ચક્તિ હે, જીસસે મનુષ્ય કાર્ય ઝીર ઉદ્યોગ કરને લગના હે. કેવલ ધનન નહી, ઇસમે એક વિશેષ ગુણ જી હે-વદ મનુષ્ય કે વાસ્તવિક ‘મનુષ્ય’ બનાતી હે.”

“હરિદ્રતા મેં મનુષ્ય કા જીન દગરો, લાખો વ્યક્તિઓ મેં મપકે હો જતા હે, જી વસ્તુકનાઓ ઝીર દુ:ખ-દર્દ, સ્વાર્થપરતા ઝીર ઉસકી આત્મા કે વિશ્વાસ કી મધુર મંદી ને અનુજિન કર વ્યક્તિજન સ્વાર્થ કે સંસાર કે સ્વાર્થ મેં વિદીન કર દેતી હે, જીસ સમસ્ત સંસાર કે અપના સમજને કા અદાન પ્રાપ્ત કર લેના હે.”

“હરિદ્રતા આત્મ-ચક્તિ પ્રાપ્ત કરતી હે ઝીર હિદાયાર કી મુરે દિશા દેતી હે. જનમે જીનકા ઈશ્વરીય પ્રકોપ થા રાપ નહી, જીસ પરમ પિતા પરમાત્મા કા સર્વેશ્વર હોતો હે.

પ્રભુપ્રસાદ પામનારા ભક્તના ઉદ્દગાર

(“સાહિત્ય” માસિકના સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

તમે સાંભળો સખી એક વાર્તા છે, મને સાંભળું તે કાંઈક સંભારતાં છે. (૮૬)
 હું તો હરજીને જોવા નિસરી છે, મુજને સંસારની વાત વિસરી છે. તમે ૧
 મુજને ખોળતાં કંઈ એક લાઈયું છે, લાઈયું અખંડ પ્રજ્ઞાંડ આ બાધું છે. તમે ૨
 હું તો હરજીને જોતાં હું ટળી છે, જ્યમ સાગરમાં સરિતા ભળી છે. તમે ૩
 હું તો જ્યાં જોઈ ત્યાં છે તેજ ને રે; મેં તો મનથું વિચાર્યું જોજ રે. તમે ૪
 સર્વ વસ્તુ તણો વેશે ટળ્યો છે, જને જોતીતી તે મુજને મળ્યો છે. તમે ૫
 સર્વ પરજાજા ઠેરાં પૂતળાં છે, રૂપે એક થીરી એક આગળાં છે. તમે ૬
 દશે દિશા સન્મુખ હરજી થયા છે, મારા રૂદેકમળમાં વસી રહ્યા છે. તમે ૭
 એક હરિ વિના બીજું દીસે નહિ છે, મારી દોપની દૃષ્ટિ ટળી ગઇ છે. તમે ૮
 મારાં અનંત લોચન ઉઘડ્યાં છે, સર્વ રામજીનાં રૂપ દૃષ્ટે પડ્યાં છે. તમે ૯
 હું તો હરજી હીંડું ને જોતી ફરું છે, મુજને પ્રપંચનું વૈકુંઠ વિસર્યું છે. તમે ૧૦
 આધું અખંડ મંડળ નિહાળતાં છે, થઇ તન તદ્રૂપ સંભાળતાં છે. તમે ૧૧
 નખ શિખ લગી હરિ વ્યાપી રહ્યો છે, જોવો વેદે કહ્યો તેવો લહ્યો છે. તમે ૧૨
 ભૂદયું હતું તે ધન ધરમાં જડયું છે, મહા આનંદ ઉપજ્યો મનડું ડર્યું છે. તમે ૧૩
 હવે જન્મ સફળ થયો માહરો છે, મળ્યો બાવન અક્ષર બાહરો છે. તમે ૧૪
 સર્વ ઠામથો અળગો ન થાય છે, આણું માંહે તે આણું માંધ છે. તમે ૧૫
 હવે પ્રપંચ પુરાણના પરા થયા છે, દાસ ગોપાળના પ્રભુ જ્યારે લલ્યા છે. તમે ૧૬

અનુરોધ

(“હિંદુપંથ” ના એક અંકમાંથી)

સુનતા હું સર્વેશ વિશ્વ મેં સત્વર આને વાલે હો,
 અનય નશાને વાલે જગ મેં શાન્તિ ખસાને વાલે હો.
 યદિ આતે હો તો અપને હી નિજગૃહ મેં આના ભગવન્,
 યદુકુલભૂષણ, ઐર કહીં મત ભારત તજ જના ભગવન્. (૧)
 સર્વ પ્રથમ તેરી પદપૂજ કરને કા અધિકાર હમેં,
 તેરે પદ ગહિ પતન સિંધુ સે, તરને કા અધિકાર હમેં.
 પ્રગટિત કરે અપની પ્રતિમા, જગ દો આલોકિત કર દો,
 ભારત કી કમનીય કીર્તિ, હે કૃષ્ણ ! ભુવનભર મેં ભર દો. (૨)

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

આવકાર્થ વિદ્યાના ઉપ વિદ્યાના અર્થ

नेवनां पाणी मोले गढ्यां !!

('हिंदुस्थान' ता. २२-८-१९२७ ता अंकभांशी)

નિંદુરમાંના દત્તિપાસમાં તા. ૨૨ મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૭ નો દિવસ જરૂર પાઠ્યાર
જરૂર ! કિશીમાં તે દિવસે ગોસ્વામી શ્રી ગંગાપ્રસાદજી મહારાજને પોતાના કટરાનીય મંત્રિ
આપનેને રાખ્યા થયા હતા ! સાંજના છ વાગે મોટે જલસો કરવામાં આવ્યો અને સર્વ-
ભક્ષ્ય આપનેએ યમુનાછમાં સ્નાન કરીને, અને કપાળમાં તિલક લગાવીને મહારાજશ્રીની મંત્રી-
શ્રી દેવમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો ! નિંદુમાધ્યઓએ તેમનો સત્કાર કર્યો અને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો !
દિક્ષીના "અર્ચનું" પત્રના તા. ૨૮ મી ઓગસ્ટના અંકમાં આ ખુલાખબર પ્રગટ કરાયેલી
આવી છે; અને આમાં આવકારણ્યક પગલાંનું દેશબરમાં અનુકરણ કરવામાં આવે, અને નિંદુ-
ધર્મ ઉપરના કલ્પને રાખવાની સાથે, બ્રિટિશ સંસ્થાઓમાં અસ્પૃશ્યતાના સંજ્ઞામાં, એ દિવસ
પોતાના ભક્ષો સંતનારા નુંદમીમજી ગોસ્વામી જે મંગુડોળમાં મારે છે, તેનો પણ સન્માન માટે આવે
આવે : એનું આના દેસને નીતિપરણમ, ધર્મપ્રેમી, વિચારશીલ વર્ગ ઇચ્છે છે !! નિંદુ માળ્ય
સુચન : અમલદારમાં નવાવાથી જેમ પવિત્ર થયા છે, તેમ મહારાજશ્રી ગંગાપ્રસાદજીને પોતાની
ઉદાર કુદિના ઉદયિમાં સ્નાન કરાવી અસ્પૃશ્ય મનાતા આપનેને પાવન કરીને, પોતાના નુકસાને
સદને માટે અમર થતો જાય છે' પરમહંસા અમારા ધર્મગ્રામેના સકળ સંપત્તિ આવી સ-મર્પિત થાય છે

ହୃଦୟમાં ସାଜର ଭଣ୍ଡାର !!

(निदिष्टस्थानः ता. २२-८-१९२७ ना. अंशमार्गः)

"કામમાં સાકર અને ડાઘમાં મંદુ દેવ" એ વાત સાચી છે! વિદિ મુખ્યમંત્રીની તરીકે
 રહેલ, વરદાનના, મળા છુટ, રેમતા પાછા પગલાની વાત સંભળાવનારા "જાન્યેની" મંત્રી
 બીજા તબક્કા વચ્ચે આવી છે! મંત્રી ડાઘના મંત્રી ગામમાં વિદિ-મુખ્યમંત્રીને તે મંત્રી તબક્કા
 હશે એ અને તેમ બને તેમની સારી સમજ, દોષની અને મિલકતોના અભાવ રાખે છે.
 વાસ્તવ છે એ, કમરતી એ મનપલ પ્રસન્ન કરવામાં આવી છે, તે એવું છે કે, તેને તે વખતે,
 મને, મન ને વિચાર મજા કરાડે, મદ્ય ને મસ્તિ પામે મુખ્યમંત્રીને અને મળા ને મળા
 પડે વિદિને મળા પગલાની છુટ છે! સામર્થ્ય, પારિતોષિક તે મળા મળાના
 વાસ્તવ દેવ અને મને મેલ, મળાને કે મળાના-મળાના, મળા દેવ, મળા મળાના
 વિદિને કે મળાને એ મળા મળાનાને કે મળાના કે મળાના મળાના મળાના
 મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના
 મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના
 મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના
 મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના
 મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના મળાના

શિ. ૬૭૭ ૧મું જમનને મેંડુનિતા ખાતે આપી મહે નેમ ૧.

ચિંત ૬૭ પણ જગતને સંસ્કૃતિના પાઠ આપી શકે તેમ છે

विद्वन्महाशयः श्री विभीषणः

એમના અનુયાયી સંજીવણી પુસ્તકમાં ૨૬ પત્રી ૪૮૧ એ છે.

(' विंदुधन' जने द्रुमधिर 'ना मे' लक्ष्मी)

[illegible]

પશ્ચિમની પામેથી વિશ્વજીવેલા જવાને બદલે તેને વિશ્વજીવ જાપના માટે પૂર્વમાંથી પણ
એકી જાળિઓ ત્યાં ગયા છે. એવી થોડી જાળિઓમાંની એક તે જાળિતા બંગાળી સંગીનવે.
જાણ સિંચાણમાર દોષ છે. યજ્ઞી જાળનમાં પશ્ચિમને જામ વિશ્વજીવ જાપના પળા પુરોગને નિ
ત્યાં થોડાથી યોગે તેમ છે, પરંતુ કંઈકની સારે જતા દિશને ખરેખરા એકનિષ્ઠ એવા પુ
જાળિઓ છે, કે જેઓ પશ્ચિમની સારે જતા જગાં જવરા તે ત્યાં પહોંચ્યા પછી 'સાહે
સાહે' બની ગયા ન દોષ. આ નાનકડા બેટમાં (કંઈકેટલાં) જે દમરો દિંદી વિધાર્યાઓ
મેઘા રહે છે, તેઓ 'સાહેબસાહેબ' બની ગયા છે, જે સાચેજ દિવસીર ચરા જેવું છે.

दिइँनी संसुतिभारे अविमान

જેવા દિ'દાઓ તેા આપણને માત્ર ગણાત્રાંયાજ મળે છે, કે જેમને એવી પૂરેપૂરી આત્મ
 શ્રદ્ધા મેલી ગઇ હોય કે, દિ'દની પાસે પોતાની તેમજ કુમકુમયથી પોતાનામાં પચાની દોષો
 એવી પરની સંસ્કૃતિમાંથી પચિમને ધણુપ આપવા જેવું છે. જો કે થોડાં વર્ષો પહેલાંજ દિ'દ મા
 પાને ચાદનારાઓનોજ દેશ ગણાતો, આજસે આજેજ દરિયાપાર જ્ઞાના; છતાંપણ તેના ઉપા
 દે'ને લીધે, તે દેશવાસીઓ પોતાનીજ બુધિમાં અનેક જ્ઞાતિ અને સંસ્કૃતિના સમાગમમાં આવેલા છે

શ્રી દિલીપ ખાણ

શ્રી હિતોપ બોધ
શ્રી. દિલીપ બાપુ એવી આત્મમદ્દાઓ ધરાવનારામાંના એક છે, કે જેઓ એમ માને છે કે દિલમાં 'આપના' ની સક્રિય છે. તેઓ સંકુચિત નજરના. માનવી નથી. તેમણે દરિયાપાર સારો ખેતી છે અને તેમનું દરિયો કુંડ વિચાર છે, તેમજ પશ્ચિમની ધણી જાતિઓના જીવન તે ભેગાવમાં પડ્યું છે. આ બધાને સાર એમના દિલમાં રચાન છે, તેપણ દિલના સંજીવની દર્શાયતા મદી જાય તે એમને ગમતું નથી, અને તેથી તેમને એજ એક વિચાર મેઘમાં રહે છે.

હિંદુ આદર્શ સંગીત

દિ'દુ' સંગીત આદર્શ છે, એ વાત હજી પશ્ચિમને સમજવાની છે. એ વાત શ્રી દિલીપ બા' પાંચેથી જાણી શકાય છે. જેમને સર જમલદાસચંદ્રના બાપજીઓને "કેટલાક રાપાઓ દિ'દુ' કરતાં ચામણી વધુ લાગણીવાળા હોય છે, પરંતુ સામાન્ય યુરોપીયન કરતાં દિ'દુ' વિશેષ લમણી લાગણી ધરાવે છે" એ ખુલાસો સાંભળ્યો છે, તેઓ દિલીપ કુમારની કદર કરી શકે તેમજ તેમને સમજી શકશે.

હિન્દી સંગીતમાંનું સત્ય

આમાં રહેલું સત્ય કદાચ દિંદો સંગીતમાંથી પણ નહીં આવે છે; કારણ આપણે વાંચ્યે-
છીએ કે: “પશ્ચિમના સંગીતની સ્વરમાસિકામાં અર્ધરાત્રિકથી કમી થતી નથી, જ્યારે દિંદો
સંગીતમાં પાત્તીકતા સ્તર પણ છે અને તેને લઈ યુરોપીયનો દિંદો યુરોની નકલ કરી ચકત
છે કે, આપણે પશ્ચિમની ‘જેન્ડેસન’ની પદ્ધતિમાં ઉતરી ચકતા નથી.

હિંદી સંગીતનું ઉચ્ચ વાતાવરણ

ડા૦ ખેસરે એક વખત લાપણ કરતાં જણાવ્યું હતું કે, હિંદી સંગીત ખરાબર માટે યુરોપીયનોના કાનો કેળવવા જોઈએ. અને સંગીતોમાં તફાવત એ છે કે, જ્યારે પશ્ચિમ સંગીત મનુષ્યના મૂળ વિકાસ અને લાવેને ઉત્તેજિત કરે છે, ત્યારે હિંદી સંગીત નિર્મળ ભાવવાળું હોઈ ગાનારને ઉન્નત વાતાવરણમાં લઈ જાય છે અને એ વાતાવરણમાંથી પછી ગાનાર અને સાંભળનાર પવિત્ર ધાર્મિક જગતમાં પ્રવેશ કરે છે.

સદીઓ લાગશે

ડા૦ રોયે થોડા વખત ઉપર “હિંદી સંગીતમાં રાગો” એ વિષય પર લાપણ આપ્યું હતું. જેણે હિંદી સંગીતની સુંદરતા પ્રત્યે આપણી આંખો ઉઘાડી હતી. આ સંબંધમાં એક જાણીતા લેખકના શબ્દો અત્રે યાદ કરવાની જરૂર છે. તે એ કે, “જ્યારે એંગ્લો-સેક્સન જાતના વડવાઓ જંગલો અને ગુફામાં રહેતા હતા, પોતાનાં નાચાં બદલે રંગોથી ચીતરતા હતા, કાચું માંસ ખાતા અને વસ્ત્રોમાં જાનવરોનાં ચામડાં પહેરતા હતા, તે વખતે હિંદના ગગનમાં સંસ્કૃતિનો સૂર્ય પ્રગટી રહ્યો હતો અને તેથી હિંદી સંગીત સમજવામાટે આપણા કાનો પૂરતા ‘સિન્સીટીવ’ થવા માટે જમાંનાઓ જોઈશે.

પૂર્વના શુભવાદ

પશ્ચિમ સાથે સરખાવતાં ધાર્મિક ત્રિચારણના ક્ષેત્રમાં હિંદે ઘણી પ્રગતિ કરી છે અને આપણા સોફા પૂર્વના શુભવાદ અને ધર્મ શું છે, તે હવે રહી રહીને સમજવા લાગ્યા છે. હિંદી સંગીતની મીઠાશ અનુભવવા માટે આ શુભવાદનો સાક્ષાત્કાર થવાની જરૂર છે.

મી૦ રૈયની પદ્ધતિ

અંગ્રેજ પ્રેક્ષકો, જે સંગીત તેમની આગળ રજુ થાય તેનો રાગ અને આવાપ સાંભળતાં પહેલાં તેનો અર્થ જાણવાને આતુર હોય છે. મી૦ દિલીપકુમાર આ ખાસિયત જાણતા હોઈ જ્યારે જ્યારે અંગ્રેજ પ્રેક્ષકો સમક્ષ લાપણ કરે છે કે પોતાનાં ગાયનો રજુ કરે છે, ત્યારે જે રાગો ગાનારા હોય તેના અર્થનો અંગ્રેજ તરજૂમો તે પ્રેક્ષકોને પૂરો પાડે છે. અને આ અર્થ ધણેજ સુંદર હોય છે. રાગની મીઠાશની સાથે ઉંડું તત્ત્વજ્ઞાન અને વેદાંત તેમાં સમાયણું હોય છે. વળી રાગની અંદર જે શબ્દો હોય છે, તે પણ જાણે મોતીના દાણાને ચુંદી ચુંદીને મૂકવામાં આવ્યા હોય છે અને તેથી સંગીતની અસર ઘણી જળવત્તર થાય છે.

ભીખારીએ શીખવ્યું

એક વાતથી હું ખરેખર છક્ક થઈ ગઈ. એક મેળાવડામાં એક ઘણોજ અગ્રણી રાગ રજુ કરતાં મી૦ દિલીપકુમારે એ નવાઈ જેવી ખબર આપી કે, એ રાગ તેમને કલકત્તામાં તેમના દ્વારે માવવા આવેલા એક ભીખારીએ શીખવ્યો હતો. મી૦ રૈયને બદલે કોઈ પશ્ચિમનો સંગીતવેત્તા હોત તો એમ જાહેર કરત કે, આંતરેજલ કલાણા દીકણા કે લોડ પેટા કે લેડી પેટીએ જેમની મિતવાઈ પોતાને માન છે, તેમણે એ રાગ શીખવ્યો હતો.

મી૦ રૈયની દેશપ્રીતિ

મી૦ દિલીપકુમાર રૈયની દેશપ્રીતિ, તેમનાં વર્તન અને તેમના પોશાકમાં તરી આવે છે; પણ તે સાથે મી૦ રૈયમાં વધુ ગુણ તો એ છે કે, પોતાની સંસ્કૃતિ જાળવી રાખવા સાથે બીજી સંસ્કૃતિઓમાં સાદું તત્ત્વ દેખાય તેને ગ્રહણ કરવા તેઓ તૈયાર અને આતુર રહે છે.

મી૦ રૈયનો કેસ શુદ્ધ હિંદી છે, અને તે કેવો સુંદર લાગે છે? અંગ્રેજો પહેલેથી જ ત્યારે પોતાનો સ્વદેશી પોશાક જાળવા રાખે છે, પણ તેમના પોશાકમાં રંગોની અમર્યાદા મર્યાદા મર્યાદા હોતી નથી. જ્યારે હિંદી પોશાકમાં રંગોની સુંદર મિલાવટથી આંખને કંઈક થાય છે, હિંદીનાં તંદુરસ્તી માટે પણ તે હિતકારી છે. વિચારે પણ હવે તો તાબાન કર્યું છે કે, કેટલાંક રંગોથી પોશાકને દુષ્પ્રભાવો વધે થાય છે. મી૦ રૈય યુદ્ધાય અને કાવ્યમાં યુગના પોતાના મિલન પોતાને દેખાતા નથી.

મી૦ રૈય કદી પણ કંઈકાનું મોટા ભાગે નહીં જુદા કરવા મરવા નથી. તેમના પોતાના મરવા

આ સમયે વર્ષાના સમયે તેમજ ગ્રામીણોમાં તેમજ પાલકોમાં જાતે જાતે છે. યજ્ઞી
કેવળ જીવો જ્યાં જોવામાં આવે તેમજી વર્ષાના સમયે જાતે જાતે છે.

કોઈક વખત જ્યારે દિલ્હીમાંથી આવેલાં તેમનાં પોતાનાં જાણીતાં મિત્રો તેમને જોઈને કહેતા હતા કે 'તમે તો ખૂબ જ સારા છો' એવાં કહેવાં થતાં હતાં. તેમનાં જાણીતાં મિત્રો તેમને જોઈને કહેતા હતા કે 'તમે તો ખૂબ જ સારા છો' એવાં કહેવાં થતાં હતાં.

એ તે મોં ફાલ જાવ અને જાણ મોઢાવજો ૧૬૧૬ નથી જાણ્યા; છતાં પણ અત્યારનું
કાંઈક અને મોઢાવેમાં નેમનો સારો મહાર થયો છે. મીએમોશીકર મામાપરીની કેપોમી
કમળમાં તેમજે આપણુ અને મંડીન રજુ કર્યું હતું. ત્યાં તેમને દિવાળન આવકાર મળ્યો દ
જાન પુનિવન મામાપરીની કોનસર્ટ, અને મોઢાવે એ-૩ નેમનય છડીજન મેમોસીએજનના મે
વડામાં પણ તેમને ધાવું ખાન મળ્યું હતું. એક ગુમેટિક મામાપરી સમગ્ર જરફાનનને
વેવની એગપાણુ આપી હતી, જોડકાઈમાં તેમના માનમાં એક મેટી ગેજાનડો કરી તે
આણું આપવામાં આવ્યું હતું. પાગીમમાં મામાપરી દીમાવા, અનેનાસ આગળ કાન્ટેસ ૨.
અથવા સાંકામાં નેમજે સંજીન રજુ કર્યું હતું. ફેલોસીય જોડકાઈ ૬૪૪ મેટલે સર્પર્મની પરિવર્તમાં
દિવાળુમાર આપણુ આપરાના છે, અને ત્યાર પછી જમેરિકા જવાના છે. અમેરિકામાં
વિવેકાનને જે હાપ પાટી હતી, નેરીજ હાપ ફાલ પાછો તેમાં નવાઇ નથી.

સર્વનો સાથે ઉપાસક

(વિષય-કન્યાસાક્ષ મિ. કે.કે.સી. જી. એ. 'હિંદુસ્તાન' તા. ૨૨-૮-૨૭ ના અંકમાંથી) સૂર્ય પ્રાણદાતા છે, જીવનદાતા છે; કારણ કે મરણી, પ્રકાશ અને વિજળી, એ ત્રણે વસ્તુઓ આપનાર છે. પ્રાણીમાત્રને જીવન સમર્પનાર અને વનસ્પતિમાત્રને તે આધાર છે. તેનાજ આકર્ષ પૃથ્વી આકાશમાં ફરી રહી છે અને મહોસાથે ફરતું સૂર્યમંડળ, આ અવનત કોરી બ્રહ્માંડમાં રીપરની અગમ્ય કળા દર્શાવી તેનો કોઈ મદાન હેતુ સિદ્ધ કરી રહેલ છે! સૂર્ય જડ વસ્તુ છે આમનો મોળો છે; છતાં ઉપર જળાવેલા તેના અનેકવિધ ગુણોને ત્રીધે, આપણા ભાષકો સેવિતાદેવની થી સૂર્યનારાયણ ભગવાનતરીકે પૂજા અને ઉપાસના કરે છે! જડ વસ્તુની પૂજા-ઉ કરવી એ બ્રમ છે, પણ ધર્મદોંગીઓને આવી વહેમીવાનો નફાકારક થઈ પડતી હોવાથી, તેમને જાન નદિ સમગળનાં ભોળા ભાવિકાને આટો માર્ગે જ દોરે છે! જેથી રીતે દુરમનનું માથું નેનાર તથાવા નદિ પછી તે વાપરનાર કાંકુ-પરાકમી પુરુષ પૂજનીય ગણાય, તેવી રીતે ગ યજ્ઞ અને વિદ્યુત (વિજળી) પૂર્ણ પાટનારો જડ સૂર્ય નદિ, પણ તેની મારફતે જીવન આપી શકુ જ ઉપાસના કરવા ચોક્કસ ગણવા જોઈએ. જેમ તથાવારની પૂજાનો અર્થ તેને સાક્ષીક નીકળે, ધારવાળી બનાવવા જેવો થવો જોઈએ, તેમ સૂર્યની ઉપાસનાનો સમાવેશ, તજકામાં સૂર્યનાં કિરણોનો જેટલો અને તેટલો લાભ લેવામાંજ થઈ જવો જોઈએ! આજે તો આવા રસ્તા ઉપર આગવાને જાહેર રીતિમારનાં અપવાસ કે એકઠાણાં કરવાની, આઠણોને દાન દેવાની ત્રાંબા કે રૂપાનાં પતરાં ઉપર સૂર્યનાં કપોલકસ્તિત મોંમાં કરીને તેની ઉપર ચંદન-અક્ષત નેની પામે ધૂપદીપ કરવાની 'શોભી ગુરુ અને લાલચુ મેલા'ની અવનરી લીલા ચાલી રહી છે અથા મિથ્યા વહેમ અને ખાલી ટોંગ હોવાથી, બિચારા ભોળા અજાન લોકો આઠણોની રૂ-જળ અને મોડી આજીવંપાજમાંથી વહેલા છૂટે, એજ ધિરજાયોગ થઈ પડે છે!

ધોડા વખત પહેલાં માલગજરામાં મીઠું કેન્દેલર નામના “ધી સનગથ એન્ડેકેટ” (કિરણોમાં સ્નાન કરવાના દિમાયતી) તરીકે જાણીતા જાએજ ઉપર “પચ્છીક ઉદેશી” (સમ્યક્તા)નો ભંગ કરવા બદલ કેસ માંડવામાં આવ્યો હતો. આ માણસ નદીને કિનારે ચણોખેડા ભાગ ખુલ્લો રાખીને, સૂર્યનાં કિરણોમાં સ્નાન કરવા માટે પડ્યો હતો. દળદો તેની પાનેથી પસાર થતાં દતાં, અને ઘડાં ઘાગડો તેની આમુખાતુ રમતાં હતાં; ધણુ તે રીતે જાહેર રસ્તા ઉપર પડ્યો છે અને તેથી મર્યાદાનો ભંગ થય છે, એવો કેડાંજો કિરિયા નહેતી; હતાં પેલાંને તેને પકડ્યો અને ઉપર જગ્યાપુ નેમ “લૌકિક સમ્યક્તા”નો ભંગ કર્યો.

શ્રદ્ધાએ તો આજે બોલવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો, તે ફરીથી બોલવા લાગી. આ વર્ષે તેઓએ અનેક તેજ-મુખમંડળ ઉપર ફરી ઓળસ-ચમકાવ કર્યું હતું. કેા યોગિની... તે દીપ્તિ રહી હતી. "શું કામ રહે છે? કાચનાં કપોં દેશે વાગ્યાં છે, પણ તમારી દીકરી કુશીનતા તેઓએ ફરી ફેરવેલી છે. જે ઘેર પાસથી પુત્રોએ કુટુંબી ઘર દોષ, તે ઘરની પુત્રી સખે પણ સુખ નજ મળે. પિતાશુ! બોલો, તમારાજ કુટુંબમાં પુત્રવધૂઓને કીચકાની સાં જોઈશો. આંધી કીચકામાં આવી નથી? તેમને યોગ્યોની યાજ્ઞે કટકાવવામાં આવેલ ન-લેખના મુખમાં આનવી... ભરવામાં આવેલ નથી? નરકપાતના આથી વધારે શું કરો? જગતના લોક કાચ દોષ તો આ મૃત્યુશય્યામાં પડેલી સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળજો. જે ઘરની પુત્રવધૂઓ ઉપર પડે છે, તે ઘરની દીકરીઓ કદી સુખી નહિ થાય. જે ઘરમાં પુત્રવધૂઓ પીડાય છે, તે ભક્ષી, મુખ, ઉન્નતિ, વિદ્યા, સદાચાર સપશું દરાય છે! એ જોડી મોટાઇ માટે મરતાં, સાં જાનવાની સિવાયના કહેવાતા કુશીનતાને ઘેર રહેંસાવા માટે તમારી દીકરીઓ દેનારાં માયાં બાંધે દોષ તો જુઓ, કુશીન કુટુંબનો ભોગ યજ્ઞ પડેલ આ સ્ત્રીને!"

(૩)

શ્રદ્ધાની માતિમાં એક વર્ષ પોતાને કુશીન મનાવતો હતો, બીજા વર્ષને તેઓ પોતા ઉતરતા ગણતા. તેમને પોતાની દીકરીઓ દેના નહિ: પરંતુ જેમને તેઓ ઉતરતા માનતા... દીકરીઓ આશ્વાસિના લેતા પણ નહિ. બીજા વર્ષમાં પોતાની જાનને માટે શ્રદ્ધા અને આ જાન કશુંએ નહોતું. ધીરે ધીરે યજ્ઞ સુખ યજ્ઞ ગયું હતું, એટલે એવું અપમાન પણ રાજ કુશીન કરવામાંજ પોતાને મોટાઇ મળેલી ગણતા. પરિણામે કુશીનો એમની દીકરીઓ (સ્ત્રીઓ)ને અપાર કટ આપતાં. તેમને પેટપૂરું ખાવા કે પહેરવા વસ્ત્રો પણ આપતા પછી તો એના આપેલ પૂરાં પાડ્યાં જોઈએ, એટલુંજ નહિ પરંતુ રમોડાપ્રવેશ માટે તથા વિધિઓ માટે પણ કન્યાના પિતાએ મોટી રકમ આપવીજ જોઈએ, એવા દહાડાં એ વર્ગે કરી દીધાં હતાં.

ન્યાયની ખાતર કહેવું જોઈએ કે, નોકરશાહીનો ખરાબમાં ખરાબ સંવ્ય પણ એ કહે કુશીનોએ જેવા સંગઠિત નથી હોતા; જનરજ ડાપરની કૂટા પણ એમની કૂટા આગળ નિસાસામાં ન ગણાય. જેની પુત્રીને તેઓ પત્નીતરીકે સ્વીકારે, તે માણે એમનું તમામ નીમાવડું જોઈએ, એકી તેમની માન્યતા હતી. એ વર્ગના સિદ્ધિ સુવેદી શુદ્ધ એજ માનનારા અને સ્ત્રીઓને ધરતી ઉંડરી કરનાં પણ તુરંત ગણનારા હતા. આમ જનાં શ્રદ્ધાના જેવા અનેક પિતાઓ એમની ન્યાયમાં હતા, કે જેઓ કરમરીને પણ તેમને કન્યાઓ આપના અને પોતાના કુળને આકાશમાં ચઢાવેશું ગણતા! જે વર્ગમાંથી સારામારનો વિચાર કરવાની સ્વાભિમાન અને વિવેકજુદિનો નાશ થયો દોષ, તે વર્ગની શ્રદ્ધા જેડી નિરોધ બાળાઓ મૃત્યુપુત્રે પડે તેમાં શી નવાઈ? એ વર્ગનો ઉદાર ગી રીતે થાય?

શ્રદ્ધા જનમથીજ કેમજ કુલવની, મંદકારી આત્માવાળી અને દુરમનને પણ વદાવી સામે સ્વભાવવાળી હતી. એનાં માતાપિતાની તે એકની એક પુત્રી હોવાથી કુટુંબની સાડાં દર્ન થાંને પરિણામે તેના વિદ્યાભ્યાસમાં કે શુદ્ધવદારના કાર્યનાં યોગ્ય સિસ્ટમમાં ભગેરે રાત્રિ પરા દીપ્તિ નહોતી.

શ્રદ્ધાના પિતા એના ગ્રામમાં ડાંગ પુરુષ ગણાતા, પાંચ ધેને સુખી અને પોતાના પિતા કુશીન ગણાતા; એટલે શ્રદ્ધાને કહેવાતા કુશીનને ઘેર દેવમાંજ તેઓ મોટાઇ માનતા એને લીધેજ તેમણે પોતાના કુટુંબના વિદ્યાજી સામે લડે, ન્યાયમાં વધારે ખાનદાન કે કુટુંબમાં શ્રદ્ધાને દીપ્તિ; પરંતુ એમની ન્યાયમાં સંરિષ્ટ કે વિદ્યાની કન્યાથી ખાનદાની સંકાતી. જામુક ગ્રામમાં અને તેમાં પણ જામુક કુટુંબમાં જન્મે તે-પત્ની બહેનની કરને શરીરોના ગર્ભ રહેંસેના દેવ, ખરાબ કર્યો કરી જેઠ જેડી આપેલા દોષ, જામુક માનતા જનાં પણ તે-ખાનદાન ગણાતો. પોતાને લલક: મનુવન.ર.ઓ એ રીતે ખાનદાનની કન્યા-એટલે એ કહેવાતા કુશીનો વધારે મહત્તમ ખાનદાની કન્યાની વધારે જન્મ. એ-ખાનદો

વર્ગ આ નીતિની સામે થતો, પરંતુ શ્રદ્ધાના પિતા જેવાઓ તેમને હસી કાઢતા. પરિણામે વધારે ખાંડ ખાતા. આજે પુત્રીની વાત સાંભળી એજ પિતા પરતાઇ રહ્યો હતો!

(૪)

“બહેન! શાંત થા, તારી વાત ખરી છે; અમે હવે અમારી ભૂલ જોઇ શકીએ છીએ. તને આરામ કરશે.” શ્રદ્ધાના પિતાએ એની શય્યા આગળ આવીને કહ્યું.

બાલુમાંજ શ્રદ્ધાનો લુવાન ભાઇ અવનીશ ચોધાર આંધ્રુ વરસાવી રહ્યો હતો. પોતાની ની વીતક વાર્તા આજે તેણે પહેલીજ વખત સાંભળી હતી. તેના આત્મા હિંદુસમાજ અને કરીને કહેવાતા કુશીનો સામે ગંડ ઉઠાવવા કકળી રહ્યો હતો.

“પિતાજી! હવે આરામ તો પ્રભુ પોતાની પાસે બોલાવીનેજ આપશે, પરંતુ તમે માથું દૃષ્ટાંતને ભૂલશો નહિ. મારા ભોગે પણ ન્યાતમાં આટલો સુધારો થાય કે બીજા બાળાઓના ભો લેવાતા બચે તોપણ ક્યાં?”

શ્રદ્ધા વધુ બોલવા ઇચ્છતી હતી, પરંતુ શ્રમ એટલો જણાતો હતો કે બોલી શકાતું નહોતું. એના પિતાએ કપાળપર સ્નેહથી હાથ ફેરવતાં કહ્યું:—“બહેન! વિશ્રાંતિ લે, હવે બધું બોલાવવા જતાં તબિયત બગડશે.”

શ્રદ્ધાના મુખમંડળ ઉપર દિવ્ય તેજ પ્રકાશી ઉઠ્યું, કોઇક અકસ્મિક બળે તે એકી થઇ ગઇ. તેને ભાન નહોતું, હવામાં હાથ ફેરવતાં તે પોકારી ઉઠી:—“હિંદુસમાજ! મૃત્યુશય્યામાં મુનારી-નાં વચનો સાંભળી લે! હજી જો તારા પીશાચી યંત્રમાં સ્ત્રીવર્ગને આમજ છુંદાવા દૃઢ તો હાજના કરતાં પણ તારો વધુ અધઃપાત થશે! પ્રભુની નજરમાં પણ હવે આ લુદ્ધ મુંચી રહ્યો છે. નિર્દોષ બાળાઓની ચિતામાં બળી ન મરવું હોય તો એ સમાજ! ચેત.”

છેલ્લા શબ્દો બોલતાંજ શ્રદ્ધા ગળડી પડી, તેનાં નેત્રો વિકસિત થઇ ગયાં, મોં સહેજ પહોળું થઇ ગયું; તે હમેશને માટે ગઇ.

સંતસમાગમનો મહિમા

(‘નવવશ્ન’ તા. ૧૧-૯-૨૭ ના અંક ઉપરથી)

વિપત્તિ સંપદિવામાતિ મૃત્યુશ્વાધ્યમૃતાયતે । શૂન્યમાર્ણ્ણતામેવિ ભગવજ્જનસજ્જમાત્ ॥

અર્થાત્ હરિજનોનો સંગમ (મેળાપ) થવાથી વિપત્તિ પણ સંપત્તિ જેવી ભાસે છે, મૃત્યુ પણ અમૃત બની જાય છે અને શૂન્યતા પણ પૂર્ણતા જેવી થઇ રહે છે.

નવું કાટ નહિ ખાય તેવું પોલાદ

(“હિંદુસ્થાન”ના એક અંકમાંથી)

રસાયણી પ્રયોગોમાં વધારે ઉપયોગી અને બીજે બધે સ્થળે પણ વધારે કિંમતી, કાટ નહિ ખાય તેવું પોલાદ કે જેનું પ્રમાણ ઉત્તમ પીગળી જાય તેવું ગણાય છે, તે વસ્તુની બનાવટ મેસર્સ ફર્થ કંપનીએ હમણાં કરી છે અને બજારમાં વધારે કિંમતે વેચે છે. આ પોલાદ પતરાં, સળિયા, ખારો, નળીઓ, તારો વગેરે દરેક જાતના આકારમાં મળે છે; અને ઉપરાંત હવાના ફેરફારની સામે ટકાર ઝીંકે છે, કાટ ખાતું નથી, ભેજ લાગતો નથી, દરિયાનું પાણી અસર કરતું નથી તેમજ તેમજ પણ આપોલાદનું મુદ્દત ૩૫ ફેરવતું નથી. દર ચોરસ ઇંચે ૧૫ ટનની આ પોલાદની પેદાશ છે અને સ્ટેઆઇટ સિસ્વર સ્ટીલને નામે વિદ્યાયતના બજારમાં વેચાય છે.

● એ બંદોબસ્ત તેમની આ નિદર લેખ લખવાની બદાહી થઈ આવશ્યકપ્રમાણર વિચારના અનેક.

અર્ધાંગના આવી છે. એટલું વિચારીને પણ ધરીબાર એ જાતિને માટે તમારા હૈયાને દુઃખાળું નાવીને ચિંતન-મનન કરજો.

એટલો વિચાર કરીને દવે આગળ વધો. સંસારસાગરમાં, તમારી ઉપર મોટે ભાગે આધાર રાખીને સફર ચારંભી છે, તે સ્ત્રી પુરુષવર્ગ માટે પદે પદે કેટલી સેવા અને આપમેળે મૂર્તિતરીકે દર્શન દે છે, તેનોએ વિચાર કરો. તમારી દારી, રસોયણ, ઘાટણ, ધોળણ એ બધા વેશ ભજવવા ઉપરાંત, જે સાડાં, તાલુ જે તમને સમર્પણ કરે, ઉતરતી રોટકી તે તમને આપે, મોટે દંડી જમે, તમારો વિચાર થાય તેટલી વખત તે રંદા બનાવે, લજ્યાં તળી આપે, ચેવડો વધારી આપે અને તે પણ 'હું' આટલું કંઈ છું, એવી સહેજ પણ ભાવનાવિના માત્ર પ્રેમથી, સ્નેહથી, ખુશીથી ! એ તો એકલી હિંદુ બાળાજ કરી શકે !

પુરુષો કમાઈ લાવે તે પણ સ્ત્રીજાતિ ઉપર ઉપકાર કરતા હોય એમ મનાવે. સ્ત્રીને કપડાં કે ખાવાનું આપતાં હોય તે પણ જાણે કે કેવળ ઉદારતાની ખાતર ! સિવાય કાયદાની નજરે એને દયા અધિકાર નહિ. મરજી પડે ત્યારે એક પત્ની જીવતી હોવા છતાં પુરુષ તેની પરવા કર્યાવિના બીજી લાવે, કે તેને કોઈક ત્રીજાના વાંકે છોડી દે ! બહુ બહુ તો તેને પેટિયાની અધિકારી ગણવામાં આવે, અને સમાજ તેમજ કાયદો તેને મદદ કરે; અરે ! એટલુંજ નહિ પણ પુરુષોએ રસ્થાં શાસ્ત્રો પણ સ્ત્રીઓની સારંગ !

કાળપાણીની કરુણકથાઓ વાંચીને કંપનારા ઓ યુવાનો અને પુરુષો ! ધનવાનો અને સત્તાવાનોની હેવાનિયતોને અનેકમુખે નિંદનારા ઓ બહાદુર જવાંમદો ! પૃથ્વી ઉપરજ, તમારાં યુગ મંદિરોમાંજ, નિરાધાર નારીજાતિ ઉપર, તમારા સમાજ, શાસ્ત્રો અને કાયદાના જોરે, સીતમની આતસબાજી સળગાવવામાં આવે છે; અને તેમાં તમે પરોક્ષ અથવા તો પ્રત્યક્ષ રીતે આગીદાર બનો છો, એનો ખ્યાલ ક્યારે કરશો ?

સુંદરીસંધને આપભોગ તો હજીએ ઉજ્જવળ અને અમર નામનાવંતો ગણાયવો બાકી છે; સુંદરીએ તો પુરુષજાતિને ચરણે સર્વાંગ સમર્પણ કરી દીધું છે. પોતાની તંદુરસ્તીના ભોગે પણ તે તમારી વંશની વેશને વાધતી રાખે છે. તમારા એ ભાવિ વંશજને ઉછેરવા અનેક તપ એજ તપે છે. જે તપ આગળ ઋષિમહર્ષિઓનાં તપ પણ પાછાં પડે; અરે, એટલુંજ શું કામ, વાધતી વયે તે તમારાં સંતાનોનાં સંતાનને પણ પોતાના વૃદ્ધ બોળામાં ઉછેરી આપે છે. સદાય તે કર-કસર કરતી, પોતાનાં સુખ-સગવડને છેલ્લે દેતી, તમારુંજ ભણું ચાહતી છેલ્લા શ્વાસ ખેંચે છે.

સ્ત્રીજાતિના સંયમ અને આપભોગ આગળ તો દેવોતેય માથાં નમાવવાં પડે. પુરુષજાતિએ ઘરેલાં ફરજયાત બંધનોને મુંગે મોટે તાબે થતી, મૃત પતિના નામસ્મરણ ઉપરજ અનેક પ્રકારની યાતનાઓ, કષ્ટ, અપમાન અને તપથી જીવન ગાળતી, હિંદુ વિધવાની પવિત્ર મૂર્તિને કોઈ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કલ્પી શકે છે ? કલ્પી શકે તે તો નારીજાતિનો પૂજક, ભક્ત બન્યાવિના નજરે !

ઓ હિંદુજાતિના—અરે સમસ્ત માનવજાતિના મદો ! આવી નારીજાતિને તેના વાસ્તવિક અર્થમાં સમજો, સમજીને સત્કારો અને સત્કારીને તમારી ઉન્નતિ સાધો !

જીવતાં જે તમારા વંશની વૃદ્ધિમાટે પોતાના રક્તમાંસમાંથી સંતાનો સરજીને, પિતા કરતાંયે સવાયો બનાવીને કુટુંબને સમર્પે છે, તેજ સ્ત્રીનો સંયમ તો બુદ્ધિ ! કોઈક રોગનો ભોગ બનવાથી—અને સંતાનોત્પત્તિ એ મોટે ભાગે હિંદુસમાજની લાલસા હોવાથી, તે બંનેજ સાસરીયાંને કે પતિને (સ્ત્રી તરફ કંઈકે માન રાખતા) સમજાવીને, પોતાને શિરે શોકચતુર સાલ સ્વેચ્છાએ સરજવામાં સંતોષ માને છે. પતિ જીવતાં તે તેની સેવામાં જન્મનું સાર્થક્ય ગણે છે. (અત્યારે તો

રોહિતકાન્તની આત્મી જુદી આંતરેલી કથાને મન્યાય ?

૧૨

આજના મોરે જાણે પ્રવેશ છે. તેણે જુદા જુદા જીવનના અનુભવ કરીને, આજે જુદા જુદા જીવનના અનુભવને કોઈ એક જ મન્યાય તમામ અનુભવો અને કથાના પૃષ્ઠ પર લખે છે.

આજે સ્ત્રીઓમાં મહાનિષ્ઠતા પણ રહેલી છે અને કેટલાક કથાકર્તાઓ અને અનુભવકર્તાઓને તેથી બચવાનું પામ્યું છે અને પરવારો દોષોની જગ્યાએ છે; પણ સામાન્ય અને કોઈક કુપ્રવૃત્તિઓ (મિલકતો, જમીનો) પ્રમાણભૂતને પાસે પડ્યા પછી, તેઓ કાળજી કરીને વિચાર્યું પામ્યું નથી. એમ કહી શકીએ, જોવાના મારના દિવસે કાંઈ કાંઈને પણ, જગતના સરકારીઓને માન પડે પરંતુ જુદી નાજની, દર કંઈ.

પ્રમાણન મુજબ જુદાની માયા એ વધુ બીજું બન્યું નથી. એ જાણે જીવનમુજબ જાનારીને, અનિષ્ટમાંથી દટ્ટ થાયતી તે જાણે છે. મીઠાની, રીંછાની, જગતની પણ તે જાણે છે. એની સ્ત્રીઓ તે સ્વર્ગમાંથી નિર્મળ મરિનીમળી, સ્ત્રીઓના અને આપણોની જીવન પતિમા જેવી જગત ઉપર જાણે માનવમનમાંથી વ્યવસ્થાની મર્યાદા, માન અને મહાનિષ્ઠતા તથા મમતાના યાત્રી રહી છે, માગી રહી છે.

આજે કુટુંબોમાં તેનો કેવો જરૂરો આવે છે ? સ્ત્રીને એવકર, અલ્પકલ્પી, અજાણ, અભિજ્ઞતારી, એ-જમ જેવી અણીને પ્રવેશ તેને અપમાને છે; તે પોતાના અનેક પાપો તે જાણના દોરણો કાંઈકેકે પાછરી રાખી, સ્ત્રીઓને કુટુંબ, ન સમજી શકાય તેવા અધિકાર જાણના કાંઈ કાંઈ, તેની કથાઓ અને કવિતાઓ રમે છે. સ્ત્રીને સાચાનો અધિકાર પતિની માથામાંથી અધિકારીની બનવાનો દક્ષ નહિ, મને તેવા જુદાની ધાણીમાં પડે. છતાં અધિકાર કરવાનીયે છુટ નહિ ! એને તો માન દોર, પશુ અને અમારની માથે કેવળ 'તાં અધિકારી' અજાણના પ્રવૃત્તિ પોતાની મર્યાદા માને છે !

સ્ત્રીઓને જેવા પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં ઉછર્યા પડે છે તેનો જરૂરો જ્યાં કાંઈ વિના, જે પોતાની પ્રવૃત્તિઓના જોર ઉપર, તે કોઈક પોતાના લખ્યાર અને રીંછાઓના મદદમાં, તેણે લોક પોને જોડી દેશપરદેશની સફરોની પ્રમાણમાં, પોતાને લખ્યારી સોપડેલી સ્ત્રીને અજાણ, ગામડીઓ, બદલુર કાંઈ કાંઈને 'ભાઈ' તો જોવાને અજાણમાં રમે ત્યારે આજનું 'જુદામાય' એમ માની માનીને, તેને પોતાને જોગ્ય જનાવવાના પ્રવાસ કરવા જોડેલી ધીરજ બન શકાય, માનવના માગી એ તેડેલી સહીષ્ણુતામાનો સનાંસ પણ તેની તરફ બનાવ્યા નિવાય. એ તેનો ત્યાગ કરી એસવામાં, કે બીજી કોઈ, જેને પોતાને જોગ્ય માની લીધી હોય તેને નાહી, પોતાની કરી જુદેલી પત્નીને દગો દેવામાં જ મદદ માને છે !

અને જતાં પોતાનાથી અનેક દરજ્જે અધિકારી કોમ અને જાતની પાસેથી, તેવાઓ જે માટે સમાનતા અને સ્વતંત્રતા માગે છે-અભિમાનપૂર્વક માગે છે. આ કથી જાનના ન્યાય ?

હું મારી એક જાણેનપણીને ત્યાં મુજાણના એક જાણ વધેલા પરામાં ગયા રહીવારે જતાં સ્વામાયિક રીતે સરલા-વિવેદી લખની વાન નીકળ્યાં, નિર્મળા જેવીની દશા સ્ત્રીઓના આજવાને લીધે તેમજ કાષ્ઠો, રૂદિ અને સાચા સ્ત્રીઓને પ્રતિકૂળ હોવાથી જાણ છે; એ વાન એ સુસિદ્ધિ, સુનીવર્સિદીના એવડી પદવીઓ ધરાવનારા પુરોના દિવસમાં રોકની નહોતી, એ જોઈને મને પારાવાર અનુભવી થઈ.

એ પુરુષ-જેવડીમાં એક સુવાન અને બીજા પ્રોટ વધના છે. જુદવા અને જુદા એમની અવગ જાણ છે; જતાં નિર્મળા જેવી સ્ત્રીઓને ન્યાય આપવા જેવી સદેશી ને સાદી

પણ એમના અહિંસક અને ભક્તહૃદય ઉપર હસી શકી નહિ ! આ વાતાવરણ અને રૂઢિની સંજ્ઞા છાપ !

મારો પ્રશ્ન એટલેજ હતો:-આ દશામાં મૂકાયેલી કોઈક બાબતને સંસારમુખ માણવાની અને માનવરી રીતે પોતાનાં સ્વજનોની વચ્ચે રહેવાની ઈચ્છા હોય, તો તે કથી રીતે રહી શકે ? કારણ એ બાબતો કંઈ દોષ નથી. તેના પતિની સાથે માત્ર હાથ ઝાલોને લગનમંડપમાં ફરવાનો માત્ર તેણે લદાવો લીધો છે. તો પછી સમાજે તેને પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક જીવીને ઈચ્છા હોય તો સંસારમુખ ભોગવવાની સગવડ શું કામ ન આપવી ?

પેલા બંને ભાઈઓ આ વાત સ્વીકારેજ નહિ. એમની તો એકજ હક “એવી સ્ત્રીઓને કોણ રોકે છે ?”

અર્થાત્ હાં તો તેણે ગ્રામ પાપ કરવું કે પોતાનાં હાડમાંસ વેચનાર દુર્ભાગી સ્ત્રીઓનું જીવન ગાળવું !

આ બંને ભાઈઓને મુખે મને દિંદુસમાજના મતનો પડથો સંભળાય છે ! એક નિર્દોષ બાબતને, તેના કશા પણ ગુન્હાવિના ફંડ દેવો એ કેટલી કરતા છે, તે વાતજ જીવદયાની વાતો કરનારાઓને સમજતી નથી. આવી દશામાં મૂકાયેલ જે સ્ત્રીને માન અને પ્રતિષ્ઠાથી રહીને સંસાર જીવે હોય, તેને માટે અત્યારે તો કશો માર્ગ છેજ નહિ !

અને એ માર્ગ બંધ છે એમ કોણ કહે છે ? પચાસમે વર્ષે પણ મુછે ને માથે કસપ ઝાઝા પાંચમી વખત પરણવા નીકળનાર છુટ્ટાના વરધોડામાં ખુશીથી મકાસવા જનારાઓ !

વળી આતું એકજ ન્યાતમાં કે સમાજમાં છે, એમ પણ કોઈ રખે માની લે. મ. ગાંધીજીએ તમણાં યુવાનોને સલાહ આપી કે, તમે પરણો તો બાળવિધવાઓ સાથેજ પરણો. ગુરુજી એમના વરીશ પુત્રે એમને પડકાર આપ્યો કે, આપે એક પુત્રને પરણાવ્યો અને બીજાને પરણાવવાની તૈયારીમાં છે. શામાટે તેને કોઈ બાલવિધવા જોડે વગાવતા નથી ? અને આપનાજ કુટુંબમાં ક્યાં બાલવિધવાઓ નથી ? તેમનું શું ?

એટલે કે-ગાંધીજી પણ આવી બાબતોમાં માત્ર પરોપદેશેજ પંહિતપણું બતાવી રહ્યા છે.

એટલેજ સ્ત્રીઓએ પોતેજ પોતાનો ઉદ્ધાર મેળવવા માટે બહાર પડવાની જરૂર છે. બીજા કોઈની પણ સહાયતાથી આપણો ઉદ્ધાર થાય એમ નથી, એ વાત આપણે બરાબર લક્ષમાં લેવી ઘટે છે; અને સમાજ તેમજ કાયદામાંથી સ્ત્રીજાતિ માટેની અસમાનતા કદાચી નંખાવવા સામાજિક જાગૃતિ કરવો પડે તોપણ ગભરાવું જોઈતું નથી.

પશ્ચિમની બહેનોએ બાલવિધવામાં પણ સુધારો કરાવ્યો છે, અને જગતનાં વતો પણ બહેનો ઇન્દિરાકા આંદોલો (પાટરીઓ) પાસે ફેરવાવ્યાં છે. આપણે પણ એમની માફક આંદોલન કરી લેવાનું છે; કારણ આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે કદી પણ જવાનું નથીજ.

ધર્મની અંતિમ પરીક્ષા

(“આર્યપ્રકાશ” તા. ૨૫-૯-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી)

મુનશસરાયના રોડન ઉપર અસંખ્ય મનુષ્યોથી ભીડ જનમી હતી. સૂર્યમંદિર-સ્નાનનું મેળવવાના હેતુથી સેંકડો ગામના યાત્રાળુઓ દૂર દૂરથી આવેલા હતા. અર્ધી રાત્રિના સમયસરાયના રોડનું પ્લેટફોર્મ મધ્યમાનોની પેઢે યાત્રાળુઓથી ઉભરાઇ ગયું હતું. એટલી બધી કે નખળા પોચા માણસને તેમાંથી સુરક્ષિત બહાર નીકળવું મુશ્કેલ હતું. શોરબકે એટલો હતો કે, કોઇ કોઈની વાત સ્પષ્ટ સાંભળી શકતી નહોતી. કેટલાક એકબીજાને હાથે કપાડે બંધાઈ બંધાઈ જવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. કેટલાક એક રથને ઉભા રહી ભીડની સાથે જોઈ રહ્યા હતા. કેટલાક ગભરાયેલી હાલતમાં પોતાનાથી છૂટા પડી ગયેલાને શોધી રહ્યા હતા.

આ ભયંકર ભીડમાંથી એક બાળા છટી પડી જવાથી પ્લેટફોર્મના એક ખૂણા ઉપર બેઠી કોંપની હતી. તેનું વય આશરે ૨૨ વર્ષનું હતું. તેણે જે-તે વર્ષનું એક નાનું બાળક તેના પાંચ વર્ષે જોઈ તે કોઇ કુલીન ધરતી વિધવા હતું, એમ સદાજ અનુમાન થઇ ગયું હતું અને ખરેખર તે વિધવાજ હતી. તેનું નામ સાંતા. ૧૮ વર્ષની બરબુવાનીમાં સગમાં વસીને તેને વધુ વય આપ્યું હતું. ઉચ્ચતી જીવાનીમાં પતિવિચીન અનેથી સાંતા પોતાના નાના બાળક સાથે જોઈ વૈધવ્યદુઃખને વિસરી જવા મથતી હતી. આ બાળકને તે પોતાનું સર્વસ્વ માની હતી. તેનાં સાસુ-સસરા તેના ઉપર ધણીજ માયા રાખતાં હતાં. પોતાની પુત્રી પ્રમાણે પ્રિયે વર્તતાં હતાં, અત્યંત ધાર્મિક હતાં. તેઓ બાળકે સૂર્યમંદિરપ્રસંગે નહીંસ્નાન કરી સાંતાને લઇને મુનશસરાય આવ્યા હતા. અત્યંત ભીડમાં સાંતા તેમનાથી છટી પડી જવા ડરકોર્મના એક ખૂણામાં ઉભી રહી સાસુ-સસરાને શોધી રહી હતી.

અર્ધી રાત્રે અજાણ્યા રથને આમ એકાએક વડીલોથી જુદી પડી જવાથી તે મન દી હતી. તેણે જે દાઢમાં ગોપાલને (તેનો પુત્ર) તેણો હતો. સાસુ-સસરાને જોવા માટે મુશ્કેલ હાથે ઉભી થઇ થઇને ચારે બાજુ દૃષ્ટિ ફેરવી રહી હતી. એવામાં એક આપેલ તેની બાજુમાં આવીને ઉભી. ધોડીવારે તેણે સાંતાને પૂછ્યું-“બહેન! ક્યાં જવાનાં છે?”

ના સાંતા જોઈ રહી, કંઈ બોલી નહિ. ધોડીવારે વળી પેઢી સ્ત્રીએ અનિનમ્રતા અને ખોટાઈથી પૂછ્યું-“તમે ક્યાં જવાનાં છે? કોઇ તમારી સાથે છે કે એકલાં છે?”

સાંતાએ કહ્યું-“મારી સાથે મારાં વડીલો છે, તેઓ મારાથી છૂટાં પડી ગયાં છે. તે પાંચમાં હું બહાર ઉભી છું.”

પેઢી સ્ત્રીએ કહ્યું-“બહેન! તમે ગભરાઈ નહિ. દમજાં તેઓ જાતી પડેંચશે, નહિ અને શોધી કાઢીશ.”

સાંતા-“પણ આટલી બારી ભીડમાં તેઓ મારી રીને દાઢ લાગશે?”

પેઢી સ્ત્રીએ કહ્યું-“હાં, બીડ તો ઘણી છે. અને લાને છે કે હાથ તેઓ રોડનની બી નીકળી ગયાં હોય! તમે મારી સાથે આવો. આપણે બહાર નીકળીને તેમની તપાસ કરીએ.”

હી પણ ધરતી બહાર નહિ નીકળેથી જાણી સીંચા ગભરાયેલી હાલતમાં સાંતાપણ મનુષ્યની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. રોડનની બહાર બેઠે આપણે હતું. બીડ તેને પાછળ માણસ પણ દાઢ લાને તેમ નહોતું. પેઢી સ્ત્રીએ જોઈને કહ્યું કે, બીડીવારે મને એક ધોડી ધર્મસાગર છે. ત્યાં સ્વચ્છ અને ગુણે એકા. મને છે, મારે આપણે જાણી તે બહાર નહોતું વડીલો મળી જશે.

સાંતાની દૃષ્ટિ એમ થઈ ગઈ હતી. તેને એક સમયના રીકે હાથ. આજ રીકે જીવન બાળકને તેની સાંતા આવ્યા બહારે અર્ધી રાત્રે હાથ રીકે હતી. રોડન બહેનના જન સ્નાનમાં રીકે આજ અર્ધા તેટલે એક રીકે જન પાછળે જન રીકે રીકે આજ અર્ધા એક રીકે જન પ્રથમ રીકે-“કેમ આજ અર્ધા”

• ૧૯૨૭ ૨૫-૯-૧૯૨૭ •

પેલી અન્નણી સ્ત્રીએ ઉત્તર આપ્યો:—“ છ હાં, હજુર! હું છું. આજે તો એક કાફર મહીને આપની સેવામાટે પકડી લાવી છું. ”

શાંતા આ અણુધારી ઘટનાથી અત્યંત ગભરાઇ ગઇ. લયભીત બનીને કૂચવા લાગી. અમીનાએ તેને કહ્યું:—“ અત્યારે રાત્રિ ઘણી બીતી ગઈ છે, માટે હમણાં મારી સાથે મને મંકાનમાં ચાલો અને થોડીવાર વિશ્રાંતિ લો. સવારે ધર્મશાળામાં જઈ, તમારાં વડીલાને મળીશું! ”

શાંતાએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. શું કરવું તે વિચારવા લાગી! નાસીને અન્નણી સ્ત્રી ક્યાં જવું? ખૂસ માફ તો કેાણ સાંભળે? વગેરે તર્ક-વિતર્કથી તેનું મગજ ભમી ગયું. તેને ચક્ષુ આવતા હતા, તોપણ એક વસ્તુનું તેને પૂર્ણ લાન હતું, તેનું શિયળ લયમાં હતું. તેણે દમ તાથી પેલી કુલદાને ઉત્તર આપ્યો: “ મારે કોઈ કેકાણે આવવું નથી. મને પાછી રોશન ઉપર પહોંચાડી દો. ”

આ વાક્ય તેના મુખમાંથી નીકળતાંજ પાછળથી એક દુષ્ટ મુસલમાને તેને બાથમાં પકડી લીધી, બીજાએ મુખ ઉપર હુગડાનો કુચો દબાવી દીધો, ત્રીજાએ તેના બાળકને ઉપાડી લીધો. શાંતાને પણ ઉચકી લીધી. શાંતાએ પાપીઓના હાથમાંથી છૂટવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ અમદૂત જેવા મ્હેચ્છાના બળ આગળ તે સમગ્ર વ્યર્થ હતું.

આ દુષ્ટોની એક ટોળી હતી. તેમાં અમીના પણ મળેલી હતી. તે નિત્ય રોશન ઉપર પ્રત્યેક ગાડીના સમય ઉપર હાંજર રહેતી અને કોઈ અણુઅણી ભૂલેલી કિંદુ અગળા હાથ લાગી જાય તો તેને દસાવીને આ ટોળીવાળાને સોંપી દેતી. ટોળીવાળા પાપી મુસલમાનો તે સ્ત્રીની સ્તીત્વ નષ્ટ કરી બળાતકારે મુસલમાન બનાવી દેતા. અહીં સપડાયેલી કોઈ સ્ત્રી ભાગ્યેજ પુનઃ પોતાના મૂળ કેકાણે જવા યત્ન કરતી; કારણ કે આવા સ્થળમાંથી પાછી ફરેલી સ્ત્રીને તેના હુકુમમાં સ્વીકાર થવો પણ અશક્ય હોતો.

શાંતાને આ દુષ્ટો એક ધરમાં ગુપ-ચૂપ લઇ ગયા. ત્યાં એકાંત ઓરડામાં તેને તથા તેના ગોપાલને પૂરવામાં આવ્યાં! તે પછી બાબુના ઓરડામાં સંઘળા યવનો એકઠા થયા અને શાંતાનું શિયળ લાંગ કરી તેને મુસલમાન બનાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. પેલી દુષ્ટ અમીના બચારના દરવાજે ઘેાડી કરતી બેઠી.

અહીં કેદ પકડાયેલી શાંતા અન્નણી એકાંત સ્થળમાં લયભીત હાલતમાં ગોપાલને બાળામાં લઇને નુકત થવા માટે અનેક તર્ક-વિતર્ક કરવા લાગી. તેને કોઈ માર્ગ સૂઝતો નહોતો. નાનકડા ગોપાલ અને પોતાનું ભવિષ્ય અતિભયંકર જણાવા લાગ્યું. તેને એક વિચાર સગ્રી આવ્યો. નનગર જવાનું બહાનું કાઢી નાસી છૂટવું; પણ પોતાના પ્રાણાધિક પુત્રનું શું થાય? પુત્રને કદને નનગર જવાનું બાનું કાઢી શકાય નહિ. જો નાસી છૂટાય નહિ, તો જેના માટે ભારતની રમ-હુમીએ લાલહાલી આંગમાં બુદ્ધાવીને પોતાના કબજામાં બંધીદાન આપી દેતી, તે મદામત્રા શિયળના સંપૂર્ણ નાશ થવાનો સાંભવ હતો. પવિત્ર આર્યકુળનું ધાવણ ધાવેલી શાંતા પણ સારવરને એકના એક પુત્રનો પણ નાશ થાય તોપણ ધર્મબ્રથ થવા નેવાર નહોતી. શિયળ માટે પુત્રપ્રમત્તે નુકસં સમજનારી આર્યજનની આ પૃથ્વીમાં એકજ અને અન્યેક છે. શાંતાએ પુત્રને હાનીસરના સોંપી આંસુભરી આંખે તેને પ્રત્યુના બાળે મૂકી ઓરડાના દાર પાસે જઈ, “ જો બાઈ! એ આઈ! ” એમ કહી પેલી દુષ્ટા અમીનાને બોલાવવા લાગી. તેનો અવાજ સાંભળી અમીના અને પે-ત્રણ યવનો બારણું ઉઘાડી અંદર આવ્યા. શાંતાએ તેમને નમ્રતાથી નનગર જવાની દરખાદ કરાવી. પ્રથમ તો આ પાપીઓ વહેમાયા, પરંતુ શાંતાનો બાળક ઓરડામાંજ હતો, એટલે તેને છોડીને તે નાસી નહિ જાય એમ વાલીને અમીના સાથે તેને ઘરજવાર નનગર જવાની દરખાદ આપી. શાંતાએ કહેર તેનું કરીને પુત્રને છોડતો નીરખી લીધો. તેનાં નેચામાં આંસુ છતકાવવાનું નિશ્ચુ છુપ કરીને તે અમીના સાથે ઓરડા બહાર નીકળ્યા. પેલા પાપીઓ પાછા પોતાના એકાંતમાં વસી ગયા.

શાંતાને ત્રણ અધિકારનું રૂપ ધારણ થયું તેના રોમરોમમાં પવિત્રતા-મનીવતા જેવાં બે ગુણો સ્થિત થઈ ગયાં. પેલા પાપી યવનો પોતાના બાળકી ઓરડામાં જઈ એક કે તરતજ અંતરમાં એકાંતમાં અંદરથી અંધ કંદેરા દારને બહારની સંકળ મારાઈ લીધી, અને વિચારવા લાગ્યા.

હોને નીચ જમીના ઉપર પડી પડી ! જમીના આ પમગાદે ભીવકુશ તેવા નહોતી. જમીન જમીન હોવાથી જાણ્યો કંઈ પણ દરકનવચર તેનો ચાલ્યો પકડી જમીન ઉપર પડી અને જાણી ઉપર ચડી ભેડી ! જમીના જમીન મારવા લાગી. પેલા વચનો તે જાણ્યો એકદમ બદલે આવવા માટે હાથ; પરંતુ જોરશાના હારની બદલથી માંકળ વાળે હતી. જ્યાં આંધકા મારવા લાગ્યા. પરંતુ મગજનું હાર અને મગજનું સાંકળ જરા પણ મરે જાય તેમ નહોતું, તેઓ હાર તોડવા માટે જંદરથી લાડીઓના પ્રદાર કરવા લાગ્યા. બધા સાતા અને જમીનાનું કંઈક પણ થઈ રહ્યું હતું. જમીનાની જાણી ઉપર ચડી ભેડેલી શાંતાને જ કંઈ પ્રેરણા થઈ આવી દેવા તેમ તેણે મદાકાળનું રૂપ ધારણ કરી પાપિણી જમીના ઉપર અને દાયાના અંશુ! જોરથી દબાવી દીધા. જમીનાનો પ્રાણ રૂંધાવા લાગ્યો અને તે બાથ-પથ નરકવા લાગ્યા.

આ જાણુ લાડીના પ્રદારથી જોરશાનું મગજનું હાર તૂટે એમ નહિ કામવાથી વચને એક કુઝિ શોધી કાઢી. તેમણે જોરથી જૂમ મારી શાંતાને ધમકી આપી કે, “ જો હાર ઉપર તો તારા ઊંઘરને કાપી નાખીશું ! ” શાંતા તો ગાંડી જતી થઈ હતી, તેને દેહનું પાંચ બાન નહોતું; તે તો જમીનાના કંઈમાં અને અંગુઠા ધુસાડી દેવામાટે ત્રેર કરી કર આંધકા હથેલી હતી. વચનોએ શાંતાના જાળકને મોડીવડે મારવા માંડ્યો. જાળક ખૂંસે પાંચ લાગ્યો. શાંતા આ કંઈ સાંભળતી નહોતી. થોડીવારમાં તો પાપીએ દરવાજા ઉપર જાણીમાંથી જાળકને કાંઠામાંથી કાપી નાખેલો પંજો બદલ દેંક્યો. રશિરથી લાકડાંના રંગે રંગે પંજો બરાબર શાંતાની સમક્ષ આવી પડ્યો. પડતાંજ તેના રશિરના જાંઠા સાતાના ઉપર પડ્યા. શાંતા અમકી. જાણી ફાડીને પંજા સાથું જોડ રહી. કુમળી કળી જેવી પુ આંખોએ જોળખી. કાન ફાડી નાખે તેવી ઝીસ પાડીને તેણે જમીનાનો કંઈ દબાવી દીધો જમીનાની જાણી ફાડી મઠ. અતે જીવંતીજર કદેશ પાપોને દિમાજ આવવા તેનો જ જાતમા ફિરતારના દરવાજામાં ઉઠી ગયો !

શાંતા અર્ધધેડી જેવી હાલતમાં તે કુષ્ટાની જાણી ઉપરથી ઉઠીને બદલ. માર્ગ ઉપર આવી, જૂનો મારવા લાગી. થોડીવારમાં પાંચ-પચીસ માણસોનું ટોળું તેની આસપાસ ફરી પોલીસના બે-ત્રણ સિપાઈઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે શાંતાને સાંત. પાડી, વસ્ત્રો જાણી ખીલ વધારે પોલીસને બોલાવીને તેઓએ દરવાજા ઉઘાડ્યો. સર્વને પકડી લીધા. જમીનાનું મુકડું પડ્યું હતું. શાંતા “ મારો પુત્ર ક્યાં ? ” એવી જૂમ પાડી જ્યાં પેતાને પૂરવામાં હતી તે જોરશામાં ફાડી. પાપીએ તેના પુત્રનું માથું ધડથી જુડું કરી નાખ્યું હતું. તેણે માથું ફેરવ્યું નહિ. તેની માનસિક અવસ્થા દિવ્ય બની ગઈ હતી. પુત્રના મરણને દાઢમાં લીધું અને જાણી સરસું એંધીને નાચવા લાગી-જાવા લાગી

મં તો દીકરો વેચી સગ લીધું રે, મં તો ધન્ય જીવન આજ લીધું રે.

પેલા વચન-પાપીએને પ્રાણદંઠ મળ્યો, તેમાંના માપ બે જળ કાળા પાણીની સગ શાંતાને સરકારે યાત્રાગી આપીને આસરને ઘેર પહોંચાડી દીધી. તેનાં માટે ગામમાં પાત આ “ દીકરો ગુમાવ્યો, પણ સિયળ-ધર્મ ન ગુમાવ્યો ! ”

ગોસ્વામી તુલસીદાસજીનાં વચનામૃત

રાગ વૃથા, ગજરાગ વૃથા, વનિતા સો વૃથા, સગ સાગ વૃથા તે;
ગર્વ વૃથા, મુલ્લ સર્વ વૃથા, અસ દ્રવ્ય વૃથા, ગયે દાન દયાતે;
યાર વૃથા, પરિવાર વૃથા, સંસાર વૃથા, મુઠ નિત્ય ચેતાતે;
એક રામકે નામ વિના જગમે, ધિકાર, સખી ચતુરાઈ દી ખાતે.

તુલસીકૃત રામાયણની ૪૦૦ . . .

(સરતા સાહિત્યની તુલસીકૃત રામાયણના નિવેદન ઉપરથી)

અન્ય સર્વ રામાયણો કદનાં વાર્તાત્રીકિ રામાયણ પ્રાચીન છે, સર્વ રામાયણોની માળા તમા સર્વ કોઈ માટે ઉપકારક પણ જોઈ નથી; છતાં પણ આજથી સાડાત્રણે વર્ષ પહેલાં જેથી તુલસીકૃત રામાયણનો પ્રચાર હિંદી ભાષામાં આવ્યો તેથી-લગભગ ચારસો આઠ સેંટલો-શાશ્વત થયો છે અને તે યેરેયેર યજ્ઞમત્તુ વસ્તુ સાચી ગની રહી ?

કારણકે-મહારામા તુલસીદાસજી પણ વાદ્મીકિ જેવા મદર્ગ અને પરોપકારી હતા. કારણકે-તે પણ વાદ્મીકિ પેરે પરમાત્માનો ગ્રાસાકાર પામેલા ગોસ્વામીજીએ રચેલી કારણકે-તેમણે પણ તે અનેક જમાના જોયા પછી જો'શી વર્ગની પાકટ વગેરે રચી તે કારણકે-તેમણે પણ તે ક્ષીરરિ ગ્રાથે ભાડા સંબંધમાં રચીને રચી છે. કારણકે-તેમણે પણ તે પૂર્વપ્રમે, ઉભરાતા હૃદયે અને વહેતાં બહુજો રચી છે. કારણકે-તેથી તે પણ જાણે વેદની પેઠે શ્રીહરિજો પોતેજ રચી હોય એવી ગની છે. કારણકે-તુલસીદાસજીનાં નિરભિમાન અને લગુતા પણ એવુંજ દર્શાવી રહ્યાં છે. કારણકે-તે હિંદીભાષામાં રચાવાથી કોટપવધિ માનવો માટે સમજાવી સુગમ થઈ કારણકે-તે આળાદ ઔપચિરે અને દિવ્ય કાવ્યમાં રચાવાથી તજરપર્યા પિચકારી બ-કારણકે-એમાં હિંદુજાતિના પિતામહ અને કુશળ મહાવેદ્ય જેવા ગોસ્વામીજીજો દશાનાં મૂળકારણ, આળાદ ઉપાય અને પદ્યાપદ્યની સમજણ સમાવે કારણકે-જો પિચકારી વાપરી જાણવાથી, તેમાં કહેલા-સર્વ દુઃખના ઔપધરૂપ મા આચારવિચાર-સીધે સીધા હૃદયમાં પ્રવેશી રામેશ્વરમ બાપી જાય તેવા કારણકે-તેના ધનાવનારે તેને કુશળતાથી, એકાગ્ર ચિત્તથી, અનન્ય નિદ્રાથી, સર્વભા તથા એકાન્ત અને મૌન રોવીને તૈયાર કરવાથી એવી ઉત્તમ, લોકપ્રિય અને પયોગી થઈ પડી, કે જેથી સ્વાર્થબ્રહ્મ ધર્મિણુ માનવો તરફથી ગોસ્વામીજીના નિદાઓ તથા જીવ લેવાનાં કાવચોરૂપે પણ પુષ્કળ ધનામ મળ્યું કારણકે-તે એવી થવાથી સીધાસમજનાં સ્મરણ અને હિંદુજાતિની હયાતિ રહી કારણકે-તે એવી હોવાથીજ ધર્મનીતિનાં સેંકડો ઉત્તમોત્તમ વચન કહેટો હિંદુ પુરુષોની જીભે વસી જઈને સેંકડો વર્ષથી વહાતાં અને ગવાતાં આવ્યાં છે કારણકે-શુરુઓના શુરુ, વેદોના વેદ અને સકળ જ્ઞાનશક્તિના સાગર એવા દેશીઓ અને વિદ્યાર્મિઓના ડાચામાં જઈ પડેલાં હિંદુસંતાનોનો સમૂહો થતો અટકાવવા સાડજ ગોસ્વામીજીને સર્વસો વર્ષની વયસુધી વાપર્યો. કારણકે-શ્રી ગોસ્વામીજીની વાણી આજે પણ પામર વિષયી પ્રાણીઓની અને સર્વની હલકાઈ તથા તોછડાઈને કતલ કરવામાં સોંસરી ઉતરી જાય એવી તલવારનું અને પાણીદાર બરછીનું કામ બજાવવા સમર્થ છે. કારણકે-સ્વાર્થસાધક ધર્મિણુ માનવો તરફથી હોડાતાં કટાક્ષ, નિંદા વગેરેનાં તીવ્ર વટે માનવોનાં હૃદય લેદાઈ જાય, ત્યારે તેના ઉપર શાન્તિ અને આત્મ સુદર ઔપધ આપવામાં રામાયણરૂપીયાના જેવું હૃદય અન્યત્ર હર્લેલ છે. કારણકે-ગોસ્વામીજીજો માનવજંતુઓના સમર્થ વેદતરીકે ઉંડામાં ઉંડાં નિદાન પામાં તથા ઉંચામાં ઉંચા અને સોદાંસીધા ઉપાય દર્શાવવામાં હૃદ વાળી

કારણકે-તેઓ બાહ્યભાવે માનવસમાજથી અલગ-એકાન્તવાસી-રહી શક્યા, મૂર્ખ અને બોચળાઓથી તરફની ખુશામતરૂપી મદિરાથી, તથા સ્તુતિ-પ્રતિજ્ઞાનવિષ્ણથી બચી શક્યા; તેથીજ શ્રીહરિનું સામીપ્ય અધિક સેવી અને તેથીજ હિંદુભક્તિની ઉંચામાં ઉંચી અને વધુમાં વધુ સેવા બચવાની સુગમતા, સળગતા, સદ્વૃત્તિ અને અવકાશ મેળવી શક્યા.

આવાં આવાં કારણોને લીધે તેમજ હિંદીભાષાભાષી માનવો ગુજરાતીભાષાભાષી માનવો કરતાં ધનધામના લોભપ્રપંચાદિમાં ઉતરતા હોઇને માનવસંજ્ઞામાં, હૃદયશુદ્ધિમાં તથા પ્રભુપ્રેમમાં ચડિયાતા હોવાથી પણ તેઓમાં તુલસીકૃત રામાયણ લગભગ ચારેયો આશુત્તિ જેટલાં પ્રચલિત થઇ શક્યાં; તથા રંકથી રાજસુધીના સર્વ માનવોનો અપાર આદર અને પ્રેમભર્યા પૂજન-વંદન પામી શક્યાં; એ સ્વાભાવિકજ છે.

હિંદીભાષાના પ્રેમી અને રામાયણના ભક્ત એવા વિદેશી વિદ્વાન ડૉ. ઝિયાર્સન તો એટલે સુધી લખે છે કે:-“ગંગાચુનાના પ્રદેશમાં આ મહાન ગ્રંથ-તુલસીકૃત રામાયણનો જેટલો પ્રચાર છે, તેટલો પ્રચાર ઇંગ્લેંડમાં બાઇબલનો પણ નથી.”

પાંચનાર બંધુ ! આ સર્વ ઉપરથી તને આ તુલસીકૃત રામાયણ તરફ પણ સહભાવ અને આકર્ષણ બને, તો ગમે તેમ કરીને પણ ખરીદજેજ. હા, તારી પાસે ખરીદવા જેટલી સગવડ ન હોય તો શ્રીમાનો પાસે માગી લીખીને પણ મેળવજે. અમુક દોષ્ટતાનાથી તેમ પણ ન બને તો ભગવાન પાસે પણ ઉંડા હૃદયથી માગવાનો માર્ગ ક્યાં નથી ! હા, જેની પાસે ખરે ખર મુદ્રા, શેરડા જેટલી પણ સગવડ કે માડીકિ ન હોય, તેને માટેજ આ રસ્તો છે. કારણકે સર્વજન પ્રભુ કાંઈ છેતરાઈ બચ તેવો નથી. કેમકે શેરડાની સગવડનાથી તો આખા શેરડાને વારકે ચાંચો પ્યાઈને પણ ગ્રંથ ખરીદવાની સગવડ ઉભી કરી શકે છે. આ રસ્તા આશ્ચર્યની સંસ્થામાં તો લેખધારીઓ પણ મુદ્રત માગવા, અને ‘ના’ કહેવડાવવા માટે આવવાની મહેત્તમાં નીચર્ય કરવી નહિ. અત્ર તરફથી કાંઈ કોઈને વિનામૂલ્યે પણ મોકલાય છે, પણ તે સામાન્ય માનવાથી નહિ, પરંતુ અંતર્યામીની પ્રેરણાથી મોકલાય છે. પછી તે નિર્ધન પણ કૈવલ, લેખધારી પણ હિંમત અને ધનવાન પણ હોય. જે કાંઈ રૂબરૂમાં કે પત્રથી મુદ્રત કે એકા મુદ્રતે મોકલે તેને નકલજ સંભળવો પડશે. માટે આતુર બંધુએ શ્રીહરિ પાસેજ પ્રાર્થના કરવી. કેમકે તે જે શ્રેષ્ઠતા જોશે તો તે હરકોઈને પ્રેરી-મેળવીને અપાવશેજ અપાવશે. જ તવ માતૃ !

શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ તૈયાર છે.

ઉત્તમ ટીકા અને બોધપ્રદ સુંદર ૪૦ ચિત્રો સાથે

આમાં સુગ દોડા-ચોપાઈ આવા મોટા અક્ષરમાં છે.

વર્ષી મુદ્રાના ટીકા આવડા મોટા અક્ષરમાં આવી છે. નૃવરીક્ષણ ૪૦ મહાપ્રાણોનાં અનુકરણકે ચિત્રો, રામાયણના સંખ્યાનાં ખાસ અક્ષરો લેવી અનેકનેક સહકરો અને રિચારો, સજાનુકૂળતાનાં મુદ્રા, કદ કૈવલ દાખા ૧૦ અને કૃષ્ણનાં ૧૪૦૦ જે રહે મુદ્રા ન ત્યાં જે મુદ્રાના દાખા, જેમ ૧૬૬૪ મુદ્રાના કદો.

અનુદાન સાહિત્ય વધેકે કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ

શ્રી વાલ્મીકિ રામાયણ

પૃષ્ઠ ૧૩૪૦, ૩૬ ચિત્ર, પાકાં પંક્તિ,

મૂલ્ય માત્ર ૬, બે ભાગમાં ૬૫

ઉત્તમ ગુણગતી ભાષાંતર ઉપરાંત આ અર્થમાં-

દનુષ્યોન કાયાદિ વાનર-દત્તા કે અનુધ્ય! રાવણને માર્યા
દસ દનાં કે એક! દનુષ્યોન સમુદ્ર દરીને ગયેલા કે તરીને!

વગેરે અનેક બાબતોપર નવોત્તમ પ્રકાર પ્રકાશ પાડનારા તથા
રામાયણનો અદ્ભુત પ્રભાવ અને ઉપકારકતા

દર્શાવનારા અનેક લેખો બેસાયલા છે.

૨૬. અનિશ્ચય નબળાઈ દર્શાવે છે કે:-“આપણાં પુરાણ વગેરે
અનેકોનેક સરિનારી ભરપૂર છે; પરંતુ રામકથા આપણામાં
ને વિશિષ્ટ શ્રેય છે. નિત્ય તરિએ આવતા પ્રતિબોધ
વર્જન કરી રાગના માદાત્મકતા થુદ નિવરણો
માર્ગ દર્શાવે છે અને એમ છેક પરમજ્ઞાનમુખીનો
માર્ગ નોવે છે, તે બીજા દર્શાવે પણ અર્થમાં”

શ્રી તુલસીકૃત રામાયણ

આમાં ઉત્તમ ગુણગતી ભાષાંતર દોવા સાથે દરદેહ વાંચી શકે તે
મોટા મૂળ દોહા-ગોષાઈ પણ મોટા ગુણગતી અક્ષરમાં લીધા છે.

વળા આટલું પેપરમાં છપાવેલાં ૪૦ બોધપ્રદ ચિત્રો, આમ
બાલકોના જેવા રામાયણમંજુષી વિચારો, મુદર છપાઈ,
સ્વદેશી કાગળ, ૧૪૨૪ પૃષ્ઠ, ૬૫૫૫૧૦ પૃં કદ તથા
પાકાં પંક્તિ સાથે રૂ. ૬, પોસ્ટેજ વી. પી. રૂ. ૧.

શ્રી ગિરધરકૃત રામાયણ

આવા મોટા અક્ષરોમાં શુદ્ધ આવૃત્તિ તૈયાર છે.

પૃષ્ઠ ૭૮૦, કદ ૫૫૫૫૬, પાકાં પંક્તિ તથા ચિત્રો સાથે રૂ. ૨૫
આ અર્થ કેવિ ગિરધરદાસના દાશદરકનની પ્રત ઉપરથી, શુદ્ધિપૂર્વક
તથા કદીએ કદી છૂટી પાડીને છપાવા ઉપરાંત આમાં રામાયણનો
અદિમા સમજાવનારા મનનીય વિચારો પણ આપ્યા છે.

ચિત્રાવાલિઓ તથા છટાંચિત્રો

દરેક ચિત્રનું કદ ૬૬ ઇંચ ૬૫૫૫૧૦ છે.

શ્રીરામાયણ ચિત્રાવલિ-ચિત્રો ૩૬, મૂલ્ય ૦૫૫૫૧૦, પાકાં ૧)
શ્રીમહાભારત ચિત્રાવલિ- ૨૬, મૂલ્ય ૦૫૫૫૧૦, ૨)
૧૬૫૫૧૦ સાથે એ દરેક ચિત્રાવલિ રૂ. ૧) થી મળશે.

नमो आवृत्ति-वेदान्तना भद्रासागर ! सर्वोत्तम ज्ञानां अति सरण !

श्री योगवासिष्ठ-

બે. મહોટા ભાગમાં-પૃષ્ઠ ૨૦૦૦

वेदोक्तं शिवायानुं उक्तं व्यापारं, मन्त्रपुत्र दाम्पत्य अने प्राप्तिं प्राप्तं
 साधे मन्त्र भाग ३, १०, परंतु १८८४ ना पौष सुधी ३, ८०

જોઈએ તેમજ અહીં પણ ગાંધીની ઉપાસરકતા અનુભવ છે. સ્વામી શમસીને એ
જાણ્યું હતું કે જ્યારે જાણ્યું ત્યારે જાણ્યું કર્યા કરતા. મહર્ષિ વનિષ્ઠરજીએ પણ આ જ
કારણે જોઈને ગાંધીની ઉપાસરકતા કરાવી છે કે—

[illegible][illegible]

1. 在 1950 年 10 月 1 日以前，凡在 1949 年 12 月 31 日以前，
 2. 在 1950 年 10 月 1 日以后，凡在 1949 年 12 月 31 日以后，
 3. 在 1950 年 10 月 1 日以后，凡在 1949 年 12 月 31 日以后，
 4. 在 1950 年 10 月 1 日以后，凡在 1949 年 12 月 31 日以后，
 5. 在 1950 年 10 月 1 日以后，凡在 1949 年 12 月 31 日以后，

श्रीमद् भागवत भाषांतर

२५३१ सुंदर वाचित्र भावृत्ति

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

1. The first group of people who are interested in the study of the history of the United States are the people who are interested in the history of the United States.

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

આ તે શકાન થયે! કે વીરતાનો પથ! વીર-વીરાંગનાઓનાં ચરિત્રચિત્ર!
પવિત્ર મિત્ર! વીર કથાઓનો સાગર! કે ગુલ્લુરતોની માગર! એ ઉચ્ચ-
તાની દોષ આરત, તો હ્યો આ બીજું આરત!

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ

નવી આવૃત્તિ, મોટા બે ગ્રંથમાં હોઈ પૃષ્ઠસંખ્યા
પહેલા ગ્રંથમાં મેવાડ અને બીજામાં બીજાં ૭ રાજ્યો
ઈતિહાસ છે. પાકાં પૂઠાં સાથે દરેકના રૂ. ૫

આમાં રાજ-રાણા ઇ૦ સેંકડો વ્યક્તિઓનાં ચિત્ર, મૂળલેખકની બૂટો
સેંકડો ટિપ્પણ, મેવાડ, મારવાડ ઇ૦ રાજપૂતાનાનાં મુખ્ય રાજ્યોમાં પ્રથમથી
મુખીમાં યથા ગયેલા સેંકડો ધીરવીર રાજ-મહારાજાઓ, શૂરવીર સામંત-સરદારો
પરાક્રમી ક્ષત્રિય વીર-વીરાંગનાઓનાં અદ્ભુત પરાક્રમે અને ચરિત્રોનું વર્ણન
રસિક તથા છટાદાર રીતે અપાયલું છે કે બધે એકાદ ઉત્તમ અને છટાદાર
વાંચતા હોય, અથવા તો ભાટ-ચારણની એકાદ લલકારવાળી વાર્તા સાંભળતા
તેવોજ ભાસે રથે રથે યાય છે. વળી મૂળ ગ્રંથમાંની લગભગ સર્વ બાબતો
લેવાપણી હોવાથી ગુજરાતીમાં અન્યત્ર રૂ. ૧૦-૧૦ માં નીકળેલાં રાજસ્થાનો
આ રાજસ્થાનમાંનું લખાણ બમણું તથા પૃષ્ઠસંખ્યા પણ દોઢી થઈ છે. ભાષાંત
અન્યંકરણો આમાં ઘણુંજ સરળ અને સ્પષ્ટ છે.

આર્યભિષક્ અથવા હિંદનો

સુધારા વધારા સાથે આવૃત્તિ છઠ્ઠી

પાકાં પૂઠાં અને મજબૂત કાગળ સાથે રૂ. ૪

આ ગ્રંથમાં ન્હાનાં ગામડાંઓમાં પણ પોતાની મેળે બની શકે એવા
સામાન્ય અને ધરગતુ ઉપાયો આપેલા છે. નિત્યના ઉપયોગની તથા બીજી મળી
૬૦૦ વસ્તુઓના ગુણ-દોષ, ઔષ્ણબાણ તથા બૂદા. બૂદા વ્યાધિઓપર તેને વા
વિધિઓ આપેલી છે. સુમારે ૧૦૦-સાત-ઉપધાતુઓનું સોધન, મારણ, ગુણ-
બૂદા બૂદા રોગોપર વાપરવાનાં અનુપાનો આપેલાં છે. વળી બૂદા
સુમારે ૧૨૫ વ્યાધિઓના પ્રકાર, નિદાન, લક્ષણ તથા ઉપાય આપેલા છે. બૂ
વતના પાક, ચૂર્ણ, યુટિકા, અવલેહ ઇ૦ની સેંકડો બનાવટો આપેલી છે. ઔષ્ણ
નાટીપરીક્ષાનો નિબંધ, તેમજ બીજી અનેક બાબતોના વધારાસુધારા ઉપરાંત
નવીન ઉપાયો તથા બીજી બાબતો ટીપ્પણરૂપે ઉમેરાવાથી આ ગ્રંથની ઉપયોગિતા
વધી છે. ઔષધિદ્રિયા નામનો મૂળ ગ્રંથકાર રંગેલો એક નવેજ ભાગ ઉમેરાવ.
ગ્રંથ આ વખતે સાતને બદલે આઠ ભાગનો થયો છે.

સસ્તું અદિત્ય વર્ષક સંપાદન, અમદાવાદ અને મુંબઈ નં. ૨

શ્રીમદ્ ભગવતી ભાગવત

અથવા 'દેવીભગત' ફાગણમાં નીકળશે.

વેદધર્મસભાવાળું ઉત્તમ ભાષાંતર

આમાં આવડા મોટા અક્ષર, પ્રત્યેક શ્લોકના અંક, પાકાં પૂઠાં, મજબૂત કાગળ, મોટાં ૬૦૦ પૃષ્ઠ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૫) રહેશે. નામ ઉપરથી આ ગ્રંથ વામના-ગીર્ણાના બ્રહ્માચારી સમજવાનો નથી, પણ અનેક બોધપ્રદ આખ્યાનો

અને ઉત્તમ વિષયોની મુખ્યતાને લીધેજ તે પસંદ કરાયો છે.

'વેદધર્મસભા' જેવી કાળજીથી પસંદગી કરનારી સંસ્થાએ આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરાવીને પ્રથમ છપાવ્યો હતો; અને અનેક સજ્જનો તથા વિદ્વાનો આ ગ્રંથને વિશુભાગવત કરતાં અધ્યાપીતો માને છે. મહાન સંસ્કૃત દીકાર નીલકંઠે તે કહે છે કે, ૧૮ મહાપુરાણોમાંનું જે ભાગવત તે આજ ભાગવત છે.

આ પુરાણના વાચનથી શોધકવૃત્તિવાળા વિદ્વાનોને જગતના અતિપ્રાચીન ઇતિહાસ-સંબંધી વિચારણીય સામગ્રી મળી શકે તેમ છે; ભક્ત અને જિજ્ઞાસુ જનોને આમાં ઠેકાણે ઠેકાણે વેદ અને ઉપનિષદના ગૂઢ આધ્યાત્મિક ઉપદેશો સરળ રૂપમાં ગોઠવાયેલા જણાશે; સર્વ સજ્જનોને એમાંથી નીતિ, ધર્મ, સદાચાર ઈતિ ઉત્તમ વિષયોથી ભરપૂર પુષ્કળ મુગોધક કથાઓનો લાભ મળી શકશે; અને સ્ત્રીવર્ગ માટે મહાન સતીઓનાં બોધદાયક તથા અસરકારક આખ્યાનો પણ આવેલાં જણાશે.

દરેક ભારતમાંના અવશ્ય વાંચવાયોગ્ય ઉત્તમ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર

શ્રી શિવાજી છત્રપતિ

દિગ્દુર્ભના મહાબળવાન રક્ષક અને મરાઠી રાજ્યના પરમપરાક્રમી સંસ્થાપક પુરુષનું આ મોટું જીવનચરિત્ર દરેક ગૃહમાં અવશ્ય રહેવું જોઈએ. ગુજરાતીમાં અગાઉ કદી પ્રકટ નહિ થયેલા આ પુષ્કળ ગ્રંથવાચોગ્ય બનાવો અને બીજી ઇતિહાસિક દલીલો તોથી ભરપૂર આ ગ્રંથ દોઢ રતિક અને અસરકારક ભાષામાં લખાયેલો છે. પૃષ્ઠ ૫૨૮, મજબૂત પૂઠાં છતાં માત્ર રૂ. ૨૫

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય /

૬, કાલમ રોડ, મુંબઈ ૪૦, મુંબઈ-૪૦
અને દિલ્હી-૬૦, પોસ્ટ-અલ્લાહાદ

ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો-ત્રણ ગ્રંથોમાં	૨૧૦૦....પાનાંx૮૧	૬)	૧૧-
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા-(ચોથા ગ્રંથરૂપે)	૬૪૦....	,,	૨)	૦૧	૦૧
સ્વામી વિવેકાનંદ-સંપૂર્ણ ચરિત્ર (ભાગ ૬ માં રૂપે)	૭૪૦....	પૃષ્ઠા	૨૧	૦૧	૦૧
શ્રી શિવાજી જીવપતિ	૫૨૮....પાનાંx૬	૨૧	૦૧
મહાન સમ્રાટ ચાક્રવર્તી	૩૫૨....પાનાંx૮૧	૧૧	૦૧
મહાત્મા ટોલ્સ્ટોય	૬૨૦....	,,	૨૧
મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	૮૪૦....	,,	૩)
વીર દુર્ગાદાસ	૨૪૦....	પાનાંx૭	૦)
શ્રી ભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત	૪૦૮....	પૃષ્ઠા	૧૧
દાનવીર કાર્નેગી	૩૮૪....	પાનાંx૮	૧૧
જગતનો મહાન પુરુષ (મ૦ ગાંધીજી)	૩૫૦....	,,	૦)

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-જે મોટા પ્રંથોમાં	૧૫૩૦....૬૧૧(૧૦ ૧૦)....	૧૧૮
આર્યભટ્ટ અથવા હિંદનો વૈદરાજ	૭૦૦....,,૪)....	૦૧૧
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત....	૧૪૦....૫૪૬૧૧ ૦૧- ૦)....	

કુટીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી ૪ લેગા	૬૦૦....	૫x૬....	૨)....	૦૬
કુટીવાર્તાઓ-ભાગ ૫મો-૨૮ સાંસારિક વાતો	૩૦૪....	૫x૬૥૥	૦૥૥-૦)	૦)
કુટીવાર્તાઓ-ભાગ ૬ ફો-ખોધપ્રદ ૨૭ વાતો	૩૬૦....	,,	૧)....	૦)
કુટીવાર્તાઓ-ભાગ ૭ મો-શેષ સાદી ૬૦ની અનેક વાતો	૩૫૦....	,,	૧૥....	૦)
દયાળુ માતા અને સદગુણી પુત્રી	૧૨૮....	,,	૦૥....	૦)-

સદ્ગુણી બાળકો-નવી આવૃત્તિ	૧૨૮....	૫x૬111	૦1....	૦)~
બાળસહબોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ....	૧૨૮....	,,	૦1....	૦)~
બાળકોની વાતો-રસિક વાતચિતરૂપે ૨૧ પાક	૬૬....	,,	૦1....	૦)~
દુઃખમાં વિદાભ્યાસ-સચોટ સાચાં દર્શાવેલો....	૯૦....	૫1x૮....	૦1....	૦)~
સુબોધક નીતિકથા	૧૮૪....	૫1x૭1....	૦1~	૦)~

मुसलमान भाईभाब्या, ब्राह्मण संत अने वीर पुरुषा, संतवाणीना पीडित ब्राह्मण-
 तेलंग पीडित अनेक अर्थी जनती सगळे बदल पावले. सर्व पुस्तकांभाटे ये संत वी. पी.
 अर्थ पावु (३. १०) सुधी ३. ११ नव्हते हे. मद्रासात साधे ३. १००० मद्रासात-
 सिवायती ३. २५०० पुस्तकां वेतारने आगतावादां १२५० दश कर्मज्ञान मद्रासात-
 नव्यवा ते सिवायती १०००)नां देवाची १००० देवासने मंगलवन तमोसक-
 साहित्य वर्षक ३० मद्रासात

આગળ ધસો-(નવી આવૃત્તિ)	૪૬૮....	૫૪૬....	૧૧૧....	૦૮
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ હો (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧૬૨....	૫૪૬૧૧	૦૧....	૦)
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ હો	૭૦૦....	૬૧૧૪૧૦	૨)....	૦૧૧

ઉત્તમ અને વૌદ્ધદાયક જીવનચરિત્રો

ભારતનાં સ્ત્રીસ્ત્રો-ત્રણે અંશોમાં	૨૧૦૦....	૫૧૧૪૮૧	૬)....	૧૧
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા-(ચોથા અંશરૂપે)	૬૪૦....	,,	૨)....	૦૮
સ્વામી વિવેકાનંદ-સંપૂર્ણ ચરિત્ર (ભાગ ૬ માં રૂપે)	૭૪૦....	૫૪૬૧૧	૨૧૧....	૦૧
શ્રી શિવાજી જીવપતિ	૫૨૮....	૫૧૧૪૮૬	૨૧....	૦૧
મહાન સમ્રાટ ચક્રવર્તી	૩૫૨....	૫૧૧૪૮૧	૧૧....	૦૧
મહાત્મા ટોલ્સ્ટોય	૬૨૦....	,,	૨૧૧....	૦૮
મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	૮૪૦....	,,	૩)....	૦૧
વીર દુર્ગાદાસ	૨૪૦....	૫૪૭૧	૦૧૧....	૦)
શ્રી ભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસામૃત	૪૦૮....	૫૪૬	૧૧....	૦૧
દાનવીર કાનેંગી	૩૮૪....	૫૧૪૮	૧૧....	૦૧
જગતનો મહાન પુરુષ (મો ગાંધીજી)	૩૫૦....	,,	૦૧૧....	૦)

इतिहास અને વૈદકસંવંધી-પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-બે મોટા અંશોમાં	૧૫૩૦....	૬૧૧૪૧૦	૧૦)....	૧૧
આર્યભટ્ટ અથવા હિંદનો વૈદકરાજ	૭૦૦....	,,	૪)....	૦૧૧
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત	૧૪૦....	૫૪૬૧૧	૦૧	૦)

સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોમાટે વૌદ્ધપ્રદ વાર્તાઓ

દુઃકીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી ૪ લેગા	૬૦૦....	૫૪૬....	૨)....	૦૮
દુઃકીવાર્તાઓ-ભાગ ૫મો-૨૮ સાંસારિક વાતો	૩૦૪....	૫૪૬૧૧	૦૧૧....	૦)
દુઃકીવાર્તાઓ-ભાગ ૬ હો-વૌદ્ધપ્રદ ૨૭ વાતો	૩૬૦....	,,	૧)....	૦)
દુઃકીવાર્તાઓ-ભાગ ૭ મો-શેષ સાદી ઇંની અનેક વાતો	૩૫૦....	,,	૧૧....	૦)
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી	૧૨૮....	,,	૦૧....	૦)

વાઝકોમાટે સ્વાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સદ્ગુણી બાળકો-નવી આવૃત્તિ	૧૨૮....	૫૪૬૧૧	૦૧....	૦)
બાળસદ્બોધ-વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ	૧૨૮....	,,	૦૧....	૦)
બાળકોની વાતો-રસિક વાતચિતરૂપે ૨૧ પાક	૬૬....	,,	૫૧....	૦)
દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ-સચોટ સાચાં દર્શાવો	૬૦....	૫૧૪૮	૦૧....	૦)
સુબોધક નીતિકથા	૧૮૪....	૫૪૭૧	૦૧....	૦)

સુસંસ્થાન મહાત્માઓ, ભારતના સંત અને વીર પુરુષો, સંતવાણીના બીજા ભાગો- તેમજ બીજા અનેક ગ્રંથો બનતી સગવડે બહાર પડશે. સર્વ પુસ્તકોમાટે પોસ્ટેજ ૩૫૨.૧ પી. પી. ખર્ચ પાછુ રૂ. ૧૦) મુધી રૂ. ૦૧ બુદ્ધિ ચંદ્ર છે. મદાભારત સાથે રૂ. ૧૦૦)ના, અથવા મદાભારત-સિવાયનાં રૂ. ૨૫૦)નાં પુસ્તકો લેનારને અમદાવાદમાં ૧૨૧૧ ટકા કમીશન મળશે અને મદાભારતસાથે ૩૦૦)નાં અથવા તે સિવાયનાં ૧૦૦)નાં લેવાથી ૧૫ ટકા મળશે. દેવસ્તો મંગલવાદે મુજબ પ્રથમજી મોકલવું.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { મુબમ્બાઈ-કાલગાદીના મંદિર સામે અમદાવાદમાં-નંદીને કાંઠે, મેદાનકાંડ પાસે

